

વૈષ્ણવજન

૧૦ માર્ચ
૧૯૯૮

એપ્રિલ ૧૯૬૨

રૂપાયતન પ્રકાશન

૪.૧.૧૦.૧. ૧૫ ૮૨

વૈષ્ણવજન

વર્ષ ૧ 'ચંદ્રાબાસુ' વર્ષ ૧૫ : : : અંક ૧ સપ્તાંગ અંક ૧૬૯ એપ્રિલ ૧૯૬૨

અનુક્રમ

૧ વૈષ્ણવજન ... .. વિનોબાજી	૧
૨ નામ રૂપ જૂજવાં (સંપાદકનું નિવેદન)	૩
૩ અનુકંપા ... .. મકરન્દ દવે	૪૬
૪ વાક્યમંત્રશાલી ... દેસાઈ વાલજી ગોવિન્દજી	૪૭
૫ ત્રિવેણી સંગમ ... ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચાર્ય	૫
૬ પ્રીતનો પૂષ ... વસંત વ્યાસ	૬
૭ મધુરી ... શિવપ્રકાશ	૧૦
૮ સુક્રાંતો ... , બીના પરીખ	૧૨
૯ કરકસર આમ થાય! ... કૃતિમાવ 'અનિલ'	૧૩
૧૦ ... વિચાર માંડી વાળો ... સુધંકાન્ત શાહ	૧૫
૧૧ સંતસક્ષુ ... .. ૨. જી. ૧૬	
૧૨ આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિ ૧૮	
૧૩ જાપાન યાત્રી ... રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર	૧૯
૧૪ ઉત્થાન ... કનૈયાલાલ પ્રાણશંકર બધેકા	૨૦
૧૫ મત વરસો રે નેન ... નરેશજી બ્રહ્મમંદ	૨૧
૧૬ જીવવા જેવું જીવન ... હરિભાઈ છા. પટેલ	૨૩
૧૭ ખરી સાકુતા ... મત્યાનંદ	૨૫
૧૮ હિમાલયના હૃદયમાં ... 'યાત્રી'	૨૭
૧૯ ચૂંટણીની ફવજ્જતિ ... હરિન શાહ	૩૦
૨૦ પરિચય અવલોકન ... 'વિવેચક'	૩૪૬

સંપાદક : નવીન ગાંધી

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાંધી • રૂપાવન મુદ્રણાલય • જુનાગઢ

સ્વાગત

(આહવાને)

હર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જખાવડ. અંક શિલિકમાં હશે તો શેકવાશે.

મને તે મહિને માલક થઈ શકાય છે.

* * *

બા માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારોને તે લેખકોના છે સંસ્થા તે વિચારોમાં સંપત્તિ છે જ તેમ માનવું નહિ.

* * *

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજન'માં સરકતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મોલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કામળની એક બાજુ સાદીપી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના રવીન્દ્ર બાળત જખવાડિયામાં જવાળ આપવામાં આવે છે. પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસ સાથે અંક અને શેષ પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધિ પછી અગવાડિયામાં લેખકોને મોકલાય છે.

લખાણ

દેશમાં (વરસનું) છ પ્રધાન

પરદેશમાં બાર શિલિઅ

વૈષ્ણવજન, રૂપાવન, ગિરિતોડી ત્વનામદ

વૈષ્ણવજન

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ ભણે દે,
 પરદાએ ઉપાર કરે તોયે, મન અભિમાન ન આણે દે ૧૦
 સકળ લોકમા સહુને વંદે, નિંદા ન કરે કેની દે,
 નાચ કાઠ મન નિશળ રાખે, પ્રાન પ્રાન જનની તેની દે ૧૦
 સમદષ્ટિ ને વૃષ્ટા ત્યાગી, પરત્રી જેને માત દે,
 નિહવા પછી અસય ન આણે, પરપ્રાન નહ જાયે હાથ દે. ૧૦
 મોહ માયા વ્યાપે નહિ જેને, દહ વૈરાગ્ય જેના મનમાં દે,
 રામનામ હું તાળી લાગી, સકળ તીરથ તેના તાનમાં દે ૧૦
 વણુચોની ન મ્પરશદિન છે, કામ કોબ નિવાર્યાં દે,
 બધે નરમયો તેનું દરસન કરતા, કૃણ એમતેર તાર્યાં ૨ ૧૦

હવે તો આ ભજન આસેતુહિમાચલ સઘળે
 જ ગવાય છે. એ નરસિંહ મહેતાનું ભજન છે,
 પણ ગાંધીજીએ એનો પ્રકાશ આપ્યા એ ભારત
 વર્ષમાં ખુદના આચરણથી ફેલાવ્યો છે. એમણે
 પોતાના હૃવનથી જ એનું એક લાખ લખી
 નાખ્યું અને આપણે માટે વારસાડૂએ આ ભજન
 મૂકતા ગયા.

એમાં 'વૈષ્ણવ'ની જે વ્યાખ્યા કરી છે એ
 વ્યાખ્યા જ શૈવની છે, એ જ વ્યાખ્યા
 કિશિયનની છે. એ વ્યાખ્યા ખુદની પણ
 છે જ. જૈનની વ્યાખ્યા પણ એ જ છે કે :
 'જે પીડ પરાઈ ભણે દે.' — જીજ્ઞાસુની પીડા,
 હું ખ જેઓના દુઃખમાં આઘાત કરે છે, પ્રતિ-

બિચિત્ર થાય છે, બલકે જીજ્ઞાસુનાં દુઃખ
 જેઓને અહંકાર તીવ્ર લાગે છે. પોતાનાં દુઃખ
 તો તેઓ સહન કરે છે, વેઠે છે પણ જીજ્ઞાસુના
 દુઃખ સહન નથી કરી શકતા એટલા માટે
 જીજ્ઞાસુના દુઃખથી પ્રવિત થઈ જઈ 'ઉપકાર'
 કરે છે.

એ અનેક વાર કહ્યું છે અને આજે ય
 કહું છું કે આ 'ઉપકાર' શબ્દ ઘણો જ
 સુંદર છે. આજે એમાં અહંકારની છાં આવી
 ગઈ છે, પણ મૂળે તો આ ઘણો જ નમ્ર શબ્દ
 છે. એનો અર્થ એ થાય છે કે; કાયા-વાચા-
 મનથી જીજ્ઞાસુને મદદ પહોંચાડવી, પારકાં
 સંકટોનું નિવારણ કરવું. નાનો અમથો

ઉપકાર કરીશું, મરી છૂટીશું' તો ચે મદદ તો ઘણી જ ગૌણ થવાની. સુખ્ય કાર્ય તો ભગવાન જ કરશે, આપણે તો થોડીક સેવા કરીશું. ઉપ એટલે અદ્ય, કાર્ય એટલે મદદ.

થોડીક મદદનું કામ કરીશું અને તેનો અહંકાર ચિત્ત પર ચઢવાનો, એટલે નરસિંહ મહેતાએ લક્ષ્ય ખતાવી દીધું છે કે: 'પરદુ'એ ઉપકાર કરે તો ચે, મન અભિમાન ન અણ્ણે દે'—ખીનજોના દુઃખની વેદના મનમાં પ્રતિ-ભિન્નિત કરવી, એ માટે મદદે ધાવું, જે કાઈ મદદ કરી તે થોડી અમથી છે એમ માનવું અને તેનો ય પાછો અહંકાર ન માનવો એવું પૂર્ણ લક્ષણ અહીં-દર્શાયું છે. બરાબર આ જ લક્ષણ લક્ષ્મણે માટે ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે: "અદ્રેષ્ટા સર્વભૂતાનામ કૈવઃ કરુણ એવ ચ, નિમમ્ભો નિરવકારઃ" લક્ષ્મણ જે આ લક્ષણ ગીતા આપે છે એ જ નરસિંહ મહેતાએ પોતાના પદમાં આપ્યું છે અને ગાંધીજીના જીવનમાં ય આપણને એ જ બાબત જોવા મળે છે. એમનું જીવન અત્યંત પવિત્ર છે. એમનું વારંવાર સ્મરણ થઈ આવે છે તો આંખો બીની થાય છે જેઓને એમની સાથે કામ કરવાનો લાભ મળ્યો અને એમની સેવા કરવાનું ય બન્યું તેઓ ધન્ય છે.

ભગવાન શંકરાચાર્યે ત્રણ પરમ ભાગ્ય દર્શાવ્યા છે: 'મનુષ્યત્વમ સુસુત્તત્વમ મહાપુરુષ સ્વશ્રયઃ।' એટલે કે માનવજન્મ મળવો એ ભારે મોટું ભાગ્ય છે. અનેક જન્મોના પરિશ્રમ પછી માનવજન્મ મળે છે એ પહેલું ભાગ્ય થયું. બીજું, સુસુત્તત્વમ એટલે કે મોક્ષની ઇચ્છા હોવી, બંધનમાત્ર તોડી વછોડી કુમાવી દેવાની ઇચ્છા હોવી, મોહપાશના બંધનો કચારે છટે એવી તાલાવેલી હોવી. એ હોય તો એ બીજું ભાગ્ય. ત્રીજું ભાગ્ય તે મહાપુરુષનો આશ્રય હોવો તે છે. મહાપુરુષની છાયામાં રહેવાનું, વાતચીત કરવાનું, સેવા કરવાનું,

સહવાસ અને દર્શનનું ભાગ્ય એ પરમભાગ્ય છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે મોટાઓ સાથે રહેનારાઓ નાના રહી જાય છે. જેમ કોઈ મોટા આડની છાયામાં નાનો છાંડ વધતો વિકસતો નથી ને એની પ્રગતિ કુદિત થઈ જાય છે તેમ. એ વધી શકતો નથી તેથી દૂર જ રહેવું જોઈએ, દૂરથી લાભ મળે છે, નહિતર તે પરાધીન, પરતંત્ર બની જાય છે. આ એવા મોટા માણસોને લાગુ પડે તેમ છે જેઓ મહાન હોવા છતાં પણ સ્વાથી હોય છે, જેમ મોટું આંડ હવા-તાપ દ્વારા મળતું તમામ પોષણ પોતે જ ચૂરી લે છે અને તેથી તેની છાયામાં જે છાંડ-રોપ છે તે વધતો-વિકસતો નથી. આ મોટું આંડ સ્વાથી થઈ ગયું ગણાયે. મોટા માણસો જુદા છે અને મહાપુરુષ એ ય અલગ વીજ છે. મોટાઓની છાયામાં રહેવાથી 1 વચાર કુદિત થઈ જાય છે, પરંતુ મહાન પુરુષ તો ગાય જેવા વત્સલ હોય છે. ગાય વાછાંને દૂધ દે છે, અને પોતે શીજી થાય છે પણ વાછાંને પોપે છે, વધારે છે મહાપુરુષની સંગતમાં નાના માણસો મોટા બને છે. નાનાઓ સાચા બને છે. લતુકાર કહે છે

"ચેલા મોટા મોટા પહાડ હિમાલય, મેરુ. શો એનો મહિમા? એના આશ્રયમાં જે આંડ રહે તે એવું ને એવું રહી જાય છે. અમે તો મલય પર્વતનો મહિમા ગાઈએ છીએ કે ન્યાં સામાન્ય આંડ પણ ચંદનનું જ આંડ બને છે. આ મહિમા મલયપર્વતનો છે. હિમાલય મેરુ મહાનોથીય મહાન, છતાં ખીનજોને મહાન નથી બનાવતા. પરંતુ મલયની છાયામાં જે આંડ રહે છે તે ચંદનનું બની જાય છે."

મહાપુરુષનું લક્ષણ આ છે કે તેમની સાથે રહેનારા નાનાઓ ય મોટા થાય છે, મહાન બને છે. ગાંધીજીના જીવનમાં એ બન્યું. એમના જીવનમાં અનેક નાના-નાના માણસોનો ઉદય થયો અને તેઓ મહાન બન્યા. —વિનોબાજી

૧૯૪૮ના ફેબ્રુઆરી મહિનાની ભારતી તારીખે ‘ખ્યારાબાપુ’નો પ્રથમ અંક મુંબઈથી પ્રસિદ્ધ થયો. અને ત્યારથી જ ‘રૂપાયતન’ સંસ્થાનો વિચાર સાકાર કરવાનો પ્રયત્ન આરંભાયો. આને ચૌદ વર્ષ પછી ‘રૂપાયતન’નું માસિક મુખપત્ર ‘ખ્યારાબાપુ’ નવીન રૂપ અને દેહ ધારણ કરે છે ત્યારે અમને નરસિંહ મહેતાની ઉપરની પંક્તિ યાદ આવે છે. પવિત્ર હેતુ ક્યેય હેએ રાખીને ગમે તે નામે-રૂપે, પણ યોગ્ય રાહે પ્રવૃત્તિ ચલાવવામાં આવે એ મુખ્ય વાત છે. નામ ગમે તે હો કામ અને કામની રીત શુદ્ધ બેધએ.

આનો અર્થ એ નથી કે નામનો મહિમા કે મહત્ત્વ નથી. આનો અર્થ અવશ્ય એ છે કે નામને પ્રાધાન્ય આપી દેવાથી ઘણીવાર પ્રવૃત્તિ ખુદ જ નામમાં ખોવાઈ જાય છે. નામનું મહત્ત્વ અમે સમજીએ-સ્વીકારીએ છીએ પણ તે ચોક્કસ સંદર્ભમાં.

‘ખ્યારાબાપુ’ માસિકના વાચકો જાણે છે કે તે ગાંધીવિચારનું વાહન હોવા છતાં માત્ર ગાંધીજીના વિચારોનું જ વાહન નથી રહ્યું, બલકે વ્યાપક અને વિશાળતમ અર્થવાળા ગાંધીવિચાર ત્રાયે શુરુદેવની અને અન્ય મહાત્માઓની આચાર-વિચારસરણીને ય ઝીતવાનું ‘ખ્યારાબાપુ’માં થયું છે. ગાંધીજી પોતે જ જીવનને અખિલાઈથી જોતા અને સર્વધર્મો, સર્વસંસ્કૃતિ અને સર્વશિદ્ધિ વિચારોનો આદર કરતા. ‘ખ્યારાબાપુ’નો પ્રયાસ એ વાત સમજી પ્રચારવાનો રહ્યો છે અને આને ચૌદ વર્ષે અમારે એ જણાવવાનું રહેતું નથી કે

અમે એ પ્રયાસમાં કેવા-કેટલા સફળ-નિષ્ફળ નીવડ્યા છીએ.

‘ખ્યારાબાપુ’ ‘રૂપાયતન’નું મુખપત્ર અને મુખ્યપ્રવૃત્તિ રહ્યું પણ વરસો પીતતાં ‘રૂપાયતન’ માં તેનાં ક્યેય અને કાર્યક્ષેત્ર અનુસાર ધીમે ધીમે અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ પાંગરી છે તેથી ‘ખ્યારાબાપુ’ માસિક પણ હવે, આ તબક્કે અને કક્ષાએ વિકાસ-વૃદ્ધિ પામે અને ‘વૈષ્ણવજન’ એવા સર્વસ્પર્શી અને વ્યાપક નામે પ્રકટ થાય એવો નિર્ણય લીધો છે.

કહેવાની લાગે જ જરૂર હોય કે ‘વૈષ્ણવજન’ શબ્દ અહીં કોઈ એક સંપ્રદાય કે પંથનો વાચક નથી રહેતો, પૂર્ણપુરુષની વ્યાખ્યા આપવી હોય ત્યારે જેમ ‘વૈષ્ણવજન’ એ ભજનમાં વર્ણવેલાં શુભલક્ષણો દર્શાવવા પડે છે તેમ જ તમામ સદ્ગુણો અને સુહરવીભોનેય એ કસોટીએ ચકાસવાં-મૂલવવાં લોઈએ. વળી ગાંધીજીને એ ભજન અત્યંત પ્રિય હતું તેમ જ તેમને વર્ણવવા એ સંજ્ઞા પૂરી હોતકે પણ છે જ. વિશ્વની તમામ વિભૂતિઓ એ પદને લાયક છે. આ નામ ‘રૂપાયતન’ના મુખપત્રને હોય એમાં એક બીજું ઔચિત્ય પણ છે. વૈષ્ણવજન ગાનાર સંત કવિ નરસિંહ મહેતા જૂનાગઢની ગિરિતળેટીમાં જ હતા, ‘રૂપાયતન’ ગિરિશંકુ ગિરનારની છાયામાં જ છે.

‘રૂપાયતન’ એ ભારતીય સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિને અનુરૂપની સકલ ભારતીય વિચારણાઓ-કલા, શિક્ષણ, સાહિત્ય મતલબ કે સમસ્ત જીવન-નો સમન્વય ઝંખે છે. કલામાં, શિક્ષણમાં અને સાહિત્યમાં સર્વત્ર એવો પ્રાણ

પરમરવો અને પ્રકટ થવો જોઈએ જેમાં તપ અને રૂપ, સત્ય અને સુંદર, સંયમ અને સુક્રિતનો સમન્વય થતો હોય. બાપુજી અને શુરુદેવના વિચારોનું આવા સમન્વયની દૃષ્ટિએ અનુશીલન કરતાં ‘રૂપાયતન’નો આ આદર્શ લાઘ્યો છે અને દિવસે દિવસે પ્રત્યક્ષ પ્રવૃત્તિઓ કરતાં જો વધુને વધુ વિશદ થતો જાય છે, સંસ્કારાતો જાય છે. એમ હોય છે કે જે સુમેળમાં જ જીવનની અસ્થિતિ થતા છે.

‘રૂપાયતન’ સંસ્થા આ વિચારો માટે ઊભી છે. તેમ જ ‘વૈષ્ણવજન’ માસિક પણ સંસ્કાર, સાહિત્ય અને કલા બાબત સુરુચિ અને ઔચિત્ય યુક્ત ધોરણો સ્થાપી બાપુજી, શુરુદેવ, પરમહંસ આદિ મહાત્માઓના ઉપદેશો પીરસવાની સાથે સાથે અન્ય રસપૂર્ણ સામગ્રી પણ રજૂ કરી સુરોમનપૂર્ણ માસિકપત્ર શુભરાતને આપવાના

અમાલવાળું છે.

‘આરાણ્ય’ નામમાં કેટલાકને જે પરિ-મિતતાની ગંધ આવતી તે ‘વૈષ્ણવજન’માં નહિ આવે એમ લાગે છે. ‘વૈષ્ણવજન’નો અર્થ છે પૂર્ણપુરુષ. ‘રૂપાયતન’ સંસ્થારૂપે જેમ કલા માધ્યમ દ્વારા શિક્ષણ આપવાનો વિચાર રાખે છે અને અનેક હસ્તકલાઓનો પ્રચાર કરે છે તેમ જ ‘વૈષ્ણવજન’ માસિકરૂપે ભારતીય સંસ્કૃતિ, સંસ્કાર અને સાહિત્ય-કલાનું વાહન બની રહેવાની મનીષા સેવે છે.

આજસુધી આપના તરફથી આ કામમાં જે સહકાર મળતો રહ્યો છે એ માટે અમે આપના આભારી છીએ. આશા, ઇચ્છા અને અભ્યર્થના છે કે આવો જ સાથ સહકાર ભવિષ્યમાં ચ જારી રહેશે.

✽

* આપણે ચોપટની જેમ ઘણી વારો પરી જઈએ છીએ પણ તેનો અર્થ આચરના નથી. ઉચ્ચારની હા અને આચારની ના એવી આપણને આદત પડી છે. આતું કારણ શું? શારીરિક નયજાઈ. આવા નમાલા મળને વડે કાઈ જ શુકરવાર વળવાનો નથી. તેમા તાકાત સીચો. સર્વપ્રથમ આપણુક યુવાનો બળવાન બનો. ધર્મની વાત પછીથી થશે. તમે ગીતાબ્યાસ કરતા તો પગદડા (ફૂટબોલ)ની મીડા દ્વારા સ્વર્ગની વધુ સમીપ જશો. તમારા રનાયુઓ બસવત્તર થવાથી, તમારા આવકાના ગ્રાહકોઓ થોડા થોડા બનવાથી તમે ગીતાનુ રહસ્ય વધારે સરળતાથી કળી શકશો. તમારા રુધિરનાં બિન્દુઓમા વધારે ચેતન્ય ચીજળનું રાખવાથી જમવાન ઓકુંબુની પ્રયત્ન પ્રતિભા અને વિરાટ વીર્યવત્તાને તમે સહેવાઈથી સમજશો. તમારા પગ ઉપર તમારો દેહ દંડતાથી અચળ દશે અને તમને તમારા પોરુપનો પરચો મળ્યા કરતો હશે ત્યારે ઉપનિષદોને અને આત્માની અનંત વિશુતિઓને તમે પૂર્ણતાથી પિંછાની શકશો.

* સંચાર અને પ્રસાર સાધિ. યાદ રાખો કે જીવનની એકમાત્ર નિશાની શતિ છે, વિકાસ છે.

* નીતિમાન બનો, વીર્યવાન બનો, અખંડહૃદયી બનો કેવળ વિશુદ્ધ નીતિમાન બનો. મોતના કાયામાં ધરી જવાની દિંમત ધરો. તત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાન્તોની-તત્ત્વના દ્રેપણાની-સાથે બહુ ભાંજબાકમાં ન જીતશો. બાવવાઓ જ પાપી થાય છે, નહિ કે બહાદૂરો. એકની પ્રત્યે અનેકની પ્રત્યે હૃદયનો પ્રેમ વરસાવો.

* હંમથી મહાન કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી. પ્રેમથી, સત્યનિષ્ઠાથી, અને અવિશ્વાસ ખતથી સર્વે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તમે તમારું પોરુપ પ્રકટાવો. —વિવેકાનંદ

ભગવાન શંકરને પ્રસન્ન કરવા માટે ઉમાએ અતિ ધોર તપશ્ચર્યા કરી. શિયાળામાં તે હિમઝરણમાં બિમાં રહ્યાં. ઉનાળામાં પચાસિ તપ કર્યું. અને ચોમાસામાં ખારે મેઘ માથે ઝીલ્યા. આડે પહોર એક ભગવાન શંકરનું જ રટણુ તેના ચિત્તમાં રમવા માંડ્યું. દેવતાઓ પણ આવી બિમ તપસ્યા ભ્રેષ્ઠ આશ્વર્થ્યુગ્ધ બની ગયા. પણ ભગવાન શંકરનાં દર્શનની આછી-પાનળી ઝાંખી થે ઉમાને ન થઈ.

ઉમાના પાતળા હોઠ કંપી ગયા. અત્યાર સુધી તે કંઈ મૂળને આહાર કરી તેણે દેહને ટકાવી રાખ્યો હતો. હવે મુઠ્ઠીભર સુકાં પાદડાં જ ખાવાં એણે શરૂ કર્યાં. એકાગ્ર ચિત્તે ભગવાન શિવનું આરાધન કરતાં કરતાં એની નજર દૂર દૂર ક્ષિતિજ પર મંડાઈ રહેતી. ક્યાંય ચન્દ્રમોહિની ગૌર કાન્તિને ઉદય થાય છે? ક્યાંય નટરાજને દિગંત ડોલાવતો અમરુદ્ધવન સંભળાય છે? પણ એ આશા ફેગટ નીવડી. ઉમાએ મુઠ્ઠીભર પાદડાં પણ મુખમાં મૂકવાનું છોડી દીધું. દેવતાઓ હાહાકાર કરી ગયા. અને તેમણે પછાંને પણ ત્યાગ કરનારી ઉમાનું નામ રાખ્યું—અપર્યા. સદુને થઈ કે હવે તો વૃષભવજને આ તરફ આગળ વિના છૂટકો નથી. પણ ભગવાન શંકરનું આસન ચલામમાન ન થયું. આવા બીજા તપની જગલાથી પણ ભગવાન શંકરની આનંદ-સમાધિને બાંધે બીજી આંખ પણ ન લાગી. મહર્ષિઓ, દેવગણો, યજ્ઞ કિન્નરો સહુના વિરમપતો પાર ન રહ્યો.

પણ ભગવાન-શંકરની ઉપેક્ષા અનહદ હતી તો ઉમાની સહનશક્તિને થે સીમા નહોતી. તેણે આથી પણ વધુ આકરી તપસ્યા કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. અત્યાર સુધી તે એ અંજલિ ભરી જગ પી લેતાં. રાતે થોડી વાર શયન કરતાં. થોડી નિદ્રા પણ આવી જતી. હવે એણે જાગે ત્યાગ કર્યો. નિદ્રા છોડી અને એક પગે બિમાં રહી પ્રુષ્ઠાં નેત્રે ભગવાન શંકરની પ્રતીક્ષા શરૂ કરી. આંખનું મટકું પણ માલી વિના ઉમાએ ભગવાન

શંકરના અખંડ ધ્યાનની લગની લગાવી. હવાના એક હિલોળાથી એનું તપઃકૃશ શરીર ક્યાંય બીડી પડે એમ હતું. પણ અંતરના વજનશ્વરથી એણે પગને હિમાલયની જેમ અડગ કરી દીધો. દેવતાઓએ અંતરીક્ષમાંથી હિમાલયની પુત્રી પાર્વતી પર પ્રસન્નતાનાં ફૂલ વેધ્યાં. પણ ભગવાન શંકરને પામવાની એની આશાલતાને કોઈ ફૂલ ન બેઠું.

ઉમાની તપસ્યા આગળ વધતી ચાલી, તેની એક પગે બીજી રહેલી અચળ કાયાને બિગતો અર્થ આશ્વર્થ્યથી ભ્રેષ્ઠ રહેતો ને એવું જ આશ્વર્થ્ય લઈ આશ્ચર્ય જતો. ત્યાં એક દિવસ સાવ સામાન્ય ખનાવ બન્યો. આમ તો કોઈનું રવાડું થે ન ફરકે એવો સામાન્ય પ્રસંગ. પણ ઉમાની તપસ્યાને તેણે અસાધારણ વળાંક આપી દીધો. ઉમા અડગ બિમાં હતો. માથે આકરો ધોમ ધમતો હતો. બાજુના સુકાઈ જવા આવેલા સરોવરનું પાણી મરથાસન વ્યક્તિની આંખ નેત્રું ચળકતું હતું. ત્યાં એક કુહરનું બચ્ચું પાણી પીવા આવ્યું. સરોવરની આરે તરફ કાદવ-ઝીડય જામ્યો હતો. સહેલાઈથી બિતરાય તેમ નહોતું પણ પેલા બચ્ચાની તરસથી છાતી ફાટતી દેશે. તે પાણી પીવા નીચે બિતર્યું ને કાદવમાં ફસાઈ ગયું. બહાર નીકળવા એણે તરફમાં મારવાં શરૂ કર્યાં. ઉમાની એના તરફ નજર મૂકી, તપસ્યા-ભંગની ખીટી તેણે તરત નજરને પાછી વાળી ને શંકરના ધ્યાનમાં પરાવી. પણ આજે કેમ થ કહ્યું એનું ચિત્ત ખાનમાં ચોંટ્યું નહીં. ઉમાના અંતરમાં કોઈનું કોઈ થવા માંડ્યું. પેલા કુહરના બચ્ચા બહુ એની આંખો ફરી ફરીને ભમતી હતી. ઉમાનું અંતર ચિત્તકાર કરી શક્યું. પેણું બચ્ચું જેમ જેમ બચવા માટે તરફમાં મારતું હતું તેમ તેમ કાદવમાં વેણ ખૂચતું જતું હતું. હવે તો તેણું નાનકડું માથું જ દેખાતું હતું. અને એના પર કાદવ છવાતાં ટેટલી વારે ઉમાથી ન રહેવાયું અને એ તો જગ-આતા ખરેખરે! આવી અડગ તપસ્યા છોડીને અંતે એ દોડ્યો. ડાંચે આસે, પડનાં-આપડનાં,

પેલાં બચ્ચાને જમદી વદાલસોયા ખોળામાં બેસી
 સેવા. પણ કદાચ પોતે ત્યાં પહેલે એ પહેલાં બચ્ચુ
 કાદવમા ગરક થઈ જાય તો! ઉમાએ એક કુકરના
 બચ્ચા માટે આવડી મોટી તપસ્યાનું પ્રવચન કોમી
 દેતાં કહ્યું: 'દેવાધિદેવ, એ બચ્ચાને બચાવી લો!
 બચાવી લો! મારી તમામ તપસ્યાનું ફળ હું એના
 જીવન માટે સમર્પા' દઈ છું.'

એક કુકરને ખાતર ઉમા ડગી ગયા તેથી
 'દેવતાઓએ નિરાશ વદને માથું ધુણાવ્યું', પણ ત્યાં

તો કુકરના દૂખતા બચ્ચાની જગ્યાએ ત્રિભુવનને ભરી
 દેતું પ્રભાભંગન રચાયું, ભગવાન શંકર પોતે પ્રગટ
 થયા. અને ઉમાની પસે આવી અત્યંત મધુર સ્વરે
 કહ્યું: 'શુભે, આ એક જ કૃત્યથી આજે તે' મને
 સદાને માટે-ખરીદી લીધો છે. હું તારો કિતદાસ છું.
 મારા એકાદ અતિ ક્ષુદ્ર પ્રાણી તરફની જીવંતી અતુ-
 કંષા કરોડો વર્ષોની તપશ્ચર્યાથી પણ ચડી જાય છે.'

ભગવતી ઉમાની આંખો લગ્ન, ગૌરવ અને
 આનંદથી ધરતી ખોતરવા માંડી.

કર્તવ્યની ઉમતા

ટાઇમોફેનિસ અને ટાઇમોલિયન નામે બે ઝીંક શાઈઓ હતા. બન્ને વચ્ચે ઘણાં જ પ્રેમ
 અને માન.

એકજાર પાસેના રાજ્ય સાથે લડાઈ થઈ. લડાઈમાં બહાદુરીથી સામી છાતીએ બન્ને લડ્યા.
 તેમાં લડતાં લડતાં ટાઇમોફેનિસનો ઘોડો ઘવાયો અને તે પોતે પણ તીર વાગવાથી ઘવાયો અને
 ઘોડા ઉપરથી જોય ઉપર ગબડી પડ્યો, તેના સાથીઓ દેટલાક ઘવાયા હતા અને બીજા
 દેટલાક રણમેદાન છોડીને નાગી ગયા હતા. ઘવાયેલા ટાઇમોફેનિસ ઉપર તીરોનો વરસાદ
 વરસી પડે તે પહેલાં તો ખરી અણીની પળે ટાઇમોલિયન મદદે દોડી આવ્યો અને મોટા
 બાઈનું પોતાની દાલથી રક્ષણ કયું. અને દાલના આશ્રય નીચે ધીમે ધીમે એને રણ મેદાનની
 બહાર એક સહીસલામત ખૂણે લઈ ગયો. હોઠોએ નાનાભાઈની આ કામ માટે ઘણી પ્રશંસા કરી.

આ વાતને વરસો પીતી ગયા. એક વખતે એમ બન્યું કે ટાઇમોફેનિસને હોઠની મરજી
 વિરુદ્ધ દેશિન્ધના રાજા બનવાનું મન થયું અને જોર જીલમથી એ પદ પચાવી પાડ્યું.
 આજ મુઠીમાં દેશિન્ધમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ચાલતું હતું. અને તેથી ત્યાંની પ્રજાને ટાઇ-
 મોફેનિસનું કૃત્ય ખુબ ગમ્યું નહિ.

હોઠો એકઠા મજા અને ટાઇમોફેનિસને સમજાવવા ગયા તેમાં ટાઇમોલિયન પણ હતો.
 ટાઇમોફેનિસને હોઠોએ ખૂબ સમજાવ્યો, પણ તે માન્યો નહિ. ટાઇમોલિયને બહુ બહુ કહ્યું
 પણ ટાઇમોફેનિસ એકનો જ ન થયો. છેવટે તેણે આજીજી કરીને કહ્યું: બાઈ! તમે મારા
 કાલાવાલા નહિ માનો! મારે કહેવું તો ન જોઈએ, પણ કહું છું કે મેં તમારો જીવ
 બચાવ્યો છે. મોટાભાઈએ જવાબ દીધો: બધી વાત સાચી, પણ આ પદ હું છોડવાનો નથી,
 મારા બાહુબળથી મેં તે મેળવ્યું છે.

આ અપમાનકારક શબ્દો સાંભળી હોઠો ઉરકેરાઈ ગયા અને એમાંથી એક જણ ટાઇમો-
 ફેનિસ ઉપર ધસી પડ્યો. તેણે ટાઇમોફેનિસને માર્યો અને ટાઇમોલિયન જેણે એક વખત દાલ
 ધરીને એનું રક્ષણ કયું હતું તે આંધ્રુ બરી આંખે ભોતો ભોતો રહ્યો! કારણ તે એમ માનતો
 હતો કે મારો બાઈ અન્યાયથી રાજ્ય પદ લઈ બેઠો છે, અને પ્રજાને હાથે એનું મરણ થાય
 એ વાજબી જ છે.

—સત્યાનંદ

૧-૨. સત્યચ્છેડા

સત્ય....અદા ॥ તેતિરીયકપનિપદ ૨-૧ ॥

૧. સત્ય એ છે પરબ્રહ્મ, સત્ય છે પરમેશ્વર.

(સત્યવતનો ઈતિહાસ પિથસહિતા પ્રથમમંડલમાં છે: પા. ૪-૮.)

અથમેધસહસ્રં ચ સત્યં ચ તુલયા ધૂતમ્ ।

અથમેધસહસ્રાત્ હિ સત્યં એવાતિરિચ્યતે ॥

૨. અથમેધસહસ્રો ને સત્યનો તોલ મેં કર્યો ।

અથમેધસહસ્રોથી સત્યભાર વધી ગયો ॥

પુરુષો વાવ યજ્ઞ: ।...અથ ચત્ તપ:

દાનં આજ્ઞં વં અહિંસા

સત્યવચનમ્ ઇતિ તા અથ્ય દક્ષિણ: ॥

આન્દોગ્યકપનિપદ ૩ ૧૬-૧, ૩-૧૭ ૪ ॥

૩. યજ્ઞપ મનુષ્યો છે, અહિંસાસત્ય દક્ષિણ ।

સર્વધર્મથી દયા (ગીતાસાર) ।

દક્ષિણા વિના યજ્ઞ નેમ નિર્મલક, તેમ અહિંસા,

સત્ય, મીઠાપણ, દાન, તપ, આવા આવા ગુણ વિના

માણસ નકામો....દયામાં સર્વ ધર્મ આવી ન્યા.

(અહિંસાનો ક્રતિકાસ ત્યાં જ છે: પા. ૪૫-૫૨.)

૪. અવેર જ રામે વેર, ન રામે વેર વેરથી ॥

ધમપદ: યમકવચ ૫ ॥

(આ મદાનકપત્તં આખ્ય પછી ત્યાં જ: પા. ૮૫ ૬૩.)

૫. સન હી રસાયન મેં ક્રિયા, પ્રેમસમાન ન કોય ।

રતિ એક તનમેં સંચરે, સખ તન કંચન હોય ॥

કળીર

૬. ચોથી પદ પદ જગ મુઝા, પંડિત ભયા ન કોય ।

મરાઈ અક્ષર પ્રેમકે પદે સો પંડિત હોય ॥ કળીર ॥

૭. સત્યને લભ્ય: તપસા લેય આત્મા

સમ્યગ્જ્ઞાનેન અભયપેજ્ય નિત્યમ્ ॥

મુન્ડકઉપનિષદ ૩-૧-૫ ॥

પરમાત્માનાં રહસ્ય સત્ય, તપ, સાચા જ્ઞાન ને અદ્વા

નર્વથી થાય.

દેસાઈ વાલજી ગોવિન્દજી

૮. પરસ્ત્રીમાં જીએ માને તે કહેવામ દેખતે.

માતૃવત પરદારુષ્ઠ ય: પરચિત્ત સ પરમતિ ।

૪. અસ્તવાદ

૯. તાવત્તજિતેન્દ્રિય: નરમાત્તવિજિતાન્મેદ્રિય: પુમાન્

ન ત્વજેત્ રસનં યાવત્ જિતં સર્વં જિતે રસે ॥

ભાગવત, ૧૧-૮-૨૧ ॥

અન્ય ઇન્દ્રિયોને વશ કરે, પછી જો માણસ શ્વાદ

ન છોડે તો તે જિતેન્દ્રિય ન બની શકે. જેણે રસ છલ્લો

તેણે ઇન્દ્રિયો મગ છલ્લો.

૫-૬. અસ્તોય-અપરિગ્રહ

૧૦. યાવત્ પ્રિયેત જહરં તાવત્ સ્વત્ત્વં હિ રેહિનામ્ ।

અધિકં યોજિમન્વેત સ રતેના દંકમહંતિ ॥

ભાગવત, ૭-૧૪-૮ ॥

જેલાથી કરીતે માણસનું પેટ ભરાય એટલી જ

એની સુવાગ ચિઠ્ઠક છે: એનાથી વધારે પરિગ્રહ કરે તે

ચેર તથા શિક્ષાપાત્ર છે.

૭. શરીરશ્રમ

૧૧. પોતે પોતાનું કામ સો કરે રે મોલ.

૮. સ્વદેશી

૧૨. સ્વદેશીયત પામે ને સ્વદેશી વસ્તુ વાપરે.

૯. અવચ્ય

૧૩. હરિનો મારગ છે શરાનો, નહિ કાપરનું કામ જો ને.

મીતમ

૧૪. અભયં .....

ભવતિ સંપદં દેવી અભિજાતરજ્ઞ કારત ॥

ગીતા: ૧૬-૧, ૩ ॥

નિર્મળતા દેવી સંપત્તિ લાઈને જન્મનારા માણસમાં

દેાય.

૧૫. જોના મારા સિંધુને, મોલી લાવે પેઠ ।

વઢ કયા મોની પાયેગે, જો રહે કિનારે ભેઠ ॥

કળીર

૧૦. અરપૂરયતા

નારિતુ પંચમઃ ॥ મનુસ્મૃતિ, ૧૦૪ ॥

૧૬. પાંચમો વયુઃ નિહિ. (વર્ષ ચાર ૪ છે.) .

૧૭. ધૃતરઃ સર્વભૂતાનાં હૃદયે (અર્થ) ન વિદ્યતિ ॥

ગીતા ૧૮-૬૧ ॥

હે અર્જુન, ધૃતર પ્રણીમાનના હૃદયમાં બિરાજે છે.

૧૮. રમે રામ ઘટે ઘટે ।

૧૧. સર્વધર્મસમભાવ

૧૯. સર્વદેવનમસ્કારઃ કેશવં પ્રતિ ગચ્છતિ ॥

ગમે તે દેવ આગળ માણસ નમે તો. એ એના નમસ્કાર લગવાનને અરજી પકડે છે.

એકં સત્ વિપ્રા બહુધા વદન્તિ ॥ ઋક્મંદિતાઃ

૧-૧૬૪૪૬ ॥

૨૦. સત્ એક, વિપ્રા બહુ નામ આપે.

૨૧. નમે તે ગરવે દૈવ । નાનકદેવજી, આસાદી વાર, ૧૪ ॥

(“સજી શે શુ”ગાર”માં “અહ”કાર ન રાખતા” આ અપ્પાય છે.)

૧૨. કૌમી એકતા

૨૨. અર્થ હિન્દુઃ અર્થ મુસ્લિમઃ ગણના લઘુચેતસામિ ।

ઉદારચરિતાનાં તુ વસ્તુધિવ કુટુંબકમ્ ॥

આ હિન્દુ અને આ મુસ્લિમ ગણના લઘુચિતની ।

ઉદારચરિતાને તો આખી પૃથ્વી કુટુંબવત્ ॥

૨૩. હિન્દોઃ આ મુસ્લિમઃ એતિ કેયં સ્થાનક-

(સ્ટેશન) ધોષણા ।

સ્વધર્મી ઉપર ભાવ હોય એટલો જ ભાવ પરધર્મી

ઉપર આપણે રાખીએ, એટલે પછી “હિન્દુ યા,

મુસલમાની યા” એવા નાદ રોશન ઉપર સંભળાયા નહિ.

—ગાંધીજી

૧૩. અરપૂરયતાનિવારણ

૨૪. પાંચવા માનવાઃ સર્વે અરપૂરયો નારિત કથન ।

પાંચવો માણસો સર્વે, અરપૂરય કોઈ ને નથી.

ઉપરવાક્ય ૧૬, ૧૭, ૧૮ જુઓ.

૧૪. દારૂબંધી

એકતઃ સર્વે પાપાનિ મદ્યપાનં તથેકતઃ

ચાણક્ય (ક્ર.ચ) ડંર ।

૨૫. એકતઃ સર્વ પાપો છે, ને મદ્યપાન એકતઃ ।

એક કોર પાપમાત્ર ને બીજી કોર દારૂ—એવ બરાબર,

કેમ કે દારૂ પીનારો કોઈ પણ પાપ કરતાં અવગણ્ય નહિ.

મદ્યપાનાત્ પરં પાપં ન ભૂતં ન ભવિષ્યતિ । ત્યાં જ,

૧૨૨ ।

૨૬. મદ્યપાનસમ્ય પાપ ન ભૂતં ન ભવિષ્યતિ ।

૧૫. ખાદી

હું, હસ્તેન કતિતં ચત્પાત્ હસ્તપ્રેતં તથેવ ચ ।

તદ્ વત્સં પરિધાતવ્યં લોકે ખાદીનિ કીર્તિતમ્ ॥

હાથે કાતેનું ને હાથે વણેનું કપડું (ખાદી) પહેરવું.

—ગાંધીજી

૨૮. ખાદીવસ્ત્રે હિ નિહિતં ભગિનીશીયરક્ષણમ્ ।

ખાદીવસ્ત્રં અદિસામા આધારો મૂર્તિરેવ ચ ॥

ખાદીમા આપણી બહેનોના શીસની રક્ષા સમાચેરી

છે, અને ખાદી અદિ સાના આધાર તમા મૂર્તિરેવ છે.

—ગાંધીજી

૨૯. ખાદીમૂલ્યો મૂતા ગ્રામા ગ્રામમૂલ્યો મૂતા દયા ।

ખાદ્યા ધર્મે તથેતથે મહાસિદ્ધિઃ ભવિષ્યતિ ॥

ખાદી મરે તો ગામમાં મરે ને ગામમાં મરે એટલે

દયા મરી ગઈ બહુલી. ખાદીથી ધાર્મિક તથા આર્થિક

દક્ષિણ મહાસિદ્ધિ થાય. —ગાંધીજી

૩૦. ગ્રામનિર્મિતવસ્તૂનિ પ્રયોક્તાઆનિ નાગરૈઃ ।

ભારતીયા ભવિષ્યન્તિ સંતેન સ્વવશાઃ સમાઃ ॥

શહેરીઓએ ગામમાંમાં બનેલી વસ્તુઓ વાપરવી

જોઈએ. આથી કરીને હિન્દીઓ સ્વતંત્ર તથા સમાન

બનશે. —ગાંધીજી

સુધારો

ફેબ્રુઆરી (૧૯૬૨)ના અંકમાં પંદરમે પાને બીજા

કોષમાં પહેલા કોષમાં છેડે “બાલ્યવંતરઃ શુચિઃ”

પાંચવા વિનંતિ છે.

[વિજ્ઞાન પ્રકૃતિના રહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન કરે છે. ત્યારે આપણે વસ્તુના મૂળમાં વધુને વધુ જોડાણથી અન્વેષણ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે વિજ્ઞાનથી શિષ્ટ એવા આધ્યાત્મ સેવકો પ્રવેશીએ છીએ. વિજ્ઞાન અને ધર્મની વચ્ચેની સીમા-રેખાને જ દર્શન અથવા આધ્યાત્મ કહેવામાં આવે છે.]

કોપનિપદમાં કહ્યું છે : નાયમાત્મા પ્રવચ્ચનેન જીયે। ના મેધયા ન જહુના શ્રુતેન । મતલબ કે પ્રશ્નની દિવ્ય સત્તાને સાક્ષાત્કાર પ્રવચ્ચનોથી થઈ શકતો નથી, નથી તો ધર્મ શકતો એ સાક્ષાત્કાર વિદ્વાનો કે શુદ્ધિ વડે પણ. એના દર્શનનો ઉપાય તો કેવળ ભક્તિ જ છે; પ્રાર્થના દ્વારા આત્મસમર્પણ કરીને પ્રશ્ન પ્રત્યે ઉન્મુખ થવામાં જ તેની પ્રાપ્તિ છે.

ગીતા અથવા અન્ય શ્રુતિઓમાં વર્ણવવામાં આવેલી વિદ્વાને આપણે દયા અથવા ધર્મ ન માની સેવાં નેપ્રેર્યે. ધારો કે કોઈ એક વ્યક્તિ સંસ્કૃતની મહાવિદ્વાન ધર્મ એસે અને શ્રી સંકરાચાર્યના તમામ મંથોનું સંપૂર્ણ અધ્યયન પણ કરી નાખે તો તેનો અર્થ એ નથી કે તે વ્યક્તિ ધાર્મિક પણ છે. એમ પણ હોય કે તે વ્યક્તિ દયા-ધર્મથી દુર્ગતો નેજાન દૂર હોય! કોઈ એક વાંદરાને આપણે કોટ, પાટલુન, ઢેઢનો દારો કરાવીને કલાખાણથી સાધારણ રીતે અસંભવ મગાવ્ય તેવી જુજાજા ક્રિયાઓ કરતાં શીખવારી શકીએ પણ તોય તે વાંદરા રહેવાનો તો વાંદરા જ, એ કોઈ માણસ બની જતો નથી. બાલ આચરણ અને આંતરિક મનમાં ત્યાં લગી સમન્વય નથી સધાયો ત્યાં સુધી ગમે તેવા આકર્ષક અથવા આચરણનું વાસ્તવિક મૂલ્ય કશું જ નથી.

મનમાં જ ને દયા અથવા પ્રભુપ્રેમ નહિ હોય તો સંસ્કૃત ભાષા અને શ્રુતિઓનું જ્ઞાન તો કેવળ વાંદરનકલ સમાન જ છે. એથી કરીને પોતાની કોઈ અંગ મદન્વાકાંક્ષા કે પટ્ટી સાધારણ દેશની માધ્યારિક સિદ્ધિ બંને પ્રાપ્ત કરી શકાની નેહાય, પણ દિવ્ય દૃષ્ટિ તો પ્રભુ પ્રેમ અને દયા-ધર્મથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. વિજ્ઞાન અને દાર્શનિકો તે અથા મોટે છે, શુદ્ધ અને સાર્વત્રિક જ્ઞાન જીવતાવાગાને તોરો છે.

આપણા દેશ સમક્ષ કેટકેટલી સમસ્યાઓ છે. નૈતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યોને ફરીથી પ્રતિષ્ઠિત કરવાની આજે આપણને ભારે મોટી આવશ્યકતા છે. ઉપરજીવ્યા નિયમોથી જુદી જ એવા સદાચરણની આંતરિક પ્રવૃત્તિનો વિકાસ આપણે ફરીથી કરવાનો છે. ઉદ્યોગ, વ્યાપાર તથા અન્ય સામાજિક સેવાઓમાં આજે આપણે સાચી ધાર્મિક વ્યક્તિઓની જરૂર છે. કેવળ વિદ્વાતાના દેખાડા ખાતર જ આપણે ધર્મ-મંથોનું વાચન ન કરવું નેપ્રેર્યે, બલકે આપણા મનને જ પ્રભુચરણો ભણી પ્રવૃત્ત કરવું પડે. આપણે ગમે ત્યાં હોઈએ, ગમે તે કામ કરતા હોઈએ, ભગવાનની દૃષ્ટિથી કદીય આપણે યોગ્ય રહી શકવાના નથી જ. ભગવાનથી હાનુ-ધ્રુવ કોઈ કરી-વિચારી શકવાના જ નથી. ઈશ્વર જ આપણા સૌનો માતા-પિતા છે. એને જ આપણે સીએ આપણા હૃદયનો સમરન પ્રેમ અર્પણ કરવો નેપ્રેર્યે.

આપણે એકેય કામ એવું ન કરવું નેપ્રેર્યે કે જેથી આપણી દિવ્ય જનનીને જરા પણ કષ્ટ કે ગદાનિ થાય. પ્રત્યેક કામ કરતી વેળા આપણે ઈશ્વરને યાદ કરીને, ભગવાનને માથે રાખીને જ આગળ ધપવું નેપ્રેર્યે. આ જ ગીતાનો ઉપદેશ છે. આત્મ નામ તે યોગ. અધર હોરે-સ નામે એક સત્પુરુષ કાર્મીલાઈટ ગિરમ્નધરમાં રસોઈઆત્મ કામ કરતા. તેઓ સુધરો વપ્પન ભગવાનનું સામીપ્ય જ અનુભવના અને પોતાનું પ્રત્યેક કાર્ય કોઈ એક મનુષ્યને પ્રસન્ન કરવા કે પ્રસન્ન થેગવવા ખાતર નહિ, પણ ઈશ્વરને સાર્વત્રી રાખીને ઈશ્વર ખાતર જ કરતા. એમણે કોઈ પ્રંથ લખ્યો નહોતો, પણ મહામોટા માંધાતાઓ ય એના દર્શન કરવા દૂર દૂરથી ઉમટતા. એમનું કહેવું એવું હતું કે કામ ગમે તેવું નાનું કે મોટું હોય ભગવાન

હાજરાદાર છે એ વાતનો ચાલુ ખટો રાખીને તે કંચુ. સૌથી મોટી સેવા તો એ જ છે. પૂન-આર્થના માટે ઠોઠ અલગ સમય કાઢવાની સુદૃઢ જરૂર નથી. ગીતાનો પણ આ જ ઉપદેશ છે કે પદરતું એકાએક કાંમ પ્રભુની આરાધના રૂપ સમજીને, ઈશ્વરપ્રેરણા સુદૃઢ થઈ કરો. ભગવાન જ આપણા સૌથી સાચો ને સૌથી મોટા જિગરમન મિત્ર છે. સદા સર્વદા આપણી સાથે રહેવાવાળો એ જ ધરમ સખા છે. આપણનું એક ગીત છે: 'ઓ રે, મારા કટુલુ હૃદય, ઠાઠો હાખી થા મારા' તારો સર્વશ્રેષ્ઠ સખા તો તારી યોગ્ય છે. એને સાદ પાડ એટલી જ વાર છે. અનંતની રૂપા પર પોરેલો ને વેંકટ પર્વત પર મંદિરમાં પૂજાતો ભગવાન સાચોસાચ તો પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં જ નિવાસ કરે છે.'

હવે અહીં કોઈ એવી જ શંકા કરે કે તમે ઠાઠો છો તે તો ઠીક, પણ ભલા, સાચે જ ઈશ્વર કયા ય છે ખરો કે? શું આપણે એમ પ્રાર્થના ન કરી શકીએ કે 'હે ઈશ્વર, ન તું હો જ તો મારા આત્માની રક્ષા કરજે, અને તેમજ મારે આત્મા જેવી ઠોઠ ઝીજ હોય તો!'

તમે કોઈ એક ઝાડનું નાનામાં નાનું પીજ લ્યો. એ સાચ ઝીજીથી ઝીજમાં ય એક જખંદરત રહસ્ય છુપું છે. બીની માટીમાં નાખતાં વેંત જ એ પીજમાંથી અંકુર ફૂટે છે અને ધીરે ધીરે તે એક વિશાળ વૃક્ષનું રૂપ ધારણ કરી લે છે. તેના પર પાંદડા, ફૂલ અને ફળ બેસે છે-જેનું પીજ હોય તેના જ. એક નાનકડાં સૂક્ષ્મ પીજમાં જ આ તમામ શ્રેણી છુપા રહે છે.

મરણીનું એક ઈંડું લઈને એને ફેલીને જુઓ. એમાં એક આણુંમાં જ રમ્ય જ જોવા મળે છે, વિશેષ ઈંડું નહિ. 'પંચુ આ ઈંડું' જ એવી આ રહેલ અથવા તો કૃત્રિમ રીતે 'ઈન્ક્યુબેટર' વજમાં આવરયક ગરમી મેળવીને થોડા દિવસોમાં તો એક નવનદાર ઝીજ બની જાય છે જેને બરાબર એની માં જેવી જ પાખ, એવી જ ચાચ, એવા જ પગ અને એવાં જ રંગરૂપ, દબલબ ને હાલચાલ તથા અવાજ

પણ એવો જ. આ બધું એક યોજના અનુસાર નિશ્ચિત પણે-અર્થ રીતે થાય છે! ઈંડાની અંદરના રમ્યને તમે જો શક્યમશક વડે જુઓ તો ચે તેમાં કુકડી, ચેર કે પોપટનું કોઈ ચિત્ર માલૂમ નહિ પડે. અને તો ચે એને શું બનવું છે એનું એને બરાબર જાન છે અને બરાબર તે જ તે બને છે.

આ એક મહાન આશ્ચર્ય છે. જો આપણે માતાના ગર્ભમાં માનવ રૂપને જોઈ શકીએ તો માલૂમ પડશે કે એક ટાંચણીના અમ્મ ભાગ જેટલો એ સજીવ પદાર્થ વિકસિત થઈને માત્ર સુગંધિત, સુવ્યવસ્થિત અને સુન્દર દેહનો જ સ્વભાવ બને છે એમ નહિ, બલકે યાનેન્દ્રિયો, શુદ્ધિ અને અદ્ભુત રશ્મિતો! ય આધિકારી, એવો માનવ બની જાય છે. નિશાળ-કોલેજમાં જો આપણે લખવા વાંચવાનું ને દ્વિસાબ પાઠવાનું ન શીખીએ અને પ્રકૃતિના આ સતત, સદૃશ આશ્ચર્યોના વિષયમાં જ વિચાર કરવાનું શીખીએ તો આપણે વાસ્તવિક ધર્મ અને એક વ્યવસ્થિત, અદાળુ જીવન માટે પોતાને તૈયાર કરી શકીશું. શ્રેય વિદ્યાન ધર્મશત્રુ નથી, તે જ પ્રક ધર્મ લક્ષી રાહ ચીંધે છે.

વિદ્યાન પ્રકૃતિના રહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન કરે છે, એની આખ્યા કરે છે અર્થાત્ અમુક હદ સુધીની કારણ-કિયાની સંગતિ બેસાડે છે. ન્યારે આપણે વસ્તુઓનાં મૂળનું ખૂન ઉઠાણુથી અવેણુ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે વિદ્યાનથી પર એવા અધ્યાત્મના શ્રેતરમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ. વિદ્યાન અને ધર્મની વચ્ચેની મીઠા-રેખાને જ દર્શન અથવા અધ્યાત્મ કહેવાય છે જે મુખ્યતઃ નિવંધાર્થક છે. તે ધર્મને માટે કારણ પ્રસ્તુત કરે છે.

જેમ જેમ વિદ્યાન પ્રગતિ કરતું જાય છે તેમ તેમ તે આશ્ચર્ય સરખા નવરાં નવરાં તથ્યો પ્રકટ કરતું જાય છે. પણ તે પોતાની સીમાની પેંચે પાર આપણને લઈ જતું નથી. 'કારણ' અને 'કિયા' શું છે? વિદ્યાનમાં 'નિયમ' શું છે? ઉપર ઉપરથી નેત્રીએ તો આ બધું બારે સકેશુ-સતત બાંસે છે, પણ એને મચળ્યા જઈએ ત્યારે જાન પડે છે કે તે

સમજવું એટલું સહેલું નથી. વસ્તુ જગતમાં કોઈ પણ ઘટના અથવા ક્રિયા કોઈ નિશ્ચિત શ્રૃંખલાબદ્ધ ઘટનાઓ અથવા ક્રિયાઓના ક્ષરવસ્તુ હોય છે. વૈજ્ઞાનિક પોતાની એક ચોક્કસ બનાવીને એનું અધ્યયન કરે છે અને જે કોઈ દેખે પામે છે તે આપણી સામે રજૂ કરે છે. આનું નામ વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગ. આ લગભગ એવું છે જેનું કોઈ એક ક્રિકેટની રમતથી સાત અઘણી વ્યક્તિ લગભગ ક્રિકેટ મેચો ભેગા કરીને અને તેમાં વારંવાર થતી પ્રક્રિયાઓનાં તારાબંધો કારણ વિશેષતાથી બેસાડતી જઈને કપારે દોહડું કપારે 'આઉટ' વગેરે ક્રિકેટ નિયમો પોતાની મેજે જ સમજી લે છે.

પ્રકૃતિ પણ પોતાનો ખેલ નિશ્ચિત નિયમો અનુસાર ખેલ્યા કરે છે, પણ એ નિયમો આપણે જાણતા નથી. વૈજ્ઞાનિક સેંકડો, બેઠકે હજારો એક એવી ઘટનાઓનું નિરીક્ષણ કરે છે ત્યારે પ્રકૃતિના એકાદ નિયમનું રહસ્યોદ્ઘાટન કરી શકે છે. આનું નામ તે સંશોધન યા અન્વેષણ. જેમ ક્રિકેટ રમતથી અઘણો દશકં એ રમત કેટલીક વાર ભેગા પછી જાણી-સમજી લે છે તે એ રમતના નિયમો ક્યાં-ક્યા છે એ જ રીતે વૈજ્ઞાનિક પણ કોઈ એક પ્રક્રિયા કે ઘટનાને વારંવાર ભેંધને એના પ્રાકૃતિક નિયમ કે 'કારણ' અને 'ક્રિયા'નું રહસ્ય સમજવાની કોશિશ કરી શકે છે. તેઓ એ દ્વારા 'કઈ રીતે' અને 'ક્યારે' નો ઉત્તર તો પ્રાપ્ત કરી શકે છે, 'શાથી'નો કોઈ જવાબ પામી શકતા નથી. એ નિયમોની કોઈ વ્યાખ્યા એ લોઢા કરી શકતા નથી. પ્રકૃતિના ખેલોનો સંયોજક અને પરિચાલક એનાં ઉત્તરો દેવા ત્યાં નથી રહેનો અને એટલે જ આપણે માની સમજી બેસીએ છીએ કે આ ખેલ તો આપોઆપ, એની મેજે જ ચાલ્યા કરે છે અને એનો કોઈ નિયંત્રતા, કરતાકારવતા નથી.

ડાવિંનનું નામ દુનિયા આખીમાં પ્રખ્યાત છે. વૈજ્ઞાનિકોમાં તેઓ સંત હતા. મહાન વૈજ્ઞાનિક અને પારાવાર જ્ઞેમન ઉદાહરણ વૈજ્ઞાનિક લેખે જ નહિ પણ એક સમ્યક્ અને સમજાવત વ્યક્તિ તરીકે

પણ એમનું સર્વજ્ઞ માન છે. એમણે તથા એમના જમાનાના બીજા ૫ કેટલાક લોકોએ ક્રમિક વિકાસના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું, જેથી જગ્યાનું કે સંસારમાં દેખાતા અને દેખાનાર ભાતજાતના પ્રાણીઓ ક્યા પ્રકારે પેદા થયા, અર્થાત્ ભાતજાતના જીવ, શુક્ર, કીટ, પક્ષી, મત્સ્ય અને પશુઓની ઉત્પત્તિ કઈ રીતે થઈ. આ સિદ્ધાંત અનુસાર એક પ્રકાર બીજા પ્રકારની નીપજ છે અને એ રીતે જીવન અનેક રૂપે પ્રકટ થયું. આ સિદ્ધાંતે બાઈબલના 'ઓહડેસ્ટેટમેન્ટ' ના પ્રથમ અધ્યાયમાં વર્ણવેલી પેલી મા-બતા-કે ઈશ્વરે મનુષ્ય અને અન્ય પ્રાણીઓની એકસામટી એકી સાથે રચના કરીને નિરાધાર કરી નાખી. આ કારણે જરીપુરાણ જુનવાણી ખવાડના ખ્રિસ્તીઓએ આ નવા સિદ્ધાંતનો પ્રચળ વિરોધ કર્યો. ભારતમાં આવી વાત નહોતી, કારણ કે અનાદિ કાળથી આપણા આચાર્યો અને ચિંતકોએ સમજી લીધું હતું કે ઈશ્વર ક્રમિક વિકાસના કારણે જ સર્પિ ઉત્પન્ન કરે છે અને એથી ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો અસ્વીકાર થઈ શકતો નથી.

માની લ્યો કે કોઈ એક ઝાડની કોઈ વિશિષ્ટ જન અસ્તિત્વમાં આવી. કોઈ અપ્રત્યાશિત ઘટના અથવા અગાત કારણ સળખ આ નવાં ઝાડમાં પેતે જે ઝાડમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે તેથી નવીન જાતના પાંદડાં આવવા માંડ્યા અને તે કારણે તે કિરણોમાથી અધિક ગરમી મળ્યું કરવા લાગ્યું અને અધિક પોષણ પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યું. આ અવગથામાં આ નવું ઝાડ વધુ શક્તિશાળી-વિકસતનું. એ જ રીતે અન્ય જીવોમાં પણ પોતાના માતા પિતાથી કેટલાક વધુ શુભો આપમેળે જ પ્રકટી શકે છે અને જીવનસંધર્મમાં તેઓ વિજયી નિવડે છે. અર્થાત્ અન્ય જાતોમાં ખતમ થઈ જાય પછી પણ તેનું અસ્તિત્વ રહે છે, તેનો વિકાસ થવા કરે છે. સંસારમાં વિભિન્ન પ્રકારનાં જીવજંતુ છે તેનું નરહસ્ય આ છે. આજે પણ એ જ પ્રક્રિયા ચાલી રહી છે અને ક્રમિક વિકાસ કહેવામાં આવે છે.

આપણે સૌ એ વાત તો સારી પેઠે સમજીએ છીએ કે માતાપિતાના ગુણ બાળકોમાં વંશાનુગત

નેવા મળે છે, પણ ક્યારેક-ક્યારેક ડોઈ બિન પ્રકારના ગુણ પણ તેમનામાં પ્રકટ થયેલા નેવા મળે છે તેનું ડોઈ પ્રત્યક્ષ કાગળ નેવા મળતું નથી. જે આ આકર્ષિક પરિવર્તન એને અધિક પોષણ અને જીવન-સંભ્રમમાં વિભવી થવાને અધિક શક્તિ આપે તો એ રચણા ઘર્ષ વ્ધ છે તથા એક નવી જાતિનો આધાર બને છે. સ્વયંસંચાલિત કૃમિક વિકાસનો આ સિદ્ધાન્ત વૈજ્ઞાનિકોનો નવો ધર્મ બની ગયો. એ યોગ્ય છે, પણ વિષરહસ્યને તે સારી રીતે સમજી નથી શક્યા. પહેલાં તો નિર્જીવ પદાર્થમાં જીવનનો પ્રાદુર્ભાવ કષ્ટ રીતે થયો! નિર્જીવ પદાર્થ એ જીવિત કોષથી એક અલગ જ સ્ત્રીજ છે, જે પોતાની આસ-પાસના વાતાવરણમાંથી પોષણ ગ્રાહ કરીને વધે છે એકમાંથી અનેક થાય છે અને એ પ્રકારે અમર-જીવનનું કારણ બને છે. જીવિત કોષનો જન્મ કયાંથી થયો, એ આપણે જાણતાં નથી. એના મૂળને તો માનીને જ ચાલ્યું પડે છે. એથી આમળ ઉપર જ આપણે કૃમિક વિકાસના સિદ્ધાન્તને લાગુ પાડી શકીએ છીએ. અને પંડી વંશાનુક્રમના નિયમનું અંતિક્રમણ કરનાર પરિવર્તન કે જે કવચિત્ ક્યારેક જીવધારીઓમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેનું કારણ શું હોઈ શકે? કૃમિક વિકાસનો સિદ્ધાન્ત એનો ડોઈ પણ જવાબ રજૂ કરી શકતો નથી અને પછી આપણે એ જ માનવું પડે છે કે પ્રકૃતિ કદાચ આ રીતે એક નવી જ જાતિને જન્મ આપે છે.

જે રીતે અણુનું બંજન કરીને વૈજ્ઞાનિકોએ એ બતાવી આપ્યું કે એમાં કેવળ જીવન, શક્તિ જ છે, બીજું કંઈ નથી. એ જ રીતે એક જીવિત કોષનું પણ બંજન કરી તેઓ એક દિવસે કદાચ તે શોધી કાઢશે કે જીવન કયા પદાર્થમાંથી બને છે. પણ ત્યારે ય અદ્વૈત શક્તિ કે જે આપણે ગોચર વિશ્વમાં વ્યાપેલી છે તે તો અગોચર અને અગ્રમ્ય જ રહેવાની. એટલી જ અગોચર ને અગ્રમ્ય એટલી તે આજે છે.

વિજ્ઞાનની શોધખોળો અને ભૌતિક જગતનું આપણું નિરંતર વિકાસશીલ રોન ધર્મની આવ-રંધકતાનો ડોઈ જવાબ નથી. આપણી જાણકારીના

ક્ષેત્રને અધિકાધિક વિસ્તૃત કરવાથી અતિરિક્ત એક એવું સ્ફુર્મ અને અગ્રમ્ય રહસ્ય પણ આપણામાં શ્રદ્ધા અને આશ્ચર્યની ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે, જે આ ભૌતિક, દૃશ્ય જગતની પારની વસ્તુ છે. આ રહસ્ય પ્રતિ માનવીય ભાવના જે છે તેનું જ નામ ધર્મ છે. સંસારના સર્વજ્ઞા ધર્મો પોતપોતાના અનુ-યાયીઓને આચરણના કેટલાક નિશ્ચિત નિર્દેશો આપે છે અને માનવસમાજ જે આજ સુધી સંગઠિત અને વ્યવસ્થિત છે તે આ ધર્મોચરણને કારણે જ છે.

ભારતવર્ષના લોકોએ ઉપનિષદો અને ગીતાથી જ જીવવાની કળા શીખી. આપણા વિચારો અને કર્મો આપણા બલિષ્ઠનું પ્રતિક્ષણ નિર્માણ કરી જ કરે છે. જેવા વિચારો અને કર્મો આપણાં હરી એવું જ આપણું ચરિત્ર બનવાનું. સાનુ-નરતુ, શુદ્ધ-અશુદ્ધ, આત્મ નિરંજિત અથવા સ્વેચ્છાચારી કે વિષય ગુલામ. ધણના ધાની પેટે પ્રત્યેક વિચાર અથવા કર્મ આપણા મનને ઘડે છે, આપણા ચરિત્રનું નિર્માણ કરે છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે આપણે આપણા વિચાર-કર્મોથી જ પોતાના આત્માને બદલ કરીએ છીએ યા તે યુક્ત કરીએ છીએ. સફલિચારો અને સત્કર્મોથી આપણે આપણી આત્મોન્નતિ કરી શકીએ છીએ. ગીતા આપણને આનું જ માર્ગદર્શન કરે છે. આત્મોન્નતિના પ્રયાસને જ ગીતામાં યોગ કહ્યો છે.

શરીર અંગે અથવા જ્ઞાસ પ્રક્રિયાના અમરકારિક પ્રયોગો દેખાડવાનું નામ યોગ નથી, એ તો આપણા ચરિત્ર અને મનને શુદ્ધ કરવાનો ઉપાય છે. એ ઉપાયો કયા છે?

૧. આપણું નિર્ધારિત કામ સારી રીતે અને નિસ્વાર્થ ભાવે કરવું.
૨. સંજ્ઞતા અથવા અસંજ્ઞતાથી ચિત્તને ઉદ્ધિમ થવા દેવું નહિ.
૩. વિષયેન્દ્રિયો પર સંયમ રાખવો જેથી તેઓ મનને અર્થાત ન થવા દે.
૪. 'સદાય યાદ રાખવું' કે મન જ મનુષ્યનો મુખ્ય ડોટ કિંદો છે અગર જે અશુદ્ધ અને સ્વાર્થી

ભાવેથી તે ઘેરાઈ ગયો તો જીવનમાં વિજયી થયું' અસંભવ છે.
૫. વારેવારે ઈશ્વરનું ખ્યાન ધરવું અને સદિના એ આદિ સ્રોત પ્રત્યે સંપૂર્ણ આત્મ-સમર્પણ કરી રેવું, કારણ તેઓ જ સૌના માતા-પિતા છે.
આ પ્રયાસોમાં આપણે સદા એ સંકળ ન પડ્યું થઈએ, પણ આપણો પ્રત્યેક પ્રયાસ આપણા આત્માની

શક્તિ વધારશે—જેમ વ્યાયામથી શરીરને પુષ્ટિ મળે છે તેમ. ગીતા ઉપદેશ આ છે. તે આપણી સમસ્યા એ જીવનદર્શન રજૂ કરે છે. અને, તેનો ઉપયોગ તેમાં દર્શાવેલા માર્ગ પર ચાલવામાં જ છે. તેનું માત્ર પોષ્ટિકા રૂપ નકાસું છે. ગીતા તો સંસ્મારણાત્મી પથનિર્દેશિકા છે. ગીતા જીવન કેમ જીવું જમ તે બતાવનાર ભોમિયો છે.

પ્રીતના પૂલ

કેટલાના એ મેદાનમાં કાણ જાણે કેટલી એ રમતો રમાઈ ગઈ હતી. બધા હાથમગાને બેવડીથી જોડતા ને એમ દરરોજ આનંદનો ઉત્સવ ઉજવતા. પણ એક દિવસ કાણ જાણે કેવી ધુલિ સૂત્રી કે હિંદુ અને મુસ્લિમ ભાઈઓ વચ્ચે ફૂટબોલનો મેચ ગોઠવાયો. રમતમાં બંને જોડે એક પક્ષ હાથો. હારેલા પક્ષ વિદ્યો ને એવા ઝુનને ચડ્યો કે મામતો મારામારી સુધી પહોંચ્યો. પરંતુ વેરભાવનો અગ્નિ ભજૂડી જોડે તે પહેલાં એ જુવાનિવા ત્યાં જઈ ચડ્યા.

બંને દિશામન દોરન હતા. એક હિંદુ અને બીજો મુસ્લિમ... ને તેથી જ તો વાંર કરવાને સામસામા તત્પર ગીમેલા એ હિંદુ-મુસ્લિમના ટોળાંઓને જોઈને બંને ભાઈબધો ધડીભરતો થઈ ગયા....ને પછી તરન જ આંખના ઈશારાથી નક્કી કર્યું કે અત્યારે આપણે કંઈક કરવું જોઈએ. આંખમાંથી પ્રકટ થતી હૃદયની વાજીથી પરપરની સમિતિ મળી ગઈ...એક સાડા ૭ ફૂટનો પહાણ અને બીજો કીચુથ હાથમાં હાથ બીડીને બંને ટોળાની વચ્ચે ફૂટીને ગેલા રહી ગયા. સંપૂર્ણ મીન.

અચાનક આ અણુધામો બનાવ જોઈને બંને બાહુના માથુસો તો ડહાઈ જ ગયા. અંદરો અંદર મૂસપૂસ ઘર ધઈ. ટોળાંમાંના સમજદારો કેડેલા લાગ્યા કે અર! આપણને શરમ આવતી જોઈએ. બીજાઓના મોંમાંથી પણ એ પ્રકારના સૂરો નીકળના માંડ્યા....મામતો ત્યાં અટક્યો ને ટોળાં ધીરે પગે શાંતિથી વિખેરાઈ ગયાં.

અંદરના જોરદાર ધક્કાથી ઘટ્ટ ગયેલા થોડી ફ્લોના પોતાના કાપે પાછળના બળને અને બળને લીધે લોહા ઉપર થયેથી અસરને તેનું મન જઈદા ન અમશ શક્યું એટલે કઢાવર કાઢાના એ પહાણે પોતાના કીંગ્થા મિત્રને પૂછ્યું: યહ ક્યા હો ગયા... મેરે દોસ્ત? જનુ હુઆ ખારે ભાઈ! અંતરના આનંદના ઉમળકાથી સ્મિત વેરતો સાથીએ જવાબ આપ્યો.

હરીથી બંનેની આંખો થોડી પગો મળી રહી, ને આ પ્રસંગમાં સમજવાનું હતું તે સમજ ગઈ. પછી તો આ બંને મિત્રો જોડાઈ વરસ હોય, ધંદ હોય કે હિંદુ-મુસલમાનના બીજા તહેવારો હોય ત્યારે ગઝલ કે શાયરીના ગાનારાને, તો મોઢ વાર સારા કવિ કે વાર્તાકારને, ને કોઈ જેણે સારા સમાજસેવકને પોતાને ત્યાં ખેતી લાવીને સામૂહિક મિલનના કાર્યક્રમો ગોઠવતા...ને એમ ધીરે ધીરે તુટેની પાળો ઉપરનો પૂલ બંધાઈ ગયો.

પ્રીતના પૂલના પાણીના એ બે પટ્ટર કાણ હતા? કાણ હતા એ રોહના સેતુરૂપી સાંકળનાં બે મળજૂત અંકોડા?

એક હતા જુમાખાન પહાણ અને બીજા હતા આપણા યુરુદયાળ મલિક. —વસંત વ્યાસ

નિરાશ્રિતોની ઇંચણીમાં દાખલ થતાં જ રસ્તાના ખૂણા ઉપર કુઠ મયૂરીની ‘મોડન’ બેકરી’ આવેલી છે. દેશના ભાગલા થયા પછી, જે સખ્યાપ્રધાન ઋષિપુરુષોના જીવનની પાથમાલી થઈ તેમાંની કુઠ મયૂરી એક. સ્વજનોમાં કોઈ નહીં. ઉંમર વર્ષ ૪૦ આસપાસ, હજુ એ અવિવાહિત; બેંકમાં પોતાને ખાતે એ હજાર રૂપિયા નોટલી રકમ પણ ખરી; વતન છોડીને બેઠાણ સ્થિતિમાં ભાગી આવવું પડ્યું તેથી સમાજ સામે હિંમતથી હાથ ભીડતા. એક નોકર રાખીને, પોતાના કુટુંબનો ‘બેકરી’નો મૂળ ધંધો સુબંધના એક ધરામાં રાફે કર્યો અને ધીકતો ચાલવા લાગ્યો. તે હસતી ત્યારે તેના બે સોનેરી ઠાંતથી તેની સુંબહદા ફરી જતી મયૂરીનું હૃદય મીઠું જેવું સુલાયમ હતું.

તેનાં થણાં ધરાકોમાં એક મધ્યમવયનો પુરુષ અઠવાડિયામાં બેવાર અચૂક આવેનો. તેની વિશિષ્ટતાએ મયૂરીને આકર્ષી અને તેનામાં તે રસ હોવા લાગી હાથડા વગરના, થીંગડાં મારેલ કપડાં તે પહેરતો. ચરમામાથી તેની ભૂરી આંખો વધુ જોડી લાગતી. તે અણી વાળી દાદી રાખતો તે હિંદીમાં બોલતો, પણ ઉચ્ચારણ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનની ડબલ કરતો. તે કાયમ એક જ ઓર્ડર આપતો:

‘બે વાસી ડબલરોટી!’

તાજી ખરીદે તો એકના બે આના બેસે; પરંતુ વાસી એક આનામાં બે મળતી આ સિવાય કોઈ ચીજ તે માગતો નહીં. સૂકી બ્રેકનું પડીકું લઈ તે સતોષથી ચાલ્યો જતો. તેની એક આનાની ખરીદીએ મયૂરીને વિચાર ઉઠતો ફરી મૂકી હતી.

એક દિવસ રાબેતા સુખજ તે આવ્યો અને થડા ઉપર એક આનો મૂક્યો ત્યારે મયૂરીએ

ધ્યાનથી બેથું કે તેના હાથની આંગળી પર લાલ અને ભૂરા રંગના ડાઘ હતા. જરૂર કોઈ ચિત્રકાર હોવો બેઠ્યો. એના દિદાર જ કહી આપે છે કે તબેલામાં રહેતો અને વાગી રોટી ખાઈ દિવસ ગુજારતો કોઈ અનામી કલાકાર — તેના સિવાય આતુ નમ્રીજ પીળા કોતું હોઈ શકે? કલા ખાતર કેવી તપસ્યા .... કેવી આરાધના!

મયૂરી ઘણીવાર વિચાર કરતી કે પોતાની બેકરીમાં ઘણું ઘણું મળે છે — નાનખટાઈ, કેક, સુરખો, પાપડવડી, ફરફર, ગરમ આ પણ ખરી. કોઈ દિવસ એ માણસ સૂકા રોટલાને બદલે, આવી કોઈ વાનગી આરોગે તો કેણું સારું? અને તે એક જોડા નિસાસો મૂકી વ્યથા વ્યક્ત કરતી

આ માણસ ખરેખર કોણ છે તેની ભાળ કાઢવા એક દિવસ મયૂરીએ કૃતનિશ્ચય કર્યો. તે કચાકથી એક સુંદર ચિત્ર લઈ આપી અને પોતે બે થડા પાસે બેસતી ત્યા ટાંગી દીધુ. દેખાવ કાશ્મીરનો હતો. હિમાચાલિત નગા-ધિરાજની પાંચ ભૂ અને અમ્બાગમા નીલાકાશની રંગભરી આભા ઝીલતું કાલ સરોવર .... ધવલે વાદળી ... પાણીમાં વિહરતી નૌકા અને આકાશે ઉડતી રાજહંસની હોરમાળા .... આપુ દરથ મનોહર હતું. બે દિવસ પછી જ્યારે ધરાકે બે સૂકી ડબલરોટીનો ઓર્ડર આપ્યો ત્યારે તેની દિષ્ટ ચિત્રપર થઈ ગઈ. તેનાથી બેઠાઈ ગયું :

‘અરે! તમે આ ચિત્ર કયાથી લઈ આવ્યા?’

મયૂરી સુચ્છાઈભર્યું હતી: બોલી:

‘મને ચિત્રોનો શોખ છે; પણ તમને આ

ચિત્ર ગમ્યું ખરું?’

ચરમામાંથી પણ ધરાકની આંખની ચમક

છાની ન રહી. તે ઉત્સાહથી બોલ્યો :

‘નેસર્ગિક દ્રવ્ય સાડું’ છે: પણ આયોજનની ખામી છે. એ તો જેવી જેની દ્રષ્ટિ,’ એટલું કહેતાં, પડીકું હાથમાં લઈ ધરાક ચાલતો થયો. મયૂરી વિચારી રહી.

‘એ તો કલાકાર જ! ચરમા પાછળથી પણ તેની આંખોમાં કેવી ચમક ધસી આવી? એક ચિત્રનાં માત્ર દર્શનથી જ! ભાવપ્રદેશ કેટલો વિશાળ અને વિદ્યતાસૂચક? ચિત્ર જોઈને એક ક્ષણમાં જ ઠહી ઠીધું’ કે આયોજનની ખામી છે! અને છતાં કલાકારના નસીબમાં તો વાસી રાટલો જ છે—વિશેષ કાંઈ નહીં. વાહ પ્રભુ!’

વિચાર કરતાં કરતાં તેની કદપના આગળ ચાલી:

‘પણ ધારે કે આજ કલાકારને જીવન-સંશ્રામન થોડાક ટેકે મળી જાય—જેઠમાં તેને ખાતે બેઠબર રૂપિયા હોય—તેની પોતાની એક નાનકડી ‘બેકરી’ ચાલતી હોય—કાંઈ નારી હૃદયના ધનકાર નેપથ્યમાં સંભળાતા હોય.... યું હજી સુધી તે પરણ્યો નહીં હોય? હું પણ કેવા વિચારે ચડી જઈ છું!’

આમ ને આમ દિવસો જવા લાગ્યા. બ્યારે બ્યારે તે કલાકાર ધરાક આવતો, ત્યારે હવે તો બેચાર મીઠા શબ્દો પણ બોલતો. તેને કદાચ મયૂરીને અવાજ સાંભળવો ગમતો હશે. પણ તેની ખરીદી તો વાસી, રોટીની જ રહી. તેમાં કાંઈ જ ફેર પડ્યો નહીં.

જોત દિવસે મયૂરીને લાગ્યું કે કલાકાર દુખળો પડતો જાય છે. ઘડીભર તેને થઈ આવ્યું કે પોતે જ તેને તાણ તાણ રોટી આપે તો? ભલેને વાસી માગે.... પણ એટલી હિમત ચાલી નહીં. પેલો માણસ સ્વમાની હોય અને ક્યાંક આડું ઉતરે તો? કલાકારનો શો ભરોસો?

પછી તો ત્રીસવભાવને સહજ હોય છે તેમ મયૂરીએ વતવ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. હવે

તે ધકા પર બેસતાં પહેલાં જૂનાં કપડાં બદલી, વાદળી ટીપકીવાળું ફ્રેક પહેરતી. ખપપૂરતાં સૌંદર્યવર્ધક સાધનો ફાકાનના પાછળના ભાગમાં જ રાખતી તેનો અવારનવાર ઉપયોગ કરી લેતી.

એક દિવસ તે રાજેતા મુજબ આવ્યો અને ધકા પર એક આનો મૂકી બે વાસી કબલરોટીની માગણી કરી. મયૂરી પડીકું વાળવા જતી હતી ત્યાં તો રસ્તાપર શોરબકાર થઈ પડ્યો, અને ક્ષણમાં તો આગના બંગાના અવાજે વાતાવરણ ગળવી મૂક્યું. ધરાક પણ તે જોવા બહાર ગયો કે અચાનક એક વિચાર વીજળીની ગતિથી મયૂરીના મગજમાં ચૂંચ્યો. તાણ આવેલું માખણ ચોડીવાર પહેલાં જ ફાકાનમાં આવ્યું હતું. એક છરીની મદદથી તુકા પાંઉને ચીરીને વચ્ચે લગાડી ઠીકું. અને પડીકું બાંધી તૈયાર રાખ્યું. ધરાક પાછો આવ્યો, અને બેચાર મીઠી વાતો કરી, પડીકું હાથમાં લઈ ચાલતો થયો ત્યારે મયૂરી મરકમરક હસી રહી હતી.

‘બિચારો કલાકાર! સુંદર આયોજનવાળું ફ્રેક ચિત્ર ઘોડી પર રાખી, રંગ અને પીંછી બાલુએ મૂકી, ભૂખોડાંસ જેવો, પડીકું છોડીને રોટીને મોઢામાં મૂકવા જશે ત્યાં જ પોલ પકડાઈ જશે! માખણ? આવી સૂકી કબલ-રોટીમાં માખણ ક્યાંથી? કલાકારને તો કદપનાના દોર છૂટા જ હોય ને? તેવું મગજ તો એ વિચારે ચડી જાય કે કયા મોઢામણા કરકમલે આમાં માખણ ભરાવ્યું હશે? પોતાની ઓછી યાદ પણ આવી જાય તો ના નહીં!’

ખારણે ટકોરા પડવાથી વિચારમાળા અચાનક અટકી. ખારણું ઉઘાડીને જોયું તો બે જણ હતા. તેમાં એક યુવાન હતો અને બીજો પેલો કલાકાર! પરંતુ નવાઈ તો એ વાતની હતી કે રોજના ધરાકનો અને આજના કલાકારના ચહેરામાં ઘણો તફાવત હતો. તેવું મુખ

ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગયું હતું. તેણે ટોપી પહેરી હતી તેનાથી અધું માથું જ ઢંકાતું હતું—બાકીના માથાપર વાળ અસ્તવ્યસ્ત વીંખાયેલા હતા. હાંત કચકચાવતો, ચુકી ઉગામી મોટા અવાજે તે બોલતો હતો:

‘કુભારજા! કુખજા! એ ડોકરીનાં જ બધાં કામ છે!’

પ્રથમ જ વાર આવ્યા શબ્દો કલાકારને સુખે બોલાતા સાંભળી મથૂરી ધા ખાઈ ગઈ. સાથે સાથે તેને ધ્રાસકો પણ પડ્યો. તેની સાથેના યુવાને તેને શાંત પાડવા જેમ વધુ પ્રયત્ન કર્યો તેમ તે વધુ મઠાર કરતો ગયો.

‘હું હરગિજ નહીં જાઉં! મારે જો કહેવું છે તે બોલ્યે જ છૂટકો! આ દુષ્ટ બિલાડીએ મારું સત્યાનાશ વાળ્યું છે ... તેણે નખખોદ જાણે!’

પેલા યુવાનથી હવે રહેવાયું નહીં. તેણે કલાકારના કોટને કોલર પકડી લીધો અને તેને દૂર ઘસડી ગયો, અને શાત પાડી રસ્તાપર જીલો શાખ્યો, અને પોતે પાછો ફરી મથૂરી પાસે આગ્યો અને સ્વસ્થતાથી કહ્યું:

‘માફ કરજો, બહેન, પણ આખી વાત મારે તમને કહેવી પડશે. આ મારા મિત્ર જે હમણા એલફેલ બોલી ગયા તે બારતીય શિલ્પના કાબેલ ચિત્રકાર છે. આપણા શહેરની નગર

પત્રિકા પોતાની કચેરી માટે પ્રાચીન—અર્વાચીન સ્થાપત્યના મિશ્રણ સમી જે આવેશાન ઈમારત બંધી કરવા માગે છે તેના શ્રેષ્ઠ નકશા માટે ઈનામી હરીફાઈ ચોલ છે. છેલ્લા ત્રણ માસથી તે નકશા ઉપર દિવસરાત કામ કરે છે.

‘ગઈ કાલે તેણે સ્કેચ છેવટને માટે પૂરો કર્યો અને શાહીથી તૈયાર કરી લીધા. હવે તે રજૂ કરે એટલી જ વાર. પરંતુ શાહીનું કામ કરી લીધા પછી પેન્સિલકામની રેખાઓ કાઢી નાખવાની હોય છે અને તેને માટે ઇંડિયા-રબર કરતાં પણ સૂકા પાંઉના ટૂકડા સાડું કામ આવે છે. હવે બન્યું છે એમ કે આ મારા કલાકાર મિત્રની ત્રણ માસની મહેનત ઉપર માખણના સ્પર્શે પાણી ફરી વળ્યું છે. તેના સ્કેચને ઠાંગળ, ચેવડો બાંધવા માટે પણ અપમાન આવી શકે તેમ નથી.’

વચ્ચાત પાચી હોય તેમ મથૂરી બોલી: ‘બસ હરો, મારે વિશેષ સાંભળવું નથી.’ અને તે દુકાનના પાછલા ભાગમાં ચાલી ગઈ. તેણે વાદળી ટીપકીવાળું ફોક બદલી, જૂનું પહેરી લીધું. અને સૌંદર્યવધક બધાં જ સાધનો એકઠાં કરી બારી બહાર ફેંકી લીધાં—બધે પોતાના સ્વપ્નનો ભંગાર દૂર કરતી હોય તેમ. *

* બોલેલીની એક વાર્તા ઉપરથી.

તમ્બૂર-તાર

છા તેણે આ કુખમઠિ વજાથે,
એઆપલા તમ્બૂર-તાર માથે
સૂરીલા

ને શા

ભેસૂર લાગે નિત તાર લીલા!

સૌંદર્ય

સુખ્યા વિના તવ સુખાને શકાય આણી,
હૈ શતરાણી!

ગીતા પરીખ

કૂટપાથ

આ નિઃશ્વેતી કૂટપાથથી કે
ઓળંગીને મારમ જુલુ કેદ
જાતું જ સાચી
—પુનર્જીવન સી-કૂટપાથની પરા
તેમજ વળી શક કરી? શું ઉપ?

કરકસર આમ થાય !

[કથાસિદ્ધાંત]

રતિલાલ 'અનિલ'

કરકસર કરવાનું નક્કી કરીએ ત્યારે વધારેમાં વધારે કરકસર થઈ શકે એ જરૂરી છે અને તે માટેના સોનેરી નિયમ એ છે કે, મુસાફરી માટે સૌથી પ્રથમ વિમાનમાં જ જવાનું નક્કી કરવું. પછી છેવટે લોકલમાં થઈ કલાસમાં મુસાફરી કરવી, આથી વિમાનની ટિકિટ અને લોકલની ટિકિટના દરમાં રહેલા ભારે તફાવત જેટલી ભારે રકમની કરકસર કરી શકાયો.

તેમ વાસણ ખરીદવાં હોય તો સૌ પ્રથમ સોનાચાંદીનાં વાસણો ખરીદવાનું જ નક્કી કરો, અને છેવટે ગુજરીમાંથી સેકન્ડ હેન્ડ ચોરાદિયાં, ત્રાંબાપિત્તળનાં વાસણો જ ખરીદો.

અરજન્ટ પત્રવ્યવહાર માટે સૌથી પ્રથમ અરજન્ટ કોલ કે તાર કરવાનું નક્કી કરો પછી તે જ ગામ કે શહેરમાં જતાં કોઈ ઓળખીતા મુસાફરને શોધી કાઢો અને તેની સાથે જ અરજન્ટ સંદેશો મોકલો. પૂરેપૂરી રકમની કરકસર થશે.

વરસાદના પાણીથી પગનાં આંગળાં મૂળમાં કાઢી ગયા હોય તો કન્સલ્ટન્ટની સલાહ લઈ સિવિલ સર્જન પાસે જ પાટાપીટી કરાવવાનું નક્કી કરો તેના ખર્ચનો આંકડો માંડો અને પછી કારખાનેદાર મિત્રને ત્યાંથી મોબીલ તેલ માગી લાવી સડતા આંગળાંઓ પર લગાડો—રુઝ આવશે અને બહુ મોટી રકમની કરકસર થશે !

ફાઉન્ટન પેન ખરીદવાનો પ્રસંગ આવે તો ચક્રાત્મકમાં માગીને જ કામ ચલાવો પછી ખરીદવી જ પડે તો દુકાનદાર પાસે પાર્કર ફીક્સી વન જ માગો, તેની કિંમત મૂકો. પછી કરકસર કરવાનો વિચાર કરો અને છેવટે સવા રૂપિયાની કિંમતની દેરી બનાવટની બેળી પેન

ખરીદી લો—ખાસા હાથ રૂપિયાની એક નાનકડી ખરીદીમાં કરકસર થઈ જશે.

કરકસર માટેની પ્રથમ શરત એ છે કે, કોઈ પણ જાતનો ખર્ચ કરવા તૈયાર થવું, ખર્ચ કયો વિના કરકસર થઈ શકતી નથી, આથી વધારેમાં વધારે કરકસર કરવાની શરત એ છે કે વધારેમાં વધારે ખર્ચ કરવા માટે તૈયાર થવું. આથી ઘરનું બજેટ પ્રથમ તો અમેરિકાના બજેટને ધોરણે જ ચલવું અને પછી ઈન્ડિઅન માનસ પ્રમાણે સેકન્ડ હેન્ડ અને જકાત ચોરીનો માલ જ ખરીદવાનો આગ્રહ રાખવો, અને આ બાબતમાં પ્રુથ યવા જેવી બાબત એ છે કે ભારત એ આખી દુનિયામાં સર્વોત્તમ દેશ છે. દત્તક લેવા કાળે દીકરા પણ અહીં અનાથાશ્રમોમાંથી, આશ્રમને માત્ર ૧૦૦-૨૦૦ની લેટ આપવાથી મળી શકે છે. આવી સગવડ બીજા દેશોમાં લાભ્યે જ હશે. આવી બાબતમાં ભારે કરકસર કરવાનો સિદ્ધાંત એ છે કે દીકરો દત્તક લેવો તો કુવૈતના રોખનો જ એવો આગ્રહ રાખવો અને છેવટે પસંદગી ઉતારવી અનાથાશ્રમના છોકરા પર. કહો ભ્રેષ્ઠો, કેટલી મોટી રકમ બચાવી શકાયો ?

હવે ખરીદવું જ હોય તો તે માટે, જયપુર, માયસોરનાં રાજમહેલો કે અમેરિકાનું એમ્પાયર સ્ટેટ બિલ્ડિંગ ખરીદવાનો જ આગ્રહ રાખવો. પછી પૈસાની અનિવાર્ય જરૂરથી દુઃખી થતી કોઈ વિધવાનું ઘર ગીરવી રાખવું અને રકમ ધીરો કરવી—પંદરેક હજારનું મકાન હંથી ૮ હજારમાં મળી જતાં કયાં લાખો ડોલર અને કયાં ૭-૮ હજાર ! એ વિચાર્યો તો તમે કેટલી બચ્ચ અને મહાન રકમ બચાવી છે તેનો

પચાલ આપશે.

હિન્દીઓ મોટે ભાગે ખર્ચ કરે છે જમણુ-
વારેમાં અને ઘરેણાંઓમાં. સામાન્ય સ્થિતિને
માણસ પણ લગનવરા, ખારમા-તેરમા અને
અધરણીનાં જમણાં કરતો જ હોય છે અને
સંપત્ત કરતાં ચે વધારે ઘરેણાં રિવાજ પ્રમાણે
અને આ દેશમાં ક્યારે ગરીબ યર્ધ જવાય
એ કંઈ કહેવાય એવું ન હોવાથી તેવી સ્થિતિમાં
વેચવા માટે ખરીદે જ છે. આ એક જ
બાબતી એવી છે કે એમાં હિન્દીઓ બારે
કરકસર કરી શકે છે.

જમણુવાર કરવો તો હિન્દીની અચોક્ક
હોટલમાં આવો નિર્ણય કરી આટલા મહેમાનોને
ઊંચાંમાંનાં બાણાં પૂરાં પાડવાના છે, હેટલા
પૈસા યશે! એવો અંદાજ ભાગવો. એ રકમ
સેંકડો તો શું હજારોની હશે. પછી ગાંધી-
વાદી વિચારસરણી પ્રમાણે આવા જમણાં કરવા
કે કેમ એ વિશે કૌણ સમાજસેવકની સલાહ
માગવી. તેઓ આ વિચારને વખોડી કાઢશે
અને જો મંગળ પ્રસંગ હશે તો હાથછડના
ચોખાનો ભાત અને માંડવીની તુવેરદાળતું
જમણુ કરવાની સલાહ આપશે. અને એક
સંનિષ્ઠ સેવક તરીકે તમે તેનો સંપૂર્ણપણે
અમલ કરશો તો મૂળ અચોક્ક હોટલના
બિલની રકમની સરખામણીમાં બહુ મોટી

રકમ બચાવી શકશો.

તેમ પત્ની કંઠી માગે તો કંઠી શું દામ,
વિરલ એવાં મોતીની માળા જ પેરિસના
ઝવેરી પાસેથી ખરીદવી એવો પાકો નિર્ણય
કરવો. પૂછાવી એવું-એકાદ માળાની કિંમત
લાખો ફાંકે હશે. પત્ની ફરી એ બાબતમાં
પણ સમાજ સેવકની સલાહ માગવી. તેઓ
એ વિચારમાં રહેલા સ્થાપિતહિતના તત્ત્વને
ઝૂડી જ નાખશે અને મોતીના હારને બદલે
હાથે કતિલા સૂતરની આંટી પહેરાવવાની સલાહ
છેવટે આપશે. તમારે પણ છેવટે એમ જ
કરવું અને સૂતરની આંટી કૌણ રચનાત્મક
કાર્યકર જ પહેરાવે એવો આગ્રહ રાખવો અને
તે માટે કૌણ પણ રચનાત્મક કાર્યકર રાજી
યર્ધ જ જશે અને પોતે હાથે કાતેલા સૂતરની
આંટી તમને અને તમારી પત્નીને સ્વહસ્તે
પહેરાવશે.-આમ તમે એક નાનકડી બાબતમાં
લાખો ફાંકે બચાવી શકશો અને કાર્યકરને
હાથે એ દેશી ઘરેણું પહેરાવાયું હોવાથી સાવ
મક્તમાં જ છાપાંઓમાં બહેરાત પણ યશે.
અને તમારી પત્ની નહીં બાણીની હોય તો ચે
પેલા કાર્યકર બહુ બાણીતા હશે તો છાપામાં એ
આંટી-અર્પણની તસ્વીરો પણ આવશે.

કરકસરનો બીજો મોનેરી નિયમ એ છે કે,
ખર્ચ પણ બીજા પાસે જ કરાવવો!

* આજે આ ધીએ રમેણુની અતિ આવશ્યકતા છે. જેમને તમે સત્વરથી માનો
છો તેનામાંના તેણું ટકાવી વધારે લોકો ગંભીર તમેણુમાં સંગ્રહ છે. આજે આપણને
રાજસિક શક્તિના વિરાટ નામિનો ખપ છે. કારણ કે આજુ રાષ્ટ્ર તમેણુથી પટેડી
મોડીને-ધારે છે. આ બુમિના લોકોને અનવચની આનંદપ્રકા છે. તેમને નામન કરવાની,
વિશેષ રૂપે કાર્યરત કરવાની જરૂર છે. એમ નહિ માપ તો તેઓ વહેલો અને શિલાઓ
જેવા જડ બની જશે.

* જો આદર્શસહિતનો માનવી હંભર જૂલો કરે છે તો મને ખાતરી છે કે આદર્શસહિતનો
માનવી પચાસ હંભર જૂલો કરે છે. માટે આદર્શ હોવો એ વધારે કષ્ટ છે.

અહા! તમે જો તમારા મૂળ સ્વરૂપને પિળો તો કેવું રૂંદ થાય! તમે આત્મા છો, દેવતા છો,
તમને દેવતાને બદલે મનુષ્ય તરીકે વળુંવવા એ મારે મન નરી નાસ્તિકતાનું કૃત્ય છે. —વિચેકાનંદ

આને તો એક સરસ વાર્તા લખી નાખતી છે એવો પાપો નિશ્ચય કરીને હું લખતો બેઠો. વાર્તા લખવાનો 'મૂડ' છેક કુધી જળવાઈ રહે તે માટે એક કડક મીઠી આ પથુ પી લીધી, અને ઉપરાઉપરી ભેરણ સીંગારેડો પથુ ખેંચી કાઢી. હાથમાં પેન લઈને જેવો હું મારી પ્રેરણાને સમ્પર્કેદ આપવા બેઠો છું ત્યાં જ મારા મનની અંદર એક પ્રમ ઉદ્ભવ્યો: વાર્તા કેવી લખવી? પાત્રપ્રધાન, પ્રસંગપ્રધાન કે વાતાવરણપ્રધાન? આ પ્રશ્નોના જવાબ નહિ જડવાથી હેવટે ચિડીઓની મદદથી કયા પ્રકારની વાર્તા લખવી તે મેં નક્કી કર્યું. ત્રણ ચિડીઓ ઉપર અનુક્રમે પાત્રપ્રધાન, પ્રસંગપ્રધાન અને વાતાવરણપ્રધાન એમ લખીને તેનો ગોળ ખીડો વાગી દોષો અને ફટ્ટી આંખો ખીંચીને તેમાંથી મેં એક ચિડી ઉપાડી. તો તેમાં વાતાવરણપ્રધાન એમ લખેલું આવ્યું. હાથ! લખાણ વાંચતાની સાથે જ મારામાંથી અડધો જીવ મને ભીડી જતો. દેખાયો. મદદગીના બિહાના પર પડેલ વ્યક્તિને પવંતારીદણ કરવાની સજા કરવામાં આવે અને એની જેની દસા થાય તેવી જ મારી દસા યર્ષ દોષ એમ મને લાગ્યું. વાતાવરણપ્રધાન વાર્તા એટલે શું? એ જ હું જ્યાં કાચું પાકું સમજું છું ત્યાં મારાથી સમાનપણે વાતાવરણપ્રધાન વાર્તા તો લખાય જ કેવી રીતે? છતાં એમ હું હિંમત હારું એવા ન હતો. મેં તો મનમાં બગવાનવું ચારપાંચ વાર 'રામ....રામ....મરા મરા....' એવા જાપ જાપી વાતાવરણપ્રધાન વાર્તા લખવાની શરૂ કરી. પથુ હાથ! 'પૂર્ણિમા હતી. ચંદ્ર સેને કળાએ ખીલી ડેણો હતો' એવું મેં માંડ-માંડ લખ્યું હતો ત્યાં તો મારા મનની અંદર એક બીજો પ્રમ ઉદ્ભવ્યો: વાર્તા કયા રસની લખવી? મારા મનની અંદર રહેલ કાર્લિસ અને ચમ્પાર-રસની વાર્તા લખવા પ્રેરી રહ્યો હતો. તો મારા મનની અંદર રહેલ ભવભૂતિ અને પ્રેમભંદ મને અનુક્રમે દરેક અને હાસ્યરસની વાર્તા લખવા કહી રહ્યા હતા. આ અનુક્રમી આપત્તિમાંથી કેમ કરીને મારું કાંઠવો એ વિચારવા માટે મેં જમવાની માફક મરાખી લીધી.

ત્યાં જ મારા મને કંઈ:

'આતી નજીની બાગતમાં રોનો સમાધિ લે છે? અને આમ સમાધિમાં ને સમાધિમાં સમય પસાર કરી દર્શક અને પ્રેરણા ચાલી જશે તો શું કરીશ? માટે ચાલ જાનોમાનો લખવા ભેરી જ. મારે અમુક જ રસમાં વાર્તા લખવી છે એવો નિર્ણય કરીને શીઠને મુકાપણે વહેતી વાર્તાને બંધનમુક્ત બનાવે છે!

મને આપેલ આ વજ્રમાગી શિલેસોદી ગમી. પરિણામે હું તરત જ પેન લઈને મારી અધૂરી રહેલી વાર્તાને આગળ લાંબાવા કટિબદ્ધ થયો. પથુ હાથ! ત્યાં તરત જ મને ધીજા ભેરણ પ્રશ્નો મુંઝવવા લાગ્યા. મારે વાર્તા શીમાં લખવી?—ભાષાભોલીમાં કે સિદ્ધમાધમાં. વાર્તા મારે કયા ઉદ્દેશથી લખવી?—કલા ખાતર કલાના કે જીવન ખાતર કલાના? વળી વાર્તાને અંત મારે અણધાર્યો આણી નાખવો કે કેમ? આ બધા પ્રશ્નોના કહેવાતો સંતોષકારક ઉલ્લેખ હું 'એકપડી, બમપડી....' દ્વારા લાવી રહ્યો હતો ત્યાં જ મેં સંભાળેને ને અસંભાળેને એ ન્યા મારે આ વાર્તા કયા માસિકમાં મોકલવી? તે પ્રમ મને કનડવા લાગ્યો. આ પ્રશ્નોના ઉલ્લેખ લાવવા હું કંઈ માસિક મરવાના વાંકે ચાલી રહ્યું છે તેની માદી કરવા લાગ્યો. આ માદી મેં પૂરી કરી એટલામાં જ મારો બાબો મારી પાસે આવ્યો અને મને કહેવા લાગ્યો:

'પાપા, આવડે નહિ થેય ને રાંધવા પેસ ને નાચવું નહિ એને આંગણું વાંકું એ કહેવતો મને સમજાવે.'

એને એ કહેવત સમજાવીને મેં વિદાય ક્યો અને વાર્તા લખવા માટે પેન ઉપાડવા ગયો. ત્યાં જ મારા મનમાં પ્રમ ઉદ્ભવ્યો: 'શું આ કહેવતો, વાર્તા લખવાની બાગતમાં તને લાગુ પડતી નથી?' સમુદ-મંથન કરતાં પથુ વજ્ર ચિકટ મનોમંથનને અતિ મને આ પ્રશ્નોના જવાબ દરમિયાન આવતો દોલ એમ લાગ્યું. પરિણામે પેન બંધ કરીને મેં વાર્તા લખવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

સંતલક્ષણ

ભજન ભરોસે રે, નર નિરખે હવા રે,
એને મોઈ કરમ ન લાગે કાળ.

સત્તરમાં સતકની ગુજરાતી કવિતાનું મુખ્ય વચ્ચુ
યાનમાર્ગનું છે. વેદાન્તી યાનકવિ અખો એ આ
શતકનો સિદ્ધિવન્ત મુખ્ય અનુભવી કવિ. અખાનો
પુરોગામી અને કદાચ જ્યેષ્ઠ સમકાલીન તે આ પદનો
રચયિતા નરહરિ. નરહરિ ભક્તિમિત્ર યાન કે યાન
મિત્ર ભક્તિનો સાધક લાગે છે. પેનો લોકખ્યાત
દોહરો:—

અખે કાધો કખો, ગોપાલે કાધો પેંચ,
નરહરિએ કાધી રાખડી, છુદો કચે શિરાવા બેચ.
કહે છે તે ચારે કવિઓની સાધનાનો કમ પણ
યાન ભક્તિનો છે.
નરહરિ પરમ પદની પ્રાપ્તિ માટે સાધન બેબે
ભક્તિનું મહત્ત્વ સમજે—માને છે. અહીં ને ઉનાયુ

સંત તે તગ્ગો બાણુને જે રહિત અભિમાન,
હરખ શોક ન સંભવે દષ્ટિ સઘળે સમાન. સંતો
કૃપા કરે સર્વ જૂતને દ્રોહ ન કરે લગાર,
સમા ધરે મનને વિષે ઉચરે સંત્ય સાર. સંતો
કામ ક્રોધ ન પરભવે લોભ માન મદ ત્યાગ,
જ્ઞાન વિજ્ઞાન રૂઢે ધરે ભક્તિ યોગ વૈરાગ્ય. સંતો
પ્રદ્યુમ્ન રસ અનુભવે ત્યજે વાદ વિવાદ,
સહજ શૂન્ય મહિ સૂણે અન હ દ ના દ. સંતો
પરમ જ્યોતિ પરચે રમે અહરનિશ લયલીન,
પરમાર્નંદ પ્રકટ સદા ભાવ ઉપજે ન ભિત. સંતો
નિરખે નિરંતર આતમા પ્રિયાપ્રિય ન ક્રોધ,
કરે ઉપકાર તે સર્વને ભાંડાતાહાં હરિ ભોધ. સંતો
સ્તુતિ નિંદા હું-તું ત્યજે મુખકુંપ સમાન,
શનુ મિત્ર ગુણ લેખવે ભજે એક ભગવાન. સંતો
તે હરિ બોલે હરિ સાંભલે નિરંતર હરિ ભોધ,
કેહે નરહરિ ચિંતવે સદશુ સંત સોધ. સંતો
નરહરિ

(સત્તરમાં સતકમાં રચાયેલી ‘ગાનગીતા’ની હસ્તપ્રત પરથી)

છે તે પદ તેની ‘ગાનગીતા’ની હસ્તપ્રત ઉપરથી
લીધું છે.

બારોબાર સરળતા અને પ્રાસાદિકતા આ ભજનમાં
છે. અહીં સંતલક્ષણની લાગી લચક પાડી નથી,
પૂર્ણપુરુષ મવા જતા સાધકના ગુણલક્ષણોનો અનુભવ-
સ્થાવિત રચુકાર અહીં સંભળાય છે. સમસ્ત
જનતરમાંથી ધમ્મ વૃષ્ટિના રંગમેરડી ને લોભામણી
તણ-જાંતુને ઉમેળી ફેંકી દેનાર સંતના વિશૂતિ
મત્વનું જવાન આતિ માર્ગથી ને આજ્ઞથી
માનવહૃદયના મર્મના મ મર્મને રપરોં તેજુ અહીં
દોહું છે.

સંત નમ્રતાનો નિધિ છે માન-અપમાનની મિથ્યા
આજખાંસજને ટચા ગણી કાટનાર દોષ છે. દેહાભિ-

માન સંતનુ ગળીપાગળી ઝોગળી ગયું હોય છે.
હરખ-શોક એવ એને સરખા. ગમે તે સ્થિતિમાં
એ તો તટસ્થ. એક કવિ કહે છે :

ખેલ બચા છે ખાલી
એમાં શું દસકુંડા
શું રસકુંડા

અધકની સાથખી નથી ખપતી તેમ તેનાં આનંદ-
ઉલ્લાસ કે શોક સંતાપને ય અડી લગીર ચાનક નથી.
જીવજંતુ જૂનમાત્ર પર સંતને સમાનભાવ. તે સૌનો
આત્મતિક ઉપકાર કરે. કોઈનો દ્રોહ ન કરે. ઉપકારનો
કે પોતા ની સારપનો ય મુદ્દમ ક્ષી ન રાખે તેમ ન
કોઈનું ખૂટું છુટું-કરે. સત્ત બોધે-પાળે ને ક્ષમાકવચ
મનમાં ધારેયું રાખે. આવા યુક્તને માન, ભોભ, મદ,
મોહાદિ હોય જ શેના? સદા ય તે તો આતમચાન
અને પરમવિજ્ઞાનમાં લેસીન હોય. પરમને પામવા-
બેટવાની તેના શેમેશેમમાં તાલાચેતી હોય ને ચોગ,
વેરામમાં જ જીવનની પગેપગ જતી હોય. વાદાવાદી
કે ચર્ચાચર્ચાને આ સંતજીવનમાં જગ્યા જ નથી.
હું સાચો, તું ખેટો એવા મનસખી મમન નહિ,
સૌ સૌને મારગ બને ભયો, ઉશર તમને બેટો એજ
લગની. બ્રહ્મનત્વથી બિન્ન પોતાને ગણે જ નહિ ને
સતત અનહદના, બેહદના ને અસીમના નાદમાં જ
ચક્ર્યૂર રહે તેને સંત બુદ્ધિ, એમ નરકરિ કહે છે.

શુદ્ધક માણસોનાં ચિંતન-અનુમનનું માપિયું ય
શુદ્ધક. સંનમહંતનાં કાલ્પનાં-માપિયાં બોખા. પરમ
જ્યોતિનો સનન પરચો ને સંપર્ક અનુસરી-પાળીને

પરમ આનંદમાં જ રમમાણ સંતજન હરકોઈ
અવસ્થા-સ્થિતિમાં પરમેશ્વરની જ કૃપા જુએ છે.

વૃક્ષે સિરફ અમન જો આમાન હી મેં ના નજર આયા;
બલિક ચલની હુઈ તલ્લવારમે વું મુકે નજર આયા.

ઉદ્ભૂ કવિની આ ઉક્તિ તેઓ સાચી કરે છે.
ન મે દેખ્યોડસ્તિ ન પ્રિયઃ વાગી નરવી અવસ્થા.
કોઈનો મોહ કસા લગીનો રાગ કે પ્રેમ નહિ ન તો
કોઈનો તિરસ્કાર. સૌ સમાન. સ્તુતિ-નિંદા, સુખ-
દુઃખ, શત્રુ-મિત્ર બધા જ સરખા. એક ભગવાન જ
સાચો ને એવું જ ખ્યાન. સંત ઉલ્લાસ કે ઉત્સવ-
ધોંધાટમાં તણાય નહિ. દુનિયાદારીની વાતચીત ને
જોણામાં એને રસ ન મળે, કારણ એમાં કોઈ કસ
નથી. હરિને જ તે બોલાવે ને એનો જ કોસ તો
સાંભળે. હરિને જ તે જુએ ને એને જ લગાતાર યાચે.
આવા સંતોનાં લક્ષણ નરહરિ કહે છે, નમતાથી,
ગુકારામની વાણી :

સંવાચી હચિછે માલનો હતરે ।

કષ માં પામરે ભણાવે ઠે ॥ અને તેથી જ લોક
ભજન કહે છે કે આ સંતોને

મરવા શોભલાં રે, સંતો મુખે જનનથી ભયો.

અને આ કાંઈ કવિકલ્પના નથી, જ્ઞાન લીલીંગરોગ
કહે છે :

The Poet cannot think too deeply,
if he thinks through imagination. નરહરિનો
આ અનુમન રચુકાર છે, વાણીચિન્નાસ કલ્પના-
લીલા નહિ. ૨. જો.

તુકારામવાણી

* આખો સંસાર જ તમારું સ્વરૂપ છે. જેમ દીવાની એક જ્યોતમાંથી
હંમેસો જ્યોત પેદા થાય છે, તેમ તમે તમારી અનાદિ સ્વરૂપ સ્થિતિમાંથી આ
સંસારરૂપી રમત બેળી કરી છે.

* જે માણસ જ્ઞાન હોવા છતાં વારંવાર વિષયસેવન કરતો રહે છે તે પશુ-
સમાન છે. એવા મૂળ માણસો પારકાને સારુ જ્ઞાન સંપાદન કરતા લાગે છે.

* દેવ દયાળુ છે. તે અતિ દયાળુ છે; કારણ કે તે ઘણા જીવોના દુપદ્રવોને
સાંખી લે છે.

આપણી શિક્ષણપદ્ધતિ

(ઈ. સ. ૧૮૯૦ લગભગ આપણી શિક્ષણ પ્રણાલિકા વિશે ઉઠેલાં બેઠાંચોડ)

જેમ વ્યક્તિપ્રધાન રાજનીતિએ સ્વતંત્ર સામર્થ્ય-વાળા એક રાજ્યને સાર આપણે માથે મૂક્યો છે, તેમ વ્યક્તિપ્રધાન શાળા પદ્ધતિએ આપણા બાલકોનો વ્યવહાર વિકૃતિવાળો કરી નાખ્યો છે. વ્યક્તિપ્રધાન નીતિ જેમ રાજ્ય અને વ્યવહારને પોતાની અસર કરી રહી છે તેમ શાળાઓને પણ પશ્ચિમ દેશોમાં તેની અસર લાગેલી છે. બહુવિધ બાળુવાના વિષયોની યોજનામાંથી જ એ નીતિની અસરનો આરંભ દેખાય છે. માણસ પોતે પોતાનું પેટ ભરવા શી રીતે સમર્થ થાય એ હેતુ સર્વ કરતાં પ્રથમ લક્ષમાં રાખી પેટ ભરતો જ ઉપયોગી એવી કેળવણીની યોજના કરવામાં આવે છે. એમાં થોડો જીવિવૈભવ ઉમેરવા ઉપરાંત એ કેળવણીના ઊંચા પ્રકારમાં પણ બીજું કંઈ સાધવામાં આવતું નથી. હૃદય અને આત્મા એ બેને લેખવવામાં પણ આમતાં નથી, અને આત્માના અસ્તિત્વ વિશે પણ શંકા વધતી જાય એવે કોયે બધો શાસ્ત્રનો વ્યવહાર રચાય છે.

આવા ધોરણ ઉપર ચાલતી પાશ્ચાત્ય કેળવણી-શિક્ષણ પદ્ધતિ—આપણા દેશ ઉપર પણ ઠોડી બેસાડવામાં આવી છે. પાશ્ચાત્ય રાજ્યપદ્ધતિ પ્રાધાન્ય પામી રિથર થતું આવ્યું તેમ, ઝાઝા ખરેખરે દેશી લોકોને હબડી નોકરી આઠરીમાં વાપરવા સારું, તથા કેળવણીની સારી અસરોથી લોકો સુધરીને સુધરેલા રાજ્ય વ્યવહારને સમજી ચઢતા થાય તેવા ઉદ્દેશથી, સરકારે કેળવણીને આરંભ કર્યો. રાજકીય કારણ આપું જ સમજાવવામાં આવે છે, એ કે પ્રસિદ્ધ રીતે તો પરમાર્થ મારે જ દેશીઓને અધિકારમાંથી ઉઠારવા કેળવણી આપવા માંડી એમ કહેવામાં આવે છે. ખરું કારણ આપણે માનીએ છીએ તે જ છે એમ કહેવાનાં કારણોમાં મુખ્ય તો એ જ છે કે હવે સિદ્ધ થયા જેવા થવાથી હાલ સરકાર કેળવણીના કામમાંથી પાછી ઠકતી જાય છે, અને જિયાં પ્રકારની કેળવણી પોતાના હાથે આપવા ચાહતી નથી.

કારણ ગમે તે હો પણ સરકારે કેળવણી આ દેશમાં રાખ્યું કરી અને શાળાઓ, કોલેજો, રચાવવા

માંડી. એ કેળવણીનાં જે ધોરણો રચવામાં આવ્યાં તે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં આદર્શ ધોરણો કરતાં પચ્ચ નહારાં થયાં કેમકે પાશ્ચાત્ય દેશોમાંનો ઉદરનિર્વાહ પૂરતી પણ કેળવણી મળે તેવા માર્ગ ચોળેલો છે, અહીં તો માત્ર મહેતાજી, લઘીઆ અને કારકુનો તૈયાર થાય એવી જ કેળવણી યોજાઈ છે.

ઠોઈ એમ કહે કે આ દેશમાં જે મોટા મોટા વિદ્વાનો ઘઈ આવ્યા છે તે આવી કારકુનો પેદા કરનારી કેળવણીમાંથી કેમ ઘઈ શકે તો તેનું ઉત્તર એ જ છે કે અત્ર કે તત્ર શાસ્ત્રની પદ્ધતિસર કેળવણીથી ઠોઈ મહાપુરુષ ઉપજી આવ્યો નથી એટલે જે જે મહાપુરુષો અત્રની પદ્ધતિમાંથી નીકળ્યા મનાય છે તે તે પદ્ધતિથી નીવરજ્યા નથી પણ તે પદ્ધતિથી કરમાઈ ન જતા પોતાના ઠોઈ સવિશેષ રજનાવનનના પ્રયાસથી ખીધી આવ્યા છે.

આવી કેવળ લખતાં વાંચતાં ને ઠોઈકે ગણતાં શીખવનારી કેળવણી વ્યવહારોપયોગી ન રહી; અને છેક કોલેજો પર્યંતમાં પણ જે શિક્ષણક્રમ યોજાયો તે મનના લેખન વાચન અને ગણિતનો જ ઉચ્ચ પ્રકાર થતો આ યો. આમાં પણ પાશ્ચાત્ય વિચારો અને પાશ્ચાત્ય નિયમોને આધારે રચાયેલા લેખ પ્રમાણ ગણવા માગ્યા, એટલે પાશ્ચાત્ય નીતિનું અનુકરણ તે જ ખરો નીતિમાર્ગ એમ કેમય હૃદયોમાં ખીજોરોપ થયા લાગ્યો...

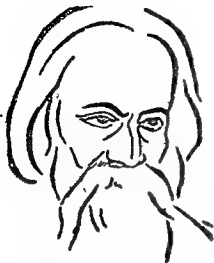
ત્યારે એકંદરે જોતાં હાલની જે શિક્ષણપદ્ધતિ છે તેમાં આટલી ખામીઓ છે.

- (૧) કયા કૌશલ્યનું શિક્ષણ આપી નિર્બંધ પ્રાપ્ત કરવાની યોજના નથી;
- (૨) ઉત્તમ પદ્ધતિની કેળવણીમાં પણ ભાષાગાન ઉપરાંત વિચારસંહિત ખીસે તેવી કશી યોજના નથી;
- (૩) ઉભયે પ્રકારમાં ધર્મ અને ચારિત્ર સારી રીતે ન બંધાય તેવી યોજના નથી.

શ્રી મણિભાઈ નયુભાઈ

(૧૮૫૪ થી ૧૮૮૮)

(‘પૂર્વ’ અને ‘પશ્ચિમ’માંથી)

જાપાન યાત્રી

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

[કવિના મન ઉપર જાપાનીઓના રીતરિવાજ, તેમના સૌંદર્ય પાછળના ખ્યાલો વગેરેની અતિ સુદૃઢ છાપ પડેલી જણાય છે અને અતમાન સુધી એનાં જ આલેખ વર્ણનો આવે છે. વર્ણનમાં તેમની પ્રતિભા તાદૃશ્ય થાય છે અને એ જ આખી યાત્રાનું સાચું સાચું ડાહું છે.]

તે દિવસે સવારની વેળા હતી. મનમાં થયું કે, માટે મન જાણે ગળાડૂબ ભરાઈ ગયું છે. એનરમાં હાંસરના આસન્નેમ વરસાદનાં પાણીથી ભરાયા દેખાતા હોય, તેમ મનની શક્તિને આટલા દિવસ જાળવી ગામી. પણ ક્યારે ભારે ઇર્ષાભર્યા ભરાતાં કપાંક ફાંકું પડે ને પાણી વહી જાય એમ આજે મારા મનની સ્થિતિ જણાય છે. જરાક ગોટાળાને પરિણામે મોટી અભવરસા જીભી થાય છે. આપણા દેશની કાષ્ઠવાહી આંખ આગળ ખડી થઈ. કેવી જખરી ખાધ! કેવળ મીઠવસ્તુમાં નહિ. પણ માણસો પોતામાં જ. એમની નાસમાગ, કાપાકાપી જણાય છે. અમારા પોતાના ધરની જ વાત વાદ આવે છે. બાંકાચોરાના ઊંચાનીચા રસ્તે ચાલતી બળદગાડીની ચાલની જેવી ત્યાંની જીવન-યાત્રા. આને છે એના કરતાં અસાજ મોટા કરે છે. મારવાડી પાડોશીઓ મોટા ઘાંટા સાથે ઝીન ઉપાડના હોય છે. ઝીન પણ સી સાથે ગાળા હોય છે. અને ધરમાં એમની ચીજવસ્તુઓની વ્યવસ્થા અવ્યવસ્થા, તેની તેમને સાન નથી દોતી. હરદમ મને એક જ વિચાર આવે કે ત્યાં એક દેશના સમસ્ત લોક એકોઠા થોંધાટ કરે છે, એકોઠી વસ્તુઓથી ચલાવતા હોય છે, ત્યાં એમની દૃશ્યનો દિમાગ ફરીએ તો તેમની જગ્યા થયેલી શક્તિથી રાફુંને ઢેરો લાગ મતો હશે!

જાપાનીઓ રાગદોષથી વેગળા છે એમ નહિ પણ સૌની પાસેથી એક જ ભોલ સાંભળવા મળે છે ને તે એ કે તેઓ આપસમાં અમડતા નથી. એમની ગાળમાં બહુ થાય તો 'બોકા' (શૂખ) આટલું બોલી નાખે. એથી આગળ એમની લાપા નથી ચાલતી. મનમેદ ખૂબ થાય તો પણ પાસેના ઘરમાં (કુ')-કુ' અવાજ સરખો પડેવે નહિ, એવી તો જાપાનીઓની વિસિષ્ટતા છે. શોકકુખ માટે પણ આટલી જ શાન્તિ. આટલી જ સ્તબ્ધતા.

એમનાં જીવનમાં આ જાનની વિરલ વૈરાગ્ય ભાવના, સંપ્રમથર્થો આચારવિચારોને કદી અમાવ જણાત તો આટલી પ્રશંસા કરવાનો કાઈ હેતુ રહેત નહિ. પણ આ તો જોડે છું કે તેઓ અધડા કરતા નથી એટલું જ નહિ પણ જરૂર પડતાં પ્રાણ આપવામાં મ પાછા પડતા નથી. વસ્તુઓના ઉપયોગમાં એમનો સંવચ ખરો, પણ તેથી કરીને તેના ઉપરનો માલિકી-ભાવ એકોઠા નથી હોતો. જધામાં જેવી તેમની શક્તિ છે તેટલી જ નિષ્ક્રિયા અને તેટલી જ તેમની સૌન્દર્ય વિરેની સમજ છે.

એ વિષે ભારે ભારે મેં એમની પ્રશંસા કરી છે ત્યારે ત્યારે એમનામાથી ઘણાંની પાસેથી સામજ્યું છે, "આ તો બૌદ્ધધર્મની પ્રસાદી અમને મળી છે. અર્થાત્ બૌદ્ધધર્મની એક તરફ સંવચભાવના છે અને

ખીજી તરફ મેંત્રીભાવના છે. આ ને જાતની ઔચિત્ય સાધના છે એમાંથી જ અમે મિતાયાર દ્વારા અસીમ શક્તિના અધિકારી બન્યા છીએ. બૌદ્ધધર્મ એ મધ્યમમાર્ગનો ધર્મ છે.”

આ સાંભળીને કું લગ્નિત થતો. બૌદ્ધધર્મ નો આપણા દેશમાં ય કયાં ન હતો? પણ આપણા જીવનમાં આવેા સુંદર ઔચિત્ય બાવ જોવા મળતો નથી. આપણી કલ્પના અને કાર્યમાં આટલી બધી ઉદારીતના, ઉચ્છૃંખલતા કયાંથી આવ્યાં?

એક દિવસ જાપાની નૃત્ય જોઈ આવ્યો. મનમાં થયું કે જાણે દેહમરોડનું આ સંગીત. આ સંગીત આપણા દેશની વીણાના આકાષસ્પર. અર્થાત્ પગલે પગલે સંગીતની રમઝટ. દેહમરોડની મિલાવટમાં કયા ય શક્તિ રહી જતી નહતી. આખો ય દેહ પુષ્પિત લતાની જેમ એક સરખો ડાહલો ડાહલો સૌન્દર્યની પુષ્પદૃષ્ટિ કરતો હતો. મિશ્ર સુરોપીયનાય અર્ધનારીધરની જેમ અધી વ્યાયામ, અર્ધ નાચ, એમાં લૉંગ જમ્પ, (long jump) હોડાદોડી, આકાશ-ભણ્ણી નજર કરીને લાકડીને પકાડી વગેરે હોય છે.

જાપાની નાચ પૂરેપૂરા નાચ જ હોય છે. અન્ય દેશના નાચમાં દેહસૌંદર્યલીવાની સાથે સાથે દેહની લાલસા ભળેલી જગ્યા છે. અહીંના નાચમાં લાલસા માત્રેના અજીરો જણાતો નથી. મુખ્ય કારણ એનું એ જ કદાચ લોઈ શકે કે જાપાની-એની સૌન્દર્યપ્રિયતા એટલી બધી છે કે એમાં ખીજું તરવ તેઓ સહી શકતા નથી.

પણ એમનું સંગીત અને બન્ને ઉદારદાર જણાઈ નહિ. કદાચ એમ બંને કે આંખ અને કાન બંનેનો ઉત્કર્ષ

એક સાથે ન થયો હોય. મનની શક્તિનો પ્રવાહ ક્યારેક એક માર્ગે વહી જાય છે ત્યારે બીજા માર્ગને તેની ધારાનો માત્ર સ્પર્શ જ થાય છે. ત્યાં તેનું કોડાણ રહેતું નથી. હવે વસ્તુ હોય છે ધરતી વિદારી, ગાન-સંગીત-દોષ છે ગગન વિદારી. જ્યાં અસીમ સીમિત બને છે ત્યાં હવે. અખીમ જ્યાં સીમાદીન ત્યાં ગાન. રૂપરાજ્યની કળા તે હવે. અરૂપરાજ્યની કલા ગાન. કવિતા ઉત્સવ-સચરાચર-છે હવેમાં ય દેખાય ગાનમાં ય તે દેખાય. કેમકે કવિતાનું

ઉપકરણ બગ્ગા છે. બાપાને એક બાજુ અર્થ હોય છે. ખીજી બાજુ સ્વર હોય છે. આ બંનેમાં બેસાડીએ તો હવેનો યોગ જણાતો નથી. ગાનનો યોગ હોય છે સ્વર.

જાપાને રૂપરાજ્યને બોલી લીધું છે ને આખે પડે તેને અડધું. નથી તો તેને આગમ થતી, નથી તો તે અનાદર કરતું. એની પરિપૂર્ણતાએ પહોંચ્યા તે સાધના કરે છે. અન્ય દેશોમાં તો ખામ શોખીન અને ને રસિક છે એમનામાં જ રૂપરંગનો રસ જળવાતો હોય છે. જ્યારે અહીં તો કોઈ એનાથી બચત રહેતું નથી. અર્થાત્

સૌમાં તે પડેતું છે. સુરોપમાં બધાં જ શિશિત હોય છે. બધાં જ સાહસિકતાની ચચો કરતા દેખાય છે. પણ આવી રસિકતા તો પૃથ્વીના કોઈ ભાગમાં નથી હોતી. અહીં દેશના સૌ વાસીઓ સૌન્દર્ય પાછગ પ્રાણ પાકરતા હોય છે.

શું ત્યારે તેઓ વિવારી હોય છે? અકર્મણ્ય હોય છે? જીવનમાંની કઠિન સમસ્યાઓને ઉદ્ધવામાં તેઓ અક્ષમ અથવા તો ઉદારીન હશે? ના. તેનાથી સાવ જીલ્ડું છે. એ લોકો સૌન્દર્યની સાધનામાંથી

ઉત્થાન

આરામ આ જુહો!

ચૌહનવસતે જોલનારઓ હવે જોડો, અંગારવર્ષી રજુ હણુ જોળંગવાના છે; પલારો અને પરચર મહી પથ કાપવાનો છે; વાદળ વિપત્તિના બધાં વિદારવાના છે; આ આકેતોની આંખીમાં કમ માંડવાના છે; આરામ આ જુહો!

આ પુષ્પપથની છાંયથી બધું હવે જોડો, લાખો નિસાસાઓ અને ચિત્કારધાસલના; અશુનદીથી જોડતાં માલે શ્રવણપથમાં, કચચાપ ઠોઠી માનવીની લા જીવન વેલો. પાદ મહારે કૂચ જોલે પાસથી જોલે, અધાર ઘેરો જખતા એ તેજ કિનાર, પાથેય હિંમતના બરી હાલો હવે વીરા. આરામ આ જુહો!

ચૌહનવસતે જોલતા જોલાડીઓ જોડો.

કેવાલાલ પ્રાણસર બધા

સૌમાં તે પડેતું છે. સુરોપમાં બધાં જ શિશિત હોય છે. બધાં જ સાહસિકતાની ચચો કરતા દેખાય છે. પણ આવી રસિકતા તો પૃથ્વીના કોઈ ભાગમાં નથી હોતી. અહીં દેશના સૌ વાસીઓ સૌન્દર્ય પાછગ પ્રાણ પાકરતા હોય છે.

શું ત્યારે તેઓ વિવારી હોય છે? અકર્મણ્ય હોય છે? જીવનમાંની કઠિન સમસ્યાઓને ઉદ્ધવામાં તેઓ અક્ષમ અથવા તો ઉદારીન હશે? ના. તેનાથી સાવ જીલ્ડું છે. એ લોકો સૌન્દર્યની સાધનામાંથી

મિતાચાર શીખ્યા છે. સૌન્દર્યની સાધનામાંથી તેઓ વીર્યાવાન અને કર્મનૈપુણ્ય - કાર્યનિપુણ - બન્યા છે. આપણા દેશમાં એવો એક વર્ગ છે જે એમ માને છે કે શુશ્રૂક્તામાં પોરુષ સમાયુ છે. અને કર્તવ્યને પથે ચાલવાના સદ્ગુણમાં રસને બાજુએ મૂકવો પડે છે એટલે કે તેઓ ઉપવાસ સેવવો પડે છે. તેઓ જગતના આનંદને વેડફવામાં જગતનું બધું સમજે છે.

ધુરોપમાં જ્યારે ગયો, ત્યારે તેમનાં ચત્ર કારખાનાં, તેમનાં કામકાજની બીડ, તેમનું ઐશ્વર્ય અને પરાક્રમ ખૂબ જ મજરે પડ્યાં હતાં અને મનને વશ કરતાં હતાં. તથાપિ “આ એક બાજુ” હતું. મતુષ્યના હૃદયની સહિષ્ણુ એ હોય છે તે છાની છાની રીતે આધુનિકતાનો બેદ સમજી લે છે. તેનામાં અંધકાર નથી. આકંઠર નથી. તે પૂજા છે. ‘પ્રતાપ’ પોતાનો પ્રચાર કરે છે. એટલા માટે બની શકે તેટલાં દૂરને પોતાને ત્યાં લાવે અને તે સૌને પોતાની શૈલમાં રાખે. જ્યારે ‘પૂજા’નું કાર્ય જ એવું હોય છે કે, તે પોતાથી મોટરંઓનો

પ્રચાર કરે એટલા માટે એવું આયોજન સુંદર અને ટુંકું માત્ર મરત પશુ એમાં અનેક નહિ તેવું. જપાન પોતાના ધર અને બારણાંમાં સર્જત સુંદરની લાવના રાખી તેની સામે પોતે અર્ધ નિવેદન કરે છે. આ દેવમાં આત્મા જ સૌથી પડેનાં મોટી વાત એ જ કહે સાંભળવા મળી: “મને સારું લાગ્યું. મને ગમ્યું.” આ વાણી દેશભરમાં સૌના મનમાં ઊભરી મંડેલી નથી અને સૌની વાણીમાં એવો પ્રકાશ આવેલો એ પશુ અનુકે છે. પશુ અડી પ્રકાશ પડે છે. પ્રત્યેક નાની સ્ત્રીમાં, નાના વ્યવહારમાં એ બધામાં આનંદનો

પરિચય પામી શકાય છે. એ આનંદ ઉપભોગ માટેનો નહીં પણ પૂજનો આનંદ. સુંદર માટેનો આવો આંતરિક આદર ખીજે કયાં પ જોવા મળ્યો નહિ. આટલી ચોક્કસપૂર્વકનું જાતન, આવું નિર્માણ એવું રક્ષણ કરીને એની (સૌન્દર્ય) સાથેના વ્યવહાર પાડવો, એવું કોઈ જાતિમાં જોયું નથી. જે એમને ગમે, તેની સામે તેઓ એક શબ્દ બોલતા નથી. સંયમ એ જ એમની વિશેષતાનો પરિચય અને સ્તબ્ધતા એ જ એમની ગંભીરતાનું માપ છે. આ બધું એમના

અંતરમાંથી જ તે માપી લે છે. અને એ બધા એમ માને છે કે બૌદ્ધધર્મની સાધનાવડે તેઓ આંતરિક શક્તિ પામ્યા છે. એઓ સ્થિર બનીને શક્તિઓનો સંયમ કરી શક્યા છે. અને કોઈપણ સંજોગમાં નિરાશ ના થાય એવી રીતે ચિત્તને પ્રસન્ન રાખે છે. ઉભી સમજ રાખી શકે છે.

આગળ કહી જ ગયો છું કે પ્રતાપના પરિચયમાં મન વશ થાય છે પણ અડી પૂજના સંબંધમાં જેઈ છું કે તેમાં મન પરાજયનું અપમાન અનુ-

ભવે છે. મન આનંદિત થાય છે, ઈર્ષ્યાભાર નથી બનતું. કેમકે, પૂજામાં તો પોતાથી જે મોટાં છે, તેને માન આપવાનું હોય છે, તેમની પાસે આનંદપૂર્વક માથું નમાવવાનું હોય છે. મન કયાં પ લટકી શકતું નથી. ત્યાં જ સ્થિર થાય છે. દિલ્હીમાં ત્યાં પ્રાચીન હિન્દુ રાજાઓની ઇતિહાસના મંજ્યમાં કુતુમ્ભિતારને અડકારના મુચળની જેમ ઊભો દેખે છે, ત્યાં એ જ ગર્વિત માનવના મનને પીડે છે. અવગત કારણમાં ત્યાં હિંદુની પૂજને અપમાનિત કરવા માટે ઔરંગઝેબે મરિજાદની ગ્યાપના કરી, ત્યાં ન થયાં દર્શન થીના,

મત વરસો રે નેન

મત વરસો રે નેન,

મારાં મત વરસો રે નેન!

વરસો છે! વર્ષાની પેઠે તોય મળે કયાં ઘેન? મારાં.

માંગ્યું કોઈને મળવું નથી,

મળશે તું ને કયાંથી?

કોઈ કોઈને આમ હવે શું

વળશે રજુ ભરવાથી?

કરમ તારે નિતની લખી કાળી ભરમર રેન! મારાં.

જેને કાળે જિવવરને તે

સાચ નીચોથી નાખ્યું

એણે તારે કાળે કયાં

એક ચેલુ શું રાખ્યું?

જાન ભૂક્યા છે! સાચ રે સોળા આજ થક્યું છે ઘેન!

મારાં વરસો વરસો નેન!

નરસિંહ મલ્લજી

ન થયો દર્શન કરવાણું, પણ જ્યારે તાજમહેલની સામે જઈને ઊભો, ત્યારે મનમાં કોઈ જાન્યો તક ન આવ્યો કે આ હિન્દુની કીર્તિ છે, ન તો મુસલમાનની કીર્તિ છે. ત્યારે થયું આ છે માનવની કીર્તિ. અને એવો જ અનુભવ હૃદયમાં થયો. જાપાનનો જે શ્રેષ્ઠ પ્રકાશ છે તે અદ્ધકારનો પ્રકાશ નથી, આત્મનિવેદનનો પ્રકાશ છે. આ પ્રકાશ માણસને આહવાન આપે છે. આપાત કરતો નથી. એટલા માટે જાપાનમાં આ જાતના બાવેનો વિરોધ જોડે છે ત્યારે મનની અંદર વિશેષ લાવે પીડા અનુભવું છું. નૌકાયુદ્ધમાં ચીન સાથે જાપાને જયલાલ કર્યો. એ જયચિહ્નો કાંટાની જેમ ચારેપાર ભોતીની માળાની જેમ પરાવેલાં રાખવાની અસિદ્ધતા થઈ છે તે છે અસંદેહ, અને એ નાત જાપાને સમજતી જોઈતી હતી. પ્રયોજનને ખાતર અનેક દૂર કમ માણસને કરવા પડતાં હોય છે પણ તે બાધને જૂઠાંવી દેવાં એમાં જ મનુષ્યત્વ છે. માણસને માટે જ ચિરમરણીય છે, જેને માટે તે મંદિર બાંધે છે, મઠ બનાવે છે. એ હિંસા નથી.

આપણે ઘણા આચાર, ઘણી ચીજો યુરોપ પાસેથી લાવ્યા છીએ. ખરે સમય પ્રયોજનની ખાતર નહિ, કેવળ માન તે યુરોપીય છે કહીને યુરોપથી આપણા મનને એટલો બધો અજાણો લાગી ગયો છે કે તે અભ્યાસવશ થઈને અનુકરણ કરતાં શરમાણું નથી.

રામદાસવાણી

* રસ્તામાં સપના આકારનું કાષ્ટ પડેલું જોતા જ અતિશય ભય લાગે છે; પરંતુ એ તો લાકડું છે એમ બાણી ગયા પછી જેમ તેને કોઈ મારતું નથી, તે જ પ્રમાણે માયા અત્યંત ભયકારક છે ખરી; પરંતુ વિચાર કરી જોતાં તે મિથ્યા જણાયા પછી તેનો ભય શા માટે રાખવો ?

* પારસથી જનેલું લોકનું સુવર્ણ કોઈ લોકનું થતું નથી, તેમ આત્મસ્વરૂપને પામેલા સાધુને પુનર્જન્મ હોતો નથી.

* છારને વડોવાવાથી માખણ મળતું નથી; લાતનું ઝોસામણ પીવાથી કોઈ દુધનો સ્વાદ આવતો નથી; દુધની છાલ ચાવવાથી કોઈ દુધનો સ્વાદ આવતો નથી; દૂધા ચાવવાથી કોઈ શેરડીનો સ્વાદ આવતો નથી; તે જ પ્રમાણે પ્રકારાન વિનાનો પીએ અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ વ્યર્થ-અસાર-છે.

* જે માણસ ‘હું’પણથી છૂટી જાય છે તે જ મુક્ત થાય છે; પછી તે મૂકે હોય વા જોડતો હોય પરંતુ તે મુક્ત જ છે.

યુરોપની જોટલી વિદ્યા છે, તે બધી આપણે શીખવા ચોખ્ખા અણખ-એ વાત જાણે કે હું માનું છું. પણ જે વ્યવહાર છે તે બધો જ આપણે લઈ લેવા એ વાતને હું નથી માનતો. તો પણ જે લેવા ચોખ્ખ ચીજ, તે બધી દેહમાંથી લેવી જોઈએ એ કહેતાં હું અચકાતો નથી. પણ એટલા માટે તો જાપાનમાં જે બધા ભારતવાસી આવ્યા છે, તેમના સંમધમાં એક વાત હજી સમજી શકતો નથી. હું જોઈ શક્યો છું કે તેઓ યુરોપની નાની નાની આવસ્થક, દંત્રધાર વગરની ચીજોની પણ નકવ કરે છે. પણ તેઓને શું જાપાનની કોઈ ચીજ આંખે ચડતી નથી? તેઓ અડીથી ને સધળી વિદ્યા શીખે છે, તે પણ યુરોપની વિદ્યા-અને જેમને શેડી ઘણી આર્થિક અથવા પ્રીત રકમની સુવિધા છે, તેઓ તો કોઈ દિસાએ અડીથી અમેરિકા સુધી દોડે છે. પણ જે બધી વિદ્યા અને આચાર તેમજ વસ્તુઓ જાપાનની સંપૂર્ણ છે, તેમાંથી કઈ જ આપણે લેવા જેવું નથી જોઈ શકતાં!

હું પોતે કહી શકું છું કે આપણી જીવનયાત્રાને ઉપયોગી ચીજ અડીથી જોટલી લેવાય એટલી યુરોપથી નહિ. તે સિવાય જીવનયાત્રાની રીત ને જાપાન પાસેથી વિના સંજોગે અપનાવી હોત તો તેથી ઘણું જ લાભ થાત. (કમલ:)

અનુ° વિમળા પટેલ

લવવા જેવું લવન

હરિભાઈ છા. પટેલ

જલસાદ પગ્ન ભાગ્યો !

૧૯૨૮નો નવેમ્બર માસ હતો.

ગાંધીજી પંજાબના પ્રવાસે જઈ રહ્યા હતા.

સ્થાનમાં એક સ્ટેશને એક માણસ ગાંધીજીના ડબ્બામાં ચઢ્યો. પાછળથી ખબર પડી કે એ સરકારનો આધિયો હતો.

પેલાએ ગાંધીજીની સામેની પાટલીએ બેઠક લીધી.

થોડીવાર તો તે આમ તેમ ધુરકતી નજરે જોતો રહ્યો. પછી જેમ એકદમ ટડાકા સાથે વરસાદ તૂટી પડે તેમ તે બેઠકમાં ગાળોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો.

વચ્ચે વચ્ચે ગાંધીજી તરફ ગજનના કરતો બોલો: ‘તમે દેશના છૂપા હુશમન છો.’ ‘દેશને આજાદ કરવાના બોડા નીચે અંગ્રેજોને વેચી રહ્યા છો.’ ‘દેશમાં કોપી ખુનામરદી અને લડાઈ યગડો કરાવી દેશને બરબાદ કરવો માગો છો.’ વગેરે વગેરે.

વળી વચ્ચે વચ્ચે કાનના કીડા ચ ખરી પડે તેવી ગાળો ચોપડાતી હતો.

બાપુ તો ગાળોને પુષ્પો સમાન ગણતા હતા. હિમાલયની જેમ અડાત હતા. પેલાને સમજાવતા હતા: ‘ભાઈ, માણસના મુખમાં અપશબ્દો ન ચોભો.’ પણ બધું બ્યર્થ. પેલો તો બેઠકમાં બકચે જતો હતો.

બાપુને જ્યારે જણાયું કે આ માણસના દિલમાં બહુ ઉદાળો ભર્યો છે ત્યારે તેમણે પોતાના જ દાન બંધ કરી લીધા. પેલાને ચૂપ રહેવા વધુ કંઈ જ ન કહ્યું! ગમ, બોલવા જ દીધો.

ઉત્તેજિત માથ એવો ચળદ જ સામેથી ન

ઉચ્ચારાય ત્યારે પેલાની હૈયાસગડી કયાં મુઘી જલતી રહે? આખરે એની પાસેનો ગાળોનો ભંડાર ખૂટી ગયો.

વળી, બાપુ કે તેમની મંડળી તરફથી કંઈ જ વિરોધ ન થતાં બિચારો આખરે હાથો. અને સ્ટેશન આવતાં જ ઉતરી પડ્યો!

બાપુજીથી જરા દૂર એક પંજાબી ભાઈ બેઠા હતા તે વારે વારે મુઠીઓ વાળતા હતા. તેના મનમાં કે ભે પેલો ગાંધીજી ઉપર હાથ ઉઠાવે તો તેને મચ્છરની માફક મસળી નાખું. પણ એવું કંઈ જ બન્યું નહિ. ઉત્તરો થોડો જ મેહાન છોડી ભાગ્યો! તેથી તેને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. તેને બાપુની કરામત ન સમજાઈ. એટલે પૂછ્યું: “બાપુજી! આપે તો કમાલ કરી. પેલાને કંઈ પણ ન કહ્યું છતાં એ ભાગ્યો કેમ? આ તો ગજબનો ભાડું કહેવાય!”

બાપુ મલકતે મોંએ બોલ્યા: “ભાઈ! આ બધાં પ્રેમનાં પરાક્રમ છે. જ્યાં સંપૂર્ણ પ્રેમ હોય ત્યાં દેવ ટકે જ નહિ.”

પછી જરા કટાક્ષ કરતાં બાપુજી બોલ્યા: “ભાઈ, દેવ સ્વભાવે જ અદ્વિતીય હોય છે. એટલે મૌન સેવનાર આગળથી દેવીનો ભાગ્યે જ છૂટકો થાય છે. પણ એ ભાઈ વધુ ગાંઠડુ હતા. તેમનો ગર્વ સહેલાઈથી ન ગળી ગયો. એટલે પોતાને જ પોતાની ભત્રે દારી પતાયન ચર્ચ જરૂં પડ્યું!”

પછી સાથીઓને પ્રેમ-બીને સ્વરે કહેવા લાગ્યા:

“આપની પાસે ગાળો કે ગુસ્સાનો સામનો કરવા માટે એક જ શબ્દ છે. એ છે સહનશક્તિ.

માનવ-સ્વભાવ જ એવો દેવાંશી છે કે એ આપણે તે તરફ લક્ષ ન આપીએ, વાચિક કે કાયિક સામનો ન કરીએ અને સમતાપૂર્વક મૌન સેવીએ, તો આખરે જાણો દેનાર પણ માનવ છે ને? સોડી કે વહિવટી તેની માનવતા પ્રગટે છે. પોતે પોતાની જાણોથી અકળાય છે, કોઠો પડે છે અને અવાક થઈ જાય છે.

“મીઠુસ સઘળું સહી શકે છે. આત્માની નાલેશી કપાદે ય સહી શકતો નથી.”

આપું અસરકારક હતું બાપુનું પ્રેમ-શસ્ત્ર. લલલલા લડવીર પણ તેમના પ્રેમથી પરાજિત થઈ ગયા છે.

મહર્ષિ પતંજલિએ યોગસૂત્રમાં કહ્યું છે ને-
અહિંસા પ્રતિષ્ઠાયા તત્સન્નિધૌ વૈરત્યાગા ।

પ્રેમ એ અહિંસાનું રચનાત્મક સ્વરૂપ છે. ખરેખર, પ્રેમની માનવ હૃદયમા પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા થતા તેની નજીક વેર ટકી શકતું જ નથી.

*

વેપાર

‘એલો, શો ભાવ લેવા છુંછે છે?’
અમદાવાદના ચોખા બજારના એક વેપારીને બહારગામના એક સોદાગરે પૂછ્યું.

‘બાર રૂપિયા, સાહેબ!’
‘તો અમૃતલાલ, બાર રૂપિયે આપણે સોદો નક્કી ને?’

‘હા. હા. સોદો પાકો.’ અમૃતલાલે મક્કમતા પૂર્વક કહ્યું.

આમ આ સોદો મોઢાનો હતો. ન કંઈ બાતું અપાતું હતું કે કંઈ લખાણ થયું હતું.

આ વાતને પપ્પવાડિયાં વીત્યાં. તે દરમિયાન ચોખાના ભાવ દોઢા થયા. છતાં પેલો સોદાગર માલ તોળી જવા ન જ આવ્યો!

અમૃતલાલે અંતે થાડીને કાગળ લખ્યો.

સોદાગર આવ્યો. કહેવા લાગ્યો: ‘ભાઈ! વેપારી રીત રસમ પ્રમાણે મારે એક-બે દિવસમાં માલ તોળાવી જવો જોઈતો હતો. પણ મારી શરત ચૂક થઈ.’

‘તો એમાં શું બગડી ગયું? આજે તોળાવી લો.’

‘પણ ભાઈ! એ દિવસે ઉતાવળમા માલનો જથ્થો નક્કી કરવાનું તો રહી ગયું હતું એ મારી બીજી ભૂલ.’ બહુ માર્મિક વિનોદ કરતો હોય તેવી સોદાગરની સુખાકૃતિ હતી.

‘તેનો ય કંઈ વાધો નહિ. અમારાથી આડું ઓછું બોલાય. તે દિવસે એ માલનો મારે ત્યાં જેટલો જથ્થો હતો તે બધો જ હું તોળી આપવા તૈયાર છું.’ અમૃતલાલે નિખાલસ ભાવે કહ્યું.

‘ના, ભાઈ! એમ ન બને. તમારી સજ્જનતા પ્રસંશનીય છે. પણ મીઠા બાંડનાં મૂળ ન પોદી કઢાય. મને લાગે આજે એકના બમણા થતા હોય પણ લોભના ‘માથો વેપારી-ધર્મ’ કેમ જૂવાય? મારી ભૂલ મારે લોગવવી રહી. માટે આપણા સોદા પેટે માત્ર એક જ ધોરી ચોખા આવે. જેથી આપણા વચન રહે.’

વાહો! આ કલિયુગમા ન્યાં દરેક ક્ષણે વેપારમાં દગો-ફટકો રમાઈ રહ્યો છે ત્યાં આવા વેપારનું હાઈ સમજનારા સત્યશીલ વેપારીઓને જોઈ માડું હેયું ગઈગઈ થઈ ગયું.

વેપારને ધંધો નહિ પણ ધર્મ સમજનારા એ વેપારીઓ મને સત્યયુગના મહામાનવ અને કલિયુગના દેવ લાગ્યા.

આજના ગાઢ અંધકારમાં એવા દીવાએ અન્ય દીવા પ્રગટયે એની આશા અસ્થાને નહિ ગણાય.

ગાઢ અંધકાર એ સુવર્ણ પ્રભાતની આગાહી નથી શું?

બદ્ધના પાદશાહ સુઝતાન ઈશ્વાહિમ
‘ઈમ-આદમ’ના નામથી મૂઢકમશહૂર છે. ઉત્તરા-
વસ્થામાં તેઓ ફરીરી હાલતથી રહેતા. એમની
આસપાસ સેંકડો શિષ્યો એકઠા થતા અને
તેઓ ઘણો જ સાદો ઉપદેશ તેઓને આપતા.
તેના સાર એ હતો કે જે કાંઈ ખાવું તે
મહેનતથી કમાઈને ખાવું.

પોતાનું જીવન તો મહેનત પર જ નભાવતા.
વગડામાંથી લાકડાં કાપી લાવતા અને એની
ભારી વેચી તેમાંથી રાંટી-ખજૂર જે મળે તે
ખાઈ ખૂબ સંતોષતા, બાકી બચે તે બધું
એમના શિષ્યોને વહેંચી દેતા.

પારકાના સુખ માટે બંને પારાવાર દુઃખ
વેઠવાનું આવે તો તે પણ વેઠતા.

એક વખતે શિયાળામાં કેટલાક દરવેશો
લેગા એક મસ્જિદમાં પોતે રહેતા હતા. મસ્જિદ
જૂની ખંદેર જેવી ઘઈ ગઈ હતી. બારણામાં
જ મોટી ફાટ પડી હતી અને તેમાંથી સોંસરો
કંઠો પવન વાતો હતો. કહેવાય છે કે તે પવન
અટકાવવા પોતે આખી રાત બારણા સરસા
ઘડ વેઠતા બિમા રહ્યા હતા!

વળી બીજે એક વખતે દરવેશ સાથે સુસા-
ફરી કરતા હતા, ત્યાં રસ્તામાં દરવેશ માંદો
પડ્યો. તેમણે તેની ચાકરી-આવજત કરવામાં
પોતાની પાસે જે કંઈ હતું તે બધું ખરચી
નાખ્યું. પણ તે ઉપરાંત પણ પૈસાની જરૂર
બિબી ઘઈ ત્યારે તેમણે પોતાનું એકનું એક
ટકું પણ વેચી દીધું. છેવટે દરવેશ સહેજ સાજો
થયો અને બંને આગળ ચાલ્યા, તો રસ્તામાં
દરવેશ બિચારો ધાકી ગયો તે જોઈ એને
પોતાને ખેંચે બેસાડી ત્રણ મંજલ લઈ ગયા.

એકવાર રસ્તા ઉપર એમણે એક માણસને
દાડ પીને પહેલો દીકો; એનું મોં કચરાથી
ખરકાયેલું હતું અને અંદરથી દાડની દુર્ગંધ
આવતી હતી. એ જોઈને એમને દયા આવી:
પ્રભુનું નામ લેવા બેગ મોં તેમાં દાડ ગંધાય
એ ઠીક નહિ-એમ કહીને પોતે એનું મોં
ધોયું અને પાણીના કોગળા કરાવ્યા. પેલા
માણસને લાન આવ્યું એટલે પોતે કહેલા કામ
માટે એણે ઘણો પસ્તાવો કર્યો અને તે દિવસથી
દાડ પીવાનું છોડી દીધું.

આવા એ સુઝતાન ફરીરને એકવાર કોઈએ
પ્રશ્ન કર્યો: “સાંઈ, તમને અત્યાર સુધીમાં
મોટામાં મોટો ધર્મોત્તમા કોણ મળ્યો છે?”

સુઝતાને જવાબ આપ્યો: “એક હજમ.
એ હજમને મેં કહ્યું ‘ભાઈ, ખુદા ખાતર તું
મારી હજમત કર.’ તેણે ખૂબ જ ભાવથી-
કોઈ સવરાથા કે બાદશાહ-અમીરની હજમત
કરે તે કરતાં પણ વધારે ભાવથી-મારી હજમત
કરી. મેં તેને કહ્યું: ‘હમણાં તો મારી કને
કશું નથી જે તને આપું, પણ મને સૌ પ્રથમ
જે કાંઈ મળ્યે તે તને આપીશ.’ એટલામાં
મારા કોઈ શિષ્યે મને સોના મહોરોની ચેલી
મોકલી હતી તે આવી પહોંચી. મેં એ ચેલી
પેલા હજમને આપવા માંડી ત્યારે તે બોલ્યો:
‘સાંઈ, તમે નહોતું કહ્યું કે ખુદાની ખાતર
હજમત કર?’ મેં કહ્યું: ‘પણ ભાઈ, જો તો
ખરો. આ તો હજાર સોના મહોરોની ચેલી છે.
બંધો ઘઈને લઈ લે: ખપ લાગશે.’ પણ એ
એકનો બે ન થયો. ઉલટો હસીને મને કહેવા
લાગ્યો: સાંઈ, ખરી સોના મહોરો એ ચેલીમાં
નથી, પણ ખુદા ખાતર કામ કરવામાં છે.”

પ્રકરણ ૧૨ - જમનાત્રી અને ઉત્તરકાશી

જનકીચઢીમાં બધે સામાન મૂકીને કેવળ ધોતી, જળપાત્ર અને લાકડીછત્રી લઈને જમનાત્રીની કહિન ગણાતી ‘ચડાઈનું’ પ્રસ્થાન શરૂ થયું. થોડે દૂર જતાં વિશાળ વનરાજિથી ઢંકાયેલા પર્વતનું ચડાણ આરંભાય છે. ત્રીસ અંશને ખૂલે આર પાંચ માઈન સુધી એકધારી ચડાઈ કપરી ગણાય. કાતરનાં ઉધડેલાં પાખિયાં જેવા આ માગને “કૈલીરાસ્તા” - કાતરિયો માગ - કહે છે. આ પર્વત સિવાય પણ એકંદરે યશુનાતો યાત્રાપથ જુનવાણી અને તોછડો છે. કયાંક પર્વતના પડખાને અર્ધગોળાકાર કેરીને માગે આગળ ધપે છે. આ માગે માડ બે હાથ પહેળો હોય. તેમા એ પહાડ તરફનો માગે દીક હોય તો નદી તરફનો અરધો માગે સાવ ત્રી પડવાથી ત્યાં ઝાડનાં ચડાળાં ગોઠવ્યાં હોય. કયાંક રસ્તો લાગેશે, હળતે સીધા ચડાવગેતારનો કે લપસલો હોવાથી નમળા, ગમરાયેલા કે ધરડા યાત્રાળુઓ ભેસી ભેસીને તે ભેતરે છે. આવા માગેને પાર કરીને પર્વત ઉપર યાત્રી ચડે તો મીઠાચડાણ તૈયાર થીલા છે। બદલભાને યકવી નાખતી આ ચડાઈને જરા સુખદાયી બનાવવા કોઈ મારવાડી શેઠે લાખી શિલાઓ પગથિયાં જેમ મૂકીને માગેને સમરાયેલો અને તેની સારસંભાળ બવિધ્યમા લેવાય તેવી ટિંકરીના રાજ સાથે ગોઠવણ કરેલી, આ બાબતને એક શિલાયેખ પણ માગેમા આવે છે. બાપી કોઈ સભાળ લેવાઈ હોય તેવો અનુભવ યાત્રીને યતો નથી.

જત્રાળુના પંચાલું ટકા હિંદીભાષીઓ અચૂત મારવાડી રાજાચાનીઓ, માળવીઓ, ઉત્તરભારતીઓ અને પુરબિયાઓ હોય છે. ‘અન્ય કોઈ પ્રાન્તનું’ એકાદ માણસ સમ ખાવા પૂરું કપારેક દેખાઈ. જેમ ચડાઈમા યાત્રી જિંચે ચડતો જાય છે તેમ હાલવા લાગે છે અને વારંવાર ચાકે લેવા ભેસી જાય છે.

ખડેતલ મારવાડી જેડો, વનનાં બાજક જેવા માળવીઓ, મલ્લ જેવા ઉત્તરભારતીયો અને જવના લોટના સત્તુ (સાથવા)ને ગીદાની કાંકરી કે ગેળની ગાંઘડી સાથે ખાઈને દિનભર ચાલનારા મરીજ પુરબિયાઓને આ ચડાઈ સરખી જ કષ્ટકર લાગે છે. બધા અરો થાકે લેવા બેઠા હોય ત્યારે યાત્રી મુકલકડી, પંખડી જેવી બીક ડોસીઓ લાકડીને ટેકે અને શ્રદ્ધાને બળે ટુમ્બટુ ફરતી આગળ વધતી દેખાય છે. અરોને હાંચવનારા અને તાતી તપસ્યા વૈદાવનારા આ દુર્ગમ પહાડ ઉપર તેમને ચાલતી રાખનાર શક્તિ કોઈ પાથિય નથી. પાથિય શક્તિના તો અહીં ટાટિયા જ લાગી જાય છે. કેવળ શ્રદ્ધા।

શ્રદ્ધામયોડય પુરુષો એ ચમદૂર સ એવ સ:

[આ પુરુષ શ્રદ્ધામાથી ધડાયો છે. જેની જેવી શ્રદ્ધા તેલું તેલું વ્યક્તિત્વ.]

તેમના ચડસા ઉપર શ્રદ્ધાજન્ય તિતિક્ષા અને બક્તિબાલ બીજનારા છતા એ દેહ પોતાની જાત ઝળકાવ્યા વિના રહેતો નથી. યાત્રી મારી વારંવાર તેઓ મોટિ સાદે ભોવે છે. “જમના મૈયા! અમ તો પાર લગા દે.” પણ જમના મૈયા રેડી નથી પડી। બાવબક્તિ, તપતિતિક્ષા અને શ્રદ્ધાધૈર્યની તે અતિમ મરી સુધી કસોડી કરે છે. યાત્રીના અગ્રોમા બગ રહે કે ન રહે, કોણમા થાસ ભેસે કે ધમણની જેમ બેપડે, બરફમા ફરે કે તડકે તપો, યાત્રીની સંકલ્પશક્તિની અહીં શોભતછે અમનજને અને મનોનળને કોઈ લેવાદેવા નથી એની પ્રતીતિ ખડમાકડી જેવી ડોળાઓ આવે છે. જરા સુખી લોકો આ કપરી કસોડીથી પાછા પડી જઈને તળેગીથી જ ડંડીકડી કરી લે છે. આવા બાપી ડંડીકડીવાળા તળેટીમા જત્રાળુની રાહ નેના બેઠા હોય છે, કપારેક જતાઆવતા માગેમા એ મળી જાય. આરંભે ચડાઈની ચડાઈના દસ રૂપિયા લે છે. જે જેસા ન ખરતી શકે તે ગળી જમનામૈયાલું એક

વાર વધારે રમરણ કરીને પુનઃ હરિઃ ॐ [વળી ફરીથી કયા સ્વાધ્યાયનો એકડો] ઘૂટે છે. થોડેલા, ધીરજ ખોવા માંડેલા યાત્રી ઉપરથી બિતરતા યાત્રીને પૂછે છે: ‘અમ કિતના દૂર છે?’ વળતો યાત્રી પ્રસન્ન ગરેરે સંનિવન પાતો હોય તેમ પ્રોત્સાહક ઉત્તર આપે છે: ‘બસ બે માઈલ, એક માઈલ, અરેબા માઈલ, અરે! જમનોત્રીને ઝાંપે આવી ગયા, હવે રહ્યું છે જ ક્યાં? આ જરા ચડાણ પૂરું કરો એટલી જ વાર! હમણાં મંદિર દેખાશે! આ હાથવેંતનું જ છેડું છે! ઈત્યાદિ.’ થોડેલા હારેલા યાત્રીમાં વળી નવું જોમ આવે છે અને એકાદ માઈલ કે થોડા ફ્લીંગ બેગી નાખે છે. એટલામાં ધેરનું અમૃત પાનારા સંવૃદ્ધ, કૃતકૃત્ય યાત્રીઓ તરફથી નવું પ્રોત્સાહન મળી ચૂક્યું જ હોય! આમ પરમાર્થીઓની પ્રેરણાથી કાશિનીની કૃપાથી અને યમુના પ્રસાદથી સર્વે પદ-યાત્રીઓ અને અનેક પંથુઓ જમનોત્રીની કપરી ક્ષેત્રાતી ચડાઈનું અને તેના ગિરિશિખરનું પશુ લંધન કરે છે ત્યારે ખજાર પડે છે કે અંતિમ ઉત્તત હિમ-મય શ્વેતવર્ણી જમનોત્રીના ઉગમસ્થ પર્વતની તથેડીમાં જ તેઓ આવી ઊભા છે. પરંતુ હવે ચાલવાનું છે, ચડવાનું નહિ. ‘હાથ’ કરીને યાત્રી દરથી ડોકાતા મઠનામંદિરને ગદગદ કંઈ, નત મસ્તકે, બે હા બેડીને પ્રણામ કરે છે.

કૃપાપારાવારાં તપનતનયાં તાપશમનીં
સુરાદિપ્રેયશ્યાં ભવભવદવાં કશ્ચિત્તવરદામ્ ।
વિપન્નજ્ઞાના-મુક્તાં શ્રિયમપિ મુખાપ્તેઃ અતિદિનં
સદા ધીરેા નૂનં ભજન્તિ યમુનાં નિત્યદ્વિદામ્ ॥

[કૃપાના સમુદ્રસ્થ, સ્વર્ણનાં પુત્રી, તાપને શાંત કરનારાં, સુરાદિ ભગવાનને અર્ચાંત શ્રિય, સંસારમય ભવને પાળી નાખનારાં, ભક્તિદારા વરદાન આપનારાં અને નિત્યક્ષણ (મોક્ષ)ને દેનારાં યમુનાજીને ધીર પુરુષ સદા ભજે છે; જેથી પ્રતિદિન સુખની પ્રાપ્તિ થવાથી વિપત્તિઓના સમુદ્ધથી રહિત લક્ષ્મીને પશુ તે અવસ્થા પામે છે.]

યમુનાનું નામમાત્ર અવલે પડતાં બાળગોપાળ કૃષ્ણમેથાની મનોહર પ્રતિં મેત્રા સામે રમવા માંડે છે.

યમુનાવીરવિહારી । વૃન્દાવનસંચારી ।
ગોપીનાયગિરિધારી । મદનમોહનગોપાલા ॥

આવી તેની લીલા છે. આનું છે યમુના અને બાળક કૃષ્ણનું અદ્વૈત. આ કૃષ્ણસખી યમુનાના પ્રાકચનું, તેની અનેક ભક્તપૂજિત પ્રતિમાનું દર્શન થવાને હવે અધઘડીની વાર છે એ વિચાર આવતાં અંગ પ્રવક્તિ બને છે, મન ઉલ્લાસિત થાય છે, જીવિત ધન્ય થાય છે.

લાકડીને ટેકે, ચાને ટેકે યાત્રીઓની નુક કે પ્રકટ સહનિશ્ચિતિને ટેકે, અને યમુનામેથાને આશરે યાત્રીઓ પાંચ માઈલની ‘ખડી ચડાઈ’ ચડીને યમુનાના પ્રવાહ સુધી પહોંચી જાય છે. પ્રવાહ સૌરાષ્ટ્રની ઠોઈ પશુ સારી નદી નેટવો વિચાળ છે. મોટા ઝરણા કે નાના જેવી જળધારા ઉપરનો પૂલ પશુ આ વન્યસૃષ્ટિનો જ અંશ બની ગયો છે. લીલાંછમ વૃક્ષોનાં ઘડિયાં અને ડાળાઓ કાપીને બનાવેલા આ પૂલમાં ડાળી ઉપર ક્યાંક લીલાં પાંદડાં વળગ્યાં હતાં. સાવ કામચલાઉ પૂલ! સો ટકા સ્પર્શે!—મેહડ ધનિ જમનોત્રી! આ પૂલ પાર કરીને, હાથીના કુંજરથળ જેવા પાણીઓ ઉપર ચાડીને સામે કાંડો ચડવાનો. પૂલ પાર કરી એટલે જમનોત્રીના ગોળામાં જઈ પચા. પછી માર્ગની જરૂર પશુ શી? પરિણામે યાત્રીઓ નાનકડા ખડકો જેવા, ગોળ ઠોડી કે પીપ જેવા તઠના પાણીઓ ઉપર ચડતા, અને સારી જેમ ઠોઈ વાર તેની ઉપરથી ચાડી પડતા, કાંડાની ભેખડો ઉપર ધીમે ધીમે આવે છે. અહીં ગરમ પાણીના કુંડ-તમકુંડ-છે. સહજ ઉપર બે છિદ્રામાંથી ભવભવ અવાજ કરેડું, વગળના મોટા ઉઝાડનું. દસઠભર કૂદ કે વધુ છાયાઈએથી તેડનું જ પૃથ્વીના પેટાળમાં ગમેલું અને ગરમ થઈ પુનઃ હિમસંસ્થિમાં આવતરડું ઉઘોડાઈ યાત્રીનો બધો વે ગમ દરી ભે છે. રનાન પછી યમુનામેથાના મંદિરમાં જઈને તેનું યથાવિધ પૂજન કરું. મંદિરમાં ગંગા-યમુનાની ગૌર-કૃષ્ણ સાદી પ્રતિમાઓ છે.

યમુનામેથાના આ મંદિરથી યમુનાનું ઉગમસ્થાન માત્ર બે ફ્લીંગ જ દૂર છે. નજર માગે દેખાય છે

ત્યાં પહોંચવાનો માર્ગ પથ્થુ છે. પરંતુ ત્યાં કોઈ જાતુ નથી. શા માટે જાતુ? ત્યાં મંદિર હોત તો તો અવસ્ય જાત. આપણી યાત્રાઓ પ્રતિદેહન માટે યોગ્ય છે પણ પુણ્યજન માટે જ યાત્રા છે એ ખોલેલી વાત; ખીજી અને વધારે વાસ્તવિક વાત એ કે ત્યાં જવાના હોશ્વોશ કોઈનામાં ન હતા.

છતાં મેં યમુનાના આરંભિન-દુથી ક્યાં દૂર પથ્થુ છીએ? હમણ જેની ગોળાકાર પર્વતમાળા ઉપર સર્વત્ર દિમશ્વરો આવેલાં છે. યમુનાની ખીણના આરંભસ્થાને હમણે ખાંડી બરફની બનેલી હળતી દિમશ્વર ગળાને અદરથી જ જળરૂપે ઝરવા માટે છે. તેમાં તેટલી જ ઊંચાઈએ આગેપાંખેનાં ખીણ દિમશ્વરો આવી જાય છે. એ આકાશી દિમશ્વરોમાંથી સુપ્રક બનેલી વારિધારા જળધોષ રૂપે પૃથ્વીના પ્રથમ સ્પર્શ યમુનાની ખીણમાં કરે છે. આ જળધોષનું જૂમિસ્પર્શસ્થાન પણ જમનોત્રી ગણાય. અને દિમશ્વરોનું જળધોષમાં ચરુ સ્પર્શતરે પણ જમનોત્રી ગણાય. દિમાલયની મધી જ ગંગાઓ દિમશ્વરોના કે દિમશ્વરોના ગલનનિર્દુશમાંથી પ્રકટે છે. ‘જહાર દોસે નગ કોરડા, માંઢી લખી જળના ઝોરડા’ એ અખા-બગતની ઉક્તિ દેશની નદીઓ માટે લખાયેલી છે. પરંતુ જમનોત્રીને જૂમિસ્પર્શસ્થાને ગણવી કે પર્વતની અધવચાલેના જળપ્રાકટસ્થાને ગણવી એ બંની ચર્ચા ભણેલા નવરાઓ માટે જ છે. અમલુ ભોળા યાત્રીઓ તો ઉતર દિશામાં હાથ નેડીને જમનોત્રીને પ્રચુમે છે. તેમનાં ધાર્મિક હૃદયોને ચિત્તિસકટિત્તિની જરૂર નથી. તેમની શ્રદ્ધાને તકવિતકો સત્તાવતા નથી.

કુતકેંડય? કાંચિનુઅરયતિ મોહાય જગતઃ ।

[આવો કુતક? જગતને મોહ્યા નાખવા માટે જ કેટલાક લોકોને વાચાળ બનાવે છે—મારા જેવાને હમણાં!]

અહીં શાકથી ભૂખાંબરી જાય છે. પરંતુ દેહને બાહુ તો આપણું જ રહ્યું એટલે પાકા ‘પાવભર’માં તમે એવી ત્રણ પૂરી અને સાથે જ મળતાં બટાટાનાં ત્રણ ફોડવાં દુકાનદાર પાસેથી વેચાતાં લીધાં. તમેવા સોટના ત્રણ ગોળા મળે નહિ એટલે એમ લાગવાથી

જમનોત્રીની દેવજૂમિમાં ન શોમે એવું દેહાભિમાન દશોત્રીને મેં કહ્યું: ‘આટલા શાકથી નહિ ચાલે.’ દુકાનદારે મારી બીજી જાગવા દેવાને દુર્લભ એવા પવિત્ર જમનાજળનો એક કંઠી ભરીને રસો ઉપરથી ઉઠારતાપૂર્વક આપ્યો.

સહજ મિલા સો દૂધ બરાબર, માંગ લિયા સો પાની ખીંચ લિયાસો રક્ત બરાબર, કહત કખીરા બાની.

—આમ કખીર પણ મારા અનુભવની સાક્ષી પૂરે છે.

બે કલાક યમુનોત્રીમાં ગાળી, સ્નાન—પાન—દાન કરીને, બરફથી જન બચાવવા બપોરે બાર વાગે જ પર્વત ઊતરવા માંજો. અહીં બદરીકોટરની જેમ કોઈ દિમશ્વરોના માર્ગમાં ન હતી. જેટલી હતી તે હમણાકાર પહોડામાંથી હોંટ ઊતરીને યમુનાના પ્રાકટ-સ્થાનની આસપાસમાં જ જળરૂપે એકત્ર થતી હતી. ઊતરતાં ખીજી એ બેપુ કે આખો પર્વત વિવિધ જુલોનાં અરવથી કોસોડાંસ ભરેલો છે. ઠેક ઠેક-હમણ ફૂટની ઊંચાઈ સુધી લાલ કરેલુ ભેલા મળતી હતી. દેશનાં જુલો કરતાં તેનું કદ પણ બમણું હતું. તેમની ઉપર મોટાં લાલ કરેલુજો બાઝવાં હતાં. ઘણીવાર કામે હાથે લાલકરેલુ અને જમણી બાજુ ધોળા પીળચટા ફૂલ કુસુમે દેખાતાં. યુગ્મમય પ્રદાન દાર મોટાં જુલો, શીતળ હાપા, ગાદ અરવ્ય અને દિમશ્વર પર્વતોના સાન્નિધ્યને લીધે ખરે ખરે પણ શીતળતા વરતાતી હતી. વધારામાં વરસાદ શરૂ થયે. એટલે શરતીથી જમણા ચાની દુકાનેનો આશરો લેતા, યાકે ઉતારતો, સાંજે સાડાચારે જનડી ચટીમાં ખોલ્યો. ચોક્કાદરને બળાવેલો સામાન પાછો મેળવ્યો. હજી યાત્રીઓ આખા ન હોવાથી રવેશમાં સારી જગ્યા નોંધને સ્થાન લીધું. ચોક્કાવારમાં બંને માર્ગનાં યાત્રીઓથી ચટી ઉભરાવા લાગી. આખી રાત ઊંચ એવી ધસધસાટ આવી કે પ્રજ્ઞાતમાં ઊઠીને ત્યારે પણ એક કલાક વધારે ખેંચી કાઢવાનું મન થયું.

જનકપીઠાની ચટીએથી માર્ગે પગથિયાંવાળાં ખેતરોમાં મંદિરે જતો હતો. ધડા, બટારા અને

રામદાસ (સામે-રાજગરો જેવું ધાન્યના હારમધ્ય
 દગના ખેતરોમાંથી વાંકાથૂંકા માર્ગ રજિયામણ
 લાગતો હતો રામદાસના હાન છોડવાઓમાં બીજા
 બીના છોડવાઓ લગતા ભાતીગણ ફાનની શોભા
 મનને હન્ટી હતી ચાર માઈલ નીચે આવેલી હતુમાન
 ચીએ વિશ્રામ લઈને બીજા ચાર માઈલ ઉતરતા
 મ્યાના ચીએ પહોંચ્યો અહીં યમુનાના પથરાણ
 તટમાં કુડ બનાવ્યો છે ત્યાં છાતીસમણા કુડમાં
 વેગવતા વારિપ્રવાહમાં કુબડી મારી બહાર નીકળ્યો
 આશા તો હતી કે બેએક માઈલ દૂર આવેલી આગારા
 ચીએ જઈ મોજન કરું પણ તે તો કાચી ચી
 નીકળી ત્યાં “બની બનાઈ” રસોઈ મળતી ન હતી
 આવે બીડને પ્રસંગે ગોળ અને માકલી (મગફળી)
 સાડુ કામ આવે છે વળી ચીમાં પથ મૂકવાની
 જગ્યા પણ ન હતી એટલે ચાવવામાં જ શ્રય હતું

આસ્તે ભગ આત્મીનસ્થ જીવં તિષ્ઠતિ તિષ્ઠત ।
 શેતે નિપથમાનસ્થ ચરાતિ ચરતો ભગ ॥

[જોડવાનું પ્રારંભ એસે છે જોડવાનું પ્રારંભ
 ગેડે છે જોડવાનું પ્રારંભ હિને છે અને ફરવાનું
 પ્રારંભ પણ ફરે છે]

અપોર પડી વરસાદ વગમ્યો શરૂ થયો માથે
 મેધજાના મઠાણી વિશાળ આકાશ અને પ્રવળ
 પર્વતમાળાઓમાં એક વાર મેધજાના મઠાણી
 એને મિનિરો સુધી તે સભગાયા કરવાની અડી
 ગજાના પૂરી થાય તો ત્યાં શરૂ થાય અને ત્યાં પૂરી
 થાય તો ત્રીજે અઠાધા આમ માંદોમઠા પથરાયેલા
 વાહણ એક પડી એમ નારા કાંટે મિનિરો સુધી
 વણાયેલી ગજાના, વીજળી વરસા અને તેના પહાડી
 પહોંચાથી બીજાના દર પગે વધતી લાગે છે વરમાથી
 અટકી પાત્રીઓએ એકાદ-બાકા મેળવીને ચાવવાનું
 બંધ કર્યું. વાતા થઈ જ ગઈ મારી આગળ
 પાછળ કે સામે કોઈ જ ન હતું જમનાચીએ
 આવવાને એકદમ માઈલની વાર દગો અહીં યમુના
 પ્રવહ એળગવાનો હતો પૂન જમનાચીના જેવો જ
 મરેલી અને પહાડી રૂઢિચોંટની પેટાશ રૂપ હતો
 એક તે નાવા નસિદ મરેલીની વેલ જેવા પૂતોને

કરેડા નથી હોતા અને બીજા નીચેની યમુના જાણે
 અડીને જ ઊંછળતી વહે છે આથી આના કામ
 ચનાઈ લાકડિયા પૂનો ડોળાડગરા માટે મોટી વિમામણ
 ઊભી કરે છે પૂન આગળ આવીને, મે જેવું કે મે
 ડોમીઓ વરસાદમાં બીજાની કાઈ પાત્રીની મદદની
 રાહ ભેટી જિના છે દેહાતી હિંદીમાં તેમણે મને
 પૂન બિતારવાનું કશું કું સમજ્યો છું તેની સત્યતાની
 ખાતરી કરવા મે મારી (અ)શુદ્ધ હિંદીમાં એ જ
 પાત બિનટાચીને પડી ભેડે ડોસીમાને હાથ આવીને
 ડગમગ કરતા પૂન પાર તો કરાવ્યો પણ સામે કાંઈ
 પહોંચતા રસ્તો જ ન, મને વરસાદથી પાત્રીઓના
 ચિના ઉપરના પદ્મચિહ્નો ધોવાઈ ગયેલા અને સામે
 મરત પ્રયત્ન સિવાય કોઈ ન્યા જાઉં ત્યાં જીવ
 જીવામણીને અને દોરાવ” મે ડોસીઓને હિંમત
 આપી અને કું માર્ગ સીધવા માડ્યો પણ માર્ગ
 સીધવાના મને તેમણે કાઈ મારતો મોતી કાંડ્યો
 અને પોતે ખોળી કાઢેલી માર્ગે મને ચડાવ્યો યમુના
 પાર કરાવવાનો જરાતગ ચડેનો ગર્વ તેને બીજા
 કાંડો છોડતા પડેલા જ ગળી ગયો।

જમનાચીમાં સાને પહોંચીને ભેડે તો ચી
 ભરચકા નેપાળી મજૂરો મોટું એક લાખડાની ઝોરડી
 થોડે દૂર હતી ત્યાં ઝોસરી ઉપર બિસ્તરો લગાવ્યો
 આ પડી દુકાનદાર પાસે પૂરી શાકની વરદી આપવા
 ગયો દુકાનદાર હતો એક અને જનરાણી હતી મો
 મધા જ ટા.મા દુકાનના આની માગણી કરતા હતા
 બધાને મારે ચા બનાવતા પૂગ બે કનાક નીકળી
 મ્યા જમીને આવીને ભેડે તો બિન્નરો શુભ ત્યા
 એક નેપાળી મજૂર સૂતેલો તેને પૂછતા મિનમાની
 શેલીમાં તેણે કશું “દેખ તો” અધારમાં દેખવાનું
 હતું જ ક્યાં ઉંચટે આમ તેમ ફરિસતા દૂર
 હડસેલાયેલો બિસ્તરો હાથ લાગ્યેલો પણ મુઠું મ્મ
 બહાર વરસાદ હતો ઝોમરીના હાવગાના નળિયા
 હાવનિયાની સાવના દરી એટલે ગળતા હતા. માડ
 માડ બેએક હાથ લાખી અને બેએક હાથ પહોળી
 ઝોટલાની ડોર મળી તે બીની તો હતી જ પણ ન
 રોળી લડે તો તે જવાનો પડ મલત્ત હતો એટલે

ટ્રીટિયુ' વાળીને સતો. રાતમાં કેટલાયની ચરણુરજ લીધી હશે અને કેટલાયને ચરણુરજ આપી હશે. સવાર થતાં ઊંઘમાં બંધાયેલા ચરણુરજના બિસ્તરની સાથે જ ઝાટકી નાખ્યો અને આગળ ઝેપડ્યો.

, પાંચતો ઊપરેલો નવ વાગે ગંગનાની પહેરંચે. જમનેત્રીથી ગંગનાની સુધીના ઊતારમાં ખેતીની ત્રણ સ્થિતિ જોઈ. જમનેત્રીની નીચેનાં ખેતરોમાં ધડની લખીઓ પવનમાં ફિલોળા લેતી હતી. માર્ગની અધવચ્ચે જોયું તો પાકની લાણી ઘઈ ઘઈ હતી. ખેતરમાં ખાંપા ઊભા હતા. અહીં વધુ નીચે ગંગનાતીમાં જોયું કે ઢળ ફેરવીને મંડરા નામનું ખડધાન્ય લવાય છે.

કાલે-સવારે દેવદારના વનમાંથી માર્ગ નીચે ચેતરતો હતો. કાલ સાંજે ચીડના વનમાંથી આવ્યો. આજે વિવિધ જોડોનાં વનો પર્વતના ઢાંગે ઉપર ઊભાં છે. યમુનાના પાત્રમાં પશુ દેવદાર જોડોનાં દેખાય છે. યમુનાને કસરવ સંલગ્ન છે. માત્રા-માર્ગમાં ખિતોરી કાચ જેવાં યમુનાનાં સ્વચ્છાતિ-સ્વચ્છ નિમજ્જન જળ, તેના તટમાં કે જળમાં ઊભેલી શુભાતિશુભ સિલાઓ, ધસમસતા પ્રવળ જળપ્રવાહમાં સ્વેત સ્ફટિક સમાન-હીર્ષાતિહીર્ષ ફેલ છુદ્ધુદપટ, પર્વતીય પાશ્વરૂપિમાં વનરાજિના વિવિધરંગી વાધા-ઓનું ચિત્રાતિચિત્ર ચોતોદારી હૃદયગમ દરચ-આ યમુનાતટની સૌન્દર્યસમૃદ્ધિ એવી ચિત્રાકર્ષક છે કે ત્યાંથી નેત્રોને ખેંચવાનું મન થતું નથી.

ગંગનાતીમાં-ખેડેર ખાર વાગે સાંભળ્યું કે ડુંઢાલગામથી ઉતરકાશી જ્યાં માટે અડી વાગે બસ ઉપડશે. ત્રણ માર્ગલનું અડાણુ અડી કસાકમાં પૂડું કરવાનું હતું. જમનેત્રીની પ્રથમ પદવાત્રા આ પર્વત ઉપરથી જ મેં શરૂ કરેલી અને તેના પ્રથમ સદિ-સૌન્દર્યથી જ અભિજૂત થયેલો. પર્વત પર્વતે જે અર્જ સાન્ન્યકાન્નના સોનેટ જેવા લાગ્યો હતો તે હવે સખાહના આખ્યાનકાન્ન જેવા લાગવા માંડ્યો. ખરે ખરે તમરાં બોલતાં હતાં. પીવાનું પાણી એક બે ઝરણાં સિવાય જોયું નહિ. આમ અડી વાગે ત્રણ માર્ગલની આઠ પૂરી કરીને ડુંઢાલ-

ગામ પહોંચ્યો. જોયું તો સો સતસો-વાત્રીઓ પહાડના પ્રખર તાપમાં ઓથઆથરા વગર ખુશ્વામાં સવારથી શેકાય છે. ચેરને કાંધ મરે તેવે ટાણે તમરાં બોલતાં વનમાંથી અડી માર્ગલ ચડીને અડી પહોંચ્યો તે બસની ટિકિટ લઈને લોહો સતારથી બેઠા છે. હવે તો ખીજ સવારે કદાચ નંખર લાગે. મેં આ તપસ્વીઓની વચ્ચે આસન લીધું અને અડીથી સાડા છ સુધી પંચાગ્નિસ્નાન કર્યું. પહોર દળતાં એક ચીડકક્ષેત્રો વિરલ ડાંચડો મળ્યો એટલે ત્યાં બિસ્તરો નાખીને થોડી ચીડ ઊતારી.

સૂરસ્નાન પૂરું થયું એટલે સંધ્યાનો શીંગા ડાંચડો અને પવન આવ્યાં. કંટાળો કોનારવા દરવા નીકળ્યો. ઊંચે ચડતી સડક પરથી જોયું કે સામે જ યમુનાનો તેની એક શાખા સાથે સંગમ થાય છે. કાટખૂણે મળતી બંને નદીઓની વચ્ચે એક કુંગર હતો અને ઉપર એક ગામડું હતું. પાંચેક માર્ગલ લાભો યમુનાપટ, પાંચેક માર્ગલ લાભો શાખાપટ, તેમની વચ્ચે વસતિવાળો પર્વત, દૂરના કુંગરા, ચીડના વિશાળ વનો વગેરે દ્રશ્યને સોનેરી સંધ્યાની વિશેષ મોહિની મળી.

ખીજા પ્રજાતે બડોટથી આવતી બસમાં સાડા-પાંચે બેઠો. આઠ વાગે ધરાસ આગ્યો. અડીથી માર્ગ દક્ષિણમાંથી મટીને ઉતરગામી થયો. પાછળ મૂકેલાં દિશિયમરોનું પુનર્દર્શન થયું. નવેક વાગે એક કલાકની વિરામિત મળી. અડી કુંડાગામે બાગીચીનો તટ બપૂ ધીરે ધીરે દળતો હોવાથી સર્વેએ આનાહિ કરી શીધો. સાડાઠસે ઉતરકાશી આવ્યું. પહેરું જ મકાન મિરલાની ધર્મશાળાનું હતું. તેનો ઉપરો મળ તો સરકારે લાડે રાખેલો પશુ ભોંપતળિયું ઝોણું વિશાળ ન હતું. અડી ભગવતી બાગીચીના દર્શન થયા કરે એમ બિસ્તરો નાખ્યો.

ઉતરકાશી બે કોચ પહોંચીને સમઘળ ખીજમાં વસ્યું છે. બદરીપુરી જેવું દશે પચ તેની રેનક અડી ન હતી. બદરીપુરી મહસ્થાનું અને લક્ષ્યોપતિ વિષ્ણુ ધામ છે. ઉતરકાશી સાકુસન્ધ્યાસીઓનું અને ઉમા-પતિ મહાદેવનું ધામ છે. પહેલાં તો સંન્યાસીઓના

ગામના ધોળીઓ નડોતા પશુ હવે જિંતાનું મથક થતા દોમીઓ પશુ આન્યા કરેવાય છે નનકશપણકે દેશે રજક કિ કરિખ્યતિ??

[નાનાવાના દેશમાં ધોળીડા શુ ધુવે??]

અહીં નનાવાના મકાનોનું બાધકામ આવે છે ગામને આંદો લઇને ભાગીરથી ગોળાકારમાં વહે છે ઉત્તરકાશીમાં કાલીવિશ્વનાથનું મંદિર મણિકર્ણિકા ધાટ આદિ કાશીયોગ્ય સ્થળો છે અહીં શ્રીનગરની જેવી જ ગરમી પડે છે આથી શિયાળો બેસતા ગગોત્રીના સાધુઓ અહીં આવે છે અને ડોનારો બેસતા ધાવાવર પશીઓની જેમ સ્વસ્થાને ઉપરો ભય છે ગગોત્રી અહીંથી પચાવન માર્ગન છે

ગરમી એટલી હતી કે તેમાંથી બચના માટે સાને ભાગીરથીનીરે એકાન્તસ્થાને જઈ બેઠે એકાદ કનાકે સ્વસ્થ થતા ગામના મંદિરોના દર્શને નીકળ્યો કાશીવિશ્વનાથ કાળજૈરવ દત્તાત્રેય બ્રહ્મપૂર્ણ દેરાચર સંપ્રામમાં છુટેની દિવ્ય શક્તિ (સાગ) ઈલાદિચયોના દર્શન કપો કાશીવિશ્વનાથના મંદિરમાં પ્રવેશતા ડાની બાજુ કીને શિવાનેય દેખાય છે તેની બાજુ શિવ સાદિલખીય, મોકમદ સરૂત હતી તેમાં નવ વાચના ચલ્ન કર્યાં પશુ કઈ હાથ ન આપુ વિશ્વનાથના મંદિરમાં પૂરતો ઝાસ પશુ ન હતો

કર્તવ્યની ઉમતા

પોલેનિયેસ નામે એક બહાદુર શ્રીક લડવૈયો હતો જ્યારે શ્રીક અને ધરિન વચ્ચે લડાઈ થતી ત્યારે તેણે ઈરાનીઓને છાની મદદ આપવાના કૃપા પત્રો લખ્યા અને એ વાત જાણે સમય છાની રહી શકી નહિ

શ્રીક લોકોના જાણુમાં એ વાત આવી કે લાગતા જ ટોળાબધ તેઓ તેને મારવાને થતી પડ્યા પોલેનિયેસ એથી ગભરાયો અને દેવાવચમાં બરાઈ બેઠો

હવે, એ જમાનામાં એવો ધારો હતો કે દેવાવચમાં કોઈ પશુ માણસને મરાય કે પકડાય નહિ આ હિમાળે તે લોકો તેને કશી ઈજા તો ન કરી શક્યા દેશદ્રોહનું પાપ તો તેલો ક્યું જ હતું તેથી તેને સજા કરવાના ઈરાદાથી તેઓએ દેવાવચનું છાપડું તોડી પાડ્યું, જેથી અદર બચાવેલાને વરસાદ તડકો વેઠવા પડે

પશુ તો એ તે દેશદ્રોહી માણસ મંદિરની બહાર ન જ નીચ્યો, ત્યારે મુખ્ય આગેવાનોએ એકવા મળી નિર્ણય થયો કે ભડે એ જૂપ્યો મરી બધ એમ કરીને તેઓએ મંદિરનું બારણું પૂર્ણ દેવા હરાવ્યું

તે પૂરવામાં પહેલો પથ્થર મૂકનાર એક વૃદ્ધ સ્ત્રી હતી આ વૃદ્ધ સ્ત્રીએ જ પોલેનિયેસની માતા!

—સત્યાનંદ

બધા જ મંદિરો દરિદ્ર છજીશીધુ દશામાં નાગ્યા કેટલેક સ્થળે ધરમાં મૂર્તિ પધરાવીને તેને મંદિર ગણવામાં આવે છે

અહીંથી મુખ્ય બબરમાં આવતા વચ્ચેના મેદાનમાં સિપાહીઓ પોલીસોન જેવી રમત રમતા હતા બબર આવતા પ્રથમ મકાન નેપાળી આશ્રમનું છે તેની ગગાતટ પરની અગારીમાં એક નેપાળી જોગણુ આસન ઉપર બેસી અર્ધધ્યાનસ્થ દશામાં શાસ્ત્ર વાચન કરતી હતી અને મહાકવિ નાનાલાલના 'ઈન્દુ કુમાર'ની નેપાળી જોગણુ સામરી એવી જ હતી શાત સૌમ્ય, માનુસની મૂર્તિ ભગવા વચ્ચેના દોષની હતી ત્યારે નાનાલાલના પાત્રો પશુ જગતમાં જોવા મળે છે ખગા!

આજ દિન મુર્ધા ઉત્તરકાશી સાધુસન્માનીઓનું ગામ રહ્યું હતું હવે તે જિન્તાનું મથક બન્યું એટલે નિદત્તિમાર્ગીઓનું નગર હવે પ્રદત્તિમાર્ગી બન્યું બધ છે એમન્તપ્રિય મહાત્માઓ હવે ઉત્તરકાશીમાંથી નીકળીને કચ્છ ઉત્તરોત્તર કાશી વસાવે એવો સમય ખરો આ વેળા કોનાહનના કાયર હોય છે એટલે હવે કેટલા દસકાઓ પછી ઉત્તરોત્તર કાશી વસે એ જોવાનું રહ્યું અદ્યત્તપ્રતિ દક્ષિણમાં નડી દિર ગીઓને અને ઉત્તરમાં નડી કાપાવર ગીઓને' [કમશ]

ચૂંટણીની ફલશ્રુતિ

હરિન શાહ

મોટાઈનું ઘણું

સ્વતંત્ર ભારતની ત્રીજી સાંસદ-ચૂંટણીએ ઉપરાણીને દુનિયાની સૌથી વિશાળ લોકશાહીએ એક વધુ પરક્રમ પૂરી કરી. એક તો યુવક ઘણા બડેભો અને તેમાં ચેંવંરતી અક્ષત એટલે એવા બધા જ પ્રમાણ અને બધા જ માપ મોટાં હોવાનાં. જ્યાં ચેં આપણને મોટાઈની રચાહ એવો વડાનો છે કે ને કંઈ આ દેશમાં થાય, તેનું ચટ દર્શને એશિયાના મોટામાં મોટા પરક્રમ તરીકે કુચેકું ચડાવવામાં આવે છે, જુગી ભયેને હાથી એના કાન સૌથી મોટા, એનું નાક સૌથી મોટું કે એનાં પગ સૌથી મોટાં એવી વાહવાહ, વારંવાર ન પોશારતો ફોર્સ મોટાઈનું ઘેનું તો જવાહરલાલે એક વખત ભારે બેનું હતું. અંગ્રેજ સરકાર બહાદુરે દિલ્હી ફરમાર ભયો હતો. રાજમહારાજએ તો નાના-મોટા ઈલકાઓની નવાજેશમાંથી કેરા રહે જ કેમ? એમની ભારે ભીડ સમારંજમાં ભળી હતી. તેમાં સીંધના ઘરપારકરના જેઠ ખાન-એક ઉમરાવ-એમની હાદીથી ઝપટાતો ભવ તેવડો મોટો રેલખી ચંદ્રક છાતીએ મદીને મોટાઈમાંતા ધૂમ્યા કરે. ફરમાર બિચારા હતા અમણ પણ સૌ પાસે કાવકા મોઢે આભાર માની લેતા કે અચો છ કોઈને તેમનાથી "મોટો" ચાહ! હકીકતે તો એ ચંદ્રકના અક્ષરોના કહેવા પ્રમાણે ઈલકાગની સાવ છેલ્લી એક આ બાબાને આપવામાં આવી હતી!

મતદારોને કેસલો

ત્યારે દુનિયાની 'સૌથી મોટી' લોકશાહીની ચૂંટણી તો પતી ગઈ. એની ખતવણીમાં, જમાઉવાનાં એક સુદાની વાતો પણ ઉપસી આવી છે. પક્ષ પણ નહિ, પરમ પુરુષ પણ નહિ, ના, ના, લોકશાહીથી સવાણુ કેઈ જ નહિ એની બેધકક આણ કાવધેલાં કરોડો મતદારોએ વરતાવી દીધી. કું કંઈ મતની ભીખ માગવા પ્રચાર સુબેશમાં- નીકળવાનો હતો? એવી

નક્કિરાઈ ઉચ્ચારી નેહરુજ આ વખતે જજમાન-વૃત્તિ માટે જેનું ધૂમ્યા તેવું કહી ચે અગાઉ નહોતા ધૂમ્યા. ઉમેલવાની પક્ષદંથીમાં કે ચૂંટણી પ્રચારમાં જાન-પાતને હાંકી કાઢવાનું તો આઠી જ ગણું પક્ષ સૌ ગણાના સોગન ખાધને પછી મત માગતાં જગ્યા ખાત્રી કરાવી નવું લોહી લાવવાની વાત ખાસ કરીને બહેનોની બાબતમાં, તો અહર જ ઘણુંખરું રહી ગઈ. 'આચાર-સંહિના'ને તળપઢી રીતે અધાણું કરી જોડાવી દેવાઈ. સૌ પક્ષોએ સરખે ભાગે આ નાક-લીંટી કરી. કેંગ્રેસના સર્વસ્વ તરીકે, સાથીઓની હામાં હા બણીને ને પ્રધાનોને આપુ રાખવા પંડિતજી પાસેથી પણ હા પડાવઈ હતી તેવા પચાસેકને જુલેટના ધાર્યા નિશાન જેવા જ બેમેટે પાણ. વળી જેમને નિરધારી સખ્યા હતા તેવા નિર્જલિંગપણ, બળવંતગમ મહેતા અને કોમરભાઈ દેસાઈને પણ મતદારોએ આંતરી દીધા. દેશનો નેતામીરીની હિંમત ન ચાહી ત્યાં ત્યાં મતપેટીએ ગરજ ગી. બધા જ પક્ષોનાં કેટલાએ માયાં ઝગમે કરી નાખ્યાં!

પક્ષોની પ્રાર્થિત

માણસના બોલિયાની જેમ જાહેરજવનની પણ વાડો વેરે ત્યારે ફાદ ફાદા ઘઈ જતી લોકશાહીમાંથી અનેક પક્ષો ઉછળી આવે. લંકા અને ઉડોનેશિયામાં કંઈ વીસ પક્ષો પૂટી નીકળ્યા હતા. આપણી 'દુનિયાની સૌથી મોટી ચૂંટણીમાં' પણ વીસ નેટલા પક્ષોનાં પાર્ટિયાં મંડાવા હતાં. કરમ મોળાં કે અકાત્રી, જન-સંઘ, જરખેડ, દ્રવિડ, સુત્રેવ કળગમ જેવાં નાનાં જુથોએ મોટાં કાઠાં ચૂંટણીને આંતે કાદી બતાવ્યા. પેસા ને પટલવાઈને જોરે અનગારી રતત્રેત્રીની પણ મોટી ફોજ ચૂંટાઈ આવી છે. અને દેવાદોળોમાં ખીજ બધાનાં કરતાં મોટી હોળી જમાવવાની હોંસ ધરાવતો ને નેહરુને દમ લરાવતો રતત્ર પક્ષ પણ મેદાનમાં આવી ગયો.

સામ્યવાદી એરુ

પ્રજા સમાજવાદી પક્ષ કે કોઈપણ વિરોધપક્ષને જીતાડવાની બંધણી અમારે તો કદી હોય એવી હાંસી ઊડાડનાર સત્તાપક્ષ સાવ ભોળપણમાં માનતો હશે કે એને તો એક જીતવાની જ ફરજ હોય. પરંતુ આ ચૂંટણીમાં પ્રજાસમાજવાદી પક્ષની પછીત ખરી પડી અને જનસંઘ, સ્વતંત્ર પક્ષ અને સામ્યવાદી પક્ષના એરુ સામે આવી પડ્યા તેથી સિંહાસન પરથી હાંસી ઊડાડનારાના મોઢાં સીવાઈ ગયા છે.

સંરક્ષણ ખર્ચ

ન્યોતિપના કંદર થતું જવાહરલાલ નેહરુ ન્યોતિપને જીતાડવા જ બધું થવા દેતા હશે તેવો સવાલ પણ ધડીભર છે. નહિં તો પ્રાંતે પ્રાંતે પ્રધાનપદાંની આવી ઝડી વરસે! મીન સાયેનું ‘ભાઈઆપુ’ આપણું ચાકુ છે ત્યાં વધુ બારસો માર્કલ ડૂબ્યાના ખખર આવ્યા અને તેથી વધુ પાકે પામે સંરક્ષણ ખર્ચોમાં આવીસ કરોડ રૂપિયા વધુ નાખવાની હાકલ પડી છે.

પંચાયતરાજ

આ ચૂંટણીમાં પશ્ચીમ સરદારોને વરાડે આવતો મૂઠ માર તો પડ્યો જ અને હવે વેરઝેર, કાનાદાયા અને ફાંટાઓની ભટ્ટીઓ ઓલવાઈ જાય તે પહેલાં ગામડેગામડાને વીખનારી પંચાયતની ચૂંટણીઓ થોડાક મહિનાઓમાં આવી રહી છે. બે મોટે બોલવામાં હવે કોઈ જાનુ રહ્યો નથી એટલે જાહેરમાં પંચાયત-રાજને પહેાએ અપકાવી હોળી ન નાખતું જોઈએ તેમ કહેનારા તો કાર્યકરોને ખૂટકા બોલાવી સાબદા કરે છે. આપણી લોકશાહીની કાન્તી ઉભરે પંચાયત-રાજ, ‘પંચાતરાજ’ બનીને બેઠજાર વર્ષથી અનેક ખજાજાટો વચ્ચે પણ ભારતને ડમવા ન દેનાર એનાં ગામડાંએને વીખી-વીખી તો નહિ નાખે ને એવી કંઈકને દેડેયત છે. પરંતુ “ઉપરથી આવેલા લખાણ”નો કડપ અને વફાદારી આડા આવે છે. કેટલાકે સરકારી નોકરો તો ‘પંચાયતરાજ’ જ આવી રહ્યું છે ને કેટલા ધળીનાં મોઢાં સાચી શકતું તેની ફિકરમાં આજથી પડી ગયા છે.

આડકતરી ચૂંટણી

કેટલાકની દૃષ્ટિ આ ધૂંધળા વાયુમંડળને બેટીને વિકેન્ડીકરણની ઓથે ઓથે લપાઈને આજની સીધી ચૂંટણીઓને બદલે આડકતરી ચૂંટણીઓ આવ્યા વગર રહેશે નહિ તેવી વ્યાધિ પણ ભોગવે છે.

ઉમેદવાર, મતદાર અને મતવિરતા

ચૂંટણીની મુદ્દાની એક બીજી વાતમાં તો તેવું શાસ્ત્ર જ તકલાદી નથીને તેવો સીધો સવાલ આવે છે. લગ્ના ઉમેદવારીમાં ગોડારો મચાવનાર કે લેણદેણ કરી શકનાર અધ્યાપક આવે અને લાયક બીડુ બનીને ઘર ઝાલી બેસી રહે તેવું ન થાય તેટલા માટે પ્રજાને ઉમેદવારોની પસંદગીમાં પણ અમેરિકામાં છે તેમ તક શા સારું ન આપવી? પહેા એની ખટપટો-માંથી સિદ્ધતથી સરી આવે તેવા જ ઉમેદવારો ધરે તેના પર પ્રજાએ સિફો મારવો? અને ઉમેદવારના ચૂંટણીખર્ચ પર કાયદાની મર્યાદાનું ફારસ શા માટે ને પક્ષના નામે લાંબા રૂપિયા ખર્ચોની શકતા હોય? ઝોરિસ્તાના મુખ્યપ્રધાને એકરાર કર્યો છે કે મતદારો-માંથી માત્ર ૨૭ ટકા જ મતદાન કરવાની પરવા કરનાર લોકોને કાલાંત્રાલાં કરીને પાલિમેન્ટની દસથી બાર બેઠકો જીતવા માટે તેમને બાર લાખ રૂપિયા આ વખતે ખર્ચવા પડ્યા હતા. તો પછી, ખાસ કરીને પાલોમેન્ટ માટે સાત લાખની વસ્તી જેવડા મોટા મતદાર વિભાગ દરાવીને, અદના માણસ માટે તો ગેમા રહેવાનું ટેકાણું જ રહેવા નથી દીધું ને? પ્રધાનોની વસ્તીમાં જે આડલો વધારો કરી શકાતો હોય તે મતદાર મંડલો સંકેતવાવીને સામાન્ય માણસ પણ પોતાના પગ પર અને મતદારો સાથેના પ્રત્યક્ષ સંપર્કના જોરે ચૂંટણીમાં જિતો રહી શકે તેમ કરવામાં શું વધિ કોઈ શકે?

નેહરુની નાડપરખ

ચૂંટણીઓમાં કૃષ્ણમેનન અને કૃપલાનીના જંગનો નાટકી અંત આવ્યો. હેવટ મુધી ચડસા-ચડસી ચળાવીને જીત તો નક્કી થયેલાને જ અપાય તેવા ધંધાદારી કુટુંબી-જગા મુખર્જાએ ધણું જોયા છે તે યાદ આવી જાય છે! બન્ને ય મુનટો

હકીકતમાં તો મોટાં પર મોટાં લગાવીને વસતા હતા અને એક બાજુ જવાહરલાલ નેહરુ અને બીજી બાજુ નેહરુને કોઈ કળે હચમચાવી નહિ ચકનાર સમસમી રહેલા કુમેરપત્રીઓ અને વામણા પછે મોરચે હતા. વિજય નેહરુની નાડ પરખતો થયો. વિરોધી હ વણી પર તો તાજિયા ટાઢ થવા જેવી નિરવતા બીકાર્ છે.

નવું પ્રધાનમંડળ

પણ ચૂંટણીઓ પીતી તો નવા પ્રધાનમંડળના ચકાવા ચર્ચાવા લાગ્યા છે. કેન્દ્રમાં કૃષ્ણમેનન અને કૃષ્ણમાચારી અપારો બેલાવેરી કે તેની કાગને ડોળે રાહ જોવાય છે. ખાસ કરીને ઉદ્યોગપતિઓ અને કનપતિઓ અને તેમના કીડિયારા પ્રત પર નમતા રાજદારી તરવા તો એમનું બાલુ પછી છોડવા વગર કાન ને આંખને નથી દિલ્હી પર ચોંટાડીને બેઠા છે.

બિચારું કોંગ્રેસપ્રમુખપદ!

નેવનાં પાણી મોભે ચડે નહિ એલું કહેનારા અર્જુન ગામડિયાઓના આ દિવસો થોડા છે! એટલે સુધેરેલાની આ સડીમા કોંગ્રેસના પ્રમુખપદે નેવના પાણી મોભે ચડાવી બતાવ્યા. ટંડનજી અને કૃપવાનીએ મોઢા બગાડ્યાં તે દિવસથી કોંગ્રેસના પ્રમુખપદ જેવા સ્થાનની પણ હકદેરે ચડવા કોઈ ગણ નથી હોતું. રાજ્યોમાંથી મુખ્યપ્રધાનોને સમજાવી-મનાવીને ભરતી કરવાનો રિવાજ શરૂ થયો. સોરાષ્ટ્રમાંથી વહીવટથી થાકીને શ્રી. ટેમરલાઈને કોંગ્રેસ પ્રમુખપદે સ્થાપવામાં આવ્યા. અનુભવ કરીને, મંચનને અતે તેઓ પાલોમેન્ટની ચૂંટણીમાં આખરે આવી ગયા. ઓરિસ્સાના મુખ્યપ્રધાનપદને શ્રી. નભકૃષ્ણ ચૌધરીના લોકસેવકના કાગે ફગાવી તો દીધું પરંતુ તેઓ કોંગ્રેસના પ્રમુખપદથી ભોળવાયા જ નહિ ને સર્વોદયમાં અતોપ ઘઠ્ઠ ગયા. તે પછી ગૃહમંત્રી મુખ્ય પ્રધાનપદ પરું કરી રહેલા નિગલિંગખામે રાજ બતાવી પરંતુ ને સ્થાનમાંથી કયું વધારે ઉત્તમ તેના પર તેઓ આખરે સુધી મત ન બાંધી શક્યા. એટલે આંધ્રના

મુખ્યપ્રધાન સંજય રૂપીને બધી પરિચિતિ સમજાવીને ઘણું ઘણું કરવાની હેથિ તેડી લાવવામાં આવ્યા. કચવાતા વરરાજાની જેમ માંડમાંડ તેમણે બે વરસ પૂરા કર્યા અને એ જ કચવાતા વરરાજા જેવું આવરામાંથી ચોતાના મૂળ સ્થાન બણી પલાયન તેમણે કરી બતાવ્યું. નેવનાં પાણી મોભે ચડાવ્યા ખરા! શાંતિથી ચોડવે રહેલા કોઈ પદ છોડીને આવે નહિ અને દારેલાને પ્રમુખપદે બેસાડતાં મન પાછું પડે એવી દોલકી રિચિતિ આવી ાભી છે.

કળે બળવાન!

જાણે કે ચીનને સંભળાવવા તો આપણે 'તૈયારીમા ધડપા છીએ હો' એકધારી ને એકમાત્ર જાહેરાત કરી નથી રહ્યા ને! બધા સંજોગોની તૈયારીમા સાચેસાચ છીએ! અને તૈયારીઓ થાય છે તો ચીવટથી ખરી! સંસ્કૃત્ય પ્રધાનને થોડા જોવા ઠેકણાં સંભાળવાના છે! દુનિયાના નકશા પર જેટલા દેશ એટલા વેમ એમણે આપણા સાચા વિદેશ પ્રધાન તરીકે કાઢવાના ઉપરાત આપણે 'તૈયારી' 'તૈયારી' ગાગપાં કરીએ ત્યારે ચીન તો ભરજીધમા જ રહેવાના હશે! આપણી તૈયારીઓ તો પાકે ત્યારે પરંતુ દરમિયાનમા નેપાવ, ખર્ચા ને જૂતાનમા ભારત વિશેષી જે સફળ રાજદારી પગપેસારા ચીન કરી રહ્યું છે છે તે પરથી કીધમાં નથી નેટકી સાખિતી તો મળી રહે છે. ચીનને પકોંથી વળચા જે આક્રમક રાષ્ટ્રવાદ, જે મરણિયાપણું પ્રગટવા જોઈએ તેને માટે તકલીફ લેનાઈ છે ખરી? કે પછી રશિયા ચીનના કુસંપમાથી ટાઢક મેળવીને અને એવી કોઈ બીજી આકાશીરિતિ પર ભરોસો માંડીને આપણે બેઠા છીએ! કનભે બળવાન ખાવી મકાનેતે જ લાગુ પડતો વહેવારુ સિંકાંત નથી! આખા ને આખા મુલકને પણ તે લાડુ પડે છે. એક દિવસે આ મન ચાકીને ટેકાણે આવી જશે ને સ્વીકારી લેશે કે 'કળે બળવાન બાઈ' તેથી જીતે જીતે કામ ન કરી રહી દેખ તો સારું.

નંદશંકર જીવનચિત્ર: લે૦ વિનાયક નંદશંકર મહેતા,
પ્રકાશ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., કિં૦
સાડાચાર રૂપિયા, ૫૦ ૨૮૮.

આ પ્રસિદ્ધ ગણી-શકાય એવી જીવનકથા
સાક્ષી વરસથી ૫ વધુ વખત ખાંજરે પડી રહીને ૫
છેલ્લે હવે ફરી હાથ છે એ, સદ્ભાગ્ય ગુજરાતી
સાહિત્યનું ગણાય અને આનંદનો વિષય લેખાય.

૧૯૧૬માં પ્રસ્તુત પુસ્તક પ્રથમ બહાર પડેલું.
ચરિત્રમંથ હોઈને તથા કદાચ કોઈને કહિને લાગે
તેની લખાવટને કારણે તે લગભગ વીસારે પડવા
આમ્નું હતું પણ હકીકતમાં એક જીવનચરિત્ર તરીકે
મધ્ય અને અંતર્યામી લખાવટના નમૂના હોયે પણ આ
મંથનું સ્થાન વિશિષ્ટ છે.

મંથનું નામ મૂક્યે છે તેમ તેમાં નંદશંકર
ગુલબંધકર મહેતા (૧૮૫૪ થી ૧૯૦૫)નો જીવન-
જ્ઞાન આવે છે જ, પણ ચરિત્રનાયકના વિદ્વાન પુત્રે
જ્ઞાનનું નિરૂપણની જે પદ્ધતિ અપનાવી છે તેને લીધે
આ જીવનચરિત્ર માત્ર એક વ્યક્તિનું જીવનચરિત્ર
રહેતું નથી પણ તત્કાલીન ગુજરાતનાં શૃંગ, સમાજ,
ધર્મ અને રાજ્યનું; ગુજરાતના મિત્ર મિત્ર પ્રદેશો
ને પ્રભુઓનું; તે કાળની ભાષાગણ વ્યક્તિત્વશ્રુતિ-
ઓનું અને ચરિત્રનાયકની એક માત્ર કૃતિ-ગુજરાતની
પ્રથમ શિષ્ટ નવલકથા 'કરુણેશો' (૧૮૬૬)ની રસિક
આલોચનાનું; એમ અનેક પ્રકારે દસ્તાવેજ અર્થેવાદરૂપ
બની રહે છે. એ સંદર્ભમાં આ ચરિત્રમંથનું ધણું
જ મૂલ્ય છે.

સાહિત્યક, આમાનિક તેમ જ ઐતિહાસિક એમ
ત્રિવિધ દસ્તાવેજ મૂલ્ય ધરાવતા. આ પુસ્તકને અને
આવકારીએ છીએ અને તેને વિશે આચાર્ય શ્રી
આનંદશંકરભાઈએ જે પ્રશસ્તિ વચનો વિચાર્યા છે
તે ટાંચીને આ રસિક અને ઉત્તમ વાંચન ફરી ઉપ-
લબ્ધ કરી આપવા અદલ પ્રકાશક પેટીને ધન્યવાદ
આપીએ છીએ.

“ખરી રીતે ચરિત્રને ‘ચિત્ર’ નામ આપનાર,
અને પોતાની કૃતિમાં એ નામને યથાર્થ કરી બતાવનાર.
આ ભતના પ્રથમ ચરિત્ર લેખક રા. ભાઈ વિનાયક
નંદશંકર મહેતા છે. એમણે જે ચિત્ર દોહું છે તે
એમનાં પિતાશ્રી સ્વ. નંદશંકર તુળબંધકરના કરતાં
પણ વિશેષતઃ એમનાં સમયનું છે, અને તે એવું
સાક્ષાત્કારક છે કે વાચક જાણે એ વાંચનાં બોલી
ગૂઢો કે તસ્મિન્નેવ દેશે તસ્મિન્નેવ ચ કાચે વતે.”
‘વિવેચક’

*

પ્રેમપન્થ મોજન ૬, ચોજન દેસાઈ વાલજી ગોવિન્દજી,
પ્રકાશ નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
કિં૦ ૫૦ ન. પૈ., ૫૦ ૧૦૨

ગીતા ગુજરાતમાં પંકાઈ ચૂકેલી પ્રેમપન્થ પુસ્તિકા-
માળાનો આ નવમો મણકો છે. પ્રત્યેક પુસ્તિકાની
પેઠે અહીં પણ ચોજનની અનુન્ય કહી શકાય તેવી
સંકલનપદ્ધતિ અને તે શક્ય બનાવનાર તેમનો વિશાળ
ગાંધીસાહિત્યનો નિઃશય પરિચય અને વેધક દૃષ્ટિવાળો
ગાંધીસાહિત્યની તેમની પક્ક, સરળતા, સ્પષ્ટતા અને
ધાન્ય આ બધાં ગુણવસ્થા સાંપડે છે. ચોજન શ્રી
દેસાઈ વાલજી ગોવિન્દજી એક અમ્મણ ભાષાંતરકાર
તરીકે જાણીતા છે, પણ તેમનો શક્તિવિશેષ તેમના
સંકલન કામમાં ૫ સારી પેઠે વિકસ્યો. ખીલ્યો છે અને
વેળા સુદૃઢ આ પુસ્તિકામાળા આપણને મળી છે.

પુસ્તિકાનો પ્રથમ મણકો મહાત્માજીની પ્રસ્તાવના
સાથે બહાર પડેલો. તેમાં અગિયાર આશ્રમમત તથા
અસ્તવિધ રમનાત્મક કાર્યક્રમનો મિતાકારી પણ વિશદ
સારોદ્ધાર આપ્યો હતો. ગાંધીજીએ તેની પ્રસ્તાવનામાં
ધ્યેયનું તે આજે પણ પ્રસ્તુત માળા માટે મહદઅંશે
ખરું માની શકાય તેવું છે. તેમણે કહેલું:

“સાર બનાં ખૂમી એ છે કે તેમાં મને કાંઈ
અધૂરાપણું નથી લાગતું.” એ પત્રી પ્રેમપન્થના
૨, ૪, ૬, ૮, ૧૦ મણકામાં શ્રી દેસાઈની સંલેખકાર
તરીકેની કૃતિનો પરિચય આપણને મળ્યો. ઉત્ત

પુરિતકાવચમાં ગાંધીજી આત્મકથાનો સારાંશ એમણે આપ્યો છે. પ્રેમપત્ર ૩, ૫, ૭માં કુટલ ૩ પ્રતીજ્ઞ વિષય બાબત ગાંધીજી વિચારણાનો સમ્રદ છે.

કોઈ પણ પાનથી અપાન કરનારને લાગ્યા વિના નહિ રહે કે પ્રાયઃ આ બધું સંકલન સૂત્રે મળિગળાયઃ ઇવ નામે એક ચોક્કસ વિચાર—વિષય, વિગત અને વિભાવનાની દૃષ્ટિએ તેમજ રજૂઆત, રચના, પ્રસંગીકતા કમ અને રોચકતાની સુરૂચિને ધારણે ય—અને વક્તવ્યને વ્યાપકતા ઇનાં લાવવથી બારે વેધક પ્રકાર પાડનાર ખમ્મ નીવડ્યું છે. આનો અર્થ એ નથી કે આ માળામાં કશી ખામી નથી—અમને જ કેટલાંક વલગો ને વળગો કહે છે. ચોક્કમ સંદર્ભમાંથી બહારી ઉત્તરની લીધેલ વાક્યો કેટલેક સ્થળે ઉમડક, કપાંક કર્યાં, કપારેક રહેજ વિદૂત પણ યથા જગ્યા છે પણ તે બધું અડી દર્શાવવાનો ઉપક્રમ નથી. વળી ગુણગત એટલું બારે છે કે અમે આવા દેખરૂતા દેવો વિશે ઉદાસીન રહેવાનું પમદ કરવા લલચાર્યો છીએ—આનો અર્થ અવશ્ય એ છે કે આ માળા એક પ્રતિનિધિ સંકલન માળા છે જેમ ઉમેરણુ-બાદબાકીને અવકાશ છે.

પ્રસ્તુત હમું યોજન તણુ ઘીને આપે છે. પ્રથમ અદાવન પાનમાં 'દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્વામદનો ઇતિહાસ' સારસમ્રદ રૂપે સંક્ષેપે આપ્યો છે. બીજું અનુસાસન પ્રકરણ ગાંધીજીએ વિદ્યાર્થીઓને કરેલા ઉપદેશનો—જેમાં સર્વ વિષયો આવરી લેવાયા જણાય છે—શબ્દાલેખ સારસપસંભગાયે છે. જેલગલગ્યેંશી પાનમાં વિષયદૃષ્ટિએ જીવન વિશાળ વ્યાપમા પ્રસરે છે. ત્રીજા પત્રપ્રસાદ વિભાગમાં યોજક પોતાની જાતને ન આગળ ધરે છે. યોજક જેવા વયોજક સેવકોએ પોતાની આત્મકથા કે અનુલવકથા અથવા તે નહિ તો એજામાં એજા વસ્તો સુધીને પોતાની ગાંધીજી જેડેના આપતજન લેખેના અંગત-બંદેરનાતો વર્ણવવા પૂરતો ય સંસ્મરણુલેખ આપેલો જોઈએ એ વિશે એમન નથી, તે ઉપયોગી અને ઉપકારક જ નિવડે.

પણુ અડી ત્રીજા પત્રપ્રસાદ વિભાગમાં લેખક પોતાની વાત લાગ્યા છે તે કદાચ કોઈને ચર્ચારપદ લાગે યા તો તેની યથાસ્થાનતા વિશે કોઈને સંદેહ ઉપજવે તો નવાઈ નહિ. અમને તો તે એકાએક આવી ચડેલ અને અં—કરમાન(ી) લાવ જમાડનાર લાગ્યો છે.

અમે અડી, આ દ્વારા યોજકને પોતાની આત્મ-કથા અથવા સંસ્મરણુમાલા આલેખવા વિનંતી કરીને આવા ઉપયોગી પ્રકારનો આપણ બદલ આભારપૂર્ક અભિનંદો છીએ. 'વિવેચક'

ભારતીય સંસ્કૃતિ શું છે? મેં નાનાભાઈ બદ, પ્રકાં પરિચય પુરિતકા પ્રશ્નિ, મુંબઈ, કિં ૪૦ ન. પે. ૫૦ ૩૦

ગુણવત્તા, ઉપયોગિતા, વિષયવ્યાપકતા, રજૂઆત અને રજૂઆતદારો આમ સઘળી વાતે લગલગ સર્વ-મંમત અને સર્વરીત્ત ધર્મ પરીધી પરિચય પુરિતકા પ્રશ્નિથી ગુજરાતમા બાગ્યે જ કોઈ અવુનખ્યુ ડોવ. ઉદલા તણુ વરસમા ભોંતેર પુરિતકાઓ તો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. ચોથા વરસની ય ૭ પુરિતકાઓ પ્રચારમા છે.

પ્રસ્તુત પુરિતકામા ૨૧. નાનાભાઈને ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશે પૂછાયેલા કેટલાક પ્રતીજ્ઞ પ્રશ્નોના તેમજ આપેલા ઉત્તરો આપ્યા છે. સંસ્કૃતિ શબ્દ બારે ચર્ચોના વિષય ગ્યો છે. સંબના (civilization) અને સંસ્કૃતિ (culture) શબ્દ અને તત્ત્વની વૈદાનિક વ્યાખ્યા અને સમજણુ-રજૂઆત દુનિયાના લલા બુદ્ધિપ્રવણોમાં ચર્ચોને ચકકોગે ચલ્યા છે. અને તે વિશે કીક કીક મનએદ પ્રવર્તે છે. પણુ અડી શિંદગીજર શિક્ષણુ-દ્વારા ભારતીય સંસ્કૃતિ અને તેના હૃદયગ વિશાળ કમર્ને જીવતા એક આચાર્યની પરિપકર અને રપટ સમજણુ-અનુલવનો નિચોડ આપણને મગે છે, જે ઉપકારક અને રોચક છે. સમાજવિદ્યા અને તત્ત્વજ ધી શાસ્ત્રના જાણકારોને આ વિશે શું કહેવાનું છે તે જાણુ જરૂરી ખરું. 'વિવેચક'

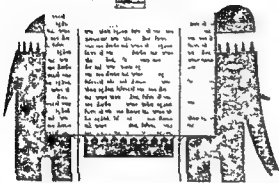
મર્વોત્તમ ખાડ માટે
નોર્થ બિહાર
સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા - ૧

ફોન ૨૦-૧૦૦૨ ગ્રામ NORBISUGER

શિવ સ્થળ
રેલવે મેશન, ખગાહા,
ચો. જો. નારાઈપુર
જિ. ચ. પારણ (બિહાર)
(ગ્રામ KANORIA)

સુદર છપાઈ માટે ઉત્તમ ઉલોક

- ▶ વિવિધરંગી ઠલાક
- ▶ અન કીટ ઈન મટ

પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ
ગિલ્ડર ૧૪૪૬૫૮

પહેલી એપ્રિલ દર થી સમસ્ત ગુજરાત
રાજ્યમાં મેટ્રિક પદ્ધતિનાં તોલનો
ઉપયોગ ફરજિયાત બન્યો છે.

રોજિંદા વ્યવહારમાં લેવડ
દેવડ કરતી વખતે.

૧૧

શેરને બદલે ક્લોઝામ
મણને બદલે કવીન્ટલ અને
તોલાને બદલે ગ્રામમાં જ આપની
ખરીદી તેમજ ભાવો કરવાના
આગ્રહ રાખો.

સરળતા અને સમાનતા માટે મેટ્રિક પદ્ધતિ અપનાવો.

૧લી એપ્રિલ પછી મેટ્રિક પદ્ધતિનાં તોલાં સિવાયના, તોલ ગેરકાયદેસર
બને છે અને એવા તોલાં વાપરનાર શિક્ષાને પાત્ર બનશે.

DRINFORM-MS

“વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે પીડ પરાઈ જાણે રે.”

પ્રભા મિલની ‘વૈષ્ણવજન’

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

સાંતકાર્ય

ઇંગલ સિમેન્ટ પાઇપ્સ એન્ડ કૉકિટ વર્ક્સ
જુનાગઢ (સોરાષ્ટ્ર)

નવાં પ્રકાશનો

મારા બહેન	હેનરે ક્રેનર	૨.૫૦	ટ્રેક યુનિયન દ્વારા કંઠી કાતિ અનુ. વાસુદેવ મહેતા	૨.૫૦
હેલન કેવરની આત્મકથા	" "	૨.૫૦	કંઈરિયરની આત્મકથા	" " ૩.૦૦
સત્તાનો કમળો	અનુ. જંબક મહેતા	૨.૦૦	આધુનિક સામ્યવાદનો ઉદય	" " ૨.૦૦
મહાન પ્રયોગ	" સુશીન સહાય	૨.૦૦	મુક્તિકાર	અનુ. માધુરસિંહ સોલંકી ૨.૦૦
પાત્ર ત્રણેયો	કાન્તે એસ્કા	૨.૦૦	જ્યોત્ષ્ણોષિ વોલિયન	" શ્રીકાન્ત ત્રિવેદી ૧.૫૦
રણુવગરે લિહરેસો છોકરો	કાન્તે સેન્ડબુર્ગ	૨.૫૦	અશ્વલમ લિંકન	" જયપા કાંકર ૨.૦૦
કદરનો બેઠુ	અમેરિકન વાર્તાઓ	૨.૦૦	બેન્ગાલિન ક્રાંતિવાન	" જયંતિ દલાલ ૨.૦૦
આપણા યુગના પ્રાણુપ્રાણો	બર્નાર્ડ એમ. બારુક	૧.૦૦	કારાગરમાં ચોદ વર્ષ	" કૃષ્ણર પંચોની ૨.૫૦
ભૂ ૫ પ્રયોગ	કાન્તે વાન કેરેન	૨.૫૦	બાપુનું દેહ	" શ્રીકાન્ત ત્રિવેદી ૨.૦૦
અખનારનવીસની આખવીતી વિલિયમ એ બ્લાઈટ	૨.૫૦		જોસેફ પ્રુસિયર	" સાતિયાલ ડગલી ૩.૦૦
એશિયા પર આંધી	કાર્નો પી રોમુનો	૧.૭૫	અને વિશ્વવિતિ	" જંબક મહેતા ૩.૦૦
નવો છોકરો	અમા પેરટ રોઝ	૩.૫૦	અલાહ અને આધર્મ-આધર્મ	" વિજયગુપ્ત મોદી ૨.૦૦
મનન અને મનસો	અનુ. વાસુદેવ મહેતા	૨.૫૦	કૃષ્ણ અને કમી	મેટ્રિકિયે કાન્કર ૨.૦૦

રવાણી પ્રકાશન ગૃહ : ટિબક માર્ગ : અમદાવાદ-૧

સ્ટીલેજ ફરનીચર

હાજર ઓફિસ તૈયાર છે

સ્ટીલ કબાટો
મુક કેબલ
તિલ્લેરીઓ
ક્રાઈસ્ટીન તથા
કાઈ ઈન્ડેક્ટર
કેબીનેટ

પલ્લો
લોખંડના લોહાઓ
કેસ ઓફિસો
દિવાલમાં નાખવાની
કાઈર તિલ્લેરીઓ
ટેબલ, ચુરશીઓ

સોરાઈ, કન્થ તથા ચુરશતના સત્તાવાર
એજન્ટો

મેટ્રો મોટર્સ : કાઠિયાવાડ : પ્રાઇવેટ લિમિટેડ,
ગાંધી રોડ, રાજકોટ.

રજિસ્ટ્રેશન ૨૪૧ તથા ૫૦૫

તાર - "મેટ્રો"

ખેતીવાડી માટે બિનહરીફ

‘વિશ્વાસ’ પાક તથા ૮/૬ હો. પા.

ઓઈલ એન્જિન

તગાવી તથા સબસીડીવાળા

તેમજ

સેન્ડીફ્યુગલ ‘R.M.F.’-માકોનાં

‘રામુ’ના પમ્પો

મળેા પા લખેા:

ટી. સી. પ્રધર્સ: વેરાવળ

પોરબંદરમાં રહેવા તથા
જમવાનું આદર્શ સ્થળ

એવરગ્રીન હોળ

મહાત્મા ગાંધી રોડ

પોરબંદર

“ચાર મિનાર”

“ચાર મિનાર” એક્ઝેસ્ટોસ
સિમેન્ટનાં કોફરેટ તથા
સાદા પતરાં

*

હેદરાબાદ એક્ઝેસ્ટોસ
સિમેન્ટ પ્રોડક્ટસ લિ., હેદરાબાદ

: ડીસ્ટ્રીબ્યુટર્સ :

કારીપારેખ પ્રધર્સ

(ફોન: ૨૮૯) * પરાખખર-રાજકોટ * (ગ્રામ Duty)

: આય: :

વડોદરા

મહેસાણા

: હેડ ઓફિસ :

રીડ રોડ; અમદાવાદ

સુરત

: આય: :

જૂનાગઢ

સુરત

અગ્ર મોરચે

કૃષિ યંત્રો

૧. મેસીફ્યુસન ટ્રેક્ટર તથા ઓબરો
૨. એચ ટી. સી. એન્જિન
૩. વરધીંગટન સિમ્પસન પમ્પ તથા પમ્પસેટ
૪. પ્લાસ્ટિક પાઈપ
૫. બળદગાડાનાં સેટ
૬. ટ્રેશીંગ મશીનો
૭. ટ્રેઈલરો - ૩ થી ૬ ટન

વિકાસ કોર્પોરેશન

ગ્રાડલ રોડ

રાજકોટ

ગવર્નમેન્ટ ટેક્સ્ટીંગમાં પાસ થયેલ
ગવર્નમેન્ટ સર્ટિફિકેટ નં. ૧૨૦૯૮ તા. ૧૦-૩-૬૨

અમર

વર્ટીકલ ઓઈલ એન્જિન

• દો. પા. ૫/૮ • ૬૫૦ આટા

દરેક ભાતના ઓઈલ એન્જિનો તથા
શામુ ૫૦૫ હાજર સ્ટોકમાં મળશે.

ખરીદના માટે મળો યા લખો

ઉપાદેશ :

હિન્ડોઆ એન્જિનિયરીંગ કું.

મહાત્મા ગાંધી રોડ : જૂનાગઢ

ફોન નં. ૩૦૬

ઓઈલ એન્જિન

- કુપર એન્જિન
- ઈમાનો એન્જિન
- ડી. પી. એફ ૫૦૫
- રવી ટેન્ડ ૫૦૫
- એસ. આર્થ. ૫૦૫
- સેફ પ્રાઈમીંગ ૫૦૫
- સોરઠ ડીપવેલ ૫૦૫
- માઈક્રોબોઝ નોઝલ
- ગુડયર બેટ્ટીંગ
- મિલટન સ્ટોર્સ

• પાર્થિવ તથા પાર્થિવ ફીટીંગ

• ઇલેક્ટ્રિક મોટર્સ અને કપલ સેટ

કિફાયત ભાવે મેળવવા માટે

મળો યા લખો :

સોરઠ એન્જિનિયરીંગ કું.

મહાત્મા ગાંધી રોડ

તાર : ગોરકેડા જૂનાગઢ ફોન નં. ૧૮૩

માધવજી કાનજી ઓઈલ મિલના

સૌજન્યથી

શાહપુર - (સોરઠ)

ધી સોરઠ આઈસ ફેક્ટરીના

સૌજન્યથી

‘મધુમહાલ’ વલાવ દરવાજા પાસે

જૂનાગઢ

સૌને ગમે છે !

B.C.P.W.

બે ગાલ ફેમિકલની બનાવટો

- * સેન્ડ ૧ બુડ-સાથુ
- * ગિનસેરીન-સાથુ
- * ફેથરડીન-હર ઓર્થન
- * પ્રિયા પરચુમ
- * પ્રિયા રો

તેમજ

કુકસ

- * લેક્ટો કેમેગીન લોશન
- * લેક્ટો કેમેગીન ટાલકમ પાવડર
- * લેક્ટો કેમેગીન હેન્ડક્રીમ

મળે

હકકર એન્ડ કું. દવાવાળા

લીવાન ચૌક • જૂનાગઢ

ફોન નં ૧૦૬

જૂનાગઢમાં રહેવા તથા
જન્મવાનું આદર્શ સ્થળ

ત્રીન લોન્

તલાવ હરવાળ

જૂનાગઢ

ફોન નં. ૫૧

આધુનિક સુ હર સ્ટીવ ફર્નિચર માટે

ગોદરેજ

ટેબલ	ફેશમોડમ
ખૂરશી	• લોકમ
ડાઈનીંગ ટેબલ	સેફસ
• હાર્લોંગ ફેબ્રિકેટ	ટાઈપ્રિન્ટર
• સોફાસેટ	રીફ્રેજરેટર
હોસ્પિટલ સાધનો	• કોફી
- વગેરે વગેરે

ઓફિસ, ઘર, કેન્ટીન અને હોસ્પિટલ માટે
સુ હર અને આકર્ષક ફર્નિચર

બનાવનાર

ગોદરેજ એન્ડ બોયસ એન્ડ. કું. (પા) લી.

લાનમાગ, પરેવ, સુ બર્ધ

નધુ વિગત માટે

હકકર જીવન રવજી ગાંધી

ફોન નં. ૬૧ પચકાટડી, જૂનાગઢ ગ્રામ પીતાલ

જૂનાગઢની માનિતી મર્ચિસ

હે પી

લએલસવ, મિજમાની, ભોજનસમારનો,
પાર્ટીઓ વગેરે કોઈપણ પ્રમ જે ભેક્ષતા બધા જ
સાધનો પુર પાડશે તેમ જ સુચના પ્રમાણે
બ્યારથા પણ કંઈ આપશે

બહારગામની જનતાની વરધીઓને પણ
એટલી જ સત્કારક સર્વિસ મળશે ગમે તે
સમયે આપનો ફોન મળતા જ હે પીનો પ્રતિનિધિ
આપની સેવામાં હાજર થશે

હે પી એટલે ?

સભ્ય, કાર્યક્ષમ અને સત્વર કાર્ય આપતી
જનતાની સર્વિસ

ચોગ ઓફિસ રોડ જૂનાગઢ

ચાલ રાખશે ફોન નં ૧૧૫

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

*

આવા હતા પાપુ-૧૦૨.૩૦૪....	૨-૦૦
ગાંધી-ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અલ્લાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા'	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા ..	૦-૩૫

['વેપ્સવન' આ વપરાયેલા કાગળો રૂપાયતન હાથકાગળ કેન્દ્રમાં મળેલા છે]

શુભેચ્છાઓ સાથે

અમદાવાદ ન્યુ કોટન મિલ્સ લિમિટેડ નં. ૧

કાકરીઆ રોડ, અમદાવાદ નં. ૧

તથા

અમદાવાદ ન્યુ કોટન મિલ્સ લિમિટેડ નં. ૨

મીડીપુર, અમદાવાદ નં. ૮

મનેશ્વર જાજ્જી : મેસર્સ નરોત્તમ ચંદુલાલની દુકાન

વૈષ્ણવજી

‘શ્યામલી’ની શીળી છાયામાં શ્યામરૂપ ગુરુજી

પાચતળ પ્રકાશન

વર્ષ ૧ 'આરાધાપુ' વર્ષ ૧૫ :: :: અંક ૨ સપ્તાગ અંક ૧૭૦ મે ૧૯૬૨

અનુક્રમ

૧ વેદનાની વહેંચણી ... .. મકરન્દ દવે ૩
૨ કહીથી આત્મા — ... .. પ્રિયકાંત મણિયાર ૪
૩ ધર્મ ત્યા જય ૫
૪ નૈરેદ્ય ... .. નગીનદાસ પારેખ ૭
૫ વીશ વર્ષ પછી .. .. શિવપ્રકાશ ૯
૬ મૃત્યુ : શુદ્ધગમન ... .. 'અશુદ્ધ' ૧૧
૭ અગ્રેષ્ઠ દબની કેળવણીની અસર - નવલગમ લ પંથા ૧૨
૮ સંતસગ ... .. તત્ત્વસત્ ૧૫
૯ યમ ... .. વસંત ત્યાસ ૧૭
૧૦ આશા નહિ બસકે ... .. સુધંકાન્ત શાહ ૧૯
૧૧ બાપુનું અનોખું માર્ગદર્શન ... .. રતિલાલ અનિન ૨૦
૧૨ ઈશુ કહેના હવા ૨૨
૧૩ સુખ કે નીતિ ... .. સત્યાનંદ ૨૩
૧૪ જાપાન યાત્રી ... .. રવીન્દ્રનાથ દાકુર ૨૪
૧૫ ખાનવ હૃદય .. .. ભૂષેન્દ્ર ત્રિવેદી ૨૮
૧૬ લાઈકેન્સેનો સંયમ ... .. સત્યાનંદ ૨૯
૧૭ હિમાલયના હૃદયમા ... .. 'યાત્રી' ૩૦
૧૮ શ્રવણ બેલુનું જીવન ... .. હરિભાઈ છો પટેલ ૩૬
૧૯ એક, બે, ત્ર ... .. હરિભાઈ શાહ ૩૮
૨૦ પરિચય-અવલોકન ... .. પરિચાયક-વિવેચક ૪૧

સંપાદક : નવીન ગાંધી

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાંધી - રૂપાલન મુદ્રણાલય - જ્ઞાનાગર

સૂચના

(મહત્વનો)

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પ્રદરમી પ્રાંતમાં અંક ન મળે તે પોર બોક્સમાં તપાસ કર્યા પછી માર્ગ-લયને જણાવવું. અંક શિલ્પિમાં હશે તે પ્રાકાશશે.

અમે તે અર્ધિને આડક થઈ શકાય છે.

* * *

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સરથા તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

*

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવપંથ'માં સંસ્કૃતિ, હલા, નિષ્ઠા અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે. લખાણ સદ્ મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાચળની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

સ માન્ય રીતે કૃતિના રવીકાર બાબત પખર દિવામાં જવાબ આપવામા આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસ દસ સાથે અંક અને ચોથા પરમાર પ્રસિદ્ધિ થતી અડવાડિયરમ થે નહોને મોકવાય છે.

લેખાનમ

દેશમાં (વસ્તુ) ૧૨ રૂપિયા
પરદેશમાં બાર શિલ્પિ

વૈષ્ણવપંથ, રૂપાલન, મિરિતમેડી
જ્ઞાનાગર

ઉદ્ધરેદાત્મનાત્માનામ્

પીઠ પરાઈ

વેદનાની વહેંચણી

મકરન્દ હરિ

“રાતના જે વાગ્યા હતા. મારા કાનમાં સખત દુખાવો ગ્રીપડ્યો, પહેલાં તો મેં સહન કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ પછી ન રહેવાયું. ગિજો થયો. આંટા માર્યો. પણ ક્યાંયે એન પડે તોને! હજી સાંજે જ મારા મિત્ર-દંપતી રોજર આદીને ફ ઝાડને ફ પરાંજો દિશ્વ જોવા તેડી ગયો હતો. ત્યારે મારા કાનમાં સોજો હતો. કાન થોડો દુખતો હતો. પણ એ દુખાવો આટલો વધી જશે એની મને કલ્પના નહોતી. અત્યારે અસહ્ય પીડા ચતી હતી. ઉપાય સૂઝતો નહોતો. રોજર ને ફ એક જ હોટેલમાં ગતયો હતા. એનો કમરો કંઈ દૂર નહોતો. મને થયું: એને જઈને ઉઠાડું? પણ આટલી મોડી રાતે એ ઘું કરશે! પહેલાં તો રોજરને ઉઠાડનાં છવ ન ચાલ્યો. પણ પછી વેદનાનો માર્ગો એના કમરો બચી ફ કપી ગયો. બારણું ખખડાવ્યું. રોજર બગીચામાંથી ચીક્યો. એનો હાથ મારા હાથમાં લેતાં મેં કહ્યું:

‘ભાઈ, મને અત્યારે કાનમાં પારાવાર પીડા થાય છે. મારાથી ન રહેવાયું એટલે મેં તમને ઉઠાવ્યા. અત્યારે તમે થે યું કરી શકો? પણ તમારો હાથ મારા હાથમાં થોડીવાર રાખો. મને ખાતરી છે કે તમારી સાગણી મારા લવકારાને મારી હટાવશે.’

રોજરે અત્યંત પ્રેમથી મારો હાથ એના હાથમાં લીધો. આટલી ઉંમરે બીજી કંઈ ફ જૂસી ગયો છું પણ મને એ બરાબર યાદ છે કે રોજરે હાથ પકડતાં મારો દુખાવો એણે ચર્ધ ગયો. મને અપાર સહન મળી. અને જિંદગીની એકમાત્ર ઉમેદ રહી છે કે એ વખતે રોજર મારે માટે જે હતો એ બીજાને માટે ફ ચર્ધ શકું. આપણે એકબીજાને મદદ તે ટેટલી કરી શકીએ! પણ ન્યારે વેદના વહેંચી લઈએ છીએ ત્યારે તે સભ્ય બની જાય છે.”

વિખ્યાત ફેન્ય લેખક આન્દ્રે જિદે પોતાના છેલ્લા પુસ્તક ‘સો બી ઇટ’-“એમ યાઓ” કે ‘આમીન’ માં ઉપરનો પ્રસંગ ટાંક્યો છે. મૂલ્ય પહેલાં છેલ્લી ઘડી સુધી આન્દ્રે જિદે આ પુસ્તક લખવામાં પરોવાયેલા હતા. એથી વર્ષની લાંબી જિંદગી પર નજર નાખતી આ રોજનીશાને તેમણે સ્વેરપણે વિહરવા દીધી છે. અનેક વિષયોને તેમણે હજી ને ગંજીર રીતે સ્પર્શ્યો છે. પણ એક વાત તેમની લેખિનીમાંથી વારંવાર ટપકે છે.—સમભાવ, સામગ્રી, હમદર્દી. ગમે તેવી તુચ્છ લાગે છતાં માનવહૃદયની આ દૂંદે ને હયાળી ખરે ટાણે અમૃત જાંટણાં સમી બની જાય છે. અને એ સિવાય માણસ પાસે બીજી મૂડી પણ કંઈ છે?

આજની દુનિયા સામે નજર નાખતાં કોઈને સંતોષ કે સુખ ચાય તેમ નથી. આજે સામાન્ય આદમી ચારે તરફથી મિસાઈ ને જુઝઈ રહ્યો છે. પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પણ અત્યારે તો નળેયો પોતી

ગયો. હોગેમ્હે. ભગવાન કહે છે 'જુનુ' સારા માટે-એવી બેળા થડાની દાન નીચે જવડું અકાંડુ ધર્મ પડ્યું છે. ફિરતોરું કઠેળીની વાંતો હનેસ જલતા ને જનૂન માનમને ટકાવી રાખી શકે તેમ નથી. સર્વજ્ઞ-સર્વશક્તિમાન અને દયાની સાગર હૃદયના રાગમાં અદૃષ્ટા અન્યાય શા માટે? આટલો અન્યાયાર કેમ? એનો જવાબ જકતો નથી, ત્યારે માણસે કરવું શું?

આવી મર્મસ્થાપી પીડાતો માણસ દારી જ્ય ત્યારે તે ધન્યવાર અલ્પન કૃપણ બની ખૂંદે બરાઈ બેસે છે. 'હા-હા હા' તો બગી ગયો. બીજનું હવે ગમે તે યાવ! આખો સામે જ હજારો દુખતા હોય ને બચતા માટે હાથ પગડતા હોય ત્યારે ચોંટે બગી ગયો એની ખુદી મનાવતા માણસને શું કહેવું? માણસ જેવા માણસ માટે આ વિચાર જ નાનેલી નર્વો છે, એના આત્મગોરવને અતિ દીન અને દીન બનાવતી પામરતા એમાં પડી છે. અને બીજે છેડે કદાચ એ આવેા પામર ન બને તો પિશાચ બની જાય એવો ભય પણ તોળાઈ રહ્યો છે. શેજદેશ ત્રાસનું સામ્રાજ્ય બેઈ એ રીઝો બની જાય તો નવાઈ નહીં. માનવજાતિએ તો એ જ સાગતા છે એવી નફરત બરી નજરે એ લમસો જોતો થઈ જાય. અને માનવ-વેદનાનો ઉપહાસ કરતા, વિદ્યુત આનંદમાં રાચતા-‘ક્ષીનિક’-વિદ્યુતકોનો આજે ક્યાં તોટો છે?

આજનો જુદિવાળો માણસ નિખાયસપણે કડી દે છે કે દયાળુ પ્રજાનું દારણું એ સ્વીકારી શકતો નથી. તેનું અંતર વિશાળ ને સંવેદનશીલ હોય તો માત્ર પોતાના જ સુખમા રાચતા એને શરમ લેપજે છે. અને માનવવેદનાની નોંધ ને નફરતભરી કેકડી ઉઘારનામા પણ કોઈ સમતોલ ને ફૂતેદરત મનની નિશાની એ નથી જોતો. હૃદયમાં થકા તેણે શમાવી છે. સ્વાર્થ એને ખૂંચે છે. અને સેતાનના સાગરીત થવાનું એને પસંદ નથી. ત્યારે એની સામે એક જ રસ્તો ખુદી રહે છે-સમભાવનો. માનવ-વેદના પ્રત્યે પૂણું હમદહાં અને એ વેદના દૂર કરવા બનતું બધું જ કરી છુટવાની તૈયારી-આ સિવાય જીવન તરમા કાઈ સવાઈ પણ નથી.

-અને અહીં ફરીવાર પેલા શેજદેશ સંભાલેના હાથ દેખાય છે. આપણે એકમીજ માટે ગમે તેહું જોણું કરી શકીએ એની ફિકર નથી. પણ આપણી હૂક ને દયાની પીડાતા ચરેરાને થોડો ધણો ધ પ્રકુલ બનાવી દેશે. ભગવાન જીવ વિષે કહેવાય છે કે એ આવતા ત્યા અરજીતળે કમળ ખીખી ઊઠતા. કદાચ આ વેદનાની કાળી ધરતીમા ત્રીમળાયેલા-કરમાયેલા એ માનવ કમળ હશે. અને મહાકારુણિકની પ્રેમાળ, કરુણાબીની દહિ પડતા એ ખીખી ઊઠતા હશે. તેમની જેમ વિશ્વની વેદનાને આપણે છાતીએ ન આપી શકીએ તો કાઈ નહીં, પણ આપણી આસપાસની વેદનાને વહેંચી લઈએ તો ચે થયું. આન્દ્રે જિઠ કહે છે તેમ વહેંચી લેતા વેદના સગ્ર તો બની જાય છે, સાથે સાથે જીવન જીવવા જેવું ને સુદર પણ બની ઊઠે છે-જીવને ચરણે ખીલી ઊઠતા કમળ જેવું. *

કહીંધી આખ્યા -

કહીંધી આખ્યા દૂર દરના અરણ્ય દેશથી
કહીં જગ્યા ને કહીં પીલાયા
કયા બંધાણમાં કહીં લોનમાં
ચકતા પાછા કઈ ગારીમા
લોતમાં એવા કયા સ્ટેશને
કઈ દે'કહીં ખેંચા લાવી-
કઈ લારીમાં અરણ્યપથે બળત વચ્ચે

અન્દર લાગ
ભાઈબંધીમા ભેળા બેઠા
-જોકમિથી ગળગા ચાતા-
કયા પરીકે, કઈ જોણમા
કઈ રોરીમાં, કઈ જોસરી, કયા જોરડે
કયા હાથમા
કયા દેશમાં . ...

-મિલકાનત મહિયાર

પ્રિય ભાઈ,

તમે સારી પેઠે જાણો છો કે ઉપદેશકના Role પ્રત્યે મને ગળા સુધીની નફરત છે અને તેથી આદેશ - ઉપદેશ તમને મારી કનેથી મુદ્દલ નહિ મળે. માર્ગદર્શનની બાબતમાં જ મારી સ્થિતિ કાંઈક વિચિત્ર છે, અને મનનાં વળલુ-વળાંકો કે વાંક-ચોંકનો કેઈ ઉપાય નથી. તમે હરખ-ધોળો કરશો નહિ ને આ બધું સમે સૂતર લેશો.

એક વાત અહીં પ્રસ્તુત કરીને ય ભખવા મન થાય છે અને એ તમારી મનઃસ્થિતિને આબાદ બંધાયેસતી આવે એવી મને લાગે છે. સાંભળો એ વાત, વધુ ટીકાટીપણ કરવાની જરૂર નથી જોતો:

કૃતરાષ્ટ્રનો દાખલો લો. હવે, આ કૃતરાષ્ટ્ર અંતરમાંથી હુટ નથી. એને પણ દુરિત આગંતુક છે. પાંદવો પર એને પારાવાર રનેહ છે, તેઓ પ્રત્યે તેમના એક વડીલ લેખે પોતાનું શું કર્તવ્ય છે એ પણ એ સારી પેઠે જાણે-સમજે છે, પણ મુખ્ય મુશ્કેલી એ છે કે કર્તવ્ય કરવાની કે બલવવાની એનામાં હિંમત કે દૃઢતા નથી.

દુર્યોધને જ્યારે યુધિષ્ઠિરને ફસાવવા માટે ઘન રમવાની યોજના કરી ત્યારે કૃતરાષ્ટ્રે એને ઘણી સારી શિખામણ દીધી, પણ જે દૃઢતાથી એ કૃત્ય કરતો એને અટકાવવો જોઈએ તે ન દાખવતાં, તેણે જાતજેતરામણીનો વચ્ચો માર્ગ કાઢ્યો. (આત્મવંચના કે મન ફેસલામણીની capacity માણસમાં કમાલ હોય છે, ને માણસ અણ્યે-અજાણ્યે સદાકાળ તેનો ભોગ થયા જ કરે છે!) પરંતુ કર્તવ્યનો માર્ગ તો ખાંડાની ધારે ચાલવા જેવો છે. કર્તવ્યનો માર્ગ કુંગરની

કરાટે આવેલી સાંકડી પગથી જેવો છે. એની ઉપરથી રંચમાત્ર ખસ્યા પછી અઠધે-પડધે કુંગરે આવી પડી અટકી શકાતું નથી. ત્યાંથી ખસ્યો કે ચૂક્યો એ છેવટે તો જોડી ખીણમાં જ જતારી પડે છે!

પ્રસ્તુત દાખલામાં કૃતરાષ્ટ્ર દુર્યોધનને ઘૂત રમવાની ના ન પાડી શક્યો ત્યારે તેણે પોતાના આત્માને છેતરીને એમ કરાવ્યું કે ભાઈ, બીજાની દેખરેખ નીચે ઘૂત રમાશે તો હરકત નથી! હવે, આ વચ્ચે મારગ કેવો તો મિથ્યા નીચક્યો એ આપણે સારી પેઠે જાણીએ છીએ.

કર્તવ્ય-અકર્તવ્યની સૂક્ષ્મ વિવેકયુક્ત સમજણવાળી અને ધર્મનીતિ ઉપર અચ્છ બદાનિષ્ઠાવાળી સત્રિયમાતા માંધારી, પોતાના છોકરાની કુણુધિ કેટલે દૂર પહોંચી છે એ પાત્રી ગપ હતી. તે માતાના રનેહ જેવો રનેહપાથ તોડી-વછોડીને ય, ધર્મ ખાતર તેને અવગણીને કૃતરાષ્ટ્રને સલાહ આપે છે કે: 'દુર્યોધન જેવો પુત્ર ઉપદેશથી માને એમ નથી. માટે કુળના કદ્યાણ ખાતર ભલે એ ન હોય.' પણ કૃતરાષ્ટ્ર તો તે વેળા ય કહે છે: 'ભલે કુળનો નાશ થાય, હું એને અટકાવી શકતો નથી.'

આ તો ભારે નિર્જાતા કહેવાય. વળી આ નિર્જાતા માટે કૃતરાષ્ટ્ર ખેદ કરતો હોય તો પણ કાંઈક ઠીક. થાયી જે, દૃઢ્યમાં બગ જિગત અને આવી કાર્પણ્યની સ્થિતિમાંથી ઉગરવાનો એને કેઈક દિ' પણ માર્ગ સૂઝત. પંજુ તેમ ન કરતાં, એ તો ડગલે ને પગલે નગીબ લાણી જ આંગળી ચીંધ્યા કરે છે!

‘નસીબ એ જ મોટી વાત, પુરુષાર્થ તો

મિથ્યા'. આવા કાંઈક શબ્દો જ વારંવાર પૂત રાખે રટયા કરે છે. અને પોતાની નબળાઈનો બચાવ કર્યા કરે છે. જેમ જેમ એના કુળ ઉપર વિનાશ ધસતો આવે છે તેમ તેમ એમાંથી શિખામણી લેવાને બદલે એ સઘળી ભાવિની-નિયતિની રમત સમજે છે, અને આ સમજણનો માર્યો જ કહાય તે કરે કરે વધારે ને વધારે નિર્બળતામાં ડૂબતો જાય છે. જ્યારે મહા ભારતનું સુધ્ધ પૂરા જોશમાં આહી રહ્યું છે અને હજારે સન્નિયોનો-ધૂતરાખૂનો પોતાનાં સંતાનો સુહાનો-સંહાર થવા માંડ્યો છે, તે વખતે ધૂતરાખૂને સંજય પૂછે છે કે 'મારા પુત્રો મરે છે, અને પાંડવો મરતા નથી એ શું?' આખરે એનો હમેશનો નિર્બળતાભર્યો અસત્સિદ્ધાંત આગળ ધરીને તારણ દર્શાવે છે કે: 'અથવા સંજય! ગમે તે રીતે પણ એ થવાનું જ હશે; વિધાતાએ પ્રથમ જેણું નિર્માણ કરી રાખ્યું હોય છે તેમ જ થયાં કરે છે. એમા બીજું કશું જ થઈ શકતું નથી.'

પાંડવના જયમાં ધર્મનું માહાત્મ્ય સમજવાને બદલે આમ નબીબનો દોષ દેનાર અન્ધ ધૂતરાખૂનું વચન સાંભળતાં વેંત જ સંજય ગાણી કહે છે:

અરે રાજા! ધ્યાનથી સાંભળી લે, અને સાંભળીને મનમાં બરાબર પાકું કરી લે કે પાંડવો કોઈ પ્રકારના મંત્રબળથી, છળથી કે ડરામણીથી લડતા નથી; ન્યાયયુક્ત લડે છે અને યુદ્ધમાં શક્તિવાળા છે.

રાજા! તું તારા જ દોષથી દુઃખ પામ્યો છે. પોતે કરેલું પોતે જ છુટીને અને મરીને, અર્થાત્ આ હોકમાં અને પરહોકમાં, ભોગવણ પડે છે. તને જે પ્રાપ્ત થયું છે તે બરાબર છે.

સંજયનું આ સંભાષણ જ કહાય મહા-ભારતનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. એ સિદ્ધાંતમાંથી વર્તમાનકાળે આપણી પ્રજાએ બહુ બોધ લેવાનો છે. આપણી મીઠાઈ દુર્દશાવાળી અવસ્થા માટે વિશુદ્ધ પુરુષાર્થને અવગણીને, ભાગ્યનો દોષ કાઢવો એ અન્ધ ધૂતરાખૂની રીતિ છે. પ્રતિ પક્ષીમાં છગ વગેરે દોષની મિથ્યા સંભાવના ન કંદવતાં, તેમજ ભાગ્યનો દોષ ન કાઢતા મનુષ્યે પોતાની જવાબદારી સમજી સ્વીકારી ચેતો ધર્મસ્તતો જય: વાળા ન્યાયને જોવો જાણવો ને અપનાવવો જોઈએ. એ જ નરવો હવનાદર્ય. બીજી બધી આળપંપાળ.

મન શરીરથી નરવા રહી આગળ ધૂંચે નાઓ.

—ના આરતીવાંદ

૧

કવિવર સ્ત્રીન્દ્રનાથની કાવ્ય-
વાણીમાં વિશ્વમાનવની સંવેદનાને
અનુરૂપ ભારતીય આંતર આત્માનો
પ્રકાશ, એક સર્વાંગીણ જીવન-
દર્શનના રૂપે વ્યક્ત થયે છે. જન
સામાન્ય જોને ભગવાન કહે અને
દાર્શનિક પરિભાષા જોને આધ્યા-
ત્મિક વિજ્ઞાસ કહે તે એમની
આંતરજોતનાનો વિરોધ ગ્રહી લેતો.

‘નૈવેદ્ય’માં વહેલી એ આંતર-
જોતના અને અનુભૂતિઓ દરમિયાને
‘વૈષ્ણવજન’માં ઝીંચારો.

હે જીવનસ્વામી, હું દરરોજ તમારી સંમુખ બિલો રહીશ. હે
ભુવનેશ્વર, બે હાથ બેડીને હું તમારી સંમુખ બિલો રહીશ.
તમારા અપાર આકાશ તળે વિજનમાં એકાન્તમાં નમ્ર
હૃદયે આંખમાં અશ્રુ સાથે હું તમારી સંમુખ બિલો રહીશ.
તમારા આ વિચિત્ર ભવસંસારમાં કર્મપારાવારને તીરે
નિખિલ જગજનનોની વચ્ચે હું તમારી સંમુખ બિલો રહીશ.
તમારા આ સંસારમાં જ્યારે માડું કામ પૂરું થઈ જશે ત્યારે
હે રાજેશ્વર, હું એકલો નીરવે તમારી સંમુખ બિલો રહીશ.

૨

મારા આ ઘરમાં પોતાને હાથે શુદ્ધીપ પેટાવો. તમારો
પ્રકાશ પામીને મારાં બધાં હું અને શોક સાથે થાઓ.

ખૂણે ખૂણામાં જે અંધકાર છુપાયેલો છે, તે ધન્ય થઈને મરી,
તમારા પુરુષપ્રકાશમાં બેસીને હું પ્રિયજનને પ્રેમ કરું. મારા આ
ઘરમાં પોતાના હાથે શુદ્ધીપ પેટાવો.

તમારો પ્રદીપ સ્પર્શમણિનો છે, એની જ્યોત અચપલ છે,
મારાં બધાં કાળાં કલ્લકને એ પલકમાં સોનું બનાવી લે. મારા
આ ઘરમાં પોતાને હાથે શુદ્ધીપ પેટાવો.

હું જેટલા દીપ સળગાવું છું તેમાં કેવળ જવાળા અને
કેવળ કાજળ હોય છે; મારા ઘરને ખારણે માથા આગળ
તમારા કિરણો વર્ષાવો. મારા આ ઘરમાં પોતાને હાથે શુદ્ધીપ
પેટાવો.

૩

હે અંતર્યામી, રાત્રે સૂતાં સૂતાં હું વિચારી
રાખું કે પ્રભાતમાં આંખ ખોલતાં તમને હું
પહેલાં જોઈશ, હે અંતર્યામી.

હે અંતર્યામી, જગીને સુપ્ર પ્રકાશમાં બેસીને,
પુલક સાથે તમારે ચરણે નગીને, હું મનમાં
વિચારી રાખું છું કે દિવસનાં કાર્યો હે સ્વામી,
હું તમને સોંપીશ-

દિવસના કાર્યો કરતાં કરતાં હું ક્ષણે ક્ષણે

મનમાં વિચારું છું કે કાર્યને અતે સંધ્યા
અમથે હું તમારી સાથે બેસીશ.

હું અંતર્યામી, સંધ્યા સમયે હું ઘરમાં
બેસીને વિચારું છું કે તમારા રાત્રિના વિરામ-
સાગરમાં શાકેલા માણની બધી ચિંતા અને
વેદના ગૂંપગૂંપ બિતરી જશે.

૪

મારા જીવનકુંજમાં તમારી રાગિણી સદા
વાગતી રહે. મારા હૃદયપત્ર ઉપર તમારું
આસન સદા ચોભાતું રહે.

તમારા નંદનવનની ગંધથી આમોદિત આ
સુંદર વિશ્વમાં હું ફરું; તમારી પદરજ લગાવીને
મારો દેહ સદા શયનગારતા રહે. મારા જીવન-
કુંજમાં તમારી રાગિણી સદા વાગતી રહે.

તમારા મંગલ-મંત્રથી બધા વિદેશે દૂર
થાઓ. તમારા સંગીતના છંદથી હૃદયમાં અને
બહાર માધુરીનું વિકસો.

તમારું નિર્મલ નીરવ હાર્ય હું આકાશમાં
બાપેલું ભેઉં; તમારા ગીરવ આગળ બધો
ગર્વ લજ્જા પામે. મારા જીવનકુંજમાં તમારી
રાગિણી સદા વાગતી રહે.

૫

હું પ્રભુ, બે માડું આ હૃદયદાર કોઇવાર બંધ રહે તો તમે ક્ષાર
ભાંગીને મારા માણમાં આવજો, પાછા ન ચાલ્યા જશે, પ્રભુ.

બે કોઈ દિવસ આ વીણના તાર તમારું
પ્રિય નામ ન અંકારે તો તમે દયા કરીને ક્ષણિક
ભીખા રહેજો, પાછા ન ચાલ્યા જશે, પ્રભુ.

બે કોઈ વાર તમારા આહવાનથી મારી
બાધતું ધન ન ભીડી બધ, તો તમે વજ્ર વેદનાથી
જગાડજો, પાછા ન ચાલ્યા જશે, પ્રભુ.

બે કોઈ વાર હું તમારા આસન ઉપર
બીજા કોઈને પણ જતનપૂર્વક બેસાડું, તો હું મારા
ચિરકાળના રાજા, પાછા ન ચાલ્યા જશે, પ્રભુ.

લોકમાન્ય તિલક રાડ ઉપર ગણવેશધારી એક પોલિસમેન અદાથી રાન ફરી રહ્યો હતો. તેની છટા દેખીતી રીતે જ રુઆબદાર લાગતી હતી. કેમ કે અહીં કોઈ પ્રેક્ષક સમક્ષ દેખાવ ઘોડો જ કરવાનો હતો! રાત્રિના દસનો સુમાર, કડકડતી હંડી અને પવનના મુસવાટાએ શરીરો નિર્જન કરી મૂકી હતી. હાથમાંની નેનરની સોદીને કલાત્મક રીતે હવામાં વીંચતો. પોતાની મઠેર દરિદ્ર દુકાનો અને ગલીઓમાં ફેંકતો તે આગળ ને આગળ જઈ રહ્યો. ચેતરફની સુપુત દુનિયામાં, તેની દેહવરિ કોઈ એકલવરની નિર્ભય અછડતા દર્શાવી રહી થોડુંક ચાલ્યા બાદ, તેણે આહ ધીમા કરી.

રહેજ આગળ, એક બંધ દુકાનના ખાંચામાં, પોતાના હીંચણથી બાજેલા પગ ઉપર હાથની ડાબી રેકવી કોઈ રાહ જોઈ રહેલા પુરુષને તેણે જોયો. પોલિસમેન નજીક આવી પહોંચ્યો એટલે પેલા પુરુષે સામેથી જ કહ્યું :

“ઓ ..કે... સંજી રાહેજ ! કું એક મિત્રની રાહ જઈ રહ્યો છું. જરા વિચિત્ર તો લાગશે, પણ આજની આ મુલાકાત આજથી વીશ વર્ષ પહેલાં દરાવી છે ! નવાઈ લાગે છે, ખરું ? જે ‘નવરંગ રોડ’ પાસે આજે આપણે ઊભા છીએ ત્યાં તે જમાનામાં ‘ગિરફરી કલન’ હતી !”

પોલિસે ટાપશી પરાવી : “અરે હા, હજી એક વર્ષ પહેલાં, કું પોતે ત્યાં જતો !”

દરમ્યાનમાં પેલા પુરુષે મોમાં સિગારેટ મૂકી, દિવાસળી સિફતથી સળગાવી. તેના આછા, પીળા પ્રકાશમાં એક દાણ માટે, તેનો ફિક્કો ચહેરો-ચોરસ સુખાકૃતિ-તીવ્રી ઝગમગતી આંખો-જમણી આંખ ઉપરનું ચાકું, દરિગોચર ધર્મ અધિકારમાં એકાકાર ધર્મ ગયાં. એક જ ક્ષણનો મામસો !

સિગારેટ પીતાં પીતાં તે માણસે ચાત ચાણુ રાખી : “બરાબર આજથી વીશ વર્ષ પહેલાં. આ જ દિવસે

અને આ જ સમયે કું અને મારો મિત્ર રજુનિત આ જ ઠેકાણે ‘ગિરફરી કલન’માં સાથે જમ્યા હતા. છેક બચપણથી તે વીશ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી કલકત્તામાં જ રહ્યા. ત્યારબાદ મારે, નસીબ અજ-માવવા, મુંબઈ જવાનું થયું, જિંદગીમાં પહેલી જ વાર અમારે જુદા પડવાનો પ્રસંગ આવ્યો. જુદાઈ વસમી લાગી. મારે જવાનું હતું તેની આગશી રાત્રે એક વિચિત્ર કહી શકાય તેવી યોજના વિચારી કાઢી. બાળપણના મિત્રો જીવનની ધૂંસરીમાં બેઠાયા પછી ઘણીવાર પાછલી જિંદગીમાં મળી શકતા નથી. તેથી અમે નહીં કહ્યું કે વહેલા મળાય તો ઠીક છે, નહીં-તર આજથી બરાબર વીશ વર્ષ પછી આ જ દિવસે, આ જ જગ્યાએ, આ શહેરમાં જ્યાં હોઈએ ત્યાંથી આવી મળવું !”

સિગારેટની છેવટની બેચાર ધૂંટ ઉપરાઉપરી લઈ, તેણે બાજીનું હુંડું પગ નીચે બંધારી દીધું અને ઉમેર્યું : “રજુનિત મારો દિસાબન મિત્ર. પણ કલકત્તા છોડવાની વાત હોય તો દુનિયામાં કોઈનું તે માને નહીં. કું મુંબઈ જઈ-ગમે ત્યાં જાઉં-પણ રજુનિત જીવતો રહ્યો તો વીશ વર્ષ પછી કલકત્તામાં જ મળવાનો ! ભાગ્યદેવીએ જે નિમોણ કહ્યું હોય તે સાચું પરંતુ અમે એ દહ સંકલ્પ કરીને જુદા પડ્યા. આજે અંતધિ પૂરી થાય છે !”

“તમારી વાત ખરેખર નવાઈ ઉપજાવે છે ! જે મુલાકાત વચ્ચે વીશ વર્ષનો ગાંઠો કોઈ યોગો ન કહેવાય ! પણ આ દરમ્યાનમાં તમે એકબીજા સાથે લખાપટ્ટી તો કરી હશે, ખરું ?” પોલિસે પૂછ્યું.

“શરૂઆતમાં અમે પત્રવ્યવહાર કરેલો. પરંતુ ત્રણવાર વર્ષ વિત્યાં બાદ, સંપર્ક તૂટી ગયો. મુંબઈ તો તમને ખબર છે ને, એક અલગેશી નગરી છે. કું તો તેમાં એવો જાતપ્રેત ધર્મ ગયો કે પછી રજુનિતને લખી જ ન શક્યો. તેનું પણ એવું જ બન્યું દશે-લાગાટવિમાં ફસઈ પડ્યો હશે. પણ રજુનિત

માટે મને ખાતી છે કે જીવતો હશે તો ચોક્કસ આવી ચડવાનો, તેના જેવો સફળ થી મિત્ર આ દુનિયામાં મળવો મુશ્કેલ છે." આટલું બોલી તેણે ખીરસામાળી ધડિયાળ કાઢી. રેડિયમના કોટા અધારામાં ચમકી રહ્યા, તે તરફ ભ્રેષ્ઠ તેણે હાથ ફેરવ્યો.

"દસમા ત્રણ મિનિટ બાકી છે આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં અમે જુદા પડ્યા ત્યારે બરોબર દસ થયા હતા."

પોલિસમેન ખાનગી સામગ્રી રહ્યો હતો તેણે આજાપીથી વાત બદલી

"આટલા વર્ષ મુબર્કમાં રહ્યા-પરતી ઠીક બેઠી કરી હશે."

"રજુજિત કરતા ચોક્કસ વધુ કરી હશે. મને લાગે છે તે આજે પણ સીપો-સાદો-નિદોષ બગાડી બાણ જ રહ્યો હશે તમે તો જાણતા હશે, દેશના ઉત્તમ બેળાઓ મુબર્કમાં વધે છે અને મે તેમની સાથે કામ પાડ્યું છે. અજાણી ધાર જેવી તીવ્ર શુદ્ધિ હોય તો જ મુબર્કમાં થાય."

"મને ત્યારે, તમે મિનની-રાહ જુઓ હું તો ફરજપર જુ તેથી રજા લઈશ પરંતુ આમ ક્યાં મુશ્કેલી તમે રાહ જોશો?"

"ગઢ જોવી જ રહી રજુજિત જીવતો હશે તો ચોક્કસ આવશે તેને માટે અર્ધી કનાક આવશે પડે તો આપીશ."

"સાડેમજ, ત્યારે?" કહી પોલિસ વિદાય લીધી

શાંતિ સામ્રાજ્ય ફરીથી ત્યાં ફાણુ વરસાદની એક ઝરમર આવી ગઈ અને સાથે કંઠા પવનની લાહરીને પણ લાવી ફરીની અમકથી જમના એક કુતરું રસ્તા ઉપરથી દોડીને ડુકાનના પાટિયા નીચે લપાઈ ગયું. ચોડીવારે રેડિયોટ પહેરેલા બે માણસો, બન્ને બાકુના ખીરસામા ઢાંચ નાખી ઘસાર ચર્ક ગયા અને આખો રસ્તો ઉજાડ ચર્ક ગયો હારેલા જુગારીના ચહેરાની નિરતજ આજ્ઞા જેવો વીજળીનો પ્રકાશ રસ્તા ઉપર આછો ઉજાડ પાથરી રહ્યો

આ પ્રમાણે દસેક મિનિટ વિત્યા બાદ સામેના રસ્તાપરથી એક બીજો આદમી સડક ઓળંગીને આ

બાણુ આવતો જણાયો. તેણે બોવગોટના કોન કાન સુધી એવી રીતે ઊભા રાખ્યા હતા કે તેની ઝુબાટૂંત અર્ધી દેશવેલી રહે નજીક આવી પડેલના જ તે ગોડી ઉતર્યો.

"અરે! માનસિક તો નહીં ને?"

"કેમણે, રજુજિત? છેવટે આવી પડેલો ને? બહુ રાહ જોવાની!"

"તે માટે માફી માગું છું, દોસ્ત પણ તને મુબર્કમાં ગોળી તો ગયું ને? કનકતા જૂલી જ ગયો કે શું?"

'મુબર્ક પાસે કનકતા કાઈ જ નિસાતમાં નથી પણ તું તું નોકરી જ કરે છે? અરે, અગી પેલી 'ગિરાદરી કલમ' હતી-ન્યા આપણે સાથે ઉતરુ બોજન લીધું નાહ આવે છે, રજુજિત?"

"જરૂર, જરૂર આપણે ખીજ કાઈ સરસ જગા મોશી નિરાતે વાતો કરીએ!"

હાથમાં હાથ ભરાવી બન્ને મિત્રો આગળ ચાલ્યા મુબર્કમાં પોતે વધુ કમાઈ સકે છે તેની સંભાનતાથી બકાસભગી વાતોથી પોતાનું 'અદમ' પોશી રહ્યો બીજો જણ કાન સરવા કરી સામગ્રી રહ્યો એક મોટા રસ્તા પર આવી પડેલના, હજુ સુધી ખૂબી રહેતી એક ડુકાનના ઝગડગતા પ્રકાશમાં બન્ને મિત્રોએ એક-બીજા સાથે જોયું મુબર્કમાંથી દોડતો હાથ છૂટી ગયો

"તું તું તમે રજુજિત નથી લાગતા' વીસ વર્ષનો સમય અનવચ્છ લાભો છે અને માથું સની ટોચાઈ કદાચ વધે પરંતુ પોપટિયું નાક નીચે ઘોડું જ બની જાય?"

બીજા આદમીએ શાંતપણે જવાબ આપ્યો

"પણ એ જ વીસ વર્ષના સમયમાં એક સમજા, સંજ્ઞાનાથી વિમુખ પણ બની શકે છે!"

'તમારું' કહેલું સમજાવું નથી" મુબર્કમાંથી ફરિયાદ કરી

"એક જ સેકન્ડમાં સમજાની દૃષ્ટિ" બીજા આદમીએ ગળું ખખેરતા કહ્યું "માફ કરજો, પણ વાત એમ છે કે તમે મારા હાથમાં ગિરાતાર છે મુબ

દીધી એક સંદેશ આપ્યો છે. તે લોકોનું માનવું છે કે તમે આ બાબત હરાદાપૂર્વક હવાફેર માટે નીકળી આવ્યા છો. પણ હા, પોલિસ રેશને જાન પહેલાં, એક ચિઠ્ઠી મારે તમને આપવાની છે. તે રણજિતે લખી છે. ચાલો ત્યાં પ્રકાશમાં વાંચી શકો છો.”

મુંબઈગરનો ચહેરો ઘોળો પૂણી જેવા દમગયો. તેના હાથ ઝંચ રહ્યા. ધબકતા હૃદયે તેણે ચિઠ્ઠી ઉખાડી. તેના શ્વાસોચ્છવાસ વધી રહ્યા. ફાટી આંખે તે વાંચી રહ્યો :

“ પ્રિય મિત્ર માનસિક,

ફરાર મુજબ નિયત સમયે હું આવી પહોંચ્યો હતો. પરંતુ સિગારેટ સળગાવતી વખતે દિવાસળીના પ્રકાશમાં મેં જોયું કે મુંબઈમાં જે આરોપી માટે શોધખોળ ચાલે છે તે પ્રત્યક્ષ મારી સામે છે.

મારી તો હિંમત ન ચાલી. પરંતુ આ ચિઠ્ઠી લાવનાર શૂદ્રસ્થને તે ફરજ મેં સોંપી છે. ખોડું ન લગાડીશ. —રણજિત.” *

* O' Henry ની વાતો “After twenty years” ઉપરથી.

મૃત્યુ : શૂદ્રગમન

અણકુંગે પ્રણિપાત કરી સફરનું કોન્ટ્રાસિયસને કહ્યું : “શુરૂત, હું હવે ચાક્યો છું; મારે શાંતિ જોઈએ છે.”

શુરૂતએ ઉત્તર વાળ્યો : “આ જિંદગીમાં તો શાંતિ જેવી વસ્તુની આશા ન રાખતો.”

ત્યારે શિખે પૂછ્યું : “મને કોઈ દહાડો શાંતિ નહીં મળે ?”

કબરસ્તાન બણી આંગળી ચીંધી શુરૂત જોત્યા : “તને શાંતિ જરૂર મળશે આ પેલી કબરો પડી છે તે તું જો, કેટલીક ઝુંદર છે, કેટલીક તુચ્છ છે. આવી એકમાં તને તારી શાંતિ મળશે.”

શિખે જોત્યા : “અહો” મૃત્યુમાં કેટલુંદુઃખાશ્વજી જણ્યું છે! યાત્રી તથા શાંતિ પામે છે, સંસારી તથા ફૂંચી જાય છે.”

શુરૂતજોત્યા : “પુત્ર, તું મારું કહેવું સમજ્યો છે. બચા તો જિંદગીને કુદરતની. એક મહાન બક્ષિસ માને છે; તેઓ સમજતા નથી કે એ તો એક મહાન બંધન છે. ધડપણને તેઓ દુર્બળતા માને છે; તેઓ સમજતા નથી કે ધડપણ શાંતિનો કાળ છે. મૃત્યુને તેઓ એક મોટી આપત્તિ માને છે; તેઓ સમજતા નથી કે મૃત્યુ એટલે પરમ શાંતિ છે.”

અણકુંગ જોત્યા ઝીંઝો : “મૃત્યુ વિષેની આ પ્રાચીનોની કેવી ભવ્ય કથના! પુણ્યવાન તથા તરે, પાપી ફૂંચે. મૃત્યુથી પ્રત્યેક જન્મ ભ્રાંતી આવ્યો ત્યાં જાય છે. તેથી પ્રાચીનોએ મૃત્યુને શૂદ્રગમનની ઉપમા આપી, જિંદગીને શૂદ્રવિશેષગની. અને જે પોતાના વહાલા ધરને જૂલે છે તેનો દેહકો નીકળી જાય છે, ને તેના યુગમાં તેની અવગણના થાય છે.” —અ-બુદ્ધ

સાંચવું ભેટ ઇતિહાસ-દીપ્તી સદા,
ધૈર્યનો ધર્મ, સમભાવની સંપદા.

મકરન્દ દત્ત

અંગ્રેજી ઢબની કેળવણીની અસર

[નવી દાખલ થયેલી શિક્ષણપદ્ધતિનું જમાપાતું : એક સાક્ષરની કથાએ]

‘...ઈંગ્રેજી વિદ્યાની મોટી મોટી બે ચાર અસર તપાસી જોઈશું’ તોએ બસ છે.

જગતનું સામાન્ય જ્ઞાન. આ ઈંગ્રેજી કેળવણીનો પહેલો ખુલ્લો લાઝ છે. આ બાળની પૂરેપૂરી અસર ક્યારે સમજશે કે જ્યારે આપણા લોકના સામાન્ય જ્ઞાનની સ્થિતિ કેવી હતી તેના આપણે ખરાબર વિચાર કરીશું ત્યારે. ઈંગ્રેજી કેળવણી આવી તે સમે આપણા લોક કદાપિ જોઈએ તેવા કેટલીક વિદ્યાકળામાં નિપુણ, શાણા, સમજુ, બલા, ને વ્યવહાર કુશળ હતા, તો પણ તેમને આ પૃથ્વીનું, આપણી આસપાસના દેશનું, પોતાના જ દેશનું, અને અરે! પોતાના જ ગામની અનેક વસ્તુઓ સંબંધી ખરું જ્ઞાન થોડું, બહુ થોડું, થયું જ હતું એમ કહીએ તો ચાલે. ચીન-વિજાયાતનાં નામ જાણતા પણ તે કયાં હશે તેના સ્થાનોમાંએ ખ્યાલ નહોતો, અથવા હતો તો એ કે એ બે દેશ પાસ પાસે દુનિયાના ઠાંઈ ઠેકાણે હશે, અને તેથી પૂછતા કે મારાંમાં પહેલું ચીન આવે કે વિસાયાત. કાશી કયાં ને જગન્નાથપુરી કયાં તેનુંએ ધણને પૂરું જ્ઞાન નહોતું. પૃથ્વીનો નકશો શું એ તો ઠાંઈએ બાપ જન્મારમાં કાને પણ સાંભળ્યું નહોતું. ખગોળ વિશેના અજ્ઞાનનું તો કહેવું જ શું? તારાને મોટા તપસ્વી સમજતા, અને ઠાંઈને ખરેખરે જે તો ‘રામ’ ‘રામ’ કહી ઉઠાસ થતા. મહણુ તો ચાંદા સૂરજને બગીચાં અત્રડાવવા આવતો તેથી થતાં એમ તેમની પૂરી ખાતરી હતી. પણ વિવાધિવધ આધે રાખી વ્યવહારી જ્ઞાન જોઈશું તો તે પણ તેવું જ અંધ હતું. કુન્નરી કે કુદરતી વસ્તુઓ દરેરાજ જેને પણ તે કયાં ને શી રીતે ચર્ચ હશે તેની તેમને કનવાર જ નહોતી. નગરવાસી ધર્મનાં જાડ કેવડાં હશે એમ પૂછી ગામડીઆથી વધારે અખાર બનતા, ને ગામડીઆ તો શહેરમાં આવી ત્યાંની સાદામાં સાદી પણ ઘીજ દેખી ગાંડાધેલા જ ચર્ચ જતા. એક પ્રાંતના બીજા પ્રાંતની ઉપજ, નિપજ, ખાનપાન,

સ્થિતિરીતિ કે આચારવિચાર વિષે પણ થોડું જ જાણતા; પ્રાંત પ્રાંત તો શું ‘પણ ગામ ગામના લોક એક બીજાની રીતભાતથી પરદેશીની માફ જ અજાણવા રહેતા સુરત અમદાવાદના લોક એક બીજાને પરદેશી સમજતા ને પરસ્પર ધિક્કારતા. વળી પરત્વે પણ તેવું જ અજ્ઞાન ને અભાવ હતો. બ્રાહ્મણ, વાણીઆની સ્થિતિરીતિ વધે થોડું જ સમજતા કે પરવાહ રાખતા, ને તેમ જ વાણીઆનું બ્રાહ્મણ વિષે સમજવું. દૂંકામા જમદગાનની સધળી જિજ્ઞાસા ને અવગ્રહાવસ્થાએ બેઠેર મારી ગઈ હતી, ને દરેક માણસ પોતાનો ધર્મ, ધર, ને નાત એટલી જ વાતનું, ને તે પણ નહિ ચાહતું, જ્ઞાન ધરાવતા. બીજી સધળી બાળ્યોમા તેમની આંખ આડો મોરો ઘટ અધકારેના પડે નિરંતર આવી રહેલો હતો, અને વળી વધારે નહોતું તો એ કે તેથી તેઓ જરાએ યુક્તાતા નહિ. ‘બ્રહ્મ સત્ય’ જગન્મથ્યા’ એમ પૂર્વના યાત્રીઓએ કયું છે પણ તેનો પૂરેપૂરો અનુભવ તો આ લોકે જ લીધેલો જણાય છે. તેઓ તો જ્ઞાનચક્ષુએ જગતને મિથ્યા દેખતા હતા પણ આ કળિકાળના લોકોને તો અર્થચક્ષુએ જોતાં પણ જગત ચન્માકાર જ દેખાતું હતું.

એથી ઉલટું અંગ્રેજી વિદ્યાનું સુખ્ય સ્વરૂપ જમદગાન છે અને બન્ને એજ છે. આ જગોળ ને ખગોળ ઉપરની અનંત ઝીણી ઝીણી વિગતો પણ ખતંથી જોણી કાઢી છે, અને તે જોણવામાં હજુ ધૂરપતો સુધારે શતહજારો મંકયો રહે છે. એ ઢબની સાધારણ હલકામા હલકી કેળવણીમાં પણ જમદગાનનો એટલો જાણે જાગ આવે છે કે આપણી ગુજરાતી નિશાળમાં બચનારા સાધારણ છોકરાઓની આગળ પણ તે બાળ્યતમાં તો આપણા જ્ઞાન શાસ્ત્રીઓ પર્વત સધળાએ અજાની દરે છે. ઈંગ્રેજી લખેવાને તો નવો અવતાર લેવા જેવું જ ચર્ચ રહે છે. આપું જગત તેને સામ્રાટકાર દેખાય છે, જગતનાં જૂન ને

નર્તમાન તેની આખ આગળ ઓળીને આરમીની માફક ઊભા રહે છે, અને તેમ થવાથી તેની બુદ્ધિ સર્વ સસારી વાતમા પ્રકાશમય થઈ જાય છે તેનામા અનોકનશક્તિ, વિચારશક્તિ ને જગતના લાભાનાશ ઝોળખવાની તથા ખોળવાની શક્તિ આવે છે. હવે તે આપણા દેશની સસારી ગિચિતિરીતિ થથાઈ દેખતો થાય છે. સુધારાનો ઉત્થ થયાને આટલુ જ બસ છે, પણ આ સમે એક બીજુ મહા જોરાવર બળ ઈંગ્રેજ સાક્ષરતામાથી આવી તેની સાથે જોડાઈ જાય છે, અને તે જ આપણા સુધારાનુ મોટું બળ તથા વિશેષ લક્ષ્ય છે તેનુ નામ બુદ્ધિવાદ કહીએ

બુદ્ધિવાદ (Rationalism) એટલે પોતાની બુદ્ધિ કહે તે જ સત્ય અને પોતાની બુદ્ધિ ન કબૂલ કરે તે સધણુ ઝોડું, એવો મનનો દંડ સિદ્ધાંત કોઈને એમ લાગશે કે સધળા જ પોતાની બુદ્ધિને આધારે ખડુ ધોડુ પારખે છે અને એમા કાઈ નવીન નથી વાત ખરી મળ્યા પોતાની બુદ્ધિને બનુસરીને સમજે વળે છે, પણ તદુપ મિદાત થત મનમા અખડ રહેવા એ જુદી વાત છે, અને તેમ થાય ત્યારે જ બુદ્ધિવાદ ઉઠ્યો એમ જાણવું જોઈ જોતા એ તો મહા અસાધારણ નિનકાય જગતની સધળી મર્થાદાને તોડી નાખનારુ જનરલત બગ દોષાય છે તેણે યુરોપની રહેણી-કરણી રાજ ને ધર્મપર્વ ત તમામ ઉપવાવી નાખ્યુ છે અને હજી વધારે ઉચ લાવવા મડ્યો જ છે એની ઉત્પત્તિ યુરોપમા પણ ૧૬૦૦ની સાલથી છે, અને જોગમા તો છેક અગરમા સેકડાથી જ એ આપ્યો છે

એ પહેલા આપણે દેશ કેવળ પ્રમાણવાદી હતો એટલે બુદ્ધિ શુ કહે છે તે કરતા પ્રમાણ પુરોગે શુ કહી ગયા છે તે ઉપરજ આપણે વધારે લક્ષ આપતા, અને ધણીવાર તો બુદ્ધિને કાઈ પણ ન પૂજ્યા કાઈ પણ વાતના નિર્ણયને માટે આપણે પ્રાચીન મયના જ પાના ફરવના મહી જતા પ્રાચીન કાગળી પ્રમાણસાદ જ આપણા લોકમા બળવત્તર મનાતો આ થો છે બુદ્ધિવાદ ધણીવાર ઉઠ્યો ને મથ્યો દનો ખરો પણ તે કાવી શકો

નહોતો અને હવેરે તો તે 'મતવાદ' એ નામે આપણામા બડુ નિંદ્રા ને તુચ્છ થઈ પડ્યો

આ બે વાદનું સત્તાસત્ય તોળવાનુ અત્રે આવશ્યક નથી, પણ એટલી જ હકીકત નોધવી બસ છે કે ઈંગ્રેજ કેળવણીને થોગે આપણા દેશમા બુદ્ધિવાદે ઠરીમા નાસ કર્યો છે, અને તેના પરિણામમા આપણે જેને હાવ સુધારા કહીએ છીએ તે સમગ્રો આપોઆપ જ નીકળતો જાય છે

આ રીતે જગતનુ જ્ઞાન થયુ અને બુદ્ધિને અલગેવ ઉઠ્યો કે સુધારાનો સુક્રમંદુ બધાઈ ચૂક્યો એમ સમજ્યુ હવે તેને અવતાર પામવા તેનામા લાવ ને રાગરૂતિ ઉઠવાની જ જરૂર છે, અને તે પણ એને ઈંગ્રેજ સાક્ષરતામાથી જ પુરકળ-અતિ પુરકળ મળી ગયે છે.

જનસામાન્ય લાવ (Equality of men) એટલે સધળા માણુમ સરખા છે, સધળાના હક સરખા છે, નીચરજ્ય કોઈ નથી બધા એક પરમેશ્વરના બચ્ચા-ભાઈએ છે બધાને સરખુ સુખ ને સરખી છૂટ મળવી જોઈએ ને એમા જ ભેદાભેદ રહે ત ખોટો ને જીવમ બરેનો છે એમ પોતાના મન સાથે નિશ્ચયતાથી જાણ્યુ—માનવુ તે આ ભાવ સત્તાધીન જોતાના રાગમિમાન ને ઉત્તમમનને જોતો ઉરો જક તથા પોષક છે તેટલો જ તે સત્તાનીશનો પ્રતિવાધારી શત્રુ છે એણે યુરોપની ધર્મ, રાજ, તથા સસારની સ્થિતિમા મોટો ફેરફાર કરી નાખ્યો છે, અને તે છતા કજી તેને તો પોતે બાગદોડી જ લેખી બચિબને માટે મોટા મોટા તરંગો આધે છે આ મોટું વિકગળ બળ છે, તેણે દુનિયાને નવી જૂની જ કરી નાખ્યા ધારી છે, અતે તેને નોર્ યુરોપના ઉપના વર્ગના નાકો બવબીવ થઈ બેધ છે તે છતા એ લાવ વરુનરૂપે ત્થા નાના મોટા સધળામા છે, અને સિદ્ધાંતરૂપે સર્વને માન્ય છે

આપણા લોકમા અસવત્રી જનવિશેષલાવ જ માનવા સમજવા તથા વળેવામા બદાર પડતો આ થો છે જેમા પૂર્વ સરકાર હિતમ તે હિતમ પદ પામે એમા શુ આશર્વ એમ જ આપણે પરપરાથી સમ

જતા આખ્યા છઠ્ઠાએ, સમવિષમનો મયોગ એ જ આપણી સંસાર વ્યવસ્થાની વ્યાખ્યા છે જ્યાં પાન ખોળે ખેસે તો જોયો કોણ એ આપણું એક સાધારણ એ વિષેનું દર્શન છે. આપણે માનીએ છઠ્ઠાએ કે તન, મન, ને ધનની શક્તિ પ્રત્યેક જનની (સરકર પરત્વે) જુદી જુદી છે અને તે જુદી જુદી છે તો સ્થિતિ જુદી હોય જ એકાએ આ સમગ્રથી આપણા સોઠ સપાળી સ્થિતિમાં સતોષી રહે છે ને તેમાંથી છટવા કાઢી પણ મથન કરતા નથી.

સ્વાતંત્ર્યભાવ એ ઉપનાય પરિણામ જ છે વળી એ ભાવ તો પ્રાણી માનને સ્વભાવિક છે, પણ આપણી જુદી કેળવણી તેને નરમ પાડવા તરફ હતી, ને યુરોપની તેને ખંતથી પાગે પોપે છે ઈંગ્લેન્ડ સાક્ષરતાને જોવા જઈએ તો સર્વત્ર એ જ સ્થળો ભાવ છે, અને તેની અસર ભણનાર ગને એવી સ્થિતિમાં હોય તો પણ તેની ઉપર કેટલીક યથા વિના રહેતી નથી

ઓઝિયુ પુરુષની સાથે, બૌદ્ધનરીવાજ, સ્વત્રતાનો હક વગેરે વાતો ઉપના એ જાનનું એક ખુદનું અનુભવ છે આ જાનત પણ હિંદુઓની પ્રાચીન સમજ જુગી છે તે તેને અર્ધાંગના ગણે છે પણ ડાના જમણાને બે રાખીને વ્યવહારમાં ધણી, સ્વામી વગેરે શબ્દો ઉપરથી જ તેની સ્થિતિ સાફ જણાઈ આવે છે

રાગવૃત્તિ .. રાગવૃત્તિ મૂળે મનુષ્યમાનને બાંહેડી

લેખક શ્રી નવલરામ લક્ષ્મીરામ પંડ્યા

(ઈ.સ. ૧૮૭૧ થી ૧૮૮૮)

ઈ.સ. ૧૮૮૦ની સાલમાં લખાયેલ સુધારાનું ઉત્તરકાશ્યમ વિવેચન માધી

તો છે જ, અને તેને ઈંગ્લેન્ડ કેળવણી વધારે છે. વિરાગ એ વસ્તુ જ યુરોપના આધુનિક મુદ્દામાં નથી, અને કોઈ ખુલાસા તેવું કાર્ન દેખાય તો તે અર્થવાદી હશે, પણ મોક્ષમાર્ગી તો નહિ જ. જ્ઞાના અધ્યાત્મે ધર્મ, અર્થ, ને કામ એ ત્રણ પદાર્થ જ (વ્યુત્ક્રમપણે) વર્તાઓછા દોડા છે.

આ રાગવૃત્તિ માણસમાં નાના પ્રકારની વાત્સનાઓ ઉત્પન્ન કરી તેને અચૂક ઉલોગમાં પ્રેરે છે. વિરાગથી બદ્ધતા ઉલોગ ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ યાવ તો તે કેવળ પરમાર્થિક કોય રાગવૃત્તિજન્ય ઉલોગમાં કાર્ક અંત સ્વાધીનો હમેશા રહેતો હોય છે જ અને જ્યારે તે સાર્વજનિક રૂપ પકડે છે ત્યારે પણ થોડા ધંધો સ્વાધીની પાડો એ ચાતો જ રહે છે

ઉલોગપ્રતીતિ એ ઈંગ્લેન્ડ કેળવણીની કેટલી મોટી અસર છે આપણે દેવવાદ ને દૈન પ્રતીતિમાં શન કહ્યું હતું તેને આજે આવી એકદમ જગાડવા છે ઈંગ્લેન્ડ સાક્ષરતા ઉલોગપ્રતીતિથી મદમરત છે અને તેની અસર સધળા પર યાવ છે યુરોપમાં સિદ્ધાંતે દેવવાદી ઘણા હશે પણ વ્યવહારી પ્રસંગે તો તેઓમાં પણ અત કરવ્યમાં (માન્ય કે બેમાન્ય) રહેતી ઉલોગપ્રતીતિ જ આવરણ હારે બહાર નીકળે છે

આ રીતે નવા જ્ઞાન, શુદ્ધિ, ભાવ, વૃત્તિ, ને પ્રતીતિ એ સરળતા આપણી જુદી વાતોથી વિરુદ્ધ, અને પોતાનું અમલમાં આણવા તલનાર પકડી ગેલા રહેતા છે આવા વિરલ યોગાનુયોગે સુધારો ઝીંભે યાવ ને તે ઉચ્છેદક રૂપ પકડે એમાં શું આશ્ચર્ય?

સગ્ન ભરોતે રે, નર નિરમે દુવા રે,
એને કાંઈ કરમ ન લાગે મળ

સંત જનોનો કરતા સંગ, સાહસપાણુ બહુ ઉપગે અંગ;
સાધુ પુરુષની સંગત સાર, મનવૃત્તિ હોય બ્રહ્મકાર,
જ્ઞાતાને સંગે નિર્ધાર, ઉત્તમ જુધ હોય વણ પ્રતિકાર;
લોભ મોહાદિક મળ છે જોડ, ઉત્તમજને તો ન છોડે તેડ
શીત તણી વ્યાપત હોય ઘણી, સંગત કીજે વહ્નિ તણી,
તો હીમે કંઈ નહિ અંગ, એમ કરે સજ્જનનો સંગ
તજ્જ તણો સાલજ મહિમાય, કીજે સંગ તો શુ શુ થાય,
ખટ ધાતુ પારસને મળે, મૂળરૂપ તેનું નવ ટળે
હલકે મૂળ હતુ જે લોહ, કુંદનનો દેખાણો મોહ,
કલ્પ લોહ જે લયાનક હતું, તે સર્વાંગે થયું ગોભણું.
જેમ પારસ તેમ જાતા જન, મૂળગા તે મુકાવે ચેન,
છવ દાગીને સ્વેગીવ કરે, તજ્જ પુરુષ એ મહાતમ ધરે
જે કરે આપ સગીષો તાત, એ બ્રહ્મવેત્તાની મોટી વાત,
તે માટે કરવો મતસંગ, તો મમજી ના વસ્તુ પ્રમગ

અખે

(ચર શિષ્ય સવાઈમાથી)

આ અજ્ઞાત ખલકના મેલની અગ્નિવમીએ
અને મુદ્રનાએમાં મૌથી મોગી અગ્નિની તે સતે જુ
આપણી વચ્ચે ફાણ એ છે કેવળ દર્મતાર પર જ
નજનાર અને આખો વ ફુનિયા ઉપર કેવલ કરના
કા કોઈને તેની રચ પડુ ખન ન પડના દેનાર
સતમહાત્માએના મનને આધારે તો ફુનિયાની દારી
મમપણ છે કેટકેટલા બનામી અજ્ઞાત પુ સાધુસતોની
હવનમાધના ન સારના તાજુ ચોટાણમા કે તેની
આપત્તિ-વિપતિમા વ મીનરોડટોક સત્ત પોતના હટ
માર્ગ, હટ લેરે ધમમયે ગતી દોરે?

-Most fortunate are those, alive or dead
of whom the least is thought the least is said
માનવભૂતિને એના કપર પદમા બાનભૂત
રોનો તો મગધ થાય છે પગ નવનરનાએનો

નગ શુદ્ધિ અને શુનિ આપનાર છે સતો નો છે
માણુમળનના અઝરઅમર ભોમિયા.-

કાયા લાગો કાટ, શીકનીગર સુધરે નહિ,
નિરમગ હોય નરાટ, ભેટવા તવ ભાગીરથ
પણ આજે આવ્યા મતો કયા? આવો જ પ્રજ
વિનોનાને 'ભાત વિજય' વાચીને થયો 'તો બાને મ્હે
'આઈ, અસે સન રૂપ પ્રસ્વીત કાળાત્ય હોઈ
એને, નાકી મ ગઈ'

આ કહે 'વિન્ધા, અગ નાનવાડી કાળાત
સત ન દેન, પડ આપનાના તે માગી નાહીત
એરદય' અગ ન જના કણુ તેમ માત્ર એ
ભાગીવ માનાની નહિ બન્ને મમર માનવભૂતિની
મહા જ રાત્રનક થઈ લગી પરી છે, માંનનો

'સત જર નહિ નર દી પૂરની કાળુઆ

પુણ્યાર્થે દિકરી, અસતી? સંતજનનું માહાત્મ્ય અનંત છે.

આદિત્યચન્દ્રાવનિલોડનદશ્ય ---

‘‘... ધોતૂં મિરાપો હૃદય’’ ચમત્ક્રી.

અહશ્વરાત્રિશ્ચ ઉમે ચ સન્ધે

ધર્મેડપિ બલોતિ નરસ્ય વૃત્તમ ॥

અખાને મન સંત પુરુષ તે અનુભવી-શાની જન સાધારણ માણસથી એની માટી જ નોખી. એક છાપો છે:

સકળ લોક ત્ય જ્ઞાતાયુ મ રુષ, એમ માને તે નર છે મૂરખ. અખા અમૃત તે પાણી નોંચ, રસ બણી ગણુશોમા તોય અમૃત ને પાણી (તોય) પ્રવાહી તો જાળે છે પણ એક બહે છે અમરતા અને બીજું જીવન. સંતજન શાનીજન છે તો માણસ જ, પણ તેને સકળ લોકની હેડીને ગણુનાર તો મૂરખ જ છે.

સંતજન શુદ્ધ હોય છે અને જીવનમા પરમને પામવાને અનેક સાદસ તે કરે છે. સસારની પ્રવૃત્તિનો સાર તે સંતની સંગત છે. બ્રહ્મમાં જ સંતનું મન તો ગળી-પીગળી એગળી ગયું હોય છે. એકરસ અર્ધ ગયું હોય છે. ઉપનિષદનો ત્રિપિ કહે છે:

બ્રહ્મવેદમમૃતં પુરસ્તાદ્ બ્રહ્મ,
પશ્ચાદ્બ્રહ્મ, દક્ષિણતશ્ચોત્તરેણ ॥

પારકાના હુંખથી જે હુંખી થાય, બીજાના સુખથી જે સંતોષ માને અને વેરાગ્ય દેખીને જેને હર્ષ ઉપજે તે સરવશુથી છે. જેને બીજાના હુંખથી ખેદ થાય તે સરવશુથી છે.

જ્ઞાનની વાતો બોલીને જે પોતાનો સ્વાર્થ સાધે, કૃપણ થઈને જે અર્થસંચય કરે તથા અર્થસંચયને માટે જ જે પરમાર્થજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે તે બધયો પણ ગણ્યો નથી. પોતે વર્તતા ન હોય છતાં જે બીજાઓને શિખવવા બાંધ, જે બ્રહ્મજ્ઞાનની વાતો કથી કરે તથા જે ગોસ્વામી હોઈને પરાધીન છે તે ગણ્યો પણ ગણ્યો નથી.

દેહધારી હોવા છતાં વિદેહી રહેવું, કર્તા છતાં અકર્તા રહેવું, એ જીવ-મુક્તનાં લક્ષણો છે.

જે ચરાચર અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે સર્વ માયા છે, તેની અદર અને બહાર પરમેશ્વર વ્યાપ્ત છે.

અધશ્ચોર્ધ્વં ચ પ્રસૂતં બ્રહ્મવેદં
વિશ્વમિદં પરિભ્રમ ॥

અવિનાશી બ્રહ્માત્મ સધળે અતરે બન્યું છે ને સંતમન તેમાં જ તદાકાર એકાકાર હોય છે. ઉપર-તળે, પૂરવ-પશ્ચિમ, ઉત્તર-દક્ષિણ, અંદર-બહાર સધળે એ જ છે. આખું જે જગત બ્રહ્મમય છે. બ્રહ્મ જ સર્વોપરી છે. શાનીજનના સદ્વાસ-સમા-ગમથી છુદ્ધિ ઉત્ત્તરણ બને છે. લોભાદિ રિપુઓ તો દૂકડાઈય છબી નથી ચકતા. સંતજનનાં સંગની દૃષ્ટિ કે ઉખા એવી હોય છે કે પછી માણસને કોઈ વાતે સંસારી ટાદ-માંવહાનો બે રહેતો નથી. અને

અભયં વૈ બ્રહ્મ ॥

શાની અનુભવી સંતજન સોળવજી સોનું છે. પારસમણિ છે. હલકાં કહ લોખંડાખાં માણસોને ચ સંતસંગપારસનો રપઈ ચતા તે શુદ્ધ સુવર્ણ બને છે. વિશ્વવ્યાપી અધકાર અને વ્યથાઓ, બધ અને લાકડો વચ્ચે રસરસ સ્થિર રહેનારના મનઅંતરમાં: આરતી અખંડ હોત સંતનકે ઉરમેં ॥

આવા શાની પુરુષો જ જીવ-શીવનું દૈત દાગી જીવ ધર્શર બ્રહ્મનું અદૈત સ્થાપે છે. ન કમપતે જ્ઞ: ॥ અને તેથી જ કહ્યું છે: હમ સંતનકી પદચૈણ્ ॥

— ૐ તનુ સત ॥

*

રજાક પોતાની સાયકન હાડે અ પવાની દુકાન રાતે નવ વાગે બધ કરે છે તે તેણે મને કાને સનારે હું સાંભળ લેવા ગયો ત્યારે કહેન કાને તો હું સમયસર સાયકન આપી આવેતો. પણ આજે તો રાત મુધીમા કામ પતાવીને આવતી કાને સનારમા રાત્રીમેનતે અમરગદને દી ખી ને દવાખાને લઈ જવાના હતા એટલે એના દવાખા અને સાગર માટે જે કંઈ રકમ એકઠી થાય તે કરનાના પ્રયત્નમા આખો તિવસ દોડાદોડીમા રહ્યો ને એમ જ લગભગ રાતના દમ થવા આન્યા રજાકની દુકાને પહોંચ્યા ત્યા ખરે જ દસના ટકોરા પચ્ચા

એક કલાક તેને ભેગી રહેવું પડ્યું એટલે મ કોઠાથી મે તેને કહ્યું તમને તો આજે મે ખૂબ ખોટી ક્યાં હું સારી પેઠે મોડો આ થો

એમા કામ વાધો નહીં એમ સહજવાવે ખોનતા તેણે પ્રશ્ન કર્યો બહ કામમા તાગી ગ્વાતા? શું કામમા હતા?

એના શાત અને આનદી અંદેરા સામુ થોડીવાર નેછ રહીને પડી મે દુકમા નાત કડી દીધી શહેરને છોડે એક ગરીબ બહેન રહે છે તેને મે બાગકો છે અત્યાર મુની તો એ મજૂરી કરીને છોકરાને પાળતા પણ હમણા તેને મી ખીનું દરદ લાડ પડ્યું છે તેથી દી ખી ના દવાખાને લઈ જઈને દાખલ કરાવવા અને તેના બાળકોના ગુજરાન ની નવગચા કરવા માટે હહેરના અમુક બાઈએને મળીને થોડી રકમ ભેગી કરવાના કામમા આ મે દિવસથી લાગ્યો હતો

અરે બિચારી બાઈ માથુકેતે ય પનું કાર્ડ દુખ પડે છે ને પોતાનું દુખ વધુ કરીને આપવી કહે અમારા સહેરમા આવીને તમે આપવી મરેનન તીધી? બહુ કેવાવ?

અહીં પરમ દિવસે આવ્યા પ ની નચાનક ખગર પડી નેટને થાય તેમ તો મનુ જ નેઈએ મે? પણ માત્ર એ તે અહીના ગોકોની રજા પડ્યા ને?

ડીક ને ખગર પડે અને નેને લાગે એ ની ?
‘હ પડી કેવી રકમ થઈ?

‘આશરે અડીસોએક રૂપિયા થયા’

તમે તો બહુ બલાદનું કામ ક્યું?

દિવસના રૂપિયા પેપે ભાડ દરાન્યા મળ્યા મે ખીરસામાથી સાયમ્ન લાડાની એક રૂપિયાની નોટ કાઢીને તેને આપવા માટે આગળ ધરી ત્યા મારો હાથ પકડીને પાછો વાગતા કહે લ્યો હવે રાખો અમને આટલો લાગ તો લેવા લો આ શહેરના દરની માટે અહીનું કોઈ ન કરે અને તમારે આમ ફરવું પડે એ અમારે માટે શરમની વાત ગણાય

એણે સાયકન ભાડાના પૈસા ન લીધા

પાસે જ સતર અ ૧૨ વરસનો એક તરુણુ જીભો જીભા આ નેઈ સામગી રહ્યો હતો તેણે પોતાના ખીરસામાથી આઠ આની કાગીને મને આપતા કહ્યું ‘લ્યો આ થોટાક મારો કાગો ય લેશો ને? મારી પાસે વધુ તો નથી’

‘ના ભાઈ રાખો એટલા તો તમારે નેઈએ ને?’

અરે મને તો ખીજ મળી રહેશે આપનું કરતા ય વધુ જવરાળા છે તેને આપનું નેઈએ આ તો તમે લઈ જ રહો’ આઠઆનીવાગો હાથ તેણે મારી સામે લગાવેતો જ રાખ્યો

એ હાથ હું પાઠો કેમ ઠેલી શકું? એનો એ બાવભયો કાગો નેવાની હું ના ન કહી શક્યો

તેને ખમે હાથ મૂકીને વાતો કરી પરિચયથી ગળપુ કે ગામડેથી રાજરમા મથવા માટે આવેતો એ ગમેશ એક સાધારણ સ્થિતિના કુટુંબનો મમજ દાર દીકરો છે

રજાક અને રમેશ સાથે રેલમગી વાતો કરીને છોડ પકચો ત્યારે આવતી ગ્નએમા પોતાને ગામ આવવાનું રમેશે પ્રેમમયુ આમ તણ આપ્યું

આ બને નવા મિત્રોથી છટા પડીને રાગમા માગ જે મિત્રને ત્યા હિતરેતો તેમને ઘેર એ મોડી રાતે જતી વખતે અતરમા આનદની ખગનની જિમિએ હિજગી મી રતી

શી ધુવાન દેવાની સરે નડીનતા

વિનોગા કહે છે પોતાની પામે વધુ દોષ તેમાથી ખુશીથી આપવું તે દાન અને જરૂર કરતા એહ

દોષ છતાં ય તેમણી આપણુ તે યજ
તો પછી સામેથી લેના જઈએ અને થોડુ ઘણુ
આપી દે તેને શુ કહીશુ ? કાગો જ ને ?

આ બે દિવસમા પેસા આપનાર સોળ વ્યક્તિ
ઓએ કાગો આપ્યો હતો અને અપારે આ બે
ભાઈઓએ યજ કયો હતો તેમ અદર અનુભવ્યુ
કહેવાય છે કે સમાજ યજોથી ટકે છે અને ચાને છે
તે આવા જ યજોથી ને ?

દેશ ા પવનપાંચ ચોળનાઓમા સુવાનોને કાગે
આપનાનુ વારવાર કહેવામા આવે છે પરંતુ યુવાન
દેવઓમા પોતાના દેશનાધારે માટે-માનવતા માટે
કાગો આપવાની જે આ યજ ભાવના પડી છે, તે
ભાવનાશક્તિને જાગૃત કરવાની, વિકસિત કરવાની
અને તેનુ આપોજન કરવાની શી ચોળના એ મદદ
ચોળનાઓમા છે ? આ એક વિચારવા જેવો પાયાનો
પ્રશ્ન નથી ?

જીવન સત્રામ ખેલવાનો આદર્શ

ખૂનખાર લડાઈ ચાલી રહી હતી સામ્રાસામી તનવારે ગવડી રહી હતી ધગી મહેનતને અંતે
અનીસાહેમે પોતાના હરીમને જમીનદોસ્ત કયો

તેને ભોય પર પટકી પાડી તેજો ઉપર ચગી બેઠા માયુ ઉઘારી દેના તનવાર ઉગામી
તે કાણે હરીફ અનુભવે હતી પડ્યો 'હા હા હા' જાણે ગુસ્સા મોતને તેને જરા ય ભય
ન હોય ! વગી બારે બેપરવાઈથી બોલ્યો 'વાહ અનીસાહેમ ! જલત ખૂન' પછા પર પાકુ મારવા
તેનાર થયા હો ! વાહ તમારી વીરતા !

એમ કહી તે અનીસાહેમના મો પર થૂક્યો અને એ બેદલ છૂટ્ટા તથા તિરસ્કારમરી નજરે તાપી રહ્યો
'અરે' મારા તરફ આટલી બધી અગત નફગત' મ્હેતા અનીસાહેમે પેવાને છોડી દીધો બે હાથ
પકડી ઊભો કયો

પણ થૂકનાને કારણે થયેનો કોપ હજુ શમ્યો નહોતો આપણુ શરૂરફૂરથરફૂરકાપતુ હતુ બ. જ
દેખ્યે અહેરે હરીફને જોતા ચૂપચાપ ઊભા રહ્યા અને પોતાના ગુસ્સાને કાળમા કરી રહ્યા હતા

અનીસાહેમના આવા અલુધાઈ વર્તાવથી પોતાને ઘણુ આશ્ચર્ય થયુ તે બોલે 'અનીસાહેમ ! હમણા
તો તમે મારો શિરમ્હે કરવા તનપાપક થઈ ગયા હતા અને હવે આમ એકાએક મને કેમ છોડી દીધો ?'

અનીસાહેમ કુખી હૈયે બોલ્યા ભાઈ જ્યારે તુ મારા પર તિરસ્કાર મરી થૂક્યો ત્યારે તેના
પ્રત્યાધાત રૂપે મારી રંગેરંગમા ગુસ્સો વ્યાપી ગયો એ હાનનમા તારો શિરમ્હે કરુ તો અગત હવેને
કારણે મે તારો વધ કયો કહેવાય

'ભાઈ' મને તારી જાત પ્રત્યે કઈ જ અગત વેર નથી હુ તો મારી ફરજ સમજેને કહી રહ્યો છુ એમા
હુ મરાઈ કે તેનુ બહુ મદદ નથી પણ જ્યારે તુ થૂક્યો ત્યારે આપણા જનમા અગત વેર એર ઉત્પન
થયુ એ હાલતમા ધર્મસુદ ન બેલાય અગત વેર એરની વસનાત જ થઈ શકે માટે મે તને છોડી દીધો'

આટલુ બોલ્યા બાદ અનીસાહેમ વધુ શાત બન્યા હરીફની ફર પડેની તનવાર લાગી તેના હાથમા
આપી પડી ખૂન રસથ સ્વરે બોલ્યા ભાઈ હવે મારો ગુસ્સો સાવ શમી ગયો છે જુ પૂર્ણ શાત
થયો છુ એટલે હવે ધર્મ સુદ ખેનના લાયક થયો ગણાઈ માટે તુ સાવધ થા અને મારી સાથે લડ

આ અનીસાહેમ તે હજરત મહમદ પેગમ્બર સાહેબના જમાઈ અને તેમના પગને પગમે આનનાગ
પ્રિય શિષ્ય ખરેખર તેજો જીતી કક્ષાના એલિયા હતા

ગીતામા પયુ કહ્યુ છે ને કે -

'લાભ હાનિ સુખો દુખો, હાર જીત કરી સમ,
પાછી સુદાય' થા સજ્જ, તો તને પાપ ના થયો'

—હરિભાઈ છા પટેલ

ને કે વણુમાળી સલાહ આપવી મને ક્યારેય ગમતી નથી. આમ છતાં મુજરાતી સાહિત્યના ઉદ્ભાવે દાયકાના વિવેચન ક્ષેત્ર પર નજર નાખતાં ઠોઈને ય શાસ્ત્રીય વિવેચન કરતાં આવડતું નથી એવી છાપ મારા મન ઉપર ઉપમી આવી. મનઘન કે એકપણ વિવેચક સૌમ્યતાની સાથે સ્પષ્ટતાથી વિવેચન કયું હોય એવું મારી ધ્યાનમાં નથી. તથા તેમના વિવેચનમાં મુદ્દમાળી સાથે સરળતા પણ મને નેવેલા મળી નથી. આ બધા કારણોસર ના છૂટકે આદર્શ વિવેચકો પેદા કરવાની શુભ ભાવના હવે રાખી આ લેખ લખવા પ્રેરાયો છું તે જાણ્યો.

આજે તો હું તમને આ લઘુલેખ દ્વારા ઠોઈપણ ઉગતા કવિની કાવ્યકૃતિનું વિવેચન કેવી રીતે કરી શકાય તે સમજાવવા માગું છું.

સર્વપ્રથમ તો પ્રસ્તુત કાવ્યગ્રંથમાં કાવ્યોની સંખ્યા કેટલી છે તે જોઈ લેવું. જે કાવ્યોની સંખ્યા ૨૫ કરતાં ઓછી હોય તો ધાણી ફૂટે નેમ ફટ હમને. કહી 'દેવું' કે: 'આ નાનકડી કાવ્યપુસ્તિકા પ્રગટ કરવામાં કવિએ સહેજ ઉતાવળ કરી છે. જે તેમને થોડાંક વધુ કાવ્યોનું સર્જન થયા બાદ તેને પુરાતર રૂપે પ્રગટ કર્યા હોત તો ફીક થાત.' જે કાવ્યોની સંખ્યા ૫૦ કરતાં વધુ હોય તો એમ લખવું કે, 'કવિએ એકમાત્ર બધાં જ કાવ્યો સાહિત્યરસિકો આગમ પ્રગટ કરવાનો લોભ રાખવાની જગ્યાએ કેટલાંક કથાચત્રાળાં કાવ્યો કાઢી નાખ્યા બાદ આ કાવ્ય-પુસ્તિકા પ્રગટ કરી હોત તો આરું યાન એમ અમારું માનવું છે. વળી આમ કરવાથી બીજાં એ પણ લાભ થાત કે સામાન્ય વાચક તેનો જુદાં દેડ જોઈને ભાડી જતાં અટકત.'"

આટલું જણાવ્યા બાદ કૃતિમાં કવિએ જે પાંચ કરતાં વધુ હોનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો જણાવવું કે: 'હોદયવિષય એ આ કૃતિનું મોંઘાપાત લક્ષણ

છે.' અને જે પાંચ કરતાં ઓછા હોનો ઉપયોગ કવિએ કર્યો હોય તો જણાવવું કે: 'કવિએ અનુક જ હોનો અનેકથા: ઉપયોગ કર્યો છે તેની જગ્યાએ વિવિધ હોનો પર હાથ અજમાવ્યો હોત તો ફીક શાત એમ અમારું માનવું છે.'

ત્યારબાદ જોડણીકોશ લઈને બધા જ કાવ્યોની જોડણી તપાસી જવી. આમ કરવા જતાં ઓછામાં ઓછી પાંચ સાત યોડી જોડણીઓ જરૂર તમને જડી આવશે. આ યોડી જોડણીઓ જડી આવ્યા પછી લખવું કે: 'જોડણીમૂલ્ય એ કવિની કાવ્યનિર્ણયવિષયક ક્ષતિ ગણાય નહિ આમ છતાં કવિ આવી કુંદર કાવ્યકૃતિ રજૂ કરે ત્યારે તેમની પાસેથી શુદ્ધ જોડણીની અપેક્ષા રાખવામાં આવે તે સ્વાભાવિક છે. ભાવિ કાવ્યપુસ્તિકામાં આવી કુલ્લક કૃતિઓ ન થાય તે તરફ કવિ ધ્યાન રાખશે. એવી આશા રાખવી અરથાને નથી.'

છેલ્લે આપણે તો સંક્ષિપ્ત અને સચોટ વિવેચનના આમરી હોવાથી આટલું સંખ્યા બાદ નીચેના એક ફકરો લખી વિવેચનનું સમાપન કરી નાખવું.

'છેલ્લે આ કાવ્યકૃતિમાં આપણને નર્મદ જેવાં શુસ્ત્રો, હલપત જેવી અનુરાધ, કાન્ત જેવી કયુંપ્રિય શબ્દાવલિ, નરસિંહરાવ જેવી ચોક્કસાઈ, ન્હાનાલાલ જેવી મગનગામી કલ્પના, કલાપી જેવી હૃદયને હમ-મથાવી મુકે તેવી લાગણી, બાળાશંકર જેવી મસ્તી અને મ.ક. દાકર જેવું વિચારનું તત્ત્વ જેવા મળતું નથી. આમ છતાં આ તત્ત્વો કવિની ખાતરી કાવ્ય-કૃતિઓમાં વિકસિત રજૂરૂપે નેવા મળશે એવી આશા આ સંગ્રહ વાંચ્યા પછી જગ્યા વિના રહી શકતી નથી.'

આશા નહિ બલકે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે આ લઘુલેખ મુજરાતના સાહિત્યરસિકોને વિવેચનની ટેડી પર ચૂક્યા વિના રહી શકશે નહિ.

ગાંધીજીએ ૧૯૨૦-૨૧માં આદરેલી સવિનય-ભંગની લડતમાં એક નવો જ સદેશો દેશના જુવાનોને આપ્યો અને તે સરકાર-સંચાલિત શાળા કોલેજો છોડવાનો.

બાપુએ જુદે જુદે તબક્કે આદરેલી સત્યાગ્રહની લડતોનો ઝીણવટથી અભ્યાસ કરનારને તરત જણાઈ આવશે કે, પ્રત્યેક લડત વખતે તેઓ રાષ્ટ્રને એક નવો જ સદેશો આપતા. સત્યાગ્રહની લડતની પદ્ધતિમાં દરવખતે કોઈ નવું જ અને અમરકારક તત્ત્વ દાખલ કરતા. પ્રત્યેક લડતમાં સવિનયભંગનું તત્ત્વ સૂતરૂપે રહેતું. પણ તેની રીતિના જુદા જુદા મણકા દર વખતે નવા નવા પરીવાતા!

કોઈ વાર વિદેશી કાપડની હોળી કરવાની નવી વાત હોય તો કોઈ વાર દાડતાડીની હુકાનો પર પીકેટીંગ કરવાની વાત હોય, અને મીઠાની અપટી લૂટીને વિદેશી સસ્તનતને હવાવી મૂકવાનો કાર્યક્રમ પણ હોય!

૧૯૨૧ના કોંગ્રેસ અધિવેશનમાં બાપુએ શાળા કોલેજોના બહિષ્કારની વાત કરી ત્યારે દેવલાલ કોંગ્રેસી આગેવાનોને એ રુચ્યું નહોતું, અને લાલા લજપતરાયે તો ખુલ્લું ખુલ્લું વિરોધ કર્યો હતો.

પણ લડત-જે ભારતને તેમ વિદેશી સત્તાને માટે પા! નવા પદાર્થપાક જેવી હતી તેનું સંચાલન બાપુએ જ કરવાનું હતું. એટલે એમની પ્રેરણાથી દેશ આખામાં સરકારી શાળા કોલેજો છોડવાની પ્રવૃત્તિ ચાલી.

બાપુનું કોઈ પણ કાર્ય કેવળ નકારાત્મક હોય નહીં, એની રચનાત્મક બાજુ પણ તેઓ રાખતા જ. એમણે સરકારી શાળા કોલેજોની અવેજીમાં રાષ્ટ્રીય શાળા વિદ્યાર્થીઓ સ્થાપવાની પ્રેરણા આપી.

ડિસેમ્બર ૧૯૨૦માં નાગપુર ખાતે કોંગ્રેસ અધિવેશન મળ્યું ત્યારે ત્યાં અખિલ ભારત વિદ્યાર્થી પરિષદ પણ મળેલી. તેના પ્રમુખ હતા લાલા લજપતરાય. તેઓ તો શાળા કોલેજ છોડવાના કાર્યક્રમના વિદ્યાર્થી એટલે એમણે તો અહીં કાર્યક્રમે પ્રમુખસ્થાન છોડીને ચાલ્યા જવું પડેલું, કારણ કે મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ શાળા કોલેજ છોડવાના આશ્રમી હતા અને તેવો ઠરાવ પણ કર્યો!

પડી એ પરિપક્વ પ્રમુખપદ જોમ્મે કોનીકલના ત્યારના ત્રી માર્કેટનું પીકેટીંગ સંભાળેલું. આ ઘટના બતાવી આપે છે કે, બાપુના કાર્યક્રમને વિદ્યાર્થીઓએ કેવા ઉમંગપૂર્ણ વધાવી લીધો હતો.

અમદાવાદમાં તો ચૂંટાત વિદ્યાર્થીઓ સ્થાપના ૧૯૨૦ના થઈ જ ચૂકી હતી અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના પ્રથમ ભારતીય પ્રયોગ હોય ત્યાં બાપુનું કામ થઈ રહ્યું હતું. આચાર્ય ગિરવાણીજી તેનું સંચાલન કરતા હતા.

શાળા કોલેજ છોડવાની અપીલનો સૌથી વધારે જવાબ બજાણે આપ્યો ત્યાં સાત હજાર વિદ્યાર્થીઓએ કોલેજ છોડી પણ તેમણે તે પછીનું કાર્ય શું? એ બાબત મહત્વની હતી.

બંગાળમાં ત્યારે દેશબધુ ચિત્તરંજન દાસની હાક વાગતી હતી એમણે આ બાબતમાં બાપુને જણાવ્યું ‘માર્ગદર્શન આપો!’

બાપુએ વિદ્યાર્થીઓમાં સદેશો ગિરવાણીજી ઉપર મોકલ્યો: ‘કાલે પ્રાતઃકાળની પ્રાર્થનામાં તમારા પાંચ વિદ્યાર્થીઓને લઈને આશ્રમમાં આવો.’

આચાર્યજી, સ્વ કુટાલાર્થ, કાશીનાથ અમીન, સ્વ. શંકરદાસ પાર્વતીશંકર શાસ્ત્રી, પાંડુરંગ વગામે (હાલ સ્વામી રંગ અવધૂત), શ્રી

ચૂનીભાઈ બારાટ અને પ્રભુદાસ વિ. મહેતા જે ત્યાં સહુતા હતા તેમ ૧ લઈને આશ્રમમાં વહેલી સવારે ઉપજ્યા.

પ્રાર્થનામાં ભાગ લીધા પછી સૌ ગાંધીજીના ખંડમાં ગયા.

ગાંધીજીએ તો દેશબંધુની માગણી તેમની અમક્ષ રજૂ કરી દીધી.

આચાર્યજી તો ખુશ થઈ ગયા. એમણે રાષ્ટ્રીય કોલેજને ઉદ્ઘાડવામાં દેશબંધુને મદદ કરવાની તૈયારી બતાવી.

પણ બાપુની ઇચ્છા એવી કંઈ હોત તો તે કામ તેઓ ચિટ્ટી લખીને પણ જણાવી શકત, સાથે વિદ્યાર્થીઓને યોગદાવવાની શી જરૂર?

બાપુએ કહ્યું: ‘આ તો પાશ્ચાત્યો પહેલી પૂણી છે, લડતની ઉમતા વધતાં બીજા લાખો વિદ્યાર્થીઓ શાળા કોલેજો છોડશે, સૌને માટે રાષ્ટ્રીયશાળા કોલેજો ખોલવામાં જૂંચવાઈ જઈશું તો પછી સડતલું શું?’

‘સરકારી શિક્ષણ સંસ્થા છેડીને ઘણા વિદ્યાર્થીઓ તમારી ખાસે આવ્યા છે, હવે

એમાંના કેટલા આ વિદ્યાર્થીઓને છોડી લડતમાં પડવા તૈયાર છે?’

ગિદવાણીજીને હવે ખબર પડી કે સાથે વિદ્યાર્થીઓને લાવવાનું બાપુએ શા માટે કહ્યું હતું!

સાથે આવેલા પાંચે વિદ્યાર્થીઓએ વિદ્યાર્થીક ઘોડવાની હા પાડી.

બાપુએ કહ્યું: ‘દેશબંધુને મારું આ માર્ગ-દર્શન છે. હવે વિદ્યાર્થીકમાં જઈ કેટલા તૈયાર છે તે જુઓ. અને હા, જેટલા તૈયાર થાય તેમને માટે એક માસ માટે ખાસ વર્ગ’ કાઢો, તેમને રેડિયો અને હિન્દી ભાષા શીખવો— પછી સૌને જુદા જુદા એકેક ગામમાં મૂકી દો!’

બાપુનો આદેશ માથે ચઢાવી ગિદવાણીજી વિદ્યાર્થીકમાં પાછા ફર્યા. ત્યાં વાત કરી. ૩૫ વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર થયા. આશ્રમમાં તેમને એક ખાસ વર્ગ કાઢા કાલેલકરે ચલાવ્યો અને પછી તે બધા વિદ્યાર્થીઓ જૂનારાતનાં જુદાં જુદાં ગામોમાં ગયા.

બાપુએ દેશબંધુને આમ માર્ગદર્શન આપ્યું. (પ્રત્યુભાઈ વિ. મહેતાના એક સંસ્મરણ ૫૨૫)

એશિયામાઈનરમાં રમનાં નામે એક શહેર છે. તેમાં એક મોટી રહેતો હતો. આપું ગામ તેને ત્યાંથી માલ ઉપાડે, પણ તેને લોભનો થોભ નહોતો; તે ખોટાં કાટલાં રાખતો અને તે વડે તેના ઘરાકોને તે હમોશાં ઉતરતો.

કાલુશાહેમ દુકાનદારોનાં તાજવાં—કાટલાં તપાસવા એક તપાસણી અમલદારને મોકલનાર છે એવી વાત એના જણવામાં આવી. પહેલાં તો તે ગભરાયો, પણ ત્યાં જ તેના જણવામાં આવ્યું કે કાલુશાહેમના તાજે નોકરી કરતા પોતાના પુત્રને જ એ કામની મોંપણી થઈ છે. આ જણીને તેના જીવને પૂરી નિરાંત વળી, અને તેની હમોશની ટેવ તેણે બદલી રાખી. તેના મિત્રો તેની આ કુટેવ જણતા હતા તેથી તેઓએ તેને ચેતવણી આપી, પણ પોતાનો દીકરો જ તપાસનાર છે એટલે ફિકર નહિ એમ મનોમન માનીને તેણે તેઓની વાત ગણ્યાની નહિ.

હવે, વારા પ્રમાણે તેને ત્યાં ૫ તપાસણી કરનાર આવી ચડ્યા. અમલદારે વેપારીને કાટલાં રજૂ કરવા કહ્યું—ત્યારે પેલા મોટીએ જવાબ દીધો: દીકરા....પણ અમલદારે એ સાંભળ્યું નહિ, તેણે તો વેપારીના ઘરની જડતી ચેવરાવી અને કાટલાં-તાજવાં તપાસી જ્યાં તો તેમાં ગરબડ જણાઈ. દેશના ધારા પ્રમાણે તે જ વખતે મોટીને અમુક દંડ અને પગને તળીએ પચાસ મોટીની શિક્ષા ફરમાવી!

ગિરિપ્રવચન

- ૧ ધન્ય છે તેઓ જેમનો સ્વભાવ સંક છે; કેમકે સ્વર્ગનું રાજ્ય તેમનું જ છે.
- ૨ ધન્ય છે તેઓ જે શોકમગ્ન છે; કેમકે તેમને સાન્વન મળશે.
- ૩ ધન્ય છે તેઓ જે નમ્ર છે; કેમકે ધરવીનો વારસો તેમને મળશે.
- ૪ ધન્ય છે તેઓ જે તપ અથવા ઉપવાસાદિ કે નિર્જળાં મત કરે છે; કેમકે તેઓ સભર ભરાશે.
- ૫ ધન્ય છે તેઓ જે કઠુણાળુ છે; કેમકે તેમની ઉપર કઠુણા વરસશે.
- ૬ ધન્ય છે તેઓ જેમનાં અંતર સુદ છે; કેમકે તમને પ્રભુનાં દર્શન થશે.
- ૭ ધન્ય છે તેઓ જે શાંતિના હૃદ છે; કેમકે તેઓ પ્રભુનાં બાળકો કહેવાશે.
- ૮ ધન્ય છે તેઓ જે ધર્મને અથવા ત્રાસ વેકે છે; કેમકે સ્વર્ગનું રાજ્ય તેમનું છે.
- ૯ ધન્ય છે તમને જ્યારે મારા પ્રત્યેના પ્રેમને ખાતર લોકો તમારી નિન્દા કરશે, ત્રાસ વરસાવશે અને આજી ચડાવીને તમારે માથે માછલાં ધોશે.
- ૧૦ આનંદો અને ઉદ્ધાસ કરો; કેમકે સ્વર્ગમાં તમને અદકો બદલો મળશે. તમારી પૂર્વે આવેલા કુદીરઓલિયાઓને, પીરપેગ-બદોને તેમણે આમ જ રંગડચા હતા.
- ૧૧ તમે આ ધરતીનું લૂણ છો. જે લૂણ પોતાનું લૂણપણ છોડે તો તેને લૂણ બનાવનાર કોણ હતું? માટે દુનિયા નકામી

- ગણીને આપણે ઘા કરી દે, આપણને પગ નીચે છુંદી નાખે એ જ આપણા ધરમ ને એ જ આપણી ધારણા છે.
  - ૧૨ તમે આ જગતના પ્રકાશ પાથરનારા છો. જે નગર ડુંગરે વસ્યું હોય તે કદી ઢંકાય નહિ.
  - ૧૩ લોકો કોડિયાં પ્રમટ્ટાવીને તેને કાઢી તળે નથી ઢંકતા પણ ગોળતામાં મૂકે છે આથી ધરનાં બધાંને એ અજવાળું આપે છે.
  - ૧૪ લોકો સમક્ષ તમારો પ્રકાશ એવો ઊજા-માળો રહે જેથી તમારા સત્કૃત્યોને તેઓ ભોંઈ શકે અને સ્વર્ગના સ્વામી પ્રભુના ગુણાનુવાદ ગાર્હ શકે.
  - ૧૫ એમ ન ધારતા કે હું જગતના કાનૂનોને ઢાળવા કે પીરપેગબદોને ઊથાપવા આવ્યો છું. હું ઊથાપવા નહિ પણ થાપવા આવ્યો છું.
  - ૧૬ માટે હું તમને સત્ય સંભળાવું છું કે જ્યાં સુધી પૃથ્વી અને સ્વર્ગની દૃઢતાલી છે અને બધું અભરે ભરાયું નથી ત્યાં સુધી પૃથ્વી નિયમોમાં એક કાનામાદાનો પણ ફેરફાર થવાનો નથી.
- આ ગણગાંઠ્યા આદેશોમાંના એકનો પણ જે ભંગ કરશે અને ખીલને તેમ કરતાં શિખવશે તેમની સ્વર્ગના રાજ્યમાં બે બદામની પણ કીમત નહિ હોય. જેઓ આ આદેશોને પાળશે અને ખીલને પાળતાં શિખવશે તેમનો સ્વર્ગના રાજ્યમાં જ્યજ્યકાર થશે. (ક્રમશઃ)

સુખની લાવચો કેવી લોભાભણી હોય છે? વીરવા જ એમાથી બચે હંકચુલેસનો દાખલો મોજૂદ છે

એક દિવસ હંકચુલેસ આગળ બે દેવીઓ આવીને ઊભી રહી તેમાની એક ઘણી જ પ્રગલ્ભતાથી ધોવવા લાગી હંકચુલેસ! બે તુ મારી વાત માનીને માગ આદેશ પ્રમાણે આવીશ તો તને દુનિયામા કોઈ ભતની સુશ્રેયની કે શ્રમ પડવાના નથી અને આખી જિંદગી તુ સુખચેતના ગાગી શકીશ તને ખાવા પીવામા કશી મજા નહિ હોય પહેરવા બોઢવા અને રહેવા - કરવાનીય તારે કશી ચિંતા નહિ રાખની પડે ગાડી - ઘોડા, બાગ બગીચા એ બધી મોજશોખમજાની જાણ તને એકદમ તે અને તેટલી મળશે. હું ખ કે મહેનત શુ એ તો સ્વપ્ને ય તને નહિ બાજુવા મળે

હંકચુલેસ ડાહ્યો અને વિચારવત પુરુષ હતો તેણે આ સર્વ બયાન સંભળ્યું ખરું પણ તે એકદમ માન્યુ નહિ કારણ એ દેવીના સુખ ઉપર ખોટા દેખાડો ઘણો વાગ્યો, પણ વિનય, શાન્ત કે જડી સન્ધ્યાઈની એક પણ રેખા નજર ન પડી આથી તેણે તેને પૂછ્યું 'દેવી! કોણ ડો તમે? શુ તમારું નામ?' દેવીએ કહ્યું 'મારા આહત્ર-પ્રશસકો અને સુખવક્ત્રી કહે છે અવગત, મારા દુરમનો-નિહંકોએ મારું નામ ખાનગીમા દુર્ગુણમા રાખ્યું છે'

ખીન દેવી, જેમનું નામ ધર્મલક્ષ્મી હતું તેમણે એવ વજ્ર ધારણ કર્યો હતા અને તેમનું સુખ પવિત્ર ઈશ્વરી તેજથી દીપી ગયું હતું પીમા પનસ્પત્ર ત્રાજે તે બોલ્યા 'હંકચુલેસ! હું તને અને તારા મામાપને મારી પેડે આગળ છું. તારા ઉપર જે શ્રમભોજ વેદાગ વાનુ મોખ્યુ છે તેની ય મને પૂજી બાજુ છે તેથી / તને કહું છું કે બે તુ મારું કહું માનવાનો હો તો કલ્પ શરૂમા તને ખૂબ મદદો

નકશે, પણ જાતે તો તુ જરૂર સુખી થઈશ અને સંકટ સમયે પણ બે તુ મારું સ્મરણ રાખીશ તો તને ચાક નહિ જલાય બનકે તારા થાડ અને સંકટ આનંદરૂપ બની જશે વગર મહેનતે તને સુખ મળશે-એવું ખોટું વચન હું તને નથી આપતી હું તો આ વિશ્વ બંધસ્થામા જે ખરી સ્થિતિ છે તેનું જ બયાન તારી પાને કરું છું માલગ શ્રમ વિના કશું છે જ નહિ તારે તન્દુગ્મત રહેવું હોય તો -સરત કરજે પણ મરી માણસ થવું હોય તો વિદ્યા સપાદન કરજે હોકોમા સારી પ્રીતિ મેળવની હોય તો લોકોપયોગી કામ કરજે અને જે કરે તે મારી ખાતર કરજે કારણ એમ દરીગ તો જ પ્રભુ રાજ રહેશે'

સુખવક્ત્રી મરઢમરક હમી રહી હતી તે વચ્ચે જ બોલી ઊઠી હંકચુલેસ! બે તો ખરો, આ તને કેવો વિકટ માર્ગ દર્શાવે છે? એવું તે કાણ ગાડું હોય જે કૂવ મૂકી ગટામા આવે?

આ સાલગતા જ ધર્મલક્ષ્મીનું શીલું ચન્દ્રશુ સુખ પ્રતાપી સૂર જેવું પ્રખર થઈ ગયું સુખવક્ત્રી ભણી ફરીને તે બોલ્યા 'અરે, હુંધ' શા ખાતર તુ આ માનવબાવને ખોટા માર્ગે દર્શાવે છે? મને ઈશ્વરે માનવમાવતુ કન્યાણુ ઢગ્વા મોકલી છે એ લાભમા શા નાહું નહતરકેપ થાય છે?

આ સાલગીને સુખવક્ત્રીનું મોવીતુ પડી ગયું અને તે કરગરીને બોલી 'દેવી! શે આનંદ ધર્મીને આ માનવબાવને લાવચવશ કરવા ચલ દ્યો એ અગમ્ય કામ કરે આજ પડી દલી પત્ર હું આવી પહેવ નહિ ઠરું હું તો આપની દામી દાખવ રહેવા માગુ છું એટલે હંક અને આપો

ધર્મલક્ષ્મીનું હૃદય કોમળ હતું તેણે દયા બાણી સુખવક્ત્રીની આ માગની સ્વીકારી

જાપાન યાત્રી

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

[કવિની જાપાનયાત્રા હરે પૂરી થાય છે આપને તેજે રાકયા છીએ કે કવિની આધ્યાત્મિક નજરથી સુખમાં સુખ અથવા કેમજી બાવથી બરેલી સમસ્ત માનવજાતિની સમ પોષના થઈ છે જાપાનની કલ સજ, તેની સ રસુતિ તેની પ્રામિર્ક ભાવના, તેના રીતરિવાજે વ રે સ ધે તેઓ ભારતીય સ રસુતિને સરખ નતા

મયા છે અને ક્યારેક ક્યારેક તો તેમા મેવાઈ પણ ગએના જણાય છે આ યાત્રા કેવળ ભૌતિક જ્ઞાન આપનારી છે એમ મહેવા કરતા જાપાનમુમિને ધુરોપાદિ સ ધે સરખાતીને સોની જેમ સોનાને કાળા પથ્થરની મસોડીએ ચડાવે છે ન તેનો મસ ક ટે હ તેમ તેમણે તેના મુખ્યો આક્રિયા છે મનમાં મઈક વાર એમ થયું થઈ આવે કે કવિને જાપાનની ધરણાભાર વિષની કળાસમજ આ ની બ વ મ જ લક્ષ્યમાં રાખેલા તેના કરતા સારા એ ભ રતને હાશપટ્ટના થ કળ અને કમળુ કારન એ પણ ધરણાભારનો કંઈ અ વરચક મસ । છે અને ભ રતમા (શુજાતાના) કોઈ પણ ગામડામાં જઈ ચડીએ તો માટીના બોગીપ થી સરસ રીતે નીતો ની પીને ફવરેન વ રે ચિતરામણ થારેના સુદર ફનાત્મક ઘરો એવ મા જરૂર આવશે એમના ચકચકીત વાસુ જે થી પાલિયાસ અને મંદીરા શોભતા હોય છે આમ જાપાનની સામે ભારતને સરખાતી રાકવાની સ મશી કવને મગી રહેલ ખરી પણ હરો ! બુગાળ એ પ । ભારતીય સ રસુતિનુ જ પ્રતિબિબ છે અને કવિની સમન્વિત નજરે રવીન્દ્ર ક્યાં હશે તો કેમકે, કવિ એ તો આતરમહેશનો સમ્ર ક રહ્યો એની નજર તો સાધૂનમી અને સ રીન્દ્રાપી હે થ । તા પછી આપો બિંબવાનુ કશુ જ રહેતુ નથી અનુભવ]

ગ્રીક અનિમિશ જાતિ હતી નહિ ચેમન હતી નહિ ત્યારે ભારતવર્ષમાં ય અનાર્ષમાં આર્ષ મિશ્ર બની ગએના એમા તો કોઈ સ કેહ છે નહિ

જાપાનની જેતા મનમાં થાય કે છે તેઓ એક ધાતુના કહેવા નથી પૃથ્વી ઉપરની ધતુઓમાંની જાતિ પોતાના રક્તાની અવિમિશ્રતા ઉપર ગર્વ કરતી હોય છે જાપાનીના મનમાં આ અભિમાનનો છાગે સરખો જણાતો નથી જાપાની સાથે ભારતીય મિશ્રણ થયુ છે, એકવાર તેમના પ્રેરણા આ વાત સ ન ધે વાચતા મજેનુ એટલે કોઈ વાયકે આઆથી અનર્થ કરવાનો રહેતો નથી એનુ જ નહિ થયુ ચિત્ર વગેરેની કતા સ બધે ભારતવર્ષના તેઓ નકશી છે એ હકીકત

આપણે તો તદ્દન વીસરી ગયા છીએ પશુ જાપાની એ વાતનો રવીકાગ કરતા જરા ય સ કોચાતા નથી વસ્તવિક નકશુ એ પશુ છૂપારવાની કોશિશ કરે છે નકશુ જેના દ્વાચતુ છે તે નકશુ નકશુ રહી ગયુ, ધન થવા પામ્યુ નથી ભારત પાસેની જાપાને એ કાષ્ટ મેળ યુ હોય તે તેમની સ પૂર્ણ સ પતિ છે એમના મન ની પ્રવળતા એવી છે કે અન્યની સ પતને પોતા ની સ પત ગણી સકે ખરા જેમના મન રચાવર છે તેમને માટે બહારની વસ્તુ મોઝરપ છે કેમકે પોતાનુ અચન અસ્તિત્વ જ તેમને પસે મેહુ જ નકે લાગે છે

ફક્ત જાતિ વિષે તો શુ પુ ન થય વિષે ॥

સમગ્ર પશુ સુવિધાનાળી છે નાની સરખી જગા તમરન ગતિના મિલનને માટે લેખુ મમ કરે ■ તારુ પુરણુ જે હોય તો વસ્તુ સગીન અને છે ચીન ભારતવર્ષની જેમ વિસ્તીર્ણુ જગામાથી રક્ત વિભક્ત થવા ઠોશિશ કરે ખરો પશુ તેથી કરીને તે સમૂહો ફર થવાનુ કન્ઠે નહિ

પ્રાચીન કાગે ગ્રીસ રોમ અને આધુનિક કાગે ઈંગ્લેન્ડ વગેરે દેશો સકીજુ રથાનમાથી સમિન થઈને વિસ્તીર્ણુ રથાનના અધિકાર મેળના પામ્યા છે આજકાન એશિયામાથી જાપાનને આ એક સુવિધા છે એક બાજુ તેની માનસમુત્તિમા હમેશનો ચનનધર્મ છે એના માટે ચીન ઠોરિયા વગેરે પડોતીઓ પાસેથી જાપાન એમની સભ્યતાના સમરન ઉપરણુ અનાયાસે આત્મસાત્ કરી શક્યો છે અને એક તરફ નાનીસરખી પરિસર (નગર અથવા પર્વતાદિ પાસેની) જગામા સમગત જાતિ અતિ સહજ ભાવે ભારતમા એક નાણે જનપ્રાણિત થઈ શકી છે જે મહત્તે જાપાનના મગજમા આત્મગુણ માટેના ખ્યાલો આવે કે યુગેપ પાસેથી દીક્ષા પ્રહપુ કરવી પડે એ જ મહત્તે જાપાનના સમસ્ત કર્તવ્યનાથી અનુકૂળ લક્ષણુ જન્યુન થઈ ગય

યુરોપની સભ્યતાનો એકાનભાવે વિચાર કરીએ તો તે જગમ મનની સભ્યતા છે ચ્યાવર મનની સજ્જતા નથી આ સજ્જતા કમાગત નથી ચિતા નવા લક્ષણુ નવી પરીક્ષામાથી વિચનવતરગોનો વિસ્તાર કરી રહી છે એશિયામા એક માત્ર જાપાનના મનમા આ સ્વાભાવિક ચનનધર્મ હોવાને મરણુ જાપાન સહેજમા યુરોપની ચાને ચાવતા પામ્યો છે અને તેથી કરીને તેનાથી પરિણામનો આઘાત સહન થઈ શકતો નથી કારણુ ઉપકરણુ જે કર્ત પામ્યો ૮ તેનાથી તેની નિષ્ઠિ ગ્મી છે અર્થાત્ પોતાના જનની સાથે આ સૌને મેળના પડે છે આ બની નથી ચીએ કયાય બાધક નથી ડેલી તેમ માનવાને કાપુ નથી પશુ સચનતાના વેગમા આ બધી બાધના નશ પામે છે પડેને પડેને જે અસગન અદ્ધુન બનીને દેખા દે છે કમે કમે એના ધમ્તા

પરિવર્તનમા સુસગત જન્યુન થાય છે એક દિવસ જે અનાસ્યક છે, તેને સધર છે અને બીજે દિવસે તેને ફગારી દેવાય છે. એક દિવસ પોતાની ચીજને બીજના હાથમા સોપાય છે અને એક દિવસ કરીથી એને જ પાછી લઈ ને છે આ જાતની જુસિ હજુ પશુ તેનામા કામ કરી રહી છે આ વિકૃતિ મલ્લુ વાગી મલ્લુન તેનો જ ડર રહે છે જે વિકૃતિ પ્રાચીની વીના માથે એક એક સમરે દેખા દે છે પ્રાણુ પોતે એમાથી માથુ ઉચકીને સામે ખડો થાય છે

ત્યારે હુ જાપાનમા હતા ત્યારે એક વાત વારવાર મારા મનમા આવ્યા કરી મે અનુભવ કર્યો હતો કે ભારતમા બમાગીઓ સાથે જાપાનીઓ જે રીતે મળી જાય છે તે રીતે બમાગીઓ આ દેશમા ચારીને મળી શકતા નથી તેમને બધુ નબુ નબુ લાગે છે નબુ નબુ થઈ પડે છે

તેનુ એક કારણુ છે બમાગીના રમતમા અનેક મિત્રણુ છે એવુ મિત્રણુ ભારતમા કયાય બન્યુ છે કે કમ તેના કા દેહ છે એ સિવાય બમાગી ભારતના કોઈ પશુ ખૂણે વસતો હોય ત્યા લાના સમવ માટે તો ભારતના અન્ય પ્રદેશોને તે મગી જતો હોય છે બમાગ જતો મૂળે પાડવ ત્યત્તા દેશ બમાગ એક દિવસ દીર્ઘકાળ સુધી બૌધ્ધમાન તમે અથવા અન્ય કારણો જે હોય તે આચારમ્રજ બનીને ધમ્કકડો બની બેરેનો તેની કરીને એનુ સમીજુ સ્વાતથ્ય એવુ બની ચૂકેતુ કે આ કારણથી બમાગીનુ ચિત્ત બધનમુકિતની અપેક્ષા રાખતુ થન બએતુ અને નબુ શિક્ષણુ પ્રહણુ કરનામા બમાગીની તોને ભારત માથી ખીજુ કોર્ડ ચારી ના શકે યુરોપીય સજ્જતાની પૂરેપૂરી દીક્ષા જાપાનની જેમ આપણેને બાધક નથી પારાના કૃપણુ હાથેથી આપણે જેટલુ પામીએ છીએ તેનાથી વિરેય આપણે પડે ફર્નબ હોય છે પરતુ યુરોપીય શિક્ષણુ આપણા દેશમા સપૂજુ સુમમ થઈ પ પુ હોત તેની તો શકા નથી બમાગી ચારેકારથી તે સપૂજુ પડે મેળની રલી પેન આને ત્યા ત્યાથી નિવાશિમણુ મેળવતુ આપણે પડે કમલ સરતુ થઈ પડ્યુ છે તો પ પુ વિશ્વવિદ્યાનપના સખીયુ પ્રવેશ

હારે બગાળી હોકરો દર્શને માટે માથા પછાડે કે વસ્તુન ભારતના અન્ય બાગના સારા ય પ્રદેશ કરતા બગાળમા જે અસંતોષની લાગણીઓ દેખાય છે તેનુ એકમાત્ર કારણ આપ ની આનાન પ્રાપ્ત ગતિ જે કાઈ ઈમેલ, નેના તરફનુ બગાળીના ઉદ્દેશ્યિન ચિત્તને ખુશો પ્રજાગરૂં ધની રજો હતો બગેજ ની અત્યંત સમીરે જના માટે આપણે તૈયાર થયા હતા એ નિષે બની જતના સમયરોડી મર્ચાંદાનુ ઉત્તર કરના માટે બગાળી જ સર્વપ્રથમે જોતો થયો હતો પણ અત્રે અગ્રેજીની પાસે વયારે અવમાન પામ્યે ત્યારે તેનુ મન પ્રચક અભિમાને જાહેત ચર્ચ થયુ એ જ એના અનુરાગમા વિકારનુ નિમિત્ત બન્યુ

આ અભિમાનથી જ, આજના નરુણગના સિંહચુને અપનાવતા બગાળી મન સૌથી વધારે અવકાષ છે આજ આપણે જે સડગ કુતર્ક અને મિથ્યા સુક્તિથી પશ્ચિમના ન્યાનનો મ પૂરું પછે અસીકાર કરવાની એટા કરીએ છીએ તે આપણે માટે રામાવિક નથી પણ નિરોધી તરનની ધીમા દારા આપણને સચેત કરે છે

બગાળી મનના આ પ્રવગ વિરોધમા તમને અનન ધર્મ જ પ્રકાશિત થાય છે પરંતુ વિરોધ કરી પણ કઈ સર્જન કરી શકતો નથી વિરોધમા દૃષ્ટિ કનુપિન અને શક્તિ નિરૂત બને છે આ મહાવેદના આપણા મનમા રહે છે એ દરીકત આપણે જુડીએ તો આનશે નહિ પૂરું અને પશ્ચિમના મિનનતા સિદ્ધારના ઉદ્દેશ્યનના ભાર બગાળીની ઉપર અસર પે છે એટલા પૂરતો બગાળી નરુણગો પ્રથમ પથપ્રવર્તક રામમેહન રામ છે પશ્ચિમનો મ પૂરું પછે રીકાર કરવામા તેઓએ ભીરુતા બતાવી નથી કેમકે પૂરું પ્રતિ તેમની શ્રદ્ધા અટળ હતી ત્યો જ પશ્ચિમને જોઈ શકયા હતા તે કાર્કઅલ્પકારી રક્ષિત નહિ વાણિજ્યગી પશ્ચિમ નહિ પણ ઘાને પ્રાણે પૂરે પૂરા શોભીના પશ્ચિમને જોઈ શકયા હતા

જાપાને યુરોપ પાસેથી કમની બને અસ્થની દીક્ષા મહંજુ કરી છે તેની પાસેથી વિગાન સિંહચુને લાભ દર્જ બેગ છે પણ એ જે બેધ છે એમા તો

મારા મનને એમ નાં છે યુરોપ ની સાથે જાપાનનુ એક પ્રકારનુ અતરતમ સામ્ય છે જે ગૂં રીતે યુરોપનુ પ્રતિષ્ઠિત મહત્ત છે, તે છે આધ્યામિક એ માત્ર એનુ કર્મનિપૂર નથી પણ એ છે એનો નૈતિક આર્થ આ બાગતમા જ જાપાન સાથે યુરોપનો મુગાન ભે છે મનુષ્યત્વની જે સાધના અમૃત પોકને માની એના અભિમુખે તે આનંદો લેાય જે સાધના કેવળ માત્ર સામાજિક વ્યવસ્થાનુ અગ નથી જે સાધના સામારિક પ્રયોજને અથવા રત જાનિગન રાષ્ટ્રને પશુ અતિક્રમ કરીને પોતાનુ લક્ષ્ય રચાવિન કરે છે તે સાધનાના ક્ષેત્રમા ભારન ની સાથે યુરોપનુ મિત્રન જેટલુ સહજ છે તેટલ જાપાનની સથે નંડી જાપા ની સંબંધના પ્રસાદનો એક શણ્ણિક પરિચય એ બને છે તેની સમસ્ત શક્તિ અને દક્ષતાનુ રચાન ત્યાના લકારમા સૌથી વધારે સામગ્રી સધરવામા આવની લેાય તો તે છે એમની કૃતકર્મતા તેમના મદિરોમાનો સૌથી મોટો દેવતા રાદેશિકે રાથ જાપાન સમસ્ત યુરોપ માથી સહજિક રીત આધુનિક જર્મનીના શક્તિ ઉપાસક નવીન દાર્શનિકો પાસેથી મત મહંજુ કરી શક્યો છે નેરુનેનો અથ તેમની પાસે સૌથી વિશેષ ભાવે સમાદર યુધ છે તેથી આજ પર્વન જાપાન હિતમ રીતે સ્થિર ચર્ક શક્યો નથી કાઈ પણ ધર્મમા તેનુ પ્રચાજન છે કે નહિ અપના ધર્મ શુ તે તે વિચારી શક્યો તરી કઈક દિરસો સુધી તો તેનો સક પ હતો કે ખ્રિસ્તી ધર્મ રીકારવો ત્યારે તેને વિશ્વાસ હતો કે યુરોપ જે ધર્મને આનવ આપી રજો છે તે જ ધર્મ તેને શક્તિ આપે છે એગે કે ક્રિમિવનને તોપનફકની સાથે સાથે જ સાચવાની દરકાર ડેલી જરૂરી છે પરંતુ આધુનિક યુરોપમા શક્તિ કિશલસલની સમથે સમથે કાઈ સમરથી આ માન્યતાને છોડવી પડી છે કેમકે ખ્રિસ્તી ધર્મ રરખ દુર્ગતનો ધર્મ છે તે રીરનો ધર્મ નથી એમ યુરોપે બોનવાની શરૂઆત કરી દીરી છે જે માગુસ નમજો તેનુ કામ રવાઈ, નમ્રના ક્ષમા અને ત્યાગ ધર્મનો પ્રચાર કરવો સસારમા જેઓ પરાજિત તે

ધર્મમાં તેમની મુદિયા. સંસારમાં જેઓ વિનિતતા તેમના ધર્મમાં બાધા. આ વાત જાપાનના મનમાં સહજ લાગી છે. એટલા માટે જાપાનની સમજશક્તિ માણસની આ ધર્મભૂદિની અવગણના કરે છે. આ અવગણના બીજા કોઈ દેશમાં ચાલી શકત નહિ. પણ જાપાનમાં ચાલી શકે છે તેનું કારણ જાપાનમાં આ સમજનો વિકાસ હતો નહિ. અને એની સમજના અભાવ ઉપર જાપાન આજ ગવિંત બને છે. તે જાણે છે કે સમયનો દાગ એમાંથી તે મુક્ત છે એટલા માટે તે જીતી શકશે.

જાપાનના કમ્કાંડીઓએ જે ધર્મને વિશેષરૂપે આશ્રય આપ્યો છે, એ જ બને છે 'શીટો' ધર્મ. તેનો આ ધર્મ છે માત્ર સંસ્કારમૂલક. તે અધ્યાત્મમૂલક નથી. આ ધર્મ રાજાને અને પૂર્વજોને દેવતા ગણે છે. એટલે કે સ્વદેશાસકિતને જીએ લાવવાના ઉપાયરૂપે આ સંસ્કારને વ્યવહારમાં લાવે છે.

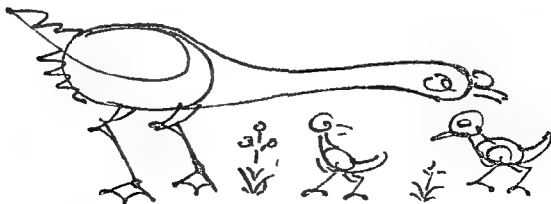
પણ યુરોપીય સભ્યતા મંગાલીય સભ્યતાની જેમ એકરૂપ નથી. એક અંતરપટ છે. તે ઘણા દિવસથી Kingdom of Heaven નો સ્વીકાર કરતો આવ્યો છે. ત્યાં જે નમ્રે તે-વિનિતતા. બીજા જે, તે પોતાથી

સારા ધર્મ શકે છે. કમ્કુશળતા નહિ, પરમાર્થ જ ત્યાંની શેષ વિભૂતિ. અંતરના પ્રદેશ સંચારથી એ પોતાના સત્યનું મૂલ્ય આપે.

યુરોપીય સભ્યતાના આ અંતરમહલનાં દાર કદી કદી બધે ધર્મ જાય, કદી કદી ત્યાંનો દીવ પ્રકટે પણ નહિ. હાલે તેમ હો, પણ આ મહલની પાટી બીંત, બહારના તોપગોળા વીંવી શકતા નથી. શેષ પર્વન્ત ટકી શકે છે અને અહીંની સભ્યતાની સારી યે સમસ્યા સમાધાનરૂપ થાય છે.

આપણી સાથે યુરોપનો કર્યાં મેળ કદી ન ખાય પણ આ મહાન જગાએ તો તેનો મેળ છે. આપણે અંતરતર માણસને ગણીએ, તેને બહારના માણસ કરતાં સવિશેષ ગણીએ. જે જન્મ માણસનો દ્વિતીય જન્મ, તેને માટે આપણે વેદના અનુભવીએ. આ જગાએ, માણસના આંતરપ્રાસાદે, યુરોપની સાથે થએલી આપણી અવર જવરનાં એક પદચિન્હ જોઈ શકીએ ખરાં. આ આંતરપ્રાસાદનાં કહો કે આંતરમહલનાં કહો, એમાં વસતા માણસમાં જે મેળ, જે મિલન, એ જ મિલન સાચું મિલન છે. આ મિલનનાં દારનું ઉદ્ધાપન કરવા માટે બાળાને બાહ્યવાન છે. તેનાં અનેક ચિહ્ન અનેક દિનથી જોવા મળે છે.

અનુ૦ વિમળા પટેલ

આરતી પૂરી થઈ. ભાવિક લાજો શ્રદ્ધા ને આદરભાવથી મૂર્તિને પ્રણામ કરી ગહાર નીકળવા લાગ્યા. એમાં એક વૃદ્ધ હતો. જ્ઞ-મથી જ સૂરદાસ. એની સાથે એના 'જ્યેષ્ઠપુત્ર'નો છેકરો હતો. ઉંમર હશે દસબાર વરસની. વૃદ્ધ દાદાનો એક હાથ છેકરાના ખભા પર ને બીજો લાકડીની મૂઠ પર.

અને પગથિયા ઉતરી રહ્યા હતા. છેકરાએ પ્રશ્ન કર્યો—‘બાપુ, પદ્મ-લોચન એટલે શું ?’ આરતીના કેટલાક શબ્દો મનમાં કેાતરાઈ ગયા હતા.

‘કમળ જેવાં લોચન, આંખો બેટા!’

‘અને કુંજ-પદ્મ, બાપુ!’

‘કમળ જેવા પગ, ચરણ બેટા!’

—અને પગથિયા ઊતરી ગયા હતા ને પોતાની ઝૂંપડી તરફ જઈ રહ્યા હતા.

‘અને કર-કમળ બાપુ!’

‘કમળ જેવા હાથ, બેટા!’

‘કમળ, કમળ, કમળ—અર્ધ કમળ જેવું, પથ્થુ કમળ કેવુ હોય છે. બાપુ, એ તો કહો?’ વૃદ્ધની જ્યોતિહીન આંખો સામે એક ચળકતી રેખા અગાધ નાંખતી ચાલી ગઈ. થોડીવાર અટકીને એ બોલ્યા,

‘જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ, બેટા.’

‘જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ, બાપુ!’

‘હા બેટા.’

મંદિરની અંદર ગિરાજેલી મૂર્તિના અહેરા પર નૈસર્ગિક તેજ, આખોમાં અપાર દયા, હોઠો પર સ્નેહભરી મુસ્કાન હતી. બાળકના મનમાં પ્રકાશની એક રેખા અગમગી હઈ. મનોપટ પર આજ અહેરાની કદપના કરી દીધી.

‘હું નાણી ગયો બાપુ.’

‘શું નાણું, બેટા?’

‘કમળ હોય છે એવું જ ભગવાનનું સ્વરૂપ.’

‘તે’ દેખ્યું છે ભગવાનનું સ્વરૂપ?’

‘હા બાપુ.’

‘કેવું હોય છે, અતાવ તો ખરે!’ જે સ્વરૂપને આજ સુધી જોઈ શક્યા નથી એ સ્વરૂપને નાણુવા એમની વાળી પુકાર કરતી બોલી હઈ.

‘જેવું કમળ, બાપુ!’

આ સાંભળતાં એમની આંખોમાંથી દડદડ આસુ વહેવા માંડ્યા. કમળ જેવા કોમળ હૃદયના મણુના દર્શન કરવા એમનાં નયનો નાણુ અંતરનો ખૂણેખૂણે દૂંઢી વળ્યા. એ પોતે મનો-મન પ્રાર્થનાના સ્વરો શ્રુત રહ્યા:

‘નવકંજ લોચન,

કંજસુખ કર કંજ પદ, કંજસુખ....’

‘પથ્થુ બાપુ, એક પ્રશ્ન થાય છે.’

‘પૂછને બેટા!’

‘બાપુ, તમે કહો છો કે ભગવાન પોતે જ કમળ જેવા છે તો બાપુ, કહોને, એ ક્યાં વસે છે?’

‘બેટા, ભગવાન તો મનુષ્યના અંતરમાં વસે છે.’

વૃદ્ધની આખે અંધારું પથરાવા લાગ્યું. ઝૂંપડી હજુ ફર હતી સંધ્યા કચારની થે ચાલી ગઈ હતી ને રાતના અધારાં મેરાં બનતાં જતાં હતાં. મંદિરમાંથી ભગવાનના દર્શન કરીને ભાવિક લાજો ઘર તરફ જઈ રહ્યા હતા. વૃદ્ધ બાળકનો ખભો છેડી દીધો. રસ્તામાં એક ચોટા પથ્થર પર વૃદ્ધદાદાનો પગ પડતા લથડીયું ખાઈ ગયા. પગમાંથી લોહીની ધારા વહી ચાલી. છેકરો એઆક્રોશ બની ગયો. મંદિરમાં જોયા હતા એ જ ભક્તો એની પાસેથી એક પછી એક પસાર થઈ રહ્યા હતા. કોઈ અમલદાર હતા. તો કોઈ વટીલ, કોઈ શેઠ તો કોઈ ચિણક, કોઈ પગે ચાલીને,

કોઈ સાબકત પર તો કોઈ મોટરમાં. છોકરો રાહ ભેતો બેઠો. હમણા કોઈ ભક્ત આવશે ને મોટરમાં સુવકાળી બાપુને ઘેર પહોંચાડશે, એ નહિ તો ત્રીજે કોઈ ભક્ત આવશે ને બાપુને ટેકો આપીને ઘેર લઈ જશે. છોકરો ભગવાનના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતો બેઠો. રાત ઘેરી થતી ગઈ. કોઈ આવ્યું નહિ. છોકરો વૃદ્ધદાદાને ઉઠાડીને માંડ માંડ ટેકો આપતો.

જૂંપડી સુધી લઈ ગયો અને ખાટલો પાથરી સૂવરાખ્યા.

વૃદ્ધદાદાના શ્વાસોશ્વાસ ધમણની પેઠે ચાલતા હતા. છોકરે બાપુને પંખો નાંખતા નાંખતા કહે:

‘બાપુ, તમે તો કહેતા’તા કે ભગવાન તો માણસના હૃદયમાં વસે છે. તો માણસનું હૃદય કમળ જેવું કેમ નહિ હોય ?

લાઈકર્ગસના સંયમ

લાઈકર્ગસ સ્પોર્ટ્સ નેતા હતો. સ્પોર્ટ્સ લોકો મનાચારી અને દંડ મનોબળવાળા તથા મજબૂત શરીરના અને તે માટે તેણે ખૂબ જહેમત ઉઠાવી હતી અને વિચારપૂર્વક એણે ધનુષ્ય સખત અને કપરા-કઠણ કાવદાઓ બાંધ્યા હતા.

એના અમલમાં ભાતગતનાં ખાનપાન કરવાની લોકોને છૂટ નહોતી. ખિજાના પર ચાકર પાથરવાની કે સુંદર રાતરચીલું ધરમા રાખવા દેવાની ચ છૂટ ન હતી.

અત્યારે આપણને આ નિયમો સખત અને કઠાય કૂર પણ લાગે પણ જૂની બીનાઓને જે તે જમાનાની શરતે ભેદ એ તો તેની યથાર્થતા ચ સમજાય. તે જમાનામાં તે દેશકાળમાં લોકોને પોતાની જાતનું રક્ષણ કરવાનું હતું અને તે માટે લોકોને પૂરાપાવરધા અને મજબૂત-બહાદુર બનાવવાના હતા. એમાં લોકોનું જ મહત્ત્વ હતું.

પણ કઠણ ધારા પાળવા સૌને ઓછા ગમે છે.

લોકો કેટલીકવાર એનાથી નારાજ થતા. એક વખતે તો એવા લોકોએ પોતાની નારાજ દાખવવા ખંડ લીધાનું. એક કહે: એ ક્રૂર આપણા ખાનપાનમાં ચ આડો આવે છે. બીજે કહે: એ અદેખો આપણને સુખ-એનની એકે મ જબુસ ધરમા નાખવા દેતો નથી? ત્રીજે કહે: અધારામાં ચાસતી વખતે હાથડીવડો ચ રાખવાની એ લાઈસાહેબ મનાઈ ફરમાવે છે. એક જણે તો ‘મારો એ ક્રૂરને’ એમ રાડ પાડી ને લોકોએ તો અવિચારે તેના પર પથરાવો વરસાદ વરમાવ્યો. એથી બચવા તે પાસેના દેરળમાં બરાઈ જના કરતો હતો ત્યાં લો દેરળનાં પગથિયાં ચડતાં ચડતાં જ એક જણે તેને ઘેરી લીધો અને એના કપાળમાં જ લાડી ઝીંકી. લોહી વહેવા લાગ્યું, કૂટ થઈ, લાઈકર્ગસે શાન્તિ મુદ્દન ન પોઈ. લોક આશ્ચર્યમાં ફેરવ્યું ને લોહી ભેકુંને લોકોને પોતાની કૃતજ્ઞતાનું એકાએક ભાન થઈ આવ્યું. લોકોના પરતાવનો પાર ન રહ્યો. પેલા લાડી મારનાર ઉપર સૌ શરસે થયા અને તેને પકડી લાઈકર્ગસ સામે રજૂ કર્યો ને કહ્યું: ઉદારચરિત મુરખની, આ માણસ તમને આપીન છે. એને શાવે તે સિક્કા કરો.

લાઈકર્ગસે કહ્યું. એને મારા ઘરમાં રાખીશ.

આમ કહી લોકોને વીબેરી પેલા માણસને તેણે પોતાના ખાસ કામદાર તરીકે પોતાના ઘરમાં રાખ્યો. આ વખત દરમિયાન પેલા માણસને લાઈકર્ગસનું જીવન હથેળીમાં મોતીની માફક સ્પષ્ટ જણાયું. કેવો સાદો ને કષ્ટ વેડનાર લાઈકર્ગસ હો તેનું તેને ભાન થયું. વળી અદારથી સખત ને કૂર જાણના છતાં અદરથી તે કેવો કોમળ ને માલુસ છે એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ પણ તેને થઈ ગયો. તે માણસ પણ પડીથી તન મન સાતં અને કસેમાં રાખવાનો પ્રચારક ને હિમાયતી થઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૩-ગંગોત્રી

ઉત્તરકાશીના પહાડી તરફના જિલ્લામાં રાત પડી થીતળ અને સુખદાયી લાગે છે. પરંતુ એ વાચાથી માર્ગ યાત્રાનું ડોહાંએ રસરસાઈ શરૂ કરી. તેને પેટમાં દુખાવો ઊપડ્યો હતો. જુદા જુદા યાત્રાળુઓએ દવાઓ આપ્યા છતાં કંઈ સુવાનું તેને ન થઈ ત્યારે હંરટે કોઈક જર્મન દાકતરને બેભાની લાગ્યું ત્યારે એ કનાઈ તેને કાંતિ ધર્મ. આમ સદેને યાત્રાનું તમામ જનરજ કરવાનું પુણ્ય ઉત્તરકાશી જેવા તીર્થમાં દિવસના માર્ગમાં જ પ્રાપ્ત થયું. આથી યાત્રાએ પચી વડેને જ ઊપડ્યો. ધેની ખિરનરા ખમે નાખીને ‘જલ ગંગા મેવાઈ’ કહીને મવારે પાંચ વાગ્યાની પહેલા વડેતો ધર્મ ગયો. માર્ગમાં બધેલા જેનું પક્ષી બોલતું હતું. વધુનાપ્રદેશમાં તે આવ્યો દિવસ સભળાતું. આગરથી પ્રદેશમાં તે ક્યારેક જ મંલગાય છે એક અંગ ગંગા કાંઠે થોડી માંકડી જગામાં બોટિયાનું કંકેલ તંજુ તાણીને પડેનું. આ બોટિયાઓ નાણુઓમાં જ રહે છે. અને હિમાલયમાં ફાં ફરે છે. અંદરે મહોરે તિનેદીઓના દરના સગા જ નજરે!

સાડાદસ વાગે મનેરીચીએ પડોવ્યો. દસેક માઈલનો પંથ થયો હતો. અંદીમાં એક જુવાન પડો જગ્યા રોકીને બેઠો તે કોઈને આવવા દેતો નહતો. ગંગોત્રીથી પંડાના આડતિયાઓ ઉત્તરકાશી સુધી યાત્રાળુનાં સારાં ‘કળ’ ગોળવા આવે છે. તેમને માટે જગ્યા અનામત રખાય છે. ક્યારેક તો જળમાન દોતા જ નથી તો પચી તેમને નામે જગ્યા રોકની હોય છે. છેવટે એના કાંઈ ‘જળમાન’ આવ્યા જ નહિ અને ખસિયાણો પડીને ચાકતો ગયો. પડાઓ વડે જગ્યાઓ અનામત રાખવાનો રિવાજ જાગીરથી નહતી અન્ય ચટ્ટીઓમાં પણ જોયો! મનેરીચી ખૂબ નાની છે અને યાત્રાળુઓ કાંડિયારાની જેમ ગેભાય છે તેમાં પંડાઓ ધરણ્ટાણે સાંપ કાઢે છે.

ખેપોરે આરામ લઈ નીકળ્યો તે નવ માર્ગલ

દરના જટવાડી મુદામે પડેવ્યો. જટવાડી નાનકડું ગાય છે. ત્યાં સરકારી મકાનો છે અને નવાં બંધાય છે. ઉત્તરપ્રદેશની નદેર યોજના અનુસાર અંદીથી નાની નદેરો કાઢી છે એમ એક પાટિયામાં વંચ્યું. માર્ગમાં તેની એક નંદેર આવી ગયેલી એનું ત્મરજ છે. જટવાડીની ખાખા કાંપીકમપીવાગાની ચટ્ટીમાં પગ મૂકવાની જગ્યા ન હતી. અત્યાર સુધી તે બેસવા જેટલી જગ્યા મળતી તે પચી અંદી દેખાઈ નહિ! કોઈએ રમ્મા ઉપર ઉંચે જોરડીઓ બધાની હતી ત્યાં જવા સૂચ્યું. આ જોરડીઓ ‘કિરાયા’ ઉપર અપાય છે એમ સાબળ્યું. મે જર્મન બદાર જોમરીમાં ખિન્નરો લગાવ્યો. અધારું થતાં યાત્રીઓને લઈને સ્થાનિક માણસો આવ્યા અને યાત્રી દોઢ બન્ને આના ઉપરાંતને ચાવતા થયા. પાછળથી નવરુ કે આ તો સરકારી જોરડીઓ ચણાતી હતી અને પડા કંઠાટી વચેરે તે ખાનગી રીતે બાંંડે આવતા હતા મારી પામેથી કોઈએ બાંંડું માંગ્યું નહિ એટલે વવારે ખાતી ધર્મ. જોરડીઓ ઊંચાણમાં લેવાથી અજગજામાં સામા તરે પચામેક છીટો ઘોધ પડતો દેખાને હતો સરકારી અમલદારોના બંગલાઓમાંથી યાત્રીવળનું (કે રેડિયો) વાગતા હતા અને દસકા જૂના બેલપટના સૂચારી ગીતો જગવની બાગીચીના પ્રવાહના અક્ષરથી પવિત્ર ધર્મને વાતોઓના કાનમાં ‘અમુન’ રેડતા હતા.

જટવાડીથી સવારે ઊપડ્યો અને વરમાટે મને સાથ આપ્યો નવેક વાગ્યા પછી તડકો નીકળ્યો. એટલામાં દૂરથી સૌરાષ્ટ્રવાસીઓનો એક સંઘ આવતો દેખાયો પડેરવેશ ઉપરથી તેઓ ‘લોકવરજી’ લાગ્યા. પૂછપરછ કરતા ખબર પડી કે બધા સૌરાષ્ટ્રના કુંભકારો હતા. ગંગોત્રીથી યાત્રા વળીને જુદાઢેદાર ધર્મને કેદારનાથ તથા જદરીનાથ જવાના હતા તેમાં એક ડોસા જરા પાછળ રહી ગયેલા અને દેહનું માણસ જાણીને તેમજે કાગળ લખી દેવાની હજી દશોત્રી અંતરદેશીય પત્ર કાઢીને ફૂં તેમના રાખે

લખતો ગયો કાળજી તેમના દીકરા ઉપર હતો. પણ લખાવના ભાભાની આખમા પાણી આવી ગયા. 'તમારે પરનામે ધણી લામ કયો ને કરશું જુઠકેદાર, કેદાર, બત્તીનાથ ચર્મને જગન્નાથપુરી પહોચશું ત્યાં અમુક ધર્મસાગમા જેઠા નદી તેરે તમાગ સમાચાર મને એમ કાળજી નાખશે.' કાળજી લખાવતા ડોસાનો કંઈ ગદગદ ચર્મ ગયો. મને આ તરે'શીય પત્રના બે આના આપના માન્યા મેં કયું 'કામ' તમે તે કાર્ક ગાડા થયા?' પરતુ તેમણે તો આમલું આનું જ રાખ્યો 'તમારા જામણતુ અમાગની નો નેચાય' એ એમની દલીલ બહીના ખીસામા એઆના ધરાવે નાખ્યે જ ગલા' સોરારી પેશાકમા સોહતી એ પડછદ કાચા અને વલસન શાલ ચંદેરો પડીની મને અનેક વાર રમરણમા આવતો રહ્યો.

ચડાણ આવતુ મધુ તેમ તેમ દસો પશુ વધના ગયા આ માર્ગના પૂતો જમનોત્રી જેવા લખડિયા નથી પણ નોખડતા છે માર્ગમા ગમને મને તીજે ગાઠ નન છે તેના ઉપરના પડાડના ઉપના છેડાથી બાગીરથીના આ છેડા સુધી લોખંડી દોરડાના પાટા (રેશ વે) છે સામે કાંઈ લાકડાના મોટા પાટડા અ કલાના બધાર્કને દોરડાની ગરેડીએ વટકના બેતગતા આ દિનારે આવે છે અહીંથી તેમને ખટારામા અન્યત્ર લઈ જવાય છે મારો છોડા ગિયા કુગમ પર અને દૂર દોવાથી ગપ્પ દેખાતો નથી આ વાનિકે જુદી વડે બાંડે સડેનાઈથી જ મવના લાકડાને બસમાર્ગ ઉપર પહોચાડવામા આવે છે આરેક વાને ગગાણી ચીએ પહોચ્યો.

ગગાણીથી સુખી ચી આઠ માર્ફ દૂર માય સુખી ચી એક મૂકા પહાડની અધવચ્ચે છે આ પહાડનું માત્રો લાગુ એક પ્રવલ પડખુ કેઈ કાંતે તૂટીને બાગીરથીના પ્રવાહમા પડ્યું હશે આવી પ્રાકૃતિક ઘટનાથી નહીને પ્રવાહ રોકાઈને સગેવર બન્યું હશે પાચસાત માર્ફમા ગગાની ખીણ પૂર્ગાઈને તેનું યાન મચાઈ ચર્મ મધુ છે આ સગેવર તો કાંતે કરીને તૂટ્યું અને પ્રવાહ પૂર્વનત ચાડ્યો પરતુ મૂળનો યાન માર્ગ તૂટી જવાથી અને

તૂટેના પડાડના પ્રચડ ખડકો નવા વાનામાર્ગમા બેરનિજે પડવાથી સુખી ચીનું ચડાણ કટકર દોવા ઉપરાત જરા બેખમી પડ્યું છે આવા માર્ગ ઉપર યાત્રા શરૂ કરી કે તુરત મેધજનના સાથે વરસા અને કરા વગસવા લાગ્યા મેં ત્રણ વાર યાત્રા અટકાવી અને ત્રણવાર ચાનું કળી જેવે ચાલવા માડું તેવો વરસાદ અને કરાનો મારો શરૂ માય કટાગીને એથ લડે એટલે વરસાદ ધીરે પડે આમ વાર વાર થવા માડ્યું છેવટે એક બેખડ આગળ બહાર માર્ગ ઉપર છતી ધડી જિઓ સાજના ચાગ વાગ્યા હતા સુખી ચી અહીંથી છ માર્ફ દૂર હતી અને વરસાદ બધ પડવાનું નામ લેતો ન હતો આ બેતો અગધો માર્ફન પાછળ ગઈ ગયેલી એક માની દુકાને કુ પાડો વચ્ચો.

ગગાણીથી બે માર્ફ દૂરની ચાની દુકાનમા જ ગતવામો કરીને પ્રભાતે ઊપડ્યો બાગીરથી અહીંથી પ્રચડ રૂપ ધારણ કરે છે પાચ દસ ફીટની ગિચાઈના સેકડો ધોધો તેમા હશે જમનોત્રીમા અને અહીં નહીને વેચ તેથી ઉપજતો પ્રચડ નાદ અને તેના પડછદા એવો ચોર ચોર કરે છે કે આકાશમા વિમાન બેડતુ હોય તેમ લાગે (જમનોત્રી તટમા અને અહીં એમ બે સ્થલે મેં ખરેખર છેતરાઈને આકાશમા વિમાન બેવા નજર નાખી હતી) સાડાંસે સુખી ચીએ પહોચ્યો ચડાઈ આકળી છે ચીથી થોડે નીચે એક ગરદ છે ત્યાં જ વાનીએ સ્નાન કરે છે.

સુખી ચીમાનો દુકાનદાર આ અને હાથાદુધી વેચનારો હતા પોતાને માટે સંધી પેતો પરતુ ધધા દારી ગીત પૂરી વગેર વણતા તેને આરડતુ ન હતું પરતુ આજે ધધા ચાત્રાણુ પૂરીની માગણી કરવા લાગ્યા તેથી તે લોભને વસ થઇ પૂરી વણવા બેઠો પડેના જ ચાત્રાણુએ બેચુ કે આને રાખતા આવડતું નથી એટલે દુકાનદારને હડસેનીને પોતે જ વણવા બેઠો મારી પૂરી કુ વણી નહિ મને સાધને આપો' એમ તેણે માગણી કરી 'તમને આવડે છે?' ઉત્તરમા તેણે કહ્યું 'કુ બલે જ કંઈક છું' પડી તે બધા વાતીએ તેને પોતાની પૂરી વણી દેવા

વિનતી કરી. આ કદોઈ યાત્રીએ અરધા પોણા કલાક સુધી ડહનમધ યાત્રીઓને પૂરી વણીને તળી આપી તથા દુકાનદારને પૈસા રળાયા

પરોપકારાય ક્ષલન્તિ વૃક્ષા
પરોપકારાય વહન્તિ નલ્લ ।
પરોપકારાય દુહન્તિ ગાવ
પરોપકારાય મિદ શરીરમા*

['પરોપકાર માટે જુદો રૂઠો છે પરોપકાર માટે નહીંએ વહે છે પરોપકાર માટે ગયો કહે છે અને પરોપકાર માટે આ શરીર છે ']

મને થયું કે કસનનો મહિમા કેવો છે ! એક અધકચરા અક્ષરચાનનાગો કદોઈ અનેક જૂખ્યા યાત્રાગ્રાએ ઉપર ઉપકાર કરી શકે છે ! નોકરીદાર માણસ કરતા કસની ડહનમાજ ઈન્મી માણસ ધારે તો કેટલો પરોપકાર કરી શકે છે ! અને વગી પાછો સ્વતંત્રનો સ્વતંત્ર ' માત્ર અક્ષરચાન પેટનો ખાકો પૂરવા ઉપરાંત શા કામમા આવે છે ! આખી જિંદગી નિરર્થક શાસ્ત્રામીના વિતાવનાર પોયા ફેદનારા પડિતોને જ્યાંક અતિ જ્ઞાનભારવાહી ગઈલ ' કહેવામા આવ્યા છે વેચુ આકરા છે જયુ ઓટા થોડા છે !

હજી અરો પર્વત અડવાનો બાકી હતો એટલે બપોરે બાર વાગે સૂકા કુમરા ઉપર આવેલી આ સૂખી મટીમાંથી ઉપડ્યો એકાદ માર્ગ પડી સૂખી ગામ આ યુ ગામ સાધારણ છે મેંએક વાગે ચડાઈની રોય ઉપર પડેાએ. આ સૂખી મટીનો આપો થે માર્ગ મળતો યાત્રામાર્ગ નથી પણ ' દવની ડાડા ' નામના રથળ આગળ પહોડ વડી પડવાથી ન છૂટે જનારાયેનો નવો માર્ગ છે વડા પહોડના અરિય સમા અડકો અને ચિનાઓ માધોના વિસ્તારમા વેરણુરેય પડવા છે આવી કહણ ચડાઈ ખરે બપોરે ચડનાને બદલે હવે મળ્યો માર્ગની રોય ઉપરથી ભગવતી ભાગીરથીનો પ્રવાહ દેખાયો

સર્વન ખીણમા ગર્જન કરતી, દોલતી સમા અડી નજીક માધલ સુધીની ઉત્તર દિશામા સમથળ મેદાનમા વહેતી હતી પર જનણે ધોળી મેતીથી ડાયે હોય એવો ડોડા ભામતો હતો. મને અમદાવાદની સાનરમતી સાલરી આજે પણ ન્યાયે સાનરમતી વદ આવે છે ત્યારે ઘણીવાર સમથળ તળમા વહેતી અનેક ધારામા વિભક્ત ' દવની ડાડા 'ની ભાગીરથી સ્મરણે ચડે છે અને ' દવની ડાડા 'ની ભાગીરથીના સ્મરણ સાથે ઘણીવાર સાનરમતી સ્મૃતિમા આવી જાય છે આ સમથળ પુનિનપર અરધા માધલ જેટલો પડોગો હશે બને એરા સ્વેતવણી કે કયુ રથળ અને કયુ જળ એ જવા ગોતવુ પડે !

હવે ચડાઈ પૂરી થતા લામો ઊતાર આવ્યો સૂકા કુમરા ગયા અને નીચે ઊતરતા પ્રયડ જુદોથી જારેનુ છા નાનકડુ એનુ વન આ યુ તેની મપમા ઝાલાચોની નાની ધર્મશાળા છે યમુનાના પ્રથમ દર્શને તે ની ગ્રંથુ મરોવર સમાન ભાસી હતી અહી ભાગીરથીનુ દર્શન રજત સરોવરનો જરા આભાસ આપતુ હતુ આ મ્હાનનુ મૌનદર્શ યાત્રા એને આકર્ષે તેનુ છે હિમાન્ય દિવ્યનોક છે કહે તપોનોક અને સૌન્દર્યલોક બને એક સાથે જ ॥ એ વાતની પ્રતીતિ આવ્યા સ્થાનોથી થાય છે પ્રયડ પહોડો દૂરના હિમાચાદિત શિખરો, સુદર તપોવન પવિત્ર પુલિનપટ, વિભક્તઓના ભાગીરથી-આવા દૃશ્યથી અકચ લાવે ઉપજતા હતા

નજીક વાગ્યા હશે ત્યારે સ્વામગગાને સગમ દેખાયો સ્વામગગા ને યાત્રામાર્ગના ઉત્તરવળાંક ઉપર છે ત્યાંથી માર્ગ પૂર્વમા જ જાય ॥ તે લગમગ ગંગોત્રી સુધી સ્વામગગા ભાગીરથીનો દસમા ભાગ જેટલી લઘુધારા છે પરંતુ ભાગીરથીનો પ્રવાહ સમથળ પાત્રમા વિભક્ત થવાથી પોતાના દસમા ભાગ જેવડી જ એક ધારાને સ્વામગગાના રંગિત અર્થે મોકલી દે છે કુમરના ઢાળ ઉપરથી ત્રામી વહેતી સ્વામગગા સમથળ પ્રદેશવાસિની ભાગીરથી સખીને સગમરથળે હસેલી થકે છે ભાગીરથીના જળ શુભ અને સ્વામગગાના જળ કામો બંદ

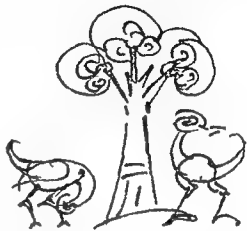
* એથી લીધીન પદાન્તર અમ છે પરોપકારાય તળન્તિ પૂરી : ।

ગગાયમુનાનો નાનકડો પૂર્વસગમ' સગમ પડી પથુ
સ્વામગગા ભાગીરથીના જળને એક કોરે ધકેલી
દહને પોતે જ પટમા બાપી રહે છે આથી લીની
સાડીને શ્વેત કિનારી મૂળી હોય તેવું દૃશ્ય સરખાય
છે સ્વામગગા નાની બહેન છે પણુ તોરમા તે મોટી
મરેનને ધક્કો મારે છે આગળ જતા તોર ઓઢા
મતા બને અરધો પટ વહેચી બે છે અને અતે
કેવળ ભાગીરથી જ દેખાય છે સ્વામગગા બહુ તેજ
સ્વભાવની છે ભાગીરથી ભોગી અને ભીની છે આથી
તે વર્ષસ બનાવવાને બંને ધૈય' દાખવે છે અતે
સ્વામગગા મોનીમડેન માવેની આડાર્ષ મૂકી વળે
એકરૂપના પ્રલય કરે છે

સ્વામગગા—ભાગીરથીના સગમ પડીથી માત્રા
માર્ગ પૂર્વમા લાગે છે અને પહાડ મૂળને ભાગીરથીના
વિશાળ પટમા ઊતરે છે મૂળી ચીની હોયી કુગર
ટાચ ઉપરથી નહીતા પટમા જે ધોળી રેતી જેવું
દેખાવું હતું તે તો ધોળા પથરાઓ ઠીકળ્યા। એક
નાનકુ ગામ વગાન્યા પડી દરેસીન ના યુ અહીં
ભોટિયા ભોટોની વસ્તી છે બને ગામમા ત્રકડી
(તપશી) ઉપર ૧૦ કંતાનુ બેસુ દરજના મચાની
જેમ પગડી પેડ ફેરવીને ચનાનાતો રેટિયો જોયો
તેની ત્રાક ઉપર જીંધા ત્રિદુગ આકારનુ કંઈક કોય છે
એક ભોટિયા બી તેવા રેટિયા ઉપર ગેન કાતની હતી
મણાખરા ધરના બ્યાગણ્યા ધેટાના ચામડા સૂકાતા
હતા ધરના જાપરા પીચના ખર્વતીય ભાગોની જેમ
પદ્મધરની લાહીના નહિ પણ લાકડાના લાખા પાટડાના
ખનાવેલા દંન અહીં યુનમા નામથી ઓળખાતા
કસથી વીસ ગતન બજનના સુચનાવાળી ગેનના
ભોગિયા ધામળા મગે છે કામળા માનીચા વગેરે
પથુ વેચાય છે પરવુ તે દેખાડવા માટે લટકાવેલા
હોતા નથી તપાસ કરીને માગવા પડે છે અરધો
યુનમા પાયરીને ભાજીનો અરધો ઓલાથી બરફમા
પથુ માત્રા સુખપ રહી શકે છે એમ સામણ્ય
આવે। એક યુવમા ગગાલ્પી કે લટવાડીની માત્રો
ગોળી દુકાનમા પડીથી ખાસ જાયે।

દરેસીન આગળ ઉત્તરમા આગ્રની અને બે ત્રણ

પ્રવાહમા વિભક્ત બનેલી એક ગગા ભાગીરથીને
મગે છે આ પ્રવાહોની ઉપર લાકડાના પુતો હોય છે
અવાચ્યકીથી સીન સુડી પાય માઈતે ગગાના
પુખિનમા ચાન્યા પડીથી ભાગીરથીને ઓળંગીને
માત્રા માર્ગ નગેને દક્ષિણ કાંઠે ચડે છે દક્ષિણ
કાંઠાની ઉપર અને પાછળ' દિમાન્ત્રાદિત પવતો

હોવાથી માર્ગમા અનેક નાના ઝરણો વહે છે અહીંથી
એક વિશાળ દેવદાર વન આરભાય છે દરેસીનમા
જ સાજ પડેલી પહાડોની પાછળ ગરેલા સૂર્યનુ
તેજ અદશ્ય થયુ હતું તેમા વનની આડીથી માર્ગ
અધારે મતો ચાલ્યો ચમુના નદ પર ચીડ વન તથા
દેવદાર વન આવેના તેવું જ આ વન હતું પણ
વધારે લાણુ હતું દોઢેક કલાકને અતે આ દીર્ઘ
વનને પાર કરીને ધરાથી ચટ્ટીમા આ પો

ધરાની ચટ્ટીમા પૂરીનહાટા વેચાતા ન હતા
સીરાટુમા આપણા વડવાઓ આવે વખતે ગોળ
માડવી (મગફળી)થી ચનાવી લેતા તે માદ બાન્ય
એ પ્રયોગ કરી જોતા તે સરસ નીવડયો ઉપરથી
દૂધ પીતા બધો બધો' ચર્ચિ ગયુ ધરાથીથી બીજી
પ્રવાતે ઉપડયો દેવદારનુ વન તો ચાન જ હતું
ધરાનીથી તે ગંગાની સુધીને ભાગીરથી પ્રવાહ ૧૦
દાનાવ જેવા મીઠા સાકડા પડકો વચ્ચેથી ગગાના
કરતો વહે છે ત્યારે બધાનક નહિ પણ રોદ્ર લાગે
છે બને તીરે દેવદારના ગાદ અરપમાથી ગળાઈને

આવતો વાયુ સદૈવ ગર્ભસ્થાનિ કર્યા જ કરે છે
કદિન યાનામાર્ગને કિમિત્ત સ્પર્શય બનાવતા આ
વાયુનું વર્ણન કરતા મહાકવિ લખે છે -

ભાગીરથી નિર્ઝર મીકરાણુ

વેઢા સુહુ કમ્પિપતદેવદારુ ।

યદ્દાધુરન્વિષ્ઠમૃગે કિરાતૈ

આમેવ્યતે બિન્ન શિષ્ય ડિખઈ ॥

[ભાગીરથીના પ્રવાહના જનકણને પકી લાવતા,
વારવાર દેવદારોને કપાનતા, અને નોરના પીછાના
કતાપને વિખેરી નાખતા વાયુનું હરણની ગૌધમા
નીકળેના કિરાતો સેવન કરે છે]

જાગતા ચઢીથી ભાગીરથીના દક્ષિણતટનો માર્ગ
નદી ઝોળાગીને થયી ઉત્તર તટે ચડે છે આગળ
જતા વાતાવરણ સર્વત્ર બપોલક બનતું જાય છે ચારે
પાશુ દૂર બરફના પહાડો દેવદારના ગાંડ વનો
ભાગીરથીનું બપ કર વડેણુ અને પહાડોમા દેરા
જેવાં યાત્રામાર્ગ યાત્રીના ચિત્તમા હિમાલયાન
બીજાતાનું સામ્રાજ્ય જમાવે છે બરાબર આવે વખતે
જ ઉત્તરમાંથી ધુધરાટા કરતી ઉતરેની ચડી જાહવી
પૂર્વમાંથી આવતી કરાતી ભાગીરથીને કાટખૂટે મળે
આગીરથીની ગર્જનાથી લપળીન બનેતું ચિત્ત
જાહવીના ધુધરાટાથી વિચ્છે બની જાય છે જાહવીનો
વેગ એવો પ્રચંડ છે, એવી દેમાર કરતી ત વહે છે
કે બનેના સગમ સ્થાને ભગવાન રૂદ્ર જાણે કે કમરુ
બજારીને અખડ તાડવ કરતા ધાકતા જ નહિ કેવ
જાહવી આગળ ભાગીરથી વામચી દેખાય છે તેનો
વેગ થીયુ ધુધરાટા, તૂલ્ય, રગ, બધું જ આંખ
પડી જાય છે પર્વતની રાણી આગળ પર્વતની
સામ્રાજી આરીને ઝેલી રહે છે ભાગીરથીના દૂધ જેવા
છોળા નીરને દબાવી દબને બિનોરી કાચ જેવા
નિર્મળ, લીલી આંખના જાહવીના નીર સગમસ્થળે
સર્વોપરિતા સ્થાપે છે સગમની પૂર્વ અને પશ્ચિમે
દૂધ જેવા ભાગીરથીના પિર દેખાય બરા, પણ
સગમસ્થળે તો કેવળ જાહરમાન જાહૂનીનું જ જોર
ભાગીરથીના નીર વેતસપત્તિનો આશ્રય કરી જાહવીના
નીરની નીચેથી નીકળી જઈ બીજા બાજુ નીચાણમા

છતા ધાય છે અનન્ય ભાગીરથી પગ પોષાપાઈ
તો નથી જા કેવળ જાહવીથી થોડી ઊતરતી એનું
જ બાકી બનેના વેગમા ત્યાં જો હાથીઓના ઝુડ
ઊતરે તો મગરાની જેમ કે ખગામા વવલાતા
અનાજના ફેતરાની જેમ દૂર ઊડી જાય તેટલો વેગ
બને ધરાવે છે આથી સગમના પ્રારંભે જાહવીનો
આખો પટ દેખાય છે તે ધારે રીરે એણે ધર્મને
સામેની દક્ષિણ બીતે પડેલના બિનોરી રંગનો
ત્રિશૂળાકાર જુસિર તમાન પડા જ રહે છે અર્ધાન
સામે દીવાને પડેલના જાહવીના પાને ભાગીરથી
સાકડો બનાવની બનાવની એક બિન્દુ રહે જ રહેવા
દે છે બને હોનો પ્રેમથી તે છે કે પોતાનું નામ
રાખના ઝગડી પડે છે તે કઈ સમજાતું નથી બે
જાહરમાન સમગ્રીઓ મળે છે કે ગોખરો કરતી
વનની બીનડીઓ ભેટે છે તે કઈ મમજાતું નથી
જળના ધુધરાટા, પ્રવાહના ઉછાળા પાણીની પચકાટ
થીયુ વમળ તરંગોના દસ્પરથી તારતરે વાગતી રૂદ્ર
વીણામા યાત્રી શુધ્ધથ વિસરીને પોતાનું અસ્તિત્વ-
અસ્મિતાખર્ષી બેસે છે

જાહવીના પૂન ઉપર પોષા રહીને યાત્રી ન્યારે
આ સગમ જુએ છે ન્યારે ચિત્ત જડ બની જાય છે
અને પહાડને માથે લટકના પોખડી દેરડા તરે
ખવાન જણ નથી આ પોખડી દેરડા કદાચ પાસમે
શી જોયા હશે અગાઉ એટલો ગિચો પૂન હતો
પરણ તેની ઉપરથી ચાલના યાત્રીઓને ચક્ર આવતા
તેથી પૂનને નીચે બાધામા આવ્યો છે જૂના ઊંચા
પૂનને વીધે અગાઉ ભૈરવધામ ॥ ચડાઈમાંથી જોગરી
જવાતુ હવેના નીચા પૂનથી એક આકરી ચડાઈ
ચડવાની આવે છે ભૈરવધામની ચડાઈ જાહવીને
પાર કરતા જ રણ ચાલ છે સવા માંહનની આ
ચડાઈ આકરી તો છે જ પરણ યાત્રીને હકારી
નાખે તેટલો માર્ગ અરધા માંહનથી વધુ નહિ હોય-
પર્વતની યાત્રામા થોડી ઘણી ચડાઈ તો સર્વત્ર રહે
જ છે પરણ કદિન ચડાઈઓમા ભૈરવધામની માર્ગને
આ નાનકડો રહકો પણ ગણાય છે ખરો જ

બપોરે ભૈરવધામી (ભૈરવધામી)ની ચડાઈ પડેલો

પણેયના જ દેવદારનું વિશાળ વન દેખાય છે જે ધીરે ધીરે ચડાણમાં જાયે વધતું જાય છે ટાળ મહુ ઝાંઝો હોવાથી યાત્રીને ઢળતા મેદાનની જ ક પના આવે છે દેવદારટક્ષના મોગ દીમચાને વડેરણિનાઓ વડેગીને તેમાંથી નાના પાટડા કાપે છે હૈરવચીમાં પાણીનું સુખ નથી ફરફરમી ઝરણાઓનું પાણી લાકડાની પરનાઓમાં અડી પડેચાડામાં આવ્યું છે કપડા ધોઈ શકતા નથી પહાડીઓ પાણી નેના હરફત દેર છે અને રનાન કરવું પડે ત્રાસરૂપ બને છે અડી પચુ 'બની બનાઈ' એસોઈ ન અળવાથી ગઈ જાનેનો ગોળમાડીનો પ્રયોગ મેં ચાન રાખ્યો

પોરે દોઢ વાગે હૈરવચીથી નીકળ્યો ત્યારે વરસાદના છાટા પડતા હતા હરસીનથી આરભાયેનું દેવદારનું વન હજી ચાનું જ છે અને ગંગોત્રી સુની તથા પડી પે આગળ પડેએ છે આગસમાં વાદળા થયા વરસાદ વધે તેવા ચિકી લાગના આકાસની મેઘધગમા નિજન અગર અને ભાગીરથીનો ભય કર છુધવાટ બગતા દિવસને અંતે ગંગોત્રી પડેચાશે કે નહિ તેની શકા થના માડી હરસીનથી ગંગોત્રી મુખીના પદર માર્ગના દેવદારના ગાદ અરપરાથી જ પહાડાની કોરેકોરે માર્ગ જાય છે નને કાંઠે છોચા પડેતો છે ભાગીરથીનો પ સાકડો હોનાથી કાલાના ગગરા પચુ સાવ સામસામે બેભા છે આવા સીધા ગંભા સાકડા માર્ગવાગા પડેતો નિબિડ અરણ્ય ગંગાની ગજનના દેવદારના નનમાંથી મુસવતો પવન માર્ગની કપાક કહ્યું તો વ્યાક છર્જીનીયું દસા— આ બની પરિસ્થિતિની યાત્રીનું ચિત્ત કચારેક ભયભીત બને છે કચારેક શ્રમતરન થાય છે તો કચારેક મુદ્રતાનું ભાન થતા અસહાયતાથી વિશ્વ બને છે માનવી કોઈ ચીજ નથી પ્રકૃતિની રમણમાં છવમણિની કોઈ ગચુના જ નથી મનુષ્ય કેવળ છવડ કે જ વુડ કે જ છે અસહાય યાત્રી કેવળ કુદરતની કડુણા ઉપર છવે છે પરમાત્મા જ માત્ર રચક અને રતિપાતક છે તેનો સામાલકાર યાત્રીને આવા સયોગોમાં થાય છે તેનું નિભાન નરિમન

વિરાટ પ્રકૃતિમાં ગલિત થઈ જાય છે માનવી કેટનો છુદ નિમોલ્ય નિર્જીવ છે, પ્રકૃતિમાં તેનું સ્થાન દરિયામાં ખસખસ નેટપુ છે તે સત્તની અનુભૂતિ આવી યાત્રામાં થાય છે ધમધમતા પહાડો હિમાચલ દિન પર્વતમાગાઓ નિબિડ અરણ્યો, વધોતી હેતી અને કરાનો મારો ઈલાદિથી અદકાર જેવો ચૂણ થાય છે તેણે કેવળ કયાશ્રવણથી કે સાન્નિધ્યનથી થતો નથી

ગંગોત્રીને હજી જાય માર્ગની વાર હતી ત્યા મેઘમડગથી આઘાસમાં અધકાર છવાઈ ગયો વરસાદ વરસવા લાગ્યો પવન ફડો થઈ ગયો પ્રકૃતિ ડરાવીને કસોટી કરતી હોય એમ જ લાગ્યું, કેમકે એથી વધારે કાંઈ થયું નહિ અને દિવસ જના ગંગોત્રીધામમાં પહોંચી ગયો

પહોંચીને પ્રથમ કાયે ગંગાજના દર્શનનું કથું ગંગામ દિરની માધગી આકર્ષક છે અહીના પ્રદેશના અશુભક તિમેગી પરિપાટીના મનિષામાં તેની કપાત્રક રચના જુગી તરી આવે છે જયપુરના મહારાજાએ બધા પુ છે એવે સગા સિંધીઓની કુશળતા આપને જોડીને વળગે છે મદિરમાં ગંગા, વસુના સરસ્વતી તથા બીજી નાનીમોટી પ્રતિમાઓ છે બાજુમાં નાનું સિવમદિર છે પુરાતન કાળમાં આ જ ગંગામદિર હોય અને આજનું ગંગામદિર પાછાથી બધાનું હોય તો નવાઈ નહિ

સૂરિત મથો તેમ દોઢ કડકડતી પડવા માડી. ગરમ સ્વેટર ગરમ કાનદોપી અને પગના ગરમ જોગ્ત ચડા વા મિજાનું તો ગરમ હતું જ પરતુ આજુમાજુ સર્વજ્ઞ ગરમના પહાડોની વચ્ચે દસ દબર કીની છોચાઈએઆવેલા આતીથધામની બહારની પુ ની (હાપરાનાળી) ઝોસરીમાં બપોલક કાર પડેતો હતો પહેલા તો લાગા પગ કરીને નિરતિ મૂતો પચુ જેમ રાત પછતી ગઈ તેમ શરીર સકોડાઈને દેદિય વળાના લાગ્યું અને સારો ચિયુકસમર્પિત બનું [રાતે દાડીએ મૂટલું અડાડીને શયન] આનુભવ થયો [કમલ]

‘મુખડા દેખો દરપનમે’

અનુનંદેવ નામપુરના પ્રસિદ્ધ વકીલ હતા. વકીલાતના ધંધામાં પ્રખ્યાત હતા તેવા તેમના ગુસ્સા માટે પણ એટલા જ પંકાએલા હતા. એક બ્રાહ્મણ અસીલને કેસ તેમણે હાથમાં લીધો હતો.

કેસ અટપટો હતો એટલે પ્રશ્નો પૂછીને તેઓ જરૂરી માહિતી કઢાવતા હતા.

પણ એક સવાલનો જવાબ આપવામાં બ્રાહ્મણ ગદ્ગદાંતરલાં કરવા લાગ્યો. ખસ, પછી તો પૂછતું જ શું? વકીલ સાહેબનો પારો આસમાને ચઢ્યો. ગુસ્સાના આવેશમાં ગમે તેમ બોલી બ્રાહ્મણનું બેહક અપમાન કર્યું.

બિચારો બ્રાહ્મણ! સ્વભાવે શાંત હતો એટલે ગમ ખાઈ ઘેર પલાયન થઈ ગયો. તેણે વકીલ સાહેબને મોટી ફી આપી હતી તે નકામી ન બન્યું અને કેસ ન બગડે તેની તેને પારાવાર ચિંતા હતી. તેની પરિસ્થિતિ ન સહેવાય કે કોઈને ન કહેવાય તેવી થઈ. તેથી તે વારંવાર વિચારવા લાગ્યો: ‘આનો ઉપાય શો?’

આખરે ઘણા મનોમંથનને અંતે તેને એક ઉપાય જડ્યો. બાવાનાં બેય ન બગડે એવો એ ઉપાય હતો.

ખીન્ને દિવસે તે વકીલ સાહેબ પાસે ગયો. જાણીજોધને ઉલટાસુલટા જવાબ આપી તેમના ગુસ્સાને ઉભારતો ગયો.

વકીલ સાહેબના ગુસ્સે માઝા મૂકી. ગાલ ફૂલીને કહા જેવા ઉપસી આવ્યા. કપાળની રેખાઓ તંગ બની. ધમણની માફક નસકોરાં ધમવા લાગ્યા. મૂળે ય મોટા ડોળા બહાર ધસી આવતાં ચહેરો બરાબર બિહામણો થયો. હોઠ બેદાશ ફફડવા લાગ્યા.

એમ વકીલસાહેબનું બ્યારે સંપૂર્ણ રૌદ્ર

હરિભાઈ છંદ. પટેલ

સ્વરૂપ થયું કે બ્રાહ્મણે બગલથેલામાંથી મોટો અરીસો કાઢી તેમની સામે ધર્યો.

ગુસ્સાથી લાચાનક અને કદરૂપું બનેલું પોતાનું મોં જોયું કે તરત જ તેઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા! તેમના દિલને રાફતી સ્વરૂપ જોઈ જબરો ધક્કો લાગ્યો. ધીરે ધીરે તેઓ સ્વસ્થ થતા ગયા તેમ શરમાવા લાગ્યા. બાફેલા બટાટા જેવું તેમનું મોં પીટું પડી ગયું. માન ઠેકાણે આવી એટલે તે વિચારવા લાગ્યા: ‘મારું આનું બચાનક રૂપ જોઈ લેંસ પણ ભાગી જાય.’

જેમ જેમ પોતાના સ્વરૂપને વાગોળતા ગયા તેમ તેમ પસ્તાવાનાં પુનિત ઝરણા હૃદયમાંથી ઝરવા લાગ્યાં. બ્રાહ્મણની માફી માગતાં ગદ્ગદ સ્વરે વકીલ બોલ્યા:

‘ભાઈ! તોં મને આજે મારું અજળ રૂપ દેખાડ્યું!’

પછી જરા અટકી બોલ્યા:

‘બૂદ્ધે! તમારો આ પદાર્થ પાક હું આ-અવન નહીં બૂલું. ખરેખર! તમે આજે મારી આખ બોલી.’

‘ભાઈ! આજે મને જો રહ્યો સમજાયું કે એકવાર બાણે ચઢેલો અસીલ ફરી કેમ ન ડોકાતો.’

તે જ દિવસે વકીલસાહેબે એક મોટો અરીસો મંગાવી બેઠક સામે લટકાવ્યો. પત્રી તેઓ વારે વારે અરીસામાં જોતા. પોતાની ગુણાકૃતિને હસમુખ બતાવવા પ્રયત્ન કરતા. અને બ્યારે બ્યારે ગુસ્સો ચઢેલો શરૂ થાય ત્યારે અરીસામાં જોઈ પોતાના કદરૂપા ચહેરાને હસતા.

એમ કરતાં થોડા દિવસોમાં જ તેઓ હસમુખા બની ગયા.

પ્રેમની શક્તિ

સંધ્યાકાળનો સમય હતો. અંધારું ઘેરાતું જતું હતું. મધુર પવન લહેરે ચઢ્યો હતો.

એ ટાણે ગરમીથી અકળાએલા શંકર ભગત દુરવા નીકળ્યા હતા.

નરેડા ગામથી આગળ વધતા રાષ્ટ્રીય ધોળી ભાગી પર તેઓ વાયુસેવન કરી રહ્યા હતા.

સ્વભાવે સંત પ્રકૃતિના ગૃહસ્થ. તેમાં સંધ્યાનો સુમધુર સમય. ભગત ભગવાનના નામ-ચિંતનને આકળે ચઢી ગયા.

ખાછળ પાંચ છ દૂધવાળા સાર્ધકલ પર મારતે થોડે આવી રહ્યા હતા. રસ્તાની બન્ને બાજુ ઘટાદાર વૃક્ષો આવેલાં હતાં. એટલે પાંચ ફૂટને અંતરે પણ કંઈ દેખાય નહિ તેવો ઘનધોર અંધકાર જાણે હતો. એટલે કેનના અખડાટથી ભગત ચોક્યા. ઝડપથી રસ્તાને દિનારે જવા પગ ઉપાડ્યો. છતાં જતી વિન્ના આવતા એક દૂધવાળા સાથે અધકાઈ પડ્યા. નેતમેતામાં બે કેનનું દૂધ અધું ટોળાઈ ગયું. દૂધવાળો ખૂબ ચિંતાયો. ભગતને પકડી ગડદા-પાંદુને સુઢ માર માર્યો.

એક તો એકવડું શરીર. તે પર પહેલવાન રખારીના હાથેનો મેથીપાક પડ્યો. સુકલકડી શરીર તે'શે' સહી શકે.

બિચારા ભગત! તત્કાળ બેશાન બની પડ્યા.

કેલાહલને કારણે આજીબાજીના બંગલામાં રહેનાર કુતુહલવશ દોડી આવ્યા. તેમણે ભગતને ઝોળખ્યા. રખારીએને ન કહેવાના વેણ સંજાળા-વ્યા. પણ થવાકાળ તે થયું એમ માની ડોળીમાં ધાલીને ભગતને બંગલે લઈ આવ્યા. ને બાનમાં આવે તેવા સૌ પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા.

મારનાર રખારી ભેરાવર અને બહાદુર છતાં મીણ જેવા મુલાયમ દિલનો હતો. દૂધ ટોળાઈ ગયું તો બીજું આવશે. પણ બિચારા ભગતનું હાથ-પાંગોડું ભાંગ્યું હશે તો શું થશે? એ ભયે ધૂનતો તે પણ બંગલે આવી આવે બિલો.

ટોળામાં બિલેલા કેટલાક ભગતના પરીપકાર અને સદાચારની વાતો કરી રહ્યા હતા. સંતને

મારનારનું ધનોતપનોત નીકળી જશે તેમ કહેતા હતા. આ સ્થળે મારનાર રખારી સાંભળી રહ્યો હતો.

ડોક્ટરના ઉપચારથી ભગતને કળ વળી. ધીરે ધીરે બાનમાં આવ્યા. આંખો ચોળી બેઠા થયા. બેળાકળા બની સોને ભેઈ રહ્યા હતા.

એવામાં કોઈએ પેલા માર મારનાર રખારી તરફ આંગળી ચીંધી પૂછ્યું: 'બાબા, આમને ઝોળખો છો?'

ભગત ટગર ટગર તેની સામે તાકી રહ્યા. સાયકલની જતીએને અજવાળે પોતાને મારનારનો ચહેરો ભેઈ ગયા હતા. એટલે ઝોળખતાં બાર ન લાગી. હસતાં હસતાં તરત બોલ્યા: 'એહો! એ તો ખાસ પરમ મિત્ર છે.'

ભગતને ઝોળખાણ પડી નથી માની પૂછનાર બોલ્યો: 'અરે ભગત! એણે તો તમારા આવા બૂરા હાલ કયાં.'

'ભાઈ! હું એમને બરાબર ઝોળખું છું. તેઓ મારા મિત્ર છે. અરે જૂલ્યો. મારા શરીરને મારીને પસ્તાતા મિત્ર!'

પોતાને મારનારને મિત્ર કહેનાર ભગતને સૌ સાશ્રય સાંભળી રહ્યા.

પણ મિત્ર અને દુરમાન-સૌમાં ભગત ભગવાનને ભેટા હતા. એટલે કેને નીંદે. તેમને મન સૌ વંદવા યોગ્ય હતા.

શંકર ભગતનો અસૌકિક પ્રેમ ભેઈ રખારી ગદગદ થઈ ગયો. ભગતનાં ચરણોમાં ઢળી પડ્યો. માફી માગવા લાગ્યો. તેનાં આંસુ પાદ પ્રક્ષાલન કરવા લાગ્યાં.

રાવણ-કાય રખારીને ઊભા કરતાં ભગત બોલ્યા: 'ભાઈ! અબણુતાં દરેકની ભૂલ થઈ જાય. એમાં આટલો જયો ચોક શા માટે.'

બસ, એ દિવસથી રખારી દરદોળ સવાર સાંજ ભગતને શેર શેર દૂધ આપી પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા લાગ્યો. અને આવતાંજતાં ભગતની અમૃતવાણીનું પાન કરવા લાગ્યો.

ચૂટણીઓ, એથીયે વધારે ચટકદાર કુલ્હલ ચારે
ઠોર કોણ ખડે છે અને કોણ પ્રધાન બને છે તેનું,
અને છેલ્લે રાજકુમાર ગૌતમની જેમ જવાહરલાલ
નેહરુને પણ એકાએક સમજાયેરો વૃદ્ધાવસ્થા અને
બિમારીનો મમ્-આ બીડી ડમરીઓ ચડી અને શમી
પણ ગર્ભ કારણ કે કાળ કાળનું કામ કર્યા જ કરે છે,
કિરતારના અજન્મ, કદી નહીં અટકનાર સવાટ તરીકે
અને નિરુપાય માનવી પાસે પણ એક મોટી શક્તિ
હતી-જૂની જ્વાની, નમાવી લેવાની.

પરંતુ વહે જતા વહેનારના આ શાત પોષકા
નીચે ફેટલાક મૂનગામી પરિવર્તનો વધેરાઈ રહ્યા હતા
જારતના પ્રજાસત્તાકની બધારણીય બાધણી તથા મજ
ગરા પર ટેકરી છે એની લોકશાહીનું ગુજન પણ
તથા પાસાઓમાંથી નીકળે છે પાર્લામેન્ટ રાષ્ટ્રપતિ
વડાપ્રધાન તથા મજગરા એવા મૂવવાન છે કે એમાં
જરાક કિચૂડ કિચૂડ થાય તો પણ લોકશાહીને ફાળ
પડે એ મજગરા પર પાચ વર્ષનો ધમારો પડ્યો
હોય ત્યારે બલના હોય તો બલલાવવા એવા રિવાજ
છે આપણે પાર્લામેન્ટ બદલી, રાષ્ટ્રપતિ બદલા, આના
વડાપ્રધાનને બદલવાનો વિચાર તો ક્યા મૂરખને આવે
અને છતાંયે અકલ્પ્ય બોજ નીચે દનાઈ રહેલા
જવાહરલાલની શક્તિના ધર્મ રહેલા ઝકપી ધમારા
પ્રત્યે પણ કયો ડાહ્યો માણસ આખમી આમણા રાખી
શકે? એક બે તથા? એક, બે, ત્રણ? કાલ ભાતની
વાતો અને સમસ્યાઓ ફારા આ એક બે તથાના
તમરા પરિચિતિના કાનમાં ગોળ્યા જ કરે છે

જારે લોકશાહી પૂર્ણ નોવને પડેલી હોય ત્યારે
મૃત ત્રની સૌથી વધારે ધીકતી પેડી પાર્લામેન્ટ હોય
પાર્લામેન્ટ માત્ર બધારણી કન્યોની રૂએ જ સોની
ઉપરવટ હોય તેટલું જ નહીં પરંતુ પ્રજાને, સરકારને,
પક્ષોને, પ્રધાનમંડળને અને વડાપ્રધાન તથા રાષ્ટ્રપતિને,
સોને શક્તિ અને શેઠ, સર્વોચ્ચ પાર્લામેન્ટની અખૂટ

લખિમાંથી જ પીરસાતા કોય એવો માત્ર હોદ્દો
જ એનો આદર ન હોય, પરંતુ અદરથી એની
આમાન્યા ઝેટી દોય

આપણી પાર્લામેન્ટ હજુ કાચુ બાળ છે અને
હજુ એ કાચુ બાળ જ એટલા માટે દેખાયો કરે
છે કે જવાહરલાલ નેહરુના વિરાટ વ્યક્તિત્વમાંથી એ
છટી ચૂકાય ત્યારે નો પુત્રી પરચુનાની મુગ્ધ અવ
સ્થાએ પડેલા પત્ની પણ અતિ મમતાથી પિતાની
ઠોટથી લગમગ છે ને સુધી છટી ન શકે તેવું જોયું
છે એ વડાલનું પાગળાપણું, વાસ્તવિકતાને સાક્ષાત્કાર
પાર્લામેન્ટને પણ સાપડે તો શી નવાઈ? ચૂટણીમાં
કર્ષક દળપતિઓના માથા ડુબા હતા નવી લોકસભા
મેં જોઈ પ્રસૂતિ પછી નવજાતના આકલ અને હાથ
પગના ઉછાળાની જે ઉલ્કાથી શાહ જોવાય છે તે
પણ અનુભવી અને સાર એ નીકળો કે લોકસભાની
ડાળી પાટલીઓ પર વિરોધ પક્ષ રહેતો હતો અને
હજીયે રહે છે પરંતુ રાષ્ટ્રની વ્યાજબી ઉલ્કાઓને
રાજકર્તા પક્ષની કડકાઈ વહેરીને પણ વાચા આપ
વાની શક્તિ જીલ્લાની આ વખતે ધસાએવી દેખાય
છે વિરોધપક્ષ મામના છેવાડેના કૂબે, વાડો કે વાસ
બનીને લોકસભામાં રહે તેથી દેશનું શું વળે?

ત્યારે જમણે હાથે સત્તાધારી ઠોસેસ પક્ષના
ગજેન્દ્ર અને ગજરાજેની દરોગ અકનંધ હતી ખીછ
દરોગના દગોમાં નવું લોહી સીચવાની વાત ધર્મ
હતી લોહી ફેટતું નવું ને તથા કરો તે તો શમ
જણે? જોળા માણસો ન પણ સમજે કે ઊંડા રાજ
કારણના ગણિત કાર્ષ દેશી હિસાબ એક વખત
વાચ્યેથી ઉઠે નહીં પાર્લામેન્ટમાં નવું લોહી પૂરવાની
વાત અંગે વ્યવહારમાં એવો રરતો પણ કર્ષક અંગે
કાચો હતો કે નવું એટલે નવનિર્માર જ હોતું જોઈએ
તેવું કોણે કીધું? 'જલુ' નહીં એટલે આપોઆપ
'નવું' જ ગણાય ને? 'નના' નાંદીમાં ધારાસભામાંથી

ઉચ્છ્રીને પાતોમેન્ટમા બેસાડાએવા પછુ ગણાયા છે પાસઠ વર્ષના પાન્ટ સંજ્ઞન નવજ્ઞાન સઘ કચારેક ચલાવતા હોય છે તેમ' હવાનો નાખતા આવડે તો ખતવણી સાચી જ રે'.

રાજસભાના ગળપણ'નુ તો—લોકડાનાયે ખર્ચ વગર મનદારોના મેડાટોણા સાબળ્યા વગર પાછા બના દરવાજેથી પાલોમેન્ટમા પ્રવેશવણુ ગળપણુ—વિરોધપક્ષને પછુ થેન ચડે જ ને' સત્તાપક્ષ હારેતાને, ગતરી ગએના ગલગએાને, પે શન ખાતા નિરૂપ ગવર્નરે એનચીએા અને સનદી અમલદારોને પાળ વાના 'ધગડાધર' તરીકે રાજસભાને ઉપયોગ કરે છે એવો વિરોધપક્ષને કકળાટ હવે સામજના નહી મરે' મળપણુ થેન! મેલધર્ન પહોડની જેમ આગળીને ટેરે કારતને ગેયમ્વા માગના જનસઘના લોક-સમાનાના નેતા અતનબિહારી બાજપેઈ પછુ ચૂટણીની દારની ધૂગ હમતા હસતા ખ ખેરીને જાગમાના રાજ સમામા આવી ગયા'.

મિટિશ રાજ્યુરુપે સાચુ કહી નાખ્યુ હતુ કે જુવાનીમા જે કાલિકાગી બન્યા ન હોય અને તોડ હોડના ઉધામા ચાખ્યા ન હોય તે જુવાન જ નહી અને આધિડ વયે જે હરેત ન બન્યો હોય તેલુ તો માજ જ શુ નુકસાની છે તે જ્ઞેવા તપામણુ રહ્યુ પે કસમા ને રાજસભા દાગ આ જુવાન-આધિડનો મગ સાચવવાનો લોખાહીનો પ્રયાસ છે રાજસભા ધણુ ધણુ મ્ગી શકે જ્ઞે દષ્ટિ સરતો સામાન સધર વાની ન હોય તો.

રાષ્ટ્રપતિ ડા રાજે-પ્રસાદ પપુ કિલસહી જીવન રમ અને વાકામેની આજની દુનિયાવાળી કળની સમજણથી જોનાજન એવા ડા રાધાકૃષ્ણનુ મરિ મા' મોકલ્યો કરીને રાષ્ટ્રપતિમવનમાથી ચાલના આજ સુરી રાષ્ટ્રપતિમવનમા સજગાતી રામાવણુ નોપાર્લની જગ્યાએ એમની ખામ ખાસિયત મુજબ વહાલનો ધનમે મારીને રાધાકૃષ્ણનુ નેહરુને એના કામ વિષે કેટલાક મૌલિક જગ્યાએ સભળાવશે.

રાધાકૃષ્ણનુ પ્રના-જ્ઞાનો ગરવીનો ઘાટ છે દુનવી દુનિયા અને આધાના સ્વર્ગ બનેની સમજણ

છે રાજેબાજુની બાનતમા નેહરુને સમેાવરીવાનો સંકાય હતો રાધાકૃષ્ણનુ કેએસગેન તો નહી વાહિત ખટ મરે જિતરે એ તો સામાન્ય અનુભવની વાત છે ગદ્યપતિ રાધાકૃષ્ણનુ પાસેથી પક્ષ કરતા દેશ અને દેશ કરતા ઇતિહાસ ઘણી મોટી આશાએા રાખવાનો છે રાષ્ટ્રપતિ અને વડાપ્રધાન બન્ને સ્થાનોનો ચિતા મોજ વેદારવાની ઘડી પછુ એમને આવે! એક, બે, ત્રણ !

છેક ગાંધીજી હયાત હતા ત્યા સુધી જવાહરલાલજી એકધારા એક સ્વરૂપે સોને ખે ચતા રહ્યા હતા—કાંતદર્શી, મોહક ચૌવનમૂર્તિ તરીકે વડાપ્રધાન બન્યા પડી એ મોહક ચેતનમૂર્તિ તો રહ્યા જ પરતુ અરોહ અને ગૌતમના વિજયમહ વેરામ્યની જાયા નીચે પ્રખર સમન્વયવાદી તરીકે પછુ તેએા દેશના અનેક બજો અને વિષના ઉ મપાતો વચ્ચે પકાયા દુનિયાના એક પૂજવા-કારવવાના ટેકાણા તરીકે જવાહરલાલ નેહરુને પોતાને વડાપ્રધાન નેહરુનુ સૌથી વધુ આકર્ષણ રહ્યુ બનનાજેગ છે કે એમની છેક ઉત્તરા વરધામા નેહરુ એમલુ ત્રીજુ—તીથ આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ પ્રગટ કરે એનાથી સારા સમાચાર તો ખીજ ક્યા હોઈ શકે? પરતુ એવી ને બીક" લાગે છે તેનો પછુ ખુનાસો કરી હઈ

રસમને પૂજવા માટે નવી પાલોમેન્ટ ખુરી મુકતા રાષ્ટ્રપતિએ પ્રવચન કહ્યું—અથવા તો પ્રધાનમંડલે નખેતુ લાપાણુ રાષ્ટ્રપતિને મેટિથી વચ્ચાડાણુ (નીતિના વિધાનો ને ઠરાવો ઘડવાનુ હમેશા પોતે જ રાખનારા જવાહરવાનજી હવે મેનનને એ કામ સોપે છે) પડી લોકસભામા ને રાજસભામા રાખેતા મુજબ ચર્ચાએા થઈ એમા ઝગડેરી રિહેસની વાતો—ચીન કારમીગ નેપાળ—વિષે તો ખીજે અવસરે સુવાગ લખણુ પડશે પરતુ આપણા ઘરની મુદ્દાની વાતોમા ત્રણ ટાકવા જેવી એ (૧) લાયક્કવતની હાવાકી (૨) વહીવટના માઝા મુકતા પથારાનો ખોરો કે ઉડાકે ખર્ચ અને (૩) અમલદારોની ગેચી આણી (કમાણી=પગાર+સગવડ+વિવેક પગાર એને સરકારે પાધેનો દરમાયો સગવડ જેની કે મન કાયે તેવા પ્રનાસો માઝા ભર્ય

વગેરે વગેરે. વિવેક એટલે ઠાકરાંઓને વિદેશ લઈ જતી ખાનગી રોકાવરણીયો, લાઈ-બાંકુઓને મીઠી મધ જેવી વેપાર-ઉદ્યોગ તરફથી નોકરીઓ અને તેથી આગળ.) વડાપ્રધાનની હવે આધ્યાત્મિક ખતી રહેલી સ્વચ્છ અને સારપ-ખાનદાનીએ તો નવી પાલ્લી-મે-ટમાં એવું ચરાતન ખતાવ્યું કે બધાના મોઢાં સિવાઈ જાય. લાંચ-નુસ્તતની શેની વાત કરો છો? મોઢા તો લેતા જ નથી. દુનિયા આખીમાં લાંચ લેવાય છે તેનાથી અહીં સાચ એટલી લેવાય-દેવાય છે. વળી આખજો દેશ ગરીબ છે એ ન ખૂટી જવ! નેહરુના આ શબ્દો તે દિવસે લોકસભામાં સંભળ નારને સ્તબ્ધ કરી દેતા હતા. એક વાર નહીં પણ એ વાર સાચું કે વડાપ્રધાનને લાંચ આપવા કેઈ કદી ગયું નથી—તે કે વડાપ્રધાનના અને દેશના હાથ મજબૂત કરવા માટે નેહરુ પર હાથ રાખનારા ઉદ્યોગ-પતિઓ અને ખીજાઓ પડયા છે. ત્યારે પ્રધાનોથીયે લાંચ ન લેવાય, એ કે લાંચ વગર કામ કેટલીક વાર ન પતે તેની સાક્ષી નેહરુ સાથેએસતા પ્રધાનોએ જાતઅનુભવે મને સુજાવી છે ખરી. પરંતુ લાંચનો ઊંઢકારો કેઈથી નીકળી જાય તો નેહરુ ઉતરડી શાના લે છે?

અમલદારો કંઈક ઓછું લે-પગાર ઘટાડે-એમ ખની શકે તેમ છે તેમ પુછાયું તો એમના મોમાંથી અરેરાઈ નીકળી ગઈ કે બિચારા માંડમાંડ પૂડું કરે છે! અને દૂદને જૂસકે વધી રહેલા વહીવટી ખર્ચ (કેટલીક વાર તો ૧૦ ટકા)માં કંઈ કરકસર? તો કહે કે સરકારી અમલદારો બિચારા કામના મંજને

(કે કષ્ટોના મંજને અને મોંઘા પ્રવાસક્રમો અને મિટિંગોની આગનાસ્વાગતાના મંજને!) માંડમાંડ પડોંચો વજે છે!

નેહરુ ખૂલી તો ન જ મધા હોય કે કરાંચી કોંગ્રેસે સ્વરાજમાં પાંચસોના પગારનો દરાવ કર્યો હતો. સ્વરાજ જીતવા માટે એ જુરસો આવવો જરૂરી હતો તો સ્વરાજ ચલાવવા માટે આવો જુરસો કદાચ વધારે જરૂરી છે.

ધણને થયું હશે કે નેહરુ આમ કેમ વર્તતા હશે? મારો જવાબ આ છે. બાઈ એ તો નેહરુ છે! એવા મુલખી ખાનદાનીના એ માણસ છે કે સ્વાસ્થ્ય વિક જ નિંદા અને કુધસીની તેમને લારે ચીડ છે. લાંચ-નુસ્તતની વારંવારની વાત તેને નિંદા અને કુધસી જ લાગે છે! ખીજા નેહરુપ્રકૃતિ એ કે બોલ બોલ કરનારા પર પણ નેહરુનો ખોલ હોય છે. અને અમલદારોના બારે પગાર કે લાંચની સતમખીની ફરિયાદ કરનારા તેને મન બોલ બોલ કરનારા જ છે. નેહરુના મનની ત્રીજી વાત : એ હાથે લાંચ ખવડાવનારા અને વહીવટી તંત્રને ખગાડનારા પણ લાંચ નુસ્તતની કામગીરોને મોખરે કપારકે હેતા હશે. એનો મારે સંતાપ તેમને હોય છે.

પરંતુ મોધવારી કાથ્યાંની જમ લાંચ-નુસ્તતને પણ આ ગરીબ દેશ માટેના કાયમી કાથ્યાં તરીકે સ્વીકૃતિ ન અપાઈ જાય તે જોવાતું રહે છે. ખમતી-ધર માટે તો એ દિસાખ-કિતાખની માંડવાળો જ સવાલ હશે. પરંતુ ગરીબ દેશમાં ખમતીધર જાળ ન હોય તે પણ સાથે સાથે પાદ રાખવું પડશે.

*

પરિચય - અવલોકન

આત્મિક સાહચર્ય: નેં ડો સર્પડી રાવાઝુ સુન

અનું ડો ગાનવતી દરનાર

પ્રકા ૨૭૧ પ્રકાશન, નવી દિલ્હી

મૂ. ૫ ૧-૫૦, ૫૦ ૬૩

અમેરિકામાં દાર્ડ' યુનિવર્સિટી ખાતે દાર્ડ' ડિવિનિટી સંસ્થામાં વિસ્વધર્મ અધ્યયન કેન્દ્ર ઉદ્ઘાટન થયું તે પૂર્વે ત્યાં આપણેલા Fellowship of the spiral નામક આશ્રમનાં આ દિલ્હી અનુવાદ છે અનુવાદિકા ડો ગાનવતી રાષ્ટ્રપતિના અગત રમા સામા છે અને ખૂબ વ્યસ્ત રહે છે જના ગાન-વિદ્યાની અનેક શાખાઓમાં જીવત રસ ધરાવનારા હોય એવું તાજેતરમાં એમના નજીક મેં એ જોયું છે. સામા વિના રહેવું નથી પ્રગુલ અનુવાદ એવું તો સહજ થયો છે કે આપણે અનુવાદ વાચના લેખકોએ એવું લાગતું જ નથી પ્રસ્તાવનામાં દર્શાવી પ્રસ્તાવનાએ જણાવ્યું છે તે સાચું જ છે કે ડો રાષ્ટ્રપતિના વાગ્દેશવ અને પ્રવાહને હિતર લાભમાં ઝીનવાનું કામ નીકે નીકે કરીને છે મારણ એમની જાણા જેટલી પ્રવાહી છે તેટલી જ અર્થ-ગાળી-યુક્ત પશુ છે આ રીતે જોના અનુવાદિકા બહેને જે સિદ્ધિ અનુવાદમાં હાથની છે તે પ્રશસ્ત છે

‘આત્મિક સાહચર્ય’ ના વિષય બાબત અમે અત્યારે કશું કહેતા નથી, કારણ તે વિષયનો મુક્ત સંક્ષેપ અમે ‘વૈશ્વજનન’માં આપવાનો ઈરાદો રાખીએ છીએ

પરિચય

ભાગ્ય મી કાકિયા: સેં ડો ગાનવતી દરનાર

પ્રકા ૨૭૧ પ્રકાશન નવી દિલ્હી

મૂલ્ય પાંચ રૂપિયા ૫૦ ૨૫૭

અનેક મુદર ચિત્રો અને જમીઓથી ખચિત આ મુર પ્રવાસ વર્ણન અનેક રીતે અવકાશવાચક છે જીવનોપયોગી સાહિત્યમાં પ્રવાસ-સાહિત્યને વિશિષ્ટ સ્થાન છે સાધનોના અગાધને કારણે જે લોકો પોતે પ્રવાસ-પર્વન ન કરી શકતા હોય તેઓ આવા સાહિત્ય

મારફત જ ગાન પ્રાપ્તિનો સહાવો લઈ શકે છે સાધન સંપત્તિ લોકો પશુ આવા સાહિત્ય મારફત પ્રવાસ કરવાની દૃષ્ટિ અને સમજણ મેળવી શકે છે

આ પ્રવાસવર્ણનમાં લખમગ ભારતના પ્રત્યેક પ્રદેશના દરેક દેશનીય ગ્યગની સતીગત માહિતી આપી છે આ માહિતીમાં બૂનકાગના કૃતિહાસની રમૂતિઓ કોઈ વાર ભગી કહે છે તો આનુ વર્તમા ની નિર્ભયુક્તિનો પમરાટ પશુ તેમાં જોઈ શકાય છે મારફતિક, ધાર્મિક રાજકીય તથા આર્થિક ભૂમિકાને સામટા લક્ષમાં રાખીને લખવામાં આવેલ આ વિવરણ ખરે જ ભારતીય જનજીવનનું સમગ્ર દર્શન કરાવે છે

તેજિકા બહેન રાષ્ટ્રપતિના અગત સચિવ છે રાષ્ટ્રપતિની સાથે જ એમને ભારતના વિશિષ્ટ રાજ્યોની રાજકીય વાત્રા કરવાનું બન્યું અને રથગે રથગ તેમજે મુ મ અને જાનપૂર્ણ દૃષ્ટિએ નિહાળ્યા આ બધું જોઈને એમના હૃદયમાં જે પ્રતિક્રિયા ભગી એવું પરિણમિત તે આ ગ્રંથ છે

પુસ્તકને રાજ્ય અને ગોપાયોગી બનાવનાર એક બીજી સાત પશુ છે અગી પ્રત્યેક પ્રદેશના દર્શનીય અને મહત્વપૂર્ણ મથળોના ચિત્રો પશુ વર્ણન મમેલ આપવામાં આવ્યા છે સાથોસાથ વગી જે તે પ્રદેશના સાંસ્કૃતિક આર્થિક અને ભૌગોલિક મહત્વનું બધાન નકશા સહિત અગી આપ્યું છે આ બધા મગીને કુલ અગીસો ચિત્રો થવા બન્યું છે

ખરે જ આ એક ઉપયોગી પ્રકાશન છે અને અમે તેને આવકારીએ છીએ ‘પરિચય’

રામવો રોખિનલુક યુનીસાન મડિયા

પ્રં હારિહર પુસ્તકાલય મુરત

કિં ૨-૫૦

પ્રસ્તુત પ્રદસનનું વસ્તુ રાજસ રથા—ગોકાશી હાયાના મુખવટાવાળી—અને તેના આવકોની વિશિષ્ટ સ્થિતિ વેગાની ગતિવિધિ છે લોકશાહી રાજ્ય વ્યવ

રમામા સેવક નેતાઓ પોતાનું રથાન રથિયર ગ્વરથ રાખના વારંતે લોકસમરણનું અને જીવનમૂલ્યોનું ય તે કેવું લીવામ કરે છે તે લગભગ હપીકત કહી શકાય તેવી બામતલુ કાર્ક અત્યુક્તિભર્યું અને હાસ્ય પ્રધાન વર્ણન આ નાટકમાં છે પાત્ર પ્રસંગ અને વિચારના રેવડા મેહનાપણાના લાભ લઇને લેખક આખોયે કૃતિને આદિથી અત્ત લગી રોચક અને રસિક બનાવી શક્યા છે તેથી વાચક હાસ-ઉપહાસમાં તરમોળ થઈ જાય રેટથી હંદે તે અસરકર્તા ય માલુમ પડી છે

શ્રી મહિયાની રાજમટલાની અને રાજદારી પુરુષોની કામગીરીની વિગતજણુ ધણી જડી અને અસન છે એમ તો આ વાચ્યા પડી જણુકારો કબૂન કરેશે જ પણ મુખ્ય સ્તબ્ધ તો અમને એ જણુ-માહિતિનો જે રીતે વિનિયોગ તેઓએ કર્યો છે તેમાં લાગ્યો છે પાત્ર ઘનના-સ્થિતિ અને વિચાર-વલણુ આ ત્રણે બાનતો એકદેહી અને એક મદાવાગી હોવા છતા પાત્રો જેમ હન (કરીકથર) છતા નારતવ જીવનની ઝાળી કરાનનારા ચિતરામાં છે તમ ઘટના

સ્થિતિ પણ કેવળ અત્યુક્તિપૂર્ણ અને કદાચ અમભર દોષવાગી જણાય તેવી હોના છતા તે અપ્રતીતિકર કે કલ્પનાતિત છે તેમ કહેનાની હિમન જણુકારો ભાગે જ કરે એવી દુષોગી અને પકડ તથા કથનકના શ્રી મહિયાએ દર્શાવ્યા છે મુખ્યવિચાર તો એ છે કે પ્રમણેવાના ઓમ હેઠળ સત્તાધારીઓ કેવળ જન વિકામ અને આપરિશતિરક્ષણ માટે જ જીવે છે અને એમાં સાધક તે મિત્ર ને બધક તે શત્રુ એવો ભાન રાખે છે અને આખરપ ને તો આ પ્રતિની જીવનવિચારણાની ધર્મયુક્ત યથાર્થતા સામિત કરવાને ય કેશ-કેટલા વનખા મારે છે તેનું વર્ણન પણ અહીં સારી રીતે મળે છે

એક સાહિત્યપ્રકાર નેમે પ્રહસન વિષેની મૂળજૂન બાનતોની સંલેપમાં નૂઆત કરની શ્રી ઉમાશ કરે જોશીની આ નટકની પ્રસ્તાવના પ્રહસનાદિ વિર ઉત્તમ માહિતી નિરૂપે છે એ એક કિમતી ઉમેરણુ ગણાય

આ પ્રહસન માટે શ્રી મહિયાને અભિનદન વિવેચા

જ્યાં વાઘ વાસ ખાવા લાગ્યા

વરસો પૂર્વેની વાત છે

ગોદાવરી નદીના કાઠે શાતપુરી રાજ્ય આવેલું હતું શાત રાજાને રાજા ધણેા ધર્માત્મા એના રાજ્યમાં મસ મોટા તપસ્વી મહાત્માઓ વસે આ તપસ્વીઓ નિત્યનિરતર સાધનામાં જ લેનીન રહે એમની સિદ્ધિઓ ય એવી ખોલે તે જ કરે લાગે તે થાય

આ મહાત્માઓમાં એક એવા હતા કે જેઓ સિદ્ધિની બામતમાં તો પુરા-પાવરધા અને પહોંચેવા ભારે ત્રેવડવાશા પણ તેઓ હતા વાક દેખા નેના તેના વાક ઘોક ને છીકા જ ગો યા કરે ઘીજના અવગુણે જ જોયા કરે અને ગોખ્યા કરે આ વાત રાજા પાસે પહોંની કે સ્થિ ઘણા જાની સિદ્ધ, પણ એક આટલો અવગુણ રાજાએ એમને દહ્યું જો આપ નારાયણ મહાદેવની ભૂમિને આપના ચરણોથી પાવન કરો તો ભારે અનુમંદ થયો કહેવાય ત્યાંનું લોક આપના દર્શન ઝંખે છે

આ સ્વભાવપરિવર્તનનું પરિણામ એ આવ્યું કે વન પશુઓની સખ્યા ઘણી જ જલદીથી માડી વધવા હવે જગતમાં તેઓ સમર્થ થકે તેમ રહ્યું નહિ તેઓ તો મનુષ્યવસ્તીમાં રહેવા લાગ્યા ને જેતર મોલ મળ્યા આરોગવા!

મનુષ્ય વસ્તી ત્રાહી ત્રાહી થઈ ગઈ. તેમણે પોતાની આપદાની વાત રાજ પામે મૂકી. રાજને તરત જ બધી વાતની સમજણ પડી ગઈ. ખુદ નારાયણ મહારણ્ય ગધા અને મહાત્માજીને પોતાની સાથે શાંતપુરી લઈ આવ્યા. વળી બધા મહાત્માઓએ શિવજીની સ્તુતિ કરી અને એમને એમનો નવો આદેશ પાછો એટલી હેવા પ્રાર્થના કરી. શિવજી માની ગયા. હવે પ્રાણીઓનો સ્વભાવ અચાઉં જેવો જ થઈ ગયો. થોડા વખતમાં જ પશુ વસ્તી પાછી જંગલમાં સમાઈ ગઈ તેટલી થઈ ગઈ.

આ બધાનું બીજું એક પરિણામ આવ્યું. એ મહાત્માજીએ બીજાઓનાં દોષો જોવા શોધવાનું છોડી દીધું. પ્રકૃતિનો સુધાર કરવાની વાત જ તેઓ વ્યથે માનવા લાગ્યા.

મહાત્મા તો હરખેરે એ દૂર દૂરના વનમાં તરફ ઉપડ્યા. માણસો તો ત્યાં આલીસ-પચાસ જ, બાકી બધાં જનવર

હવે, એ જનવરો એક-બીજાને એવાં સતાવે કે ક્યારેક તો એક બીજાને ખાઈ પણ જાય. મહાત્માજીને તો જરા વ ગમ્યું નહિ. જનવરોની જુગઘ એમને ખટકવા લાગી છેત્તે એમણે તો પશુપતિનાથ પામે જઈને ધા નાખી. ‘હાગવાન, વનમાંતમાં વસવાટ’ કરતા આપના પુત્રોનો આ સ્વભાવ શું શોભે એવો છે? શું આપ એમને હિંમત કરવામાંથી રોકી શકો નહિ?’

ભાઈ, મહાત્માજીની વાત શિવજી ટાળે રી પેરે? જંગલના પ્રાણીઓનો સ્વભાવ તો બારે વિચિત્ર રીતે બદલી ગયો. બધે જાડુ થયો. હવે તો સિંહ વાઘ ઘાસ ખાવા લાગ્યા. ચિત્તા, રીંગ, વડુ બધાં સાંવ શાકાહારી બની ગયાં. અરે, પંખીઓએ સુહાં કીડી મોકીડીને આહાર કરવાનું તણ દીધું!

રાસાયણિક ખાતર અને વીમા માટે

કૃષિકારોને રાસાયણિક ખાતરો જેવા કે-એમોનિયમ સલ્ફેટ, નાઇટ્રોડ, યુરિયા વગેરે સમયસર મળે એટલા માટે જિલ્લા કક્ષાએ રાસાયણિક ખાતરની કામગીરી હાથ ધરી છે.

સહકારી સંસ્થાઓના વીમાઓ ધી ધુનિયન કો-ઓપરેટિવ ઇન્સ્ટિટ્યુશન્સ મોસાયટી લિમિટેડમાં ઉતરાવવા માટે જૂનાગઢ જિલ્લાની સહકારી સંસ્થાઓએ તુરંતમા જિલ્લા એજન્ટનો સંપર્ક સાધ્યો.

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા ખરીદ વેચાણ સંઘ લિમિટેડ

હુસેની બીલ્ડીંગ, ગાંધી રોડ, જૂનાગઢ

ભારતમાં જનતા

“હુલ્ડા”

રાષ્ટ્રપરાધર્મ

અંગ્રેજી

દેવનાગરી

લિપિમાં મળી શકશે.

સુજ્ઞાત પ્રદેશના પ્રમાણિત વિદેતા

રવીંદ્ર એન્ડ કું. (એજન્સી)

લાલ હરવાળ, અમદાવાદ ૧

સાયકલ, સાયકલપાર્ટ્સ તથા સાયકલને
લગતી તમામ ચીજોની આપની
જરૂરિયાત માટે:—

ફોન : ૧૫૨

ગ્રામ : માલવિયા

માલવિયા સાયકલ સ્ટોર્સ

માલવિયા ચોક

રાજકોટ

(હરબુક્સ તથા રીલિયસનો ક્વોટા હોલ્ડર્સ)

ઉનાળાની સખ્ત ગરમીમાં

- * શીતળતા
- * સુવાસ
- * અળાઈમાં ઉપચોગી
- * હળમત પછી
- * સૌન્દર્ય વધારક

કુંકસ

- * લેક્ટો-ટેલેમીન લોશન
- * લેક્ટો-ટેલેમીન ટાલ્કમ પાવડર
- * લેક્ટો-ટેલેમીન હેન્ડક્રીમ

હવે છુટ્ટી મળી શકે ■
નજીકના સ્ટોર્સમાં મળે

જન્યાખંધ માટે

ડીસ્ટ્રીબ્યુટર્સ

ડૉક્ટર એન્ડ કું. દવાવાળા
જૂનાગઢ: Phone No. 109

ગવર્નમેન્ટ ટેક્સ્ટીંગમા પાસ થયેલ
ગવર્નમેન્ટ સર્ટિફિકેટ નં. ૧૨૦૬૮ તા. ૧૦-૩-૧૨

અમર

વર્ટીકલ ઓર્થલ એન્જિન

- હો. પા. ૫ / ૧ ૬૫૦ આટા

ફરેક બાતના ઓર્થલ એન્જિનો તથા
રાસુ ૫૨૫ હાજર સ્ટોકમાં મળશે.

ખરીદવા માટે મળે વા લખો

ઉત્પાદક:

હિન્ડોઆ એન્જિનિયરીંગ કું.

મહાત્મા ગાંધી રોડ : જૂનાગઢ

ફોન નં. ૨૨૬

માધવજી કાનજી ઓર્થલ મિલના

સૌજન્યથી

શાહપુર - (સોરાઠ)

ઉત્તમ કવોલીટી

ફોરેઇનની ખરોખરી કરી ગ્રહે તેવી

સીલવર શુ ટેકસ

(ટીગ્રાસ)

મોટેકટર સ્ટડસ

(ધોઇન હોબ નેઇસ)

ટીપ નેઇસ

ફોરેઇન મશીનરી અને ફોરેઇન રો-મટીરિયલથી

ખાનાવનાર :

ચિત્તલિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ, રાજકોટ

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે પરદુઃખે ઉપકાર કરે.

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે
નોર્થ બિહાર
સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા - ૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૭ ગ્રામ : NORBISUGER

મિત્ર સ્થળ

રેલવે સ્ટેશન, ખગાહા,

જો. એ. નારાઈપુર

જિ. સંપાલજી (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

નવિન સરનાથ - ૨૬૦૩૧૨

રેસિડેન્સ નંબર

મિત - ૧૫

સંઘની ઓફિસ - ૫૨

ધી વેરાવળ-પાટણ તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ લિમિટેડ

(ગયાળના ૨૫-૨-૧૯૫૬)

ચોર બંદોળ	.... રૂ. ૩,૦૩,૮૧૦
અનામત બંદોળ	.... રૂ. ૧૦,૮૪૮
દામદાનનું બંદોળ ..	રૂ. ૬,૪૪,૬૧૮
અન્ય સંખ્યા ..	.. ૨૩૭

૧. દિવંગતના અનામ તથા અન્ય સારી કંપનીઓનાં એન્જિનો દાખર રોકામાંથી મળેલો.
૨. તાલુકાના લોખંડના ૨૪૨૨૬ એકન્ટ. તમામ પ્રકારના લોખંડનું વેચાણ કરવામા આવે છે.
૩. રમણગીર ખાતરના જેવા કે એમોનીયમ, સલ્ફેટ, યુરીયા, એમોનીયમ સલ્ફેટ નાઈટ્રેટ, મુપરફેસફેટ, એમોફોસ્ફોર, ગિંદ્ર ખાતર વ. કાયમ દાખર રોકામાં રાખવામાં આવે છે અને પુરના પ્રમાણમાં ખેડૂતોને પૂરું પાડવામા આવે છે.
૪. સંઘની માલિકીની સહકારી ઓઈલ મિલમા ખેડૂત મળ્યો તથા ખીનમળ્યોને માલ વ્યાજખી દરે ખીલી આપવામાં આવે છે.
૫. મળ્યો ખીનમળ્યોનો માલ વ્યાજખી આડતથી વેચી આપવામાં આવે છે.
૬. ઉપરોક્ત બેતીયાડીના એક્સચેન્જ, સિમેન્ટ, રબ્બરના પટ્ટા, વ.નું વેચાણ પણ કિંદાપત માલે કરવામાં આવે છે.

મસરી જગમલ

ચેરમેન

તમારા પૈસાનો
 વધારે સારો અટકો મેળવવા માટે
 હ ને સા
 ન્યુ સ્વદેશી મિલના કાપડનો
 આમદ રાખો

અમારી વિશેષતાઓ
 નારી ધોતી ગ્યુસ્ત્ર પોપલીન્સ કેપ્સ,
 સર્ટા બ્લુ છીટ ઇત્યાદિ

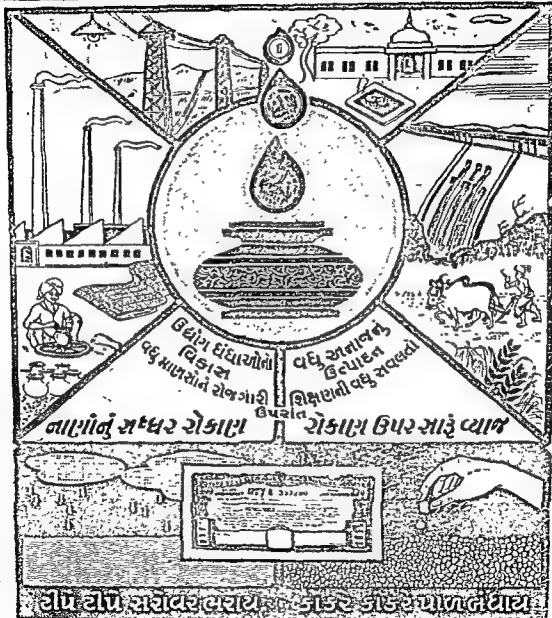

ધ ન્યુ

લસ ઓ,

દેખ

તાતી લખવા યોજના એવું

શુભામ

અને આખરે એક દિવસ સેતાન પોતાની કામગીરીથી કંટાળી ગયો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે તો સન્યાસ લઈ લેવો.

પછી તો એ એક પછી એક પોતાના શુભામોને વેંચવા લાગ્યો. ‘બુરાઈ,’ ‘ઈર્ષ્યા,’ ‘કલહ,’ ‘દર્પ’ બધાને એક હરોળમાં ઊભા કરી દીધા!

સેતાનના ભક્તો મંડળા આવવા અને એક પછી એકને ઝોળખી-પાળખી લાગવા ખરીદવા.

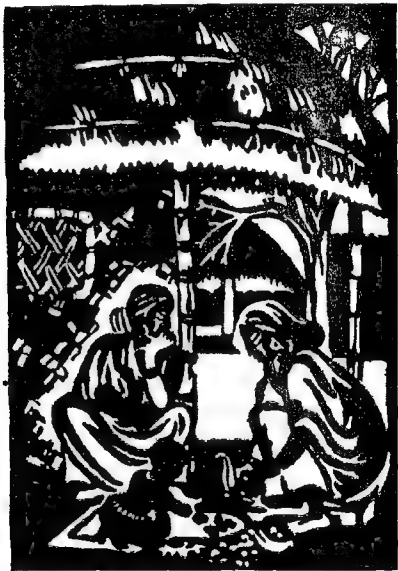
પણ આ બાજુ એક ઘણો જ જીવં-શીલ કુરૂપ શુભામ ઊભો છે તેને કોઈએ ઝોળખ્યો નહિ. અને ઝોળખ્યો ભણ્યો નહિ તો પછી ખરીદે તો ધાના? મોઢું આશ્ચર્ય તો એ હતું કે એ શુભામનું મૂલ ખીજા તમામ શુભામો કરતાં અઢકું-ભજેડું હતું! આખરે એક સેતાન-ભક્તે હિમત કરી પૂછી નાખ્યું: ‘આ છે કોણ, મૂળે?’

‘અરે, આ?’ સેતાન મરક મરક હસતો બોલ્યો: ‘આ તો છે મારો સહુથી વધુ વહાલો અને બધાયથી વધુ ઉપયોગી શુભામ. ભાગ્યે જ કોઈને જાન હશે કે આ તો મારો હાથો હાથ છે. એની સહાયથી જ તો હું ભારે સરળતાથી લોકને મારા સકંભમાં લઉં છું. ન ઝોળખ્યા? હજી ન ઝોળખ્યો?’ સેતાન અદ્વહાસ કરતો બોલી ઊઠ્યો: ‘આ નિરુત્સાહ છે, નિરુત્સાહ!’

[આખરે કામના એક કથાનક પરથી]

ଦୈନିକାପଠ

અનુક્રમ

- ૩ ત્ર.પતે મહતો ભયાન મકરન્દ દરે
- ૫ પ્રસંગ, પરિસ્થિતિ અને પ્રમાણ કનક દેસાઈ
- ૮ લાસ્ય-તાંડવનું રહસ્ય સાઈ
- ૧૨ વિશ્વશાંતિનાં મુગજી 'સિદ્ધકાશ'
- ૧૬ સ્વપ્ન (ગદ્યકાવ્ય) ચેન નામૂચી
- ૧૭ પાપી ઠાણુ? સત્યાનંદ
- ૧૮ છવનનું રિદ્ધ (મુક્તક) મકરન્દ દરે
- ૧૯ હિમાલયના હૃદયમા 'યાત્રી'
- ૨૨ શ્રેયોવાછના (મુક્તક) ગો મા ત્રિપાઠી
- ૨૩ ઈશુ કહેતા હવા
- ૨૪ નૈવેદ્ય નગીનદાસ પારેખ
- ૨૬ સાધુસંગત સ્તવ સત્
- ૨૭ એકાક્ષરી ઉપદેશ વિનોબાજી
- ૨૮ ભક્તકવિ બાપુસાહેબ ગાયકવાડ રસપ્રદાસ અક્કે
- ૩૩ શ્રદ્ધા વસંત વ્યાસ
- ૩૪ સત્યાગ્રહની આવી કાકુ દોમી
- ૩૫ તીથ' કદ મહાવીર આમ બોલ્યા
- ૩૮ માનવ ઉત્ક્રાંતિ જ્યોત્સ્ના ઝરેગી
- ૩૮ વાયરા હરિનભાઈ સાહ
- ૪૫૬૮૫ ચેન ૪ ત્રણ કૃતરા અનીલ જિજ્ઞાસુ પરથી

સ પાદક : નવીન ગાંધી

મુચના

(માલકોને)

દર માસની બારમી તારીખે નક મસિદ્દ થાય છે

૫૬૨મી સુધીમા ન્યક ન મહેતો ગોસ્ત ઓફિસમા તપાસ કર્યા પછી કાર્યો સમયે જળાવડું ન્યક ગિલ્દિમા હવે તે મોકળારો

ગમે તે મહિને માનક થઈગયાં છે

* * *

આ માસિકમા મસિદ્દ થયા વિનારો જે તે લેખકોના છે સ રમા તે વિચારોમા સ મળ છે તેમ માનડ નહિ

*

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવ'ન'મા સ સંક્રિત, ૧૫, શિખલ અને સાદિત્ય વિદયક લખાણે લેવામા આવે છે

લ તાલ સાફ મૌલિક લાખુ હોય નેની અરોસા રહે છે કાવગની એક બાજુ માલીથી લખડુ

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર ખાલત

ખખવાડિયામા જવાબ આપવામા આવે છે

મસિદ્દ પનેરી રસમશીની એ ફમી રસ

સામે અ જ અને ચોગર પુસ્તકાર મસિદ્દ

જમી અડવાડિયામા લેખકોને જે ન્યાય

૭૧૬૮૫

દેશમા (વરસનુ) ૩ રૂપિયા

પરદેશમા બાર શિલિંગ

વૈષ્ણવજીવન, રૂપાધતન, મિરિતમેગી

જૂનમાઈ

પીઠ પરણ

ત્રાયતે મહતો બયાત્.

મકરંદ દલે

બાપા અમરામ યહરીઓનો આદિ વડો. જોડેલો જોરાવર એટલો જ જિગરનો મુલાયમ. હાથ જોડે લોહાના તો હૈયું મીથું. પારકું દુઃખ કે વિષદ દેખી ઝોગળી-પોગળી જાય. અને એટલે તો અમરામ ભગવાનનો ભારે માનીતો. અમરામ જેની જ તેની સારાઈ પણ બધી-ભોળી, બંને પ્રજા મેદાનમાં તંબૂડીઓ બનાવી રહે. દોરદાંખર ચરાવે. અને પોતાને ત્યાં આવી ચડે તેની મન મૂકીને મહેમાનગત કરે. એકવાર ભગવાન પોતે જ આવી ચઢ્યા.

બપોરાનો વખત હતો. અમરામ પોતાની તંબૂડીમાં બેઠો બેઠો ઝોકાં ખાતો હતો. ત્યાં અમાનક આંખ ખોલી જુએ છે તો સામેની ખજૂરીની હાથમાં તથુ જથુ જીએલા. તેમાં ચે વચલા પુરુષના ચહેરા પરથી તો તેજતેજના ફવારા જીડે. અમરામ ઝોગળી ગયો. ભગવાન અને તેમના શિરસ્તા સિવાય આવા નરાની ચહેરા કેઈના ન હોય. અમરામ હોશો. ભગવાનના ચરણમાં પડી કહે: 'આપ્યા મારા નાથ ! આવી આઝી-પાંખી ખજૂરીને ઊંચે જિભા ન રહેવાય, મહારાજા ! આવો, આવો, આ ગરીબની તંબૂડી દલે પાવન કરો.'

પથુ ભગવાન જરા ઉતાવળમાં હતા. કહે: 'અમરામ, આ બાલુ નીકળ્યો'તો. તારી ભક્તિ નેમ્કને ને દશ'ન દીધા વિના ન ચાલ્યું. પણ દલે દુ જઈશ. મારે બહુ અગત્યનું કામ છે.'

અમરામ એમ ભગવાનને છોડે? આઝા હાથ દર્કને ગળાના સોળખ ખાઈ તેણે કહ્યું: 'પ્રભુ, રોટલો ને હાથ ખવરાવ્યા વિના હું તમને કેઈ કાંઠે જવા નહીં દઈશ.' અને પછી સારાદને ખૂમ પાડી કહ્યું: 'સારાદ, પ્રભુના પગ ધોવા જલ્દી પાણી ગરમ કરી લાવ. જીની જીની રસોઈ ધમકારે બનાવી દે! જો તો ખરી! આપણે ત્યાં પ્રભુ પધાર્યા.'

સારાદના હરખનો પણ પાર ન રહ્યો. જલ્દી જલ્દી ઘંટી કેરવીને તેણે તાલો આટો ફળા લીધો. ટપાકે રોટલા ટીપી નાખ્યા. રોટલાં ફૂલનાં હાલિયાં ભપાં. ખજૂરના ઝોળનો રવો તૈયાર રાખ્યો. પાણીના કાશા ભરી ને પાટલા નાખી એ તો ગાતી જાય:

'અયો મુજ પીર સમ્યા, રંગ તા રંધાપી,

રંગ નાં રંધાપી, પર્લા માંડી મીત્યુના પાણી રે - અયો મુજ પીર સમ્યા.'

ભગવાન તો આ પ્રેમ, આ દુલાસ, આ ઝોગળોળ થતી આવહામન આશ્ચર્યથી નેમ્ક રહ્યા. સારાદે ભગવાનનાં ચરણ પખાજ્યાં ને વિના વિલગે તેમને જમવા બેસાડી દીધા. પડેલો કેળિયો લેતાં તો ભગવાનને અમૃતનો આસ્વાદ પણ આતી પામે કુચ્યા લાગ્યો. ધડીલર ત્રવર્ગ શુધાર્ક મધુ. કાદિયાવાહના એક મહેમાનમૂખ્યા આદમીએ કહ્યું છે તેમ:

'હાદિવાહમાં મેંક દી, જુએ પડ ભગવાન,
અને મારો યા મેમાન, તો તને સરખ શુલાલું સામજાન'

આતી પ્રેમનીની પરાભાગતથી ભગવાન કદાચ રવગ જૂવી જાય પણ પોતાની ફરજ જુએ એવા નહી. એટલે તેમણે એટલે ભાજન પનાયું. અમરામ ને સારાદને અગ્ગક આશીર્વાદ આપ્યા અને સોદામ મહેરની દિશામાં માર માર કરના આવી નીકળ્યા. થોડે દૂર મુધી અમરામ ભગવાનને વગાવવા ગયો.

સોદોમ લણી નજર કરતાં જ ભગવાનની જુકુટી ચડી જતી હતી. આંખથી અંધારા ઝરતા હતા. અને મિઝાયેલા હોહ પુણ્ય પ્રકોપથી વારેવારે કપી ગ્રહતા હતા. ભગવાને અભરામને અંતરની વાત કરી:

‘સોદોમ અને ગેભોરના શહેરીઓનો પાપનો થોડો ભરાર્થ ચૂક્યો છે. સાતમા આસમાનને બેઠીને તેમની રાડ મારે કાને ચાલી છે. આ બંને નાપાક શહેરોને હું ઘરમીજૂત કરી નાખીશ. એક ઈંટ ઉપર બીજી ઈંટ નહીં રહેવા દઉં. મારો હિમ ન્યાયદંડ તેમણે હજી જોયો નથી એટલે જ આ પાપીઓ કૃત્યા કરે છે.’

ભગવાને ઝડપ વધારી અને અભરામને કહ્યું: ‘અભરામ, તું હવે પાછો જા, તારું કામ પોટી થતું દેશે ને સારાદ વાટ જોતી દેશે.’

સોદોમના સત્યાનાશની આગાહી સાંભળી અભરામનું કાળજી ફેડી બેઠું. તે પાછો જવાને બદલે ભગવાનની તક્ત નજીક આવ્યો ને ગળગળા સાથે બોલ્યો:

‘પ્રભુ, સોદોમમાં બધા જ કાર્મ પાપી થોડા દેશે! એમાં પચાસ જણ સારા નહીં હોય! અને દરમખેરોની જમાત બેળા આવા સાચદિલ ને સારદિલ પણ હોમાઈ જાય તે કાર્મ ચોદ જહાંગના ધણીનો ન્યાય કહેવાય?’

આ સાંભળી ભગવાન ગેભા ગ્રહી ગયા. અભરામને ખબરે હાથ ધૂરી બોલ્યા: ‘સોદોમમાં પચાસ સારા માણસો દેશે તો તેમને ખાતર હું સોદોમને જતું કરીશ, જા!’

પણ અભરામ આંધો ન ખરેખે. તેણે ભગવાનને ચરણે પડી કહ્યું: ‘પ્રભુ, હું તો તમારા પગની રજ પણ નથી. એક માટીના ઢેકાથી ચે હું નાચીઝ છું, નાથ! પણ બે વેણે હું તો બેઅદબી માફ કરશો. એ પચાસ સારા માણસોમાંથી પાંચ જ એમણા હશે તો પણ તમે સોદોમને ખાખ કરી નાખશો?’

ભગવાને કહ્યું: ‘બલે, પિસ્તાલીસ જેટલા નેક ને પાક આદમી હશે તો હું સોદોમનો સંહાર નહીં કરું.’ અભરામે અત્યંત નરમાશથી પૂછ્યું: ‘અને પ્રભુ, એવા વીસ આદમી હશે તો?’

‘તો પણ એમને લીધે હું સોદોમને કાર્મ નહીં કરું.’ અભરામને હવે હિંમત આવી. તેણે વળી પૂછ્યું: ‘પ્રભુ, એવા વીસ માણસો મળે તો એ બીજા બેળા બળાને ઘડ્યું થઈ જશે?’

‘નિર્દોષ ને નિષ્પાપ વીસ માણસો મળે તો આખા સોદોમને ડાલી અંધ નહીં આવે.’ ભગવાને અભરામને આશ્વાસન આપતા કહ્યું.

અને પછી અત્યંત લાડથી મરક મરક હસતા અભરામે ભગવાનને વિનવણી કરી: ‘અને પ્રભુ, દસ! માનવબળત પ્રયત્ની અભરામની અપાર કરુણા જોઈ ભગવાન પણ હસી પડ્યા. તેમણે પ્રસન્ન થઈ કહ્યું: ‘જા, એ દૈવતવાળા દસને ખાતર પણ આખું સોદોમ ગિગરી જશે’

આટલું કહી ભગવાન વીજળી વેગે સોદોમની દિશામાં અદસ થઈ ગયા. અને એ વિશાળ શહેરના આભંગ્યા મિનારા પર નજર નાખી અભરામે કહ્યું:

‘ઓ સોદોમનાં શહેરીઓ! તમારામાંથી દસ તો માર્મના પૂત નીકળે! માનું ધાવણ ન લગવે એવા દસ ધરમીવીરની પણ તમારામાં એટ પડી ગયું? વધારે નહીં, હજારોમાંથી દસ જ હાડસાચા આદમી હશે તો તમને બચાવવા માટે એ બસ થઈ પડશે. અને એમાંથી પણ તમે ગયા તો તમારે બચવાની કાર્મ બારી નથી.’

અભરામનો આ સાદં આજ્ઞે પણ આકાશમા ધૂમરી ખાઈ રહ્યો છે. સાચને માટે ન્યા મુદીમર માણસો પણ મેદાને પડે છે ત્યાં સર્વનાશની નોખત નથી બજતી. ધર્મનો એક છંટો પણ માનવને મહાભયમાંથી જગારી લે છે. આજે પણ હવામાં આચડતો જાવા અભરામનો આ અવાજ માનવ હૈવામાં ઝિવાશે ખરો!

પ્રસંગ, પરિસ્થિતિ અને પ્રમાણ

કલકત્તા

શિક્ષણધોરણ

કેન્દ્રના શિક્ષણપ્રધાને પોતાના ખાતાની માગચર્ચા દરમ્યાન ઘણી વારો કરી પણ દેશનું શિક્ષણધોરણ કેવું કયળનું ચાલુ છે તેનો હથારો સુદા ન કર્યો એ મારે આશ્ચર્ય ગણાય. અમે એ સ્વીકારીએ છીએ કે આમેય આજાગી પૂર્વે આપણા દેશમાં શિક્ષણ ધોરણ મૂકે ખીજી ત્રીજી કક્ષાનું તો હતું જ પણ આજાગી પછી તે ધોરણ ખૂન જ ઉતર્યું ચાલુ છે એ ઉપાડી વાતને સાબિત કરવા કોઈ કમિશનની નિમણૂક કરવાની મુદ્દત જરૂર નથી ખાસ જગાડો તો આપણી માધ્યમિકશાળાઓ અને કોલેજોમાં માલુમ પડે છે કે શ્રીમાળા પાસે આ સિંચવમાં કોઈ સંતોષકારક જવાબ નથી જણાયો તેમનું કહેવું એમ થયું કે ભારે આપણે શિક્ષણનું મોકલાવીકરણ કરીએ ત્યારે શિક્ષણધોરણ અનિવાર્ય રીતે ગતિમાન જ પોતાની આ સિદ્ધાંતસરણી હસાવવા તેઓ ઓક્સફર્ડ નિવમનો હવાનો કે છે કે શિક્ષણમાં સંખ્યાકીય વધારો શિક્ષણના ગુણ-ધોરણને ભોંંસે જ વેઈ શકે આ જ માત્ર જવાબ હોય તો તે નહિ માને. કલિદાસ આથી થીનદા અનેક પુરાવાઓ રજૂ કરી શકે તેમ છે ખીજી ત્રીજી વિદેશી યુનિવર્સિટી એની વાત જવા દઈએ ખુદ ઓક્સફર્ડનોય દલે તો આ અનુભવ છે ધરઆગળેનો જ દાખનો લઈએ તો દાકતરી અને કન્વેન્ટરી રાખાઓમાં અખ્યાતક વધારો થયો છે જના આ ક્ષેત્રોમાં શિક્ષણ આપવાની સગવડોને ખાસ આય આવી વાળી નથી અને અ દાખાઓ પોતાનું પૂર્વવર્તી દેશનું સાચવી શકી છે કારણે સાવ સાદા છે પડેલું કરવું ને એ શિક્ષણધોરણ નું ન જાય તે મારે સતત અનુકૂળ

રાખવામાં આવે છે ખીજી, દાકતરી અને કન્વેન્ટરી વિદ્યાર્થીઓની કોલેજોને નિયત ધોરણે જોઈની માગ મુજબ જીભી ચલી નય છે અને છેડેને એ પણ સાચું જ કે આવી સાચાઓમાં પ્રવેશ ધોરણ સારી પેઠે જાયું રાખવામાં આવે છે આનો અર્થ એ નથી કે પ્રવેશ કેવળ ગુણાત્મક કસોટીએ જ આપ વાગ્યા આવે છે, આનો અર્થ એ છે કે વિદ્યાર્થી ઝોણામાં ઝોણા અમુક ટકા માટે લાવી શકે તો જ પ્રવેશનો અધિકાર પામી શકે

આ દેશના શિક્ષણતંત્રની નાકામિયામીને ડાવરવા મારે ઓક્સફર્ડનો અનુભવ કે દાખનો આગળ ધરવે એમાં ખાસ કોઈ ઓમિત્ય જણાયું નથી, કારણ તે આપણી અફવાતને વાજબી કરાવી શકશે નહિ ઓક્સફર્ડમાં આવતો વિદ્યાર્થી ઉચ્ચ ધોરણના શિક્ષણથી સંજ્ઞા હોય છે અને પ્રવેશ ધોરણ ગુણાત્મક રીતે વ જાયું હોય છે ઓક્સફર્ડનું શિક્ષણધોરણ ગતિમાન છે તે કો શ્રીમાળાનો ભય સાચો ન હોય તો તે આ કારણે આપણે ત્યાં શિક્ષણના લોકશાહીકરણનો વિવેક કરવાની જરૂર છે શિક્ષણના લોખંડાગિરણનો અર્થ છે સૌને શિક્ષણ પ્રાપ્તિ માટે સમાન તકો મળે તે પણ તેમાં પ્રવેશ અધિકાર તો ગુજુની અવેશાએ જ હોય. શિષ્યવૃત્તિઓ તેને એનાયત થાય જેનું ધોરણ તો જાયું હોય જ, માથે માથે પોતાનો અભ્યાસ આગળ ધપાવવા મારે જેની પાસે સતત ન હોય સતતન કે શિક્ષણનું લોકશાહીકરણ સંખ્યાકીય વધારો ખો વગર પણ ચર્ચ શકે છે, જે ઉચ્ચ ધોરણ મારે સતત જાગની ચોરી રખતી હોય જીલી-અપૂરી સવવતેવાળી અને સંજ્ઞાવિનાની દાખાઓમાં દેશના ધ વિદ્યાર્થીઓને

તેમનું યુગ્વપાસુ' નેચા વિના કેવળ ધધાકીય દષ્ટિએ જ પ્રવેશ આપવામાં નથી શિક્ષણનું લોકસાહીકરણ સાબિત થતું, ને નથી તો શિક્ષણનો ય તેમાં જીવવારો કોનડો સંખ્યાકીય વિમલ અને યુગ્વત્તમક સુધારણા વચ્ચે સમનાન સાધવા બાબતનો છે આ સમનાવના અભાવે જ યુગ્વકીઓ ઝીલી થાત છે

સ્નાતકોત્તર શિક્ષણ

આપણે ત્યાં સ્નાતકોત્તર શિક્ષણ લાગી જે જનનની દૃષ્ટિ છે તેની ખીન્ને કયાય નહિ હોય સ્નાતક વચેન વ્યક્તિને જો એમ પૂઠવામાં આવે કે તમે શાથી આગળ અભ્યાસ જાગી ગાખ્યો તો તેના જવાબમાં નોંદા બાગની વ્યક્તિઓ નો એ જ જાગુનનાં કે અમે એથી સાગે ખીન્ને વ્યવસાય પામી શક્યા નહિ તેથી આ જુરાન વ્યક્તિઓ કોઈ સારો સોનળે અને અનુકૂળ વ્યવસાય મગે તો તે જ સ્વીકારત પશુ તેના અભાવે તેઓ જગી પાછા કાનેજે જાય છે અને દર અનામ્માં અનુકૂળ વ્યવસાયની જોણજોણ તો ચ ન હોય છે જ જેની તેની પ્રાપ્તિ થઈ કે તેઓ અજ્ઞા સને રામરામ કરનાના આ તે કેવી વાત?

સ્નાતકો સ્નાતકોત્તર અભ્યાસ વેળા પોતાના નિષેધો બદલે છે તે ય ખીજ સ્વચ્છ હકીકત છે જે વિપય વધુ કમાઉ તેમાં ધસારો વધારે બાગ્યે જ એમ એ ઉપાધિ મેંજનનાર વ્યક્તિ બે વરસ પડી પોતાના નાનમાં, સમજણમાં કે આવડતમાં વધારો કરી શકતી હોય નિદાનસાખાઓમાં સ્થિતિ છેક જ આવી નથી

યુનિવર્સિટી માન્ટસ કમિશને દરાવ્યુ છે તેમ સ્નાતકોત્તર અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ મર્યાદા મુકવામાં આવે અને એમ એ માથી ત્રીજા વર્ગની નાખૂં શાય તો આ હોરે સુધારો શકય નને ખરો

શિક્ષણક્ષેત્રે અ ધેર

શિક્ષણક્ષેત્રે આપણા દેશમાં કેવો ધવડકો બોલી રહ્યો છે એનો એક વિનદણ દાખનો તાજેતરમાં રાગી યુનિવર્સિટીના ઉપકુવપતિએ પૂરો પાવ્યો છે

રાગી યુનિવર્સિટીના ઉપકુવપતિએ સામે ચાલીને પત્રકાર પરિષદ ગોલાની બિહાર રાજ્યમરકાર અને

યુનિવર્સિટી બાગત જે વીગતો રજૂ કરી અને નિવે દન કર્યું તે ચોક્કાવનારુ છે દુ ખ' પશુ ઉપકુવપતિએ કરેલી ફિયાદોની યાગી લાગીનયક છે અને કોઈપ નરકગી માણસને મેચેન કરનાગી છે એમ લાગે છે કે રાગી યુનિવર્સિટીમાં કોઈ વાતે પૂરી સગવડ નથી મિહાર અને પટના યુનિવર્સિટીમાંથી જે શિક્ષકવર્ગ મોકલનામાં આવ્યો હતો તે પશુ બદનીની પેરતીમાં પરાવયો આ બધાનુ કારણ શ છે? ગાગીમાં શિક્ષણ અને સંગોધન યે ય બાગનનો મૂળગો અભાવ છે આ સ્થિતિને વધુ વાગ્યાડી રાકે તેની બાગત તો એ છે કે યુનિવર્સિટીને નિજ આગમનુ મનત્ર કોઈ સાધન નથી અને સરકાર વધુ મકમ આપવા સાક નનો બલ્યે છે

ઉપકુવપતિએ અનેક દાખનાઓ દાખીને મતા યુ છે કે નુમાગશાગીને નીધે શિક્ષણત્ર કુવુ યુ અવાઈ ગયુ છે, અને યુનિવર્સિટી કેરી પશુ થઈ ગઈ છે એક જ દાખનો પધોન છે યુનિવર્સિટીના નિદાન નનનુ બાધકામ જરેર બાધકામ ખાનાએ સાન રમ પૂરે આરેયુ છે પશુ હજી સુધી તે પૂરુ થઈ શકયુ નથી' યુનિવર્સિટીને જાત્રાનય નથી, વિદ્યાર્થી' એનો ધસારો ધણો છે અને તેમોને ભાડુની અને અગવડલપી ગ્યોગા વમવાટ કરેલા પડે છે અને આવા રથગે આખા જરેરમાં એક જથથે નથી એક નહી તો ખીલુ છેક પેને છેકે એમ વેશયેલા છે જાત્રાનય બાધકા મોને રથન હજી મોધી નહી કરાયુ નથી અને તેથી તે કામ લગ્ગી રહ્યું છે આ માનામાં હજી સુધી બિહાર સરકારે કયુ નિવેદન મુડું નથી એ વાન પય નોધવાત્ર છે

આપણે ત્યાં દિનપ્રતિદિન શિખણક્ષેત્રે કેરી કાગી અનવરસા અને અગવડ પ્રસરતી જાય છે તેને આ તો મનય એક દાખનો જ

દિનિડયા લાઘ્યિરી

દુનિયાના અત્યત મમૂદ પુસ્તકાલોમાં ય ગો મ રાનુ રચાન ધરાવનાર 'દિનિડયા લાગેરી નો કોવડો આજ પદર વરસ પડી ય ઉકેરી શકાયો નથી એ વાન આપણે આપણુ મરકાગ અને સરકૃતિની બાગ

તમા કેવા નિરુત્સાહ છીએ તેન ઉદાહરણ તો છે જ માથસાથે વાટાઘાટ અને વહેચણીની બાબતમાં વ કુનેહ-આનંદનો આપણામાં કેટલો અભાવ છે તે પણ દર્શાવે છે

હમણા જ ચોકસભામાં શ્રી હુમાયુન કળીરે ખાત્રી આપી કે ધીમે ધીમે આપણા દેશને ઇન્ડિયા એક્સિસ લાઇઝેરી સુપરત થઈ જશે આ ખાત્રી કેવા આધારે અપાઈ છે તે આપણે જાણતા નથી પરંતુ આ અગાડિની આ જ પ્રતની ખાત્રીઓનો વિચાર કરતા અને જાણુ વન્દ આપવાનો ઉત્સાહ થતો નથી આઝાદી આપે પદ્મ વરસ થઈ ગયા બ્રિટિશ સરકારને ભારતનો હકારો વર્ણવવાને સમજાવવા માટે આ સમય પૂરતો ગણાય. શરૂથી જ આ પ્રશ્ન વરિષ્ઠ કક્ષાએ જ હણાયો છે છતાં વ આજે આટલા વરસ પછી પણ ભારત સરકારને આ વિષયમાં પ્રતિષ્ઠા યદી છે એમ જણાવવાથી વિશેષ કરી જણાવવાનું રહેતું નથી એ કેવું કહેવાય ?

શ્રી કમીઠ હવે જણાવે છે કે 'ઠાઈક સમજતી' પર વાન પડેલી છે આટલી વાટાઘાટો પડી પણ 'ઠાઈક સમજતી' આવતી જ હોય તો વીક છે પણ તેમની જુઆત એમ માનવાને પ્રેરે છે કે આ પ્રશ્ન ક્યાંકો ગણવાથી વધુ આ વિષયમાં ભાગ્યે જ કશું નક્કું પરિધામદાથી સાધી શકાય હોય. એટલે કે આ વિષય હજુ વાટાઘાટો માટે જુગે છે આ બાબતમાં ધીરજ રાખવાનું જ કુખ્યત્વે તો તેમણે મૂક્યું આ વિષયમાં પ્રશ્ન ધીરજ રાખશે એવી બાંહેધરી આપવાપૂર્વક નથી જ પણ આ મુદ્દો જણી વખતે તેઓ બ્રિટિશ સત્તાવાળાઓ સાથે જે તાલીમ ધીરજનું પ્રદર્શન ન કરે તો મારું !

ચોક્કસ સમજતી પર આવવાની બાબતમાં પાકિસ્તાન નડે છે એમ કહેવાને કારણ નથી પૂરતો અને પ્રત્યેક દિલી અને રાવળપીરી વચ્ચે બન્ને પક્ષે ગીઝન એવું થો જ નહીં કરીને બટવારે કરવો જોઈએ. વળી પ્રત્યેક દેશને અમાધા જુ અને અમાધા મંથ કે હાનપ્રતની માનકીશિન્ક નકનો આ દિ સમય

બ્રિટિશ મત્તાને સમજાવવું જોઈએ કે કબજે એ કાયદો નથી

અન્ન ઉત્પાદન રિયલિટી

'અનભડારો અમરે લખી છે, અનભાવો રિયર છે, આવું તો આ દેશમાં કરી ન હતું' 'લોકસભામાં પોતાના ખાતાની માગણીઓ પરની ચર્ચાઓનો જવાબ વાળતું જે પ્રવચન અન્નપ્રધાન શ્રી એસ કે પાટિલે કર્યું તેનો આ સાર છે આવા જોરાવર અને બેધડક વિધાનો કુદસમયે લોકોની દેવાધારણ દેશની રાખવામાં વીક હિપથોગી નીવડે. બિદેશીઓને આજી નાખવામાં વ આ પદ્ધતિ સરળ થાય પણ સ્વસ્થતા અને શાન્તિના રાગેતા મુજબના ગાળામાં આ બધું 'વીક છે, હરેર છે, હવે કયા કમી છે' એવી ટુટિમાં ખરે તો નવાઈ નહિ જો રિયલિટી આદર્શ જ હોય તો તેને સુધારવાને કાખડો કરવાની કુદજ જરૂર નથી એ વાત સાની પણ છે કે છેલ્લા બે વરસથી અનજેરે રિયલિટી મુધરી છે અમેરિકાની મદદથી મોટા અન્ન જડારો પણ લીલા કરાયા છે જેથી સામયિક મુતરી બને પણ છતાં દેશનો અન્નકોષડો દલ થઈ ગયો છે જેવી કુચ આનવતા વાજળી નહિ ગણાય. એક જ મુદ્દો લઘએ ૧૯૬૧ ૧૨નું અન્ન ઉત્પાદન ૧૯૬૦ ૬૧થી વધારે થવાનું નથી. એમ એમણે જ કહ્યું હવે આ હમીકત જાતે જ ચિતાજનક છે અન્નકેટપમ આજે વ વરસાદ-હવામાન હિપ જ પડે આધારિત છે પ્રતિતિનું વેરણ જાતે જ ધણ અનિયમિત થીમ અને અવિયમનીય છે શ્રી પાટિલ ૫૦ કહે છે કે ૧૯૫૫-૫૭ માં અન્ન ઉત્પાદન ૧૯ લાખ ટન-૧-૬૧-૦ માં હતું તેથી માત્ર ૬૫ લાખ ટન એકલું-૬૫ અને તેથી ઇશ પાત્ર વરમ દરમિયાન કુલ વધારો માત્ર ૫૬૦ ટકાથી વ એકોઃ ૭ આ ધોરણની સામે દેશો આજના ઉત્પાદન ધોરણમાં ૧૮૬૫-૬૬ મુખીમાં ૨૧ લાખ ટન હોતે કરવાનો છે ત્રીજી પચવતી જે જાનાનું લખાન ૧૦૦ લાખ ટન છે અને તે ૦૬ ટકાએ પદોન છે ૬ ટકાના ગિચા ધોરણે અન્ન નન પ્રતિનરિ વધી ગયું છે એમ

નંદમે ૫.૦ ૪૨

લાસ્ય-તાંડવનું રહસ્ય

સાંઈ

સ્નેહી બાઈશી,

નવરાત્રીના ઉત્સવ દરમ્યાન આપનો પત્ર આવ્યો અને આપે એમાં 'સો'દર્શકરી'ના એક ચુન'દા મોકલ્યું. સ્મરણ કરાવ્યું એને હું માત્ર સદલાગ્ય માનું છું. જીવનનાં ઉદયવિધિ અને ઉદયસિદ્ધિ માટે એ સ્ત્રીક ધ્યાનમંત્ર સમો છે. આપે જે મુદ્દા ઉઠાવ્યા છે, તે પણ બહુ માર્મિક છે. પહેલાં એ સ્ત્રીકનો સામાન્ય અર્થ સ્પષ્ટ એ અને પછી એની પાછળ રહેલાં સુંદર મંગલ ધ્વનિને સમજવા માટે આપણે પ્રયત્ન કરીએ.

તવાધારે મૂલે સહ સમયયો લાસ્યપરયા શિવાત્માનં મન્યે નવરસ મહાતાંડવનટમ્। ઉમાક્યામેતાક્યામુદયવિધિ મુદિરય દધયા સનાયાર્યાં જો જનકજનની મનજગદિદમ્।।

‘હે માતા! તારા મૂલાધાર ચક્રમાં લાસ્યનૃત્યમાં મગ્ન સમયા શક્તિ સાથે રહેલા અને નવરસયુક્ત મહાતાંડવ નૃત્યમાં કુશળ એવા આત્મારૂપ શિવને હું માયું નમાયું છું.’ સનાથ એવા આ બંને વડે જનક જનનીમય આ જગત ઉદયવિધિને અર્પીત ઉત્કર્ષને લક્ષ્યમાં રાખીને કૃપાપૂર્વક રચાયું છે.’

આ સ્ત્રીકમાં જગતની ઉત્પત્તિ અને ઉદેશને વ્યક્ત કરવામાં તો આવેલ જ છે, પણ એની પાછળ જેવી કૃપા, આત્મવિકાસની જેવી પરંપરા ને એને સાધતાં જેવાં પરિબળો કામ કરે છે એ તરફ પણ મુખ્યક દિશારો કરવામાં આવ્યો છે. માણસ એવું રહસ્ય પિછાણે તો એના ઉત્કર્ષનો પાર ન રહે. આપે એને અગે જે ત્રણ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે તેનો જવાબ આપતાં આ સ્ત્રીકનો ગૂઢાર્થ સ્પષ્ટ થઈ જશે એમ હું માનું છું.

આપના પ્રશ્નો હવે જોઈએ :

(૧) મૂલાધારમાં સમયા સહિત ભગવતીનું લાસ્ય-નૃત્ય-આમાં સમયા કેણું? લાસ્યનૃત્યનો પ્રકાર કયો? તે સરીરમાં કેવી રીતે થતો અનુભવાય?

(૨) આત્મારૂપ શિવનું મહાતાંડવનૃત્ય, ને તે નવરસયુક્ત-આમાં મહાતાંડવ નૃત્યનો પ્રકાર કયો? નવરસ કયા? અને નવરસ સહિત મહાતાંડવ નૃત્યની અભિવ્યક્તિ સરીરમાં કયા કયા પ્રકારે અનુભવાય?

(૩) આ બંને માનાપિતાની દયા વડે થતો ઉદયવિધિ કેવા પ્રકારનો હોય? ને જીવનરૂપ જગત-સર્જનમાં તેની પ્રતીતિ સાધક કઈ રીતે પામે?

ભગવતીનું પદમ સ્વરૂપ તો નિર્વિશેષ અને પરાતપર છે. પણ મૂલાધારમાં એટલે કે પૃથ્વી ચક્રમાં એનું ‘સમયા’ સ્વરૂપે દર્શન થાય છે. ‘સમયા’ એ ભગવતીની એક શક્તિનું નામ છે. અને સ્થળસમયના અર્વાદિત ક્ષેત્રમાં એ સવિશેષરૂપે દેખાય છે. ‘સમયા’નું સાપેક્ષિક સ્વરૂપ ન હોય તો સ્થળકાળ રહે નહિ, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સંભવે નહીં અને ઉપાસનાના માર્ગનો કશો અર્થ રહે નહીં. એ જ રીતે પરાતપર શિવસ્વરૂપને સમયા સામે તાલ મિલાવવા આત્મા તરીકે અહીં માનવામાં આવેલ છે. સમયા શક્તિનું એ અભિલ પ્રાણુતત્ત્વ છે. અને એ બંનેને સનાથ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે એમનું અધિધાન જેની અહીં સ્થિતિ કરવામાં આવી છે તે અજ્ઞા અવિનાશી અને કારણોની ચે કારણ પરમાત્મસાક્ષિમાં છે. આ સમયાશક્તિ લાસ્યનૃત્યમાં મગ્ન છે. લાસ્ય એ નૃત્યનો લલિતમધુર પ્રકાર છે. સમયાશક્તિને અધીન મુર્ચ-અન્ન-તારા આકાશમાં તાલબદ્ધ નૃત્ય કરતા જાય છે. આ પૃથ્વીની તત્ત્વરમણી નિયમસર તાલ દેતી ધ્રુમે છે. અને આપણા સરીરમાં આસો-

અવસાને રહિરાબિસરચૂની કિયા અનાવાસે એ તાલમા જ તારી આપની જાણ છે લાસ્યની આ મૂરચાથી જગત અને જીવનનું સૌંદર્ય ને સગીન સર્જાય છે ભગવતીનું આ 'હાદિની' રૂપ છે અને પિંડે તમા બ્રહ્મોંડે વિવસતુ દેખાય છે

પશુ સમયાના હાદિની સ્વરૂપ સાથે રત સિવ મનાયે નેડાયેલા છે તે આપણે જૂની જમણે છીએ. ગૌરીના લાસ્ય સાથે રુદ્રનું તાલવ આ પૃથ્વીગ્રહમા એટલું જ પ્રમળ રીતે આની રચ્છુ છે લાસ્ય ને ત્રીસદજ લાલિતનું માધુર્યનું અને મજાનાત્મક સૌંદર્યનું નૃત્ય છે, તે તાલવ પોરુપભરી પ્રચડતાનું, ભીષ્મતાનું અને કરાન વિધવસનું નૃત્ય છે સૂર્ય-ચંદ્ર-તારાની નિત્ય ગતિ એક સવારી મુંઝવતા રચ પશુ આની, ઝંઝા ધરતીકેષ અને ધોડાપૂર ધડીના છઠ્ઠા ભાગમા બહુ ખેડાન-મેદાન કરી નાખે જીવનના સૌંદર્યથી આપણે મુગ્ધ બનીએ ન બનીએ ત્યાં આગમશૂકતા નટરાજનો કઠોર પનાષાત આપણા હૃદય પર પડવાનો જ સ્વજનના મિત્ર નથી આપણી આખો દસી કોંઠે એટલું જ એને અકસ્માત માદગી ને મૃત્યુના ઓળા નેઈ રડુ પડે છે જિંદગી અડી એક તરફ પાનેતર પહેરે છે ત્યાં બીજી તરફ એને માં પોત પશુ વણાવુ હોય છે

આપણી આખો સામે આપણે દરરોજ આ લાસ્ય-તાલવ નિહાળીએ છીએ પશુ એને પૂરી રીતે સમજવાનો આપણે પ્રયત્ન કરતા નથી લાસ્ય નેઈ ભીલા હાદેર તાલવ ભાગી કરી છે-આ જાને વચ્ચે જીવનર ખતમ થઈ જાય છે પશુ લાસ્યનો મોહ અને તાલવનો તિરંગમર એ કાઈ જીવનની સાની સમજાય નથી તાલવનો કઠોર ટેકો આપણને સારવના વડુ કેમન વડુ સુદર અને વડુ મગ્ન વચ્ચેનું દૃષ્ટીન કરાવવા માટે જ છે લાસ્યનું નાચ અને ટપ્પિક સૌંદર્ય તો એના આત્મિક અને શારીરિક નોંદર પાંતે માર્ક દિમાનમા નથી શુધિકરું અવરજી બેઠીને તાલવ આ નિત્ય મોહની જાળી ફાવે છે આપણા જીવનનો ઉચ્ચવિધિ આ કોળકપા વારા અભિપ્રેન હ આમનિ બે ૧૧ તા જ

આપા અપારિવ સૌંદર્યની અંક આપણે પામે શકીએ અને તાલવના મૃત્યુજન્ય પ્રહાર વિના સાની 'સૌંદર્ય હાદેરી' આપણા જીવનમા જાગે નહી

આ મોકમા સમયાના લાગ્ય સાથે ચાલતા શિવના તાલવનૃત્યને નવરસચુકત કહેવામા આવેલ છે એમા પશુ એક મ મિંક સંકેત છે નવનો આકરો પૂર્ણ મનાય છે તે નિર્વિકારી અને નિર્નય છે નવને ગમે તેટલા આકર્ષી શક્યા છે તે સરનામે નવ જ આવજો નવમા ગમે તે આકર્ષી ભેરેતા છેત્રી સવગો એ ભેરેતા આપણો જ આવજો અને નવ એ આમ નિત્ય નવીન હોવાથી અમર જીવનનું પ્રતીક છે રાશિચક્રમા પશુ આક્રમા મૃત્યુસ્થાન પડી નવનું સ્થાન ધર્મનું આવે છે અષ્ટધા પ્રકૃતિના રાજભાથી સનાતન ધર્મમા પ્રવેશતા માણસ મૃત્યુને તરી જાય છે નવધા ભક્તિ નવદુર્ગાની ઉપાસના, નવ નોરતાના ઉત્તમ પાછળ આ જ સંકેત ગહેનો છે નવરસમા પશુ છે ના ચાત રસમા પ્રવેશતા લાસ્ય અને તાલવની પ્રતિક્રિયા રહેતી નથી અને માણસ પડી અપક શાંતિ અનુભવે છે લાસ્ય-તાલવ આ રીતે આપણને મૃત્યુમાથી અમૃતમા ફેરી ગીતે લઈ જાય છે તે આપણે નવરસ દિલે હવે નેડાએ

ગસનવ છે શુગાર હાગ્ય કરણ વીર રોદ બચાનક બીભત્ત અદ્ભુત અને શાત. એમા પહેલા આર લાસ્યના છે ખીજ આ તાલવના અને નવમે શાતવસ આ લાસ્ય તાલવને સમગ્રસપ્ત-સમમાવથી માણી મળીએ ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે લાસ્યમા આનના દરેક રસ સામે તાલવમા આવતા રમતી કિના-પ્રતિ કિયા થતી ગહે છે અને એના તીન અનુભવથી દિલ ખૂની જાય તે આ આધાત-પ્રત્યાધાતમાથી જ જીવનનું એક અપૂર્વ રમાવન નીપડે છે આ ગમા પન ખીના મૃત્યુનું દરચ પાખી શકાય છે અને માણસ મૃત્યુજન્ય બને છે અનન મગને ઓવારે કોઈ મદ તે કોઈ તીન વેળી આ પ્રવ નિશાન ૧૫ની ધણી ગહેવ છે

લાસ્ય અને તાલવ-અનેના ટકાવાના રથા ૧ જાવને એના આપણને ગસની એ નવી ને નારસ્યમની

દષ્ટિ મળે છે દાખલા તરીકે શૃંગાર રસનો સ્થાવીભાવ રતિ છે તો રોદનો સ્થાવીભાવ કષય છે ભગવાન શંકરે કામદેવને કેવી રીતે ભસ્મ કરી નાખ્યો હતો એ રૂપક અડી યાદ આ યા વિના નહી રહે એ જ રીતે હારયરસનો સ્થાવીભાવ હાસ છે તો સામે ભવાનકરસનો ભય હોનો જ છે તાડવની એક દુદાથી આપણા તમામ હાસવિનાસ બીડી ભય નેમ છે અને વેરાગ્યમેવાલયમૂર્તી યથાર્થતા સમગ્રય છે કરજીરસનો સ્થાવીભાવ શોક છે તો સામે બીભત્સરસની જીયુપ્સા રહી છે રોડીજનના અવસાન સમયે આપણે ગમે તેટલા શોકમા ગરકાવ હે છ'એ પણ સાથે જ શબ્દહનની જીયુપ્સક ક્રિયા કરવી પડે છે અને વીરરસનો સ્થાવીભાવ હિંસાહ છે નો એ હિંસાહને ટાઢો પાડી દેવું અનત મહાક અને મહા કાળવું વિરાટ રવરૂપ ખડક થાય છે અદ્ભુતરસનો નિરમયભાવ આપણને આનર્થવ્યક્તિ અને અવાક કરી દે છે

માણસ આ બંને તરોનો અનુભવ મેળવતો જાય એમ એની મામે દશ્ય જગતથી અદશ્યમા જડથી મેનતમા મૃત્યુથી અમૃતમા ભર્ત જતી એક પળી એક દિશાએ બિધગતી જાય છે અને સમયક હૃદિથી વિચાર કરે તો બાલ્ય ક્ષણિક અને રૂપી મોહપાશ કે ભયમાથી એ મુકા થયા વિના ન રહે અને આ મુક્તિ મેળવના જ એના અતરમા શાંતિ શાંતિ છવ છ જન પડના બેડે ય રસ ને જ્ઞાન અજ્ઞાન પ્રકૃતિ અને જીરાતમાના સંઘર્ષમાથી જન્મે છે ને વિકાર પામે છે પણ એનાથી પર ગ્રહના અનિનાથી ને અવિકારી જ્ઞાન રસનો ઉદય થાય છે આખરે આ 'શાન્તમ શિવમ્ અતમ્' ની જ આપણે અનુભૂતિ કરવાની છે આ હાર્ય અને તાડવનો કામસ અને કરાલ અચ્ચેા હટાવી નેઈ શકે છે એને ભગવતીનું કરેણુદં કૃપાઝરવું રવરૂપ અજીનથી રહેવું પડી એ બંને અચ્ચામા રેહમવી માતાને એ જાખી કા ના બાળકની જેમ બિલાખલાટ હમી શકે છે

હાર્ય અને તાડવ સાથે આ નવરસને કેવો

સબળ છે તે કાઈક સ્પષ્ટ મધુ હરી હાર્યના આકર્ષણમા અટવાયા વિના અને તાડવના ભયથી ધૂંધા વિના તાનિકો કાપાલિકો, અયેરીઓ અને નાથયેગીઓએ સાધનાનો કેવો અદ્ભુત માર્ગ અપ નાઓ હતો એની ચર્ચાને અડી રચાન નથી

આપે પૂછ્યું છે કે હાર્ય વૃત્ત અને મહા તાડવની અભિવ્યક્તિ શરીરમા કેવી રીતે અનુભવાય? સામાન્ય રીતે તો દરેક વ્યક્તિ તેનો ઓછો વત્તો અનુભવ કરે જ છે પણ સાધક વધુ જામત તીવ્ર સ વેદનથીલ અને બિધ્ગામી હોવાથી એના ચિત્ત અને શરીરમા આવી અનુભૂતિ ઉત્તત દિવ્યનીતા તરીકે પ્રકટે છે હાર્ય અને તાડવના આઠ રસ અને આઠ સ્થાવી ભાવની અસર આપણા શરીરમા અષ્ટ સાત્વિકભાવ' તરીકે ઉદય પામે છે જીવિત શરીરને સત્ત્વ કહેવામા આવે છે જેનું હૃદય જડ નથી બની મધુ એ જ ખરી રીતે સત્તાશીલ છે અને એને થતા સાત્વિક ભાવોમા યના અતરે બ્રામકા વ્યક્ત થાય છે આ આઠ સાત્વિક ભાવો છે અશ્રુ શમાય સ્વરભગ રતલ રવેલ વેપથુ વૈવપ્પ', અને પ્રવથ વેધયુવસાઓએ એનું બહુ ગ્રીચવટથી નિરપથ્ય કહ્યું છે અને ગૌરાગ જેવા મહામહત્તાના શરીરમા એનો કેવી રીતે આર્વાર્ભાવ થતો એનું વર્ણન પણ મળે છે એ સિરાય યૌગિક રીતે જોઈએ તો આપ કલામ જાણતા જ હશે કે શ્વાસ ને શકિત અને ઉશ્વાસને શિવ મણુવામા આવે છે બહાડાની જેમ પિડમા પણ સર્જન વિનાશનું નૂંદ ચાલ્યા કરે છે પણ આ હાર્યતાડવના મહાતાર્તનની એકતાની ખાખી કેમ ચાલે? એ માટે પ્રાણુચામ દારા પ્રાણુઅપાનની ગતિને પનટાવી જે સુતમણાક દાર ખોલી રક્તિ સાથે શિવનું મિતન દરાવી રહે એને અમૃતમય આનંદની પ્રાપ્તિ થાય આ મર્ત્ય શરીરમા જ અમૃત દર્શનનો જે આવાદ પ્રગટે છે એનું વર્ણન મહિનસ્તોત્રમા બંદ સુદર રીતે આપ્યું છે

મન પ્રત્યક્ષિત્તે સવિધમવિધાયાત્મમ્બુત
મદ્બુદ્રોમાણ્ય પ્રમદસંવિદોત્સ ગિતદશ ।

યદાલોકયાદાદં દદ ઇવ નિમન્યામૃતમયે
દધત્યંતસ્તત્ત્વં કિમપિ યમિનસ્તત્કલિલવાન ॥

‘યોગીઓ પ્રાણુનો નિરોધ કરી મનને વિધિ-
પૂર્વક અંતરાત્મામાં ભેડી જે દુર્જનો રામાંચ અનુભવે
છે, તેમની દૃષ્ટિ જે આનંદરસામૃતતુ’ પાન કરે છે
અને જેના દશનથી અમૃતના ધરામાં હુગથી
લગાવ્યાનો આનંદ થાય છે, તે સર્વ પ્રાણીમાતૃતુ’
આંતરતત્ત્વ હે શિવ, ખરેખર આપ જ છો.’

એટલે જે અષ્ટ સાત્ત્વિકભાવેતુ’ સરીરમાં હૃદી-
પત્ત થાય છે તેના માતૃપી અને દિવ્ય એમ બે પ્રકાર
છે. પશુત્વથી માંડીને દિવ્યત્વ સુધી એક જ પરમ
શક્તિનો અણુદથી શુદ્ધતમ આવિર્ભાવ છે. અને
લાસ્ય-તાંડવની અનુભૂતિ કરાવી પ્રકૃતિ જીવાત્માને
કમે કમે ભીમે લઈ જાય છે. આ જ હૃદયવિધિ. અને
માયુક્ત જરા જન્યત બને તો આમાં પોતાની સાધનાનો
વેગ ભેરેરી હજાર વર્ષનું કાર્ય-ઉદયસિદ્ધિ-ધડી
પલમાં પથ્ય કરી શકે છે. એ માટે ભગવનીની દયા
અને કૃપા તો અવિરત વરસ્યા જ કરે છે. અને એ
માટે સાધનાના માગ પથ્ય કેટલા વિવિધ અને
વિશાળ છે! એક પ્રાણુનિરોધથી જ શા માટે? ઉત્કટ
ભક્તિથી, જપથી, નામરમરણથી અરે! શુભમંકસ્યથી
દેહને સંભો પરમ કારીગરના હાથમાં સોંપી દેવાય
છે અને ખૂંચની ખીટી એ કાઢી આપે છે. જે પરમ
આનંદના અનુભવ માટે આ શરીર મળ્યું છે તેની
પ્રીતિ એ સદજ રીતે કરાવે છે. હાડમાંસિતું બનેતું
આ નાશવંત પુતળું અમૃતભોજનનું અક્ષયપાત્ર બની
જાય છે. પથ્ય એની વાતો કરવાના તો કશો અર્થ
નહી ને!

લાસ્ય-તાંડવનું રહસ્ય આપણાં શાસ્ત્રોએ અને

મરમી સતેએ વારંવાર બતાવી આપ્યું છે. કાલિદાસ
જેવો મહાન કળાકાર પથ્ય એને કેન્દ્ર બનાવીને પોતાની
અદ્ભુત-રમ્ય કથા ગૂંથે છે. કોઈવાર ‘શાકુંતલ’
અને ‘કુમારસંભવ’ના રહસ્યાથા વિષે પથ્ય લખીશ.
અને ગીતા! ભગવાનનું વિકરણ વિરાટ સ્વરૂપ
ભેદને અચૂંન જેવો વીર પથ્ય લયભીત બની ગયો
હતો. એટલે ભગવાનના ભીપથ્ય અને સૌમ્ય વદનને
એકરૂપે નીરખતું સહેલું નથી. પથ્ય આપણા અંતરમાં
અનંતકાળથી એ વાટ ભેટા બેઠા છે. અપાર ધૈર્યથી,
સહિષ્ણુતાથી, હામાથી. એકવાર ફક્ત એક જ વાર
એને ચરણે બધું ન્યોમ્માવર કરી જીવનની હગામ
સોંપી દઈએ તો? એતું એક આપણું રિભત જ
આપણને નિશ્ચિંત અને નિર્ભય બનાવવા બસ છે.
આપણા બ્યાનગહેરા કાને એતું આ અત્યંત પ્રેમાળ,
મધુર વચન નથી પડતું. કેટલી આત્મીયતાથી તેમણે
કહ્યું છે! “મામેવૈશ્વસિ સત્ય” તે પ્રતિબંધને
પ્રિયોડસિમે.” “ખડું કહું છું. તું મને જ પામીશ.
કાંકે તું મને ખૂબ વડાનો છે.” સામાન્ય રનેડી
પથ્ય પોતાના આત્મીયજનનું હિન કરવા તત્પર રહે
ત્યારે આ તો સદ્ પ્રાણીનો સનાતન કાળનો સુહૃદ!
શાસ્ત્રો પુરાણોની હજાર વાતો બંદે જુલાર્ધ જાય
પથ્ય શ્રી હરિનું આ એક વાક્ય આપણે કદી ન
વિસરીએ અને જ્યારે અનંતનો રવાગી આટલા
પ્રેમથી પુકારે છે ત્યારે આપણે હોંકારો પથ્ય નહીં
લાણીએ?

—અને આ હોંકારો દીધો કે આપણા ‘હૃદય
વિધિ’ની અમય કૂચ મારતે થોડે આગે બડી
સમજની.

એ જ
સાંદિપ્ત અગ્નિ

વિશ્વશાંતિના મૃગજળ

‘શિવમહારા’

ઈસુની ૧૯૧૮ની સાલના આખરી માસમાં, સ્ટીમર ‘જ્યોન્’ વોશિંગ્ટન’ આટલાંટિક મહા સાગરના જળ કાપતી, યુરોપના કિનારા તરફ ધસી રહી હતી. સમકાલીન જગતનો એક મહાન પુરુષ તેમાં સુસાફર તરીકે હતો. તૂનક પર ઊભા રહી તેણે યુરોપનો કિનારો ફરથી પહેલવહેલાં નિહાળ્યો—આઠો, અરપણ, આકાર વિનાનો. માનવજાત વિષે પોતે જે સ્વપ્ન સેવતો હતો, લગભગ તેવો. તે દૃશ્ય ઊભો. તેની ઊંચાઈ, આકાશ અને સમુદ્રની પાશ્વંભૂમા છાયાચિત્રની જેમ ચોળી રહી; તેના અહેસા કૃતનિશ્ચયો બન્યો; અરમા પાછળની આખો વધુ તેજસ્વી બની; કિનારો વધુ નજીક આવતો ગયો, તેમ તેના સુખપરની રેખાઓ નક્ક બનતી ગઈ; આખી પૃથ્વીના ખટખર પથરાયેલી માનવજાતનું જાની પોતે નક્કી કરવા બંધ છે એ ખ્યાલે, તે વધુ વિનમ્ર બન્યો. ૧૩મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૮ના રોજ જ્યારે તે સ્ટીમર ફ્રાન્સના પ્રિસ્ટ બંદરે લાંગરી ત્યારે જે આગુર નયનોએ અને આશાલક્ષી લાખો માનવ- હૃદયોએ તેને વધાવી, તેનો માનવ ઇતિહાસમાં નોંટો જરૂરો સુરકેડ હતો.

એ સુસાફર કોણ ?

માર લાંબા વર્ષો સુધી, યુરોપની ધરતી પર, માનવજાતના લાખો સંપૂર્ણ હજાર્ડ ગયા. શહેરનાં શહેર નાશ પામ્યાં; વેર-ઝેરની ભયંકર કત્તે-આમ માણુ રહી; માનવ હત્યાની આહુતિથી

હુનિયા ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી ગઈ; માનવ સંસ્કૃતિ લાખો વર્ષ પાછી ઠેલાણી; મનુષ્ય જંગલી બાનરથી વિશેષ નથી, તેવી શરમના ભારથી, વિશ્વની પ્રજા કોઈ તારણકાર પધર્ગબર તરફ મીટ માંડી રહી. આટલાંટિકને પેટે પાર ‘નથી હુનિયા’ માથી ભયગ્રસ્ત માનવજાતે મળે સુરક્ષીનો અવાજ સાંભળ્યો : “હવે પછી હુનિયાને સુદ્ધ બંધન નથી; રાષ્ટ્ર-રાષ્ટ્ર વચ્ચે વેર-ઝેર, રાગ-રૂપ, અને દુષ્ટ રાજસભત સહતર બંધ કરી, શાપિત પ્રજાના અવાજથી જ હુનિયામાં નવી વ્યવસ્થા સ્થપાવી નેપંચે” આવી ભુલંદ ઘોષણા કરનાર, અમેરિકાનો પ્રમુખ વુડ્રો વિલ્સન જ્યારે સ્ટીમર ઉપરથી ઊતર્યો, ત્યારે તેને આવકારવા તોપો ગળું ઊડી; હવામા લહેરાતા હાથો સ્વર્ગના ફરફરાટથી વાતાવરણ તૂંજી ઊડ્યું. પ્રિસ્ટ બંદર ઉપર ફ્રાન્સની સારી પ્રજા ઉમટી હતી. લાખોની જનતાએ સ્વયં-દુરુણથી આનંદની ચિચિયારી કરી ત્યારે વિલ્સનને પોતાનું જીવન ધન્ય લાગ્યું.

આખી માનવજાતની અમર આશાનું બાધું બાંધી, વિલ્સને, વિજેતા અને પરાજિત વચ્ચે સુલેહ કરારો ઘડવા યુરોપ જવાનો નિબંધ કર્યો ત્યારે મિત્રો અને સલાહકારોએ તેમને વાર્યો. અમેરિકાનો રાષ્ટ્ર પ્રમુખ સ્વદેશ છોડી, બહાર બંધ, તેને બદલે દેશમાં રહીને, મંત્રણામાં માર્ગદર્શન આપે તો તેમાં હોવાનું ઝીરવ વિશેષ જળવાઈ રહે છે એવી મૂંચના

પણ કરવામાં આવી. ઇટાલીની પણ વિદ્વસનની આંખ પૃથ્વીના ગોળા પર ફરી વળી. બિચારી દીન-હીન માનવજાત! પોતાની પાસેથી શું આશા રાખતી હતી? પોતાની ફરજ શું હતી? અમેરિકાનું હિત જોવાની કે સમર્થિતું શ્રેય સાધવાની? તેણે એવું દૃઢ્ય જોયું કે જેની પાસે અમેરિકાનું રાષ્ટ્રપતિપદ તુરંત લાગ્યું. આખી માનવજાત હાંબા હાથ કરી, તેની પાસે વિશ્વશાંતિની સીખ માગી રહી છે ત્યારે પોતાની ફરજ સ્પષ્ટ હતી. તેણે નિર્ણય કર્યો કે સુવેહ પરિપદમાં પોતે હાજરી આપશે જ.

તેને લઈને, સ્પેશિયલ ટ્રેઈન રાજધાની તરફ દોડી રહી ત્યારે વચ્ચે આવતાં ગામડાંઓ, કંદમાઓ, અને શહેરોમાં, આમજનતા હાથમાં વાવટા લઈ તેની ગાડીને ઘેરી વળી. પોતાના મુખ હાસ્યથી અને બંને હાથવડે ‘હેટ’ હવામાં વીંછીને, વિદ્વસને લોકોના અદ્ભુત ઉત્સાહનું અભિવાદન કર્યું. એક જ રાતનો આરામ અને બીજા દિવસથી તો, જે વિશ્વશાંતિ કાળે હજારો વર્ષથી માનવજાતે ખોજ કરી હતી, તેમાં પોતે સામેલ થઈ જશે, અને જગ-પ્રસિદ્ધ પોતાના ચૌદ મુદ્દાઓ રજૂ કરી, વિશ્વ-બંધુત્વની ભાવનાને મૂર્તસ્વરૂપ આપી શકશે.

સુવેહ પરિપદની કાર્યવાહી નિહાળવા દુનિયાના ખૂણેખૂણેથી અને દેશ-દેશાવરથી પત્રકારોનો મોટો કાફલો આવી ચડ્યો હતો. પરિપદની કોઈ બેઠક ખાનગી અથવા બંધ-બારણે નહીં સરાય તેવી જાહેરાત થઈ હતી. વિદ્વસનના ચૌદ મુદ્દાઓમાં એ વાત મુખ્ય હતી કે હવે પછી કોઈ દેશ અથવા રાજપુરુષ, ખાનગી મસલત કે જૂના સંકરાર કરી શકશે નહીં—કરવા હોય તો જાહેરમાં. આથી પત્રકારોને પહેલે દિવસે જળાવવામાં આવ્યું કે કાર્યવાહી માટે વિચારણા પૂરી થાય પછીની બેઠકોમાં

તેમને પ્રવેશ મળશે ત્યારે હાજર રહેતાઓમાં નિરાશા વ્યાપી ગઈ. વિદ્વસનને પણ લાગ્યું કે યુરોપના માંધાતાઓ પોતાની વિરુદ્ધ છે; સૌ કાંઈક છૂપાવીને વાતો કરે છે; લૂંટનો માત્ર વહેંચવાની ખટપટમાં સૌ ફોજા છે. જર્મની પરાજિત રાષ્ટ્ર હોવા છતાં, તેના તરફ વૈર-વૃત્તિનું કોઈ સૂચન મંજૂર ન હતું. જ્યારે મિત્રરાજ્યોએ પ્રથમથી જ સોદાની વાત કરી. અને આમ, દેખીતી રીતે જ, અમેરિકા યુરોપી વિચારસરણીમાં ભુંડું પડી ગયું. બે પ્રકારની શાંતિ માટે હિંમાયત થઈ: એક કામચલાઉ અને બીજી શાશ્વત.

પ્રથમ પ્રકારમાં, તાત્કાલિક પ્રશ્નો હતા: યુરોપના દેશોની સીમા આંકણી, લડાઈની તુકસાની પેટે દેખું, ફેદીઓની સોપણી, નિશ-શિતોનો પુનર્વસવાટ, ચલણની સ્થિરતા અને વ્યાપાર રાજગારની પૂર્વવત્ સ્થાપના. બીજે પ્રકાર હતો કાયમી શાંતિની સ્થાપનાનો. તેનો પુરસ્કૃતો હતો વુડ્રો વિલ્સન. હારી ગયેલ જર્મની તરફ વિજેતાની મહબરી દૃષ્ટિ ન રાખતા દેશ-દેશના માનવની બાઇચારાની ભાવના ઉપર રાષ્ટ્રમંથ (League of Nations) રચી, પછી નાના સવાલો ઉકેલવા; તેને માટે નાની સમિતિઓ રચી શકાય, અને રાષ્ટ્રના વડાને સમય બચાવી શકાય.

છાતનનો મેહાવિચક્ષણ લોઈડ જોર્જ અને ફ્રાન્સનો અગરાક ક્લેમેન્સો વારતવદશી રાજ-પુરુષો હતા. આણને આંખતા વિદ્વસનના ચૌદ સિદ્ધાંતોમાં એમણે નરી વેવલાઈ દેખી; અને તક સરી જતી લાગી. તેમણે સૂચના કરી કે પ્રેસિડન્ટ વિલ્સને નાશ પામેલાં નગરો, વેરાન, ખેતરો અને બનમાલની પાયમાલીનું પોતાની આંખે નિરીક્ષણ કરેવું. જર્મની આ બધું બરપાઈ ન કરે ત્યાં સુધી સુવેહ કેવી?

વિદ્સનની આંખો માત્ર ભાવિને જ ભેંધે રહી - એવું ભાવિ, જેમાં લડાઈ, વેર-ઝેર, ઈર્ષાદેવ કાઈ જ ન હોય અને માનવજાત, કુટુંબમેળામાં આનંદ કિલ્લેલ કરતી હોય. તેણે એક જ આચરણ રાખ્યો કે સૌ, ગઈગુજરી ભૂટી જાય. પહેલાં પોતાની ચોંઠે મુદ્દાવાળી શાંતિ યોજના બીજી બધી વાત પછી. પોતાના સિદ્ધાંતને તે જ્યોની જેમ વગગી રહ્યો.

૧ હવે આ મહાપુરુષ સામે ચાલ્યાશું શરૂ થઈ, તેણે યુરોપના બીજા પાટનગરોમાં શિથિ ચાર ખાતર જવું ભેંધ્યું એવી દલીલ કરી, પેરીસથી લંડન - માંચેસ્ટર - રોમ વગેરે શહેરોમાં માનવાનથી ફેરવ્યો. તેમની ગેરહાજરીમાં, નીચેના માણસોએ શાંતિનો ખરડો દીઠમાં નાખ્યો. તેમાં ફેરફાર થતા ગયા. બુદ્ધાભુદા હાથે તેનું સંપાદન થતું ગયું. અને છેવટે, ૧૪ ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૬ના દિવસે, વિદ્સને તેને આખરી સ્વરૂપે રજૂ કર્યો ત્યારે, આખી દુનિયાએ શકત અનુભવી વિદ્સનના જીવનનો તે મોઢ અને ધન્ય દિવસ હતો. ભવિષ્યની પેઢીને પોતે હુદ્દાના બચથી મુક્ત કરી છે, એ ખ્યાલો તે પ્રસાદતા અનુભવી રહ્યો. પોતાના દેશબાધવો સમય આ શાંતિગાથા રજૂ કરવા બીજે જ દિવસે તેણે અમેરિકા જવા પ્રયાણ કર્યું.

રૂઢિ ઉપર વિદ્સનની માનવજાતના હિતને સ્પર્શી જતા તેના સિદ્ધાંતોથી હુદ્દાના પક્ષકારો નારાજ થયા. યુરોપમાં મિત્રરાજ્યોની સ્થિતિ કંદોડી બની. પરાજિત જર્મની ફાવી ગયું. અમેરિકામાં સૌને લાગ્યું કે વિદ્સને ખૂબ જ છુટાખટો આપી દીધી. સ્વદેશમાં તેના પ્રતિસ્પર્ધીઓએ જાહેર કરી દીધું કે મનરો સિદ્ધાંતને બાલુએ મૂકી, વિદ્સને અમેરિકાને ગારો મૂકી દીધું છે. એવા આસિપો પંજુ થયા કે મતકારોએ તેને એટલા માટે ચૂંટ્યો છે કે તે અમેરિગનું

હિત આગળ ધપાવે - નહીં કે યુરોપનું. પોતે અત્યાર સુધી યુરોપમાં જે કામગીરી બનાવી તે મુરકેલ તો હતી જ; પણ ઘરઆંગણે પોતાના પક્ષના અને વિરોધપક્ષના અચ્છીઓને શાંતિ ખરડો સમજાવતાં, ખૂબ જ હેમત લેવી પડી. તેને જાણી ચોટ ત્યારે લાગી, જ્યારે, એને એમ કહેવામાં આવ્યું કે રાષ્ટ્રસંઘ (League of Nations) માંથી ખત્તી જવા અમેરિકા માટે બારી રાખવી. જે બન્યું ઈમારત તેણે ખડી કરી તેમાં મુરંગ પણ પોતે જ ચાંપવાની હતી.

પોતાના શાંતિખરડા માટે, અમેરિકા અને યુરોપની ઉપરછઠ્ઠી સંમતિ વિદ્સન મેળવી શક્યો પરંતુ તેના પર છેલ્લા સડીસિક્કા કરવા બીજી વાર યુરોપ જવા તે નીકળ્યો ત્યારે પ્રથમ જેવો ઉજાસ ન હતો. તે નિરાશ અને થાકેલો આદમી જણાતો હતો; થોડાંક અઠવાડિયાની સતત કામગીરીએ તેની વૃદ્ધાવસ્થાને વધુ ઘેરી બનાવી મૂકી તેની માથે રહેતા ડોક્ટરે, આવી રહેલી માંદગીનાં નિશાનો ભેંધ, તેને સપ્તજ્ઞ આરામની સલાહ આપી. પરંતુ શાંતિ-કરાર પર સડી ન થાય ત્યાં સુધી આરામની શક્યતા નહોતી.

યુરોપમાં તેના બીજીવારના આગમને કાંઈ હર્ષ પ્રકટ્યો નહીં; લોકોનો નિરુત્સાહ અકળ લાગ્યો; પેરીસની શેરીઓ નિસ્તેજ લાગી; છાપાઓએ કંઠો આવકાર આપ્યો. એક માસમાં તો યુરોપનું વાતાવરણ જાણે સાવ બદલાઈ ગયું. લોર્ડક જ્યોર્જ પરિવહ છોડી ગયા. ફ્રાન્સના કલેમેન્સો, ગોળીના જખમથી પથારી પર હોવા અને તેમનું સ્થાન લશ્કરી મેનાપતિએ લીધું. જે કબિટીઓ મળતી તેમાં ખાનગી અને લશ્કરી હિતોના રજવાયો મૂકી ગયા. વિદ્સનના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતો સાથે જેમને કાંઈ લેવાદેવા ન હતી તેઓ આગળ આગ્યા. તેમને ખપતાં

હતા-વધુ કારખાના, વધુ શસ્ત્રસાજ, વધુ દારૂ
ગોળા વાતાવરણમાં પડેલા આવી ગયો
છાપાઓ શોખંડોર કરવા લાગ્યા કે વિશ્વનનો
આદર્શ યુરોપ માટે હિતાવહ નથી પણ તેને
નબળું પાડે છે દેશનું રક્ષણ કેવળ આદર્શ
અને શાવનાથી ન થાય . વગેરે

વિશ્વનને હવે સમજાઇ ગયું કે પોતાની
ત્રણ માસની મહેનત ઉપર પાણી ફરી વળ્યું
છે. તે માવધ યર્થ ગયો. પ્રચારના વાવાઝોડા
સામે તે ખડકની જેમ અડગ ઊભો. જર્મની
સાથેની સધિમાં, પોતાનો શતિનો ખરડો
આમેજ થશે જ થશે એની નહિરાત તેણે
૧૫મી માર્ચે કરી તેનાથી મિત્રરાજ્યોમાં હવચવ
મની ગર્થ ફાસને સારપ્રદેશ ખપતો હતો,
ઇટલીની નજર ડામિટિયા ઉપર હતી તે જ
પ્રમાણે પોલેંડ, ઝેકોસ્લોવેકિયા, ટુરકી આજુ
બાજુના પ્રદેશ પર ડોળો પૂકાવતા તૈયાર
હતા ફ્રાન્સની સારપ્રદેશની માગણી વિશ્વને
મનમતાથી નકારી કાઢી તેની સામે વિરોધનો
પ્રયત્ન ટોળા ઊભો અને ઇટલી તથા શ્રિટને
તેમાં સાથ પૂગાવ્યો પ્રેસિડન્ટના અગત સવાહ
કાંઈ કરવા હાઉસ અને રાખ જે થોડુંક
નમનુ જોખવા વિશ્વનને સવાહ આપી
અમેરિકામાં પછ તેના ઉપર આકરા પ્રકારે થયા

માઠગીમી ઘેરાયેલો, એકલો અને અટ્ટો
વિશ્વન બધાની સામે ઝઘડ્યો. કંઠગી વારના
વિકાસ અને ઉચ્ચ ભાવનાવાદ વચ્ચેના દ્વંદ્વ
યુદ્ધમાં પોતાની શક્તિ મમનપણે કામે લગાડી
ખંડાર તો દુરમનો હતા જ પણ ચોટ એપ્રિલે
મીત્રનો દુરમન નાગ્યો અને ૬૩ વર્ષના આ
પુરુષને ઈન્કુબેન્સિયો ઘેરી લીધો. પાચમી
એપ્રિલે બેવેરિયામાં સામ્યવાદીઓએ સત્તા
હાથ ફરી, નોરિટ્યામાં બોશોવિક અગવળે
જે પડકાર વિશ્વનના નિહાનીની બાજુના

ઘોરડામાં લોઈડ જ્યાજ, કેનલ હાઉસ અને
કવેન્સિયો ચચોમાં ચૂંચાયા કાયમી શાતિવાદનો
હવાઈ ફિલો વિશ્વન પાસે છોડાવવો જ રહ્યો
તો જ વાત આગળ વધે દરમ્યાન છાપાઓએ
જેહાદ આગુ રાખી અને કામચલાઉ શાતિના
કાર્યમાં અવરોધ નાખના માટે વિશ્વન ઉપર
દોષારોપણ કર્યું જમી એપ્રિલે ઘણો જ
મહત્વનો ગણાય તેવો નિર્ણય વિશ્વને લીધો
તેણે બોશિંગ્ટન નૌકાખાતા ઉપર તાકીદનો
તાર મોકલ્યો

‘ વહેવામાં વહેતી કઈ તારીએ ‘જ્યોજ’
બોશિંગ્ટન’ ઇસ્ટ આવી શકે? ક્યારે રવાના
થાય છે? પ્રયુખની ઇચ્છા છે કે તે શીઘ્ર
આવી પહોંચે ”

અચાનક મેઘગર્જનાની જેમ આ સમાચાર
દુનિયા પર તૂટી પડ્યા. સૌને લાગ્યું કે વિશ્વન
મિત્રતાની બાધછોડ કરવા કરતા, પરિવહ છોડી
જશે આમ ને આમ એક અડવાડિયું વીતી
ગયું લાગણીની ઉત્તેજના એટલી બધી
વધી પડી કે શ્રિટન ફ્રાન્સ અને ઇટલીએ
વિશ્વનના આદર્શવાદનો શક્ય સાધનોથી
ખરણિયો આખરી સામનો કર્યો જર્મની પણ
એકાગ્ર યુરોપ ઉપર બોશોવિકમનો પ્રચાર
થયો તે માટે વિશ્વનને દોષિત ઠરાવ્યો

અમેરિકામાં લોકમતની આગ બમ્ફ્રી ઊડી
તેની જાળ વિશ્વનને દગડવા લાગી ગૂઢમત્રી
તાર ઉપર તાર કરવા લાગ્યા અમેરિકાની
આમત્તનો અવાવ હતો, જે પચિદ છોડી નાખ
તો દોષનો ટોપવો માર્યે પડે મત્ત માટે અને
સાચી સનાહ માટે વિશ્વને ચાતરક દણિ કરી
પણ આ મી દુનિયા વિરુદ્ધ લાગી પોતાનો
દેશ, દેશનાથવો તેમ જ પોતાના મત્રીઓ
અને અવાહકદાર-ઓ વિરોધપક્ષમાં જ
ગયા તરડોડાયેલ, તિન્ન ન, મ દગીના દા-

નિર્બળ, અને આત્મશ્રદ્ધાનો રજૂકો ગુમાવી રહેલ આ એકાદી યુજુગ પુરુષ. જેમ કોઈ મહાકાય ઘેઘુર વડેલો પ્રચંડ વાસાઓડામાં ઢળી પડે તેમ, પ્રણય બહુમતિ આગળ ઝૂકી પડ્યો. નિતિહાસમાં પદરમી એપ્રિલ ૧૯૧૬, એક કમનગીમ તવારીખ ગણ્યો કેમકે ક્રાન્સને નારનો પ્રદેશ પંદર વર્ષને પટે આપવા માટે વિદસને અનુમતિ આપી. જે કદી નચ્ચે ન હતો તેને વિધિએ નમાવ્યો. વિદસનની વિશ્વ માનવીની મૃત્યુશ્રદ્ધા ઉપર કામચલાઉ ટૂંકજીવી શાંતિકરારો થયા.

૧૯૧૬ના એપ્રિલ માસના અંતભાગમાં, સ્ટીમર 'જયોન્' વોશિંગ્ટન' યુરોપનો કિનારો છોડી, આટલાંરિકને પેઢે પાર જઈ રહી હતી. તેના તૂટક ઉપર એક વયોવૃદ્ધ લગ્નહૃદય

પુરુષ નીચી દ્રષ્ટિ રાખી જોતો હતો. કમનગીમ માનવન્તતને પોતે વિશ્વશાંતિ પ્રદાન કરી શક્યો નહીં તેનું દુઃખ હૃદયને કોરી ખાતુ હતું. હતભાગી યુરોપના અદરથ ચતા કિનારા તરફ છેડેલો દૃષ્ટિપાત કરવાની હિંમત પણ ચાલી નહીં. તેનો ભગીરથ પુંડુપાર્થ અક્ષળ ગયો- એળે ગયો માટે દરેક ક્ષણે તે મૃત્યુ વાંછી રહ્યો.

સ્ટીમર બહુ દૂર નીકળી જાય છે.... ક્ષિતિજ ઉપર એક ખિંદરે દેખાતી પણ અદરથ ધાય છે, અને સાથે સાથે વિશ્વશાંતિનું અપૂરું સ્વપ્ન વિલીન થાય છે. જે પ્રકાશ માનવતાની હીવાદાંડી બનીને આવિભોવ પામ્યો હતો તે સદાને માટે અંધકારમાં ઝોગળી જાય છે.*

* 'Wilson's failure'ના આધારે

૨૧

સ્વપ્ન

યોન નાગ્મીની એક કવિતા છે.

“સ્વર્ગનાં અસીમ સુખ-વૈભવ વચ્ચે ય માનવ ઉદાસ હતો.
વિધાતાએ જોયું, ને બહુ જ રોહપૂર્વક પૂછ્યું :

‘એવી વળી કઈ ઉદામી. વત્સ ! શું કોઈ વાતે અહીં
કમી છે ? કાઈ ઉલ્લુ અપૂરું ?’

માનવે સત્ય પ્રકટ કરી દીધું.

‘હા, પ્રભો ! હું ધરતી ઉપર મારો એક એવો અમૂલ નિધિ
ભૂલી આવ્યો છું, એની તોલે આપનું સ્વર્ગ-એનો સમસ્ત
વૈભવ બેરવાદ છે !’

વિધાતાની વાણીમાં વારોભાર આશ્ચર્ય છલું થયું :

‘એ શું ? વત્સ !’

એક ઠંડી આહ નાખીને માનવ જોડ્યો :

‘ત્યાં મેં એકાંતમાં જે સ્વપ્નાં સળંગ્યાં હતાં, એ જ
તો, ભગવાન !’

વિધાતા મૌન ચર્ષ ગયા.”

પાપી કેણુ ?

મત્યાનંદ

એ રાતે ક્રાંતિસને હાથ આવી જ નહિ. પાદરી બનવાની તાલીમનો એનો સિલસિલો પૂરો થઈ ચૂક્યો હતો. સારો ય અભ્યાસક્રમ એણે લઈ લાત પૂરો કર્યો હતો અને કાલે હતો રવિવાર. સવારે દેવળમાં એનું 'પહેલવહેલું' વ્યાખ્યાન થયું. ગામનાં તમામ લોક એમાં હાજરી ભરશે જ પણ મસમોટા ધર્મશૂર્યો અને બીજા નાના મોટા પાદરીઓ-પુરોહિત ઉપાધ્યાયો ય-પણ હાજર રહેવાના પ્રવચન ને જાગી ગયું તો તો ક્રાંતિસનું આખું ય ભવિષ્ય દીપી ઉઠવાનું. આ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો કાલે ક્રાંતિસની કસોટીનો દિવસ હતો.

ક્રાંતિસને ય આખી રાત વ્યાખ્યાનના જ વિચારો આપ્યા હતા. કયો વિષય લઉં? વ્યાખ્યાનનો આરંભ કેપાડ કેમ કરવો? શબ્દ મોજના કેવી રાખવી? ખનિ અને તેના આરોહ અવરોહ કેયે ધીરજ રાખવા? બસ, આવા જ વિચારો હાંધના લેરી થઈ ગયા! અધરાત મવરાતનો સોપો પડી ગયો ને માડ ક્રાંતિસની આખ મીચાર્ક કે એને સપને લેયો. સપનામાં જુએ છે તો પોતે ભારે પ્રજાવશાળી અને પ્રતાપી વ્યાખ્યાતા બની ગયો છે. લોકો મંત્રમુગ્ધ થઈને તેનું વ્યાખ્યાન સાંભળી રહ્યા છે. ચારેબેર વાદ! વાદ! થઈ રહી છે.

બીજા દિવસની સવાર થઈ ન થઈ ને ક્રાંતિસ પચારીમાથી બેઠો થયા નિત્યકર્મથી જલ્દી જલ્દી પચારી નવા કપડાં પહેરી દેવળે પહોંચી ગયો. ગામ નાખું દેવળે દેવરાયુડું. નાના મોટા, લઘુ-લઘુ, સ્ત્રી પુરુષ સૌ નવા નવા કપડાં પહેરીને મંદિરમાં એકઠાં મળ્યા હતાં. મુખ્ય મુખ્ય મકપતિઓ પાટપતિ-મહંતો ને ધર્મોપિકારી પાદરીઓ આવી ચૂક્યા હતા.

મુખ્ય ધર્મોપિકારી આવ્યા ને ક્રાંતિસનું હૃદય બેવડી ગનિએ માંડપું ધડકવા. જેમ તેમ કરીને ચક્રો પર પ્રસન્નતાનો લાવ ધારણ કરી દાવકા દેખાવાની બેવના રાખવા માંડ્યો ને એમાં સફળ પણ થયો.

પ્રાર્થના પૂરી થઈ. ક્રાંતિસ વ્યાખ્યાન આપવા જીભો થયો ને આખું મંદિર એને આધુર્ભીત લાગવા માંડ્યું, અંબે અંધારા આવે ને ગળે શોષ પડે. છત્ર પાછી અંદર વળવા લાગી. મહામહેનતે આરંભ કરી શક્યો : 'આજ સપરમે દિવસે ખુદ ભગવાન ઈસુ મારા મોટા મારફતે સંદેશો સંભળાવશે. ભગવાન ઈસુનો આદેશ છે કે આ સંદેશો ફક્ત પુણ્યવાન લોક જ સાંભળી શકશે. પાપીને વ્યક્તિ ય નહિ સંભળાય પુણ્યવાન હશે એ જ આજે ભગવાનનો સંદેશો સાંભળશે. પુણ્યશાળીઓ ધન્ય થઈ જશે. પુણ્યવાળાઓનો જય થાઓ.' આનાથી આગળ એક અક્ષર પણ એનાથી ન બોલાયો. મોક્ષાય નહિ તો પતી સંભળાય તો કયાંથી? માત્ર એ તો જોર જોરથી હાથ હજારી બોલાવાના હાવભાવ કરતો રહ્યો. આમ એક કલાક મુઠી પ્રવચન કરી અંતે થાડીને તે બેઠી ગયો. શ્રોતાઓમાં તો સમીટો વ્યાપી ગયો. શ્રોક્ષમરતને અધપ્રસાવ લેરી બેઠો. બધા એના દિવ્ય મંદિરની અમરતા તરંગોળ હતા. ધડી વારે લોકોમાં સંચળ થયા હલચલ થવા લાગી. ધર્મોપિકારી-અધિપતિઓએ ક્રાંતિસને ગળે વળગાડ્યો અને ખૂન ખૂન અભિનંદનો આપ્યા. એની ખૂન ખૂન પ્રવેશા કરી સમગ્ર લોકોએ ખૂન લક્ષિતભાવથી ક્રાંતિસનાં દર્શન કર્યાં. ક્રાંતિસનું આજનું વ્યાખ્યાન અદ્યુત્તમ ચલું. પૂરી મરગતા તેને મળી !

✽

ધેર પહોળી ખાઈ ડીને કાસિસ આતમ નેવા
ડાંરે પડખે થયો ન ક્યો ત્યાં તો એના દરવાજા પર
ટકોરા પડ્યા. અર આયો? એમ કાસિસ બોલે ત
કે તરત ધીમેકથી ખારણુ ઉઘાડીને એક વૃદ્ધ પુરુષ
અદર દાખન થયો. કતાર્થ ગયત શરીર ફાટા-વૃટ્ટા
કપડા ધોળા પૂચી જેવા વાળ દારી મૂઝ પછ એની
તેજદાર આંખોએ એના ચહેરાની રોશની ને તાજગી
કાયમ રાખના હતા. મો પ્રભાવ! શી અકૈતવ શીશુ
હસા! મામુમ બાળક જેવી આખો! એ હતો આ જ
દેવગતો ધરસોજતો માગી

અરે જાન! શું છે? બોલો? કાસિસ પૂછ્યું
જાન કશું જ મો યા નહિ નનમરતે એમને એમ
ગતો રહ્યો કહો તો સર્થ શી વાત છે? શું કોઈ
ચીજ વસ્તુ ખરે છે? કાસિસે વર્ગીનગીને પૂછ્યું
જાને આખો ઉચી કરી શ્રાવણના નીન વાદળથી
ઘેરાયેલી ક્ષિતિજ એની આંખોમા ઝૂકી આવી હતી
બારે કારુણ્ય ભરી હતું એ આંખોમા એક અજાન
પ્રકારનું કુતુહલ એ આંખોમા હતું કે તો કે
નિર્ગેષ કાસિસને થયું શું બગવાન ખરે જ રૂઝી
જીવિત થઈને પોતાની સામે જોવા થઈ ગયા છે?
તેની આંખો આંખોઆંખ નીચી નીચી પડી

જેન ઘટસ્થિતિ પડી બે દાય આકાશ ખણી
કરી કરગરવા લાગ્યો પાંડી બાપુ! આપની સમય
એક કબૂલાત મારે આ મો છું હું મહાપાપી છું
મારાથી વધુ પાપી આ ગામમા કોઈ નથી હું
પાપી છું? કાસિસે જોયે જોયું જાન તરરે દહિ
કેટી જાનના ચહેરામાથી મામુમિયત ટપખી રહી
હતી આવું મુખ અને પાપ! જાન તમે શું કહી
રહ્યા છો? હકીકત શી છે? કાસિસે આનર્થભરી
રતરે પૂછ્યું જાને કશું સંગતું આપનું દિવ

પ્રત્યવન સઘળા લોકો સાંભળી રાખ્યા હ જ એક
અભાગિયો પાપી કે એક અપરે ય મામગી ન
સકયો લાખ કોશિય કરી ભગવાનની પ્રાર્થના કરી
પણ રે? બધું જ ફોગટ સામે જ મારા જેવો પાપી
તો કોઈ નહિ હોય અ પ મારા મારે પ્રાર્થના કરો
પાદરી સાહેબ! "

કાસિસ સમજી ગયો ખેર આ ગામમા એક
તો સાચો માણસ છે જેને પોતાના જાન ઉપર વિશ્વાસ
છે એને પોતાની જાતને પુણ્યવાન કહેવરાવવાની
લાનચ મુદન નથી જાને પાપી સમજરામા એને
લગીરિય ભય નથી

કાસિસે જુલુને બોલો ક્યાં ને ગયો વળગાડ્યો
માનાજી આ આખા ય ગામમા આપ જ એક
નિષ્પાપ છો બાપી સૌ પાપી છે-જુલુ છે આપની
એકની પાસે જ ભગવાનને બેટનાડું હૃદય છે ભગવાને
પાતે જ કશું છે ધન્ય છે તેમોને જેમનું હૃદય
શુદ્ધ છે કોકે તેવા જ ભગવાનના દર્શન પામશે
સવારે મે કશું જ વ્યાખ્યાન કહ્યું નહોતું કશું
ઓની જ ન સકયો બધાની આંખોમા ધૂન નાખી
બધા પોતાને પુણ્યવાન કહેવરાવવાના લાલચુ છે
મોટા ધરમપુરુષો ય કોઈમા પોતાને પાપી માનવાની
હિમત નથી આપ જ એક સરળ હૃદય નીકળ્યા
ને મહોય વિના જ સાચી વાત કહી દીધી હવે
હું આ ગામમા વામા ન કરું કાત સવારે મૂખઆપ
માડીશ આપના મારી પછ એરે જ કોશિય રહેશે
કે તમારા જેવું સરખ હૃદય મારું કયારે થાય? એ
વિના ભગવાન કેમ મરે?"

બીજે દિવસે ગામ આજાને આમર્થમા ના ડીને
કાસિસ ગામ છોડીને બીજે ગામ આજો ગયા

જીવનનું શિષ્ય

એક મુખ કોઈ અનમાન્ય પ્રમદાવવા
લાખ રેખા હું રોપ્યો કહું
એક મુદર મુદ્દ પિંડ કહારવા
પરશરો કંઈ રોપ્યો કહું
વિન્દગી લય પછુ રૂપ ધવની નવા
લાય આવી, ન આવી બને ત્યાં હવા

—મહાનંદ દવ

હિમાલયના હૃદયમાં

‘યાત્રી’

પ્રકરણ ૧૪-ભટવાડી

ગંગોત્રીનું એ હિમશીતળ પ્રસાત! જીવને જોડે છે તો મારી સાથેનાં બે યાત્રીઓ સ્નાન કરીને આવી ગયા છે. પણ ટાંટી એવા મૂળે કે જળને નોરનામાં માતાછ! તેમજે મને કહ્યું કે યાત્રીઓ માટે મોટા પૂણા ધમે છે ત્યાં તાપીને પ્રાંતી જ ધર્મશાળામાં આવશે અને પણ સ્નાન કરીને ત્યાં હાથપગ શેક્યા ત્યારે અહીં કુધી પડેલી શક્યા છીએ. આ યાત્રીઓ ગિરનારના પુષ્પિયા ગિરવાના બે બ્રાહ્મણ બેટા હતા. કપાળમાં દીલાંટપર્કા હતા એટલે ચુસ્ત સનાતની તો હતા જ પણ આવી ટાંટી નહોતી એવી મને કહેતા નહોતી. મને કહેવાનું મન નહોતું થતું. જ્ઞાનમાં અગતો પાળવાની આવશ્યકતા ભાસતી હતી. ત્યારે આ અવપરિશિષ્ટ બેટા નહોતી ધોધને પૂજામાં બેસતા હતા! મને થયું કે આવી ટાંટી આટલી ગિરગીમાં પહેલવહેલી અહીં જ જોઈ છે અને પછી કથારે મ જોવાની નથી. એક દિવસ માટે હારી જવું! અનેક લોકો નહોતી આવે છે. સનાતિ કરીને દેવ-દર્શન ન કરીએ તો પછી ગંગોત્રીની યાત્રાનો અર્થ શું? આટલું દેહરખાપણું ન છોડી શકાય! પેના અવપરિશિષ્ટ બ્રાહ્મણો કરતા હું બે અક્ષર સંસ્કૃતના શકારે જાણતો હતો પણ આવારજા તેજો વિદગ્ધ હતા અને હું અર્ધદગ્ધ હતો. આચાર્ય પ્રથમે હર્મ: પિંકાર છે આ કાચરનાતે! પેના અલણુ જેવા બેટાને આજે માગ યુરુ થઈને બેઠા છે! મેં જ્ઞાનનો નિવસ કયો અને બચનની ભાગીરથીને તીરે ગયાં. પ્રવસસિયા ભાગીરથી હિમસલિયા નીકળી! આ આ દિવ્યપરીક્ષામાંથી જેટલી સ્વીધનથી છટાવે તેટલું સારું. એટલે ઉપરાઉપર મોટા રેડવા જ માગ્યો. જે

થવાનું હશે તે થશે. પડેલા એક બે લોટા હાલકાર મચાવે છે. પરંતુ ગ્તોત્ર, મંત્ર, પાદ ભાગીરથીને નામોચ્ચાર આદિથી તે તરફ મન વળે છે એટલે આપણે હિમાચરમાં ઠંડાગાર થઈએ છીએ એવી બીલિ રહેતી નથી. મેાખાથી ઉચ્ચારાઈ જાય છે— સમૃદ્ધ સૌભાગ્ય સકલધનસુધાયા: કિમપિ તન મદૈશ્વયં લીલાજનિતજગત: ખડકપરચો! શ્રુતિનાં સર્વસ્વં સુદૃઢમય મૂલં સુમનસાં સુધાસૌન્દર્યં તે સલિલમશિષં ન: શમયતુ ॥

[તે માતા! જે સુપૂણું પૃથ્વીના મહાન સૌભાગ્ય રૂપ છે, જે અનાયાસે સંપૂર્ણ વિશ્વને ઉત્પન્ન કરવા-વાળા શિવનું પણ પરમ ઐશ્વર્યરૂપ છે, જે શ્રુતિઓનું સર્વસ્વ છે, તથા દેવતાઓનું મૂર્તિમાન પ્રવચન છે, તે અમૃતના મૌન્દર્યના સારરૂપ તમારું જળ અમારા અમંગલ દૂર કરે.]

આ સ્નાન પછી જડના, આલસ્ય અને દૈન્ય દૂર થાય છે. જગતને જોવાની દૃષ્ટિ જ ફરી જાય છે. સ્નાનપૂર્વે કોઈ દર્શનીય યથે આપ્યા હોઈએ એવી પ્રેક્ષાશુદ્ધિ હોય છે. પરંતુ જગવતી ભાગીરથીના લાવણ્યકત જ્ઞાનને અંતે આપણે દેવતાના ધામમાં હોઈએ એવી સાદૃશ્યશુદ્ધિ હૃદયલે છે. ગંગાનેપાની અદૃશ્ય આશ્ચર્ય સંગ્રહ કરે છે ને વાતની કોઈ શંકા રહેતી નથી. યાત્રીમાન બાકમન્દમા પદાર્થ જાય છે, દુકાનદારો અને મન્દિરો તેમના સદાવકો લાગે છે. પંડાઓ તેના હાથમાં લાગે છે. અને દેવરના પ્રચંદ ટહોલો તેનું નૈન્ય લાગે છે. વારિપ્રવાહ અમૃત પ્રવાહ બને છે. હિમાચ કેવામ બને છે. શરીરિગ્મી છતાં અશરીરિગ્મી, જગદૃપ છતાં નૈન્યપરપ, ભાગીરથ-નન્દિની છતાં જગન્માતા શરીરના રોમેરોમમાં તેમ જ

સયરાચરમા એકથકે શાસન કરતી ભાસે છે અને મુક્તિ ભેદે તેને તે ભુક્તિ આપે છે અને મુક્તિ ભેદે તેને તે ભુક્તિ આપે છે અને ભેદે તેને તે બની આપે છે, કેમકે તે ચારજીવની છે

શરતચન્દ્રપ્રેતા શશિચક્રવર્તીતાલસુકુટા

કરે કુન્દમારજોને વરલયનિશસૌ વિદ્યતીમ્ ।

મુખાધારાકારા ભરણ્યસના શુભ્રમકર-

સ્થિતા ત્વા ચેધ્યાચન્દ્રદ્યુતિનતેષાં પરિભવ ॥

[હે જનની! શરતકાલીન ચન્દ્રમાની સમાન જીવજીવ અર્ધચન્દ્ર એન આજીવજીવી વિશુષિત સુકુટવાળુ મુખાની ધારા સમાન ત્વત શરીર આબૂણુ તથા વળો વડે મુક્ત ચાર હાથોમા કળશ કમળ વરે તથા અભયમુદા ધારણુ કરેન સદૈવ મગર ઉપર વિરાજમાન તમારા આ દિવ્યપત્નુ ને ધ્યાન કરે છે તેમના કોઈ રીતનો પરિભવ નથી થતો]

ધન્ય હોને પેલા આજીવુ જેકુત બધુઓને ભેગલે મને મુગા આચરણુ દારો સ્વધર્મીનુ જ્ઞાન કરાચુ પૂજપાઠ પછી તેમજે સ્વયપાઠ કર્યો અને મને ભોજન માટે નિમત્રણ આપ્યુ પણ ખરાભભોજન નિમત્રણમહણુનો મારો વ્યવસાય ન હતો એટલે મે ક્રમા માગી

ગગોત્રી નાનકડા મામદાથી ચે નાનુ ધામ છે દસનાર દુકાનો બેએક મદિરા ધર્મશાળા મદિરની કચેરી અને ગવવાગાઠ્યા ખીજા મકાનો બાધેનો આંશ માટે તો હિમાવપના ચાર ધારોમા કયા થ નથી! કાળો પારીઓ અને હજારો લક્ષ્મીનદનો યાત્રાઓ કરે છે પણ આવી આવસ્થકતાઓ તરફ આપણી દૃષ્ટિ જતી નથી ભાગીરથીને પશ્ચિમ કાઠે આ તીર્થધામ વચ્ચુ છે નદીનો પ્રવાહ પનીસ ત્રીસ દાયથી વધારે પડેલો નહિ હોય તેને પાર ક વા માટે લાકડાનો એક પૂત ■ ને પેટનાદનિવાસી રાજસિંહ નારણધાન કેશવધાને ઈ સ ૧૬૫૧મા બધાઓ છે આ હકીકતની લાકડાની તખતી નદીના પાત્રમા ઘાલેનો ખોડીને લમતી છે તેને પાર કરીને સામે જતા જ ખીજ ની આપે છે તેનુ નામ કેદારગંગા છે આ બે નદીઓના સંગમસ્થળને પરિવ

ગચ્છિને અડી તીર્થધામ રાખવુ ઉચિત છે એમ આપણા પૂર્વજેએ માન્યુ હતી ભાગીરથીનો જીમ તો અડીથી અદાર માલિ ઉપરાસ છે તેને ગોમુખ કહે છે ત્યા જવા માટે કોઈ માર્ગ નથી નદીના પથરાઓ અને ખરડીના પ્રવાહમા ઘઈને આલુ પડે છે ગોમુખમા રહેના મુલા કોઈ મકાન નથી ઉઘાડામા જ સૂઈ રહેવુ પડે છે ચાર નિવસતુ બાલુ લઈને જવુ ભેદેએ અતિ શ્રદ્ધાળુ બનતો તથા સાધુસતો ત્યા જાય છે-પણ સાથે ભોમિયો લઈને જ વાતો તો એવી પણ સાબળી છે કે ત્યા કુમરાળ વનરાજિના કાળા રીછો ખરડના મેદાનના ધોળા રીછોને મળવા આવે છે યાત્રાળુને પણ મુકાકાત (માગવાથી) આપે ખરા

ગગામ દિરમા દર્શન માટે ગયેલા ત્યા નાની મોટી મુક્તિઓના દર્શન કર્યો યાત્રીઓ ગગોત્રીના જળની લોટીઓ ભરીને અડી ગગાછના પૂજન માટે લાવે છે પૂજનને અતે પડાઓ લોટી લઈ જવાની અનુરા આપે છે જે વોટરબગ નામના અનાર્ધ જળપાત્રમા ગગાજળ ભરી લીધુ ભાગીરથી તટે વિદાયના હાથ ભેજા અને બપોરે અગિયાર વાગે ગગોત્રી ની યાત્રા પૂરી કરી તેના સતોષ સાથે નીચે બેતરણુ શરૂ કર્યું જેતરતી વેળાએ એ જ દેવદારના મર્મરનિધુક્ત વનોમા થઈને જાગ્રવી ભાગીરથીના સગમે આવ્યો આ બધા માર્ગમા ભાગીરથી ભયકર ઘાટીઓમાથી વહે છે જે વાગે ભૈરવચટ્ટી આવી ભૈવચટ્ટી બેતરતીને ગગાનો પૂન વોટરથી અને દેવદારના વનમા પ્રવેશ કર્યો ભાગીરથીને દર્શણુ કરી રરતો સરળપણે આ ચે જાય છે અડગતર છે નહિ પણ પાચેક વામતા મુલ પશ્ચિમની ગિરિમાળાઓ અને વાદળાઓની પાછળ જતા પ્રકાશ મુલો તેમા આ દેવદારુવીથીથી અધારાનો આલાસ આ ચેલ નિર્જનતા અગેરતા અને સપ્પાધકારથી આ વન લખાઈક લાસરા લાગ્યુ રામ સિનાય કોઈ રાખણુ દારો નથી એવે અનુભવ યાત્રીને સનત્ર અને ગગાત્રીપથમા વિષ્ટ યાત્ર છે માનવીની અસદૃષ્ટ દશામા ઈશ્વરનુ રમરણુ સહેલે થઈ જાય છે એમુ

આવે માર્ગ પચેક આઠતમા હશે માર્ગમા ધોળા
 ફોને ગંગેવા પરવુ જમનોત્રી જેવા રંગમેરગી યુષ્મે
 અગી નથી તેટલા ગામડા પશુ નથી તેટલી હલ-
 ગમ નિસર્ગશ્રી પશુ નથી યમુનાતટમા સૌમ્ય
 પ્રકૃતિવાસ્વ છે ગંગાનટમા પ્રકૃતિતાડવ આને છે

આવરટાણે ધરાલીયટીએ પડેલો બીજો દિવસે
 હરસીન આગળ સમયગાળી ગેરી બાગીચીના
 પ્રવાહને સામે કાઠ ચડતા બે ત્રણ વાર લાકડાના
 પૂનોથી જોળાયે રાખેમગાળે સગમ અને ઝાપા
 ચીનુ લધુવન જોતા જોતા સૂખીચડીને પહોડ
 ચડે શરૂ થયો. સૂખીચડીને પહોડ પૂર્વપશ્ચિમમા
 વીસેક માર્ગનું જેટલો રેવાયો છે તેનો એક છેડો
 સૂખીચડી આગળ બાગીચીને અંતે છે તે બીજો
 છેડો જમનોત્રી આગળ યમુનાને અંતે છે આ રથગેથી
 જમનોત્રી વીમ માર્ગજી જ દૂર છે અને રથાનિક
 લોકો આ બદરપૂજી નામના પહોડના માર્ગે એક જ
 દિવસમા જમનોત્રી જાય છે પશુ ખરા તેનો આ
 બાજુનો ભાગ નીચો અને ડોરો હોઈને જપોરે અગ્નિ
 વર્ષ ધાય છે તે જમનોત્રી બાજુનો ભાગ અતિ
 ઉચત અને વનરાજિનિર્મૂલિત હોઈને તેના શિખરો
 ઉપર હિમવર્ષા ધાય છે વાદરાના લાના પૂછડા
 જેવા એનો આકાર હોવાથી લોકજીએ આ નામ
 પાડ્યું છે ધોમ ધખે સૂખીચડીએ આ યો

સૂખીથી ગંગાણી ચડી સુધીનો માર્ગ બહુ જ
 વિષમ છે પહોડ તટી પડવાથી મૂળેના યાત્રામાર્ગ
 લપટ થયે છે એટલે મૂળમાર્ગ ઉપર કમાનઆકારનો
 દીર્ઘતમ માર્ગ કરવો પડ્યો છે સર્વત્ર ધસી પડેલા
 પર્વતના પથરાઓ શિનાઓ ખડકો વેરવિખેર પથા
 છે તેમા પગવડે ઘસાયેનો માર્ગ જોઈને આલવાલુ
 આવી ભુલજીલમણીમા લાકડીને ટેકે એક સુરદાસને
 નીચેથી ઉપર આનતા જોયો મે પૂછ્યું સુરદાસજી
 ન્યા માર્ગ જ નથી ત્યા તે તમને શી રીતે મળશે?
 અમને પશુ અહીં તકનીક પર છે અનેક ખડકો
 બાજુ બાજુમા પથા છે ત્યા રરતો કેમ જડશે?
 તેણે શાંતિથી અને ખેંદિ રાઈથી જવામ દીધો
 જેમ અહીં સુધી આ યો તેમ ઉપર પશુ જઈશ

ગંગાનીની વિષમ તીર્થયાત્રા કરી, ખૂન કટ વેડ્યુ
 વગેરે વિચારથી કું આત્મગૌરવથી ભરેલો હતો
 પરવુ શુદ્ધિ કળ્પન ન કરે તેની પ્રમદ આત્મમદ
 ધરાવનારા આ અધ્યાત્મીને અને તેની બેપરવાઈને
 જોઈને મારા આત્મગૌરવરૂપ અભિમાનના પરપોટામા
 કટો વાગ્યો પાવેક વાખ્યા હશે એકદમ સીધો
 ચિતાર ઊતરતા એક ગુજરાતી દપતીને નીચેથી
 ઉપર આવવુ જોયું પુરુષ ત્રીસેક વરસનો હતો
 બાર્ડ પત્રીસેક વર્ષની હતો બનેના ચહેરા ઉપર થાક
 તો હતો જ પશુ બાર્ડ તો ત્રાસી ગયેની લાગી
 છના નિરાશ થયા વિના બને સૂખીચડી જવા એક
 એક ડગલુ કટપૂર્વક ભરતા હતા સહનયકિતાના
 આ દર્શને મારી ધન્યતા અને તેના દુઃખ ગર્વ
 ઉપર બીજો ધા કપો સૂખીથી ગંગાણીચડી આઠ
 માર્ધલ હતો ઉપરથી હતો પશુ વહેનો છતા આ માર્ગ
 એટલો કટકર છે કે બે માર્ડન ચડી દૂર રહી ત્યા જ
 સાજ પડી ગર્વ એક ચાની ટુકાન આવી ત્યા આ
 પીધી બેઠો એની સાથે જ જાણે ધરતી સાથે
 જડાઈ ગયો યાત્રા એવો લાગ્યો કે આગળ ડગલુ
 માડવાની મરજી ન થઈ મે જ માલસલુ અતર હવુ
 માર્ગ ચડાવુનો ન હતો છતા મે ગંગિયા બળદની
 જેમ શરીર ધરાય ન ચીકણુ કું લાનાર થયો મારા
 અહકાર ઉપર એક વધુ ધા થયો

હાલમા રાત વીતાવી સવારે ગંગાણીમા આ
 પાન કરીને સાડાચાર માર્ધલ દુરની એક કાપી ચડીએ
 પહોચ્યા ત્યા કંઈ આવડતુ મળતુ ન હતુ ગંગાની
 માથી મે થોડી પૂરીઓ લીડમાત્ર (ધંમરજન્તી ટૂક)
 તરીકે સાથે રાખેલી તે કામ આવી પશુ તે આઉ
 શેમા? જોળ દુધ કાઈ મને નહિ છેવટે સૂકા મર્યા
 મળતા તેની સાથે ત્રણ થોડી જાડી પૂરી ગળી ગયો
 યાત્રામા બંધી જાતની અગવડ વેઠી જોઈએ રવા
 દેન્દ્રિયનો સવમ જોઈએ આ બધું સમજ્યા છત
 આલુ જોગન આવકરપાત્ર ન લાગ્યું દરેક તીર્થ
 યાત્રીનો અનુભવ છે કે અંદર બેઠેલા જીવને દિમા
 લવમા પશુ જીરપન જોગની લાલસા રહે છે પૂરી શાક
 મને તો દાળની દિવિજ થાય છે દાળ મને તો શાકમા

જ નહિ પણ વિના પ્રયત્ને તે ચાલુ રહે છે. મનને રિયર કરવા ઠોઠ બાથ ઉપાધ કરવો પડતો નથી. કાયમ બટાટાં જ બટાટાં છે એમ ફરિયાદ કરીને આપણાની ચટપટી થાય છે. તે પણ મળતાં મુખ-વાસની મરજી રહે છે. અને મુખવાસ પણ મળે એવા બોજનને તો છાપનિયાના દુકાનિયાની જેમ એવું ઝાપટીએ છીએ કે જાણે પહેલાં તે જોધું નથી અને હવે કદી જોવાના નથી.

જિજ્ઞેક્ષતોઽન્યુત વિકર્ષતિ માઽવિનૃપ્તા
શિશ્નોઽન્યતરત્વગુહરં શ્રવણં કુતશ્ચિત્ ।
પ્રાણોઽન્યતશ્ચપલદૃક ઈવ ચ કર્મશક્તિઃ
બદ્ધઃ સપત્ન્ય ઈવ એકપતિં હુનન્તિ ॥

[હે અન્યુત ! અનુષ્ઠ મારી આ છમ (જ્યાં જ્યાં મધુર આદિ રસ છે ત્યાં ત્યાં) મને ખેંચી જાય છે; શુદ્ધોન્દિય વિવધ ભોગ તરફ, ત્વચા ધન્દિય રચયં સુખ તરફ, જીવથી તમેજી પેટ આહાર તરફ, કાન મધુર શબ્દો તરફ, નાક સુગંધ તરફ અને ચપ્પ દષ્ટિ સુદૃઢ રૂપ જોવા ખેંચે છે. આ રીત જેમ અનેક શોકયો પતિને આમતેમ ખેંચી ઉઝારી નાખે છે, તેમ કર્મેન્દ્રિયો મને આમતેમ ખેંચી ગમરાવે છે.]
વળી એકવાર વધારે મારા અભિમાન ઉપર પ્રહાર થયો. આથી ક્ષણિક નિરાશા પણ ઉપજે છે પરંતુ શુભરાતી ત્રીજી ચૌપડીમાં જાણે એક દોહરો આવે વખતે યાદ આવે છે—

જાણતાં પંડિત નીપજે, લખતાં લહિયો થાય;
ચાર ચાર ગાઉ ચાલતાં, લાંબો પંથ કપાય.
જેમ હિમાલયનો લાંબો પંથ કપાયો તેમ અન્ય સર્વે માર્ગોના ચે એક દિવસ અંત આવશે.

સાંજે પાંચ વાગે જટવાડી પડેઆ. ધર્મશાળા તો હાસિયાંસ હરેલી પણ રસ્તાની ઉપર બંધાતી સરકારી ઓરડીઓમાં ગયો અને ત્યાં ગિરતરો લગાવ્યો. થોડી વારમાં એક મારવાડી સંધ આવ્યો એટલે ઓસરીની એક કોર મુરશિન કરીને આરામ લીધો. બાગીરથીમાં હાથ-પગ મેં ધોયાં. સામે જ પચાસેક ફૂટનો એક ધીલ પર્વત ઉપરથી પડતો હતો તે જોતાં જોતાં કેટલા ય વિચારો આવવા માંડ્યા. મને થયું કે જહરી, કેદાર, જમનોત્રી અને ગંગોત્રી એ ચાર ધામની યાત્રા પૂર્ણ થઈ, સફળ થઈ. હિમાલયનું દર્શન હીક હીક લીધું. હવે તો તેનું કુતૂહલ શમ્યું છે. એ જ ધોળાં ડોળાં બાગીરથીનાં નીર, એ જ પૂર જેવો વેગવતો વારિપ્રવાહ, એ જ ફેન, શુદ્ધત્વ તરંગ અને આવર્ત, એ જ ભોળાશયુ જેવો જળસ્નાન કરતો ધીધરી દૂબતો ને દેખાતો શિલાસંઘાત, કયાંક બાગીરથીના દ્વારપાળ જેવા મહિમામુરને ય પડકારતા ખડકો, કયાંક દેવદારનાં વન તો કયાંક ચીકનાં અરણ્ય, કયાંક લીમકાના સગોત્રી તો કયાંક પીપળાના ચિતરાઈ વૃક્ષો, એ જ ભરચક ચટ્ટીઓ અને બધું-બધી માખીઓ, રોટલા ઘડતા માત્રીઓ અને માલ વેચના દુકાનદારો, એ જ માનવગંદકી અને નિષર્ગ મોશા, એ જ પાર વિનાના કુંગરા, અંત વગરના વૃક્ષો, એ જ નવીન છતાં પુરાણો બનતો હિમાલય! હવે બધું જોઈ લીધું—પરંતુ હિમાલયની દર્શનીયતા ખરેખરી તો હજી બાકી હતી.

શણે શણે મલવતામુરેતિ
તદેવ રુપં રમણીયતાય । ।
[શણે શણે નવીનતાનું સર્જન-દર્શનયાય (હોય) તેને જ રમણીયતા, રવં, પ કહે છે.] [કમળ]

અમૂલ્ય રત્નોથી ન તુષ્ટિ પામ્યા
ભયે ન હાલાહલના ય પ્રત્યા;
મળી સુખ ત્યાં લગ ના વિરામ્યા,
દેવો સંતો ધીરવીરો મહાંત;
ત્રેયો વાંચ્યાં મેળવે મેળવે છે.

ગા. મા. ત્રિપાઠી

આદેશો

તું તારા સ્વામી પરમાત્માની હૃદયપૂર્વક, આત્મા થકી, મન મૂકીને, શક્તિ અનુસાર પ્રેમભક્તિ કરજે. આ પહેલો આદેશ છે. *

અને બીજો આદેશ આ છે. જેવો પ્રેમ તું તારા પંડ ઉપર રાખે છે તેવો પ્રેમ તું તારા પાકોશી ઉપર રાખજે. આનાથી વધુ કોઈ આદેશ નથી. *

અને જુઓ! એક જુવાનિયો આવીને કહે: 'હયાથુ બાપજી! અખંડ જીવન પ્રાપ્ત કરવા મારે શું કરવું?'

જિસમે તેને પૂછ્યું: 'મને હયાથુ કેમ કહ્યો? એકને (ઉપરવાળાને) છોડીને બીજો કોઈ હયાથુ નથી, હયાથુ તો પરમાત્મા પોતે જ છે. હવે તારે જો અખંડ જીવન જીવવું હોય તો આદેશો પાળતો જા.' *

જેણે ઇચ્છે તે પૂછ્યું: 'એ આદેશો વળી શું છે?' જિસમે ઉપદેશ કર્યો: 'તું હત્યા કરીશ મા તું છિનાથું કરીશ મા. તું ચોરી કરીશ મા. તું ખોટી સાક્ષી પુરાવીશ મા.

વળી, તારે જો પૂર્ણ બનવું હોય તો તારી સંપત્તિ વેચી દે. તેના બિપજોલા પૈસા ગરીબોમાં વાપરી નાખ. તને સ્વર્ગમાં જંડાર ભરેલા મળશે. આટલું ક્યાં પછી તું મારી પામે આવજે અને મારી પાછળ ચાલી નીકળજે.' *

પણ એ ઉપદેશ સાંભળતાં વેંત એ જુવાનિયાના મોતિયા મરી ગયા. કેમ કે તે આજા ધનનો ધણી હતો. *

ત્યારે જિસમે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું: 'હું તમને સત્ય કહું છું કે સ્વર્ગના રાજમાં પૈસા-કારનો પગપેસારો થવો મુશ્કેલ છે.' *

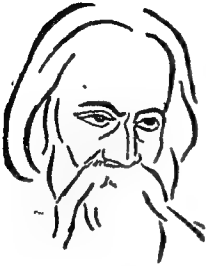
'વળી હું તમને કહું છું: સોયના નાકા-માંથી સાંઢિયો નીકળી જાય ખરો, પણ સ્વર્ગના ઝાંપામાં શ્રીમત દાખલ થવો મુશ્કેલ છે.' *

પછી પીટરે જિસમે કહ્યું: 'જુઓ, અમે બધું છોડીને તમારી પાછળ નીકળ્યા છીએ. અમને કોનો બદલો શું મળશે?' *

અને જિસમે તેમને કહ્યું: 'તમને સત્ય વચન સંભળાતું હું કે નવજીવનના કાર્યમાં મારી પાછળ ચાલી નીકળેલા તમે બધા જ જ્યારે ધર્મરાજ સિંહાસન ઉપર બેસશે તેની થકીએ તેમની પડખો પડખ બાર સિંહાસનો ઉપર બેસશે અને યહૂદીઓની બાર જાતોનો ન્યાય તોળશે.' *

જેણે જેણે મારા નામને ખાતરં ધરબાર, ભાઈ, બહેન, પિતા, માતા, પત્ની, બાળકો કે જમીન છોડ્યાં છે તેમને સોમથું પાછું મળશે. તેમને અમર જીવનનું સુખ મળશે. *

જે મોટાબા થઈને આગલી કારમાં પહોળા થઈને બેઠા છે તે ડેડી બહાર ધકેલાઈને છેડતા ઊભા રહેશે. અને જે ડેડી બહાર રાંદ બનીને વાટ જુએ છે તેમના આસન પહેલી કારમાં પડશે. નેતરાં તો જાહેને દેવડા છે, પણ નિમ ભૂક કોકની જ થાય છે. *

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર
અનુભવગીતકાવ્ય પારેખ

૬

સંસાર જ્યારે મનને ખેંચી લે, પ્રાણ જ્યારે
જાગતા ન હોય, ત્યારે પશુ, હે નાથ, તમને
પ્રણામ કરીને હું જેઠો જેઠો તમારા ગીત
ગાઉં છું.

હે અંતરયાત્રી, મારો એ મૂન્ય મનનો
વૃથા ઉપહાર, પુષ્પવિહીન પૂજાનું આયોજન,
અને જાગિવિહીન તાન સમા કરો.

હું શુષ્ક ઠંઠે તમારું નામ પોકારું છું અને નિષિદ્ધ પ્રેમની સરસ
વર્ષા ચિત્તમાં જિતરી આવે જોવી પૂરા દિલથી આશા સેવું છું.

અચાનક એકવાર ચોતે થઈને તમારા અમૃતથી તમે જોને ભરી
દેશો જોવી શ્રદ્ધા સાથે મારું મૂન્ય હૃદય તમારે ચરણે અર્પણ કરું છું.

૭

મારા જીવનમાં અહોનિશ જે કાંઈ આનંદ હું
પામ્યો છું. તે જઘામાં, હે જીવનનાથ, આજે
હું તમને સંભારીશ.

જે દિવસે તમારા જગતને જોઈને પ્રાણ હરખથી
પુલકિત બની ગયા છે તે દિવસે મારી દૃષ્ટિ
ઉપર તમારો દૃષ્ટિપાત થયો છે. જઘા આનંદોમાં,
હે જીવનનાથ, હું તમને સંભારીશ.

વારંવાર તમે પોતાના હાથે સ્વાદ ગંધ અને
ગીત દ્વારા જહારથી અંતરમાં સ્પર્શ કર્યો છે.
પિતા, માતા, બ્રાતા, પ્રિય પરિવાર, મારા
મિત્રો અને મારા પુત્રો જઘાની સાથે હૃદયમાં
પ્રવેશીને તમે મારી સાથે રહો છો. જઘા
આનંદોમાં, હે જીવનનાથ, હું તમને સંભારીશ.

૮

કાવ્યના શબ્દો જે રીતે ઇંદના બંધનમાં બંધાયેલ ત્ય છે તે રીતે હું તમને સાધના દ્વારા પ્રાણમાં પકડી રાખીશ. મારા હૃદયની ઝીંખાને કંપાનીને તમારો અઝીમ મહિમા બાળ બિઠથે અને ચિરવિચિત્ર આનંદરૂપે મારા જીવનમાં પકડાયે - કાવ્યના શબ્દો ઇંદના બંધનમાં પકડાય છે તેમ.

મારાં દિવસનાં તુચ્છ કર્મોને તમે ગૌરવ આપશો. મારા તનુના અણુએ અણુમાં તમારી પ્રતિમા વિરાજી રહેશે. સકળ પ્રેમ અને દનેહની વચમાં હું હૃદયરાજને આસન સોંપીશ. તમારા અઝીમ જીવનમાં રહેવા છતાં મારા ભવનમાં તમે રહેશો - કાવ્યના શબ્દો ઇંદના બંધનમાં બંધાયેલા રહે છે તેમ.

૯

સમજ્યા વગર જ હું તમને શી રીતે સમજી ગયો, કંઈ સમજાતું નથી. હું અધનો પાર પામી શકતો નથી, તેમ છતાં તમારી વાણી સમજ્યો છું.

મારા નિઃશ્વાસ અને નિમેષપાતરૂપે, થેતના વેદના અને ચિંતાના આઘાતરૂપે સમસ્ત દેહમાં અને મનમાં કૌણ તમારા સમાચાર લઈ આવે છે? સમજ્યા વગર જ હું તમને શી રીતે સમજી ગયો, કંઈ સમજાતું નથી.

ચોતાના ચિત્તમાં ગાઢ ઝેકાંતમાં જ્યાં હું તમને જાણવા પામ્યો છું ત્યાં લાષા પરાસ્ત થતા બધુ જ સ્થિર અને નિર્વાક છે. સમજ્યા વગર જ હું તમને શી રીતે સમજી ગયો, કંઈ સમજાતું નથી.

૧૦

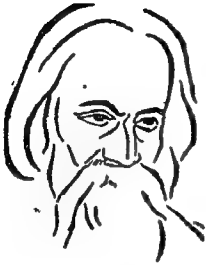
જેઓ પાસે છે તેઓ છે પાસે રહેતા, તેઓ કંઈ જાણવા પામવાના નથી. મારા હૃદયમાં તેઓ કરતાં તમે જ પામે છો.

જેઓ યોલ યોલ કરે છે તેઓ છે યોલતા, હું કોઈને પથ વિચુખ કરતો નથી - તેઓ જાણતા નથી કે તમારી અકથિત વાણીથી મારા પ્રાણ ભરેલા છે. મારા નીરવ હૃદયમાં તમે હૃદયનાં નીરવતાપૂર્વક રહેલા છો.

હે પ્રભુ, તમારે માટે મારજ કરવાતું હું કોઈને પથ કઢી નહિ કહું. જે કંઈ પ્રેમસંબંધો છે તે જાધા જ મને તમારા તરફ ખેંચતા રહેશે. જાધાના પ્રેમમાં તમારો પ્રેમ મારા હૃદયમાં રહેશે.

બંધાની સાથે તમારું બંધન સદા જોવા પાડું જો મારી સાધના છે; બંધાનો સંજ મનમાં તમારી આરાધના જગાડે જોમ હું ઈશ્વર છું. જાધાના મિલનમાં તમારું મિલન હૃદયમાં જાગતું રહેશે.

નૈવેદ્ય

સ્વી-દ્રનાથ ઠાકુર
અનુ. નગીનદાસ પારેખ

૬

સંસાર જ્યારે મનને ખેંચી લે, પ્રાણ જ્યારે
જાગતા ન હોય, ત્યારે પણ, હે નાથ, તમને
પ્રણામ કરીને હું બેઠો બેઠો તમારા ગીત
ગાઉં છું.

હે અંતરયાત્રી, મારો એ ગૂંચ મનનો
વૃથા ઉપહાર, પુષ્પવિહીન પૂજનું આયોજન,
અને ભક્તિવિહીન તાન ક્ષમા કરો.

હું શુષ્ક કંઠે તમારું નામ પોકારું છું અને નિષિદ પ્રેમની સરસ
વર્ષા ચિત્તમાં ઊતરી આવે એવી પૂરા દિલથી આશા રેખું છું.

અચ્ચાનક એકવાર ચોતે થઈને તમારા અમૃતથી તમે જીને બરી
દેશો એવી શ્રદ્ધા સાથે મારું ગૂંચ હૃદય તમારે સરણે અર્પણ કરું છું.

૭

મારા જીવનમાં અહોનિશ જે કાંઈ આનંદ હું
પામ્યો છું. તે જધામાં, હે જીવનનાથ, આજે
હું તમને સંભારીશ.

જે દિવસે તમારા જન્મતને જોઈને પ્રાણ હરખથી
પુલકિત બની ગયા હો તે દિવસે મારી દૃષ્ટિ
ઉપર તમારા દૃષ્ટિપાત થયો છે. જધા આનંદોમાં,
હે જીવનનાથ, હું તમને સંભારીશ.

વારંવાર તમે પોતાના હાથે સ્વાદ ગંધ અને
ગીત દ્વારા જહારથી અંતરમાં સ્પર્શ કર્યો છે.
પિતા, માતા, બ્રાતા, પ્રિય પરિવાર, મારા
મિત્રો અને મારા પુત્રો જધાની સાથે હૃદયમાં
પ્રવેશીને તમે મારી સાથે રહો છો. જધા
આનંદોમાં, હે જીવનનાથ, હું તમને સંભારીશ.

૮

કાવ્યના શબ્દો જે રીતે છંદના બંધનમાં બંધાયેલાં જાય છે તે રીતે હું તમને સાધના દ્વારા પ્રાણમાં પકડી રાખીશ. મારા હૃદયની સીમાને કંપાવીને તમારો અસીમ મહિમા બાજી લઉં અને ચિરવિચિત્ર આનંદરૂપે મારા જીવનમાં પકડાયે - કાવ્યના શબ્દો છંદના બંધનમાં પકડાય તેમ.

મારાં દિવસનાં તુલ્ય કર્મોને તમે ગૌરવ આપશો. મારા તનુના અણુએ અણુમાં તમારી પ્રતિમા વિરાજી રહેશે. સકળ પ્રેમ અને સ્નેહની વચમાં હું હૃદયરાજને આસન સોંપીશ. તમારા અસીમ જીવનમાં રહેવા છતાં મારા જીવનમાં તમે રહેશો - કાવ્યના શબ્દો છંદના બંધનમાં બંધાયેલા રહે છે તેમ.

૯

સમજ્યા વગર જ હું તમને શી રીતે સમજી ગયો, કંઈ સમજતું નથી. હું અર્ધનો પાર પામી શકતો નથી, તેમ છતાં તમારી વાણી સમજ્યો છું.

મારા નિશ્વાસ અને નિમેષપાતરૂપે, ચેતના વેદના અને ચિંતાના આઘાતરૂપે સમસ્ત દેહમાં અને મનમાં ફેલાય તમારા સમાચાર કઈ આવે છે? સમજ્યા વગર જ હું તમને શી રીતે સમજી ગયો, કંઈ સમજતું નથી.

ચોતાના ચિત્તમાં ગાદી ઐકાંતમાં જ્યાં હું તમને જાણવા પાગ્યો છું ત્યાં બાધા પરાસ્ત થતા બધું જ સ્થિર અને નિર્વાક છે. સમજ્યા વગર જ હું તમને શી રીતે સમજી ગયો, કંઈ સમજતું નથી.

૧૦

જેઓ પામે છે તેઓ છો પાસે રહેતા, તેઓ કંઈ જાણવા પામવાના નથી. મારા હૃદયમાં તેઓ કરતાં તમે જ પામે છો.

જેઓ યોગ યોગ કરે છે તેઓ છો જોલતા, હું કોઈને પપ્પ વિમુખ કરતો નથી - તેઓ જાણતા નથી કે તમારી અકથિત વાણીથી મારા પ્રાણ બદલા છે. મારા નીરવ હૃદયમાં તમે હમેશાં નીંદવતાપૂર્વક રહેતા છો.

હો પ્રભુ, તમારે માટે મારગ કરવાનું હું કોઈને પપ્પ કહી નહિ દઉં. જે કંઈ પ્રેમસંબંધો છે તે બધા જ મને તમારા તરફ ખેંચતા રહેશે. બધાના પ્રેમમાં તમારો પ્રેમ મારા હૃદયમાં રહેશે.

બધાની સામે તમારું બંધન સદા જોવા પામું એ મારી સાધના છે; બધાનો સંગ મનમાં તમારી આરાધના જગાડે એમ હું ઇચ્છું છું. બધાના મિત્રનમાં તમારું મિત્રન હૃદયમાં બગતું રહેશે.

નૈવેદ્ય

જન । ગુણવાળા અને ગુણપારખી દુકાળ છે.
સ મહારમા સુદર્ભ ।

સાધુસેવા ધર્મપ્રાપ્તિનું મહાન સાધન છે આ
સ સારમા દુ ખડપી તથુખના પેલા થયા જ કરે છે
પથુ નેમ જ ગનમા આડખીઠ ગેજેના તથુખવાને
દાવાનગ બાગી નાખે છે, બરાનુ એમ જ સાધુજન-
સેવા માનાદુ ખનો નાશ કરે છે સુસારમા આપદા
રૂપી જે કમગ ખીને છે તેને સાધુજનડપી ઝાકળ
મરણતોન કરી મેને છે

સાચો માર્ગદર્શક સાધુ જ છે સમાર વ્યવહારમા
અને વ્યવહારભગનની પેરી પાર વિદ્યમી રહેલા સાચા
જગતમા ય તે જ ખગે બોમિયો ખરાન રસ્તે તે
કી નહિ દોરી ભય

ભક્તિ માટે ગગાન્નાનની જ આવશ્યકતા છે
એમ થા સારુ? સાધુજન ખુ જ ગગારવરૂપ છે
પવિત્ર શીતળ અને શુદ્ધ સાધુના સ પકમા જ સતત
રહે તીર્થેય નાની પડી આવશ્યકતા નહિ રહે થાયી
જે સાધુચરણ જ રતય તીર્થેયધાન છે ત્યા આવીને
જ માથુ ઝૂકારી દો સતાપ માત્ર સગમી ચેદો
છવતર દાગુ દૂધ રહ જરા

જ્ય તપ ને જાન ધ્યાનધારણા ને આસન
પારાયણ દુ ખ દૂર કરી જ આપશે એરી ખાત્રી
ખરી? દુ ખનાશ માટે તો એક જ રામનાથુ ક્ષલાજ
છે, સાધુસગ એ જ ઉત્તમ સાધન

કાગ ઝાળ ગરમીના દિવસોમા કાચા બાગીને તપ
કરવાથી દુ ખહરણ નથી થવાનું નમજૂત દનનોર
વરસતો હોય ત્યારે તેમા આચડના માખડાથી ય
શાન્તિ સાપડતી નથી કાળચુ ક પાવી નાખે તેવી
કાતિવ ઠડીમા ઉઘાડે ડીને બેસી ભગનાન ભજન
કરવાથી ય ભગતછાન દુ ખ દૂર ન પથુ થાય દુ ખ
વિનાશ માટે તો જેવળ સાધુસગ અને સાધુસેના જ
કમાલ કરત્ય અદ્યાત્મ દીપ્તિયો

સદ્ચરુડુ ધ્યાન ધરીને તેને જ મન અતરમા
ધારવાનાળા જિજ્ઞાસુઓ માટે આવી ધોરાભગતની
વાણી છે રૂરહેને ગાયુ જ છે

I invoke all those
who are eager of soul
and joyous of heart
Let them come and take their seat.

એકાક્ષરી ઉપદેશ

ગીતાની ભૂના શાસ્ત્રીય શબ્દો નવા અર્થમા વાપરવાની ખાસિયત
છે આ સભધમા ઉપનિષદમા એકે ભભળી વાત છે એક વખત
દેવ, દાનવ, અને માનવ ઉપદેશ લેવાને પ્રભપતિ પાસે પહોચ્યા.
પ્રભપતિએ ત્રણેને ઉપદેશમા દુ એટલો એક જ અક્ષર આપ્યો દેવોએ
હજુ ‘અમે દેવો કામી રહ્યા, અમને લોગવિવાસનો ચસકો પડી
ગયોલો અમને પ્રભપતિએ દુ અક્ષરથી દમન કરો એમ શીખવ્યું !’
દાનવોએ કહ્યું ‘અમે દાનવો કેળી, દધાથી અમે આધા રહેવા
પ્રભપતિએ દુ અક્ષર વડે અમને દયા કરો એમ શીખવ્યું.’ માનવોએ
કહ્યું ‘અમે માનવો લોબી, અમે સધરો કરવા પાછા પડેવા, દુ
અક્ષરથી દાન કરો એવું પ્રભપતિએ અમને શીખવ્યું.’ પ્રભપતિએ
બધાયના અર્થ સાચા ગણ્યા, કેમ કે બધાયને તે પોતપોતાના
અનુભવથી વાધ્યા કતા ગીતામા આવતી પરિણાયાના અર્થ કબ્બી
વખતે ઉપનિષદમાની આ વાર્તા ખનૂસ ધ્યાનમા ગખવી

વિનોબાજી

ભક્તકવિ બાપુસાહેબ ગાયકવાડ

૧૧૮૫૬૨૨ અકબર

[ગુજરાતના આદિ કવિ નરસિંહ પંડ્યાએ જ બીજા ભક્ત કવિ થયો નથી એ વાત સ બી છે, પરંતુ ગુજરાતમાં જ નરસિંહ મહેતાની નાની આરુષિ સમાજે ઘોડા ભક્ત કવિઓ થયા છે, તેમાંના એક, બાપુ સાહેબ ગાયકવાડના જન્મ અને કવન લગતનું નરસિંહ મહેતાને મૂળમાં આવે છે અન્યનું બ્રહ્મભાવની જે ચરમ સીમા અને કાવ્યનું તત્ત્વજ્ઞાનનો જે ઉદ્ભવ બાપુ નરસિંહ મહેતામાં તાદરસ થાય છે, તે બાપુસાહેબ ગાયકવાડમાં થતો નથી એમ છતાં કાવ્યની નિષ્ઠા અને ભગવત્-આસ્થામાં બંનેમાં સારું એવું સામ્ય છે એનો પ્રતીતિ આ લેખ પરથી થશે]

જન્મ અને જીવન

બાપુસાહેબ ગાયકવાડનો જન્મ ધનુષ્ય પુર નિકમ સ વત ૧૮૩૩ કે ૧૮૩૫માં એટલે કે ઇસ ૧૭૭૭ કે ૧૭૭૯માં થયો હતો. આજથી લગભગ પોણી બસો વર્ષ પૂરેનો એ જમાનો. આજના જેવો શાલ અને મુકા નકોતો અંગ્રેજ હકૂમત ઈસ ૧૮૦૬ માં ગુજરાતમાં આવી તે પહેલાના ઉત્કાત ધ્યાસ વર્ષ એ વેશ્વાર્મીની પડતીના વર્ષ હતો અને તે વેળા દેશકથન અસ્વસ્થ બેચેન અને ચિંતાધેયું રહેતું હતું હિન્દુ યુસનમાન ઝંઘાણુ જોરે નકોતુ એમ નહિ કુસપ અને કોમી એકપ સારી પેઢે હતા એટલે તે કાળે બગાળમાં ગાજરામોહન રાજ તે ગુજરાતમાં દુર્ગારામ મકંતાજી જેવા ન્યારે સુધારાની પ્રવૃત્તિ કરતા હતા કે જન્મ પેતા હતા, ત્યારે બાપુ સાહેબ જીવાન હતા એમના એ જીવને જીવાનીમાં જ જીવી લીધું, કે કોમી રાગદેષ, અસ્વસ્થતા આદિ સનાયના મોટા પાપ, સમાજની પ્રગતિને રુધે છે એટલે એમણે એ સેવામાં અજના-યો જે ગુજરાતમાં ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતાએ અપનાવ્યો હતો

પિતા અને શુરુ

બાપુસાહેબનો જન્મ વડોદરાના યશવંતરાવ ગાયકવાડ નામના એક મરાઠા સરદારને ત્યાં થયો હતો. એમને રાજવંશી પ્રજ્ઞાનિકા અનુસાર કેળવણી

અને તાલીમ મળી હતી જેટલે ધન્ય લગતનું એવે જ હતો પરિણામે બાળક બાપુરાવ વ્યાયામ ધૌરવની ઈલાદિમાં પ્રાણીય ધરાવતા હતા તેઓ મરાઠી જાણતા હતા તે સાથે ગુજરાતી ધન્ય સરસ જાણતા હતા એમની ગુજરાતી એક માયા ગુજરાતી જેવી તળપડી અને શુદ્ધ હતી આજની ગુજરાતી બાપુ કરતા તે સિલ હતી એ ખરું, છતાં તે એમનાં સમકાલીન સાહિત્યકાર ભક્ત કવિ દયારામ આદિ જેવી સિદ્ધ, સાદી અને સુવાચ્ય હતી એ આ લેખમાં હવે ધર્મી આનંદ કાવ્ય લખનારા અવતરણે પરથી લાગશે

બાપુસાહેબને માત્ર વીસ વર્ષની વયે સ સાર પ્રતિ વૈરાગ્ય આપેો હતો તે એમનું ચિત્ત પાર ભૌતિક સુદ્ધિમાં જ રમણ કરતુ હતુ એ કાણે જ એ કાળે જે કોષ સાધુસત કેવાય તેનો તેઓ સત્સંગ કરતા અને તેમની પાસેથી તત્ત્વ જાણી લેવા મથતા

•

જેને અતરની લાડી ઝખના થાય છે તેને તો ભોઈતી વસ્તુ ગમે ત્યાંથી મળી જ રહે છે પ્રસંગ આવે છે બાપુસાહેબના પિતા યશવંતરાવ ગાયકવાડે પોતાના જીવાન પુત્રને ગોઠાડા ગામની જમીનનો વડીલ કરા મોકલે એ વખતે એમની ઉંમર

પત્રીસેક વર્ષની હશે. વડોદરાના એ જોડા ગામમાં જ તે વેળા યુજરાતનો પ્રખ્યાત ભક્ત કવિ ધીરશંકર બક્ષત હયાન હતો. બાપુસાહેબને તો “ભાવતું” તું તે મળી ગયું.” એટલે ભક્ત ધીરશંકર કેટલીક સમસ્યાઓ પૂરી એના જીવનથી એમને પોતાને પર્ણીત સંતોષ થયો. પરિણામે તેમણે ધીરશંકરને ગુરુ રૂપે સ્વીકાર્યો.

ધીરાતા સત્સંગથી આ ઉગતા કવિને બહુ ચાલતું રહ્યું પછી સરખવા લાગ્યું. એમના મનમાં સંસાર, વહેવાર, પરિવાર બધાનું મિથ્યાપણું (સંકારાચાર્યના મન પ્રમાણે બ્રહ્મ સત્ત્વ જગન્નિમિષ્ણા) વચ્ચે અને એમણે ભજનો લખવા માંડ્યા.

સાચો કવિ જેમ કરણા આદરતા અને માદવ વિના અનુભૂતિ કરી શકતો નથી, તેમ સાચો ભક્ત પછી સંવેદના વિના ભક્ત થઈ શકતો નથી. બાપુ સાહેબે જેનું કે સમાજમાં ગંભીરતા જોઈ, છતાં અધૂર અને વાદ સંપ્રદાયના બેદ પડી ગયા છે. ધર્મના ઝગડા અને કોમી ઝગડા કુસંગ વધારી સમાજને હિંમતિત કરી ચૂકે છે એટલે એમણે હિંદુ સુરિતમ એકપર ભજનો રચવા માંડ્યા. જે દષ્ટિ કબીર જેવાને લાધી હતી તે દષ્ટિ એમને પછી લાધી. એમણે જે ધર્મ-અધિકપ્રમાણ પ્રયોગ્યો, તે એમના શબ્દોમાંથી આજે પણ પ્રેરણા આપે એમ છે.

રામ રહેમાન એક

એમના એક શબ્દમાં એમણે કહ્યું છે :

‘રામ રહેમાન તમે એ, બાઈએ, બાણે,
ક્યા ને કરીમ એ કહિયે,
વિષય બિસમિલ્લામાં બેદ નથી લાગ્યો,
અને અસ્લા-અનખ એમ કહિયે’

* * *

“૧૫૧૫ઈસ ૨-૫૨૧૧૧૧ એક તમે બાણે,
નનીનારાયણ નાથો રહે
ન ના ને ગાયક પલ ડાર એક છે,
એક સમને તેના નેવા થાકો’

નસિદ મહેતાએ કહ્યું હતું :

૧૬ તો નામ વરે, કવિ-રમણિ રાખ દે,
અને કુન્દા વિશે છે નહોતો

પાટ થઈયા પછી નામ રૂપ ભૂજવા,
અતે તો હેમતું હેમ દોયો.

એ જ પંક્તિઓ સાથે સરખામણી થાય તેરી બાપુસાહેબની કાવ્યપંક્તિ છે :

“જોખા ને આવવ પછુ ડાગર એક છે.”

એકેન્દ્રવાદના પુરસ્કર્તા

વળી ભગવાન સહુનો એક જ છે; માત્ર એના રૂપ-નામ ને આકાર-પ્રકાર ભિન્ન છે; મનુષ્યે કદી લીધેલા છે, એવો ને ભાવ કબીરમાં મળે છે તે બાપુસાહેબે પણ ઉપરની પહેલી જ પંક્તિમાં દોહરાવ્યો છે. બાપુસાહેબ પર કબીર અને નરસિંહની અસર રહે છે. એમના જીવન પ્રેરક બળોમાં ધીરશંકર અને નિરાન ભક્ત પણ હતા.

*

મોગસાઈ ગઈ હતી અને ગાયકવાડી આવી હતી. એમ છતાં જૂલકાળને આધારે વર્તમાન ને ભવિષ્ય-કાળ બંનેને ઉપયોગી નીવડે એવા ધર્મચિંતનનો પડયો એ પાડે છે હિંદુ તેમ જ મુસલમાન બંનેના પાખડી આચાર વિચાર એમને રુચ્યા નહિ. એમણે કેવળ એકેન્દ્રવાદ પર મહાર બાધી, ધર્મ-અધિકપ્રમાણ. એમણે મુસલમાનોને શિખામણ આપી કે :

“નિમાજ પડતા તો બાલે બિસમિલ્લા રે,
બાઈ રે નિમાજ પડતા તો બાલે બિસમિલ્લા રે,
તીસ રોજ રખવા ઓર મચ્છીનોડાં ચખવા,
ઓર ભરેલા કહતા હે ગયા,

આજેબકર જવ ભ દે માર કવો તે ડારા
એ બાઈ બાલે દોજખમે રહ્યા રે
ખરેકુ ન આવે ને પટેકુ ન દેમે,

નેપા કે પહેલે થઈ ..

મરતકે અખમે ચાલી મદે બાા,
અને નામને પીલાના નહા રે

દાા કરે તને બહોલ જવ મારે,
ઉમાન નોરે બનાવવા દને રહ્યા,
જાતે ભરેકે ભરેકે ભરેકે ભરેકે,
તા સર્થિ એક તેર બધા રે”

સમાજનું દંભી ધર્મચરણ

આજે પણ સુસલમાન બાઈઓ રમઝાન માસમાં જ રોજ કરે છે; પણ રોજ ક્યાં પછી એ માછલી, ખકરી કે ગાયનું માંસ પણ આરોગે છે; એ માટે તેનો વધ કરે છે; ભયંકર હિંસા કરે છે અને એમ કરી હર છપને ને જન્મ આપવાનો અધિકાર પરમાત્માને જ છે, તો મારવાનો પણ તેને જ અધિકાર છે, એ સારો સિદ્ધાંત નેવે મુકાય છે. બેટા અને બકરા પ્રતિ સમદષ્ટિયા આચરનારનું જ ‘સાંઈ’ (મગવાન) બહુ કરશે એ તકે કેટલો બધો ધર્મ-હોતક છે! કેઈ પણ શુદ્ધ ધર્મના શુદ્ધચરણમાં હિંસા નામે વળ્યું જ હોય એ એમણે સુસલમાનને કહેવામાં જ ઓછી હિંમત નથી ખતાવી.

સંસારવહેવાર અને રૂઢિઓ

બાપુસાહેબે સંસારવહેવાર પર પણ કટાક્ષ કર્યો છે. તે કાળે નાતરાનો રિવાજ તો ખૂબ જ પ્રચલિત હતો. નાતરાં થનાં. વારંવાર લગ્ન થતા. ગોર મહારાજના પાપાંડી આચરણુ પણ દેખાતા. દાઢ પીવાતો. અરે! બકરાંના બવિદાન પણ બપાના.

એમણે નાતરા વિશે લખ્યું:

“અલ્યા એ નાતરાનો થાવ તારી નાને રે,
તો તો બાબા ધડને વણી બેઠા નામે રે.”

* * *

અલ્યા, ગોર તમે મામોઠાને ભણે સમજો રે,
તો તો ગોરપટું ભણે તમે પૂતભા વગેરે રે.”

એમને દાઢની બદી કેટલી બધી સાલતી તે નીચેની કાવ્યપંક્તિ પરથી સમજાયે.

“ફૂધ મોઠા પંસાનું” ગેર મહે છે.

તેને ખૂરખ નથી ખાતો.

દાર પોષા વણી બદો લાગે છે,

પડે મેરીઆમા નિચ વેલી ખાતો રે.”

આજે દૂધ પૈસે શેર મળવું નથી અને દાઢ પીવા પર સરકારી પ્રતિબંધ છે. છતાં ઘરે ઘરે દેશી દારની બદીઓ આજે છે એ હકીકત છે. એટલે દાર પીવા કરતાં પાંચેક આનાનું શેર દૂધ પીવું એ માનસિક ને શારીરિક આરોગ્ય માટે ઉત્તમ છે.

કવિનું સંસાર સુધારનું જે મંથન થયું તેના અમૃત ગ્રેષ્ઠ ઉક્તિ પંક્તિઓ લખાઈ છે. તે કાળે દારની બદી એટલી બધી પ્રચલિત હતી કે કવિએ કદાચ અતિ-શયોકિત કરીને પણ લખ્યું; કે દારની પૂરી ને દારના વધાર થાય છે. આ રહી એ ચાર પંક્તિઓ:

“દેઠ” દેખા દેખીને બાઈ નમતું:

દેવી પૂજાથી નવ બાઈ મમતું રે;...”

* * *

“વધાર તો દારના ને દારની પૂરીઓ,

તે તો ઊનામના રહી જમતું રે.”

અમા અને બીના પુરોગામીઓ જેવા

આપણે તત્ત્વજ્ઞાની કવિ અગ્રે આબખો મારી ગયો કે:

પગ્ગર એટલા પૂરો દેવ

સુજમી દેખી તેડે પાન

તેવું જ કેષિકે બાપુસાહેબે બાતના વેવલાપણા વિશે લખ્યું, કે “દેવું દેખી દેખીને બાઈ નમતું...” છે એ કવિ કહે છે:

મુનિ નથી એમા બાઈ, ભણે તમે ભુલિ એ તો,
‘બચાવ બકરાંને નૃષે તમે હપડું રે.”

માતાના નૈવેદ્યને બદાને, માનાને દારની પ્યાસીઓ મરવાની અને બલિને નામે થેટાં, બકરાં કે મનુષ્ય નાળાનો વધ કરવાની પ્રથાલિકા કેટલી અધર્મી છે, કે કવિને કહેવું પડ્યું, કે બકરા એવા રાંક ગ્રાણીની હિંસા કરતા અટકો. એમા મુક્તિ નથી; એ તો મગજડિયો ધર્મ છે, એ ‘ભુક્તિ’ છે. તાત્પર્ય કે જે ધર્મ સમગ્રરિયો ધર્મ છે, તે બહુધા અધર્મ છે, એવું કવિચિત્ર એમાં અભિપ્રેત છે.

ઢેઢવાડે ભજન કયાં

બાપુસાહેબ ગાયકવાડ યજ્ઞ દેડ બંગી સાર્થે ભેગી ભજન કીર્તન કરતા. જરાયર નરસિંહ જેવા જ સ્વભાવ; બરાબર નરસિંહ જેવા જ એ બંદોબસ, ધર્મધુરંધર. એમની આ દેવ સમાજને મળી નહિ, એટલે એક દિવસ એમના સામુદાય મેલું માર્યું કે જન્મદિવસ તો બગડી ગયા! આ બગડી ગયાનું મેલું એમને એડું હૃદયનોસરું ઉતરી મધું:

કે એ હૃદયમાથી એ “ભગડ્યા” વિષય પર એક નાનું ભાષ્ય રચાયુ ને એ કટાક્ષ કાવ્ય કે પ્રકટયુ. એમનો સહનર્તક ડાન્સમાન, ડિમિ, કાન્સમા અવતર્યા. એ મેણાની ટકોર કરતા એમણે કેવું તરવરાન ગાયું, તે એમના કાન્સની નીચેની પકિત-એમાથી મને છે:

“અમે બાપા, અમે બાપા લેતે ભાગી કે,
ભાઈ, અમે બગડ્યા, અમે બગડ્યા લેતે ભાગી.
આ જડ જમનને તે મને નહિ રૂઝી વાળી કે,
ભાઈ, અમે બગડ્યા, અમે બગડ્યા લેતે ભાગી.
મોડાના સગ થશે ભરે ને ને બગડી
પગ ધૂળમા અમે તે થઈ જાતી રે.”

* * *

“અનિબલ સગ થઈ હજુ ને ને બગડ્યું,
એના નામની તે ના રહી એમાથી રે
પારસના સગ થશે પથર ને ને બાપાથી
થશે પારસ તે ભણે મેક મની રે
તમે બગડો તો ભાઈ એના બગડો,
ત્યાં તે મને ચોતારીની જે ધાતી રે

કવિને સામ્રાજ્યે તો માત્ર મેણે જ માધું હતું.
પણ કહેવે તો બહિષ્કાર જ ક્યો પિતાએ થયું
પુત્રકવિને હિપાનબ આપનાં કયું અર્થમાં, ને તો
મારું નામ બોજ્યું; જા, આજથી મને તારું
મેં નતાવીશ નહિ તારે મારા ઘરમા પણ પેસવું
નહિ

તરવરાન ને આચરણ

આ વગેરે અને બહિષ્કારે કવિને કાવ્ય લખવા પ્રેર્યા અને કવિએ તુલના કરતા, તરવરાનનો એક નિઃકર્ષ આપ્યો, કે ભાઈ, અમે બગડ્યા તો છો બગડ્યા; તમે પણ એના જ બગડ્યો, તો જ લખ ચોપામીનો ભડસાગર તરશે ને એની ધાણીમા પીવાના અટપ્પો કવિનો તર માર્મિક અને ચોસરો છે તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ એ ગાય છે, કે શુવાનને ને કનેડાનો સગ થશે તો એ શુવાન બગડીને ધાણી થશે. અનિબલ સગથી ને કાઈ ભગડ્યો, તો એના નામનિહાન નહિ રહે. પારસના મગથી પથર

ભગડ્યો, તો પથર પણ પાત્રમમ્મિ થઈ જશે, અને તો મનુષ્ય પણ એના સગથી, ભમ્મોના સત્સગથી, પડી તે ટેકમગી હો, ચમાર હો, કે કાઈ પણ કહેવાતી નીચ કેમનો હો, તેની સાથે એસા પ્રત્યુભજન કંવાથી, લખચોપામીનો દેરા મટી જશે

ભંગીનો સંગ સારો

મનિની જીવન વથા કહે છે, કે પડી તો લકા પુત્ર પિતાથી અનગ રહ્યા: એમણે ટેક છોડ્યો નહિ. પણ ધણે વરે ભાઈએએ એમને પાછા ધરે બોલાવ્યા અને એ ધરે પાછા ગયા પણ ઉપવા કાવ્યમા એમણે જે ચામળો માર્યો છે, તે એમના પુરોગામી ગુજરાતી ભક્ત કવિઓને પણ આખી જાળ એવા સમજડ, ઝોટદાર છે.

સમાજના વહેવારમા ભ્યારે એમણે બેદાબેદ ને છતાછતાનું પ્રાપ્ત્ય બાપુ, ત્યાં એ હરિજનવાસમા ગયા ત્યાં જઈ એમણે જાનન ગાયા ને નિજપરિવાર તથા સાસર પરિવારનો શેષ વહોરી લીધો છતા એમ જવામા એમણે ગૌરવ માન્યુ ને ગાયું કે:

“આઓ, અરધા, કરી જ તમે ભાઈ ભગી
તો તો થાય દેહી તમારી જગી કે
મરત બની કેડું, કેઈન નવ કેડું,
રાખી દેહી અદોનિશ મગી રે”

* * *

ને કે શરૂના દરિયાથી મારગ કીક છે,
પણ સૂઝ ધાસની ઇશ્મા તથા બગી રે
ખાણે બેઠ સદ કાણુ, એ-સંચ નામ સાનુ,
પડે નરના તારી તે ચાલી તગી રે,

ભક્ત સુધારક અને કવિ

આવા તથાના ધણા મળે નિરતારભય દાજના તે અડી આપી શકાતા નથી

કવિ ભક્ત છે ને સુધારક પણ છે. એમનો કાવ્યપ્રવાહ એમના નિયાર, આચાર અને પ્રચારના સાધન રૂપે ભિતરી આવ્યો છે બાપુસાહેબ પ્રધાનના ભક્ત હતા- સુધારક હતા; કવિ તો ગૌણ રૂપે હતા પણ ભક્ત ને સુધારક તરીકે એમણે જે સવેદન અનુભવ્યું, તે કાવ્યમા એટલી સુન્દર રીતે આવિર્ભાવ

પામ્યું', કે એ કવિ તરીકે ઉત્તમ કે ભક્ત તરીકે તે
કહેવું સુસ્થેષ બની જાય. પરંતુ: ઉત્તમ સુધારક
ને ભક્ત, સુંદર ગદ્ય લખે તો એ ઉત્તમ કવિ જ
છે, તો આ તો ઉત્તમ, આચરણપરાયણ સુધારક
અને ભક્ત ઉભય, અને તેથી જ ઉત્તમ કવિ
પણ થઈ શક્યા. પરંતુ: ભક્ત, સુધારક, અને
કવિનું ત્રિવેણીસમુદ્ર સ્વરૂપ એમના વ્યક્તિત્વમાં
દેખાય છે.

આગલી સદીના જ્યોતિર્ધર

પાંચસો વર્ષ પર નરસિંહ મહેતાએ જે કરી ને
કરી બતાવ્યું તે, બસો વર્ષ પર બાપુસાહેબે કહી
કરી બતાવ્યું. ગાંધીયુગ પૂર્વે ગુજરાતમાં આવા ભક્ત
સુધારક વિરલ હતા. એઓ નરસિંહ મહેતાની
કવિ ભક્તોની પેઢીના અનુયાયી અને ગાંધીયુગની
પેઢીના પુરોગામી હતા. હિન્દુ-સુન્દર કૈશવ, દ્વિ-
દ્વન નિવારણ, નિર્મળ ભક્તિભાવ ને સર્વધર્મવાદ
અથવા તો સર્વધર્મસમન્વયવાદ અથવા એકેશ્વર
વાદના એ પુરસ્કૃત હતા. આજે પણ એમની વાગ્મી
ત્રેરક ને પ્રમોદક લાગે છે. ગુજરાતમાં આજે આ
દૃષ્ટિએ ઓછાં છે તેના પણ ગાંધીજીને તો છે જ,
પણ તેની સાથે એ બી નિર્મળ કરનાર તરીકે,
એનો પાયો રોપી જનાર તરીકે નરસિંહ મહેતાને
અને અદારમી આગણીમંત્રી સતીના જ પુત્રાદેવ
ગાયકવાડ જેવાને પણ છે જ. એ ગર્વ એ સતીના
એક જ્યોતિર્ધર હતા.

જમાના પહેલા આવી ગયા

બાપુસાહેબ ગાયકવાડ ગુજરાતના એક કવિઓ-
માંના એક છે એમ કહેવાનું આ લેખનું તાત્પર્ય
નથી. એમ જ્યાં સુગંધગળાં મૂલ્યાંકનના કાટલા
બહે છે, ત્યારે સામાન્ય અસામાન્ય, અને અસામાન્ય
સામાન્ય લાગે છે. બાપુસાહેબ જે કલ્પના જન્મ્યા,
જન્મ્યા અને ગયા, એ કળ અતિ પ્રાચીન નથી,
જ્યાં ધર્મજગતા, વર્ગ-વર્ણ ભેદભેદ ને વહેમનું
જ્યારે પ્રાપ્ત્ય હતું ત્યારે એમના જેવાનું જન્મનું,
જન્મનું અને પ્રમોદનું કવેગાનું-વહેનું-પણ લાગે
વિશ્રુતિઓ માટે કેટલીક વાર એકું બને જ છે.

ધણા મહાનુભાવો પોતાના જમાનાથી વહેલા આવી,
ક્રાંતિ કે ભયુતિ સર્જી જાય છે અને જ્યાં તે યુગ
તેમની સેવાનું વહેલ મૂલ્યાંકન નથી કરતો એ જ
પ્રમાણે બાપુસાહેબની સાદગ્યમંત્રી અને નિસ્વાદ્ય
સેવાની એ જમાનાએ બરોબર કદર કરી નથી;
આજે પણ ઓછી કે નહિવત્ કદર છે પરંતુ સાહિત્ય-
સમાજ તો એમને ન જ વીસરી શકે.

બાપુસાહેબનું સાહિત્ય

બાપુસાહેબે મોટા અને ધણા મન્યો લખ્યા નથી.
એમણે મહાકાવ્યો પણ લખ્યાં નથી. એમણે તો
માત્ર ૨૦૦-૨૫૦ પદ ગરબી ને કાશી ઇત્યાદિ લખી
સંતોષ માન્યો છે. પણ જે થોડું એમણે લખ્યું છે,
તેમાં ભક્તની અનુશ્રુતિ અને સંવેદના છે. એમાં
પ્રસાદ, માધુર્ય, સરળતા, નિખાલસતા અને પ્રસન્નતા
છે; અને તેની સાથે જ ઉપાદાન, પ્રકાર, નિદાન,
નિગમિત્વાનતા અને નર્મ-મર્મ વિનોદ પણ છે. કોઈ
કેશણે અપાની છાયા છે. તો કોઈ કેશણે નરસિંહનું
ભાવપ્રતિબિંબ છે. જતા એમાં એમની પોતાની
આગવી દૈશી અને સ્વતંત્ર કથન પણ છે. એઓ
મરાઠી હોવા છતાં ગુજરાતી બાષા અને ગુજરાતી
જીવન એમણે જરાબર પચાવ્યા હતા એટલે એમની
શૈલી તમપદી બની સોસરી ગતરે છે. એમનાં ઘાનો-
પદેશના પદ, એમનાં બ્રહ્મગાનનાં પદ, એમના
વૃદ્ધિરુપિના રાજ્યા, એમની ગરબીઓ, એમની
કાશીઓ-બધા પ્રકારનાં કાવ્યો અને ભજનોમાં એમની
ઉત્કટ ભાવના, વેદના, સમવેદના, સંકલ્પના અને
સાધુતા નરી નિરાડ નરી શૈલીમાં વહે છે. એઓ
મહાન કવિ બધે ન ગણાય, પણ ઘાન પચારી,
સમાજના આચરણનિયારનું નિદાન કરી, નિખાલસ
ને નિર્જન થાવે, સમાજને સ્વયં નીવડે એવી રીતે
ઔષધ આપનારી એમની કળા તો ભક્તસહજ જ
છે. એ આચરણપરાયણ પુરુષ હતા. મિથ્યા ઉપદેશ ન
કરતાં, જે કહે તે કરી-આચરી બતાવતા. એટલે
અંશે એ ઉત્તમ હતા. સાહિત્યકાર તરીકે કદાચ
એઓ અસામાન્ય ન લાગે તો એ પવિત્ર પુરુષ તરીકે
એઓ જરૂર વંદનીય છે. એમની શૈલી કરતાં એમનું

મીલ વધ્યાનુ હનુ અદને જ ઈની બદા મિગ કહે છે

કહે છે

‘ ચૈતન્યમા દરમક પવ નાદે બાધ તત્ત્વ એમના
ચૈતન્યમાથી અવગત છટવી મુજિ જાણે સમજા
દરમ વનરનુ ચૈતન્ય દે આ માતમ રૂપ મેળે
મનીઓ બતાવુ રે બાધ મુજિ આત્મા કશે
રનુ તીરીમા ત્રિજન તમ ન અવગિધાનો ભાર
ખરી છે વિદ્યા ન ચિનમા રીડી એવા
માનીઓ બતાવુ રે બાધ મુજિ આત્મા કશે

માપુસાદેનની મરી અર્થગીરવધુન છે એમનુ
ચિતન વિશદ અને આત્માનુભવી છે અને એમનુ
નિરૂપણ તાર્કિક છે એક બીજા કાંઈમા એવો

વસ્તીમા વાસ કૃત તપ વિપલ લે ન નવ રાજ
પૂન કલે નહિ પ મેથર કમામા મન નહિ હુપન
શુ એવા કાંઈ ને જોઈ હૃદને લીજી ”

ગાન, આત્મગાન અને શુરુપસદગી વિશે તેમ જ
સસાર, વડેવાર અને સામાજિક દાસત્વ વિશે
સમાજને મારુ પ્રભોધન કરી જનાર આ કવિ
ઈ સ ૧૮૪૭મા અવસાન પામ્યા

આપણે છઠ્ઠીએ કે આપ ડી નિશાળાના પારખ
પુસ્તકોમા એમની સમાજનેપકારક કવિતાને રચાન
મળે અમ્મ

શ્રદ્ધા

વખનીમા એક ધર્મનિષ્ઠ ક્ષીર રહેતા કુરાનશરીફ પડે ને
નગીબ શુરબાની એવા કવ ભેજ કામ સમાજમા એમની ઘોટી આખર

એક દિવસે ગામના કેટલાક ટીખળાઓએ ક્ષીરને પરચાન
કરવાનો એક ઘાટ ઘડ્યો ટોળે વગી ક્ષીર પાસે પહોંચી ગયા કહે
“ મિયા સાહેબ, ગોમતી પરનો પૂન રુક્યો છે પૂવ તો કહે છે કે
જો મને દન હજાર રૂપિયા દેશો તો જ અગીયા રહીશ નહિતર
અહીંથી પાચ દશ માર્ગવ દૂર ચાલ્યો જઈશ તો પૂવ ચાલ્યો જશે
તો તો શી વલે થશે? ભારે આકૃત! મિયા સાહેબ, એ ખાતર અમે
તો ક્ષાળો ઉધરાવવા નીકળ્યા છીએ આપ પણ કંઈ આપો ”

ક્ષીરે લોકોની વાત સાંભળી એક ક્ષણ વિચાર કર્યો પગી પોતા
પાસે જે થોડી રકમ હતી તે ક્ષાળામા આપી દીધી

ખીજે દિવસે ક્ષીરના ભક્તોએ આવીને ક્ષીરને કહ્યું “ આપે આ
તે શુ કંઈ? ભલા ઓવિયા, પૂવ તે કાંઈ રુકતો હશે ને આવ ભગ
કની શકતો હશે કે? કેવા ભોળા છે આપ! ”

ક્ષીર કહે “ એ તો મેં ય વિચાર્યું ” તુ પણ નમાજ પઢનારાઓ
આ રીતે જૂઠ આચરે, —તેઓ પર નમાજની અત્તર જ સુદન ન થઈ—
એમ માનવાને જાદને જે તો એમની વાત સાંચી માનવાનું જ ઉચિત
માન્ય માગી શ્રદ્ધાને હું શાને વાડુ ડગવા દઉં? ”

સત્યાગ્રહની ચાવી

કાકુ દોશી

કેંક માખાપોના લાડલા બેટાઓ અને બેટીઓ તમામ પ્રકારના જીવનના પ્રલોભનો છોડીને રાષ્ટ્રીય લડતમાં અંતરજાગૃતિ આવતા હતા. કેાઈ પૈસાના લગલા કરી આપતી વકીલાત છોડીને આવતા તો કેાઈ ધીકતી દાકતરીની 'ગ્રેકટીસ' છોડીને આવતા, કેાઈ ઈજનેરી છોડીને આવતા તો કેાઈ મળલખ કમાણી આપતો વેપાર છોડીને આવતા, કેાઈ કેાઈ સામાન્ય નાગરિકોમાં ગણાય એવા - પણ જીવનનાં નૂર અંગકાવવામાં પાછા ન રહી બાથ તેથી - નાજુક સ્થિતિના પોતાના કુટુંબીજનોને ભગવાન હવાલે છોડીને પણ આવતા.

ગાંધીજીએ પ્રિટિથ સામાન્ય હરચાન વખતો વખત અવનવી અદ્ભુત લડતો આપી અને આવી આવી લડતો અને રીતો જોઈને પણ સેંકડો હોકા બાપુ પ્રતિ ખેંચાયા, કેાઈ માદ્યલોને હલાવી નાખનારુ તરવ સહુને ખેંચતું હતું. બાપુને અને સાથીદારોને ગમે ત્યારે સત્તાવાળાઓ પકડતા, પછી એ રાત હોય કે દિવસ, આશ્રમ હોય કે રોનકદાર રોશનીવાળું સુંબઈ.

એક વખતની વાત કેાઈ મરણ સમયે શંકરરાવ દેવ પણ પકડાયા. જેલમાં ઘણું સાથીઓ બેગા હતા. આ જ જેલમાં બાપુ પણ હતા. સહુને જૂજ ચારિત્રીક ચમ કરવો પડતો, સખતપણે અમુક પ્રમાણમાં હાથપટી

ઉપર દળવાતું ફરજિયાત રહેતું. બાગ અને ઝાડવાઓને પાણી પિવડાવવાતું રહેતું. આમ ઘણી બાતના કામો ઠોડી બેસાડાતા જ હતા.

શંકરરાવ દેવ જહું મધ્યમ માણસ, નિર્ભય પણ પૂરા.

જેલમાં સહુ પોતપોતાને લાગે આવતું કામ કરે જતા. એક વખત એકાદશીને દિવસ આવ્યો અને તેને આગલે દિવસે જ શંકરરાવજીએ પોતાને લાગે આવતું કામ કરવા ઈન્કાર કર્યો અને કહ્યું : હું આવતી કાલે ઉપવાસ કરવાનો છું, તત કરવાનો છું. કેાઈ ખોરાક નહિ લઉં, નિર્જા એકાદશી કરીશ. પાણી પણ નહિ લઉં તેથી હું આજે અને કાલે એમ બેઉ દિવસ કેાઈ કામ કરવાનો નથી.

શંકરરાવજીએ સાફ શબ્દોમાં કહ્યું તેથી જેલર અને સિપાહીઓ સહુ પ્રથમ તો ચોંકયા, પણ બીજે દિવસે શંકરરાવજીની ખબર લઈ નાખી. તેમને જણાવવામાં આવ્યું કે કામે અડો નહિતર તમારે આજખા ખાવા તૈયાર થવું પડશે.

શંકરરાવજીએ સાફ ઈન્કાર ચાકુ જ રાખ્યો.

આજખા સડાક સડાક શંકરરાવજીના શરીરે ઝૂકાવા લાગ્યા. બે, પાંચ, છ, સાત અને એમ કરતા કરતા પચ્ચીસ આજખા ફટકારાયા.

પણ શંકરરાવણ એકના જો ન થયા તે ન જ થયા. આખરે જેલર થાંક્યો.

જેલમા કોઈ સત્યાગ્રહી સત્તાવાળાથી સમજે-માને નહિ તેને ગાંધીજી જો એ જ જેલમાં હોય તો તેની પાસે લઈ જવામાં આવતા જેથી તરત જ મહુ કોઈ માની જતા.

જેલરને ખાપુ યાદ આવ્યા અને તરત જ તે ખાપુને મળ્યો. બધી હકીકત જણાવી દીધી.

ખાપુએ શંકરરાવણને પોતા પાસે બોલાવ્યા. આખી વાત શંકરરાવણએ કહી.

ખાપુએ શંકરરાવણને જે સલાહ આપી તે આજે પણ એટલી જ વ્યાજબી અને વાસ્તવિક છે જેટલી શંકરરાવણ માટે હતી.

ખાપુએ શંકરરાવણને માત્ર એટલું જ કહ્યું:

તમારે એકાદશી કરવી હતી તે કરીને પણ દળણું જેટલું દળવાતું હતું, તે દળણું બેઈતું હતું. બીજાં સાંપાતા કામે બળવવા બેઈતા હતા. દળતા દળતા તમને મૂર્છા આવી હોત, તમે બેજાન બનીને પડ્યા હોત તો સત્યાગ્રહની અસર જેલર પર થાત. સત્તાવાળાના દુષ્ટ પર થાત અને તેથી પણ આકરી ક્રિંચત તમારે ચૂકવવી પડી હોત તો સત્યાગ્રહ સફળ થાત. પણ તમે કામ સ્વીકારવાનો જ જે ઈન્કાર કર્યો તે બરાબર ન કયું.

શંકરરાવણ આજે કહેતા હોય છે કે મને જે સત્યાગ્રહની વિગત ખાપુ પાસેથી મળી તે કોઈ પુસ્તકમાંથી મેં ખૂબ અભ્યાસ કર્યો હોવા છતાં નથી મળી.

તીર્થંકર મહાવીર આમ બોલ્યા

હે પુરુષ, તું જ તારો મિત્ર છે. જહાર મિત્રો બોળવાતું હોડી દે. તારા જ આત્માના નિમ્મલ રાખ. આ રીતે જ તું દુઃખચુકત થઈ શકીશ. *

જે ઉત્તમ છે તે દૂર છે, અને જે દૂર છે તે ઉત્તમ છે. હે પુરુષ, તું સત્યને જ જાણ. સત્યની આરાધનામાં લાગેલો, પ્રયત્નશીલ, સ્વહિતમા તત્પર તથા ધર્માતુસરણ કરતો મેધારી પુરુષ જ શ્રુત્યને ક્ષતીને બેધનું દર્શન કરી ચક્રવાને સમર્થ બને છે. *

પ્રમાદી મનુષ્યને જ સપળા પ્રકારનો ભય હોય છે, અપ્રમાદીને કોઈ વાતે ભય હોય નહિ. સ સારતું દુઃખ જાણીને અને એના સયોગી હોડીને જ વીરપુરુષ મહામાર્ગ પર આવે છે. ઉત્તરોત્તર શૈર્ષંગામી થઈને તેઓ અસહ્ય બળનની કચ્છા માત્ર રાખતા નથી. *

જે ક્રોધદર્શી છે તે માનદર્શી છે. જે માનદર્શી છે તે માયાદર્શી છે. માયાદર્શી છે તે લોભદર્શી છે. લોભદર્શી છે તે રાગદર્શી છે. જે રાગદર્શી છે તે દ્વેષદર્શી છે. જે દ્વેષદર્શી છે તે મોહદર્શી છે. જે મોહદર્શી છે તે ગર્ભદર્શી છે. જે ગર્ભદર્શી છે તે જન્મદર્શી છે. જે જન્મદર્શી છે તે મૃત્યુદર્શી છે. જે મૃત્યુદર્શી છે તે નરકદર્શી છે. જે નરકદર્શી છે તે તિર્થંચદર્શી છે (તિર્થંચ=પથ આદિ યોગિ) જે તિર્થંચદર્શી છે તે દુઃખદર્શી છે. એ મારે મેધારી પુરુષ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ દ્વેષ, તથા મોહને દૂર કરીને ગર્ભ, જન્મ, મૃત્યુ, નર્ક, અને તિર્થંચગતિના દુઃખ દૂર કરવા માટે હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. *

દૂંકામા, નવા કનેને ગેકનારા પૂર્વકમોનો નાચ કરી શકે છે ક્ષાપુરુષને કદી પણ કોઈ કટ યતુ જ નથી *

માનવ ઉત્ક્રાંતિ : મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ

બી.એ.સી. હચેરી

પી. ડી. ઓરપેન્સ્ટ્રા લિખિત 'Psychology of Man's possible Evolution'માં માનસશાસ્ત્રનો નવા જ દૃષ્ટિબિંદુથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. સામાન્ય રીતે માનસશાસ્ત્ર એટલે માનવીના મન અને વર્તન અંગેનો સ્વચરિત અભ્યાસ એમ તેની વ્યાખ્યા આપવામાં આવે છે. વર્તન ઉપરથી તેના મનને યોગ્યપ્રવાનો પ્રવલ્ન આજુબું મનોવિજ્ઞાન કરે છે. તેથી આગળ તે વધુ નથી. આત્માની કક્ષા સુધી હજુ તે પહોંચ્યું નથી. મનુષ્યને જેવા છે તેવા જ રહેવાનું નથી. તેણે ઉત્ક્રાંતિ કરવાની છે. કેવળ ભૌતિક જ નહીં પણ આત્મિક. મનોવિજ્ઞાને તેમાં મદદ કરવાની છે.

મનોવિજ્ઞાન આધુનિક વિજ્ઞાન મનાય છે પણ આ પુરાતનના એક તો પડેવેથી જ હઠે છે કે, "Psychology is perhaps, the oldest Science" વાત પચ્ચે ખરી છે, તે તો મનુષ્યના મન જેટલું જ પ્રાચીન શાસ્ત્ર છે. મને તો લાગે છે કે મન વિષેનું જ્ઞાન માનવીને બિંદગીની દરેક પગે મળતું જ હોય છે. જોવાનું મન તો જોતાની પાસે જ હોય છે. આ ઉપરાંત જન્મથી તે મૃત્યુ પર્વત તે અનેક વ્યક્તિઓના સંપર્કમાં આવે છે. પરિણામે તેને ખીખતો માનમનેક પણ સારો. પરિવશ મળતો રહે છે. આપણે વારંવાર માનવીને બોલવો માલશયે છીએ: "આતો તો આ રસલાવ જ છે," "એ તો એમ જ કરે," આવા રોજિંદા વચનોમાં મનોવિજ્ઞાનનું જ પાતુ વ્યક્તિ યાય છે. તેમાં જીવન માનવીના મનનો તાજ મેળવવાનો જ પ્રયત્ન છે. આપણા ઋષિમુનિઓએ પણ કહ્યું કે આત્માનામ વદિહ- Know thy self-નું તારી જાનને યોગ્ય અને તારા માટે બધા જ રસા જુદા ઘડ જશે.

આ રીતે જોતાની જાનને મજબૂતાની મધ્યમણ માણસ વર્ણીથી કરતો આવ્યો છે.

અલગત, આજના મનોવિજ્ઞાનની નિમ ત્વારે મનોવિજ્ઞાનની ઠાઈ અવગ યાખા ન હતી. ત્વારે મનોવિજ્ઞાન જાનની જુદી જુદી યાખાઓ સાથે સંકળાયેલ હતું. ધર્મ અને તત્ત્વચિંતન સાથે તેને ગાઢ સંબંધ હતો. રોમ-સમાધિ વગેરે માનસ-શાસ્ત્રના જ રૂપો છે. અત્યારની આપણી ધાર્મિક વિધિઓ પરત્વે જોડો વિચાર કરીશું તો જલ્દીથી કે તેમાં પણ મનોવિજ્ઞાન જ કામ કરી રહેતું છે. તે સમયના સ્મૃતિકાવ્યો, નાનનીના મન, શરીર અને આત્માની ઉચતિ માટે આચારો ઘડયા પણ માણસ એમ બંધનમાં રહે તો માણસ જ શાનો મણાવે આથી જ આપણા પૂર્વજોએ મનને પારખીને તેને ધર્મનું રૂપ આપી દીધું. કોઠો ધર્મની વાન આવે ત્વારે તેનું પાલન શ્રદ્ધાથી કરવાના.

માનસશાસ્ત્રનું કાર્પ શું? તે કેવી રીતે અભ્યાસ કરે છે? આ બધા પ્રશ્નોના જવાબ આ લેખો ખૂબ સારી રીતે અને સમજાવટભરી શૈલીમાં આપ્યા છે. માનસશાસ્ત્ર મુખ્યત્વે બે દૃષ્ટિકોણથી અભ્યાસ કરે છે. માનવી જેવો છે તેવા જ તેને નેવેલા અને માનવી શું જાની શકે એમ છે એ બંધનમાં રખી માનવીની શક્ય ઉત્ક્રાંતિનું ચિત્ર દોરતું. આ જને દૃષ્ટિબિંદુથી તે કામ કરે છે.

માનસશાસ્ત્ર એટલે મનનો અભ્યાસ એ બાબત પર્વાઈ નથી. આગળ કહ્યું તે મુજબ તેણે તેમની પણ આગળ વધવાનું છે. માણસની ઉત્ક્રાંતિની શક્યતાનો તેણે અભ્યાસ કરવાનો છે.

પરંતુ ઉત્ક્રાંતિ કાને કહેતી? શેની ઉત્ક્રાંતિ કરવાની? વેપારી, લિખારી, ચોર, વિદ્યાર્થી દરેકને

પોતાની ઉત્ક્રાંતિ વિશે જુદા જ ખ્યાલ હોય. પરંતુ અહીંયાં એવી કુદરતક ઉત્ક્રાંતિની વાત નથી જ. માનવીના આંતરિક ગુણો કે જેનો વિકાસ થયો નથી, અને જેનો જન્મ છે જ વિકાસ થઈ શકે તેમ નથી તેવા ગુણોનો વિકાસ સાધવો તેનું નામ ઉત્ક્રાંતિ તે માટે પણ ખાત, ખીજની મદદ અને પોતાની જાત વિશેનું જ્ઞાન એ ગણે વરસી છે. પોતે જે છે તેનાથી કંઈ જુદું જ બનવું તેનું નામ વિકાસ. પોતાની માથુ પરિસ્થિતિ વિશેનો અસંતોષ માનવીની પ્રગતિ માટેની તીવ્ર આકાંક્ષા જન્માવે છે. આ ઉપરાંત પોતાને શું જાણ્યું છે, અને તેના જદલામાં શું આપ્યું પડ્યું તેની ચોક્કસ સમજ ઉપર વિકાસનો આધાર છે. પોતાની વર્તમાન પરિસ્થિતિથી સંપૂર્ણ માનવીને, તેનાથી જુદા માનવી બનવાનું દબાણ પણ શા માટે હોવું જોઈએ અને તેમ છતાં પણ ને એમ બને તો તે અન્યાય ગણાય.

વિશિષ્ટ માનવી એટલે શું? માનવી પોતાને જાણતો નથી. માણસ પ્રમાણીપૂર્વક કહેતા હોય છે કે હું મારી જાતને જાણું છું, પણ ખરી રીતે ત્યારે જ તે જાણતો હોતો નથી. જાતને ઓળખવાનું કામ ખૂબ કઠણ છે. જજ વ્યક્તિઓ જ એમાં સફળતા મેળવે છે. માનવીએ જાણા વિષે ઘણું જ જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તે એમ પણ કમળે છે કે જાણેના ઉપયોગ કરી શકાય અને તેના ઉપર કાળ પણ રાખી શકાય. પણ આ જ સમજ તે પોતાને માટે અપનાવી શક્યો નથી. માનવી પણ એક યંત્ર જ છે-તેણે જે યંત્રો શોધ્યા છે તેના કરતા પણ ઘણું જટિલ યંત્ર. માનવી યંત્ર છે એમ કહીએ છીએ ત્યારે તેના અર્થ એટલો જ થાય છે કે બાહ્ય કે આંતરિક દરેક પ્રકૃતિ પર માનવીનો પોતાનો કાબૂ નથી. તે એવું યંત્ર છે કે જે બાહ્ય હદીપત્તી હિંમત સધને જ કાબું કરે છે. માનવી કાબું કરી શકતો નથી. તે જે કાબું કરે છે, તે જન્મે જ કરતો નથી પણ માત્ર બને છે. આમ માણસ સમજતો થાય

તો તે પોતાની જાતને પારખવામાં સફળ બને. માણસ યંત્ર છે, પણ તે કંઈક જુદો જ જાતનું યંત્ર છે. આ જાનની અનુભૂતિ થતા જ યાંત્રિક ન બનવાના રહ્યા તેને આપોઆપ જડી આવશે, સૌથી પ્રથમ તો માનવીએ એ જાણવું જરૂરી છે કે તે એક નથી પણ અનેક છે. કાલખી નથી પણ પરિવર્તનશીલ છે. આમ જાણવા પડી મંડાવતું કામ પોતાની પાસે શું છે અને શું નથી તે પ્રેરેપૂરું સમજાવે એ છે. પોતાની જાતને હેતરતાર વ્યક્તિનો વિકાસ ત્યાંથી જ અટકી જાય છે. આત્મના આગળને અનુસરવાથી જ વિકાસ સધાય છે. લેખક કહે છે, "Development cannot begin on the basis of lying to oneself, or deceiving oneself. Man must know what he has, and what he has not."

આ રીતે માણસના વર્તન ઉપરથી ધોમે ધોમે લેખક Consciousness ઉપર આવી તેની થયી શકે કરે છે. Consciousness એટલે શું? સામાન્ય રીતે અનુબંધી પ્રકૃતિઓના સંદર્ભમાં વિચારીએ તો હોંશિયારીને જ સમાનતા, અથવા જાગરુકતા કહી શકાય. પરંતુ સાચી રીતે તો Consciousness એટલે પારખવકિત પોતાની જાત વિશેનું જ્ઞાન. પોતે કાણ છે, કયા છે, શું જાણે છે, શું જાણતો નથી એ બધાંની મગજ તેનું નામ Consciousness.

Consciousnessની ચાર કક્ષાઓ હોય છે. (૧) લેખ (૨) જાણતરિથિતિ (૩) સ્વમાન (૪) પરવક્ષી જ્ઞાન. પરંતુ સ્વાભાવિક રીતે માણસ પ્રથમ બે રિથિતિમાં જ રહેતો હોય છે. તેની જિંદગી બે કક્ષામાં જ વ્યતીત થાય છે. સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં માણસ વસ્તુલક્ષી સજ્ઞાનતાની (objective consciousness) કક્ષા વિશે કોઈ જ જાણતો નથી હોતો, ત્રીજી કક્ષા કોઈક જ જાણે, કોઈ જાવાત્મક રિથિતિમાં જ અનુભવાય. આ દૃષ્ટિએ માનસશાસ્ત્ર પોતાની જાતને અભ્યાસ છે. (ક્રમશઃ)

વાચરા

હરિનભાઈ શાહ

દેશી વૈદ્યામાં ડહાપણ અને અનુભવના જે પટારા ને પટારા પચા છે એવી જ અકસરીર કેટલીક વાતો એની પાસે છે. એક ચીકણી પીડાને એળખાવવા એની પાસે એક શબ્દ છે: વીંટ આવવી. ભાગ ભાગ થવા કરે, પણ કંઈ વળે નહિ. કે ન પીડા થયે.

નવી દિલ્હીને ફેરફારોની વીંટ

નવી દિલ્હીને પણ ફેરફારોની આવી વીંટ આવ્યા કરે છે. રાજદ્વારી મરડાના પણ એ એધાણ હોય. નવી રાષ્ટ્રીય ચૂંટણીઓને વધાવવાનું ટાણું એધેને લોકભાને કેન્દ્રના પ્રધાનમંડળમાં ફેરફારોની ગાજ-વીજ થઈ. પણ મન મૂકીને વરસવાને બદલે ધૂળ ઝીડાડીને ઘટાટોપ વીખરાઈ ગયો! નાનાં હતાં ત્યારે ખાદી ટાપી તો બહાદુરીથી પહેરી લેતા. પરંતુ વાર-વાર ધોઈને ધોળા બારતા જેની કે આર નાખીને કકકડતી રાખવાની સગવડતા નહોતી. એટલે ટાપી જરા સ્વામળી દેખાવા છાંયે કે અમે પક ફેરવી નાખીને એની એ જ ટાપીને ચોખ્ખી કરી દેખાડી એક વધુ અઠવાડિયું ખેંચી નાખતા! પ્રધાનમંડળના ફેરફારો માટે એપ્રિલ મહિનો તો ટાઢોભોળ નીકળ્યો. જાણું તો આખું માણસોનાં જ પક ચક્રિતર કરીને ચલાવી લેવાયું. પરંતુ ત્યારે ધરપત આપાતી હતી કે પંડિતજીને સાવ સારું થઈ ગયે અને પાર્લામેન્ટની બજેટ-મેકકનો યાદોડો ઊતરી કેડે નેહડુ સાચેસાચ મેટા ફેરફાર કરીને હાથ પાતાડવાના છે. તે ઉપરાંત જે મોટા પ્રધાનોને ચાલુ રાખવાના તેમના ખાતા-ઓની હેરફેરની એક વધુ વીંટ પણ નવી દિલ્હીને આવી રહી છે. કોઈકના હૃદયમાંથી કહેવાઈ ગયે કે: 'ન જાણ્યું' દિલ્હીવાસીએ, સવારે શું થવાનું છે!'

નાયબ-નેતાગીરી

ત્યારે એક વળી વધુ આકરી વીંટ પણ નવી દિલ્હીને આવી રહી છે. (નાયબ) નેતાગીરીના ફેરફારોથી વડા-

પ્રધાને એમની લોકશાહી ખાનદાની બતાવવા જતાં એવાં મનદુઃખ ગેમાં કરી દીધાં છે કે કેએસ પાઠો-મેન્ટરી પાર્ટીના નાયબ નેતાપદ માટે ઊભા રહે તો પણ દુઃખ અને ન ઊભા રહે તો પણ દુઃખ રહે! નાયબ નેતાપદનું કોઈ આસ કામ નથી, મહત્ત્વ પણ નથી અને વળી નાયબ નેતા થવાથી આપોઆપ નેતા-વડાપ્રધાન-ભવિષ્યમાં થઈ નહીં જવાય તેવા જુનાસા હજુ વડાપ્રધાનના મોમાં હતા અને ગમેા થએલો ઉચ્ચેસાટ ઠારવા જતા હતા તેવામાં જ જવાહર-લાલજીનું સરીર દીધું પડ્યું જતું હોવાના, ખચર નીકળ્યા, જેઓ મેદાનમાં હોય તેમને મટે નાયબ-નેતાપદ અંગેવા આવા જુવાસાઓની કિંમત થી રહે! અધુરામાં પૂરું જાણીતા ધર્મજો ઉપરાંત જગજીવનરામ અને લાલજીદાદુર ચાલીના નામો પણ રપધી માટે વહેતા થયા. મોરારજીભાઈનું નામ તો સ્વાભાવિક હતું જ. જગજીવનરામ માટે ખીમ અમૂખનો અડી આડકતરે પડશે હતો. પરંતુ નાયબ નેતાપદ ખામીને બાવિ વડાપ્રધાનપદ માટે પડાપડી લાલજીદાદુર કે મોરારજીભાઈ કરે તેવા નથી. પણ આખી વાનમાં એવા વળ પડી ગયા છે કે આ અને એમના જેવા અગ્રિમ સ્થાનના બે ત્રણ મહત્ત્વસો માટે તેમના આસ-રના અવિધિસરના સ્થાનનું રક્ષણ કરવા માટે પણ નાયબ નેતા થવા ઊભા રહેવું જ પડે તેવા મંત્રેગો ઘડાઈ ગયા છે. લાલજીદાદુરનો કેન્દ્રીય ચૂંટપ્રધાન તરીકે જે નખર હોય તે પરંતુ સો કોઈ જાણે છે કે વડાપ્રધાન નેહરુના સૌથી નિડટના એ સાથી સલાહ-કાર છે. જ્યારે મોરારજીભાઈએ નાયબપ્રધાન થવા

ઉપરાત કેન્દ્રીય કેમિનેટમાં વડાપ્રધાન નેહરુ પછી બીજા નંબરનું સ્થાન સત્તાવાર રીતે મેળવ્યું છે ત્યારે મોડા આવીને કૃષ્ણમેનને સોને મોઢા આગળી નાખતા રાખે તેનું સ્થાન નેહરુ નજીક રાખ્યું છે જાણીને જે બેઠક હોય તે ખરેખરે પરતુ ત્રણમાથી કેમપણ પોતાનું આજ્ઞનું સ્થાન જરાકે મોળું પડવા કેમ હાલ શકે?

પડિતજીની યામડ ચીમડ રીત આવી ક્યાથી? દેશા બે દમકાચોથી બાવનાએ નેહરુ બીજા અસર નીચે સમન્વયવાદી બંધા છે અને શક છે કે વિશ્વ શાંતિના રજપુર તરીકે એમને જે આકરી કટોકટી એમાં કામ કનુ પડય છે અને કૂર વાસ્તવિકતા આખે તેમને નમાવી લેવાનું શીખડા થુ છે તેને કારણે તેમનો સમન્વયવાદનો ઘસાર્ધ ઘસાઇને નશાનવા વાદ નો ઢાળો પડ્યો છે આનંદદાર ગૃહસ્થ આગર સાચ વડા મથતો નહા ચે જ્ય તેવી વડાપ્રધાનની રિયતિ લાગે છે કે દ્રના પ્રધાનમંડળના ફેરફારો અને નાચન નેતાપદના નિર્ણયના દિવસો બરાઈ રહ્યા છે પરતુ અગાઉ લીની પડેલી લોકનાગી બી એનો જાજે મોખ રાખતી નથી

નદાજીની સમાજવાદી ફોરમ

કેમ્બ્રેસ સોશિયાલીસ્ટ

સોશિયાલીસ્ટ કેમ્બ્રેસમેન

ફોરમ ફોર સોશિયાલીસ્ટ એમ્બ્રેસન

પ્રકાશકમ પં. 'દુધ દુધારી' પેડા અને 'બરહી હનવા' જેવા ફેરિવાસાદિત્વના શબ્દોનો જે જેજેકાર સંભળાય છે તેવા સમાજવાદી જેજેકાર સંભળાયા કરે છે મે એક બીજે યદિને કહ્યું છે તેમ કેમ્બ્રેસની જવાદતીમાં સમાજવાદનો અમ્થત્યામાં લાખા કાળથી ફેરા ફર્યો કરે છે નરમાશની નાવડી જેવા આયોજન પ્રધાન શ્રી ગુનજાગીલાન નદાએ કેમ્બ્રેસની અફરના જુવોને બંધારો દેવા 'સમાજવાદી' જૂથની ઘોષણા કરી છે નદાજીની રચના પશુ એવી તા નાખા થઈ છે કે જે મૂડીપતિઓની હન હન તેમને અજ પો વરવે છે તેમની જ સચ્ચા ફોરમ બોલ ફી બેન્ટગ પ્રાઈઝ' નો કોગમ રીમ નદાજીને તેમના જૂથ માટે

વળગી પડ્યો!

પરતુ વર વગરના જાન ન શોભે અને પ્રીન્સ બોઈ કેન્સાઈ વગર હેન્ડેટ ન બજવી શકાય અવાદી કેમ્બ્રેસનો આવડો મોરો સમાજવાદી ઠરાવ અને માથે ખુદ જવાહરનાન નેહરુ સરનશીન હોય પછી નદા જૂથનું શુ કામકાજ કે ગળુ તે હજીવાની બધું જરૂર રહેતી નથી હિંદુ ધર્મ જ્યારે રજગી પડ્યો હતો ત્યારે કેશ કીરપાણુ અને કહુ ધારીને શીખ પથ આગળ આ-વો નદાજી કથળતી કેમ્બ્રેસને તારવા માટે શીખ યવા પ્રયત્ન કરે છે કે જુદે જુદે થડે ભાગતી બીજે સમાજવાદના નામ નીચે વડે આય છે તેમાં વધારો કરવા આલે છે? 'લીખ' બનનાની ધ્રુજા એટલા માટે ફેનાઈ છે કે તેમણે નવા જૂથના બધા બધુએને તેમના અગત જીવનમાં સમાજવાદ આચરવા અનુરોધ કર્યો છે પરતુ જવાહરલાલ નેહરુએ જ સીની પટેલા નદાજીને પૂછ્યું છે કે અગત જીવનમાં સમાજવાદી રીતે જીવવું એટલે કેમ જીવવું?

નદાજીના ફોરમની નેહરુને જાણ કરાઈ અને બે વચનની આશા રખાઈ હતી એટલે નેહરુએ મૌજ્યનભર્યો ઉત્તર મોકલે પો તેને લીની ઝડી માની લેવામાં ઉતાવળ થશે નેહરુ રચનાવે નિષેધાત્મક નથી વળી સાથીઓ પ્રત્યે હમેશા તેમની સુવાળખ હોય છે નદાજીની નિર્મળતા તેઓ જાણે છે પરતુ તેમના ઉત્તરમાં પરવાનગી, આશીર્વાદ કે જોડા વેત છે જ નહિ એમના ઉત્તરથી ફૂનાઈ જવા જેવું નથી બે વર્ષ પહેલા થોડાક આફુ વાવવા નીકળ્યા-જીજર જૂથ રચવા-ત્યારે તો તેમના પુત્રી ઈન્દિરા ગાંધીએ પોતાની સડી માડી હતી અને વડાપ્રધાન તેમના બે સાથી પ્રધાનોના આ જીજર જૂથ રચનાના પ્રયાસની આડે નડોતા આ-યા પશુ આફુ કોહવા લાગ્યું ત્યારે પડિતજીએ તેમનો અફઘાસ બતાવે પો અને એ વાત આને તેવી જ નડોતી તેમ પોતે પડેનેથી જ માનતા હતા તેમ જણાવ્યું મમે વર્ષે જ્યપ્રકાશ નારાયણ બાલદ્ધ કરી ગયા એટલે જવાહરનાને નવી દિલ્હીમાં કોન્સ્ટીટ્યુશન કનવમાં તેમની શાંતિનેનાના સંમેલનનું પડુ ઉદ્ઘાટન મ્યુ હુ જો કે ઉદ્ઘાટનપ્રચનમાં

પંડિતજીએ રજૂ રીતે ચોનાની વીટબજા બતાવી
તની કે સાંતિશેનાને ચીન મામે સરદાર પર મોકલવી
કે કેમ કરીને કામે લગાડવી !

દોરમ દોર નોશિયાલીસ્ટ એક્શનનું ખાંડુ મોક-
લીને કેમેરોનો કે સમાજવાદનો ઉદાર થઈ શકે કે
નહિ તે એક સવાલ છે.

ત્રીજી ચેતના છતાં આફેટ ઘાટ

આપણે બીજામાં ત્રીજામાં હવે પડ્યા. પરંતુ
પ્રશ્નમાં જ જાન થયું કે બંધી જ ડાહી વાતો છતાં
હજી આપણે તો આફેટ ઘાટ છે, ત્રીજી પંચવર્ષીય
યોજના માટે વિદેશી સહાયની ઉછીની થાપણના
પાયા પર જે ઇમારત દેરી રહ્યા હતા તેમાં ડબ્બો
ગોળો થયો છે ફંડાળામાં અપાએલા, વચ્ચેના વાયરે
વાયરે પાકે કે માંડી વાળવા પડે તે સામાન્ય
અનુભવની વાન છે. ગોવા અને પાકિસ્તાન કે
રશિયાની બાબતમાં આપણે મીઠા ચાવતા નથી
એકું સાગ્રી આવતાં અમેરિકા-બ્રિટન-જર્મની દ્વારે
ફરવા લાગ્યા છે. પરંતુ યોજનાઓની યોજના જેવી
જાતમથનનની યોજના થોડી કોઈ આચર્યો જઈ શકે
તેમ કે જે તો દેખીતું જ છે કે પશ્ચિમની દોગમ્બએ
નેહરુ-નીતિ પરનો જ એક વધુ ધા છે. જ્યુ એ તો
જેમ ધા બીજાને ફૂટી નાખે તેમ ઝીલનારની
આવડત હોય તો ધા તોળનારના હાથ ખજી સામા
અમચ્છો જાન. એ મોઠો રશિયાના લડાયક વિમાનો
મોગ ફ્રાંસિસની ખરીદી થયે આવી રહ્યો છે. બ્રિટન
અને અમેરિકાને ગાંધીના ભારતની પચી હજિમ અને
જોડાનેશિયાની જેમ આખ બગડતી લાગે છે. પરંતુ
બ્રિટનનો બહુ જોરતો ન હોય. બ્રિટન જરૂર પડે
કાનપટી કરવામાં પાછું પડ્યું નથી. અને મરજે
મધિડાને મોઠો કેમ ભરવો તે અમેરિકા સામ્યવાદી
યુએસએસઆર. અને અરમુખ્યાત. ટીડીને લગ્નકરી. અફઃ
આપતાં આપનાં ડીખ્યું છે.

બુગિયાને સાટે જટન

આપણે એ યુગમાં છીએ જ્યારે બુગિયાને સાટે
જટનનું સામે છે. બુગિયો હવે કેણુ વગાડે? જટન
ચાપ્યું અને અગ્નિ-અને બ્રહ્માનો આકાશ ખૂંદી

વજી જ્યારે આખા મહાકુલું ધનેતપનેત કાઠી નાખે.

આકાશમાં લસકરો નોંધવાઈ ગયા છે તે માનવું
હોય તો માનવું. આ ઉપમદો આકાશના કોઈ
સંદેશાળી નથી. ત્યાંથી જનમુગી થાય છે, ત્યાં નાકાં
રેશી રખાય છે. કહેવાતા અણપ્રયોગો કોઈ ઉત્તરની
આતશગાજ નથી.

એથી નીચે જીવંતને નોંધે તે લડાઈને ફાટી
નીકળવાપણું જ કયાં રહ્યું છે? લડાઈ તો ક્યારની
ચાલી રહી છે. શાંતિ ચુદનું જ અનુસંધાન છે.
Peace is continuation of war એ અમથું
કોઈએ નોંડ્યું કહ્યું. કોરિયા, ઈઝરાયેલના, સુએઝ
આફમણ, અફ઼રીયા, કેંગો. અત્યારે લાઓસ અને
વીએટનામમાં જામી રહી છે. અમેરિકન નાણાં,
અમેરિકન સલાહકારો, અમેરિકન શસ્ત્રો અને હવે
અમેરિકન લસકરોના ઉતરાણ થયા છે. મોટા
અજગરની પૂછકી દગાવાપ તેમ ચીનનું પછવાડું
વીએટનામ અને લાઓસમાં દગાવાડું છે. રશિયા-
ચીનનાં કુટુંબ કલેશનો તાગોડો પચ્ચ અમેરિકાએ
બરોબર સામ્રો છે અને રશિયા ખાસ હાલનું
ચલનું નથી. પગ આ હુકોનો મમ્ બીજો પચ્ચ હોય
છે. નવા નવા શસ્ત્રો ધાપું કામ આપે છે કે નહિ
તેનાં શેખાં તો કયાંક લેવા નેધેએ કે નહિ? સરતા
લોડીના બજારમાં ચોનચોતાના નવા શસ્ત્રોની કમેડી
બન્ને પડો કરતા આવ્યા છે. કોરિયામાં આમ થયું
હતું- વીએટનામમાં અને લાઓસમાં અત્યારે થઈ
રહ્યું છે. આખરી નાટકની આ ટાપટીપ છે.

ભારે મહિના

આ પાંચ મહિનાઓ ભારે ગણાય. અમેરિકા
અને રશિયા બરતીના લયકર કાપકમમાં ક્યારના
ગુથાએલા છે. પરંતુ આ તો જટન ચુદનો કુચ છે
એટલે મોટાં લસકરોની કહેજડનું બહુ નહિ સમજાવ્યું.
નવા સંહારની મોટી સરત હવામાન છે. ધરતી પરની
યાદવાસ્થળી પછી આકાશમાં યાદવાસ્થળી એલવાની
આ રીત છે. શિયાળા અને બરફવર્ષાનું આ હવામાન
ઝાકેટાબર બાદ થોડા મહિના ચુદનાં જોખમ સામે
નિરાંતની દાલ ધરી શકે તેમ છે. બચકર શસ્ત્રો

ખડકાતાં જતાં હોય ત્યારે નિશ્ચયીકરણની પવિત્ર પરિવદ, પશુ સાથે આલતી રહે તેમાં હેતરખીડીતું સોથી મોટું ભેખમ રહેતું છે. અમેરિકા પર પર્વ-દાર્શનના જાપાની હુમલાનો કડાકો ભેગવો ત્યારે જાપાનના એવથી વોશિંગ્ટનમાં અમેરિકા માથે પર્વાંકી વાળીને શાંતિપર્વ વાંચી રવા દેતા.

ચીન ગાયા કરતું હતું એની ઔદ્યોગિક ઝાંક. પરંતુ ઝાંક તો હળાદળ ડંકાશ નીકળી! 'ખીગ લીપ ફોરવર્ડ' તો 'ફોગ લીપ બેક' નીકળી! ચીનને નખશીખ જાણવા મને જે અસાધારણ તક મળી છે તે પરથી હું અનુમાન કરી શકું છું કે માઓત્સે ટુંગ રાજદારી રીતે બહેસ્તનથીન થયાના વાવડ મથે ત્યારે આવે. માઓત્સે ટુંગનો કાંડો આ બીજી વાર ફટચો. ચાર વર્ષ પહેલાં 'ભેને દેશની વાડીમાં મતમતાંતરના સેંકડો ફૂંદો ખીણે'ની વાત માઓએ વડેની મુદ્રા અને શું કિંકિયારીઓ અદરથી બહાર નીકળી પડી હતી. સામ્યવાદી પક્ષની પકડ હલખલી ગેરી હતી અને પાઘડી ફેરવીને સામ્યવાદી નાણા-પ્રધાન, ચીની લશ્કરના વડા જનરલ પ'મ તહે દહે વગેરેને કચડી નાખવામાં આવ્યા. માઓદાદાએ દારીને ઓર મેરો જુગાર માંજો-ચાર દળર વર્ષના ચીની મમાજને કમ્યુન પ્રયામાં ભરડી નાખીને. એની પરી-કથાઓ તો ત્યાં કુધી વણવામાં આવી હતી કે ચીન

દહે જમીન, ખાતર ને પાણી વગર દવામાં ચોખ્ખા ઝીઘાડી શકે છે. યુજરાતમાંથી દુનિયા જ્ઞેવાના પ્રતે-ભને ચીન ચીનને ખચે' મચેલા કેટલાક ભોળા સાધુ-પુરપો પશુ આ વાતોથી ભોળવાઇ ગયા હતા. પરંતુ ચીનનો જવાબામુખી ફાટયો છે અને લાખો ચીનાઓ દોઝખમાંથી છટકવા હોંગકોંગમાં ને બીજે નાખી રહ્યા છે.

ન જાતવાનું

આવા વસૂલા દિવસોમાં ભારતને પશ્ચવવા ચીનને કાઈ કાગમાં લાજ નહીં નથી. નહિ તો અમેરિકાનું આશ્રિત, અમેરિકાને રશિયા પર જાનુસી કરવા ધુ-ર ઊડાડવા જેવાવરતું લશ્કરી મથક આવનાર અને ગીઆરો લશ્કરી જૂથનું સભ્ય એવું પાકિસ્તાન જેટાંગને ત્યાં નાતરે જાય અને ચીન તેને બાથમાં લે તે કદી જની શકે ખરું! રશિયા યુતોમાં પાકિસ્તાનનાં પીછડા પાડી નાખે અને કાશ્મીર ભારતનું જ હકથી છે તેમ છાતી ટોપીને કહે અને અડી ચીન એ જ પાકિસ્તાનને નાતરે લે છે તે બને ખરું? પરંતુ એ જની રહ્યું છે.

ભારત-ચીનની સરહદ પર નવી ઠેક-થપાટ ગમે ત્યારે થઇ બેઝે. આખર ઝાલીને માર ખાઈ સે તેવી નવી દિલ્હીની દહે રીત નથી રહી. આ સરહદ-સંક્રામની કળા, એક કરતાં વધુ અર્થમાં, ઠીકઠીક વખત સુધી અપરંપાર રહેવાની છે.

‘વૈષ્ણવજન’

આપના હાથમાં ‘વૈષ્ણવજન’નો આ ત્રીજો અંક છે જે સરવાળે ચૌદ વરસ જૂના ‘પારામાયુ’ને ૧૭૧મે અંક ગણાય.

ભારતીય સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિનો પાસ આજનાં ભારતીય પ્રજાજનમાં કળા, સાહિત્ય અને શિક્ષણના ક્ષેત્રે એમ સર્વત્ર વ્યાપી વળે એવી મહેત્વજી ‘કપાપનન’ના આ પ્રકાશન પાઠ્ય રહેથી છે.

આપ જોઈ શકશે કે એ ધોરણને પહોંચી વળવાનો અમારો પ્રામાણિક પ્રયત્ન છે. એક જ વાત લઈએ: ‘વૈષ્ણવજન’ એક જ એવું માસિક પ છે કે જે પોતાના કાગળ પોતે જાતે જ ધરઆંગળે ખતાવી લે છે. દુનિયામાં આવા સયોગ વિરલ ગણાય. માસિકનું જાપકામ પશુ સંસ્થામાં જ થાય છે. આપની રુચિ આ માસિક પ્રત્યે હોય તો આપના કુટુંબીઓ અને મિત્રોમાં તેની વાત કરશો. આપના વ્યવસાયની જાહેરાત મારે કે ‘વૈષ્ણવજન’ એક વિશિષ્ટ માધ્યમ બની રહેશે.

હાથકાગળમાં છતાં વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા છ.

વ્યવસ્થાપક, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

મી પાટિલ કહે છે તે કયે આધારે? વળી તેઓ લોકોને આદાર આદતો પદ્ધતિની સલાહ આપે છે. આ સલાહમાં ૫ કેટલી દમ છે? આપણે ત્યાં દૂધ ઈંડાં, માંસ કે શાકભાજી ૫ કેટલા વધારાના છે તે જાહેર છે.

છેલ્લા બે-ત્રણ વરસમાં થયેલા સારા સુધારાને ધનકાર કરવાનો ઉપક્રમ નથી. જૂતકાળમાં હતી એથી વધારે સારી સિંચાઈ વગેરે યોજનાઓનો લાભ આપે પ્રણી રહ્યો છે. ખાતર અને બિયારણની બાબતમાં ૫ સુધારો થયો છે. નવી ખેતી પદ્ધતિઓનો લાભ લેવાઈ રહ્યો છે. પણ યાંત્રિક હથેલી કમી ૫ કેટલી છે તે જોડું જોડું. આ વરસે આપણી કુલ જરૂરી-આવશ્યકતા ૬૦ ટકા ઓછા એમનાનિયમ સર્વેટ દેશનું ઉત્પન્ન અને પરદેશની આવકાત બંને થઈને માર્ગ માર્ગ થઈ દોઢે તેવી સ્થિતિ છે. સારવાત એ છે કે વધુ પડતો વિશ્વાસ રાખવામાં જોખમ જણાય છે.

ભારતનો સામ્યવાદી પક્ષ

ભારતીય સામ્યવાદી પક્ષે મહામંત્રી લેખે શ્રી નાંજીરીપાદને ચૂંટી કાઢ્યા છે. ચીની અકબચુને ટાંકેલે તો સાવ ઉઘાડી રીતે સામ્યવાદી પક્ષના આંતરિક મનજોઈ બહાર આવી ગયેલા, પણ સમજી માણસો એથી ૫ અગાઉ પક્ષની બે-ત્રણ મુદ્દાઓ જોઈ શકતા હતા. ડૉ. અજય ધોળના અવસાન પછી આ હકીકત વધુ જાણીતી થઈ એટલું જ. તેમની દેવતામાં તેમણે આંતરિક વિખવાદને બારે સિક્કાથી અને સમજદારીથી દખાવેલા અને રાષ્ટ્રવાદી તથા ઉત્તરવિચારી એ બંને રાજાઓને એકજથ્થે રાખી સંભાળી હતી. નવા મહામંત્રીની સર્વાનુમતે ચૂંટણી થઈ એ પણ એક દેખાડવાની બાબત હોય એમ લાગે છે. કહેવાતા રાષ્ટ્રવાદી સામ્યવાદીઓ-યા ઉત્તરમાર્ગીઓ-પક્ષના

બંધારણમાં સુધારો કરાવીને નવી ચેરમેનની જગ્યા ઝીંબી કરાવી શક્યા અને પોતાના વિચારનાને તે જગ્યાએ આણી શક્યા પણ એની સામે ઉત્તરવિચારી-વામમાર્ગીઓ સેક્રેટરીયેટમાં ચાર પોલીકાઓનો ૫ ઉમેરો કરાવી શક્યા છે તેને પરિણામે હવે પક્ષમાં બંને જૂથો સમજાણિયા બન્યા છે, તેથી હવે લેવાતા અને લેવાનારા નિર્ણયોમાં કીકડીક ઊઠાપોઠ રહેવાનો અને સ્વ. ધોળની પડછે નાંજીરીપાદને વારતે મુશ્કેલ કામગીરી થઈ પડવાની.

પણ, આ ખૂબ ગવાઈ ગયેલા આંતરિક મત ભેદોને કેટલું મહત્ત્વ આપવું તે સમજી લેવું જોઈએ. આ મતભેદો માત્ર ઉપરછલ્લા અને કાંઈક પેચવાળા હોવાનો પૂરો સંભવ છે. આખરપક્ષે સામ્યવાદી નળ એવી-એટલી વ્યાપક અને ગૂઢ હોય છે અને પક્ષ-વાદીઓ પણ પાવરધા અને કેટલીકવાર ખપ્પા પણ હોય છે કે આ મતભેદો ન્યાયોને રાચવાનું છોડી દેવું જોઈએ (બંગાળ અને આંધ્રપ્રદેશમાં સામ્યવાદી બીંસ કેટલી છે તે કહેવાની જરૂર નથી). આ દેશમાં સધળે સ્થળે સામ્યવાદીઓ લોકોની આર્થિક-સામાજિક સ્થિતિ આગળ કરીને તે માટે નતનવા નુસખા અજમાવ્યા જ કરતા હોય છે. સામ્યવાદીઓ પાસે કુનિયાના મોટા ભાગમાં સફળ થઈ ચૂકેલું અતિ-રાષ્ટ્રીય વ્યાકરણ છે અને આ દેશના અર્ધસિક્ષિત અને અસિક્ષિત મધ્યમવર્ગી અને નિમ્નવર્ગીઓ સામ્યવાદીઓને પોતાના તારણદાર માનતા થઈ જાય તે પહેલાં સવેળા આપણે જાગૃત્ત્વ જોઈએ. સામ્યવાદી આલસત્યમત આ દૃષ્ટિએ પડકારસ્પ છે, ખાસ કરીને કેબ્રિસ માટે. કેબ્રિસે એક પક્ષ તરીકે સામ્યવાદી પક્ષની ગતિવિધિ અને પ્રવૃત્તિ-વિચારણાને સામનો કરી વળતો જવાબ વાળવો જોઈએ. બાપજી કે પ્રતિ-પક્ષીની વગોવળીથી નહિ, પણ શાન્ત અને સ્વસ્થ રીતે વ્યાપક અને પાયાના સેવાકાર્યો ગ્રાંથ કરીને

તમારા પૈસાનો

વધારે સારો બદલો મેળવવા માટે

15 મેરા

ન્યુ સ્વદેશી મિલના કાપડનો

આમદ રાખો

અમારી વિશિષ્ટતાઓ

મારી, ધોની, મ્યુડસ, પોપલીન્સ કેપ્સ,

શર્ટ્સ, ડ્રીટ ઇત્યાદિ

કાપડની અનેકવિધ બનાવટો

ધ ન્યુ સ્વદેશી મિલ્સ ઓફ અમદાવાદ લિ.

નંબર ૩૦ : : અમદાવાદ

ગ્રામ : NEWSWADESI

ફોન : ૨૮૨૮

મેટ્રા મોટર્સ (કાઠીઆવાડ) પ્રા. લિમિટેડ

૧૯૩૭ થી ૧૯૬૨ : આ છે રપસુ રજત જ્યંતિ વર્ષ

સૌરાષ્ટ્રના ઔદ્યોગિક વિકાસમાં નોંધપાત્ર ફાળો

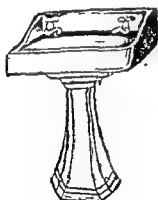
દોર બ્લીક ડ્રાઈવિ નવી વીલીઝ જીપ તથા જીપ ટ્રક ચેસીસ, સ્ટેશન વેગન,
પીક-અપ વાન, જીપ એમ્બ્યુલન્સ, જીપ ફાયર ફાઈટર, જીપ ટ્રેઈલર, (જીપ રેપર પાર્ટ્સ)
હેરાલ્ડ કાર, રટાન્ડડ ચેમ્પીયન, એટર ડીઝલ ટ્રકટર (વર્કશોપ તથા સર્વીસ સ્ટેશન)
એકા રેડિયો, રેડિયો ફરનીચર, વોટર કુલર તથા રેફ્રીજરેટર

ઉપરના તમામ સાધનો અને વાહનો સરળ હપ્તાથી મળશે.

મેટ્રા મોટર્સ (કાઠીઆવાડ) પ્રા. લિમિટેડ ગોંડલ રોડ, રાજકોટ

(૨૯૩૩મઃ મેટ્રા. ટેલીફોન ૨૪૧ : ૫૦૫ અને ૫૨૦)

* દરેક રીતે ઉત્તમ *

“પરશુરામ” સેન્ટરી વેર્સ તથા એલેક્ઝ ટાઈલ્સ

ટકાઉપણામાં તથા અગ્રકાટમાં શ્રેષ્ઠ પુરવાર થયેલ :

- * વોશ બેન્ડ બમીન
- * ઇન્ડિયન તથા યુરોપિયન ટાઈલ ક્લોઝેટ્સ
- * મીન્ડસ
- * યુરીનલ્સ
- * કુટ રેસ્ટસ
- * સ્ટોનવેર પાર્ટ્સ
- * ફીટીંગ્સ

—: અન્ય બનાવટો :—

- * રીફ્રીજરરીઝ
- * કેમીકલ સ્ટોનવેર
- * બર્સ
- * ડેકોરેટડ કોકરીઝ
- * ઇલેક્ટ્રિકલ પોર્સલેઈન

ધી પરશુરામ પોટરી વર્ક્સ લિ.

ભારથી (ગુજરાત)

કારખાનાઓ : નજરબાગ, ચાન, વાંકાનેર, ધ્રાંગધ્રા.

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે મન અભિમાન ન આણે રે !

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

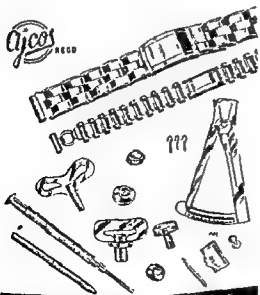
વીરમગામ

માધવજી કાનજી આઈલ મિલના
સોનન્યથી
શાહપુર - (સોરઠ)

દીપક હોઝીયરી વર્કસ
મુંબઈ-૧૩

Manufactured by
A. J. & CO. KANUNJIS MILLS

ગવર્નમેન્ટ ટેક્સ્ટાઈલ મિલ પાસ થયેલ
ગવર્નમેન્ટ સર્ટિફિકેટ નં. ૧૨૦૬૮ તા. ૧૦-૩-૬૨

અમર

વર્ટિકલ આઈલ એન્જિન

દો. પા. ૫ / ૧ ૬૫૦ આટા
દરેક ભાગના આઈલ એન્જિનો તથા
સાચુ પગપ હાજર સ્ટોકમાં મળશે.

ખરીદવા માટે મળો પા લખો
ઉત્પાદક
હિન્ડોઆ એન્જિનિયરીંગ કું.
મહાત્મા ગાંધી રોડ - જૂનાગઢ
ફોન નં. ૨૦૬

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે
નોર્થ બિહાર
સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા - ૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ : NORBISUGER

મિલ સ્થળ:
રેલ્વે સ્ટેશન, વગહા,
ચા. એ. નારાધપુર
જિ. ચંપારણ (બિહાર)
(ગ્રામ : KANORIA)

અપર ગેન્જી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ બૌંધ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ન્યુ ઈન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ન્યુ સ્વદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

શેરડીમાંથી
શુદ્ધ કણીદાર ખાંડ
ખતાવનાર

એનેન્જિંગ એજન્ટસ :
ધ કોટન એજન્ટસ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ
ઈ-ડરહી હાઉસ, ૧૫૬, ચર્ચગેટ રેલ્વેસ્ટેશન.
મુંબઈ - ૧

ધી કાઠિયાવાડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ

રજિસ્ટર ઓફિસ : સોરઘામ - સોરઠ

અમારા પોર્ટલે વર્કસમાં બનતાં હાઈકેલાસ ટીસેટ, કપ-મેસર્સ, વાટકા, ફીચનવેર વગેરે તથા ટેનરી વર્કસમાં બનતાં ઊંચી બતના પ્રેસ સોલ, ખાલ મેચી, (સાદી-રંગીન કટાઈ, વેલ્ડીંગ વગેરે તેમ જ સોલ્ડ વર્કસમાં બનતું આખું તથા ફગેલું મીકું તથા લપ્સમ માટે પૂછો અગર લખો :

એ. કે. એસ. બેગ
બનરસ મેનેજર

સ્થાપના : ૧૯૫૧

ટીશીન નં. ૧૧૬

પ્રબળતાના પ્રતિષ્ઠાપાત્ર

મેંગલોરી નળિયાં

વાપરવાના આશ્રય રાખો

બાવતાલ માટે મળો અગર લખો :

શ્રી પ્રબળપત ટાઈટ્સ કું.

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૩૦

મોરબી (ગુજરાત સ્ટેટ)

રાસાયણિક ખાતર અને વીમા માટે

કૃષિકારોને રાસાયણિક ખાતરો જેવા કે-એમોનિયમ સલ્ફેટ, નાઇટ્રેટ, યુરિયા વગેરે સમયસર મળે એટલા માટે જિલ્લા કક્ષાએ રાસાયણિક ખાતરની કામગીરી હાથ ધરી છે.

સહકારી સંસ્થાઓના વીમાઓ ધી યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડ્યુસ્ટ્રીસ સોસાયટી લિમિટેડમાં ઉતરાવવા માટે જૂનાગઢ જિલ્લાની સહકારી સંસ્થાઓએ તુરંતમાં જિલ્લા એજન્ટને સંપર્ક સાધવો.

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા ખરીદ વેચાણ સંઘ લિમિટેડ

હુસેની બીલીંગ, ગાંધી રોડ, જૂનાગઢ

ભારતમાં બનતાં

“ હુલ્ડા ”

દાદાપરાઈલ્સ”

અંગ્રેજી

દેવનાગરી

લિપિમાં મળી શકશે.

ગુજરાત પ્રદેશના અમાનિત વિદેશ

રવીંદ્ર એન્ડ કું. (એજન્ટ્સી)

લાલ હરવાળા, અમદાવાદ ૧

આશિષ

અને

અભિનંદન

પ્રેરણાનો સ્ત્રોત

‘વૈષ્ણવજન’ના મગધ પ્રકાશન પ્રત્યે મારી હાર્દિક શુભેચ્છાઓ પાંચુ છું. ‘વૈષ્ણવજન’ એના વાચકોના જીવનમાં પ્રેરણાનો સ્રોત બની રહેશે. મારી વૈષ્ણવજન પ્રત્યે અનેક શુભકામનાઓ.

૧-૫-૧૨
સિમલા

શુરુદયાલ મલિક

શ્રી વિષ્ણુમસાદનાઈ ત્રિવેની મુખ્ય ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

સંસ્કારિતાની સમૃદ્ધિ

“‘વૈષ્ણવજન’નો ખીલે અંક મેં નો મળ્યો તેથી રાત્ર થયો એપ્રિનનો ભવામા ન જાઓ કંઈય શેરવદને પડ્યો હતો ‘વૈષ્ણવજન’નો એપ્રિન અંક પડેનો હતો મળ્યો હોત તો ત્યારે જ બે સમ્પલ્લવત

પ્રથમ તો આ સાહસમાં તમને સફળતા મળે છું. આસિકની યોજનાને માળખું ગમ્યા સાચી સંસ્કારિતાને સમૃદ્ધ કરે એવા બધા તરતો ‘વૈષ્ણવજન’ સંસ્કારી જૂના પ્રતિષ્ઠિત નેખકોમાંથી કાઢી કાઢી લેવાનું નિયામું તે શોધ છે ભાઈ નગીનદાસનો સહકાર મળ્યો તે સરસ વાત. ‘પત્રપરિમન’ રવામી આનંદનો કે વાનજીભાઈનો હતો. ‘ગિરિપ્રમન’ અનુવાદ ઉત્કૃષ્ટ છે રવામી આનંદનો હોઈ શકે હિમાનવની માત્રાનું વર્ણન રસાગ. શ્રી રિમળામહેન પટેનું ભાગ્યંતર પ્રાસાદિક નથી શ્રી સૂરકાન્ત શાહે હકીકતને બોલે વિનો. આપા છે, એ કરના કોઈ કાવ્ય સમૃદ્ધિ એમણે વિવેચન મુકું હોત તો આડુ થાન *

૧૨ ૫ ૧૨

નિઃપિચ્છુકમાદ ર. નિરોડી
ના નમસ્કાર

* ‘પત્રપરિમન’ સ્વ માં અ ન ક કે વા જમ દેના નથી તમજ વિરેવચન ના અનુવદ પસ મીઠા જ વ્યખિના

કળા, શિક્ષણ, અસ્કૃતિનું કામ

કળા, સર્કૃતિ અને શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં ‘રૂપાવતન’ ને ઉપયોગી સેવાકામ કરી રહેલ છે તે જાણીને આનંદ થયો. વળી ‘રૂપાવતન’ના મુખ્યપત્ર ‘ધારાનાપુ’એ પણ ગાંધીવિચાર અને ગાંધીસાહિત્યના વાહન લેખે ને કાગો આપ્યો છે તે ખરેખર ધણો જ કિંમતી છે. કું સરથાને અને તેના નવા નામ તથા પ્રસિદ્ધ થનારા માસિક મુખ્યપત્ર ‘વૈષ્ણવજન’ને ભવિષ્યમાં પણ વધુ ને વધુ સમૃદ્ધિ અને ફલદ મળે’ છું.

કલકત્તા

(અગ્રેષ્ઠ પત્રી)

કે. કે. બિરલા

૨૫ એપ્રિલ ૧૨

હન્ડિયન પી. ઇ. એન. (નૂન ૧૯૧૨)

પૂરા ઔદ વરસથી ગાંધીજી અને શુરુદેવ ટાગોરની જીવનસાધનાનું અનુશીનન કરતા માસિક ‘ધારાનાપુ’નો ‘વૈષ્ણવજન’ નામે નવાવતાર થયો છે અનમત નવા સ્વરૂપના આ માસિકનો હેતુ તો પૂર્ણપુરુષનો આર્થ જ લક્ષે રાખવાનો છે, એ આદર્શને ખાતર જ ગાંધીશુરુ સમગ્ર જીવન વ્યતીત થયું અને આખરે ‘ચિંતિતવની મપોડાએનેવ તેઓ વટારી ટપી ગયા માસિકનો પ્રથમ (એપ્રિલ) અંક કનિષ્ઠા, વર્તા નિમિષ સમીપમાં અને ગાંધી-શુરુના સુદર ચિત્રથી સજ્જ છે અને તે પરથી જ પ્રકાશકોની પોતાના ધ્યેય પ્રત્યેની નિજનો સારો એવો પરચો મગે છે આ નવા-નૂના સમસામયીને માટે અમારી તમામ શુભકામનાઓ તેના વાચકોમાં દયાભાવ જગાડવામાં તે સફળ થાઓ—વૈષ્ણવનો એ જ તે મેરો અને સાચો યુજ છે’

(અગ્રેષ્ઠ પત્રી)

—એમ

૧૬ ૫ ૧૨

ત્રણ ફૂતરાં

૧. ત્રણ ફૂતરાં બેઠીસાથે ફરવા નીકળ્યા.

એક કહે : આ 'શાન-યુગ'માં આપણે કેટલો આરામ છે. જળ સ્થળ અને આકાશ, કોઈ પણ સફર આપણે બે-રાક-ટોક કરી શકીએ છીએ.

બીજો બોલ્યો : આપણી સુંદરતા મ વધતી ચાલી છે. પાણીમાં કોઈવાર પડછાયો તો ભોલે, ખબર પડ્યો.

ત્રીજાએ કહ્યું : સૌથી મોટું આશ્ચર્ય તો એ વાતનું છે કે આ યુગમાં કેવું-કેટલું સ્થિર વિચાર-સામ્ય છે !

અને, ત્યારે જ સામેથી ફૂતરાં પકડનારો આવતો દેખાયો. તાકાત ત્રીજો ફૂતરો ખાંચા-ખૂંચી ખોળતો નાઠો અને શરયો : જલદી જાગજો, સચ્ચતા આપણી પાછળ પડી છે.

~ (પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનના એક કથાવાક પરથી)

વૈષ્ણવજન

સાસ્ત્રીજી સમન્વય ઝગતું રૂપાયતન'નું માસિક મુદ્રણ

૧૭૨

જુલાઈ ૧૯૬૨

રૂપાયતન પ્રકાશન

૪.૧.૧૪૦.૫. જુલ૫૬૨

વર્ષ ૧ : ('આશાવાસુ' વર્ષ ૧૫) : : અંક ૪ : સપ્તાગ અંક ૧૭૨ : જુલાઈ : : ૧૯૬૨

અનુક્રમે

- ૩ સગની કાવડ મકરન્દ દવે
- ૫ પ્રસંગ, પરિસ્થિતિ અને પ્રભાસુ કનક દેસાઈ
- ૮ આત્મિક સાદચર્ય ડૉ. રાધાકૃષ્ણન
- ૧૧ ધૈર્યનો ધર્મ, સમભાવની સંપદા મકરન્દ દવે
- ૧૨ ઈશુ કહેતા હતા ...
- ૧૪ યોગન અને શૃત્ય ખડીલ જિજ્ઞાસુ
- ૧૫ મન મણિલાલ ન. દિવેદી
- ૧૬ અગનનો દરિયો 'સરોદ'
- ૧૭ પરી અને રાજકુમાર 'શિવપ્રકાશ'
- ૨૩ સત્ય અને કળા રૂક્મણી
- ૨૪ નૈવેદ્ય નગીનદાસ પારેખ
- ૨૬ તીર્થતુલ્ય પુણ્ય ટોલ્કટોય
- ૨૭ દ્વિમાસવના હૃદયમાં 'યાત્રી'
- ૩૨ ચિત્રકળા : દવાઓની દવા ...
- ૩૫ વિનોબાની દૃષ્ટાંતકથાઓ ...
- ૩૬ દોષ અને દવા ડૉ. ઉપેન્દ્ર ભટ્ટ
- ૩૭ વાપરા હરિનભાઈ શાહ
- ૪૪ પરિચય-અવતોક્ત 'વિવેચક'

સંપાદક : નવીન ગાંધી

સૂચના

(આલોકન)

હવે માસિક બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૪૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિમાં હશે તે પ્રાપ્ત થશે.

મને તે મોકલે માલિક ધર્મશાસક છે.

* * *

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો એ તે લેખકના છે. સંસ્કૃતિ વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

*

(લેખકને)

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેખકમાં આવે છે.

લખાણ સાદું ભૌતિક, તાત્ત્વિક ડેખ બેની અવેશ રહે છે. કાવ્યની એક ભાષા શાલીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે કલિના સ્ત્રીનાર બાળન ખજવારિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સ.મ.નીની ઓફીસ સાથે અંક અને યોગ્ય પુસ્તકાર પ્રસિદ્ધ પછી અત્યાવશ્યકમાં લેખકને મોકલાય છે.

લેખકના

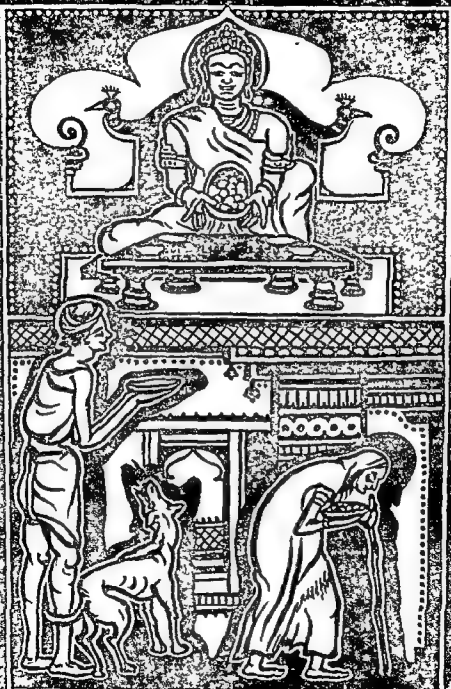
દેશમાં ('વરસન') ૭ કપિયા

પરદેશમાં બાર શિલિન

વૈષ્ણવજ્ઞાન, સુધાસતન, મિલિતબેડી

જુલાઈ

પ્રાસક અને મુદ્રક : પીરેન ગાંધી - જ્ઞાપતન મુદ્રકાલય - જૂનાગઢ

परदुःखे सुपकार करे - इतिदेव.

પીઠ પત્રાઈ

સતની કાવડ

મકરન્દ દવે

ગિરનારની સિદ્ધધૂમિમાં બે મિત્રોની જોડી જામી હતી. એકલું નામ મયાગર, બીજાનું નામ મેકલુ. શુરુ હતને ચરણે બેસી જીવન જોગવાની બનેને ઝંપના હતી. અને દેવાના અન્નપ હતાશન જેની એમની ધૂણીઓ રાતદિવસ ભયુક્તી હતી. પહાડની અડગ ચટાનો જેવા આ જોગદરો એક એકથી ચડે એવી ઘોર તપસ્યામાં દેહ-મનને તાવી, તપાવી ને નવો ઘાટ આપી રજા હતો. ગિરનારની ઊંચામાં જાણે બે હાડપિંજર પત્તાડી મારીને મેઠા હતા. ઘણુ બનેલા હોડ પર હાસ્ય હતું; અખિમાં તર.

એવામાં એક દિવસ મેકલુના અંતરમાં અજવાળું ઊતર્યું. જાણે ગિરનારી અવધૂત શુરુ હત પોતે તેના હાથમાં કાવડ આપી કહેતા હતા:

‘મેકલુ! હે, આ સતધરમની કાવડ. કાંધે ઉપાડી લે! જૂખ્યાને દુકડો આપજો. દુખ્યાને વિસામો. તારી કાવડને કિરતાર અન્નપ ધૂમતી રાખશે.’

શુરુ હતનો આદેશ સાંભળી મેકલુ કાવડીએ માથું નમાવ્યું. તેની નજર સામે જિંદગીની તેજ-કેડી ઠોરાર્થ ગઈ. તેણે મયાગરને વાત કરી:

‘ભાઈ, શુરુએ આપણી કાંધે કાવડ નાખી છે. હવે તો વસ્તીમાં રેંશું. માગીને ખાશું. અને ધર ધર અલખ જગાવશું.’

પણ મયાગરને મન તો વસ્તી એટલે માયાનું ધામ. મેકલુ જેવા મિત્રની હાજરી પણ તેના જેવા એકાંતસેવીથી માંડ સહેવાતી હતી. એણે મેકલુ તરફ અવિશ્વાસની નજરે જોઈ કહ્યું:

‘બેર, તપસ્યાથી ભાંગી તો નથી પડ્યો ને? શુરુના આદેશને તામે તારું હરાયું’ મન તો વસ્તી ભણી ભાગી છૂટવા નથી. ‘માગનું’ ને?’

મેકલુ એવા જ શાંત સ્વરે કહ્યું:

‘ભાઈ, આપણે રેવતાચળની ઊંચામાં ઊંચા છીએ. આ તો દેવાનો રવૈયો. આવા રથોળે વર-સોનાં મંચન પડી આપણા વલોણમાં આતમ-નવનીત ન તરી રહે તો આપણો દુવડનો અવતાર સમજ લેજો. ને ભાઈ મારા! જીવતરની ગોળીમાં ઊંચ બેગા ઊંચ ન થઈ જતા પણ નિરાશા તરી રહેલા નવનીતનાં પરખાં કાંઈ જગલમાં થોડાં થશે? ચાલ આપણે હવે સંસારમાં એને ઉપર તરવું રાખીએ ને સડુંને એનો સ્વાદ ચખાડીએ.’

મેકલુ શુરુની કાવડ કાંધે ઉપાડી ને રેકા માટે મયાગર તરફ હાથ લંબાવ્યો. પણ મયાગર મેકલુ સામે ફાટી આંખે જોઈ રહ્યો, અને પછી અંગાનક ગ્રીસ પાડી, પોતાની કમીની ‘કાડી’ નાખી તે જંગલ ભણી નાંકો. તેને થયું કે મેકલુ જેવો મેકલુ ફૂંટી ગયો. જેના ઉપર ભરોસો હોય એ જ અધવચ્ચે ભાંગી પડે ત્યારે ચારે દિશામાં મુનકાર પથરાઈ જાય છે. મયાગર માટે હવે માનવીનો મોહાયો પણ અકારો થઈ પડ્યો. મેકલુ નજરનો રસ્તો લીધો. મયાગર જિંકા જંગલમાં ગાયબ થઈ ગયો.

આ વાતને વરસો વીતી ગયાં. પછી તો મેકલુ બીજામાં બાર વરસ ધૂણી ધખાવી. ત્યાર

માઠ પોતાના વતન કચ્છના જંગી ગામે બીજી ધૂણી નાખી. ત્યાંથી આવ્યા લોડાઇ ગામમાં. કચ્છ અને સિંધ વચ્ચે લોડાઇ પાસે ચોદ ગાહનો રજુરતો છે. ઉનાળામાં એ લોડાની ધગધગતી પાટ જેવા રસ્તા પર કોઈ પણ ન મૂડી શકે. અને પાસે પાણી ન હોય તો તરસથી તરસીને જીવ કાઢી દેવા પડે. આ લોડાઇ ગામે મેકણે ધૂણી નાખી. અહીં લાલિયો નામનો ગધેડો અને મોતિયો નામનો કૂતરો મેકણના મિશનરીઓ બન્યા. લાલિયાની પીઠ ઉપર હાલકામાં જને બાબુ મેકણે હંડા જળનાં માટલાં મૂકી દેતા. સાથે લોટકા ને ખાસો રહેતા. અને મોતિયો લાલિયાને માઠ બતાવતો આગળ ચાલતો. આ બંને ભાઈબંધો ધીબતા રજુમાં 'પાણી પાણી' પોકારતા યુસાફરો પાસે પહોંચી જતા. અને રજુ વચ્ચે આમ યુસાફરોને મોતમાંથી ઉગારી ચીકું જળ પાતા કૂતરા ને ગધેડાને ભેદ માણસો અથાભામાં ગરકાવ થઈ જતા. તેના ધણીને લાખલાખ ધન્યવાદ આપતા. અને પેલા બે મૂંગા જીવ બીજા કોઈ તરસવાની આંતરડી દારવા વળી વરાળ નાખતા રજુ વગડે ખૂદતા આગળ ધપે જતા. આખો દિવસ તેમની આ અવિરત સેવા ચાલુ રહેતી. અને સાંજ પડ્યે જને ચુરના આશ્રમમાં આવી જતા. લાલિયાની પીઠ પરથી માટલાં ઉતારતાં ચુર હેતરી લલકારી ઉઠતા :

‘લાલિયો ચુલો લખલખ રો ભાએ’ જેડે ભા,
 ધણુ મુછારા મોડે ફિગાઈયો
 મેકણ એ લાલિયો ને પુચ્છ મથા.

લાલિયો મારો લાભેચો છે. ભાઈઓ જેવા જ ભાઈ છે. મેકણ કહે છે કે ધણા મૂછાળા મરીને મારા આ લાલિયાના પૂછડા પરથી ઓવારી ફેંટી દઉં એવા એ મહાભૂયો છે.

આવાં મૂંગાં પ્રાણીને પણ ભોલકણુ આદમી કરતાં અદર્ક બનાવી દેનાર ડાડા મેકણનું નામ - લોડામાં રમતું થઈ ગયું. સમાજના દંભી ને પાખંડી આગેવાનો મઠિ ડાડાની જીમ ચાખખા જેવી હતી પણ ડાડાનું હૈયું પેલા નવનીતના પિંડા જેવું ઉજળુંફૂલ ને કામળ હતું. ડાડાને સદૃશી વહાલાં હતી, ધરતીનાં સફુથી દવનાં ને વછોખા લોડા. ડાડાએ કયું છે :

‘કેટે વલિયુ’ કેરિયુ’, કેટે વહા વેહ,
 વહો’ કતા વહા, ચુકે હાડી ને બધા વેહ.’

‘કેઈને કોરીએ વહાલી છે, કેઈને વીંટીએ. પણ મને વહાલાંથી ચે વહાલાં છ એક કેદ ને બીજા હાડી જેવાં અત્પભે.’

ડાડા મેકણ લોડાઇ ગામમાં હતો ત્યાં એક વિચિત્ર સમાચાર આવ્યા. લોડાઇના કુંગરમાં તફત નગનાવરવામાં રહેતા એક મહાત્મા કોઈ કોઈ લોકોની નજરે ચડી મથા હતા. માણુમનો અવરજવર ભેદ એ દૂર નાસી જતા. એ શું ખાતા-પીતા હમે એની પણ કોઈને ખબર નહોતી. વનવસી હરણુની જેમ માણસની હાજરી વરતાતાં એ નાસી છુટતા. કયાંયે વિધાસની ડામે એમનો જીવ નહોતો એસતો. ડાડા મેકણે આ વાત સંભળી. અને વેરાનના વાસી મહાત્માને મળવા તે તત્કાપક થઈ બેઠ્યા. ઘોડા સાથે-એને લઈ ડાડા મહાત્માને શોધવા નીકળી પડ્યા. અને એક એકાંત રચે તેમજુ બ્યાનરથ મહાત્માને પકડી પાડ્યા. મહાત્મા પર નજર પડતાં જ ડાડાના આશ્ચર્ય ને આનંદનો ખાર ન રહ્યો. તેમણે હાક મારી :

‘જવ ગિરનારી! જવ ચુર દપ!’

પેલા મહાત્માએ ખ્યાનમાંથી જાગી કયું ભેયું. અને તે ડાડા સામે એટીદસે તાકી જ રહ્યા. ડાડાનાં

‘જુએ પડ’

પ્રસંગ, પરિસ્થિતિ અને પ્રમાણ

કનક દેસાઈ

કાશ્મીર કાયદો-નવાં તારણો

કાશ્મીર પ્રદેશ સલામતી સમિતિમાં અમેરિકન સાથે પેચવાળી અને ભારત પ્રત્યે સહાનુભૂતિ વિદ્યોષી સામિતિ યર્ષા. ભારતીય પ્રબલમાં આ અમેરિકન વલ્લભની અસર માડી પડશે એમ લાગે છે, તો સાથે-સાથ રશિયન વલ્લભની ભારોભાર તારીફ અને ધન્યભાવ જગાડનારી રીતિ પણ પ્રજના મન-અંતરનો કબજો લઈ બેસશે એ વાત પણ ઉઘાડી છે.

અમેરિકામાં નવો વહીવટ બેઠો હજી અદ્યાર મહિના થયા છે ત્યાં જ ભારત-અમેરિકા સંબંધોમાં એક ભતતો હરક વરતાવા લાગ્યો છે. હવે, આ બાબતમાં ઝાંઝો ભ્રમ કે દાંક-પોષિડો બહુ નરવો નહિ ગણાય.

અમેરિકન એલચી શ્રી ગાલબ્રેથ એક મહિનો વેસ્ટિંગહાઉસમાં ગાળી આવ્યા, તેમની મુખ્ય કામગીરી ભારતની સોવિયટ મીંગ વિમાન ખરીદણી બાબતની ચર્ચાવિચારણા હતી. તેઓ જ્યારે આ ચર્ચામાં રોકાયેલા હતા ત્યારે જ કાશ્મીર પ્રદેશે પણ સૌનાં દિલ-દીમાગનો કબજો લઈ લીધો હતો, આશા એવી રાખવામાં આવતી હતી કે શ્રી ગાલબ્રેથ કાશ્મીર પ્રદેશ પરત્વે ભારતીય પ્રજાની લાગણીનો અને હકીકત કુક્ષ-પરિસ્થિતિનો પોતાની સરકારને સાચો ખ્યાલ આપશે અને જરૂરી પુરાણા દરોવાને જુલાવીને તેમ જ ભારતને નારાજ કરનારા નવા દરોવાને ટાળીને આ બાબતમાં સમભાવ અને સાથીદારીનું વાતાવરણ સર્જશે. તેઓ તેમ કરી શક્યા નહિ. પોતાની સરકારને મેલી ગણતરીવાળું અને નુકસાનકારક પગલું લેનાં તેઓ વારી શક્યા નહિ. મીંગ વિમાન ખરીદીના પ્રશ્ન પરત્વે તેઓ શ્રી નેહરુ ઉપર શો પ્રભાવ પાડી શક્યાનો?

મીંગ વિમાનની વાત વચ્ચે લાવવાથી પણ

સાચી વાત જાવરી શકાય તેમ નથી. ધરીભર ધારી લઈએ કે અમેરિકા ભારતને સોવિયટ ક્રાઈટર ન ખરીદવા બારમાં સમજાવી ન શક્યું હોય અને તેથી અમેરિકન વલ્લભ અડોડાઈ વાળું થયું હોય. પણ આણું તારણ કાઢવું સમુકિત નથી. સાચી વાત તો એ છે કે ભારત રશિયન ક્રાઈટર ખરીદવાનું તે બાબત ભારત પર અમેરિકન પ્રકારો આજુ રણા જતાં શ્રી નેહરુએ વારંવાર ચોખવટ કરી જણાવ્યા ક્યું છે કે એ બાબતમાં કોઈ પણ નિર્ણય હજી લેવાયો જ નથી અને રશિયાની કોઈ સત્તાવાર ઓફર સુધાં હજી આવી નથી. તો પછી આ દેશો શા માટે? વળી, ભારતીય વિમાનીદળો માટે લાઈટ-નીંગ સ્ટોર્ડન વેચવાને બિટને તૈયારી દર્શાવી છે તે વાત લગભગ બહાર જોઈ હતી તેમ જ એ વાત પણ જોણી જાયુરી તો નહોતી જ કે મીંગ વિમાનોની અવેજમાં ભારતને પશ્ચિમી વિમાનો મળે તે માટે પડકાર પાછળ અમેરિકાનો પણ હાથ છે. મુદ્દે અમેરિકાને કાશ્મીર પ્રદેશ ભારતીય વિચારણાની વિરુદ્ધ જવાને કોઈ કારણ નથી-મીંગ વિમાનનો કાયદો હજી અ-પર જોયો છે તેથી ય!

તો શું અમેરિકાએ સલામતી સમિતિમાં જો વિચિત્ર આવજાજો આશરો લીધો તે પાકિસ્તાનને રાજી રાખવા માટે જ? આ તારણ સાચું માનવાને કારણ છે ખરું. ભારત આધરિશ દરાવતી સખત વિરુદ્ધ હતું અને પાકિસ્તાનની સંમતિ તે દરાવમાં હતી. પણ આ વાત પણ ભારતની લાગણીને આધાત કરવાની અમેરિકન તૈયારી અને ચાલને સમજવા માટે પૂરતી નથી. કારણ કે આજ ગાળામાં અમેરિકા શ્રી નેહરુને રશિયાના લડાયક વિમાનો ખરીદવાની વાત કેવી જુડી છે તે ફાસાવવા-સમજાવવા આનુર-

પણે તલ્લસી રજુ હતું! એક રીતે તો અમેરિકન સરકારે રશિયાની તરફથી જ પગલું ભર્યું હોય તેમ નથી સામતું? જો શ્રી ગાંધીજીએ પોતાની સરકારને આ પગલું ન લેવા સલાહ આપી હોય તો સ્પષ્ટ છે કે તે નિષ્પન્ન નીવડી છે. શ્રી ગાંધીજીએ ગમે તે હેઠીના એક્સપી નથી. પ્રસુપ કેનેડી પાસે પણ તેમનું સારું એવું માન હોવાનું કહેવાય છે. ત્યારે પ્રશ્ન તો એ થાય છે કે તેઓ પોતાની વાત રોટ હીપાઈમેન્ટને ગમે કેટલી કિતારી શક્યા? કે પછી ભારતીય હુવાઈ દબોમાં રશિયન કમિટી પેસી ન જાય તેની અલ્લે-રાતની ચિંતામાં ને ચિંતામાં કાશ્મીર બારામાં કારતને આઘાત કરેલા તે કેવું નાજુક અને ભયંકર પગલું છે તે બુલાઈ અચૂં? આ કદના સાચી હોય તો રોટ હીપાઈમેન્ટ અને વ્હાઈટ હાઉસ વચ્ચેનાં સંબંધો વિશે ચિંતાજનક ખબાર જિએ થાય. પણ આ વાત સાચી નથી અને તેથી જ સાચો જવાબ બોળવા વધુ ખ્યાંબની જરૂર છે.

એમ લાગે છે કે અમેરિકાએ ભારતની નારાજગી વહેરાવે પછી પાકિસ્તાનને તો નારાજ ન જ કરવું એવી ગાંઠ વાળી રાખી હતી. આ સિવાય અમેરિકન પગલું સમજવાને કોઈ કારણ શોધ્યું મળે તેમ નથી. અમેરિકાએ જૂના ઇરાવેની યાદ દેવડાવવાવાળી વાત બહુ ગંજીર ન લેખી તે પાછળ કદાચ એવી માન્યતા મથુ હોય કે ન્યાં લગી બને થયેા સીધી વાટાઘાટમાં નથી ઉતર્યા ત્યાં સુધી વાત પાટ ન ચડે. પણ મુખ્ય મુદ્દો તો એ છે કે ભારત આવા કોઈ પણ ઉલ્લેખની વિરુદ્ધ છે અને તેથી આ પરિસ્થિતિમાં સીધી વાટાઘાટો શક્ય નથી તે જાણતાં છતાં આ ઇરાવ લાવવામાં આવ્યો! અમેરિકાની પસંદગી હવે બાજી રહી નથી. ઇરાવનું અંતિમ તો જે આવવાનું હોય તે આવે પણ અમેરિકા પાકિસ્તાનના ખવામાં જ ભેસી ગયું હતું—નિર્ધાર પૂરુંક. પણ સવાલ એ થાય છે કે શાથી?

પહેલું તો એ કારણ જણાય છે કે અમેરિકાની એક એવી પ્રતીતિ છે કે ભારત સલામતી સમિતિના જૂના ઇરાવની કેટલીક બાબતોમાં પાછલું કરી રહ્યું

છે. મતલબ કે કાશ્મીરની પ્રજાને 'આત્મનિર્ણય'નો અધિકાર છે તે વાત ભારત સ્વીકારતું નથી. ૧૯૪૮-૪૯ના ઇરાવેનો ઉલ્લેખ અમેરિકાની આ માન્યતાની ઝાડી ખાય છે. અમેરિકાને એ સમજાતું નથી કે ૧૩ વરસ પૂર્વેની સ્થિતિમાં હવે એવો પલટો આવી ગયો છે કે તે હવે નવો જ અભિગમ માની લે છે. વાટાઘાટની ના નથી. પણ પરિણામ-દાવી વાટાઘાટ માટે તફન બદલાઈ ગયેલી પરિસ્થિતિને કારણે નવી જ ભૂમિકા નવા જ મુદ્દાઓ સાથે રચાવી જોઈએ, જૂની બંધિયાર શરતો આગળ લગાય નહિ. આ કારણનું દરિયનું છે. સોવિયટ પીટા તો ઉપર તોળાઈ જ રહી હતો. અમેરિકા પાકિસ્તાનના ટેકામાં છે તેવું સલામતી સમિતિના દફતરમાં નોંધાઈ રહે તેટલાથી પણ અમેરિકાને સંતોષ માનવે હતો અને વાટાઘાટો અમલી બને તે કમ્મલવા જેવી વાત ગોણુ હતી એમ માનીશું?

અમેરિકન ચાલ (અને ઇરાવના અન્ય ટેકાદારની પણ)નું ખીજું કારણ સંસ્થાકીય આદર—દરજા હોવા સંબંધ છે. સલામતી સમિતિ વર્ષો પહેલાં ઉંચ સ્તરે અને ભારત તેઓ અનાદર કરે તે દીક નહિ. આ માન્યતામાં મૂળમૂલ જરૂરિયાતો બુલી જવાય છે. કાશ્મીર પ્રજાનો ઉંચલ શોધવાને બદલે પ્રશ્ન પૂરો કરવા જેવું આ તો લેખાય. સાતત્ય અને પ્રતીતિ કરતાને આ અંચળો એવો પારદર્શક હતો કે તેનું જુઠાપણું પારખવામાં ખાસ લાખડો કરવો પડે તેમ ન હતું. અફઘાનિયાની ચર્ચા દરમિયાન અમેરિકાનો રસ ભારતને ઉધાણું પાડવામાં હતો, પ્રજાનો ઉંચલ શોધવામાં નહિ એ તરત વસ્તી શકાયું.

શ્રી મેનન પ્રત્યેનો અમેરિકા અણુમો એ છેલ્લું કારણ લેખી શકાય. આ વાત તો સાવ સાદી છે તેની ચર્ચા ન કરીએ. જરૂર ભારતને દુબલવા માટે એ વાત પૂરતી ખરી? સંરક્ષણ પ્રધાનના વિરોધી-ઓએ એ યાદ રાખવું જોઈએ હતું કે તેમને વિશે સંદેશમાં ૫ તીન ચત્તેરો તો છે જ, છતાં પણ બ્યારે મુનોમાં કાશ્મીર પ્રજાને તેઓ રજુ કરે છે ત્યારે તેમને સારાપે રાજૂનો ટેકો મળે છે અને તેઓ આ

સ્થિતિમાં તો ભારતીયીર લેએ પંકાઈ જવાના છે. આજે તો એવી સ્થિતિ બની થઈ ગઈ છે કે શ્રી મેનન જરૂર એમ કહી શકે કે અગાઉ એમણે કરેલું અમેરિકન માનસનું દર્શન હંમેશાં સાચું અને સ્વસ્થ હતું. તેઓ કહી શકશે કે અમેરિકા ભારતમાં લોકશાહી શાસન વિકાસ અને પાકિસ્તાનની મૈત્રી

એ બેમાં મૈત્રીને મુખ્ય ગણે છે, લોકશાહી વિકાસની વાતને નેરે મૂકે છે!!

દરમિયાન અમેરિકન પ્રચાર ચાલુ જ છે. 'ન્યુયોર્ક ટાઈમ્સ' કહે છે: 'સલામતી સમિતિના દરવેળા અસ્વીકાર કરીને ભારતે શાન્તિ-પ્રધાનતા અને વિવાદ-નિકાલની યુગોની શકિતને નબળી પાડી દીધી છે.'

તીર્થંકર મહાવીર આમ બોલ્યા

ખુદમાન માણસ નીચેના પંદર કારણે સુવિનીત કહેવાય છે :

૧ ઉદત ન હોય, નમ્ર હોય, ૨ ચંચળ ન હોય, સ્થિર હોય, ૩ માયાવી ન હોય, સરળ હોય, ૪ કુતુહલપ્રિય હોય નહિ, ગંભીર હોય, ૫ કોઈના તિરસ્કાર ન કરે, ૬ કોઈને તરત શાન્ત કરી દે, ૭ મિત્રતા અને સફલાવ જ રાગે, ૮ શાસ્ત્રના અધ્યયનનો ગર્વ ન કરે, ૯ કોઈના દોષોનું રટણ ન કરે, ૧૦ મિત્રો પર ક્રોધિત ન થતો હોય, અપ્રિય મિત્રોનું પણ ભણું બોલે-કરે, ૧૧ ટંટાથી દૂર હોય, ૧૨ બુદ્ધિમાન હોય, ૧૩ અભિજાત હોય એટલે કે કુલીન હોય, ૧૪ લજ્જાશીલ હોય, ૧૫ એકાગ્ર હોય.

ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે. માન વિનયનો નાશ કરે છે. માયા મિત્રતાનો નાશ કરે છે અને લોભ સર્વ સફળોનો નાશ કરે છે.

શાન્તિ વડે ક્રોધનો નાશ કરે, નમ્રતાથી અભિમાનને છોડે, સરળતાથી માયાનો નાશ કરે અને સંતોષથી લોભને કાબૂમાં લાવે.

પાન ૪થી આગળ

નિમજી નેત્રોમાંથી પ્રેમનાં ઝરણાં વહેતાં હતાં. મહાત્માને બેઠી પડી એ બોલી બિડ્યા :

‘મયાગર! મને ઝાળખ્યો?’

અને મયાગરે ડાડા મેકલુના અંતરમાં જાગી ઝડેલા આત્મસિંહને પણ ઝાળખી લીધો. વસ્તીની વચ્ચે રહી એ રૂબરૂ નહોતા. પોતે ત્યાં હતા અને અનેકને ત્યાં હતા. ડાડાના બળકટ અને બુલંદ અવાજમાં સાગરના તરવેલાનો રણોડો હતો. મયાગરે કહ્યું :

‘મેકલુ, આજે તને બલીભાત ઝાળખ્યો, બાઈ! પણ મારો રસ્તો જુદો છે. હું વનનો છપ્પ. વસ્તીમાં મારું મન નહીં કોણે.’

આ શબ્દો સાંભળનાં જ ડાડા મેકલુ એક યુનંદા ને ચોટદાર દૂધાથી કુંગર ગળવી મૂક્યો :

‘શરતીર આરુ સંતકો બનમે’ નહિ ફિરના,
જનમેવા કી સાચમે’ શમ-ભજન કરના.’

ડાડા મેકલુના દર્દીલા ને મનવેલું કંઈતો આ હોહ મયાગરનું દિલ વીંધતો ગયો. તેને સમજાઈ ગયું કે પોતાનો પંથ તો કાચરનો, ભાગેડોનો, આપમતલમીનો, એકલવેડોનો છે. મેકલુ જે સતધરમની કાવડ કંધે ઉપાડી એ જ અરહનો મારગ છે. અને જૂનો જોડીદાર મયાગર મેકલુને ધગે પગે ચાલી નીકળ્યો. ડાડાના મિસનરીઓ ગંધેડા લાલિયો, ફૂતરો મોતિયો, સુનાર કાચક, આચર માતા લીરખાઈ, હરિજન હીરો વગેરે સાથે મયાગરે પણ સેવાધરમમાં કાયાને છપી નાખી. અને છેવટે કંગે શુક્રમે ડાડાએ જીવતાં સમાધિ લીધી ત્યારે તેમની સાથે જ એ ધરતીમાં સમાઈ ગયા.

આત્મિક સાહચર્ય

ડૉ. સર્વપક્ષી સપ્તર્ષી

જીવનો ઉદ્દેશ એ સૃષ્ટિના વિકાસનું મહાન યત્ન છે. આ જીવમાં પોતાના આત્મા અને પોતાની પરિસ્થિતિનું મનન કરવાની ક્ષમતા છે. માણસ વસ્તુઓનો નિર્માતા કહેવાય છે. સંસ્કારાગ્રામીનોય તે નિર્માતા છે. જ્યારે એને કંડી અને જૂપ પર વિજય મળી જાય છે ત્યારે જ્યારે એની જૂપ અને કામનાઓ સંતુષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યારે એ જોજ કરવા ઇચ્છે છે કે શું જગતમાં કોઈ પૂર્વચિંતિત યોજના છે કે? જીવવાનો કોઈ ઉદ્દેશ છે કે? જીવને કોઈ પ્લેય કે અર્થ છે કે? એને રૂપકીનતા, શ્રુતિ-લીનતા, અનિશ્ચિતતા અને અવ્યવસ્થામાં સંતોષ મળી શકતો નથી.*

જ્યારે માણસ સૃષ્ટિના નાશવંત અને સીમિત શક્તિ ભાષત વિચાર કરે છે ત્યારે તે ભયગ્રીન થઈ જાય છે અને (Heidegger) હીડગર કહે છે જ કે ભય તો માણસથી વ પ્રાચીનતર છે. રિપનોગ્રા પોતાનાં 'એન ધ ઇમ્પ્રૂવમેન્ટ ઓફ ધ અન્ડરસ્ટેન્ડિંગ' (On the Improvement of the understanding) મન્યનો આરંભ કરતાં લખે છે: "એ નેપુ" કે હું ભયંકર સંકેતોની વચ્ચે જીતો હતો અને એના નિરાકરણ માટે હું પૂણું રૂપથી બાંધ્ય હતો.

* ઈ. પૂ. ચોથી સદીનો એક ગ્રીક દાર્શનિક હ્યુક્રેસ કહે છે: "આર્નંડ અને ક્રોધ, શુભ અને દુઃખ, ચિંતા અને ભય નિત્યપરિવર્તનશીલ ચક્રની પેઠે, આકાશના સંગીતની જેમ અથવા જંગલના ધાસની માફક પોતાના બદલાતા રૂપોમાં આત્મને આપણને ઘેરે છે. એક યજી એક એમ દિવસનાત એ આપણમાં મંત્રવેશ જ કરે છે, પરંતુ આપણને તેનું ભાન પહોં નથી હોતું કે તે ક્યાંથી આવ્યાં. અરે! શું ક્યારેય, એક દાણું મદિય શું આપણે તેને પાન આપીએ છીએ?"

ભવેને એ ઉપાય અનિશ્ચિત હોય. હું એક એવા રોગી જેવો હતો, જે રોગની યુગ્મલમાં હોમ અને ઉપચારના અભાવે મૃત્યુને અનિવાર્ય માનતો હોય અને પારાવાર પ્રયત્નો કરીને વ ઉપચાર શોધતો હોય, પણ તે ભલે ગમે તેટલા અનિશ્ચિત હોય, કારણ એની તમામ આશા-એપેક્ષાઓ એમાં જ સમાયેલી છે." માણસ પૂછે છે, શું આ અંતિમ શબ્દતામાં જ બધું આવી જાય છે કે પછી એની પાછળ કોઈ અર્થ પશ્ય છે, કોઈ સાધકતા પશ્ય હાથી છે?

પીડિત પ્રાણી ઉપનિવહતા શબ્દોમાં પૂકારી હોય છે: "અસતો મા સદ્ગમય, તમસો મા જ્યોતિર્ગમય, મૃત્યોર્માન્મૃતં ગમય." માણસ સૃષ્ટિ ચક્રી ઉપરવટ જઈ શકે છે અને જો વાત જ એ હરીકતવી લીતક છે કે એનામાં કશુંક શાશ્વત તત્ત્વ છે. જીવની માન્યતા છે કે કમ જગતથી મિલ એવું યુક્તિ અને નિર્વાણનું જગત અવશ્ય છે જ. ખ્રિસ્તી મત પશ્ય આ વાતની પુષ્ટિ કરે છે કે મૃત્યુ એ જ કાંઈ અંત નથી. 'એ પુનર્જીવિત થયો છે.' મૃત્યુમાં હાર નથી અને કબરમાં વિજય નથી. હેન્ડેલ (Handel)ના 'મસીહા'માં આપણને વાંચવા મળે છે: "એ કે ક્રિસ્ટ મારા શરીરનો નાશ કરી દેશે, તો મેં હું મારાં ચિંતમાં પ્રભુનાં દર્શન કરીશ."

માણસનાં ભય અને કલેશ આંતરિક સંઘર્ષનાં પરિણામો છે. એનો સંબંધ બે સંસારો સાથે છે, આધ્યાત્મિક અને નૈસર્ગિક. સૃષ્ટિ આવશ્યક રૂપમાં એક કાળ-ક્રિયા છે, તે એક એવી ધાર પર ઊભી છે જે ધાર 'અસ્તિ' ને 'નાસ્તિ'થી વિખૂટક પાડે છે. માનવનો સંબંધ 'નાસ્તિ' સાથે નેહાલેલો છે. એક વખત એવો હતો જ્યારે આપણે નડતાતા એક સમય

એવો આત્મી, ત્યારે આપણે નહિ હોઈએ. જે માત્ર યુદ્ધ ઉપર હાથેયું છે અને જે એવું નિષ્વચ્ચ કરે છે તે અસ્થિતો ગુણુ શી છે અને નાસ્તિનું રહસ્ય શું છે? પોતાનાં પ્રકટીકરણ માટે અસ્થિતે નાસ્તિની અપેક્ષા છે. 'કન્ફેશન્સ' (Confessions)ના પ્રથમ પ્રકરણમાં મેંટ એમરિસ્ટન આ પ્રશ્ન ઉઠાવે છે કે ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ માટેની એવી ઉત્કટ અભિલાષાનો અર્થ શી છે? શું એવો એવો અર્થ છે કે એણે ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરી લીધા છે અથવા પ્રાપ્ત કર્યો નથી? જો એણે ઈશ્વરને પ્રાપ્ત ન કર્યો હોત તો એને ઈશ્વરના મંથનમાં ગાન જ ન દોષ; કારણ ઈશ્વર માટેની એવી ઉત્કટ અભિલાષાનો સ્ત્રોત ઈશ્વર જ છે. જો એણે ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરી લીધા હોત અને પૂર્ણ રૂપે જાણી લીધા હોત તો એમાં ઉત્કટ અભિલાષાની ક્ષમતા ન રહેત. કારણ કે તે પરિપૂર્ણ થઈ ગયા હોત અને સંધર્ષ કરવાની તથા સંઘન કરવાની શક્તિ એનામાં ન રહેત.

માણસ એ સંસારોના મધ્ય સેતુ જેવો છે. જો એવો સંધર્ષ એક જ જગત સાથે રહે તો એ માનવીય ગુણુ ખોઈ એસે છે. દુઃખ અને અદૃશ્યની વચ્ચે જીવન એક સતત નાટક છે. માણસ કોઈ સંસારની વસ્તુઓના રૂપમાં નહિ, પણ આ જ જગતની અપ્રાપ્ત વસ્તુઓના રૂપમાં 'સત્યશિવમ' સુદૃશની આકાંક્ષા કરે છે.

માનવ રચનામાં એક આંતરિક ઇચ્છા રહ્યા કરી છે જે એને અનેક પ્રકારે કોઈ એવી ઓજની ખોજ કરવાને વિવશ કર્યા જ કરે છે. વળી તે પુરૂષ તો તેને પૂર્ણરૂપથી નથી સમજી શકતો તો જે સ્ત્રીનાં ચારણુ દેખે છે કે એ જ સર્વોપરી સત્તા છે. જ્યાં સુધી માણસ આ સત્યને પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો ત્યાં સુધી તે સુખી નથી થઈ શકતો.

પૂર્ણતા પ્રત્યેક જીવનું લક્ષ્ય છે—લીલા પ્રાસનું, પુષ્પિત વૃક્ષનું, શેડનાં પત્રીનું, ફૂદફૂદા કરતાં મૂળનું પણ, અનુ માનવીય જાતિઓ ત્યારે પૂર્ણનિશ્ચિત યોજના અનુસાર વ્યવહાર કરે છે ત્યારે માણસે તો શુદ્ધિ અને નૈતિક પથ અવલમ્બનની શક્તિને કારણે સમેત

રૂપથી પોતાના અર્થાત્મનું નિર્માણ કરવું પડે છે. માણસના પ્રાદુર્ભાવની સાથે ધાતુઓ, ટ્રસો તથા પટ્ટાઓના અનિશ્ચિત વિકાસનો કાગ પૂરો થઈ ચૂક્યો છે. પોતાની ચેતનાની મહત્ત્વમાં એને પોતાની અપૂર્ણતાનો આભાસ થાય છે. એ સમજે છે કે એણે પોતાની સંજ્ઞાઓથી હજી આગળ ને આગળ વધવાનું છે. એણે આત્મા અને ગ્રાહીતતાથી અધિક વ્યાપક જીવનમાં પ્રવેશ કરવાનો છે. એનું દૈન્ય પણ નિર્માણ થઈ રહ્યું છે અને એણે દૈન્ય પણ પોતે પોતાનું પુરુષ નિર્માણ કરવાનું છે. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે માણસ ધાર્મિક અનુ-સાસનનું અનુમરણ કરતો આત્મી છે.

જ્ઞાનની વૃદ્ધિ અને ભૌતિક પ્રગતિને કારણે આધ્યાત્મિક જીવનમાં રૂચિ કાંઈક ઓછી થવા લાગી છે. વૈજ્ઞાનિક હૃદયોષ્ય—જે આધુનિક માનવના ભૌતિક ઉપકરણનું એક અંગ બની ચૂક્યું છે—ધાર્મિક વિશ્વાસ અને સિદ્ધાંતોને માન્યતા આપવાનું કશું જ બનાવે છે. તે એમ માને છે કે આ સિદ્ધાંતો પ્રાકૃતિક સાથે અને નૈતિક ઉન્નતિના માર્ગમાં બાધા રખે છે. જો આપણે ધાર્મિક પરંપરાઓને અપરિ-વર્તનીય સત્યના રૂપમાં સ્વીકારીએ તો શ્રદ્ધા અને શુદ્ધિની વચ્ચે આપણે એવી બાધા બિન્ની કરીએ છીએ જે ટાળી નથી શકાતી. * કદરૂપથી ધર્મ વિચારોના સ્વચ્છન્દ પ્રવાહ અને આત્માના આંતરિક જીવનને અવરોધે છે.

તાકિક અર્થાથવાહની વિચારધારા અનુસાર ધાર્મિક સત્ય સત્ય નથી. કારણકે એને અનુભવની કમોટી પર કરી શકાય તેમ નથી. એથી વિશેષ

* આ સમયમાં ઉપર રૂપ આપણી સાથે થી પ્રકૃતિના બાષ્પમાં આવે છે તેઓએ ૧૦ નવેમ્બર ૧૯૫૪ના રોજ અત્યંત ગરમ રાત્રી કેન્ડીય સત્રા સામે ક્યું હતું. "આધુનિક વૈજ્ઞાનિક આધાર ધાર્મિક સિદ્ધાંતોના વિશ્વાસ-નીય રૂપે વિરોધ કરે છે. * કિરોપ લેક (Kirsopp Lake) ના પિતા ગિરોસક હતા. ત્યારે તેને પદ્મમાં આવ્યું કે તે કઈ ગીત છે, જેણે સંસારમાં માણસને સૌથી વધુ દુઃખ મુજબ કર્યો હોય? તેણે જવાબ આપ્યો: "અનિદ્રા સિથા (Anaesthesia) અને હિસ ઈ પ્રમોનો ક્યુ."

ધર્મે બર્ખરતા, કૂરતા અને અજ્ઞાન સહન કર્યાં છે. જ્યારે ધર્મનિષ્ઠ લોકો એવો દાવો કરે છે કે 'તેઓ નૈતિક સિદ્ધાન્તોને બંધન માને છે, પ્રેમ અને બહુલતા પ્રચાર કરે છે, તેઓ યુદ્ધ અને નૃશંસ વ્યવહારની અવરોધના પશુ કરે છે. માણસ જ માણસનો ધોરતમ સત્તુ બની ગયો છે. ધર્મનિષ્ઠ લોકોને માનવોદ્ધારની કાંઈ તત્પરતા હોય એવું જણાયું નથી. માણસ અને રાષ્ટ્ર સારા-સપરમા સાખની પ્રાપ્તિને મોટે વામણા-વરવા સાધનો અપનાવે છે. ઈશ્વરની વાણી અને રાષ્ટ્રીય, જાતીય, તથા રાજનીતિક પાગલપણું—એમાં આપણે બેદલવા નથી સમજતા. સોરન કીર્કગાર્ડ (Soren Kierkegaard) એ કહ્યું છે, "આપણે આપણી સામે જે ભેદ રજા છીએ તે ખિસ્તી મત નથી, એક મહાન ભ્રમ છે. અને લોકો વિધર્મી નથી પણ એવી સોહામણી માન્યતામાં જ છે * કે તેઓ ખિસ્તી છે. એક વાર લેનિને ગિરાપને કહ્યું, 'મારી સામે આખાએ ઈસાઈ જગતમાંથી એક પણ માણસ એવો લાવી આપો જે પોતાની રીતે રહેતા હોય, કું આરિતક થઈ જઈશ.' ધણા માણસો તો માત્ર આ કારણે જ

ધર્મવિમુખ થઈ બેસે છે."

આ ભારે દુઃખની વાત છે કે માનવ સમાજને પારસ્પરિક સહભાવના અને સહાયતા એક યુગમાં બાંધવાને બદલે મોટા ધર્મ પોતાના અધવિશ્વાસોને કારણે વિશ્વમાં માનવતાના વિશાળતાનાં અંત બની બેઠા છે. તેઓ દૈતાવૃત્તિક દૃષ્ટિ છે કે ધાર્મિક સત્ત આ અથવા તે વિશેષ દેવતા, આ અથવા તે વિશેષ ભક્તિને જ ઉપવચ્ચ ચર્ચ શકે છે, અને અન્ય લોકો કાં તો ધાર્મિક સત્ત તેઓ પાસેથી મહત્ત્વ કરે અથવા આધ્યાત્મિકતાથી વંચિત રહે.

ધર્મોન્ધતા અને કટ્ટર વિશ્વાસોને ધર્મ માનીતે આપણે તથાકથિત ધાર્મિક મનમેદોને કારણે મુદ્દો કર્યાં ઈસાઈ પવિત્ર કબર (Holy Tomb)ની પ્રાપ્તિને ખાતર ઈસાઈઓએ લોહી વહાવ્યું, કૂરતા અને વિશ્વાસઘાતથી કામ કર્યું. આપણે એ 'પ્રેસિનિટરિયન' પંડિતથી પગિચિન છીએ, જેણે એક જેરુસાલમ (Jerusalem) સાથે વિવાદ કરતાં કરતાં એવો તર્ક કર્યો કે 'આપણે આપણાં મનમેદોનો સ્વીકાર કર્યો નોઈએ. આપણે જાને એક જ ઈશ્વરની સેવા કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ. આપ આપના પ્રકારે, અને કું ઈશ્વરીય પ્રકારે.' આ દૃષ્ટિબદ્ધ બાળે પણ પ્રચલિત છે. (માયુ)

* 'એટલે અર્થેન ક્રિસ્ટેનમ' ઈ ઈ. ચૌહદર.

ચૌહદર સારી મિશન (૧૯૪૪) પૃ. ૬૩.

તેઓ રમે થયું છે...

એકવાર એક સંજોગ મુમતિહમાં એક મહિલાએ ભ્રુજું કે તેની બાહુમાં સ્પર્શન્ટાઈન બેઠા છે અને એમની નજીક જ બીજા વૈજ્ઞાનિક બેઠા છે. બન્ને વૈજ્ઞાનિકો પરસ્પર એટલી ધીમાન્ધીથી વાત કરી રહ્યા હતા કે મહિલાથી કશું સમજ શકાયું નહિ. બહુ વાર સુધી તેણે ખૂબ કાન સરવા રાખ્યા પણ કાંઈ કાને ન પડ્યું.

એકાએક આઈ-સ્ટાઈન ખિસ્સામાંથી એક કાગળ કાઢ્યો અને તેના પર પેનિસલથી કાઈક લખીને બીજા વૈજ્ઞાનિકને આપ્યો. બીજા વૈજ્ઞાનિકે પણ એના ઉપર કાઈક લખ્યું અને તે કાગળ પરત કર્યો. આમ ધણા લાંબા વખત સુધી આપ લે ચાલી.

અંતે મહિલાએ ધીરજ યુમાવી દીધી. તે શિષ્ટાચાર બાજુએ મૂકીને એ કાગળ એના લાગી. એના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. આઈ-સ્ટાઈન એમના સાથી વૈજ્ઞાનિક સાથે રાખે બતાવવાની એક રમત રમી રહ્યા હતા.

—રેડીફ્રેન માર્કવલ્સ

ધૈર્યનો ધર્મ, સમભાવની સંપદા

મકરન્દ દવે

બાર્ધન,

હમણાં આન્ડ્રે હુલ્ડનું જેટલું પુસ્તક 'So be it' વાંચી ગયો. માણસે પોતાનું આંતર-દર્શન અમુકું કર્યું છે. ખાસ તો એની સમભાવી ને આનંદી નજર મને ગમી ગઈ. જિંદગીના આખરના દિવસોમાં પણ આ માણસ ભાંગી નથી પડ્યો એ મોટી વાત. નહીં તો એના દિવોદન દોસ્તો એને છેડી ગયા. વણાએ કેથોલિક સંપ્રદાયમાં શરણું શોધ્યું ને સ્વતંત્ર બુદ્ધિ-ચક્તિને તાણું મારી ફૂંચી પોપ સાહેબને સોંપી. આવું જોઈ માણસનું મન ખાટું થઈ નય કે એ Cynic થયા વિના ન રહે. પણ હું તો પોતાને 'સમભાવ' વધારતો રહ્યો. સાચો ધર્મ-ન્યાય રાખેલા સુખબનું કોઈ લગવાન-બગવાનનું ભૂત કાંઈ સવાર નથી થતું—એ સમજ્યો લાગે છે. આ પુસ્તક વાંચતાં ઘણા પળત પડેલાં મેં જાણેલું એક સુક્તક સતત યાદ આવ્યાં કર્યું.

‘જ્ઞાંચતુ’ જેટ ઇતિહાસ-દીપી સદા,
ધૈર્યનો ધર્મ, સમભાવની સંપદા.’

આપણે માનવ-ઇતિહાસમાંથી આ બે મોટી વીળી હેવાના છે-ધૈર્ય અને સમભાવ. અને આ ઇતિહાસ આપણી સામે આપણને અકળાવી મૂકે એવાં દર્શ્યો ખડાં કરે છે. તો આપણને અહોભાવ થઈ નય, આ મેતાનના બન્યા જેવા આદમી પર આફરીન પોકારી બેઠીએ એવા

ભગીરથ કાર્યો પણ એને ચોપડે જમા થયેલા છે. માણસને perspective આવતાં વાર લાગે છે, પણ આવે છે ત્યારે બધા આઘાત-પ્રત્યાઘાતો, હતાશા-ઓગળી નય છે ને આ અશ્ણુત હુનિયાને ચાહ્યા વિના રહેવાતું નથી. હું એકવાર સ્વપ્નમાં પુકારી બેઠ્યો હતો: ‘Yes! yes! yes! Mankind is wonderful.’—જેટલા દિવસોમાં આવા ઉફગાર સરી પડે એના હવનનો રસ કેવો પાતાળ-ગંડો હશે?—અને એ પાતાળ-ઝરો જ આબે-હયાત, calixt—કે અમૃત. આધ્યાત્મિક રસ. જેના હવનમાં આ નિત્ય નવીન ‘આમૃત-કીરતન’—ભાવાત્મક yes yes-yes ની પૂત ન લગે એ સંત હો કે પેગળર કે ભગવાનનો અવતાર—પણ એને અપૂરો જ સમજવો. અને હુનિયાએ આવા હવન-રસ માણનારને કપાળે તાસ્તિકનો કાળો ચાંદલો કર્યો હોય તો પણ આપણે મારે એના પગની ધૂળ પણ પવિત્ર.

ઘોર કયા? એક છેલ્લી દર્શિત:

પુરા રહો! દિવ, પુરા રહો!
ભ્રમતા, ભણશાંખલા, શીયા સવારે,
ધીખતા મધ્યાહ્નના તીખા પ્રવરે,
સાંજના ધૂમર, હાયા, અધાર-આરે
હવને કુરુલ્લાર્દ-કાનિય, પુરા રહો!
પુરા રહો! દિવ, પુરા રહો!

—મકરન્દ

હરવથી મોટો કોઈ પ્રચારક નથી, સમવથી મોટો કોઈ ચિક્ષક નથી. સંભારથી મોટું કોઈ પુસ્તક નથી ને કંપરથી મોટો કોઈ મિત્ર નથી.

—મકરન્દ નિયાન

આદેશો

મને જેઓ દેવળ 'બાપજી, બાપજી' કહેતા આંટા મારે છે તેમને સ્વર્ગના રાજ્યમાં સ્થાન નહિ મળે. પરંતુ જેઓ મારા પરમ પિતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વતે છે તેમના જોરડા સ્વર્ગમાં બંધાયે.

તે (સ્વર્ગીય ન્યાયાસનને દિવસે, કયામતને દિને) દિવસે ઘણાં જે મને કહેશે: 'બાપજી! બાપજી! અમે તમારું નામ ઘડીને બિચ્ચે નહોતાં લખ્યાં? જૂતપ્રેત નહોતાં લગાડ્યા? પરચા નહોતાં બતાડ્યા?'

ત્યારે હું તેમને ખખડાવીને કહીશ: 'હિ ભેદજુહિના આચરનારાઓ! તમને હું જોખખતો નથી. અહીંથી વહેતા થઈ જાઓ.'

જે કોઈ મારાં આ વચ્ચોને ઠાને ધરશે અને તે પ્રમાણે આચરજુમાં ઉતારશે તેને હું હુંગરની ધાર ઉપર ઘર બાંધનારા ડાહ્યા માણસ સાથે સરખાવીશ.

વરસાદ તૂટી પડશે, પૂર આવશે, પવન સૂસવશે અને ઘરને ઘાપટો મારશે પણ તે ઘર નહિ પડે; કારણ કે ધારના પાણીમાં તેના પાયા ડોપાયા છે.

સ્વર્ગ અને પૃથ્વીનો પ્રલય થશે ત્યારે પણ મારાં વેણોના પ્રલય નહિ થાય.

જે હું તમને કહું છું તે બધાને સંભળાવું છું. જે દોડો! વાટ ભેટા રહો, પ્રતીક્ષા કરો અને પ્રાર્થના કરો. નહિ તો તમે પ્રલોભનોમાં ઘરાઈ જશો. આત્મા બેઠવા તૈયાર પશુ દેહ તેને પાછો પાડે છે.

હાં કે હું મારા થકી કંઈ નથી જાણ્યો;

પણ મને ચોકસીનાર પરમ પિતા વતી જોદ્યો છું. મારે શું કહેવું કારવવું એનો જોણ મને સ્પષ્ટ આદેશ આપી રાખ્યો છે.

હું જાણું છું કે એના આદેશ અમર છે. હું જે કંઈ જોડું છું તે એના જોડેલા બોલ છે.

જેક નવો આદેશ હું તમને આપું છું તમે એકબીજાને સાહે એ શિખવવા હું તમારી ઉપર પ્રેમ રાખું છું. માટે તમે પણ અરસપરસ પ્રેમભાવે વર્તો.

મારા આ આદેશોનું શ્રવણ કરીને જે તેનું પાલન કરશે તે જ મારો ભક્ત છે. જે મારો ભક્ત છે તેને પરમાત્મા પોતાનો જ ભક્ત ગણશે. ઉપરાંત તેને હું મારો ભક્ત લેખીને મારાં દર્શન પણ આપીશ.

પ્રાર્થનાવિધિ અને ધર્માચરણ

તું પ્રાર્થના કરે ત્યારે ડોંગીઓની જેમ વર્તીશ મા. તેઓ પોતાનાં દેવળોમાં અને ચેરીને નાકે બેસા રહીને પ્રાર્થના કરવાનો દેખાડો કરે છે. તો જ બધા તેમને ભગત માને ને! હું તમને સત્ય કહું છું કે તેમને પણ પ્રાર્થનાનો બદ્દો તો મળશે જ.

પણ તું પ્રાર્થના કરે ત્યારે તારી જોરડીમાં નઈ બારાતું વાસને અને પછી એકાંતમાં પ્રાર્થના કરજે. એકાંતમાં તારી પ્રાર્થના સાંભળનાર તારા પરમ પિતા તને જાહેરમાં બદ્દો આપશે.

હું પ્રાર્થનામાં જોતે ત્યારે ડોંગી નાસ્તિ કેળી જેમ નિરથક વેળા વેરતો એકનું એક

ગાણું ગાયા કરતો નહિ. એ મિઠયાચારીઓ માને છે કે પોતાની વાચાળતાને લીધે પરમાત્મા તેમની તરફ ધ્યાન દેશે. *

તું તેમને પગલે ચાલતો નહિ. કારણ કે તું માગે એની પહેલાં જ તારા પરમ પિતાને બળુ છે કે તારે શાનો અપ છે. *

માટે તું આમ પ્રાર્થના કરજે: ‘હે સ્વર્ગના સ્વામી, પરમ પિતા! તારો જયજયકાર થાઓ.’ *

તાડું રાજ સર્વત્ર વરતો. તારી ઇચ્છા જેમ સ્વર્ગમાં શિરસાવંધ ગણાય છે તેમ અહીં પણ અનુસરાઓ, આજ અમને અમારો રાજનો રાટલો દેજો. જેમ અમે અમારા દેણદારોનાં દેણાં માંડી વાળીએ છીએ તેમ તું પણ અમારાં દરજ માફ કરજે. અમને પાપમાં પડવા દઈશ મા પણ તેમાંથી છુટકારો અપાવજો. સ્વર્ગ તું રાજ્ય, સામ્રાજ્ય અને અનંત યશનો સ્વામી તું જ છે. ૐ શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ: *

ધ્યાન રાખ કે દાન આપતી વેળાએ લોકોની આંખે ચડાય તેમ ઊંઘીને દાન કરીશ મા. નહિ તો સ્વર્ગના સ્વામી તારા પરમ પિતા થકી તને બદલો નહિ મળે. *

દાગીઓ દેવળમાં અમે શેરીઓમાં કીર્તિ રાજવા માટે દાન દેતી વેળાએ પોતાના દાનના ઢોલ પીટે છે તેવા ઢોલ તું પીટીશ મા. સત્ય કહું છું કે તેમને પણ તેમના દાનનો બદલો તો મળશે જ. *

પણ તું દાન દેવા બેસે ત્યારે તારો જમણો હાથ શું કરે છે તેની બળુ તારા ડાબા હાથને થવા દઈશ મા. તારાં દાન ગુપ્ત રાખજો. તારા પરમ પિતા એકાન્તમાં તને દાન દેતો બેઠો બહિરમાં તેનો બદલો આપશે. *

વળી, જ્યારે તું ઉપવાસ કરે ત્યારે ઢાંગી

ઓની જેવા ઊતરી ગયેલ ચહેરે ઉપવાસ કરીશ મા. પોતે ઉપવાસ કર્યો એમ બધા બળે માટે તેઓ મોં વીણું રાખે છે. તને સત્ય કહું છું કે તેમને પણ પોતાના ઉપવાસનો બદલો તો મળશે જ. *

પણ જ્યારે તું ઉપવાસ કરે ત્યારે તારું મોં ધોધને પ્રફુલ્લ રાખજો. મુખ ઉપર મુગંધી લેપ લગાડજો જેથી તું બૂખ્યો છે તેની કોઈને બળુ ન થાય. આમ થવાથી તારા પરમ પિતાને જ તારા ઉપવાસની ખબર પડશે. તને એકાન્તમાં જોનારા તારા પરમ પિતા તને બહિરમાં બદલો આપશે. *

કીડા અને કાટ ફેરી ખાય તથા ચોર ખાતર પાડીને ચોરી બંધ એવી આ ધરતી ઉપર તારે માટે ધનના લંડાર બારીશ મા. *

પણ સ્વર્ગમાં તારે વાસ્તે લંડાર લખ્યાં રાખજો. ત્યાં કીડા કે કાટ તેને ફેરશે નહિ કે ચોર ખાતર પાડીને તેને ચોરશે નહિ. તારા ધનલંડાર જ્યાં સચવાયા હશે ત્યાં તાડું અંતર પણ વળગતું આવશે. *

જો તું લોકોના અપરાધોની ક્ષમા આપીશ તો સ્વર્ગના સ્વામી તારા પરમ પિતા તારા અપરાધોની પણ ક્ષમા આપશે. પરંતુ જો તું લોકોના વાંકજુના માફ નહિ કરે તો તારા પરમ પિતા તારા વાંકજુનાની પણ માફી નહિ આપે. *

આકાશનાં પક્ષીઓ સામે જો, તેઓ વાવતાં નથી, લણતાં નથી, ફેડાર લરતાં નથી, તો ય સ્વર્ગના રાજા તારા પિતા તેમને ચણે દે છે. તેમના કરતાં તારી દશા વધુ સારી નથી? *

તમારામાંનો કયો નર જોવો છે જે ધારવાની સાથે જ એક હાથ ઊંચો ચર્ધ ઊંચો રહે છે? પછી લુગડાંલંતાની ચિન્તા તું શું કામ કરે છે? *

આજે છે અને કાલે ચૂલામાં બળતણ થાય છે એવા બેતરના ઘાસને પાણી બે પ્રભુ હાંકણુ દે છે તો હે વિશ્વાસવિહોણા માનવી, તને ભગવાન એાદવા પહેરવા નહિ આપે ? *

માટે એમ યોલીશમા કે 'અમે શુ' ખાશુ', શુ' પીશુ' અને શુ' પહેરશુ' ?' કેમ કે સ્વર્ગના સ્વામી તારા પરમ પિતાને અઘાઉથી જ બાણુ છે કે તારે એ બધી ચીજોનો ખાપ રહે છે. *

આવતી કાલનો વિચાર કરીશ મા. કારણ કે આવતી કાલ પોતે જ બધી બાબતોનો વિચાર કરી લેશે. *

સાવધાન થઈ વાટ જોતો બેસ અને પ્રાર્થના કરતો રહે. કારણ કે તને ખબર નથી કે શું કંઈ ઠ્યારે આવશે. *

પ્રભુનો પુત્ર (ઈશુ) પરદેશ જનારા પ્રવાસી જેવો છે. આ દૂર દેશાવર જતો પ્રવાસી ઘર પાછવાડે મૂકી લાય છે ત્યારે નોકરોને સુખત્યારનાચું આપે છે. દરેકને ચાતાણું કામ સેવિ છે અને દરવાનને વાટ જોવાનું દરમાલે છે. *

અમારાં પાપોની અમને ક્ષમા આપ; કારણ કે અમારા કરજદારોને અમે પણ ક્ષમા કરીએ છીએ. *

ધોવન અને મૃત્યુ

આજથી અનેક શતાબ્દોએ પૂર્વેનો પ્રસંગ છે !

બે દાર્શનિકો એક સ્થળે મળી ગયા. પરસ્પર જળ જળ થયા. એકે પૂછ્યું : 'ક્યાની માત્રા છે તમારી મિત્ર ?'

ખીજ દાર્શનિકે જવાબ આપ્યો : 'મારે ધોવનના ઉદ્દગમ-સ્થાનની યોજ કરતી છે. પૂર્વે બધી પહોડોની વચ્ચે જ ક્યાંક ધોવનનો પ્રવાહિત નિર્ઝર વહી રહ્યો હાગે છે. આ સંબંધી થોડાંક લિખિત પ્રમાણે પશુ મારી કને છે. પશુ તમે ક્યાં આવ્યા ?'

પહેલા દાર્શનિકના ચહેરા પર ગંભીરતા હતી તે વળી વધુ ઘેરી બની ગઈ. કહે : 'મૃત્યુનાં રહસ્યની યોજ માટે જઈ રહ્યો છું.'

ખીજ દાર્શનિકે મૈનાક મચકોળાં. 'કેવી મૂરખ વાત. મૃત્યુ....'

પહેલો દાર્શનિક પણ અમરચો. 'શુ' વાત કરો છો ? ધોવન તો અસ્થાયી છે, એની યોજમાં સમય ગુમાવેલો એ તો મારે મૂરખાઈ છે.'

અને પછી તે બંને એકબીજાને ભાંડવા લાગ્યા. લડાઈ થય પડી.

ત્યારે એમની પાસે એક સાધારણ વસ્ત્રોવાળો અજ્ઞાનથી આવી બેસે રહ્યો. બંનેને સંબોધીને તે બોલ્યો : 'મહાત્માઓ ! મને લાગે છે કે આપ બંને એક જ જન્મની યોજમાં નીકળ્યા છો. બેઠ અને અંતર કેવળ ટપ્પેલું છે. ધોવનના નિર્ઝરની મોઘ અને મૃત્યુનાં રહસ્યનું ઉદ્દઘાટન, મને તો આ વચ્ચે કરી તદ્દાવત માણ્ય પડતો નથી. એકમેકને બધું બતાવ્યો કહેવાથી શુ' વળવાનું છે ? રાત્રિનિપૂર્વક જરા ઊંડાણથી વિચાર તો કરી લુઓ.'

પછી તે તેઓની રજ લઈ ચાલતો થયો. બંને દાર્શનિકો એકબીજા સામે નેહ દસી પડ્યા ને બોલ્યા : 'સાચે જ, આપણે કેવડી મોટી મૂર્ખામી કરી ! ચાલો આપણે બન્ને મગાને શોધ કરીએ.

અને એકબીજાનો હાથ પકડી બન્ને ઊભી સડકે ચાલી નીકળ્યા આગળ ને આગળ...

—અટીલ ગિજ્ઞાન

મૃત

મહિષાસુર મર્યાદા દ્વિવેદી

[લોકગણાદીમા મનુ મહત્વ છે. સુરવરુષ લોકશાલીયાલના માટે મનની પવિત્રતા સમજી તેનો ઉપયોગ થાય તે અનિવાર્ય છે. મનદારોને મનુ મહત્વ સમજાવીએ તેટલું એણે. આજના યુગનો આ મહત્વનો વિષય છે. છે ૧૮૬૮માં મહિષાસુરમાર્ધન વિંતન આ વિષય પર ચર્ચેલું તેમાંથી આપણને માર્ગદર્શન મળે.]

જે વાતને ધનુ જન માન્ય કરે તે સત્ય હોતી નેહિએ એવું સત્યનું આપ લેવાનું ધોરણ હોત તો જગતમાં આજ ને ને સત્યો મનાય છે તે બધાં અસત્ય જ થઈ ગયાં હોત. માણસો વાણીમાત્રથી સિદ્ધ જનમાં ખપતા માટે જે જે વાત કરે છે તેનું તેનું દૃષ્ટ હોતું નથી, અને હૃદયમાં જે માન્યતા હોય તે જ પ્રસિદ્ધિમાં આવતી હોય તો ધણા મતે જે વાન હરે તેને જ સાચી કે સારી માનવાનું ધોરણ આપણને ક્યાં દોરી જાય તે કદાપી પણ શકાતું નથી. જનાં પાશ્વત્ય સંસારીમાંથી આપણને 'મત'ની પદ્ધતિ મળી આવી છે, અને ધણે મતે જે વાન રીકારાય તે મારી કે સાચી નહિ પણ કર્તવ્ય છે એમ પ્રવૃત્તિ કરવાનો પ્રચાર પડી ગયો છે. બધી વાતનો નિકાલ 'ધણા મત'થી કરવા કરાવવાનો વ્યવહાર ચાલે છે, અને વેપાર રાજગારથી માંડીને રાજ્યતંત્ર સુધીના નિર્ણયો મતના ધોરણથી કરવામાં આવે છે. 'મત'થી નિર્ણય કરવાનું ધોરણ સાડું છે કે ખોટું એવો નિયમ કરવા કરતાં એ કરતાં વધારે વિશ્વાસ-લાયક બીજું ધોરણ દરુ હાય આવી શક્યું નથી એમ માનવામાં જ મતના ઉપયોગીપણાની તો ખાતરી થઈ શકે એમ છે.

એક માણસને અમુક કાર્યમાં મત આપવાનો અધિકાર છે એટલે તે માણસની જવાબદારી કેટલી હાય છે એ વાન જે કાર્ય માટે તે મત આપનાર છે તે કાર્યના સ્વરૂપ ઉપર આધાર રાખે છે. કાર્ય ગમે તે નાનું હોય કે મોટું હોય, ધણા જનને લાભ હાનિ ઉપજાવે તેનું હોય કે થોડાને, તથાપિ એટલી વાન નિર્વિવાદ દોરી નેહિએ કે મત આપનારનું ને મત છે તે તેની ખાનખી મિશ્કન નથી. પોતાની

રુચિ પ્રમાણે, પોતાના તરંગ પ્રમાણે, પોતાની સજ-વક પ્રમાણે કે પોતાના સ્વાર્થને અનુસારે જેનો ઉપયોગ કરી શકાય તેની એ વસ્તુ નથી. મત આપનાર જે કામમાં મત આપે છે તે કામને અંગે તે મત બંધાયેલો છે અને તે કામના સ્વરૂપથી એ મત ક્યાં અને કેવે પ્રકારે આપેલો તેનો નિર્ણય થઈ આવે છે. કાર્યપણ કામનું સ્વરૂપ સમજવામાં પણ મત આપનારની પોતાની પ્રકૃતિ અને રુચિ તથા શુદ્ધિ વિના બીજું કશું ઉપયોગમાં આવનાર નથી, એટલે તે માણસ પોતાના મતને ખાતરી મિલકત સમજે કે સાર્વજનિક સમજે તેથી બહુ તદાવત ઉત્પન્ન થયો નથી એમ કહેવામાં આવે, પરંતુ શુદ્ધિ-પૂર્વક સર્વ પ્રકારે વિચાર ક્યાં વિના, પોતે જાતે એક પોતાના મતથી કરીને, પોતા કરતાં અન્ય એવાં ધણને લાભ-હાનિ કેટલી છે એ જવાબદારી ખાનમાં લીધા વિના, જે મત આપવામાં આવે તે વિચાર વિના અને પોતાની ફરજની ગેરફાટથી આપેલું મત છે એમ કહેવામાં બાધ નથી. અને અ્યાં ધણાને નીચેસો એક પ્રતિનિધિ મત આપનાર છે ત્યાં તો તેનું મત તે જરા પણ તેનું પોતાનું રહેતું નથી; તેની પોતાની રુચિ કે પ્રીતિ ગમે તે માર્ગે હોય તો પણ જેમણે પ્રતિનિધિ દરાવ્યો છે તેમનું વાસ્તવિક હિત થાયે માર્ગે છે તે વિચારીને જ તેણે મત આપવું નેહિએ. એક લાખ કે તેથી વધારેની પૂંજ ધર્મોદામાં વાપરવા કાઢી દોર અને તેના પંચ દરા-વેવા દોય, તો તે પંચમાંના પ્રત્યેક માણસ રમ્બેને મને સાપ લાગ્યે, મને ધર્મોદાનું ખાધાનું પાપ લાગ્યે, એવી ભૂતિ રાખી પોતાની શુદ્ધ શુદ્ધિથી એ ધર્મોદાની વ્યવસ્થા ચલાવવામાં મત આપે છે, તેમ જ

અર્વાચીન સમયે જે મત આપવાનું ધોરણ ચાલે છે તે પ્રમાણે મત આપનારાઓએ પણ વર્તવું જોઈએ.

એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે મતની કીમત ઉપજતી હતી, સ્વાર્થ અને ખુશમત માટે મત અપાઈ જતા હતા, એ સમય આજ પણ જતો રહ્યો નથી, પરંતુ ધણે જાણે એ વાત અચોક્કસ અને અન્યાય ભરેલી મનાઈ છે તે યુક્તિપૂર્વે કહીં કહીં નહીં ગયેલી છે. આપણા દેશમાં જેને ઠોઈ જાહેર કામમાં મત આપવાનો પ્રસંગ આવે છે તે જાણે પોતાને ઠોઈ મદત્ત પ્રાપ્ત થયેલી સમજે છે, અને અનેક પ્રકારના વિચારો કરી મત આપે છે, પણ તે વિચારો સ્વાર્થ, સંબંધ, ખુશમત, ઇર્ષ્યાદિ કરતાં ખીણ વાત વિષયે હોતા નથી એટલું જ દિલગીરી ભરેલું છે. મત શા કામમાં આપવાનો છે, જે લોકોએ પોતાને મત આપવાનો અધિકાર આપ્યો છે

તે લોકોનું હિત તે કામનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારે દોગ વાળી ધર્ષ શકે એમ છે, એ પ્રશ્નો વિષે વિચાર કરીને મત આપવાનું જે વાસ્તવિક ધોરણ, તે મત આપ નારાઓના ધ્યાનમાં હુમેશાં રહેવું નથી એ જ દિલગીરી ભરેલું છે.

મર્યાદા ધણી મત મળીને ઠોઈ વાત ધર્ષ શકે તેટલાથી તે પાન ખરી કે ચોગ્ય છે એમ સિદ્ધ થતું નથી તથાપિ જે કામમાં સર્વને સરખો જ સ્વાર્થ છે તે કામને તે જ માણસોના ધણી મતથી કરવું એ ધોરણ એકંદરે ખોટું કેટલી શકાય તેવું નથી. માણસો મત આપવામાં મત અને મતના ધોરણને સમજતા નથી તેથી ધણીવાર પરાને બદલે ખોટું જ ધર્ષ આવે છે, પણ જો સર્વ ઠોઈ પોતા પોતાની પૂરી જવાબ દારી સમજીને વિચારપૂર્વક મત આપવા શીખે તો એ ધોરણથી ધણીમાં ધણી લાભ થાય એમાં સંશય નથી

‘સુદર્શન મહાવલ્લિ’

(મરેનુત લખાણ ગ્રંથવતી બાલ્ય સુ. વિશ્વપ્રસાદભાઈ ત્રિવેદીના આવાગી હાથે)

અમનનો દરિયો

ભજન છે અમનનો દરિયો;

એવો પાપ પામે કોઈ તરિયો;

ભજન છે અમનનો દરિયો.

આશર આનુજ વેદન આનુજ વિરલવારિએ ભરિયો;

લોક લાભ લિત લાજ લોકનાં મધરાંએ આંતરિયો.

ભજન છે અમનનો દરિયો.

માંડી પડે તે ભંય નળી, કેમ લાભ પડે હુઝરિયો ?

પડમાં કાતિલ આમ જળે એ જ છવ માંડી પડી ઠરિયો.

ભજન છે અમનનો દરિયો.

એક વખત નંપલાવી જુઓ ને, માંડી હુલે તે તરિયો;

આજને અમરત રૂપ કરે એવો સામે તો સાંવરિયો.

ભજન છે અમનનો દરિયો.

સરોહ

પરી અને રાજકુમાર

‘શિવમહારા’

નાખી નજર ન પહોંચે ત્યાં સુધીની ધરતીની
 ક્ષતિજરેખાનું રક્ષણ કરતો ગરવો ગિરનાર
 અહીંજમ ચોડીદારની અદાથી પ્રપિતામહની
 જેમ પહેાંડી વાળી જમાનાથી સમાધિમાં
 ઠેકા છે. માની ગોદમાં સુખની સોઠવાળી
 નિદરલેતાં હોયતેવાં કેટલાંય ગામડાં-બીજા,
 ડુંગરપુર, ખડિયા, પલાસવા, વડાલ, દાનાણા-
 તેની ચોતરફ ફરી વળ્યાં છે. પણ આ બધાંના
 જનક જેવું જુનાગઢ તો ગિરિમાળના પર્વત-
 માં જ સૂતું છે. પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર ગિરનારની
 પાશ્વર્થમાં ઉદય થાય છે ત્યારે ઘડીભર એવું
 લાગે કે ચંદ્રલોકમાંથી કોઈ રાજકુમાર, ગિરિ
 ઉપર પગ ટેકવી, ધરતી ઉપર પગલું માંડે છે.

એક વખતે સૌરાષ્ટ્રની ધરતી બહાર
 વટિયાના ટોળાંથી ઊભરાતી હતી. જમાનો
 એવો હતો કે નામની ન શકુઓના નામમાત્રથી
 પ્રજા ચરચરી લોકતી. એજન્નીની પોલિસ
 અસ્તિત્વમાં હતી પણ તે લાચારપણે પ્રજા-
 જનોને લૂંટાતાં અને ગામડાં ભંગાતાં ભેધ
 રહેતી, આવા સમયમાં અગિયાર વર્ષની
 બાલિકા વીણાને પરીના દેશના રાજકુમારનો
 જે અનુભવ થયો તે હેરાત પમાડે તેવો છે. જે
 પ્રકૃતિની ગોદમાં વીણા ઉછરી, તેનો પણ આમાં
 હિસ્સો હોય તો ના નહીં.

*

કૃપારામ પ્રાદાણ ધરભંગ થયા અને બીજી
 વારની વહુ મણિને લઈ આવ્યા ત્યારે પ્રથમ
 પત્નીનું એક સંતાન, અગિયાર વર્ષની પુત્રી વીણા
 હતી. મણિ પોતે પંદર વર્ષની હતી. આમ, સાવડી
 મા અને દીકરી વચ્ચે વયની સમાનતા હોવાથી
 તેમ જ શૃંગારસારની મધુરપને આંચ ન આવે

તે હેતુથી કૃપારામે વીણાને દરના એક મામાને
 ત્યાં મોકલી આપવાનું નક્કી કર્યું. તેનો આ
 મામો ડુંગરપુર રહેતો અને વીણાને ત્યાં જઈ
 મર્યું નહીં. પરંતુ માતાના મૃત્યુ પછી ઘણા
 ઉંઠવા પૂંટણ પીતા તે શીખી ગઈ હતી, એટલે
 વિશેષ કરવામાં તેને કાંઈ સાર લાગ્યો નહીં.
 પોતાનું સર્વસ્વ બણાય-માતાપિતાથી પણ
 વિશેષ-એવું એક પુસ્તક તેની પાસે હતું: ‘પરી
 અને રાજકુમાર.’

તે પુસ્તક વાંચતી ત્યારે દુનિયાના બધા
 દુઃખો ભૂલી જતી. દરેક સીના નમીબમાં,
 શરૂમાં કમનમીથી હોય છે, પછી ભલે તે
 અપસરા હોય કે સ્વર્ગલોકની પરી. ત્યારે
 ચંદ્રલોકમાંથી કોઈ રાજકુમાર અત્યંત સ્વાદી
 લઈ આવે છે ત્યારે જ તે સંકટ વિમોચન
 પામે છે અને ખાય છે, પીએ છે, અને રાજ
 કરે છે. એટલે માતાના મૃત્યુ પછી જે દુઃખ
 આવ્યું તે તેણે વાર્તાના દુઃખી પાત્રો સાથે
 અરખાવ્યું. વીણાને એવો સ્પષ્ટ ખ્યાલ બંધાઈ
 ગયો કે પરદુઃખલગ્ન કોઈ રાજકુમાર તેને
 પણ હોડાવશે. આથી તેણે તે પુસ્તકને પોટલીમાં
 બાંધી દીધું અને મામાને ઘેર ઉપડી ગઈ.
 આગગાડી તો હજી કાઢિયાવાડમાં આવી નહોતી
 તેથી આખી રાત ગાડામાં કાંઈ ત્યાં સવારે
 ડુંગરપુર પહોંચાય. આખે રસ્તે તેને રાજ-
 કુમારના જ વિચારો આવ્યા....

વીણાનો મામો મણિલાલ જમાનાનો ખાદેલ
 હતો. ડુંગરપુરના ખાલિયાઓ માટે તે વીંશી
 ચલાવતો. ખોરાકમા તો ખાજરાના રોટલા અને
 અડદની દાળ બે જ વસ્તુ મગી શકતી. પણ
 માથે પાંજરાપોશમાંથી લાવેલી છાશ, પાલ્લી

ઉમેરી સૌને પાતો. આથી તેની વાહવાહ બોલાતી. આખા દિવસના થાકેલા-પાકેલા મજૂરો વીરીમાં તોયાર બાણું જમી લેતા. ખાનારાની સખા સારી રહેતી. એક થાળીના દસ દોકડા લેખે, તે જમાનાની દુષ્ટિએ, મહિલાલને ટંકશાળ પડતી. પણ તે કંજસ ભારે. એટલે જે દિવસે વીણા પોતાને ઘેર આવી તે જ દિવસથી મહિલાલે કામવાળી આધેને રબ આપી અને બહાનું ધણું: ‘દીકરીની ભાત છે, ખાપુ! અત્યારથી પકોટાપ તો આડું’ ને! અમારે આશરે આવી છે તે હવે ના કહેવાશે! અને ક્યાંક કેશણે પણ પાડવી ભેધશે ને?’

વીણાએ કામ કરવા માંડયું. ગળત્રા પ્રમાણમાં નરી ફૂરતા કહી શકાય તેટલું કામ હતું. તે એકવાડ કાઢતી, વારીફું કરતી અને સવારથી સાજ સુધી વાસણ માંજતી. રાત્રે થાકીને ખેડા ઉપર ધઈ દઈને પકડતી કે તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલતી. એવે વખતે ‘પરી અને રાજકુમાર’ તેની મદદે આવતા. પુસ્તક ઉઘાડીને જે વાતો આવતી તે વાચવા લાગતી. કઈ વાતમાં રાજકુમાર ન હતો? પેલા ગરીબ કઠિયારાના નાનકડા પુત્રનો તેણે જ ઉદાર કર્યો; અને ડાકણની બંપડીમાં ફસાઈ પડેલી નાની બાળાને પણ રાજકુમારે જ છોડાવી! અને એનો ઘોડો પણ કેવો! પક્ષીની જેમ પાંખવાળો! ગમે ત્યાં બિડી શકે-સ્વર્ગમાં, પૃથ્વીમાં, ચંદ્રલોકમાં!

તેમાં પણ એક કિસ્સો તો આખા પોતાને જ મળતો હતો. સાવકી મા તરફથી એક ઝોરમાન છોકરી ઉપર જે વીતક વીતે છે અને તેને પણ રાજકુમાર સુકિત અપાવે છે તે વાંચતાં વીણાને અંતોષ થતો. તેણે નાનકડું દૃઢ પુલકિત યથ જણું અને મુખ પર હાસ્ય સાથે તેની આંખો મળી જતી.

દિવસ પસાર થતા જતા.

મામાની કંજસાઈથી જ વાત પતવાની

હોય તો તો બાણે ઠીક; પણ મંછામામી મામા કરતાં વધુ દુષ્ટ નીકળ્યાં. એક રાત્રે વીણા પુસ્તક ઉઘાડી વાંચવામાં તક્તીન હતી ત્યાં જ મામી આવી પહોંચ્યાં:

‘શું વાંચો છો, બેનણા? આ ધાંસકેટ નથી બળતું?’

‘વાર્તાની ચોપડી છે, મામી! બહુ સારી વાતો એમાં છે. મને તો બહુ ગમે છે!’ વીણાએ નિખાલસતાથી કહી દીધું.

‘જેઈ, કઈ ચોપડી છે? આ હા હા હા... પ...રી...અને...રા...જકુમાર! વાહ મારા ભાણીબાના શું નસીબ છે?...’ એમ બબડતી, ચોપડી હાથમાં લઈ, મહિલાલ હિંસામ કરતા હતા ત્યાં જઈ છૂટો ઘા કર્યો અને તાડી:

‘અરે! તમે તો આંહી ખાણિયાએને દાળ-શેટલા ખવરાવવામાંથી નવરા થતા નથી અને આ બાણ તો ભાણીબાને રાજકુમારના સોલ્લલાં આવે છે! જરા મગજ તો દોડાવો કે અહીં ડુંગરપુરની ખાણમાં રાજકુમારનો ઘોડો આવી શકશે ખરો કે?’

ત્યારથી એ પુસ્તક અદૃશ્ય થયું. નાનકડી વીણા માટે આ કૃતકો અસહ્ય હતા. તેનો એકનો એક આધાર ખૂટવાઈ ગયો.

તે આખો દિવસ કામ અને ગદાવેતડે ફરી આ ફુનિયાનું હુંખ જૂવી જવા દેાધને પણ અડચણ ન પડે તેમ રાત્રે વાંચતી. તેનો એકનો એક આશાદીપ ખૂબાઈ ગયો. ઉવટે બહુ ત્રાસ થયો ત્યારે એક દિવસ ચેન્નિલનો દૂકડો ક્યાંકથી શોધી કાગળની અબરખી ઉપર તેણે પિતારો એક પત્ર લખ્યો:

‘પૂ. પિતાશ્રી,

ડુંગરપુરથી લિઠ આપની પુત્રી વીણાના પ્રણામ. હવે હું અહીં ઠંટાળી ગઈ છું. આખો દિવસ કામ, કામ અને કામ જ રહે છે. તે ખૂટું પણ નથી. કાલે તો મામીએ મને

લપડાક મારી હતી અને આજે ખાવા આપ્યું નથી. વળી હું જે 'પરી અને રાજકુમાર'ની ચોપડી કામકાજ પૂરું કરી રાત્રે વાંચતી, તે પણ ગૂંટની લીધી છે. મને તમે તેકાવો તો સારું.

નહિતર મારી બાને મળવા હું ચાલી જઈશ. અહીં બહુ ઊંડી ખાણ છે. રમતાં રમતાં પગ લથડી બાય અને અંદર જઈ પડું એમ પણ બને. આ જો કે સારી વાત ન કહેવાય પણ અહીં હું એક દિવસ વધુ રહી શકું તેમ નથી.'

કાગળ પૂરા કરી ત્યાં જમવા આવતા એક ખાણિયા સાથે રવાના કરવા આપ્યો. ત્યાં જમતાં દરેક મજૂરનું હૃદય, આ અનાય છોકરી પ્રત્યે દયાથી ભરાઈ જતું. તે વખતે બધી ટપાલ નથુરામ હલકારાના એક્કામાં જૂનાગઢ જતી. નથુ ટપાલી પાંચ છ ગામડાંની ટપાલ લઈને સાંજે ડુંગરપુર આવતો અને આખી રાત સુસાંકરી કરી, ખીજે દિવસે સવારે જૂનાગઢ પહોંચી જતો. ડુંગરપુરની ગામડી શાળાના માસ્તર એટલે ત્યાંના પોસ્ટ માસ્તર પણ ખરા. આખા દિવસની ટપાલ ભેગી કરી, સાંજે થેલો બાંધી રાખે, તે નથુ ટપાલી પોતાના એક્કામાં લઈ જતો.

નથુરામ ટપાલીનો એક્કો આ વિસ્તારમાં ગાઉના ગાઉ સુધી પ્રખ્યાત હતો. તેના બળદની મૂંઠરીનો અવાજ આ પંથકના આબાલવૃદ્ધ તરત પારખી જતા. લાઈસરોયની ડૉક્સરોઈસ કરતાં પણ નથુભાઈનો એક્કો વધુ માન ખાતી જતો. ડુંગરપુર ગામમાં તેનો પ્રવેશ થતો ત્યારે બે-ચાર વૃદ્ધો, દસ બાર છોકરાં, ચાર-પાંચ ભુવાનિયા, અને મોટેથી પાણી ભરવા નીકળેલી એક બે સ્ત્રીઓ તેને આવકારવા ઊભાં રહી જતાં. નથુ અહીં બળદને મોડીવાર છોડી મૂકતો અને નીરજી નાખતો.

બળદનું નામ તેણે 'રતન' રાખ્યું હતું. રતન કાબરચીતરો હતો. તેના બંને શીંગડાની

એકસરખી વળાંકભરી આકૃતિથી તે વધુ સોહા-મણી લાગતો. નથુ હલકારો રતનનું પ્રાણથી વધુ જતન કરતો. રતન અને નથુરામ બંને મળી આખા પ્રદેશનો દેશી ટપાલબ્યવહાર ચાલુ રાખતા. નથુ ટપાલી દરેક ગામમાંથી કેણે ટપાલ લખી, કેના ઉપર લખી તે યાદ રાખી શકતો એટલું જ નહીં પણ કેાની ટપાલ ક્યારે આવશે તેની સચોટ આગાહી કરી આપતો જે ભાગ્યે જ ખોટી પડતી.

વીણાના આપને નથુ એળખતો. પોતે નિઃસંતાન હતો. કુપારામની અનાથ અંબાલ વીણા ઉપર જે ત્રાસ શુન્નરતો તે તેના ખ્યાલમાં હતું જ. જ્યારે ડુંગરપુર આવે ત્યારે અચૂક વીણાના કુશળ સમાચાર પૂછતો એટલું જ નહીં, પણ એ છોકરીના કાગળનું તો ખાસ ધ્યાન રાખતો.

એટલે આજે જ્યારે માસ્તરસાહેબે ટપાલનો થેલો સોંપ્યો ત્યારે પહેલો જ પ્રશ્ન નથુરામે એ કર્યો.

'કુપારામ ઉપર વીણાનો લખેલો કાગળ આ થેલામાં છે ને? તે કહેલો હતા કે છોકરીની તબિયત સારી નથી.'

'હમણાં જ એક માણસ આપી ગયો અને થેલામાં નાખ્યો છે. બાકી નથુભાઈ! આજની રાત ભારે રહિયાળી છે. રસ્તો કાપવાની તમને ભારે મજા આવશે!' માસ્તરે આવીર્વાદ આપ્યા.

અને ફરમાન કરતો નથુભાઈનો એક્કો ઊપજ્યો. રતન પણ તાલેમાલે થઈ ગયો હતો, અને નથુભાઈના વહાલમયાં હાકોટાથી તેની ગતિ વધતી ગઈ. અર્ધો રસ્તો કાપ્યો હશે અને મધરાતને થોડી વાર હતી, ત્યાં નથુરામ અને રતન બન્નેના કાન ચમક્યા. થોડાઓની ખરીના તાલજબદ અવાજ નજીક આવતા સંભળાવા, અને એક એકઠકા તો અંદકના અવાજથી રાત્રિના નિસ્તબ્ધ વાતાવરણમાં

સમ્રાટો વ્યાપી વળ્યો. નથુભાઈ વધુ વિચાર કરે તે પહેલાં, ચાર બહારવટિયાની ટોળીએ તેને ઘેરી લીધો. એકે બળદની રાશ પકડી; બીજે એકા ઉપર ચડી બેઠો; ત્રીજે અને ચોથો આનુબાલુ ઊભા રહ્યા.

એટલું તો કહેવું પડશે કે આ ટોળકીનો વિચાર નથુ ટપાલીને આંતરવાનો હતો જ નહીં. તેમણે અહીંથી પંદર માઇલ દૂર શોભા-વડલા ગામ સમીસાંજના લૂંટણું હતું અને સારો હાથ મારી લીધો હતો. તેના આનંદમાં મસ્ત અને ફૂલ લલકારતા, એવા નિર્જન રસ્તે પાછા ફરતા હતા કે કોઈ સામે ન મળે. દેવવશાત્ નથુ અડફેટે ચડી ગયો. જેમ કોઈ વનરાજ પોતાના ગૌરવને અનુરૂપ શિકાર પકડવા નીકળે અને સસલું મળી જાય તો જે રમતિયાળપણાથી તેના ઉપર પંખે ઉગામે તેવું જ નથુભાઈનું બન્યું.

ચાર માંહેલા એક મૂળરાજે છરો કાઢી એક થેલો સડસડાટ વેતરી નાખ્યો. તેમાંના કાગળો વેરણુછેરણુ થઈ ગયા. બીજે જણ પૈસાની શોધમાં પડી ગયો. આ બધામાં ચોથો ઊંચો ત્રિકમ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો!

‘અહ્યા નથુકા! પૈસા ક્યાં રાખ્યા છે? કાઢ જલદી!’

‘પૈસા કેવા અને વાત કેવી? મારી પામે તો ખાલી કાગળિયાં જ છે!’ નથુએ નિશ્ચિત-પણે કહ્યું.

ચારે બહારવટિયામાં સહુથી વિકરાળ લાગતા ભારથીએ કહ્યું:

‘એમ એ ટપાલિયો નહીં માને! આપણે બધા જ થેલા તોડી નાખ્યા!’

મૂળરાજના છરા પાસે ભેતભેતામાં બધા થેલા કપાઈ ગયા. છેલ્લો કુંબરપુરથી ચડાવેલો—

તેના તરફ આંગળી ચીંધતા નથુરામ બોલ્યો:

‘એક આ થેલો, ભાઈસા’બ રહેવા દેજો. તેમાં બીજું તો કાંઈ નથી પણ મારી એક માનેલી દીકરીનો કાગળ છે—બહુ જરૂરી છે—બિચારી બાપથી જુદી પડી ગઈ છે.’

નથુરામે ના પાડી માટે એ ઘલામાં જરૂર કાંઈ હશે એમ માની ચારે જગા તેના પર તૂટી પડ્યા. જે જે કાગળોનો ઢગડો યઈ ગયો તેમાં નથુરામવાળા કાગળમાં કાંઈ હશે તેમ માની મૂળરાજે કહ્યું:

‘અહ્યા ભારથી! દીવાસળી તો સળગાવ. અંધારામાં આમાં કાંઈ દેખાતું નથી!’

એક કવર ઉપરના અક્ષરો ભેઈ, નથુરામે ફરીથી આલછી કરી:

‘ભાઈસા’બ, આ કાગળ સાથે રે’વા થો; છોકરીનો બાપ હુવા દેશે!’

‘એ ય, આથો ખસ, હુવાવાળા!’ એમ કહી ભારથીએ બંદકનો ફૂંકો ઉગામ્યો. ત્રિકમે કવર ફાડી નાખ્યું પણ તેમાંથી માત્ર કાગળનું ચોથિયું જ લખેલું નીકળ્યું.

‘અરે, એ કાગળ વાંચો—અંગ્રેજીમાં લખ્યો છે અંગ્રેજીમાં.’ ત્રિકમે મૂંઝ આમળતાં કહ્યું:

‘હવે ઇંગ્લેન્ડની સિફારસ બંધ કરીયો? ભેતો નથી, ચોકળા હિંદી અક્ષરો દેખાય છે.’ ભારથીએ બડાશથી કહ્યું:

‘બાળબોધ છે, બાળબોધ! તમે બધા ઉલ્ટુના સરદારો લખવામાં સમજે શું!’ મૂળરાજે સ્પષ્ટતા કરી. પછી નથુરામ તરફ ફરી, ઉમેયું:

‘અરે એ ટપાલી! ત્યાં શું બોલાવી જેમ ઊભો છે? ચાલ, તું જ કાગળ વાંચ અને અમને પંડિતોને સમજાવ કે એ છોકરીએ આ કાઠિયાવાડી બાપામાં શું લખ્યું છે?’

નથુ ટપાલીએ કાગળ વાંચી સાંભળાવ્યો. બ્રાહ્મણો વેદપાઠ ભણતા હોય અને યજ્ઞમાન જે સ્વસ્થતા અને એકાગ્રતાથી સાંભળે તેમ બહારવટિયા સાંભળી રહ્યા. બાબત કટુણ હતી. કાગળ પૂરા થયો એટલે મૂળરાજે પૂછ્યું :

‘એ છોકરી કેવડી છે ?’

‘હશે—દસ અગિયાર વર્ષની !’

‘હે, અગિયાર વર્ષની ? શેરીમાં લી ગલીએ રમવા જેવડી ઉંમરે કોણ કાળસુખો એની કમાણીપર છાવે છે ? નર્સો કળતુગ કે બીજું કંઈ ?’ ત્રિકમે સૌપ્રથમ સહાનુભૂતિ દર્શાવી.

‘એનો બાપ ક્યાં છે ? લાવો સરનામું. કહે જ જઈને ફૂંકી જાડું, ભારથીએ ઉઝાળા-પૂર્વક કહ્યું.

‘આપણાં છવતા ભામણની છોકરીને માથું પાટડીને ખાણમાં મરવું પડે તો આપણું કુળ લાજે.’ મૂળરાજે કર્તવ્ય તરફ વાત વાળી.

ચારે બહારવટિયા એક બાળુએ ગયા અને અને કાંઈક મસલત કરી લીધી. એ છોકરીને મામાને ત્યાંથી ઉપાડી, બાપને ઘેર પહોંચાડવાનો કીમિયો ઘડી કાઢ્યો અને પાછા ફરી, નથુ ટપાલીને એક ઓઠ સાથે મજબૂત દોરડાથી બાંધી લીધો, અને બળદને બીજા ઓઠ સાથે.

‘લ્યો, નથુભાઈ તમતમારે આરામ કરો ! અમે જરા ભલિતાલની વીંશીમાં જમતા આવીએ, કોઈવાતે મૂંઝાશે નહીં !’

નથુ ટપાલી લાચારીથી દૂર જતાં થોડાંની ખરીના અવાજ સાંભળી રહ્યો. થોડીવારમાં તો ટોળકી ડુંગરપુરને રસ્તે અદશ્ય થઈ.

સુદ ચૈદશનો ચંદ્રમા ખીંચ્યો હતો. દૂર ગિરનારની આકાશરેખા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. છૂટવા માટે નથુરામે ઘણી કોશિશ કરી, પણ વ્યર્થ. હા, જેમતેમ કરીને નીચે ભેગી ચક્રાય તેટલું લીધું

દોરડું કરી ચક્રાયો. થાકે અને શ્રમના યેવડા ભારથી તે ઊંધી ગયો. કેટલી વાર સુધી ઊંચો હશે તેનો ખયાલ ન રહ્યો પણ કોઈ પોતાને છોડવું હતું તેથી તે બગી ઊડ્યો. જેણે તેને બાંધ્યો હતો તે બહારવટિયા સ્તો ! નથુરામને મુક્ત કરી, એકા ભણી દોરી ગયા અને રતનની લગામ તેના હાથમાં આપતાં કહ્યું :

‘હવે તમતમારે સુખેથી જૂનાગઢ ખીંધાવો, નથુભાઈ !’ માંડ છટ્યા બાણી, નથુભાઈએ એકો ભારી મૂક્યો. રતન પણ અત્યાર સુધી કુસાર્ધ પડ્યો હતો તે પગ મોઢળા થતાં જ, દોડવા લાગ્યો. તેની ઘૂઘરીનો કણ્ઠપ્રિય અવાજ, નીરવ ચાંતમાં ભિન્નની ગરજ પૂરતો લાગ્યો.

પ્હો કાટવાને વાર હતી ત્યાં એકો જૂનાગઢના કાળવા દરવાજે આવીને ઊભો રહ્યો સંત્રીએ અવાજ પારખ્યો અને દરવાજો ઝોટી આપ્યો. હંમેશના કમ મુજબ સંત્રી તથા નથુરામ થોડી વાર સાથે ચલમ પીતા અને ઉપાના પ્રથમ અજવાળે ટપાલી ગામમાં દાખલ થતો.

કૃપારામનું ઘર રસ્તામાં પ્રથમ આજતું. જનતા સુધી હાથમાં ફાતણ લઈને તે ઊભો હોય, ત્યાં નથુ હલકારાનો એકો નીકળતો. આજે પણ એમ જ બન્યું.

‘આવો, નથુભાઈ ! અમારી વીણાના શું અખર લાભ્યા છે ?’

જવાબમાં નથુરામે અથથી ઇતિ સુધી માંડીને ઘાત કહી, બહારવટિયા ક્યાં મળ્યા, ટપાલીના શ્રેકાઓની શી વહે કરી, વીણાનો કાગળ પણ એ લોકોએ ફાડી નાંખ્યો અને પોતાની પાસે વચાવ્યો તે બધી વાત કરી. કાગળની વીગત પોતાને યાદ હતી તે બધી કહી. કૃપારામને પ્રાસકો પડ્યો :

‘હે!’ એની માની પાછળ જવાની વાત કરે છે મારી લાડલી? ક્યાં ગઈ વીણુની બા... સાંભળ્યું? ...આ બધું તારા પાંચે...’

મણિ ધૂંઆધૂંઆ થતી બહાર આવી.

‘મારા પાંચે, એમ? હાથ મારી મા! થોડે ચડી પરણવા આવ્યા તેં પાપ ન નડ્યું?’ એમ બોલી છાજિયાં લેવા લાગી.

આ બધી ગડમથલ ચાલતી હતી ત્યાં બહાર ઊભેલા એકામાંથી અવાજ આવ્યો.

‘હું આંહી છું, બાપુ!’

બધે વીણુનું પ્રેત બોલતું હોય તેમ કૃપા-રામ ફાટી આંખે ભોંઈ રહ્યા. નથુ ટપાલી તો સડક જ થઈ ગયો. ટપાલના અસ્તવ્યસ્ત ચેત્તા નીચે, કામળા અને પુંગણ ઉપર ઘસ-ઘસાટ જાંઘી રહેલી વીણુ આખો ચોળતી નીચે ઊતરી!

‘અરે હું ગાડો તો નથી થઈ ગયો ને? આ બહારપટિયાઓએ મને શું કરી મૂક્યું છે? અરે દીકરી! તું મારા એકકામાં ક્યાંકા આવી?’ નથુ એકસામટું બોલી ગયો.

‘એ તો મને પણ ખબર નથી. મામાને ઘેરથી કેમ છૂટી તે જ ચાહ છે. કહું? મને તો રાજકુમારે છોડાવી!’ એટલું બોલતાં તેનું મુખ કમળના ફૂલની જેમ ખીલી ઊઠ્યું.

‘રાજકુમાર? અરે કાંઈક સમજાય તેવું તો બોલ! મારી દીકરીને સોણું આવ્યું લાગે છે! હે, મોડું થોઈ લે અને નિરાંતે બધી વાત કર!’ કૃપારામમાં હવે જીવ આવ્યો અને તે બોલ્યા.

“સાચું કહું છું, હો બાપુ, મને હતું જ કે રાજકુમાર આવશે અને મામાના ઘરથી મને છોડાવશે. કાલ રાત્રે તે તેના થોડા પર આવ્યો તેની સાથે હથિયારબંધ સાગરીતો પણ હતા.

બંદૂકની એવી વમજટ બોલાવી કે વીંથીમાં નાસલાગ થઈ રહી. મામી તો કેડીમાં સંતાઈ ગયા! બેચાર ઘરાકો મોઢેં સુધી બેઠી બીડી ફૂંકતા હતા તે તો જીવ લઈને નાહા. હું તો ઊંઘવાનો ટોળ કરી થોડા ઉપર સૂતી હતી. ત્યાં તે આવ્યો, અને આસ્તેથી મને ઊડાડી! રાજકુમાર સ્તો! જિજ્ઞા, કદાવર, લેટે બંદૂક અને ગૂંદાંથી શોભતો—બરોબર ચોપડીમાં વર્ણન છે તેવો જ. તેણે મને કપડાંથી લપેટી લીધી અને જાંચકીને બહાર થોડો ઊત્તો રાખ્યો હતો તેના પર બેસાડી અને પોતે પણ બેઠો. તેના ગ્રહોં પરના લાબા લાંબા વાળ મારા કાન પાસે લાવી અને નરમાશથી કહેતો હતો : ‘ગભરાતી નહીં, હો!’ પછી તો તેના સાગરીતોએ અમારી પાછળ પાછળ થોડા મારી મૂક્યા. થોડે દૂર ગયા પછી, એ લોકોએ મને એકામાં સુવાડી અને અને મારી આંખ મળી ગઈ....! તે બધા ક્યાં ગયા તે ખબર જ ન પડી!”

વાત પૂરી કરતાં, વીણુની નજર સુદ ચૌદશના આથમી ગયેલા અને સૂર્યપ્રકાશમાં તેજહીન દેખાતા ચંદ્રના ગોળાકાર ઉપર ફરી હતી.

‘અરે આ ઘેાકરી આપણને પરીના દેશની વાતો સંભળાવતી લાગે છે,’ બેચાર પાઠોશીઓ ભેગા થઈ ગયા તેમાંના એકે કહ્યું.

‘ત્યારે હું હવે ટપાલ ઠેકાણે પહોંચાડું—વીણુ સાચી વાત આજ ને આજ કહે તેવું લાગતું નથી’ એમ કહી નથુરામે એકો આગળ ચલાવ્યો.

ખીજે દિવસે રાત્રે વાણુ કરી લીધા પછી, ફળીમાં ખાટલા હાળી, કૃપારામ, તેની વહુ તથા વીણુ શીતલ લહરીનો આનંદ માણતા બેઠા હતાં. વાતમાંથી વાત નીકળતાં, કૃપારામે કહ્યું :

‘તને તો બેટા, મામાને ત્યાં ગોઠયું નહીં—ખડું ને ?’

‘કયાંથી ગમે બાપુ! જ્યારે જુઓ ત્યારે કામ, કામ અને નકરું કામ! મને તો એવો કંટાળો આવ્યો’તો કે અહીં આવવાનું ન બન્યું હોત તો ...’

કાગળની વાત યાદ આવતાં કૃપારામે વીણને આગળ બોલતી અટકાવતાં, એકદમ વાત બદલી :

‘પણ વીણા, મામાને ઘેર રહી તું બુઝી થઈ ગઈ હો! નથુ હલકારાના એક્કામાં તું શી રીતે આવી તે વાત તો જાણે કહેલી જ નથી!’

પૂર્ણિમાના ચંદ્રોદયની છદ્ધી પોકારતો સ્વેત પ્રકાશનો તેજપૂર્વ ગિરિમાળા પાછળ પ્રકાશ ફેલાવી રહ્યો. આખી પર્વતમાળાનું એક મનોહર છાયાચિત્ર ઉપસી આવ્યું જેમાં પર્વતની વાંકીચૂકી શિરોરેખા, દિવસ કરનાં પણ સુરપદ્મ સ્વરૂપે દેખાતી હતી. રંગભૂમિ ઉપર પડેલો ખસે, અને રૂમરૂમ કરતી નાયિકા દ્રિઘગાથર થાય તેમ, બેચાર ક્ષણમાં જ, ગિરિ પાછળથી પૂર્ણ ચંદ્રે ઠોકરો ક્યું. વીણા આનંદમાં તરબોળ થઈ ગઈ અને જવાબરૂપે બોલી :

‘સાચું કહું છું....તે દિવસે મને તેડવા

આવ્યો તે રાજકુમાર પોતે જ હતો—હું જૂઠું નથી બોલતી—અસ્સલ રાજકુમાર!’

મણિથી ન રહેવાયું: દેખાયુંત સ્વરે તે બળકી :

‘બ રે, બોટાડી! ત્યાં હુંગરપુરમાં રાજકુમાર કેવો?’

હવે તો ચંદ્રમાનું પૂર્ણ ગોળ સ્વરૂપ આકાશમાં, મંચર ગતિએ, બ્રહ્મ જઈ રહ્યું હતું. તેની સંપૂર્ણ ધવલ સપાટી પર જાણે પડછાયો પડતો હતો. વીણા ચંદ્ર તરફ તાકી રહી—એકીનજરે તાકી રહી.

તેને લાગ્યું કે યશાંક આકૃતિ જાણે માનવ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. ચંદ્રલોકનો કોઈ રાજકુમાર આવી રણિયામણી રાત્રે દરવા નીકળતો હોય અને ગિરિ પર પગ ટેકવી, જાણે પૃથ્વી પર પગલી માંડતો હોય તેમ પૂર્ણિમાના ચંદ્ર-સ્વરૂપમાં વીણા તદ્દલીન બની ગઈ. માતાને પ્રશ્ન યાદ આવતાં, જાણે જીંધમાંથી બળકીને અગી ગઈ હોય તેમ બોલી :

‘ના—હો બાપુ! બાની વાત ખોટી છે હું સાચેસાચું કહું છું... મને તેડી ગયો તે રાજકુમાર પોતે જ!’

(આધાર : એ દેવી : A Chaparral Prince)

સત્ય અને કળા

એકવાર સત્યની શોધમાં નીકળી પડેલા કેટલાક જિજ્ઞાસુઓ એક મંદિરમાં જઈ પડ્યા. ત્યાં પુનરણ્ય બાઈએ તેઓને એક પીણું આપ્યું અને કહ્યું : ‘સત્ય બાબત કશું જાણવા ઇચ્છા હોય તો આ પી લેજો.’

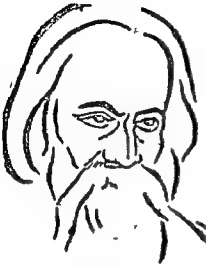
જિજ્ઞાસુઓએ એક જ ચાસે પોતપોતાના ખાલા ખાતી કરી નાખ્યા. પછી તેઓ પેકા એક બોલ્યો : ‘ચાહ સત્ય તો ભારે મીઠું છે.’

પણ બીજાએ આપત્તિ પ્રકટ કરી : ‘ના રે! ભઈ, આ તો કડવું છે.’ ત્રીજાને મન ત્રીજે જ નીકળ્યો! સત્ય ન તો તેને મીઠું લાગ્યું કે ન કડવું. તે કહે : ‘સત્ય સ્તે—જ તુરં છે.’

કળા બાબત પચ્ચ આ જ વાત છે. તેના ઉપાસકોમાં આરંભથી જ મનમેદ રચા કર્યો છે.

—કળાકાર રેફેલ

૧૧

અંધકારમાં ઢંકાયેલો ગાઠ સંશય વિશ્વને
ઘેરી રહ્યો છે, તેની વચમાં સંશયાતીત પ્રત્યય
વાસ કરે છે.

વાક્યોનાં વાવાઝોડાં અને તકની ધૂળ અંધ
બુદ્ધિને અટકાવી મૂકે છે. પ્રત્યય પોતામાં
રહેલો છે, તેને કશો ત્રાસ નથી.

સંસારના માર્ગે મેં કંઠે સંકટોના વટોળ ધૂસે

છે, તેની વચમાં અચ્છ શાંતિ અમરતરુની છાયામાં વિરાજે છે.

નિંદા અને તુકસાન, મૃત્યુ અને વિરહરૂપી ફેટલાય એરી ગાણો રાજ રાજ છીડે
છે; શાશ્વત આનંદ યોગાસનમાં સ્થિર બેઠેલો છે, તેનો નાશ નથી.

૧૨

અમલ કમલ સહજ રીતે જલના ખોળામાં ખીલી રહે છે; ઘર કયા છે એમ કહીને
તેને ખૂળમાં રાખાતા રાખાતાં ફરતું પડતું નથી.

તે જ પ્રમાણે સહજ રીતે આનંદથી હર્ષિત થઈને હું તમારામાં નિમગ્નચિત્ત રહીશ.
બધા સંશયોને તોડી નાખીને પૂર્ણનું શતદલ આપો-
આપ ખીલી રહેશે.

તમે કયાં છો એમ કહીને હું કહી રસો ચોષીશ
નહિ, કોઈ વટેમાર્ગને પૂછીશ નહિ. હું ગમે ત્યારે ગમે
તે દિશામાં ફરીશ તોય, હે પ્રભુ, તારામાં જ બમીશ
અને ફરીશ.

તમારા આકાશરૂપી ગૃહમાં હું જ્યારે આવીશ ત્યારે
તમારો આનંદપ્રવાહ મારા શરીરને લાગશે, તમારો
પવન સખાના જેવા રનેહથી દોહતો છાતી ઉપર
ધસી આવશે.

૧૩

બધા ગર્વને હું છોડી દઈશ. તમારો ગર્વ નહિ
છોડું. જે દિવસે તમારી ચરણરજની કણ, મળે તે દિવસે

બધાને પુકારીને કહીશ.

જ્યારે તમારું આહ્વાન આવશે ત્યારે તે વાત હું શી રીતે ગ્રાહ્ય સંખીશ? મારા સર્વ વચનોમાં અને સર્વ કર્મોમાં તમારી આરાધના પ્રકટ થશે. બધા ગર્વને હું છોડી દઈશ, તમારો ગર્વ નહિ છોડું.

મને જે જે કામમાંથી જે જે માન મળ્યું છે તે બધું તે દિવસે દૂર ચાલ્યું જશે. કેવળ તમારું માન મારા દેહમાં અને મનમાં એક સૂરે ગાળી બેસશે.

હું જ્યારે ભવસંસારની બારી આગળ અન્યમનસ્કભાવે બેઠો હઈશ ત્યારે રસ્તે જતો માણસ પણ મારા મુખના ભાવમાં તમારા સમાચાર જોઈ જશે. બધા ગર્વને હું છોડી દઈશ, તમારો ગર્વ નહિ છોડું.

૧૪

તમારા અનીમમાં પ્રાણમન લઈને હું ગમે એટલે દૂર જાઉં, કયાંય દુઃખ, કયાંય મૃત્યુ, કયાંય વિચ્છેદ નથી.

તમારાથી અલગ થઈને જ્યારે હું પોતા તરફ નજર કરું છું ત્યારે મૃત્યુ મૃત્યુનું રૂપ ધારણ કરે છે, દુઃખ દુઃખની પ્રાણ બની જાય છે.

હો પૃથ્વી, તમારે ચરણે જે કંઈ છે તે બધું છે જે જ છે; નથી નથી એવો ભય તો કેવળ મારો જ છે, તેથી જ હું દિનરાત રહ્યા કરું છું.

તમારા સ્વરૂપને જો હું જીવનમાં રાખી શકું તો અંતરની ગ્લાનિ અને સંસારનો ભાર પલક પાલતામાં કયાંનાં કયાં અલોપ થઈ જાય છે.

૧૫

અંધારું થતાં રાતના જે દીવા સળગાવ્યા હતા તે, હે મન, પુઝાવી નાખ, આજે બધાં બારણાં ખોલીને પુઝાવી નાખ.

આજે મારા ઘરમાં કેણે જાણે કયાં રહિનાં કિરણોએ પ્રભાત પ્રગટાવ્યું છે, માટીનાં કોડિયાંની હવે જરૂર નથી, ભલે તે ધૂળ લેગાં ધૂળ થઈ જતાં. હે મન, તું બધાં બારણાં ખોલીને રાત્રિના દીવા પુઝાવી નાખ.

રહેવા દે, રહેવા દે, આજે તૂટેલી વીણના તાર ઉપર સૂર વગાડીશ નહિ. હે મન, પોતાને બહારને આંગણે આવીને નીરવે બિંબ રહે.

આજે પ્રભાતમાં, સાંભળ, બધું આકાશ, બધો પ્રકાશ અને બધો વાયુ વિરાટ કંઠે તારે બદલે સંગીત ગાય છે. બધાં બારણાં ખોલીને રાત્રિના દીવા પુઝાવી નાખ, પુઝાવી નાખ.

નૈવેદ્ય

તીર્થનું પુણ્ય

ટાન્સ્ટોપલ ફ્રાન્સ

એક ગામ હતુ એમા બે ઘરડા ડોસાઓ રહે બેડની ઉંમર વગવગ સરખી મેડેના મનમા તીરથ જનરાનો નિચાર વારેવારે આવે પચુ ઘર ખટલાની ઝડગમાથી નરરા-મોકળા થાય ત્યારે નીકળાય ને

પછી એક દિવસ તો બનેએ તીરથ જનરાએ નીકળવાનુ પાકું કરાવી જ નીધુ પડેલા ડોસાએ પોતાની કુવ મિલકત ૨૫ ગાયો વેચી નાખી, અને પાટ ખરચી મેળવી લીધી જતી રખતે તેણે દીકરા ઝોને કહ્યું 'ગીરાઓ મે આ બધુ મારી જન-મકનતથી ખરીવુ હતુ તમે ચ મહેનત કરેા યાદ રાખજે કે મહેનત જ જોથી મેાડુ ધન છે'

બીજાએ પોતાની જમીન ચાર ભાગમા નહેચી છોકરાએને કહ્યું હું તો જાહે છું હવે ઘર ખટનો ને વહેવાર બધો તમે જાણો' એકગી કરેલી દોતલ ગાંઠે ખાનીને તે ચ ચાનતો થયો

બન્ને આખો દિવસ આંધે રાત પડે ત્યા રાત રાત્રા કરે પગી સનાર પડે કે માડ આગળ આવતા ગામડાગામના નોકો તેમને ભાગવશાળી જનરાણી માનીને ધ ધ ધ આગનાસ્વામતા કરે થયુ એવામા એક ગામ રરતે એવુ આ યુ કે ન્યા બૂખ ખુદ ખરે? સર્જને મેં હની ગામમા દુકાણ હતો

પડેના ડોસો ગામની હાલત જોને કરુણાનીનો ઘણ ગયા બીજાએ દેવ નરરાનની ઉનારણમા ને ઉતા

પગમા રોકાયા કાર તા વગર ચાનવાનુ જ ચાનુ રાખ્યુ એટલામા એક ઘરમાથી ક્ષીયુ કપડસ મંભળાઈ પડેતા ડોસાએ સંભળ્યુ તવો જ અગ્રી પડ્યો ને અદર ગયો બીજે તો આગળ ને આગળ ધાંધે રહી આ બાજુ ડોસાએ ઘરમા જઈને જ્યુ તો એક

આ એક પુરુષ અને એક બાળક ત્રણે બૂખના માયો છેતો માસ નેનાની તૈયારીમા હતા તે જલદી જ્યગી બદાર આ તો પાણી લા ચો અને પોતાની ઝાળીમાથી નોટ કાઢી મેળીને તે ત્રણેને પાચો

દશ-અગિયાર દિવસમા તો અરવા પડેના ત્રણે મેલા ઘર્ ગયા અને કામ કાજ કરવા વાચક પચુ

ઘર્ ગયા અનાદિશિથી ખેતર સડા દેઘ ઘર્ ગયા હતા બજલ વળ દોર લાખર મરી ગયા હતા હવે મેની કેમ કરીને કરવી? ડોસાએ તો ગાદના પૈસા ખચ્ચી રાતા-માતા બે બગડ ખરીદ્યા બીજે ગામ જઈ ગિધારણ ખરીવુ ખૂબ મહેનત કરીને ફેરો છડા ગળાવ્યો ને એતી સર કરાવી દીધી થયુ ગાંઠ નગ હતુ તે તો બધુ ખૂટી ગયુ હતુ એટલે તેણે તો તીરથ જનરાની હેશ પડતી મેક્ષી પોતાને ગામ પાછો વચ્ચો

આ બાજુ તીરથજનરાનાળા ડોસાએ તીરથે પડેચી દેવ દર્શન આર બ્યા મ દિરમા જલે'તો થયુ અપાર લીડમા હેરે દેયુ દળાતુ હતુ એટલામા તેણે જ્યુ તો—દેવ પ્રતિમાને યાનકે પોતાના પેસા ડોસા મિત્રની જ મૂર્તિ' જોઈ' તે ચકિત-વિશિષ્ટ ઘર્ જો રહી લલા આ અડી કપાથી પડેચી ગયો? અને પડેનો તો ભલે પડેચ્યો પચુ આ રા? શુ ભગવાને જુદે તેને પોતાનામા સમાવી લીધો છે?

એને કાઈ વાતે સમાધાન ન થયુ યાત્રા પૂરી કરીને તે ગામ પાછો આ ચો રસ્તામા પેતુ દુકાગિયુ ગામ પચુ આવ્યુ તે ગામમા તેનું ખૂબ ગ્વાગત થયુ બધાની છાને એક જ મોલ સભાચો 'બસ એ આના જ દલા' આ તીરથ જગી ભારે મુપપસાળી સાક્ષાત્ ભગવાનનો જ અવતાર'.

ડોસા તો મનોમન ધૂધરાના આ ચા બાગળ-પડેના ડોસો ઘેર પડેચ્યો બધા કહે માંડુ ગોપીચંદન પચુ મેાડુ ભગવાને ધ ન મેટયો હાલો ખુવાર ઘર્ આવ્યો

બીજા ડોસા પાછા આ-ચા ત્યારે વાજતે માજતે સામ્યુ થયુ પ્રીતિભાજન થમા પ્રસાદ વહે ચાયા થયુ તે વિચારતો'તો—તીરથ તો મે કહ્યું પચુ તીરથનુ પુણ્ય મારા હાથમા ન આ યુ જ્યો ગયા તેવો જ કેરો-ધાકેર પાપની મોટકી તેવીને તતી સર્જને પાછો આ ચો!

હિમાલયના હૃદયમાં

‘યાત્રી’

પ્રકરણ ૧૫—ખુદાકેદાર

મટવાદીમાં રાત ગાળી પછી ગંગોત્રીના યાત્રા-પથનો ધાક બહુ હોવાથી એકાદ ટંક આરામ લીધા વિના છૂટકો ન હતો. આથી અધ્યાત્મ અર્થી ગાળી નામતે પહેરે પ્રયાણનો વિચાર કર્યો.

મારો ઊતારો જરા ઊંચાઈ ઉપર હતો. મામે નીચે બાબા કાવીકમશીવાળાની ધર્મશાળા દેખાતી હતી. વહેલી સવારે પાંચ વાગે અજવાળું થતાં જ ત્યાંથી યાત્રીઓ ઉપડવા લાગ્યા. આ ક્રમ સાત વાગ્યા સુધી ચાલ્યો. કેટલાક પ્રાતઃકર્મ માટે તો કેટલાક ખાનપાન અથે શકાય છે અને મોડા ઉપડે છે. કેટલાક શ્રદ્ધામય દૈવી છવો કડકડતી શકમા બરહીવા જળમાં ખંખોળાયું ખાઈ લે છે. આમ મોડા થવામાં અનેક પરચુરણ કારણો દેખાતાં.

મારી ઓસરીમાં એક મારવાદી સંપ ઉતરેલા. તેમાં એક ડોંગીએ કાંઈક ઝગડો માંડ્યો પછી બધાં જ શાંત રહ્યાં. ઉત્તર આવે તો ઝગડો વધે ને! આવા પ્રામીય અસિદ્ધિત યાત્રાળુઓની વ્યવહાર-શુદ્ધિને અને ધાર્મિકતાને ક્ષય છે. યાત્રામાં પરસ્પર ઝગડો માગ્યે જ થાય છે. બધા જ ભૂંડે છે કે આપણે છવનનું પરમ મહાઈ કરવા નીકળ્યા છીએ તેને શા માટે ક્ષત્રિન કર્યું? પોતે ચમનિયમો

આચરે છે એવા જ્ઞાન વિના જ તેઓ તેમનું પાલન કરે છે.

સાતેક વાગે ધર્મશાળા સાવ ખાલીપમ થઈ ગઈ એટલે એક ઝાડવાળો આવીને ઝાડુ મારી ગયો. નવેક વાગ્યાથી પાછા યાત્રીઓ લરાવા માંડ્યા. અગિયાર વાગે તો તે ખીચોખીચ થઈ ગઈ. જમીને બાર વાગે ઉપડનારાઓ તેમાં હતા. પરંતુ ધણાખરા તો વિસામો લઈને એકથે વાગ્યે ઉપડતા. મારી જેવા યાકેશ એકાદ ટંક માળી નાખે છે એ જણુ જ્ઞેયું. સવારના પાચ વાગ્યાથી આરંભાયેલું ભાગીરથી-સ્નાન બપોરના બાર વાગ્યા સુધી ચાલુ રહે છે. ત્યાં આવેલા સણુઓ ભાગીરથી તટે જ ત્રણ પાણી ગોડવીને ઝૂંગોમાં મીડે છે અને રસોઈ કરે છે.

થોડા દિવસો દરમિયાન મારા મનમાં એક વિચાર થોળાતો હતો અને તેણે નિશ્ચયનું સ્વરૂપ લીધું. ગંગોત્રીથી સામાન્ય રીતે ઉત્તરકાશી, હર્ષોચિ અને હરદ્વાર થઈને ઘેર પહોંચી શકાય છે. પરંતુ મને એક નવો, અપરિચિત માર્ગ લેવાનું મન થયું. મટવાદીથી ઉત્તરકાશી તરફ જતાં ભાગીરથીને સામે તટે એ માર્ગે મસ્લાયદી છે. ત્યાંથી એક કેડીમાર્ગ શરૂ થાય છે અને બેવકધાર, શુદાકેદાર, પવાની તથા ત્રિચુગી નારાયણ થઈને કેદારનાથ પહોંચે છે. ગંગોત્રીથી આ માર્ગે કેદારનાથ આશરે સવાસો માર્ગ થાય. તેના અધ્યમામ વિષે સ્વામી આનંદાનંદ લખે છે:

‘૧૦-૧૦ માર્ગલની આ પગવાટ ઉતરાખડની આખી યાત્રામાં સૌથી કઠણ, મરન જંગલોથી લરપૂર અને ૬-૧૦-૧૨ હજાર હિમાલયા પહોડોના સીધાં ચડાણોવાળા છે.’

જેને પ્રતિસોદધ જ્ઞેયું છે તેને માટે આ પ્રયોગન ડેવું આકર્ષણ જન્માવે! આ રહે જાણ

કેટલાક સુના પશુ ધન્ય એ તો વાતોથી જ શ્રમ પીતાયો.
મને દુકાનનારે મૂલ્યાની ખાસે જ જગ્યા આપી. પશુ
ઉપરથી ડાપડું ગળતું હતું અને જળાધારી માંડી
હોય એમ અભિષેક કરતું હતું. કામજો એવો મજબૂત
હતો કે પડેતું પાણી દડી જતું પરંતુ ટપ ટપ ટપનો
અવાજ સહેજે સહા દે જ નહિ. પરંતુ ગંધ આવી
અને પછી તો—

સંમીલને નયનયો નહિ દિચિદસ્તિ ।

[એ આખો મીઠાઈ જાય એટલે કાઈ રહેતું નથી.]

ખીજ સવારે કંકડતી કંડીમા ગેઝવાતું મન ઘાય
જ નહિ. આગલા દિવસની આકરી ચડાઈ પશુ
ઘેટવા દેતી ન હતી. આપણી પનાવીને ક્રુજતો બહાર
નીકળ્યો. આઠનવ માઈલ નીચે જંગલચડી છે ત્યાં
સુધી ઊતર ઊતર કપી કપું. લીલાછમ પહાડી દોડ્યા,
તેની ઉપર ચરતાં મરતાન બેસોના ખાડુ, પંજી
વનરાજી! બેવક્રધારથી ત્રિજુગી નારાયણ સુધીના
કુંગરા આદર્શ ચરિયાણ છે. બેસોના ખાડુ રાખીને
નેસ વસાવી માલધારીઓ આ કુંગરામા પડ્યા જ
હોય છે. તેમા ગુજ્જર નામની ખુસલમાન કોમનો તો
પશુપાવનનો જ ધધો છે. દિમાલવના યાત્રામાર્ગોના
દુકાનદારો ધણુખડું તેમની પામેથી જ દૂધ ભેટા દોષ
છે. ગીરના માવધારીઓ જે બારે માસ લીલાછમ
કુંગરા અને કસદાર ખડ જીએ તો તો રાજના રડ
થઈ જાય. પરંતુ એગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધથી
ગીર કાપીને મામે વસ્યા છે, અને હવે તો ગીરના
કુંગરા સૂકા થઈ ગયા છે. એટલે દિમાલવના માન
ધારીઓની રિયલિને તેઓ ક્યારે પામે એ બેવાતુ
રજુ. યાત્રીઓને ગમે તેટલા દૂધ-દડી-ધી અહીં મળી
શકે છે, અને તે પશુ જરા સરતામાં !

જંગલ કે ઝલાચડી પાચેક હજાર ફૂટની ઝેંઆપ્રએ
છે. બેવક્રધારથી અહીં સુધીનો માર્ગ લીલ વનરાજીનો
છે. સૂકાઈ ગયેલી શેનાળની ધળપત્તાકો દરેક જણ
ઉપર ફરકતી હતી. કેટલાંક રજો આખા ચે વેળીઓથી
દંકાઈ ગયાં હતાં. આ વેલાઓ સૂકાઈને અજગરની
જેમ ઊંચી ડાળ ઉપરથી નીચે લટકતાં હતા. પહાડની
રાય ઉપરથી પીતરતાં કપારેક સૂક્ય કલકલપાવનિ

સંભળાતો તે વધતો ગયો. પશુ નિર્ઝરમાંથી સરિના
થઈ અને તેમાંથી નહેર પાણી કાઢી એ બધું કેમ થયું
તે સમજાયું નહિ. દસત્રીસ કોશના પ્રવાહની એક
નાની નહેર આ ચડી આગળથી વહે છે અને આગળનાં
ખેતરોને પાણી પાવા જાય છે. આવી નહેરો કોણે
બનાવી એમ પૂછનાં જવાબ મળે છે કે ‘હુગ્રો’ કે
ઝમાનેસે ચની આવી છે.’ કેટલાંય ખેતરો લીલાછમ
હતા, તો કેટલાંય આ પાણીથી તરવતર ભરેલા હતાં.
જયેર પંજી જેમ જેમ જુદાકેદાર મગીપ આવતું ગયું
તેમ તેમ વન આક્રુપાનતું થતું ગયું. હવે પ્રકૃતિ
પ્રભુન રમણીયતા બદલાઈને જનનિર્મિત કૃપિસોનદય
પ્રકટ થતું હતું. જુદાકેદાર ત્રણેક માઈલ દૂર રજુ ત્યારે
કાલના અને આજના ગાદ વનનો છાયાધકાર જાળે
ચરજનો તડકો મળ્યો તેથી ચિત્ત સહેજે પ્રસન્ન થઈ
ગયું. રસ્તાની નીચે ગંગાતરે એક ગામકું દેખાયું.
તેના થરે ગેટાં હતા તેથી લોકો સુખી હોય તેમ
લાગ્યું. ખેતરોમા સ્ત્રીઓ નીહતી હતી. ખેતીનું ખેડ
સિનાયતું બધું કામ અહીં સ્ત્રીઓ જ કરે છે. પુરુષો
હજી દાકવાથી યાકી જઈને પંજી કુસાપાન કરે છે
અને ખેતરની જવામદારી સ્ત્રીઓને સોંપી દે છે.
ગામમા કોણ સ્ત્રીઓ પીકે કંડીમા પાંદડા ધરે
લાવતી હતી કોઈ ઘરના આંગણમા ખાડતી હતી.
ક્યાક જાડ ઉપર ચડીને દાતરડાથી લીના પાંદડા પાડતી
હતી અને પુરુષો તેની કંડીઓ ભરીને સારતા હતા.
નાની ગંગાને બંને કિનારે પાચદસ કોશની, મોટા
ધોરિયા જેવી, નહેરો વહેતી હતી ગંગાને કોઈ નાણું
મળતું હોય ત્યાં અચૂત કામનો પૂવ કરીને તેની
ઉપરથી નહેરના પાણીને ગાય તરફ આપકું હતું.
ચીડના જણથી, નંદી અને કેળના રોપાથી, નહેરો
રળિયામણી લાગતી હતી. આદની જેવા તડકામા અરે
પયેરે પશુ કામકાજ ચાલુ હતું.

જુદાકેદારના પંડાએના હોકરાઓ બેવક્રધારથી
પાચેક માઈલ નીચેની પંચુરના ચડીથી જન્મભોને
દોતવા (સુરસિન-કરવા) પૂજપરજ કરતા હતા
તીથધાગ પાસે આવતા આ ગોરનાપાઓ રવાનત
કરતા બળે આરચારના રોળામા ઊભા હતા. બે

દિવસના આરોહણ અરોહણથી ઠું એટલો થાકો હતો કે પાત કરવાની વૃત્તિ થતી ન હતી. અતિ જુદા દેદારની કાલીકમશીવાળાની ધર્મશાળામાં પણ મૂક્યો. ધગાપરા યાત્રીઓને પડાઓ સ્વચ્છ કે લઈ નહોતે. મને તરસ લાગી હતી પણ નીચે અંગામાં જવાની સોં ન હતી. મદ્યાત્મીમાં સાથે થયેલા યાત્રીઓએ તે નાખ્યું એટલે નાની ગામર જ્યારે લોટો લારી લાવીને મારી પાસે મૂક્યો. બપોરે ચઢીમાં પણ તેમણે મારે મટે રાંધવાનું કહ્યું હતું. પણ મેં ના પાડી. શું યાત્રીઓ કે શું સાધુઓ, બધા જ અહીં યાત્રામાં સાધુચરિત હોય છે. આ પછી પડાના ઠોકરાઓ અને ઘેરી વધ્યા. અને જજમાન બનવા આમલ કરવા માંડ્યા. પણ 'સો તારી રામદુહારને એક મારું લેવું.'

ધર્મશાળામાં ખૂબ મોકળાશ હતી. પ્રભાતે ગંગાતટે દૂર જવા નીકળ્યો પણ નદીના પાનમાં મોટા ગોળ પાણીઓમાંથી નાક ફાડી નાંખે તેવી વિજાની દુર્ગંધ આવતી હતી. એકાદ ક્ષણે દૂર જવા છતાં આ જ દશા રહી. યાત્રીઓ દોષિત હોય કે ગામવાસીઓ હોય તેની ચર્ચાનકામી છે. ઉલ્લેખ તો ઈશ્વરના અનુગ્રહનો કરવાનો છે કે કોમળિયાના કારણે છતાં ગામલોકો શુદ્ધ છે. પરમાત્માની કરુણાનું આ છત્વનું ભગવતું લેલાકરણ છે. છેવટે એક શિક્ષા ઉપરથી અન્ય શિક્ષા ઉપર મૂકી દઈને નરકવાસનો અનુભવ લીધો. સરકારી સાવચેતી છતાં મેં આ દશા છે તો જૂના જમાનામાં

રંગી, જલુન દવા અને સ્વચ્છતાના કાનૂનો નહોતા ત્યારે યાત્રીઓની પ્રાણરક્ષા કેવી થતી હશે!

જુદાદેદારનો આ પ્રદેશ ખરેખર રમણીય છે. સામે જ આવેલો પર્વત, તેની ઉપર પર્વતો ગામડાંઓ, તેનાં સરોટિયાં છાપરાવાળાં ઘરો, તેની ગેરુઆ રંગે રંગેલી અરધી ધીવાલો, પગથિયાંવાળાં ખેતરો, પેલી બાલિકા જેવી નહેર, કલકલ વહેતી ધર્મગંગા, ખેતરોમાં કામ કરતા અને વરસાદમાં મેં મંચા રહેતા પહોડી એટલો, બધું વ દસ્ય ધર્મશાળાની જિંવી ઓસરીએથી દેખાય છે. આ પ્રદેશ જમનોત્રી તટ જેવો જ રહેલો છે.

જુદાદેદારમાં ધર્મગંગા અને બાલગંગા નામની બે નાની ગંગાઓનો સંગમ થાય છે. સંગમસ્થાનને ધર્મપ્રયાગ કહે છે. આ નદીઓ બરફાની હુંગરાઓમાંથી નથી નીકળતી પણ બેલકપારમાંથી વહે છે તેથી તેનાં જળ હિમચય કે કંપચેરક નથી. બે જળ બેળાં મળે ત્યાં ઊંડી સમાધિ પાણી હતું. એટલે બંને જળના પ્રવેશ સંગમમાં મેં સ્નાન કર્યું. સંગમમાંથી જળને લોટો લઈને ભગવાન જુદાદેદારના લિંગને અર્ચિયો કયો અને પૂજાપાત્રી થાળી મગાવીને યથાવિધિ પૂજન કર્યું. ધર્મગંગાના સ્નાન પછી અને ધર્મપ્રયાગની યાત્રા પછી આદ્યો 'ધરમ' તો કરવો જ નોઈએ ને?

(ક્રમશઃ)

મન અત્યમય છે

બહાનિયાની ઠીસા દઈને ઉદ્ધાલો પોતાના પુત્ર પેતોદેવને કહ્યું: 'સૌમ્ય, ૫૬૨ દિવસ સુધી કશું ખાઈએ નહિ.' પિતાના આદેશ અનુસાર ૫૬૨ દિવસ સુધી નિરાહાર રહીને પેતોદેવ પિતા પાસે આવ્યો:

'દેવ શું સંભળાવું?'

પિતાએ આજ્ઞા કરી, 'સૌમ્ય, ત્રક, ચલુ અને સામ મંત્ર સંભળાવ.'

પુત્રે દનાશ વાણીમાં જવાબ વાળ્યો: 'દેવ, ક્ષમા કરો. હું સમગ્રા મંત્ર જૂની ગમે છું.'

ત્યાર પછી પિતાની આજ્ઞા અનુસાર પેતોદેવે બોળન કર્યું અને તમામ વેદમંત્ર એની જિહ્વા પર ઉતરી આવ્યા.

ત્યારે પિતાએ પેતોદેવને કહ્યું, 'સૌમ્ય, આજુ' આ મન અત્યમય છે. અતના અમાને તેને મનિ કયાંથી?'

—હાંદોગ-ઉપનિષદ ૧૬૨૨

ચિત્રકળા : દવાઓની દવા

નંદલાલનો પરિશ્રમ જોઈને એકતાર એક વ્યક્તિએ એમને પૂછ્યું, માર્ટર મોશાય! આપ ચિત્ર-નિર્માણમાં આટલો પરિશ્રમ કરી રીતે અને શાથી લો છો? તેમણે જવાબ આપ્યો: “ચિત્ર-નિર્માણમાં પરિશ્રમ હું અવશ્ય લઉં છું, પણ એ પરિશ્રમનો પરિશ્રમરૂપે સ્વીકાર માર્ક શકે તેમ નથી, જેમ જેમ ચિત્રકારની કલ્પના ચિત્રના રૂપમાં મૂર્ત થતી જાય છે તથા જેટલી સફળતામાં મૂર્ત થતી જાય છે એટલો રસ ચિત્રકારને પોતાના કામમાં પડે છે, અને એ રસનો આનંદ અમની કલાતિનો કણે કણે નાશ કરતો રહે છે.”

“મારા પ્રત્યેક ચિત્રની પાછળ એક ઇતિહાસ છે. અને હું તો એમ માનું છું” પણ ખરો કે મારા પ્રત્યેક ચિત્રમાં મારા જ અંતરનાં મુખ-દુઃખ, જય-પરાજય તથા મદાન-હીતારણ” ચિત્રણ થાય છે. માનું” “પાર્વતી” (નંદલાલ બક્ષી) એક પ્રસિદ્ધ ચિત્ર) જુઓ. પાર્વતીનું કંઈ વસ્તુતઃ મારા મનનું કંઈ છે. જ્યાં લગી ચિત્રકારનું મન તાદાત્મ્ય ન સાધી શકે ત્યાં લગી ચિત્રકારની સાધના અધૂરી માનું છું. મારો તો એ અનુભવ છે કે ચિત્રકાર પોતાના ચિત્ર સાથે તાદાત્મ્ય કેળવે ત્યારે જ તેના મનનો બોજ હળવો થાય છે, અને પછી તો પરિશ્રમ અને ચાકનો પ્રશ્ન જ ક્યાં રહે છે?”

*

અમેરિકાના વિખ્યાત ચિત્રકાર થી સેન્ટર દેન-રીએ પણ ચિત્રકળા બાળનમાં કંઈક આવા જ વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે. તેમણે લખ્યું છે કે: “ચિત્રકારના હરેક ચિત્રની પાછળ એની મનસ્વિ-તિની કલાણી-દોષ છે અને તેને કોઈપણ જાણકાર ધરી સહેલાઈથી વાંચી શકે છે.”

આ રૂપમાં ચિત્રકળા કેવળ વિવાસ અથવા વ્યવસાયનું સાધન-માત્ર રહી શકતી નથી. તે અચેતન

મનની અંધિયો દર્શાવનાર તથા યાકચાપાકચા મનને નવી રૂપિત આપનાર એક સરકત

સાધન છે. અને મનોવિજ્ઞાનશાસ્ત્રનાં આચાર્યો તથા માનસિક રોગોના ચિકિત્સકોએ પોતાની પ્રયોગ-શાળાઓ તથા ચિકિત્સા-દ્રોમાં આ નવો પ્રયોગને અપનાવવાનું શરૂ કરી દીધું છે. પાશ્ચાત્ય રોગોના માનસિક રોગોનાં ચિકિત્સા-દ્રોએ તો હવે કેટલાક એવા વિશેષરૂપે પણ રોક્યા છે જેઓ કેવળ ચિત્ર-નિર્માણ દ્વારા જ ચિકિત્સા કરે છે અને તેઓને તેમના આ નવા પ્રયોગમાં ઠીક ઠીક સફળતા થ સાંપડી છે.

માત્ર મનોવૈજ્ઞાનિકોએ જ નહિ, પણ રોજન્ટર સહિ નામના એક અમેરિકન ચિત્રકારે પણ આ દિશામાં મોટા કુતુહલવર્ધક પ્રયોગો કર્યા છે. તેમણે પોતાના પ્રયોગો વિશે લખ્યું છે કે: “પ્રયોગનો આરંભ કરવા પૂર્વે હું માનસિક રોગીઓના અધ્યયન માટે બે વરસ સુધી અંગ્રાફિયે બે-ત્રણ દિવસ ‘ન્યૂ ઓર્લેન્સ મેન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ’માં જતા. શરૂથી મારી દૃષ્ટિ માત્ર ઉપચાર તરફ જ ન રહી, પણ હું એ શોધમાં હતો કે રોગીઓએ ચિત્રરેખા ચિત્રથી રોગીની અનુસ્થિતિનું નિદાન કરવું સંભવિત કે શક્ય છે ખરું? અને હવે હું એ નિર્ણય પર આપ્યો છું કે ખમ્મસ, રોગીઓએ દોરેલા ચિત્રો, રોગીની માનસિક સ્થિતિ સમજવામાં તથા તેમના રોગોનું નિદાન કરવામાં ય. ખૂબ જ સફળ નીવડે તેવું ઉપયોગી સાધન છે.

ન્યારે મને મારી સફળતા પર વિશ્વાસ બેસી ગયો ત્યારે મેં મારો એક કાર્યક્રમ બનાવી લીધો. સૌથી પહેલાં તે રોગીઓને સમાચારપત્રોના ટૂંકકા પર કેલસા પત્તી ચિત્રો દોરાવવાનો આરંભ કર્યો

અને ૨ થી ૮ અહવાડિયા સુધી કાંઈક કલ્પનાના તથા નિર્જીવ 'મોડેસો'ના ચિત્રો બનાવવાતો. હું મારા ચિત્રકલાના શિષ્યો અને રોગીઓમાં બેઠ ન રાખતો. મારા શિષ્યો પેઠે જ, આ રોગીઓને પણ ભાતગતના થતો આદિના પ્રયોગો કરવાની અનુમતિ આપી રાખી હતી. અને તેમને ચિત્ર-નિર્માણ, તેના ક્રમ વગેરે બીજા શિષ્યોને ધોરણે જ દાખવતો 'તો.

આઠ અહવાડિયા પછી ન્યારે હું એમ જાણી લેતો હતો કે હવે રોગી પોતાની સમીની યીજને ઠીક-ઠીક શેતારી શકે છે ત્યારે પછી હું તેની પાસે કલ્પના-ચિત્રો બનાવવાવાનો આરંભ કરતો. આ બીજો ક્રમ પણ ૨ થી ૮ અહવાડિયા સુધીનો રહેતો. આ ગાળામાં હું 'રોગીઓને 'મોડેસો' દેતો નહિ, અને સૌને કહું જ ન્વેયા-કારખા વિના પોતાના મનની યીજ જ ખ્યાલ પરથી બનાવવાનું' કહેતો.

ન્યારે આ ગાળો પણ પીતી જતો, ત્યારે હું 'રોગીઓને પાળીના રંગ (ક્લર પેન્ટ) દેતો. આ કામ માટે પણ ૨ થી ૮ અહવાડિયાનો સમય રાખતો. અને એ પછી હું એમને પૂરી છૂટ આપતો- મનમાં ગેરે તે દોરતો!

મારા આ કાર્યક્રમ પાછળ એક આધાર પણ હતો. પ્રથમ ગાળામાં હું 'કોઈપણ વારતવચનના સાચા પદાર્થ સાથે રોગીનું સામિધ્ય કરાવવાની ચેષ્ટા કરતો હતો અને બાહ્યજગત પ્રત્યે તેના મનમાં અનુશાસનની ભાવના જગાડતો હતો. ન્યારે રોગી કલ્પનાચિત્ર બનાવવા લાગતો, ત્યારે તો પછી તેનાં ચિત્રો માત્ર તેની મનસ્થિતિના પ્રાદ્ જ બની રહેતા.

મને મારા પ્રયોગોમાં ૮૫ ટકા નેટલી સફળતા મળી. મેં અનુભવ્યું કે જેમની માનસિક વિકૃતિ સાધારણ છે તેઓ બહુ જ યોગ્ય સમયમાં જ ચિત્ર-ચિકિત્સા વડે સ્વસ્થ થઈ જાય છે.

એક વાત અહીં વધુ જણાવી દઉં. રોગી ચિત્રમાં શું દોરે છે તેની સાથે ચિકિત્સકને કોઈ સંબંધ નથી. ચિત્ર મારફત ચિકિત્સા કરનારે એ જોવાનું હોય છે કે તે ચિત્રની રેખા, 'સીની અને રંગ કેવાં-કેટલાં છે.' ,

આ એક વૈજ્ઞાનિક દંડના પ્રયોગની હકીકતનું વર્ણન છે, પણ ઉપચાર અને માનસિક શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાના સાધન લેખે ય ચિત્રકલાની ઉપયોગિતાની વાત અધિક રોચક છે. કાશીમાં શ્રી રમાકાંત કંઠાણી નામે એક યાત્રિક બ્રાહ્મણ હતા. એમને કોઈ નીકળ્યો-એવો વકરેલો કે રોજ બે-એક ઈંચ વધે. પછી તો કોઈપણને યત્નમાં ય કોણ નોતરે! તેની આવકનું સાધન પણ સાવ બંધ થઈ ગયું. જીવન તે સાવ દારી બેઠો 'તો. પણ તેના કાકાએ તેને એક ચિત્રકારને ઘેર પહોંચાડી દીધો અને કહ્યું, 'બેટા, હવે અહીં જ કામ શીખો.' કંઠાણીએ કાકાની વાત માની લીધી અને પછી તો કામમાં એવા રસ જાગ્યો કે દિવસ-રાત કોઈ ન્વેયા વગર મચી પડ્યો. સાંજગીને આશ્વર્ય યરી, પણ કહે છે કે તેના કોઈ સાવ મૂળમાંથી ગયો.

*

નવી શક્તિ સંપાદન કરવાને માટે ચિત્રકલાના પ્રયોગ કરનારાઓ પૈકી સર વિન્સન્ટ વર્મિસ વિખ્યાત છે. એમને એકવાર એક પત્રકારે પૂછ્યું: 'મહેશ્વ! આ ઉંધરે પણ આપ આટલું વ્યસ્ત જીવન માળો છો, કૃપા કરીને આપ એ જગ્યાવસી કે એ શક્તિ આપ કયાંથી મેળવી છો?' વર્મિસે પોતાની સહજ મંલીર મુદ્રામાં જવાબ વાળ્યો: 'મારા અક્ષય શક્તિ-સ્ત્રોત મારા રાજનીતિક જીવનથી બિશ્વકુલ જુદો જ છે. આટલો વ્યસ્ત હોવા છતાં હું 'દેશમાં તે કામ માટે સમય મેળવી લેતો હોઉં છું.' મને ન્યારે પણ સ્વેજ અમયું' ય એમ લાગે કે વધારે કામને લીધે હવે થાક વરતાય છે ત્યારે હું 'કોઈ સરોવરને કિનારે અથવા કોઈ પર્વત પર ચાલો જઈ છું' અને ત્યાં જઈને રાજનીતિને પૂરી જાડી જઈને ચિત્રાંકનમાં મચ્યો રહું છું.' લેન્ડરકેપ માટે મારે પ્રકૃતિની નાનામાં નાની યીજને પણ ખૂબ જ ઝીલવટથી જોવી પડે છે. અને તેથી સામાન્ય પર્વટીય કરનારને મને તેથી કંઈએ જાન્યેરી શક્તિ અને નવા જ ઉત્સાહ લઈને પાછો મારા કામમાં ઝૂકવું છું.

મારા એ અનુભવ છે કે ચિત્રનિર્માણ માણસનાં

મનને વિશ્રામ દેનાર તથા અંતરની પીડાને ક્ષમાવ-
નાર સર્વોત્તમ સાધન છે.’

*

અર્ચિસ જ નહિ, અમેરિકાના માછ પ્રમુખ
આઈઝન હોવર પણ ચિત્રકલાના આ અદ્ભુત શુશ્રુષી
પરિચિત છે. ખીખ વિશ્વયુદ્ધ ટોકલું પરિશ્રમ કરી
કરીને તેમને માનસિક થકાવટ વરતાવા લાગી. એ
થકાવટને મિટાવવા માટે એમણે શોખરૂપે ચિત્રકલાનો
અભ્યાસ આરંભ્યો. અને હવે તેના ફળથી તેઓ
એટલા તો પ્રભાવિત છે કે ચૂટગ્રીમા પોને ચૂટાર્થ
આપ્યા તે દિવસે જ સાંજે કામ પતાવી ઘેર જવાને
બદલે તેઓ સીધા પોતાના સ્ટુડિયોમાં ગયા અને
ચિત્રો દોરવા લાગ્યા.

આવી જ એમની એક ખીજ વાત છે. જ્યારે
તેઓ પેરિસ ગયા ત્યાં ત્યારે તેમણે કોઈ ખબર પાર્સીમાં
કે ખીજે-ત્રીજે જવાની સાફ ના બાકી દીધી અને
રાજ પ્રમાણના પટોરમાં ચિત્રકલામાં જ સમય વ્યતીત
કરતા. તેઓ કહેતા : ‘ચિત્રકલાએ મને નવો પ્રાણ,
નવું બળ અને નવી સૂતિ’ દીધી છે, થાકેલા મનને પાછું
તાણું’ ખનાવવા માટે એથી સારી કોઈ ચીજ નથી.
તેથી તેને મારા શોખની ચીજ ખનાવી લીધી છે અને
મને કુદસદ મળી કે હું તેમાં જ લાગી જાઉં છું.’

આટલા દૂંધા ગાળામાં જ આઈઝન હોવરને
પોતાના આ કામમાં જે સફળતા મળી છે તે જ ભારે
આશ્ચર્યની બાબત છે. તેમનું એક ચિત્ર ૨૬૦૦ ડોલર
(લગભગ ૧૩૦૦૦ રૂપિયા)માં ખરીદાયું હતું. ચિત્ર-
વિવેચકોનું કહેવું એમ છે કે પ્રમુખની રંગ પસંદગી
ઘણી જ સુરુચિપૂર્ણ હોય છે અને ખીજું કે એમના
ચિત્રોમાં એમની મૌલિકતા તરીકે ટોચે આવે છે.

*

અંતકાળે રામનામ

સાધુચરિત મોટા માધવરાવ પેશાના અંતકાળની વાત છે. એ મહાપુરુષ મરણ-
પથારીએ પડ્યા હતા. ખૂબ કષ્ટ થયો હતો. કંઈ પર્ષવસાન અતિસારમાં કરી શકાય છે.
માધવરાવે ધૈર્યને કહ્યું : ‘મારો કંઈ મરી જાય અને અતિસાર થાય એવું કરો. એટલે
‘રામનામ લેવાને મોડું છે’ થાય.’

—વિનોબાજી

માછ પ્રિટિશ વડાપ્રધાન સર એન્થની ઇડન પણ
ચિત્રકાર છે. એમની કૃતિઓ જોઈને કોઈ એમ ન
કહી શકે કે આ નવસિખાઉ આદમીએ શોખ ખાતર,
દોરેથી કૃતિઓ છે. ચિત્ર બનાવવામાં તેઓ ભારે
સાધનાની ને ચીવટ રાખે છે. અઘવાડિએ એક દિવસ
તો તેઓ જરૂર પોતાને ગામડે ચાલ્યા જાય છે અને
દિવસભર ચિત્રકલાની જ સાધના કરે છે.

એણા માણસોને ખતર હતો કે ભારતની રાજ-
નીતિ વિષયક સમરપાઓ ઉઠેવામાં મદદ કરનાર
લોડ’ એવેન્કન’ડર-જેઓ ‘કેમિન્ટ મિશન’માં ભારત
આવ્યા હતા-પણ ચિત્રકાર છે, જે વખતે તેઓ કો
કાંઈ ગવર્નર જનરલ હતા, ત્યારે તેમણે કોનેકામાં
કેક લેન્ડરૂપ દોરેના. એક વખત એક કવનમાં વાત
ચીનમાં તેમણે કહેયું કે : ‘પી’ઝી મારી એવી સંચિની
છે કે કોણ જાણ કેમ પણ તે મારી વેદનાઓ
પારખી-પાખી જાય છે હું’ પોતે પણ કવચિત-કથા
રેક તો નેનો આ અદ્ભુત શુશ્રુષાએ આશ્ચર્યમાં
ગરક થઈ જાઉં છું. અને જ્યારે તે રંગમાં ફૂગી
મારીને કાળજ પર રમવા લાગે છે ત્યારે સ્વાય એ
વાત ધ્યાનમાં રાખે છે કે કેમ અને કયા રૂપે તે મારા
અંતરનાં આનંદ અને સારથને જમાડીને મારી વેદના
પર વિજય પ્રાપ્ત કરાવે. મારો એ અનુભવ છે કે
તે એ કાચમાં સદાયે સંજ્ઞ થઈ છે.’

ભારતના કલાગુરુ અરવીન્દ્રનાથ ઠાકુર પોતાના
સિંબોને આરાધનરાર કહેતા જ કે : ‘ચિત્રકલાને હું
એક સાધના માનું છું. કોઈ ચોગી જેમ ચોગને
મહત્ત્વ આપે તેમ અને તેટલું જ મહત્ત્વ હું તેને
આપું છું. ચોગમાં મનને શાંતિ દેવાની અને આત્માનો
સ્તર ઊંચે લાવવાની નેટવી શક્તિ છે, જસ એટલી
જ ચિત્રકલામાં છે.’

વિનોબાની દૃષ્ટાંતકથાઓ

આસક્તિનો પ્રતાપ

મને એક ન્યાયાધીશની વાત યાદ આવે છે. એક ન્યાયાધીશ હતો. એકઠો યુનેઝરોને તેણે ફાંખીની સજા કરી હતી. પણ એક દિવસ તેના પોતાના દીકરાને ખૂની તરીકે તેની સામે ખડો કરવામાં આવ્યો. દીકરા પર યુધાયેલો ખૂનનો આરોપ સાબિત થયો ને તેને ફાંસીની સજા કરવાનું એ ન્યાયાધીશને માથે આવ્યું. પણ તેમ કરતાં એ ન્યાયાધીશ અચકાયો. એટલે તેણે બુદ્ધિવાદભરી વાતો કરવા માંડી. ‘ફાંખીની સજા અમાનુષી છે; એવી સજા કરવાનું માણસને શોભતું નથી. માણસના સુધરવાની આશા એને લીધે રહેતી નથી. ખૂન કરનારે લાગણીના આવેશમાં આવી ખૂન કર્યું’ પણ તેની આંખ પરનાં લોહીનાં પડળ બિતરી ગયા પછી તે માણસને ગંભીરતાથી જોયકીને ફાંખીએ લટકાવીને મારવાનું કામ સમાજની માણસાઈને નીચું નેવડાવનારું તેમ જ કાઠ લગાડનારું છે.’ આ ને આવા બધા મુદ્દા ન્યાયાધીશે રજૂ કરવા માંડ્યા. આ છોકરો સામે આવ્યો ન હોત તો મરતાં મુખી ન્યાયાધીશ સાહેબ ખાસ ફાંખીની સજાઓ દીપતા રહ્યા હોત. દીકરા પરના મમત્વને લીધે ન્યાયાધીશ આ પ્રમાણે યોગ્ય લાગ્યો હતો. તેનું એ યોગ્ય અંતરનું નહોતું. તે આસક્તિજન્ય હતું, દીકરા પરની આસક્તિ માંગી પેદા થયું હતું. ‘આ મારો દીકરો છે’ એવા મમત્વમાંથી નિર્માણ થયેલું એ સાહિત્ય હતું, કવિતા હતી.

ઈશ્વરની કુટેવ

તુકાતમની બક્તિ એક શિવાજી મહારાજને

તેમને માટે ઘણા માનની લાગણી થતી. એક વખત પાલખી વગેરે મોકલી તેમણે તેનું સન્માન કરવાનું ચરૂ કર્યું. પોતાના સ્વાગતને આવો કાંઈ ભેદ તુકાતમને ખૂબ દુઃખ થયું. તેમણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો, આ મારી બક્તિનું ફળ? આને સાડુ હું ઈશ્વરની બક્તિ કરું છું? તેમને થયું કે માનસન્માનનું ફળ બતાવી ઈશ્વર ભણે કે પોતાને અળગા કરવા મળે છે. તેમણે કહ્યું: ‘માડું અંતર જાણી લઈ તું મારી કથ કથ ટાળવાનો પ્રયાસ કરીશ. હું પાંડુરંગ! તને આ બહુ ખૂરી ટેવ છે. હું ઈશ્વર, તારી ટેવ સારી નથી. તું આવાં મજાવાં પ્રલોભનો બતાવી મને કાઢવા માગતો હશે. તારા મનમાં તું કહેતો હશે કે આ બધા બારણેથી ટળે તો સાડું! પણ હું કંઈ કાચો નથી. હું તારા પગ નેરથી પકડીને બેસીશ.’ બક્તિ લક્ષ્મીને સ્વધર્મ છે અને બક્તિને બીજાં ફળોના ફળગા કૂટવા ન દેવા એ જ તેની જીવનકળા છે.

શ્રીકૃષ્ણનો કર્મયોગ

મહાભારતની લડાઈમાં સાંજ પડતાં વેંત બધા લડનારા સંખ્યા વગેરે કર્મ આટોપવાને જતા. પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ રથના ઘોડા છોડી તેમને પાછી પાવાને લઈ જતા, તેમને ખરેખરે કરતા, તેમના શરીરમાંના કાંટા નર્તકો, કાઢતા. આ સેવામાં ભગવાનને શો આનંદ? તેમ પૂવતો! કવિ એ વર્ણન કરતાં શકતા નથી. પોતાનાં પીતાંબરમાં અંદી લઈ જઈ ઘોડાને આપનારા તે પાર્થસારથિની મૂર્તિ નજર સામે લાવે અને કર્મયોગમાં રહેલા આનંદનો ખ્યાલ સમજ લે.

દોષ અને દયા

દો. ઉચ્ચંદ્ર ભટ્ટ

ગુરૂસ્થાનમાં ઇઝમીર શહેર છે. એલું બીજું નામ રમીરના. બહુ વર્ષો પહેલાં એમાં એક બાઈએ કંઈ નિંદવાલાયક કામ કર્યું. કાઝીએ એને યુનેગાર દરાવી સજા કરી. ઝૂકરદમેા પૂરો થયા બાદ એ બાઈને અદાલતમાંથી અવાવી એ સૈનિકો કેદખાને લઈ જતા હતા. આકાશમાં ઠીસડું પંખી નીચે પડે એવો તાપ હતો. એક સૈનિક બાઈની આગળ ચાલતો હતો અને એક તેની પાછળ. એ બંનેની વચ્ચે યુનેગાર દરાવાયેલી બાઈ નીચે મોઢે ચાલતી હતી. એના પગમાં ભેડી હતી. એ ચાલતી ત્યારે ભેડીતો અવાજ સંભળાયા કરતો. ચાલતાં ચાલતાં ત્રણેય જણાં નદીના કિનારા પાસેથી પસાર થતા હતાં ત્યારે ભેડીતો અવાજ સંભળાતો એકાએક બંધ થઈ ગયો.

સૈનિકોએ પાછા ફરીને જોયું તો એક ફૂતરું નદીને કિનારે પડેલું હતું. તે જુલ્મું, તરસું અને અશક્ત જણાતું હતું. એની સૂત્રી જીભ લંબાવી લંબાવીને નદીના પ્રવાહમાંથી પાણી પીતા-ચાટતા એ ફૂતરું દિશાં મારતું હતું, પણ એની અશક્ત જીભ પ્રવાહના પાણીને પકાડી શકતી નહોતી. બાઈ તો એ ફૂતરા પાસે બેસી રહી ગઈ હતી. એણે એની મોજડી ઉતારી હતી. એ મોજડીમાં તે પાણી ભરી ની હતી અને ફૂતરાનાં મોમાં એક હાથે પાણીની મંદ મંદ ખાર કરતી હતી. એનો બીજો હાથ ફૂતરાના ઘાથા ઉપર તે ફેરવતી હતી. ફૂતરાને સાતો વળવા માંડી એટલે બાઈ આગળ ચાલવા માંડ્યું.

એટલામાં એણે એણે એક અવાજ આપ્યો: 'રક નઓ!'

'અરે! આ તો નદીને કિનારે આવેલા મહેલના ઝરખામાં બેસેલા મુલતાન ખરબરદિગરનો અવજન

છે.' એક સૈનિક બોલી બેઠો.

'સુવનાનનો એક ફાટી નીકળે છે શું? આપણે શોકાયા અને આ બદાને કુતાને પાણી પાવા દીધું. એ આપણી કમર થઈ ગઈ! બેશક આપણને મુલતાન હવે બરતરફ કરશે.' બીજા સૈનિકે ચિંતા વ્યક્ત કરી.

ત્યાં તો એક પહેરેગીર દોડતો આવી પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું: 'નામદાર તમને બધાને બોલાવે છે! સુવનાન બની ગયેલા સૈનિકો યુનેગાર બાઈને લઈ સુવનાન સમક્ષ ખડા થયા. સુવનાને કહ્યું: 'બહાદુરો! તમે મારી તરફ તમારી ફરજ બરાબર બજાવે છે એની મને ખુશી છે; પણ આ બાનુએ ખુદા તરફ પણ એની ફરજ બજાવી તે તમે જોયું?...આ બાનુથી એના બહુ કિસ્મતને લીધે કોઈ તકરાર થઈ ગઈ હશે. પણ હું જોઈ શક્યો છું કે એલું દિલ દયાળુ છે. એણે કરેલા દોષ કરતાં એણે જતાવેલી દયા બહુ મોટી છે.'

પછી મુલતાને એ બાઈ તરફ ફરી કહ્યું, 'ખુદાને દિલમાં સાફી રાખી તું મને—નારા આ નાખીલ બાઈને વચન આપ કે હવે પછી તું હરગીઝ કોઈ ખોકું કામ નહિ કરે.' એક રક બહેનનું એના ગરીબનવાઝ બાઈને અધર વચન છે—એમ કહેતાં એ બાઈનો કંઈ બરાઈ આવ્યો; અને તે કંઈ પણ આગળ બેસે તે પહેલાં તો સુવનાને કહ્યું: 'તો... ખુદાનો આ બંદો તને માફ કરે છે.'

બાઈને મુક્ત કરી, સુવનાનને કુર્નિસ બજાવી, સૈનિકો ચાલતા થયા. મૂંઝે મોઢે અને હળવા બનેને છતાં બારે હેરે બાઈ મહેલની બહાર નીકળી ગઈ.

આરે તે નદી વાસે થઈ પાંચી જતી હતી ત્યારે તેણે એક પહેરેગીરને પેના ફૂતરાને શેટવી અવડાવવાનો પ્રયત્ન કરતો જોયો.

વાચરા

લરિનભાઈ રાહ

પરમ સુખ : પરમ સત્ય : પરમ જ્ઞાન 1

એક રાષ્ટ્ર તરીકે આપણા ઉદ્દેશમાં આ વર્ષો ભરપૂર કીવત ભરનારાં હોવા ન્દેઈએ. આ વર્ષોની આપણી સૌથી મોટી લાક્ષણિકતા એ છે કે આપણી ભાવના, ઉત્કંઠા અને આકાંક્ષાઓને કુદાની કુદાવીને આયોજનની જબર ખૂન ઊભી કરવામાં આવી છે. આયોજનની એ દોડમાં સમાજનાં નીતિ, ધર્મ, વહેવાર આદી નય તો છે! આદી જતા એવું થોડાપૂર એ થેલછાતું છે. પરિણામે આપણા રાષ્ટ્રજનનું પરમ સુખ આપણી પંચવર્ષીય યોજના બની; આપણા સમગ્ર જાહેરજનનું પરમ સત્ય પંચવર્ષીય યોજના બની.

પહેલી પંચવરનીની ક્રમાણી

પ્રથમ પંચવર્ષીય યોજના વખતે તો રાજાસાવિક જ આપણે નવાસવા હતા. આ જાજરમાન શબ્દનો મહિમા થનને વળગે તેવા હતા. આયોજન એટલે ઉલોગોનો યુગ્મધાર એવી ભાળી માન્યતા સાથે આપણે મારે પડ્યા. પરંતુ જે કંઈ નેર પહેલી પંચવર્ષીય યોજના કરી બતાવવાની હતી તે આખરે તો તરતી 'ખેતીવાડીની' કેડ પર જ હોઈ શકે તે રીકરીક મોડું આપણને સમજ્યું. મોટા ઔલોગી-કરણના ઠોડ ખાજુએ રાખીને અધવચ્ચે આપણે અનને રૂપિયા ખચીને પણ મળે ત્યાંથી અનાજ ખેતી લાવવાના કામમાં લાગી જવું પડ્યું હતું.

બીજી પંચવરનીની પ્રાપ્તિ

જમતના તાતને મિચ્છામિ દુઝ્ઝડ' કરી, અજ-ઉત્પાદન પાછું રીકરીક કરીને આપણે બીજી પંચવર્ષીય યોજનામાં આવી ચડ્યા. દેશની જરૂરિયાત અને ગોરવ બન્નેને ન્યાય આપે તેવા યોજાદ અને ભારે પત્રોના ઉત્પાદનનાં કારખાનાઓ બીજી પંચવર્ષીયની લાક્ષણિકતા બની રચા. સાથે સાથે એક વખત આદરી ચૂકેલા અથવા આદરવાનું નક્કી કરી મેટા હતા તેવી જગસિંચન અને વિષુન ઉત્પાદનની જગી યોજનાઓ પણ તામીનુમીને પૂરી કરવામાં આપણે પડ્યા હતા. બીજી પંચવર્ષીય યોજનામાં નેવાયું કે લક્ષ્યાંક સિદ્ધ કરવા મારેના સંજીન ખર્ચમાં ગાંતા

રહી ગયો હતો. કરોડો રૂપિયાવાળા યોજનાઓનો ખર્ચ આગળ વધતાં વધતાં બમણો બની ગયો હતો. આપણી ઉમદા ભાવનાઓ છતાં આ પ્રયત્નોને અંતે પણ મેકારીને પહેંચી વળવાને બદલે તે તો આપણાથી આગળને આગળ ચાલતી રહેવાની હતી. અને જે રિદ્ધિ-સિદ્ધિ આયોજનથી ઉત્પન્ન થવાની હતી તેના ફળ સમાજને સરખે વરાડે પહેંચવાને બદલે થોડાક પહેંચવાળા માણસોના હાથમાં વધારે પડતા પકડાઈ જઈ રહ્યા છે તેમ પણ બીજી પંચવર્ષીય યોજનાએ નેયું.

બુદ્ધિનું આધ્યાસન

પરંતુ બુદ્ધિનું આપણને આધ્યાસન હતું કે મોટીમોટી નદીઓ અને બધોની યોજનાઓને અને જગી કારખાનાઓને ફળવાનો વખત તો હજુ ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન ચાલ્યો આવવાનો હતો. ત્રીજી યોજનાનો ભય

ઉમંગથી આપણે ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજનાના પહેલા વર્ષમાં ચાલ્યા જઈએ છીએ તેવામાં કિલ્લોલ કરતા પંખીને ચટ દઈને કોઈ પૂરી દે તેમ વિદેશી ડુંગિયામજની નાદારીનો ભય અને જેના મોટા મનોરથે ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના કુતી રહી હતી તે વિદેશી સહાયની ઓચિંતી ના એ અસાધારણ કટોકટી ઊભી કરી દીધી છે. હકીકતે તો આર્થિક મંભેગેનું અમ કેઈ પરિણામ નથી પરંતુ ચેતખે

ચોખ્ખી રાજદારી સુગતો આ સવાલ છે. ભારતને ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન આપવાની ૨૦૦૦ કરોડની મદદ આપવાનું અમેરિકાનું અને તેના બ્રિટિશ, ફ્રેન્ચ અને જર્મન મળતીઆઓનું મન દિનપ્રતિદિન ઝોપું થતું જાય છે. એને અમેરિકન રાજનીતિનું ત્રાણ પશુ કહી શકાય તેમ નથી. એ તો ચોખ્ખી છડતી છે.

યોજનાઓ કુળાઉ નથી

ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજનાનું નાક દબાવવાનો બહારથી આમ પ્રયત્ન થાય છે અને અંદર નજર નાખતાં જણાય છે કે હવે તો કરવેરાનો ઘડો ભરાઈ ગયો છે. હવે વધુ ભારજી લોકો ખર્ચી નહિ લે. ભાવતાલ ધૂનકા બોલાવી રહ્યા છે, અને સરદદ તોડવા માગતા દુશ્મનને ઝાલો, તીડનાં રાજાને ખાળો, તો સંસાર ખારો કરી રહેલી મેંધવારીને પણ પકડો એવા આતંનાદ ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજનાને સરકારી રહ્યો છે. તેમાં જે ઓલોગિક શક્તિ પહેલી બે પંચવર્ષીય યોજનાઓના જોમથી પેદા થઈ છે તેને સંતોષવા માટે કાલસો, વીજળી અને વાહન-વ્યવહાર બારે ઝોલો પડી રહ્યો છે. આ મોટી મૂંઝવણ વખતે સૌથી મોટી હલુપ તો એ દેખાઈ આવી છે કે હવે પછીના કામો અને યોજનાઓ માટેની મૂડી જોની કરી આપવાની શક્તિ પહેલી બે પંચવર્ષીય યોજનાઓએ આપણને આપી નથી. અજાણે રૂપિયા જેમાં નાખવા ષડયા છે તે સરકારી કારખાનાઓ જરૂરી કમાણી આપી નથી શક્યા.

અમેરિકન દાંડ

અને અમેરિકાએ ભારત સાથે દાંડ કાઢવાનો મોઢો લઈ લીધો. ગોવા વખતે પણ મનઃકૂખનો ગણુગણુટ અમેરિકામાંથી સંલગાવો હતો પરંતુ તેમાં બહુ બળુ તો એણે લોહીનો ડંખ અને વિશેષ નોટોના ખડિયા રાજ્ય પોટુંથળની આગરનો સવાલ હતો. તે માદ કાશ્મીર અમેરિકાના હાથમાં આવ્યું અને અમેરિકાનો જીવ ખાઈ રહેવા તેના લસકરી આગ્રિત પાકિસ્તાનને પંપાગવાનો તેમાં સવાલ હતો. પરંતુ ભારતની વિનંતીઓને રજાગ્યા બાદ ભારતે

રશિયાના મોગ ફાઈટર-વિમાનોની ખરીદો માટે પગલાં ભરવા માંડ્યા ત્યારે અમેરિકાનું લોહી ખરેખર ઉકળી આવ્યું છે. પોતાના આગ્રિતો પોટુંગાલ અને પાકિસ્તાનને ભારત નારાજ કરાવે ત્યાં સુધી તો રીક પરતું હવે તો જેની સામે જીવસટોસટની અયગમજી અમેરિકાએ ઉપાડી છે તે રશિયા સાથે જ ઉધારી 'લડાયક' પ્રીત ભારતને કરવી પડે તે અમેરિકાથી સાંખી શકાતું નથી.

અમેરિકન સ્વાથ

પરંતુ અમેરિકાને ગમે તેટલા લાલપીળાં આવતા હોય તોપણ રોસી પણ જાય અને જન્મ ધર ભાગી જાય તેમ ભારત તેની સ્વતંત્રતા અંગે થકા દેવાર નથી તેમ વડાપ્રધાને સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે. ખાનડુ ભાવતાલ ટકાવી રાખવા માટે કરોડો રૂપિયા પી કોઠી ખાળી નાખતા ન અચકાનાર અમેરિકા તેના રાજકીય ભાવતાલ ટકાવી રાખવા યુગરસારીઆ જેવા સામ્યવાદી-સરમુલત્યારી દેશને નાણાં અને શસ્ત્રો ખન્ને આપી રહ્યું એ તો ભારતને આર્થિક મદદ આપવાનું આશુ રાખવામાં પોતાનો સ્વાથ જેવા વગર આખરે રહી શકશે નહિ.

પાશ્વર્ય જૂથમાં આંતરિક ખટરાગ

ભારતના પ્રજાસત્તે જવા આસપાસ પણ નજર નાખી લેવી જરૂરી છે. માત્ર વાતોના જ નહિ પરંતુ સંકળાઓના હિતોની અને રીપી ભોહીની સગાઈ ધરાવનાર બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને જર્મની સાથેના અમેરિકાના જે ખટરાગો જાહેર થઈ રહ્યા છે તે પહેલી નજરે તો માન્યમાં ન આવે તેવા છે. તેમને તો એકી સાથે જ તરવાવું કે ફૂલવાવું છે છતાં જે બર્લિન અમેરિકા છોડી દેશે અને સોદામાં રશિયાને ગળી જવા દેશે તેવા મજબૂત અવિશ્વાસ જર્મની ધરાવે છે અને વળતા હવાયા પોલિચ્ઠન ખાતેના જર્મન એન્ગીને અમેરિકાએ હમણાં જ કાઢી ચૂક્યા. ફ્રાન્સ જર્મની સાથે ગઈ યુગરી જૂથી જવા તૈયાર છે પરંતુ બ્રિટનને તો યુરોપી સમાન ખામરને નામે ઘુસલિયું જ ગણે છે અને અટકાવવા પ્રયત્ન કરે છે. અમેરિકાને ઐટોમિક ધીંગાણામાં ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લેન્ડને હોમવા

છે પરંતુ એ દેશો પોતાના અણુશક્તિ ધરાવે તેમ થવા દેવું નથી; કેટલેક ચલ્લાકાટ અમેરિકા બધા જ દેશો સાથે જોડો કરી વગર રહી જ સકતું નથી. એ બે સમજાવું તો અમેરિકામાં કોઈ છીંક આવે તો તેને પણ આપણી સામેના અણુકળા ગણતાં આપણે અટકીશું અને એટલે જોરતો જોડી શકીએ.

બારીક પરીચ્છિત

દેશકાળ જરૂર બારીક છે. ગાંધીજીને જોને માથે હાથ મુકાયો હતો તેવા ભારત જેવા નિલાવાન દેશ આજની દુનિયામાં આનરજોર છવવું તે સરસખ્યા સમાન છે. અમેરિકા, બ્રિટન અને જર્મની છેડાઈ પડ્યા છે. ચીન આપણું લોહી આપ્યું છે. પાકિસ્તાન ભારત રંગડ સર્વિસ ને કોઈ માગે તેને—અમેરિકાને અને ચીનને પણ—માડે આપવા હમેશા તૈયાર છે. આપણા સુખદુઃખના મેડુ જેવા મિત્રો પ્રતિષ્ઠિત અને મુશાસાવીયા પણ આખરે સરમુખતયાશી નીચે છે તે જૂઠું ન જોઈએ. ત્યારે સાત્રાજ્યોમાંથી મુક્ત થઈ રહેલા લોકો જેટલું આફ્રિકા આપણાથી દૂર જઈ રહ્યું છે. ડઝનેક જેટલા આફ્રિકન દેશો કાન્સને માથે ચડાવે છે અને મનરાવીયા પાવસ તરીકે જોળખાય છે. ત્યારે રૂઝનીમાઆ અને ધાના જેવા વધારે અવસ્થિત દેશો પણ ભારતને મુખીને કાસાળેન્કા પાવસ નામનું વ્યૂહ રચીને મોટાઈ મેળવવામાં પડ્યા છે. ગઈકાલે સુધીના આ ગાદ મિત્રો જીવટાનું નવી-રિસ્તીને મેલું મારે છે કે પશ્ચિમી દેશોની આર્થિક મદદની લાલચે ભારતે સાત્રાજ્યવાદીઓ પર પ્રહાર કરવાનું હવે બંધ કર્યું છે!

યુનોના આક્રમ અનુભવો

આ સંલોગોમાં યુનોના અનુભવ ખારોઝર જેવો થાય તેમાં નવાઈ નહોતી. આપણે સામવાદી ચીનનો દોલ ત્યાં પોટતા રહ્યા છીએ તે પણ ધકુલને ખારું ઝેર જેવું લાગ્યું છે. ડોગોમાં અધપક્ષ સૈન્ય પરાણે મોકલાવીને પછી ઉપર રહીને માર ખવડાવવાની યુનોની રીત આંચકા ઝાંપનરી હતી. હવે સલામતી સમિતિમાં ડી-વેવેરાનું આયોજન અને કેનેડીનું અમેરિકા કારમીર અને ભારતની વગોવણી કરવા દરાવ લાવે

છે! દુનિયાના આ અનુભવો ત્યાં જ્યાં કયાશ રહી ગઇ હશે ત્યાં ત્યાં હારતનું વધારે પાકું ધકનર કરશે. લાઓસનું ત્રેખડ હવે ફાર્મોસા

લાઓસમાં તથા રાજકુમારેનું ત્રેખડ હવે પૂરું થયું છે અને અઘડા રહ્યો તેવો આતમસંતાપ લેવા દુનિયા ગયાન કરી રહી છે. એમ પણ બને કે લાઓસમાં યુગ્મદ દખાવાઇ દેવાનું હોય. ફાર્મોસા લાઓસને શ્વાને તંબ તખ્તા પર આવવા તૈયાર છે. સ્થળ ફરે છે. પાને અને વસતુ તો એના એ જ છે. ચીનને ઉત્તરે કોરિયા, દક્ષિણે વીએટનામ અને ચાઇનેઝ તથા પશ્ચિમે ફાર્મોસામાંથી કાળ આવી રહ્યો દેખાય છે.

* * *

ભારતની લાવિ વ્યવસ્થા

ભારતની લાવિ વ્યવસ્થા વિશે પોતાનું મન જોસવા જવાહરલાલ નેહરુ તૈયાર નથી. પરંતુ હમણાં જ કોંગ્રેસ જાલોમેન્ટરી પક્ષના (અધી ઉપરના બે મુરતિયા માફક) બે ઉપનેતાઓ નક્કી કરવામાં આવ્યા છે ત્યારે ને થોડા ઘણા સંજોગો પડિતજીએ આ પ્રશ્ન પર આપ્યા છે તેને એક સાથે લાંચતા કોપડે ઉકલરી નહિ તો ચે હળવો તો બનશે.

ઉપનેતા કોણ

એમની હેલ્થી વિદેશવાતા વખતે તેમના વારસદાર બગે પૂજવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું: “આજે તો એવું છે કે ને જુવેચકે પણ કોઈ વાત કું બહાર પાડી દઉં તો ધખ્ખીની પડા-પડીમાં તે પીખાઈ જ નાય.”

ને મોલાના આઝાદ અને પંડિત પંત રકબક વગર ઉપનેતા બની શક્યા હતા તો અત્યારે કેમ કોઈને બનાવી નથી શકાવું એમ પૂજવામાં આવ્યું ત્યારે નેહરુએ કહ્યું છે કે “મોલાના આઝાદ અને પંતજી એવા કોંગ્રેસ અધ્યક્ષીઓ હતા કે તેઓ આયોજાપ ઉપનેતાને રથાને આવતા હતા.”

હેલ્થી અખખારી પરિવર્ધમાં થોડા દહાડા પૂર્વે પંડિતજીએ આ જ પ્રશ્ન પર જવાબો દેતી વખતે ટકાર કરી હતી કે નેહરુ પછી વડાપ્રધાનેપદે આવનાર

વ્યક્તિઓ હવે તો નેહરુના અંત નેટલી રાહ જોવાને
પણ તૈયાર નથી. એટલી દોડાદોડી કરી ચૂકી છે.

આનો મર્મ શો છે?

ઉપનેતાનો આદર્શ

વડાપ્રધાન નેહરુનું સ્થાન પૂરી રીતે તેની સંભ-
વિત વ્યક્તિઓના નામમાં મોરારજીભાઈ દેસાઈનો
અવગત ઉદ્દેશ્ય થાય છે. જે બિચારા નામને ઈશ્વરીની
પડાપડીમાંથી પીંખાઈ જતું બચાવવા નેહરુ ઇચ્છતા
હશે તેવા 'બિચારા' મોરારજીભાઈ દેસાઈ તો નથી
તે તેમને જોળખનારા સૌ કોઈ જાણે છે.

મૌલાના આઝાદ અને પંતજી જેવા પ્રથમ
પંક્તિના આગેવાન હતા તેવા મોરારજીભાઈ દેસાઈને
ગણવામાં પંક્તિજીને કુરુચી પડે છે તેવા પણ
અર્થ નીકળે છે. અને નેહરુના જવાની રાહ જોવા નેટલી
પણ પીરજ નથી તેમા ઉલ્લેખ કોનો કોનો હશે?

જે મોરારજીભાઈ અગે આ આશામાં વડાપ્રધાન
જોખ્ખી રજૂતા ન કરતા હોય તો તેનો અર્થ તેઓ
તેમને નાપસંદ છે એવો જ હોય. જોઈએ તેવું
નથી. ભારતને આવતા વંશોમાં જે જાતની નેતા-
ગીરીની જરૂર પડવાની છે તેને પડેલી વળવા માટે
નેહરુ તેમને આદર્શ વ્યક્તિ ગણતા પણ ન હોય.
મક્કમતા, વહીવટી વેધકતા ઉપરાંત ડેશની ગિમ્મિઓ
અને છુદ્ધિ બળને આકર્ષી શકે તેવી શક્તિ પર
તેઓ કશા જ ભાર મૂકતા હશે. તેમનું નિધાન અને
નિર્વાણ કેટલા સાચા છે તે તો નામ પાડે ત્યારે જ
ખબર પડે.

દિલ્હીની એ પરિપટો

નવી દિલ્હીમાં ઉપદાતાપરી જે મહત્વની પરિપટો
મળી ગઈ. સુદૃઢ રાષ્ટ્રીયતા-ભાવાત્મક એકત્વ-માટેની

પરિપટની કારોબારીએ મહત્વના નિર્ધાર વ્યક્ત કર્યા
એમાં આંગળી ચીંધવાનું પુષ્કલ તો હતું જ. એ જો
એક સજાગતો પ્રજા હોય તો તેની પાછળ બધી શક્તિ
ખરચવાનો પુરુષાર્થ જોવાતો હતો બાકી છે.

અલ્પશક્તિ વિરોધી પરિપટ પણ ભારતમાં ગાંધી
શાંતિ સંધે લારી. બરોબર એ જ વખતે ભારત
કાઈટર વિમાનો રશિયા આપે તો તેની પાસેથી
ખરીદવા જાય, મથામૂલ બન્યું હતું અને દુનિયામાં
તેની મોટી ચર્ચા થાટી નીકળી હતી! ભાગ્યવીર
નેનાઓએ ભાતભાતના સૂચનો કર્યા હતા. પરિપટની
ફળ પાકે તેટલો વરાખ આપવા દોડતી દુનિયા કર્યા
તૈયાર હતી? કાશ્મીર, હામેઈસાની તંગ વાતોમાં આ
નવી દિલ્હીની પરિપટનો અવાજ દબાઈ ગયો.

જયપ્રકાશજીને સત્યાગ્રહ

પરંતુ જયપ્રકાશ નારાયણ પેસિફિકમાં અમેરિકા
અલ્પધાકા કરે છે ત્યાં શાંતિના સત્યાગ્રહનું વહાણ
બંધ જવા મક્કમ છે. તેઓ સ્વાના યશો તોપણ
પહેંચશે તે પહેલાં અમેરિકાએ તેનો કાયદેસર પૂરો
કરીને આરોપી લીધો હશે. અમેરિકા પછી અલ્પ-
ધાકાઓનો રશિયા કાવ લેતા બકાર પડે તેવો
પૂરતો સંભવ છે. એટલે અલ્પધાકાઓ સામે શાંતિના
સત્યાગ્રહ કરવાની ખરી તક તો જયપ્રકાશને રશિયાની
સામે જ આવશે. રશિયા વિરોધી હોવાની અમસ્તાએ
જયપ્રકાશની ખાપ છે. ત્યારે નવી દિલ્હીની, નેહરુની
સુગમજી કેવી હશે-ખાસ કરીને અમેરિકા તેનું કામ
પતાયી સ્વાના થાય અને સત્યાગ્રહ રશિયાને જ
વળખવાનો હોય તો, અને સહાનુભૂતિ સમિતિમાં
કાશ્મીર અગે અમેરિકાના કાપ સામે રશિયાનો
ઉપકાર તાલે જ હોય ત્યારે?

હુઃખી પ્રાણી કયું?

પ્રશ્ન : સંસારમાં સૌથી વધુ દુઃખી પ્રાણી કયું?

ઉત્તર : બિચારી માછલીઓ; કારણ કે દુઃખને કારણે તેમની આંખોમાં આવેલાં-આંસુ પાણીમાં
દોવાઈ જાય છે, કોઈને દેખાતા નથી અને એટલે જ તેઓ સહાનુભૂતિ અને રેતેહથી
વંચીત રહી જાય છે. સહાનુભૂતિના અભાવથી તો કણમગન દુઃખ પણ પડાડે નેપકું
જની જાય છે.

—અલીદાસ જાલાલ

પરિચય-અવલોકન

ખાધુના પત્રો-૬ : શ્રી હનુમાલ જોશીને

સંપાદક : હનુમાલ જોશી

પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદા-

વાદ-૧૪

કિંમત : ચાર રૂપિયા.

ગાંધીજીએ શ્રી હનુમાલજીભાઈ, શ્રી રમણીકલાલ-
ભાઈ મોદી અને શ્રી હનુમાલજીભાઈના પત્ની તથા
બાળકો પર લખેલા પત્રોનો આ સંગ્રહ છે. પત્રોના
સંપાદનનું કામ શ્રી હનુમાલજીભાઈએ કરેલું છે. પત્રોની
ભૂમિકા રૂપે શરૂમાં સંપાદકે પત્રોને પાનાનું નિવેદન
જોડેલું છે જેમાં તેમણે પોતાનાં જીવન અને કાર્યની
વીગતા લખાણથી વર્ણવી છે. તેમનો ગાંધીજી જોડેનો
સંબંધ પણ કેટલાક દૃષ્ટાંતો તે વિશે તેમાં મહત્ત્વની
આવે છે. 'રઘુવંશ'માં કાલીદાસે રઘુના ભક્તિત્વ
વિશે લખ્યું છે કે તેનો વ્યવહાર એવો વિલક્ષણ
અને બ્યાસક દત્તો કે પ્રત્યેક ભક્તિને એમ'યજુ' કે તે
જ રઘુની નિકટતમ અને પ્રિયતમ વ્યક્તિ છે.
ગાંધીજીની વ્યાપક વિશ્વવિદ્યા વ્યવહાર પરત્વે તેમ જ
પાણી કામ લેવા બાબતમાં પૂરી શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ
અને આત્મીયતા દાખવે છે તેનો પરચો તો અહીં
મળે છે જ પણ પેલી રઘુનાગી વાત પણ સાચી
ફેરવે છે. ગાંધીજીના ભક્તિપરતો આ મહિમા છે.
'સેવાનું દીક્ષાલક્ષ' નામે જોડેલ શ્રી મગનભાઈ
દેમાઈનું લખાણ પ્રસ્તુત સંપાદનની બીજી પ્રત્યાવના
રૂપે છે. ગાંધીજીના પત્રો અને આ પત્રોની ભૂમિકા-
રૂપ પરિચયિતિ વિશે તેમાં જણાવવા મળે છે.
'સત્યાગ્રહપ્રત્યેક ઈતિહાસ'માંથી ગાંધીજીનું સાત
પાન લાંબું અવનરણ પણ પુરતકની કૃષ્ટ ભૂમિકાવરે
જ છે. પુરતકની પ્રવચીમાં સત્યાગ્રહપ્રત્યેક પરિચય
મળે તે દેખી ગાંધીજીનાં લખાણોમાંથી પ્રસ્તુત
કરીને ટીપ્પણી દર્શાવનાં આગ્રહાણક ઉમેરણ કરેલું
છે. તે જ રીતે પત્રોમાં આપના ઉદ્દેશોને વિષદ
જનવચના ગાંધીજીના લખાણોમાંથી લેવામાં આવેલા
છે. નામરૂપિ પણ મર્યાદા અંતે જોડેલી છે.

કુલ ચમને નાના મોટા ૩૦૪ પત્રો આ સંગ્રહમાં
આપ્યા છે. ગાંધીજીની આત્મીયતા, સમજાવ અને
શ્રદ્ધાનાં દર્શન તો પત્રપત્રમાં થાય છે જ, પણ
વિશેષ તો અનેકવિધ શેકાણો, પ્રવાસો અને કામ-
કાજની ભારે ભીંસમાં લેવા છતાં તેઓની વ્યવહાર-
કર્તવ્ય પરાયણતા ક્યારેય દીપ્તિનીલી પડતી નથી
તે બાબત આપણને સ્પર્શી જાય છે. એમની ગ્રીષ્મ, શુભ-
આવડત અને મૌલિકતા તો જાહેર છે જ પણ
શુભ, કુટુંબ, સંસ્થા અને જાહેર કામકામો ઉપર
આણુ એમની નજર હોય છે અને અંતતોગત્વા તે
ધર્મ અને અધ્યાત્મમાં જ પરિણમે છે, તે વસ્તુ જ
તરીને રાખે આવે છે એ વાત ધણી જ દ્યોતક છે.
ગાંધીજીની વિચારણા પૂર્ણ પરના વિષયે વિષય પર
પૂરી એકાગ્રતાથી મળે-મળે છે પણ વળા વળાને તેનો
શમ તો ધર્મ-એટલે સત્ય-પર જ આવે છે. એમનાં
જીવનદર્શનને સમજવામાં આ સંગ્રહ ઉપકારક નીવડે.

'વિચારક'

*

શ્રી નારાયણ આશ્રમ ત્રીદવર જમુણીલી સુવેનીરી
(૧૯૩૬-૧૯૬૧)

પ્રકાશક : શ્રી નારાયણ આશ્રમ વ્યવસ્થાપક
સમિતિ, વડોદરા

આ એક નોંધપાત્ર સ્મૃતિગ્રંથ છે એમ કહેવું
એક કરતાં વધુ દિલ્લે યોગ્ય છે.

પ્રથમ તો વૈદીને આંખે વળે તેની સાક્ષ અને
શરસ છપાઈ અને ચિત્રસંપુટને લીધે જ આ મંચ
ગળી જાય તેવો છે. કુલ ૩૦૪ પત્રો આટલેટ-
ચિત્રો આ મંચને શોભાવી રહી છે ને પેટા પાંચેક
ત્રીરંગી ચિત્રો છે. ચિત્રોની પસંદગી (અને મંચ
આભારી મામલોનું ધોરણ પણ) અત્યંતપૂર્વક
કરેલ છે.

બીજું આકર્ષક બિન્દુ છે મંચની નિનસાંપ્રદાયિકતા.
પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં જુદા જુદા ગુરુઓના, સંપ્રદાયોના

શ્રિકાઓના વિચારોનો સહજ રીતે જ સમન્વય સંધાયેલો માલુમ પડે છે. કાઈ એક વ્યક્તિના મત કે દર્શનને જ સર્વોપરી માનવા-મનાવવાનું વલણ અહીં નથી એ મોટી સિદ્ધિ લેખાવી જોઈએ. સમગ્ર અંકમાં સામગ્રીની ફૂલ ગૂંથણી એવી તો રચાયક અને રમ્ય રીતે થઈ છે કે આખું ચર્ચણું સંત મહાત્માઓની યશગાથાઓને બદલે હાંથી સરકારિતા, સમાજ સેવા અને અધ્યાત્મજિજ્ઞાસાની ફેરમ તેમથી પાને પાને જોડી રહી છે.

‘વૈષ્ણવજન’

ભારતીય સરકાર અને સંસ્કૃતિનો પાસ આજના ભારતીય પ્રજાજીવનમાં કળા, સાહિત્ય અને શિક્ષણના હોત્રે એમ સર્વત્ર વ્યાપી વળે એવી મહેત્તજી ‘રૂપાયતન’ના આ પ્રકાશન પાછળ રહેલી છે. આપ જોઈ શકશો કે એ ધોરણને પહોંચી વળવા અમારો પ્રમાણિક પ્રયત્ન છે. એક જ વાત લઈએ: ‘વૈષ્ણવજન’ એક જ એવું માસિક પત્ર જે કે જે પોતાના કાગળ પોતે જતે જ ધરઆંગણે બનાવી લે છે. દુનિયામાં આવો સંયોગ વિરલ ગણાય. માસિકત્વે છાપકામ પણ સંસ્થામાં જ થાય છે. આપની રુચી આ માસિક પ્રત્યે હોય તો આપના કુટુંબીઓ અને મિત્રોમાં તેની વાત કરશો. આપના અવસાયની જાહેરાત માટે ય ‘વૈષ્ણવજન’ એક વિશિષ્ટ માધ્યમ બની રહેશે.

વ્યવસ્થાપક, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

રાસાયણિક ખાતર અને વીંમ્બા માટે

કૃષિકારોને રાસાયણિક ખાતરો જેવા કે—એમોનિયમ સલ્ફેટ, નાઇટ્રેટ, ગુરિયા વગેરે સમયસર મળે એટલા માટે જિલ્લા કક્ષાએ રાસાયણિક ખાતરની કામગીરી હાથ ધરી છે.

સહકારી સંસ્થાઓના વીંમ્બાઓ ધી યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્ટિટ્યુટ્સ સોસાયટી લિમિટેડમાં ઉતારાવવા માટે જૂનાગઢ જિલ્લાની સહકારી સંસ્થાઓએ તુરંતમાં જિલ્લા એજન્ટને સંપર્ક સાધવો.

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા ખરીદ વેચાણ સંઘ લિમિટેડ

હુસેની બીલીંગ, ગાંધી રોડ, જૂનાગઢ

આ બધાનું સરવણે દર્શન કરવું હોય તો કમ, જ્ઞાન અને ભક્તિના અખર તપસરી નારાયણ સ્વામીનાં જીવનમાં મળે છે.

આ સ્મૃતિગ્રંથ દરેક જિજ્ઞાસુએ જોવો ધરે. તેના પ્રકાશકને ધન્યવાદ ! એક સૂચન અહીં કરવા, મન લલચાય છે. પ્રસ્તુત અંચ દિંદી-અંગ્રેજીમાં છે, તેમાંથી માત્ર ગુજરાતી જાણનારાઓના લાભ માટે તેનું ગુજરાતી પણ થાય તો તેનો લાભ વધુ ભાવિ. ઉદ્ધારી રાહે. ‘પરિચાપક’

ભારતમાં બનતાં

“ હૃદય ”

રાધપરાઇટર્સ

અંગ્રેજી

દેવનાગરી

લિપિમાં મળી શકશે.

ગુજરાત પ્રદેશના પ્રમાણિત વિદેતા

રવીંદ્ર એન્ડ કું. (એજન્ટી)

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ ૧

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે સકળ લોકમાં સહુને વદે.

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

મર્વોત્તમ ખાંડ માટે
નોર્થ બિહાર
સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા - ૧

ફોન : ૨૨-૧૦૫૨ મામ : NORBISUGER

મિલ સ્થળ:
રેલ્વે સ્ટેશન, બગાહી,
જો. જો. નારાઈપૂર
જિ. અંધારણ (બિહાર)
(મામ : KANORIA)

અપર ગ્રેન્જલ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ઓઈલ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ન્યુ ઈન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ન્યુ સ્વદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

શેરકીર્માથી

શુદ્ધ કણીદાર ખાંડ

બનાવનાર

એનેલિંગ એજન્ટ્સ :
ધ ફોટન એજન્ટ્સ પ્રાઈવેટ લિમિટેડ
ઈન્ડરહી હાઉસ, ૧૫૬, ચર્ચગેટ રહેમંત
મુંબઈ - ૧

તમારા પૈમાનો
વધારે સારો બદલો મેળવવા માટે
દુર્ભાગી
ન્યુ સ્વદેશી મિલના કાપડનો
આગ્રહ રાખો

અમારી વિશેષતાઓ
સાડી, ધોતી, મ્યુલ્સ, પોપલીન્સ કેપ્સ,
શર્ટ્સ, છોટ ઇત્યાદિ

કાપડની અનેકવિધ ખનાવટો

ધ ન્યુ સ્વદેશી મિલ્સ ઓફ અમદાવાદ લિ.

ફોન : ૨૮૨૮

નંદીયા રોડ : : અમદાવાદ
ગ્રામ : NEWSWADESI

માધવજી કાનજી ઓઈલ મિલના
સૌજન્યથી
શાહપુર - (સોશ)

સ્થાપના: ૧૯૫૧

ટેલીફોન નં. ૧૧૬

પ્રજાપતિના પ્રતિષ્ઠાપાત્ર

મેંગલોરી નળિયાં

વાપરવાના આશરૂ રાખો

બાવતાલ માટે મળો અગર લખો :

શ્રી પ્રજાપતિ ટાઈલ્સ કું.

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૩૦

મોરબી (ગુજરાત રોડ)

જૂન મહિનાના અંકમાં જે ચક્ર છપાયેલ તે રદ ગણવું.

ગવર્નમેન્ટ ટેક્સ્ટીંગમાં પાસ થયેલ
ગવર્નમેન્ટ સર્ટિફિકેટ નં. ૧૨૦૬૮ તા. ૧૦-૩-૬૨

અમર

વર્ટીકલ ઓઈલ એન્જિન

હો. પા. ૫ / ૬ ૬૫૦ આટા

દરેક જાતના ઓઈલ એન્જિનો તથા
રાશુ પગપ હાજર સ્ટોકમાં મળશે.

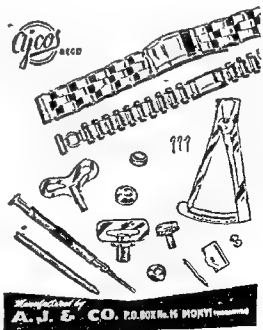
ખરીદના માટે મળો ના લખો

ઉપાદક :

હિન્ડોચા એન્જિનિયરીંગ કું.

મહાત્મા ગાંધી રોડ : જૂનાગઢ

ફોન નં. ૨૨૬

‘વૈભવવર્ધન’

અર્થે

શુભકામનાઓ સાથે

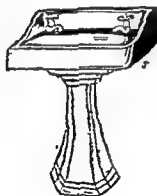
મેક લેબોરેટરીઝ પ્રાઈવેટ લિમિટેડ

કીશોલ : મુંબઈ-૭૭

: શાખાઓ :

કલકત્તા-મદ્રાસ-દિલ્હી-રાજકોટ-જયપુર

* દરેક રીતે ઉત્તમ *

“પરશુરામ” સેન્ટરી વેર્સ તથા ગ્લેઝડ ટાઈલ્સ

ટકાઉપણામાં તથા અગ્રજાતમાં શ્રેષ્ઠ પુરવાર થયેલ :

* વોશ બેન્ડ બમીન * ઇન્ડિયન તથા યુરોપિયન
ટાઈપ કલોઝેટ્સ

* મીન્કમ * યુરીનલ્સ * કુટ રેસ્ટમ
* સ્ટોનવેર પાઈપ્સ * ક્રીટીંગ્સ

—: અન્ય બનાવટો :—

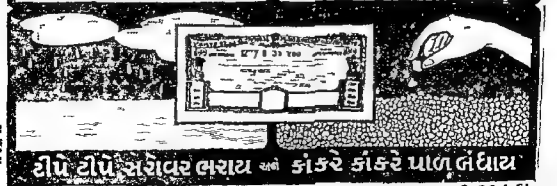
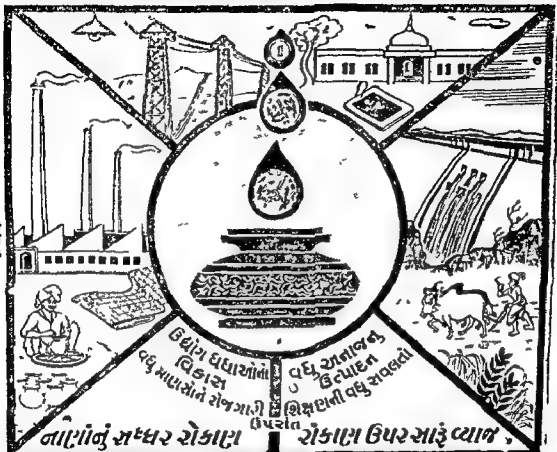
* રીફ્રેક્ટરીઝ * કેમીકલ સ્ટોનવેર * બર્સ
* ડેકોરેટડ કોકરીઝ * ઇલેક્ટ્રિકલ પોર્સલેઈન

ધી પ ર શુ રા મ પૌ ટ રી વર્ક્સ લુ. લિ.

ગ્રાવળી (ચુખરાત)

કારખાનાઓ : નજરબાગ, ચાન, વાંકાનેર, ધાંગધા.

ભાતી જયત ટોચના ઝેલે

આશિષ

અને

અભિનંદન

સ્વામી આનંદ

કોસબાડ હીલ

૧-૬-૧૨

વગડા વચ્ચે હરિયાળી

તમારા તરફથી 'વૈષ્ણવજન'ના જે અંકો તથા ૨૬-૫-૧૨નો ઠાગળ મને મળ્યાં છે. તમે વયોથી ગિરનારની તળેટીએ બેસીને કામ કરી રહ્યા છો તે જોઈ હું રાત્રું છું એમ ખાત્રીથી માનજો.

છાપકળા હિંદી, મરાઠી, જંગાળી પ્રાંતોમાં છેલ્લા ૪૦ વરસમાં વિકાસ પામી. શુજરાતમાં તેના પ્રમાણમાં પાંચ ટકા પણ પામી નથી. વગડા વચ્ચે હરિયાળી જેવો તમારા જેવો કેઈ રકચો ખડચો ટાપુ જ છે. પણ પ્રાંત તરીકે શુજરાત આ દિશામાં અગાઉ હેતુ ત્યાં ત્યાં જ છે એમ કહી શકાય એમ છે. એટલે તમારું કામ, કળા સુસોભન, હાથકાગળનો વપરાશ, સુદ્રજીવિ બધું વિશેષ વહાલસોયું લાગે એમ છે.

ભાઈ રતુભાઈ જોશી, મકરંદભાઈ વગેરેનો સાથ તમને છે એની થોડીક માહિતી મને ભાઈ રતુભાઈએ આપેલી અને તે બાબતે હું બહુ રાજ થયો. હાથકાગળ, બહેરખબરો વગેરેને લગતા તમારા આગ્રહો બહુ નરવા અને વખાણવાલાયક છે. તમારા કાર્યનો વિકાસ દિનપ્રતિદિન એ જ દિશામાં વધુ વધુ થાઓ એની મારી શુભેચ્છાઓ તમને મોકલું છું.

સ્વામીના આશીર્વાદ

અર્થના

સાતેય ક્ષીપ ને નવેય ખંડ ઉપર એક ચક્રવી રાજ્ય લોગવનાર રાજરાજેશ્વરે સન્યાસ લીધો. અતુલ વૈભવ-લોગ અને સત્તા-શીર્ષને મૂળગળનાં ગણીને એ તો પરમ નિઃશ્ચી તપસ્વી તરીકે એક રો. વરસની ઉંમર સુધી આત્મતત્ત્વની શોધમાં મગ્ન-મધ્યા રહ્યા. પણ નિરાશા જ આંપડી. સફળતા તો દૂર ને દૂર જણાયા કરી.

—એવામાં એક ધોમ ધખતે બપોરે એમને કંકડીને જૂળ લાગી. અંકબે-પંકબે નજરું નેંધી તો થોડે દૂર એક ડાંગરતું ખેતર કળાયું. એ તો ઉપકંઠા ત્યાં. એમને જોઈને ખેડૂત રાજી રાજી થઈ ગયો. કહે: ‘આવો લીખજુ, હો આ ઘોખા, રાંધો ભાત. અર્ધા ખાલો તમે, અર્ધો મારો લાગ.’ મહારાજ તો સડક થઈ ગયા. મૂંગા મૂંગા એમણે તો ઘોખા પકાવ્યા. અરધો-અરધ ખેડૂતને પીરસ્યા ને અરધ-ભાગ પોતે ખાઈ ગયા. થાક્યા તો હતા જ, ત્યાં જ ઝાડ નીચે લ’ખાવ્યું. ઊંઘ આવી ગઈ.

થોડી વાર પછી જુગ્ગે છે તો ચારેકાર અજવાળા ઝોકાર! એક વિરાટ પુરુષ એમની સામે ઊભા છે. અંજે અંગમાંથી તેજ ટપકી રહ્યું છે. એ આકૃતિ બાણે પૃથ્વી-આકાશને છાઈ જોડી હોય!

સ્મિત કરીને મહારાજને તેણે કહ્યું: ‘રાજા, હું કમ’ છું—આ સપ્તિતું પરમ તત્ત્વ. નરી તપસ્યામાં લીન થઈ મને તું ખોઈ બેઠો હતો. આજે શ્રમની અર્થના વડે તું પાછો મને પાગ્યો છે. આત્મસાક્ષાત્કારનો આ જ મારગ છે. પહેલા તો તું મને—તારા કર્મને—ઓળખ. તારા માયલામાં એનો સાક્ષાત્કાર કરી લે. પૂજની આ વિધિ જ પરમ તપ છે. બીજું બધું જૂઠું છે, બ્રમ છે... મનુષ્યના શ્રમ વડે જે ક્ષણે ક્ષણે વિકસિત ન થતી હોય, જે શ્વાસરૂપ થઈને આત્મામાં સમાતી ન હોય, પોતાના પરસેવાના ખૂંદથી જે પોતાનો અભિષેક ન કરતી હોય, હાલા માણસ! એ ઉપાસના કેવી? ઊઠ ને કર્મેન્દ્રિયો મારફત આત્મા આવેદાકત કર!’

દિવ્ય જ્ઞાનનો આ આવેદાક મેળવીને અજ્ઞાન-શુદ્ધ રાજરાજેશ્વર પરમ પાવન તથાગતની પેઠે ભૂમંડલ પર વિચરવા લાગ્યા.

(ચોન નાગ્જીની બોધકથા પરથી)

14 AUG 1971

12 AUG 1962

વૈષ્ણવજન

સાંસ્કૃતિક સમન્વય ઝંખતું 'રૂપાયતન'નું માસિક મેળપત્ર

૧૭૩

ઓગસ્ટ ૧૯૬૨

રૂપાયતન પ્રકાશન

અર્ચના

સાતેય દ્રીપ ને નવેય ખંડ ઉપર એક ચક્રવી રાજ્ય ભોગવનાર રાજરાજેશ્વરે સન્યાસ લીધો. અતુલ વૈભવ-ભોગ અને સત્તા-શૌર્યને ધૂળગળનાં ગણીને એ તો પરમ નિઃશ્રદ્ધી તપસ્વી તરીકે એક ચો વરસની ઉંમર સુધી આત્મતત્ત્વની શોધમાં મગ્યા-મગ્યા રહ્યા. પણ નિરાશા જ સાંપડી. સકુળતા તો ફર ને ફર જણાયા કરી.

—એવામાં એક ધોમ ધખતે જપોરે એમને કંકડીને ભૂખ લાગી. અડખે-પડખે નજરું નોંધી તો યોડે ફર એક ડાંગરતું જેતર કળાયું. એ તો ઉપડ્યા ત્યાં. એમને જોઈને ખેડૂત રાજી રાજી થઈ ગયો. કહે: ‘આવો લીજીયુ, હો આ ચોખા, રંધો લાત. અર્ધા ખાને તમે, અર્ધો મારો ભાગ.’ મહારાજ તો સડક થઈ ગયા. મૂંગા મૂંગા એમણે તો ચોખા પકાવ્યા. અરધો-અરધ ખેડૂતને પીરસ્યા ને અરધ ભાગ પોતે ખાઈ ગયા. થાક્યા તો હતા જ, ત્યાં જ અડ નીચે લંગાવ્યું. ઊંઘ આવી ગઈ.

થોડી વાર પછી જુએ જી તો ચારેકોર અજવાળા ઝોકાર! એક વિરાટ પુરુષ એમની સામે ઊભા છે. અંજે અંગમાંથી તેજ ટપકી રહ્યું છે. એ આકૃતિ જાણે પૃથ્વી-આકાશને છાઈ બેઠી હોય!

સ્મિત કરીને મહારાજને તેણે કહ્યું: ‘રાજા, હું કમં છું—આ સૃષ્ટિનું પરમ તત્ત્વ. નરી તપસ્યામાં લીન થઈ મને તું જોઈ બેઠો હતો. આજે શ્રમની અર્ચના વડે તું પાછો મને પામ્યો છે. આત્મસાક્ષાત્કારનો આ જ મારગ છે. પહેલા તો તું મને—તારા કર્મને—જોળજ. તારા માથલામાં જોનો સાક્ષાત્કાર કરી લે. પૂજાની આ વિધિ જ પરમ તપ છે. બીજું બધું જૂઠું છે, બ્રમ છે.... મનુષ્યના શ્રમ વડે જે ક્ષણે ક્ષણે વિકસિત ન થતી હોય, જે આસક્ષ થઈને આત્મામાં સમાતી ન હોય, પોતાના પરસેવાના ખૂંદથી જે પોતાનો અભિષેક ન કરતી હોય, લલા માણસ! એ ઉપાસના કેવી! ઊઠ ને કર્મેન્દ્રિયો મારફત આત્મા આલોકત કર!’

દિવ્ય જ્ઞાનનો આ આલોક જેળવીને અજ્ઞાન-મુક્ત રાજરાજેશ્વર પરમ પાવન તથાગતની પેઠે ભૂમંડલ પર વિચરવા લાગ્યા.

(ચોન નાગ્ચીની જોષકયા પરથી)

14 AUG 1952

5 JUL 1952

વૈષ્ણવજન

સાંસ્કૃતિક સમન્વય ઝંખતું 'રૂપાયતન'નું માસિક મુખપત્ર

૧૭૩

જાગૃત ૧૯૬૨

રૂપાયતન પ્રકાશન

૫.૧૦.૧૯૫૦

વર્ષ ૧ : ('આસાઝા' વર્ષ ૧૫) : - અઠ ૫ : સુળંગ અઠ ૧૭૩ : ઓગસ્ટ : : ૧૯૬૨

અનુક્રમ

- ૩ અતરની માટી મકરન્દ દવે
- ૬ આઝાદી વર્ષ ૬ દે.
- ૭ પિત્તાનો દોલો નરેન્દ્ર દેસાઈ
- ૮ અધ્યાત્મ અને વિજ્ઞાન ડૉ સર્વપથી ૨ ધાકુબ્જન
- ૧૦ ચોમસ ગેઈન્સબરો એફ. પીટરવાઈ
- ૧૩ ત્રીજી કબૂતર શિવપ્રકાશ
- ૧૫ વર્ષાવર્ણન કદર્પ જોશી
- ૧૭ આજકાલ કવિ નર્મદ
- ૧૮ સપે કેરા કામ હો! વિનુભાઈ રાવુ
- ૧૯ સ્વર્ગ અને નરક સાથાનંદ
- ૨૧ ઉપદેશોને શિખામણ
- ૨૩ ગૃહસ્થાશ્રમ ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચારી
- ૨૪ નેવેલ નગીનદાસ પારેખ
- ૨૬ સાર્થક ધર્મો ગણીશ સૂર્યકાન્ત શાહ
- ૨૭ કડુલામરી પોતા
- ૨૯ મીરાનો શબ્દમાર સદાનંદ
- ૩૦ કુરાને શરીરના મીઠાંતો સકલિત
- ૩૧ હિમાલયના હૃદયમાં 'યાત્રી'
- ૩૩ સુખતા છોડ વસત વ્યાસ
- ૩૭ નમ્રતાના સપ્તાહ હરિભાઈ ખટેલ
- ૩૯ 'અતરપટ' અને 'નહિતા' યશવત શુક્લ

વાવડ મકરન્દ દવે પૃષ્ઠ ૩
સંસાર અનત છે પૃષ્ઠ ૪

સ પાઠક - નવીન ગાધી

સૂચના

(આકેશને)

દર માસની બારમી તારીખે અઠ મસિક્ક થાય છે

પદરમી સુધીમાં અઠ ન મળે તો પાસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવડ અઠ શિક્ષકમાં ઘરે તો મોકલાયે.

જો તે મંદિને માલક શર્મીશકાય છે

* * *

આ માસિકમાં મસિક્ક યતા વિચારો એ તે રોખના છે સંસ્થા તે વિચારોમાં સમત છે જ તેમ માનડ નહિ

*

(વેખશોને)

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'માં સરૂતિ, કવ્ય, શિખલ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાફ મૌલિક, તાજી હોય એવી અપેક્ષા રહે છે માનવી શિક્ષક બાનુ સાદીથી લખવુ

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર ખાબલ ખખલાડિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે મસિક્ક થરે રી સ મમીની બોફમી ઠસ સાથે અઠ અને ચોગ્ગ હરેમાર મસિક્ક પછી અઠનાડિયામાં લેખોને મોકલાય છે

લેવાજમ

દેસમાં (વરસનુ) ૭ રૂપિયા

ખરેદેસમાં બાર મસિક્ક

વૈષ્ણવજ્ઞાન, રૂપાચતન, મિલિતપેટી જ્ઞાનામદ

પ્રકાશક અને મુદ્રક - ધીરેન ગાધી - રૂપાચતન મુદ્રણાલય - જ્ઞાનામદ

માણુ દેવ: નહીં પણ દેવો, એ જગતન કુલે હિન્દુધર્મને ચીવડું—મંચીજી

આપણામાં પણ એક દોષ છે ને?

‘ધર પડતાં, દમ પડતાં, ઝિયા પડતે તાવ,

ઈ તીણું દિન મરણ રા, દેણું રંઠ, દેણું રાવ ?’

આપણી ધત્તીને શત્રુઓ ધમરણના હોય, આપણા ધર્મનો નાશ કરવા મથતા હોય અને સ્ત્રીઓની આખરે ભયમાં હોય ત્યારે મરદ માણસે તો તેની સામે મેદાને પડી મેદાને વધાવી લેવું નેહંએ. પત્ની તે ગરીબ હોય કે તવગર,—તેણે માથું હાથમાં લઈ નીકળી પડવું નેહંએ. આવે દાણે ધરને ખૂણે ભરાઈ ગેસે એને કપાજે કાપમની કાળી વીલી, સ્વતંત્રતાથી ને સ્વમાનથી છૂવવું હોય તો તેની કિંમત આપણા લોહીનાં છુટે છુટેથી ચૂકવી આપવી નેહંએ. જે દેશના લોકોમાં આણું ખમીર નથી એ હરતાંદરતાં મડાં જ્યાં જ છે.

શુરુ ગોવિંદસિંહે તો આવા ઝીજળા છૂવન ને મેદાને દહાવે લેવાની રજુદાંક લગાડી. અને શુરુની વાણી તો મડદાને પણ બેઠાં કરે એવી. મોગલોનાં ધાડાં આમે ઘેટાંની જેમ માથાં નમાવતા માણસો સિંહનો રીતો તમ્મુતિ ખડા ચર્ચ ગયા. શુરુ ગોવિંદસિંહના એક બોલ પર મરી દીડવા હજારો જુવાનો યતનગતી રજા. લડાઈના મેદાનમાં સામી છાતીએ મરવાની બાજે હરીફાઈ આવી. પંખખને ગામડે ગામડે જ્યનાદ ગાજી ઊઠ્યો :

‘વાહ, શુરુ ! વાહ શુરુડી ફતેહ ! વાહ, શુરુડા ખાવસા !’

અને ત્યારે ખૂદા આદમી આ રજખંકા જુવાનોને ટગર ટગર નેહં રહેતો. તેને લડાઈના મેદાનમાં જવાની જખરી હેશ હતી. ખજ કાયા કામ નડોતી કરતી. નેવું ચિવાળા એણે નેહં નાખ્યા હતા. હાથમાં સાવરજો લઈ બેઠો બેઠો એ ગુરુસાહેબનું આંગણું વાળતો ને પરમાત્માના શુભ ગાતો, શુરુની હાકલ પડતાં આજ સજ સંગાયે હાવી નથી શકાવું એનું એને લાગી આવતું. વાંસે રહી ગયાનો ભાર વસવસો થતો, એક દિવસ શુરુ ગોવિંદસિંહ પાસે આવી હાથ નેહં એણે કહ્યું :

‘ગુરુસાહેબ, મારે લડાઈના મેદાનમાં જવું છે. મને આજ્ઞા આપો.’

શુરુ ગોવિંદસિંહ તો ખૂદા સામે નેહં રજા. તેનો દેહ નથી હાડકાનો માળખો હતો. અંગો ધૂજતાં હતાં. બાજે અંદરનો આતમા આજૂક મારીને ડગમગતા દેહને સ્થાવરો હતો. શુરુએ કહ્યું :

‘પણ બાબા, તમે રજમેદાનમાં જઈ કરશે શું ? તમારામાં તો તવગર ઉપાડવાની પણ સક્તિ નથી.’

‘હું મારા શુરુને ખાતર માથું ઉતારી આપીશ.’ ખૂદાએ કહ્યું.

શુરુ ગોવિંદસિંહની આખોમાં અપાર પ્રેમ પ્રકર્યો. થોડી વાર વિચાર કરી નેમણે કહ્યું :

‘બાબા, મારા શીખનાં આયાં એવાં મેદા નથી. તમે એક કામ કરો. લડાઈના મેદાનમાં જવાની છૂટ આપુ છું. પણ તમારું કામ ધાવલ સૈનિકોને પાણી પાવાનું. મરતાં સૈનિકોનાં મોઢામાં તમારા હાથનું પાણી જરી તો એને હું સંગાળજા મળું જ ગણીશ.’

ખૂદા તો રાજી રાજી થઈ ગયો. શુરુ ગોવિંદસિંહને એ પગે પડવા ગયો ત્યાં તો શુરુએ એને બાથમાં લઈ લીધો; કહ્યું :

‘નમો, ફતેહ કરો ! એજેએક શીખ ખમ્મો તમારી પાસેથી સાચા ધરમની પ્રેરણા લેશે.’

અને ખૂદા તો કાથે પાણીની મસક ઉપાડી હરખાતો આલી નીકળ્યો.

પણ પત્રી તો લગાઈના મેદાનમાંથી જૂદા સામે ફરિયાદો આવવા માંડી. મોટા મોટા શીખ સરદારો પણ જૂદાની બદ્દલો કરવા માડ્યા. ગુરુસાહેબનો હુકમ એટલે એને પાછો તો કોણ કાઢી શકે? પણ લગાઈના મેદાનમાં જૂદાની હાજરી ઘણુને અપવા માડી. જૂદાની વિરુદ્ધ વાતો સાંભળી ગુરુ ગોવિંદસિંહે પૂછ્યું:

‘એ પાણી અરાખર નથી પાતો? શું પડ્યો રહે છે? અડીચી કુરખાનીની વાતો કરીને ગયો ને સોપેયું’ કામ પણ નથી કરતો?’

‘ના, રે, ગુરુસાહેબ!’ સરદારોએ કહ્યું: ‘એના જેટલું કામ તો બીજા કોણ કરતો હશે? જૂદાને પગે આ અવસ્થાએ પાંખો ફૂટી લાગે છે. માથે મણુ મણુની મસક ઉપાડી દોટ મૂકે છે. ધાવન ને તરસાતું’ નામ પડતા તો ધમસાણુ વચ્ચે પણ ઘૂસી વગે છે. નથી કરતો તીરચી, નથી કરતો તલવાર ને બાનાથી. પોતાને હાથે પાણી પાવ છે ને જીએ તો જખચરતું’ નામ રમે જી જૂદાને.’

‘ત્યાગે! વાંધો શું છે?’

‘ગુરુસાહેબ, જૂદાની અકલ્પ માગી ગઈ લાગે છે. એ ધાવલ શીખને પાણી પાવ છે એમ મુસલમાનને પણ પાણી પાવા દોડે છે. દુશ્મનોને કાઈ પાણી પરાય? અને ના પાડતા તો કોઈનું’ માનતો નથી ડાસો. પાણીનો પેકાર પડ્યો ને કોણ પાણી માગે છે એ જોયા વગર ડાસો તો પાણી પાવા લાગી જાય છે મુસલમાન જુદાનોને માથે પણ પધારા બચ્ચાની જેમ હાથ ફેરવે છે ને પાણી પાવ છે. આ જોયું નથી જાતું’, ગુરુસાહેબ.’

ગુરુ ગોવિંદસિંહની આંખોમાં બળજબિયા આવી ગયા. તેમણે જૂદાને બોલાવ્યો અને શીખ સરદારોની હાજરીમાં પૂછ્યું:

‘બાબા, તમારી સામે ફરિયાદ આવી છે. તમે મુસલમાનોને પણ પાણી પાડ્યો છો?’

જૂદાએ હાથ જોડી કહ્યું: ‘દશમ પાદશાહ, હું તો આપની આજ્ઞાનું પાલન કરું છું. મને શીખ-મુસલમાનની ખબર નથી, પાણી! પાણી!’ કરતો કોઈ પેકાર કરે છે ને એને પાણી પાવા હું દોડું છું. એને પાણી પાતા એના મોઢામાં હું મારા દશમ પાદશાહનું જ મોઢું નેહું છું. મને બીજી કાઈ ખબર નથી. હું બીજા કોઈને જોતો નથી.’

ગુરુ ગોવિંદસિંહે જૂદાના મૂંજતા હાથ પોતાના હાથમાં લઈ લીધા. આનંદ અને પ્રેમથી હલકાતા સ્વરે કહ્યું:

‘બાબા, મને ખાતરી હતી. તમે તો શીખ ધરમને ઉભળ્યો. ધન્ય છે. આપણી હસ્તી ને હિંમતને પડકાર થતાં આપણે તલવાર ઉઠાવી. પણ મોતને બારણે કોઈ બેઠ નથી. કોણ શીખ! કોણ મુસલમાન? ગુરુ નાનકસાહેબનું’ પ્રેમજળ તો સહુ તરસ્યાને માટે છે. પૂણી માટે તરફડિયા મારતા કોઈપણ સૈનિકને તમનમારે ખુશીથી પાણી પાજી. અને બાબા!’

‘આજ્ઞા કરો, ગુરુમાટેમ!’ જૂદાએ કહ્યું.

‘એક બીજા વાત પણ તમારે કવવાની છે. મારા આ સરદારોના લોખંડી દિલમાં પણ તમારું પ્રેમજળ મીઠ્યા કર્યો. આપણા ધરમની તલવાર જેટલી તીખી છે એટલુ જ આપણા અંતરની માટીનું’ બળ મીઠું છે એ તેમને જાનવા ન દેતા.’

સરદારો આ વાક્યનો મરમ સમજી ગયા. મધ્યે જૂદાની માઢી માગી. સહુ જૂદાને પગે પડ્યા. અને આંખોના ગુબ્બજ ગળાવતો અવાજ ગિયો:

‘વાહ, ગુરુ! વાહ, ગુરુડી ફતેહ!’

આઝાદી પર્વ અને આપણું કર્તવ્ય

૧૫ ઓગસ્ટના રાષ્ટ્રીય પર્વ નિમિત્તે અધારનવાર એટલું બધું લખવામાં આવે છે કે અહીં તે વિશે કશું ન લખીએ તોયે આકાશે એમ લાગતું હતું, પણ ખૂબ વિચાર પડી એમ થયું કે આ વિષય એટલો તો મહત્વનો છે કે એ વિશે એટલું લખાય તેટલું જોઈએ. પંદર વરસ થઈ ગયા આપણને આઝાદ થયે! આપણી સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ માટેની ઠીક ઠીક લાંબી કઠી શકાય તેવી લડતની સફળતાનો આ દિવસ છે ત્યારે આપણે આપણી જવાબદારીનું અને સિદ્ધિનું ચિંતન કરીએ તો વિશેષ રસિક અને વાજબી ગણાશે.

વરમાથી આપણે આ પર્વની ઉજવણી કરીએ છીએ. ઠેરઠેર સભા-સરઘમો અને ભાષણો થાય છે. સર્વત્ર આનંદ-મંગલનો ઓષ સરકારી-નિમસરકારી ધોરણે અપાય છે. અને આટલું કરીને જ આપણે સંતોષ માની લઈએ છીએ. ગંભીરતાપૂર્વક આ અવસર નિમિત્તે ચિંતન કરીને આપણે એ બાજુનું-જણાવવું જોઈએ કે ગયા વરસમાં આપણે શું-શું કયું અને શું-શું ન કયું, આપણા પ્રયત્નોમાં કયાં અને કેટલી ખોટ-ખામી રહી ગઈ, આપણા વ્યક્તિગત આચરણમાં કઈ કઈ ખામીઓ ધૂની ગઈ, કયા કયા ક્ષેત્રમાં આપણે વિશેષ લક્ષ આપીને કામ કરવું જોઈએ—એ વગેરે બાબતો વિચારવી ઘટે. કહેવાની વાત તે એ છે કે આઝાદીના આ પુણ્ય પર્વ પર આપણે આખીયે પરિસ્થિતિનું સિદ્ધાંતલોકન કરવું જોઈએ અને આગામી કાર્યો પરત્વે વધારે ને વધારે દૃઢસંકલ્પ અને નિશ્ચય રીતે પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. આનંદ-મંગલ જરૂર કરીએ, સભા-સરઘમ પણ ગળવીએ, પરંતુ સાધોસાધ એ ન બૂલીએ કે આ પર્વ પછી આપણા પર એક ગંભીર જવાબદારી આવી છે. તેને અદા કરવાની આપણામાં શક્તિ બને તેવું પણ કરવું જોઈએ.

રાષ્ટ્રકીય આઝાદી મળી ગઈ તેથી કંઈ આપણું વાસ્તવિક ક્ષેત્ર પૂર્ણ થયું નથી. જ્યાં લગી આપણને આર્થિક, સામાજિક તથા સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રમાં આઝાદીના અનુસારે સુધારા પ્રાપ્ત થયો નથી ત્યાં લગી આપણે આપણું ક્ષેત્ર પૂરું થયું છે તેમ કેમ કરી માની શકીએ? આપણા સમાજમાં ભ્રષ્ટ્ર-નીચરો બેદરબાવ આજે પણ કેવો-કેટલો મોજૂદ છે-જલકે વધુ તીવ્ર થયો છે તેનો વિચાર કરીએ, કેવી દારૂની આર્થિક વિપ્રભતા દેશવાસીઓની છાતી પર ચઢી બેઠી છે તેનો ખ્યાલ કરીએ, સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો કેટલી ઝડપથી ગળડવા લાગ્યા છે તે સામે આંખ આડા કાન ન કરીએ. આપણા ક્ષેત્રથી આપણે હજી યોજના દૂર છીએ એ સૌની મહાચિંતાની વાત થવી જોઈએ. આપણું મોઢું ભલે ટેખાવ પૂરતું આપણા સર્વોદયના લક્ષ્ય ભણી હોય, આપણા પગ આજઠગી વિપરીત દિશામાં ચાલ્યા કયાં છે પરિણામ એ આવ્યું કે આપણે કહીએ છીએ કાંઈ, કરીએ છીએ બીજું! આજે દેશમાં જે સ્થિતિ ભણી થઈ પડી છે તે શુભ હોય એમ લાગતું નથી. આ સ્થિતિ દેશની બુનિયાદને મજબૂત કરવાને બદલે કમબેર કરનાર સાબિત થઈ રહી છે. આ અવસર ચિંતન, ત્રત અને કાર્યનિષ્ઠાના પર્વનો છે. આપણે ચોંએ આ દિવસે નવો જાંકડવ કરવો જોઈએ કે રાષ્ટ્રના જવાબદાર નાગરિકને નાતે તેનું જે કંઈ કર્તવ્ય છે તેનું અમે પૂરી ધ્યાનદારી અને પરિશ્રમપૂર્વક પાલન કરીશું અને સૌથી વધુ મહત્વ દેશહિતને જ દઈશું.

આઝાદી મેળવની સહેલું કામ નથી એ વાત સાચી, પણ તેથી અનેક ગણું કઠિન કામ આઝાદીને માયમ કરી ટકાવવાનું છે. આપણે પ્રથમ મંજિલ પાર કરી ચૂક્યા છીએ. બીજી કઠિન મંજિલ હજી દૂર છે, ઘણી જ દૂર જઈ રહી છે.

આ આઝાદી પર્વ આપણી ચેતના પ્રજુલ્ક કરે-લોકશક્તિ જગાડે એવી આશા રાખીએ!

પિત્તળનો દીવો

નવેન્દ્ર દેનાઈ

વીજળીક વ્યવસ્થાત્ર આજમાલ એવું તો રેલિ
યાગ થા ગયું કે વીજળી પુરવઠો મળવા ક્યારે
બધ થઈ જાય તેનું મધ દેખાણું નથી રહ્યું' રોજ
રોજ ગમે તે સમયે વીજળી બત્તીઓ બધ પડી
જાય છે મનાડો પ્રહરો અને હમ ॥ હમણાના તો
દિવસો સુધી અધાગપટ ઓઢીને પડ્યું રહેવું પડે
અને હારે મારે આ પિત્તળનો જૂનો જરૂરિયાતો
દીવો સગમાનવો પડે છે પણ એ સળગાવવાથી મને
અજાબ જેવી આત્મિક શાંતિ મળે છે તેથી તો હું
સમીસાજથી જ તેને પેટાળી રાખું છું - પાછળથી
વીજળી ચાલુ હોય તો પડી જીઝાવી નાખું વાત
એમ છે કે આ જૂના દીવો સાથે એ વારે સુખદ
સ્મૃતિ જોડાયેલી છે

* * * સુદ પડી જૂનાગમના આવી જ જાતનો
વીજળી સપનામને ગોઠાવો ધરોને એ વખતે
મેનેજમા અધ્યાપક હતો અને આ હવેનીમા રહેતો
હતો ખસનથી જ મને આ હવેની ગમે છે એ
વખતે મને આ વીજળી કંઈ ખૂબ ખટખટું કોઈ
કોઈ વાર તો એવું પણ બનતું કે જ્યારે મારા
કુશળ રોગીધાની ચતુરાઈ અને આવડતની પ્રશ્ન સા
મરતો હોઈ અથવા તો તેના સાથે કોઈ રમક રસિક
વાત મરી રહ્યો હોઈ એ વખતે જ વીજળી 'ફેર્ન'
જતી અને અમારી મનની મનમા જ રહી જતી
વાતો અટકી પડતી થોડા દિવસો તો એજે મીડું
બત્તી ખરીદી ખરીદીને મારે રાંધુ પણ એક દિવસે
તે એક પુરાણી નખો પિત્તળ દીવો યુજનીયાથી
ખરીદીને આ મે અને મારા ટેમ્પ પર મુકી દીધો
કહે 'મીડનતીના ભાવ આસમાને ચક્રા છે હવે
ન મોસાય આ દીવાની રોશનીય અગદગાટ અને
ખર્ચ પણ કેટલું ઘણું જોણું જ તો'

એ રોજ રોજ જાતે જ તેને સાંદ કરતો વાટ
ચડામર કાપતો અને ઘણી જ કુશળતાથી દીવો
પેટાળીને તાપી દેતો એ દિનસોયા કુ વ ગોડી
રાત સુધી વાચન-વખવાન મરે

* * * મારો એ રસીધરો મરો સૈનિક
હતો સૈનિક રહેણી-કરણી અને પોશાક તથા શિરન
એને ખૂબ જ પસંદ આમારા કુટુંબ સાથે એને જૂનો
સગધ હતો એક જ ગામના અમે રહેવાસી હતા
રૂઢ કોનેજનું બાણતર પૂરું કર્યો પડી ગામ સાથે
મારે ન જેવો સગધ રહ્યો હતો છ મહિને એમાર
કુ તા જઈ શકતો ત્યા જ એક દિવસે મને જાણવા
મળ્યું તું કે જીવાન યમને એ તો સેનામા ભરતી થઈ
ગયો હતો સુદ પડુ યથા પડી સેનામાથી એને
છૂટા કરવામા આવ્યો કે પડી તે સુદમા જ ખપી
ગયો-કોઈ જાતની માલિની મને મળી નહોતી

એવામા એકએક એ દિવસે મારા પર તેનો
પત્ર આવ્યો લખ્યું હતું કે તે દિવસોથી ગામડે
મેકાર મેરો છે તત્કાળ તો મારા ખયાલમા તેને
લાખની કોઈ નોમરી નહોતી તોમે મે તેને લખી
નાખ્યું - અહીં આવી જાઓ મારી સાથે રહેવા-
ખાતાની વ્યવસ્થા થઈ જશે નોકરી બામત તો
પડી જોયું અરે

અને કાગળ મોકલ્યા પડી એક જ અનાડિ
યાગા તે મારે ત્યા આવી પહોંચ્યો પહેરવેશમા એક
ખાખી પેન્ટ ફોજ કનુ ખમીશ મોગ તળિયાના
ખૂ અને ખભે લટકતો ખાખી થેનો વાતમીતમા
સ્વાભાવિક શિષ્ટતાની સાથેસાથ પેન્ટ ફોજ અકકડ
પણ મારુ બાણ જે વીશીમાથી આવતું હતું ત્યાથી
તેને મારે વ ખાનાનુ મે મગામ્યુ મે દિરસ તો
તેણે કોઈ પણ જાનના મ્યારાટ-ફરિયાદ વિના ખાવાનુ
ચનાનુ પાત્રીજી દિવસે તે રવી ન શક્યો ખોલ્યો,
મનથી આપ બહારથી બાણ મગાવવાનું બધ કરો
મે લરકરમા રસોઈ બનાવવાનું તાપી લીધું છે
ખામ્યુ મનાવી લઈ છું વળી એક માખસના નાણામા
આપ જેનું ખરચો છા તેનામા તો આપને બનને
ધણું જ સારી રીતે ખાઈ શકાય

મે કહ્યું બાઈ એ અઢમા મના નીઈ પડીએ
જેમનું ચાને છે, એમ જ ચાવવા દો ને'

ખીને દિવસે તેજી થી મ્હુ: 'મહેરવાની કરીને
મને આનીસે'ક કપિયા આપમા' જરૂર છે'

મે શ જરૂર છે તે પૂર્યા-ગાછ્યા વિના જ
એને આનીસ કપિયા આપી દીધા સાગે જોડે છુ તો
જમનાના ટેમન પર ની ની ધાપીએ અને નવા
અમયા! આવાનુ ખુર પોતે જ પી-મતો'તો કુ
નામુમ મા આ બધુ જોઈ જ રતો' તેજી રહેજ
રિપત મરીને મારુ સમાધન કહ્યું 'આજથી મે
જનને રસોઈ કરવાનુ શરૂ કર્યું છ તમામ વચરયા
ધર્મ ચૂરી છે પૂરે દિસામ કરી જોડો ૭ ૪૦
ફિરામા તો આપ! બેઠેને અરથો ન જો હા આ
મહિત થાક વધારે થાય તો મહેસબ નહિ'

મામદ કરી કરીને એ મને જમાનાં એમ્દરે
મોર્ડ પગ ધગી રવાઈષ્ટ બનાવતો મે એના
દાચ ની ધણી જ પ્રશસા કરી

પરી તો મીમે મીમે તે મારા સિધિન અને
અસ્તવ્યસન જીવનને 'વચરિયન કવામા ખૂમ જ
ખાન દેવા માગ્યો મારા કપડા નતા અને રહેવાનો
ઓરો, પુત્રાકો ટેમન બધુ પોતે જ સમાગવા લાગ્યો
આભાવિક જ કુ પચુ તે ની આભીયાથી પ્રમાવિત
મયો અને એમ્દેની ધર્મ જ નિકટ ખાતી ગયા
નોકર જેવુ તો રહ્યું જ નહિ એક અગત મિન
સમાન નરતાવો શરૂ થયો

** એક દિવસની વાત છે અને બન્ને જમવાના
ટેમન પર હોઈ હતો તે નાકબા જમાનાના પોતાના
અનુભવો સગાગારી રહ્યો હતો મે એને પૂછ્યું
'તું લડાઈના ગીન તો ગાઇ શકતા હકશ ખરું?'
એ કહે 'જરૂર શા માટે નહિ?' મે મ્હુ 'સલા
બાવને ત્યારે' તે જોયો 'ફેજ ગીન જાણુ છુ
મ્હેશો જ તો ગાઈશ પણ ખરો પરતુ એવુ ગીત
મને પસંદ નથી એનાથી તો લાઈ જોવા સદારક કૃત્ય
ગાટ માણુમ ઉત્તોજિત થઈ જાય છે હા કુ એક
લોકગીત ગાવાનુ જરૂર પસંદ કરું અસગત કુ
સારુ ગાઈ શખીશ નહિ તો મે જો આપ છંડો તો
એક સભાગુ' મે કહ્યું 'ગાને વાઈ!'

ગડુ ખ ખારીને એજી ગાવાનુ શરૂ કર્યું ખુજ મારું
ગાયુ એમ તો નહિ, પણ ગાવામાં એની તન-અવતા
મધુર શ્રેષ્ઠાવલિ, અને સરળ ગામી ભાવોએ મને
સારી પોં મુગ્ધ બનાવી દીધો ગીતનો સાર હતો

'પદાક ઉપર ચારો નાગી ગ્વા છે-માથે સાથ
નાગી રહી છે નાની નાની નારિમએ .. મોલ કીઓ
છે ને ધાનકજી મોનીગ્યા ખૂબી રક્ષા છે ફૂતકારીએ
મહેશો જીવ છે-ચાંદ એ નાચ જોઈ રહ્યો છે એ
પણે કોઈ જરૂરી છેડી વ્હુ છે અને ચડી કુ
એમની મારી વેળીમા ફૂલ ગૂથી રહી પુ.. એકરી
અટલી લખી છુ! ને ચાંદ નાગી ન્હો છે'

એજી ગીન પડું કહ્યું નવ વાગ્યા મીધિ જ તે
ઓરગમાથી આલ્યો ગત કુ રપટ જોઈ શક્યો કે
આ ગીત ગાયા પરી તે ઘટો જ ઉદાસ થઈ ગયો
હતો મનોવિદ્યાનને અધ્યાપક કોવાથી તે તેની
ઉદારીનુ વિરોધન કરતો હતો ગતમગ જનમતો
રહ્યો એના નિસમ એકાકી જીવનની મને 'યા
ખાતી પચુ કુ મે નિસમ જ હતો ને!

કેણુ જાણે કેટલે વખત કુ જનમતો ન્હેવ પ!
એક વાગે લગતમ એ મારા પામે આ થો અને
કરી ગયો 'હવે તો લારી જુનુ જોઈએ શત ધગી
તીલી ગુ છે તમિષત બગાડી બેસરો.'

** એ અરમા જ શરેનમા વીજળીની અન્યવચ્ચા
થઈ હતી કોઈ કોઈ વાર તો એવુ મ ધનુ કે અમે
રાતમીન કરતા દોષ એ અને અચાનક જ વીજળી
ફૂલ થઈ જતી અને આ દિશોમા જ એ આ
ધિતમતો દીધે મુગ્ધી બળરમાથી ખરીની લાગ્યો હતો

ધીરે ધીરે એ મારા જીવનમા એવો તો દગીમગી
જાતોત થઈ ગયો કે અમે એકામીમના જીવનની
ધણીખરી વાતો જાણુતા લાગ્યા એ વારવાર મને કવા
રતા આપ લગન કેમ નથી કરી લેતા? ધર
ધણુ જ મનુ મનુ લાગે છે' આવી વાતો ટાંગ
વાને ધણી જ મેશિસ કરતો એ દિવસોમા મારે
ત્યા વિદ્યાચિનીએ સ્ત્રી અખાપિમએ વગેરેની ધણી
આવ જન રહેતી એક બીજા લગ્ન મહિલા પાંચ
અવારવાર આવતા અને અમે કલાકો સુધી વાત
ગીનમા અશૂન રહેતા તે એક સામ્યવાદી મહિલા
હતી અને અમારે પરસ્પર મિત્રવત્ત સબધ હતો

આ બાણુ 'સૈનિક' (૮ એને એ નામે જ
સમોધન કરતો) મા .. ધણુ પરિવર્તન જોઈ રહ્યો
હતો મારા સપર્કમા આવનારી દરેક મહિલાનો
પરિચય તે મારી પાસેથી જાળી લેના કરતો ૮ પણ
એને કોઈ વાતે ઓછુ આવવા જાણુસ માન પાણુ ૩૮

અધ્યાત્મ અને વિજ્ઞાન

ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન

પોતાની જ કથા વારતાઓ ઉપર સતોષ રાખીને જેઓ વિજ્ઞાનની અનહેક્ષતા કરે છે અને નૈતિક સિદ્ધિતાથી પ્રતિકૂળ માગણીઓ તથા માનવતાની એવી આવશ્યકતાઓની ચેતનાને કારણે ધર્મથી મુક્ત રહીને માનવત્વ અદ્ધકારી મન એવી શૂન્યતાની પ્રતીતિ કરવા લાગુ છે કે તેને વધી રહેતું જ્ઞાન અને માનવતાનાદ પૂરા પડતા નથી ધર્મના બધાને તોડીને ફેંકી દેવાની ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં આપણે એક એવી દમનકારી દાસતાના શિકાર બની ગયા છીએ જેણે ધર્મ-નિરક્ષેપ આપક જ્ઞાન આપણા પર લાદ્યું છે આને જે લાખો કરોડો લોકો ઉન્નાદની સ્થિતિમાં છે, પાગનખાનાઓ ભૂખી-ભાદૂયી ગડે છે, માનસિક-ઉપચારોની જરૂર દિવસે દિવસે વધતી જ આતી છે, ઉત્ક્રેષ્ટ-વિદ્યારૂઢ દેર ડેઠ માલુમ પડે છે, ફેરી પીણાઓ અનેકના જીવનસાથી ચર્ધ ચૂંક્યા છે-આ બધું એ વાતનું નિદર્શક છે કે આજના જીવનમાં આદર્શ તથા ધ્યેયનો મૂળો આઘાત છે * આપણે આપણા આત્મિક અને બાહ્ય જીવનના બેંદો પાર કરવાને માટે ધર્મના વિભિન્ન રૂપો અપનાવીએ છીએ આનું કારણ આભાવિક અકર્મણ્યતા અને

* શ્રી ઇ ડુનન આ કયન લુઓ “ઇસ્ટ્રી ગ્રીસ વર નેધી ડુનિયાના સમસ્ત સભ્ય દેશોના વે કેએ મારી પાસે ઉપચારો કરાવ્યા છે મારા દેશીઓ વેશીના અર્થે ઉત્તર કાળે, એવે કે પાતરીસ વસ્ત્રની ઉમર પાળી આવરવાના એકે વ નાશી એના નથી મળે જેની સમસ્ત્યા અતિમ ઉપય વતરીકે જીવનમાં ધાર્મિક દિશાભાને માન કરવાની ન રી દેવા એમ કહેવું વ જગી છે કે તેઓ વેશી ઉરેક એ ન મરણે બીમાર થયા-ક રણ તેઓ તે જ વસ્તુ ગુમાવી જતા એ વસ્તુ મન્યે-કુળના જીવિત ધર્મોએ પોતાના અનુષ્ઠાનોને પ્રમાન કરેલી અને ઉચીકરતા તેઓ વેશી એકે વ રી ડીતાને ધાર્મિક દિશાભા પાટો ન મેળવી ર માને મરણે સુખરી થયા ન શક્યો”

— મેન્. મેન્. ૧૧ ૨૫* એફ દિસ એલ (૧૯૩૩)

અધવિશ્વાસ છે આપણે એવા તો આજસુ છીએ કે આત્મ-નિરીક્ષણ કરવાનું તો કદજ લેવા નથી. આ સ્થિતિના અગમ એક જાનનો ઉપયોગીતાનાદ પડુ રહેતો છે આ વાદ ધાર્મિક સત્યાઓ ઉપરના આધારને સામાજિક અને રાજનીતિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી માને છે સ્થિતિનો વિરોધાભાસ તો એ છે કે આપણે ધર્મરની પૂજા કરીએ છીએ અને સાથેસાથ જ ધર્મરના અસ્તિત્વ વિરોધે સદેહ રાખીએ છીએ બધા જ ધર્મોના આધ્યાત્મિક અગતે બાળ આડબ શેએ દખારી દીધું છે અને તેથી આપણું દૈનિક જીવન સંકોચી અને તુચ્છ બની ગયું છે અને આપણી માનવતા અનેક વર્ગોમાં વહેંચાઈ ગઈ છે પરિણામ એ આભ્યું છે કે માનવનું ક્ષેત્ર ધણુ જ ધણુ સંકુચિત ચર્મ પડ્યું છે અદ્વૈત શક્તિનો આપણે સાક્ષાત્કાર કરી શકતા નથી અને વિભિન્નતાના અશિષ્ટાપથી પીડિત ાએ સેકડો કૃત્રિમ અવરોધોને કારણે આપણે વિશ્વાત્માથી દૂર ને દૂર ધડેનાઈ રહ્યા છીએ આપણે જીવનના આધ્યાત્મિક તત્ત્વો ગ્રહણ કરવા બેઠાએ તેના અભાવે આધુનિક સસારની સંસ્કૃતિ સંકચિત અને કાંપુણી બની ગઈ છે. આપણી કલ્યાણનું કારણ અધર્મદા અને ધર્મની અનુશ્રુતિમાં પારસ્પરિક મૂલ્ય એ છે જેઓ અધર્મદામાં સતોષ માને છે, તેઓ ઉપરજના જ રહે છે અને જીવન મરણના સર્વોપરી રહસ્યો આત્મસાત્ કરી શકતા નથી વાસ્તવમાં ધર્મ એ જીવનની ગંભીર તાની પ્રતીતિ અનુશ્રુતિ છે

નાટિકક યથાર્થવાદ અને ધર્મમાં પરસ્પર વિરોધ નથી ને કે ઔપચારિક ગરે દર્શનના મત્તવો તે અગ્રીકાર નથી કરતો, પણ ધર્મ સમાજ અને વ્યક્તિના સંબંધમાં પોતાના જ દાર્શનિક વિચારોને નાખલ કરી દે છે અનેક એવા વૈદાનિક મિદ્ધિતો

છે જેની ખરાબ પરીક્ષા થયે જ પારખી શકાય છે. ધાર્મિક સિદ્ધાંત પણ અનુભવની મર્યાદા છે, કેવળ અટકળ માત્ર જ નથી. વૈજ્ઞાનિક દાર્શનિકો એવો દાવો કરે છે કે તેઓ અનુભવ લઈને ચાલે છે અને તેઓના સિદ્ધાંતો દૃષ્ટ તથ્યોના કારણે પર પ્રકાશ ફેંકે છે. આધ્યાત્મિક સત્યને શિથર કર્યો વિના માનવ શક્તિની પ્રક્રિયા અને તેના વિકાસ ક્રમના આધારજૂત કારણો સમજી શકાશે નહિ. જ્યે સત્ય એવું છે કે જે માણસથી તો કંપાયે મોડું છે અને સમસ્ત સાસારિક પ્રક્રિયાને એકી નાંતણે બાધવાને સમર્થ છે. આપણે પહેલાં કારણનો સ્વીકાર કરીએ છીએ અને માનીએ છીએ કે આ જુદાં જુદાં એક રૂપ છે ત્રિશ્વર્ગ 'શિવ' અને 'અદરશ'ની પિછાણ દ્વારા આપણે 'અસ્તિ'ના ગુણોનો સમાવેશ કરીએ છીએ એ અસ્તિ વિશ્વનો આધાર જ નહિ, પ્રેમી પણ છે માનવકલ્પ એને સત્કર્મનો સાથન દેર માને છે. ધર્મશ્રદ્ધા, કર્મ અને ઉપાસનાનું પ્રતીક છે.

કેટલાક લોકો માને છે કે આ આધ્યાત્મિક સત્ય એ માત્ર પરિકલ્પના જ નથી, એક અનુભવજન્ય સત્ય છે ચોતાની લાખી આત્મ વેદના બાદ જનમ (Job)એ બગવાનને કહ્યું 'તું' આજન્મગી તો મારા કાને તમને સામળ્યા 'તા, પણ હવે તો આ મારી આખો તમારુ દર્શન દર્શી રહી છે' અનુભવ માત્ર વિરાન અને વૈજ્ઞાનિકવિધિ લગી જ મીમિત નથી, તેના અનેક રૂપો હોઈ શકે ચરિત્ર, સૌદર્ય અને ધર્મ સંબંધી તેના અનેક ક્ષાટાઓ છે આપણે ચાતની ઉલ્કટ ઇચ્છા, સૌદર્યની લાવસા, સત્કર્મની શક્તિ અને જ્ઞાતાનદની પ્રેરક અનુભૂતિને અનુભવના પરિધની બહાર નહિ કાઢી શકીએ આપણે કહીએ છીએ કે મનુષ્ય પરમાત્માને જ અંશ છે, તેનો અર્થ એ થાય છે કે મનુષ્યની વિશુદ્ધ આકાશાઓ એક પરમ સત્યનું પ્રતિબિંબ જ છે મનુષ્યમાં એક દેવી ચિનગારી છે. તેની સાથે તેણે સીધો સંબંધ સ્થાપિત કરવો પડે છે સંસારમા જે કાર્મી સુખ છે તેનો આધાર પરોપકારની ઉલ્કટ ઇચ્છા છે અને જે કાર્મી કલેશ તથા દુખ છે તેનો ઉદયમ કેવળ પેશ્તીકા સુખની અભિનાયામાથી જ મળે છે

સત્યને અનુભવનો પરિશ્રમપૂર્ણ પ્રયાસ જ ધર્મ છે સિદ્ધાંત અને ધાર્મિક વિધિઓનો અભિપ્રાય

આપણામાં આધ્યાત્મિક લાવ જનન કરવાનો અને જીવનની નીચ સંભાવનાઓને સુલભ કરવામા સદાય આપણો છે.

અર્તિમ મત્યની અનુભૂતિ આત્મસંયમ અને તપસરી જીવન દ્વારા જ થઈ શકે છે. ધર્મે અપરાધ અને વૃદ્ધસંતાપી આપણને સુરક્ષિત રાખ્યા નથી. રાખ્યા હોત તો તો આપણે રીન અને ચિંધિયા અનુકરણ અને સિદ્ધાંતોની માનતાઓ પર જ સતુષ્ટ રહેત. અને આપણા જીવનના ઉલ્કટ માટે, આત્માના શોધન આતર કશું જ કરત નહિ. આધ્યાત્મિક કાર્યપ્રણાલી, દરિદ્રતા, પવિત્રતા અને આરાધીસન-આ બધા સાધારણ એદિક જીવનથી છોડે ચડવાના માનવીય પ્રયત્નોના લીતક છે, ધર્માર્થધર્મમા 'કોસ-ચિત્ત' એ દ્રિવ જગતના બધનનોથી મુક્ત થવાનું પ્રતીક છે. જ્યે આપણે અજ્ઞમ છોડી દઈએ તો આપણી પ્રકૃતિ દૈવીશક્તિની પ્રાપ્તિનું સાધન બધના બગમાન ઇચ્છાનું જોખર બની જાય. જ્યે સાથે જ આપણે ધર્મનિત હોઈશું તો જ્યાં લોકો અભિનાય વરસાવે છે ત્યાં આપણે વરસાન દઈશું, જ્યાં ધૂણા કરે છે ત્યાં પ્રેમ કરીશું, જ્યાં નિંદા માને છે ત્યાં ક્ષમા આપીશું, જ્યે જ્યાં લોકો લેવાને પડપડા કરે છે ત્યાં આપણે દેવાને ઉત્કટ રહીશું. જે જ્ઞાતમા નિવાસ કરે છે તે 'કોઈને પણ ઉતરશે નહિ કોઈનો પત્તુ તિરસ્કાર કરશે નહિ, અને કોઈવચ થઈને કોઈના પત્તુ અહિની ઇચ્છા સરખી કરશે નહિ પ્રાણી માત્ર માટે તેને અમીમ પ્રેમ તરો-જેનો માનાને બાળક માટે હોય છે' જુધે જ્ઞાતવિહારનું આપ વધુન કહ્યું છે.

ધર્મોમા પરસ્પર સંઘર્ષ છે તેનું કારણ એ છે કે આપણે રહસ્યથી દૂર બાળીએ છીએ અને ધાર્મિક બાધામા વ્યક્ત કરીએ છીએ પરમ સત્ય વાણીથી વ્યક્ત કરી શકાય નહિ આપણે તેને કેવળ કલ્પના મુનક પ્રતીક દ્વારા જ વ્યક્ત કરી શકીએ છીએ સિદ્ધાંતો પરત્વે થયેલા વિચારોનું પરિણામ લોહોમા ઉન્મોહ અને નેપ્રજ્ઞોમા સંકેતનું કપરતાનો ઉત્પ આપણાનું જ આપણું છે. આપણે સત્યના દર્શન આતર તો સિદ્ધાંતોથી પણ જોયે કોઈનું નેપ્રશ અને આપણા માનસની મહરી પ્રતોને સુકમ દર્શિએ જેવી પડશે ધાર્મિક અનુભૂતિના બધાવમાં ધાર્મિક

પિપાસાને તૃપ્ત નહિ કરી શકે. સાચા ધર્મનો અર્થ છે પૂર્ણ હૃદયથી આત્મ સમર્પણ. ભક્તિમાં આપણે આપણી જાતને આપી ને આપી એક સમન્વિત પ્રત્યે કોઈ પણ પુરસ્કારની લાલચ કે આશા વિના સમર્પિત કરી દઈએ છીએ. ધાર્મિક અનુભૂતિ જુદા પડ્યા વિના મળે છે. અલગતાની ભાવના એમાં અતિક્રાંત થઈ જાય છે.

નૈતિક અને સામાજિક પ્રગતિનો આધાર આપણા પોતાનાં પ્રતિકૂલ સ્વભાવ તત્ત્વો વચ્ચે સાર્વજનિક સાધનામાં અને અન્ય લોકો માટે સહાનુભૂતિ રાખવામાં છે. આપણે આંતરિક એકત્યની ભાવનાને પ્રોત્સાહિત કરવી જોઈએ. યોગ એ એક એવું અનુભવસન છે જે વડે આપણે હિંદિયોની પ્રકારને અને સુદિના રૂપોને શાંત કરીએ છીએ, અને આંતરિક આધ્યાત્મિક પ્રક્રિયા હૃદયોદયને તરફ જ છે જેઓમાં સુઝબૂઝ, દયા અને પ્રેમ છે. જેમ બાહ્ય જગતના અનુભવ માટે શારીરિક હિંદિયોની આવશ્યકતા છે તેમ જ આધ્યાત્મિક સત્યના દર્શન માટે આપણને આંતરિક સૂક્ષ્મ હિંદિયોની જરૂર છે.

આધ્યાત્મિક દર્શન અને બૌદ્ધિક પ્રયત્ન એ મેમાં પરસ્પર વિરોધ નથી. આધ્યાત્મિક દર્શન પૂર્ણ અભિજ્ઞાન છે. શતાબ્દિઓની સાધનાને અંતે આપણે જે મીમા લગી સુદિનો વિકાસ ક્યો છે તેનો ઉપયોગ આપણે ધર્મની ખૂંટો અને શ્રેણીને દૂર કરવામાં કરવાનો છે. આપણે તેની અવહેલના કરવાની મથી.

કાળચક્રને પાછું ફેરવી શકાતું નથી. કાળચક્રની ગતિ પણ રોકી શકાતી નથી. આપણે અચેતનના મગ્નીશમમાં પેસી શકીશું નહિ કે ન તો આપણે તકલીફતાનો આશરો લઈ શકવાના. સુદિનને જ આપણને પ્રાકૃતિક અને કૃત્રિમ શ્રદ્ધા દર્શનોમાં વિવેક કરવાની દૃષ્ટિ સાંપડે છે. અંતરજ્ઞાન સુદિ વિના આંધળું છે અને સુદિ અંતરજ્ઞાન વિના પાંગળું છે—નિરાધાર છે. આ બંનેનું સંતુલન યાચ ત્યારે જ માનુષ્ય પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

અનુભવજન્ય, ભાવાત્મક, બૌદ્ધિક અને આધ્યાત્મિક અનુભૂતિ પૂર્ણરૂપે કબિર જ છે. ધર્મનો

નિયમ મનુષ્ય, સંપૂર્ણ મનુષ્ય છે. વિભાગોથી એને અનુભવ કરી શકાય નહિ. આપણે વિશ્વાસ બૌદ્ધિક, આરાધના ભાવાત્મક અને સમર્પણ વિકલ્પાત્મક છે. એવા કોઈ પણ ધાર્મિક વિચારને આપણે સ્વીકારી શકીએ નહિ, જેને સ્વતઃસિદ્ધ આત્માનું સમર્થન હોય, ‘પ્રભુદ’ શબ્દ—જેનો ઉપયોગ ઉપનિષદ, ગુદ અને બિસેસે ક્યો છે—નો અર્થ છે અનુભૂત. સૂતા સૂતા યા તો સ્વખાવસ્થામાં જીવનપથ પર વિચરે નહિ. જાગૃતિ એ જ એક વ્યાનુભવ છે.

વિભિન્ન ધર્મોમાનાં વિરિદિ તત્ત્વોની આપણે ઉપેક્ષા કરવાના નથી, તે વિશ્વાસ અનુભવની સૂત્રબદ્ધ પરિભાષાઓ છે. ધાર્મિક પરંપરાઓ, રીત-રિવાજ એ બધું શૂન્યમાથી ઉપજતું નથી. તેઓના મૂળ ભૂમિયા હોય છે અને તેને તે જ જીવદામિની તત્ત્વ પોષી રહ્યું છે. મતભેદોનો આપણે સ્વીકાર કરીએ છીએ. અને તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. સંસારને કોઈ એક જ ઢાળામાં સાંચાની પેટે ઢાળવાના પ્રયત્નને આપણે ઉત્તેજન આપી શકીએ નહિ. કોઈ પણ પ્રકારની ધાર્મિક સાર્વજીક ભાષા (Esperanto)માં આપણી આશ્વા નથી.

આપણું ચિંતન આનંદરાષ્ટ્રીય અથવા વિશ્વવ્યાપક હોવું જોઈએ આપણા પોતાના પ્રયાસો—જે તે માનવતાને પ્રતિકૂળ ન હોય તો—ને પણ આગળ વધવાનો મોક્ષ મળવો જોઈએ. ધર્મ એ અતિન્દિય સત્ય—જેને આપણે ધૃત્વ કહીએ છીએ—નું પ્રતિકલન છે. ગ્રહ યા તો અસ્પષ્ટ રૂપે પણ આપીએ માનવ-જન તેનાથી પરિચિત છે. શક્ય છે કે આપણે બધા આધ્યાત્મિક દૃષ્ટોને એક જ દૃષ્ટિકોણથી અથવા એક સરખી સમાનતાથી જોઈ શકતા ન હોઈએ. પણ સત્ય એક જ છે, વિભિન્નતા હોવા છતાં પણ પ્રતિક્રિયામાં તો કોઈ એક એકરૂપતા જ રહે છે. ધર્મો વાંદે ગમે તેટલા વિચિત્ર હોય, તેમાં પ્રત્યેકમાં કેટલાંક તો સમાન તત્ત્વો દેખે જ. એથી અતિરિક્તા, આજે વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન, આધુનિક સમીક્ષન, વચલી જતી ચેતના અને જીવી યતી વિશ્વ એકતાને પણ ખ્યાનમાં લેવાના છે. પરિણામ એ આનંદ છે કે એ જવાની પ્રવૃત્તિ એકેખીલ ઢાળા મુકવાની છે કારણ કે બધા ધર્મો જનતા ધારણ કરવા લાગ્યા છે. (કમશ)

થોમસ ગેઈન્સબરો : મહાન ચિત્રકાર

એફ. પિટરડાઈ

આગકેને શાળાએ જવાનો ખૂબ જ કંટાળો હોય છે. મને પછી તે ગમે તે દેશનાં બાળકો હોય. આજથી લગભગ ૨૨૫ વર્ષ પહેલાં બ્રિટનના એક બાળકને પણ નિશાળે જવાનો ખૂબ જ કંટાળો આવતાં તેણે એ દિવસે એક પરાક્રમ કર્યું હતું!

બ્રિટનના સફેદ પરગણામાં સન ૧૭૨૭માં જન્મેલા થોમસ ગેઈન્સબરો નામના એક ક્રિસ્ટી-રને એક દિવસે શાળાએ જવાનો તીવ્ર કંટાળો આવ્યો. તેણે તો વર્ગ શિક્ષકને પોતાના પિતાના નામથી ચિઠ્ઠી લખી નાખી કે, 'કૃપા કરીને આજે ટોમની રજા પૂરશેાણ.' ટોમે તો તે દિવસ લખેાટી રમવા, પતંગો ચગાવવા કે ગિફ્ટીકંડા કે ક્રિકેટ રમવાને બદલે ચિત્રોની સરસ આકૃતિઓ દોરીને તૈયાર કરવામાં જ પસાર કર્યો.

તેના પિતાને ટોમ નિશાળે જવાને બદલે તે દિવસે ઘેર જ રહ્યાની વાતની ખબર પડતાં તેમના શુસ્તાનો પાર ન રહ્યો. પરંતુ તેમણે ટોમે દોરેલી ખૂબ સરસ આકૃતિઓ જોઈ કે તરત જ તેમને શુસ્તા ઝાઝળાબિન્દુની જેમ અદૃશ્ય થઈ ગયો! તેમણે તરત જ ટોમની પીઠ યાળડીને શાખાથી આપનાં કહ્યું: 'ટોમ એક દિવસ જરૂર ઘણે જ મહાન માણસ બનશે.'

ટોમની કુટુંબાધી રેખાચિત્રો દોરવાની શક્તિ એકવાર પોલિસને પણ ખૂબ કામ લાગી હતી. ટોમે એક દિવસ એક માણસને જગીયા-માંથી ફળ ચોરતાં જોયો. જોયો કે તરત જ પોતાની સ્વાભાવિક ટેવ ગુજળ તેણે રેખાચિત્ર દોરી કાઢ્યું. તે રેખાચિત્ર ચોરને એટલું બધું આજેડૂબ મળતું આવતું હતું કે તે પરથી એ ચોર પોલિસને હાથે ઝડપાઈ ગયો!

ટોમે મોટા થઈને સે જમાનાનાં ઘણાંખરાં મોટાં માણસોનાં ચિત્રો દોર્યાં હતાં. તેણે મિસિસ

સિડન્સ નામની એક પ્રખ્યાત અંગ્રેજ નટીયું પણ ચિત્ર દોર્યું હતું. તે વિષે એક રમૂજ પાત ઘણી જ પ્રચલિત છે. ટોમે મિસિસ સિડન્સનું આખું ચિત્ર તૈયાર તો કર્યું, પરંતુ તેના પાકની અણી ખૂબ વિચિત્ર પ્રકારની હોવાથી રોમને ઘણી ચુરકેલી પડી. એમ કહેવાય છે કે કંટાળી જઈને 'નાકની અણીને તો જાણે કે અત જ આવતો નથી' એમ કહીને શુસ્તા-પૂર્વક ટોમે રંગની પીછી ફગાવી દીધી હતી!

ટોમ અને તે સમયના ખીબ પ્રખ્યાત અંગ્રેજ ચિત્રકાર સર જોશુઆ રેનોલ્ડ્ઝ એક-ચેત્ના કઠૂર હરીફો હતા. તેઓ લાગ મળ્યે એક પીના પર આકરા પ્રકારો કરતા રહેતા.

એકવાર સર જોશુઆએ પોતાના વિદ્યાર્થી-ઓને કહ્યું કે કોઈપણ ચિત્રમાં ભૂરા રંગનો વહોળો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ. ટોમને કાને આ વાત આવતાં તેણે તરત જ ભૂરાં કપડાં પહેરેલા એક ઓકરાનું ચિત્ર દોર્યું હતું. 'બધું બેય' (નીલકુમાર) તરીકે ઓળખાતું તેમનું આ ચિત્ર આજે પણ એટલું જ પ્રખ્યાત છે.

સફેદ પરગણામાં જ જન્મેલા જહોન કોન્સ્ટેબલ નામના વિખ્યાત ચિત્રકાર ટોમનાં યુદ્ધિસૌન્દર્યનાં ચિત્રો વિષે લખે છે કે: 'તેમનાં ચિત્રો એટલાં બધાં નરમ અને માયાળુપણાથી ભરપૂર હોય છે કે તે નિહાળીને આપણી આંખમાં આંસુ ઊભરાવા માંડે છે. પરંતુ આ આંસુ કેમ ઊભરાય છે તે જ સમજતું નથી.'

[બ્રિટિશ સ્કેન્ડરમેશન સર્નીસના સૌજન્યથી]

ત્રીજી કબૂતર 'શિવપ્રકાશ'

પ્રલયનાં રાક્ષસી મોજાં પૃથ્વીને ખૂલેખૂલે ફરી વળ્યાં, ત્યારે એક નોઆહની જ નૌકા (Noah's Ark), તેના દેવી નાખુદા તથા ખચેલા જીવ સાથે તોફાની જલરાશિમાં, ફાલકડોલક થતી, પાણીમાં ગરકાવ થયેલ પર્વતની રોચ સાથે અટવાઈ પડી. બારે મેઘ તરી પડ્યા, સમુદ્રે માઝા મૂકી દીધી અને આખી પૃથ્વીના પટ ઉપર પ્રલયના પૂરે વિનાશ-કારી તાંડવ સમુદ્ર. ધ્રુવી સંકેત મુજબ પેગખર નોઆહ અને તેની નૌકામાં કીધેજ પૃથ્વીના દરેક જીવની અલ્લેક નેડી સિવાય કાંઈ બચ્યું નહીં.

નૌકાનો નાખુદો ભાં નજર કરે ત્યાં તેને ઊછળતા સોઢ દેખાય છે. થોડા દિવસ પછી, ટહિંને થંભી ગયેલી જાણી, જમીન ઉપરથી પાણી ઝોસયાં દોલ તો તેની ભાગ કાઢતા એક કબૂતરને ઊડે છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ ચારે દિશામાં કબૂતર ઊડે છે પણ કયાંય કોરી જમીન દેખાતી નથી! યાદીને લોચપોચ તે પાછું ફરે છે.

ખીજા કબૂતરને નોઆહે સાત-દિવસ પછી, દેખાના ઉગમ સાથે રવાના થયું. દિવસ આખો તે શોધમાં ઝીંડ્યું. સાંજે પાછું ફર્યું ત્યારે તેની ચાંચમાં કાળખીવાણું પાંદડું હતું. પ્રલય પછી આ પદ્ધતી નિશાની હતી કે પાણી ઝોસરી રહ્યું હતું અને જ્યોતી રોચ દેખાય તેટલી પરિસ્થિતિ સુધરી હતી.

ફરીથી, ત્રીજવાર, સાત દિવસના અંતરે, નોઆહે ત્રીજા કબૂતરને પૃથ્વી ઉપરથી નવસજીવનો ને કાંઈ સંકેત મળે તે લાવવા ઉડાડ્યું. સાંજ થઈ તો પણ તે પાછું ફર્યું નહીં. બે દિવસ-ત્રણ દિવસ, એમ દિવસો સુધી નોઆહે રાહ ભેઠ, પણ ત્રીજું કબૂતર ન આવ્યું તે ન જ આવ્યું. તેથી તેણે માની લીધું કે પ્રલય-પૂર સમી જવાથી, અને જમીન દેખાવાથી તે ત્યાં જ રોકાઈ ગયું હશે!

પુરાણકથામાં ત્રીજા કબૂતરની વાત અધૂરી જ રહી છે.

ચિંચિયારી કરતાં પંખીઓ, પંખના નખ ધરી રહેલા વિકરાળ ધણ્યો અને દુઃખથી આતંત્રાદ કરી રહેલ અનેક જનવરોથી ભરેલ અંધારી નૌકામાંથી આ ત્રીજું કબૂતર પાંખ ફેડાવી જાયે આકાશમાં ચડ્યું અને અતંત અવકાશમાં મુક્તિની સ્વચ્છ તવા માણી. તેજથી પ્રકાશિત દુનિયામાં તે વિહરવા લાગ્યું, સમુદ્રના અગ્રકર્તા પાણી અને સિનિજ પર લીલાંતમ જગ્મો અને ખેતરો ભેઈ તે નાખી ઝીંડ્યું.

જટિલી આઘાતક થયેલ દવામાં તે આગળ અને આમળ ઝીંડ્યું. હવે તો મોટાં મોટાં, તેના ઉપર વરેતા પુષ્પ સુગંધિત વાસુ અને સ્વચ્છ આકાશમાંથી જમીન પર પથરાતી મનોહર તેજરેખા-કેટલા દિવસ સુધી આ બધું અદશ્ય થયું હતું? જાણે એક જુગ-અને હવે?

સમુદ્ર પાછળ રહી ગયો અને પૃથ્વી પરથી તેના તરંગો કેવાં ચળકાટભર્યાં શોભી રહ્યાં છે? અને આગળ પેલી પરવતમાળા-તેના ચડઉતર દાળ, અને જમીન પર ભાં જુઓ ત્યાં કુખળા ઊડ અને તેના પર અસંખ્ય રંગબેરેની ફૂલ! જાણે કે વિનાશ પછી હાસ્ય વેરતા પ્રભુના પયગખરો!

આ સ્વપ્નમુગિતા દર્શનથી કબૂતર એટલું આનંદમાં આવી ગયું કે વિનાશમાંથી બચાવનાર પેલી નૌકા-સંકેદ દાદીવાળો તેનો ધ્રુવરમકત નાખુદો-પોતાને સોંપેલો કાર્યસંકલ્પ-આ સધળું ભૂંથી ગયું. પ્રલય-તે નવસજીત આ મનોહારી સંજિતા રૂપમાં તે એવું અટવાઈ ગયું કે સતત બે દિવસના ઉડવન પછી ત્યારે તેની પાંખો ભારે ભારે થઈ ગઈ, અને યાદીને

લોચપોચ ઘર્ષ ગયું ત્યારે નીચે ફસાઈ પડ્યું !

ટૂંકોના વનમા તે ઊતરી પડ્યું અહીં તો સ્વર્ગ સાક્ષાત્ દાગર હતું ' વનરાજિની ચીચાએ તેનું રક્ષણ કર્યું, રક્ષતી ડાળીઓએ તેના પર ઓર ધણું સતત ઉડવતના ધાંધી અને મદ મદ વહેવા માતા રિશ્તાના સુખદ સ્પર્શથી તે ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયું

રાત્રે ઉખાર અને ફિવરો ફડક આપતી વનરાજિએ અને કુણા લીલા ધાસની નૈસર્ગિક ખીઠાવતે ત્રીજા કબૂતરને સ્વર્ગીય રહેણાંક રચી દીધું સમયના જગા સાથે કબૂતરનું સ્વપ્ન વાસ્તવિક બનતું ચાલ્યું પર્વો વીતી ગયા ચૂલ્લુ પચું આ કબૂતરને જૂવી ગયું કેમકે જે નોકામા તે હતું તેના બધા જ શ્વેતો અમરતાનું વરદાન મળતું હતું

વનની ધોરધક જ માનવખન હોય તો પચું કબૂતર નિર્ભય હતું કેઈ પારાધિ તેના સિકાર પચું ન કરી શકે આ વનમા રહીને તે ક્યારેક રિચિત્ર અવાજો સાંભળતું લાગતું મપતો કેઈ કઠિયારો પિયમિયાટ હસતા અને બેર લીજીના બાળકો, જગતમા ફરતા અહીં આવેનાના ધૂસપૂસ આવતાં-પચું તેથી વનની ઘટામા પોતાનો જે માથો હતો ત્યાં કેઈ આવી શકે તેમ તો નોંડતું જ

અચાનક એક દિવસે આ કબૂતરે જોડું તો વનમા દાવાનળ લાગ્યો હતો આકાશમાથી કંઈ લબજોળ નીચે પડતું હતું અને જ્યાં પડે ત્યાં ધરતીના જૂઠા બોલી જતા હતા ચિત્રચિત્ર પોતાકંઠાના મુલખ પ્રાણીઓ એકબીજા તરફ આગ અને નિનાશ વેરતા હતા વીજળીના અગમશ પૃથ્વી ઉપર થતા હતા અને પડી જાયે આકાશમા જતા હતા ધરતીકંપ થતો હોય તેમ વૃક્ષો ટપોટપ જીખડીને આગમા કોમાઈ જતા હતા ધરતી આકાશને ભેટવા અને આકાશ ધરતીને ભેટતા મથામળ કરતા હતા

કબૂતરને યશુ કે પોતે અત્યાર સુધી સ્વપ્નમા હતું પહેલી વાર જલપ્રલયમાથી જાગ્યું પચું આ તો અગન દરિયો! તેને હવે યાદ આવ્યું કે પોતે તો નોકા ઉપર હતું-તોઆહો જે મમ મટ મોકલેલું તે જૂવી ગયું હતું-તોઆહ તો હજી રાક જોતો નીમ

12 મેં 12- પોતે ત્યાં જઈને કહેને શું કે તેણે આસ્તેથી પાગે પ્રમરાવી અને દવામા ઊડ્ય - શાંતિમય આવાસની શોધમા

તે ફરીથી ઊડવા લાગ્યું જાયે અને નીચે પડે અને પશ્ચિમ જલ અને સ્થળ-મધ્યે ઢેકાણે તે ઊડ્ય પડ્યું ચારેતરફ માનવસર્જિત નિનાશ આગ વીજળીના અગમશ માનવસર્જિત ધરતીકંપની ગજ નાઓ અને ખૂનખાર લગઈ સિવાય કોઈ નજરે પડ્યું નહીં અગ્નિસિંધા એક તરફ આકાશમા પિયે જાયે ચડે છે તો બીજી તરફ તસુએ તસુ જમીનને આડરી લે છે

ચારેપાડાં ઉડવત ચાતુ રહે છે તે હવે માર્ક વેગથી ચડે છે-એવી આશામા કે કોઈક ઢેકાણે તો વિમલમુક્ત ભૂમિ હશે-શાંતિ હશે તો એ પરિત્ર ભૂમિના વૃક્ષનું એક પાન પોતાની આસપાસ પરાવી તે, નીમના દૈવી નાપુલ પાસે પાછું ફરી શકે

તેને સમજતું નથી કે આગ ઓખું માનવ જતું સા કારણે આમ નતું છે? આને આટલા વર્ષ પચું આ નીચું કબૂતર હતું જોડી રહ્યું છે આને અહીં તો કાન પડી તેની પાખો જોડી જોડીને બારે ઘર્ષ માર્ક છે વાયરાની આપરા ખખડીને તેની ગોળ મટોળ આખમાથી લેલીશ અશુ ટપકે છે તેના મુલ્યમ પીછા અસ્ત થરા નીચે ખરી પડે છે

તેની આરજૂ-તેની સ્વપ્નભૂમિને દેશ હતું તેને તાપો નથી તે જાયે જલ છે-રાન અને દિવસ ચોંટીશી પ્રદર કેમકે તે અજરઅમર છે તેની પાખો આછો ફરકાટ ધસીશર મધરાત્રિએ અચાનક નીદ માથી બેઠતા કેમકે માનવીને કેમકે પડે દેશમા સંભળાય છે

ત્રીજા કબૂતરનો આ શાંતિમય આને વાગી અસ્તિત્વ આન છે આખો માનવખન તેના તરફ મીટ માડીને બેઠી છે કેમકે માનવીની મહત્તામા પડતું તેની આરજૂ સાથે સકળાયેલી છે

ત્રીજું કબૂતર દારણે કે જીરો!
(રહીને ડેલી ની પાસે સ્પર્શી)

વર્ષાવર્ણન : રાજસ્થાની લોકગીતોમાં

કંઈક જોશી

મરુભૂમિ રાજસ્થાન માટે વર્ષા વિશેષ મુખ્ય છે. રેતાળ ધરતીની તૃષ્ણા ઝીપવા લાગે છે ને માણસનું તો રામરામ નામી જીતે છે. નવું જીવન આરંભેર મોસમ ઉજળવા લાગે છે અને નમ્ર ઉત્સાહની લહેરો હૃદયમાં તરંગિત થવા લાગે છે. વાદળોની ગર્જના, પીગળીના ચમકારા ને નર્તન, પક્ષીઓના વિવિધ પ્રકારનો અવાજ, અને મોરની કેકા-વાતાવરણ આપું મધુર અને ઉત્તારી બની જાય છે.

આવણુ અને બાદરવો નર્તના મહિના છે. જે પૂરો થાય કે તરત જ આકાશ રંગ બદલે છે. આપાદમાં વરસાદ રાત્રે ચર્ચ જાય છે અને આવણુમાં વર્ષાનું ચોરન દોરે ચડે છે. આકાશમાં કાળા ટીખાણુ વાદળો ભેરવે રાજસ્થાનનું જનમાનસ ઉત્તેજિત રહે જાય જીતે છે :

“મોટી-મોટી છાદાં ઝોમરવો એ બહલી

ઝોમરવો એ બહલી

કોઈ જોડા ડેલમ ડેલ

શુરંગી રુત આઈ ગઠાઈ દેમ

અલી રુત આઈ ગઠાઈ દેમ.”

—મોટી ખૂદોવાળી વાદળોએ ઉમટી આરી છે.

તળાવ જનોજવ ઉમરાય છે મારા દેશમાં શુરંગ અને બની ઝાતુ આવી છે.

રાજસ્થાન પીરભૂમિ છે, સાહસિકોની ભૂમિ છે અહીં જીવનનો મહિમા શ્રમમાં મનાય છે. આ શ્રમે જ અહીંની અનાકર્ષક ભૂમિને કાર્ષક આકર્ષક બનાવી દીધી છે, પણ વર્ષાની તો વાત જ જુની છે આ ઝાતુમાં તો મરુભૂમિ બનીવાતની વાગે છે એક વેદાંતીનકાર કહે છે.

“ખાદલ ધાયો દેસ મેં હે લેાય

નદિયાં નીર દિલોલિલ રે ।

ખાદલ ચમકે જિન્દગી

ચમકે ચમકે ઝડ લાય ।

વાલો લાગે છે ગઢારા દેમડા હે લેાય
કેમું કર લવનું પરદેસ ।”

—હે ભેરુડા! મારે દેને તો વાદળા જાય છે. નદીનાં નીર ઝીંકેને અડ્યા છે. વાદળામાં પીગળી ચમકારા કરે છે. પાણી—મોઘેર પાણી, ભેરુ, મારો દેસ એવો તો વહાવેરો લાગે છે, કઈ રીતે કું પરદેસ ભડે ?

આવણુ મહિનો રાજસ્થાનમાં ઉત્સવમાસ છે. આરણુના શુક્રવ પક્ષમાં રાજસ્થાની નારીનો સર્વપિપ તહેવાર ‘તીજ’ આવે છે આવણુ ભેસતાં જ બાગ-બગીચામાં હીચકા જામે છે અને રાજસ્થાની નારી આખો આવણુ ઝૂંવા કરે છે. એક કન્યા પોતાની સહેલીને કહે છે :

“આજ તો મહિન્યાં ગઢારી ઘટાએ ઊમટી

રુક-રુક ચાઠે સૂરયો;

કહો તો સહેન્યાં અપાં બામાં મેં આંધા

બામાં મેં હીડો એ ધક્કાયો

અમવા રી ડાલી હીડો બી ધક્કાયો

દેસમ દેર બધાયો ।”

આજે તો સખી ઘટા ગેમટી છે. પવન રહી રહીને વાયા કરે છે. સખી, ઘું કહેતી હો તો માય બાગમાં જઈએ, બાગમાં આનાડાને જ ઝૂંવો નાખ્યો છે. રેશમના દોરે બાધ્યો છે—

ઝૂંવો બધાયો છે ને ઝૂંવો બાવાલું આવે છે. અને હવે જુઓ તેની ચાવ.

“બન બંડા મેં દિલોલા માઝો

દેલમ રી પટોર જો છ

રાણી વેલુદિ હીજળ બેકયા

ધવતી ન મેરે કાર જો છ

સૂરજજો લલકાર દિયો

જો હીડલુ મયો મિરનાર જો છ”

વન વચ્ચેથી જૂંલો રચાઓ છે. રેશમની દોરીઓ છે. રાણી રૈનાદે જૂંલે બેઠાં છે, ધરતી ભાર ઝીંકી શકતી નથી. સૂરજને પશુ લલકાર્યો છે, જૂંલો આશરો પહેંવી ગયો છે.

જેમ જેમ આ ઝીન આગળ આવે છે તેમ રૈનાદે અને સૂરજને રચાને બીજાં દેવ-દેવતાઓ તથા અંતમાં સ્ત્રી-પુરુષોનાં નામ જોડવામાં આવે છે.

એની જ એક જૂંલાની વાત છે, જૂંલો ચાલી રહ્યો છે. શ્રાવણ મહિનો છે. વાદળ માંડ્યા છે. જીમટવા, અને પછી તો અચાનક મટે છે વરસાદ વરસવા. આગળની વાત બીતમાં જ સાલ્યો :

“પહેલે બી જોડે” એ અરમા મોરી બિમર્યો દોઈ દૂને બી જોડે એ અરમા મોરી આમર્યો છ તીને બી જોડે અરમા મોરી ઝોસર્યો દોઈ પડવા મૂસલ ધાર :

કપડા બી બીજાંએ અરમા મોરી છટી ધૂનણી છ જોઈ તો સહેલી અરમા મોરી ભાગ્યા છ દોઈ, મોરી ભગ્યો ન ભય :

પાયલ છી રુપગી એ અરમા મોરી ધીય મેં છ ભડી કદે એ અરમા મોરી પુડલો રા અસવાર રહાઈ દીની સિર પર ઠાલ

ક્યાથી બી પહુઆયો અરમા મોરી ચિતરે મહલમે છ”

—એ મા, પહેલે આપટે તો વાદળા જીમટવા. બીજે આપટે ધનધોર જૂંક્યો ને ત્રીજે તો લાગ્યો વરસવા, મૂસળધાર માંડ્યો વરસવા.

કપડા પલળ્યા, કપારી વણ્ટવા લાગી, અને મા, બધી સાહેલીઓ ભાગી ગઈ પશુ મારાથી ભગાય નહિ.

કાચકમાં પાયલ ફરયું, એ મા, એ ઘોડેસ્વારનું બહુ યન્ને નેલે દાલ ધરીને મારું વર્ગથી રક્ષુ કહ્યું અને મહેલ સુધી મૂકી ગયો.

વર્ષોના મધુર વાતાવરણમાંની આ એક રોમાન્સ કથા છે. રાજસ્થાનના રોમાન્સોનો આધાર નીરતા દોલ છે. આ લોકગીતમાં એવા રોમાન્સનું વર્ણન છે. પટેલા એ હરોમાં ભૂમિકા સર્જાવે છે અને

અંતિમ ચરણમાં પ્રિયતમની વીરતા અને પરાપકાર-ટકિતનું વર્ણન અને અગ્રત્પક્ષ પ્રસંસા છે.

સાવન (શ્રાવણ) મનભાવન કહેવાયો છે. પશુ આ બધું સંજોગો ઉપર છે. શ્રાવણની માદકતા અને ખાવસની શીતવતા વિયોગિનીને માટે અતિ દુઃખદાયિની થઈ ગઈ છે. એક વિયોગિનીની દશા ગુઓ :

“સાવણુ તો લાગે પિયા માદરોછ
દોઈ ખરસણુ લાગો મેઠ
હોછ હોઠા મેઠ

અબ ઘર આવ જા, મોરી રા બાઝમ હોછ !
બાંદલ મેં અમરે પિયા બીજી
દોઈ મહલોં મેં હરે ધર શી નાર
હોછ છોટી નાર

અબ ઘર આવ જા, બરસા રુત ભડી હોછ.”

—પ્રિય, શ્રાવણ આવી ગયો છે અને આ ભાદરવો આઓ. વરસાદ શરૂ છે. ગૌરીના પ્રીતમ, હવે ઘેર આવી જાઓ. વાદળમાં વીજળી ચમકે છે, ઘરમાં નાની શી નારી ડરે છે. હે પ્રિય, ઘેર આવી જા. વર્ષા નવું મુકર થઈ ગયો.

એક બીજું લોકગીત છે :

“મેરા મન મારુછ મિલખાને
જેઠ અસાદ આસા ફૂં ઠાટ્યા
તો સાવણુ આયો છુરખાને
પહેલો પરંવ સાવણુ કે લાગ્યો
તો લગ્યો બાહુવટો છુરખાને
પૂરખ દિસા ફૂં ઉઠી બાદસી,
તો આઈ રહારે ખરસખાને”

મારું મન પ્રિયતમને મળવા ઝંપે છે. જેઠ અને આષાઢ તો આશામાં ને આશામાં કાઠી નાખ્યા, હવે શ્રાવણ વરસવા આઓ છે. શ્રાવણનું પહેલું પખવાડિયું થ એકું ને ભાદરવો આવું આવું થાય છે. પૂરખ દિશમાં વાદળાઓ ડાવા લાગી છે—મારે ઘેર વરસવા જ આવે છે તે.

વિયોગિનીએ જેઠ-આષાઢ તો પ્રતીક્ષામાં પૂરા કર્યાં. પણ આ તો સાવન છે—મન ભાવન પ્રિયનો વિરહ હવે તો અસલ છે. [જુઓ પાનું ૧૮

આજકાલ

કવિ નર્મદ

(આ ૧૮૬૪ ના 'રાડિયા'માં છપવેલું)

આજકાલ સહુના માથામાં એ જ ધૂન ભરાઈ રહેલી છે કે પુષ્કળ ધન કમાઈને ગાડી વાડી-લાડીનો ઉપભોગ કરવો, એ જ જીવ્વાનું સાચક છે—ખ, પ, ચ, એ બીજાઓ પૂરા સધાયા એટલે આદિ સિદ્ધિ ને નવ નિધિ પ્રાપ્ત થઈ—સાધનારો કૃતાઈ થયો, એમ મનાય છે—સઘળું સુખ ને સાચું સુખ એ તથ્યમાં જ છે એમ કહેવાય છે. એ વિચાર અજાની લોકોમાં (નિર્ધન અને અર્ધજીવંત એ બંનેમાં) પરંપરાથી ચાલતો આવ્યો છે, માટે એમાં કંઈ નવાઈ નહીં પડે. પણ આજકાલ ભણેલા ગાની લોકો માથાના પાસથી એ વિચારના ધર્ષ પડ્યા છે, એ મોઢું આશ્ચર્ય છે.

શુજરાત વિશે કહેવત ચાલે છે કે 'ગાડી શુજરાત, આયસ લાત ભોર પીછેને ખાત' એ કહેવત કાનનારને ખરેખર ધન્ય છે. એ કહેવત કાનનારે જો કે વધારે કંઈ નથી કહ્યું, તો પણ ને કહ્યું છે તે એટલું તો ખરું છે કે સર્વને એકસરખું લાગુ પડે છે, પડે છે ને પડશે. ગાડા તે ગાડા—ને પર ચાલ્યા તે ચાલ્યા. ભણ્યા, લખનામાં ઘટતા ઉલોગ કરવામાં ગાડાની પેટે ચાલ્યા કરતા હોય તો સારું, પણ નરસી વાતમાં ખતે કામ કયાં જાય છે.—ચાતવરા ને વરથોડા કરવા તો તે જ, મહારાજોને ભજવ્યા તો તેમ જ, પુનર્નિવાહ ને પ્રવાસ ન કરવા—તો તે ન જ કરવા ...

આજકાલ સહુ પૈસાની પછાડે લાગેલા છે નાના મોટા, ભલા બૂડા, ઊંચા નીચા સદૃશ પૈસાની પછાડે લાગેલા છે. પૈસાની પછાડે લાગવું એ કંઈ નરસુ નથી. પણ જોઈ ઉલોગે—સદાથી—જુગારથી પૈસા કમાવા પછાડે લાગવું એ ઘણું ઠીકું છે. પૈસાની પછાડે લાગવું, પણ ધું બીજી ભણવા-લખવાની અને ખરા ઉલોગની વાતથી દૂર રહેવું?

અંગ્રેજ વેપારીઓ વેપારધંધાના ઉલોગ શરૂ કરે છે, તેની અગાઉ તેઓએ કેટલો અભ્યાસ કર્યો હોય છે! તેઓને દુનિયા સંબંધી કેટલી માહિતી હોય છે! વેપાર અને રાજભાગવાને કેટલો સંબંધ છે તે તેઓ કેટલું સમજે છે?

આજકાલ આપણા થોડા વેપારીઓ અને ધંધાદારીઓ ખરા ગાલનો વેપારધંધો કરે છે. બાકી તથ્યુલેક એ અને બીજાઓ સદૃશો પડ્યા કરે છે. ઉપર કહ્યા જે થોડાઓ તે પણ અંદરખાને રૂપ નોઈને કાર્ડને નામે સદો કરે છે. કેટલાક માથુસો પોતાની સાખ વધારવાને જોજળા ડાબી પેટે (ખેસવાને મકાન તો નોઈએ માટે) એક ટેકાણે જે તથ્યુ પુરની ને એક ટેબલ માડી એ ઉપર એક બે ન્યુસ-પેપરો મૂકી ઓરિસ કાઢી એવું કહેવાડે છે. અને ત્યાં પગી સુમેથી સદા કરે છે.

રાજધાનીના લોકોની સાથે જિજ્ઞાસા લોક પણ ગાડા બની ગયા છે—તેઓ આડતિયા અને મારફતિ પાત્રી મારફતે અહીંજ ૩ ને શેરોના સદા કરે છે. દબકા વાગાના લોકો દબાલા કરવાને કાડીઓની પેટે આઢી ગેતરી આવે છે. એ પ્રમાણે સહુ એમ જ જાણે છે કે અમેરિકાની સડાઈથી છૂટેલા પવનથી ધૂંધઈમાં આજકાલના પારિજાતના ગાડાની પેટે પૈસાના ગાડો ખખેરાય છે, તે વીણી લૂંટી લઈએ.

આજકાલ ધનવંતો પોતાના લોભ, મદ, મથન અને સરસાઈના જોરમાં પોતાના ધનમાન વધારવા માટે પ્રથમ ગરીબને નાખો દેવા ને પછી પોતાને ઝવડાવવાને અને છેવટે દેશને પાડવાને ખરારીને ખાડો ખોદે છે—ધન કાઢવાને ખાડો ખોદે છે એમ દેખાય તોપણ આખરે તે ખાડામાંથી જાતી નવાળા નીકળવાની કે નજીકની ખાડામાં પડેલા પડેલા ને ન પડેલા પગી, વડેલા મોડા સર્વે દેશીજન બળી મરવાના.

આજકાલ અધા બહાવરા બહાવરા બની રહ્યા છે. એ ભાવ વધ્યો, એ મટ્યો, એમ રાતદહાડે કપો કરે છે—ચાર મિત્રો એકઠા મળ્યા તો ત્યાં પણ તે જ વાત. ઘરમાં રાતે કુટુંબ સાથે જમવા બેઠા, તો ત્યાં પણ પોતે પોતાના વિચારમાં જ.

આજકાલ પંચિયત સ્ત્રીપુરુષની કુળદેવી જન્મ પારકા સ્ત્રીપુરુષની કુળદેવી થઈ છે. સરસ્વતીએ કુંભકર્ણની નિદ્રા લીધી છે. અખંડ પ્રીતભયેત બેવચનીપણું તથા વિશ્વાસઘાત એના ઝેરી વાણ્યથી ઘેરાઈ ગઈ છે, માયાની રાક્ષસી લક્ષ્મીનું રાત્ર્ય જોઈ બચારી બકિત નીનિ ખૂલ્યોતરે ભરખા રહ્યાં કરે છે—હજાર તો જુદાવતાર જ લઈને બેઠા છે.

અરે તે પંડે—સૂઈ પણ ઊઘો ચડી પાછો

નર્મદ (૧૮૩૩-૧૮૮૦)

પાન ૧૧થી આગળ

અંતમાં ઉલ્લાસથી ઘડકતી એક રાજસ્થાની કન્ઝાનું ગીત સાંભળો:

“આધો-આધો સાવજી બાદરો
કેઈ, કાઠી ઘડા ધિર આપ
આજ રહારી બાદરો બરસેગી ।
રહારો વીરેલ બીજો બાજરો
રહારો બાજીલ કોટે રોમ
રહારો કાઠેલ અરવે તોરિયો
રહારો ભાજીલ લાલે છકિયો
આજ રહારી બાદરો બરસેગી ।”

સાવજી—બાદરો વ્યતીત થયા. કાળી ઘડા

જિતવા માંડી આખરે રડતે મોઢે અરન પામી જાય છે—મોટાં મોટાં રાત્ર્યો પાવમાલ થઈ ગયાં છે—માણસો જીવનનીમાં આવી ઘરડાં થપ મરી જતાં રોજ જોવામાં આવે છે. મોટા મોટા ધનવંતો ગીચરેહાલ થયા છે—દમણાં દમણાંના જ ધંધા સદાથી ચડી નથી દેવત કહેવાય દસતે મોઢે માડી-ચોડે કરતા તે પાછા દમણાંના દમણાં જ રડતે મોઢે ટાંટિયા ધસે છે. એ પ્રમાણે દુનિયાનો નીમ છે.

સૂઈ જાય ને પામે અરવ, ફીક પડે ને ધાએ મરતા ખીલ્યું ખરે ને જગ્યું મરે, ચડ્યું પડે ને દસ્યું રડે.

નરુ, ખૂબ કમાવા પણ પડી તેનો ઉપમોગ કરવો એ દુર્લભ. વળી કમાએજી કંઈ સાથે આવવાનું નથી, એ પણ નીમ છે.

થેરા નાખી રહી છે. મારે આજે વાદળો વરસશે. ભાઈ મારો બાજરો વાવે છે, ભાભી ફસલ કાપે છે. બાપ જીટ ચરાવે છે ને મા કમેવા લે છે. મારે આજે વાદળો વરસવાની.

વર્ષો રાજસ્થાનની હવે, ઉલ્લાસ, આનંદ અને આઠાઈની ઝલુ છે. ગરમ લૂ અને ધૂળના ડંબર જીંધ્યા જ કરે છે તેવી ભૂમિમાં શીતળ હવા પ્રવાહિત થાય છે. ત્યાં સાદ નીલવરણનું આકાશ તથા જ કરે છે ત્યાં કાળા વાદળોથી આકાશ છાઈ જાય છે. ખેડૂતની આંખમાં નવી ચમક આવે છે. ખેતરમાં નવો પાક જીગે છે. આવી છે વર્ષો અને આવું છે એનું રાજસ્થાની લોકગીતોમાં ચિન્હ

સૂંધે કેવું કામ હો !

મડમડ મડમડ આને રે ઘડાટોપ મેદુલો
જરમર જરમર વરસે રે ધનધોર મેદુલો
ટપટપ ટપટપ ટપકે રે ટાઢાંબાજી ટીપાંઓ
દડદડ દડદડ દોટે રે ટીપે ખનતા રેલાઓ
રેલામાંથી નીપળે રે કલકલ કરતાં જરણાંઓ
હસતાં કુદતાં ભરતાં રે નદીને નાળાંઓ
ધસમસ ધસમસ ધસતાં રે પછાડી મોભાંઓ
ભરતાં અફાટ સામર રે નાનાં ટાઢાં ટીપાંઓ
વીજળી હસતી કહેતી રે, સૂંધે કેવું કામ હો !

વિભુભાઈ રાણા

સ્વર્ગ અને નરક

સત્યાનંદ

ભગવાન બુદ્ધ સ્વર્ગમાં એક જળાશયને કિનારે ટહેલી રહ્યા હતા. જળાશયમાં કમળ ખીલ્યાં હતાં. કમળપત્રો પર જળકણુ મોતી જેમ ચમકી રહ્યાં હતાં. આ બાજુ પારિ-
જાતની મૃદુ-માદક સુગંધ-થી સ્વર્ગલોકનો ખૂણેખૂણો સુગંધિત થઈ ઊડ્યો હતો.

ટહેલતા ટહેલતા ભગવાન તથાગતે સ્ફટિકસમાન પારદર્શી એવા તે સરોવરના જળમાં જોયું તો નીચે તળિયે નરકનું લાક્ષણ તળાવ નજરે પડ્યું. તેમાં પા પા તમાઓ પો તા ના દુઃખગોનાં કૃણ ભોગવી રહ્યા હતા. સહસ્રા ભગવાનની નજર કાન્દાતા નામના એક કાકું ઉપર પડી. તે ઘડીએ ઘડીએ નરકની અસહ્ય યાતનાઓનો માર્થો કળસતો ને ચીસ પાડી રહ્યો હતો.

ભગવાનની આંખો આગે કાન્દાતાની પુરી જીવન-દયા નાની ઊડી. આજુ'ય જીવન એવું ચોરી-ઠકાટીમાં જ ગયું હતું. ઠોણ બલે દેટલાં અભોલ પ્રાણીઓની તેણે હત્યા કરી હશે! પણ આ દુઃખગોની સાચેસાચે તેણે

(ભગવાન બુદ્ધ 'ત્રિપિટક'ને આધારે)

એમની નજર એક મ'કોડી પર પડી. બાજુમાં જ તે એક ચાંદી જેવી ઉભવવ બાળ શુંથી રહી હતી.

ભગવાને મ'કોડીની નળનો એક તાંતળો લઈને તેને નરકના રક્ત સરોવરમાં લટકાવેા ચડ દ્યો.

આ બાજુ નરકમાં કાન્દાતા યાતના ભોગવી

એક મ'કોડીની પ્રાણ-રક્ષા પણ કરી હતી. ઘટના એવી બની કે એ દિવસે કાન્દાતા લૂંટ-ફાટ કરીને મદમાં મસ્ત થઈને ચાલ્યો જતો હતો ત્યાં રસ્તામાં બસાબસ તેના પગની નીચે જ એક મ'કોડી ચગદાઈ જવા, જતી હતી. ઠોણ બલે શાથી, કોઈ અસાત પ્રેરણાથી જ કદાચ-તેણે સહસ્રા તેના ચરણ થંગાવી દીધા. તે મ'કોડીનો જીવ બચી ગયો.

જીવ-દયાનું આ સુકૃત્ય સ્મરણે આવતાં જ કરુણા-મય ભગવાન તથાગતનું હૃદય ખીગળી ગયું. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે હવે કઈ રીતે કાન્દાતાને આ નારકીય યાતનામાંથી બચાવું. એ જ સમયે

રત્નો હતો. વેદનાનો માર્ગો તે વારંવાર ભેજાન થઈ જતો હતો. ભારે આત્મ નીચો પાડી પાડીને તે કષ્ટગી બિઠતો હતો.

સહસ્રા તેની નજર ઝાંચે ગઈ. તેણે જોયું કે એક પ્રકાશમય તાંતણે સ્વર્ગમાંથી નીચે પોતાની બાજુ લટકતો લટકતો નીચે આવી રહ્યો છે. તેનું સંતપ્ત મન પ્રસન્ન થઈ ગયું. તેણે વિચાર્યું કે હું ભગવદ્-કૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલા આ શુદ્ધિ-તાંતણાને પકડીને આ નારકીય યાતનાથી મુક્તિ મેળવું. અને કદાચ સફળાચે જો એનો ખીલે છે. સ્વર્ગ મુખી પહેાંચી ગયો તો તો કાયમને માટે સ્વર્ગે જ પહેાંચી ગયો. વાહ !

હવે, જેવો તાંતણો તેની નજર આંચેા કે લાગ્યો જ તે અપરંપર તેને પકડીને તેના પર હર્ષોન્મત્ત થઈ ચઢવા લાગ્યો. પરંતુ આવી રીતે ચક્રવાને હિવાચે હોવા છતાં તેનું શરીર જજ્જરિત થઈ ગયું હોવાને કારણે તે થોડી વારમાં જ થાકી ગયો. વિસાગે હોવાનો તેણે વિચાર કર્યો અને તેથી તે થોડું અટક્યો

અને તેણે નીચે જોયું તો તેની બુદ્ધિ ચડી ગઈ! નીચે જોયું તો ખીજ નરકવાળીએ પણ એ જ તાંતણે તાંતણે ઉપર આવી રહ્યા હતા. હુંધર કરીને તેણે રાહ પાડી : 'અત્યાચો, તમે ચેના હાલી મર્યા છે. બધા ઊતરી જાઓ, નીકર તાતણો તોડી નાખું છું. પાપી-યાવ, જિતરો હેડા.'

આ રાહના છેડા યહો એટલે ધાંટો કાઢીને તે જોડ્યો હતો કે એક તીવ્ર બાટકે લાગ્યો અને તાંતણો તૂટી ગયો અને સ્વાર્થની ચરમ પાપમયી ભાવનાનું જે પ્રદૂત પ્રતિક્રમ થવાનું હતું તે જ થયું. પેલા લાખો કરોડો નરકવાળીઓની માથે જ કાન્દાના કૂરીથી સૌરવ નરકમાં જઈ પડ્યો !

* * *

સ્વર્ગના એ સ્ફટિક-સરોવરમાંથી ભગવાન તથાગતે આ આખી ચે લીલા નીકાગી. કાન્દાતા પુનઃ એ નરકમાં રીખાતો કલ્પસતો દેખાતો હતો. કનુષ્ઠામય ભગવાને એક નિસાસો નાખ્યો અને નિઃસંગ ભાવે માઝ્યા આગળ ચાલવા !

કબીરા આપ કગાઈયે, ઝોર ન કગિયે કૈય ।
આપ કગે મુખ ઊપજે, ઝોર કગે દુખ ટેય ॥

કબીર

પરલિત સરિસ ધરમ નહીં બાઈ ।
પરપીડા સમ નહિં અધમાઈ ॥
પરલિત લાગિ તબઈ જો દેલી ।
સતવ 'સ'ત પ્રસ'સલિ' તેલી ॥
જોડવામી દલસીદાસજી

સોનું-ચાંદી યા લાખો-કરોડો સિલ્કા, એને હું એટ ધન નથી માનતો. એમાં તો ભય જ ભય છે... એટ અને અચંચત તો હું આ સાત ધન મારું છું--મદા, શીવ, લાજ, લોક ભય, શુન, ત્યાગ અને પ્રણા. આ અપરિવિધ ધનને કોણ લૂંટી શકે ! કોણ ચોરી શકે !

—કુદ

ઉપદેશકેને શિખામણ

જ્યારે ઇશુએ પોતાના બાર શિષ્યોને પાસે બોલાવ્યા ત્યારે તેણે તેમને અવગતિયા છુવોનો વળગાડ ઉતારવાની શક્તિ આપી અને બધા રોગદોગો કાઢવાનું સામર્થ્ય તેમનામાં મૂક્યું. *

આ બાર શિષ્યોના નામ આ છે:- (૧) સાયમન જેનું બીલ્તું નામ પીટર છે (૨) તેનો ભાઈ એન્દ્ર્યુ (૩) એમિલીનો દીકરો જેમ્સ (૪) એનો ભાઈ જહોન (૫) ફિલિપ (૬) બારથોલોમ્યુ (૭) થોમસ (૮) એન્થ્યુ હુકાનદાર (૯) આલ્ફ્રીયસનો દીકરો જેમ્સ (૧૦) થિડિયસ અટકવાળો લેબિયસ (૧૧) પાદરી સાયમન અને (૧૨) જ્યુડાસ ઈસ્કેરિયેટ જેણે ઇશુને ખુદામણ કરીને પકડાવી દીધો. *

આ બારેને નિસસે ઉપદેશ કરવા મોકલ્યા ત્યારે તેમને આદેશ આપ્યો કે બિનયદ્દદીઓનાં ગામને મારગે ચડશે મા. સમેરિયા જાતના લોકોની વસ્તીમાં દાખલ થશે મા. પરંતુ ચહુદી પ્રજાના ઉ-માગે ચડેલા છુવોની-ખોવાયેલાં ઘેટાંની-પાસે જ તમે જાઓ. તમે જાને ઉપદેશ કરો કે પ્રભુનું રાજ આવી રહ્યું છે. *

રોગીને સાજા કરો, રક્તપિત્તિયાના ઘા ધોળો, મકાંને બેઠાં કરો, જાતચેતના વળગાડ ઉતારો. તમને દગલા મોટે અણ્યું છે ને દગલા મોટે દાન કરો. તમારા ખીસામાં સોનું, રૂપું કે પીતલ પણ સંધરશે મા. *

તમારા પ્રવાસમાં પાસે બટવો, બે પહેરણ, પગરખાં કે કાકડી રાખશે મા. કેમકે દારૂ-

યાને તેની દાડીનો પૂરેપૂરો હક હોય છે. *

તમે જ્યારે કોઈ ઘરને આંગણે પહેંચો ત્યારે ઘરઘણીને રામરામ કરો. જો એ ઘર સુખાત્ર હોય તો તમારી શાંતિનું તેને દાન કરો. પણ જો તે સુખાત્ર ન લાગે તો તમારી શાંતિ તમારા ચિત્તમાં પાછી આવી જાય એ પણ જોતા રહેશો. *

કોઈ તમારો સત્કાર ન કરે કે તમારો ઉપદેશ કાને ન ધરે તો એ નગરમાંથી કે ઘરમાંથી નીકળતી વેળાએ તમારા પગની રજ ખખેરી નાખો. *

એટલી ગાંઠ વાળી રાખો કે નારડા (વરુ)ની વચમાં તમને ઘેટાં બળવા છતાં હું મોકલું છું. માટે તમે સાપની જેવા શાણા અને પારેવાં જેવા નિર્દોષ રહેજો. *

પણ લોકોથી ચેતતા ચાલો; કેમકે તેઓ તમને લલિવટી મંડળીઓને હવાલે કરી દેશે; અને જાણી પોતાનાં દેવળોમાં તમને આજખા મરાવશે. *

પણ જ્યારે તમને એવી મંડળીઓને હવાલે કરે ત્યારે શું બોલવું ને કેમ બોલવું તેની ચિંતા કરશો મા; કારણ કે તમારે શું બોલવું તેની તમને યોગ્ય ધડીએ સ્ફુરણ થશે. *

કારણ કે બોલનાર પછી તમે નથી પણ તમારા પરમ પિતાનો આત્મા તમારી મારફત બોલે છે. *

ચેલો કદી શુક્રી અધિયાતો હોય નહિ. આકર કદી ચેડી વધુ માલદાર હોય નહિ.

ચેત્રો શુરુની સમાન બને એટલે લયો લયો.
આકર પોતાના શેઠ જેવો લક્ષ્મીનંદન બને
એટલે ગંગ નહાયા. *

જેઓ દેહને તો હણી શકે છે પણ આત્માને
ભિની આંચ લાવી શકતા નથી તેવાઓથી ડરશે
મા. ડરવાનું તો તેવાઓથી હોય જેઓ દેહ
અને આત્મા બંનેની ધૂળધાણી કરીને તેમને
નરકના દરવાજા ફેંપાડે છે. *

જેઓ પોતાનાં માતાપિતાને મારા કરતાં
વધુ આહે છે તેઓ મારી પાંખમાં બરાવાને
મોટે અપાત્ર છે. જેઓ પોતાનાં પુત્રપુત્રીઓની
ઉપર મારાથી અદકો પ્રેમ રાખે છે તેઓ મારી
કૃપાનાં અધિકારી કરતાં નથી. *

અને જેઓ પોતાની શૂળી પોતાની આંધિ
ભિપાડીને મારી પાછળ આલતા નથી તેઓને
પણ મારા અતેવાસી થવાને યોગ્ય હું
માનતો નથી. *

જેઓ તમારો સત્કાર કરે છે તેઓ મારો
સત્કાર કરે છે અને જેઓ મારો સત્કાર કરે
છે તેઓ મને મોકલનારનો સત્કાર કરે છે.
જેઓ પીરપેગંબરને નામે પીરપેગંબરની
ખાતરબરહાસ કરે તેમને બદલો પણ પીર-
પેગંબરને લાયકનો મળે છે. જેઓ ધર્માત્માના
નામને ખાતર ધર્માત્માનું આતિથ્ય કરે છે
તેમને ધર્માત્માને યોગ્ય બદલો મળે છે. *

જેઓ તમારો ઉપદેશ કાને ધરે છે તેઓ
મારો ઉપદેશ કાને ધરે છે અને જેઓ તમને
હડપૂત કરે છે તે મને હડપૂત કરે છે. જેઓ

મને હડપૂત કરે છે તેઓ મને મોકલનારને
પણ હડપૂત જ કરે છે. *

હે પીટર! તને કહું છું કે આ ખડક
ઉપર જો હું દેવળ બાંધું તો સ્વર્ગના દરવાજા
(સ્વર્ગના દેવો) પણ તેની ઠાંટરી સરખી
ખેરવી શકશે નહિ. *

તને હું સ્વર્ગના રાજ્યની કૂંડી આપું છું.
જગતમાં તું જે બાંધીય તે સ્વર્ગમાં બંધાયો
અને જગતમાં તું જે કંઈ ખોલ્યો તે સ્વર્ગમાં
પણ ખોલાયો. *

હું તને સત્ય વચન કહું છું કે તારામાં
સાધના દાણા નેટલી પણ શ્રદ્ધા હશે તો પછી
પવંતને કહેશે : ‘અહીંથી ખમીને પછે બા’
અને એમ કહેતાં વેંત તે ખસીને ત્યાં જશે.
પછી તારે માટે અસંભવ જેવી કોઈ ચીજ
નહિ રહે. *

પીટર ઇશુની પાસે આવીને પૂછવા લાગ્યો :
‘બાપુ! મારો ભાઈ મારા કેટલા અપરાધ
કરે ત્યાં મુખી મારે તેને ક્ષમા કરવી? સાત-
વાર?’ ઇશુએ તેને ઉત્તર આપ્યો : ‘સાતવાર
નહિ પણ મીસેર વખત સાતવાર.’ *

જો હુનિયા તમારો તિરસ્કાર કરે તો
બાબુએ કે તમારી પહેલાં તેણે મારો તિરસ્કાર
કર્યો છે. જો તમે હુનિયાના હોત તો તેણે
પોતાનાં તરીકે તમને સંઘર્ષો હોત. પરંતુ
તમે હુનિયાના નથી. તમને મેં મારા પોતાના
તરીકે પસંદ કર્યા છે તેટલા વાસ્તે જ હુનિયા
તમારો તિરસ્કાર કરે છે. મારાં વેળુ હુયામાં
કેતરી રાખજો. *

મારો જ્યારે પણ હું વિચાર કરું છું, પ્રતિદિન એવો જ અનુભવ કરું છું કે મારો
આંતરિક અને બાહ્ય જીવન નિર્માણમાં કેટલી અગણિત વ્યક્તિઓનો શ્રમ અને દાપ
રહ્યો છે. અને આ અનુભૂતિ થતાં જ મારાં અંતઃકરણમાં એવી તીવ્ર અંખના નળી કોડે
છે કે ઓળખાં ઓળખું હુનિયાને એટલું તો દર્દ જડ, નેટું આજ લગી મેં તેની
પાસેથી લીધું છે.

—આર્થર્ હાર્ટફીલ્ડ

ગૃહસ્થાશ્રમ : સંન્યાસની અભ્યાસભૂમિ

ચક્રવર્તી રાજગેરપાલાચારી

નાવ પાણી પર તરે છે. નાવમાં પાણી ન પેસી જાય તેની ખૂબ જ ખૂબ સાવધાની રાખવી પડે છે. જો પાણી પેસી જાય તો તો નાવ ડૂબી જાય! આવી જ અવસ્થા સંસારમાં રહેતા ભક્તની છે. તેણે સંસારને પોતાના મન ઉપર સ્વચ્છ રાખવા દેવો ન જોઈએ. જો તેના ઉપર સંસાર સ્વચ્છ થઈ ગયો તો તે સંસારકાંડવમાં ફસ્યો સમજાવો.

ગૃહસ્થ લેખે સાંસારિક જીવન વિતાવે, ગૃહસ્થ ધર્મનું, તેના કર્તવ્યોનું પાલન કરે. પરંતુ ખ્યાન તો સતત ભગવાનનું જ ધરે. જ્યારે તમે ઘર-બાર કુટુંબ-કમીલાની કે ખેતર-ખેડવાની કામગીરીમાં ન ફસ્યા હો ત્યારે તમારું બધું ખ્યાન, આખું ય મન ભગવાન પર કેન્દ્રિત કરો.

દાષ્ટ્ય પોતાની માલકણનાં સંતાનને પોતાનું દુધ પાય છે, પ્રેમથી પાળે-પોષે છે. જાણે બાળક એવું જ છે એમ લાગે છે. પણ એ તો માત્ર પોતાનું કર્તવ્ય જ નસાવે છે—જો કે તે એ જાણે જ છે કે આ બાળક મારું નથી. એ મોઢું ઘસે ત્યારે મારે તેની સાથે કંઈ જ સંબંધ રહેશે નહિ. આ સંબંધ માત્ર દુધ પાવા પૂરતો જ છે. સાચા ભક્તની પણ કુટુંબ પ્રત્યે આવી જ બાવના હોવી જોઈએ: દાષ્ટની પોતાની માલકણનાં બાળક પ્રત્યે હોય છે તેવી જ.

નોંધ: પોતાના માલિકનું ધર ઉછેરખતાં ‘અમારું ધર’ એમ કહે છે ત્યારે તેના મનમાં શે ભાવ હોય છે? વસ્તુતઃ તેનું પોતાનું ધર તો ગામમાં છે અને તે ઘડેરમાં નોકરી કરવા આવે છે. તે પોતાની માલકણનાં ધરને જ ‘અમારું ધર’ કહે છે. માલકણનાં બાળકને તે બોળામાં લે છે, ખવરાવે છે, દવા-પટાવે છે તે કહે છે, ‘મારો દાવ!’ ‘મારો દીકરો’ આવા સંદેશો તે પ્રેમ વરસાવે છે. પણ આ બધું જનાં તે એ તો નથી જ ભૂતી કે આ લાલ તો પોતાની માલકણનો છે, પોતાનો નથી.

પોતાનું બાળક તો ગામમાં નાની પાસે છે. એ જ રીતે ગૃહસ્થોએ પણ પોતાનાં ધરકામ અને કર્તવ્યોને નિર્વાહ નોકર જેવી ભાવનાથી કરવા જોઈએ.

* * *

આ ઘર તો ભગવાનનું છે. મનમાં આ ભાવના રાખો કે ધર તો ભગવાનનું જ છે અને પછી તેના અનુસાર જ ગૃહસ્થ-જીવન વીતાવો. જો આ ભાવના મનમાં વસી ગઈ તો પછી જીવનમાં ય ઉત્તરવાની જ. ગૃહસ્થજીવન વીતાવનાર અને તેના મારફતે જ ભગવાનને પ્રાપ્ત કરનાર કિલ્લાની એથે રડી શુદ્ધ લડનાર સૈનિક જેવા છે. સંસાર સાથેના સંબંધ તોડીને ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવા મથનારા કિલ્લાની બહાર નીકળી રીધા સત્યુચોના સુકાળ્યો કરનાર સૈનિક જેવા છે. જે ઉ કુશળ યોદ્ધા તો જ, પણ કિલ્લા એથે રહેવામાં યોડે લાલ છે, તેમાં કોઈ દોષ તો નથી જ.

આપણે જોઈએ છીએ કે સૈનિક લડાઈમાં જવા પૂર્વે નિશાનબાજી શીખે છે. એ જ રીતે પારિવારિક જીવન પણ ત્યાગના અભ્યાસની ભૂમિ છે. પરિવારમાં રહેવાના લાભ એ છે કે એમાં પારિવારિક જીવનની તમામ સુવિધાઓના ઉપભોગ કરીને ત્યાગનો અભ્યાસ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે. પરિવાર એક વ્યાયામશાળા છે. મનને ત્યાં બળવાન અને શુદ્ધ બનાવાય છે.

જો કોઈ પોતાના પિતાજી કે પત્નીની સાથે ક્ષેત્ર કરીને ગૃહસ્થાગ કરે તો કોઈ તેને સંન્યાસ નહિ કહેવાય. આ તો ‘નારી મુર્ધ, ગૃહસ્થપતિ નાશી; મૃડ મૃડારીને યથા સંન્યાસી’વાગી વાત થઈ કહેવાય. આ સંન્યાસ ઝાઝા દિવસ ટકવાનો નહિ. તરત જ આત્મા સંન્યાસીનું મન તો પુરાણી સ્ત્રીનેમાં ફરી સડોવાઈ જાય છે અને વળી તે સંસારી બને છે.

૧૬

ભક્ત પ્રભુને ચરણે જીવન સમર્પણ કરે છે, આ હીન, તું હાથ બેઠીને તેનું દર્શન કર.

મિલનની ધારા ઝરી ઝરીને પડે છે, અમૃત

લહરી વહી જાય છે, જૂતલ ઉપર માથું મૂકીને તું શુભાશિષ્યની વર્ષા ઝીલી લે.

ભક્ત પ્રભુને ચરણે જીવન સમર્પણ કરે છે.

પણ તેમના ઉદાર લલાટપ્રદેશ ઉપર પ્રકાશ પડ્યો છે, ત્યાંથી તેનું એક કિરણ માથા ઉપર આવીને પડે.

તેની આદે બાલુએ શાંતિનો સાગર ચરાચરને ભરીને રિચર ચઢીને રહેલો છે, તું ક્ષણભર તીરે બેસો રહે—મનને શાંત કર.

ભક્ત પ્રભુને ચરણે જીવન સમર્પણ કરે છે.

૧૭

મારી પાસે બહુ ઓછું છે, એટલે માડું જે જાય છે તે જાય છે. એક કણી પણ જો ખોવાય છે તો તે વિશે પ્રાણ હાથ હાથ કરે છે.

નદીના તટની પેઠે હું હંમેશાં પ્રવાહને વૃથા વળગીને રોકી રાખવાનો પ્રયત્ન કરું છું. એક પછી એક મોજાંઓ છાતી ઉપર આઘાત કરીને ઢોલ જાણે કયાં ઢોલી જાય છે. મારી પાસે બહુ ઓછું છે એટલે માડું જે જાય છે તે જાય છે.

જે જાય છે અને જે કંઈ રહે છે તે બધું જ જો તને સોંપી દઈ તો તેનો ક્ષય નથી, તારા મહા મહિમામાં બધું જ જાગતું રહે છે.

તારામાં ફેટલાય ચંદ્રો અને સૂર્યો રહેલા છે, ફરી એક આજુ પડેમાડું પણ જોવાતો નથી—મારી હુદ્ર ખોવાયલી વસ્તુઓ શું તારે ચરણે નહિ રહે?

મારી પાસે બહુ ઓછું છે, એટલે માડું જે જાય છે તે જાય છે.

૧૮

તે આજે મારે ઘરને આંગણે મૃત્યુનો ફૂલ મોકલ્યો છે. તારું આંદાન લઈને સાગરને વટાવીને તે આ પાર આપ્યો છે.

આજે આ રજની તિમિરથી અંધારી છે, હૃદય માડું ભયના ભારથી ઓતુર છે, તેમ છતાં હાથમાં દીવો લઈને ખારણ ઉઘાડીને હું તેને નખીને વધાવી લઉં.

તે આજે મારે ઘરને આંગણે મૃત્યુનો ફૂલ મોકલ્યો છે.

હું તેને બે હાથ બેઠીને વ્યાકુળ નયનનાં અંધારી પૂજ્યા. મારા

નૈવેદ્ય

પ્રાણુ' ધન તેને ચરણે ઝોપી દઈને હું તેની પૂજા કરીશ.

તારા આદેશતું પાલન કરીને તે મારા પ્રણાતને અંધકાર મથ બનાવીને બેશે. શૂન્ય ભવનમાં બેઝીને હું મારી જાતને તારે ચરણે અર્પણ કરીશ. તેં આજે મારે ઘરને આંગણે મૃત્યુનો દૂત મોકલ્યો છે.

૧૯

હું શેજ તારાં સુમધુર ગીત ગાઈશ. તું મને શબ્દો આપ, તું મને સૂર આપ.

તું જો પ્રકૃતિ કમલના આસન ઉપર મારા મનમાં રહે, અને તું જો મારા પ્રાણને તારા પ્રેમથી પરિપૂર્ણ બનાવી દે—તો હું શેજ તારાં સુમધુર ગીત ગાઈશ.

તું જો મારી સામે રહીને ગીત સાંભળે, તારી ઉઠાર આંખ જો સુધાદાન કરે, તું જો દુઃખ ઉપર સ્નેહપૂર્વક તારો હાથ રાખે, અને તું જો સુખમાંથી દબને દૂર કરે—તો હું શેજ તારાં સુમધુર ગીત ગાઈશ.

૨૦

તારી પતાકા તું જેને આપે છે તેને ઉપાડવાની શક્તિ પણ આપે છે. તારી સેવાનો મહાન પ્રયાસ વેઠવાની ભક્તિ પણ તું આપે છે. એટલે હું મારા પૂરા મનથી દુઃખની સાથે દુઃખમાંથી રક્ષણ માગું છું. તારા હાથતું વેદનાતું દાન ટાળીને હું સુક્રિત આહતો નથી. તું જો સાથે ભક્તિ આપે તો દુઃખ મારા માથાનો મણિ બની જાય.

જો તું તને ન ભૂલવા દે અને મારા અંતરને બાળજીબમાં ન ફસાવા દે તો તારે આપવાં હોય એટલાં દાન આપ.

મરણમાં આવે એટલાં બંધનોથી મને બાંધજે, પણ તારા તરફ મને છૂટો રાખજે, તારી ચરણરજથી પવિત્ર કરીને મને ધૂળમાં રાખજે. મને ભુલાવામાં નાખીને સંસારને તળિયે રાખજે, પણ તને ન ભૂલવા દઈશ.

તેં મને જે માર્ગે ફરવાતું આપ્યું છે તે માર્ગે હું ફરીશ, પણ તારે ચરણે પહોંચું એમ કરજે.

મારો બધો શ્રમ મને બધી આંતિતું હરણ કરનાર પાસે લઈ લાય એમ કરજે.

માર્ગ દુર્ગમ છે, આ સંસાર ગહન છે, એમાં કેટલેક ત્યાગ શોક અને વિરહના અગ્નિ રહેલા છે; જીવનમાં મરણને વહીને મરણમાં હું પ્રાણ પાતું એમ કરજે. સંધ્યા સમયે હું સહુનાં ચરણરૂપ તારે ચરને માળો પાતું એમ કરજે.

....સાથે થયો ગણીશ .

સૂર્યકાન્ત શાહ

હરેક શાળામાં, કોલેજમાં અને સરકારી ગામમાં વર્ષ દરમિયાન એક બે બહુતા કવિની જન્મજયંતી ઉજવાતી હોય છે જ. પરંતુ આ ધર્માલિયા યુગમાં આપણને ધણી વખત આ જન્મજયંતીમાં શ્રોતા તરીકે જવાનો સમય પણ મળતો હોતો નથી અને જ્યાં આવી પરિસ્થિતિ હોય ત્યાં વક્તા તો આપણાથી બની શકાય જ કેવી રીતે? કારણ કે વક્તા બનવું હોય તો એ કવિ સંબંધી ધણી સામગ્રી આપણી પાસે હોવી અનિવાર્ય છે. એ બધી સામગ્રી સમયના અભાવે આપણે ભેગી ના કરી શકીએ તે સ્વાભાવિક છે. આ કારણેસર ધણી વ્યક્તિઓને વક્તા બનવાની ઉત્કેષ અભીપ્સા હોવા છતાં તેમને એ શક્તિ મળી દેવી પડતી હોય છે. આ સુરેલીમાંથી માર્ગ કાઢવા ચારે બેભાષી મહાપ્રયત્નને અંતે નીચે પ્રમાણેનું એક ભાષણ તૈયાર કર્યું છે. જે તમામ વક્તા બનવાની મનીષા રાખનારાઓએ મોઢે કરી જ્યું. અને ગમે ત્યારે ગમે તે કવિની જન્મજયંતી હોય તો પણ સરસગાદ મોશી નાખવામાં સહેજ પણ હોખની લાગણી અનુભવી નહિ.

સર્વપ્રથમ એક હાથ પેન્ટના ખોસામાં અને બીજે હાથ માઈક ઉપર રાખી, છાતી સહેજ આગળ રાખીને, શક્ય તેટલા જિયા સહિ બોલવું કે- બે કે આપણા આ કવિ શૈક્ષણિક, કાલિદાસ અને બનીકે શૈક્ષણિકી પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. છતાં તેઓ આપણા ધરદીવસ નથી એમ કહેવાનું સાહસ કોણ કરી શકે એમ છે? અને ધરદીવસ બનવામાં હું તો નાનમ નહીં પણ મોટાઈ ભેટું છું. કારણ કે એક કવિએ કહ્યું છે તેમ :

મોટા નાના વધુ મોટામાં, તો નાના પણ મોટા બ્યોમદીપ કવિ નભળિંદ, તોધરદીવસ નહિ ખેટા. ખરેખર! ગુર્જર સાહિત્યકૃત્તમાં કોણલ સા દહકી જનાર આ કવિ એ ગુજરાતની એક વિરલ વિજૂતી છે. તેમણે ચિરંજીવ કહી શકાય તેવી

કાવ્યકૃતિઓ ગુર્જરમાને ચરણે ધરી છે. તેમની કાવ્યકૃતિઓ એટલી બધી સરવશાળી છે કે મને તો તેમની લોકપ્રિયતાનું આશ્ચર્ય ગુજરાતી ભાષા બેટકું નિશ્ચિત હોય એમ લાગે છે.

તેમનું 'હંદ પરનું' પ્રચુત્ત સાચે જ પ્રશસ્ત છે. અથવા કહેવું હંદ પાસેથી ધાકું કામ લેવામાં તેઓ સર્વથા સફળ નીવડ્યા છે. બે કે ક્યાંક ક્યાંક તેમણે દુરંદીર્ઘની છૂટછાટ લીધી છે આમ છતાં એકંદરે તેમનું 'હંદપ્રચુત્ત' પ્રદેશના બે શબ્દો માર્ગે લે તેવું છે એ હકીકત હવે પુરાવા માગે તેવી રહી હોય એમ મને લાગતું નથી.

કાવ્યમાં અર્થકારનો ઉપયોગ પણ તેઓ સલામતપણે કરતા હોય છે. અનુષ્ટુપ કે તેમના અર્થકારો કાવ્યત્વપોષક હોય છે. કાવ્યની બંદર મહેમાન તરીકે તેમણે પધરામણી કરી હોય તેવી શકા રવખે પણ જતી નથી. ખરેખર સહેજ અત્યુક્તિનેા દોષ વહેરીને એમ કહેવું હોય તો પણ કહી શકાય કે અર્થકારો તો આ કવિના જ.

તેમની લેખી પ્રવાહી અને પ્રાસાદિક છે. શબ્દ-વેધી બાબત મારવામાં કુશળ છે. રસની નિષ્પત્તિ પણ સ્વાભાવિકપણે કુશળતાથી કરી શકે છે. તેમના ધણા કાવ્યોના શિર્ષક પણ કુશળ કસબીની યાદ આપે તેવાં હોય છે. દુકંમાં તેમનું 'હંદ', શબ્દ અને રસ પરનું પ્રચુત્ત અંગેક છે.

છેલ્લે કવિના જીવનમાંથી આપણને બોધ અને દર્શાવ લેવાનું ગન યાચ એ જ અન્યથાના એમ કહીને વક્તવ્ય સમરો લેવું.

મોર્ક પણ કવિની જન્મજયંતી પ્રસંગે તેમને બાવળની અંજલિ અર્પવામાં આ સંશિષ્ત છતાં સચોટ લખાણ તમારામાંથી મોકલે પણ. સંકેતે ગાંગડે ગાંધી બનવામાં ઉપયોગી થઈ પડશે તો હું મારો શ્રમ સાચક થયો અણીશ.

કરુણામયી ઘોષા

વૈદિક યુગની નારીઓમાં ઘોષાની કહાણી ગહન દરુણ અને વેદનાથી પરિપૂર્ણ કથા છે. ઘોષા કક્ષીવાન નામના ઋષિની પુત્રી હતી. કક્ષીવાન સિન્ધુ નિવાસી સ્વનય રાજાના પુત્રો દ્વિત હતો. એમને ઈન્દ્રની સ્તુતિ કરવાથી વૃદ્ધાવસ્થામાં વૃથા નામે ધ્રુવતી પ્રાપ્ત થઇ હતી. સંભવતઃ વૃથાથી જ ઘોષાનો જન્મ થયો હતો. ઘયપણથી જ ઘોષાને કોઈ હતો.

સ્વનય રાજા અહિંસક વૃત્તિના હતો. એમણે સહસ્ર સોમ યજ્ઞોતું અનુષ્ઠાન કર્યું. એ પ્રસંગે કક્ષીવાને પોતાનાં બુદ્ધિ-બળ વડે અગણિત સ્ત્રોતો રચ્યાં. એ સ્ત્રોતોથી પ્રસન્ન થઈને રાજાએ એને સો સોનામઢોરો, સો ઘોડા, સો બળદ, ૧૦૬૦ ગાયો અને દશ રથોમાં ભેડાયેલા ૪૦ હોહિતવર્ણ અથો દાનમાં દીધાં. રથો ઉપર સુંદર સ્ત્રીઓ આરુઢ થયેલી હતી. કક્ષીવાને એ મહણ કરીને પછી પોતાના પિતાને આપ્યું.

આટલા જ્ઞાન અને સંપત્તિ હોવા છતાં પણ કક્ષીવાન સુખી નહોતા. ઘરમાં અવિવાહિત યુવાન પુત્રી દુઃખમાં દિવસો વીતાવતી હતી. કોઈ એને પોતાની ભાથો બનાવવા તૈયાર નહોતું.

દિવસો વીત્યા, માસ વીત્યા અને એમને એમ વરસો મંડ્યા વહેવા. ઘોષાની વ્યથાનો પાર નહોતો. હવે તો અવસ્થા પણ બહુ ઘડી ગઈ. એની સમવયસ્કાઓ તો યૌવન સુખ ભોગવીને અનેક પુત્રપુત્રીઓની માતાઓ બની ગઈ હતી.

અતે ઘોષાએ યુગના ચિકિત્સક આશ્વિન

કુમારોનું આહ્વાન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેઓને પ્રસન્ન કરવા માટે ઘોષાએ અનેક મનોરમ સ્તુતિઓ રચી એમાં કહ્યું :

‘હે આશ્વિન, સર્વપ્રથમ હું તમારા સર્વવિહારી સુંદર રથનું સ્મરણ કરું છું. યજ્ઞમાન કર્તવ્ય-પૂર્વક દિવસરાત એને બોલાવે છે, જેમ પિતાનું નામ હેતાં આનંદ થાય છે, તેમ જ તમારા રથનું નામ હેતાં આનંદ થાય છે.

‘હે આશ્વિન, તમે અમને મીઠાં વચ્ચે બોલવાની શિક્ષા દો. તમે અમને બુદ્ધિસપ્ત કરો. તમે અમને ધન આપો. તમે અમારાં કાર્યો પૂરાં કરો.

‘હે આશ્વિન, તમે પ્રસિદ્ધ ચિકિત્સક છો. જેઓમાં આહવાની શક્તિ નથી, જેઓ અંધ, દુર્બલ અને રોગી છે, તે બધાના તમે પરમ આશ્રય છો.

‘જેમ કોઈ પુરાણ રચને આમૃત્ય-મૂલ બદલીને એને નવોનકોર બનાવી દે છે તેમ તમે પણ જસગ્રસ્ત અવનને યુવક બનાવી દીધાં’તા. તુમનો પુત્ર જ્યારે નિરુપાય થઈને પાણીમાં ડૂબી મરતો’તો, તમે જ ત્યારે તેને બચાવ્યો હતો.

‘રાજા પુરુમિત્રની શુદ્રધ્રુવ નામની કન્યાને

તમે જ રથ પર ચડાવીને લઈ ગયા હતા અને વિમદની સાથે એનો વિવાહ કરાવી આપ્યો હતો. વધિમતીની પ્રાર્થનાને કારણે તમે જ તેને સુખપૂર્વક પ્રસવ કરાવ્યો હતો.

‘હે આશ્વિન, તમારો આશ્રય પામવાની ઇચ્છાથી હું તમારાં વીરતાપૂર્ણ કાર્યોનું જનતા સામે વર્ણન કરું છું. હે સત્યસ્વરૂપ, મારી સ્તુતિનો તમે વિશ્વાસ કરો.’

‘હે કવિદ્રવ્ય, હું ઘોષા, તમને બંનેને યોગ્ય છે. તમે મારી વાત સાંભળો. મારો બહી કોઈ મિત્ર નથી. હું જ્ઞાનથી ચૂન્ય છું. મારે કુટુંબ પણ નથી. જેમ પુત્રને પિતા શિક્ષા દે છે તેમ તમે મને શિક્ષા આપો. મારી આ કુર્ગતિ દૂર કરો.’

પ્રસન્ન થઈને આશ્વિનકુમાર ઘોષાના ધરમાં આવ્યા. ઘોષાએ એમની અર્ચના કરી અને સુમધુર દ્વંદ્વમાં સોમરસ મિશ્ર કરીને પાન માટે આપ્યો. તેમણે ઘોષાની અભિલાષા પૂરી. ઘોષાએ કહ્યું:

‘હે આશ્વિન, હે દેવ, હું રાજકુમારી ઘોષા છું. હું આરંભેર ધૂમીધૂમીને તમારી જ કથા કહેતી રહું છું. તમારા વિષયની જ જિજ્ઞાસા રાખું છું. તમે મધથી પૂર્ણ હો. માખીની પેઠે હું તેને અહંબુ કરું છું.’

‘હે કલદાતા, હું પિતૃઅહમાં વાધક અને પ્રાપ્ત કરી રહી છું. હોઠો પોતાની સ્ત્રીના પ્રાણની રક્ષાને ખાતર રડારોજ કરે છે, તેને યજ્ઞકાર્યમાં નિયુક્ત કરે છે, અનુરાગપૂર્વક એને આલિંગન આપે છે તથા તેને સંતાનો આપીને વંશવેલો ચલાવે છે. એવું સુખ મેં

બાળ્યું નથી

‘હે પિયદર્શન, નર અને નારીના મિલનનું સુખ બાળવાનો મને અવસર આપો. હું પ્રેમી અને બલિ સ્વામીને ઘેર જવા ઇચ્છું છું. રોગમુક્ત કરીને તમે મારી અભિલાષા પૂર્ણ કરો.

‘હે કલ્યાણકર્તા, મારા પતિગૃહ પ્રયાણમાં મદદરૂપ થાઓ. મેં કોઈ દુષ્ટાશય એમાં વિધન નાખે તો એનો નાશ કરજો. જે તટ પર હું પાણી પીઉં, તેની રક્ષા કરજો. તમે મને ઉત્તમ સંતતિ અને ધન આપો.’

આશ્વિનદેવે ઘોષાની કામનાનું અનુમોદન કર્યું. તેઓએ અત્યંત પ્રસન્નતાથી એમની ચિકિત્સા કરવાનું સ્વીકાર્યું. સર્વોત્તમ ઔષધોનો પ્રયોગ કરીને ઘોષા જ સમયમાં ઘોષાને રોગમુક્ત કરી. પછી એનાં વાધક અને નદ્ર કર્યું અને તેને તેજસ્વી ધોવનનું પ્રદાન કર્યું. એના નેત્ર મધુર જ્યોતિષી ચમકી ઊઠ્યાં, કપોલ પ્રદેશ પર શુભાળી આશા પ્રસરી ઊઠી. વક્ષ-પ્રદેશ ઉત્તત થઈ ગયો, આપું જે વ્યક્તિત્વ નયનમનોહર થઈ ગયું.

પછી એનું લગ્ન થયું. સૌભાગ્યવતી ધર્મને તે પતિધર ગઈ. ત્યારે કૃતજ્ઞતાથી તેણે કહ્યું:

‘હે દેવ, હું ઘોષા. નારીલક્ષણ પ્રાપ્ત કરીને સૌભાગ્યવતી થઈ મારા વિવાહ માટે વર આવી ગયો. તમે વૃદ્ધિ જ કરી. હું હવે રોગમુક્ત થઈ.’

સમય જતાં ઘોષા સંતાનવતી થઈ. તેની સ્તુતિએને કારણે તે ઋષિ ગણાઈ. તેના પુત્ર સુહસ્ત પણ ઋષિ થયો. બંનેનાં સૂક્તો ઋગ્વેદના દશમ મંડલમાં છે.

પરમાત્મા સદૃશ આપી શક્યો નહિ તેણે આતાઓનું નિર્માણ કર્યું.

ચંદ્રી કહેવન

મોતાનું કાર્ય એ જ બાળકનું બલિપ્રેમ છે.

નેપાલિયન

મીરાંનો શણગાર

સદાનંદ

હાહ, કળીર, તુલસી, સૂર તમામ ભક્ત સંત કવિઓનું જીવન જોઈશું તો એક બાબત જરૂર જોવા મળશે કે આરાધ્યની આરાધના કરતાં કરતાં ભક્ત જ્યારે લૌકિકતાના ધરાતલથી હોથે હોડીને અલૌકિક જગતમાં વિચરે છે ત્યારે એને સંસારના વૈભવમાત્ર સ્થિતિક, નિરર્થક—અસત્ય માલૂમ પડે છે. સત્યજ્ઞાનની આ ચરમ સીમાની ભૂમિકાએ પહોંચતાં પહોંચતાં એ વાત સારી પેઠે સ્પષ્ટ થઈ ચૂકી હોય છે કે સંસારમાં સાચો તો એક પ્રીતમ જ છે એવું જ સર્વત્ર ચલણ છે. એક એ પ્રિયતમ તરફ અતુરગમ બને એવું નામરમરણ એ જ સાર વાત છે. મીરાંબાઈ આ બાબતમાં અપવાદ નથી. હૈં દિવાની મીરાં તો કૃષ્ણ પ્રેમમાં એવી-એટલી રમખાણ છે કે સંસારની એની સાથે હસી જ નથી. પોતે જ ગળી-પીગળી ઝોગળી કૃષ્ણમય બની ગઈ છે. રાણાનો રૂડો દેશ એને ગમતો નથી :

‘નડીં ભાવે ધારો દેસકો રંગ રૂડો.’

કારણ કે, એ તો સાંવરાની સાથે રાચી છે. હવે એને જીવનશુદ્ધિ કરવા બીજું કશું ન જોઈએ. એ તો ‘દરસણ રૂપી ચાકરી, સુમિરણ રૂપી ખરચી’ અને જાવ-ભગત રૂપી ભગીરીમાં જ મસ્ત છે. એને પ્રાપ્ત કરવાને એનો આત્મા, જન્મ-મરણ-પ્રાંતરથી, તરતરે છે :

‘ચાકરી મેં દરસણ પાસ્યું,

સુમિરણ પાસ્યું ખરચી.

જાવ ભગત ભગીરી પાસ્યું,

જગમ જગમ રી તસી.’

આ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરનારી મીરાંનાં વસ્ત્ર-ભૂષણ પણ, લૌકિક નડીં અલૌકિક છે. એને

માટે ‘માંણક મોતી પાટપટખર’ બધું જૂઠું છે, અસત્ય છે. સત્ય તો કેવળ ‘પિયાણી રૂઢડી’ છે, એમાં જ તો આ શરીર નિર્મળ રહી શકે છે !

જૂઠા માંણક મોતિયા રી, જૂઠી જગમગ જ્યોતિ, જૂઠા સખ આશુલણ રી, સાંચી પિયાણ રી પ્રીતિ, જૂઠા પાટ પટખરા રે, જૂઠા દિપણી રા મીર, સાંચી પિયાણ રી જૂઠી જામે નિરમલ રહે શરીર.

આ સાવનાને લીધે જ મીરાંએ ઘરેણા-ગાંઠાં ને સોહાગણચિત્ત ચૂડી-ચાંદલાનો તથા વાળ-અંગોઠા સુહાનો ત્યાગ કરેલો.

‘ગહના ગાંડી રાણા હમ સખ ત્યાગા, ત્યાગ્યો કર રો ચૂડો.

કાજલ દીપી હમ સખ ત્યાગા, ત્યાગ્યો છે બાંધન જૂડો.’

હવે તો એનો ચૂડો તિલક અને માળા છે, શુંગર શીલવત છે.

‘ચૂડો મ્હારો તિલક અરુ માલા

શીલર ખરત સિજમારો.’

શીલવતનો શુંગર ધારણ કરનારી મીરાં જ્યારે હરિને મળવા સાસરે ભય છે, ત્યારે તે અંગેઅંગ જે આભૂષણોથી શણગારી છે તે જૂઠો :

મુજ અયજા ને મોડી મીરાત ખઈ રે,
જાખસો યેલું મરે સાખું રે.

વાળી ઘડાવું વિદુલવર ઠેરી,
હાર હરિતો મારે હમે રે.

ચિત માધા, અતુર મુજ ચૂડો
શિદ સોની ધરે જઈએ રે.

અંગરિયા જગજનન કરે
કૃષ્ણાણ કડધા ને ઝાંખી રે.

વીછ્યાં ઘૂંધરા રામનારાયણના,
 અણુવટ અંતરબાની ર.
 પેટી ધમણુ' પુરોત્તમ મ્હી
 ત્રીકમ નામનું તાણું ર.
 ફૂંખી કરાણુ' કડુબુલંદ ફરી
 તેના ધરેણું માડું ધાણું ર.
 સાસર વાસો સજ્જને બેઠી,
 હવે નથી કંઈ કાણું ર.

મીરાં કંઠે પ્રભુ ગિરધર નાગર,
 હરિને ચરણે જાણું ર.

આ શલ્યગાર ગમે તેને માટે ધારણ કરવો
 સુલભ નથી. એને તો કોઈ વિરઢા જ ધારણ
 કરી શકે છે. જેને પોતાના આરાધ્ય દેવ
 પ્રત્યે 'જો પહિરાવે સોઈ પહનું', વાળો આત્મ-
 સમર્પણ ભાવ હોય.

કુરાને શરીર માંહલા ઔદિતકે

બંદગી કરતી માત્ર પ્રુદાની વાળિજ છે, અને (દુઃખ વખતે) તેની મદદ માગતી.
 જેણે તમને તથા તમારી પહેલાં ખીજ લોકોને પેદા કર્યો તેની જ તમે બંદગી કરો.
 અશ્વાહની બરોબર કોઈને ગણ્યો નહિ.
 કરાર તોડના પહેલાં પ્રુદાનો ખોફ મનમાં રાખો.
 સત્યની સાથે અસત્ય મિશ્ર કર્યો નહિ.
 તમે લોકોને ખોષ કરો તે પ્રમાણે તમારે પણ વર્તવું જોઈએ.
 નેક કામ કરનારાઓએ કોઈનો દર રાખવો નહિ, તેમ જ દિલગીર થવું નહીં; તેમની
 મજદૂરી અશ્વાહ તબાહા ઉપર ચઢે છે.
 તમારા પેદા કરનાર સિવાય ખીજ કોઈની ઇજાહત કર્યો નહિ.
 પતીમ (અનાથ), મહેતાજ (ગરબજ) તથા મુસાફરને મદદ કરવી, કરજ અદા કરવું અને
 કરાર પાળવો, એ નેકીનાં કાર્યો છે.
 જુગાર અને કેફ મઠા પાપાત્મક છે.
 પ્રુદા પશ્ચાત્તાપ કરનારને આહે છે અને પશ્ચિત્તાને પ્રિય ગણે છે.
 જે પોતાની દોલત પ્રુદાની રાહમાં વાપરે છે તેવા ઉપરોગનો દાખલો અનાજના કણની
 મિસાલ છે કે જેમાંથી સાત કુંડા ભીંગે છે અને દરેક કુંડામાં સો દાણા હોય છે
 તમારું સકમાણીનું ધન દાનમાં વાપરો. તમે તમારું દાન બહેર કરો તો તે 'ખોટું' કામ
 નથી, પણ તે આપ્યા પછી ગુપ્ત રાખો તો વધારે સારું છે; પ્રુદા તમારા પાપ માર કરશે. તમારી
 મિલકતમાંથી જે તમે દાનમાં વાપરો તેનો પૂરેપૂરો બદલો તમને આપવામાં આવશે. પ્રુદાએ
 વેપાર હવાલ કર્યો છે અને વ્યાજ હરામ કહ્યું છે; જેને આવી રીતની નસીહત મળી અને પછી
 તે તેમ કરતાં અટક્યો તેને પ્રથમના પાપની મુઆહી છે.
 જે પોતાનું વચન પાળે છે અને પરદેહગારી કરે છે તેને પ્રુદા આહે છે.
 પ્રુદા ધીરજ રાખનારાઓને આહે છે.
 ખરેખર જેઓ મતીમોની દોલત અન્યાયથી પચાવી પાડવા પેરવી કરે છે તેઓ માત્ર પોતાના
 પેટમાં જ આતશ જોરે છે.
 તમે ખાઓ પીઓ પણ ઉડાઈ થશે નહિ. ખરેખર, પ્રુદા ઉડાઈ માણ્યને ચડાતો નથી.
 તમે એકબીજાની મજાહલ સંજ્ઞાથી ખોડખાંપણ કાઢશો નહિ અને એક બીજાને ખરાબ
 ઇલાજથી બોલાવશો નહિ; તમે એક બીજાની નિંદા કરશો નહિ.

પ્રકરણ ૧૬-પવાલી

ભગવાન જુલોકેદારને પ્રણામ કરીને આડેક વાગે ઉપડ્યો. માગે ધર્મપ્રવાગના સંગમસ્થાન આગળથી જાય છે. એક મે પહાડી જુવાનો નોકરીએ જતા હતા. તેમના કપાળમા અક્ષત-કુમક્રમ હતાં. તેમને વળાવવા ગામની પ્રાચીએ છેક અંગા સુધી આવી. તેઓ વિદાય લાગને દક્ષિણમાં ઊપડ્યા. હું તેમની પાછળ આલવા લાગ્યો એટલે એક પહાડીએ અને જુમ મારીને ચેતવ્યો: 'વે રાસ્તા તુમારા નહીં દે.' મેં કહ્યું: 'આ મે જુવાનો જાય છે ને!' તેણે ઉત્તર વાળ્યો: 'તેઓ તો નોકરી ઉપર ટિફરી જાય છે. તમે જાત્રાણુ છો. તમારો માગે દક્ષિણમાં નદિ પળુ પૂર્વમાં છે.' ટિફરી અહીંથી દક્ષિણમાં પંદર માઈલ દૂર છે.

જુલોકેદારની સીમ સુધી દેવદાર દેખાયા પળુ બેએક માઈલ પછીના કુંગરા પહાડી ખેતરોની પગથી-વાળા છે. પાછળા મે રિવરોમાં ધનધોર વનોને દારણે સૂર્યદર્શન ગોરે લાગે દુર્લભ હતું. આજે હવે ખેતરો કે કુંગરામાં એક પળુ તૃક્ષ ન હતું. તડકા પળુ આડેકે હવે. છતાં ઊપદર્શનથી અને સૂર્ય-લોપથી અડધું અડધું લાગતું હતું. તેમાં આપણે તડકા પળુ આગકરપાત લાગ્યો. પહાડોના ટાંગા સર્વત્ર

હિમાલયના હૃદયમાં

‘ચાત્રી’

ગામમાં અને ખેતરોથી જ ભર્યા છે. અગિયાર વાગવાને આશરે નારાયણચટ્ટીએ પહોંચ્યો. પહાડી લોકોમાં પેસે માત્રવા ધેરી વળ્યાં. તેમનાં મોં ઉપર માખીઓ બગબગાવતી હતી.

નારાયણચટ્ટીથી ભેરવચટ્ટીની ચાર્મ આરંભાય છે. કેરા કુંગરા ઉપર ચારેક માઈલની ચાર્મ ચડ્યા પછી-હયાં પહાડની ટોચે એકાદ ફક્ત લાંબું પડેણું મેદાન આવે છે. અહીં લાંબી પરસાળોવાળી ચારપાંચ દુકાનો છે. આ માર્ગે ઝોજ બાનીએ હોવાથી બધે મોકળાશ લાગે છે. પાંચેક વાગે પડોચાથી કિલિજ સુધી પુલ્કુ આકાશ દેખાતું હતું. પહાડોમાં આકાશ માથા ઉપર જ દેખાય છે. આકાશની છત્રી ઝોડીને આલના હોબીએ તેમ લાગે. આજે પશિમમાં થતો સ્પર્શત જોયો. પુનમ હતી એટલે નિરમ આકાશમાં મુંદર ચાંદની ખીલી હતી. સૂર્ય અને ચંદ્રના આ ખગોલિય વૈભવ આ પ્રદેશમાં દુર્લભ હોવાથી અલભ્ય લાભ મળ્યો હોય તેમ મન પ્રસન્ન થયું.

પ્રભાતમાં ટાઢ પૂજ્ય હતી. ધીમે ધીમે સૂર્યોદયનો સમય થયો તેમ વાતાવરણ પ્રસન્નમધુર બનતું થયું. પુનમના ચંદ્રના અસ્ત અને પ્રતિપદાના સૂર્યનો ઉદય જોયા પર્વતો ઉપરથી એક સાથે થતાં નિહાળાને એક મહાકવિ સંસ્કૃતમાં લખે છે:-

ઉદયતિ વિતતોધ્વરશ્ચિમરજ્જો

અહિમરુચો હિમધાગ્નિ યાતિ આસ્તમ્ |

વહતિ ગિરિચર્ય વિલંબિધં ટા-

દયપરિવારિતવારણેન્દ્રલીલામ્ ||

[અતિ દીર્ઘ, બિપ્તંગાળી, ઉચ્ચ પ્રકાશવાળા સૂર્યનારાયણ ઊગતા હતા અને શીતળ કિરણોવાળા ચંદ્ર આઘપતે હતાં ત્યારે તે બંનેની વચમાં ઊભેલો આ પર્વત જાણે મે પડ્યો મે પ્રલંબ ઘટાઓથી

શોભાયમાન કોઈ એક ગજરાજ ન હોય એવી શોભા
પરતો હતો.]

પરંતુ સૂર્ય અને ચંદ્ર બંનેને મૂકીને માર્ગ
હીડી ખીણોમાં ઊતરતો ગયો. બિઘાડી હથેળીનાં
આંગળાંની કિનાર જેવા પહાડોનાં પડખાને સપાઈતી
માર્ગ પાર કરવા મથતો હતો. આઠ અરપથેમાં,
સાંકડી ખીણોમાં અને પ્રમાતના સૂયોતપરફિત વાતા-
વરણમાં નિર્જનતા અને નીરવતાનું સામ્રાજ્ય હતું.
બેલકચડીનાં અરણ્યોને સમરાવે કે પંજી વિરમરાવે
તેની ધનધોર ખીણોમાં પાંચ છ માધ્ય સૂધીનો
પ્રવાસ અતિ શોભાયક હતો. આવી એક ખીણમાં
રસ્તાની નીચેનાં વૃક્ષોમાં જરા ખડખડાટ થયો ને
તે વધવા લાગ્યો. અખણના વનેચરને સાચા મળવા
જવાની મારી જરા થ ઉભુકતા ન હોવાથી હું એનો
રહો. ભાભૂના ભણકાર પછી વાગવા લાગ્યા. પળ
થયું કે સ રક્ષિતા રક્ષિતિ થો હિ અર્જે! (જે
ગર્વદશામાં રક્ષણ કરે છે તે જ રક્ષણ કરશે)
પરંતુ ત્યાં એક મળનું પડી નીકળ્યું. આ લાવ
માથાવાળું અને ધોળા પૂછડીવાળું પક્ષી મોનાવ
તરીકે ઓળખાય છે. કદમાં તે ટેવ જેવું હશે.
તે કન્યિત જ ઉડે છે અને મોટે જાગે પાદચારી જ
રહે છે. સંસ્કૃતમાં વનકુકુટ કહે છે તે આ નહિ
હોય ?

અહીં જ ગંગોત્રીમાર્ગમાં ભેળેનું ગુરૂ સમરજો
એ છે. જાલાચડીથી સૂખીચડીનો પહાડ અહીં થોડી
નીચી તળેટીમાં એક ગાય મરવા પડેલી. બે પહાડી
હૃતરંગિયો તેને જીવતી જ શાકી ખાતા હતા. આ
લૂંટમાં ભાગ મળે એવા હેતુથી તે રસ્તાની કોરે
બેઠું હતું. કદમાં તે ગીધ જેવું જ હતું પણ
ગીધની જેમ ગરદન બિઘાડી નહિ કિંતુ પીંછાંઓથી
ભરાવદાર હતી. ચાંચ છેડેથી ખૂબ વળેલી. આજો
અતિશય તીવ્ર અને ખૂની જેવી ડરામણી, રંગ
ધોળાશ પડતો પીળો દર્શો.

ઠેરવચડીના માર્ગની આ ઠેરવતા સૂર્યનારાયણ
હોયે માયા તેમ જોઈ શક ગઈ. વિવિધરંગી
પહાડી ચકલીઓ લાંબાટૂંકા રંગે કૂબળા લાગી.

હેવાસે થોભાનું સ્વર્ગીય સંગીત છેડ્યું. રાપુડીયું
ખખનનું પેટું ટુંગનાથનું સૈનિકપક્ષી આરોહાત્મક
સુરાવતીથી કોને પકકરવું હતું ને ન સમજાયું.
આવા ધનધોર મસત અરપથમાં દરેક બે પહાડો નાના
મોટા ખૂણ કરીને મળતા ત્યાં તેમની સંધિમાં
એકાદ અરણ્ય વહેતું હતું. આવા ટચુકવા અરણ્યને
ઓળંગવા બચુકલા લાકડિયા પૂનો મૂક્યા હતા.
નિર્જીવ અને કષ્ટસેનુઓ બને દાહના ઓળામાં બાળકો
રમતાં હોય તેવા રમકડા સમા દેખાતા હતા. આવા
નિર્જીવત્વે બે ઘડી બેસીને તેનો કવનાદ સંભળ્યા
જ કરીએ એમ થાય છે. પર્વતો, તડુવરો, નિર્જીવ
અને પંખીઓ પ્રથમદર્શન છતાં આત્મીય ભાસે છે
અને આ અકમલ પહાડો તથા મસત અરણ્યો
આભામાં જોડે ઊતરીને તેનો એક ભાગ બને છે
તેને આવરી જીવરી લે છે. હેવાસની સુરાવલી,
વનચકલીઓની સીટી, અરણ્યનો કવનાદ, ખીણોનો
સપાઈતી માર્ગ, અખણનાં, અનામી તડુવરોનો ઘટા-
ટોપ અને પ્રમાતના શીતવ પર્વતીય વાતાવરણથી
એમ થતું હતું કે આ સ્વર્ગ છે કે પૃથ્વી? પણ
નીચે સૂકાં શતાં પાંદડાંની ભોંય અને માથા ઉપર
લીલાં વૃક્ષોનો ચંદરવો અધોર સૌંદર્યનો અહીં
કે ચડે છે.

પાંચ છ માધ્યના નિમિત્ત અરણ્ય પછી વિગવ
વનવૃક્ષો રહ્યાં અને કુંગરાએ મૂકીને નીચાણમાં
આવતાં હથેળી જેવા સપાટ પ્રદેશ આવ્યો. ગીચ,
નીરવ, શીતળ, એકાંતમય મહાદુર્ગ જેવી ખીણો
પછીથી આવો બિઘાડો, સૂકો, જીનો પ્રદેશ વિચિત્ર
ભાસે છે. તડકા થયો હતો. રસ્તામાં એક ગામ આવ્યું.
ખાસે જ મર્યાદાનકાં ઉડેરવાનું એક સરકારી સ્થાન
(પોસ્ટી કામ) હતું. માર્ગમાં એક અરણ્યમાં રતાન
કરતાં ચાક ઊતરી ગયો અને બારેક વાગે ગુપ્તચડીમાં
આવ્યો. ગુપ્ત જુલકાર જેવું ગામ છે. ટપાલકચેરી,
માનસિયુરસાહેબ વગેરે સરકારી પ્રતિષ્ઠા છે.
અંગ્રેજી તરફના પર્વતોમાંથી નીકળીને દક્ષિણમાં
વહેલી જુગુમગાને કાંઠે ગામ વસ્યું છે. બાણુમાં જ
નહેર કાંઠો છે તે પણ વહે છે. અહીં જિઆઇ પાંચ

દબર ફટની છે પણ મુઠ્ઠા કુંગરાઓને લીધે ખરો ઉનાળો વરતાય છે અને પરસેવો પણ ચાપ છે. ક્યાં હિરણ્યકશીની સઘન વનરાજી અને ક્યાં મનુ-ભૂમિનું સ્મરણ કરાવતી શુભની કુંગરાણ ભૂમિ !

મારે આજની સાંજ શુભમાં જ ગાળવી હતી; કારણ કે યાત્રીઓને થયરાની મૂકતી પવાલીની મહાકહિન ચણક કાચે ચડી છે એટલે આરામ લીધો, સારો. સાંજે સ્વેદાધના ધૂમાડા વચ્ચે ભેડાં ભેડાં સામેનાં તીરનાં ખેતરો ભોંયાં. નીચે ખળખળાટ કરતી જીજી ગંગા વહે છે. પહોડો ઉપર ખેતરો છે તેમાં ધાન (કમોદ) અને બટાટા વાવ્યાં છે. જળચક્ષીઓ દેખાય છે.

ખીજ સવારે પાંચ વાગે પવાલીની ચણક આરંભી. પ્રભુએ કેદારનાથ, તુંગનાથ, બદરીનાથ, જમનોત્રી, ગંગોત્રી અને ભેલકધારની ચણકઓ પાર કરાવી છે તો આ ચણક પણ તે જ ચણકથી એમ માનીને 'દૈત્યુ' હળવું' કહ્યું. 'કાણત્રી લગાઈ ચીર પવાલીકી ચણક' એવા વાક્યો માર્ગમાં સાંભળેલાં પણ અમ્મવેળા યાદ આવ્યાં : 'ચિન્તા મેલી ચરણે આરો, મરવા તું નહિ દે માવો.' મેરણ માર્કિતની સાધારણ ચણક પછી પહોડ ઉપરની ખરેખરી ચણક આવી. ચીપિયાઆધારના માર્ગમાં સામા છેડાનાં દૂરથી આવનાં યાત્રીઓ નીચે દેખાનાં હતાં. કવચિત્ કોઈ થોડા ઉપર નીકળનાં પણ લગભગ બધાં પદયાત્રીઓ જ હતાં. માર્ગમાં બેએક માઇલે ચાની દુકાનો હતી. એક ઘરડા ગરીબ નેપાળી ભોઝી ત્યાં આરામ લઈને ચા પીધા વિના જ આગળ વળ્યો ત્યારે તેની ગરીબીનો ખ્યાલ આવ્યો. સાડે વરસની હંમરે પાકા દોઢ બે મણ ભોજને લઈને તે ચડતો હતો. આખી હિમર તેણે આ વહિનામાં જ ગાળેલી. તેણે કહ્યું કે મોટરમાર્ગ તો બધે હળવું થયા. પહેલાં તો હાંપીકેશથી જ પદયાત્રા શરૂ થતી. માર્ગની એકેએક ચટ્ટીનાં નામ તેને મોઢે હતાં. તેના મોંમાં દાંત પડ્યા હતા પણ તે જખાટમાં આગળ નીકળી ગયો.

પવાલીનો કાતરિયા માર્ગ પર્વતને અરંજીપોણી

પ્રદક્ષિણા કરીને પાછો વળીને જાયે ચડતો જાય છે. પહોડને બરડામાં લેવા મથતો વિરાટકાય અજગર તેને વીંટાયો હોય તેમ તે ખૂટતો જ નથી. વનરાજી શરૂ થઈ, ચાની દુકાનો આવતી મળ, તટકો થતો ગયો એક કલાક એક દિશામાં ને ખીજ કલાક ખીજ દિશામાં ચડનાં છેવટે માંડમાંડ એક બૂખડી હાટડી આવી. ત્યાં ભોજન કરીને ચેપડાં અને માર્ગને કડે સડાં પાંદડાંઓમાં ફીક ફીક આરામ કયો. ચટ્ટીઓને માલ પડેચાડનારાં ખમ્મરનાં ટોળાં ટેકરા વગાડનાં કચારક સામે મળનાં. તેઓ પહોડની પ્રદક્ષિણા કરવાને બદલે નહીં ઊતરતી હોય તેમ રીક્ષીધાં જ કુંગર પરથી નીચે ઊતરતાં હતાં. આથી માઇલોનો માર્ગ થોડા ફર્શિંગમાં કપાઇ જતો હતો. પણ અજાણ્યા પર્વતમાં એવું ભોખમ ભોમિયા વિના કેમ ખેડાય? એટલે મેં આખો દિવસ કેડીમાળે ચડ્યા જ કહ્યું. છેવટે ચારેક વાગે પહોડની ટોચે પડેચ્યો. ઉપર ગેએક ફર્શિંગ સાંધુ'પડેચુ' મેદાન હતું અને માલધારી શુભવરનાં ચૂંપડાં હતાં. તેને ખીજે છેડે દુકાનચટ્ટીમાં પડેચ્યાનાં ખમ્મર પડી કે પવાલી હળ અડી ત્રણ માઇલ દૂર છે. માર્ગ દલે એક કુંગરની કેડીએ સીધો જ જતો હતો. એક બે માઇલ પછી વનરાજી પૂરી થઇ. ખીજોમાં દેખાતાં શ્વેતોની ટોચો પગ નીચે દેખાઇ. પર્વતના ટોળાંઓ ઉપર લીલાંબ મેદાન્ય હતાં તેમાં ભેસો ચરતી હતી. આકાશમાં સૂર્યે હળ પીરનાળીસ અંશનો ખૂણો કર્યો હતો પણ દુકાનધારે અર્ધથી ન ઉતરવાનાં મને ચેતવ્યો હતો. અડી દસદબર ફીટની ઉંચાઇએ ટીક સાંજ સુધી સૂરજ ડિગે જ લાગે, હ પણ સાંજ પડતાં વાર લાગતી નથી. આકાશમાં વાટનાં થયાં, કડો પવન ફૂકવા લાગ્યો. વરસાદ, બરફ કે કરા વરસે તો શું ચાપ એનો વિચાર આવવા માંડ્યો. છેવટે એક નાની ટેકરી દેખાઇ. યાત્રામાર્ગ તેની ટોચે થઈને પૂર્વમાં પાછળ ઊતરતો હતો. દિવસભરની ચણક પછી હળ આટલી ટેકરી ખાટી રહી ગઈ હતી! મને થયું કે દસ મિનિટમાં ઉપર! પરંતુ પૂરી પોણી કલાક તેને ચડતાં લાગી! ટોચે પડેચ્યો

ત્યારે પાઘડીના હોઝા જેની આ ટેકરી ઉપરથી નીચે ચરિયાળુ મેદાનો આરેખાળુ દેખાતાં હતાં. પહાડની ટોચો અખીદાર હોય જ એવો નિયમ નથી. દસદળર ફીટને અંતે ગોળમટોળ મેદાનો નીકળ્યાં! તેમાં બેંગો કસદાર ઘાસ ચરતી હતી. નીચેની ખીણોમાં જ્યો હતાં આકાશમાં વાદળો હતાં. ઠંડો પવન મસવતો અગો વીધતો હતો. છતાં એ મને થયું કે આ સર્વોચ્ચ સ્થાને થોડી મિનિટ ઊભા રહેવું જોઈએ.

એટલામાં વાદળોમાંથી સૂર્યનો તડકો આ લીલાં ખીડ ઉપર પડ્યો. લીલાં અને કચાંક સહેજ પીળચટાં ઘાસનાં ગોળમટોળ મેદાનો ઉપર ઢળતા સૂર્યનાં કિરણો પડતાં લીલો રંગ પોપટિયો બની ગયો. પીજો રંગ સોનેરી ચર્મ ગયો. રંગલીસાનું આ પરિવર્તન જોઈ ચડાચુ-નો યાક, ખેદ અને મુકામે પહોંચવાની ચિન્તા જૂની ગયો. પરમાત્માએ રચેલો આ પર્વતીય લીલો ગાલીએ કેટલો વિસ્તીર્ણ છે એ જ્ઞેતાં જ્ઞેતાં તેમાં ઝીંગેલાં નાનાં ધોળાં, પીળાં, વાદળી અને યુલાખી રંગના નખ જેવડાં અસંખ્ય ફૂલો દેખાયાં. માથેલોના મેદાનોમાં તેઓ ખોસીખોચ ગોળાં હતાં. પ્રકૃતિમાતા જાણે નાના ધોળા દાંત કાઢીને મુકામે પહોંચવાની મારી ચિન્તા ઉપર હસતી હતી! દસ દળર ફીટની જિંઘાઈએ પુરુષ એકલો નથી પણ તેનું ધ્યાન રાખનાર પ્રકૃતિ અને પુરુષોત્તમ બને છે એ દર્શીકતનું જ્ઞાન પૂર્વ તરફ દર્શિ કરતાં થયું. પવાલીની ચટ્ટી અરધો માઈલ પૂર્વમાં હતો. પરંતુ તે નહોતી દેખાઈ ત્યાં સુધી ચિત્ત અસ્વસ્થ થયું હતું. કેમ કે સાંજના સાત વાગ્યા હોય તેવું વાતાવરણ બદલાઈ ગયું, આકાશમાં

વાદળો, ટેકરી ઉપર ઠંડો પવન અને મુકામનો પતો નહિ! આ પહાડીની છેલ્લી ચકાઈ ચડનાં મનુષ્યની અસહાયતા અનુભવી. ગંગોત્રીનાં દેવદારનાં વનોમાં આવું જ વાતાવરણ અને આવી જ અસહાયતા અનુ-ભવેલાં. પરંતુ મેં જ્ઞેયું કે જેની શાંતિથી પહાડીના પશ્ચિમ મેદાનોમાં બેંગો ચરે છે તેની જ શાંતિથી પૂર્વનાં મેદાનોમાં ધોળાં અને રાતાં ધોડાં ચરે છે. જરા દૂર પવાલીચટ્ટી છે. આ જોઈ મેં ભગવાનનો પાડ માન્યો અને તેના નામનું રટણ તેને પહોંચ્યું ખરું અપી પ્રતીતિ કરી. અરધા માઈલનો ઊંટાર ચેતરતાં સૂર્યનો પ્રકાશ મયો અને સપ્તપ્રકાશ થયો. કાલીકમડીવાળાની ધર્મશાળામાં મેડા ઉપર સામાન મૂક્યો.

પવાલીની દુર્ધમ, દુરાસાહ ગંગાતી અગિમાર માઈલની ચડાઈમાં હેમખેમ મુકામે પહોંચાડવા માટે મેં અંતરથી પરમાત્માનો ડેવ આજાર માન્યો હતો તે કું જ જાણું છું. યાત્રાનાં કટોથી તેમ જ પ્રકૃતિની બીજણતાથી માનવની અપતાનું પૂણું ભાન થાય છે અને પરમાત્માની કૃપા સિવાય ડગવું ભરતું અશક્ય છે એમ સમજાય છે.

જાવરાણું થયું. જમીને મને એમ કે જરા ગામ બહારની કુદરત જોઈ. પણ ત્યાં તો પેની પહાડના હોઝા જેની ટેકરી ઉપરથી ધુમ્મસના ગોરે ગોટા નીચે ઝીનરીને પવાલી તરફ આવતા ભાળ્યા. ધુમ્મસનો સાગર ભરતી લાવતો હોય તેમ આખી પશ્ચિમ દિશાને અદસ્ત કરતો ધસતો આવતો હતો. થોડીવારમાં દિશાઓ અને દરેકો નીહારસાગરમાં ડૂબી ગયાં-અજી રસાતલમાં ડૂબેલી પૃથ્વી! [ક્રમશઃ]

ફૂલ અને ફળ

ફૂલ કહે કુકરિયા, ફૂલ ઓ રે ફૂલ
કેત ફૂરે રયેહિસ બલ મોરે જલ.
ફૂલ કહે, મહાશય, કેલ હાંકાહાંકિ-
તેમારિઅંતરે આમિ નિરંતરે થાકિ.

—ફૂલ ખીખીને કહે છે, 'ફળ અરે ફળ, કેટલે દૂર છે વા? કહે તો ખરું જરા.'

ફળ કહે છે, 'મહાશય, બલા મારા માટે આટલી ચીસાળીસ શાની? કું તો નિરંતર તમારા હૃદયમાં જ તો રહે' છું.

—રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

સૂકાતા ઘોડ

વમલ વ્યાસ

અસ સિવપુર પહોંચી ત્યાં તે સારી થોડે ઉઠગાટ થયા લાગ્યો હતો ઘડિયાળમાં જોયું તો અગિયાર વગેલાં ઉનાળાના અગિયાર એટલે તાપ તો હોય જ અસમાંથી શિતગીને મોહનભાઈ અને કુ બગરમાં ચાલ્યા જતા હતા ત્યાં થોડે દાંધ દઈને એક વૃદ્ધ ઉંમરના ડોશી સાવરલોથી બગર વાળી રહ્યા હતા થોડે છેરથી અમને જોયા એટલે વાળવાનું બધ મીને જરા બાપુએ ખમીને જોયા

‘કેમ છે માણસ?’ સૌની સાથે રહેલાવ રાખ નાર મોહનભાઈએ ચાલના ચાલના ડોશીમાંના બગર અતો પૂછ્યા

‘તમારે પગતાપે મીઠું છે ઘણા ઘણા પાપુ બે મિલિટ જગા જોવા રહેલા?’ ડોશીમાંએ આજીજી કરી ચાલના અટકી જઈને, ‘બોનો મા શુ કામ છે?’ કહેતા મોહનભાઈ તરત જોવા પડી ગયા

‘આજ દાજળના મારે ધીરે આવગો’

‘હા પાપુ શુ મામ છે એ તો કયો?’

‘ઈ ન્યા તમને કઈશ?’

‘બને આવીશ હો’

‘થોડે ટાલો?’

‘પાચેક ગાંધે’

ડોશીમાંની જા નઈને અમે મોહનભાઈને થોડે પોચા નાના પોચા ને જમ્યા

પોતાના સ્વાધીકારોને મળવા પોતાનું ગામ અને ગામે કરોને વિકાસ જોવા આનંદ મળે મોહનભાઈ નારવાર આમદ પ્રતા પા પછા વખત થયા મેળ પડતો નહોતો તે આજે પછી ગયો આજે તો મને એ પોતાની સાથે જોડી જ નાના

બપોરના થોડા આરામ થઈ એટલામાં રચાનિક કામ કરનારા ભાઈઓ આવ્યા મોહનભાઈની મોટી ઉપર જ બધા નિરાતે જોયા મોહનભાઈએ સૌનો

પરિચય કરાવ્યો સિવપુરની પાંચ દબારની વસતિ છે સેવામંડળ બધી પ્રવૃત્તિઓ ચલાવે છે સુવક મંડળ તેના બાગ તરીકે સરસ કામ કરે છે સેવા મંડળ નહોતે કરે તે ભાઈઓ પચાસનમાં જાય છે અસારનવાર બધા ભેગા મળીને ગામના નાના મોટા પ્રશ્નો ઠાકણનું જાતના યજ્ઞપાત કે પક્ષાપત્રી સિવાય ઉઠેને છ કોઠાર અથવા ઘઈ જાય તો પ્રેમથી પનાવી આપે અને નમ્રી ગિચિતિના દરેક માણસને મધ્યમ પૂરતી શેજ મળે તેવો પ્રયત્ન કરે છે

ગામનો ઉત્સાહ, શક્તિ અને મામ કરવાની ગીત જોઈને ખૂબ આનંદ થયો ગામના સનાનો વિષે પડી રાતો ચર્ચ

‘જેમ પૂરી થઈ ત્યાં પાચેક થયા આવેલા મોહનભાઈએ બગીચામાં જવાનું યાદ મૂકી મોહન ભાઈ ગામના બીજા ભેજેક આગેવાનો, પચાસનના મંત્રી અને કુ બગીચામાં પેના માછળે થોડે પહોંચ્યા

માછળ તો જાણે અમારી ગહ જોઈને જ બેઠેલા અમે ગયા કે માછળ તરત બાજુને ધરેથી એ પાટનો ઉપાડી નાના અમે તેના ઉપર સાંધ મોંઘ મોંઘવાય ગયા

ધની આગળના ખુસા જોડાની આરે બાજુ ચાલવાસમાં જોડેના ને ઉપર બાજુનીના ગહ નાખેના ને બાજુથી પડન આવતો હતો ત્યાં થોડેથી પડેલી લટગાવેલી એ નાનપડી મા વીમા નાનપડા પાટવા ઉપર ચોલીસ પચ્ચીસ વરસનો એમ શિષ્ટા અકેરાવાયો અને દુબરો જુવાન મૂતેનો

થૂકુ બનતા જતા મૂંઝાના ત્રામા મિલો દગ્ગુ ચે પાટવા ઉપર પડા હતા અને ગરમ પડન વાતો હતો એ જોતા જ એમ થાય કે બપોરના ઉપરથી આનંદ સીધા મિલો આ જુવાનને કેવા રોકતા

હો ને તેમ! ખાણુએથી આનતી ગરમ લૂ તેને રોમનામાં કેટલી મદદ કરતી હતી? કદપનાથી મગજમાં ગરમી ચડવા માંડી તો તે સદન ધરુ કેટલું અસહ્ય બો પીડનારુ હતો!

‘કેમ નાથા કેટલા દિવસ થયા મારો પગી ગયો છે બાઈ?’ પ્રેમભંધી અવાજે મોહનભાઈએ ખમર પૂછ્યા

‘બે’ક મર્ડના થયા હશે’ પથારીના નાથાએ ધીમે મ્હુસતે અવાજે જવાબ દીધો

‘કેમ કગતા આગતો ખીમાર ચર્ચિયો?’

‘મને તો લાગે છે કે આ બે ત’ગુ નરહ થયા કેનાન ઉપર મમ જાણેસુ ને તે મે’નત બવ પડી ને આ ગયા સિધારામાં બાદરની કેનાલ બાધતા’તા તમે પૂરતુ જોઢનાનુ નોવુ છધી એમનાર ટાઢમાં ફરી ગયો બસ તે દિધી ઉધગહ લાગુ પડી ગઈ તે જાતી જ નથી’

હ ઉધરહ સિવાય ખીજુ મર્ડ થાય છે?’

આ જુલેને સુકામ સહે એ ને નળગઈ બન રતાય સે’

આ શાત મને છે ત્યા તો નાથાના ખાટલાની પાગત પાસે નીચે બેઠેની તેની માની આખોમાથી આવપુ લાદરવો વહેના માડયા એ જોઈને સાથે આવેના બીજા આગેવાન મરસનબાઈએ પૂછ્યુ કેમ માંડી શેવો છે? સાજુ માફુ તો સવ થાય’

‘શુ મ્હુ માગ લાહ મારા કમનુ દિમડ ફૂની ગુ લાગે સે નઈ તો આવુ ને લેય’ માજી કકળતે અવાજે બોલ્યા

માજીનો રડતો અવાજ સાંભળીને તરત એરડા માથી બે લાજ દાઢેલી જુવાન ઓઝો આવી ને ડાહીમાં પાસે જીતી રહી ગઈ એમની મખમા ડોમ્મુ હતુ તે સહેજ મોટી હતી અને ખીજુ થોડી નાની હતી

ફરીથી માજી કુસમ ભરતા બોલવા લાગ્યા ‘ખાપા આ શેગ જ એવો સે મારો મેરિ આમા જ હાથો ગ્યો ને માંડી આવ દિ’ પા દિ’ ચહાતા જાય સે’ બને વહુએ તરફ આગળી મીંધા

‘ મોકરાવાળી મોટાની વન ને પ બે બેની ઇ નાનાની ખસી અમારુ કાણુ ?’ ડાહીમાં ધૂસકે ધૂસકે રહી પડ્યા

વાળાનુ ગળી—ના મમગીન બની ગયુ થોડી પગો સો શાત ગ્યા

માંડીના હીમમ શમવા માડયા એટલે આશ્વાસન અને હિમત આપતા મોહનભાઈ મ્હેના મા પા ‘માંડી ધીરજ ધરો બધા સાગવાના થઈ રેજે હવે આપણે બરેમર દવાદાર મ્હુ એમે નાથો ભાઈ એમ્દમ સાન્ને ચર્ચિયશે’ પછી પચાવનના મચી તરફ મો ફેગીને મ્હે મગનભાઈ, આજે શત્રુ તમે બેસીને બિદ્યા લોખ્ખમોડને લખી નાથો કે બોડ તરફથી ડી. બી ના દવાખાનામાં જો પચીશ પથારી ગાખી છે તેમાં જો ખાખી ટોપ તો મજૂરી આવે ને બે ત્રણ દિવસ પછી કુ રમડ જ બોડના પ્રચુખને મળ્યા આવીશ ને જો બોડના એકે પ ખાટલો ખાખી નહી ફેય તો ખાલી થાય ત્યા સુધીનો ખર્ચ થોડો પચાવત ને થોગક આપમે બેળા થઈને ભોગરી લેયુ’

અરે ભાઈ જી રમ ભરવી પ સે ઈ અમે હાનુ વવ મજૂરી મીને ભરી દહમુ પછા તમે નાથાની દવાની સગવડ જટ મે’ કાગળિયા મરવામાં દીન ન થાય એની માજીએ એતનખી આપતા પોતાની તીવતા બતાવી

હવે બધુ થઈ રેશે તમે ચિતા ન કરો બલ્કલ ભાર અમાગ ઉપર’ મોહનભાઈએ ગામ વતી માજીને હૈયાધારપુ આપી

માજીનો કધકે ભાર દળવો થયો હોય તેમ એમના ચકોરા ઉપરથી લાચુ—રેખાચુ

માજીની અને નાથાભાઈની રમ લઈને અમે ચાનના થયા માનો જીવ છે ને’ નહી ગ્હેનાયુ હોય એટલે ફરીથી મો વારે એનું હૈયુ બોલવા માડયુ, ‘જી કયો ઇ પચુ માની માવા મૂડી આ જ છે વેગ વઈગ્યા થઈ હકુ ચ નમ્મુ થાય જોને મારો સોડવો બળી ને જાય’

નમ્રતાના સમ્રાટ

હરિભાઈ છો. પટેલ

કૈત્રી પૂનમનો દિવસ હતો માનવ મહેરામણ
ગાંધી જવા ઉમટ્યો હતો

એક તો નાની ગાડી તેમ જીવન વર્ષોના ડબ્બો
અને તેમાં આ અપાર ભીડ લોકોના અજેવન
ફળતા હતા દમ ઘૂટાંતો હતો

આ ગીંગામાં એક સત સાકરે માકડે બેઠા હતા
ત્યાં તેમની સામે એ પહોડ જેવો પરાણ આવી બેઠો
સતને મન તો સર્વ ધર્મ સરખા એટલે
સામ્રાજ્યા પણ વધુ સહાયાર્થ પહોંચાડે બેસના જેવી
જગ્યા કરી આવી

આમ સરળતાથી બેસવા મળતા પહોંચના અભિ
માનને આશો ચ થો સતની નમ્રતામાં તેને નામદર્શ
દેખાઈ તેના પગે ચળ ઉપડી ઘડીકમાં તે પગ
પાટિયા નીચે લટકાવે તો ખીજ પગે પડેળા કરી
પહોંચી પનારી વાગે

પહોંચ પગ નીચે લટકાવે ત્યારે સત કંઈક
મોકળાશ અનુભવતા પગ બપોરે પહોંચ પવારી વાગે
ત્યારે સત ધણી સહાનુતા છતાં પેલાનો ઘૂંટણ
તેમના સાથળ ઉપર ભીડમાં ને કળતર થાય આમ
મત જેમ વધુ પીલાય તેમ પેલાને ધીમે ધીમે મગ
આવે એટલે તે વારંવાર પવારી વાગે ને સતને પીડે
શાણી સત પહોંચનો મનોભાવ કમી ગયા પણ
વેગની આગ તો પ્રેમના પાણીથી જ શમે ને?

સત તો કીડીને પહોંચના પગ પાસે જમીન પર
પવારી વાગી બેસી ગયા ને પ્રેમાળ હાથે પહોંચની
પગચાળી મરવા લાગ્યા

એ સહુ પહોંચની પગચાળી કહે! નનતર નાટક
હતુ એ આખા જગતની આંખો એ તરફ માર્યા આ
અજબ દમ્ય ભેદ આમપાસના સૌ આશ્ચર્યચકિત
થઈ ગયા

પગચાળીથી પ્રથમ તો પહોંચ અભિમાન અમ
ળતા લાગ્યું પણ સતના મુકોમગ હમ્મત રમ્યો
પહોંચને રોમાચિત કયો. પહોંચ પણ આખરે માનવ
હતો ને? સતના સહજ પ્રેમે તે પહોંચે પશ્ચાત્તાપમાં
તવાઈ પામન થવા લાગ્યો તે શરમાયો અને પગ

છોડાવના વાળ્યો ત્યારે સતે પ્રેમ નીતરતો
વાળીમાં કહ્યું 'ભાણી તમારા પગ બહુ અકડાઈ
ગયા છે નહીં વાડુ? પગમાં બહુ કળતર થાય છે નહીં?
લાંબાને લાંબ ક્રેમ લો છો? મને ફાવવા દો ને?'

પહોંચ પ્રેમલીની વાળીથી ખૂબ શરમયો તેણે
પરાણે પગ છોડાવી ઉપર બેચી લીધા ત્યારે મદ
મુમદ હસતા સત બોલ્યા 'આ સેનને સેવા કરવાનો
અનાયાસ સપડે નો આટલોય લાંબો નહીં લેવા દો!'

પહોંચ તો આભે જ બની ગયો હતો તેની તો
વાળી જ વચ્ચે ગઈ હતી શો જનાવ દે? બિચારો
નીચી નજરે જમીન ખાતરી રહ્યો હતો

તી અનુપમ પ્રભાવશાળી મુખ મુના હતી એ
સતની! આખોમાથી અમી ઝરતા હતા હિયામાંથી
હેત ઉભરાતુ હતુ મુખ મુન મન મૂંઝી મલકી રહ્યું હતુ
તેની સૌરભમાં સર્વ તરંગોળ હતા

એ ભેદ પામ મગા પહોંચ જેવું પહોંચતુ
દિન પણ માખણ જેવું મુનાયમ ચર્ચ ગયું તે
સતના હાથ પકડી લીધા પ્રેમથી પ્રભુત્ત કયો બળ
કરીને સતને બાવડે પડી બેઠા કયો આશ્રય મરી
પરાણે પરાણે પોતાની જગ્યાએ બેસાડ્યા અને પોતે
શરમાતો લપાતો પાણી જેવો પાતળો થતો એક
ખૂણમાં પોતાના પહોંચ દેહને છુપાવતો બેઠો

પણ સત તો હજીય લગી લગીને પગચાળી મારે પહોંચ
ના પગ પકડના જતા હતા તેમને રોમના પહોંચ બોલ્યો
'રહેને દો, રહેને દો બાપુ! મુઝે શરમિન્દા કમો
કર રહે દો? આપ હિન્સાન નહીં હિન્સાનકે વેગમે
કાઈ બોલિયા દે.'

એટલામાં રોશન આ મુ ગાંધીની રહી કે
પહોંચ શરમનો માર્ગ પ્લેટફોર્મ પર ઉતરી પહોંચ
મહાર નીચી બારી આગળ આવી મહેરા લાગ્યો

'સ્વામીજી, મુઝે માફ કર દેના'

સતે હાથ ડાલ્યા મરી આશીર્વાદ આપ્યા
આસત એ જ સત શિરોમણિ સરચુદામ મદા ભ
ખાન્ને પગ તેમની માદ આપતુ સરચુદાસજી
મદિર અમદાવાદને પ્રેમ દગાને ગણુ છે

ખાન ૮ થી અગાઉ દેખે નહિ પણ તે હરે મહિલા
આમત મારો અભિપ્રાય જાણી લેવા મયતો અને
પુછતો ય ખરો 'આની માથે આપનુ લગ્ન ચાલ
તો કેવુ ?' આવી વાતો હમેશા ૯ હમી કાઠતો
અથવા દાગતો

એક દિવસે ત્યારે પેના આમવાગી મહિલા જોડે
૯ ચાતો કરી રહ્યો હતો ત્યારે જ 'મૈનિક' આનીને
જોડે રહ્યો એવો આશય એવો હતો કે એ મહિલા
જોડે 'એવો પગિયાર મરાઠી દહીં મે એ જાણીને
એવો પગિયાર કરાવી દીધો શોધ જ દિવસોમા તે
એ મહિલા સાથે ખૂબ જ ધનિક સબધમા આવી
ગયો અને તે પછુ ત્યાં મુઠી કે એક દિવસે મારી
સમય જ તે એમને મી મેડો 'આપ મેંદેસર લાદે-
ળવા છવનને સુઅનરિયન મરાઠામા મદદ કેમ નથી
મગતા?' મહિલા એવો આશય મલજ ગયા અને મદ
તાલ્ય કરીને જોધ્યા '૯ થ તે એ જ કહ્યું છુ ને'
પણ તેઓ મને છે કયા?'

મહિલા ગાળ પગી મ મૈનિકને સમજાવ્યુ
વા આરુ મારે મારે આઆદનો પરેશાન થા હો!
મારી સાથે લગ્ન કાળુ મે એવો તો વિચાર કરી મારી
પારો અગીત જાય નથી ને નથી મદદ મે મેને સ

મારી વાત સામજાને તે ઘડો જ ઉડાસ થઈ
ગયો પણ ૯ પીરથી પેનાના મમમા લાગી ગયો
૫ ખરો તે તેને ઠાસ જાણીને મે કહ્યું અને
કયાકરી કરાવ લઈ આવ ને તો કુ પગી પીવાને
એ મદે કમ મી માને કુ આપણુ મામને પેને
મના નહી છાજુલપનુ ઠીક નાખીને રચો છે તેને
તાલી જ ની જનને કરાવ થઈ ના થા છુ

પેનાના એ રામા જાણને તે મદ માને કરાવ
એક પાત્રમા પિઅ થો મે ૯ ઠીક આપ્નો પગ
તે તો એ મુઠડે જ અપ્નો મોલ દીની ગયો!
પગી નમારી વાત ની આવી એ દિવસે તે ખૂબ
ખોલ્લો ને ઘણી વાતો મરી અને પેગી મહિલા સાથે
લગ્ન મરી પેનાને ખૂબ ખૂબ રીતરવા લાગ્યો
'આપ નમ્ન મરી જ સો આપણે જમા મામડે જમડુ
સાથે દમે આપની રહ' પગી તે ન પને વાળી

થશે, કુ ઘોડો અનીને લેમને પીર મે સારીસ-તે
૫ મોટા થશે, અને લેમને કુ ગાડીમ રહે મુખી
આવીસ આપને કે આપની વહુને કહ્યું જ કરવુ
નહિ પડે ' અને આખરે એની અનુત વાતોનો
અત આશુના મે તેને કહ્યું 'મૈનિક' હવે જ દીધી
જ' અને કયા ખગર છે કે જે મહિલાનું મારી સાથે
લગ્ન કરાવવા નુ હમ્મિ છે તે તે પરણ્યા છે ' '

સામજાના વેત તેનુ મો ઉતરી ગયુ અને તે
અપયાપ મારા એર માથી વાલ્યો ગયો

ખીજે દિવસે સવારે મારી કામા માગીને તે બોલ્યો
માફ મરને કુ નસામા મને છુનુ છુ બોલી બેડો
મારો બકવાદ માફ કરો કુ આજે ગંગાના સેરાદ
ખાધી મુ છુ કે હવેથી કરામ હાતમ છે કદી
નહિ પીડ ' કુ સામર્ તેની સામે જોઈ જ રહ્યો
તે દિવસ પગી તેને કદી કરાવ પીરો નથી ને નથી
તો મારા લગનની વાત હમી

લગનસરા બેઠા ને એની ઉદામીમાં વધારો થઈ
ગયો લગનની આ મોસમમા એની ક પના મગાજે
તો માડુ લગ્ન થાય જ એ મારા તરફથી વરો
મે જ કાળુ જાણે શી મી મધના તે મારા
ભાવિ છવન વિષ કરી રાખી હશે

કુ એને સમજી રીતે ખુશ રાખવા કોસિ કરતો
હતો પછુ નિષ્ણા એ દિવસે તેને મારી પાસેથી
રમ માગી, અને કહ્યું મારે મામ જુ છે '

અને ત્યાર પગી તે પેડો આ પેા જ નહિ
વગ્સો પીતી મથા કુ આઘા રાગુ છુ કે જમા દોષ
ત્યાં તે સુખા અને રવચ દે

અને આજે જ હાથમા મે વામુ ૯ કે
પેલા મહિલાના પતિનુ નેવલા અવસાન થયુ છે
અને તેઓ પોતે પા અવાર નેવલા જ છે આજે
કેમી જમી પ્રગણા રમતિઓ મલ્લ થઈ પીરો
જુએને આ પીજી આપુ અને તેની રિપગ
અવરશ - મોજેર અપાડુ ઘેર' આ અપાડુ અજ
વાળવા પેને પિતગને દીધા કરી પેગીને મરી મામે
મુક છુ અ પા નો અને દીગુ' (દિવન)

‘અંતરપટ અને ‘નંદિતા’

ચરણત શુકલ

શ્રી. ઝીઝામાઈ દેસાઈ-સ્નેહરશ્મિ-રચિત નવલ-કથા ‘અંતરપટ’ હું પહેલી અવલોકના લઉં છું. સ્નેહરશ્મિનો કવિ અને નવલિકા લેખક તરીકેનો પરિચય યુગ્મતાને જૂનો છે, પણ ‘અંતરપટ’ દ્વારા નવલકથાકાર તરીકેનો તેમનો પરિચય આ પહેલી જ વાર થાય છે. આ નવો પરિચય પણ જૂના જેવો જ વિશિષ્ટ અને આહ્વાદક છે.

‘અંતરપટ’ની પહેલી જે વિશેષતા નજરે પડે છે તે તેની ટેકનીક પરત્વેની છે. અનેક પાત્રમુખે કહેવા-યેલી આ નવલકથા આત્મનિવેદનના અનુસંધાન અને સંયોજન દ્વારા પોતાનો વિશિષ્ટ કલાઘાટ સિદ્ધ કરે છે. આ ટેકનીક ઠીક ઠીક મુશ્કેલીઓ ઝીલી કરી આપનારી છે અને કલાત્મક તેથી જ એ બધું ઝોઝી વાર ઉપયોગમાં લેવાઈ છે. કવિવર રતીન્દ્રનાથ ટાગોરની નવલકથા ‘ધરે બાહિરે’માં આ જ ટેકનીક ઉપયોગમાં લેવાઈ છે. એમાં આત્મનિવેદન કરનારાં પાત્રો ત્રણ છે અને એ ત્રણેનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ એમની અભિવ્યક્તિ દ્વારા કવિવરે ઉપસારી આપ્યું છે. પણ સ્નેહરશ્મિને આ બાબતમાં કંઈક ખુલાસો કરવાની જરૂર લાગી છે. આ નવલકથામાં, તેમણે પોતાના નિવેદનમાં કહ્યું છે તેમ, ‘દરેક પાત્ર જે વાત કરે છે તેમાં આત્મેખાલે પ્રસંગ પરત્વેની સમજ અને દૃષ્ટિ એ પ્રત્યેક પાત્રની છે, અને એની સૈથી, ભાષા, સંવાદ વગેરેનું આયોજન લેખકનું છે.’ કંપૂર્ણગીતા ખેંચેના મુતપાર જે એમ કહે કે હું તો દોરી જ એવું છું પણ જીવનની સમજ અને એને વ્યક્ત કરતો વ્યવહાર તેમ જ અભિનય પૂર્ણગીતા પોતાનો છે તો આપણે એના એ કથનને કાં તો એની નમ્રતા ગણીશું અથવા તો એની ચાતુરી કહીશું. વાતોમાં વાતોંકાર વાતોંની પાત્રસંજિતો બધા છે અને ક્યારેક પાત્ર પણ એના અધ્યાને પ્રેરતું હોય છે તો પણ બધા પોતાનું કદાચ

વિસારી શકતો નથી. ‘ધરે બાહિરે’માં—નિખિત, સંદીપ અને વિમલાની ઉક્તિઓ એ ત્રણે પાત્રનું પાત્રત્વ સિદ્ધ કરે છે ત્યારે પણ એમની વાણીની માફક કદાચ પણ રતીન્દ્રનાથનું જ છે. એટલે રતેહ-રશ્મિએ વિશેષ ખુલાસો કરતાં એમ કહ્યું કે, ‘આ કથા દરેક પાત્ર પોતપોતાની રીતે કહી છે એમ કહેવા કરતાં એક જતાન્તનિવેદક શુદ્ધ જુદાં પાત્રો પાસેથી સાંભળી પોતાની સજ્જ હોય, પણ વસ્તુને વધારા રહી તે તે પાત્રોના મુખમાં આ કથા મૂકી છે એમ કહેવું વધુ ઉચિત છે—અને લેખકને એ જ અભિપ્રેત છે’ તે એમનો ખુલાસો માન્ય કરી શકાય એવો નથી એટલે કે નવલકથાકારની જવાબદારી, ખુલાસાથી ઝોઝી થતી નથી.

પરંતુ જરાક દૂરને નવલકથા ઉપર નજર માંડનાં એક જુદો જ હરીકત તરી રહે છે. આ નવલકથામાં પ્રથમ નર્મદા બોલે છે અને પછી મનહર બોલે છે. પણ નરહરિની વ્યક્તિમત્તા સ્થાપીને એક વાર અદશ્ય થયા પછી ખીજ વાર આ પાત્રે ઉપરિધન થનાં નથી. પછી પત્ની—આ નવલકથાની વિચક્ષણ અને વિદક્ષણ નામિકા—બોલે છે. વચમાં પત્નીના પતિ કેટલું બોલી લે છે, પણ તે પછી તો પત્ની જ બોલ્યા કરે છે. મારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અધિકાંશે વાતોં-નામિકાએ કહેલી આ વાત છે અને આ નવલકથાનું સ્વરૂપ પણ અધિકાંશે એક જ પાત્રની આત્મકથા જેવું સંધાયું છે. વળી આ પત્નીના આંતરમન સાથે લેખકના તાર પણ એવા મળ્યા છે અને પત્નીના આત્મનિવેદનમાંથી પત્નીનું જ નહીં પણ નરહરિનું અને કેટલું સુદાં એવું દરેક જિય ઉપસી રહે છે કે આ ટેકનીકની સંભવિત મર્યાદાઓનો ક્લેશ વિદા-રવા ક્ષમાભાગ્યનાની કે જતાન્તનિવેદક બનવાની વિશેષ ટેકનીક ઝોજાજવાની જરૂર બાગ્યે જ રહે છે.

‘અતરપટ’ આમ તો પ્રણયત્રિકાઓના વિનંદક નમૂનો પૂરા પાડતી સામાજિક નવનકથા છે. પણ તેની પીઠિકા સમીપનર્તી ઇતિહાસની છે. લેખકના કહેના પ્રમાણે અને નિરૂપના પ્રમાણે આ તે સમયની નવલકથા છે ત્યારે અરુપરેયા માટે ‘હરિજન’ શબ્દ પ્રચારમાં આવ્યો નહોતો. અર્થાત ગાંધીજી ૧૯૧૫ના ગાળામાં અંદેશ પાછા કર્યા તે પહેલાંના કાળ તે આ નવનકથાનો ધરનાસમય છે. ‘અતરપટ’માં નિરૂપણે યેની પરિસ્થિતિઓ, પરિસ્થિતિઓમાંથી મુલ્યવાતા પ્રશ્નો, પ્રશ્નોને વિનોદવાની દૃષ્ટિઓ વગેરેના સામગ્રી ખ્યાલ લેતા ગાંધીયુગ તરીકે ઓળખાતા યુગથી નિરૂપણેના પ્રશ્નો ખાસ જુ ૧ પડતા નથી પણ એ તો એમ જ હોય ને? ગાંધીજીએ આ દેશમાં પોતાનું જીવનકાર્ય ગોઠવ્યું તે પહેલાં, થયેલા હતી એમ કહેવું ઇતિહાસસંગત નથી અનેકોના હૃદયમાં વહેતા થયેલા રૂપદાનો ગાંધીજીએ અધિક પહેતા કયાં હતો અનેકોની રવાત યત્ની અને ન્યાયની ઝખના એને ગાંધીજીએ પોતાના દૃષ્ટાંતથી મૂર્ત થવાની દિશા દાખવી હતી અને અનેકોના ગ્રામાનના નિર્ભીક રવાત યત્ના રહેલાવલસનતાના ત્રીજા જલતા દીપમાંથી ગાંધીજીએ રાષ્ટ્ર ધારી હુતાશન પ્રગટાવ્યો હતો પણ ગાંધીજીના કાર્યને પણ ભૂમિકા તો હતી જ એ ભૂમિકા રચાતી આવતી હતી તે સમયનો, તેની મનોદશા સંદિગ્ધ આ નવલકથામાં ઉપયોગ થયો છે.

એક હરિજન યુવતીના એક બ્રાહ્મણ યુવક પ્રત્યેના અરુપર પ્રણયની વ્યાકુળતા અને વેદનાની આ નાજુક કથા છે પરિણયમાં પરિણમીને આ પ્રણયને કૃતાઈ થવાપણું તો નથી જ, પણ નવલકથાના ઠેઠ અતલાગ મુધી એ અન્યતા, અરુપર રહે છે આ ગુપ્ત પ્રેમચારિ ઉપરના પડને એક જ વાર બીજવે છે, પરંપર પ્રેમનિવેદનથી એક જ વાર અરુપર રુકુટ બને છે પણ ત્યારે વાતો પોતાનો કમપ્રાપ્ત નિર્વાણ શોધવાની સ્થિતિએ પહોંતી ગઈ હોય છે.

અરુપર તો એ એક અતરાય છે તો પત્નીને અણખપતું કે અરુપર નહીં એવું એવું કેટલી

સાથેનું લગ્ન એ બીજો અતરાય છે નો પત્ની અને કેટલી જુગતેજોડી ન કોત તો તો આ પ્રણયત્રિકા જુનો એક ખૂણો જ નીકળી ગયો હોત પરંતુ કેટલું ઠાંધણું સમાજમાં અસાધારણ કહી શકાય એવો પુરુષ આનેખાઈ છે એ હરિજન છે એથી એની અસાધારણતાને વળ ચડે છે એ સુશિક્ષિત છે, સારી પાવરી ઉપર છે, ક્રિકેટનો ઉત્તમ ખેલાડી છે, પાંચ માણસમાં પૂજાય એવો છે, દક્ષ છે ધીર છે, અભિગત છે જિંદગીની એને સ્વયં સમજ છે અને પોતાની પત્નીનો એ માત્ર પતિ નથી પ્રણયી પણ છે એનું દાક્ષિણ અને એનું આભિગત્ય નરહરિ પ્રત્યે પત્નીને ગુરૂતા બાવેનું સ્વરૂપ લાના કાળ મુધી રપટ થતા હતા નથી.

પત્નીને પણ કરી પસંદગી કરવાની નથી કોઈ નિષ્કર તારતમ્યપૂર્વક એણે જીવનનાદેનો નિર્ણય નેચવણું નથી જીવનના પ્રસાદમાં વહેતા સાથે વહેવારાઓની સરખામણીમાં તો થાય પણ તેથી કાંઈ સળ થો ન બદનાય પત્ની તેજસ્વી નારીત્વનો ઉત્તમ નમૂનો છે એ કોમળ છે બાવનાશીલ છે પરમાર્થશુદ્ધિવાળી છે સ્વમાની છે, ગૌરવશીન છે અને ઉચ્ચ નૈતિકતાને વરેતી છે એનું આ વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પોતે પણ એક અતરપટ રચી આપે છે એ ઉચ્છ્રાંખન કે ચચનનથી નિષ્કાં અને કોમળતા એના પ્રથમ શુભો છે કેશન પ્રત્યે એને અનન્ય પ્રેમ છે એના ભગત મને અન્ય કોઈનો પ્રેમ સ્વીકારી નથી, પણ નરહરિના પ્રતાપી વ્યક્તિત્વ પ્રત્યે અભ્યુના એનું હૃદય દબ્યું છે એની ખૂંચ કેટલું પ્રત્યેના બધા પસંદગીમાં અકળ રીતે એને નડે છે આ ખૂંચ કાળ નાખના બાંધે પત્નીનું અભ્યુના આતમન કેટલી ઉન્નત પ્રણુમિનીના સ્વરૂપનો પ્રચડ આવિષ્કાર સર બવે છે જુદાના દરિયાકાંઠે આવેના નિવાસમાં કેટલું પત્નીના દામપત્નની ભૂમિકા ઉપર પ્રગટેનો મત પ્રણુય એ જિંદા માનસદાઓજ બલાયકો જે પરંપરવિરોધી સ્વરૂપો પેદા કરે છે તેના ગર્ભમાં રહેતી વેદના અને કારુણ્યનો ચોતક પાની ગંધે છે, અને આ નવલકથાની ત્રિત્યા કેટલી વિસ્તૃત છે તેનો પણ પરિચય આપે છે.

નમ્રતિ કે સુપ્રતિમાં પની કેશુને બેવકા નથી . એવું નવલકથાનું સંવિધાન નૈતિક મૂલ્યોની રક્ષા કરવાની ત્રેવડમાંથી ફલિત નથી થયું. પ્રથમથી જ કેશુમાં પનીને કષ્ટક ન્યૂનતા વરતાઈ છે. સવેદન-શીલતા અને સંસ્કારિતાની જે કક્ષાએ પની વિહારે છે તેમાંથી એ ન્યૂનતા એણે પરખી છે અને સ્ત્રીના મમત્વ અને કોશવર્ધી એ ન્યૂનતા ભરી દેવા એ મથે છે. પણ શાનાથી એ ન્યૂનતા ભરવાની છે? નરહરિથી. નરહરિ એ પનીનો પુરુષોત્તમ છે. પની કેશુમાં નરહરિ શોધે છે અને નરહરિ જડતા નથી તો પ્રેમથી એની ન્યૂનતાને દંડેળીને તેણે નરહરિ-પણું સિદ્ધ કરવા એ મથે છે. એને સ્વતંત્ર નરહરિ ધ્રુવ નથી. કેશુમાં નરહરિ પામે તો જ એનો પ્રભુય કૃતાઈ થાય એમ છે.

નિમ્ન આંતરપ્રક્રિયાઓના આ ઘટનાવિશ્વમાં નરહરિ કોઈ તટસ્થ પાત્ર છે? એ છેક જ તટસ્થ નથી. એની ધીરતા સ્વસ્થતા અને નૈતિકતા જેટલો એ તટસ્થ છે, પરંતુ જીવનમાં એણે એક માત્ર પની પ્રત્યે ખરેખર પ્રેમ અનુભવ્યો છે અને એ અનુભવને એ મદાસર્વદા વકાદાર રહ્યો છે, પછી એને તટસ્થ કેમ કહી શકાય? મનહરે છેક સહઆતમાં કહેલી વાતમાં આ વાત પણ બ્યારે કહેવાય છે ત્યારે એકદમ ખ્યાન બેસતી નથી પણ પાછું વળીને જોતાં એ વાતનું મહત્વ સ્થાપિત થાય છે. નરહરિને એક સ્પષ્ટ જીવનકર્તવ્ય વરેણું છે જે પ્રેમભાજનની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિના અસાધ્યતા દુઃખનું મારણ બની શકે એવું છે. નરહરિનું પારમાર્થિક જીવન પનીને પણ ધ્રુવ છે અને નરહરિ અને પનીનો અસ્ફુટ પ્રભુત્વવહાર આ પારમાર્થિક ભૂમિકા ઉપર જ નમે છે. એ ભૂમિકા ખસી જાય તો આ વિશિષ્ટ પ્રભુવતી સુખમા પણ નાશ પામે. કેશુની બેદરકારી અને બેફાલના દર્શનથી સંતપ્ત થયેલી પની વાર્તાના છેક અંત ભાગે આવેશમાં આ ભૂમિકા પસંદવાનું કરે છે ત્યારે પણ નરહરિ સ્વસ્થ છે. પાપ્યંડી વિલસનને માર્ગ એ તો પનીના સુખનો માર્ગ નથી જ, પણ કેશુનો આત્મ-તિક વિયોગ એ પણ પનીના સુખનો ઘટ માર્ગ નથી

જે ઝીણી સમ નરહરિ જેક સુધી ટકાવી રાખે છે, અને પનીને પ્રેમનાં અને લગનનાં કર્તવ્યો તરફ પોતાના પ્રેમના એકરાટપૂર્વક વાળે છે. પનીને આ પ્રકારે કેશુમાં નરહરિ પ્રાપ્ત થાય છે અને ગર્વ વિસારી એ પ્રેમને જ સમાવી લે છે ને કેશુ પાસે પર્વેચી જાય છે. કેશુ અને પનીના પુનર્મિલન પછી કેશુ અવસાન પામે છે તો પણ પનીનું કેશુથી પ્રપૂણ હૃદય નવા જીવનક્રમને અર્પણ નથી, એવો વાર્તાનો અંત લેખકે ઉપખલ્યો છે.

ધાર્મિક શામ્બિક, ધર્મ આદર્શવાદી, નીતિચતી-તિના સીમાડાઓની ચોક્કસદારીનું ધણું આગ્રહી એવું આ આલેખન છે એમ કહેવાને લાગવા સંભવ છે તો લેખકની રસિક પ્રગલ્ભતાનાં ઇગિતોમાંથી કાઢીને નવો અર્થ તારવવાનું પણ મૂલ્ય એમ છે. મારે ફક્ત એટલું જ કહેવું છે કે વિવેચન ખમી શકે એવા પાત્રો અને પરિસ્થિતિઓવાળી આ એક વિશિષ્ટ નવલકથા બની છે. આમળ ઉપર ફૂં કહી ગયો તે એની પારમાર્થિક ભૂમિકા ઉપર આપણા રાષ્ટ્રીય પુરુષાર્થનાં અનેક ચિત્રો અકિત થયાં છે એને આ નવલકથાનો આનુપંગી લાભ ગણીએ કે ના ગણીએ પણ જે એક બે બાળતો વિના નવલકથા નવલકથા બની શકતી નથી તે આમા રીક પ્રમાણમાં છે. એક બાળત તે અનેપણી મુદ્રાવળાં પાત્રો અને ઘટના-ઓનું પ્રતીતિકર અને આદાદક લાગે એવું આલેખન અને બીજું તે સમગ્ર નિઃપણમાં અનુસૂત એવી જીવનની માર્મિક સમજ.

નવલકથાના સ્વરૂપના કલાધોટા અનેક ઉત્પત્તિ છે અને આ સ્વરૂપનો પટ વિસ્તારીને હોબને એણે અનેક પ્રયોજનો પણ સાધ્યાં છે. આ નવલકથામાં અર્થો, વર્ણનો વિલોક્ષનો સંચાર ભર્યો છે તે જોઈને ફક્ત કલાભિરુચિ ધરાવતા એક વડીલ સાદિતમજનું મને કહ્યું હતું કે ‘આમાંથી મને મો પાનાં હાડી નાખવા દો અને પછી જુઓ કે કેવી મુંઢર નવલકથા એમ કરવાથી નીપજ રહે છે.’ ગંભીરતાના અવેશ બળવની આ નવલકથામાં મનિમંદના સાધનાં નિ-પણોનો કવાદોષ કહે એવો છે જુદું કશું મે

રાસાયણિક ખાતર અને વીમા માટે

કૃષિકારોને રાસાયણિક ખાતરો લેવાં કે-એમોનિયમ સલ્ફેટ, નાઇટ્રેટ, યુરિયા-વગેરે સમયસર મળે એટલા માટે બિજાકલાએ રાસાયણિક ખાતરની કામગીરી હાથ ધરી છે.

સહકારી સંસ્થાઓના વીમાઓ ધી યુનિયન ફો-ઓપરેટીવ ઇન્ડ્યુસ્ટ્રી સોસાયટી લિમિટેડમાં ઉત્સાહના માટે જૂનાગઢ જિલ્લાની સહકારી સંસ્થાઓએ તુરતમા વિત્તા એજન્ડોનો સંપર્ક સાધવો.

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા વેચાણ સંઘ લિમિટેડ

હુસેની બીલ્ડીંગ, ગાંધી રોડ, જૂનાગઢ

માધવજી કાંતજી ઓર્થોડ મિલના
સોજન્યથી
શાહપુર - (સોધ)

બારતમાં બનતાં

“ હુલ્ડી ”

રાષ્ટ્રપરાધર્શ

અંગ્રેજી

દેવનાગરી

લિપિમાં મળી શકશે.

યુગસત્ પ્રદેશના અમાજિત વિદેતા

રવીંદ્ર એન્ડ કું. (એજન્ડી)

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ ૧

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે નિંદા ન કરે કેની રે.

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

‘લેખવજત’

મત્તે

શુભકામનાઓ સાથે

મેક લેખોરેટરીઝ પ્રાઈવેટ લિમિટેડ

કોશલ : મુંબઈ-૭૭

: શાખાઓ :

કલકત્તા-મદ્રાસ-દિલ્હી-રાજકોટ-જયપુર

ગવર્નમેન્ટ ટેસ્ટીંગમાં પાસ થયેલ
ગવર્નમેન્ટ સર્ટિફિકેટ નં. ૧૨૦૬૮ તા. ૧૦-૩-૬૨

અમર

વટીકલ ઓઇલ એન્જિન

હો. પા. ૫ / ૬ ૬૫૦ આંટા

દરેક ભાગના ઓઇલ એન્જિનો તથા
રાસુ ૫૦૫ હોબર સ્ટોકમાં મળશે.

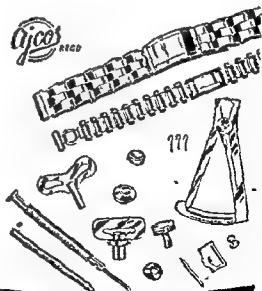
ખરીદવા માટે મળેલા ત્રણ લખો

ઉત્પાદક :

હિન્ડોઆ એન્જિનિયરીંગ કું.

મહારાષ્ટ્ર ગાંધી રોડ : જૂનાગઢ

ફોન નં. ૨૨૬

Manufactured by
A. J. & CO. P.O. BOX No. 15 MUMBAI

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે
નોર્થ બિહાર
સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા - ૧

ફોન : ૨૨-૧૦૦૨ મામ : NORBISUGER

મિલ ક્ષમતા

રેલ્વે રેશન, બગહા,
પો. ઓ. નારાયણપૂર
બિ. ચંપારણ (બિહાર)
(મામ : KANORIA)

અપર ગ્રેન્ડીયુ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ઓઈલ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ન્યુ ઈન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ન્યુ સ્વેટ્શી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

ગેરચીમાંથી

શુદ્ધ કણીદાર ખાંડ

પત્તાવનાર

ગ્રેનેલિંગ એગ્રન્ટસ :

ધ કોલન એગ્રન્ટસ પ્રાઈવેટ લિમિટેડ
ઈન્ડિયા હાઉસ, ૧૫૬, ચર્ચગેટ રોડ ગેનેસન.
મુંબઈ - ૧

તમારા પૈસાનો
 વધારે સારો બદલો મેળવવા માટે
 બંગ્લેશ
 ન્યુ સ્વદેશી મિલ્સ કાપડનો
 આગ્રહ રાખો

અમારી વિશેષતાઓ
 સારી, ધીતી, મુદત, યોગ્યતા કાપડ,
 કટીંગ, લીટ ઇત્યાદિ

કાપડની અનેકવિધ બનાવટો
 ધ ન્યુ સ્વદેશી મિલ્સ ઓફ અમદાવાદ લિ.

નંબર ૩૦૩ : : અમદાવાદ
 ગ્રામ : NEWSWADESI

ફોન : ૨૮૨૮

વાવડ

વાલીડાના વાવડ રે

બાઈ, હું કેમ કરીને આપું ?

અનિદેશ ઇ તો આસન વાળે,

અહીં ધારે રૂપ;

શબડુંમાં એની શોધ કરું તો

ચોદ ભુવન છે ચૂપ;

ગેરમજની ગેરપ રે

બાઈ, હું કેમ કરીને આપું ?—વાલીડાનાં

આબપરી નજરું નોંધું તો

હૈયે વરતું મુખ;

કેયું ભેઉં તો હું જ ઓગળું

કોને કે'વું હાથ ?

એતનની લખ છેળું રે

બાઈ, હું કેમ કરીને આપું ?—વાલીડાનાં

એક સમાણું આવી મળે તો

કોઈ આંકડો માંડું;

અણકદને કેટે જઈ એવું

કેમ પકડવું કાંડું ?

અલપ—અલપની છબિયું રે

બાઈ, હું કેમ કરીને આપું ?—વાલીડાનાં

મઠંડ દલે

તમારા પેસાને
 વધારે સારો બદલો મેળવવા માટે
 લ'મેશ
 ન્યુ સ્વદેશી મિલના કાપડને
 આશ્રય રાખો

અમારી વિશેષતાઓ
 સારી, ધોતી, મ્યુલ, પોપલીન્સ કેપ્સ,
 સર્ટીન્સ, ડ્રોટ ઇત્યાદિ

કાપડની અનેકવિધ બનાવટો
 ધ ન્યુ સ્વદેશી મિલ્સ ઓફ અમદાવાદ લિ.

નંબર ૩૪ : : અમદાવાદ
 મોબ : NEWSWADESI

ફોન : ૨૮૨૮

વાવડ

વાલીડાના વાવડ રે

બાઈ, હું કેમ કરીને આપું ?

અગિયેશ હં તો આસન વાળે,

અલીઠ ધારે રૂપ;

શબડમાં એની શોધ કરું તો

ચોદ ભુવન છે સૂપ :

જેરમણી શોષ રે

બાઈ, હું કેમ કરીને માપું ?-વાલીડાના

આશપરી નજરું નોંધું તો

હેયે તરણું મુખ;

હેયું ભેઠ તો હુંજ આગળું

કોને ટેવું દુઃખ ?

એતનની લખ છોડું રે

બાઈ, હું કેમ કરીને ચાપું ?-વાલીડાના

એક સમાણું આવી મળે તો

કાઈ આંકડો માંડું;

અણહદને કેદે જઈ એણું

કેમ પકડવું કાંડું ?

બલપ-બલપની છમિયું રે

બાઈ, હું કેમ કરીને છાપું ?-વાલીડાના

મકેવડ દલે

તમારા પૈસાનો
 વધારે સારો બદલો મેળવવા માટે
 દરેક
 ન્યુ સ્વદેશી મિલના કાપડનો
 અમદા રાખો

અમારી વિશેષતાઓ
 સારી, ઘોલી, મ્યુલ્સ, પોપીન્સ કેપ્સ,
 શર્ટ્સ, છીટ છત્યાદિ

કાપડની અનેકવિધ બનાવટો

ધ ન્યુ સ્વદેશી મિલ્સ ઓફ અમદાવાદ લિ.

નંબર ૨૦ • અમદાવાદ
 ગ્રામ : NEWSWADESI

વાવડ

વાલીડાના વાવડ રે

બાઈ, હું કેમ કરીને આપું ?

અનિદેશ ઇ તો આસન વાળે,

અદીક ધારે રૂપ;

શબ્દમાં એની શોધ કરું તો

ચોદ ભુવન છે રૂપ:

જોરમણની મોટપ રે

બાઈ, હું કેમ કરીને આપું ?—વાલીડાનાં

આભપરી નજરું નોંધું તો

હૈયે તરતું મુખ;

મેયું જોઈ તો હું જ જોમણું

કોને કે'ણું હું ખા ?

ચેનનની લખ છોણું રે

બાઈ, હું કેમ કરીને આપું ?—વાલીડાનાં

ઝીક સમાણું આવી મળે તો

કોઈ આંકડો માંડું;

આમુદને કેડે જઈ એણું

કેમ પકડવું કાંડું ?

અલપ-અલપની છબિયું રે

બાઈ, હું કેમ કરીને આપું ?—વાલીડાનાં

મકેન્દ દેવે

સંસાર અનંત છે

દેવ-દાનવગણ વચ્ચે દારુણ યુદ્ધ નામ્યું. દાનવોના તાતા તીર જેવા એકાંત બૃહવાળા દુર્ભલા સામે દેવતાઓ આઝી ઝીક આઝી શક્યા નહિ. દેવતાઓ હાર્યા. દેવનેતા ઇન્દ્ર મહારાજ દેવગણ સાથે ઇન્દ્રાપુરી છોડીને નાઠા. ઇન્દ્રાપુરી દાનવોએ ખેદાનગેદાન કરી મૂકી. સ્વર્ગનો અમુરોએ વિધ્વંસ કરી નાખ્યો. ફરી લાગ જોઇને મહામહેનતે અમુરોને હરાવી-હંકારી સહસ્રાશ ઇન્દ્ર મહારાજે સ્વર્ગ કબજે લીધું. દેવતાઓનો જય-જયકાર થઈ રહ્યો.

અમરાવતીના બરબીબૂત અને વેરવૃત્તેરવૃ અવશેષો જોઈને ઇન્દ્રરાજ પારાવાર ખેદ પામ્યા. અમરાવતીનું નવનિર્માણ કરવાને અવનવા યોજનાઆલેખો બનવા લાગ્યા. આખરે સ્થપતિ મયને આલેખ મંજૂર રહ્યો. શિલ્પીશ્રેષ્ઠ સ્થપતિ મયે ઇન્દ્રની કદખના પ્રમાણેની જ અમરાવતી સર્જી આપી. પણ રૂ ભાગ્યા ઇન્દ્ર મહારાજને અમરાવતીની નવી જ યોજના સૂઝી આવી. તૈયાર રચના તોડી પાડી નવેસર અમરાવતીનું સર્જન શિલ્પી મયે કર્યું. પણ ઇન્દ્રને કદખનાનો તોટો જ ક્યાં હતો? વળી નવું જ સ્ફૂરણ ને નવી જ યોજના ને જૂના ભણતરનો નાશ તેમ જ વળી નવીન આયોજનને સાકાર કરવાનો મય દારા આરંભ !

આખરે મય થાક્યો. કંટાળીને પોતાના શુરુએક વિવેકમાં પ્રજ્ઞા પાસે પહોંચી મયો. વસ્તુસ્થિતિ બધીને પ્રજ્ઞાએ ઇન્દ્રરાજને તેહું મોકલ્યું.

ઇન્દ્રરાજ પ્રજ્ઞાના મહાલયમાં આવીને પ્રજ્ઞાને વંદન કરી ઊભા રહીને જુએ છે તો નદી જેમ મોટો કીડીઓનો પ્રવાહ વહેતો જોયો! બધી જ અડપભેર એક જ દિશા ભણી દોડી રહી હતી.

પ્રજ્ઞાએ પૂછ્યું: 'રાજન્! બહો છો આ બધી કીડીઓ ફાળુ છે?' ઇન્દ્ર વિરમ્ય પામ્યા, કંઈ સમજ શક્યા નહિ.

પ્રજ્ઞા કહે: રાજન્! આ જે કીડીઓનો પ્રવાહ તમે તમારી સામે જોઈ રહ્યા છો, તે પ્રવાહમાંહેની પ્રત્યેક કીડી પોતાના પૂર્વજન્મમાં ઇન્દ્રાસન શોભાવી ચૂકી છે. એક કાળે તે દેદક ઇન્દ્ર હતી! સંસાર તો અનંત છે. તમારી અમરાવતી તમે તમારા દેશ-કાળની મર્યાદામાં જ રહ્યો. અન્યથા અહીં તો ફાઇ ચીજનો અંત નથી. અવનવી કદખનાઓને સાકાર કરવા જશો તો મૂળગી અમરાવતીથી જ વચિત રહી જશો.

પ્રજ્ઞાના આ શબ્દોથી ઇન્દ્રરાજને સાચું જ્ઞાન થયું.

[યજુર્વેદપુરાણને આધારે]

ପୈତୃକାପଞ୍ଚମ

સંસાર અનંત છે

દેવ-દાનવગણ વચ્ચે દારુણ યુદ્ધ જાગ્યું. દાનવોના તાતા તીર બેવા એકાગ્ર વ્યૂહવાળા હુમલા સાથે દેવતાઓ આગ્રી ઝીક આઘી શક્યા નહિ. દેવતાઓ હાર્યા. દેવનેતા ઇન્દ્ર મહારાજ દેવગણ સાથે ઇન્દ્રાપુરી છોડીને નાશ. ઇન્દ્રાપુરી દાનવોએ ખેદાનગેદાન કરી મૂકી. સ્વર્ગનો અમુરોએ વિધ્વંસ કરી નાખ્યો. ફરી લાગ બેઠને મહામહેનતે અમુરોને હરાવી-હુકાવી સહઆશ ઇન્દ્ર મહારાજે સ્વર્ગ કળએ લીધું. દેવતાઓનો જય-જયકાર થઈ રહ્યો

અમરાવતીના ભરગીજૂત અને વેરણછેરણ અવશેષો ભેઈને ઇન્દ્રરાજ પારાવાર ખેદ પામ્યા. અમરાવતીનું નવનિર્માણ કરવાને અવનવા યોજનાઆગ્રેષો જનવા લાગ્યા. આખરે સ્થપતિ મળ્યો. આલેખ મંજૂર રહ્યો. શિલ્પીશ્રેષ્ઠ સ્થપતિ મયે ઇન્દ્રની કલ્પના પ્રમાણેની જ અમરાપુરી સર્જી આપી. પણ રે ભાગ્યા ઇન્દ્ર મહારાજને અમરાપુરીની નવી જ યોજના સૂઝી આવી. તૈયાર રચના તોડી પાડી નવેસર અમરાવતીનું સર્જન શિલ્પી મયે કર્યું. પણ ઇન્દ્રને કંથનાનો તોટો જ ક્યાં હતો? વળી નવું જ સ્ફૂરણ ને નવી જ યોજના ને જૂના અભૂતરનો નાશ તેમ જ વળી નવીન આયોજનને સાકાર કરવાનો મય દ્વારા આરંભ !

આખરે મય થાક્યો. કંટાળીને પોતાના શુરુએક વિસ્વકર્મા પ્રદા પાસે પહોંચી ગયો. વસ્તુસ્થિતિ બાબતેને પ્રદાએ ઇન્દ્રરાજને તેડું મોકલ્યું.

ઇન્દ્રરાજ પ્રદાના મહાલયમાં આવીને પ્રદાને વંદન કરી બિભા રહીને જુએ છે તો નદી જેમ મોટો ફીડીઓનો પ્રવાહ વહેતો ભોયો! બધી જ અંકપત્તેર એક જ દિશા ભણી દોડી રહી હતી.

પ્રદાએ પૂછ્યું: 'રાજન્! બહો છે આ બધી ફીડીઓ ટોપુ છે?' ઇન્દ્ર વિસ્મય પામ્યા. કાંઈ સમજ શક્યા નહિ.

પ્રદા કહે: રાજન્! આ જે ફીડીઓનો પ્રવાહ તમે તમારી સાથે ભેઈ રહ્યા છો, તે પ્રવાહમાંહેની પ્રત્યેક ફીડી પોતાના પૂર્વજન્મમાં ઇન્દ્રાસન શોભાવી ચૂકી છે. એક કાળે તે દરેક ઇન્દ્ર હતી! સંસાર તો અનંત છે. તમારી અમરાવતી તમે તમારા દેશ-કાળની મર્યાદામાં જ રચો. અન્યથા અહીં તો કોઈ ચીજનો અંત નથી. અવનવી કલ્પનાઓને સાકાર કરવા જશો તો મૂળગી અમરાવતીથી જ વંચિત રહી જશો.

પ્રદાના આ શબ્દોથી ઇન્દ્રરાજને સાચું જ્ઞાન થયું.

[ગણવેવનપુરાણને આધારે]

ପୂର୍ବାପଞ୍ଚ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ ૧ : ('આરાધણ' વર્ષ ૧૫) :: અંક ૬ : સળંગ અંક ૧૭૪ : સપ્ટેમ્બર : : ૧૯૬૨

અનુક્રમ

- ૧ રામકૃત્તાં આણુ મકરન્દ દવે
- ૩ હાથ રામ! મકરન્દ દવે
- ૩ દ્વિદો ને દરવેશ ચિત્રભાઈ મોદી
- ✓૩ ગાંધી: જાતીન્દ્ર આચાર્ય
- ૩ ધરતીની વાચા વસંત વ્યાસ
- ૩ મદિ ચૈતન્ય વેદ
- ૪ વાપરા હરિનભાઈ શાહ
- ૪ રાજનીતિ અને કળા બાલકૃષ્ણ મિશ્ર
- ✓૬ દ્વિદો અર્ધતંત્રની પાપમાળી કાકાભાઈ નવરોજી
- ૮ 'આશા-કુશિર' 'શિવપ્રકાશ'
- ✓૧૩ પંચાયતના પાંચ ગુણ વિનોબાજી
- ૧૪ ચૈતવણી ...
- ૧૬ આત્મનિરીક્ષણ કુ. જ્યોત્સ્ના ઝવેરી
- ૧૬ સંગીતાચાર્ય અમુભાઈ દોશી
- ૨૧ કામ કરવાનો આનંદ કૃતિંગ પોતાક
- ૨૪ નેવેલ નગીનદાસ પારેખ
- ૨૬ ઉદ્ધારતાના આ-મહાપ્રયોગ દો. કુસુમ દેસાઈ
- ૨૬ પ્રતિષ્ઠા બદ્ધાન્ક રસેલ
- ૩૨ ગાઢાવાળો રેકર સત્યાનંદ
- ૩૪ દિમાલવના હાથમાં 'યાત્રી'
- ૩૭ માતા વસંત વ્યાસ
- ૩૮ ડૉ. ને. ડાઈ કુનિયા બુપેન્દ્ર ત્રિવેદી
- ૪૦ અર્ચાવન સ્વામી આનંદ
- ૧ વિનોબાજી ઉમાશંકર ભેરૂણી પૂર્ણ પાન ૪

સંપાદક : નવીન ગાંધી

સૂચના

(આકાશને)

■ માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કરી પછી માર્ગ લખને જણાવવું. અંક સિત્તિમાં હશે તો મોકલાશે.

અમે તે મદિને આદક થઈ શકાય છે.

* * *

આ માસમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિષયો ને તે લેખકોના છે. સંસ્કાર તે વિષયોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

*

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેખકોમાં આવે છે.

લખાણ સાફ, મીઠા, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાલજની એક બાજુ સાદીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના કવીઝર બાબત પખવારિયામાં જાણ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ લેખકો સામગ્રીની ઓફીસ સાથે અંક અને શેઠક પ્રસ્તુત પ્રસિદ્ધિ જાણી અગાઉકામી લેખકોને જોડાઈ છે.

લેખકોના

દેશમાં (વસતન) ■ રશિયા પરદેશમાં બાર સિદ્ધિ

વૈષ્ણવજ્ઞાન, રૂપાયતન, મિલિતલેડી જુનાગઢ

પ્રકાશક અને મુદ્રક: પીરન ગાંધી • રૂપાયતન મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

પીઠ પરાઈ

શબ્દનાં બાણ

મકરંડ દવે

એક રંગીનો જુવાન હતો ઈંટાનીના આસીમી ગામના શ્રીમત વેપારીનો દીકરો. બાપ થડે બેડો બેગે ભેગો હોય, દુકાનમાં ધરાઈ જામી હોય અને છોકરો એક પછી એક કાપડના તાકા ઉણેળીને મીઠીમધ જીને વખાણુ કરવા મરે ત્યારે બાપને પણ ચર્ધ આવે કે પેટી પર સવાઈ પતાકા ફરકશે. આસીમીના ઉમરાવજીએ ને ઉમરાવજીઓ તો આ જુવાન પાછળ ગાડાં. માત્ર એની સૂરીથી જબાન સાબળવા મરે આવે ને ગાંસડી બધાંબ્યા વિના ન જાય બાપને થયું : છોકરો નામ રાખશે. આગળ જતા હરીફ ને પિતરાઈની આખમા ધૂળ નાખશે.

અને હરીફની આખો ફાટી રહે એમ તે ધૂમ નાણું કમાતો ને વેરતો. બાપ આ કમાઉ દીકરાની બાંડે ન આવતો. ઉત્કટાને તેને પોરસ થડતો, આખા આસીમી ગામમાં આ જુવાનના જેવી રંગીન મહેફિય કપાયે ન જામની મોડી રાત સુધી તેને ત્યા રોશની ઝગલભલી, ઉમદા ખાણીપીણી ને અરલા પૂત ગાનતાન મચી રહેતા. એના જુલમા એક જાનની અપૂર્વ ઊડા હતી. એની બંસીમા જાનુ ભણું હતું. અને ગામના બાકેનાન જુવાનો આ દિવાર અને ખુશમિજાજ દોસ્ત પર આફરીન પોકારી ઊઠતા.

પણ એક દિવસ આ રંગરાજ ઘોડાપૂરની જેમ આવ્યા તેમ એસરી ગયા ગામની બહાર સંત દામિયાનોનું એક જરીપુરાણુ દેવગ હતું. પડવા વાકે ટપી રહેતું આ જુવાનને શુ મુશ્યું તે આવા અવાવડુ દેવગમાં દશને ગયો. દીવાનો પરથી રંગ-ચૂનાના પોપડા ઉબડી ગયેરા એક ભીત પર ફૂસે ચડેલા ઈંસુનું ચિત્ર હતું. જાણે ઈંસુની બુસાઈ જતી રચ્ચિત જેવું અલપત ગાણુ ને અરપટ, તેના પર જુવાનની નજર પડી ને આભનો કુબજા ગળવતો અવાજ તેણે સાંભળ્યો - "મારા મદિરનો જીજોદાર કર".

મુખ ધમુનો જ અવાજ મરુના મદિરને તો પેટભરા પાકરીસાહેબોને પ્રતાપે કવારનો ચે લૂણે લાગી ગયો હતો. સંત દામિયાનોનું દેડું તો ફક્ત પથ્થરના પ્રતીક જેવું હતું. જુવાનના દિવમાં આ ગેમી શબ્દનાં બાણ વાગી ગયા. "મારા મદિરનો જીજોદાર કર!" - જ્યા જુઓ ત્યા બાદશાહી ફારા ફાળા ફરી મૂડા મદિરને કેવું બલ્લુરત નવાની મૂકણું હતું ધર્મના પુજારીઓએ અને દવે તો આ આદેશનો કમારત કડઝસ કગતી તરી પડે તેમ હતી. જેને કાંજે ધમુએ જાન આપ્યો. એ દુખિયારાનું એમા કપાયે સ્થાન નહોતું રહ્યું માથે કાટાંગો મુગટ, કાંચે ફૂસ અને ફોરેલ-વૃતેલ ઝળમે જેડમતેમની ધૂમ ખૂરતો એ નૂની મરેરો જુવાનની નજર સામે તરી રહ્યો. કડુણા નીતરવા નવણે એ કહેતો હતો : "મારા મદિરનો જીજોદાર કર". જુવાને એ જ ઘડીએ ઈંસુના મદિરને નવેમરથી ચણવાનો નિર્ણય કરી લીધો.

રેશમી વાણ ને જરકરી જમા સજનારે અંજે દરજી કંથા પહેરી લીધી. બાપે કપાળ ફૂટ્યું ને આ કથાનરને ધગમયી કાઠી મૂક્યો. સેજપલગ પગ પોદનાર ધગતીની પથારી ને દાવનું આશીકું ફગી મૂડા લાગે અને મિજબાનીમા જે હાપન ભોગ જમાડતો તેણે મગવા ધરના લખખામણા દુકકા

આપાનું' શરૂ કર્યું. આપણા જીવાને જંગલ વસાવું એટલે શરૂના મોખનીઓ ટાળો દબને આધા પાછા ચઢી ગયા.

સંત દામિયાનોના દેવળને ઊંચું કરવા જીવાને ઈટ-પથ્થર-ચૂના-લાકડાંની ટેન નાખી સામાનનો દગલો થયો. પણ તેને ઊંચાડી લઈ જવો દી રીતે? પોતાની પીઠ યાનડીને જીવાને કહ્યું.

‘પારા ગદા’ ઉઠાવ સામાન માલિકનું આધું હક કરે’ દામિયાનોનું દેવળ તારે પાંચે જ છુટકો છે’

અને પોતાની પીઠ પર સામાન સારી સારીને જીવાને પાછું મંદિર ચેલું કરી દીધું. કડિયા, સતાર ને રંગારાનું કામ તેણે પોતાને હાથે જ કર્યું. તનતોડ મહેનતથી શરીર યાદી જનમ ત્યારે પોતાના એ પારા ગદાને જીવકારી-પટાવી તે કામે લગાડી દેતો. જીવાનનો રવભાવ પડેનેથી જ મોજનો તો હતો. ઇસુને પગને આલતા આ ખુસમિત્તજ ઝોગ ખીની ઝીડ્યો. જૂપ-તરસ, ઘૂણા, અપમાન સાથે ખેનનાં એના નિગનનંદમાં નથી ભાત પડી.

પડેની વાર એને ગમે માગ્યોબીખ્યો દુકકો નહેતો ચિતરતો ત્યારે એણે પોતાના પારા ગદાને કહ્યું હતું :

‘દોરત’ આપણી મહારાણીસાહેબા ગરીબીએ પોતાને હાથે આ વાનગી તૈયાર કરી આપી છે તેને પાછી ઢેલામ? તું’ પણ ચાર, ગજનને છો હો ગદા!’

પછી તો એ દા દુકકા આરોગવામાં ગદો આનાકાની કરતા જુવી ગયો આ પાગલ તરફ ગામ ખિખિયાટો કરતું ત્યારે તે કહેતો : ‘અમે તો છેએ માલિકનાં મૂરખા’ પણ જગડાયા હડાપચું ડોળના રવા ને આ મૂરખાની જમાલ વધવા માડી તેના રાજબહેવ જેવા મકાનમા નહેાતી જમતી એવી મહેદિન એણે ધૂળિયા મારને જમાવી ઉમરાવો પોતાની માલમિશ્કત લૂટારીને એની હાલકારીમા હોશિદોશી નેડાવા લાગ્યા. ઈસુના ભાગ-મંદિરમા ભિજળા જીવનની ઈરા મુકાવા માડી જીવોદ્ધારતુ કામ અપાટામધ વધી ગયું.

આપણા જીવાને ઈશ્વરના નામ પર બધું જ લૂટાવી દીધું હતું. તેનું સદાનું સંગાથી હતું એક માત્ર આત્મિક ભગવાનના શબ્દો એ વાચતો ને ઉધાડા આલ નીચે નાચી જોડતો એક દિવસ એ રત્નને કઠિ ખેસી બાઈબન વાચતો હતો ત્યાં એક બિખારણુ આવી અત્યંત દયામણું સ્વરે બોલી :

‘ભાઈ, ત્રણ દિવસ થયા મારા છોકરાના એમા અમનો દાણો નથી ગયો ભગવાનને ખાતર કાઢક આપ તારું જાનું થશે’

જીવાને તો એકોટશે આ દરિદ્રતાની મૂર્તિ સામે નેર્ષ રહ્યો. તે પોતે પણ બિખારી હતો એની પામે શું હતું તે આપે? એણે થોડીવાર વિચાર કર્યો ને પેની બાઈબા હાથમા બાઈબન આપી દેતા બોલ્યો :

‘એન, આ એપડીને વેચી નાખજે જોને, ખાસતી દળદાર છે. તેમથી જે આવે એનાથી તારા છોકરાને ખવરાવજે.’

બિખારણુ દૂધા દઈ ચાલી ગઈ, જીવાનની આંખોમાથી આસુની ધારા ચાલી લૂટણિયે પડી તેણે પ્રભુની માડી માગતા કહ્યું :

‘નાથ’ મારો મુન્હો માફ કરજે જે’ તારા શબ્દોને આપી દીધા છે તારા શબ્દોનું પાતન કરના માટે’

ઈસુના માર્મિક શબ્દોને સંજીવન કરનાર એ જીવાનનું નામ સત ક્રા-સીસ. આસીસી એના નામથી ધન્ય બની ગયું.

હાથ રામ!

હાથ રામ! આ તો કેવો ગ્રાસ? એક બાલુ ધેરેયાણું ટોણું છટેચોક ફેરવે મોઢે ગાય ફાગ, હીલ્લા કરે હાસ-ઉપહાસ, અને આમ જોડે ત્યાં તો કાંઈ શેકડોક! મંદિરું મંગલ કહે હોઠ ફેડાવી આંખો કરે બંધ, કરે કાન બંધ, કરે ઉપવાસ! ક્યાંય કેમ મળે નહીં, કોઈ એવી ચાવી? જિંદગીનાં ખૂસે દાર, નમદ, નવીન, નિર્જય માનવીને મળી જાય હાડસાચો મહત્ત્વ હુલાસ. હાથ રામ! આ તે કેવો ગ્રાસ!

મહત્ત્વ દે

હું ને દરવેશ

વનમાળી ને વાંસળી, આંખલડી ને મેશ (પણ) અલડી જામે લોક, લે હું ને દરવેશ બંધુક ફેરવે શતમાં મરણ ઊઠપું આજ મધુરા નાગી સામઠા બોલ્યા કે 'મેં આવ.' મેં દીડી એક આંખડી ને વાલડી જેમ વૂંકીને વરસી પડે શતશત ધારે પ્રેમ આપો ના કંચડો, કંડૂબ્યાથી યુજ કહેજુ કાગા! એ નેં આવશે, કાલા કાઠ મ વેલ્. મંગિજુ મનવું મળે, લંબાઈ લે હાથ (પણ) જીવન મંગિયું ત્યારથી, રહે ના મંગ્યા હામ.

ચિત્રબાઈ મોટી !

માંધી !

કરી આંધી !

આક્યા મયા ?

ના, આ સમાધિ !

આગૂલ કાનિત !

સત્ય કે ક્ષાનિત ?

સાનિત ? સાનિત ? સાનિત ? !

જીવીન્દ આચાર

ધરતીની વાચા

ધરતીને લે વાચા ફેટે, ધરતીની લે ધીરજ ખૂટે, અંતરમાંથી એધ વધૂટે : 'મારાં બાળક અને જૂડે ?' ધરતીને લે વાચા ફેટે લે ધરતીને ફેટે વાચા, ખીલી ઊઠે શખે માચા, 'ક્યાંનાં માલિક ? કેવું સાહુ ?' પુતર થઈને મારે પાહુ ? વસમાં બંધન કપારે તૂટે—' ધરતીને લે વાચા ફેટે. વાચા લે ફેટે, ધરતીને. કપૂતને પછ નોતરતી ને બોલે : 'સહુએ બાળક મળી આવો મારે બોળે જાપી.' કેવા અમલ કપૂઆ પૂટે— ધરતીને લે વાચા ફેટે. ફેટે ધરતીને વાચા લે, વેળું ફેલ જરે સાચા તો : 'કરે કામ સહુ માતાવાતાં રમેજો સહુ શતાંશતાં.' માય, યુલે ને છપી જાણે એ તો વેકુઠ અધિયાં આણે આજ-ધરા કેશ સંપુટે— ધરતીને લે વાચા ફેટે,

વસંત બાસ

ચંદિ

હું

વિવેકને પગપુણે

ઠગણું ભરું તે મૂકતો જાડ ચંદિ તો

કેવો રહે આખોમણુક

આ જિંદગીને જોરડો !

વૈતન્ય વ્રત

વાચરો

લલિતભાઈ શાહ

દેશની એકતા હો કે કેંગ્રેસનું સંગઠન હો, આસુ પડાવ્યા વગર સમાજવાદ લાવવાનો હોય કે ઉદ્યોગ બરેલી દુનિયાને શાંતિનો પ્રાણવાયુ ડોળાને છવાડવી હોય, જપાહરલાલ નેહરુ એકાદ તો પોતાની પ્રતિભૂતિ મૂકી જાય એવી વાંછના દેશે લાંબા વખતથી સેતી છે.

વિદુર પિતાના રાષ્ટ્રીય વ્યાસંગમાં વિધવા પુત્રી એવા અંતર ઉમેરીને હવે લાંબાં છે કે જરોબર પર-સેવે પાડીને ઇદિરાબહેન પંડિતજીના વારસદાર તરીકે ઉપસી રહ્યાં છે, પંડિતજીના વારસદાર તરીકે એ વડાપ્રધાનપદના અનુગામી બને કે ન બને—એમને એ રીતે મોલાવાય કે ન મોલાવાય—પરંતુ પંડિતજીની મનોકામનાઓ અને સમ-વય-શીલ કુનેહના વારસદાર તરીકે ઇદિરાબહેનને પ્રસ્થાપિત થતાં હવે જોઈ શકાય છે.

આ એક મહિનમાં ઇદિરાબહેને સંપૂર્ણ ચૂપ-છીદીમાં કેટલાંએ દામ ભારે પાર પાડ્યાં. રાષ્ટ્રીય એકતા સમિતિ પાસેથી પૂરા એક અડવાડિયા સુધી તેમણે સવારના સાતથી સાંજના વાણ ટાણા સુધી બરોબર કડેપડે દામ લીધું અને આવા કૂટ પ્રશ્ન પર સર્વોત્તમતાઓ અહેવાલ પેદા કર્યો.

ઇદિરાબહેનના પુરુષાર્થને સમિતિમાં નજરે જોનાર અશોક મહેતા હક યર્ષા ગયા હતા. સાધારણ મોંઘવારીની બીંસમાં અકળાઈ રહેલા દેશની આંખ વર્તાને મોંઘવારીની સાથેસાથે બપડા અને નફાખોરીના શુભતાને નાથના માટે નંદાણ અને બીજા કેંગ્રેસ મોવડીઓને પીઠબળ આપવામાં ઇદિરાબહેને ઘણો કાચ જાળવ્યો છે. કેંગ્રેસ સંસ્થામાં દેખાતી તિરાડો પર પીવાસ્તરનાં યીગડાં ચરવાને નદે એના બંધારણના પાયા મજબૂત કરવા માટે મહત્તાળ, ત્યાગી અને અછતાપ્રસાદ જીનના જૂથને પણ ઇદિરાબહેને પ્રેરણા આપી છે. દામોદરન સંજીવણને 'કેંગ્રેસનું' પ્રમુખપદ અલાવવામાં પણ ઇદિરાબહેનનું

મજબૂત માર્ગદર્શન છે.

કેંગ્રેસ સંસ્થામાં પ્રતિપ્રાંતથી અંદરોઅંદરની આમ દારવા માટે બંબાની બમાબૂમ ચઢી છે. રાજસ્થાનમાં ચિસ્તની એક જ લાકડીએ છુટ્ટું કેંગ્રેસી જપનારાયણ વ્યાસ અને ફાજદારમાંથી કેંગ્રેસવડા બનનાર શ્રી. કુમારામ આચાર્યને હાંકવાનું બની ન શક્યું. ફૂંકું કથરાટને કંપાંથી કાળું કહે! જપનારાયણ વ્યાસે તો હોયો કેંગ્રેસની ટિકિટ કપાવનાર કેટલાક ઉમેદવારોની કારકીદી વાદ કરાવી વિરોધ કરવાનું પાણી ચૂક્યું હતું. પરંતુ જપનારાયણ જેવા આજીવન કેંગ્રેસીઓ વગર કેંગ્રેસ વરવી નહોતી લાગવાની. ત્યારે કુમારામ આચાર્યની પાછળ મધુપૂકા જેવા બાગેલા જાટ જૂથને હાંકવાનું વસતું લાગતું હતું.

મધ્યપ્રદેશમાં હાઈકમાન્ડની કારી કાવી નહિ અને માંડવેથી પાછા ફરનારા યુરતિયા જેવા હાલ હો. કૈલાસનાથ કાટજીના ચવા. મધ્યપ્રદેશ અંદરથી લખૂંડવા લાગ્યું છે અને મોંઘવારી સામે જનસંઘ, સમાજવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓએ જે રીતે જોયો બરી દીધી તેથી ચોંટી જોડેલા નવી દિલ્હીએ બહુ કચવાતે મને હજુએ એમની જીની શક્તિથી બીકળા લાગતા પંડિત દારાપ્રસાદ મિશ્રને રાજદારી સત્કારનું પાણી છાંટીને બેઠા કરવા નિજીય લીધો છે.

ખિહાર, યુજરાત, પંજાબ, કંપાંય કેંગ્રેસ સંસ્થાને ચેન નથી. લાજઆખર સામવવાનું સહેતું નથી.

આ ચૂંટવતી પગામાં બેનજી આરાના ઝગકારો લાખ્યા છે.

કેંગ્રેસની ધરજીવથી નવેસરથી માંડણી કરવા મહતાળ, નંદા, ત્યાગી, ઇદિરા કામે લાગી ગયાં છે. આવતા અડવાડિયાઓમાં કેંગ્રેસ કારોબારી અને મહાસમિતિ પાસે એના મુસદ્દાઓ આપશે.

દેવ હવે રવનતલાની લડત અને સ્વરાજોત્તર

લાગણીવશતામાંથી બહાર નીકળ્યો છે તે સો ટચના
 મોના જેવી ચોખ્ખોનેચટ હિંમતમરી આર્થિક
 દોરવણી માગી રહ્યો છે. કોંગ્રેસની અંદરના અજ્ઞતા
 વહેણોમાંથી રહી રહીને સાક આર્થિક ક્ષયક્રમ તરી
 આવી રહ્યો છે. તેહરના આગી એમને મગી રહ્યા
 છે. હવે દેશ અને તેની નેતાઓને આર્થિક નીકમાં
 જ વહેવાનું રહેશે એ કિંમતી પદાર્થપદ્ધ કોંગ્રેસ
 અપનાવવા લાગી છે. કોંગ્રેસનો એમાંથી કાચાકાચ

આવે પનુ ખરો.
 અને લોકશાહીના શિરકગજ સમી પાલોએન્ડે
 પહેલી જ બેઠકમાં જે નમૃતિ બતાવી છે એ વાદગાર
 બની જાય તેવી હતી. ખેતીપ્રધાન થી. પાટીલના
 જમીન અંગેના તથા શેરડીના વાવેતર માટેના ભાવો
 અંગેના ધારાઓ પર ચર્ચાના ઘણુ મારીને એના જે
 નવો ને લોકોને રૂચે તેવો ઘટ ઘડ્યો તેને માટે પાત્રી-
 મેન્ડને જેટલી વધામણી આપીએ તેટલી યોગી છે.

રાજનીતિ અને કળા

રાજનીતિ અને કળા એ એમાં પ્રથમ ઉત્પત્તિ ઠોળી થઈ એ વાત તો વિવાદાસ્પદ છે;
 પરંતુ એક વાત તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે જ કે રાજનીતિ અને કલા બંનેને પોતપોતાનાં અલગ
 અલગ ક્ષેત્રો છે. રાજનીતિ રાજ્ય અને પ્રજા સાથે સંબંધિત છે. શાંતિ અને શાસન, વ્યવસ્થા
 અને નિયંત્રણ એ રાજનીતિનો હેતુ છે. કળાનો હેતુ છે માનવીય હૃદયની કોમળતામય વૃત્તિઓને
 જાગૃત કરીને, કંઠેર ધરતીના જીવનમાં એક સરસ, મસ્ત અને ચેતનામય સ્વર્ગીય સંદિગ્ધી રચના
 કરવાનો. સ્પષ્ટ રીતે જ રાજનીતિ અને કળાનું કાષ્ઠ્યેત્ર મૌલિક છે. જે આપણે રાજનીતિને
 માનવ સમાજ પરનું એક બળવાન નિયંત્રણ-યંત્ર માની લઈએ તો પંડી કળાને માનવીય
 આત્માનું ચિરંતન સત્ય અને સ્વેચ્છામય સરળ વૃત્તિ કહી શકીએ છીએ.

રાજનીતિ મનુષ્ય સમૂહ, જાતિ, સમાજ, રાષ્ટ્ર અને આન્તરરાષ્ટ્રીયતાનું એક સંગઠન છે.
 કળા મનુષ્ય જીવન અને તેણે બનાવેલા દાંચાઓનો એક આદર્શ છે. એમાં નથી કોઈ બંધન,
 નથી તો એને કોઈનું પણ નિયંત્રણ સ્વીકાર્યું. રાજનીતિ-વિશેષ પ્રકારની એક સંગઠનાની
 ભેર-જબરદસ્તીથી, કળાને બંધનમાં બાંધવાને બાહે લાખ દાખ કરે પણ કળા કદી પણ કોઈનું
 નિયંત્રણ સહી શકતી નથી. વાસ્તવમાં વાત તો એ છે કે અમર કળા કોઈનું પણ નિયંત્રણ
 સ્વીકારે તો ત્યારે તેનું તો મૃત્યુ જ થયું જાય. પંડી તે કળા કળા ન રહેતાં 'પ્રચાર'ના રૂપમાં
 પરિવર્તિત થાય છે. શાશ્વત અને વિશુદ્ધ કળાનું મૌલિક અસ્તિત્વ અડી જ સમાપ્ત થઈ જાય છે.
 કળા પોતાના જીવનની સદાચક્ર બની રહે એવી રાજનીતિની આકાંક્ષા કોઈ નવીસરી નથી.
 ઇતિહાસ એ વાતનો સાક્ષી છે કે બ્યારે પણ કળા રાજનીતિના પ્રચારને પ્રેરક કરવામાં જોતરાઈ
 ત્યારે તે કળા કળા તો ન જ રહી પણ કળાનું એક હલકટ પાંડુવર્ણ નકલિયું સ્વરૂપ જ બન્યું.
 કળાને સ્વસ્થ વાધુ ભેઈએ, એને રાજનીતિની ગંધ ન ભેઈએ. શિથર કે અશિથર રાજનીતિનાં
 દંદોમાં કળાનું વાસ્તવિક રૂપ તો પ્રાયઃ લુપ્ત જ થાય છે. સદૈવ કળા ખીલી શાંતિમાં-દૃઢ
 કલાકારના અવિચલ આકાંક્ષા રહિત અને પ્રભુદ પ્રકાશિત માનસ લોકમાં. —બાલમુકુંદ મિશ્ર

સુધારો

- પાનું ૩ પહેલી કોલમ ૧લી પંક્તિ—તો ને બદલે તે
- પાનું ૪૧ બીજી કોલમ ૨૬મી પંક્તિ—સાજને બદલે સમજાવે.

હિંદી અર્થતંત્રની પાયમાલી

દાદાભાઈ નવરોજી

હવે હિંદુસ્તાન ઉપર એક નવી જ આકત આવી પડશે એવી ધારતી રહે છે. અત્યાર સુધી હિંદુસ્તાનની ભૂમિના પૃથ્થ ભાગ ઉપર 'જે ધન હવું' તે ઇંગ્લંડ ઉઠાવીને સાફ કરી ગયું છે. હવે પછી હિંદુસ્તાનની ભૂમિની અંદરનું ધન પણ ત્યાં લઈ જવામાં આવશે અને હિંદુસ્તાન લાચાર બનીને જમીનદોસ્ત થઈ જશે. તેની મૂડી ઇંગ્લંડ લઈ ગયું છે. હવે હિંદુસ્તાનમાં જે ખનિજ સંપત્તિ છે અને જેને ખોદી કાઢવા માટે મોટી મૂડી અને કિંમતી ચત્રા જોઈશે તે ખનિજ સંપત્તિને લઈ જવાને માટે એ જ મૂડી અહીં પાછી લાવવામાં આવશે. તદ્દન હલકા દરજ્જાનું શારીરિક તેમ જ બૌદ્ધિક વેતનું કરનારા લોકોને મળતું વળતર બાદ કરતાં બાકીની બધી સંપત્તિ યુરોપિયન લોકો અહીંથી હોઈમાં કરી જશે અથવા જુદે જુદે રૂપે ત્યાં દરજ્જા કરી જશે. આ દરજ્જા પ્રથમ નોકર તરીકે પગારના રૂપમાં અને પછીથી વેપારના નફા કે ડિવિડન્ડના રૂપમાં થશે; અને ગરીબ ગિયારી ભારતભૂમિને પોતાના સતોનોને હલકી કોટીના કામ કરવાની પથ્થ તક મળી તે માટે પોતાના નસીબનો પાડ માનવાનો રહેશે; અને હિંદુસ્તાનમાં ખૂબ ખનિજ સંપત્તિ મળી આવી છે અને હિંદુસ્તાન ઉપર ભારે મહેર વરસી છે એવી ધોષણો કરવામાં આવશે. આજે રશ્વે, પરદેશ સાથેના વેપાર વજેરેના વિકાસ થશે છે તે માટે નગારાં વગાડીને અમારા કાન ફેડી નાખવામાં આવે છે...

બ્રિટિશ મૂડી આજે બીજા દેશોમાં જાય છે અને તે હિંદુસ્તાનમાં પણ આવે છે એ ખતું છે, પણ તે ભેમાં એક મોટો તફાવત છે. બીજા બધા દેશોને બ્રિટિશ મૂડીદારો પોતાના પૈસા બ્યાને ધીરે છે અને તેમની સાથેના સંબંધ તેટલા પૂરતો જ રહે છે. તે દેશોના લોકો એ મૂડીનો પોતાની મરજી પ્રમાણે ગમે તેવા ઉપયોગ કરે છે અને મૂડી ખીરનાર ચાલુકારને

ફક્ત બ્યાજ આપે છે; અને ઠેઠીક વખત તે પણ મળતું નથી તેથી તેમનું અમુક નુકસાન પણ થાય છે. પરંતુ હિંદુસ્તાનનો મામલો આથી સાવ જુદો છે. અહીં બ્રિટિશ મૂડીવાળાઓ કેવળ બ્યાને પૈસા ધીરેને થોભતા નથી, પણ પોતાની મૂડીની સાથે સાથે આ દેશ ઉપર ચડાઈ લખને આવે છે. આ મૂડીની સહાયથી જે ધન પેદા થાય છે તે તેમના જ દેશનાંધવો મોટે ભાગે આ દેશમાં વાપરી નાખે છે અને બાકીનું નફા કે ડિવિડન્ડને રૂપે ઇંગ્લંડ ખેંચી જાય છે.

અમેજ લોકોની નિમજૂકો કરવાની હાલની નીતિ તેથી હાનિકારક છે અને તે બંધ કરીને તેને બદલે હિંદુસ્તાનની તાકાત વધે અને ખુલ્લી દરી-દાખમાં પોતાના સ્વાલંબનને જોરે તે દર્જા રહેવાને સમર્થ ન થાય ત્યાં સુધી, જે ધંધાઓ હિંદુસ્તાન પોતાની મૂડીથી કાઢી શકે તેમ ન હોય તે બધા ધંધાઓ સરકારે તેની વતી કાઢવા જોઈએ અને એ કામ હિંદી લોકો સારફતે કરાવીને તેમને તે માટે કેળવવા જોઈએ આવું થશે ત્યારે જ હિંદુસ્તાનના આખા શરીરમાં ફરી લોહી વહેતું થશે. હિંદુસ્તાનને બ્રિટિશ મૂડીની અત્યંત જરૂર છે એ વાત ખરી; પણ તેને બ્રિટિશોની એકબી મૂડી જ જોઈએ છે; બ્રિટિશો પોતાની મૂડીની સાથે આ દેશ ઉપર સવારી કરે અને મૂડીની સાથે તે જ મૂડીની મદદથી પેદા થતું ધન તે લોકો જ પકાવી જાય એ હિંદુસ્તાનને પરવડે તેમ નથી.

હિંદુસ્તાનના લોકોના જીવિત અને વિત્ત સુરક્ષિત છે એમ કહેવું એ કેવળ એક કામ્પનિ કથા જ છે. વસ્તુસ્થિતિ જોતાં એવું કશું જ દેખાતું નથી. એક અર્થમાં અથવા એક રીતે જોતાં હિંદી જીવિત તથા વિત્ત સુરક્ષિત છે. એટલે કે લોકોના એકબીજા ઉપર થના અત્યાચાર અથવા હિંદી

આપણું રાજ્યોના અત્યાચારોમાંથી લોકો સુરક્ષિત છે. એટલા પ્રમાણમાં લોકોનાં જીવિત અને વિત્તની સલામતી સિદ્ધ થઈ છે અને તે માટે હિંદુ સ્થિતનું હંમેશ તજવી રહેશે. પણ ઈંગ્લેન્ડ પોતે જે લૂંટ ચલાવી રહ્યું છે તેનાથી હિંદુસ્તાનમાં વિત્તની અને તેથી જ જીવિતની પણ લચીરે સલામતી રહી નથી. હિંદુસ્તાનની સંપત્તિ સુરક્ષિત નથી. જો કોઈ ખરેખર સુરક્ષિત હોય તો તે કેવળ ઈંગ્લેન્ડ જ છે. અને તેથી હાલના હિંદુઆમણના દર મુજબ તે દર વરસે હિંદુસ્તાનનું ત્રણથી ચાર કરોડ પાઉન્ડ નેટલું ધન અડી ને અડી જ હોઈએ કરે છે અથવા લૂંટીને પોતાના દેશમાં લઈ જાય છે... તેથી હું એમ કહેવાની હિંમત કરું છું કે, હિંદુસ્તાનમાં પ્રજાનાં જીવિત અને વિત્તની સલામતી નથી; એટલું જ નહીં, પણ ચાન અને ડહાપણ પણ સુરક્ષિત નથી. અર્થ પેટે જીવન, જૂનમરાથી મરણપરણુ ધન, અથવા કુકાળને લીધે રોગચાળાને લીધે મરણ, એ જ હિંદુસ્તાનના લાખો લોકોનું જીવન છે એમ કહી શકાય.

* * * જે દ્રવ્યાપહરણનું પ્રમાણ આ (ઓગ-સ્ટીસમા) સૈકાની શરૂઆતમાં દર વરસે ત્રીસ લાખ પાઉન્ડ નેટલું હતું, તે વધીને આજે ત્રણ કરોડનું થયું છે. મહમદ ગઝનીએ અદાર સવારીઓ કરીને અદાર વખતે હિંદુસ્તાનને લૂંટ્યો એમ પ્રતિજ્ઞાસના જાણકારો કહે છે; પણ એ અદારેય સવારીઓ મળીને તેણે લૂંટી કુલ સંપત્તિ તમે (અંગ્રેજો) નેટલી સંપત્તિ દર વરસે હિંદુમાંથી લૂંટી જાઓ છો

તેનાથી તો ઓછી જ હતી. ખીજું, તેણે હિંદુસ્તાનને જે ધા કર્યો તે કંઈ નહીં તો અદારમાં ધા પછી થતા અટક્યા હતા. પણ જે ધા તમે કરો છો અને તેથી જે રકતપાત થાય છે તેના અંત જ આવતો નથી. જેમ ઝલુઓનું ચક્ર નિયમિતપણે ચાલુ હોય છે, તેમ અંગ્રેજીએ કે મરીએ, ગમે તે થાય તો પણ અમારા પેદા કરેલા ધનમાંથી ત્રણ કરોડ પાઉન્ડ નેટલું ધન અમારે દર વરસે દેશની બકાર રવાના કરવું જ રહ્યું.

તમારું આ વૈભવસાગી સામાન્ય હિંદી જનતાના પૈસા અને લોહીના પાયા પર ઊભું કરેલું છે. યુદ્ધોના આ જળવદસ્ત ખરચાને લીધે તેમ જ તમે દર વરસે હિંદુના દબ્યનું જે અપહરણ કરો છો તેને પરિણામે, હિંદુસ્તાન પૂરેપૂરું યાત્રી ગયો છે અને તેને રક્ત-સાવ થઈ રહ્યો છે. આજે જો રક્તસ્રાવને લીધે હિંદુસ્તાન મરણપથે પડ્યો હોય તો તેમાં નવાઈ પામવા જેવું કંઈ નથી.

* * હિંદુસ્તાનની આર્થિક અને નૈતિક પાયામાંથી જો આવી રીતે જ ચાલુ રહેશે તો એક ભયંકર ઉત્પાત થવા વિના રહેવાનો નથી, એ રસ્તે ચાલતા આંધળાને પણ મૂકે તેવું છે. એ ઉત્પાતને પરિણામે કાં તો હિંદુસ્તાન જાતે આપણું રાજસત્તાની ઝીડી નીચે કચડાવું જઈને આખરે વિનાશ પામશે, અથવા એ વિનાશક સત્તાનો ઉછેદ કરી નાખશે.

કાલામણી (જૂન ૧૮૨૫)

[ઇ. સ. ૧૮૮૦માં લખેલ - 'લાલાલાઈ સ્પીચર એન્ડ સાઈટિંગ્સ'માંથી]

આત્માની સરભરા

એક દિવસ રસ્તામાં ધર્મશુર હિલેલને તેમના એક શિષ્યનો ભેટો થઈ ગયો. અને શિષ્યને પૂછ્યું: 'તું ક્યાં જઈ રહ્યો છે?'

શિષ્યે કહ્યું: 'ધરમાં મહેમાન છું એમની સરભરા કરવા.'

'શું તારે ઘેર ચેજ મહેમાન હોય છે?' શુરએ પ્રશ્ન કર્યો.

'હા, શુરદેવ. આત્મા એ શરીરનો મહેમાન નથી તો શું છે? આજે એ અડી છે. કાલે એ જતો રહેશે!'

શુર શિષ્યનો આ જવાબ સાંભળી શિષ્યને ભેટી પડ્યા અને બોલ્યા: 'જે આત્માની સરભરા કરે છે એની સરભરા આપણું જગત કરે છે.'

શુરેન્દ્ર ત્રિવેદી

“ આશા-કુટિર ”

‘શિવપ્રકાશ’

ત્રણ વીંશી અને માથે એક-દોઢ દાયદો વટાવી ચૂકેલું આયુષ્ય, નેતરની લાકડીને ટેકે, ધીરે ધીરે ચત્રાવતાં, પુંડરીકરાય રાત્રિના દશ વાગે ‘આશા કુટિર’ના બારણામાં આવી ઊભા રહ્યા. લાકડીને બારણામાં ટેકવી, ઝરમાના ખિસ્સામાંથી આસ્તેથી ફૂંચી કાઢી, અને અવસ્થાને કારણે ધૂણ રહેલા હાથે તાણું ઉઘાડ્યું, અને તાણું-ફૂંચી બારણાની સાંકળમાં લટકાવી, પરસાળ સુધી ધીમે ધીમે ચાલીને પહોંચ્યા અને થાક ઉતારવા હિંડોળા પર બેસી ગયા.

પુંડરીકરાય બાલકૃષ્ણ એ નામે બાળ્યે જ ઠાઈ તેમને ઝોળખતું. પુંડરીકરાય હેંડમાસ્તરના નામથી જ તેઓ ઝોળખાતા; એ કે શિક્ષક તરીકેની તેમની કારકિર્દી બે દસઠા પહેલાં, પૂરી થઈ હતી. પુંડરીકરાય જ્યારે હેંડમાસ્તર હતા ત્યારે જે પેઢીને શિક્ષણ આપ્યું હતું તે આજે વિદ્યમાન તો હતી જ; પરંતુ તે પેઢીના બાળકો પણ શિક્ષણ લઈ રહ્યાં હતાં એટલે પુંડરીકરાયનું ટુલનાત્મક મૂલ્યાંકન કરવામાં ‘હેંડમાસ્તર’નું વિશેષણ સૂચક ભાગ બજવતું, અને તેમની ભૂતકાળની સિદ્ધિનું સ્ત્રોત કોઈ, વિદ્યમાન પેઢી તેનું અમરત્વ સ્વીકારતી.

પુંડરીકરાય હિંડોળા પર બેઠા. આજે તેમનું મન, ચોતરફ વ્યાપેલ અંધકાર પેઠે નિરાશામાં ડૂબી ગયું હતું. સામાન્ય રીતે તેઓ ફરીને સાત વાગે ઘેર આવી જતા. આજે મોડું થયું હતું. કારણ, તેઓ ‘આશા-કુટિર’ના આવિક દેવળ પશરામને ઉલ્લીવાર મળવા ગયા હતા અને ત્યાંથી બમ્મલુદયે પાછા ફર્યા હતા.

વાત આમ તો સાદ સાદી હતી. જે મકાનમાં પુંડરીકરાય બે પેઢીથી રહેતા હતા તેના

ઉદ્દેશ માલિક દેવજીએ, ઘર ખાલી કરાવવા કાંઈ મારફત નોટિસ આપી હતી. તે સુદતનો આજે છેલ્લો દિવસ હતો. જૂનાગઢની નાગરી નાતમાં તેમનો જે માન-મરતબો હતો તેથી અનેકગણો ‘હેંડમાસ્તર પુંડરીકરાય’ તરીકે ગામમાં હતો. તેથી પોતે દેવજીને વાત કરશે એટલે તે માની જશે એમ ધારીને આજ સુધી હેંચે ટાઢક રાખી હતી પરંતુ જૂની પેઢીના એ બૂઝર્ગ પુરુષને, નવી પેઢીના દેવજીએ જે શબ્દો કહ્યા, તે સાંભળીને પુંડરીકરાય પ્રથમ તો હેમતાઈ જ ગયા. દેવજીએ કહ્યું હતું :

‘મારા બાપ તમારી પાસે બોલેલા એ બંદોબસ; તમે છુંદગી એ મકાનમાં કાઢી છે એ પણ સાચું; પરંતુ હવે જ્યારે મારે એ મકાન ભેઈએ જ છે, ત્યારે તમારે તે તાત્કાલિક ખાલી કરી આપવું ભેઈએ. આવતી કાલે મને કબજો નહીં સોંપો, તો કોર્ટની હાથકડી હેંડમાસ્તરના હાથની આમન્યા રાખશે નહીં !’

બહુ થઈ. આટલું સાંભળીને પુંડરીકરાય ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા હતા.

ખાટ ઉપર થોડીવાર આરામ લઈ, તેમણે મીલુખતી સળગાવી. વીજળીનો પ્રકાશ આ ઉંમરે તેમની આંખને ત્રાસદાયક લાગતો. મીલુખતીને, તેના જ માપની ઉપરથી ખુદી કાચની પહોળી શીરીમાં રાખતા, જેથી સરલ તાથી ગમે ત્યાં ફરવી શકાય. તેનો ઝાંખો, એકધારો, સ્થિર પ્રકાશ પુંડરીકરાયને આઘાતક લાગતો, અને તેઓ ઘણી વાર અનિમેષ નયને તેની સામે તાકી રહેતા. આજે મીલુખતીનો આજો પ્રકાશ તેમની જાંઘ પ્રતિબાને ઘેરી વળ્યો. આમડીના ઊજળા રંગ ઉપર માથાનાં અને

ખમરનાં એકદમ સફેદ અને સુલાયમ વાળ, વૃદ્ધત્વના હિમાલયની ચોટીની ધવલતા આકર્ષક રીતે દર્શાવી રહ્યા. આંખ અને મુખ ઉપરની શિથિલ ત્વચા, હોઠની લાલાશમાં ગૌણ લાગવા માંડી. નાકની ઢાંડીમાંથી નાગરી અભિમાન વાતાવરણમાં પ્રસરી રહ્યું. પગની ધીમી ધીમી ઠેરાથી પુંડરીકરાય હિંડોળાને આગળ-પાછળ ચૂલાવી રહ્યા. અને સાથે સાથે તેમનો ભૂતકાળ તેમના વર્તમાન સાથે તાલ દેવા લાગ્યો.

આશા-કુટિર !

આજે તે જ કુટિરમાં તેઓ નિરાશામાં સૂનમૂન બેસી ગયા છે. પોતાની આખી જીંદગી અને તેનો ઇતિહાસ આ કુટિરના એકેએક પથ્થરમાં વણાઈ ગયો છે. બાંધ્યાવસ્થાથી માંડીને આજસુધીમાં આ જ મકાનમાં તેમણે માનવ-જીવનની કથા બજાવતી ભેઈ હતી.... સુખદુઃખ-આશાનિરાશા-ચક્રતીપકતી-જીવન-મૃત્યુ-તેમના અનુભવમાં શું બાકી રહી ગયું હતું ? આજે તેઓ સાવ એકલા, એકાકી જિંદગીની કટુતા સામે હામ ભીડી રહ્યા હતા... છેવટે આ બધાનો સરવાળો, કઈ સિદ્ધિ દર્શાવતો હતો ? તેમની આંખમાં અગ્રજિયાં આવી ગયા. હાથવટે આંખ સાફ કરી તેઓ રમેડામાં ગયા; થોડું પાણી પી સ્વસ્થ થયા. દૂધ ગરમ કર્યું અને તેમાં ઓવેદીન નાખી પી ગયા. સૂવાના ઓરડામાં આવીને પઢંગ પર આડા થયા. દૂર ટાવરમાં બારના ટકોરા થયા. મધ્ય રાત્રિ તો પૂરી પણ થઈ. બારીમાંથી બહાર ભેયું—સ્વસ્થ આકાશમાં સ્વર્ગગંગા લલ્લે સહેલીઓ સાથે નીકળી પડી હતી, અને ચારે તરફ પિતાની ગેરહાજરીમાં નાચફેદ કરતાં બાલગણુ જેવા ટમટમતા તારા નિરંકુશ ચમકી રહ્યા હતા.

પુંડરીકરાયને આજે જીવ હરામ થઈ ગઈ. પધારીમાં સૂતા સૂતા પોતાની જ મૂખાઈ પર

મનોમન હતી રહ્યા. ભાદુતી મકાન ખાટી કરતું પડે તેવી શક્યતાનો આજ દિવસ સુધી વિચાર કેમ કયો નહીં હોય ? આ કાંઈ બાપ-દાદાનું મકાન થોડું હતું ? એ પેઢીથી રહેતા આગ્યા તેથી શું થઈ ગયું ?

વિચાર પ્રવાહ આગળ ચાલ્યો.

હુનિયા પણ કેવી બદલાઈ ગઈ છે ! જે પેઢીને પોતે બહાવેલી તે આ દેવજીના બાપ વશરામનો જ દાખલો હતો ને ! પોતાની પાસે લણી ગયેલો—પણ કારીગરનો દીકરો—કેટલુંક ભલે ! માંડ છ ચોપડી પૂરી કરી. પોતે જે મકાનમાં રહેતા—બાઘારાંકર બ્રાહ્મણનું—તે વશરામે ખરીદી લીધું. તેમાં ફેરફાર કરી એક લાગ, નવો સાજ સમીનીને, હેડમાસ્તરને કાઢી આપ્યો. અને વિધિની વિચિત્રતા કેવી ? નવા મકાનનું નામ પણ પોતે જ ચોધી આપેલું : ‘આશાકુટિર’ ! અને વશરામે ત્યાં સુધી કીધું હતું :

‘અરે, સાહેબ ! એ શું બોલ્યા ? તમે માથા શુકુ ; તમારું ભાડું હોય ? ભલે તો.... માન રાખું છું—એક રૂપિયો આપજો !’

સુખદ સ્મૃતિ. પણ અસ્થાને હોય તેમ અચરના ગણગણાટે તેમનો મિત્તજ બગાડી નાખ્યો. તેમણે હાથની એક બાપટ મારી—પોતાને જ વાગી; વિચારધારાને પણ કટુતાનો રંગ લાગ્યો.

ક્યાં એ વશરામ અને ક્યાં એનો દીકરો ! એ કે વશરામ અચાનક યુજરી ગયો અને પોતે, સમજીને જ ભાડું પંદર રૂપિયા કરી આપ્યું હતું. આવડું મોટું ઘર-ચાર ઓરડા-ઓશરી-રસોડું—પાકું ફળિયું—સ્વનંત્ર ખડકી. આજે એ છેકરો દેવજી મોટી કૌન્ટરકટર થઈ ગયો, અને હલરોના કામ રાખે છે. પોતાના પંદર રૂપિયાની તો લલ્લે તેને કાંઈ ગણતરી જ નથી ! સાકતીય રૂપિયા પેન્શન મળતું હતું તેમાંથી આખી આખીને કેટલું આપે ? એ ગઈ

કાલનો છોકરો દેવજી આજે શું કાંઈ જોવી ગયો છે! પુંડરીકરાયને લાગ્યું કે આકાશમાંથી તારાગણ મર્મણી હાસ્ય વેરી રહ્યા છે—એક પછી એક બધા જ તારલિયા અદ્દહાસ્ય કરી રહ્યા છે, પોતાની બેવફૂદી ઉપર. બીજા દિવસનો વિચાર આવતાં, લાગતા જ પથારીમાંથી ઝેડા થઈ ગયા. ત્રીજીબત્તી પકડી દિવાનખાનામાં આવ્યા—બધી જ બારીઓ ખોલી નાખી. બહાર વાતાવરણમાં ઠંડી હતી પણ અંતરનો ઉકળાટ, એન્જિન ભૂંગળામાંથી ધમાકો કાઢે, તેમ બહાર નીકળવા ગતિમાન હતો. દીવાલ ઉપરના ઘડિયાળના હોલકનો એકધારો અવાજ રાત્રિની નીરવતામાં ઉમેરો કરતો હતો. પુંડરીકરાયની નજર ભીંત પર ટીંગાડેલા નાગરી શૈલીના મોટાં પોટર-કલર ચિત્રો—છબિઓ ઉપર પડી.

પ્રથમ જ હતું પિતા બાલકૃષ્ણ અંગિકા-પ્રસાદનું. બહેન આંટીનો અંત ન આવનાનો હોય તેવી પાઘડી, હોઠ પાસેથી નીચે વળાંક લેતી અર્ધજોળાકાર લાંબી મૂઠો, તેજદાર આંખો, બાલપ્રદેશમાં વૈષ્ણવી ટીકું—તેમની છત્રછાયા નીચે આ જ મકાનનાં છપરા નીચે કેટલાં યુગી વર્ષ ગાળ્યાં હતાં? માતા તો પોતાને દોઢ-બે વર્ષનો મૂડી સ્વર્ગવાસી થયેલાં, પણ પિતાની વંસવત્તાએ એ ખોટ ક્યારેય જણાવા દીધી હતી? દૂરના એક કાકી થોડાં વર્ષ રહેલાં. બાકી પોતાનું લગ્ન થયું ત્યાં સુધી માતાની બધી જ ફરજો પિતાએ બજાવી હતી—હસતાં હસતાં—કદુતા કે ફરિયાદના એક પણ શબ્દ વિના.

તેમની જ આંખમાં બીજું ચિત્ર છે માતા ધનલક્ષ્મીનું—જેને પોતે બોયેલાં નથી. ચિત્રમાંથી પણ તેમની આંખનાં અંગી બહે સ્નેહવર્ષા વરસાવે છે. પુંડરીકરાયને લાગ્યું કે સામે છબિ નથી પણ જીવતી મા છે—જે પુત્રને જોવા ઇશ્વરે તક ન આપી તે બહે અચાનક અંકડી લઈ ધનલક્ષ્મી પુત્રને નિહાળી રહ્યા છે—માતાની બન્ને આંખમાંથી શ્રાવણ-આદરવો આવ્યો બય

છે.....પણ આ શું? પુંડરીકરાયે ભેયું કે પોતાની જ આંખો અશુ ટપકાવી રહી છે, સજીવન માતાનો એ તો બ્રમ છે! માતા પિતા-ને તેઓ લક્ષિતલાવે પ્રણમે છે—કદાચ કાલે તેઓ આ સ્થળે ન પણ હોય! દેવમંદિરે દર્શન કરી બ્રહ્મજન જે નમ્રતા અને પૂજ્યભાવથી, સુખ સન્મુખ રાખી પાછો ફરે, તેમ પુંડરીકરાય દીવાનખાનામાંથી બહાર નીકળ્યા અને બારણું આસ્તેથી બંધ કરી દીધું.

દીવાનખાનામાંથી બહાર નીકળી તેમણે આંખો લૂછી, અને ભેયું કે ત્રીજીબત્તી ખલાસ થવા આવી હતી. બીજી ત્રીજીબત્તી શીશીમાં મૂડી, ફૂલમાંથી પાણી પીધું. રાત્રિની લેકાર શાંતિમાં દૂરના ટાવરના એ ટકેરા વાતાવરણમાં ગાજી રહ્યા. પુંડરીકરાય સ્યનગૃહ તરફ વળ્યા.

આજે કેમ ભૂતકાળ પાછળ પડ્યો છે? નિંદ્રાએ બહે ચિરવિદાય લીધી છે કે શું? હમણાં હમણાં પોતે બહુ લાગણીપ્રધાન બનવા બય છે—જીવને કયાંય ચેન પડતું નથી. બેચેન બેચેન લાગે છે.

ખૂણમાં પડી રહેતો લાકડાનો ઘોડો આજે અહીં વચ્ચે કયાંથી? પુંડરીકરાયના બાહ્યચક્ષુ સ્થિર થઈ ગયાં. અંતરચક્ષુ એક પછી એક દ્રશ્ય જોઈ રહ્યાં. પોતાની જ આંખો પાંચ વર્ષના પુંડરીકને ભેધ રહી છે! બહે લાકડાના ઘોડા પર એ ફૂદી રહેા છે; દક્ષતર પેટી લઈ નિશાળે બય છે—હાથ, આંગળીઓ, નોટબૂક શાહીથી ખરડાયેલાં છે. ઘેર આવી લેશન કરવાને બહા-ને બારીમાંથી નજર ફેંકે છે—સામે ગરવો ગિરનાર બેઠો છે! તાજા વરસાદ પછી, પર્વતની હરિયાળીમાં વર્ષાનાં નીચાં વાદળાં રમ્ય દ્રશ્ય રચે છે અને ઉપરથી સરી પડતાં ઝરણાં—બહે પોતીની હાર! બાળકની દૃષ્ટિ ત્યાં જ ચોંટી રહે છે.....

.....પુંડરીકરાય બહે લગ્નની ચોરીમાં બેઠા છે. બાહ્યો આશિર્વાચન ઉચ્ચારે છે.

પિતા બાલકૃષ્ણ હરખચેત્ર શરૂ આમથી તેમ દોડી રહ્યા છે; સગારનેહી, મિત્રો, આત્મજનો, આનંદમંગળ દરે છે. અને નવવપૂ સરળગૌરી પોતાના જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે. સાથે જ સોભાચવતીનો લાવણ્યઝરતો ફેટો છે. પુંડરીકરાયે ચરમા શોધ્યા. આ છળિ બરોબર ભેની પડશે. દીપપ્રકાશ નહીં લાવ્યા. સરળગૌરીના મુખની એકેએક રેખા તેઓ નીરખી રહ્યા.

કેટલી સુખદ સ્મૃતિઓ તાજી થઈ! સરળ પોતાને થાપ આપીને કેમ આવી ગઈ હતો? પણ તેનો જવાબ આપવા સરળગૌરી પોતે ફોટામાંથી બહાર નીકળી. હંસની ધવલ શિવા જેવું મોહક હાસ્ય બેરતી બોલી:

‘આને ન સાચવ્યો, પ્રાણનાથ!’

બાજુમાં જ સાત વર્ષનો સોહામણો પિયૂષ જીલો છે. જાણે સ્વર્ગમાંથી કોઈ દેવપંખી આવી ચડ્યું હોય તેવો. તેના નાનકડા જૂંકાં હવામાં ફરફરે છે. અને હા, તેની ચાલણગાડી-ઝૂલતો ઘોરો-ત્રણ પૈડાની મોટર ત્યાં મેડાની બાજુમાં જ છે અને ભતભતનાં, ભાતભાતનાં, રંગભેરંગી રમકડાં તો સાથે કબાટમાં ગોઠવેલાં એમને એમ પડ્યાં છે! પિયૂષને પાંખ આવી અને તે ઊડ્યો—ઊંચે ઊંચે—વાદળની પેલે-પાર—પેલા ટમટમતા તારા દેખાય ત્યાં!

સરળગૌરીને જવાબ શું આપવો?

પુંડરીકરાયે સાથે આંખો ઠેરવવા તો કહ્યું, પણ અનુથી છલકાઈ ગઈ. જાણે દષ્ટિ આગળ પડદો આવી ગયો. તેમણે ચરમાં કાઢી નાખ્યાં, આંખો બંધ કરી. આકાશ સાથે ભેઈ બે હાથ ભેંટ્યા: ગળામાંથી આછો સૂર નીકળ્યો:

‘મંગલ મંદિર ખોલો દયામય,

દાર બોલો શિશુ ભોળા!’

પવનની એક ઝાપટ ભેરથી બારીમાંથી આવી. પુંડરીકરાયે આંખો ઉઘાડી. બહાર આકાશમાં તેજપૂર્વનો લીસોટો રચતો એક તારો ખરી પડ્યો. ચિત્રમાં સરળગૌરી મંદમંદ હસી

રહી હતી. સ્વર્ગે વિચરેલી પ્રિયતમાને પુંડરીકરાયે આખરી વંદન કહ્યું અને શયનગૃહને પ્રણામ કરી ત્યાંથી પણ બહાર નીકળ્યા, અને પરસાળમાં આવી હિંડોળા પર બેસી ગયા.

આજે બધું કેમ અસહ્ય લાગતું હતું? પચોતેર વર્ષનો જીવન સંગ્રામ અને તેને અંતે, જે આવાસમાં આટલાં વર્ષ ગાળ્યાં, તે નાગોશી-ભરી રીતે ત્યજીને આવ્યા જવાનું? પોતે જીવંતીને આરે આવીને ઊભા હતા ત્યારે સહુ આત્મજનો તેમને એકલા અને એકાદી છોડીને, પથે પડી ગયાં હતાં. તેમને ગળે ફોંસો ભરાઈ આવ્યો. હૃદય બેસી જશે કે શું?—તેમણે બે હાથ છાતી સરસા દાળી લીધા. પુંડરીકરાય આગળ વિચારી જ શક્યા નહીં.

ધડિયાળમાં ચારના ટકોરા થયા.

ઝોહ! આખી રાત આમ જ વીતી કે શું? પોતે આજે કેવા વિચારે ચડી ગયા હતા? લાગણીની નિર્જાળતાએ તેમનું બળ હણી લીધું હતું. અત્યારે તો ગ્રાહ્યસુહૃત્. દરરોજ આ સમયે તેઓ સ્નાનાદિકમં પતાવી, પૂજાપાઠમાં બેસી જતા. હજી પણ કાંઈ ખાસ મોડું થયું નથી.

પુંડરીકરાય સ્નાનખંડમાં ગયા. દેશમી પીતાંબર અને બિનતું ઉપવસ્ત્ર ખાલે ધારણ કરી બહાર નીકળ્યા અને પૂજાની ચોરડીમાં ગયા. ઘીનો દીવો, અગરબત્તી, અને મુગધી દ્રવ્યોથી વાતાવરણ પવિત્ર કહ્યું, અને ધ્યાનમાં બેસી ગયા.

એટલું ખડું કે દેવની કેટલીકમાં ફાંખની લકીર તેમને સ્પર્શી શકી નહીં. સાથે ભગવાનની છળિ હતી—સંસારનું ઝેર પી જનારા, ડમરુધારી ભગવાન પિનાકપાણિ! પુંડરીકરાયે શંકરને પ્રણામ કર્યા અને સ્મશાનવાતી, ભસ્મ શોભિત ભુજંગધારી એ ત્યાગમૂર્તિનું મનમાં જ ચિંતન કરી રહ્યા.

શંકર તો ભગવાન હતા—દેલાસ છોડીને આ વેશ? આ આવાસ? આવાં આભૂષણ? તેમની પાસે પોતે તો કોણ માત?

પુંડરીકરાય ધ્યાનમાંથી અલિત થઈ ગયા.
સેંકડો શિષ્યોને વિદ્યાદાન આપનાર એક
ચુરુ અથવા કહો હેડમાસ્તર પુંડરીકરાય બાલ-
કૃષ્ણ—જીવનસંઘામ ખેલતાં બાકી રહેલા એક-
માત્ર યોદ્ધા-તેમજુ' ચિત્ત શા કારણે હાલકડોલક
ધાય છે? પોતે તો જિંદગી આખી સમર્થ
ત્યાગ કયાઓ શિષ્યોના કાનમાં રેડી હતી....

....સિદ્ધાર્થ! ધન-વૈભવ-રાજપાટ-રાજ-
રાણી યથોધરા અને દેવને પણ દુર્લભ પુત્રરત્ન
શબ્દક! ક્ષણધર્મમાં આ બધું છોડીને; જગતના
દુઃખી આત્માઓના સંતાપથી દ્રવિત સુકુમાર
હૈયું—એટલી સ્વદૃષ્ટ મૂંઝીથી સનાતન સત્યની
શોધમાં જતા રાજા ગૌતમ બુદ્ધ!

....અરે આ કોણ? રાજાઓનો રાજા,
સમ્રાટ ભર્તૃહરિ! પણ તે તો એક ભિક્ષુકના
વેશમાં છે, હાથમાં ભિક્ષાની ડોળી પણ છે—
કોની સામે ધરી છે? રાણી પિંગળા! બંને
આંખમાંથી વહેતી અશ્રુની ધારા અજલિરૂપે
ભર્તૃહરિના ચરણમાં પડે છે!

પુંડરીકરાયની આંખો, ધ્યાનમાં પણ લીની
બની. તેમણે સામે જોયું. લગવાન શંકર બહો
હસી રહ્યા હતા અને પાશ્વબૂમાં હિમાલય....

હિમાલય ઉપર કોણ જઈ રહ્યું છે? સાથે
એક પ્રાણી નય છે—આ તો ધર્મરાજા! મહા-
ભારતના સુદર્માં કૌરવોને પરાજિત કરી આમ
ક્યાં ચાલ્યા? બીજાં સંહારને અતે વિજય
અને વિજય પછી ત્યાગ!

પુંડરીકરાયના મનઃચક્ષુ આગળ ત્યાગ અને
ત્યાગમૂર્તિની વિરાટ હારમાળા જીવી ચઈ. પૂજા
અધૂરી મૂકી તેઓ બહાર નીકળી ગયા.

દૂર છતા ટકોરા સંભળાયા. આકાશમાં

દુઃખ પોતે જ પોતાને સંભાળી લે છે
જરૂર પડે છે ખરી.

સોથી વધારે દોરતી તો એવા લોકો વચ્ચે નમે છે જેઓ એકબીજા પાસેથી બહુ બધું આશા
રાખતા હોય છે, પણ પ્રકટે કશું માગતા હોતા નથી.

ક્રૂષ્ટ એક જ તારા પશ્ચિમ દિશામાં ટકી રહેવા
મથી રહ્યો હતો. પુંડરીકરાયે શાલ જોઈ
લીધી અને પગમાં ચાખડી પહેરી લીધી.
નેતરની લાકડીના ટેકા વિના તેઓ ખડકી
બહાર આવ્યા.

સામે જ ગરવો ગિરનાર ઉવાના આછેરા
ઉમસમાં વિસ્તીર્ણ જોએ છે. પૂર્વીય આકાશની
લાલિમા, લગવાન શંકરના ત્રીજા હોલનમાંથી
હમણાં જ બહાર નીકળીને ચોતરફ પથરાઈ
ગઈ છે. વહેલી પરોદના પંખીનો કલરવ કણ-
પ્રિય બની મનને સ્ફુર્તિ આપે છે. ગિરિમાળા
ઉપરથી શંકરના ગણ પોતાને ખાલાવી રહ્યા
હોય તેવા ભાસ પુંડરીકરાયને થાય છે, અને
આગળ પગલાં માટે છે.

એક જ ક્ષણ તેમણે પાછળ જોયું. મહાન
ઉપરના હાલ અક્ષરો—કેટલા સુપરિચિત—
'આશા-કુટિર!' તેમની આંખો આગળ તરવરી
રહ્યા. પણ બીજી જ ક્ષણે, મનુષ્ય સહજ નબળાઈ
ખંખેરી, 'શિવોદ્ધ'ના રટણ સાથે, મક્કમ
પગલે ગિરનારની દિશામાં પ્રયાણ કર્યું—અથવા
કહો લગવાન સદાશિવની ચરણરજમાં આળોટવા
જીવની શિવ ગતિ!

મુખ ઉપર આનંદની ઝલક સાથે પુંડરીક-
રાય આગળ વધ્યા.... આગળ અને હજુ આગળ

× × ×
'આશા-કુટિર'માં નવાં રહેવા આવેલ
ભાદુત આમાં પહેલા કોણ રહેતું એવી પૃચ્છા
કરે છે ત્યારે મિતાક્ષરી પરિચય મળે છે:

'આમાં એક હેડમાસ્તર રહેતા; પાછલી
અવસ્થામાં તેઓ સાધુ બન્યા; છેવટે ગિરનારની
ચુકામાં રહેવા ચાલ્યા ગયા.'

પણ ખુશીનો ભાર વરે'અથા માટે કોઈ માણસની
—મ ક' રવેન

પંચાયતના પાંચ ગુણ

વિભાજન

પંચાયતનો અર્થ છે પાંચ વ્યક્તિઓની સમિતિ. તેમાં પાંચ સભાસદો હોવા જોઈએ: પ્રેમ, નિર્ભયતા, જ્ઞાન, ઉદ્યોગ અને સ્વચ્છતા.

પ્રેમ

ગ્રામ-પંચાયતનો પહેલો સભાસદ છે પ્રેમ. ગ્રામ આખું એક પરિવાર થાય અને જ્યાં જ હોઠામાં જમીન વહેંચવી એ કામ કરવાનું છે. પ્રેમ-પરિવાર બનાવવાનું આ આખું એ કામ પ્રેમરૂપી સભાસદ કરશે. આજકાલ ગ્રામમાં આ સભાસદ નથી. પ્રેમની જગ્યાએ સ્પર્ધા છે. આમ તો આજે ય ગ્રામમાં થોડામણે પ્રેમ છે ખરો, પણ તે નાના ટૂંકા પરિવારમાં કેદ થઈ બેઠો છે. આ માથે દિકરો, આ મારી વહુ-બસ, આટલા કુટુંબોમાં જ પ્રેમ પૂરો થઈ ગયો! પણ, આટલા પ્રેમથી કામ ચાલવાનું નથી. આખા એ ગ્રામને પ્રેમ-પરિવાર બનાવવું છે.

નિર્ભયતા

બીજો ગ્રામ-પંચાયતનો સભાસદ છે નિર્ભયતા. આજે મધ્યે ભય જ ભય છાયેલો છે. ન તો ગ્રામમાં કોઈના કોઈને વિશ્વાસ છે, ન માંતમાં. દેશ દુનિયામાં ય પરસ્પર વિશ્વાસનો અભાવ છે. આમ આજે તો દુનિયા આખીનો કારભાર અવિશ્વાસ ઉપર જ ચાલી રહ્યો છે. દુનિયામાં શાન્તિની સ્થાપના કરવા માટે રાષ્ટ્ર-સંઘ નામની એક મોટી સંસ્થા ચાલે છે. સમસ્ત દુનિયાના તમામ દેશોના પ્રતિનિધિઓ ત્યાં સામ-સામા બેસે છે કે દુનિયામાં શાન્તિ કેમ કરી સ્થાપવી? પણ તેઓ એકાબીજા ઉપર અવિશ્વાસ રાખે છે. દરેકને બીજાનો ભય રહ્યા જ કરે છે ગ્રામ-પંચાયતમાં એવું નહીં હોય. એનો એક સભાસદ જ નિર્ભયતા હશે; અને તેથી ભય માટે કોઈ કારણ જ નહિ હોય.

જ્ઞાન

જ્ઞાન એ ગ્રામ-પંચાયતનો ત્રીજો સભ્ય હશે.

આજે ગ્રામમાં જ્ઞાન જ નથી. જે કોઈ પણ માણસ થોડું-અમથું જ્ઞાન મેળવે છે તે ગ્રામ છોડી શહેર લેખો થઈ બાક છે. જ્ઞાન બધું ય શહેરનાં વિશ્વવિદ્યાલયમાં ભર્યું પડ્યું છે. અને જ્ઞાન એને જ મળે છે જે ત્યાં જઈને પૈસા વાવે છે. પહેલાના જમાનામાં આખું નોતું. સેંકડો ભક્તો ગામોગ્રામ ધ્રુમતા અને લોકોમાં જ્ઞાનનો ફેલાવો કરતા. બૂના જમાનામાં જ્ઞાન-પ્રચારની યોજના જ આ પ્રકારની હતી. ન્યારથી વિશ્વવિદ્યાલયો બન્યાં છે ત્યારથી આખોયે જ્ઞાન પ્રચારનો સિલસિલો ટાંઠો પડી ગયો છે. આ વિશ્વવિદ્યાલયો સ્થાવર હોય છે પણ જ્ઞાન-વિચાર તો જગમ કરે છે. આજે ગ્રામમાં જ્ઞાન પહોંચાડવાની કોઈ યોજના જ નથી. ગ્રામ-પંચાયતનો એક સભાસદ જ જ્ઞાન હશે જે સૌની પાસે પહોંચી જશે.

ઉદ્યોગ

ગ્રામ-પંચાયતનો ચોથો સભાસદ હશે ઉદ્યોગ. આજે ગ્રામમાં કોઈ ઉદ્યોગ નથી. કેવળ ખેતીના જ આધાર ઉપર હિન્દુસ્તાનના ગામડાં-ઓનું કામ કેમ કરીને ચાલવાનું છે? ગ્રામમાં ખેતીની સાથેસાથ પૂરક કંઈક ય હોવા જોઈએ. ગામડે ગામડે આમોદ્યોગ શરૂ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. કપડું હરેકની જરૂરિયાતની ચીજ છે. બોજામાં બોજું દરેકને પંદર ગજ કપડું તો જોઈએ જ છે. એક હજારની વસ્તીવાળા ગામમાં પંદર હજાર ગજ કાપડ જોઈએ. એ ગ્રામ-પંચાયતે તૈયાર કરવું જોઈએ.

સ્વચ્છતા

અને પાંચમો સભાસદ હશે સ્વચ્છતા. લોકોના મસવાદ સ્વચ્છ અને નિર્મળ હોવા જોઈએ. જ્યાં-ત્યાં ગંદકી ન કરવી જોઈએ. સૌએ જઈએ ત્યારે પુરથી લઈને જઈએ અને

[જીએ પાનું ૧૬

ચેતવણી

હું તમને 'કહું' છું કે માણસ જે જે ગર્વનાં વચનો બોલે છે તે તમામનો જવાબ સ્વર્ગીય ન્યાયાસનની આગળ (કયામતના દિવસે) તેણે આપવો પડશે. તમારા શબ્દોને કારણે તમે અપરાધી ઠરશો.

માટે તમને હું 'કહું' છું કે બધાં પાપો-માંથી અને નિન્દામાંથી માનવીને મુક્તિ મળી શકે છે. પણ પ્રભુની વિરુદ્ધની નિન્દામાંથી મુક્તિ મળતી નથી.

જે કોઈ પ્રભુના પુત્ર (ધંશુ)ની વિરુદ્ધ બોલશે તેનો શુનો માફ થશે પણ જે કોઈ સ્વયં પ્રભુની વિરુદ્ધ બોલશે તેને કાજે આ બેકમાં કે પરબેકમાં ક્ષમાની આશા રહેતી નથી.

હે કાળા નાગના વંશભો! (નિંદકો) તમે જાતે અધમ હોઈને શુભ વચનો શે ઉચ્ચારી શકો? કારણ કે વાણીનું મૂળ અંતરનો બંદાર છે.

શુખમાં જાય છે તે પદાર્થો નહિ પણ શુખમાંથી બહાર આવે છે તે વસ્તુ જ માનવને બ્રહ્મ કહે છે.

જે કોઈ પોતાના પ્રાણ બચાવશે તે પોતાનું જીવન શુભાવશે અને જે કોઈ પોતાના પ્રાણ શુભાવશે તે પોતાનું જીવન બચાવશે.

માણસ આખી દુનિયાનો ધણી થાય પણ પોતાનો આત્મા જ બોઈ જશે તો તેણે શી કમાણી કરી?

પ્રભુનો પુત્ર (ધંશુ) પ્રભુના પાપદોને લઈને પોતાના પરમ પિતાના ગૌરવ સાથે આવશે અને દરેક માણસને તેના કામ પ્રમાણે મહેન-તાણું આપશે.

અને તને હું 'કહું' છું કે વ્યભિચાર સિવાય અન્ય અપરાધ માટે જે કોઈ પુરુષ પોતાની પત્નીથી છૂટાછેડા લેશે અને બીજાને પરણશે તે વ્યભિચાર માટે પાતકી ઠરશે. આમ તમારેડી સીને જે પુરુષ પરણશે તે પણ વ્યભિચારી જશે.

અને જો કોઈ સી તેના પતિનો ત્યાગ કરીને અન્ય પુરુષને પરણશે તો તે પણ વ્ય-ભિચાર માટે દોષિત ઠરશે.

પુરાણ કાળના માનવીઓ વિષે તમે બોલાવું સાંભળ્યું છે કે 'તું હત્યા કરીશ મા' અને જે કોઈ હત્યા આચરશે તે સ્વર્ગીય ન્યાયાસનની સમક્ષ અપરાધી થશે.'

પણ હું તને 'કહું' છું કે જે કોઈ માણસ કારણ વિના પોતાના ભાઈ ઉપર ક્રોધ કરશે તે સ્વર્ગીય ન્યાયાસનનો અપરાધી થશે. જે કોઈ પોતાના ભાઈને હરામખોર કહેશે તે પંચાયતનો શુનેઆર ઠરશે પરંતુ જે કોઈ 'એ મૂરખ, એ બેવફા, એ ઉદ્ધ, એ ગદ્દા' એમ કહેશે તે નરકાગ્નિને પાત્ર ઠરશે.

માટે જો તારું નેવેઘ કે ભેટ યજ્ઞવેદી કે પ્રભુના સિંહાસન આગળ લાવતાં તને સ્મરણ થાય કે તારા ભાઈને તારી વિરુદ્ધ બે કડવાં વેણુની ફરિયાદ કરવાની છે તો ભેટપૂજા, યાજ્ઞનેવેઘ મંદિરને બારણે પડયાં રહેવા દઈને તારા ભાઈ પાસે પહોંચી જા. તેના મનનું સમાધાન કર અને પછી તારું નેવેઘ પ્રભુને ધરાવજો.

પુરાણ કાળમાં તમે એમ કહેવાતું સાંભળ્યું છે કે: 'તું છિનાળું કરીશ મા.' પણ હું તને 'કહું' છું કે જે મનુષ્ય હરકોઈ સીને વાસના-

ભરી આંખે જુએ છે તે પોતાના હૃદયમાં કથારને।
વ્યભિચાર કરી ચૂક્યો છે. *

જે તારી જમણી આંખ દોષ કરે તો તેને
ખેંચી કોઢજે; અને તેનો ઘા કરી દેજે. બહેતર
છે કે તારુ એક જ અંગ નાશ પામે પણ
આખું શરીર નરકના અગ્નિમાં પડતાં બચી
જાય. *

અને જે તારો જમણો હાથ દોષ કરે તો
તેને કાપી નાખજે; અને તેનો ઘા કરી દેજે.
બહેતર છે કે તારું એક જ અંગ નાશ પામે
પણ આખું શરીર નરકના અગ્નિમાં પડતાં
બચી જાય. *

વળી પુરાણ કાળ વિષે તમે જોવાતું
સંભળ્યું હશે કે: ‘તું જોડા સમ આર્ષશ મા;
પરંતુ તારા સમ પ્રભુ પૂરતા મર્યાદિત રાખજે.’
પણ હું તને કહું છું કે સોગમ જ બિલકુલ
ખાઈશ મા. સ્વર્ગને નામે સોગમ ખાઈશ મા
કારણ કે સ્વર્ગ પ્રભુનું સિંહાસન છે ધરતીને
નામે પણ શપથ લઈશ મા કારણ કે ધરતી
તેની પાદપીઠ છે. જેડસલેમ નામે પણ કસમ
ખાઈશ મા કારણ કે જેડસલેમ રાજરાજેશ્વરની
રાજધાની છે. તારા મસ્તકના શપથ પણ
લઈશ મા કારણ કે તારા એક વાળને ધોળો કે
કાળો કરવાની તારામાં સત્તા નથી. *

તમે સંભળ્યું છે કે આંખને બદલે આંખ
ફાડવી અને દાતને બદલે દાંત પાડવો. *

પણ હું તને કહું છું કે પાપનો પ્રતિ-
કાર જ કરીશ મા. જે કોઈ તારા જમણા
ગાંઠે તમાચો મારે તેને તું તારો કાળો ગાંઠ
પણ ધરજે. *

અને કોઈ માણસ કચેરીમાં દાવો માંડીને
તારું અંગરખું લઈ જાય તેને તારી બંડી પણ
આપી દેજે. *

અને કોઈ માણસ તને ચરણો ગાઉ સુધી
પરાણે ચલાવે તો તેની સાથે એક ગાઉ સુધી

ચાલતો જશે. *

જે તારી પ્રાસેથી માગે તેને આપજે અને
કોઈ ઉછીનું લેવા આવે તો મોં કટાણું
કરીશ મા. *

કોઇનો ત કાલ ચર્ચ મા જેથી કરીને
બીજાને તારા કાલ બનવાનો વારો ન આવે.
જે ધોરણથી તું ફેંસલો ફરમાવીશ એ જ
ધોરણ તને લાગુ પડશે. જે માપથી તું
માપવા બેઠીશ એ માપ તને જ માપવા
વપરાશે. *

તારા ભાઈની આંખમાં સરસવનો દાણો
પડ્યો છે તે તું જુએ છે પરંતુ તારી પોતાની
આંખમાં આખું બીજાનું ફળ પડ્યું છે તે તું
જો તો નથી. એનું કારણ ?

અથવા તો તું તારા ભાઈને એમ કેમ
કહી શકે કે તારી આંખનો સરસવ મને કાઢી
લેવા દે જ્યારે તારી પોતાની આંખમાંનું બીજું
અઠર્થ પડેલું રહ્યું છે ? *

હે ડોંગી માનવ, પહેલાં તારી આંખમાંનું
બીજું કાઢી નાખ પછી જ તને તારા ભાઈની
આંખમાનો સરસવ કેમ કાઢવો તેની સૂઝ પડશે. *

જે વસ્તુ પવિત્ર છે તેનું દાન કૃતરાઓને
કરીશ મા. તારાં ગોત્રી ભૂંડણાં સામે વેરીશ
મા. એમ કરવા જતાં તેઓ પોતાની ખરી
તળે ગોત્રીના ભાંગીને ભૂંડા કરશે અને પછી
દાતરડીના ઘાએ તને પોતાને જ વાઢી નાખશે. *

બની બેઠેલા પીરપેગબદોથી અને અવ-
તારોથી ચેતતા રહેજો. તેઓ ઘેટાના વેશમાં
દેખાશે પણ સ્વીતરથી તેમને ધુરંકતા નારડા
(વરૂ) જ બહુજો. તેમનાં લક્ષણોથી તમે
તેમને જાણજશો. *

સાવધાન રહો જેથી કોઈ માણસ તમને
છેતરી ન જાય; કારણ કે ઘણા માણસો ‘હું
કાર્પટ છું’ એમ કહેતા મારે નામે હાલી
મળશે અને તમને ઠગશે. *

તમે કેમ શ્રવણ કરો છો તે ધ્યાનમાં લો. કારણ કે જેમની પાસે (તે) હશે તેમને મળશે અને જેમની પાસે (તે) નહિ હોય તેમની પાસેથી આંચકી લેવામાં આવશે - પછી જાણે એ વસ્તુ કહેવા પૂરતી માલિકીની હોય. *

સાવધાન રહો. લોભથી ચેતતા રહો. બહોળા જગી જગ્યામાં માલમિલકત હોય તેથી કાંઈ જિંદગી તે (સાચી) જિંદગી નથી બનતી. *

એવી એક પણ ચીજ ઢાંકેલી નથી જે ઉઘાડી નહિ પડે. એવી એક પણ વસ્તુ શુભ નથી જે પ્રકટ નહિ થાય. અંધકારમાં તમે જે કાંઈ જોઈશો હશે તે અજ્ઞવાણામાં ગાજતું થશે; અને એકાંતમાં બંધ બારણે તમે જે કાંઈ કાન કરશો હશે તેનો ધરના મોજ ઉપરથી ઢોલ વાગશે. *

તમારે કેનાથી ભય પામવાનું છે તેની તમને પહેલેથી જાણ કરું છું. તમે એવાથી

ભય ધરને જેનામાં તમારો છદ્મ ભરણી લીધા પછીથી વધારામાં તમને નરકમાં ડુબાડવાની સત્તા છે. અરે! તમને કદું છું તમને! એનો ડર રાખજો. *

પરમ પિતાને જેમ બધા સન્માને છે તેમ તેના પુત્ર (ધંત્રુ)નો પણ આદર કરવો ઘટે છે. જે પુત્રનું સ્વાગત કરતા નથી તેઓ તેને ચોકલનાર પિતાનું પણ સ્વાગત નથી જ કરતા. *

જેઓ મારો તિરસ્કાર કરીને મારો ઉપદેશ સાંભળતા નથી તેમને ન્યાય તોળનાર એક (ઉપરાળો) બેઠો છે. જે શબ્દોને હું ઉચ્ચારું છું તે શબ્દો વડે જ આખરી દિવસે (કયામતને દિવસે) તેમને ન્યાય તોળાશે. *

જે માનવીને મારામાં શ્રદ્ધા નથી તે માનવી કાપેલી ડાળની જેમ ફેંકાઈ જશે, સૂકાઈ જશે, આછસો તેને વીણીને તાપણમાં બાળશે અને તેની રાખ થશે. *

પાન ૧૩થી આગળ

ખાડો બનાવી તેમાં જ શોધ કરીએ અને પછી એને માટીથી ઢાંકી દઈએ. પછી ગંદકી થ નહિ થાય ને માખીઓ થ નહિ બેસે. આજે તો એવું થાય છે કે માખીઓ યોગ પર બેસે છે અને તે જ આવીને આપણા લોજન પર બેસે છે અને તેથી બીમારી ફેલાય છે. આ બીમારી માંથી ગામને કોણ છોડાવશે? સરકારી દાકતર છોડાવશે શું? એમને સર્વોત્તમ દાકતર તો હશે સ્વચ્છતા. હરેક વાતની સ્વચ્છતા હોવી જોઈએ. પાણી અને ઘરની સ્વચ્છતા, મળ-મૂત્રનું વ્યવસ્થિત વિસર્જન અને આંખ, કાન અને સંઘળા કપડાંની સ્વચ્છતા હોવી જોઈએ. *

સ્વરાજ્યનો અર્થ છે આખા દેશનું રાજ્ય.

જ્યારે બીજા દેશની સત્તા આપણા દેશ પર નથી રહેતી ત્યારે સ્વરાજ્ય થઈ જાય છે. પણ જ્યારે હરેક ગામમાં સ્વરાજ્ય થઈ જાય છે ત્યારે તેને 'આમરાજ્ય' કહેવામાં આવે છે. ગામનાં તમામ લોકો બુદ્ધિમાન છે, કોઈ ઉપર શાસન ચલાવવાની જરૂર જ પડતી નથી, આવી સ્થિતિને 'રામરાજ્ય' કહી શકાય. જ્યારે ગામના ઝગડા શહેરની અદાલતમાં જાય છે અને સહેરવાળાઓ એનો ફેંસલો કરે ત્યારે તેનું નામ છે શુદ્ધામી, દાસ્ય અને પરતંત્રતા. ગામના અધિકારી ગામમાં જ સમોધાન થાય તે છે આઝાદી, સ્વરાજ અને સ્વતંત્રતા. અને જે ગામમાં ઝઘડો જ ન હોય તો તેનું નામ રામરાજ્ય. દેશમાં સ્વરાજ્ય તો થઈ ગયું છે, હવે આપણે આમરાજ્ય લાવવાનું છે.

આત્મનિરીક્ષણ

કુ. ગચાસ્ત્રના યવેરી

સભાનતાની ચાર કક્ષાઓ વિશે હવે જરા વિસ્તારથી વિચાર કરીએ. ઊંધ એ સભાનતાની નીચલી કક્ષા છે. અને સંપૂર્ણ રીતે પરલક્ષી છે. માનવી પોતાના જીવનનો મોટો સમય તેમાં જ અતીત કરે છે. બીજી જાગૃતાવસ્થા છે. તેને પણ એક રીતે તો ઊંધ જ કહી શકાય. યાથી જે માણસ એ સ્થિતિમાં પણ સંપૂર્ણ જાગૃત હોયો નથી. માણસ વાસ્તવિક દુનિયામાં રહેવા કરતાં સ્વપ્નની દુનિયામાં વિગેય રહે છે, રહેવું પસંદ કરે છે. આમ છતાં વિરોધાભાસ તો એ છે કે માણસ પોતે જાગૃત-દશામાં છે એમ માનતો મનાવતો હોય છે. વાસ્તવમાં સાચી સ્થિતિ તો જુદી જ હોય છે. માણસ ઈચ્છે છે ઊંધમાં, કાચું કરે છે ઊંધમાં અને છતાં માને છે કે પોતે પૂરતો જાગૃત છે. જે ખરેખર માણસે જાગૃતાવસ્થા અનુભવવી હોય તો તેને અનુભૂતિ થવી જોઈએ કે પોતે જાગૃત નથી; ઊંધમાં જ જીવન પસાર કરી રહ્યો છે. આ જ્ઞાન વગર જાગૃત થવું મુશ્કેલ છે.

સ્વમાન (Self consciousness) અને પરલક્ષી જ્ઞાન (Objective consciousness)ની કક્ષા ખૂબ જ ઊંચી છે; અને પ્રાપ્ત કરવી એટલી જ કઠિન છે. અવગત હદ મનથી પ્રયત્ન કરે તો અશક્ય નથી. સ્વમાનની કક્ષા એવી છે કે જેમાં માણસ પોતાની જાત પ્રત્યે પરલક્ષી બને છે પોતાની જાતનો તટસ્થતાથી વિચાર કરી જાતને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરલક્ષી જ્ઞાનમાં માણસ દુનિયા પ્રત્યે પરલક્ષી બને છે. સાચી અને પરલક્ષી દુનિયાને જાણી શકવા સમર્થ બને છે. સ્વપ્ન, લાગણીઓ વગેરેને લીધે સાચી દુનિયાથી દૂર કે કાંઈ ગયાં હોય છે તે હવે સત્યના સંપર્કમાં આવે છે.

આ રીતે પ્રથમ સ્થિતિમાં આપણે સત્ય વિશે કંઈ જ જાણી શકતા નથી. જે કે કાંઈકવાર સારી લાગણીઓ કે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે. પણ તે સ્વપ્ન સાથે મિશ્રિત થઈ જાય છે. બીજી કક્ષામાં આપણે

સાપેક્ષ સત્યની નજીક આવીએ છીએ. તોજી કક્ષામાં આપણે આપણી જાતને જાણી શકીએ છીએ. ચોથી અને અંતિમ કક્ષામાં સંપૂર્ણ સત્યને જાણી શકવા સમર્થ બનીએ છીએ. વસ્તુઓ જે સ્વરૂપમાં છે, જગત જેવું છે તે સ્વરૂપમાં વ્યક્ત થઈ ઓળખી શકવા સમર્થ બનીએ છીએ. આમ આ ચાર પગથિયાં ચડતાં સત્યની નજીક આવી શકીએ છીએ.

આ ક્રમિક વિકાસ સાધવા માટે માણસે આત્મનિરીક્ષણ કરવું જોઈએ, પોતાની અંદર ડોકિયું કરવું જોઈએ. માનવવિકાસનો સાચો માર્ગ આત્મનિરીક્ષણ જ છે. આત્મનિરીક્ષણથી માનવી પોતાનું સાચું સ્વરૂપ જોઈ જાય છે. પોતાનાં ગુણદોષોનો પરિચય મળતાં, જે તે હોયને દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ બને છે, એટલે કે તે સાચો માનવ બનવા જ હોઈએ કરે છે, અને આખરે માનવજિંદગીનું એ જ તો ધ્યેય છે ને ?

આત્મનિરીક્ષણ એ ખૂબ જ કઠિન છતાં શક્ય પ્રક્રિયા છે. માણસે અંતર્યુખ બની વિવિધ કાર્યો અને મનોવૃત્તિઓ તપાસવાનાં છે. ચચળ પ્રકૃતિવાળા માનવસ્વભાવને ઓળખવો એ ભારે કપડું કામ છે. એમાં સારી એવી ધીરજની આવશ્યકતા છે.

આત્મનિરીક્ષણ કરતાં પહેલાં માનવીનાં મુખ્ય કાર્યોનું જ્ઞાન મેળવી લેવાનું પણ અતિ આવશ્યક છે. માનવી મુખ્યત્વે ત્રીએ મુજબનાં કાર્યો કરે છે.

(૧) બૌદ્ધિક કાર્યો: જેમાં વિચાર, લાગણી; તકરાર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(૨) લાગણીઓ: એટલે કે લાલ, ક્રોધ, દેવ, ઈર્ષ્યા વગેરે.

(૩) લાલો: સહજવૃત્તિજન્ય કાર્યો.

(૪) અઆત્મક કાર્યો.

(૫) જાતિયતા.

(૧) ઊંચી કક્ષાના માનવત્વ કાર્યો: જે આત્મ-સંજ્ઞાનાતી કક્ષાએ જ કરી શકાય.

(૨) ઊંચી કક્ષાનાં માનસિક કાર્યો: જે પરલક્ષી સંજ્ઞાનાતી કક્ષાએ કરી શકાય.

માણસ મુખ્યત્વે ઉપયુક્ત પાંચ પ્રકારનાં કાર્યો કરે છે. છેલ્લાં બે પ્રકારનાં કાર્યોનું જ્ઞાન જન-અનુભવથી થયું મુશ્કેલ છે. તે તો કાર્ષ વિરલ માનવી જ અનુભવી શકે એવી કક્ષા છે. આથી બીજાનાં અનુભવ પરથી જ તે જાણી શકાય. આ ઉપરાંત સ્વપ્ન, વિચાર્યમ, સ્વગતોક્તિ જેવા બીજાં ગૌણ કાર્યો છે જે અલ્પજ્ઞ, નિદ્રાગીના પ્રજ્ઞા ભાગ શેકે છે જ.

હવે એક નવા જ દૃષ્ટિકોણથી મનોવિજ્ઞાનનો પરિચય કરાવે છે: 'Psychology is the study of lying.' આ એક તદ્દન નવું પ્રતિપાદન છે. પ્રથમ તો આપણે આંચકો જ અનુભવીએ પણ તેમ છતાં તે સત્ય હકીકત છે. શાસ્ત્ર અને તે પણ અસત્યનું? શાસ્ત્રનું કામ તો સત્યને શોધવાનું છે. વાત સાચી છે. આ લેખક પણ સત્ય પરિચરિત્વું જ બ્યાન કરે છે. આપણને ન જ્યે તોયે આ સાચી વાત છે. કેમકે માનવી કાલ્પનિક અને વાસ્તવિક સત્ય વચ્ચે ભેદ પાડી શકતો નથી.

આખરપક્ષે જોઈએ તો અસત્ય એ શું છે? લૌકિક દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો સત્યનું જોખન કરે તે અસત્ય. અસત્યનાં જાળાંથી જ તો આ જીવન સમસ્ત વિટળાયેલું છે. માનવી અસત્યમાં વસે છે પણ કડુ-શુભા તો એ છે કે તે આ અસત્ય છે એમ જાણતો નથી, છતાં જીલટા સૃષ્ટિની સમગ્ર બાજતો જાણતો હોવાનો દાવો કરે છે. સત્ય જાણતો નથી છતાં સત્ય જાણે છે એવો ભ્રમ સેવે છે, બનાવટ કરે છે. આ અસત્ય જ માણસનો અવશ્યક મુશ્કેલ બનાવે છે. 'Man as he is, not a genuine article.' આ વાત કરતાં પ્લેટો સહેજે માથું ઝાંટી જાય. તે વારંવાર કહેતો કે આ જગત સત્યથી દૂર છે. મૂળ આદર્શ એક જ છે. જગત, તેનું પ્રતિબિંબ માત્ર છે. લેખક પણ આ જ વાત સુંદર ઉદાહરણ આપીને સમજાવે છે. દૂરનાં મઠ ઉપર વસતો વૈદ્યાનિક પૃથ્વી પરનાં બનાવટી

ફૂલો જેવે છે. સાચાં ફૂલો તો તેજી નેચાં જ નથી. આથી ફૂલોની સમજણ આપવી તેને માટે મુશ્કેલ થઈ પડવાની. બનાવટી ફૂલોને જ તે સાચાં સમજીએ મનોવિજ્ઞાને પણ આ જ રીતે સાચા માનવીના જ્ઞાન વગર નક્કી માનવીને જોળખવાનો પ્રયાસ કરવાનો છે. તેથી જ મનોવિજ્ઞાન માનવીના વાસ્તવિક અને કાલ્પનિક એમ બે વિભાગ પાડી પોતાના અભ્યાસની શરૂઆત કરે છે. આ પુસ્તકનાં લેખક તેને essence અને personality એ નામે જોળખાવે છે.

Essence એ જન્મસદૃશ, જન્મજન્ય તરત છે, જેને પ્રતિભા એમ કહી શકાય. વ્યક્તિત્વ એ બાહ્ય વસ્તુ છે, જે મૂળથી જ પોતાની નથી પણ પ્રત્યક્ષી પ્રાપ્ત કરેલી છે. પ્રતિભા ન તો બદલી શકાય, ન તો નાશ પામે. વ્યક્તિત્વ માટે એ શક્ય છે. એક વ્યક્તિ સારી ખલાસી છે, બીજી ખરાબ ખલાસી છે, એક સંઘીનપ્રિય છે; બીજી સંઘીનપ્રિય નથી. આ અસલ શક્તિ તે essence કહેવાય. બ્યારે ગમે, અણગમે વગેરે બનાવટી હોય છે. આ બાજત જીવનમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. પ્રતિભા અને વ્યક્તિત્વ બન્ને આવશ્યક છે. પણ વ્યક્તિત્વ જો પ્રતિભાને દબાવી દે તો ત્યાંથી જ તેનો વિકાસ અટકી જાય છે. બન્નેની ઘલા સચવાવી જોઈએ.

હવે મુખ્ય વાત આત્મનિરીક્ષણ પર આવીએ. આત્મનિરીક્ષણ એ મુશ્કેલ પ્રક્રિયા છે માણસ આખરે સજીવ-પ્રાણી છે. તે જડ યંત્ર નથી. તેને પણ પોતાના ગમ-અણગમ, વિચારો વગેરે છે. પરિણામે પોતાનામાં છે તેનું નિરીક્ષણ તે નિષ્પક્ષપાતપણે કરી શકતો નથી. પૂર્વગ્રહો તેની આંધે આવે છે. નીચેના તત્ત્વો નિરીક્ષણનો માર્ગ અવરોધી માનવીને આંધે રસ્તે દોરી જઈ ભુલાવામાં નાખી દે છે.

(૧) જુદાં જ સાચું માનવાનું માનવીનું વલણ:- સાચાને જોળખવાની માનવીની અશક્તિ.

(૨) કલ્પના: કલ્પનાને લીધે જે વસ્તુનું નિરીક્ષણ કરવા માંગતો હોય તેને બદલે બીજી વસ્તુ ઉપર ઊતરી [અનુસંધાન પાનું ૩૩]

સંગીતાચાર્ય

અમુખાઈ રાશી

પ્રાચીન કાળથી હિંદુસ્તાનમાં સંગીતનું જે મહત્વ શ્રીકારાયું છે તેનાથી કેમકે અગ્રાંત નથી. અવીચીન સંગીત રીતીની પરંપરા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં લગભગ ૫૦૦ વર્ષ પહેલાંની જ્યુથ છે. ખાસ કરીને મોગલ કાળ દરમ્યાન આધુનિક શાસ્ત્રીય સંગીતના રચયે ચોક્કસ આકાર ધારણ કર્યો.

સાધારણ રીતે એવી માન્યતા છે કે હિન્દુસ્તાનના અન્ય પ્રાંતોની સરખામણીએ જુજરાતની પ્રજા સંગીત, નૃત્ય, ચિત્ર કલાદિ સહિતકળામાં એટલા રસ લે છે. છેલ્લા ૧૦૦ વર્ષમાં જુજરાતી પ્રજાની વિશેષ ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિને કારણે આ માન્યતા બધાઈ હેમ તો નવાઈ નહિ, બાકી જુજરાતમાં જે સંગીતકાળ, નાટ્યકારો અને સિદ્ધકારો યથ ગણા છે તેની વિગતમાં જોડા ઉતરતાં જરૂર જણાયું આવશે કે ખીજા કોઈ પણ પ્રાંતોની સરખામણીમાં જુજરાતના કળાકારોએ હિંદુસ્તાનના પ્રથમ કલાના કલાકારોનાં રચાન મેળવ્યું છે.

આદિત્યરામજી, અવાલાલ સિંધરામ નાયક અને શ્રી દલસુખરામ વરનાગમે કોકોરે તેમની વિદ્વતા અને કળા કારા ભારતભરમાં શ્રેષ્ઠ રચાન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

એમાં યે સંગીતાચાર્ય શ્રી દલસુખરામ વરનાગમે કોકોરના વ્યક્તિત્વમાં તો સોરાષ્ટ્રની અનોખી ઝલક વરતાતી. પડકાર કામ, ભરાવદાર ચક્રેશ, મોરો ધડેવજો વાન, વિચાર બાલ, અસીદાર સીધું નાક, માલ પર ચોભિયાં, માથે પાધરી, શરીરે ક્રેડિયું અને ક્ષિતિયું, શુભદ અવાજ અને પ્રગાદશક વેધક આંગો! સંગીતકાર ઉપરાંત નટ તરીકે પણ તેમણે નામના મેળવેલી.

શ્રી દલસુખરામનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૨૦ માં મહેસાણા પ્રાંતમાં ચયેલ, ખરપુ પિતા અને મોટા ભાઈ મેનારામ જનાગઢના નવાળ બહાદુરખાનજી પાસે નોકરી કરતા હતા તેથી પાંચ વર્ષની ઉંમરથી

નેમનું શિક્ષણ પણ જનાગઢમાં શરૂ થયું.

ઓરંગઝેબના મૃત્યુ બાદ દિલ્હીમાંથી સારા સારા કળાકારો દિલ્હી છોડી નાનામોટા દેશી રજવાડાઓમાં પ્રોત્સાહન મળવાને કારણે વસવા લાગ્યા. આ સમય દરમ્યાન સોરાષ્ટ્રમાં જનાગઢમાં શાસ્ત્રીય સંગીતને સારું એવું પ્રોત્સાહન મળતું. સેનીયા ધરાનાના સારા સંગીતકારો ઉપરાંત વૈશ્યવ સંપ્રદાયે જે સંગીત પરંપરા શરૂ કરેલી તે પરંપરા પણ જનાગઢે સાચવી રાખેલી. દલસુખરામજીના બાઈ ચેલારામ ચોતે પણ સારા સંગીતકાર હતા. હાલના પ્રખ્યાત નટ શ્રી જયરાજર મુદરના પિતામજી ત્રિલુવનદાસજી પણ તે વખતના પ્રખર ધૂપદિયા હતા.

જમનગરના વિખ્યાત આદિત્યરામજી પણ આ સમયમાં જનાગઢ હતા. નવાળ સાહેબ મહોળતખાનજી પણ ઉત્તમ સંગીતકાર હતા. આ બધા પાસે દલસુખરામજી પછોટાવા લાગ્યા અને ટૂંક સમયમાં જ રાંરની કુનિયામાં રાચવા લાગ્યા. દેશી રજવાડાઓમાં જેમ રામપુરના નવાળ અને સાહેબજી હમન સાહેબની શુભીજનોમાં ગણના થતી હતી તેવી રીતે જનાગઢના નવાળ મહોળતખાં, બહાદુરખાન અને રસુલખાંએ સંગીતમાં સારી ગીતને પ્રાપ્ત કરેલી. સાધનાથી દલસુખરામે અવાજમાં જે તેજ ઉતરત કર્યું તેથી નવાળ સાહેબ મહોળતખાનજી પણ અજમા અને ભેએકવાર તો એવા પ્રસંગે પણ બન્યા કે દલસુખરામ જનાગઢ છોડીને જતા રહ્યા ત્યારે નવાળ સાહેબે ભેએની અતુલવી અને તેમને પાછા બોલાવ્યા.

દલસુખરામજીને જનાગઢથી નાટ્ય કાર્યમાં મુખર્જી જેવી જનાર શ્રી દલાઈકર વસનાજી હતા. સાધારણ નટમાંથી દિગ્દર્શકતા પદ સુધી તેઓ પહોંચ્યા. એકવાર વડોદરામાં સુતધારની શ્રમિકામાં

દમસ્કુષરામે ધૂપદાન શરૂ કર્યું. સ્થાળી, અંતરા, સંચારી અને આભોગ એ ધૂપદના ચાર ચરણ બાદ તેમણે લયકારીના પ્રકારે શરૂ કર્યા, સાચમાં અંધ પખવાણ બળદેવદાસની સાયસંગત હતી. સાગરના પ્રયંત્ર ધૂપવાદ સમાન ગમ્મોતો વેગ શરૂ થતાં તેમના અવાજે વાદ્યોની સાયસંગતને દબાવી દીધો અને સરળતાથી તાર સખતકની પંચમ પર છુવંદ અવાજ જતાં તે વખતના રાત્ર્યગાયક પ્રો. મોહાનકૃષ્ણ નાટક ગૃહમાં જોમા થઈ ગયા અને બોલી ઉઠ્યા : ‘સુખાન અમાહ’ કયા પાક આવાઝ હૈ.’

દલસુખરામભાઈના અવાજની તાસીરથી કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર પણ સુગંધ થયા હતા. ૧૯૨૧-૨૨ માં સૌરાષ્ટ્રના પ્રવાસે કવિવર આવેલા અને પ્રવાસમાં જ્યાં જ્યાં તેઓ જતા ત્યાં તે પ્રદેશની માંસૃતિક પ્રવૃત્તિઓ અને સંસ્થાઓ ઉપરાત કલાકારો સાથે તેઓ સુવાદાત કરતા, એક દિવસ લીબ્રેરીમાં કવિવરે સારા ગાયકને સાંજળવા હુજી વ્યક્ત કરી. લીબ્રેરી ઠાકુરે દલસુખરામભાઈ (એ વખતે તેઓ ભાવનગર રાત્ર્યગાયક પદ પર હતા) ને બોલાવ્યા. તેમની ગાયકાદી કવિત્રી એટલા બધા પ્રભાવિત થયા કે શાંતિનિકેતનના સંગીત ભવનના આચાર્ય પદ માટે તેમને આમંત્રણ આપેલુ એમ પણ કહેવાય છે.

આવો જ એક બીજો પ્રસંગ ઉલ્લેખનીય છે. ધુરોપની મસાહર ગાયિકા ઉર્મિ કનેરા ભારતમાં આવેલ

માનવ-દેહનું મૂલ્ય

લંડનના એક ડોક્ટર થોમસ લાંસને માનવ દેહમાં રહેલાં રાસાયણિક દ્રવ્યોનું પૃથક્કરણ કર્યું છે. ડોક્ટર લાંસને વેસ્ટમિનિસ્ટરના ‘કેકસટન હોલ’માં વ્યાખ્યાન આપતાં જણાવ્યું કે આ પ્રકારે પૃથક્ કરવામાં આવેલાં તમામ દ્રવ્યોની કિંમત માત્ર પાંચ સિલિંગ જ થાય છે. પરીક્ષણ માટે ડૉ. લાંસને એક ફસ રોડન વજનની વ્યક્તિનું શરીર લીધું. મામાન્ય રીતે તો માણસના દેહમાં નિલ નિલ રાસાયણિક પદાર્થો કેટલા હોય છે તેનું માપ નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) દસ ગેલન પાણી.

(૨) ૬૫૬ ઘોવાની સાબુની સાત ગોટીઓ નેટલી ચરની.

(૩) નવ હજાર પેન્સિલ નેટલો કાપીન.

(૪) બે હજાર ખરસો દીવાસળીઓ નેટલો ફેફસ.

(૫) નાની થી ખોલી બનાવી શકાય તેટલું સોડું.

(૬) એક ફૂતરાના શરીરખરની છવાંતને મારી સહે તેટલો ગંધક

(૭) કુકેડી રાખવાના પાંજરાને ધોળા સઘાય એટલો ચૂનો.

ત્યારે હિંદુસ્તાનના ગાયકોને સાંજળ્યા બાદ તેમને એવો અભિપ્રાય હતો કે ભારતીય ગાયકોમાં વિદ્વાત ખૂબ હોવા છતાં અવાજ લગભગ બધાના ખામી ભરેલ હોય છે. તેમનો આ અભિપ્રાય અને માન્યતા દૂર કરવા પોરબંદરના મહારાજ નટવરસિંહજીએ તેમને દલસુખરામજીનું સંગીત સંભળાવ્યું. આ પ્રસંગે આ ગાયકે મંદ, મધ્ય અને તાર ત્રણે સપ્તકમાં નાસિકા દોષ વગર નાબિના અવાજે ગાઈ સંભળાવ્યું. શ્રીમતી કનેરાને આથી પારે આનંદ થયો. દલસુખરામે જણાવ્યું કે ‘આપને ઘણીવાર ભારતીય કલાકારો પ્રેરે ભાગે નાકમાંથી ગાય છે એવી છાપ છે. પરંતુ ભારતીય સંગીતના નોમ તેમનો આલાપચારીનો પ્રકાર એવો છે જેમાં અધિક પ્રમાણમાં નાકમાંથી અવાજ ઉત્પન્ન કરવો જરૂરી છે.’ આ સાંજળાને શ્રીમતી કનેરાએ ભારતીય સંગીતકારો માટે ઉતાવળો અભિપ્રાય બાંધવા બદલ ક્ષમા માગી.

આ ઉપરાંત એમણે ભાવનગરના મુખ્ય રાત્ર્યગાયક તરીકે હિંદુસ્તાનની સંગીત પરિષદમાં ઈ. સ. ૧૯૧૯ બનારસમાં સારા ગાયક તરીકે પ્રશંસા મેળવેલી. ૮૧ વર્ષની વયે તેમની આ પ્રતિભા સંકેપાઈ ગઈ. આ થોડાક પ્રસંગો પરથી જણાશે કે દલસુખરામજીએ હિંદુસ્તાનના ઉચ્ચ કક્ષાના કલાકારોમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરેલું. તેમના બાદ તેમના પુત્રોમાં શ્રી વાસુદેવભાઈ હાલ ભાવનગર અને શ્રી મનનભાઈ વડોદરામાં સંગીતનું શિક્ષણ કાળું કરી રહ્યા છે.

કામ કરવાનો આનંદ

કેનિંગ પોલક

કામ અને મનમાં મુખ્ય અંતર આ છે: જે કામ આપણે ઇચ્છા-અનિચ્છાએ પણ કરવું જ પડે છે તે કામ અને સાચે ચાલીને ઇચ્છા પૂર્વક આપણે જે કરીએ તે મન. કુટબોલ કે ક્રિકેટ રમવું તે મન છે, પણ જેનો વ્યવસાય જ રમત હોય એવી કેઈ વ્યક્તિને પૂછ્યો તો તે કહેશે કે એને એમાં પૂરતો રસ પડતો નથી. જેને પોતાના ધંધા ખાતર જ પ્રવાસ કરવો પડે છે તેને પ્રવાસ યોજાવવા જણાય છે, બીબ્લિયોને તે સુખદ અને આનંદદાયક નીવડે.

હું નાનો હતો ત્યારે બાપુજીની ઝોદ્દિ-સમાં જઈ ચડતો અને એમને વારે વારે વીનવતો કે મને કાંઈક લખવાનું સોંપો, પણ હવે જ્યારે એ જ કામ મારો વ્યવસાય થઈ પડ્યું છે અને તેને માટે મને વેતન મળવા લાગ્યું છે ત્યારે એ જ કામ મને કંટાળો આપનારું નહિ તો યે યોજાવે તો લાગે છે જ અને હું ય બીબ્લિયોની પેઠે રબા માટે ટાંપીને રાહ જોવા લાગુ છું. બ્યાં લગી જગતમાં મન-શરીરને નિત્યનવું જીવન આપનાર સાધન-એકમાત્ર સાધન, કામ છે એ સત્ય મને નહોતું સમજતું ત્યાં સુધી મારી આ સ્થિતિ હતી!

સાચે જ, હુનિયામાં સૌથી વધુ હુન્ની માણસ તો તે જ છે જેની પાસે કોઈ પણ જાતનું કામ નથી. જે એમને પ્રાયઃ મૃગજળ પાછળ દોટ મૂકતાં, કથા જ અર્થ વગરની મનોરંજન માટેની ચોજનાઓ ઘડતાં, કાલ્પનિક અપમાન માટે દુષ્કાતાં, બાતીગળ કપડાંથી

કળાટ ભરતા, બીબ્લિયોની નિંદા-કૂચલી કરતાં, ભાત-ભતની અકવાઓ ફેલાવતાં અને ખોટા વહેમના રોગથી હુન્ની હુન્ની થતાં જોયાં છે. હકીકતમાં તેઓ બધા ખૂબ જ કં-ટા-ળો અનુભવતા હોય છે. આમ તો મને પોતાને પણ વચ્ચે-વચ્ચે એક બે મહિનાની છુટ્ટી લઈને ચોગરદમ પર્યટન કરવાનું ગમે છે. પણ સાચી વાત તો એ છે કે આ અવકાશ મને એટલા માટે ગમે છે કે મને એ વાતનું પણ ભાન હોય છે કે અમુક નિશ્ચિત સમય પછી તે પૂરો થઈ જશે. અનંત રમતોનો તો વિચાર કરતાં મ હું કંપું છું. એક વખતે મેં સાત મહિના સુધી સતત પર્યટન કર્યું, પણ મને સૌથી વધુ આનંદ તો મારી ઝોદ્દિસનું પેહું ચિરપરિચિત ટેબલ જોયું ત્યારે જ થયો. કેટલા લાંબા ગાળા પછી તે મેં જોયું!

એવા ઘણા માણસો તમે જોયા હશે જેમની જન્મર ૬૦ વર્ષની હોવા છતાં, કામ છોડ્યા પહેલાં તેઓ 'તરુણ' લાગે છે. જેનું તેઓ કામ છોડે છે કે વરસ-દોઢ વરસ પછી તો તેઓ કશું જ કામ ન હોવાને કારણે શિથિલ અને 'વૃદ્ધ' લાગવા માંડે છે. એમ નહિ કે તેઓને કોઈ ખાસ ચીજમાં રુચિ નથી. મૃગ તો એક નહીં અને નિયમિત કામના 'અભાવે' એમનું મન પૂર્ણપ્રકૃષ્ટ રહી શકતું નથી. હું એક પુરાતત્ત્વવિદ્યાના અધ્યાપકની વાત કહું. તેઓ આતુરતાથી પોતાની નિવૃત્તિના સમયની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. તેમનો ઇરાદો એવો હતો કે નિવૃત્ત થઈને શેષ જીવન તમામ સંશ્લેષ-

લયો જોવામાં ગાળવું. પણ જ્યારે તેઓ ખરે-ખાર નિવૃત્ત થયા ત્યારે પોતાના નિવૃત્ત જીવનથી તેઓ જોવા તો કંટાળી ગયા કે તેઓ ફરીથી કોઈ કોલેજમાં અધ્યાપક થવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. અને તો એ જ સમબલું નથી કે. લોકો કામથી આટલું બધું રૂંદે છે ચાથી? વધુમાં વધુ વેતન મેળવીને ઓછામાં ઓછું કામ કરવાની વૃત્તિ લોકોમાં શા માટે છે? આ હિનિયામાં કોઈ પણ બ્યક્તિ જ્યાં સુધી પોતાના કામમાં પૂરેપૂરે રસ ન લે ત્યાં સુધી તે સફળ કે સુખી થવાની જ નથી. મારો તો ત્યાં સુધીનો મત છે કે વિરક્ત ભાવે અથવા તો જરૂરિયાતને કારણે જ માત્ર કામ કરવાથી કામ તો બગડે છે જ, વધુમાં કામ કર્યાનો સંતોષ પણ મળતો નથી. આ વાત નાનાં-મોટાં બધાં કાર્યોને સરખી જ લાગુ પડે છે.

ચેલો રેલવેનો. ટુન્ડ કુલી, જેણે કાલે અમારા સામાન જીપાડ્યો હતો તે મને જીવનની શૈલીની દૃષ્ટિએ જીવનનો એક સફળ કલાકાર જ લાગ્યો. કારણ તે પોતાનો વ્યવસાય ઘણી જ સફાઈથી અને સુવ્યવસ્થાથી કરતો હતો. પ્રત્યેક ટ્રસાફરને વધારેમાં વધારે સગવડ આપતો તો પ્રયત્ન કરતો હતો. મેં તો પ્રસન્ન થઈને તેને એક ટોલર બક્સિસ દાખલ આપ્યો, પરંતુ તેણે આભાર સાથે એ ટોલર મને પાછો આપ્યો અને કહ્યું: 'તમારી ઉદારતા માટે આભારી છું, પણ બક્સિસ એ કાંઈ શ્રમનું મૂલ્ય નથી. એના કરતાં તો તમે વગ વાપરીને રેલવે યોડમાં અમારા પગારનું પેરણું બેંચું લાવવાનું કરો તો ઠીક છે. બક્સિસ આપવી અને લેવી એ બંને મનુષ્યની શ્રેણીમાં ગર્જો પાડે છે. એ તો જીવલે 'ખરાબ કહેવાય.' આનાં કરતાં તદ્દન વિપરીત દાખલો એક બીજા મજૂરનો થોડા દિવસ અગાઉ થયેલો, જૂન મિળજી ને બીજાનું હતો

તે. સામાન પણ બરાબર નોંતો ઉપાડતો. પોતાનાથી સહજ થઈ શકે તેટલું ય કરવા તે રાજ નહોતો. છેવટે મેં જ સામાન ઉપાડી ગાડીમાં મૂક્યો. પોતાની મૂખાંમીમાં પોતાની રાજ તેણે શુભવી.

મારી તો પ્રતીતિ છે કે માણસના જીવનમાં જે કાંઈ પ્રગતિ થાય છે તે શ્રમની પૂજને કારણે જ થાય છે. આ વાતનો સાક્ષી ઇતિહાસ છે. જે સમાજમાં શ્રમ કરનારને હીન અને ટુન્ડ માનવામાં આવે છે એની પ્રગતિ કંઈક નય છે. એમસનના મત સાથે હું 'સંપૂર્ણ' રીતે સંમત થાઉં છું કે કુળ, સંપત્તિ તેમ જ શ્રેષ્ઠતાને બદલે શ્રમ અને શ્રમ પ્રત્યેની લાવના જ મહત્તા અને સફળતાના માનદંડ હોવાં જોઈએ, જે જેટલો મહાન છે તેણે તેટલી વધારે મહેનત કરવી જોઈએ. પ્રગતિ, ખુદિ, સમાન અધિકાર અને લોકશાહી બધાનો મૂલાધાર શ્રમનું ઉચિત મહત્ત્વ જ છે. એવાં ઘણાં કાર્યો હોય છે જે કરવાની ખાસ ધ્વજા કોઈને ન થાય, પરંતુ હું માનું છું ત્યાં સુધી તો આવાં નીરસ કાર્યોમાંથી પણ વેતન ઉપરાંત કંઈક ને કંઈક સંતોષનું કારણ તો મળી જ રહે છે. બીજું કાંઈ નહિ તો તમને એટલું તો લાગવાનું જ કે તમારું જીવન કેવળ નિરથક નથી. તમારા શ્રમનો ઉપયોગ માનવસમાજ માટે થાય છે. મેં જોયું છે કે જે વ્યક્તિ પોતાનું નાનામાં નાનું કામ પણ રસપૂર્વક બતે કરે છે તે લાંબો વખત એની એ જગ્યાએ પડી રહેતી નથી. હું એ જાણતીય પુરાણ-કથાને પંદન ઠંડું છું જેમાં શ્રમની સુગંધનો કોષ માનવમાં આવે છે. એટલે કે જે શ્રમ અપનાવશે તે બહાર-થીતર ઉભય રીતે મહત્તાસ્પી સુગંધ પ્રાપ્ત કરશે.

મારા એક મિત્ર, જેમને હું છેલ્લા ૩૦ થી વધુ વરસથી ઓળખું છું તેઓ ખેતરમાં મજૂરી

કરતાં કરતાં સુપરવાઈઝર બન્યા હતા. વૃદ્ધ થયા પછી એમણે પોતાના શેઠને કહ્યું કે, ‘હવે મને પાંસઠ વરસ થઈ ચૂક્યા છે, મને રજા આપો.’ શેઠ જિંદગીનું રહસ્ય પીછાનનાર હતા. મારા મિત્રનો વૃદ્ધાવસ્થા પ્રત્યેનો જાપ એમને યોગ્ય લાગ્યો નહિ. મારા મિત્રની પરાજિત અને દુઃખી મુખમુદ્રા ન્યાણીને એમને પારા-વાર દુઃખ થયું. એમણે અતુરાઈથી કહ્યું: ‘વાહ દે, મિસ્ટર જોન, તમે તો હજુ યુવાનોના ચ યુવાન છો. જગવાને તમારાં તન-મન એવાં તો ઘડયાં છે કે તમે અંતકાળ સુધી તમારું કામ કરી શકો.’ પ્રાત્સાહિત થઈને જોને રજા ન લીધી અને કુશળતાપૂર્વક પોતાનું કામ ચાલુ રાખ્યું. અંતે ત્રણ દિવસની માંદગી લોગવીને ઈન્ડિપતાલમાં એણે દેહ છોડ્યો.

એના મૃત્યુ પછી એક મહિને એના પુત્રે શેઠને કહ્યું, ‘જાણ અંતિમ દિવસોમાં ગમે તેમ લવારો કરતા’તા.’ શેઠે કહ્યું, ‘ખને જ નહિ. મિસ્ટર જોન અંતકાળ સુધી એટલા સ્વસ્થ હતા, જેટલા અત્યારે તમે છો.’ દીકરાને માથું પૂણવીને કહ્યું, ‘પરંતુ તમને કદાચ ખબર નહિ હોય, મરતાં પહેલાં એમણે નક્કરને બોલાવી કપડાં અને જોડા પહેરવાનું કયું હતું, જેથી પોતે કામે જઈ શકે. નસે એમને કપડાં અને જોડા પહેરાવ્યા, જાસ, પછી બે મિનિટમાં તેમનું મૃત્યુ થયું...’ મારી પણ આશા છે કે આત્મ સૌભાગ્ય મને મળે. જ્યારે મારો અંત નજીક આવી લાગે ત્યારે હું પણ કામ કરતાં કરતાં જ મૃત્યુ પામું.

—‘૫ એડવેન્ચર્સ’ આફ એ ઉપામન’

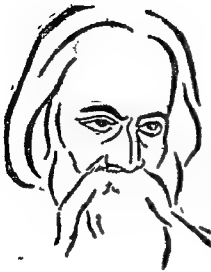
સફળતાની ક્ષણભી

ચારેકારથી જ્યારે અસફળતા, હતાશા અને નિરાશા ઘેરી વળી હોય ત્યારે આ એક વ્યક્તિની જીવનમરની આશા નિરાશાઓ—હાર-જીતની વીમલોનું જરા ખ્યાલથી મનન કરજો.

વેપારમાં નુકસાન —	સન ૧૮૩૧
લેન્ડરેવેચરની ચૂંટણીમાં હાર —	,, ૧૮૩૨
વેપારમાં વળી નુકસાન —	,, ૧૮૩૩
લેન્ડરેવેચરમાં ચૂંટાયા —	,, ૧૮૩૪
ગ્રેયસીનું મૃત્યુ —	,, ૧૮૩૫
રનાયુ-રોગથી પીડિત —	,, ૧૮૩૬
રપીકરની ચૂંટણીમાં હાર —	,, ૧૮૩૮
લેન્ડ-અફસરની નિયુક્તિમાં હાર —	,, ૧૮૪૩
કોમેસની ચૂંટણીમાં હાર —	,, ૧૮૪૩
કોમેસમાં ચૂંટાયા —	,, ૧૮૪૬
ચૂંટણીમાં બીજી વાર હાર —	,, ૧૮૪૮
રેન્ડે-પી ચૂંટણીમાં હાર —	,, ૧૮૫૫
પાર્લસ પ્રેસિડન્ટની ચૂંટણીમાં હાર —	,, ૧૮૫૬
સેનેટની ચૂંટણીમાં હાર —	,, ૧૮૫૮
પ્રમુખની ચૂંટણીમાં જીત —	,, ૧૮૬૦

આ ડાણ હતું? ગામનો એક ગરીબ યુવક, યુસીમતોની બોસ વચ્ચે પણ તે કદી નિરાશ ન થયો, માગ્ય સામે કદી હાર ન કબૂલી, દેહ આત્મવિશ્વાસનો સહારો લઈને નિત્ય નવા જ ઉત્સાહથી જીવન-પથ પર આગળ વધતો જ ચાલ્યો—

એ હતો, અગ્રાહ્ય લિંકન—અમેરિકાનો જૂનપૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ

નૈવેદ્ય

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર
અનુ. નગીનદાસ પારેખ

૨૧

અનમનો યર્ધને હું ઘાટે બેઠો છું, શુભ
સમય વહી જાય છે. જો તારા તરફ નહિ આવે
તો આ પવનમાં હું હોડી નહિ છોડું.
દિવસ જાય છે અરે, દિવસ જાય છે, સૂર્ય
અસ્ત પામે છે. મને વાટ દેખાતી નથી, ગોપ-
લિની પૂજથી પૂસર બનેલું પાધર દૂર કિનારા
ઉપર વિસ્તરેલું છે.

ઘરનું ઠેકાણું પરતું નથી, તોય મન જાઉં
જાઉં કરે છે. તું જ્યાં ધ્રુવતારાડે જાગે છે તે
દિશાનો પરિચય મેં મેળવ્યો નથી.

આટલા દિવસ મેં હોડી ચલાવી, પણ મેં
જે રસ્તે હોડી ચલાવી તે રસ્તે તે મેંકડો વાર
ફાળું ફાળું યર્ધ ગયેલી, હવે જો રસ્તે જવાની
મારી હિંમત ચાલતી નથી.

જો, મારી હોડી મેંકડો દોરડાં વડે કાંઠા
સાથે બાંધેલી છે. તું ક્યારે મને દોરડાં છોડી
આપશે? હોડી વહેવા માટે તો જીવમા
જીવ આવે.

હૃદયને ભરતો ખુલ્લો પવન કયાં છે?
સાગરનો ખુલ્લો પવન કયાં છે? કાનને ભરી
દેતું મહાન ગીત કયાં છે? સાગરનું મહાન
ગીત કયાં છે?

૨૨

મધ્યાહ્ન સમયે નગરમાં કર્મનું પૂર જ્યારે ઊછળતે પ્રવાહે મેંકડો
શાખા પ્રશાખાઓમાં એક માગેથી બીજે માગે ધમ્મી રતું હોય છે, નગરની
નાડી જ્યારે તપીને ફૂલી જાય છે અને પથ્થરના પાયા ઉપર પછાડ ખાઈને
નાચે છે— ચારે દિશાઓને જળભળાવી મૂકતા વટમારુઓ ધસે છે,
રથો દોટે છે, અને શુષ્ક પૂજ ભેટે છે—

ત્યારે અચાનક આંખ મીંચીને જોઉં છું તો માનવોના મહા અરણ્ય

વચ્ચે તારુ' અનંત નિર્જન આસન નજરે પડે છે—કોલાહલની વચમાં તારી નિઃશબ્દ સભા શાંતિપૂર્વક વિરાજે છે. સૌ હુઃખમાં અને સૌ સુખમાં, પ્રત્યેક ઘેર ઘેર, સૌ ચિત્તમાં, સૌ વિચાર અને સૌ કાર્યમાં બેઠેલે દૂર નજર પહોંચે છે ત્યાં સર્વત્ર હે સંગવિહીન દેવ, તમે જ એકલા બેઠેલા દેખાઓ છો!

૨૩

આજે હેમંતની શાંતિ ચરાચરમાં વ્યાપેલી છે. જનશૂન્ય એતરમાં બળતે બપોરે, શબ્દહીન ગતિહીન ઉદાર શાંતિ પોતાની દિગંતવ્યાપી સ્વર્ણ-શ્યામ પાંખો ફેલાવીને યાદીને પટેલી છે. ક્ષીણ નદીરેખા આજે ગીત ગાતી નથી, રેતીના તટ-ઉપર રેખા પાડતી નથી. દૂર દૂર જે ગામે છે તે બધાં આળસ અને યાકથી ભિંમમાં પડ્યાં પડ્યાં આંખો મીચીને તકકો ખાવામાં મગ્ન છે.

આ શાંતિમાં તૃણ તૃણમાં, ધૂળે ધૂળમાં, મારા અંગના શેષે રોમમાં, હોલ હોલમાં, અહોમાં, સૂર્યમાં, અને તારાઓમાં હું સદાશાળ અલ્પ-પરમાલ્પ-ઓના નૃત્યનો કલરોલ—તારા આસનની આસપાસ અનંત કદબોલ સાંભળું છું.

૨૪

મહી મહીથી કેટલીય વાર મને એમ થાય છે કે કામ વગર આજ વખત નકામો ગયો, દિવસ બગડ્યો.

પણ હે પ્રભુ, એ બધી સજો બગડી નથી હોતી. હે અંતર્યામી દેવ, એ બધી સજો તો તમે પોતે લીધેલી હોય છે. વસ્તુ વસ્તુના અંતરમાં શુભ રહીને તમે કોણ બહુ ક્યારે બીજને અંકુર બનાવી દો છો, કળીને ખીલેલા રંગે રંગી દો છો, ફૂલને સુમધુર રસવાળું અને બીજથી પરિણત ગર્ભવાળું ફળ બનાવી દો છો.

હું યાકયો પાકયો ભિંમરેટો ચઈને આળસમાં આળોટતો આળોટતો માનતો હતો કે બધાં કામ એમનાં એમ પડી રહ્યાં છે.

પણ સવારમાં જાગીને આંખ ઉઘાડીને જોઉં છું તો મારો બાગ બરપૂર ભર્યો છે.

૨૫

ફરીથી મારા હાથમાં થીણ આપો. મારાં ખોવાઈ ગયેલાં ગીતો પાછાં આવો.

એકાએક આકરી ઠંડીથી માનસસરોવરનાં જલમાંનાં પદ્મવન મરી જાય છે, ટોળાખંધ હંસો હારખંધ બિડતા બિડતા દૂર દૂર દક્ષિણની કાશખીણી નદીને નિર્જન કિનારે ચાલ્યા જાય છે; અને ફરી વસંતમાં તેઓ જેમ આનંદના કવનાદ સાથે પાછા આવે છે—તેમ મારાં બધાં ઊડી ગયેલાં ગીતો મારા આ મૌન પ્રાણને અંદરથી બરી દર્દને પાછાં આવો; અને તેઓ હવે સુમુદ્રનીરની તાન, અજાત રાતના અગમ્ય દેશની બધી અફસુત વાતો અને ત્રીમાત્રીન નિર્જનતાની અપૂર્વ બજારો સંભળાવો.

૨૫

ઉદારતાના આ મહાપ્રભુઓ

ડૉ. કુસુમ દેસાઈ

‘પીડ પરાઈ’ જાણનારને નરસિંહ મહેતાએ ‘વૈષ્ણવજન’ કહ્યા છે. ઈશુ ખ્રિસ્તે પારકી પીડા જામી અને ‘પીડ પરાઈ’ જોઈ-જાણી દ્રવી ગ્રીકે તેવા હૃદયને જ ‘લાગવાનના નિવાસ’ લાપક ગણ્યું! આ લેખમાં એવા ત્રણ વૈષ્ણવજનનો દ્રુઢો પરિચય આપ્યો છે જેઓને જીવદામની તેમની દૃષ્ટિને કારણે ‘કરુણાનિધાન’ કહેવામાં કશી જ હરકત નથી—

તીરના આઘાતથી લોહીલહાણ થઈને તરફડિયા મારતા હંસને જોઈને ભગવાન જુદે એને જાતી સરસો ચાંચો ને આસનાવાસના કરી. વીંધાયેલા કૌંચ પક્ષીયુગલની કથાથી પીડિત વાત્સીકિના હૃદય-માંથી સાક્ષાત્ કરુણા કવિતા રૂપે વહી! આ તપસ્વી મહાનુભાવોના રત્ન જ એ પક્ષીઓના દુઃખનિવારણ માટે પૂરતા હોતે. એમની કૃપાથી એ પક્ષીઓ જ નહિ, પરંતુ એમની પ્રેરણાથી નીકળેલા ઉરુગારે મુદ્દાં અમર ધર્મ ગયા.

આજે પણ ટોરટોમાં ડૉ. એન સોર્ડ નામના એક મહાનુભાવ રહે છે. એમણે પીડિત પશુ પંખી-ઓની સેવાને જ પોતાના જીવનનું મિશન બનાવી દીધું છે. તેમણે આજસુધીમાં કેટલાયે કંઈસાખ્ય રોગોથી પીડાતાં પશુ-પંખીઓને રોગ અને પીડાથી મુક્તિ અપાવી છે. ડૉ. એનનાં આ કરુણા-પ્રેરિત સેવા આહરી અને ઉપકાર-ઈલાજ કોઈ ધંધા તરીકે નથી ગણતા, તેઓ માત્ર પાણેશા પંખી પશુઓને જ નહિ, પણ જંગલી પશુ પંખીઓને ય પીડિત જોઈને એમની પણ તેઓ પૂરા સ્વસ્થ ન થાય ત્યા સુધી સેવા કરી જ કરે છે, અને નરવા થાય કે તરત છૂટા મૂકી દે છે. આવા રોગી પક્ષીઓને માટે ગમે તેવી દવાની જરૂર હોય તેમાં તેઓ મોઠગે હાથે ખરચ કરે છે અને ભારે જહેમત ઉઠાવે છે.

જંગલમાં એકવાર એમની નજર એક ધ્રુવડ પર પડી, એની પાંખોના મૂળ લવાયા હતા. એમણે એને ઉચકી લીધું. ઘેર આણીને તેના ધાવ ઘોલા. ઉપર પેનિસિલિન લગાડ્યું. કેટલાક દિનકથનો

આખા અને પૌષ્ટિક આહાર દ્વારા એને ધૂરુ-પાઈડું સ્વસ્થ કર્યું. જેણે તે નીરોગ થયું કે તરત જ તેને પાછું મુક્ત રીતે ફરવા માટે સ્વતંત્ર છોડી મૂક્યું.

સુપ્રસિદ્ધ પત્રકાર હેલિડેએ પોતાના સંસ્મરણોમાં ડૉ. એનની આ અદ્ભુત સેવા-વૃત્તિનો બારે માસિક પ્રસંગ ટાંક્યો છે. વાનગી દાખલ એક લેખએ: “ડોક્ટર સાહેબ એક કૂતરાને પોતાના ‘ઓપરેશન-ટેબલ’ પર સુવરાવીને બેઠા છે, આસપાસ વિવિધ પ્રકારના જોજોરા અને સોંધાઓ દ્રુમાં લઈને પરિચારિકાઓ બેઠેલી છે. કુત્રહલવણ હું નજીક ગયો. જોઈ છું તે ડોક્ટર સાહેબ એ કૂતરાની જાંઘમાંથી કાંચો કાઢી રહ્યા છે! પાછળથી મેં પૂછ્યું કે ‘ડોક્ટર સાહેબ! આપને આ કૂતરું ક્યાંથી મળ્યું આપ્યું?’ તેમણે જવાબ આપ્યો: ‘આજે સવારે જ્યારે ફરવા નીકળ્યો ત્યારે જેણે કે આ કૂતરું જોડગાતું લાગડાતું આપતું હતું અને રહીરહીને વારેવારે પોતાના પગ તરફ ભેંપા કરાવતું. હું જ્યારે એને પકડવા દોડ્યો ત્યારે તે બાળ્યું, પણ મેં તેની પાછળ દોડ્યા જ કર્યું. આખરે તે થાકી ગયું અને એક જગ્યાએ ખેરી ગયું. હું તેની પાસે પહોંચ્યો કે તરત તે પૂંછડી પટપટાવવા લાગ્યું. મેં તેને જોળામાં લીધું. અને જેણે કે તેની જાંઘમાં એક કાંચો ફીક ફીક ઉઠે સુધી ખેસી ગયો છે. મેં ધા વાળી જગ્યા પંખાળી કૂતરું મારે વિચાર સમજાયું અને મારી સાથે જ ઈસ્પિતાલ સુધી ચૂપચાપ આદ્યું આદ્યું...”

આ જ રીતે એકતાર તેઓ એક હરજીના બચ્ચાને લઈ આવ્યા. એને પગ વૂટી ગયો હતો.

એમણે હાકડુ ખેસાડી દીધું અને પનારટર મારીને મદિનાઓ મુઠી તેને પોતાના સત્તાનની જેમ પાથુ પોથુ સાથુ થયુ ત્યારે હરણુનો પનારટર પાટો છોડ્યો હવે તે સરસ રીતે ચાલી શમ્બુ હતુ. એ અમોઘ, મૂક હરણુ કેડુ પ્રકુલવદન હતુ 'વાર વાર તે પોતાની મર્મભરી આખોથી કૃતજ્ઞતા બરી દષ્ટિ ડોકટર તરફ દેખુ હતુ'—જણે કોઈ બાળક પોતાની માતા તરફ ન જોયુ હોય' પડુ નીરોમ અને સસકત ધર્મ ગયા પડી ડોકટર તેને પોતાની મોટરમા ખેસાડીને જગનમા છોડી આ યા અને પાછા ફર્યા ત્યારે ભારે અવાજે બોલ્યા, 'કેડુ જનરુ એ મિત્રારાને એની મા મળા કે નહિ'.

એક વાર એમણે એક 'ટયુમર'નો ઈલાજ કરેલો એ જ રીતે એક મેનાને વિટામિન બી-૧૨ના ઇન્જેક્શન આપીને રક્તાભિપ્તતાના વિનાશક રોગભયથી બચારી હતી એ મેના તો એમની સાથે એવી હળી ગઈ હતી કે વાર વાર જગલમા છોડી દેવા છતા તે વળીવળીને પાડી એમની પાસે જ આવી આવતી આ તો, પશુ પખીમા ઈલાજનુ વિગાન ધણુ જ પ્રાચીન છે સદૃશતા એ વિષય પર કેટલાય મથો છે. પાશ્ચાત્ય વિગાનમા તો પશુ ચિમ્સા (વેટરનરી સાયન્સ) સ્વતંત્ર વિગાન શાખા લેવે વિમ્સિત ધર્મ બૂધી છે, પશુ કયા ધધાદારી રીતે ચિમ્સા અને કયા હૃદયની 'મુલુ' ધધા ગેજે ચિમ્સા કરનારી બક્તિ પાસે પેનો પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ કેવાં ને ડોક્ટર અવનના હૃદયમા છે! બીજા કેને એવી ચિતા તથા કુરસદ છે કે જગનમાથી ગોતી-ગોધીને પીડિત પશુ પખીઓ લઈ આવે અને મૃન આકરી ચિમ્સા કરે.

એક વાર 'ન્યુયોર્ક ટ્રિબ્યુન હેરલ્ડ'ના સંવાદક વી કાલેવેએ ડોક્ટર સાહેબને પૂછ્યુ 'ડોક્ટર સાહેબ! આપે આપની આ 'હોમી' ઈંગ્લીશ પીલરી?'

ડોક્ટર સાહેબે જવાબ આપ્યો 'મારી પાસે ઈંગ્લીશ માટે રોજરોજ કેટલાય રોમીઓ આવે છે તેઓ પોતાની તકલીફ મટે છે અને હું એમની યથાસાધ ચિમ્સા પશુ કરું છું એ દિવસે કું અમરતો પપાગીમા પખો હતો મનમા ચિમ્સા વિષયક એ મુદ્દો થે જાયા કરતો હતો, પશુ સામે જારી હજ એ મકંથી વાર વાર ગીમાગીસ કરીને મારા

ધ્યાનમા ભગ પાડી રહી હતી મકંનીની બોનીમા કોઈ એવો કુચુ છાન હતો કે હું પ્રયત્ન કરવા છતાં એકામ મન વધ શમ્બો નહિ મારુ ધ્યાન પરાણે એ પક્ષી પર જ હતું હું વિચારતા લાગ્યો કે આ મૂચુ પખી કયા ચિમ્સિક પાસે જાય અને કેમ મરીને પોતાનો વ્યાધિ જણાવે? એ દિવસથી મે પશુપખીઓની સેવાને જ મારો 'ધર્મ' બનાવી લીધો છે જ્યારે હું કોઈ પશુ પક્ષીને મારી ચિમ્સા આપી નરણુ કરી દઉં છું ત્યારે મારા હૃદયને ગાદ સાત્વના મટે છે સસારની સમસ્ત સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ પડી થ આવી-આટલી સાત્વના કદાચ કોઈને નહિ મળતી હોય એવી મારી અનુભૂતિ છે.'

આને અમેરિકામા ડોક્ટર અવન એક મહાન સત તરીકે પ્રખ્યાત છે ધણી સરથાઓ એમને વખતો વખત પોતાના અનુભવો સમજાવતા આમ નિત કરે છે તેઓ હયા નિશાના હાનતા આલના દેવાનુ લેવા જ બની ગયા છે એમના શિષ્યોની મધ્યા ય આજે કોઈ એડી નથી ન્યૂયોર્કની 'ક્રોઓનોલિન્ગ સોસાયટી'ના ડોક્ટર વિયાનાઈ માસ લેવા પ્રાણીરોગવિશેષજ્ઞ પશુ એમના જ શિષ્યોમાના એ છે

હો અવનની આ હામીથી પશુ ચિમ્સા વિગાનને ધણો જ મોટો કાયદો થયો છે કેટલાયે રોગોના નિવૃત્ત કરી સકાયા છે અને કેટલીય યૂનો ઉકેલી સમઠ છે આ બધામા પખીઓના પક્ષાઘાત સનધે ને શોધ ધર્મ છે તે તો ધણી જ મૂલ્યવાન છે સામાન્ય રીતે તો પીબરમા પાગેલા પખીનુ માથુ મૂકી જાય છે અને પડી તે રીમાઈ રીમાઈને મરે છે પોતાની છત્રદયા પ્રવૃત્તિ દરમ્યાનમા આઠ અનેક કિસ્સાઓ ડા અવનને જોયા મળ્યા એમણે એ બધાનુ મુખ્ય વૈજ્ઞાનિક અભ્યસન મુકું અને ધણા પરિશ્રમને અંતે એ નિર્ણય પર આન્યા કે આ રોગ વખનુએ જાળકેના પક્ષાઘાત (પેરેસિસ) ને મળતો આવે છે રોમનુ મૂગ શોધવા ગયા તો પેરોપેગાઈન' નામની દવાનો ઉદ્ભવ થયો—આ દવા બાવ પક્ષાઘ તમાય ધણી નકમીર સાધી થઈ

નરસિંહ મહેતાનુ બજન માંથી જને ધણુ જ પ્રિય હતુ 'વૈષ્ણવજન તે તેને મ્હીએ ને પી-પરજી જણે રે' સાથે જ ડા અવન એવા જ

એક વેળાનું જન છે.

હવે એની જ એક બીજી વ્યક્તિની વાત નોંધીએ: એમનું નામ હતું કૃપારામ. બાળપણમાં જ કૃપારામના માબાપ મરી પરવારના. એક સપ્તે અમને પાળ્યા-પોષ્યા ને મોટા કર્યા. તેથી એમનું બાળપણ જ થોડા સમયે વીત્યું. પહેલાં તો તેઓ એ સપ્તેને પોતાના પિતા સમજતાંતા. પણ બપોરે એમને માબાપ મરી પરવારની ખબર પડી ત્યારે એમણે થોડાને જ પોતાના પિતા કહેવાનું શરૂ કરી દીધું. એમને નેટલા રાત્રી અને અસહ્ય થોડા મળતા, એ બધાને પોતાને ત્યાં લઈ જઈને તેઓ તેમની ચિકિત્સા-સુધારા કરતા અને તેમને તાજતંદુરસ્ત કરી દેતા. કાળી મજૂરી કરીને તેઓ જાણતા હતા અને 'વેટરનરી ડોક્ટર'ની ઉપાધિ મેળવી હતી. રાત દિવસ પથુ-પંખીઓની ચિકિત્સા કર્યા કરતા. જૂનની જેમ પૈસા રળતા પણ બમણે વેગે એ બધા થોડાઓની સારવારમાં ખરબી નાખતા. હજારો કમાવા, પથુ મર્યા ત્યારે કદન માટે ય રાત્રી પાછાં બચી નહોતી!

થોડાની ચિકિત્સા જ તેઓ મફત કરતાંતા એવું નહિ, પણ નેટલા દિવસ થોડા એમની પાસે રહેતા તેટલા દિવસે એને ખવરાવવા પીવગવવા અને ઝેટવી જ આત્મીયતાથી એને ખરેખર કરવા સુધાનું ય પોતે રાખી કરતા-મા પણ ઝેટવી માવજત બાળકની ન કરતી હોય! કૃપારામજી રીઝમાં રહેતા, પણ નાથદાસ લગી ધૂની-રખડીને રાત્રી થોડાઓ એકઠા કરવાની એમની 'હોબી' હતી.

પ્રતિભા સાથે બપોરે શુભ નિશા અને લગનનું પણ સામંજસ યજ્ઞ જાય છે ત્યારે વ્યક્તિના ગુણ કસ્ટરીની સુગંધની જેમ પ્રસરી જાય છે. કૃપારામજીની બાળકમાં એમ જ યહું. એમની ખ્યાતિ દૂર દૂર સુધી ફેલાઈ ગઈ, મસમોટા રાજ મહારાજાઓ એમને પોતાના થોડાઓની ચિકિત્સા કરવા બોલાવતા અને એ સાહુ-સેતની જેમ જ એમની કદર કરતા. સર્વ સાધારણજન તો એમને 'થોડા મહારાજ' જ માની પૂજતા!

કૃપારામજીને તો થોડાઓનાં દુઃખદે સાથે જ નિરખત હતી, પણ કાશીમાં શાલિગ્રામજી છે. તેઓ

તો શિવિયાં-દોગિયાંની પાસવાર સેવા આકરી કરે છે ને એમાં જ 'જિંદગીનું' ચરમ રહસ્ય સમજે છે. ઠોઢ વાર જોશો તો ગધેડાને પકડીને ઘેર લઈ જઈ લીંબડાનાં પાન લેકાળાને એનાથી ગધેડાની પીઠ પરનું ચાકું ધ્રુવે તો ઠોઢ વાર વળી ઠોઢ અસિધલ કૂતરાના પાયામાં એકાદ ચિતે જેમીને ફિનાવલ નાખતા જોશો.

લિવસબર તેઓ રખડતારામ-અર્થાં પથુ ઠોઢ રાત્રી મળી જાય-માણસથી માંડીને છોડી-મઠોડી લગીના-ત્યાં તેની સેવામાં લાગી જાય. અને છાલી બીજમાણ્યોનું તો નગર છે. બિખારીને તો શુ' પર ને ઠોડું એના સગાવડાલા? શાલિગ્રામ જ એમના સર્વેસર્વો. ઠોડું બંધે કેટલા ચે લોકોની અંતિમ પલેા એમની આત્મીયતામરી ગાદમાં પસાર થઈ દરી અને કેટલા લોકોના તેમજ અંતિમ સંસ્કાર પોતાના હાથે કરી દરી!

માણસોની જ વાત નથી, કૂતરા, ખીલાડા, ગધેડા, બળદ અને પંખી સુઢાંની-પ્રાણીમાત્રની સેવામાં તેઓ એવા તો લીન રહે છે કે તેઓને ન ઝોળખતા હોય તે બધા તો એમને ચોક્કસ પાગન જ માની બેસે!

પથુ પામવ માની બેસીએ તો ચે આવા આંગળીને વેરે ગળી શકાય એવા પગવાઓ પોતાનું ગાડપણ થોડું છોડી દેવાના હતા! કૃપારામજીને એક વાર એક રાત્રીએ બોલાવીને કહ્યું: 'ડોક્ટર સાહેબ, આમ વારવાર શોષાદામ રજાવાને બદલે અમારે ત્યાં જ 'વેટરનરી સર્જન' તરીકે રહી જાઓ ને. માફ કરજો, પણ આમ માંડાની જેમ એક જ વાત લઇને બેસો એ સાડું લાગતું નથી.'

કૃપારામજીએ દરીને જવાબ આપ્યો: 'વાત તો સાચી છે રાત્રી સાહેબ, પથુ હજી પૂરો ગાંઠો થઈ શક્યો નથી એની જ તો વિપદ છે ને! ઠોઢ પથુ કામ પૂરો રસ તો તે કામમાં બેલાઈ જતાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે-ગટ્ટર સમ્મ કરવાનું, અપ્સરાઓ સથિ રમણ કરવાનું, લગવાનની ભક્તિ કરવાનું...ગમે તે કામ હોય ને. આ વાત તો હરહાલમાં સનાતન સત્ય જેવી છે. અરધુપરધુ' બંધેલા કરતાં તો મૂળેશ અબણ સારો!' (ખૂલ દિ'દી દરવાજો)

પ્રતિશોધ

અદ્વાનંદ રસેલ

મારા પિતાજી મને પોતાના જૂતકાળની બાતીગળ બાતો અવારનવાર સંભળાવતા. એમની એક વાત તો હજુ પણ મને ખરાબર યાદ છે, અને જે વાત હું હજુદ્દ એ જ શબ્દોમાં આજે તમને સંભળાવું છું :

“એ વખતે હું ઓક્સફિલ્ડમાં લજીતો”તો. શેજ સાંજે ફરવા નીકળી પડતો. રસ્તામાં લગભગ હમેશ મને એક જૂદ પાદરી અને એમની દોકરી મળતાં. બંને થોડા પર સવાર થઈને ફરવાં નીકળતાં. જૂદ પાદરીનો ચહેરાધજો જ અવશરત માલમ પડતો. દોકરીની ઉંમર તો હશે ૧૬ લગભગ, પણ એનાં ચહેરા પર તારુવધની સ્વાભાવિક ચંચળતાને બદલે ચિંતાની રેખાઓ વિશેષરૂપે સ્પષ્ટ વરતાતી. એને ભેતાં જ સહેજે એવો પ્રશ્ન મનોમન ઊઠતો કે આ યુવતી પોતાના જીવનમાં કોઈવાર પણ હસી-પુસી અનુભવતી હશે કે ?

• “એક દિવસ તો મેં કુટુંબના માથાં મારા એક ભણેજ મિત્રને પૂછી નાખ્યું કે આ જૂદ પાદરી કોણ છે ? એમણે કહ્યું કે, ‘આ સેન્ટ સાઈનિસસ કોલેજના અધ્યક્ષ છે અને એમનું નામ છે બ્રાઉન. એમના જીવનની વીતક ભારે દુઃખ અને દર્દથી ભરપૂર છે ! જે દિવસોમાં બ્રાઉન કોલેજમાં ‘ફેલો’ હતો, એ દિવસોમાં રીવાજ એવો હતો કે ફેલો લગ્ન કરી શકે નહિ. લગ્ન તો કેવળ અધ્યક્ષ જ કરી શકે. આ દિવાને બ્રાઉને જ્યેમત ઉઘાડીને અધ્યક્ષ બનવાની તમામ લાવકાત મેળવી લીધી. બ્રાઉનનો એક પ્રતિરૂપી પણ હતો, તેનું નામ બ્લેન્સ. તે પણ અધ્યક્ષ બનવા ઈચ્છતા હતા. બરાબર ચૂંટણી વખતે જ બંને વચ્ચે લીધે રસાક્ષી યર્ષ. પરિણામ આનું ત્યારે જણાવું કે બ્રાઉન માત્ર એક જ વધારે મતથી જીતી ગયો હતો. પણ હારેલા બ્લેન્સના સાથીઓએ એની અક્ષર ફેસારી કે બ્રાઉનને જે એક મત વધારે મળ્યો

છે તે તેનો પોતાનો જ મત હતો. કમશાગ્યે આ વાત કોઈ પણ રીતે સાબિત પણ થઈ ચૂકી. પરિણામ એ આનું કે અપ્પાવકો અને વિદ્યાર્થીઓનો સમસ્ત સમૂહ હલચલી ઊઠ્યો અને રોષમાં આવી ગયો. બધાએ એકઠા મળીને અધ્યક્ષ સાથે અસહકાર કરવાનો નિર્ણય લીધો. અસહકારીઓએ આવી જ સભા બ્રાઉનની પત્નીને પણ કરવાને તબવીજ કરી, અશ્વપત્ત તે બાપકીનો આમાં કશો વાંક નહોતો. અપમાનનો કડવો ઘૂંટડો તે ઝાઝો વખત પી પણ ન શકી અને પોતાની એકની એક માસમ દોકરીને કેથેરિનને મૂકીને ચલ્યુ પામી. એ ચૂંટણી થયે ય વીસ વરસ થઈ ગયા, પણ આ બાપ-દોકરી હજુ આજે ય સમાજથી બદ્ધિબૂત છે.”

“હું તો આ વાત સાંભળીને અચંબો પામી ગયો. થોડા જૂદ પાદરીએ વિશ્વાસઘાત ક્યો એથી નહિ, પણ આ ઓક્સફિલ્ડનો આખો ય સમાજ કેવો તો ક્રોર અને ફૂર છે તે ખ્યાલે મને કમકમાતી દીધી. જે સમાજ પિતાના અપરાધ માટે સાથેસાથ એની નિરપરાધ અને કુમળી બાળકી ઉપર પણ ફંડનો બીપણ કોવડો વીંઝતા ય વ્યયકાય નહિ, તે સમાજ વિષે શું માનવું ? મારા મનમાં આ અપરિચિત દોકરી-જે પૂરી નિર્દોષ અને નિરપરાધ હોવા છતાં આ નિષ્કૃષ્ટ સભા ભોગવી રહી હતી-પ્રત્યે એક ભાતની સાહજિક સહાનુભૂતિ જાગી. એની સાથે માત્ર બે-ત્રણ બોલવાનો હું મોઝો થોડવવા લાગ્યો.

“અને એ મોઝા મળ્યો ય ખરો. એવું થયું કે એક દિવસે ટકેવંતો હતો ત્યાં મેં ‘બેથુ’ સામેથી કેથેરિનનો થોડો પૂરપાટ દોડતો જતો હતો. થોડે જ દૂર કેથેરિન પણ જાગીને ઉપર પડેલી ભેલામાં આવી. મને પરિચિતિનો તાગ મેળવતાં વાર ન લાગી. એ જ વખતે હું ત્યાં પહોંચી ગયો અને સંબાળ-

પૂર્વે તેને જાણ કરી. એમ જાણ્યું કે રાજની પેઠે તે આજે પણ ફરવા નીકળી હતી, પણ સ્વતામાં 'હોડ' નેમ' સેગર-સર્કસ'નો દ્વાથી પસાર થતો 'તો તે નેમ'ને થોડા બાકીએ ને તેણે પોતાની પીઠ પરના સવારને રહેતે ફેંડીને પૂરપાટ આઘતી પકડી. ડેથેરિનનો એક પગ તૂટી ગયો હતો. જુદું જ મહેન-તને; અતે એક કંઠાક પછી ડેથેરિનને ઈરિપનાવ પડેલીયી.

"બીજા દિવસથી હું તેની બાળ-કાઠવા રાજ ઈરિપનાસ જવા લાગ્યો. વખત જતાં અમારો સંબંધ ગાઢ થતો ગયો. અને એક દિવસે વાતવાતમાં જ મેં તેના પિતાના ગતજીવન વિષે પૂછી લીધું અને તેણે મને એ સંબંધી થયું થયું જણાવી વે દીધું:

"અધ્યક્ષ આઉન જુવાનીના દિવસોમાં ઘણા જ મરત અને મોજિસા માણસ હતા. કોમેજની ચૂંટણી પછી પાંચ અઠવાડિયામાં જ એમનું લગ્ન ડેથેરિનના બા-કુમારી મિફેડ-સાથે થયું. બીજા દિવસે લગ્ન સમારંભમાંથી છૂટા થઈને ન્યારે આઉન કોમેજના મધ્યમડમાં લાખલ થયા ત્યારે મોડું અચરજ એમણે એ અનુભવ્યું કે એક પણ વ્યક્તિએ એમને વંદન ન કર્યો કે ન તો કોઈએ અભિનંદન પાઠવ્યા, કોઈએ એમની નવોદા પત્ની સંબંધે પણ પૂછા ન કરી! એમણે બોલવાનો પ્રયત્ન પણ કરી ન્યોયો, પણ કોઈએ એમની સાથે જરા નેટલીય વાત ન કરી. આખો દિવસ આમ અપમાન સહીસહીને સાંજે ન્યારે તેઓ ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાં ઘેર પણ અપમાનનો બીજો ઝેર-આયો હાજર જ હતો!

"ઘેર પહોંચ્યા કે તરત જ એમને કોમેજના વિદ્યાર્થીઓનો એક પત્ર મળ્યો, જેમાં લખ્યું હતું કે: 'અમે તમે કરેલા ઘેર અનૈતિક અપરાધ માટે તમારો અસહકાર કરીએ છીએ જ્યાં સુધી તમે કોમેજના અધ્યક્ષ રહેશે ત્યાં સુધી કોઈ પણ તમારી સાંધે વાત સુદાં નહિ કરે. તમારાં પત્નીને પણ આ જ સળ કરીએ છીએ. તમે મિ. નેન્સનો હક છીનવી લીધો છે. આ કારણે, અમે તમને તમારા અપરાધી આત્માની અનૈત વેદના સહેવાને એકલા-

અટૂલા છોડી દઈએ છીએ.'

"અપરે કોમેજના વિદ્યાર્થીઓ અને 'ફોલો'ને સમજાવવા ઘણા પ્રયાસો કર્યા, પણ કોઈએ એ વાત કાને ન કરી તે ન જ કરી. મિ. નેન્સે તો સાથે સંભળાવી દીધું કે તપાસ થઈ ચૂકી છે, હવે વારંવારે તપાસ ન થઈ શકે. અપરે વધીસો અને જાન્યુઆરી મહ લીધી, પણ બહુ પાપીમાં! પ્રત્યેક વ્યક્તિ અધ્યક્ષ અને એમનાં પત્નીનો પકડાણો સુદાં ટાળવા લાગી, બધા એ જાન્યેથી દૂરના દૂર નાસવા લાગ્યાં!

ડેથેરિનને જન્મ દીધા પછી થોડા જ દિવસોમાં અધ્યક્ષનાં પત્ની ગુજરી ગયાં. દૂરનાં સુનાં અને એકાકી વાતાવરણમાં ડેથેરિન મોટી થઈ, તે જીન રહેવા લાગી. પિતાએ ઠીક ઠીક મહેનત કરી, પણ આપરે કોમેજના બંધિકારની વાત નીકરીથી છૂપી રાખી શક્યા નહિ. જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ તેના મનમાં પોતાના પિતાને નિર્દોષ સાબિત કરવાની અને બીજા બધા ઉપર બદલો લેવાની તત્તિ પ્રબળ થતી રહી.

"મેં ડેથેરિનની બધી વાતો સાંભળી. મેં એમાં મળી તરફની સલાહુર્થિ દર્શાવી અને એમ કહ્યું પણ ખરું કે પિતાના વેરીઓનો બદલો લેવાનો વિચાર બરાબર છે. પણ, ડેથેરિનને પગ સારો થયા પછી એ દિવસમાં જ આઉનનું અવસાન થયું. આ આકરિમક શત્રુ ડેથેરિન માટે એક અસહ્ય ઘટના હતી. અને, બરાબર આ પછી ત્રીજો જ દિવસે એક વિરમવ જનક ઘટના થઈ મઈ-આઉનના સોથી કદર વિરોધી ડૉ. ગ્રેટોરેક્સે આત્મકત્યા કરી!

"ગ્રેટોરેક્સ આઉનનો કદો શત્રુ હતો. ઉપરાંત ચૂંટણીમાં ન્યારે આઉનને સફળતા મળી ત્યારે ડૉ. ગ્રેટોરેક્સે જ એના વિજય બાબત શંકા ઉઠાવી હતી અને તપાસનો મુદ્દો જીત્યો કયો હતો. એના જ પ્રધાનથી એ જાણી શકાયું હતું કે, આઉને પોતે પોતાના નામનો મત પોતાને આપ્યો હતો.

"આઉનના શત્રુ પછી ત્રીજો જ દિવસે રાત્રિનાં ન્યારે નેન્સે ડૉ. ગ્રેટોરેક્સના બારણે ટકોરા માર્યા

ત્યારે કરી જ બાળ્ય ઘરમાંથી મળ્યો નહિ, પણ અંદર બતી બળતી જોઈને જોન્સે બારણું હડસેલીને ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. પણ, અંદરનું દ્રશ્ય જોઈને જ તે બળખીન ચર્મ ગયો! ડૉ. ગ્રેટોરેક્સ પોતાની ખુરશી પર મરેલા પડયા હતા અને એમની સામે સ્થાનિક પોલિસ-અધિકારી હિપર લખેડો એક સાત-આઠ પાનાનો પત્ર પડ્યો હતો! પત્રમાં એમણે લખ્યું હતું:

“આજે મારા જીવનનો હિંદસ પૂરો થાય છે. હું અને જાહન લગોટિકા મિત્રો હતા. યુવાવયમાં તે મારા કરતાં વધુ સાહસિક અને વીર હતા. અર્થનું બચુ” પદ મેળવવા માટે અમે બંને પ્રયત્નશીલ હતા, પરંતુ આ જ દિવસોમાં અમે બન્ને એવી પરિસ્થિતિમાં ફસાઈ પડ્યા કે જે સ્થિતિ એ પદથી સધળી રીતે વિપરીત હતી.

“એક તખ્તાકુવાળા સાથે અમારે ઝોળખાણ હતી. એને મુરિયલ નામે એક દેખાવડી પુત્રી હતી. કોઈકોઈ વાર મુરિયલ પણ દુકાને ખેસતી. મુરિયલની આંખો વિશાળ અને અદ્ભુત ચમકવાળી હતી. ધીમે ધીમે હું તેના પ્રત્યે આકર્ષિત થતો ગયો. અલગત, હું એ જાણતો હતો કે જે પદ પ્રાપ્ત કરવાને હું ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી રહ્યો છું તે પદ પર પ્રતિ જિંદગી યોગ્ય વ્યક્તિને માટે મુરિયલ જેવી પત્ની એક કદાચ જ સિદ્ધ થશે, છતાં જે હું એની દુકાને અંતર નવાર જવા લાગ્યો. ભગવાનની કૃપા જ હતી કે અમારી વચ્ચે કોઈ અનૈતિક સંબંધ ન થયો. હા, જાહન માટે નીતિ કે અનીતિનો કોઈ પ્રશ્ન જ નહોતો. જે સમયે હું પ્રેમ, શારીરિક આકર્ષણ અને નૈતિકતાના દંદમાં ફસાયો હતો, એ સમયે જ જાહને મુરિયલના હૃદયને કળને કરી છતી લીધું હતું, અને અતે પાપને પંથે તેને લઈ જઈને તેને બરજાદ કરી નાખી હતી. એકવેળે હું જ આ રહસ્ય જાણતો હતો અને આ જોઈને મને પારાવાર દુઃખ થયું હતું, મારી વ્યથાનો પાર નહોતો.

“મુરિયલ ઘર છોડીને બાગી ગઈ. ઇસ્પતા-લમાં તેને એક છોકરા આપ્યો. પરંતુ, જાહને કદી પણ તે બાળત કદ્યું પણ જાણવાની પરવા સરખી ન કરી. હું પણ તેને તે ન કદી શક્યો, કારણ કે જે મુરિયલને આપીયે વાત ગુપ્ત રાખવાનું વચન આપેલું. મુરિયલ જાહને ‘એટલું બધું આહતી હતી

કે તે તેને કોઈપણ પ્રકારે વિપત્તિ કથા સંભળાવીને દુઃખી કરવા નહોતી ઇચ્છતી. અને પછી ડેટલાક દિવસો બાદ જૂખ અને બીમારીથી મુરિયલ અને તેનો પુત્ર બંને મરી પરવામાં.

“હું જાહનનું પાપ પ્રગટ કરી શક્યો નહિ, પણ મેં એને આ પાપનો દંડ દેવાનું તો મક્કમ રીતે મનમાં નક્કી કરી રાખ્યું અને મારા જીવનનો હિંદસ જ એ રહ્યો કે ગમે તેમ પણ તેને કૃતરાત્ર મોતે મરવાને વિવશ કરી હઉં. ચૂંટણી વેળાએ મને મોકો મળી ગયો. હું ઇચ્છત તો જોન્સ વિજયી થઈ શકત. પણ, મેં વિચાર્યું કે આ તકનો લાભ લઈને જાહનને દંડ દેવો જોઈએ. તેથી મેં તેના જ નામથી એક મત નાખ્યો. મારા જેવો આદર્શવાદી માણસ આપું કામ કરી શકે છે એવો કોઈને વિચાર સરખો પણ ન આવે! મેં જ ફરીથી મતની ચકાસણીને પ્રસ્તાવ મૂક્યો અને સિદ્ધ કરી આપ્યું કે જાહને પોતે જ પોતાનો મત દબને મોકું પાપ કદ્યું છે, પછી પણ મેં જ જાહનના પૂર્ણ અસહકારની યોજના ઘડી કાઢી. અમ મેં જાહનને જિંદગીભર અપમાનની ભડી પર મોકાતો કરી મૂક્યો! યહુ એમ જ! પૂરા વીસ વરસ સુધી આ બંદીમાં જ તે બલ્યા કર્યો અને આખરે રાખ થઈ ગયો. જાહન જ નહિ, તેની પત્ની પણ આ આગમાં જ મોકાઈ. જેમ જેમ તેનું મૃત્યુ નજીક આવતું ગયું તેમ તેમ મને ધણો આનંદ થતો ગયો. મનમાં હું કહેતો: ‘મુરિયલ તારો બદલો ચૂકતે થઈ રહ્યો છે.’

“જાહનની એકમાત્ર પુત્રીની જીવનન્યાયી વેદના જોશ-જાતી છું અદકો પ્રસન્ન થતો’તો મેં તો મારા જીવનમાં પ્રેમના આનંદનો અનુભવ નથી લીધો, પણ ધૂણીનો આનંદ હું જાણું છું. અને, એ ફર આનંદનો મેં જિંદગી આખી શરપટે ઉપયોગ કર્યો છે. પણ, જાહનના મૃત્યુની સાથે જ મારા આનંદનું એકમાત્ર સંધન—મારા આનંદનો એકમાત્ર વિષય હવે સમાપ્ત થયો છે. અને તેથી આજે હવે મારા નિરુદ્ધ જીવનનો હું જાતે જ અંત આણું છું. હવે હું નરકમાં સ્થાયી સ્થાન પામીશ. મારો વિશ્વાસ મને આશાની યારી આપી રહ્યો છે કે ત્યાં પણ મને જાહનની મુલાકાત થશે. અને જો નરકમાં ન્યાય હોય તો હું જાહન અને તેના પરિવારને નિરંતર પીઠા કરીશ.”

ગાડાવાળો રૈકવ

સંત્યાનંદ

શરદની અજવાળી રાત હતી. મણિ જડિત કનક-ત્રૈયા ઉપર મહારાજ જનશ્રુતિ લેટી રહ્યા હતા. એમને વિચાર આવ્યો: ‘બસ, હવે તો આ ચરાચર વિશ્વમાં મારા જેવો તેજસ્વી માણસ કોઈ નથી. પૃથ્વીથી માંડીને તે દેવલોક સુધી મારી યશ-પતાકા છીડી રહી છે. મારો મહિમા સકલ લોકમાં આપી વળ્યો છે.’

આવા આવા વિચારોમાં મહારાજ જન-શ્રુતિ કોણે જાણે કયાં સુધી ખોવાયેલા રહેત. પણ એવામાં બન્યું એવું કે બરાબર એ જ સમયે આકાશ-માર્ગે બે રાજહંસો દેખાયા. બંને પરસ્પર વાતચીત કરી રહ્યા હતા. એક રાજહંસે કહ્યું: ‘ભાઈ! આ જ તો મહારાજ જનશ્રુતિનું રાજ્ય છે, એમનો જ આ પ્રદેશ. અહીં આવવામાં આપણે ભારે મોટી ભૂલ કરી બેઠા છીએ. જો તેઓ આપણા ભણી જોશે તો એ એમના લોકોત્તર તેજના પ્રભાવથી આપણે બળીને રાખ થઈ જઈશું.’

બીજાએ જવાબ આપ્યો: ‘ના ભાઈ, ના. હવે એ ભય રહ્યો નથી. પેલા પ્રજ્ઞાતાની ગામ-ખેડુ રૈકવ મુનિએ પોતાના જ્ઞાનના તેજથી મહારાજના તેજને ક્ષીણ કરી નાખ્યું છે.’

મહારાજ જનશ્રુતિએ આ સાંભળ્યું ને એમને આખી રાત હંસોની વાત વળી વળીને યાદ આવ્યા કરી ને મન-અંતરને ઉદ્વિગ્ન કરતા રહી. સવાર પડ્યું ન પડ્યું ને એમણે દૂતોને દોડાવ્યા કે: ‘જાઓ, અને ગાડાખેડુ રૈકવનો પત્તો મેળવી લાવો!’ જૂન શોધખોળને અતે પ્રજ્ઞાતાની રૈકવના દર્શન તો થયા, પણ રાજ-

દૂતોને જોવા છતાં રૈકવે તટસ્થ અને અસ્પૃશ્ય ભાવે કંડી લીધું: તમારા મહારાજ મને મળવા છાંછે છે ને? એમને અહીંયાં જ મોકલી દો.’

દૂતોએ જઈને મહારાજને નિવેદન કર્યું: ‘મહારાજ! પ્રજ્ઞાતાની રૈકવ મુનિએ તો કથા-કારવ્યા વિના જ અમારા મનની વાત જાણી લીધી અને ખુદ આપને જ ત્યાં મળવા બોલાવ્યા છે.’

તે ને તે વખતે ખુદ મહારાજ જ છસો ફૂજળી, ધારીલી અને સુપુષ્ટ ગાયો, એક રત્ન-ખચિત મુવણું-માળા અને શ્રેષ્ઠ અશ્વોવાળો એક અમૂલ્ય રથ લઈને રૈકવની સેવામાં ઉપસ્થિત થઈ ગયા અને નિવેદન કર્યું: ‘મુનિવર! આપ મારો આ અકિંચત ઉપહાર સ્વીકારીને મને અનુગૃહિત કરો અને મને પરમ દેવત પરમાત્માનું જ્ઞાન કરાવો, જેમની ઉપાસનાથી આપ આટલા તેજસ્વી બન્યા છો.’

રૈકવે મહારાજ ભણી દૃષ્ટિ ફેંકી અને કહ્યું: ‘રાજન્! તમને પ્રજ્ઞાતાની દીકરા હઈ સકાય નહિ. તમે એને લાયક પાત્ર નથી.’

એક તદ્દન માગૂલી ગાડીવાળો ખાગલ આ રીતે વાત કરે છે તે જોઈને મહારાજ સંભારે તો ઘણા જ કોપાયમાન થયા, પણ પછી મહા-પરાજ્ઞે ભારે ધૈર્ય દાખવીને બીજી જ કણે ક્રોધ શાંત કરી વિચારવા માટે રાજધાની પાછા આવી પહોંચ્યા. એમણે વિચાર કર્યો કે: ‘કદાચ પ્રજ્ઞાતાને જેવા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનના બદલામાં મારો ઉપહાર તુચ્છ છે એ કારણે મુનિ મને અપાત્ર માનતા હોય.’

પરિણામ એ આનંદ' કે બીજી વાર તેઓ બમણો ઉપહાર અને સાથે ચોતાની રૂપવતી કન્યાને પણ મુનિ પાસે લઈને ઉપસ્થિત થયા અને પ્રાર્થના કરી: 'મુનિવર! આ કન્યા આપની સેવામાં સમર્પિત છે. આ ઉપહાર પણ આપને ચરણે ધરું છું. આપ અને પેલું જ્ઞાન આપો.'

રૈકવે ચોતાની સામે આ રાજમી વૈભવનો અપાર નિધિ જોયો અને જોમના માનસિક સંતાપનો પાર ન રહ્યો. જોમણે મહારાજ તરફ અશય દ્રષ્ટિ ફેંકીને કહ્યું: 'હે મૂઢ રાજા! તમે રાજમી વિલાસનું પ્રદોશન આપી મારા અંતઃકરણને છળવા આવ્યા છો? જાઓ, મારી સામેથી દૂર જાઓ, ખસો.'

મહારાજ જનશ્રુતિના અંતઃકરણમાં માર્મિક ઘા લાગ્યો. ક્રિતવ્યમૂઢ થઇને તેઓ જિભા રહ્યા. રાજકન્યાની આંખોમાંથી અપમાન અને કંટાળાના માર્ગો આંસુની ધારા આવી. રૈકવ મુનિને આ નિર્દોષ રાજકન્યાના આંસુથી છાયેલા મુખમંડળને જોઈને દયા આવી ગઈ. જોમણે રહસ્યવાંછુ માનસને સમાધાનની અશ્રુત ચેતના દીધી: 'ઐશ્વર્ય-મદથી મૂઢ થયેલા હિ રાજા! તમે જોમ માનો છો કે તમારા અપાર ઐશ્વર્યના

બળથી તમે બધું જ કંઈ ખરીદી શકો છો? અને એ વિચારે તમે મને કાંચન અને કામિનીનું પ્રદોશન દેખાડો છો? તમે એ નથી જાણતા કે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ મુદ્ધ સાત્વિક હૃદયથી જ થઈ શકે છે. આત્મજ્ઞાન તો મનુષ્યની તપસ્યાનું ફળ છે. એ ખરીદી શકાતું નથી, તેમ જ વેચી શકાતું પણ નથી. મનુષ્યના કર્મની એ કમાણી છે. મન, વચન અને કર્મ દ્વારા જે આત્મ-સૌરભ માણસ સંપાદન કરે છે એ જ આત્મજ્ઞાન છે, એને મનની અંદર રોધવાનું છે, બહાર નહિ. રાજા! આ રહસ્ય સમજો અને સુમનન, સુવચન તેમ જ સુકર્મ દ્વારા અંતઃકરણમાં એવો રીપક ચેતાવો કે જેથી માત્ર તમારો જ નહિ પણ કોટિ કોટિ વ્યક્તિઓનો માર્ગ પણ અજવાળી શકે. જાઓ, શ્રદ્ધાજ્ઞાનની હીક્ષા દર્શ શકાતી નથી, લઈ શકાતી પણ નથી.'

શ્રદ્ધાજ્ઞાનના આ રહસ્યોદ્ઘાટનથી મહારાજ જનશ્રુતિનાં જ્ઞાનચક્ષુ ખૂલી ગયા અને તેઓ ચોતાની ભૂલની સમા મારગવા માટે ગાડાવાળા રૈકવના ચરણોમાં હૃદયની તમામ શ્રદ્ધાથી ગૂંડી પડ્યા.

પાન ૧૮થી આગળ] પહે અને નિરીક્ષણનું કાર્ય બાણ પર જ રહી જાય.

(૩) નિરેધાત્મક બાવેલ પ્રગટીકરણ: આત્મ-દયા, શુરસો, યંકા, ભય, કંટાળો, અ-વિશ્વાસ, ઈર્ષ્યા વગેરે માણસની નળનાદ્યો પણ મુખ્ય ભાગ બનવે છે.

(૪) અમર્પાદિત વાયાળતા: ગમે તે માણસો સાથે ગમે ત્યાં, ગમે તેમ બોલવું એ દુર્ગુણ છે. આવા માણસ બીજું કોઈ ન હોય ત્યારે પણ એકલા બનકા કરે છે. મોન એક સુતર છે જે નિરીક્ષણને

માટે માણસના મગજને સ્થિર બતાવે છે.

(૫) સ્વવિચાર પ્રધાનવૃત્તિ: ચોતાના વિચારો મુજબ જ બીજી વસ્તુને રૂપ આપવું-આ બાબત કેઈપણ વસ્તુ વિશે નિરપેક્ષ રીતે જોવાની અશક્તિ બતાવે છે.

(૬) પરવિચાર પ્રધાનવૃત્તિ: આ રીતિમાં માણસ બીજા લોકો ચોતાને વિશે પુરું વિચારો તેવી જ ચિંતા કરી કરે છે.

આમ ઉપર વર્ણવેલા અવગુણો દર દેવોની યકાય તે જ માર્ગ નિષ્કંટક થાય અને આથી જ આ અવગુણોનું જ્ઞાન આવશ્યક હતું. (ક્રમશઃ)

ગાડાવાળો રૈકવ

સંત્યાનંદ

શરદની અજવાળી રાત હતી. મણિ જડિત કનકશૈયા ઉપર મહારાજ જનશ્રુતિ લેટી રહ્યા હતા. એમને વિચાર આવ્યો: ‘બસ, હવે તો આ ચરાચર વિશ્વમાં મારા જેવો તેજસ્વી માણસ કોઈ નથી. પૃથ્વીથી માંડીને તે દેવલોક સુધી મારી યશ-પતાકા છીડી રહી છે. મારો મહિમા સકલ લોકમાં વ્યાપી વળ્યો છે.’

આવા આવા વિચારોમાં મહારાજ જન-શ્રુતિ કોણ બેઠો ક્યાં સુધી જોવાયેલા રહેત. પણ એવામાં બન્ધુ એવું કે બરાબર એ જ સમયે આકાશ-માર્ગે બે રાજહંસો દેખાયા. બંને પરસ્પર વાતચીત કરી રહ્યા હતા. એક રાજહંસે કહ્યું: ‘ભાઈ! આ જ તો મહારાજ જનશ્રુતિનું રાજ્ય છે, એમનો જ આ પ્રદેશ. અહીં આવવામાં આપણે ભારે મોટી ભૂલ કરી છેકા છીએ. બે તેઓ આપણા બહી ભેથે તો એ એમના લોકોનાર તેજના પ્રભાવથી આપણે બળીને રાખ થઈ જઈશું.’

બીજાએ જવાબ આપ્યો: ‘ના ભાઈ, ના. હવે એ ભય રહ્યો નથી. પેલા પ્રજ્ઞાનની ગાડા-ખેડુ રૈકવ મુનિએ પોતાના જ્ઞાનના તેજથી મહારાજના તેજને દીણું કરી નાખ્યું છે.’

મહારાજ જનશ્રુતિએ આ સાંભળ્યું ને એમને આખી રાત હંસોની વાત વળી વળીને ચાદ આવ્યા કરી ને મન-અંતરને ઉદ્વિગ્ન કરતા રહી. સવાર પડ્યું ન પડ્યું ને એમણે દૂતોને ટોડાવ્યા કે: ‘ભાઈઓ, અતે ગાડાખેડું રૈકવનો પત્તો મેળવી લાવો!’ ખૂબ શોધખોળને અંતે પ્રજ્ઞાનની રૈકવના દર્શન તો થયા, પણ રાજ-

દૂતોને એવા છવાં રૈકવે તટસ્થ અને અસ્પૃશ્ય આવે કહી દીધું: ‘તમારા મહારાજ મને મળવા ઇચ્છે છે ને? એમને અહીંયાં જ મોકલી દો.’

દૂતોએ જઈને મહારાજને નિવેદન કર્યું: ‘મહારાજ! પ્રજ્ઞાનની રૈકવ મુનિએ તો કહ્યા-કારવ્યા વિના જ અમારા મનની’ વાત ભણી લીધી અને ખુદ આપને જ ત્યાં મળવા બોલાવ્યા છે.’

તે ને તે વખતે ખુદ મહારાજ જ છત્તો દૂગળી, લાટીલી અને સુપુટ ગાયો, એક રત્ન-અશિત મુવણ-માળા અને શ્રેષ્ઠ અધોવાળો એક અમૂલ્ય રથ લઈ ને રૈકવની સેવામાં ઉપ-સ્થિત થઈ ગયા અને નિવેદન કર્યું: ‘મુનિવર! આપ મારો આ અકિચન ઉપહાર સ્વીકારીને મને અનુગૃહિત કરો અને મને પરમ દેવતા પરમાત્માનું જ્ઞાન કરાવો, જેમની ઉપાસનાથી આપ આટલા તેજસ્વી બન્યા છો.’

રૈકવે મહારાજ ભણી દૃષ્ટિ ફેંટી અને કહ્યું: ‘રાજન્! તમને પ્રજ્ઞાનની દીક્ષા હઈ શકાય નહિ. તમે એને લાયક પાત્ર નથી.’

એક તદ્દન મામૂલી ગાડીવાળો પાગલ આ રીતે વાત કહે છે તે જોઈને મહારાજ કણભર તો ઘણા જ કેાપાયમાન થયા, પણ પછી મહા-પરાણે ભારે ધૈર્ય દાખવીને બીજા જ ક્ષણે કોપ થાંત કરી વિચારવા માટે રાજધાની પાછા આવી પહોંચ્યા. એમણે વિચાર કર્યો કે: ‘કદાચ પ્રજ્ઞાન જેવા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનના બદલામાં મારો ઉપહાર તુચ્છ છે એ કારણે મુનિ મને અપાત્ર માનતા હોય.’

પરિણામ એ આબ્ધુ' કે બીજી વાર તેઓ બમણો ઉપહાર અને સાથે પોતાની રૂપવતી કન્યાને પણ મુનિ પાસે લઈને ઉપસ્થિત થયા અને પ્રાર્થના કરી: 'મુનિવર! આ કન્યા આપની સેવામાં સમર્પિત છે. આ ઉપહાર પણ આપને ચરણે ધરું છું. આપ મને પેલું જ્ઞાન આપો.'

રૈકવે પોતાની સામે આ રાજગ્રી વૈભવનો અપાર નિધિ જોયો અને એમના માનસિક સંતાપનો પાર ન રહ્યો. એમણે મહારાજ તરફ સરોષ દષ્ટિ ફેંકીને કહ્યું: 'હે મૂઢ રાજા! તમે રાજગ્રી વિલાસનું પ્રદોશન આપી મારા અંતઃકરણને છળવા આવ્યા છો? જાઓ, મારી સામેથી દૂર જાઓ, ખસો.'

મહારાજ જનશ્રુતિના અંતઃકરણમાં આર્મિક ધા લાગ્યો. ઠિકતવ્યમૂઢ થઇને તેઓ જીભ રહ્યા. રાજકન્યાની આંખોમાંથી અપમાન અને ઠડુણના માર્ગો આંસુની ધારા આવી. રૈકવ મુનિને આ નિર્દોષ રાજકન્યાના આંસુથી છાયેલા મુખમંડળને જોઈને દયા આવી ગઈ. એમણે રહસ્યવાંછુ માનસને સમાધાનની અમૃત ચેતના દીધી: 'ઐશ્વર્ય-મદથી મૂઢ થયેલા હે રાજા! તમે એમ માનો છો કે તમારા અપાર ઐશ્વર્યના

બળથી તમે બધું જ કાંઈ ખરીદી શકો છો? અને એ વિચારે તમે મને કાંચન અને કામિનીનું પ્રદોશન દેખાડો છો? તમે એ નથી જાણતા કે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ શુદ્ધ સાત્વિક હૃદયથી જ થઈ શકે છે. આત્મજ્ઞાન તો મનુષ્યની તપસ્ચાતુ' કળ છે. એ ખરીદી શકાતું નથી, તેમ જ વેંચી શકાતું પણ નથી. મનુષ્યના કર્મની એ કમાણી છે. મન, વચન અને કર્મ દ્વારા જે આત્મ-સૌરભ માણસ સંપાદન કરે છે એ જ આત્મજ્ઞાન છે, એને મનની અંદર શોધવાતું છે, બહાર નહિ. રાજા! આ રહસ્ય સમજે અને સુમનન, સુવચન તેમ જ સુકર્મ દ્વારા અંતઃકરણમાં એવો દીપક ચેતાવો કે જેથી માત્ર તમારો જ નહિ પણ કોટિ કોટિ વ્યક્તિઓનો માગ પણ અન્વવાળી શકે. જાઓ, બ્રહ્મજ્ઞાનની દીક્ષા હઈ શકાતી નથી, લઈ શકાતી પણ નથી.'

બ્રહ્મજ્ઞાનના આ રહસ્યોદ્ઘાટનથી મહારાજ જનશ્રુતિનાં જ્ઞાનચક્ષુ ખૂલી ગયા અને તેઓ પોતાની જીલ્લી ક્ષમા માગવા માટે ગાઢાવાળા રૈકવના ચરણોમાં હૃદયની તમામ શ્રદ્ધાથી જૂકી પડ્યા.

પાન ૧૮થી આગળ] ૫૩ અને નિરીક્ષણનું કાર્ય બાજુ પર જ રહી જાય.

(૩) નિર્ગેષાત્મક ભાવેનું પ્રગટીકરણ: આત્મ-દયા, ગુરુસે, યજ્ઞ, ભય, કંટાળો, અ-વિશ્વાસ, કૃષ્ણી વગેરે માણસની નળજાઈઓ પણ મુખ્ય ભાગ બનવે છે.

(૪) અમર્યાદિત વાચાળતા: ગમે તે માણસે સાથે ગમે ત્યાં, ગમે તેમ ગોલવું એ દુર્લભ છે. આવા માણસ બીજું કોઈ ન હોય ત્યારે પણ એકલા બેઠકા કરે છે. મોન એક સુટેવ છે જે નિરીક્ષણને

માટે માણસના મગજને સ્થિર બનાવે છે.

(૫) સ્વવિચાર પ્રધાનવૃત્તિ: પોતાના વિચારો મુજબ જ બીજી વસ્તુને રૂપ આપવું-આ બાબત કોઈપણ વસ્તુ વિશે નિરપેક્ષ રીતે જોવાની અશક્તિ બતાવે છે.

(૬) પરિવચાર પ્રધાનવૃત્તિ: આ સ્થિતિમાં માણસ બીજા લોકો પોતાને વિશે શું વિચારશે તેની જ ચિંતા કર્યા કરે છે.

આમ ઉપર વર્ણવેલા અવગુણો દર હટાવી શકાય તો જ માર્ગ નિષ્કટક થાય અને આથી જ આ અવગુણોનું જ્ઞાન આવશ્યક હતું. (ક્રમશઃ)

પ્રકરણ ૧૭—કેદારનાથ

પવાણીની 'અડધ' પછી પરિશ્રમ નહિ હોય એમ માનતો હતો ત્યાં તો હજી એ ત્રણ માર્ગની 'અડધ' ખીજ પ્રભાતે નીકળી. પવાણી અગિયાર હજાર ફૂટ હતું છી તે આ અડધ બાર હજાર ફૂટ સર્ધ નવ છે. અડધને અંતે પાંચ માર્ગ સુધીનો માર્ગ પર્વતોના શિખરે ઉપરથી જ નવ છે. શિખરોની પહોળાઈ વીસથી ત્રીસ ફૂટની હતી. આ શિખર માર્ગ અરધો ઉત્તરમાં અને પછીનો અરધો પૂર્વમાં નવ છે. પર્વતની રોચ હોવાથી પાણી ક્યાં વ મળતું નથી. વચ્ચે એક પરમ આવે છે તે નીચેની ખીણમાંથી પાણી લાવતે પાવ છે. આ પર્વતશિખરે ઉપર કાયમી વરસાદ કે ઝાકળ પડવાને લીધે તે લીલાભ રહે છે અને યાત્રીઓને આલવા માટે લાંબો લીલો પટ્ટાગલીઓ બિઝાવ્યો લાગે છે. આ ઘાસમાં લાવ, પીળાં, વાદળાં અને ધોળાં ફૂલો ખીણમાં છે. લાલ ફૂલો લાલભડક પજુ હતો અને કાળા પડતાં પજુ હતાં. પીળાં ફૂલો બાળસૂઈમુખી નેપાં લાગતાં હતાં. તેમની ઉપર મધમાખીઓ ગજુમણી હતી.

સૂર્યોદય યદ્યપે કિરણો દેખાય તે પહેલાં જ ઇશાન્ય ખૂણમાં વીસેક માછલ દૂર આવેલા કેદારનાથનાં દિમશિખરે ઉપર પ્રભાતનાં પ્રથમ રવિ-

હિમાલયના હૃદયમાં

‘યાત્રી’

કિરણોનાં દર્શન થયાં. આંત્રીનાં શિખરોને સોનાતો દોળ ચડાવ્યો હોય તેવા ઉગ્ગવળ પ્રકાશ બન્યો. ધીરે ધીરે સૂર્યોદય ચતાં તેણે એકાદ કલાક સુધી બાર હજાર ફૂટની જિયાઈએ વરતાતી ઠંડીમાંથી રક્ષણ આપ્યું. સ્વચ્છ, પ્રસન્ન વાતાવરણમાં કુંદોળાં સૂર્ય-કિરણો બીડાજન કરતાં રહ્યાં. પંડી પર્વતોની ખીણમાં સુતેલાં વૃદ્ધ વાદળોએને આ બાળકિરણોએ ગ્રહાડ્યાં. વાદળાં ધીરે ધીરે ગ્રહ્યાં અને તેમણે પૂરી આળસથી જીવે ચડવા માંડ્યું. આણું નેધારોદય એ તણુ કલાક ચાલ્યું. દરેક કુંદોળાની ખીણમાંથી આ સ્વેતસ્વામ વાદળોનાં યાંત્રાઓ જીવે ચડતા જ ગયા. મહાન અરણ્યમાં દારવાનળ પ્રગટતાં તેના ધુમાડા આકાશમાં જતા હોય તેવું દર્શ્ય ઉત્તરથી ઇશાન્ય ખૂણા સુધીમા સરળાયું. દરેક વાગ્યા સુધી ઉત્તરનાં દિમશિખરે સૂર્યાતપમા ચળકતાં હતાં, પજુ પછીથી સ્વમંદ્ય વાદળોએએ આકાશી અંદરવો પાખો એટલે દિમશિખરે દેખાતાં બધ થયાં. પરંતુ તેને સારે પકાડેની ખીણો, તેમાં પડેલી દિમસરિતાઓ અને પર્વતીય જૂતળ ઉપરથી મેધાવહાન ઉપડી જતાં પુશ્તીની છાંયતું અન્ય પ્રકારનું સૌન્દર્ય પ્રકટ્યું. આકાશી અંદરવામાં બાંકું પારીને સૂર્ય કિરણોનો ધોધ કયાંક નીચે પડતો ત્યારે કેદારનાથની દિમસરિતાઓ અતિ ઉગ્ગવળ બાસતી. બાર હજાર ફૂટ જી.આ પર્વતોનાં શિખરે ઉપરથી પાંચ માર્ગ સુધી જતી સાકડી કેડી ઉપર ચાલતાં, કેવળ પગનજેની જમિ દેખાતી અને તે સિવાય દરે દિશામાં—ચારીઓન દેહથી પજુ નીચે આકાશ જ દેખાતું. ડાબે, જમણે, ઉપર, નીચે, દિશાઓમાં, દિશાસધિઓમાં, દેખાતું આકાશ અને કેવળ આકાશ યાત્રીને ગંધર્વલોકના પ્રવાસની પ્રાન્તિ ઉપજવતું હતું. શિખરોની બંને ખાણોએ કયાંક ધીમા તો કયાંક રીધા ટાળવાથી

હતી. સમીપવર્તી પહાડોની ખીણોમાં કવચિત ખર-
ફનાં ગચિયાં પીગળ્યા વિનાનાં પડયાં હતાં. ત્રણેક
માઈલનું ચડાણ અને પાંચેક માઈલનો શિખરપ્રવાસ
પૂરો થયો. રસ્તો સરસઝાટ નીચે ઊતર્યો અને પહાડને
રવાળની જેમ કે પોડાનાળની જેમ ડોરેલા રથાને
આવ્યો. અહીં ચાની દુકાન હતી. આ ઢાળવાળા
રસ્તામાં વરસાદથી ચીકણી માટીમાં અનેક બાનીઓ
લપરોતે પડેલા તેના લક્ષરકા દેખાતા હતા.

દરથી મગ્નુચટી દેખાઈ. સાધારણ વૃક્ષોનું કૂલવન
વટાવતાં હંમણાં ત્યાં પહોંચ્યો એમ લાગ્યું. પણ
પહોંચતાં પૂરો દોઢ કલાક થયો. આ વન જાણુડિયા
વાદળી રંગનાં ફૂલોથી લચી પડ્યું હતું. ઝાડ ઉપર
ફૂલ, નીચે ફૂલ, માગેમાં ફૂલ અને પગ નીચે કચરાવા
ખીંડે પણ ફૂલ. સંસ્કૃત ઈરિ જે છે.

‘ નૈસર્ગિકી સુરભિલુ: કુસુમરુપ સિદ્ધા

મૂર્ધ્નિ રિધતિ નં ચરણૌરવ તાડનાનિ ।

[સુગંધી પુષ્પોની સ્વાભાવિક સ્થિતિ મસ્તક
ઉપર હોય છે; કચરાવાની-છંદાવાની નહિ]

પરંતુ અહીં તો ફૂલોને કચરીને જ આગળ
વંધવાનું હતું. બે માઈલ સુધી આ પુષ્પનીથી
વચ્ચેથી માગે આવ્યો. એક સ્થળે ઘટાદાર વૃક્ષોમાં
દંકાયેલી હિમસરિતા આવી. વૃક્ષોનો ઘેરો ઊંચો,
સૂકાં પાંદડાંની ચાદર તથા ધૂળ વગેરેને લીધે ખરફ
પીગળે તેમ ન હતો એટલે સૂરત બની તે પડી હતી.

આ પાંચ માઈલની શિખરયાત્રામાં પેલાં વાદળાં-
ઓની સાથે ચિત્ત પણ આકાશમાં ચડી ગયું. હોય
તેમ ઉદ્ધસિત હતું. આકાશી પ્રવાસ, કેદારનાથના
સ્વર્ણસિખરોનું સુદર્શન, અદર્શન અને પુનર્દર્શન,
મેઘસ્તંભોનું આરોહણ અને તેથી આકાશમંડપને
ટેકવવા જેવા કરેલા સ્તંભોની ચોજના, વ્યોમવિતા-
નમાં બંગ પાડીને નીચે અવતરતો રવિકિરણ પ્રભાત,
હિમસરિતાની ચિરનિદ્રા, રંગીન પુષ્પોથી ખચિત
શ્યામજ શૂંભિકા, પર્વતે પર્વતે જાવાતપની કુણ્ડલણી,
નીલ પુષ્પમય વનરાજિ—આ બધાનો સામગ્રી પ્રભાવ
એ થયો કે પૃથ્વી સાથેના કોઈ સંબંધની ખાનગી
કદપના પણ ન રહી અને સદેહે સ્વર્ગવાસ થતો

હોય તેમ ચિત્તમાં દશે દિશાવ્યાપી અનંત આકાશનું
અસ્તિત્વ અનુભવાનું હતું.

બાર વાગે મગ્નુચટીએ આવ્યો. અહીંથી ત્રિજુગી
નારાયણ ચાર માઈલ નીચે છે. આખો માગે સીધા
ઊતારનો છે. બાર વાગ્યાથી જ વરસાદના ઊંટા શરૂ
થયા. તે બે વાગ્યે વધી ગયા. સાથે કરા પણ વરસ્યા.
રસ્તાની માટી ચીકણી થઈ. અણીદાર ખોભળવાળી
ટૂંકણુલાકડી ખુતાડીને ચાલવા છતાં પગ ધડાધડ લપ-
સ્યા લાગ્યા અને અનેક વાર વદેમાતરમ કરીને
ભૂમિમાતાને પ્રણામ કરતો પડવા લાગ્યો. આવો ઢાળ
જોયો ન હતો. એવો ગળખતો કે ગોહણો કુખવા
માંડ્યા. આમ વરસતે વરસાદે પાંચ વાગે ત્રિજુગી
નારાયણ આવ્યો. ગામની દક્ષિણ દિશાએથી માગે
ત્રિજુગીનારાયણના. ધામમાં, પહેરો. છે. મંદિરમાં,
દર્શન કર્યો અને ધર્મશાળામાં આરામ કર્યો.

ખીજી પ્રભાતે કુંડમાં સ્નાન માટે ગયો. ત્યાં
સ્નાન કરનાર ચાનીઓ પાસેથી એક પડો લાગો
ઉઠરાવતો હોય એમ તોહડાઈથી અને અપમાનથી
દરેક જનાણુને ધમકાવીને પૈસા લેતો હતો. દક્ષિણ
ન આપે તેની ઉપર અભિશાપ પણ વરસાવતો હતો.
મેં તેને સમજાવ્યો કે ટિહરીના પોલીસખાતા પાસે
શરિયાદ જ્યો, તો ખીલ પડાએ કહ્યું કે ટિહરીના
પોલીસખાતાનું અહીં કાંઈ ચાલતું નથી! સૂજન
ચાનીઓ તીર્થધામમાં કંઠાસ કરવાને બદલે મૂંગે
ભેંએ દક્ષિણા આપી દે છે અને અપમાનો ગળી
ભય છે. સ્નાન કરીને મંદિરમાં ભગવાન ત્રિજુગી-
નારાયણનું પૂજન કર્યું. સતીની લગનવેદીની ધૂણીમાં
શમિકા મૂકી અને આઠેક વાગે આગળ જવા
તૈયાર થયો.

ત્રિજુગીનારાયણથી કેદારનાથ પંદર માઈલ દૂર
છે. તો પછી આ વ્યોતિલિંગની યાત્રા કેમ પડતી
મૂકની? એટલે ત્યાંથી ગોરીકુંડ તરફ ઉપડ્યો. ત્યાંથી
સાંજે લૈરવમંદિર પાસેની જંગલચટીમાં વાસો કર્યો.

જંગલચટી એ ધર્મશાળા નથી પણ લાંબી
પરસાળાવાળી ત્રણ ચાર દુકાનો ધરાવતી કાચી ચટી
છે. જે ચાની પાકી પાસેર પૂરી લે તેને જ દુકાન-

દાર ઉતરવા દેતો હતો. બીડ એવી કે હરયા દોરની નેમ યાત્રીઓ દુકાને દુકાને ધક્કા ખાતા હતા. આવી બેહદ બીડમાં લડવાડ પણ ચાલ ખરી. એટલે દુકાનદારે કાયદો તથા વ્યવસ્થા પણ જાળવવાનાં! સાથે જ તે માલ બનાવનાર કંદેશ તથા વેચનાર દુકાનદાર હતો. બીડમાં ખુણામાંના સ્ત્રીવર્ગમાં 'કાઈ' કારણુમર બોલચાલ થયું. એક બાવલો અન્ય ભેંચાણીઓ તથા પુરબિયાણીઓ સામે જંગ માંડ્યો. છેવટે પુરુષો વચ્ચે પડ્યા તો તેમને વાગબાણથી પરસ્ત કર્યો. આમ બહુ લાંબો કપલ ચાલનાં એક વૃદ્ધ ધર્મીક મહાત્માએ બે બોલ વચનામૃત રૂપે કહ્યા તો તેમને પણ બાવલો ખૂબ સંભળાવી. કવિએ ખરું જ કહ્યું છે: હિત મનોહારિ ચ દુલ્હન વચઃ । [હિન્દુર છતાં મીઠાં વેણ સાંભળવા નહિ મળે]

અતે દુકાનદારે ધમકાવતાં કહ્યું: “એ લુગાઈયાં હી સખ માથાપચ્ચી કરતી હૈ” પછી તેણે ઠાં રોર પૂરી લઈ જવાનું ફરમાન કયું. પેની બાવલોનો વારો આવ્યો ત્યારે તેણે તેને ખૂબ ઝપેટાવી અને દુકાનદાર તથા જમાદારનું કતૌબ સાથે બળવું.

સવારે ઊપડ્યો અને દેહરનાથ પહોંચ્યો. મંદિરનાં બહારથી દર્શન કર્યું. આવતી કાલે સોમવાર હોવાથી મારે આજે પૂજન કરવું ન હતું. આથી આજો દિવસ આરામ કર્યો. સોમવારે પવિત્ર પ્રભાતમાં મંદાકિની અને દ્વીરધારાના સંગમ આગળના ઘાટ ઉપર રનાન કયું. મંદિરમાં જઈને પૂજનના વારાની ચિઠ્ઠી રૂઝાવી. મારો નંબર પચાસો હતો. દુકાનદાર પાસેથી પૂજાપાની થાળા લીધી. મંદાકિનીના જળ-માંથી લોટા ભરી સાથે રાખ્યો અને મારા વારાની વાટ ભેટા મંદિરના વિશાળ ઓટલા ઉપર ભેટા. કાકા સુની વાટ ભેટા હતી. એટલે મંદિરથી વાલવ્ય કાણુમાં બે મિનિટને મળે આવેલી ભગવાન આવ શ કરાચાર્યની સમાધિના દર્શન ગયો. સમાધિ બહુ જ સાદી છે. સાદા ચોરસ ચણતર ઉપર નાનું શિવલિંગ છે. તેની ઉપર પૈસા મૂકતાં જ ત્યાંનાં બાળકો તે લેવા પડપડી કરે છે.

સવારના આઠ વાગે મંદિરના ઓટલા ઉપર બધા જ યાત્રીઓ ભેઠલા વારો આવે તેમ એક પછી

એક કેટવાક બેઠો તો નવા આવનારા તેમાં ભયે. આમ બપોરે બે વાગે મારો વારો આવ્યો. સિંહ-દારના સોજાન ઉપર જ ગણેશનું પૂજન પડે કરાવે છે. ત્યાર પછી ચાર સ્તંભવાળો પ્રવેશમંડપ આવે છે. બધા યાત્રીઓ હાથમાં પૂજનની થાળા લઈને દારજય બિભા રહે છે. બહુ ધીમે ધીમે અંદરના બીજા મંડપમાં પ્રવેશ થયો. ત્યાંથી વળી ધીમે ધીમે જતાં મળોગારમાં ભગવાન દેહરનાથનાં બ્યોનિર્લિંગનાં દર્શન થયાં. કવિંદી રાત્રે અનુમદ કરી ભતે મને પૂજા કરાવી. કુમકુમ અક્ષત, દૂધ, દીપ, નૈવેદ્ય, ઘી, મધ, શકૈરા વગેરે સામગ્રીથી મંત્રોચ્ચારપૂર્વક ભગવાન દેહરનાથનું પૂજન કરીને અંતે બાણુ ઉપર ઘી લગાવ્યું. આયુ મૂકીને પગે લાગ્યો. આ વેળાએ પ્રથમ દર્શનનું કુતુહલ ન હતું પણ પરિચયને આનંદ હતો.

મંદિરમાં પાંચ પાંડવોની તથા કુંતી કૌપીની પ્રતિમાઓ ગોળ્યાઓમાં છે. નિરંતે બહુ દર્શન કરીને બહાર નીકળ્યો અને પ્રતીપકમના દર્શન પ્રણામ પણ કર્યો.

સાંજે છ વાગે ફરીથી મંદિરે ગયો. યાત્રાણી મારવાડેથી મીરા અને ચંદ્રસખીનાં ભજનો ગાતી હતી. સાન વાગે કપાટ (બારણાં) ખૂલ્યાં. બીડ ઓછી ન હતી. મખાલકાનું ઘીના લેપથી ખરમાયેનું બ્યોનિર્લિંગ અત્યારે રેસમી વાધાથી વિભૂષિત હતું. ઉપર ત્રિશળ, જળાધારી, સર્પકથા આદિ ઉપકરણ-અવકાર હતાં. આ શૃંગારનાં દર્શન કર્યાં. આરંભિ તો પછીથી ચાલ્યું છે. બીડ હોવાથી દારજય પસાર થવાનું હોય છે. ચાલતાં ચાલતાં જ દર્શન કરવાનાં રહે છે. બહાર નીકળી મંદિરના ઓટલા ઉપર વિશાળ નંદોની પૂજા કરી. ગણેશજીનાં દર્શન કર્યાં. મંદિરનું પ્રવેશદાર નિહાળ્યું. તે રંગીન છે. બે બાજુ બે દારવાજા છે. દાર ઉપર એક બાજુ શીખરુ સજિના પ્રવચકોને વટપત ઉપર બિગાળેલા હોય તેવું કૈતરકામ છે. મને સાંભળ્યું:—

પગ અડતા પાતાળ, આયુ મેરુ સમાન
પ્રયાગવડને પાન, (તમે) કેમ સમાણા શામળા ?
(કમલઃ)

માતા

વરસ વ્યાસ

રેશન ઉપર ખૂબ બીડ જમી હતી. ગાડી ઊભી રહેતાં જ ભારે ધસારો થયો. અમારા ડબ્બામાં બહારથી ધૂસલા પ્રયત્ન કરતા અને દાર ઉપર તેઓનો અંદરથી સામનો કરી રહેલા બાઈઓના ઝગઝગુ વાતાવરણમાંથી આપેઆપ જ સમાચાર મળી જતા હતા કે બીજા ડબ્બાઓ ચિઠ્ઠાઈ ભરેલા છે.

આમ તો અમારા ડબ્બામાં એટલી જાંસ ન હતી. પણ ગાડી ઉપડવાનો સમય થયો ત્યાં સુધીમાં સારી પેટો બીડ થઈ ગયેલી. અને ગાડી ઉપડી ત્યારે ડબ્બાના પ્રવેશદ્વારો પાસે તો માથુસો લગમગ ઉપરા ઉપરી ખડકાઈ જ ગયેલા. ઘણા તો બહાર જ લટકતા ચોંટયા હતા.

પરંતુ વચ્ચેની ત્રણ-ચાર સીટ ઉપર થોડા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ જરા પડેળાં થઈને બેઠેલાં.

ગાડી માર્ગમાંથી નીકળીને પોતાની સ્વાભાવિક ગતિ પકડી રહી હતી, ત્યાં બારણા પાસેથી ડ્રાઈ બહેનનો અવાજ આવ્યો, 'અરે ભાઈ-બેનું જરા સંજાડાઈને બેસાને તો સીને થોડી રાહ ન રે'.

બધાંની સાથે પેલી વચ્ચેની પાટલીવાળાઓએ પણ આ સાંમજી; પરંતુ ડ્રાઈ જરામ સળવળ્યું નહીં. એટલે થોડીવારમાં એ ધીંગા કાઢાંનાં મજબૂત અને આથેડ ઉમરે પડેલિયાં આવેલ બંદેન ખૂબ પ્રયત્ન-પૂર્વક બીડ ચીરીને આગળ આવ્યાં અને પેલાં છુટથી બેઠેલાંઓ સાથે જોડીને કહેવાં માંડ્યાં 'કેમ ભાઈ, ડ્રાઈ બોલતું નથી. આવી ભારી બીડમાં થોડા સરખાથે બેસો તો બીજા થોડાકનો પણ સમાસ થાય'... ને પછી સીંધી મૂચના આપનાં કંથું. 'થોડા ખસો ભૈના.'

'આંધ્ર ક્યાં જગ્યા હતી?' બેઠેલાઓમાંથી એક બંદેને બચાવ કર્યો.

'દિશમાં જગ્યા હોય તો બધે ય જગ્યા થાય. જગ્યા ક્યાં બેગા લઈને આવ્યા'તા ને ક્યાં લઈ જવાના ... થોડું મોટું દિલ રાખીએ મારી ભોન...' બહેન પોતાની દૃષ્ટિ સમજાવતાં હતાં, ત્યાં પાટલીઓ ઉપરની મંડળીમાંથી એક ભાઈએ ખાસ સંબંધ વિનાનું ઘર કહ્યું, 'અરે આ તો જનન છે જનન, માડી...દીકરો પરણાવીને આવીએ છીએ...'

'તમારો દીકરો હેમખેમ રહે અને સો વરસ જીવે ભાઈ, પણ બીજાના દીકરા બહાર લટકે છે એનું કંઈ? જો એમાંથી કાક પડે તો? તમારી જન આવી ને એનો જન જાય. તમારો દીકરો પરણાવીને આવ્યા એમ એનોય થોડોક ખ્યાલ તો કરવો જોવે ને?' બહેને વાતસલ્લભર્યો ટપકો આપેલ.

એટલીને આરામથી બેઠેલાં જનનેયા હવે જરા સતેજ થયાં, જનનીઓ અંદરોઅંદર કંઈ ગૂઝપૂઝ કરવાં લાગી. એક ધીરથી બીજાને કહેતી સંમળાઈ, 'આ તો ભાઈ ભારી ... ક્યાં એનાં છોકરાં ટીંગાપ છે તે નકામી પંચાત કરે છે.'

માથા ઉપર જનનોના ભાર લઈને બેઠેલા પેલા ભાઈ ફરી કંઈ બોલવા જતા હતા ત્યાં જ એમને અટકાવીને એ મંડળીના એક સમજી મોવડીએ બધાને જરા નજીક નજીક બેસી જવા સમજાવી દીધા ને એ ચાર પાટલીઓમાં બીજા પાંચ જણા સમાધ ગયાં.

બીજાને બેસાડીને માણ પોતે તો બેઠાં જ રહ્યાં.

આ પેલા મોવડી જોઈ રહ્યા હતા. તેમણે બાળુની પાટલીમાં બેઠેલી જનનીયુને જરા વધુ દસાઈને થોડી જગ્યા કરીને ત્યાં આ બેઠાં રહેલાં માણને બેસાડવાનો ધીરથી મૂચના આપી. મૂચનાનો અમલ થયો. એ બંદેનેએ જગ્યા કરીને અસહ્યથી માણને

પોતાની સાથે બેસાડી દોધાં.

થોડી પછા બધાં શાંત રહ્યાં.

ડબામાં થયેલા પરિવર્તનની પ્રક્રિયા ઉપર દરેક પોતપોતાની રીતે વિચારણું હતું.

અને પછી આ ચાલુ વાતાવરણની અસરમાંથી બહાર નીકળવાની ઇચ્છાએ ધીરે ધીરે અંદરોઅંદર સામાન્ય બાબતો વિષે વાતોની શરૂઆત થઈ ગઈ. બહેનોએ તો જાણે આખું વાતાવરણ જ બદલી નાખીને ફરીથી હતો તેવો આનંદ ઉદાસ રેલાવી દેવા માગતી હોય તેમ મધુરે ગીત શરૂ કર્યું.

બહેનો ગીત ગાતાં જાય અને આ નવા આગતુક માડીનાં મોં સામે જોતાં જાય. માછ પછુ બહેનો સામે જોતાં રહ્યાં. માછની આંખોમાંથી અમી અને મોંમાંથી રિમત ઝરી રહ્યું દેખાતું હતું. પરંપરનો એ રિમત અને દૃષ્ટિઓનો વાર્તાલાપ પણ વધુ-રોકાયેલો ચાલુ જ રહ્યો ને બધાંનાં આશ્ચર્ય વચ્ચે માછએ બહેનોનાં ગીતોના સ્વરમાં પોતાનો સ્વર પૂરાવ્યો ... ને એમ રહી સહી દિવ આડેની દોવાલ માછએ આમ સામે આવીને પ્રેમપૂર્વક તોડી નાખી.

આનંદ અને આશ્ચર્ય સાથે બધાં આ જોઈ રહ્યાં.

હવે તો ખૂબ ઉમંગ ઉત્સાહથી ગીતો આવ્યાં. બે એક તો માછએ પોતે જ ઉપાડ્યાં, ગવડાવ્યાં, ને બધાંને આનંદ આપ્યો. માછનાં ગીતોમાં પરણી આવેલાં વરધોડિયાંને મોઢાં ઓવારણાં ને આશીર્વાદ હતાં.

પુરુષોની વાતોથી કે જનડીયુંના ગીતોથી વાતાવરણમાં જે ઉદાસ નહોતો આવ્યો તે એકાએક માછની આ સક્રિયતાથી અલપી ગયો. તેમની હસ્તીએ વાતાવરણને રોહથી ભરી દીધું.

ગીતો પૂરાં થતાં એટલે નાંજીનાં એક બહેન બોલ્યાં, 'માડી તમે તો અમને વડિલ તરીકે ઠપકો મળ્યુ આપ્યો અને પાછાં અમારાંમાં લખી જઈને રોહ પછુ એટલો વરસાવ્યો. જાણે અમારાંમાંના જ એક હો એવું લાગે છે.'

•તે આપણે એક જ છીએ ને બેન... ને એમાં વલવાનો સવાલ જ ક્યાં હતો? એ તો ખૂબ ગીરદી હતી એટલે ધ્યાન ખેંચ્યું. બહાર રીંગણાં તો એમાંથી મોઢ પડી જાય તો આપણને દુઃખ થાય. સોને થાય ને? અને આ તમારો દોકરો પરણી આવ્યો તેથી બધાંને આનંદ થાય છે. એ સ્વાભાવિક છે. આપણે સ્ત્રીઓ તો માતાનો અવતાર કહેવાય. બધાંય બાગકો ઉપર પ્રેમ રાખીએ. સૌ સંતાનો આપણાં આપણું મન ને આપણું વર્તન રાખીએ એ જ આપણું કામ.'... માછ મમત્વભર્યા ધીરા અવાજે વાત કરી રહ્યાં હતાં ... ગાડી ધીમી પડી, મારું રોસન આવ્યું ને કું કીતરી પડ્યો. કીતરતી વખતે બારણા પાસે બેઠેલાઓમાંથી મોઢના શબ્દો કાને પડ્યા : 'માછ કેવી મક્કમ ને છતાં ય માયાણુ આપણ છે!'

રોસનેથી દોઢેક માઈલ દૂર આવેલે ગામડે પહોંચતા સુધી વાગેળતો રહ્યો :

... અનેક સંતો અને મહાપુરુષોએ માતૃશક્તિને વંદના કરીને રોતો મહિમા ગાયો છે ... કહે છે કે સ્ત્રી એટલે ક્ષમા, દયા, ધીરજ અને વાતસલ્યની ભૂતિ.

... એ સ્ત્રી શક્તિનું આગળું આ નાનું છતાં ફેલું મુદર ઉદાહરણ !

... ગાંધીજી કહેતા હતા કે સ્ત્રીઓની શક્તિથી અદિસક સમાજ સ્ત્રી શકશે.

... વિનોબાજી કહે છે કે નવા સમાજની સ્થાપના બહેનો કરશે. પંજી પ્રશ્ન થાય છે કે સ્ત્રીઓ બહેનો કેટલી? ગમે તેટલી હોય તો પણ એ શક્તિ જ સમાજને ટકાવનારી અને તારનારી સાબિત થશે. આવી શક્તિના વિકાસથી જ સમાજ ઊગરી શકશે. પણ પુરુષોમાંથી આવી શક્તિ પેદા થતી નોંધે એ ને? બહેનો કહેકે સૌ બાળકો આપણાં તો લાઈએ માને કે સૌ માતાઓ આપણી.

આ ભાવથી જ પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ઉતરશે.

ચીની કથાઓ

છે ને, કોઈ દુનિયા

ભૂષેન્દ્ર ત્રિવેદી

એક ગામમાં ચતુરના પાસે અતિ વિશાળ એવું એક પિપળનું વૃક્ષ હતું. હજારો વર્ષ જૂનું એ ઝાડ હશે. એનું થડ સાવ મુકાઈ ગયેલું, ડાળાઓ છુલ્છીથી થઈ ગયેલી ને પાંદડા પીળાપય પડી ગયેલા. થડમાં બેથી ત્રણ મોટી જખોલ હતી, એમાંમાં ત્યારે ધોધમાર વર્ષા થતી ત્યારે આ જખોલો પાણીથી ભરાઈ જતી.

એક દિવસ બન્યું એવું કે એક માછીમાર આ પિપળના ઝાડ પાસેથી જઈ રહ્યો હતો. તેની પાસે તરતની જ પકડેલી ચોડી માછલીઓ હતી અને મોટા વાસણમાં પાણી રાખી માછલીઓને ઘેર લઈ જતો હતો. એણે ગમત આતર પિપળના વૃક્ષની એક જખોલમાં એક માછલી મૂકી દીધી ને ત્યાંથી ચાલતો ચાલ ગયો.

ગામમાંથી આવતાં જતાં માણસો પિપળના ઝાડની જખોલમાં માછલીને જોતાં જ નવાઇ પામી ગયા. આખા ય ગામમાં પવન લેણે વાત પ્રસરી ગઈ કે 'પિપળના વૃક્ષમાં માછલી આવી, પિપળના વૃક્ષમાં માછલી આવી.'

સૌના મનમાં એક વાત બેસી ગઈ કે આમાં જરૂર કોઈ દેવી સંકેત છે. પછી તો ગામના લોકોએ પિપળના વૃક્ષની પૂજા કરી. આવતાં જતાં સૌ નામન કરવા લાગ્યાં. અને એ જગ્યાએ નાનું એવું એક મંદિર પણ શેષું થઈ ગયું. દરરોજ હજારો ભક્તો એનાં દર્શન કરવા એકઠા થવા લાગ્યા. લોકોમાં એવી શ્રદ્ધા ધર કરી ગઈ કે જે કોઈ આ દેવને માનશે, પૂજશે ને ભક્તિ કરશે એના છવનમાં એનાના સુરજ હાથે ને જે કોઈ એના અનાદર કરશે એનું ધનોતપનોત થઈ જશે.

થોડા દિવસો પસાર થઈ ગયા.

એક દિવસ એ જ ગામમાંથી પેલો માછીમાર પસાર થઈ રહ્યો હતો. તેણે તેની માછલી ચાદ આવતાં તો પિપળના વૃક્ષ પાસે ગયો પણ ત્યાં એણે નવું જ વાતાવરણ જોતા આવ્યો જ બની ગયો. એ શેષું દરેકો ને પછી મનમાં જ વિચારવા લાગ્યો, 'છે ને, કોઈ દુનિયા!'

એણે કોઈનું જ ન ગણકારતા છાતેમાનો જલ્દીથી પોતાની માછલીને જગલમાં નાંખતો ક્યાંક પલાયન થઈ ગયો.

ત્યારપછી માછલીવાળા મંદિરની જગ્યા સાવ સ્ત્રી પડી ગઈ.

★

એક હતી બેંસ.

એ કોઈ કોઈ વખત વિક્કરતી ત્યારે સિંહણ બની જતી. કોની મગફળ કે એને કાજીમાં લઈ શકે! એક દિવસ એનું મગજ ચસકથું ને ગળાનું દોરકું તોડી નાંખી નાસમૂનાસ કરવા મંડી. એ તો ગઈ સીધી ખેતરમાં. ત્યાં એણે અડધા પાકેનો ખુરદો બોલાવી દીધો.

ખેડૂતો એના તોફાનથી ધંબી ગયા. ગામ આખામાંથી અસંખ્ય માણસો બેંસને નાચવા આવવા લાગ્યા અને ચારેબાજુ ઘેરો ઘાંચો. જેમ જેમ ઘેરો વધતો ગયો તેમ તેમ બેંસનું નોકાન બેહિસાબ વધતું ગયું. એણે તો પોતાના શિંગડા વડે કેટલાય ખેડૂતો પર હુમલા કર્યા ને બેતણે જથ્થાને ધાપસ પાડ્યું કરી નાખ્યાં. ખેડૂતોએ પોતાનો મરણિયો પ્રયાસ આદરી જોયો પણ બેંસ કાજીમાં ન આવી તે ન જ આવી.

એમાંમાં લોકોના ઘેરામાંથી એક છોકરો દોડતો અંદર આવ્યો. એણે નો આવતાંવેન હસતાં હસતાં સૌની મગજ ઉડાવતા કહ્યું : 'તમે સૌ બેવકૂફ છો.' કહી એ તો સીધો બળે કોઈ પણ બન્યું ન હોય એ રીતે દોડતો બેંસ પાસે પોતાની પાસેના ધાસનો પૂલો ધરી તેને લલચાવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે બેંસ એ છોકરાના કાજીમાં આવી ગઈ. અને લાગ જોઈને એ તો પીઠ પર સવાર થઈ ગયો. ડચકારા બોલાવતો ને ગરદન પર હાથ પછડાડતો એ છોકરો બેંસને બહાર હંકારી ગયો.

લોકો દંબ થઈ જોઈ રહ્યા. ખેડૂતોએ નિરાંતનો શ્વાસ લીધો. અને એ સૌ બહાદુરો પોતાનું માથું ખજવાળતા ને 'માથું છોકરાની વાત તો સાચી!' એમ ગણગણવા વિખરાઈ ગયા.

ચર્ચાપત્ર

શ્રી સંપાદક 'વૈષ્ણવજન'

જાનાગઢ

માઈચી,

ગયા માસના 'વૈષ્ણવજન'માં તમે મારે કાગળ છાપ્યો છે તે પર નીચેની ટીકા મારા પર આવી છે. સામાન્ય રીતે છાપાંની ચર્ચાઓમાં હું કદી જોતરતો નથી. તમારો ખયાલ જ્યુ મારે કરવાપણું ન હોય, તે કરવા તમે 'પૂણું' સમર્થ છો. છતાં આ ટીકા અંગે થોડો ખુલાસો કરવાનો પ્રાપ્તધર્મ મારા પર આવતો હોવાથી તે અંગેનું મારું મતવ્ય આ નીચે લખી મોકલું છું તે પ્રગટ કરી અને આભારી કરશો.

“વૈષ્ણવજન” જુલાઈ '૬૨ના અંકમાં તમારો સંદેશ છપાયો છે તેમાં જાહેરખબરો ઈન્ડ વિરે તમે તેમના આગ્રહે “બહુ નરવા અને વખાણવા લાયક” હોવાનો અભિપ્રાય આપ્યો છે.

“આ મારી દૃષ્ટિએ બરાબર નથી. આ જ અંકમાં તેમણે મિલના કાપડ બાબતની જાહેરખબર લીધી છે. તેમાં લખ્યું છે કે ‘તમારા પૈસાનો વધારે સારો બહેલો મેળવવા મઠે હમિશા ન્યુ રવરેશી મિલના કાપડનો આગ્રહ રાખો.’

“મને લાગે છે કે આ જાહેરખબરનું પાતું જોઈને તમારે તેમને ફરી લખવું જોઈએ. આપણે મિલકાપડના બિજન્ટ નથી બન્યા કે તેની વાટાઈ કરીએ. આડું છપુ મિલકાપડનું મચારક કે સંદેશવાહક ન બનવું જોઈએ.”

કાગળ લખનાર સત્જન મારા એક પીઠ સન્માન્ય મિત્ર છે. એમના આદર્શનિષ્ઠ સેવાપરાયણ જીવન બદલ મને જોડો લક્ષિતમાવ છે. એમની ટીકામાં પ્રસ્તુત પ્રસંગે પ્રમાણપત્ર આપવામાં મેં ઉતાવળ ક્યારે નો આશ્ચર્ય છે તે સામે મારી પાસે ધરખમ ખયાલ નથી.

છાપાં અને જાહેરખબરોની દુનિયા જોડે જિંદગીમર મારે આજો પાળેજો નાતો રહ્યો છે. એ જોતની મારી ચીકણીશી અને અઠોણીધાંઓને કારણે યુજરાતમાં છેલ્લાં થોડાં વર્ષો દરમિયાન કારણે અકારણે મારી

માયાવટી મેલી થઈ પડી છે, ને મારું નામ કે લખાણની હાથપ્રત જાપખાનાંઓને કે મંપાદોને ભડકાવે છે. હજુ તાજેતરમાં જ એક જાપખાનાના અતિ સત્જન સંચાલક જોડે મેં મીઠા જાડનાં મૂળ કાદવા જોડું કર્યા પછી હાથ જોડ્યા, અને એક જાપકામ જોડુંવણું મહેનતાણું ચૂકવીને અધૂરે પડ્યું મૂકાતી એમની ને મારી હેવાખબરતરા ઉપર લંકણ દીધું!

આજકાલ છાપાં તેમજ માસિકોમાં આવતી જાહેરખબરો પરની મારી અકળામણ એવી જ વસમી છે. જાહેરખબરોની આવક ઉપર જ માસિકોનાં ખર્ચ કાઢી પાવડે ધન ઉમેડનારા કેટલાક ‘સફળ’ સંપાદક સંચાલકોનાં છાપાં મારા અનુનય વિનય છતાં મારા પર આઠ્યાં જ કરે છે જેમાં ક્યારેક અરધાઅરધ કે વધુ પાનાં લલીપૂરી સર્વપ્રકારની જાહેરખબરોનાં હોય છે બન્ને બાદખાણનાં પાનાંઓ ઉપર પણ તમેજોડેપર કે એકમાત્ર અરધાઅરધ જાહેરખબરો છાપીને ને વાંચનારની નજરથી ડાઈ વાતે ઓગળ ન થવા દેવાની મિત્ર કરનારા સંચાલકો પણ છે જ. આવાં લલીપૂરી કે મંદી જાહેરખબરો ધરાવ વાચકોને માથે મારનારાં છાપાંઓનાં તેનાં પાનાં સીધાં કચરાની ટોપનીને લગાવવાનો મારો સામાન્ય સિરસ્તો છે.

આ ઉકળનારી સ્થિતિ વચ્ચે ડાઈ સન્મિત્રે મારી બવામણ કરી હશે તેથી કે જોણ જાણે, એએક મહિનાની વાત પર હાથકાગળ પર છપાએલ આ ‘વૈષ્ણવજન’ માસિકના બે અંગે તેના સંચાલક તરફથી અચાનક અને મજબૂ. મળતવિંત એનાં રૂંદાં વહાલસેવાં દીવાર જોડે મારું મન અવખત કોળી ઊઠ્યું, ને જાહેરખબરોનાં પાનાં તરફ શકરી નજર નાંખ્યા વગર અને માત્ર તેનાં લખાણોનાં પાનાં,

છાપ, ગોઠવણી, ઉઠાવ, હાથકાગળનો ઉપયોગ, કળા અને ચીવટ જ એકલાં જોઈને મારા જુખાળવા મનને થયેલી ખુશનુમા લાગણી મેં સંપાદકને લખી મોકલી. અને જો કે એ જ ટપાલમાં આવેલા સંપાદકના જુદા કાગળમાં જાહેરખતરો અંગે કંઈક ઉલ્લેખ હતો. છતાં તે વાદ ન રાખતાં જાહેરખતરોનાં પાનાં એમણે અલામદાં છાપ્યાં છે, અગર તો તેમાં ગંદી દવાઓની કે સાબુવાપલ વેચનારીઓના રામ-જણીઓ જેવા ફેટાલાયી જાહેરખતરો નથી એટલી જ ખીના પર ખુશ થઈને સંપાદકને અભિનંદન મોકલવાની માર્ગ મેં કરી.

આટલો વાંકયુનો કબૂલ્યા પછી અને છાપાં, માસિકા, તંત્રીઓ, સંપાદકોનાં નીતિધોરણો અંગે હું છેક અખણ ન ગણુઈ તે સળખે એમને ઇન્સાફ કરવા ખાતર એમની બાબુની એક બે બાબતોને ઈશારો કરવાનું હું જરૂરી ગણું છું. છાપાંમાં આવતી જાહેરખતરો તે તે છાપાંના સંપાદક કે સંચાલકની સંપાદનનીતિનું ઓછું વધું પ્રતિબિંબ છે જ. અને તેથી જો કે ખરેખર કાલ્યા કે પૈસા રળવા ખાતર પોતાનાં છાપાંમાં ઇતર લોકોની જાહેરખતરો છાપવાની નીતિ તેઓ રજીકારે તે સામે ખાસ વાંધો લઈ ન શકાય. અને જો કે એમ કહી પછી પણ પોતાની પ્રતિષ્ઠા સાચવવા ખાતર ચોક્કસ નૈતિક સિદ્ધાંતોનાં ધોરણો જાળવવાની અને તેના ધોરણથી નીચા ન જીતરવાની મર્યાદા દરેક ઇજતદાર છાપાવાળાને લાગુ રહે જ છે, છતાં પોતાનાં કે પોતાની માલપેદાશોનાં વખાણ કરતી જાહેરખતરો એના જાહેરાતદારોના સંપર્કમાં પૈસા લઈને છાપી આપનાર છાપાવાળો શુદ્ધ અર્થમાં આપવાર્થ કે

સામાની 'ભાટાઈ' નથી કરતો.

કારણ કે જો જાહેરખતરો સંપાદકીય લેખ કે લખાણો નથી હોતાં; પણ લખીવાર સત્યથી વેગળાં કે અતિશયેષ્ટિથી ભરપૂર લાડૂતી લખાણો હોય છે. પૈસાના જોરે એવું કરનારા જાહેરાતદારો શાકપીઠના કાઢિયાઓની જેમ પોતાની માલપેદાશનાં અને સસ્તાપણનાં બધાંમાં ફૂંકનારા અલ્પજનો છે. એવાં લખાણો જોડે છાપાના સંપાદકને કે એની સંપાદન નીતિને નિરજન નથી.

હું મારું મારું મારે કામે, મારા ખેતરના લલ્લેલ પાકનું બરોટિયું ભરી લાવવા હાંકે જઈ છું. તેમાં રસ્તે જતા પેયા, નાયા, કચરા, પૂંજને ધીવાર મારે ગાડે બેસાડી લઈ, ને પૈસે દુખળો હોઈ તો આનો બે આના ભાડું લઈનેય બેસાડું. એમાં મને નાનમ નથી. એમાં એક પ્રમાણિક અમજવી ખેડૂત તરીકેની મારી ઇજતપ્રતિજ્ઞને ઝોળો પડતો નથી; સિવાય કે આફમને મેળે જુગાર રમવા કે દારુને પીડે પીવા જનારાઓને સારું હું મુદામ ગાડું ભેડું.

અંતમાં એટલું જ કહું કે ખાદી, પ્રામાણીયો વગેરેના ચુસ્ત હિમાયતી છાપાંઓએ, બહે એલાયદે પાને પણ, મીસો વગેરેના માલપેદાશોની જાહેરખતરો છાપવી એમાં જરા નાનમ તો ખરી જ. પણ દુનિયાનો વડેવાર મોટો ભાગે બાંધકોડ ઉપર જ ચાલતો હોય છે. અને મેણે કેટલું ઝીલું કાંતવું એ દરેક કાંતનારની મુનસીબી ઉપર છોડવું એ સુવર્ણ નિયમ છે. સમૂહ કે સાજને માટે એ જ ધોરી માગ છે.

નાજિશી પૂનેમ
કુલદ, ૧૫-૮-૧૨

દિ. સેવક
સ્વામી આનંદ

અમૂલ્ય ચીજો

મારી બાજતમાં તો હું જરૂર કહી શકું કે મારી પાસે ત્રણ અમૂલ્ય ચીજો છે જેનું હું છવે-પ્રાણે ચ રક્ષણ કરું છું. એ છે દયા, મિતવ્યથીપણું અને નમ્રતા. દયાથી ધરને હું વીર બની શકું છું. મિતવ્યથી ધરને હું ઉદાર થઈ શકું અને નમ્ર બનીને હું લોકોનો નાવક બની શકું છું. પણ આજકાલ લોકો દયા છોડીને બળની સાધના કરવા લાગ્યા છે, મિતવ્યથીપણું છોડીને કેવળ ઉદારતા ઉપર જ દૃષ્ટિ રાખે છે, અનિયમ પદ ત્યાગ કરીને કેવળ પ્રમુખપદની જ કામના ક્યાં કરે છે અને આ જ જમતના ફાળનું મૂળ કારણ છે.

—લાઓત્સે

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે
શુભકામના

ધી કમરશીચલ અમદાવાદ મિલ્સ લુ. લિમિટેડ
અમદાવાદ-૧૧

રાસાયણિક ખાતર અને વીમા માટે

કૃષિકારોને રાસાયણિક ખાતરો જેવા કે—એમોનિયમ સલ્ફેટ, નાઇટ્રેટ, સુરિયા વગેરે સમયસર મળે એટલા માટે જિલ્લા કક્ષાએ રાસાયણિક ખાતરની કામગીરી હાથ ધરી છે.

સહકારી સંસ્થાઓના વીમાઓ ધી યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ સોમાયટી લિમિટેડમાં ઉતરાવવા માટે જૂનાગઢ જિલ્લાની સહકારી સંસ્થાઓએ તુરંતમાં જિલ્લા એજન્ટનો સંપર્ક સાધવો.

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા ખરીદ વેચાણ સંઘ લિમિટેડ

હુસેની ખીલ્ડીંગ, ગાંધી રોડ, જૂનાગઢ

તાતા મરસીડીઝ એન્ડ

સેલ્સ એન્ડ સર્વીસ

વેસ્ટર્ન મોટર્સ પ્રાઇવેટ લિં

રાજકોટ

માધવજી કાનજી ઓર્ધવ મિલના

સૌજન્યથી

શાહપુર - (સોરઠ)

ભારતમા જનતા

“ હૃદય ”

પ્રાપ્તપરાઈર્ષ

અંગ્રેજી

દેવનાગરી

લિપિમાં મળી શકશે.

યુજ્જ્વાલ પ્રદેશના પ્રમાણિત વિહેતા

રવીંદ્ર એન્ડ કું. (એન.સી)

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ ૧

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે
અનેક શુભેચ્છાઓ સાથે

આર. મહેતા એન્ડ કંપની
રેશનલ એન્ડ પ્રિન્ટર્સ

ફર્નીટીસ પૂલ નીચે,
અમદાવાદ-૧
ફોન : ૩૮૧૭

રાજનગર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

ઉત્તમ અને નમૂનેદાર
વિવિધરંગી મુદ્રણ કરનાર

અક્કરિયા મસ્જિદ પાસે, નવા હરવાળા રોડ
અમદાવાદ-૧
ફોન C/o ૩૮૧૭

અમદાવાદ હાઈવેર રેટર્સ
રોજીસ્ટર્સ

* ડનલોપ હોસેસ, વી. બેટ્સ, બેટીંગ્સ *
* હંસા સ્ટીલ ફાઈલ્સ *

એજેન્સ : એમરીકોથ, ટેપ્સ વગેરે
તમામ પ્રકારના એન્જિનિયરિંગ રેટર્સ અને
ટુલ્સ અને હાઈવેરના વેપારી

મેનીટ હાઉસ, દિગ્ધક માર્ગ
અમદાવાદ-૧

ફોન : ૪૮૭૪

કારમિરેન્ડમ યુનિવર્સલની ધનાવટો

- * માર્શિન્ગ બ્લિડસ
- * ટોક્ષાછાપ સુધારી પથરીઓ,
- * ફ્લોર પોલિશીંગ ક્રીમ્સ
- * સ્ટીક્સ, હેન્ડલવાળી ફાઈલ્સ
તથા વાલ્વ, ગ્રાઈડીંગ પેપર વગેરે

પ્રમાણિત વિક્રેતા

એમ. દેસાઈની કંપની (ગુજરાત)

મેનીટ હાઉસ, દિગ્ધક માર્ગ
અમદાવાદ-૧

આયા અર્થમાં સ્વરાજ્યનો

સ્થાપના એટલે

પંચાયતી રાજ્ય

ગુજરાતમાં પંચાયતરાજ પ્રથમ નથી,
પણ સોશ્યાલી ડિક્લેરીશનથી આરંભ
મુકામ પચસુ છે . આવા અર્થમાં
સ્વરાજ્યની રચના થાય અને સમૂ-
હકર્તાનાં અતિ મહત્વના કામમાં
દરેક સ્તરના સોફોને પોતાને ફાળો
આપવાની તક મળે તે માટે સામ,
તાલુકા અને જિલ્લા સ્તરે સ્તરની
પંચાયતોને બનાવકે કર્તવ્યો, વિશાળ
જવાબદારીઓ અને પૂરતાં સાધનો
આપવાની નોંતવાઈ સ્વરાજમાં
આવી છે

-ડૉ. હરદાસ મહેતા

Oct/FYP-62/3

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે
નોર્થ બિહાર
સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા - ૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ મામ : NORBISUGER

મિલ રથળ:

રેલ્વે સ્ટેશન, યાગહી,

પો. ઓ. નારાઈપૂર

જિ. અંબારજી (બિહાર)

(મામ : KANORIA)

અપર ગેન્જી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ઓધ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ન્યુ ઈન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ન્યુ સ્વદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

શેરડીમાંથી

શુદ્ધ કણીદાર ખાંડ

બનાવનાર

એનેન્જિંગ એજન્ટસ :

ધ કોટન એજન્ટસ પ્રાઈવેટ લિમિટેડ

ઈન્ડિયા હાઉસ, ૧૫૬, ચર્ચગેટ રોડ, મુંબઈ-૧

મુંબઈ-૧

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે વાચ કાછ મન નિશ્ચળ રાખે.

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

“ ગુલુટેક્ષ ”

પુશાખખર

પુશાખખર

દૂધાળાં દોર માટે પૌષ્ટિક ખોરાક વિશેની મૂંઝવણનો ઉકેલ મળી ગયો છે, મેઈઝ પ્રોડક્ટ્સ-કંઠવાડા એ ખાસ તૈયાર કરેલો પ્રોટીનયુક્ત ખરડો “ગુલુટેક્ષ” તમારી જરૂરિયાત પૂરેપૂરી સતોષી ચકશે.

આ સરતા છતાં ઉત્તમ ખોરાકિના ફાયદા

- (૧) દૂધાળાં દોરને ગુલુટેક્ષ આપવાથી તેની તંદુરસ્તી સુધરે છે.
- (૨) દોર વધારે દૂધ બાપે છે.
- (૩) માખણ અને ઘીનું પ્રમાણ વધે છે

અને

- (૪) દેતના પ્રમાણમાં અચૂક વધારો થાય છે.

ઉત્પાદક

મેઈઝ પ્રોડક્ટ્સ-કંઠવાડા

અમદાવાદ-૨

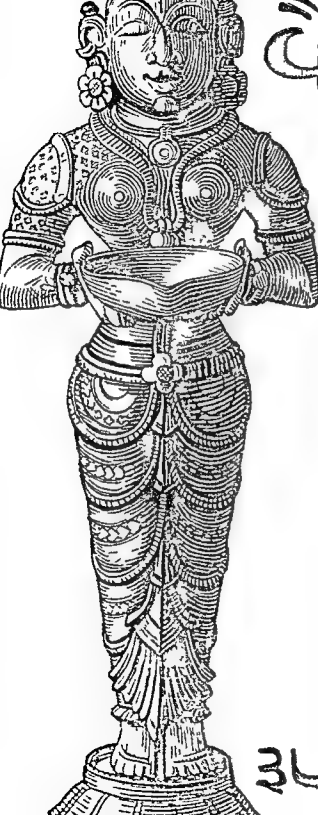
વિનોબાજી

ભારતમાતાની કૂખ સળળી છે, ગઈ સના સદીમા અનેક એકએકથી ઉગ્મમાળા રત્નો એણે આપ્યા છે પ્રાચીન ઋષિમુનિઓ, અવતારરૂપ પુરુષો, અશોક અકબર સમા રાજર્ષિઓ અને મધ્યકાલના સતો—એ બધી ઉજ્જવળ હારમાળામા સરેએ શોભે એવા મહાજનો છેલા મૈકા સવાનેમા પાક્યા છે આપણી યુશનમીની છે કે એવાઓમાના એક વિનોબાજીના આપણે સમસામથી છીએ ભારતની ખીજ રીતે પકતી દશા હતી ત્યારે પણ જગતની આખો એની નૈતિકઆધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિ ઉપર અવારનવાર મહાતી સ્વતત્તા મળ્યા પડી તો ભારત અગે અપેક્ષાઓ વધે એ સ્વાભાવિક પણ જગતને એ અગે સતૃપ્તિ આપવાનું તે બાબુએ રહ્યું ભારત પોતાની જવાબદારીઓ જ ભજવે એએ અદા કરી શકે તો બસ એવી અત્યારની-જમાનાની ભીસ છે ઇતિહાસની ગતિ દ્રુતતર બની છે સૈકાના પરિવર્તનો દસકામા થાય છે, દસકાના વરસમા, વરસના માસમા આ ભીસમા ભારતની જે હબરો વરસની સાધના તે કેવી આવે છે—કેવો જવાબ આપે છે એ પણ ભોવાતુ છે માનવજાતિના અનેક કુટુંબમા એ સાધના ચાલતી રહી છે, પણ અનેક ઠેકાણે તે પ્રગટી છે ને દ્રુષ્ટ સર્ધ છે, જ્યારે અહીં એની ગંગોત્રી કદી સુકાણી નથી હિંદ બહારથી કંઈ પ્રવાસી આવે તો તાજમહાલ ભરો, હિમાચલ ભરો, હિન્દીની મહેફિલોમા બળશે પણ ‘આ હિંદુસ્તાન’ એવી તો, એકાદ વિનોબાને ભરો ત્યારે, એને આખી ધરે

[‘સમૃતિ માયો’]

—ઉમારા કર ભરો

ବୈଶାଖ

ଓକ୍ଟୋବର

ସ୍ବାଧୀୟତା ପ୍ରକାଶ

વર્ષ ૧ : ('પ્રાસાદ' વર્ષ ૧૫) : : અંક ૭ : સળંગ અંક ૧૭૫ : એપ્રિલ ૧૯૬૨

અનુક્રમ

૧ અમર દેવીદાસ	મકરંદ દવે
૨ દિવાળી બાબી	[સંસ્કૃતિ] ઉમાશંકર જોશી
૪ દરિયારા રહેણું	સુરેશ
૪ ખાણ ફેરા	રતિલાલ 'અનિલ'
૪ ફરી ફરી ..	ગીતા પરીખ
૪ સાને	બ. ર. પટેલ
૪ કંઈ ખબર નથી	'આદિત્ય' અનુસરી
૪ અરુ	ધાયલ
૪ ફેરો ..	મિયકાંત મલિયા
૪ નૈયમજન નો તેને કહીએ	પંડિત સુખલાલ
૬ બાપો લાગે	સ્વી-દ્રનાથ દાગોર
૭ મારા નામરાસી	સ્વામી આનંદ
૧૦ મરીબના કામમા કરસર	શંકરલાલ બેંકર
૨૧ અમાગી	નિહારજન ચૌધરી
૨૩ દેવિયા બારસે	બ. ર. પાટેલ
૨૩ ભોળું છંદય	અનંતર મોદી
૨૪ મમં મોડે શું	મણિલાલ ન. દિવેદી
૨૫ હાંમ ઠેકાણું વિનાના	રામનારાયણ ઉપાધ્યાય
૨૭ સત્યામત્સરી ચાવી	કાકુ દોશી
૨૮ સંજવની ક્યા સંગીત	ડૉ. કુસુમ દેસાઈ
૩૨ મેધ-ખટપ	'શિવમકાશ'
૩૩ આશાનો સંદેશો	
૪૦ નૈવેદ્ય	નમીનદાન પાટેલ
૪૧ ભક્તિ રહસ્ય	વિનોબાજી
૪૪ ગણનાયક ગણેશ	મત્યાનંદ
૪૬ હિમાલયના હૃદયમાં	'ચાત્રી'
૪૮ અમાનઅધીમાં	ચિત્તરંજન રાવ
૫૧ અંદરનો અખાલ	જસંત વ્યાસ
૫૪ વાપરા	હરિનભાઈ શાહ
૫૬ લેડુ	મણિકલાલ પટેલ

સૂચના

(આલોકનો)

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાયમને જણાવવું. અંક શિલ્પમાં હશે તો પ્રાકલશે.

અમે તે મહિને માલક ઘઉં સાથે છે

* * *

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકના છે. સંસ્થા તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ

*

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સ્પષ્ટ, મૌલિક, તત્વ ધોષ ભરી અપેક્ષા રહે છે કાવ્યગીતો બોલનાર શાલીની લખવું.

સામાન્ય રીતે કવિના સ્વીકાર બાબત અપવાદિયાજી જવાબ આપવામાં આવે છે. પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસ સાથે અંક અને યોગ્ય પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધિ ખાલી અકલાઉમાં લેખકોને મોકલાય છે.

લેખકોને

દેશમાં ('વસતી') છ રૂપિયા પરદેશમાં બાર શિલ્પ

વૈષ્ણવજ્ઞાન, સ્વાયત્ત, ગિરિતોટી જુનાગઢ

પ્રકાશક અને મુદ્રક: ધીરેન ગાંધી • સ્વાયત્ત મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

સંપાદક : નવીન ગાંધી

પાટ ૩૨૭

અમર દેવીદાસ

મકરન્દ દલે

ઉધારો વગરો હતો. વગરની વચ્ચે જે-જેનું કાચી માટીનાં ભીંતડાં પર એક ઘેધૂર લીમડો ઝળૂંબી રહ્યો હતો; નમાયાં છોડુને ઉડળમાં લઇ કોઈ જગદેવ ઝળૂંબે એમ, ચૈતર-વૈશાખના દહાડા હતા. આમથી જ અતી હતી. બેંકાર વાપરા દુહકારતા હતા ને આ ભીંતડાં પર અગનિના આંખખા વીંચતા હતા. પણ ખોખાધખ લીમડાની યીળી ઘટામાંથી તો એને અજરીની મહેક ખોલે ને ધીમે ભેટમાંભળતી હતી.

આરે ટાલે એક વેવડું આવીને લીમડાના ઝાંયામાં ઊંચું રહ્યું. એક આંધેડ વધતી બાજુ ગિતયોં, ગાડાંએકને જદી બળદને નીરવ-પાણી કરી જિપડવાની તાજીદ કરી. વેવડાના માકમાં મોડું રાખી, નીચે પગ ન મકવાની કોળિ ફરીફરીને બસામણુ કરી. અને જરાક આરે આવેલી કૂર્ષ તરફ અડપથી પગલાં ઉપાડયાં. વેવડું છૂટ્યું. બળદને પાણી પાસુંગાડાંએક લઇ ગયો. જગ્યામાં પાછો સુતકાર ફરી વળ્યો. અન આલયા ભરેલા ભાર્તીજ માકાથી શોભતું વેવડું પોતાના ઝગમગાટથી પેયાં ભીંતડાને ઝાંયાં પાડવા પ્રયત્ન કરી રહ્યું.

પણ ત્યાં તો ધીરે ધીરે માકાનો પડકો ઊંચો થયો. ધસ્તીમાં કોંઈ જ વાર નેવવા મગે છે એવું નમણું ને દીપતુ મુખ દેખાયું. તેની નજરમા અપાર અચચો હતો. કોઈ ના પાડેલી સ્ત્રીએ ચોરીછૂપીથી ધરા નેવાનું મસ્તાન બાળક જેવું દુડીયું કુગદલ હતું. પણ એ રમતિયાળ આંખો ભીંતડાંની જગરે જે-અધધૂરી ઉર્ધ્વ તરફ મંડાઈ એવી મુઘ બની ગઈ. દષ્ટિ રિથર થઈ ગઈ. કાન સરવા થઈ ગયા. અને આખ ને કાન વચ્ચે કોઈ અજન્મ અગી વાન પકેનાં પામવાની હોડ આવી. આખો એકીટકો જોતી રહી. કાન એક જોવ પણ ન ચૂકવા સાવધ બની ગયા.

સાત સખળ-ડખળ ઉલીમાંથી એક અજન્મ દસ નજરે પડતું હતું. એક ખાલે કોઈ પતંગેલ ડોશીનાં સુડેકાં ને ગંધાતાં અંખને લીમડાનાં પાણીથી ધોતો હતો. ડોશાને અંજે કાળો મંજનરા ઊડતી હતી પણ બાલોજ વચ્ચે એવી વાન કાઢના કે તેનો જોખનો ચહેરો દસદસ થઈ જતો હતો. બાલાજની વાન સાથે એક ખૂંટામાંથી કોઈ બાળકનો ખિલખિલાટ પણ સંભળાતો હતો. લોમ ધખેતા વમડામાં, કપાંકથી મૂળિયાં ઉપડેલ ને લોહી નીંજળતા માનવ શેપાને લાવી, અમી પાકપાકને કોઈ અડી નવેસરથી ઉઠેતું હતું. પેલી મુઘ આખો, પેલા મુઘ કાન બીજું બધું બુલી જઈ આ અગનિમાં પાંગરતી દનિવામાં ખેત્તાર્ધ ગયાં

બાલાજ દહેતા હતા.

‘મહા! તમને તો આ-મ જોઈ કરી દઈલ. નેજોને! તાના જેવી કાપા થઈ જતો. પણ પછી તમારો વજેશમ તમને ન જોળામી શકે તો મને વડવા નો આવચાં, માડી! હા, કંઈ દીધું. પછી તમારે બિરે આવીશ તો કેશો કે જાવાનો લગેસો કેશો? કપાંક લોશ તું મલ તો? ઉપડ, ખાવા! આ લે તારી વંબડી, ને આ લે તારો ચીપિચો!’

બાવાજીના હાથભાવ ને ગમતી બોલથી માણ માંડ હસવું ખાજતાં હતાં ત્યાં એક ખૂણા તરફ જોઈ બાવાજી હોહ બીડીને નકલી દમદાટી દેતા હતા:

‘અને એવી, બીજવી! તારી તો વાત છે. રોજ મારો જીવ ખાજ કે દાદા! પગ મટી કે નઈ? લૂતી તો નઈ થઈ જઈને! પશુ તને તો લખુડીનો વેશ પોશી લેવેશરના મેળામાં નચાવીશ. ઘાધરીને છેડે ઘાધરીઓ ટંકાતીશ. પગે ઘૂંસા બાધીશ. હાથમાં લાકડી આપીશ. લીલી કમળી ને પીટું પોમયું’ એડીને હુમકહુમક કરતાં નાચતાં લડીચુગાણ! તમે તો તાળિયોના કાઈ અંગરૂઠા ચારો!’

એક ખૂણામાંથી વળી ખિલખિલાટ મચે. કુમળા હાથની તાળિયો પડી.

‘ચેમાં આંખ અને કાન હવે તો આ મુઠ્ઠા વ્યક્તિના સારા જે અસ્તિત્વને જાણે ખેંચી ગયાં. ક્યારે તેણે ડેનીમાં પગ મુક્યો, ક્યારે પરચાળ ચડી, ને ક્યારે બાવાજીની પડખે એ બેસી ગઈ તેની કશી જાણ ન રહી. અચાનક બાવાજીની નજર પડી ને તે સદાજા બોલી ઊઠ્યા:

‘અરે, બેન! અરે, બાપુ! અહીં નહીં. અહીં નહીં. જરા બહાર ફો! ડેલીની બહાર.’

પણ આ અજાણી યુવતીના મનમાં નહોતો ભય કે નહોતી સ્પ્ર. હજાર હજાર જનમથી જાણે એ મૈવદ મેલીને આડી હતી અને આજે અચાનક એને માનો ખેંચો મળી ગયો હોય. કોઈ અપૂર્વ શક્તિ અનુભવતાં એણે કહ્યું:

‘બાપુ! અને અહીં રહેવા દેશો? મારા જીવને અહીં બંધ દાડક વડે છે.’

બાવાજી આમાં બનીને જોઈ રહ્યા. જેનું નામ આંખથી કાળજી કરી જોઈ એવાં રંગતપ્રીતિમાં જોઈ આ બાપને ચીતરી કા નથી ચડતી? જીવતા પ્રેત જેવાં માનવીમાં એને શું મીઠું લાગ્યું હશે? પણ બાવાજી કાંઈ જવાબ વિચારે ત્યાં વેલડા પાસે રીડિયારમણ ચઈ પડી. ‘અમર! ક્યાં ગઈ, અમર!’ ની ત્રાડ દેતી જેથી આંખેડા બાઈ અધ્યુની ડેવીના હંમરા પાસે આવી અટકી ગઈ. નાકે લૂગકું દઈ દીધું અને એની પાછળ કાળજી જોઈ જુવાન ધસી આવ્યો.

પણ અમરબાઈએ તો તમામ ધરેણું ઉતારતાં સ્પષ્ટ ને દૃઢ સ્વરે કહી દીધું:

‘પૂછ, હવે તમારા શેઠલા મારે નથી ધડવા. અને આવર! આ તમારાં ધરેણું. તમતમારે ખુશીથી ખીંચે ચડાવજો.’

આણું વળાંને જતી આ આપરાણી! તેણે પોતાના તમામ કાંડને આ ધરેણું બેળાં સાપની કાંચણીની જેમ ઉતારી દીધાં.

મા-દીકરા ઘડીમર યાંભળે થઈ ગયાં. દીકરા તલવાર લઈ ધર્યો જવું અમરબાઈની વિદેશી આખ જોઈ ખચકાયો. બીજવી બધી મારી ચીસ પાડી બીડી અમરબાઈએ તેને તેડીને પોતાના બોળામાં લઈ લીધી. માએ પાણી જાંડીને ઝટપટ ધરેણું લઈ લીધાં. બાવડું બીડીને દીકરાને બહાર દસડી ગઈ. બાવાજી પર ગાળા વરસાવી. અમરબાઈના નામનું મેટિ રાગે નાઈ નાખ્યું. અને જૂઠાંભાગ બીડાંડાંને પોતાના આત્મા સોંપીને રણુચણું વેનડું લપડી ગયું.

— આજે એ રૂંધાળા વેલડાના ચીવા જુસાઈ ગયા છે. પણ ‘બીડાંડાંની જૂમિમાંથી’ ‘સત દેવીદાસ! અમર દેવીદાસ!’ નો રણુકાર સંભળાવા કરે છે.

દિવાળી બાકી

૬માસ ૬૨ જોશી

જેવું કે તેને નવે વન કેવા નિશ્ચયો કર્યા છે તે ન બોલે તેને બે વાવળે જે ન આવે તેને ઘેર જશે
‘ રિસ્ય તેને રીકવળે. ને આ બધું તેમના બવાને સર નહિ પણ તમારા બવાને સાડુ મરને. જનન લેખદાર
૮ આપણે તેન કરજદાર છીએ ’
—ગાંધીજી

દરેક નવા વરમને દિવસે નિશ્ચયો કરવા પડે એનો અર્થ એમ જ ને કે બાકીના ત્રણસો ઝોગણ
સા દિવસમા આગલા નવા વરસના નિશ્ચયો છૂટી ગયા છે? નિશ્ચયો લેવાને માટે ગમે તે દિવસ સારો
ગણાય—નના વરસના જેવો ગણાય પૂનાની ટેમરી ઉપર બેગીને ગોપાળકૃષ્ણ ગોખનેએ મિત્રોની સાથે
બેસીને ભારતનેવાનો નિશ્ચય કર્યો તે કેમ રહ્યો દિવસ હતો? પણ આપણે સૌ તો નિશ્ચયો છોડવામા
ત્યારે બધા દિવસોનો ઉપયોગ મરી રહ્યા છીએ ત્યારે નવા વરસના આનંદમય દિવસને પણ જરીક
અજાણ્યામણ્યા બનીને આપણા નવા નિશ્ચયોનો દિવસ બનવું પડે છે

નવા વરસના દિવસે, સ્વાતંત્ર્ય દિવસે અથવા જન્મદિવસ જેવા દિવસે કાંઈક નિશ્ચય લેવાનું મન
થઈ આવે છે, તેની પાછળ જાન તો એ હોય છે કે મનની વાતોમાથી એમને બે પણ સિદ્ધ કરી
શકાય તો કેવું મનમા જે વાતો રમી હોય છે તેમા સૌથી વસમી તો આસપાસના જગતનું દેવું
આપણે શી રીતે ચૂકવીશું એ મૂઝવણ હોય છે સત્જનની વ્યાખ્યા શોએ આપી છે કે દુનિયાનો જે
દેવાદાર નથી પણ દુનિયાને માથે કરજ ચાલતો જાય છે તે સત્જન પણ એવું બહુ ગિયું નિશાન
તામવાની વાત કેવી? આપણે તો જોઈએ છીએ કે માતાપિત્ર સમાજો મિત્રો અમલવાલો, પણએ
જ ગણાતા પાથી—એ બધા પ્રવેશા દેવાના આપણે માથે ગજના ગજ ખડકાયે જાય છે તેમા
આપને બહેલાઓ જો એ વાતની જ તપાસ કરીએ કે એક દિવસ જીવવામા નાની નાની સેવાઓ
મળીને કેમકા ક્યાકનો શારીરિક અમ બીજાઓ પાસે કરાવીએ છીએ તો આપણને આપણી પારવાર
કરજદારીનો તરત અદાજ આવી જાય.

આપણા વેપારીભાઈઓ દિવાળી બાકી બેચરી ન પડે એને માટે સભ્યગ લાખતા હોય છ જેથી
નવા વરસમા નવો દિવસ શરૂ થઈ સત્જનોને પણ નવા જ મમા પ્રવેશતા પડેના આ જીવનની
દિવાળી બાકી બેચરી પસંદ દોળી નથી. સોજેદીસે છે ની પડીએ શિવ દિટોને કમ્પુ હતું એને
પિવસનો એક કુકેટ લેતો છે તુ સભ્યગીને મારી વળી આપી દહસ ને ? આ દહાવે દૂધે વિદાય
થવાની બાવનાને દોએ સ્પષ્ટપણે વ્યાખ કરી છે ‘દુ નેનિમ રીન મોદિમ રીતે બવની દહિએ
નાજીકીવ દહિએ, સ્નેહ મરજ ચૂકીને મરતા માચુ છું’ મૃત્યુ માટેના પચ્ચ જ દ પાછળ પચ
પાચે તરવામા પાછા જાગી જઈને કાંઈક રૂબરૂમકા થવાને ખ્યાલ છ

કેમકા ? હા જલ્મમા સદતર મુકન થવું તો મુકેલ છે અને સ્નેહનું રૂબ મુકસને નમ
પણ નવાવે ૮ જનન દિસામમા દિવાળી બાકી ન જ નીજે એ અમલવાર જેવું કે તેમ છતાં દર
નવા વરસે એની જ તાજ યાવ તો જીવન પ્રવેશોના અપાગ વનજીને એ મરુ મરી મકે આપણે
પારેડી એકું લાગવું રાજ છે તમા ને તમા વાકે પગુ રોવ છે પણ જો જીવનની એકેએક રીતને
મિમરૂપ મજીએ તો મરતું મો પ્રત્ય વિમરવાનું જ આપણને મરુ

હરિવંશ રહેણું

નમતે મેણું રે
ભૂજ કહેવાં વેણું.
વાર બાહુ લાગે પ્રમદતાં
લલ ચલ ધાતી ખાતી;
કેમ બલા હરિ, વાસ કહે,
તારી થડક થડક હણ છાતી;
સમણ સહેણું રે,
ભૂજ કહેવાં વેણું.

મેળવણે પડ્યું કૂધ પરતુ
સ્થિર નથી ઠેરાવું;
હલી ન મળવું, આખણ કેવું
સ્વપ્નુય ભય વિલાવું;
લેણું દેણું રે,
ભૂજ કહેવાં વેણું.
તારા વશની વાત ન મનુષા,
પ વ ન-પ છેડી બાંધી
મનને મન શું લીન કંઠી
લપ હરિશું દેવી સાંધી;
હરિવંશ રહેણું રે,
ભૂજ કહેવાં વેણું.

સરો

પાછા ફરે!

પાછા ફરે પળ એ'ક આદે
સંસ્મરણ વારે થઇ
મસ્થાન જ્યાંથી આદ્યું.
-નસતી ત્યાંથી લઇ પાછા ફરે!

સ્તિતાન 'અનિવ'

ફરી ફરી...

(૭૬ મિત્ર-સિખરિણી)

ફરી ફરી જીવનમાં વ્યથામાં
આવે ધસી વાદળજૂદ માઠ,
લેપાતણ આ નલ વેરી ઘેરી
અશ્રુ પ્રવાહે ધરણી ઝીંજવે.
ગીલી રહું આ અતિતૃપ્તિ ભારે
છા આ ધરા જીવ્યવિશિષ્ટ થાયે,
વર્ષા છતાં ના ઇલ વ્યથાં જાયે
સ્થિતપ્રજાકેરે કઠીક ખીલવું ઇન્દ્રધનુ જો!

ગીતા ખીખ

સાને!

તારો ભાઈ કુખમાં કુએ રે? સાને છ' યુગમાં સુએ રે?
નથી એને રોટલો પૂરો રે? તારે અમદદ અધરો રે?
એને શિર છાપડું ચૂએ રે? છ' તો મહેલમેડીએ સુએ રે?
એણું અંગ આરધું આદ્યું રે? સાને તે' રેશમી આદ્યું રે?
એની પગપાની ઊધાડી રે? સાને તારે શુ'કર મોજડી રે?
એની પાસ પાઈ ન રાતી રે? તારી જાણે હેમની છાતી રે?
એને જોઈ ઇશ્વર કુએ રે? આંખો તારી કેમ ન ચૂએ રે?

ખ. ર. પેલ

કંઈ ખબર નથી

ફૂલો ખીટયાં કે ખાવ? અને કંઈ ખબર નથી
કોની હતી ખબર? અને કંઈ ખબર નથી
પાછળ પ્રવાસીઓમાં થણા મિત્ર પલ્લુ લતા
કોણે કયો પ્રહાર? અને કંઈ ખબર નથી
કુર્મીને આ'ધકાર લેતો એ જ યાદ છે
કપાદે થઈ સવાર? અને કંઈ ખબર નથી
તેઓ પધારશે કે પછી મોત આવશે?
ખતલાવ ઇતિહાર? અને કંઈ ખબર નથી.
રેતા રથા દિલાસો એ 'આદિલ'ના હાં ને
કેના લતા વિચાર? અને કંઈ ખબર નથી.

'આદિલ' મનુસી

અરજ

વાત એક જ હમેશ માથું છું,
રેશ એવે જ વેશ માથું છું,
કેઈ જુખ્યું ઉધાડું ના સુએ,
એકડું પ્યારા રેશ, માથું છું.

ધાવવ

ફરેડો

અંધારથી અકળાઈ,
બેલી પડેદેથી મર્યા,
બેલી નહીંના વેમથી બોલાવતો,
લાંબા સ્વરે ચોખી રહો સંતાપજા એ સૂર્યને
વાદળોની હાર વીધી પૂવમાં પહોંચે,
છતાંયે ના જડપો ત્યારે
સ્વયં શું સૂર્યરે લાલ કલગી-ટોલતો ટોલાવતો
આકાશમાં પગલો ભરે?

મિત્રાન્ત મહિપાર

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ

પરિત મુખસાલક

શ્રી નરસિંહ મહેતા મધ્યયુગીન યજ્ઞરાત્રી કવિઓમાં વિશિષ્ટ ભાત પાડનાર એક પ્રતિભા-સંપન્ન કવિ છે. એમની કૃતિઓનું પારાયણ કરતા મન ઉપર એક અમીટ છાપ એવી પડે છે કે મહેતાની પ્રતિભા જ-મસિદ્દ છે. તે પ્રયત્નથી સંસ્કાર પામી છે, પણ પ્રયત્નજન્ય નથી. ખીલુ વસ્તુ એમને વિશે એ લાગે છે કે તેઓ વારસાગત સંસ્કારથી અને તત્કાલીન પરિસ્થિતિથી સંપ્રદાયે કૃષ્ણભક્ત છે, પણ એમનામાં ભક્તિનું ખીજ સાહજિક છે. ત્રીલુ બાબત એ છે કે તેમનું માનસ ઉત્કટ જિજ્ઞાસુ અને લક્ષ્ય એવા નવનવા વિગાના ક્ષેત્રોએડવાનું પણ છે.

કૃતિઓ એ પણ દર્શાવે છે કે બાળ-કિશોર અવસ્થા, તરુણ અવસ્થા, પ્રૌઢ અવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા એ બધી ઠમિક આવતી અવસ્થાઓમાં તે તે અવસ્થાને અનુરૂપ હોય એ રીતે પોતાના જન્મગત કવિત્વસંસ્કાર, ભક્તિવૃત્તિ, જ્ઞાનપરિવર્ધા તેમજ નિર્ભયતા આદિ ગુણો વિકાસ પામતા રહ્યા છે. આ વિકાસના તારતમ્યમાં પંથ અને વાડાના બેદોએ, મંપ્રદાયની માન્યતાઓએ કૌટુંબિક અને સામાજિક દબા-લોએ બારે અસર ઉપજાવી છે. તેથી જ એવા વિશિષ્ટ પ્રતિભાગ્રાણી ભક્તકવિની કૃતિઓમાં અનેકવિધ તારતમ્ય કેળાય છે. કૃષ્ણદેવ તેમની કૃતિઓમાં પંથના બાહ્ય ચિન્હો ઉપર ભાર છે, ક્યારેક એ જ બાહ્ય ચિન્હોને તેઓ અવગણે છે, અને માત્ર પોતાના જ પંથના તિલક-છાપાને નહિ, પણ બધા જ પંથના સ્વર્ગ એવા બાહ્ય ચિન્હોને નકામા ગણે છે. આ એમની અંતર-મુખવૃત્તિના વિકાસનું પરિણામ છે. અંતરમુખ

વિકાસ વધતા વધતા નિર્ભયતાને પરિણામે એટલે સુધી વિકસ્યો છે કે તેઓ પંથની કાંચળી ઉપરાંત, નાતભતની કાંચળી પણ ફેંકી દે છે અને અજ્ઞેયમસ્ત્વ અખાડામાં છાતી કાઢીને ઊભો રહે તેમ સમાજ વચ્ચે નિર્ભય થઈ કહે છે કે તમારે બધાને કહેવું હોય તે કહેજો, અને વધારે પણ કહેતાં ચૂકશો નહિ. મહેતાની આ નિર્ભયતા ભક્તિ, તેમજ જ્ઞાનના એવા પરિપાકમાંથી જન્મી લાગે છે કે જ્યારે ઠેક વરણે એમને કીર્તન માટે નોતર્યા ત્યારે મહેતાજીએ વિનંતિને જરાય અવગણી ન શક્યા, અને એમને લાગ્યું કે જે પ્રભુને યાદ કરે, બન્ને તે જ બધા પ્રભુજન. એમણે હરિજન શબ્દ આ જ અર્થમાં યોગ્યો. ગયે તે નાત ભતનો હોય પણ હરિ કે પ્રભુને ભક્ત તે હરિજન અને એમાં ભેદભાવ હોઈ શકે નહિ. પ્રાચીનકાળમાં બુદ્ધ-મહાવીર ઉપરાંત ખીન અનેક સંતો થયેલા છે કે જેમણે જન્મ-ગત ઉચ્ચનીચભાવની કદપનાને સર્વથા અવ-ગણી છે. એટલું નહિ, પણ કેટલાકોએ તો એવો ભેદભાવ ટાળી સમાનવ્યવહારનું જીવન પણ ગાળ્યું છે. પણ વચ્ચે એક-એવો સમય આવ્યો કે જ્યારે જન્મગત ઉચ્ચનીચભાવ સમાજમાં બેડા મૂળ નાખતો ગયો, એટલે લગી કે જીન જેવા, જન્મગિદ્દ ઉચ્ચનીચ-શ્રાવણે ન આનંદાર ક્રમણે પણ બ્યવહારમાં પોતાના સિદ્ધાંતથી ચલિત થઈ ગયા. નાગર જેવી ઉચ્ચ ગણાતી જાતિમાં જન્મવું, વૈષ્ણવ જેવા ચોખલિયા સપ્રદાયમાં પોપાવું અને ઉચ્ચનીચપણાના સંસ્કારવાળા અનેક સમાજો વચ્ચે રહેવું અને છતાં એક તડાકે કહી દેવું કે મારે મન વર્ણના ભેદ વિના ભક્ત હોય તે

બધા સરખા છે. હરિના લક્ષ્મીમાં ભેદ કરવો એ હરિના સ્વરૂપમાં જ ભેદ કરવા બરાબર છે. આવી એમની ભૂતિ-વાકા સામે જોડાઈ. તે કાળમાં કેઈને ક્રિશ્ચિનિદીનો પરિચય ન હતો, અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કારોની તો વાત જ ન હતી. એ સ્થિતિમાં આવી નિર્ભયતા માત્ર વિચારમાં જ નહિ, પણ આચાર સુદ્ધામાં દર્શાવવી તે એક ઉચ્ચ ક્રાંતિના બ્રહ્મ અને જ્ઞાનીનું જ સૂચક છે.

મહેતા પંથ અને સંપ્રદાયના બાહ્ય યોજાને લક્ષીને પણ કૃષ્ણલક્ષિને ગાય છે. આંતરિક સંસ્કારોના વધારે વિકાસ થયા પછી તેઓ એવા બાહ્ય ચિહ્નોને છોડી પ્રભુનાં શુભને ઉદ્દેશીને પણ કૃષ્ણલક્ષિ ગાય છે અને ધીરે ધીરે મહેતાના કૃષ્ણ એ બ્રહ્મનું રૂપ લે છે અને જ્યારે તે બ્રહ્મનું રૂપ લે છે ત્યારે એમાં રામ, કૃષ્ણ જેવા નામો આવવા છતાં સંપૂર્ણ અર્થમાં પંથભેદ ગળી જાય છે. મહેતાનાં પ્રભાતિયા તરવજાનથી ઉભરાય છે. એમણે ઉપનિષદનાં બ્રહ્મતત્ત્વને, એવી નવનવી કલ્પનાઓ અને મોક્ષના મનથી, ભક્તિભાવે ગાયું છે કે એ પ્રભાતિયા સાંભળનાર ભણે શુભરાત્રીમાં ઉપનિષદોનો ધ્વનિ સાંભળતો હોય તેમ તેને થયા વિના રહેતું નથી.

પરંતુ મહેતાના વિકાસની આ ભૂમિકા એ તરવજાનના વિકાસની ભક્તિમય ભૂમિકા છે, છતાં એ ઉવટની નથી. બ્રહ્મ કે ઇશ્વર અતીન્દ્રિય છે. જીવ સ્વરૂપે પણ અતીન્દ્રિય છે અને અતીન્દ્રિય તાવ વિષે તરવજોની કલ્પના, ભાષા, અને મંત્રોનો જુદા મંત્રવર્ણ. તેથી જ મહેતા પણ ક્યારેક કહે છે તરવનું હું પાણું ટુંચ બાસે છે. એ અદ્વૈત વેદાંતના ઉચ્ચ શિખરથી ગવાયેલા પ્રભાતિયા સાંભળનાર ભેદભાવ અવસ્થા ભૂલી જાય છે, પણ ભેદભાવનું એ વિરમણ જીવનગત યથું અને કરવું એ બારે દોહણું છે. મહેતાજીએ આ દોહણું કમ પણ સોહણું

કયું એ એમની વિશેષતા. અને એ વિશેષતા આપણે 'વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ' એ પદમાં ભેઈએ છીએ. જ્યારે જીવનગત પાયાના આચારોના પ્રશ્ન આવે ત્યારે કોઈ પંથ કે સંપ્રદાયમાં ભેદ રહેતો નથી. ભાષા ભલે જુદી જુદી હોય. અત્યારલગી મહેતાજીએ હરિજનની અને વૈષ્ણવજનની વ્યાખ્યા કાંઈક જુદે જુદે સ્વરૂપે કરી હતી, પણ આ પદમાં એમણે જે વ્યાખ્યા કરી છે તેમાં કોઈ પણ માયા ધામિક પંથનો મતભેદ સંભવતો જ નથી.

ઓમગ્લીસસો ત્રીસમાં મીકાનો સત્તામંત્ર આલતો ત્યારે સવારે વહેલા વાનરસેના નીકળતી અને પછી તરુણ ટોળી નીકળતી. મેં એવી એક વહેલી સવારે આ ભજન એ ટોળીને મુખેથી સાંભળ્યું. તેમાં ગવાતું હતું કે 'જૈન-જન તો તેને કહીએ જે પીઠ પરાઈ ભણે રે' ઇત્યાદિ. આ ફેરફાર સાંભળી પહેલા તો આંચકા લાગ્યો, પછી વિચાર્યા થઈ. મેં તે જ વખતે મારા એક મિત્રની કન્યાને પૂછ્યું કે 'વૈષ્ણવ-જન'ને બદલે 'જૈનજન' શા માટે બોલો છો? એણે તદ્દન સરળતાથી કહ્યું કે ભજનપદ તો બહુ ઉત્તમ છે, બધાને સાંભળવું ગમે છે. પણ જૈન સોસાયટીમાં જીનોને વૈષ્ણવ શબ્દ કરતાં જૈન શબ્દ સાંભળવો વધારે રુચે એટલા માટે અમને અમારા વડીલોએ આ રીતે ગાવા કહ્યું છે. એ કન્યાની વાત તદ્દન ક્ષાત્રી હતી. કારણ કે જેઓ શબ્દના સ્વભાવ અર્થમાં જ ધર્મ તત્ત્વ નીકળે છે તેમને મન તો વૈષ્ણવ અને જૈન બન્ને જુદા, અને તે વખતે એ પણ ધ્યુ કે આ ભજન ગુસ્તિમ સોસાયટીમાં ગાઈ હોય અને સુસ્તિમોને સાંભળતાં કરવા હોય તો શું કરવું? તરત સૂચ્યું કે પ્રાથમિક અધિકારીની દૃષ્ટિએ તો 'સુસ્તિમજન તો તેને કહીએ' એમજ બોલવું પડે અને ક્રિશ્ચિયનજન, શૈવજન, બૌદ્ધજન, મહાદેવજન એવા જ પંથભેદ સૂચક શબ્દો ઉપયોગવા પડે

પણ આવા શબ્દ ભેદો ઉચ્ચારવા છતાં 'પીડ પરાઈ બધે' થી માંડી આગળનો જથ્થો પદભાગ તો ફેરવવાનું કોઈ કહે પણ નહિ અને કોઈ સાંભળે પણ નહિ, અને કહેનારને કહેવું પાડવે પણ નહિ. કારણકે દરેક જણ એટલું સમજે છે કે પરાઈ પીડ અતુલવતી અને બીજાના દુઃખમાં મદદ કરવી અને છતાં અભિમાન ન કરવું એ તો દરેક પંથ અને ધર્મના પાયાનો સિદ્ધાંત છે.

આ રીતે આપણે વિચાર કરીએ તો મહેતાજીએ 'વૈષ્ણવજન' શબ્દ વાપરી તમામ વિચારશીલ સંપ્રદાયોને માન્ય એવા સર્વોચ્ચ આચારની ભૂમિકા ઉપર સૌને સમાન અને એક સરખા સ્થાપિત કર્યાં. જ્યાં વસ્તુ-એક હોય ત્યાં શબ્દભેદ વાદભેદનો વિષય હોઈ શકે નહિ, એટલે જેને જે રુચે તે શબ્દ વાપરે, પણ પરપીડા બાજુથી, તેને નીવારવી ઇત્યાદિ પદગત બધી વસ્તુઓ તો સૌને માટે એક જ છે.

સેંકડો નહિ, હજારો વર્ષ થયાં હજારો, મૃધા-વાદ, ચોરી ઇત્યાદિના નિષેધો ઉપદેશાતો રહ્યા છે, લોકો સાંભળતા પણ રહ્યા છે, પરંતુ એ બધું સર્વ સાધારણ હોવા છતાં એમાં પંથભેદ અને સંપ્રદાયભેદ પણ એટલી જ ભિન્નતાથી વર્તીતો રહ્યો છે. આવી સ્થિતિમાં મહેતાજી 'વૈષ્ણવજન' શબ્દની એવી વ્યાખ્યા કરે કે જ્યાં પંથભેદ ગળી-જાય એ મહેતાજીની પ્રતિભા, જ્ઞાનકોટિ અને ઈશ્વરપ્રસાદગુણો સૂચક વાસ્તવિક ચિહ્ન છે એમ હું સમજું છું.

પણ, અહીં બીજી વાત નોંધવી જાકી રહે છે જે મારે મન બહુ નવાઈ ઉપજાવનારી છે તે એ કે મહેતાજીની કૃતિઓ આજુબીજી વૈષ્ણવપંથમાં અને ઇતરસાહિત્યકોમાં વ્યાપી, સંભળાતી અને ગવાતી હતી. અનેક પ્રકારનું સંમાન પણ પામતી રહી. કોઈએ એમની એક કૃતિને વખાણી તો કોઈએ બીજીને. પ્રશસ્તિયાં તો સૌને ગમ્યા; પણ હું બહુ છું ત્યાં સુધી

ગાંધીજી પહેલાં એવો એકેય પુરુષ નજરે નથી પડતો કે જેણે મહેતાજીની સમગ્ર કૃતિ-ઓમાંથી 'વૈષ્ણવજન' તો તેને કહીએ' એ પદ તારવી મોખરે મૂક્યું હોય. આના કારણ વિશે વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે બીજા અભ્યાસીઓ સાંપ્રદાયિક દષ્ટિએ, અત્કાર દષ્ટિએ, સાહિત્યિક દષ્ટિએ, શાસ્ત્ર દષ્ટિએ, અને કવિરવની કસોટીની દષ્ટિએ અભ્યાસ કરતા હોવા ભેદજે. જ્યારે ગાંધીજીની કસોટી આ બધાથી જુદી અને આ બધાથી અદિવાતી રહી છે. તે કસોટી ભક્તિ, જ્ઞાન, શાસ્ત્ર, ઇત્યાદિ ઉપરાંત જીવન જીવવાની કસોટી છે. ગાંધીજીને મન ઉતરતું સર્વસ્વ એ હતું કે સાહિત્ય, કળા, કાવ્ય, શાસ્ત્ર એ બધું ખરું પણ જીવનમાં એ ન ઉતરે તો એ તો પાણીના પરપોટા જેવું અને જીવન જે જીવાય, જે રીતે જીવાય અને જે રીતે જીવતું ભેદજે એ જ ધર્મ અને મનુષ્યતાની અંતિમ કસોટી હોઈ શકે. આ કસોટી ગાંધીજીને પોતાનું જીવન ઘડતાં ઘડતાં સુએલી અને તે કસોટીએ જ એમણે એ પદને મહેતાજીની કૃતિઓમાંથી તારવી વિશાળ જનસમુદાય વચ્ચે ફેરવું મૂક્યું અને જે અભ્યાસીઓ ત્યાં લગીમાં આ પદ વિશે બહુ રસ ન ધરાવતા એ પણ એના રસમાં તણાયા. લોકોને મન થયું કે ગાંધીજી જે ભતરું જીવન જીવે છે તે જ આ ભજનમાં ગવાય છે. એટલે ભજનમાં ગવાતું જીવન, એ ગાંધીજીના જીવનનું પ્રતિનિધ છે અથવા એમ કહો કે ભજનમાં ગવાતા સેવાવત્તી અને સેવારસનું ભજન ગાંધીજીના જીવનમાં પૂર્ણરૂપે આવિષ્કાર પામ્યું છે. આજ કારણથી લોકો ગાંધીજી અને 'વૈષ્ણવજન' પદ બંનેને, અભિન્નરૂપે લેખતા થઈ ગયા.

આજથી જાર-ચોદ વરસ પહેલાં હું કલકત્તા જાલીંગજામાં આવેલ પાઠમાં ફરી રહ્યો હતો અને મારે જ્ઞાન 'વૈષ્ણવજન તો' એ ભજનપદ પડ્યું. જે ધાર્યું કે આ ગુજરાતી

ભાજન શુજરાતીને ત્યાં ગવાતું હશે, બંગાળી તો એ બહુ સમજે નહિ અને કદાચ ગાય પણ નહિ. બહુ તો કેઈ મારવાડી હશે. પણ તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે એ ભજન બંગાળીને ત્યાંજ ગવાતું અને સલાળાતું, અને તે પણ રાજ. રેડિયો દ્વારા ગવાય પણ જો એમા રસ ન હોય તો એ શાને સાંભળે ? જે બંગાળની વાત તે જ બીજા અશુજરાતીભાષી પ્રાંતોની વાત. ગાંધીજીએ પોતાના જીવન દ્વારા માનવધર્મ સૌને સુલભ કર્યો અને એના એક માધ્યમ હોયે 'વૈષ્ણવજન' એ પદને પણ સુલભ કર્યું.

મહેતાજીની વિશેષતા એ પદમાં મારી દૃષ્ટિએ મૂર્ધન્ય સ્થાને છે. ગાંધીજીની વિશેષતા એ પદ દ્વારા માનવોને જીવનની સાચી કળા શીખવવામાં રહેલી છે. આ રીતે મહેતાજીએ જ કદાચ સૌરાષ્ટ્રમાં ગાંધીજી રૂપે અવતાર લીધો હશે. એમણે નિર્ધન અને નાગર ભત્રા અવતાર ન થાય એવી મામણી તો કરેલી. ગાંધીજીએ પણ છેવટ સુધી કહ્યું કે મારો જન્મ હરિજનને ત્યાં થાય. આમ કહી બનેએ માનવતાને જાણે ચડવાતું સોપાન સૂચવ્યું છે એમ મને લાગે છે.

બાલો લાગે

મધુ, તોમા લાગિ આંખિ ભગે;
દેખા નાઈ પાઈ
પથ ચાઈ,
સેઓ મોને બાલો લાગે.

ધૂલાતે ખસિયા દારે
ભિખારી હંધ વા રે
તોમારિ કુટુબા ભાગે.
કૃપા નાઈ પાઈ
શુધુ ચાઈ,
સેઓ મોને બાલો લાગે.

આનિ એ જમતમાએ
કત સુએ કત કાળે
યસે ગેલ સળે આગે.
સાથિ નાઈ પાઈ
તોમાય ચાઈ,
સેઓ મોને બાલો લાગે.

મારિ દિકે મુધાભરા
બ્યાકુલ રયામલ ધરા
હંદાય રે અનુરાગે.
દેખા નાઈ નાઈ,
બચા પાઈ,
સેઓ મોને બાલો લાગે.

મીઠું લાગે

મધુ, નેણાં તમ મુ ભગે;
બાણું નહી મુખ રૂપાણું,
પથ નિશાણું
એ ચ મને મીઠું લાગે.

ધુળમાં ભેસી આરે
ભિખારી વૈડું આ રે
તમારી કુટુબા ભાગે.
કૃપા ન વાડું,
તમને ચાડું,
એ ચ મને મીઠું લાગે.

લયાં આ ભવમાં આગે,
કઈ મુખલાખને કાળે,
સરી મયા સધળા આગે.
સુના આ સમે
ગમતા તમે,
એ ચ મને મીઠું લાગે.

ચારે કોર અચી-રસાળી,
ભોજકા તલસે કાળી,
આંત્રુ છલકે અનુરાગે.
સંતાપે કયાં સાથીકા!
પામતી પીડા,
એ ચ મને મીઠું લાગે.

કવિત્રુ હામીર [ગીતાંજલિ] અનુવાદક મહારાજ દેવે

મારા નામરાશી

સ્વામી આનંદ

૭

પણ આર તો સાધુ આવમમાં મેં જ બળ્યા છે. પણ સાચો તેણે જ મોકી સંભળ્યો તો તેના એકની જ નેડે મારે ત્રિમેક વળેથી રહ્યો છે; અને તે સ્વામી રામભીરથના શિષ્યો તરીકે જોળખાયેલાઓમાંના એકના એક હતો હવાત ઉત્તરકાશીવાળા શુભરગ આનંદરામી નેડે. હવે તો એથી ઉમર વટાવીને સાવ જર્ણ થઈ ગયા છે.

આર વરસથી હું ઉત્તરકાશી ગયો નડોતો. વચમાં મુવપિંડ ગાંધી વાદકાષ વગેરે મારા પર યુજ્યાં. ૧૯૫૬ને જીનાએ કીસાની ગયો. પણ જો મોસમ ગંગોત્રી ઉત્તરકાશી જવા બહુ પ્રતિકૂળ; જાગણુઓની બીડ અને ગંદકી આખી વાટે હોય. તેથી મનના મોડાને ખાળીવાળાને પાછો આવ્યો.

જોવાસાલ જવું જ હતું. પહોડોની જવા માટે 'માસાનાં માસો' અગ્રે-અક્ટોબર. વરસાદ પીયા વેળા; ટાઢ હતુ યાર ન થઈ હોમ; આઠાઠ નિરમ, તલપૂર વાગુ ક્યાંયે ન રહ્યું દોષ; પહોડ પથર જંગલ વનરાજ્યો બધાં ચોમાસુ નહાઈ નિખેરાઈ જોખખાંધુલ થઈને તડકે માયાં સૂકરી રયાં દોષ. અનંતની મેડુસમી આભગીચી બરફમાળાઓ રવચ્છ સૂનાં તેનેપુજ્યાં કૂધનાં અધોળ કરેલી ગેલી દોષ. માજ્યો દૂરથી પચુ એટલી નજીક બળામ કે વનજે હાય લાંગો કરીને અડી લઈએ!

મોટર સડો પચુ હવે ટેક ઉત્તરકાશી લગી પડેલી ગાળુ મેં સોમયુ હતું. પચુ ચોમાસા પછી હતુ બસ સવિચો આજુ થઈ નડોતી. તેથી પ્રથમ મીમાની-નૈનાનાલ બચી જઈને હું દેડરાદન રીંગીકેશ આવ્યો ત્યારે અક્ટોબર પેતરવા આવ્યો હતો.

દેવભોગ એ જ દિવસોમાં, સોડોએ માન્યુ તેમ રસિવાના અવુરોએથી કે ઠાવુ જાતે. પણ પહોડોમાં એકાએક કવેળાના વરસાદ થયા, ને ઠેર ઠેર બરફ પડ્યાં. એકદમ આકાશ ધિવાળાની ટાઢ પડી. આજુ

મયેલી મોટર સવિચો પણ ક્યાંક ક્યાંક થોડો દિવસ ખેરવાઈ ગઈ. આમ નવેમ્બર આરમે જ હું ઉત્તરકાશી પહોંચ્યો.

ઉત્તરકાશી ગંગોત્રીની વાટે આવેલું ઉત્તરાખંડ (ગદવાલ)નું સાધુસંતોનું કામ; સાધુસંન્યાસી નેચી-જાતિ તાપ્તરીઓનું નિવાસસ્થાન. હરદાર-રીક્ષીકેશથી ૧૦૦ માર્મલ પહોડોની માંચડીકોર, ને ગંગોત્રીથી ૫૬ માર્મલ આમનીકોર, અધવચ રસ્તે આવેલું છે. મોમેર ફરેતી વર્તમાળાઓની વચમાં હવેળી જેવા માર્મલ લાંબાપહોળા મેદાનમાં કાશીની જેમ જ અડી પણ ઉત્તરવાહિની ગંગા જેવા મળે છે; તેથી ઉત્તરાખંડનું કાશી કહેવાયું.

વડેલી વચેથી જ મારે આ રથાન નેડે ફીક જેવો ભેળીસારો. અવરનવર તકે મળે કે હોટ મેલું. અડીના સંત-મહાત્માઓના સમાગમનો લોભ હંમેશાનો. રીક્ષીકેશથી ૧૦૦ માર્મલની પગવાટ આવી આવીને એકેએક કુંજર પર્વત, ચકાઈઉતાર, ગામેગામ, ઝરણાં, વળાંક, ખો-મોતર, બધું પગલેજાનું થઈ ગયેલું.

પણ હાથ રે કમગમી! છેલ્લાં બે વરસથી ઉત્તરકાશી જિનામથક થયું ને હવે ટેક લગાણ મોટર બસો દોડવા લાગી! ચીતામાઈઓના 'હિંદોગીની બાઈ લાક' વાળા બંધુમેમને પરતપરે બરફમાળાઓની સરદદ થાંતી ખાખી કમલાવાળા ધિનિકો ને લરકરીઓની ગાડીઓની, તથા બહેરખાંધકામ ખાતાવાળાઓની છપોની, સમગ્રસમજુ વચ્ચે સાધુકૃતિયાં બીસાઈ મૂંગાઈ ગઈ છે.

અમ હું નીકળ્યો તો હતો 'કેડ મુધી મોટર'ના દોંઘ-ઉમંગમાં, પણ સપડાયો પૂળ અને ફીજલ કુમાડાની ચિકાર ડમરી વચ્ચે વન-વે દારિક દેડળ દસ વીસ વારને અંતરે એક પાછળ એક ચાલતી મોટર બસોની લંગારમાં!

અને રસ્તા? એટલે અમારી જૂની ખારી મગ-
વારોને જ મારી ફાડીને ચચ્ચાર ફૂટ પડેલી ફરી,
મેટાં અદાનડગળાં તેટલાં નીચે ગંગામાં મળાવી દઇ,
ખાકીનો ખેરા બધો જગનો તેમ જ્યાંનો ત્યાં પાકરી
દોષેલો! આવી ફાળા 'સડકો' પર અગિયાર કલાકે
૯૫ માઈલ મુસાફરી કરતાં આલના તારા બાબા;
ને પાછા ફર્યા બાદ પૂરા ૧૦૦ કલાક માથામાં એવા
તો અસહ્ય બોલ્યા કે બે વરસ પરની વાદકાપ વેળાની
પીડા પશુ બૂલાઈ ગઈ!

પશુ વીતક વાત કોરે ટકે, હું તો મારા નામેરીનાં
શપ્થજી શિક્ષાપત્રી સંભળાવવા બેઠો હતો.

૧

શામ વરણ, ઠીંગડું કદ, મોઢે શીંગાનાં વણ.
મારાથી પાંચ સાત આઠ વરસે વડીલ, દાવકાઓથી
ઉત્તરકાશીમાં ૨૫૦ રવામી તપોવનજીની કુટિયાની
લગોલગ વસે છે. સામે પચાસ વાર છેડે ધસમસતી
મંગાનાં રાતદિવસ દર્શન અને ધૂધ્વાટ અહીં
વસનારનાં ચિરસંગી છે.

અગાઉ ધણીખરા વડા સાધુઓની જેમ એઓ
પણ વરસમાં છ માસ ગંગોત્રી જઈને વસતા. સિવાય
'મેદાન' (દેશ)માં પશુ કાનપૂર, કલકત્તા, મુંબઈ,
રાજસ્થાન, દિલ્હી દેહરાદૂન સુધી જતા. ઉંમર વધ્યા
પછી હવે વરસો થયાં ઉત્તરકાશી ઉઠારી ભાગ્યે કેપાયે
જાય છે.

એંદો ઉંમર વટાવી ગયા છતાં હજુ લાકડીને
ટોંકે હળવેહળવે આલતા માઇલ છેડે અલક્ષેત્ર સુધી
શિક્ષા લેવા જાય. આસપાસ વસતા નાના સાધુઓ
ઝીંગી મોટી ટહેવસેવા કરતા તલપાપડ હોય; પણ
તેમની ઓફર નકારે, ને જાતે જ પોતાનું બધું કરી
લેવાનો આજે પણ આગ્રહ રાખે. વીંછી હાથ દે
એવા કંડાં ગંગામવાહમાં ધૂંટણપૂરે બિલા રડી એક
બે ફૂલખી મારે. ડીપિન, અંચળો ગંગાજો જાતે
પોઈ લે. શિક્ષાપાત્ર પોતાને હાથે સાફ કરી આસની
જેવું રાખે. પગ ફાડીને ચીરા પડતા અટકાવવા
કંતાનની રશીપર પહેરે તેને જાતે જીંદગી સાથે

રાખે. ટચુકડી કુટિયામાંની ટાપટીપ ૨૫૫૫૫ તો
ગોડવણી જોનારને મુઝ્ય કરી મૂકે. પણ બે માણસ
બેસે એટલી જગતે અઘાવે મળવા આવનારને મોઢે
ભાગે નાંબડા આંગણાની દરિયાળી પર જ લાંબા
વાળવાળું જાકરાના ચામડાનું આસન નાંખી બેસાડે;
કાં પેલાને ઉતારે જ સામા મળતા જાય!

કુટિયા પર મળતા આવનાર આંગણુકને આમ
નવાળે: .

“ભલે પધાર્યાં. બેગો. કટોલ પૂઠો. ફરમાવો. સાથે
સાથે એક મહેરબાની કરજો. કૃપા કરીને તમારું
નામકામ ન કહેતા; ને અહીંથી ગયા પછી બધા
થઈને આ મુલાકાતની યાદદવારો આપીને કામગીરી
ન લખતા. એ બે વરસુ છલવવા યાદ રાખવાનો ઇશ્વર
આ જૂઠાની ગાંઠે હવે નથી રચો.” પછી કહેશે,
‘હું’ નિચિત્ર માણસ લાગું છું’, ખરું? ભલે તેમ
જણ્યો. છતાં મારી અવસ્થા સાચું જોઈને કૃપા
યજ્ઞે; ને મને સાંખી લેજો.

તલમી યા સંસાર મેં ભાવ બાન કે યોગ!

“ચાલો ત્યારે, ચલાવો હવે તમારી દારતાન.
અથવા મારી. અહીં પહોંચી ગયા છો એટલે ટોસ
તમે છુટ્યા છો!”

૧૯૩૩ પછી ૨૫૦ તપોવનજી જોડે મારે સપ્તક
થયે ત્યારથી જ આમના સમાગમમાં પણ હું આવ્યો.
સંબંધ વધ્યા પછી જૂનીનવી યાદમાંથી એમ પણ
જાણવા મળ્યું કે પહેલપ્રથમ તો મેં એમને, વીસમી
સતીના સરના દાવકામાં તેઓ વેવાતથી તાલ જ
પાછા ફરેલા ત્યારે, મુંબઈમાં કપાંક ઝડપવડ જોએના.
તે વખતે મને શી ખબર કે આ સંન્યાસીના પારાવાર
પ્રેમ અને મમતાનું ભાગ્ય અરમી નિંદગી લાગણુ મને
લાધારાનું છે?

પણ કોણ જાણે કયા લાગ્યમને એમની અની
નજર અને મમતા લગભગ છેલ્લા ત્રણ દાયકાથી
એકધારી મારાપર વરસતી ગી છે. નજીક હોઈ કે દૂર,
હમેશા મારી ખબર રાખે. પૂછા કરે. કામગીરી લખે.
જવાબ દે.

નાની વયેથી જ સાધુ કુનિયામાં ગરક થઈ

ગયેના, તેથી ભણેલા મારી જેમ જ કુતરા ખડ ખાવ
તેણે પશુ શાસ્ત્રવચ્ચ અને સત્સમાગમને બગે બહુ
શુના અને પાસાતર ગમના સંસ્કૃત અગ્રેષ્ઠ ઓછા
હિંદીગુરુ બહુ બણે ફરસી પશુ ખાસુ શાળોના
નેટલા જ સાહિત્યના ધાવન અને મરમી

વડેરી શુવાનીમા જ સ્વામી રામતીરથના જીવન
અને દર્શનની ગડી અસર હેઠળ આવેના કહેક
દીવા ને મનરસી, તેથી શુરુ જોડે જિદ કરીને વેનાન
લગણુ પશુ આપમજે જાળ આવેના યોગ વર્ષોમા
શુરુને શુમાવી મેઠા ત્યાર પછી જ શુરુના જીવન અને
ઉપદેશનો મર્મ સમજ્યો, ને આત્મવ્યતિમા દૂખ્યા
કાગે કરીને એ વ્તાનિ ઓસરી, ને ભક્તિ પ્રગટી

રોજ સવારે ક્ષાણમુહર્તે બીડીને ધ્યાન ભજન
પ્રાન કમથી પરવારીને કુટિયાના ટચુકડા કમ્પાઉડમા
ખણખોદ કરતા ગાતા હોય

શુરુને ધીની મોઢે બજન જડી।

નો જડી મોઢે ખારી લગત હે, અશ્વત્થ રસન ભરી
પાનો નામ પ તોમી નામિન, સુધત વરુવ મરી શુરુને

*

સાધુ વસાહન બસના ચોખાથી માઠ ન દૂર અધારે
મોડી રાતે પડેનોનો એટને ભે કે બાણુમા જ હવા,
છતા એટની રાતે એમને કેમ ખતેન કરુ? પશુ સવારે
પકો ધીને એમની ભાષામા કું જ 'હાસ' હજ્યો
પકોરવાર ગિચુ ભેયા વખર પગે બાત્રી રહો કહે,

'અરે, બોડા ભણાં ગીદા ચાગ જરસ ઓર એટી
કાટકૂટ મી બીમારી કે બાદ આ મિને, યડી ભગવાન
કી બડી દયા હે ગેરે બનેમજે રહેા તુમાગી ઉમગ
દવાજ (નામી) હેલ'

'ના મહારાજ' બતા થઈને એવો આછીવી
દેને મા જીવુ જ હવે તો મહા વસમુ યથ પડયુ
છે રોજ જીવિને પોનાથી નાના અજીનેને મે શા
આગળ યદને ચાવી જતા ભેવા' લામી ઉમગ
મહાશય છે'

'હા ભય' માના િ શાપ દે, આશન દે. નેકન
અપને દાય કી બાન થોડી હે! મિત્રજપુરમી કરને

વાક્ષા (જેરિસત પૂજવાસગે) તો ઓર હે વદ પૂછેગા,
કહેગા, 'ભઈ! ચો, ' તમ કી બાત હે ન? વદ
જમ તક નહી પૂછના, તમ તક હમારી થોડી
ચનને વાતી હે?'

વળી કહે, 'હમ બી હસ બાત પર ફાકી દિન
પરેશાન રટે રોજમરી ભગવાન સે થકી માગતે રહે
નેકન નહ બી તો કમમખત માને તમ ન? હાર
ગયે ફિર ઝેક કી શાપરી યાદ આઈ! ઉસ કા શેર
રટ રટ કર ખાસે પકડે બન ગયે

લખો અછજ સંકેડે અદબ બ મર મરે
અથ 'ક' ચય કે રાઈને કિસ કિસ મી તોર પર?

કોસાની નૈનીતાન જાળને આવ્યો એ
આનશી કહે,

'ડામર માયાદાસજ ક કયા હાન દે?'

'જુરા મેરી હી બીમારીને ઉન કો થેરા હે
અપતાલ મે હે બાન કી કમનોગી ધનની હે કિ
કોષ સિવિન સાજીન ઉન કા ધતિના બડા આપ્રેશન
જ દ કરને મી કિમત સાવદ હી કર સકે'

જુરી ખમર સુનાઈ ભગવાન હી એક સહારા
હે જના જુરા સગ કા હનાવા ઉસી કે નિતમે હે
મમજકમ ઉન કો દેહકટ સે બચ. તે, તો બી
મનીમત હે કહી ગાના લાગ્યા

તન ધર મુખિયા હોઈ ન દીખિયા
એ દીખિયા તો કુખિયા દો,
ચાલ પર ન રક ધની નર
અવમાખમ વા મુખિયા દો.

એ ધી કુખિયા જ જમ કુખિયા
વપસી કો કુખ ફાતા દો
અગા ચિરના સન યા બારે
કેઈ મહલ નદી ચૂતા દો

સન કહ તો મઈ ન માને
બક કડા નડી બક દો
મત્રા વિસ્ત્ર મટેસર કુખિયા
ચિત્ર વદ રાઈ ચલઈ દો

અવધુ દુખિયા, બેસતિ દુખિયા
રંક દુખી થર રીતિ * હોઃ
કંઠવ કબીર મુનો ભાઈ સાધો!
મનયા મુખી મન છંતે હો.

“અચ્છા ભઈ! ખુશ રહો. આસે રહો. અરસે
બાદ આયે. અખ તો ટિથેગે ન?”

“જી મહારાજ, જી. માયાદાસજી કે અપ્રેશન પર
મુનહરસર હે દેહરાદ્દન જા કર તાર કી ઈન્તજર
કરની હૈ. વર્ના ભગવન કે ચરનોં કો છોડ ચીર
કહી બી જાને કો જી નહીં કરતા.”

“અજી, ચરનોં મેં કયા ધરા હૈ? કહો, ગંગા
માઈ કો છોડ કર જાને કો જી નહીં કરતા.”

કહી રવામી રામનુ પ્રસિદ્ધ બીન ગાવા લાગ્યા.
કુટિયાની સામે જ નજી. આરી ભઈ આંગણુનાં
ફૂસ-જાડ સીંચવા માંડ્યાં હતાં:

નદિયાં હીર સરહારો ગંગા રાની!
સાનુર રખ જિંદગી દે નાવ, જ મંગારાની!
તેરિયા લેંઢફેપ સમ એરવાર, ગંગારાની!
સો સો ગોતે ગિનગિન માર, ગંગારાની!
કરેઈ વારદ કરે માર, જ મંગારાની!

આરી ભોંય મેલી પાસે આવીને કહે,
“હમ તો ભઈ! રામ કી દયા સે સજ અમેમે
સે ખરી હૈ”:

ન આપ બેઠા, ન દોરન દુરનન,
ન હમ હૈ આશિક સનમ સિંહી કૈ;
અજબ વરદ કી હુકું ફેશાત,
ન કોઇ હમાસ ન હમ સિંહી કૈ!

જરા રહીને વળી કહે.

“લેકન ભઈ! આખર સય ળી તો કહેતે હો.
ઈન્સાન આઠે કેલ બી ઝરે, કોરત ફૂરનન દુનિયાંધરી
કિસી ન કિસી રાકસ મેં મરતે દમ તક ઉસ કે પીછે
લગે ળી હૈ”.

● ખાલી. જેમનાં થર ખાલી છે એવા ગરીબ.
૧. ની ર. અમને ૩. જિંદગી ૪. લગોલગ ૫. મોળ
૬. ડૂબણી ૭. કપારિક ૮. આ પાર ૯. સામે પાર.

‘લેકન,
મનસ ને દૂર હૈ, નના જર હૈ’

આ તો હતી ધૂળભેટ; ને કે કું રાતનો
આત્મો હતો.

એક બે બીબ સંત મહાત્માઓનાં દર્શન કરી,
સ્વંતરોવનજીની કુટિયા પર થઈ, કેવાસ આશ્રમ,
રુકવાસ થઈ વળ્યો, ત્યાં દસ વાગ્યા; ને લાકડીને ટેકે
વાંકા વાંકા અન્હેનની વાટ શિક્ષા કરવા ધીમે ધીમે
જતા વળી મળ્યા:

જી નમો નારાયણ, ભગવન!
‘જોશ્વ! કાં, પૃથ્વી જોળ જ છે ને?’

‘જોળ તો કે’ડા’ગાની હતી ભગવન! હવે તો
એકદમ તજ (સાંકડી) થઈ ગઈ! એકબીબ ભેડે
મુટકાયા વગર બાએ ચલાવ છે!’

‘તબી તો ધડીબર મેં ફિર સે ટક્કર હો ગઈ!
શુકર હૈ, ટક્કર નેકુસર બમ * કી નહીં.’

મુક્ત હાસ્ય.

૨

આલુ સહીના આરંભમાં પૂરો એક કે દોઢ ફાયો
એવો ગયેલો ન્યારે આપણા દેશમાં બે અડીપમ
પેશનરો વિવેકાનંદ અને રામતીથ* પાક્યા, જેમના
નવા વેદાંતની રમુઆત પુસ્તકોના રૂપમાં પહેલવહેલી
પ્રાન્તોપ્રાન્તમાં થઈ. આની અસર તે કાળે દેશના
એકેએક શિક્ષિત હિંદુ પર (અને કેટલાક કાખલાઓમાં
અહિંદુઓ પર પણ) કેષક આજના અણુભોંબ જેવી
થયેલી.” શોમેશલાં જેવા વિચારવંતે લખ્યું છે કે
અગાળની ક્રાંતિકારી અળવળોના પાયામાં વિવેકાનંદ
મખાટીય જડતા ઉપર પ્રહારો કરીને દેશ આખામાં
આજીવી બચતિ તથા સાંસ્કૃતિક નવોત્થાનનું જોમ
હતાં. રવામી રામતીથના ઉપદેશો અને કવિતા પણ
આ દેશના સાધુસંત ક્ષેત્ર ઓલિયાઓની ગેચમાં
જોવા પરંપરાને દીપાવે એવાં હતાં. આ બેક સાધુઓએ
પ્રજા આખીને નક્કર જબીન પરથી પગ ખેસવી

* નુખીઅર જોગ્ય.

નાંખે એવા આત્મવાદનાની ખુમારીમાં ઝેરોળાને ઘેરૂર કરી મૂકેથી.

તેમાં ય વિવેકાનંદની અસર અંગ્રેજી ભણેલા વર્ગ પર અને રામતીયની અસર પ્રાન્તપ્રાન્તની ગામડી નિશાણે ભણેલ પ્રાકૃત પ્રમખર વિશેષ પડી. અસંખ્ય મહેનાજીઓ દુકાનદારો, ગુમાસ્તા અને સામાન્ય લખી-વાંચી બહુનારા લોકોનાં જીવન મસ્ત પ્રેરણાથી એણે તરબોળ કર્યાં; અને સ્વપિ દયાનંદના આર્થસમાજ અનુવાસીઓની જેમ ત્યાગ અને સેવાની અવનવી ધગશથી ભરી દીધાં. એવા શિક્ષકો, સંસ્થાસંચાલકો, સેવકો તેમજ કાર્યકર્તાઓને એ જિંદગીભર ભ્રમેલા, જેમને સ્વામી રામના ઉપદેશો અને કવિતામાંથી વહેલી વચે મજેલી પ્રેરણાનું બાથું જિંદગીભર પકોંચ્યું; અને જેમણે ભરપૂર કૃતાર્થતા પૂર્વક સહજભાવે એકધારી જનસેવામાં સેનાની ત્યાગ અને પરાયણતા-પ્રધાન જિંદગીઓ પૂરી કરી.

ઉત્તરકાશીના મારા આ નામરાશી મૂળે એજ પ્રેરણાના ફેદમાં પડીને બાઅખળે સ્વામી રામના પ્રત્યક્ષ સંપર્કમાં આવેલા. મૂળે જ કંઈક ઉચ્છ્રાંખગ પ્રવૃત્તિના. તેમાં વળી સ્વામી રામ સમા આગદ યુરુની પ્રેરણા, જેને શેમાં શેનાંએ 'જસદ શરામ' (strong wine) કહ્યો છે, મળી. પછી પૂરુષ જ શુ? આનંદ સ્વામી નામને તખતપુસ જોડ્યું 'પુદમસ્ત,' ને યુરુના અનુકરણમાં R. S. (Ram's own Self) આઘાસર જોડી 'આર. એસ. આનંદ સ્વામી, પુદમસ્ત,' ને નામે ઓળખાયા. આ મગતીની ખુમારીયે એમને જિંદગીભર ઘેરૂર રાખ્યા છે :

ન જીને સે ઉક્તિ, ન મલે કા દર
સમજ સોચ કર, દો ચલે બેફિકર !

એમની યુગભક્તિ થી ગમમૂલ્યના ચરિત્રકાર મ. (માટર મસાઈ)ની જ ચાદ અપાવે. અરથી સદીથી વડી કાળ વીતી ગયા છતાં આ જર્મિદ સંવાસી માટર મસાઈની જેમ હજી આજે સ્વામી રામના જ કાળમાં જીવે છે, એમ પાસે જઈને બેસનાં વેત તમને વાગે. બેસો તેરા જ, નિકટના હો તો કુલગ પ્રમોનો પજી

શિષ્ટાચાર કર્યા વગર ભણે ગણકાલની વાત કરતા હોય તેમ, રામ બાદશાહની તે કાળની વાતો શર કરી દો! કહે જ નાચ. પા કલાક બેસો, બે કલાક બેસો. ન કદિ એમની વાતો ખૂરે, ન એમને જ મોડેથી અગાઉ સાંભળેથી વાતો સાંભળતાં તમે કદિ યાકો; ભલે ને સાતમી વેળા એ ની એ વાત તમને સંભળાવતા હોય! માંચ અંતરની ભક્તિનિશાનો રસ એવો તો મીઠાવતો જતો હોય કે તમને રસના ઘૂંટકા જ આવે :

પી લે દે ખાવા, દો મતવાખ !

ખાવા પ્રેમ હરિસ કા દે...

ધુવને પીયા પ્રદેલાદને પીયા

પીયા તે શહીલસ દે

પીતા હખીરને છક છક પીયા

ખીર પીવન કી આસ દે પી લે દે

સ્વામી રામના જીવનની, કારમી ગરીબીમાં એમના વિઘ્નાબ્યાસની, એમની ઝળહળતી યુનિવર્સિટી કાર-કિર્દીની, એમના ત્યાગની, એમની શાધરી અને મગતીની, કુદરત તથા મંગા ઉપરના એમના અનહદ અનુરાગની, નાની મેદી અસંખ્ય શેમાંચકારી ઘટનાઓની, વાતો જ વાતો. એકમાંથી ખીજી નીકળ્યે જ ભય, કલાકોને પાંખો આવે.

૩

સ્વામી રામના જીવનચરિત્રની વિગતો અરથી સદીથી યજ્ઞસેતમાં બાપીતી છતાં કોઈને પણ આનંદ-સ્વામીને મોડેથી ફરીફરીને સાંભળતી ગમે. પંજાબ યજ્ઞસંવાવા જિલ્લાના મુરામીવાવા ગામના રહીશ તીરથરામ ગોસ્વામી પ્રસિદ્ધ સંત દુવસીદાસજીના બંદજ. મહા મેધાવી. અખજેના આંકડાવાળી રકમોના ગુપ્તકાર બાગ્રદાર થોડી સેકડમાં મોડેથી જ કરી દેનાર અખજના મણિતી તરીકે રામથી જ કેરા ઓળખાયા; યુનિવર્સિટીના અભ્યાસ બાદ મણિતના અધ્યાપકનું પદ કેવું અનાયાસે એમને આવી વધું; મણિત જેવા મુશ્ક વિષય બાણવતાં પમુ વિદ્યાથી-વર્ગને કેવા મંત્રમુગ્ધ કરી દેના; પગી કવિના, ઘેદાંન

ને મૂઠી-પાદના લુપ્તવાળ જિંદગીમાં બોલે રામને ત્યાં વૈરાગ્ય તરફ કેવા એ ચી ગયા;—એ જાણનાં વધુનં આને

રામના અમેરિકાના પ્રવાસની વાતો કરતાં પચ્ચ કદી ન થાકે સ્વામી રામ વિવેકાનંદની પછી એક દાયકા કે વધુ પાછળ, વિવેકાનંદના મરણ પછી ત્રણ ચાર વર્ષે, જાપાન ચેષ્ટ અમેરિકા ગયેલાં એમની મુનાકાત પછી થીડી મુનાકાત નહોતી. ખાસાં એ વરસ જેટલું રહેનાં. ને વિવેકાનંદની જેમ જ અમેરિકાના જુદા જુદાં સ્ટેટોમાં ઠેરઠેર ફરીને એમણે વેદાંત પ્રચાર કરેલો.

આ અમેરિકન સફર અંગેની એક બે કહાણીઓ હમેશાં એમની પાસેથી સાંભળવા મળે. અમેરિકાથી વળનાં ઇંગ્લેન્ડથી હિંદ આવવા ઉપક્રમ આગાઉ કેઈ મુનાકાતોએ એમને કહ્યું

‘જોગાનજોગ પચ્ચ કેવો ખુશદાલ છે કે આપની જ સ્ટીમરમાં હિંદનો માર્ગસરખ નોડ કઝન પચ્ચ હિંદ જાય છે’

‘તમ તો જાને દો બેચારે કે તનહા-જોગાના (એકતો અદૂરો) હમ ન જોરો’

‘કયો ? કયા કુઆ ?’

‘અરે બાઈ! એકે હી જહાજ પર દો બાદશાહ કેમે જા સકને હૈ ?’

અને પોતાની પેસેજ સાથે જ ડેન્સન કરારી નાખ્યો. ખીજી સ્ટીમરમાં ગયેલા એમની મહ જાણીતી

બાદશાહ દુનિયા કે હેં અંદરે મેરી તાવર જ કે, હિંદથી ધી ચાલે હે સગ રમ સુલહ વ જ ન કે !

વાળા કવિતા, કહે છે કે આ પ્રમંજે જ લખાએની અમેરિકામાં એક જગાએ ઓન્ટારીયોમાં કોઈએ જોલા ચંદને એમને પૂછ્યું

‘પૃથ્વીનું ગુરુત્વમય મિન્ટુ કયુ ?’

રામે તરત જ પોતાની છાતીપર આગળી મૂકી કહે, ‘આ રહ્યું !’

અજાનજાગનો આત્મવિશ્વાસ. વેદાંતની આત્મનુ જ્ઞાતિ રોમેરમે વ્યાપી જતી ત્યાં ત્યાં મયા ત્યા પોતાની અસાધારણ પ્રતિભાની અને વ્યક્તિત્વની તેવી જ જગ્યા પર જાપ એમણે પાડેલી.

૪

એ વરસ જેટલું અમેરિકામાં રહી, વિવેકાનંદની ખેડે જ હિંદુ જનનંદ્યોન અને નવા વેદાંતનો ઠેરઠેર પ્રચાર કરી, ઠેરઠેર જાગત માનપાન પ્રથ સા કર દાનીથી લદાઈને, પાછા હિંદુ શાસ્ત્રી આવવા નીકળ્યા ત્યારે એમણે અમેરિકાના નિવાસ દરમ્યાન કરેલા કામે પ્રવૃત્તિઓના અહેવાલો, ભાષણો, ચર્ચાઓ વગેરેની વિગતવાર નોંધો, ઝાપની કાપડીઓ, ઉનારા, મર્યા સોસાયટીઓ, કેન્ડે તેમજ પ્રમુખ વ્યક્તિઓ નેડેની મુનાકાતો, વગેરેના તેમના પ્રથ-સંક્રોએ કાળજીપૂર્વક રાખેલા રેકૉર્ડોની એક પેની સ્ટીમર ઉપર તેમને સુપરત કરવામાં આવી રામે બહુ સદ્ભાવ સૌજન્યપૂર્વક લાવનારાઓનો આભાર માન્યો. તેમને Ramana S own Self કહી બેઠીને આશીર્વાદ આપ્યા પચ્ચ—

સ્ટીમર ઉપક્રમ પછી પેટીમર કાગળોમાંથી પોતાના ધૈર્યક મહત્વના તાર્કિક ભાષણો લખાણો કે અહેવાલો સિવાયનાં, ઠેરઠેરના સ્વાગત, માનપાન મેળાવડા, મુલાકાતો, કન્ડેદાની પ્રજા સાવાળા અહેવાલો, ફોટા તેમ જ જાપાની કાપડીઓવાળા તમામ કાગળો ‘સમુદ્રાખ્યાનનું’ મહામાગરને તળિયે વામી દીધાં કહેવાય છે કે એમનું બહુ ખ્યાતિ પામેલું ‘બરારે નામ’ વાળું કાબ્બ એમણે અમેરિકન કામગીરીનાં જ બધા રેકૉર્ડ દરિયામાં પધરાવી દીધા પછી ટુરન રચેલું આ રહ્યું એ.

જલગે નામગે વધી અપના

ન કડ બાપી નિગારે રખના

ન તન રખના, ન મન રખના,

ન છ રખના, ન નન રખના

મિને ધી કયા મજા તુઝ કે

મદદનાસને—દુનિયાં કે ને

૧ નામમાત્ર પણ ર ચિહ્ન કે દુન્યની મદદનીશોથી

આ તેમજ એમના મરણ પાછળ મળેલી લાડોરની
'નડેર શાહસમાના પ્રમુખપદેથી કવિસમ્રાટ ઈફ્તખારે
પોતે રવામી રામના ત્યાગ-વૈરાગ્ય તેમ જ કામ્ય-
પ્રતિભાને યુક્તકથે આપેલી અંજલિ, અને એમણે પોતે
ખાસ રચેલું પ્રશસ્તિકાવ્ય, આનાં સાક્ષીરૂપ છે.

ગંગા હિમાવધ અને કુશરત ઉપના એમના
બેહદ પ્રેમનો ઉદ્દેશ્ય પાછળે આવી ગયો છે. આને
જાણતી રવામી રામની અસૂખ્ય રચનાઓ તમને
સંભળાવે. ગંગા પરતું રામનું ભલિહારી જનાર
વિખ્યાન કાવ્ય સેકંડો ગંગાભક્તોની જીએ આજે પણ
રમતું હોય છે :

ગંગા ! તેજા સદૃશ ભલિહારે ભડકાર

હાલ્યામ સળ વાર કે કેકુંડ

હુદિ તેરી ખારા મેં જાડાઈ

ચિત્ત તેરી મહિયાં ચળ ભરે

દુઝ મેં પકું તો તુ જન ભડો

રમણ કડું તેરી શત ખારા મેં,

નવીં તો નામ ન રામ ખરાડો !

અને અતે એ ગંગાના જ મરત પ્રવાહમાં ટિહરી
નજીક ભરહિમરે એમણે પોતાનું શરીર વહારી દાધુ
એ ઐતિહાસિક ધટના જાણીની હરીકત છે.

રામના કુશરત પ્રેમ, વૈરાગ્ય અને મસ્તીની એવી
જ અનેક વાનગીઓ તમને પીરસે. એમના ગ્રિય
નગીરને દર્શ :

જગમ મેં ભેગી જસતા હે,

કહી હેસતા હે, કહીં હેતા હે

ફિય ઉસ કા કહી ન હેસતા હે,

તમ મન મેં, જેન બરસતા હે

હુદા ફિરતા નવ મન માં હે,

નેનોં મેં ભડકી ગયા હે

ને આ ભવે સે મંગાં હે,

મુખ રંબરા મન રંગા હે

૧. ટારા ઉપર, ૨. સો સો વાર મારી જાનને ન્યોહાવર
કરી દે, ૩. એજારોગ મીને, ૪. હુદયો ઉપાડે, ૫. વંદુરસવ.

ખસ ઉસ કે પીળી આતે દે , , , ૧

ઘોર નદિયાં નીત સુનાવી હે

ખાલ્ય અશાનાન કરાતે હે

મિછર ઉસ કે રિસ્તેનાતે હે

ગાતા ગોયા મતવાલ હે

જળ હેમા લોલાલાવા હે

મન ઉસ કા ઉસ હી માવા હે

તન ઉસ કા એકે ગિવાલા હે !

વળી,

જળ ઉમડાં હરિવાર ઉન્નત કા,

હર વાર હરકે આબારી હે

હરોજી મુખારકભાલી હે, ઘોર

હર હી શત દિવાલી હે

મરને મેં લી કયા લાજગત હે,

નિજ મુંદલ મેં ચરક લો હસ મી,

ફૂટે વડ સાહનસાહી ખર

સળ ન્યામત હોસત દે શીમી !

અમેરિકાના મસ્ત કવિ વૉલ્ટ વિદમનની પાદ
આપે એવી રામની રચના પણ સંભળાવે :

સળ બેદ એ હસન સળ મનુહલ, ૧૦

કુશાન અંજલિ ૧૧ ઘોર વૈપરક, ૧૨

હુધ મંગર ઉસા એ મદમલ

ધી રહત સહન સળ ધી, બેરા

હુઝ મેં હુઝ મેં, હુઝ મેં હુઝ મેં !

ધી કપન કનાદ ૧૩, બી અક્ષા ૧૪

અરપે સર ૧૫ મેઠ એ લેમદ ૧૬

શ્રી રામ જુધકર અરક ૧૭

નિકમ, રેકર અક્ષર ૧૮ આખર

નુઝ મેં હુઝ મેં, હુઝ મેં હુઝ મેં !

આવી જ જાવના આતમાનુજાયી ભરેલાં ' મન
મસ્ત જણા અન કયો બોસે ? ' વગેરે કમીરના પદો

૧. રનાંગ, ૨. વસ, ૩. સમાંવદાયા, ૪. શિવાલય,
૫. વેમહિર, ૬. ઉભસાય, ૭. નરી, ૮. પ્રેમ, ૯. મોહને,
૧૦. ઉપરી દેહુ, ૧૦૧ પ્રમ, ૧૧. બાહબ, ૧૨. ત્રિપિક,
૧૩. કપિન કણાદ, ૧૪. પ્રેટો, ૧૫. રપેન્સર, ૧૬.
લેમિદમ, ૧૭. સિંકર, ૧૮. ઈરીગમિય.

પણ હમેશાં સ્વામી રામને મુખેથી સ્તવતાં. એવું
‘એમતું’ એક અતિ પ્રિય પદ આ રહ્યું:

બધા દુઝ્યા હર બીસર્યો, સિર સે ટવી બલાય
નેસે થે વેમે ભયે, અજ કહુ કહા ન બધ
મુખ સે જપુ ન રર જપુ, હરસે જપુ ન રામ
રામ સદા હમ કો ભજે, હમ પાને બિસરામર
રામ મરે તો હમ મરે, હમગી, મરે બલાય
સત્પુરખાઉ કા બાવકા, મરે ન માસ બધ
મન એસો નિરમવ ભયો, નેસો ગંગા નીર
પાઉ પાઉ હરે ફરે, કહેતે ‘કળીર’ ‘કળીર’!

નીલ આકાશની પાર્શ્વશ્રી સામે ધોળાકુલ
અમલાંઓનું ઝુંડ ગેહલું નેપથને સમાધિ લાગી ગયાનો
કિરમે શ્રી રામકૃષ્ણના ચરિત્રમાં આવે છે. સ્વામી રામ
પણ કુદરત હિમાલય અને ગંગાની શોભા નિરખવા
પાછળ દેહબાન શૂલી જતા; મૂંઝા બની જતા,
હાં બોઝામાં ઊંડી આત્માનુશ્રુતિની કવિતા એમને
મુખેથી સરી પડતી. ‘ગંગા! તેથી સદ બહિદારે
ભડે,’ બગેરે એમનાં કાવ્યો એવી અનુશ્રુતિથી ભરેલ
છે. આ રહી એવી ખીજ થોડીક કહીએ:

ન હે કુછ વમત્રાપ ન કુછ જરુતભૂં હે
રહી કુછ ન હસરના ઉ ન કુછ આરભૂં હે
વળી,

ચાર કો હમને ભગમદ દેખા
કહી બન્યા કહી ખુદા દેખા;

દિવ કો જમ રેર૧૦ સે સહ૧૨ દેખા
આપ કો અપના દિલકળા૧૨ દેખા.

જિસ ને હે જૂત અપની કો બના
આપ કો હુક૧૩ મે કબ ભુલા દેખા!

જમ સે દર૧૪ હે રામ કા યમા
એ રામ! કયા કહું કિ કયા દેખા!

૧. બધા, આકૃત, ૨. વિશ્રામ, ૩. સતી, સત્યકથા,
૪. રિપ, ઈશ્વર, ૫. તાબાવેળી, ૬. એજ, વિશ્વસ્ય;
૭. કોડ, આરમાન; ૮. વિનંતી, અંગ; ૯. જમ્મા બળાએ;
- ૧૦-૧૧. ભુલાઈથી મુખ, ૧૨. પ્રિયવત્ત; ૧૩. સત્પરથી
- પરમેશ્વર.

બાલિક યદ બાલના બી તકરુકરે હે
કિ હમને હસ કો મુખા હે મા દેખા!

અનુશ્રુતિનું રૂઝ મોન કહ્યું છે. રામતીય આવી
‘યતો વાચો નિવર્તન્તે’ વાળી નિઃસંગ દશાએ
પકોવેલા. એ મોદદરાનું એમતું ‘અલ્પિદા! તમેરી
રિયાજ! અલ્પિદા!’ વાળું વિદાયકાવ્ય પ્રસિદ્ધ છે,
જેમાં એમણે પોતાના પ્રિય ગણિત શાસ્ત્ર (ગિદાહ)
થી માંડીને ‘ખારી રાવી’ નદીને, ધરકુટુંબી, બાળકો,
દોસ્ત દુસ્તન, પુસ્તક-પાઠશાળા, શિયાળા-ઉનાળા,
લખાઈ-શુરાઈ તમામને, અને અતિ પોતાના દિલને,
ખુદાને, અને ખુદ અલ્પિદા (વિદાય)ને પથ્ય અલ્પિદા
(વિદાય સવામ) કરી છે!

અને આપરકાનાં ૩૩ ચોમાસાં જેમાં ન જોધાં
ને જિંદગીના બર મખ્યાકે સાચોસાચ એમણે-કુનિયાની
રખસદ લીધી. ટિંકરી નજીક ગંગાકાંઠે જઈ રહેલા,
ત્યાં અકસ્માત પોતાના પ્રાર્થિય દેહને પોતાની ખારી
ગંગાના પ્રવાહમાં પધરાવી દીધો!

*

વિવેકાનંદ ૩૬ વર્ષની દૂંઝી વયે કેમ મૂંઝા
એના એક અનેગો ખુલાસો ભગિની નિવેદિતા આપતાં.
કહેતાં, કે આત્માનુશ્રુતિ પામેલા કેટલાક સંત પુરુષો
કુદરત, માનવી તેમજ જીવમાત્ર જેડેની આત્મીયતામાં
અતે ક્ષણ ધાલાવેલી (intensity)ને એક એવે
તનકે પૂમતા હોય છે કે પગી દેહના પિંજવામાં
સમાયું કે પૂરછ રહેવું એમને દોહણું થઈ પડે છે;
ને તેથી તેઓ વડેયામાં વડેવી તકે એ પાંજરું કે
ખોળિયું રંગાવી ઈર્ષ આઝાદ થઈ જાય છે. આ
ખુલાસો ચાહે તેવો ઝોઝો અધૂરા કે પૂરતો હોય,
છતાં વિવેકાનંદ, રામતીય, ખુદ ભગિની નિવેદિતા
પોતે, તેમજ તાબેતર કાળના સાને ઝડુછ, વગેરેના
અપ્પાકુષીખ્યુને કદાચ આવા દાખલાઓમાં ગણ્યા
શકાય.

સ્વામી રામે કોઈ સંસ્થા સોસાઇટી મિથન કે
મંડળ ન સ્થાપ્યું. પોતે સંસ્થા સંગઠન કે સંપ

મર્યાદામાં ન માનતા. એકલમય હતા, ને પ્રેમથી પ્રતિભાને બળે ધનારા કામમાં કે પરિવર્તનમાં જ માનતા. બધે એમ કહે કે તમામ સંઘ સંસ્થાઓને તેઓ પોતાના માનતા. અમેરિકાથી હિંદ પાછા ફર્યા બાદ વિવેકાનંદની જેમજ મુમુક્ષુ, આત્મા, મધુરા, લખનો, એમ દેરદેર એમના જન્મ સ્થાગત થયાં; જેમાં હિંદુ, આર્ય, સીખ, બ્રાહ્મો, મુસ્લીમ, પારસી, ખ્રિસ્તી પણ બળેલા. આ દરમ્યાન વિવેકાનંદની જેમ એમણે પણ કોઈ સંસ્થા કે મિશન સ્થાપતું એવી વિનંતીના જવાબમાં એમણે કહેયું: 'ભારત દેશમાં જોઈતી સમાજ, સંસ્થા, સમાજો છે તે બધી જ રામની છે. હિંદુ, મુસ્લીમ, ખ્રિસ્તી, પારસી, સીખ, સમાજ, બ્રાહ્મો, જે જેમનાં હાડમાંસ, લોહી, મસ્તક ભારતજમિના અન્ન-જળ ને નીમકથી પોષાય છે, તે તમામ રામનાં જ હાડમાંસ અને પિંડ છે, ને રામ એમનો છે.'

એમના અનુયાયીઓમાં ૨૧૦ નારાયણ સ્વામી, હરિઓમ સ્વામી, વગેરે એકથી વધુ વ્યક્તિઓ વળે સુધી એમની પાછળ એમના પદસિધ્ધો તરીકે પ્રખ્યાત રહી. પણ ખુદ આનંદસ્વામીના કથન મુજબ વિધિવન્ન-સંવાસ દીક્ષા આપીને એમણે કોઈ પણ એવો એમની જિંદગીમાં કયો હોવાનું જણાવું નથી. એમ કહ્યું એ દેખી તો રીતે જ એમની મર્યાદા તથા સ્વભાવની વિરુદ્ધ હતું. આવા 'સિધ્ધો' ૨૧૦ પ્રોફેસર પૂરણ અગર તો ખુદ આનંદ સ્વામી પણ એમના નિકટ-વર્તી પ્રશંસકો અને પ્રતિભાજન ભક્તિઓ માન હતા. જિંદગીભર એમણે એમને શ્રુત માન્યા, અને એવી શ્રુતિ દ્વારા પોતાનો અનંત ઉપકાર સાધ્યો. આવો આ સહાચરો પણ નાનોસૂતો નથી જ.

૪

આમ શુરના જીવન અને કવનની, એમની મસ્તી ખુમારીની, અવગણન તેમ આત્માનુશ્રુતિની, એક ના અનેક વાતોની અલ્પજૂદ ધારા એમને મુખેથી જ્યારે જ્યારે ત્યારે અવિરત વર્ષા કરે. શુરના દ્રઢ પણ બંધાઈયા જીવન પર આજો વખત એમની અંતર-દષ્ટિ ફરતી હોય, અને એની જાનીગોટી ઘટનાઓને

વાગોળ્યાં જ કરતી હોય. કોઈ આવી અડધું કે પાસે બેઠું હોય, તો તે સાંભળે તેમ એમનું રટણ ચાલે એટલું જ.

કપારેક વગી મુસ્લીમ મુસ્લીમ અને આ દેશના સંત ફરીશના આત્મવાદની વાતો છપાડે. એ બે વચ્ચેનું સરખાપણું અને એકબીજા પરની છાંડી અસર બતાવે. શુભામ લોહી તથ્યક મોગલ આદિ મુસલમાન રાજ્યમાં, તથા તેમના સાથીસાગરીત શરદાર ઉમરાવ ધરણી ધરણીમાં, પોતાનાં એસિયાઇ વતન ભૂમિને આ દેશનાં જ કેવાં બની ગયાં હતાં, આ દેશને જ અન્યવધી આખર લગી એમણે પોતાના વતન તરીકે સ્વીકારીને અહીંની જ માટીથી પેદા થઈ અહીંની જ માટીમાં મળવાનાં અરમાન સેવ્યાં, ને અહીંજ એમણે પોતાનાં મસ્જિદમિનારા, રાજામહિયા તાજિયા કે આરામગાહો બાંધ્યાં, વગેરે હકીકતોના પાપમાં પડેલી ભાવના સમજાવે. કહેયો, મોગલ બાદશાહોમાં, એક ઔરંગઝેબના અપવાદ સિવાય, આ ભાવના ટોચે પહોંચી હતી. વૈભવ અને વિલાસની પૂરતેસ ધમાચકડી વચ્ચે ધણી બાદશાહો ફરીશના આદર્શ સેવતા; તેઓએ સીરીને કે કુશનની ખુશવાસી (લહિયાગીરી) કરીને શુભલાન કરતા; અને આતમ-ખોજમાં મગ્યા રહેતા. અકબરે કુતુબ સીકીના સંત ચિસ્તીને શ્રુત કર્યાં, અને હિંદુ-મુસ્લીમ ધર્મોના સમન્વય કરવા પ્રયાસ કર્યો. ફારાજી ઉપનિષદોનાં ભાષાતર કર્યાં. બહાદુરશાહના કવિ શ્રુત નૈક સાય વીંધુને પણ ન ભારતા. જોકે જહાંદરની કવિતાએ આતમખોજની ગંખના અને વેદાંતની અનુશ્રુતિથી મધમધે છે. આવી આવી અનેકવિધ સામગ્રી પીરસે.

અને પૂછે,

અ જાકોતો ખુલાસો શું તે જણા છે!

કહીને પોતે જ સમજાવે. 'એ બધા મોગલ બાદશાહો અરધોઅરધ હિંદુ હતા. પુરક તેમજ રજપુતાણીઓની કૃપે પાડીને એકબીજાને. એ બધી ક્ષત્રાણીઓ, કાખાયા કુરુની જેમ બાદશાહોનાં જનાન-ખાનાંઓની વચ્ચેવચ્ચે હિંદુઓની દેવપૂજા, ભક્તિ, વત અને ઉત્સવો કરતી! સાચી મેગમે ગંગા જમન

નમંદાનાં દર્શન કર્યાં વગરં અનજન ન લેતી। અને
 - તેમને એવાં નિવદશનની સગવડ કરી આપવા સારુ
 - બાદશાહો કિલાના મહેસોને લાગી અટારીઓ બધાવતા!
 - આ બધાની અસર એમની એલાદમાં ઉતર્યાં વગર
 કેમ રહે? પરિણામે મોટામોટા બાદશાહ ઉમરાવો,
 - તેમ જ તે કાળના કવિઓમાંના ધણુ, ત્યાગ વૈરાગ
 - જ્ઞાતમખોજ અને ક્ષત્રીસીટિયી બીનાલીના પાકયા.

કહીને નૌકુ જુકરની કોષ પ્રમિદ કવિના અપચુક
 ૨૨ ટીકે :

દિવા અપની પુરી કે ને હમ ને હડા
 વડ લે પદાર સા બીચ મેં થા, ન રહા;
 - રહે પદાર મેં અબ વડ ન પદારીયાં
 - જુકુ ફસરા ઉસ કે સિવા ન રહા.

ન થી લાલક કી જળ હમે અપની ખુબર
 રહે કિયતે ઓરેં કે ઝોઝો-હુનર
 પદા અપની છુરાઈયાં મેં લે નહર
 તેા નિગાડ મેં કોઈ છુરા ન રહા.

- જુકુ આદમી ઉસ કે ન અભિયેમ
 મો દેદેકસાદિ સાદિયે ફદમઝે ઝોજકા
 - જિસે એમક મેં ચારે - ખુદા ન રહી
 - જિસે લેગ ૧૦ મેં ખુદે ખુદા ૧૨ ન રહા

૨૩

જ્યારેક અગી દિલ સંત કવિઓ અને એમણે મૂકેલા
 અભર વારસાની ફેસ આખા ઉપર થયેલી કાષ્ઠી
 - અસર ઉપર એમનું એવું જ વાર્તિક આવે. કહેશે,
 - આપણુ મધ્યયુગીન સંતોએ આ ફેસ ઉપર કહેલ
 ઉપકારને ઘૂસના નથી. એટલે સુધી કે ને કદિ કોઈ
 - કવી. આસમાની મુલતાની હેશળ આપણું વેદ
 - કપનિયક ઝીના ભાગવત રામાયણ સદિલ દિલ્લો
 - સમરન સંસ્કૃતપ્રાકૃત સાદિલ નાશ પામે, ને ફક્ત
 આ સંતોએ જાતાના ઝોદારને માટે મૂકેલા બમે

૧. અરંભ ૨. અંતરાય ૩. પુરબ પહેરેલ ૪. સિયલિ
 - ૫. વેપાળુ ૬. એ કે નિઝાલ ૮. વડે ૯. સુખમાં
 - ૧૦. મેલ-અસર ૧૧. ખુબો ૧૨.

અંતરે દાહ-જ સાવ જમી અપ, -તો મેં દિલ્લું સંસ્કૃતિનું
 લગારે મુકસાન ન ચાવ!

વળી કહેશે, 'ગુલરીએ કાટિ કાટિ જનતાને
 'બાપવડ' આપ્યું.' * સુર કમીર મીરાં ચેતન્ય ગુહારામ
 જાનેધર અને કાવિડી સંતોએ તે જ કહ્યું. 'મીરાંની
 ખુમારી, સરદારસુ' ઘેઘૂર વાલસલ્ય, મજાઆપાની મીરાંય,
 સંસારના સાહિત્યમાં કેવાં અન્નેડ છે, એ ઉપર બોલતા
 ન યાકે. કહેશે 'આજને કાળે ખડીબોલીની બધે
 બોલવાલા છે. પણ હજુ આજેય આજના કવિઓ
 મજાઆપામાં જાય છે ત્યારે તેમની રચનાઓ આગળ
 ખડીબોલીના એક કવિઓ પણ અંખા અંખાણા પડે
 છે.' ટકામાં મધ્યયુગીન મુસલમાન કવિ રસમાનના
 વહાલસોયા કાનકુવર કનૈયાનો એકાદ સવૈયા તમને
 એવી તો અમકથી સંભળાવે, કે એના કાનકુવર
 કનૈયા નેડે તમારું દેખું પણ નાચી શકે. સવૈયાના
 શબ્દે શબ્દે મજા કનૈયા પ્રત્યેનું આપકન્યાઓનું,
 તેટલુંજ તેના રચનાર મુસલમાન કવિનું, વહાલ
 - ટપકી રહ્યું છે:

ન દિર અનાદિ અનંત અખંડ
 અહેદ અહેદ મુકેદર ભવાયે
 એની જલિ વપસી અરુ સિદ્ધ
 નિરંતર ન દિ સમાધિ લનાયે;

- નારદ સે - સુક બાસ રો
 પચિ હરે તરે પુનિ પાર ન પારે
 - વાલે અલીર કી ડાદરિયા
 ઇકિયાધરે હાલે પેનાય નચારે!

વળી મુદામાઅરિનનાં તેવાં જ ગજનનાક
 વર્ણુનોનાં કવિન સવૈયા-સંભળાવતાં તે એમનું
 મળું જ ફાંધાવ; અને સાંભળનારને પણ વસોવી મૂં.

* ઘલસીસમખલુ નેલી કાટિરકાટિ જનતા ઉપર એવી
 જ અસર આપણે ત્યાં-છે એવી ખિસ્તી અલમમાં
 બાઈબકી.

૧. એવે; ૨. એક સ્ત્રી વેદ; ૩. મધી યાચ્યા તોપિ
 ધાર ન પચ્યા; ૪. એકીઓ; ૫. ચાંચુ; ૬. ઇગ.

પત્નીની અપીલથી દ્વિતી કવિ સુદામાજી મન-
મહિનો વૈરાગ્ય ઠોરે કરી કૃષ્ણદ્વારે જાવવા જાય છે,
તે પ્રસંગે કૃષ્ણમનના દારપાળ અંતપુરમાં જઈ
જગવાન સમક્ષ સુદામાજીના આગમનની ખબર કેવા
શબ્દોમાં આપે છે, એનું આધુનિક કવિએ પ્રજા
ભાષામાં કરેનું વર્ણન છે. કહેશે, “શ્રીકૃષ્ણ જગવાનના
જમાનામાં રાજ્યભવનના દરવાન પોળિયા પશુ કેના
ગજમના વિનયી, સરકારી, અનોકનકાર અને સુરુચિ
પૂર્ણ સાહિત્યના સર્જક હશે એનો ખ્યાલ અને
આમંત્રુન ચિતાર આપતાં બે ચાર કવિત સરેલા
સાક્ષીઓ.”

ને જે મહારાજ જરૂરાજા! દુર્ગરાજા એક
મુકુંદ મુગમા રાજદ્વાર આજ આયે છે,
કહે રતનાકર મનઃ હિ દરિદ્ર ૧૫,
કૃત દિર લંગાદી બ્રાહ્મિ ભાષે શ્રી ભાષેદે,
બીનગાં છી છાપ દીનતા છી થાપ માટે દેહ
સાદી કે સહારે કાઠી નીકી કહારાયે દે,
સમિત કમ પે અધોદી૧૦ સી કંપોદી૧૧ ઠોરે
તા પર સહિદ ઠાદી ધોદી લટકાયે હે!

[મહારાજ જરૂરાજાની જે યાવ. મહારાજા! આજે
રાજ્યભવનને દ્વારે સુદામા નામે એક દિગ્ગરાજ આભ્યા
દરિદ્રતાવા પ્રત્યક્ષ અવતારસમા, કરમરની મૂળ દોરડી
નેડે કુટિલી લંગાદી આવેન, ક્ષીણતા દીનતાની છાપ
મરાવતી દુળબી દેહકાઠીને લાકડીને ટેકે દહાવી રહ્યા છે.
અને સૂઝાઈને આમળાઈ અમેય ખજો કનેલે ખરેલ ગેલા
ઉપરણાના કઠકા ઉપર નાનકડી કાણી ધોદી લટકાયે છે!]

અથવા એને સાવ મળતું બીજા દારપાળનું
વર્ણન.

સીસ પગા૧૨ ન અગા૧૩ તા પૈ, મથા!
ભને ઠા આહિ૧૪ ખસે દેહિ આગા૧૫

પોતી ફી સી લાદી દુષ્કી૧૧ અડુ
પર્ષિ ઉપાન૬૭૭ કે નહિ સામા૧૮

૧ દિગ્ગરાજ, ૨ કુટિલી, ૩. અંજની દોરડી, ૪. ક્ષીણતા,
૫. છાપ, ૬. ટેકે, ૭. દેહકાઠી. ૮. દહાર, ૯. ઉપર,
૧૦. ગેવી, કપાલે ખરેલી, ૧૧. ખભાપર નાખીને,
૧૨. પાપડી, ૧૩ અગા, ૧૪ કોણુ ભણે કોણુ આભ્યા
ઉ, ૧૫. કયે ગામ વસે છે, ૧૬ દુષ્કી, ૧૭ પગરખા,
૧૮ સામા

ઠોર ખજો દિગ્ગ દુર્જલ એક
રથો ચુકિ૧ શ્રી વમુદા અભિરામાર
પૂજવ દીનદયાલ કે મામ
જવાવત આપનો નામ સુદામા!

[તે મથા! માથે પાશ્વરી કે દીવ પર પડેલુ અંગુળ
નથી, એવા મણુ ભણે મણુ મક આગ્યો છે. કોણુ ભણે
કયા આમનો વાસી છે ફાગીફી પોતડી, મેવીદાદ ૬૫૧,
પગમા પગરખું નથી ને સાથે કયો સામાન નહિો અંગે
એક દુર્જલ દિગ્ગ (માઘણ) ક્યારનો મણુના નયનાભિરામ
એવા રાજ્યભવનને તાપી તાળીને ભેઈ રથો છે; દીનદયાળ
મણુન રથેઠાણુ પૂછે છે, ને પોતાનું નામ મુગમા કહે છે]

હવે સાક્ષીઓ આગમનની જાહેરાત પગીતું કયાનક:

દીન દીન મુકુંદ મુદામા શ્રી અવાહરે મુને
દીનબંધુ દહલિ૧ દયા શ્રી મમા પાગે૧૫ દે
કહે રતનાકર સપદિ૧ અડુદાહ૭ ઉઠે,
ભાષ ગુડ ગેહ૮ કે સનેહ જીત ૯ ભજે દે
આહ પીરી૧૦ દીર દેખિ દમન૧૧ અયેખ૧૨ દસા
ધીર૧૩ ત્યાજી ચીર૧૪ બિસેસ૧૫ દુખ ફાગે ૧૫ દે
યે તો કરુણા શ્રી છકિ૧૧ છિન૧૩ અગ્રવાને૧૮ નાહિ,
ભનિ ને પિછાને નાહિ, પગડન૧૯ લાગે દે.

[દીન દરિદ્ર એવા મિત્ર સુદામાનુ આગમન સાક્ષીવળ
દીનબંધુ (૧૫૫) અસ્થિર યદને દયાથી દ્રવી ભાષ્યા,
વ્યાકુળ થઈ ગયા, અને ગુરુને ઘેર રહેતા ત્યારના ખંડુ
રનેદના રમરણે હેયે ભગી ઠોઠા દરવાજાની દોરી પર
દોડતા આવી મિત્રની ન ભેરાય એવી દસા નજરોનજર ભેઈ
ધીરજ ઠોડીને બમણા દુ ખથી દાડી ભાષ્યા; આમ આ તો
કરુણાથી વલોવાઈને સંપૂર્ણ આગળ વધી ન શક્યા, ત્યારે
મણુએ પોતાને ઓળખ્યો નહિ એમ માનીને સુદામાજી
પાછા ફરવા લાગ્યા.]

૧. ચકિત એવો, આશ્ચર્યમુગ; ૨. ખરતીની શોભાપ
રાજ્યભવન; ૩. આગમન, ૪. ઠાલી ક્રાંધા, ૫. મમતાથી દ્રવ્ય,
૬. તકાળ, ૭. બહુજન, ૮. ગુરુચંદ, ૯. રનેદરમરણના
ભણ, ૧૦. દેવડી સૂધી લોડી આવીને, ૧૧. નજરોનજર,
૧૨. ન દેખી સામ્ય એવી, ૧૩. ધીરજ, ૧૪. એધીય વધુ
૧૫. ફાગે, ૧૬. કરુણાના ચર્ચા, ૧૭. સંપૂર્ણ, ૧૮. આગળ
વધી ન શક્યા, ૧૯. પાછા વળવા લાગ્યા.

પડી પ્રભુએ વનોવાતે હોયે સુદામાજીને
સબોધીને શું શું કહ્યું ને શું કહ્યું, એવું કવિએ કર્યું
વણું સામજો

હેસે બિદાસ^૧ બિવાહનર સો ભયે
કંટક ભન, ગરેક પમ ભયે
'હાથ! મહા દુખ મારે સખા! ઉમ
આયે છતે ન કિતેપ દિન ખેચે!
દોષે સુદામા કી દીન દસા
કરુના કરે કે કરુણાનિધિ રાયે -
પાની પરાત^૨ કો હાથ છોડે નહીં
નેનન કે જલ સો' પમ યાયે

['અરે રે! હોડા ચીરા પડીને અને માથ કાંટાના
ભળા ખૂચીને ખમ મેવા બિદાસ થઈ બધા છે! હાથ
મિત્ર! મહા દુખ મારા છતાં આદી ન આવ્યા!
કેટલેકા' દિવસ સુમાવ્યા! ' આમ કરુણાનિધિ મહુ
સુદામાજીની દીન દસા દેખી કરુણાથી પીગળીને રાવા
અને પાણીથી ભરેલી દેગને હોથ અડાચણ વગર નકરો
આખના આસુથી જ સુદામાજીના ખમ ધોયા!]

૬

ત્રીજો દિવસે એમની વિદાય માગવા ગયો
'બસ, તૈયારી કર લી?'
'ભગવન કે ચરણો કો છોડ કર જાને કો તો
છ નહિ કરતા, લેકિન—
'અજી કહ્યો મે કયા ધસા હે! જન મે તો મહ
દેખો આક (ચીરા) પડે હે પુતને કો તારીફ કયા
કરના! મહ લત અચ્છી નહી પુતના જનને વાને યો
તારીફ કરો તો મેકા પાર હોગા'
'હમારે લિયે તો ભગવન' આપ હી સમ કુછ હે '
'વાહ જી વાહ' ખૂબ કહી

મન દસ મુકી બોધવત તો મસ હાજ બોલો

૧ બિદાસ, ૨ પતંગબિયાના ચીરા ૩ ખૂંચેલા
૪ અડી, ૫ કેટલા ૬ પાણીની ટાસક કે દેખ

● કુ તને મુઠા કહું હું મને હાજી (દલ્હી બરી આવેલો)
કહે

લેકનું વૃંદે જતા દેતે હે, ન તો હમ વૃંદે મુલામીરી
બસેજી, ન હમ હાજી બનેગે હમારે લિયે તો સારે
જહા સે હમારા હિંદોસ્તા હી અચ્છા હે

'જી મહારાજ' અન કે હરફાર કુબ મે આને કી
મન્યા હે અગર વહા ભગવન કે દર્શન ન કુચે, તો
ચરણો તકે આના હી હે.'

'કો જાને કન કી?'

એરે મન કહુ ચીર હે, કર્તા કે મન ચીર,
'જામે સે માથા કહે, ભડી મન કી હીર

સહી હે ન? ઈન્સાન કે મન કી દોડ
મિથ્યા હે'

જરા રહીને વળી કહે,

'નેકન, હિસ સે બિગુડા બી કમા! અસલ મે તો

એ વ. હે સો મે હ; એ મે હ, સો વ. હે,
ન કુછ આનુ હે, ન કુછ જુસ્તબ હે;
બસા રામ મુઠ મે, મે અન રામ મે હ,
ન હી હે, ન હ હે, સહ વ. હિ વ. હે

બાબો ભડી પ્રુથ રહે પ્રુથહાલ રહે જાને રહે.
અમે રહે અલિવા! એરે રામ કે ખારે અલિવા!'

*

આવા રસખાણુ છે મારા નામરાશી શુજદગ,
શુક્રમયણુ, શુદમસ્ત છતાં ભક્તિમારે નત. નામરાશી
તો ખરા, પથુ કયા રાજ ભોજ ને કયા કુ ગાગો
તેલી' સરખામણીનો પ્રવલ પથુ હાસી પાત કરે.

શુજદગ આનદસ્તાથી, સ્વામી રામના અપાર
મહિમાવતા જીવનના છેલ્લા હયાત અવશેષ છે
અધારા દેરાની ગોઝાલે જગતા અખડીપની જેમ
એમની વાટને મોગરો ચડીને જાખ વળી છે નવા
જેમથી સતેજ જનના અમે ત્યારે એ ખરી પડશે *

ધૂળિવા, ૨૭-૧૧-૬૧

* આ લેખ અગર તેને કોઇ પણ બંદી કે બાધાવાર
લેખકની લેખિત રજવગર મોઈશી કાપી રાખશે નહિ

દિવસમાં પેસા નહિ પહોંચતા કહે, તો તમારી વાત તમે જાણ્યા ! જે આવતા, તે રૂપિયા જ માગતા. કોઈને પણ અવાજ માત્ર સાંભળતાં જ, યામિનીબાબુનો પ્રાણ કાંપી ઉઠેલો.

અમાગી બધું જ સમજતી. તે હંમેશાં પિતાજીની આસપાસ ઘૂમ્યા કરતી. બારણા પાસે, બારીની નીચે, અહીં-ત્યાં જ્યાં પ્રજા તે બેસતી ત્યાંથી પોતાની બે વિસ્મિત આંખો વઢે પિતાજી તરફ જ તાક્યા કરતી, ‘આજે આપું’ મોં ઘણું જ ઉઠામ છે. એમનાં હાડકાં-પાંસણા ગણી શકાય તેમ છે. તેમનું શરીર ખૂબ જ કંતાઈ મળું છે.’ અને, અમાગી બે હાથમાં પોતાનું મોં છપાવીને રડી પડતી.

તે દિવસે સાંજે યામિનીનાથ નોકરીએથી પાછા પોતાને ઘર નોંતા આવ્યા. લાઠીધારી બે લઠુ દરવાનો ધરબારણા આગળ આવીને ઊભા રહી ગયા અને જોરઘોરથી બરાડવા લાગ્યા, ‘યામિનીબાબુ, યામિનીબાબુ !’

અમાગીએ બારણાની તીરાડમાંથી જોયું, જાણે બે જમદાર બહાર ન ઊભા હોય. તેઓ બાબુને પીટી તો નહિ નાખેને, એવા વિચારથી જ તે કાંપી ઊઠી હજવે હજવે તે તેઓની પાસે પહોંચી ગઈ અને હજવેથી ઊઠી, ‘તમે, તમે બાબુને કાંઈ કહેશો નહિ તમારે પગે પડું છું.’ હું તમને ઘણાંબધાં કૂલ દઈશ.’ દરવાનો તેની વાત પૂરી ન સમજ્યા, તેમણે પૂછ્યું, ‘શું કહે છે તું, મા લક્ષ્મી ?’

તેણે કહ્યું, ‘તમે બાબુને કશું ન કહેતા. રહો, હું આ આવી.’

એમ કહીને તે ઉપર ગઈ અને દાર મૂંઝવા માટે રાખી મૂકેલા તમામ કૂલ લઈ આવી અને તમામ પેસા દરવાનોને આપી દીધા, અને કહ્યું, ‘હવે તમે જાઓ, તમે કેવા સારા માણસ છો !’ દરવાનોએ એકબીજા સામે જોયું. પછી

પરસ્પર કોઈ ખીજે દિવસે આવવાનું નક્કી કરીને પાછા ચાલ્યા ગયા. અમાગીએ સંતોષને શ્વાસ લીધો.

સાંજ પડી ગઈ હતી. હાથને ટેકા લેતી લેતી પાછી વળતી અમાગી વિચારવા લાગી, ‘જે આ સિંહટીના કૂલ રૂપિયા બની જાય તો રાજ સવારે જઈને હું વીરૂં લાવું, બા-બાબુને દઈ દઉં. બા કહેશે ‘અમાગી સ્વર્ગમુખી છે.’ બાબુ કહેશે, ‘સ્નેહસ્વસ્તી મહાસ્વસ્તી છે.’ ગોકળીના તમામ રૂપિયા વૃદ્ધે તથા જરૂરે શાદુકાર પણ બાબુને તપાસી સંતાપે. બાંધરેણું પહેરીને રાજરાણીની જેમ બેઠી રહેશે. નોકરાણીઓ સેવા કરવા લાગશે. બાબુ ગાદીમાં બેસીને બહાર જશે. આવા વિચારમાં ને વિચારમાં તેની આંખ મળી ગઈ.’

જ્યારે તેની આંખ ઉઘડી ત્યારે તેણે સાંભળ્યું કે પટેરાના મહોદ્દમાં રહેતાં મોક્ષદા માગી બાને કાંઈક કહી રહ્યાં હતાં. તેણે કાન સરવા કર્યાં. માગી કહેતી હતી, ‘કાંઈ સાંભળ્યું કે, બહેન ? જમીનદાર બાબુને ત્યાં કકુરાણીને સપનામાં મા કાળીએ દર્શન દીધાં અને કહ્યું કે તમારાં નવા તળાવમાં આ વળતે હું છું. મને કોઈનું આક્રમ્ય બાળક આણીને અલિ ચડાવે, ત્યારે જ તમારું નવું તળાવ બરાશે. ઘર ધનધાન્યથી ભર્યું-ભર્યું રહેશે. અને તું દીકરા દીકરીનું મોં બાળી શકીશ નહિતર તારું અનિષ્ઠ થશે. કકુરાણી-કોઈનાં આક્રમ્ય બાળક માટે એક લાખ રૂપિયા દેવા સજા છે.’ અમાગી કાન સરવા કરીને બધું સાંભળતી હતી. તેની બાએ કહ્યું, ‘બહેન ! મને તું આવી વાતો શાને કહે છે ? આણું બધું સાંભળવાથી થ પાપ લાગે.’ માગી કહે, ‘બહેન ! નારાજ રોની યાથ છે ? હું ક્યાં તને કાંઈ કરવાનું કહું છું ? બવા, કયા મા-બાપ પોતાની

દીકરીને બલિ ચડાવે ?” તે ગઈ. તેનાં ગયા પછી બાએ પોતાની દીકરી ભણી સ્નેહથી બોલ્યું. એની આંખોમાંથી આંસુ ટપકવાં લાગ્યાં. ખોળામાં ખેંચી, તેને તેડીને તે નીચે લઈ ગઈ.

એ વાત થયે પખવાડિયું થયું હશે. અભાગીએ એક વાર પિતાને પૂછ્યું, ‘બાપુ! એક લાખ રૂપિયા કેવા હોય?’ પિતાજી કહે, ‘ઘણું બધા, ઘણું જ.’ ‘દૂધવાળોને બધા રૂપિયા ચૂકવી શકાય?’ એણે એની બાલ-સહજ રીતે પૂછ્યું. ‘હા!’ પિતાજીએ જવાબ દીધો. ‘અને શાહુકારનું ય કરજ ભરપાઈ કરી શકાય?’ છોકરીએ વળી પૂછ્યું. ‘હા!’ પિતાજીએ ફરી જવાબ વાળ્યો. ‘ત્યારે શું એટલા રૂપિયામાં તમામે તમામ કરજ ચૂકવે ભરી શકાય, એમ?’ અવાજ ધઈને અભાગીએ પૂછી લીધું. યામિની-બાબુ હસવું ન ખાળી શક્યા. હસતા હસતા બોલ્યા, ‘કેમ રે, ગાંડી છોકરી! તું શું મને એક લાખ રૂપિયા આપીશ?’ અભાગીએ

કાંઈ કહ્યું નહિ. હળવેકથી તે ત્યાંથી બહાર સરકી ગઈ.

દિવાળીના દિવસે આવ્યા. ઘેર ઘેર દીવા પ્રગટ્યા. અભાગીએ પૂછ્યું, ‘બા, ઘાટ પર જઈને હું પણ દીવા પ્રગટાવી આવું?’ બા કહે, ‘બાને, પણ જલદી-જલદી પાછી આવજો, અને બો, નવા તળાવે ન જઈશ.’

લાલ રંગની એક નાનીશી ચૂંદડી બોડીને અને એક નાની શી થાળીમાં ચિતરામજી ફરી તેમાં દીવા સંભળી તે ઘાટ તરફ ચાલવા લાગી. તેનાં પગ નવા તળાવ તરફ જ આગળ વધી રહ્યા હતા....

તળાવનું કાણું પાણી રાત્રિના અંધકારમાં વધારે કાણું દેખાતું હતું. તેણે ચૂંદડીની ગળામાં ગાઠ વાળી અને ધીરે-ધીરે પાણી પાસે જઈને ઊભી રહી. હાથ ભેડીને તેણે કહ્યું, ‘મા દાળી!’ અને એક ચીત્કાર સાથે તે ઊંડા પાણીમાં જઈ પડી....

રેડિયા બારસે

વહાલા માંધી બાપુ!
જન્મમાંકેને દિવસ તમારો
પણ રો’ ભેટો આપું?—વહાલા
તમે અમોને સ્વરાજ્ય સાથે;
પણું પણું થે આપું;
અમે છતાં પણ કહ્યું તમારું
પણું પણું જ ઉપાપું.
મેં બાબુ વળતા આ હાથે
હું શું તમને આપું?—વહાલા.
અમે બૂધ્યા મરેજ તમારા,
જીવનરીત વિસારી;
‘વિધે આપું’ આ એક જ માંગો’
એ નીતિ ના ધારી.
ભણે તમે હતા ના એરી
રીતે જીવન કાપું.—વહાલા.

બ ર પટેલ

ભોળું હૃદય

શાંત, નિર્મળ નીર છે ભોળું હૃદય,
નિર્દોષી હીર છે ભોળું હૃદય.
આખર ઈન્સાનિયતની સાથે,
મેલમૂલ તારીર છે ભોળું હૃદય.
પ્રેમ ને તકરાર બને એક છે,
કેટલું મંભીર છે ભોળું હૃદય!
કેશ-દુશ્મનને સરજતાથી વીધે,
એક મોંઘું તીર છે ભોળું હૃદય,
હાથભેડીને વશ થવામાં મર્વે છે;
તોય આલમગીર છે ભોળું હૃદય.
બાવનામય ભક્તજન માટે સદા,
દેવનું મંદિર છે ભોળું હૃદય.
નયન પાત્રી અંધ પણ દર્શન કરે
કેવી આ તરવીર છે ભોળું હૃદય!

મનદગ મોદી

ધર્મ એટલે શું ?

મનિદાસ નવુભાઈ દિવેદી

ધર્મ શબ્દનો અર્થ ધારણ કરનાર, પરમ માર્ગે દોરનાર, એવો વ્યુત્પત્તિ માત્ર વિચારનાં માધ્યમ છે. એ ઉપરથી ખીલ બધા અર્થ હોવા જણાય છે. કોઈ અસુક અનાદિસિદ્ધ ઈશ્વરદત્ત મનાતા પુરતકમાં કલા પ્રમાણે આપવાનું નામ, ધર્મ કહે છે; કોઈ દયા દીનતાને માર્ગે રહી, પરોપકાર કરવાનું નામ, ધર્મ કહે છે; કેટલાએક વધારે કોડા ઉતરી, ધર્મ શબ્દના એ અર્થ—(૧) ઈશ્વરને સમજવાની શુદ્ધિ, અને (૨) તદનુસાર આચારમાથી પ્રથમ અર્થને મુખ્ય ગણી, એવા અર્થ કહે છે, કે જે અનાદિનંતપણું વિશ્વમા ચારે તરફ પ્રતીત માધ્યમ છે, તે સમજવાની શુદ્ધિ. ધર્મ શબ્દના સામાન્ય અર્થો, ફરજ, કે અશ્રુક સંપ્રદાયોદિ પ્રમાણે આલવાની શુદ્ધિ, ઈલાદિ જે પ્રચલિત છે, તે અત્રે વિચારવા યોગ્ય નથી.

ધર્મ શબ્દનો, મુખ્ય રીતે, ઈશ્વરને સમજવાની શુદ્ધિ, એ અર્થ જ આપણે રચીકારીશું, અને તદનુસાર ધર્મનું લક્ષણ એમ આપીશું, કે અનંત અનિ-કૃત પરમાર્થ પામવા અત્રિ મનુષ્ય શુદ્ધિમાં જે સ્વાભાવિક શ્રેયશ્ચ છે, તેને સત્તાન પમાડવાનો માર્ગ. એ અનંદનું સ્વરૂપ શોધતા મનુષ્ય જુદી જુદી વસ્તુઓમાં તે અનંદ કાપી કાપી, છેવટે કોઈ અનિ-કારી, અનાદિનંત મહાવસ્તુ-ઈશ્વરનો આશ્રય કરે છે. પોતે અપૂર્ણ છે, પોતાનાથી બતિરિકત કોઈ બીજું છે, ને તેમાંથી મેળાની અપૂર્ણતા પૂરશે. એ વર્જનાએ જ મનુષ્ય પાશુ ધર્મ તરફ વળે છે.

વિશ્વરચનાના ચમત્કારોદિથી મનુષ્યના મન ઉપર જુદી જુદી અસરો થાય છે, ને જુદા જુદા પ્રકારની પૂજ્યમાનવાઓનાં કામ કરાવી, તેને પૂજ્યતા તે, આનંદ માનવું ચાલે છે. ધર્મની શુદ્ધિ પ્રથમે કેવી ગતિ જાણત મધ, ને કેવી રીતે પ્રીતિ ધીમે તેની પ્રતિષ્ઠિત થતી ચાવી, એ જ્ઞેયનું છે. જેટલો મનુષ્ય વિચારનો ઇતિહાસ આજ પર્વત આપણે હાથ

આપ્યો છે, તેમાંથી એ વિચાર કરવાનું સદજ બને તેમ છે. જુદા જુદા વિદ્વાનોના એ વિશે જુદા જુદા તર્ક છે. (૧) કોઈ એમ માને છે, કે વિશ્વરચનાના ચમત્કારોને જ ઈશ્વરત્વ આરોપી, મનુષ્યોએ મૂલ્ય ધર્મવિચાર ચલાવ્યો છે. આવી કલ્પનામાં વેદનું ઉચ્ચારણ મુખ્ય રીતે અધામ છે; જનાં ધણાએક એમ પણ માને છે, કે એ વિશ્વપૂજ્યમાં, કોઈ પ્રકારનો સર્વનિર્વૃત્ત એક જ ઈશ્વર છે એવી ભાવના પણ, અર્જિત છે. (૨) કોઈ કહે છે, કે અનેક પ્રલોપમદ અને તારાથી ભરપૂર આકાશ જ્ઞેયને, માણસના મનમા ધર્મભાવના જીડી, ધણામરો સર્વે ધર્મોમાં પ્રહનાં કપાદિ સાથે સવ્ય રાખતી દેવાદિક ભાવનાઓ બહુ દીક્ષમાં આવે છે, તેથી આ કલ્પના બધાઈ હશે; પણ એમ વિચારવાનું છે, કે ધર્મશુદ્ધિ પ્રથમ જિહવા પછી, મહાદિક્ષના નામ પડેલાં છે, નામાદિ ઉપરથી ધર્મશુદ્ધિને સહાય મળી નથી. (૩) કેટલાક વિદ્વાનો એમ કહે છે, કે મુવેલા સર્ગવદાલા કોઈ આનંદમય રચનામાં જઈ વસે છે, ને ત્યાં રહી દુનિયામા રહેનાં પોતાનાં સવ્યવાને મદદ કરી શકે છે, એ વિચારથી ઉત્પન્ન થયેલી પિતૃ પૂજાથી જ ધર્મનો આરંભ થયો હશે. મીસર દેશમાં મુવેલા શરીરને સાચવી રાખવા પાછળ વિલક્ષણ અમ અને વ્યય કરવામાં આવેલો, એ ઉપરથી કોઈપણ વ્યવસ્થા અનુમાન અધ્યાપ્ત હોય તે બંને, પણ ચરણ પછી જાણુએ કોઈ ભાગ અનુરૂપ રહે છે, લા તે કયા જાય છે, એ આદિ કલ્પનાઓ માણસના મનમાં, ખીજી કલ્પનાઓની અપેક્ષા રાખે છે, અર્થાત તે જે ધર્મવિચારની આરંભ કલ્પનાઓ કોઈ ન શકે. (૪) જ્યારેપણથી ધર્મોત્પત્તિનો આરંભ હણક કહે છે. મનુષ્ય જે જે જુલે છે, ચમત્કાર, વસ્તુ, પ્રહ, નહી, કે એક ચીજનું, તે અધામા જીવ આરોપે

ઠામ-ઠેકાણું વિનાના....

રામનારાયણ ઉપાધ્યાય

આમગાડીના ડબ્બામાં પેડો ન પેડો વાં જ તેઓએ હાથનો છટાથી અભિનય કરીને મને બોલાવ્યો: "બહી આવી જાઓ. સારીપેઠે ખાઈ જાઓ છે." એક ફાલુ તો મને વિશ્વાસ ન બેઠો. પણ, અનાવાસ હાંબા પ્રવાસમાં આટલી સારી જગ્યા મળી ગઈ તેથી મને ખૂન જ આનંદ થયો. કોઈ જમિદારને જમિદાર મળતાં થાય "એટલો જ."

બેઠો કે તરત તેમણે પૂછ્યું, "ક્યા સુધી જવાના?" મેં કહ્યું, "બસ, ઉંદાર લગી."

બોલ્યા, "ત્યારે તો ઠીક અંતર લગી તમારો સપવારો થશે."

મેં પૂછ્યું, "આપ ક્યાં સુધી?"

બોલ્યા, "ભાઈ, હું તો યુવકથી આવી રહ્યો છું" અને દિલ્લી જઈ રહ્યો છું. તમે પૂછ્યો, કે આ નાની ગાડીમાં શા માટે મુસાફરી કરો છો, પણ એનો જવાબ એ કે એક તો આમાં પૈસા ઝોઝા બેસે, ખીલુ એ કે આ ગાડી આવે ધીમી. આ ગાડીમાં પ્રવાસ કરો એટલે રસ્તાના તમામ સ્થળો નિરતિ જોવા કરો, ભારે સગવડ. અને બધા ભાઈ, સાચી વાત કહું તો આમાં ભાઈ "ઝોઝા" દેવાનું ને ગાડીનો સેલ વધારે ખાવાનો, આપણને તો આ બહુ મોડે!"

પછી બોલ્યા, "ભાઈસાહેબ, આ મેકલ એ તો ભાઈ ગાડી છે? કોઈ નાનકડા રેશન ન્યારે એ અટક્યા વિના જ સીધી મારમાર કરતી આગળ ધપે છે. ત્યારે મને તો બહુ જ માફ લાગે છે. આ ગાડીનો સ્વભાવ પણ બદલે કરીને માણસને મળતો છે. આ જે મેકલ છે ને, એનો સ્વભાવ તો મોટા માણસોના જેવો જ ભોઈ તો, નાના માણસોને તો મળવાનું જ રાગે. માણસ જાનના જ ખૂન તિરકાર! અને એકસપેસ મધ્યમવર્ગના માણસની જેમ પોતાનાથી નાના તેમની ઉપેક્ષા કરે છે, જોયોગરિવારો સાથે

ખૂબ દુશ્મનગીને આવે છે અને મોટાઓની ખુશમત ક્યાં કરે છે. સીધી સારી-સોનજી આપણી આ પેસેન્જર! એ તો એક દેસતની જેમ નયારે પણ કોઈ નાનું રેશન દુરથી ન્યાગે છે કે તરત પોતાની આલ ધીમી કરી નાગે છે, ન્યારે રેશનને મળે છે ત્યારે તો એવું જ લાગે છે કે જલ્દી એ આ રેશનનો જ એક ભાગ છે અને ત્યારે તે ઉપરે આ ત્યારે પણ એક મિત્રથી વિખૂટા પડવાનું દુઃખ લાગવાથી આરતેથી પંથે પડે છે."

વળી, કહે: "આપણે તો ભાઈસાહેબ! ગાડીની બારીમાંથી ફૂંચ્યા જોવામાં ભારે મજા આવે છે. જલ્દી કાચખોથી ડબ્બાનો પેસ ન જોવા હોઈએ, એવું લાગે છે."

મેં કહ્યું, "પણ હકીકતમાં ખેલ તો ડબ્બામાં થતો હોય છે."

તેઓ મોટેથી દસીને બોલ્યા, "હા, આ ડબ્બાની અંદરવાળી વાત તમે ઠીકઠીકની કરી! બહીયાં તો માર્યોસાહેબ તમને "જાર મણી ધોળણ" ને જોવા મળે છે."

આ વાત સાલતી તો ત્યાં જ તેમની નજર મારા હાથમાંની ચોપડી પર ગઈ. પૂછ્યું, "આ કઈ ચોપડી છે, લાઈમાહેન?"

મેં કહ્યું, "શરત નિખાવર્ધી." બોલ્યા, "આ ચોપડીઓવાળા ધ બંધસાબ તો ખા છે" શરદાનુ આવી નથી ત્યાં શરદાકાળમાં વાંચવાની ચોપડી બંધાર પારી દીધી!"

મેં કહ્યું, "આ શરતકાળમાં વાંચવાની ચોપડી નથી, આ તો શરતવાણીની ચોપડી છે."

બોલ્યા, "તેથી શું? વાત તો એની એ ને? શરદાવાની તો શરતવાણીની ચોપડી વાંચો. ને સિરિર બેવી કે સિરિરવાણીની ચોપડી ખરીદો!"

આગળ ચલાવ્યું, 'લાક્ષ્મી'ન, આ લેખકે ય ઠાઠ અજબ પ્રાણી છે. વાતનું વાતેસર કરવાનું એ લોકોનું કામ. હવે બધા માણસ, એ તો દરો કે 'કવિતા' અને 'વારતા' માં ફેર શું? કવિતા ન્યારે જામી જાય છે તો તે વારતા થઈ જાય છે. વારતા ન્યારે પીગળવા માટે ત્યારે કવિતા બની જાય છે. જામી ગયેલી જાતનાઓ વારતા છે ને પીગળી ગયેલા વિચારો કવિતા. ન્યારે પાણી જામી જાય છે ત્યારે તે બરફ બનીને દિમાકવ્ય કહેવાય છે અને બરફ ન્યારે ઓગળવા માટે છે ત્યારે તે ની બનીને ગંધા કહેવાય છે. એટલા માટે તો દિમાકવ્ય આ દેશની વારતા છે અને ગંધા આ દેશની કવિતા.

'બસ, આવી જ વાત 'વારતા' અને 'નવલ કથા'ની પણ છે. વારતાને ન્યારે કપડા પહેરાવી દેવામાં આવે ત્યારે તે નવલકથા કહેવાય છે, અને તેના કપડા છાદી થયે ત્યારે તે વારતા બની જાય છે. આ જ તો અહીં શ્રેયી છે ને? એ જ એનાં કપડા! એને ફર કરો એટલે વારતા જ નજરે આશે.'

વળી આગળ ચલાવ્યું, 'હવે તો કેટલાક લોકો 'નાટક' પણ લખવા મંડ્યા છે. હવે જ્યાં, એ તો કહો કે નાટક એ કંઈ લખવાની ચીજ થોડી છે? લખવાની ચીજ તો છે 'કવિતા'. અને કરવાની ચીજ છે 'નાટક'. પણ માણસે કરે છે 'કવિતા' ને લખે છે 'નાટક'. 'નાટકમાત્ર કમલુલું' વળી 'એકાકી'નું શીડવાણું ચાલ્યું છે. 'એકાકી' એટલે જ એક અંકમાં સમાઈ જાય તે. આ જ નાટક હોય છે ને, એમાં ઘણા જ પાત્રો હોય છે, બધા એક એકમા સમાતા નથી, પણ એકાંકીમાં તો બધાએ એકી અંકમાં સંભાય જાય છે. સંભાય જાય છે કે નહીં?

કહેવાનું વળી લખાવ્યું, 'ભાઈ સા'બ, આજકાલ દુનિયામાં જે વર્ગને લોકો જ સૌથી વધારે જોવા

મળે છે. એક લેખક ને બીજો નેતા. ધરના જે સૌથી મૂર્ખ હોકરો હોય છે—હું વડેવારની દિલ્લે કહું છું—તે 'રાજનીતિ' માં ચાલ્યો જાય છે, અને જે જરિયાત કરતાં જ જાણે વિદ્વાન થાય છે—હું ચોક્કસકથાની વાત કરું છું—તે 'સાહિત્ય'માં વસી જાય છે. હવે જે ઠાઠ એક માણસને જે જ હોકરો હોય અને તેમાંથી એક રાજનીતિમાં ચાલ્યો જાય અને બીજો સાહિત્યમાં તો એ બિચારાનું ધર તો ફૂલ્યું જ ને?

'જે હોય તે, પણ સાચે જ આને દુનિયાની ગાડી આ બે ચક્કર ઉપર જ ચાલી રહી છે. લોકો ફરિયાદ કરે છે કે જાને જોગજોગ વાતો કરે છે. હવે તમે જ કહો કે ચક્કર ભે જોગ ન હોય તો પછી દુનિયાની ગાડી ચાલવાની કેમ કરીને?

'આની જ વળી એક વાત છે. ગાડીમાં જે ચક્કર હોય છે ને, એ હંમેશાં ગાડીની બહાર રહે છે. એમ જ આ રાજનીતિમાં અને સાહિત્યકારો પણ સમાજની ગાડીની બહાર રહે એમાં જ મમાજનું કથ્થાણું છે.'

વળી તેઓ ખડખડ દસવા લાગ્યા.

હવે મારું રોશન નજીક આવી લાગ્યું 'હવે' મેં કહ્યું, 'ભાઈસાહેબ, તમારા સંજ્ઞાસાધથી મવાસમા થયો જ આવનું આવ્યો. કાંઈ ખબર પણ ન પડી કે આટલા બધા રોશન કેમ પસાર થઈ ગયા. આપનું કામોદેશણ, એકો તો હવે તો કાગળ પત્તર લખીને આવનું મેળવવાનું બને ખરું.'

તેઓ કહે, 'આપણે તો બાઈ, કામ ઉકાળ્યાં વિનાના માણસ, આપણું સરનામું કયું? સરનામું તો પરમીશ પર લખવાની ચીજ, ન્યારે અમે તો ખુદ જ કાગળ છીએ, કાગળ! કેપ્તરાર પાદ આવી જાય તો પાદ કરી લેએ.'

અને સાચેજ, હું એ કામ ઉકાળ્યાં વિનાના માણસને હજી આજ સુધી જીવી શક્યો નથી.

રવગ સાંપત છે અને પૃથ્વી સનાતન. એની આ આધ્યાત્મિક હસ્તીનું એક માત્ર કારણ એ છે કે એનું જીવન ખુદને માટે નથી, બીજાઓ ખાતર છે.

—લાલોપાલો

સત્યાગ્રહની ચાવી

કાકુ રોશી

હિન્દુસ્તાનની સગભગ કોઇ અદાલત એવી તો કોરી નહીં રહી હોય કે ત્યાં પાપ સામે બેસે, ધણી સામે ધણીવાણી, ભાઈ સામે ભાઈ અને ભાઈ સામે ભગિની ફરિયાદે ન ચડ્યા હોય. આ અદાલતનો જેમ મામલો છે તેમ ગાંધીના જન્મ પછી દેશમાં સગભગ તમામ ક્ષેત્રના કર્મચારીઓ પછી એ મોટા અમલદારી ભરે પગાર ભોગવતા હોય તો એ પણ હવે સત્યાગ્રહ, હલ માગવાનું આંદોલન, વિરોધ, હડતાલ અને ચરથી જ અથવા મધ્યમસમયે જાળ-હડતાલ કરવા સામ્યા છે.

ઉરેલીકાંચનનો કમેળને સમાધાન કસવી આવે એવા વાતાવરણથી સહર આશ્રમ, ગાંધીજી જતાં જતાં એક વધારે આશ્રમ સ્થાપતા ગયા. એમનો એ સ્વભાવ જ હતો કે કોઈ પણ સમસ્યાને બહુ વિચિત્ર જ લાગે એ મુજબ તેઓ હલ કરતા અને આખર એ વિચિત્રતા જ એની વિશેષતા સાબિત થતી, એના માનવીપણની વાદવાહ પેશકારાવતી, એની ધીરજની કમાવ પેશ કરી જતી.

બાળકોના બાવે એક કાપખી રોશી જેવો માણસ. આશ્રમમાં વિનોબા જેમ પડોડારાઈ' થર છોડીને ઇસુની ઓગણીસમે સોળની સાલમાં આવેલા તેમ જ વિચાર પૂર્વક બાળકોના પછી વિનોબા પછી બરાબર છ જ મહિને બાગેલા અને આ બાગનારો જન્મરો નીકળ્યો હતો. બાળકોનાએ થર તો છોડ્યું જ હતું પણ આશ્રમવાસી બન્યા બાદ પણ એના આંતર મનને ઇશ્વરસાક્ષારકારની જે જાંબના રક્ષા કરતી તેથી એ કે ત્રણત્રણ આશ્રમમાંથી લાગેલા. પ્રભુ એ જીભાર તો આશ્રમમાં આવ્યા ત્યાર પછી બનેલા. કિશોરાવરયામા વિનોબા, બાળકોના અને ધૂળિવામાં નિવાસ કરતા સગભગ યુગપુરુષ જેવા વિનોબાના નાનાભાઈ સિવાજી બાવે આમ ત્રણેય હાઈએમાં બાળકોના વધારે તંદુરસ્ત રહેતા.

ગાંધીજીની એ એક બહુ જનરી આવડત હતી કે તેઓ માણસને પારખી લેતા, બરાબર સામેના માણસના અંદરની રિયતિ તેઓ કળા લેતા અને જરૂર પડે તેઓ તેનો ઉપયોગ કરી લેતા.

હરિને માર્ગે જનારો પોતે જેમ પોતાને ઓળખે છે તેમ અન્યને પણ ઓળખી લેતો હતો.

બાળકોનાને સગભગ ૧૫ વર્ષ સુવરોગ રહ્યો. બાપુએ તરેહતરેહના ઈલાજો મારે પ્રયત્નો આદરી હતા. જે કોઈ, ડોક્ટર કે વૈદ આશ્રમમાં કે રસ્તામાં, દિલ્હીમાં કે હરિજન વસ્તીમાં મળે તેને તેઓ સ્વકથ લેખ ત્યાં સુધી સલાહ સૂચના વિનંતા ઉપયોગ મારે બાળકોના સાથે બેસા કરાવે યા તો પત્રવ્યવહારથી કામ ચલાવડાવે. જે કે ભક્ષમથા ડોક્ટરોએ આ બાળકોના મારે તો હાથ ધોઈ નાખ્યા હતા. કહી જ નાખ્યું હતું કે આ મરશે, મચશે નહિ. ખુદ બાળકોનાજી પણ સમજી બેઠા હતા કે હું જ્યાંનો છું' પણ બાપુએ સતત પ્રયત્નો રાખ્યા હતા. બહુ ઈલાજો, દવાફેર સંપથ વિનં અનેક રમતા અનુભવ્યા પછી પણ બાળકોના સારા તો ન જ થતા. આખર પણ ગાંધીજી હામો નહોતા. ઓગણીસમે છેતાળીસની ઇસુની સાલ. બાપુ બાળકોનાને લઈને પૂના આવ્યા. પાસની ડોન દિનશા મહેતા પાસે અને પછી પૂનાથી પશ્ચિમ દિશામાં, મનમાડ રેલવે લાર્ન ઉપર પૂનાથી ત્રીજું જ રેલવે સ્ટેશન ઉરેલીકાંચનમાં લાવ્યા. બાળકોના રહેવા લાગ્યા, સરીર સુધારા ઉપર આવવા લાગ્યા. બાપુ પણ સરઆતમાં રહ્યા અને ઉરેલી સ્ટેશનના સામે જ એક મકાનમાં બાપુ ઉરેલીના અને આસપાસના લોકોને કુદરતી ઈલાજો કરવા લાગ્યા અને બતાવવા લાગ્યા. આમાંથી ખડો થયો આજનો નિસર્ગોપચાર આશ્રમ. બાપુએ મહેનત લીધી, કુદરતી ઈલાજ અને દેશમાં વિચારો થવા લાગ્યા,

કેટો ખુસવા લાગ્યા, પ્રચાર વધ્યો, બાળકોના પશુ
બચ્યા. પણ બાળકોનાજ આજ્ઞે થ કહેતા હોય છે
કે આ આશ્રમ બાપુએ કર્યો છે પણ એ જોવા
રોકાયા નહીં.

સેવાશ્રમમાં એકવાર બળવંતસિંહજીએ બાળ-
કોનાની રીતભાત જોઈને કહ્યું: 'હવે મહંત્ર શરીર
છે એને થ બવા જતન શા?' બાળકોવાને થયું કે
સાચીએને પણ આપો અભિપ્રાય રહેતો હોય તો
મારે આશ્રમમાં રહેવું વ્યર્થ છે. તેથી તેઓ હિમાલય
ભાગવાના વિચારે યથા હતા. વાત બાપુ પાસે
પહોંચી ગઈ. પાપુ. બાપુ પાસે લગભગ ઠાપકાઓ
શમી જતા અગર તો રસ્તાઓ આચરી સમાવી નખાતા.

બાળકોનાજ માટે બળવંતસિંહના કહેવાથી બાપુને
દુઃખ તો એ થયું હતો કે બળવંતસિંહ બાળકોવાને
કેમ નહિ ઓળખતા હોય? કારણ આખર બળવંત-
સિંહ પણ આશ્રમવાસી હતા, જહારના મુવાકાતી
નહીં. બાપુએ બળવંતસિંહને કહ્યું હતું કે બાળકો-
વાને હાથે બહુ મોટા સેવા કાર્ડ થાય તેમ કું
સમજી છું. આ વાત ઉચીનીતો અગ્રયાસ કરનારા
આજે જોઈ શકે છે, બાપુ તો નથી રહ્યા.

ઈસીસન ઓગણીસસો તેત્રીસની વાત.

બાળકોના ખીમારીમાં ચાપુ મુંબઈએક ગોરી-
શંકરભાઈ નામના ભાઈ દુધકર્ષ વિનં ઈલાજેથી
ઉપચાર ફેવાવું કામ કરે. તેમની પાસે મનોહર પવાર
નામના ભાઈ કામ શીખવા આવે. બાળકોવાને સુવર્ણ
જવાનું થયું, દુધકર્ષ માટે.

મુંબઈનું વાતાવરણ, સાંતાકુઝમાં સૈક જન્મલાલ
ખજાને મકાન રાખેવું તેમાં એક ખેડી ખાસ
કાવંકર નિવાસ જેની જ રાખેની. મુંબઈ આવતા
કાવંકરો તેમાં ઉતરે ખેડે. બાળકોવાને પણ આ ખેડની
જ નિવાસરથાન બનેની. દુધકર્ષ થયો ચર.

મુંબઈની સ્થિતિ, મન્હર, યોધાટ વિ. બાળકોવાની
બાળકોવાને સેવાશ્રમમાં રહીને દુધકર્ષ કરેલા વાળખી
લાગ્યો. ગોરીશંકરના પતે મળીને નક્કી કર્યું કે મનોહર
પવાર સેવાશ્રમ સાથે આવે અને દુધકર્ષ વિધિસર કરાવે.

મનોહરજી તૈયાર જ હતા. તેઓએ વાતચાતમાં
બાળકોવાજીને પૂછી નાખ્યું: 'શુ કું મારા પત્નીને

પણ મારા સાથે સેવાશ્રમ લાવી શકું ખરે?'

બાળકોવાએ સદજ વૃત્તિથી જવાબ: 'હા ત્યાં
તો જન્મ વિની સારી અનુકૂળતા છે, મુંબઈ જેની
મારામારી જન્મ અંગે તે નથી જ.' સાથે છેડે
છેડે એ પણ જવાબેવું કે 'તમારે બાપુને પણ આ-
બાપત જવાબવું જોઈએ. પણ લવાય એવું છે.'

આશ્રમમાં બધું નિયમ મુજબ ચાલતું. બાપુ
કાર્ડ પણ બાપત નાની લેણ કે મોટી પણ સાવધાની
તો રાખતા જ. મનોહરજી વડોંચ્યા સખેડે. બાપુ
જરાજર સેવાશ્રમ એ સમયે હાજર. તેઓએ જોયું.
સાને ફરતી વેળાએ બાળકોવાને સાથે બોનાયા.
મનોહરજીના પત્નીને સેવાશ્રમ લાવવા બાબતની
વાત નીકળી. કારણ મનોહરજી આવે એ નક્કી
હતું પણ સાથે બીજું સભ્ય લાવે એની જાણ
આશ્રમને કરી નહોતી.

હવે જન્મુ એવું કે બાપુએ મનોહરજી અને તેમના
પત્ની બાબતનું જવારે પૂછતું ચર કહ્યું. ત્યારે બાળકો-
વાએ સીપું જ એમ નહીં સ્વીકાર્યું કે 'મેં પત્નીને
લાવવાનું પૂછી વેળાએ પ્રથમ હા કહેલી.' પણ
બાળકોવાજી તો પ્રથમ વિગત જ કરેલા લાગ્યા
અને બાપુને પૂછાવવું પણ જોઈએ એ છેડે કહ્યું.

બાપુ આથી મંભીર બન્યા. બાળકોવા સમજ
ગયા કે આમાં કાંઈક બદલવું જ લાગે છે. તુરત જ
પૂછી લીધું: 'કેમ બાપ મંભીર બન્યા મારી કાંઈ
બૂન થાય છે?'

બાપુએ જવાબ વાળ્યો: 'તમે પ્રથમ મને કહ્યું
હોત કે મેં હા પાડી હતી તો એ સત્ય સાબિત
થાન, પાછાથી તમારે વિગત જગ્યા અંગેની તથા
મેં કાંઈ જની હોય તે જણાવવી રહી.'

એ કે મનોહરજી બાપુને પૂછાવવું એ ગોઝ
સમજના હતા અને જગ્યા ખેડની વિનં બાપત પ્રધાનપણે
સમજના હતા, જવારે બાળકોવાજી સમજના કે નિયમ-
ભંગ થયો. બાપુ સમજના કે મારા આશ્રમના સાચી
પણ સદૃશ સત્ય વિષે દરકાર ન રાખે તો કેમ આસે
સત્યાગ્રહી બાપુનું સત્ય વિષે આટલું ઊંડું
સંશોધન અને મનન-ચિંતન રચા-કરવું. આ વાત
સત્યાગ્રહને માગે જવારને બહુ સમજના જેની છે.

સંજીવની કલા - સંજીત

ડૉ. કુચુમબહેન દેસાઈ

માદામ મોન્ટેસેરી ન્યાઝની દુનિયાના યુગ-નિર્માતાઓ પૈકી એક હતાં. શિક્ષણનાં ક્ષેત્રમાં એમણે જે આમૂલ ફેરફારો કર્યા તેથી માનવનાનો આખો ચેતકો બદલી ગયો. પરંતુ, માનવતા અને શિક્ષણની કામાપલટ પાછળ જે મુશ્કેલી વાત છે તે અત્યારે આપણે જુની મથા હોઈએ એમ લાગે છે.

મોન્ટેસેરીનાં બચપણની વાત છે. નાના હતાં ત્યારે તેમણે એક બિલાડી પાળી હતી. એ બિલાડી ધર્મી જ તીખા મ્હાનની હતી અને આપણે મહેમાનોને ધરી વાર કરડી બેસતી. એને વિશેની ફરિયાદ-રાવ સાંભળી સાંભળીને મોન્ટેસેરી પોતે ય કંટાળી ગયાં હતાં. પણ, જ્યારે મોન્ટેસેરીએ પિયાનો પર સંજીતનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો, ત્યારથી બિલાડીમાં આશ્ચર્યજનક પરિવર્તન થવા લાગ્યું અને થોડાક દિવસોમાં જ એની ખાસિયતો અને સ્વભાવ બદલી ગયા. આ ઘટનાથી મોન્ટેસેરી અચંબો તો પાત્રમાં જ, સાથે સાથે આ ઘટનાએ એમને એક નવી જ પ્રેરણા આપી—માનવ-સ્વભાવને સુચિસિત અને સુમંજસ કરવા માટેની એક અદ્યતન પ્રેરણા, અને એ પ્રેરણાને કારણે જ આજે તેમને આપણા યુગનાં મહાસ્ત્રી કેળવણીકાર માનીએ છીએ.

સંજીતની માનવ-સ્વભાવ પર બારે કોડી અમર પડે છે. ખરે જ, માનુસનો કાયાકલ્પ કરી નાખે એવા તેમાં જલ્દી ભર્યા છે. સંજીતનો મધુર લય અને ક્રમગ સૂર પશુ-પક્ષી-મીઠાસ વર્ણોની ક્રિમ વૃત્તિઓને સૌમ્ય બનાવીને એમનાં જીવનમાં એક નવી જ સૂતિ જરી રાકે છે. એક નવી પ્રેરણા દઈ શકે છે, એ પ્રેરણા છે સંજીતનામક ક્રમો માટેની પ્રેરણા.

રોસાઈ, બારનીય ઇતિહાસમાં જણાવે છે. માંડ દેકે રોડ જેવું વિદ્યાન રસો, ટપાલનો આરંભ—એવાં એવાં મધુર ક્રમો સાથે એની યાદગીરી બેઠાપેની છે.

એની આ પ્રવૃત્તિઓ ઘણી જ જાહેર છે અને તે માટે તેની ઘણી પ્રશંસા થઈ છે, પણ આ બધાંનું શ્રેય સંજીતને છે એમ કહીએ તો ખાસ કોઈને બદા ન પણ બેસે.

એ વખતની વાત છે જ્યારે હુમાયુને હરાવીને દિલ્હીની ગાદી પર શેરશાહ તાલે તાલે બેઠો હતો. શેરશાહનો સ્વભાવ ધણે જ ઉમ હતો. સાથે જ તેને ગાંડપણની બીમારી પણ હતી. બેઠો બેઠો જ એકાએક એના પર ગાંડપણનું જૂત સવાર થઈ જતું. તેનો ઉમ સ્વભાવ વધુ ઉમ થઈ જતો અને ગાંડપણના અવેશમાં આવેશમાં સમજ્યા-નિશ્ચયા વિના કાવે તે આચરે બેસતો. કેટલીક વાર તેણે પોતાના દરબારીઓને લંચી લંચીને હતની નીચે ફેંકારી દીધા, જનાનખાનાની બેગેને કોઈ પણ જાતના વાકે યુનો વગર મોનને ઘાટ ઉતારી દીધી. કોઈ એની આ અદતથી ગાંઠિ ગાંઠિ થઈ ગયા હતા. એનો આ સ્વભાવ કાંદવા જાતજાતના ઇલાને કરવામાં આવ્યા, પણ પરિણામ ન આવ્યું.

બરાબર એ જ અરસામાં પર્શિયાઈ એક મુસલમાન ગાયક દિલ્હી આવ્યો શેરશાહના દરબારમાં જઈને તેણે પોતાનું સંજીત સંકલ્પવું. સંજીત સાથે જ હોની કાટિવું હતું. શેરશાહ મુગ્ધ થઈ ગયો. એણે એ ગાયકને પોતાને ત્યાં રાખી લીધો. પછી તો ત્યારે પડ્યું એની તનિયત બગડવાની કોમ ત્યારે કે તેને જરા પણ ગમરાટ કે મૂંઝારો થાય ત્યારે તેને બોલાવીને તે સંજીત સાંનખ્યા કરતો. શેરશાહને સંજીત એટલું બધું પ્રિય થઈ પડ્યું કે એણે તો દરબારમાં કેટલાએ મહત્તર સંજીતો રાખી લીધા. દરે તો તે પોતાનો ધણેબરો સમય તો સંજીતકારો વચ્ચે જ ગાવતા લાગ્યો અને ધીમે ધીમે એવું આશ્ચર્યકારક પરિવર્તન થયું કે

આખરે તેનું રજુસરજુ ગાંડપણ 'પણ નીકળી ગયું',
ઉંચ સ્વભાવ હતો ગયો.

વિદેશોમાં તો સંગીત મારફતે જનતાનો નૈતિક
સ્તર ઉંચે આપવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે અને
કેટલેક અંશે તેમાં સફળતા પણ મળવા લાગી
છે. ખૂનીઓ અને જન્મારાના અપરાધીઓ કે જેઓને
ગામતમાં સાખત કેદ પણ બદલી શકતી નથી, તેની
વ્યક્તિઓની, બિંદગી આજે સંગીતને પ્રતાપે સુધરવા
લાગી છે.

ઘોડા વરસો પહેલાની વાત છે, સત્ત્રાંસિરોની
એક આધિક વ્યક્તિ રથાનિક જેલ અધિકારીઓ પાસે
ગઈ. એનું કહેવું એ હતું કે સંગીતથી અપરાધીઓની
મનોભાવનાઓને બદલી શકાય છે અને તેઓને સભ્ય
તથા સુસંસ્કૃત બનાવી શકાય છે. અધિકારીઓને
ધણું જ આશ્ચર્ય થયું કે જે કેદીઓને જેલની વાતનાઓ
સભ્ય પંજુ બનાવી શકતી નથી તેઓ ગાવા-વગાડવાથી
તે કેમ કરી સુધરે? પણ, ઘોડા દિવસના પ્રયોગો પછી,
જે નેપ્થ શકાયું કે આ અસંભવ વાત સંભવિત બની.

સ્વાસ્થ્ય પર સંગીતની ઘણી જ મબીર અસર
પડે છે વિજ્ઞાન શરીર વિજ્ઞાન, શસ્ત્રી પૌલ
બર્નિયર કહે છે કે કેટલીક રાગ-રાગણીઓ એવી છે
કે જે સંભાગતાં જ ધ્રોતાની પાચન પ્રક્રિયા સતેજ
બને છે. માનવ શરીરનું મોહું આંતરડું આ રામ-
રાગણીઓ વાગતાં જ મળ નિકાસનું કામ આરબી
દે-છે. આ વાતનું પ્રમાણ બર્નિયરને પોતાના કુટું-
બમાં જ મળી ચૂક્યું હતું.

બર્નિયર એકવાર પોતાના સાજા સાથે બેસી હતો.
કામે જ રેડિયો વાગી રહ્યો હતો. ઘોડીવારમાં જ
રેડિયોમાં એક ખાસ જાતનું સંગીત વાગવા લાગ્યું.
આમ તો બર્નિયર અને તેના સાજાએ અદ્ધાદાર જ
લીધો હતો અને અપરોધ થવાની સંભાવના જ નહોતી,
પણ સંગીતની મુરાવડિઓ હળવા રેચકનું કામ
કરી ગઈ.

પાચનત્રયીઓ ઉપર તો સંગીતની અસર છે જ,
પણ આંધાના દરદો અને બનિયા આદિ વ્યાધિઓ-
માય સંગીતની અસર કોઈ સિદ્ધિ દવા જેટલી જ

માય છે. મિસિગન યુનિવર્સિટીના ડોક્ટરો આ
વિષયમાં સંશોધન કરી રહ્યા છે. એમનું કહેવું એમ
છે કે અમુક રોગો ઉપર તો માત્ર સંગીત એ જ
એક અચૂક દવા છે. બિન બિન રોગોને સંગીતની
બિન બિન રાગણીઓથી દટાવી શકાય છે. વાસ્-
લિનનું સંગીત માથાના દુઃખાવા ઉપર રામખાણ
કરવાનું સાબિત થયું છે.

આ બાબતમાં વિદેશોએ ખસ-પ્રેસરના
રાગીઓ ઉપર સંગીતનો પ્રયોગ કરી જોયો છે. તેઓ
તેને અંતે એવા નિર્ણય પર આવ્યા છે કે સંગીતની
અમુક ખાસ રાગ-રાગણીઓથી ખસ પ્રેસરની
માત્રામાં ઘટાડો કરી શકાય છે. કેટલાક દરદીઓને એક
અધારા જોરડામાં આરામ ખુરશી પર સુવરાવીને અમુક
ખાસ પ્રકારની રેકાર્ડ વગાડવામાં આવી હતી. એકની
એક રેકાર્ડ દસ-બાર વાર સંભળી સાંભળીને દરદીઓ
કંટાળી ગયા, પણ યંત્ર ઉપર ખસ-પ્રેસરની માત્રાઓ
કેરાતી હતી તેમાં ખાસતો ઘટાડો દોરાઈ ગયો હતો!
પછી બીજી રેકાર્ડ બળવવામાં આવી, તો તરત
રાગી-શ્રોતાઓનું ખસ-પ્રેસર પાછું વધી ગયું હતું.

જાનીમાં તો સંગીતે એકવાર મૃત્યુને પણ
પરાજિત કરી દીધું હતું. એક વ્યક્તિ ઘણી જ
બીમાર હતો. ડોક્ટરેંએ કહ્યું કે એના તમામ સોહીમાં
એક વિચિત્ર પ્રકારનું જોર વ્યાપી વળ્યું છે, હવે એની
બચવાની આશા નકામી છે. પણ, એક દિવસે ડોક્ટર
ન્યેમ એને તપાસવા આવ્યા અને એની તપાસ કરીને
રાગીના જોરડા પાસે બેન્ડ વગાડવાનું કહ્યું. બેન્ડ-
વાદ્યોએ એમણે ચોક્કસ સૂચનાઓ આપી રાખી
હતી. ડોક્ટરની સૂચના પ્રમાણેના ધવ્વો જ મધુર અને
ક્રેમજ લવ. તેઓ વગાડી રહ્યા હતા: દરદી પર
સંગીતના આ મધુર લવની ઘણી ઊંડી અસર પડી
અને દિવસો સુધી યાત્રુ એ સાંભળી સાંભળીને ધીરે
ધીરે તે સ્વસ્થ થતો ગયો. સંગીતે એને મૃત્યુના
બાબાનક અને બળવાન પંજમાંથી મુક્તિ આપાની અને
નવજીવન બદલ્યું. એ, પછી તે ડો. ન્યેમની ખ્યાતિ
પશ્ચિમી જગતમાં થઈ ગઈ અને એમણે અનેક
અસાધ્ય વ્યાધિઓનો ઈલાજ કર્યો અને અપાર ધન

તથા યશ કમાયા.

સાહિત્યસામેટિક રોગો (મનોભાવોના કુપ્રભાવથી ઉત્પન્ન થનારા રોગો) માં તો સંગીત અત્યંત ઉપયોગી અને સફળ માન્ય પદ્ધતિ છે. અમેરિકાની એક ઈસ્પિતાલમાં પોતાની શ્રવણ શક્તિ તદ્દન ગુમાવી ખેંટી એક વ્યક્તિને ફરી માંગણી શક્તી કરી હતી, અને તે સંગીતની જ મદદથી. એક ઇટાલિયન શરીર-વિજ્ઞાન-વેત્તાએ તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે સંગીતથી મનુષ્યની ભૌતિક શક્તિઓ વધી શકે છે અને તેની વિચાર-શક્તિ પણ તીવ્ર બને છે.

માત્રે જ, સંગીત સ્વાસ્થ્યનું એક આવશ્યક અંગ છે સંગીતની લહેરો શરીરમાં તાજગીની એક લહેરખી પેદા કરી દે છે. તમારો પોતાનો જ વિચાર કરો દિવસ બરતો ધમાનને અંતે જ્યારે સંગીતના મુર તમારા અંત કરેલમાં ઉતરે છે ત્યારે તમે કેવા હળવા રૂપ ધર્મ જાઓ છો? ક્યુબર આપણે આપણી જાતને જૂની જાણે. છીએ. ગીતની માધુરી આપણી તમામ ઉદાસીનતા, સકલ વિરક્તિ દૂર કરી દે છે અને આપણા જીવન પ્રત્યે નવો જ અવગત પેદા થાય છે. જીવન અને સંગીતનો મંજીષ્ઠ આટલો ધનિષ્ઠ છે

આજના વિભિન્ન ઉદ્યોગોમાં પણ સંગીત આવશ્યક અંગ જેવું બની ગયું છે. વિદેશોમાં આ દિશામાં સફળ પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે. ત્રીજીને કારણ કાર-ખાનાના મજૂરો દ મેશા તાજમાજ અને વધુ ચપલ રહે છે. તેમને જસદી ધાક લાગતો નથી. પરિણામે કૃતપાદનમાં વૃદ્ધિ માન્ય પડી છે અને ઉદ્યોગો વિકાસ થયો નોંધાયો છે. અને તેથી જ અમેરિકા

તથા યુરોપના તમામ કારખાનાઓમાં સંગીત મંડળોએ રાખવામાં આવે છે. આ મંડળોએ મજૂરો કામમાં બરત દોષ ત્યારે સંગીતની મધુર શાગિલીઓ છેડે છે. કેટલાક કારખાનાઓમાં તો પોતાના ઓકાસિટંગ રડિયો પણ છે.

ફેક્ટરીઓમાં કે ઉદ્યોગોમાં જ માત્ર નહિ, ઓફિસોમાં પુરથી-ટેન્ગ પર બેસનારા, કલમ ચલાવનારા કર્મચારીઓ માટે પણ સંગીત ખૂબ લાભદાયક સિદ્ધ થયું છે. સાનફ્રાસિસ્કોમાં એક ઓફિસના હરેક વિભાગમાં રેડિયો મારફત સંગીત પ્રમાણિત કરવાની વ્યવસ્થા છે. ઓફિસના માલિકો અને કર્મચારીઓ, બધાનું કહેવું છે કે એથી એમને કામ કરવામાં વિશેષ આનંદ આવે છે.

મનુષ્ય પાં જ નહિ, પશુ-પક્ષી પર પણ સંગીતનો ગ્રેહ પ્રભાવ પડે છે. સંગીતના પ્રભાવથી જ હળાહળ રેરી સાપ પોતાની કિંસક પ્રજ્વલિત જૂનીને ફેંચી બેઠી જીવવા લાગે છે. લંડનના પ્રાણી-ઘરમાં તાજેતરમાં સંગીતના પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા હતા. એવું જ્ઞેતામાં આવ્યું છે કે ચિત્તાને એવું સંગીત પ્રિય છે જે રંગેરંગમાં ઉત્તેજના ભરી દે—આખા શરીરમાં મસ્તી ભરી દે. હરબુ તો સંગીત પ્રેમી છે જ. વારે પણ સંગીત પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ પ્રકટ કર્યો હતો ચેપ્ન જ માલ ટાઈગરના નર પ્રાણીને તો ખામ એટલી ઉત્સુકતા ન બતાવી, પણ માદા દેહીને એક ધ્યાને મોહિત થઈને સંમગ્નતા લાગી વચ્ચે થોડા સમય માટે મમોતની તાન અટકાવી દેવામાં આવે તો બાવરી આંખે મોઝેર જ્ઞેતા લાગતી—મંગીન આવું રાખવા વીનવતી ન દોષ!

પૂર્વના દાન પરિવારમાં માંગ-શેન નામે એક ધર્મી જ મંદાનદાર અમર યજ્ઞ ગયા. તેઓ કયાં પહોંચ્યા-રૂપ લેતા નહિ એકવાર અધારી રાતના એક ધનવાન વ્યક્તિ અમરની ઘેરી બરીને એમની પસે આવી અને કહેતા લાગી: “આ હું આપના માટે લાવેલું છું. આ વાન કોઈ જાણતું નથી, એનો સ્વીકાર કરો.”

માંગ-શેનનું મોહું “મેંચાયુ”: “યુજી”! એ તું કયા દિસાને કહે છે કે કોઈ નથી જાણતું? જાણ માણસ, કે તો ખરો કે આ જમીન નથી જાણતી શું? પેનું આકાશ નથી જાણતું? અને, શું તું જાણતો નથી, અથવા હું નથી જાણતો?”

—“ફોર્ક ટેસ કોમ ચાઈના”

મેઘ - ધનુષ

‘શિવપ્રકાશ’

પવિત્ર જોડસદૈમ શહેરના નગરજનોએ અધમંતું મોટા પ્રમાણમાં આવરણ ક્યું અને પ્રશ્નની હાંસીપાત્ર આરાધનામાં તેઓ ફૂલ બન્યાં, ત્યારે દેવી કેપ પ્રભવળી બિહારો; અને તેની અભિવ્યક્તિ તરેહ તરેહ રીતે થવા લાગી. પૃથ્વી ઉપર જમીન ધૂજવા માંડી; પર્વતની શિલાઓ ખીણમાં ગળકવા લાગી; આકાશમાં વીજળી ચમકારા કરવા લાગી. મેઘમજનાના પુલક પડ્યા ફિગંતમાં ફરી વળ્યા. નીચે કમનસીમ શહેરના વતનીઓ ધોળે દિવસે અમાવાસ્યાની રાત્રિનું કાજળથેડું અંધારું નેહ, અમંગળ કલ્પનાઓ કરવા લાગ્યા; કેટલાક તો, આવા બચકર તોફાનમાં મકાનો કલકલસ પડ્યે કે શું એવી ધીકે મેહાનમાં દોડી ગયા; પરંતુ તોફાની વાયરા અને વરસાદનું પ્રાબલ્ય એટલું ભરહાર નીવડ્યું કે પગ માંડીને ધરતી ઉપર લાભા રહેલું અશક્ય બન્યું.

વિનાયકારી તરવોની રણભેરીએ, જીવતાંને તો ઠીક, પણ કબરમાં સૂતેલાં અને કયામતના દિવસની રાહ જોતા મૃતાત્માઓને પણ જગાડી દીધાં. તે સૌએ સ્વર્ગની વાટ પકડી. પૃથ્વી ઉપરનાં પોતાનાં બાળકોને દેવી કોપમાંથી બચાવવા, કિર્વંજત બધા જ આત્માઓ સ્વર્ગમાં એકઠાં મળ્યાં અને અપ્રાકૃત, ઇશ્વર અને જોડાવના નેતૃત્વ તળે, પ્રભુના કિંબાસન આસપાસ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. પરંતુ જગદીશ એટલા નારાજ થયા હતા કે પાપનું આવરણ કરનારાઓને સબક આપવા મક્કમ હતા.

પોતાની પ્રાર્થના નિષ્ફળ ગઈ બની, આ વડવાઓ હિંમત હાર્યા નહીં; સાચા દેવતાઈ અંશો જેમનામાં હતા તેવા પ્રતાપી પયગંબરો

સેમ્યુઅલ, મોઝીસ, એલીનાહ અને એલીશાને ઇશ્વરના ફરમારમાં દયા-યાચના માગવા મોકલ્યા. જવાબમાં દેવી પ્રકૃપ ઉઘ બન્યો; મેઘમજના ઘેરી બની; વીજળીના લબકારા, કોપથી ફુંકાડો મારતા નામની જીભ ચેકે, વધુ તીવ્ર બન્યા.

સંતજનો, પયગંબરો અને મૃતાત્માઓ કુદરતની ખફાનો આ તાલ જોઈ, તોફાનમાં ઘાસ ટોલે, તેમ ધૂજવા લાગ્યા. વિશેષ બોલવા કોઈની હિંમત ચાલી નહીં; જાણે મૃત્યુએ ઘેરી લીધા હોય, તેમ સૌ સૂનમૂન બેસા.

આ સંકટની પળે, એક માતાનો આત્મા બન્યો.

ચંદ્રી લોખની તે જગદંબા હતી. માતા રેકેલ.

કબરમાં તે સૂતી હતી ત્યાં સર્વનાશની મૃત્યુધંડા તેણે સાંભળી; સાથે સાથે પોતાનાં બાળકોનું આકંઠ પણ તેને કાને પડ્યું. તે બિડી; સ્વર્ગમાં ઇશ્વર પાસે પહોંચી; અને પૂંદણિયે પડી, એ હાથ લેથા કરી, પ્રાર્થના કરી: ‘હે સર્વશક્તિમાન! તને આવાહન કરવું મારા માટે મોઘ્ય નથી; પણ મારાં બાળકોનું આકંઠ મને લાચાર બનાવે છે. તું સર્વજ્ઞ છે; મારી જીભે જે શબ્દો આવે છે તેની પ્રેરણા ફેપે પણ તું જ છે; તારી બલ્લ બહાર કાંઈ નથી; છતાં તને નમ્રપણે વીનવું છું.’

આમલું મોડી, તેણે શક્તિભાવથી મસ્તક નમાવ્યું. તેની જાંને આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી માતૃહંસની આવી સચ્ચાઈ જોઈ, પ્રભુને દયા આવી અને પોતાનો કેપ શમાવ્યો, ખીજ જ કણે વીજળી અબ્રુતી બંધ થઇ;

વાદળ વીખેરાઈ ગયાં; વા-જડી સ્થિર થઈ; સમય થ'લી ગયો; પાંખો બંધ કરી, પંખી હાજર બેઠી ગયાં; સૂર્ય-ચન્દ્ર અને તારાની ગતિ સ્થગિત થઈ ગઈ. એક માતાની પ્રાર્થના ભગવાન સાંભળી રહ્યા હતા. પ્રભુ સાંભળે છે એ જ્ઞાનથી ઉત્તેજના પામી, માતા રૈકેલે કહ્યું:

“હે ઇશ્વર! મારે પોતાનો પ્રતિહાસ તો હું જાણે જ છે; મારા પિતાને ત્યાં હું અને મારી બહેન ઘેટાં ચારતાં; એક દિવસ અમે ઓકરીઓ, ઘેટાંને પાણી પાવા એક કૂવાકડે જઈ ચડી; તેના મધ્યે એક મોટી શિલા પડી હતી તે દૂર ધાય તો જ પાણી સ્ત્રી-સ્ત્રી શકાય. અમારામાં એટલી તાકાત હતી નહીં. એટલામાં ત્યાંથી સુદૃઢ બાંધાને એક દેખાવડો યુવાન નીકળ્યો. એક જ પળમાં તેણે પશ્ચરને દૂર હઠાડેલી દીપો; અમે આશ્ચર્યથી અને પ્રશંસાથી તેનું શરીરબળ ભેઈ રહ્યાં; જેકાબ તેનું નામ. મારે દૂરના સગપણમાં પણ ધાય, એટલે મારા પિતા પામે તેને લઈ ગઈ.

“શોહા જ પરિચયે તેણે માડું મન હરી લીધું હતું. તેને પણ મારા તરફ લાગણી થઈ અને એકબીજાને અમે જાંબતાં થઈ ગયાં. એટલું જ નહીં, પરજવાને કાલ પણ આપી દીધો. આ હું વિના સંકોચે કહું છું—કેમ કે સ્ત્રી અને પુરુષમાં પરસ્પર આકર્ષણ, હે ઇશ્વર, તે જ મૂક્યું છે, જેથી સંસારની ઘટમાળ ચાલ્યા કરે.

“ભગવન્, મારા પિતાનો સ્વભાવ હડીતો હતો. જ્યારે જેકાબે મારા હાથની માગણી તેની સમજ કરી, ત્યારે સુરતિયો કામદુ છે કે નહીં તેમ જ ખેતકામ કેવુંકે કરી શકે છે તે ચક્રા-સવા, સાત વર્ષ સુધી અમારા ખેતરમાં મજૂરી કરવાની શરત મૂકી. આ વાત સાંભળી, મારા અને જેકાબના તો રામ જ રમી ગયા. સાત વર્ષ...! આ સમય જીવાન હેયાંને માટે ઘણા લાંબા ગાળો દેખાય. મારા માટે થઈને,

જેકાબે શરત મંજૂર રાખી.

“સમય જવા લાગ્યો. એક એક દિવસ, એક વર્ષ જેવડો લાગ્યો. આશાને દીવડો દુદ્ધમાં જલતો રહ્યો. એક, બે, ચાર—એમ કરતાં સાત વર્ષની મંજિલ કાપી નાખી. અવધિ પૂરી થઈ એટલે મેં પિતાને લગ્નની યાદ આપી તો તેમની બ્રૂકુટિ ચડી ગઈ, અને મારી બહેન લિયાહને બોલાવવા મને મોકલી. તે મારાથી બે વર્ષ મોટી હતી. મારા પિતાની સુરાદ હું સમજી ગઈ. આથી મેં સંતાઇને તેમની વચ્ચેની વાતચીત સાંભળી. મારી બીક સાચી હતી. મારા પિતા, મારી બહેનને આ પ્રમાણે સમજાવી રહ્યા હતા.

‘જેટા લિયાહ, તું રૈકેલ કરતાં મોટી છે અને આપણા કુટુંબમાં મોટી પહેલાં, નાની દીકરીનું લગ્ન થઈ શકે નહીં. ઇશ્વરની એવી આજ્ઞા નથી કે કોઈ સ્ત્રી, ક્ષેત્રપતિ સિવાય, કુંવારી જ મરણ પામે. એટલે હું તારું લગ્ન જેકાબ સાથે કરી દઈશ. તેણે રૈકેલ માટે, સાત વર્ષ તપ કર્યું છે. પરંતુ હું આખરે એક પિતા છું—મારી મોટી દીકરીને હું રાજગતી છોડી શકું નહીં. જા, લગ્નનો પરિવેષ ધારણ કર અને હા, આ વાત મનમાં જ રાખજે!’

“આ વાત સાંભળી, હું તો લગભગ ગાંઠા જેવી બની ગઈ. ગિયારે જેકાબ, તેને આ અર્થે દગાબાણની ઘોડી જ ખખર હતી? મને મારા પિતા તથા મારી બહેન તરફ નફરત છૂટી—કેવો વિશ્વાસઘાત! આ આખી યોજનાની વાત મેં જેકાબને છાની રીતે કહી દીધી. અને લગ્ન વખતે, નવવધૂનાં પોષાકમાં કોણ હશે તે સમજી શકે એટલા ખાતર સંકેત બોલવી રાખ્યો.

‘જે તારી લાલિ પાત્ની, લગ્નમંડપમાં પ્રવેશતાં, તારા કમાળ ઉપર ત્રણ ચૂમી કરે, તો તે ‘બીજું’ કોઈ નહીં—તારી પ્રિયતમા રૈકેલ જ છે એમ સમજવું.’

“તે સાંજે લિયાહ નવવધૂના સુંદર આબૂખળો ધારણ કર્યા અને વેપલૂવા એવી તો સુંદર બનાવી કે કોઈ તેને ઝોળખી શકે નહીં. મને તો સવારથી જ એક કેઠારમાં સંતાડી દેવામાં આવી. સાંજે લિયાહ અને મગવા આવી ત્યારે ધર્વાનો અગ્નિ મને ખાળી રહ્યો હતો. તેના હાથમાં રહેલા દીવાના આછા પ્રકાશમાં મેં જોયું કે તેનું સુખ કરમાઈ ગયું હતું. મૂંઝતો હાથ મારે ખભે મૂકીને તેણે કહ્યું :

‘હવે શું થશે, બહેન? આતું પરિણામ શું આવશે? આ વાત મને ગમી નથી. તારી પસંદગીનો વર, તારી કનેથી જુટવી, મને આપે છે—પિતાજીને આ શું સૂઝયું? અને જ્યારે જેઠાંબને આ વાતની ખબર પડશે ત્યારે કેવી ફજેલી થશે? તે મને ઘર બહાર કાઢી મૂકશે તો? મને કાંઈ જ સૂઝતું નથી—પિતાની આજ્ઞા ઉઘાપું? તો તો સૌથી આવી બનશે. પરમહુપાણ પરમાત્માને નામે કહું છું, મને કાંઈક રસ્તો બતાવ જેથી જેઠાંબ મને ઝોળખી શકે નહીં!’

“આટલું બોલી તે ઢૂસકે ઢૂસકે રડી પડી. હું સાતું જ કહું છું, હે ભગવન, જ્યારે તારું નામ કે જે સૌથી પવિત્ર અને પાવનકારી છે, તે તેણે વાતમાં વચ્ચે મૂક્યું ત્યારે મારું કંઠાર તુલ્ય નરમ બન્યું. મારી બહેનની અસહાય અને દયાજનક સ્થિતિનું મને ખાન થયું. અત્યારે જેમ હું તારી પાસે કરગરું છું તેમ તે મારી સામે ઊભી હતી. મને દયા આવી અને પેલો છુપો સંકેત તેને સમજાવી દીધો.

‘તું લગ્ન-મંડપમાં પ્રવેશ કર, ત્યારે જેઠાંબને કપાળમાં ત્રણવાર સુંળન કરજે. આથી તેને શંકા આવશે નહીં.’

“આ છુપો સંકેત સાંભળી તે રાજી રાજી થઈ ગઈ અને મારા પગમાં પડી, પ્રેમાશ્રુથી મને લીંબવી દીધી. વળી કાંઈક શંકા જતાં, તેણે મને પૂછ્યું :

‘પણ ધાર, બહેન, કે આટલાથી તેને

સંતોષ ન થાય, અને તારું નામ લઈ બોલાવે તો મારે શૂપ રહેવું? જો હું બોલું તો તેને ખંબર પડી જવાની અને ભાંડો ફૂટી જશે! ભગવાન ખાતર કંઈક રસ્તો કાઢ!’

“આમ જ્યારે બીજી વાર મેં, તારા નામે, આજીજી સાંભળી, ત્યારે મારી નસેનસમાં ત્યાગ અને બલિદાનની ભાવના વ્યાપી ગઈ. મેં કહ્યું :

‘બહેન, પ્રીતજ રાખ! આ મુરકેલી પણ દૂર થઈ જશે. હું અગાઉથી તારા શયનખંડમાં પૂરી જઈશ અને તારી લગ્નશીયા નીચે છુપાઈ રહીશ. અધારામાં જેઠાંબ તને જે કાંઈ પૂછશે તેનો જવાબ હું આપીશ, અને તેને કોઈ શંકા રહેશે નહીં. આપણે બન્ને એક જ માને ધાબ્યાં છીએ—તારે ખાતર હું આટલું કરીશ!’

“બધું સાંભોળાં યોજના પ્રમાણે જ બન્યું. હે શક્તિમાન, હું ભારપૂર્વક એ કહેવા માશું છું કે તે શક્તિ મેં જે રીતે ગાળી, અને મારા જ પ્રિયતમને મારી બહેનને હવાંકે થતો જોયો—અને મારે મૂક સાક્ષી આપવી પડી—તેમાં જે ત્યાગ અને મગજની સમતુલાની જરૂર પડી તેનો ભેટો જગતમાં નથી. પૃથ્વી ઉપરનું માટું આ કૃત્ય સરજનહારને પણ અંખો પાડે તેટલું ત્યાગ અને ઠરુણા ભરપૂર હતું.

“વહેલી પરાંદનો ફૂકો બોલ્યો તે પહેલાં હું જેઠાંબના આવાસમાંથી બહાર નીકળી. સવારના પ્રકાશમાં શું બનશે—અને રૈકેલને બદલે લિયાહને જોઈ, જેઠાંબ કોધાવેશમાં થઈ કરી બેસશે એ વિચારતી હું થેર ન પહોંચી, ત્યાં તો માતેલા સાંઠ જેવો જેઠાંબ, હાથમાં કુહાડી લઈ, મારી પાછળ જ ધમી આવ્યો. ગાંડાપૂર હોથી જેવા પોતાના જમાડાંને જોઈ, મારા પિતાને તો મૂંઝાં આવી ગઈ. મેં મારી બાતને મારા પિતા અને જેઠાંબની કુહાડી વચ્ચે ધરી દીધી! તેણે મારા મોઢા ઉપર હોઢની એક સુક્કી ભેરથી મારી, અને હું લોહી નીંગળતી હાલતમાં, તેના પગ આગળ

દસકાર્ધ પડી.

મારી આવી દયા જોઈ, જેકાંબને દયા આવી; તેના હાથમાંથી કુહાડી પડી ગઈ. મારા પ્રત્યે તેના સાચા પ્રેમને લીધે, મારા અપરાધી પિતાને પણ તેણે માફી આપી, અને લિવાહને સ્વીકાર કર્યો. એક અઠવાડિયા પછી મારા પિતાએ તેની બીજી પત્ની તરીકે, મારો વિવાહ કરી આપ્યો. સ્ત્રી અને પુરુષના ગૃહ-સ્થાપનનો ઈશ્વરસુખે કથેડો મહિમા અમે પાળ્યો. આજે આ મારાં જ સંતાનો તારા દેવી કોપનો લોભ બન્યાં છે.

‘હે પ્રભુ! હું એક પામર જીવ-એ જેમ ઠરુણ બતાવી, તેમ તું તારા બાળકો તરફ કૃપાદ્રષ્ટિ કર અને જેડસલેમ ઉપર દયા કર. આજે હું નમ્રપણે આ પ્રાર્થના ગુબડું છું.’

આટલું બોલી માતા રૈકેલ અટકી ગયાં. તેઓ ઈશ્વરના જવાબની રાહ જોવા લાગ્યાં. ઈશ્વર ન્યારે ચૂપછીટી સેવે છે ત્યારે પ્રકૃતિ સ્થિરતા ધારણ કરે છે. સૃષ્ટિની ચેતના, નદી-ઓનાં વહેતાં નીર, ચેતનવસ્તુની ગતિ ચંપી નાથ છે; પ્રકાશનું અધકારમાં, દિવસનું રાત્રિમાં રૂપાંતર થાય છે. આવો ફેરફાર જોઈ, માતા રૈકેલ અકળાઈ ગઈ. સંકટની સર્વોચ્ચ ઘડીએ, ઈશ્વરને કરેલી પ્રાર્થનાનો જવાબ ન મળતાં ફરીથી બે હાથ બિંધા કરી રોપચુકત સ્વદે અને કોષની માત્રા ઉમેરી, ગળું બિંધ્યાં:

‘હે સચરાચર! મારા શબ્દો તારા મુખી નથી પહોંચ્યા કે શું! બ્રહ્માંડમાં અને પૃથ્વીનાં અણુ અને કણમાં બ્યાપ્ત જોવા હે અનાદિ-અનંત તત્ત્વ! મારા અંતરની આરજૂ તારા કાન મુખી પહોંચવામાં અંતરાય નટે કે શું?

‘તારાં સંતાનોએ તને છોડી, બીજા દેવને આરાધ્યા તેની ઈર્ષાથી આજે તું વિનાશ વેરવા તૈયાર થયો છે. આવી રીતે એક દિવસ મને પણ મારી બહેન તરફ ઈર્ષા યઈ હતી કેમકે મારા જેકાંબને તે વધ જની હતી. છતાં મેં

તેના તરફ ઉદાર દ્રષ્ટિ રાખી. જેકાંબે પણ મારા અને મારા પિતા તરફ ક્ષમાદ્રષ્ટિ રાખી. અમે રહ્યા પૃથ્વીના નંધર આત્માઓ; ન્યારે તું ત્રણ ભુવનનો સ્વામી, બ્રહ્માંડનો નિયામક અને જગતનો મુદ્રા-તારા બાળકોને ! માફ નહીં કરે? હે પ્રભુ, તો તો ભારે ફરજેતી થયો. અને લોકો હાંની કરશે કે રૈકેલ નામની એક સ્ત્રી જેટલી ઉદારતા પણ તે બતાવી નહીં!

‘આનો અર્થ એટલો જ કે ઈશ્વરની જે પ્રેમ સુતિ મેં કરવી હતી, તેમાં હું બીંત બૂલી. તું કોઈ બીજો જ ઈશ્વર છે-વેર અને ઈર્ષાનો દેવ! મેં સ્વપ્ન સેવ્યું હતું કૃપાનિધિ ઠરુણા-વતારનું-વેરતૃપ્તિ અંબતા દેવતું નહીં. અહીં વિદ્યમાન મંતવનો અને પેગંબરો તારા ચરણે મસતક નમાવી બિંધ્યાં છે, પણ માતું શિર્ષ હું ઉત્તર રાખીશ! હું તારી સામે તહોમતનાચું ફરમાવું છું કે વેરતું વિષયક તારા હાથે જ સરબાથ તો તું ઈશ્વર નથી. પ્રેમ અને ઠરુણનાં ગાન જેના મુખેથી હંમેશાં ઉદ્ભવ થયાં છે તે વિભુવર તું હો, તો તારાં બાળકો ઉપર પ્રસન્ન થા અને આ વિનાશકારી તાંડવમાંથી જેડ-સલેમને ઉગારી દે! એમ નહીં કર તો તારી સત્તા સામે બળવો પોદારી હું મારા બાળકો માથે તારા વૈરાગિમાં ભરિમજૂત થવા પૃથ્વી પર આલી બઈ છું!’

માતા રૈકેલ આટલું બોલ્યાં પણ શરીરના કોષાવેગમાં તેમની સઘળી શક્તિ હણાઈ ગઈ. તેઓ નીચે ઢળી પડ્યાં અને તેમની અધુપૂર્ણ આંખો ભગવાન સામે બંધે તાકી રહી; ત્યાં હાજર રહેત ભક્તગણ મનમાં ફડફડી બેઠા-પ્રભુ વિશેષ નારાજ તો નહીં થાય ને? આ આ બાઈ ન બોલવાનું બોલી ગઈ-હવે શું થયે?

સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે, જગત-ગાતા, સંકટ-હતા, ઠરુણામૂર્તિ દલાસાગર પરમેશ્વરની

પાવનકારી આંખો જગતના દુઃખી છવોની
 દુઃખી માતા રેડેલ ઉપર અગીદિ વરસાવી રહી!
 ભગવાને આજે સુધી અસંખ્ય ભક્તો ભેળ્યાં હતાં-
 હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરતાં, દેવળમાં હારમાં
 ઊભા રહેવા ધક્કામૂઠ્ઠી કરતાં, અને પ્રાર્થના
 પછી તરત જ પોતાને ભૂલી જતાં! પરંતુ
 પૃથ્વીના સંતાનોને થોડો અન્યાય જોઈ, પોતાનું
 ખાતરું ખજાણી, આંખો મીઠા ઠપકો આપનાર
 માથો ભક્તજન-એક માતાનો, સચ્ચાઈના રણ-
 કારથી ગૂંજતો અવાજ આજે જ સાંભળવા
 મળ્યો.

ભગવાન એટલા પ્રસન્ન થયા કે તેમના
 મુખકમળની દિવ્યકાંતિ અગ્રકુળી બિડી. ત્યાં
 હાજર રહેલ સૌએ જોયું કે સંપૂર્ણ ખીટી
 રહેલ જલકમળમાં જલબિંદુ થોડે તેમ માતા
 રેડેલના પ્રસન્નવદન પર અશ્રુબિંદુ ચમકી

રહ્યાં હતાં!

જેરૂસલેમના લોકોને, સ્વર્ગમાં થું બની
 રહ્યું તેની બાજુ ન હતી. તેઓ ભયભીત
 નજરે આકાશમાં કાળાડીંબાણ વાદળો જોઈ
 રહ્યાં હતાં. કોણ બણે કેયાંથી, સમીરની
 લહરીઓ એવી સડે યઈ કે વાદળો ભેતજોનામાં
 અદૃશ્ય યઈ ગયાં અને આકાશ સ્વચ્છ બન્યું.
 એટલું જ નહીં, પણ એક મનોહર સપ્તરંગી
 મેઘધનુષ-શિતિજના જે છેકાને જોડતું રચાઈ
 ગયું અને તેની ભવ્ય રંગભિલાવટ જોઈ સૌ-
 કોઈ નાચી ઉઠ્યાં.

તેમને ખબર ન હતી કે ઠગુણા ભરપૂર
 નયને માતા રેડેલને અનિમેષ નીરખી રહેલ
 વિશ્વપિતાની દિવ્ય આભા, માતાનાં અશ્રુમાં
 વક્રીભવન પામી, ધન્વન્તરુ રચતી હતી!

(આધાર : S. Zeweig.)

મુંઝાઈને ન ખેંસી જા, પ્રયત્ન કરતો રહે

જે દેહકા હતા તે દેહના બે કળશમાં એક જ વળાએ પડી ગયા.

તેમાં એક નિરાશાવાદી હોયો. કહે, ‘અહિં તો મારાથી શ્વાસ લેવાતો નથી. અને બીજો સાન ઊભી
 છે, એટલે મારાથી બહારથી નીકળી જવાય એમ નથી. એટલે હું મરી જઈશ.’ અને એ મરી ગયો.

બીજાથી પણ શ્વાસ લેવાતો નહોતો, શુ કરતું તે તેને સ્પષ્ટ નહોતું તો પણ તે તો ફેફસાં ફેફસાં
 નથી કરીને કાંઈ પણ એમ ન હોય એવી હાલચાલ પણ કરે. પરિણામે થોડીવારમાં તેણે દેહનું માખણ
 કરી નાખ્યું, અને જુએ છે તો પોતે માખણના પીંડા ઉપર બેઠો છે તે છૂટ્ટી શ્વાસ લઈ શકે છે.

(આદ્રે મોર્ગાના દેહના અંગેજી ઉપરથી)

૧૬૧૪-૧૮ના વિશ્વવિમહમાં ધર્મયોધા અમેરિકન સૈનિકને જોવા વિમહમંત્રી બેકર એક વાર ગયા.
 તેમાં એક માણસ એકા દત્તો કે એને પણ એક ન મળે, ત્યાં એક જ, આંખ એક નહિ તે મોડું બગ
 અને નું. પરિચારિકા એને નાનકડી ગાડીમાં ફેરવે. તે પણ તે તો આનંદમાં રહે.

તે પછી થોડો દિવસે મિ. બેકરે ઇન્વિસિબલના ઉપરિને પૂછ્યું, ‘તે તરુણુ જીવ્યો કે?’ હાકતર કહે,
 ‘જીવ્યો તો ખરો, એટલું જ નહિ પણ તેની પરિચારિકાને પરણી ગયો.’

આ વાતને થોડાંક વર્ષ પછી પી. મિ. બેકરના બહુવામાં ‘અન્યુ’ કે હોમરિકસ વિલ્કીન્સનાં
 વિશેષ સમારલ દરવાના છે તે તેમાં જોઈ પારપાર સંકટમાં હોવા છતાં સરસ સંશોધન કર્યું હતું
 ને તો એક જીવાને પીએચ ડી.નું પદ આપવાના છે. આ સંશોધકનું નામ અપંગ થયેલા સૈનિકનું જ
 હતું. એટલે મિ. બેકરે પૂછ્યું કરી, તે બહુવામાં ‘અન્યુ’ કે તે તે જ માણસ છે.

(લેડી ફારિસના સીટ્સ ટાઈપેસ્ટ મોબિલ લેખ ઉપરથી.)

‘સહ લે શુગર’ માથી

આશાનો સંદેશો

જે મારી પાછળ આવે છે તે અધારામાં
આથડતો નથી. *

પહેલવહેલાં તું પ્રભુનું રાજ્ય અને તેની
શુચિતા શોધી લે. પછી બીજી બધી બાબતો
તને આવી મળશે. *

માગશે તે પામશે. જોગશે તેને મળશે.
ખટખટાવશે તે અંદર આવશે. *

કારણ કે જે માગે છે તે પામે છે. જોગે
છે તેને મળે છે. ખટખટાવે છે તે અંદર
આવે છે. *

હે વેડવૈતરુ કરનારાઓ અને ભારથી કચ-
રાતા દીન જનો! તમે બધા મારી પામે આવો.
હું તમને આરામ આપીશ. *

મારી ધૂસરી તમે છિડાવો અને મારી
પાસેથી કાંક જાણી લો. હું હૃદયનો રાંક એને
નક્ક છું. તમને તમારા આત્મામાં શાંતિ સાંપડશે.
મારી ધૂસરી ગળી લાગે છે અને મારો ભાર
હળવો વરતાય છે. *

પ્રભુનો પુત્ર (ઈશુ) જે હાથથી ગયુ હોય
તેને તારવા આપ્યો છે. *

મારા નામને આશરે લ્યા બે કે ત્રણ બજાનો
ભેગ થાય છ ત્યાં તેમની મધ્યમાં હું પ્રકટ
થાઉં છું. *

પ્રાર્થના કરતી વેળાએ શ્રદ્ધાપૂર્વક જે કંઈ
મામરોયે તે બધું મ આમરોયે. *

તમારામાં કયો જોવો બાપ છે જેનો દીકરો
રોટરો માગે તો યાત્રીમાં તેને પાણી પીરમે ?
અથવા દીકરો ફેરી માગે તો બાવળના કાંટા
તેને પીરમે ? *

પાપના ધણી હોવા છતાં તમારાં મંતાનોને

સરસ ભેટ કેમ આપવી તે તમે સમજો છો. તો
પછી સ્વર્ગના ધણી તમારા પરમ પિતાને
ચોતાનાં કાલાવાડા કરતાં બચ્યાંને સરસ મળતી
ચીજો કેમ આપવી તેટલું ચે જ્ઞાન નહિ હોય ? *

મારી પાછળ ચાલી નીકળો અને ગંધ
શુશ્રીને લોભાં બંધારી દો. *

જિસસ કોઈ ધરમાં બેસીને લોજન લેતા
હતા ત્યારે જોડું બન્યું કે ચોરા જેવી દુકાનોના
ચોવટિયા દુકાનદારો અને માળે સરાપીને
પેટલા પાતરીઓ દોળે મળીને તેમના શિષ્યો
પામે બેઠા. *

ત્યારે ચોખલિયા મરભદ્રી યાદુદીઓએ
જોડું કે તેમને જીનવાણી ધરમ બોળાઈ જાય
છે ત્યારે તેમણે ઈશુના શિષ્યોને પૂછ્યું : 'તમારા
શુભમહારાજ ચોરાવાળા ચોવટિયા દુકાનદારો
અને મલકના ઉતારોની વચ્ચે બેસીને કેમ
બોજન કરે છે ?' *

જિસસે ત્યારે એ ગ્રેણાટોણાં સાંભળ્યાં
ત્યારે તે બોલ્યા : 'જે સાલનરવા છે તેમને
વેદનો ખપ નથી પણ જેમને મંદવાડ આપ્યો
હોય તેમને વેદની જરૂર છે.' *

હવે પધારો અને હું બોલ્યો એનો મરમ
સમજો. હું કટુણા રેલાવવા આપ્યો છું.
પુણ્યશાળીઓને માટે નહિ પણ પાપીઓને
પશ્ચાત્તાપના ગંગાજળમાં પવિત્ર કરાવવાં હું
આપ્યો છું. *

હું તમને સત્ય વાન કરું છું કે પ્રભુના
પુત્રોને બધાં નાસ્તિક વચ્ચેનાની અને દાળા
કામાઓની ક્ષમા મળશે. પછી કંઈ વાતમાં
તેઓ નાસ્તિકતા દાખવશે ? *

ને કોઈ પરમાત્માની ઈચ્છા અનુસાર વતે
છે તે મારો છે, મારી બેન છે, મારી માતા છે. *

ભય ન રાજો, શ્રદ્ધા રાજો *

મારા નામને ઠારજો તમને બધા હાડકાડ
કરજો. પણ ને અંત સુધી તિતિશા-મદન
શીલતા-ભજવશે તે તરી જશે. *

હું તમને કહું છું કે લોકોની સમક્ષ જે
મારો સ્વીકાર કરશે તેનો સ્વીકાર પ્રભુના
પાર્શ્વે સમક્ષ પ્રભુપુત્ર (ઈશુ) પણ કરશે પણ
લોકોની સમક્ષ જે મારો અસ્વીકાર કરશે
તેમનો અસ્વીકાર પ્રભુના પાર્શ્વે આગળ પણ
થશે જ. *

તમને શ્રદ્ધાભય પુરુષોને જ્યારે તેઓ
દેવજમા ખડા કરે, ન્યાયાધીશો સમક્ષ ઊભા
રાખે અને સત્તાધીશો સામે ધમ્મી લાવે ત્યારે
શું જોવાવું કે જેનો ઉત્તર વાળવો એની માયા-
કૂટમાં ન પડે. તમારે શું જોયરવું એનું
જ્ઞાન પરમાત્મા તમને એ પળે આપશે. *

જ્યારે ચોખ્ખા મરજાદી રૂઢિવાદી ચઢી
ઓએ અને તેમના શાસ્ત્રીપંડિતોએ જિસસ
ઉપર આરોપ મૂક્યો કે તે પાપીઓના સંગ
કરે છે અને તેમની સાથે એક પંગતમાં
ભાણે બેસે છે ત્યારે તેજે તેમને આ દુષ્ટાન્ત
આપ્યું: —

તમારામાંના કયો નર એવો છે જેની
પાસેનાં સો ઘેરામાંનું એક ઘેડું જોવાય તો
બાકીનાં નવાણુને વગડામાં રેલાં ઘેડીને જોવા-
ચેલા સોમાની પછવાડે પડીને તેનો પત્તો બળે
ત્યાં સુધી તેના કાળે આચડતો નહિ રહે? *

એ જોવાચેલા ઘેટાની તેને લાગ મળશે
ત્યારે હરખથી પોતાને ખબર તેને ઉઠાવી લેશે
દુનિયામાં જ પાડોશીઓને અને હેતુમિત્રોને
તે કહેશે: ‘આજ તો મારા હરખમાં તમારાય
ભાગ લખ્યો છે. માડું હાથથી ગયેલું ઘેડું
પાછું હાથમાં આવ્યું છે.’ *

મારાં વેળુ સાંભળી લે. જેમને પસ્તાવો
કરવાની જરૂર નથી એવા નવાણુ પુરવઠાગી
મનુષ્યો માટે સ્વર્ગમાં જેટલો આનંદ થશે
તેના કરતાં જેટલાય ગણેા અઠકો આનંદ
જોમા પશ્ચાત્તાપ કરનારા પાપી માટે ત્યાં
પ્રવર્તશે. *

હું સાવ સાચું બાપુ છું કે મારો ઉપદેશ
જે કોને ધરશે અને મને મોકલનારમાં શ્રદ્ધા
રાખશે તેને શાશ્વત જીવન પ્રાપ્ત થશે. તે
સ્વર્ગમાં અપરાધી નહિ કરે. પરંતુ તે
મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં જશે. *

પછી શ્રદ્ધાળુ ચઢીઓને જિસસે કહ્યું:
‘જો તમે મારામાં શ્રદ્ધા અખંડ રાખો તો
મારા ખરેખરા શિષ્યો કહેવાશો. તમને સત્ય
વસ્તુનું જ્ઞાન થશે અને આ જ્ઞાન તમને મોક્ષ
અપાવશે સત્યવચન માનજો કે જે મારાં વેળુ
પાછળ જિંદગી ન્યોછાવર કરશે તેને મૃત્યુનો
ભય રહેશે નહિ.’ *

આ જગતમાં જ્યાં સુધી હું હયાત છું
ત્યાં સુધી હું તેનો પ્રકાશ છું. *

હું અને મારા પરમ પિતા એક જ છીએ. *

જિસસે તે ત્રીને (માર્થાને) કહ્યું: ‘હું જ
મૃતસંજીવની છું અને હું જ જીવન છું.
મારામા જેને શ્રદ્ધા છે તે ચાલ હશે તો પણ
સંજીવન થશે.’ *

કોઈ મનુષ્ય મારી સેવા કરશે તો તે મને
અનુસરશે ગણાશે પછી જ્યાં હું ત્યાં મારો
સેવક કોઈ મનુષ્ય મારી સેવા કરશે તો પરમ
પિતા તેનાં માનવાન કરશે. *

એ હું પંડે જઈને કોઈ સ્થાન તમારે માટે
સજ્જ કરું તો પાછો તમને તેડવાને પણ હું
આવવાનો જ. તો જ જ્યાં હું ત્યાં તમે હો ને! *

ચોમસ ઈશુની પ્રતિ કહેતો હવે: ‘બાપુ!
અમને સૂઝ પડતી નથી કે તમે ક્યાં જાઓ
છો. તો પછી તમારા પંથની તો અમને ગતા-

ગમ જ શી રહે?' *

જિસસ તેની પ્રતિ કહેતા હવા: 'હું જ પંથ છું, હું જ સત્ય છું, હું જ જીવન છું. મારા વિના પરમ પિતા પાસે કોઈ મનુષ્ય પહોંચી શકતો નથી. જો તેં મને બાંધ્યો તો મારા પરમ પિતાને પણ બાંધ્યા જ ગણાય. *

હું તમને અશાંતિમાં નહિ રહેવા દઉં. હું તમારી પાસે આવીશ. તે દિવસ તમે બહુશો દેહું મારા પરમ પિતામાં એકરૂપ છું, તમે મારામાં એક રૂપ છો અને હું તમારામાં એકરૂપ છું. *

જો કોઈ મારા ઉપર પ્રેમ રાખશે તો તે મારો ઉપદેશ ખાજશે. મારા પરમ પિતા તેની ઉપર પ્રેમ રાખશે. અને તેને દર્શન દેશું અને તેના હૃદયમાં અમારું સિંહાસન માંડીશું. *

હું તમને શાંતિનો પ્રસાદ આપું છું. પણ હુનિયા આપે છે તેવી મારી ભેટની રીત નથી. તમારાં હૃદય ક્ષોભ ન પામે, ભય ન ધરો. *

હે પરમપિતા! એમને ક્ષમા કરજે, કેમકે પોતે શું કરે છે એનું એમને જ્ઞાન નથી. *

જો તમે મારા નામે પરમ પિતા પાસે

કંઈ પણ માગશો તો હું ઉચ્ચારીશ: ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:; અને તે તમને આપશે જ. આજની ઘડી સુધી તમે મારે નામે તેની પાસે કશું જ માગ્યું નથી. હથેળી ધરો અને હથેળી બરાશે તમારો આનંદ પૂર્ણ થશે. *

તે દિવસે તમે મારે નામે માગશો. ત્યારે હું એમ નહિ કહું કે તમારે માટે હું જરા પરમ પિતાને વાત કરી બેઉં. તમે મને ચાહો છો અને હું પ્રભુ પાસેથી આપું છું એમ શ્રદ્ધા રાખો છો એથી પ્રભુ પોતે તમને ચાહે છે. *

(ઈશુએ) પ્રભુએ કહ્યું: 'ઉપવાસમાં, પશ્ચાત્તાપના રુદનમાં અને શોકમાં તમે અંતઃકરણ-પૂર્વક મારો સ્વીકાર કરો. તમારાં વશોના નહિ પણ તમારા અંતઃકરણના ચીરા કરો. તમારા સ્વામી પરમાત્મા પ્રતિ વળો; કારણ કે તે કૃપાળુ છે, કડુણાળુ છે, ધૈર્યવાન છે, દયાનો ભંડાર છે. પાપની ક્ષમા આપનારો છે. તે આવીને તમને ક્ષમા કરશે. *

જેને જેને તરસ લોય તે મારી પાસે આવે અને તરસ છિપાવે. હું આ સંસારમાં પ્રકાશરૂપે આવ્યો છું. *

પ્રશ્નોત્તર

કિમગ્રાધં જલધેરપિ ખલચરિતં શબ્દવિદ્યા ચ ।
કવ ખલુ વિધેયો વાસ સત્જનનિકટેઽથવા કારયામ્ ॥

પ્રશ્ન : સમુદ્રથી ખલુ અગ્રાધ શું છે ?

ઉત્તર : દુર્જનેનું દુષ્ચરિત અને શબ્દવિદ્યા (આકરણ).

પ્રશ્ન : માણને કયાં રહેવું બેઠવું ?

ઉત્તર : સત્સંગમાં અથવા તો કાશી.

ઈહ ભુવને કં શોભ્યઃ સત્યપિ વિભવે ન યો દાતા ।

કિં લઘુતાયા મૂલં પ્રાકૃતપુરુષેષુ ચતૃતં પાપમ્ ॥

પ્રશ્ન : સંસ્કારમાં સૌથી વધુ દયાબળક શેણ છે ?

ઉત્તર : ધનવાન હોવા છતાં જે કંઈસ હોય તે.

પ્રશ્ન : માણસની સૌથી મોટી નીચતા કઈ ?

ઉત્તર : સર્વસાધારણ પ્રત્યે તેણે કરેલું પાપ.

કવિ વિદ્યારત્ન

નૈવેદ્ય

સ્વમિ-દ્રનાથ ઠાકુર
અગ્ર ૦ નવમીનંદાસ પાદેખ

૨૬

આ મારા શરીરની શિરાઓ શિરામાં જે પ્રાણ-
તરંગમાલા દિનરાત ટોડ્યાં કરે છે, તે જ
પ્રાણ વિશ્વદિગ્વિજય કરવા ધમ્મી રહ્યો છે, તે
જ પ્રાણ અપૂર્વ છંદથી, તાલથી અને લયથી
બ્રહ્માંડમાં નાચી રહ્યો છે; તે જ પ્રાણ સુપચાપ
વસુધાની માટીના પ્રત્યેક શોભાપે લાખ લાખ
નૃણોમાં હુષથી સંચરે છે, અને પદ્મવમાં
અને પુષ્પમાં વિકસે છે. તે જ પ્રાણ વરે
વરે વિશ્વવ્યાપી જન્મમૃત્યુના સમુદ્રરૂપી
પારણમાં અનન્ત ભરતીઓટરૂપે ઝૂંટી રહ્યો છે.
તે જ અનન્ત પ્રાણ મારા અંગિઅંગને મહિમા-
વાન બનાવી રહ્યો છે, એ હું અનુભવું છું.
તે યુગયુગાન્તરું વિરાટ રૂપદ્ધન આને મારી
નાડીમાં નૃત્ય કરી રહ્યું છે.

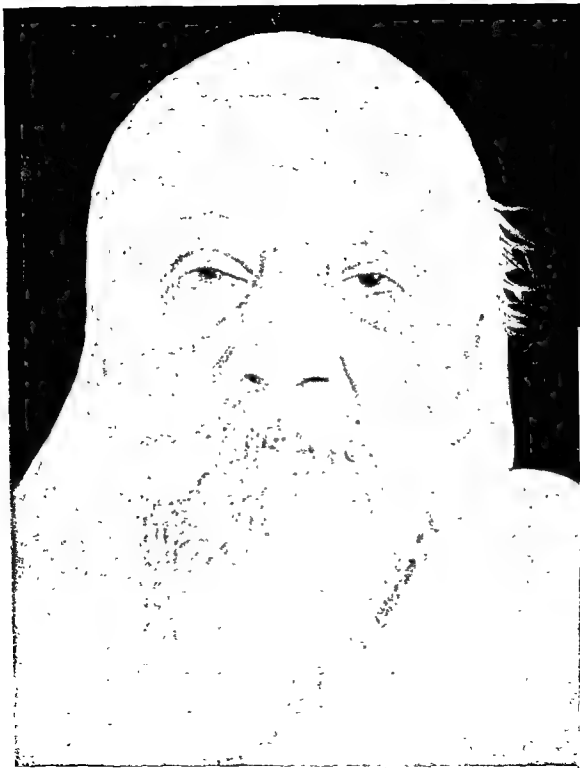
૨૭

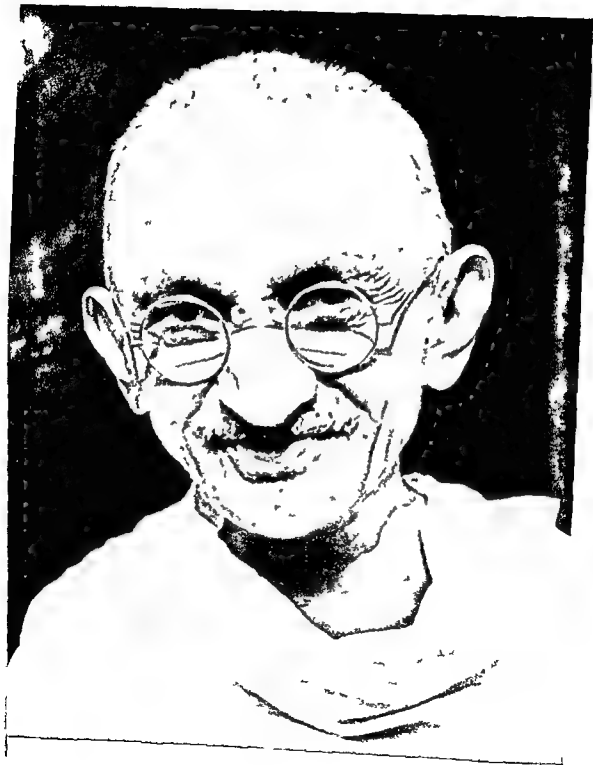
કેહ મન અને પ્રાણ એકાકાર થઈ જઈને મારાં આ અંગોમાં આ તે
કેવી અદ્ભુત લીલા મચી રહી છે!

આ તે કેવી જ્યોતિ! દિવસ અને રજનીની ચિરંતન નાલ્યશાળાસમું
અજબગત દીપ પેટાવેલું આ તે કેવું આકાશ! સમુદ્રમાં અંચલ, પર્વતમાં
ઠહિન, તરુપદ્મવમાં કોમલ અને અરણ્યમાં અધકારમય આ તે કેવી
સ્વામલ વસુધરા! આ ક્યું વિચિત્ર અને વિશાલ તત્ત્વ મારા ધીન્દ્રથન્ત્ર
ઉપર ધન્દ્રજાલસમી સ્વનની જાળ અવિદ્યામ રચ્યા કરે છે! પ્રત્યેક પ્રાણીમાં
વિરાટ જગત રહેલું છે.

હે મારા રાજ, છુદ્દ એવા આ મારી અંદર રહેલી છે તારી મિલન-
શય્યા-અસીમ વૈશિષ્ઠી મનોહર તારું અનન્ત આસન. હે વિશ્વભૂષ,
રેહ મન પ્રાણમાં હું કેવો અપૂર્વ છું.

ત્યારે હે નાથ, તમે આવો, શુભ મુહૂર્તે દેહ અને મનના ગ્રંથેલા આ મહાસિંહાસન ઉપર બેસો.

મારી બે આંખોમાં વ્યાસ આ નીલાકાશમાં, મારા સાગરમાં અને પર્વતમાં, વનમાં અને ઉપવનમાં, મારા હૃદયમાં અને દેહમાં, વસ્તીમાં અને એકાંતમાં બીજા કોઈ માટે લેશ પણ ખાલી જગ્યા રાખશે નહિ. જ્યોત્સ્નામાં જિંદી ગયેલી મધ્યરાત્રિના શાન્ત પ્રહરે આનંદ અને વિવાદના ગ્રંથેલા તેજ-છાયાના (આસન) ઉપર તમે વચ્ચેવચ્ચ બેસો. મારા અશુભજનમાં શાંતિરસ આપો, સઘળી સ્મૃતિ ઉપર તમારો શુભહસ્ત ફેરવો, પ્રેયસીના પ્રેમમાં તમે મધુર મંગલરૂપે ઊતરી આવો. સંસારનાં બધાં બંધનોમાં તમારી બંધનહીન મહાન મુક્તિ રાત દિવસ વિરાજી રહે.

૨૯

ધીમે ધીમે કીકીમાં આંખોનું તેજ અંખું થતું જાય છે; આ વિપુલ વસુધા ચોતાના સાગરો પર્વતો જંગલો અને ઉપવનો સાથે છાયાની પેઠે અલોપ થતી જાય છે. આ અફળુત વિશ્વ-ગીત ઇન્દ્રિયવીણાની સૂક્ષ્મ શતતત્રી ઉપર કીણુ સ્વરે વાગે છે; નાના વર્ણ રંગેહું આ વિશ્વચિત્ર તમે ધીમે ધીમે મૃદ હસ્તે સર્વાંગ હૃદયમાંથી ખેંચી લો છો; ઇન્દ્રિયને દારે દારે જે જગહજની દીપાવત્રી પ્રકાશતી હતી તેને યુગવી લો છો; ત્યાર પછી અર્ધ રાતે જે નિર્મલ મૃત્યુશય્યા તમે ચોતાને હાથે બિછાવો છો, તે વિશ્વલુપન વિહોણા નિશબ્દ આસન ઉપર પરમ એકાંતમાં તમે એકલા આવીને બેસો છો.

૩૦

વેશગ્મની સાધના દ્વારા મળતી મુક્તિ એ મારી મુક્તિ નથી. અસંખ્ય બંધનોમાં જ હું તો મહાનંદમય મુક્તિનો સ્વાદ પ્રાપ્ત કરીશ. આ વસુધાના માટીના પાત્રને ભરીને તું વારંવાર તાડું નાના વર્ણબંધમય અમૃત રેણા કરીશ. પ્રદીપની પેઠે મારો સમસ્ત સંસાર લાખજો વાટોએ તારી શિખાથી તારા મંદિરમાં દીવા પેટાવી દેશે.

ઇન્દ્રિયોનાં દાર ઝંધીને યોગાસન જમાવવું એ મારો માર્ગ નથી. દૃશ્યમાં, મંદ્રમાં, ગીતમાં જે કંઈ આનંદ રહેલો છે, તેમાં તારો આનંદ વ્યાપી રહેશે.

મારો જોહ મુક્તિરૂપે સળગી બિડશે, મારો પ્રેમ ભક્તિરૂપે ફળી રહેશે.

લક્ષિત - રહસ્ય

વિનોબાજી

જ્ય જ્ય કૃપાયે દેવ યદુપતિ,
તોમાર ચરણે મારો અમૃદ્ય લક્ષિત।

‘નામધોવા’નું આ એક સુંદર પદ્ય છે. એમાં માધવદેવે ભગવાનને પ્રાર્થના કરી છે કે મને અમૃદ્ય લક્ષિત આપો. આ અમૃદ્ય લક્ષિત શું છે? આ એ લક્ષિત છે જેનું કશું મૃદ્ય આંદો શકાય તેમ નથી. એટલે કે જેનો હિસાબ પૈસામાં નથી થઈ શકતો. લક્ષિતનો આ અર્થ સ્પષ્ટ છે.

પણ માધવદેવના મનમાં બીજો જ અર્થ હતો. તેઓ કહે છે: ‘નામધન દિવા મોરે કિના બનમાલી।’ હું બિલકુલ અમૃદ્ય ભક્ત છું. હે ભગવાન, મને કશું આપવું પડવાનું નથી—પગાર નહિ દેવો પડે, ખેતી-વાડી નહિ દેવી પડે, સંતાન નહિ દેવાં પડે, કશું જ આપવાનું નથી. માત્ર નામ-ધન આપો અને મને ખરીદી લો. અરે! મહત્તમાં સેવક મળી રહ્યો છે તો એ અપનાવતા નથી? કેવી અકલ છે ભગવાનની! ‘દાસ પાઈ નલવા કમન કકુરાલિ।’—આ તે કેવા ઠાકુર છે? ક્યાંનું સ્વામીત્વ આવું? વિના મૃદ્યનો સેવક મળે છે તો એ લેતા નથી. ‘અમૃદ્ય’ શબ્દના અહીં એ અર્થ થાય છે—એક તો એવી લક્ષિત, જેની કિંમત જ નથી અને બીજો અર્થ છે એવો ભક્ત જેના માટે કશું દેવું પડતું નથી.

નિરપેક્ષ લક્ષિત કરવી એ ભારે મોટી વાત છે. હું સેવા માટે તૈયાર છું અને ભગવાન મને સેવક તરીકે રાજવાને તૈયાર નથી. આ બાબત ભગવાનને સંભળાવવું એ કોઈ નાની વાત તો નથી જ. કોઈ એવો ભક્ત નીકળશે જે માધવદેવની પેઠે ભગવાનને આમ સંભળાવી

દે? ભગવાનનું નામ દેવાવાળા તો ધણા ધણા છે, પણ તેઓ શું કહે છે? કોઈ કહે છે, ‘મેં નોકરી માટે અરજી કરી છે, તે મંજૂર થઈ બચ.’ કોઈ કહે છે, ‘આ વરસ પાક સારો થાય.’ કોઈ કહે છે, ‘હું પરીક્ષામાં પાસ થઈ ગઈ.’ અને કોઈ કહે છે, ‘મારે સંતાન જોઈએ.’ આ રીતે લોકો પોતપોતાની મતલબ ખાતર જ ભગવાનનું નામ લે છે. એમનો પ્રેમ ભગવાન પ્રત્યે નથી, ખેતી-વાડી, ભાલ-બંધા, માન-મરતબા અને ચૂંટાઈને સહય થવામાં જ હોય છે. તેઓ પોતાને ભગવાન મળે એમ ઇચ્છતા નથી. ભગવાનનાં દર્શન થાય, તેમનો વરદ હસ્ત મળે તેવી તેમની ઝંખના નથી. તેઓ તો પોતાની મતલબની વાત જ ચાહે છે.

પરંતુ માધવદેવ શું કહે છે? તેઓ તો કહે છે અમારી સ્વતંત્ર ઇચ્છા જ ન હોય. અમે ભક્ત તો સર્વથા તમને આધીન છીએ. તમે સ્વામી છો અને અમે સેવક. તમે આજ્ઞાધારી છો અને અમે છીએ આજ્ઞાધારી. અમે તમારા માર્ગદર્શન મુજબ જ ચાલીએ બન અતે તમને જ સર્વસ્વ સમર્પી દઈએ.

આસપાસ જે માનવ-મૂર્તિ છે તે ભગવાનનું જ રૂપ છે. આપણે એ ભગવાનની સેવા ખાતર જ જન્મ્યા છીએ. આમ માનવને પરમાત્માની મૂર્તિ સમજીને સેવા કરીએ. કૃપાની કામના ન રાખીએ. અમૃદ્ય લક્ષિત, અર્થત મૃદ્યવાન લક્ષિતનો આ સંઘર્ષો અર્થ છે. આ કારણે જ ભક્ત ભગવાન પામેથી જ માગે છે:

જ્ય જ્ય કૃપાયે દેવ યદુપતિ,
તોમાર ચરણે મારો અમૃદ્ય લક્ષિત.

નામધન દિયા મોરે કિના વનમાની,
ઘસ પાઈ નવવા કમન દુકુચી.

આમદાનના કામને અમે ભગવાનની ભક્તિ માનીએ છીએ. બધાએ હળીમળીને રહેવું, એકમેક સાથે પ્રેમભાવ રાખવો, સહયોગ કરવો એ દૃષ્ટિએ આ ભક્તિનું કામ છે. ભગવાન માટે સ્વામી વિવેકાનંદનો એક શબ્દ છે—દરિદ્ર-નારાયણ. જે દરિદ્ર છે, દુઃખી છે, એની આપણે કાંઈ ને કાંઈ સેવા કરીએ. ભગવાન સ્વામી છે, આપણને અહીં સેવા માટે મોકલ્યા છે. સેવા વડે જ આપણને ભગવાન ભેટશે. અરે, ખુદ ભગવાન જ સેવાપાત્ર થઈને આપણી સામે ઊભા છે. જે હોકા ભગવાનને ઝોળખી શકતા નથી તેઓ શું કરે છે? સુંદર નૈવેદ્ય બનાવે છે, પ્રસાદ તૈયાર કરે છે અને ભગવાનની પદ્મચરની મૂર્તિ સામે રાખે છે. એની પાસે કોઈ ભૂખી વ્યક્તિ લીખ માગશે તો તેનો તિરસ્કાર કરશે. આ તે કેવા હોકા છે?

નામદેવની વાત છે. તેઓ છએક વરસના હતા. એ દિવસે એમને પિતાશ્રીએ કહ્યું કે આજે ભગવાનની પૂજા તું કર. નામદેવ પૂજા કરવા ગયા. આવાદ, વિસજન, મન તન્ન,

ગંગા સ્નાન

ધારો કે જે જણ ગંગામા સ્નાન કરવાને બાય છે. તેમાંનો એક કહે છે: ‘અરે, આ ગંગા ગંગા કદો છે! પણ તે છે શું? જે ભાગ હાથકોળન અને એક ભાગ ઓકિસજન એ પ્રમાણમાં જે વાયુ એકઠા કર્યા કે થઈ ગંગા!’ બીજો કહે છે: ‘ભગવાન વિપ્લુના ચરણકમળ-માંથી એ નીકળી, શકરની જટામાં અટવાઈ પડી, પછી આગળ આવી, હ્રીનરો પ્રદર્શિ અને હ્રીનરો રાજવિંઓએ એને કાંઠે તપ કર્યા, અને પાર વગરનાં પ્રવચનાં કામો એને કાંઠે મથાં; આવી આ પવિત્ર ગંગામા છે.’ આવી ભાવનાથી પલગીને તે સ્નાન કરે છે. પેલો ‘ઓકિસજન હાથકોળનવાળો પણ સ્નાન કરે છે. દેહશુદ્ધિનું એટલે કે શરીરનો મેઝ ધોવાનું ક્ષણ બંનેને મળ્યા વગર નહિ રહે. પણ પેલા ભક્તને દેહશુદ્ધિની સાથે સાથે ચિત્તશુદ્ધિનું પણ ક્ષણ મળશે. ગંગામાં બળદને પણ દેહશુદ્ધિ ક્યાં નથી મળતી? શરીરનો મગ ધોવારો પણ મનનો મગ ક્યાંથી ધોવારો? એકને દેહશુદ્ધિનું નશ્વરું ક્ષણ મળશે. બીજાને તે ઉપરાંત ચિત્તશુદ્ધિનું અમોઝ ક્ષણ મળશે.

—વિનોબાજી

પૂપ-દીપથી પૂજા કરી. પછી હ્રી ભરેલો ખ્યાલો ભગવાન સામે રાખ્યો અને ભગવાન ‘ક્યારે હ્રી પીએ છે તેની રાહ ભેવા લાગ્યા! ભગવાન ઊંઘ્યા નહિ. સમય માંડ્યો પસાર થવા. નામ-દેવે ય નક્કો કર્યું કે જ્યાં લગી હ્રી નહિ પીએ ત્યાં સુધી હું બેઠો નહિ થાઉં. નામદેવ ધ્યાનસ્થ થઈ બેસી ગયા. ભગવાન એમના પ્રેમાગ્રહને ટાળી શક્યા નહિ. નામદેવની ઇચ્છા પૂરી થઈ.

નામદેવની પેઠે કાલે આપણું ધરેલું હ્રી પણ મૂર્તિ સ્વીકારશે તો પછી તેને અર્પણ કરવાનું જ આપણે તણ દઈશું. આજે તે મૂર્તિ પીલી નથી તેથી અર્પણ કરીએ છીએ. આ ભક્તિ નથી. ‘ભૂખ્યા હોકા છે, ગરીબ હોકા છે, તેમને માટે આપણા હિલમાં કરુણા નથી, તેઓની સાથે નિંદુરતાથી વ્યવહાર કરીએ છીએ. અને ભગવાનને ભોગ ચઢાવીએ છીએ. આ તો બિરકુલ ગૂઠ છે.

ભક્તિ ત્યાં છે જ્યાં હૃદયમાં કરુણા છે. જે હૃદયમાં કરુણા નથી. તે ભક્તિનું આલે ગમે તેટલું નાટક કરે, ભક્તિ તેનાથી દૂર જ રહેવાની.

ગણનાયક ગણેશ

ગત્યાનંદ

દેવોના મનમાં ચિંતા-ભ્રમી થઈ, ધરમને મારગે ચાલનારાઓને એ મારગે વારંવાર મુરકે-લીઓ નડ્યા કરે છે એને અટકાવી દ્રર કેમ કરવી? એકઠા મળી સઘળા દેવતાઓએ વિચાર કર્યો, પણ કોઈ રસ્તા પ્રાપ્ત થયો નહિ. આખરે તેઓ બધા મહાદેવજી પાસે પહોંચ્યા. મહા-દેવજીએ નિર્નિમેષ નેત્રોથી પાર્વતીજી ભણી જોયું. એ જ વખતે દુર્ગતા મુખના આકાશાંશમાંથી એક પરમ તેજસ્વી કુમાર પ્રગટ થયા. એમની કાંતિ એવી હતી કે દેવલોકની સ્ત્રીઓ પણ એમના ઉપર મુગ્ધ થઈ ગઈ! પાર્વતીને ઘણા જ રોષ ચઢ્યો. એમણે એને શાપ દીધો કે, હે કુમાર તું ગજમુખ (હાથીના માથાવાળો) અને સર્પરૂપીત (સાપોની જોતઈ ખારણુ કરનારો) થઈ જઈશ. શંકરને આ શાપ સાંભળીને ઘણા જ ક્રોધ વ્યાપ્યો. એમણે ક્રોધમાં પોતાનું શરીર ધૂણાવ્યું તો એમના શેમેશામમાંથી હાથીના માથાવાળા, નીલઅંજન જેવા રંગના એટલા બધા વિનાયક ઉત્પત્ત થયા કે પૃથ્વી સુબ્ધ થઈ ભ્રમી. પ્રજાજીના અનુરોધને કારણે શંકરે પોતાના મુખમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને આ વિનાયકોના સેનાપતિ બનાવી દીધા તથા એમને આશીર્વાદ દીધા કે, પ્રત્યેક શુભકાર્યમાં એમની પૂજા સર્વપ્રથમ થશે. જે દિવસે ગણેશનો જન્મ થયો, તે તિથિ 'ગણેશ-ચતુર્થી' કહેવાય છે.

આ કથા બારાહપુરાણની છે. પ્રજાવૈવર્ત-પુરાણમાં એવી કથા આવે છે કે, શિવ-પાર્વતીના વિવાહ પછી ઘણા દિવસો વીત્યા અને પાર્વતીને

શ્રીકૃષ્ણનું મત કરવાથી એક પુત્ર અવતર્યો. શનિ પણ એને જોવાને આવ્યા, પણ પોતાનું માથું નીચું ઢાળીને જ ભીભા રહ્યા. પાર્વતીએ પૂછ્યું, 'માથું કેમ નીચું ઢાળ્યું?' શનિએ કહ્યું, 'જે બાળકને હું જોઈ લઉં છું, તે હવતું રહેતું નથી.' પાર્વતીના કહેવાથી શનિએ માથું ઊંચું કર્યું અને એમની દૃષ્ટિ પડતા વેંત જ ગણેશનું માથું કપાઈને નીચે ઢળી પડ્યું! ત્યારે વિષ્ણુએ હાથીનું માથું હાવીને પાર્વતી-પુત્રને પુનઃ વિત કર્યો.

ગણેશજી ઘણું જ પિતૃભક્ત હતા. એમની પિતૃભક્તિની એક કથા રકંઠપુરાણમાં આવે છે. એક વાર પ્રજ્ઞાની ઘણી જ વીનવણી-વિનંતીને અતે રિપુજ્ય નામના એક તપસ્વી ક્ષત્રિયે શાસનભાર સંભાળવાનું સ્વીકાર્યું. પણ એણે શરત એ મૂકી કે બધા દેવતાઓએ રાજ્ય છોડીને આવ્યું જાવું. દેવતાઓએ રિપુજ્યની વાત સ્વીકારી લીધી. તેઓ દેવોદાસ નામથી રાજ્ય કરવા લાગ્યા અને કાશીને પોતાની રાજધાની બનાવી.

દેવોદાસની શરત અનુસાર શંકરજીને પણ કાશી છોડી દેવું પડ્યું. શંકરજીને કાશી છોડવાનું રુચ્યું નહિ. વળી બીજા દેવતાઓ પણ દેવોદાસના રાજ્યકારભારથી શરસે થઈ બેઠા. કેટલાક દેવહૃતોને શુપ્તચર તરીકે કાશી મોકલવામાં આવ્યા, પણ એ બધા જ દેવોદાસના રાજ્યનાં મુખ-સમૃદ્ધિ જોઈને સ્વર્ગમાં પાછા જ રૂંધા નહિ. આખરે ગણેશજી જ્યોતિષીનું રૂપ ધરીને કાશી ગયા. તેઓ ત્યાં

ધણું જ પ્રખ્યાત થયા. એક વાર દેવોદાસે એમને પોતાને ત્યાં નોતર્યા. ગણેશજીએ દેવોદાસને કહ્યું કે આજથી ૧૮મે દિવસે આપને એક પ્રાદાણ મળશે. એતું વચન માનવાથી તમારું કલ્યાણ થશે. નક્કી કરેલા દિવસે વિધ્યુ પ્રાદાણનો વેશ ધારણ કરીને પહોંચી ગયા અને એમણે દેવોદાસને શિવજીની ઉપાસના કરવાની સલાહ દીધી. એક દિવસે જ્યારે દેવોદાસ શિવજીની ઉપાસના કરી રહ્યા હતા ત્યારે સ્વર્ગમાંથી એક વિમાન આવ્યું અને એમને સ્વર્ગમાં લઈ ગયું. અને ત્યારે શિવજી અને પાર્વતી કાશીમાં પ્રવેશ કરી શક્યા. શિવજી ગણેશ ઉપર બહુ જ ખુશી થઈ ગયા અને બોલ્યા :

‘આ વારાણસી મારા માટે દુષ્પ્રાપ્ય હતી. એને મેં પ્રાપ્ત કરી તે મારા પુત્રનો પ્રસાદ છે. જે કામ માળાપને માટે દુષ્કર હોય છે તેને પુત્ર સંપન્ન કરી દે ॥ એ વાતતું દુષ્ટાંત ગણેશે પૂરું પાડ્યું છે. સાચે જ હું પુત્રવાન છું, સાથી જે મારી સૌથી મોટી અભિલાષા મારા પુત્રે પૂરી કરી આપી છે.’

ગણેશજીની પિતૃમહિતની એક બીજી કથા

ય મળે છે. એક વાર ર્કંદ અને ગણેશમાં સાત વાર પૃથ્વી-પરિક્રમા કરવાની શરત થઈ. ર્કંદે તો મધુર લઈને પૃથ્વીની પરિક્રમા કરવા લાગ્યા, પણ ગણેશ તો હર-ગૌરીની સાત પરિક્રમા કરીને ત્યાં જ બેસી રહ્યા! પહેલી પરિક્રમા કરીને ર્કંદે પાછા વળ્યા તો એમણે ગણેશને પૂછ્યું, ‘કેમ, તમે પરિક્રમા નથી કરવાના?’ ગણેશે જવાબ આપ્યો, ‘મારા માટે તો સકલ-પ્રદાંક માતાપિતા જ છે.’ ર્કંદે એમની આ વાતથી પરાજિત થયા.

પરંતુ ગણેશજીના જીવનની સૌથી મહત્વ-પૂર્ણ ઘટના તો ॥ મહાભારતના લઢિયા તરીકેની તેમની સેવા. જ્યારે વ્યાસજીની ઇચ્છા મહા-ભારત લખવાની થઈ ત્યારે એમણે લખવાને માટે ગણેશને પસંદ કર્યા. લખવા માટે ગણેશે એક શરત રાખી કે હું લખું ખરો, પણ મારી કલમ અટકવી ન બેઠાં. વ્યાસજીએ શરતનો સ્વીકાર કર્યો પણ કહ્યું કે તમારે જે કાંઈ લખવું તે સમજીને લખવું. ગણેશજીની કલમ રોકામ તે માટે વ્યાસજી પ્રત્યેક ૧૨૫મા શ્લોક પછી એક ફટ શબ્દ બોલતા. જ્યાં સુધી ગણેશજી એનો અર્થ બેસાડતા, ત્યાં સુધીમાં વ્યાસજી આમળના ૧૨૫ શ્લોક મનોમન રચી લેતા.

‘ઠાવગભસિ નિવેષ્ટ૦શૌ, ગલે બદ્ધા દહાં શિલામ્ ।
‘પ્રાદાણ્’ આપ્રવક્ષ્યાત્, ધનવન્તમદાસિનમ્ ॥

એ વ્યક્તિએતે એમના ગળામાં દંડ સિલાઓ બાંધીને ઠાઠા રરિયામાં ફગાડી દેતી બેઠુંજી. એક તો તેને કે ને પોતાનેઆબ્રજ્ય ક્યેવરાવે, પણ વિઘ્નાદાન ન કરે, તથા બીજી તેને જે ધન એકું કરે છતાં એકવા એકવા જ તેને ઉપભોગ કરે, બીજાઓમાં વહેવે નહિ, દાન દે નહિ.

વિદુર-નીતિ

પ્રકરણ ૧૮—હરદ્વાર

રાત્રે પધારીમાં પડ્યો. કાલીકમળીવાળાની ધર્મ-શાળાના મેઢા ઉપર એક ખૂણામાં પતરાની ઓરડી હતી. તેમાં નામની આડસ હતી એટલે મોટેથી ધતી વાતચિત બધા ધાત્રીઓ સંભળી શકતા હતા. ત્યાં છતાં વાતવાપે માડું પ્યાન બેઝું. તેમાં એક હતા સંસ્કૃતના પંડિત મહાશય, બીજા હતા જ્યોતિષના વિદ્વાન મહાશય અને ત્રીજા હતા અરબચિત વાઘાદા વહાવનારા ઠાઠ વાર્તાના પવિશારદ. સંભાળુનો ફોર આ ત્રીજા સજ્જનના હાથમાં—કે મોઢામાં—હતો. તેમણે તો ઘણી વારો કરી પત્રુ થોડીક વચ્ચે ઝોકામાં મેં બોલ. તેમ છતાં ને વારો સંભળી તે ઝાણી રસપ્રદ ન હતી. પહેલી વાર આમ ઘર્ષ:-

‘હું’ એક વાર જન્મમાં સિદ્ધાર માટે ગયે. ત્યાં જડીભૂડી એકની કરનારા ગારુડીઓ અડી નાખીને પજા હતા. આ ગારુડીઓ માંસહારી હોય છે. મારા હાથમાં બૂંદક ભેળવે તેમણે સિયાળનો સિદ્ધાર કરવા વિનંતી કરી. તેમણે કહ્યું કે આજ તો સિયાળનું માંસ ખાવાની ઈચ્છા ઘર્ષ છે ને યાચ તો તેનો જ સિદ્ધાર કરે. મેં કહ્યું કે તમે ‘હાકા’ કરો. સિયાળ મારી દિશામાં ગંભીરપણે દોડતું ભેગામાં આંખો એટલે હું તરત તેને મારીશ. પરંતુ ગારુડીએ બીજી

હિમાલયના હૃદયમાં ‘યાત્રી’

જ વાત મૂકી. તેણે કહ્યું: ‘હું’ સિયાળના જેવા અવાજ કરીને તેને મારી પાસે બોલાવીશ. તે દોડતું મારી પાસે આવશે. મારાથી દસ પંદર હાથ દૂર રહે ત્યારે તમે તેને મારજો. વધુ પાસે આવવા ન દેશો.’ આ પછી તેણે આજ્ઞાદ સિયાળની જેવી લાળી કરી. તેમાંનું એક સિયાળ બધો પાડતું ગારુડી તરફ આવ્યું; ઓર વહ શેર હી માફિક અપટા. મેં તેને સડેજ દરથી જ માધું અને ગારુડીએ જીભણી ઘર્ષ. આ જ રીતે અવાજની નકલ કરીને ગારુડીઓ ખતોડાને અને હરણોને સૂદાં પાસે બોલાવીને મારે છે.

વાર્તાવાપવિશારદે બીજી વાર આમ કરી:-

મદવાલના શ્રીનગરમાં ન્યારે રાત્રાઓનું રાત્ર્ય હતું ત્યારે ત્યાં જીનિયાપ અથવા ઝોઝા બ્રાહ્મણો રહેતા હતા. આ ઝોઝાઓ મહાન તાંત્રિકો હતા. તે જમાનાના રિવાજ મુજબ રાત્રાના નેત્રું સરસ મકાન ઠાઠ પ્રજાજન બાંધી ન શકતા કેમ કે તેથી રાત્રાની કીર્તિને ઝાંખપ લાગે. આમ છતાં ઠાઠ સમયે ઝોઝાએ રાત્રાના નેત્રું જ મકાન બંધાવ્યું. આડિવાઓએ રાત્રાની આગળ બ્રાહ્મણની ચાડી ખાધી. રાત્રાને આ બ્રાહ્મણના તાંત્રિક પ્રભાવની ભણી હતી તેથી તેની વિદ્યા ચક્રાસી બેવા તેણે ઝોઝાને બોલાવ્યો અને થેટાંની લકાઈ કરાવવા કતું. ઝોઝાએ ધાસ મંઘાવીને તેમાંથી બે થેટાં બનાવ્યા અને તેમને મંત્ર બળે જીવતા કરીને ખૂજ લકાવ્યાં. આ પંડી રાત્રાએ તેને પૂછ્યું કે આને કઈ નિધિ છે તે દિવસે અમારાં રૂપા હતી પત્રુ બૃહસ્પતી (કે પછી ભણીને) ઝોઝાએ કહ્યું કે આને પૂનમ ઘર્ષ. રાત પડતાં રાત્રાએ તેને બોલાવ્યો અને અધારા આકાશમાં ચંદ્ર બતાવવા કહ્યું. રાત્રાની પાસે એક કાસની યાગી પડેલી આ યાગી હાથમાં લઈને ઝોઝાએ મંત્રબળે તેને અદર ઉઠાડી. યાગી નેડતી નેડતી આકાશમાં ચડી ગઈ ઓર ઉસકા

આંદ બન ગયા.

સરકૃતના પંડિત મહાશયે આ તત્ત્વવિદ્યાનો શાસ્ત્ર-
દષ્ટિએ ખુલાસો કરતાં કહ્યું કે જગતના હરકોઈ પદા-
ર્થના આંખે દેખાય તેવડા સૂક્ષ્મ ભાગને પરમાણુ
કહે છે. પરમાણુના છઠ્ઠા ભાગને આણુ કહે છે. આ
આણુમાંથી જ આખું વિશ્વ બન્યું છે, આ આણુઓની
વિશેષતા એ છે કે એક પદાર્થના આણુઓમાંથી હર
કોઈ બીજાને અતિ બિન્ન પદાર્થ રચી શકાય છે.
કારણ કે પદાર્થોના અસ્તિત્વનું કારણ આણુઓ જ છે.
આ એક પદાર્થના આણુઓને અન્ય પદાર્થમાં પલટાવી
નાંખવાનું જ્ઞાન ગોળીઓને તેમ જ તાનિકોને હોય
છે. આ જ્ઞાનને બળે તેઓ કોઈ પણ દરજ્જા પદાર્થનું
અન્ય દરજ્જા પદાર્થમાં રૂપાંતર કરી શકે છે.

આ પાંડી જ્યોતિષશાસ્ત્ર ઉપર વાતો આવી પહોં
મને એકું આવવોથી કું તે સાંભળી શક્યો નહિ.
તેમના અડઅડાટ હાસ્યથી બિંહ બિડી જતાં મેં હેલી
વાત સાંભળી તે આમ હતી :—

‘હિમાલયના કોઈ અતિ વિકટ ધનધોર અરણ્યમાં
એક મંદિર છે. ત્યાં સુધી મનુષ્યોની પહોંચ નથી.
આ મંદિરની નીચેથી એક અણૂ નીકળે છે તેમાંથી
યનનાં પ્રાણીઓ જળ પીએ છે, મંદિર સુધી તો
તેઓ પહોંચી શકતાં નથી. આ મંદિર સદેવ
મહાસર્પોથી રક્ષાયેલું રહે છે. આ અકલ્પ્ય દુર્ગમ
સ્થાને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આજે પહોંચી શકે છે
કરે છે પરંતુ કાળા માથાના કોઈ પહોંચી શકે છે
ત્યાં પહોંચવાની વાત મળે ઉપરવટની છે.’

ટાંકે પહોંચે આવી વાતો સાંભળતાં, મને એમ
આવી ગઈ.

ભગવાન કેદારનાથના ધામમાં બે દિવસ રહીને
નીંજ પ્રભાતે કું ગેપડવો. આખી રાતના વરસાદથી
વાતાવરણ વધારે શીતળ બન્યું હતું. ઉત્તરમાં વળીને
અમવાનના મંદિરને પ્રણામ કર્યો. કેદારનાથની આ
મારી બીજી વારની યાત્રા હતી. યાત્રા સફળ કરવા
માટે મેં ભગવાન ગોળાનાથને અનેકસઃ ધન્યવાદ
આપ્યા.

રત્નામાં વરસાદ આવ્યો. દંડીથી આંગળાં અક-

કાર્ધ ગયા. વરસાદને કારણે નીચેથી કોઈ યાત્રી
ઉપડવા જ ન હતા. છેક રામવાડા આગળ ઉપર
ચડતા યાત્રીઓ મળ્યા. સાડાદસે ગૌરીકુંડ આવ્યો.
આરામ લઈ ગેપડવો તે સાંજે પાંચ વાગે રામપુર
પહોંચ્યો. ત્યાં દુકાનોમાં પેટરોલિસ બત્તીઓ બળતી
જોઈને સુધરેલી દુનિયામાંતો પ્રવેશ અનુભવ્યો. એકાદ
માસ પર્વત અને અરણ્યોમાં ફર્મા પડીથી સુધરેલા
જગતમાં પ્રવેશતાં જરા અચ્ચું લાગે છે. બીજી સાંજે
શ્રાવણી આવ્યો. માર્ગમાં નારાયણ કોટિ આગળ
વીરભદ્રે વરનું પ્રાચીન લાગણું મંદિર જોયું. મણિ-
કર્ણિકા કુંડમાં સ્નાન કર્યું. પછી બે માર્ગલ નીચેની
કુંડચટ્ટીએ આવ્યો. અહીં સુધી મોટર માર્ગ આવી
ગયો હોવાથી અહીં નાનું ગામ જ વસી ગયું. છે.
બીજી પ્રભાતે કુંડચટ્ટીથી રુદ્રપ્રયાગ આવ્યો અને
સંગમ ઉપર સ્નાન કરીને ગંગામંદિરના અને રુદ્રનાથ-
મંદિરના દર્શન લીધાં.

રુદ્રપ્રયાગથી ધણી યાત્રીઓ મોટરમાર્ગે જઈનાથ
જતા હતા. પરંતુ મારા જેવા નોકરિયાત માણસ
પાસે વધારે સમય ન રહ્યો. એટલે પાંચો તેટલો
ધરમ અને નહાવા તેટલું પુણ્ય એમ ગણીને બેપોરે
બારેક વાગે શ્રીનગરની બસ લીધી. આ બસ સારા
ચુર્લમાં ગેપડી નહિ હોય; કેમ કે તે પહેલી હોવા
છતાં છેવટી જ ગેપડી. માર્ગમાં કામને અંગે કપીનર
ક્યાંકે બિતરો. તેને ચડી ગયો માનીને ક્રૂણવરે બસ
મારી મૂકી. એક માર્ગલ ગયા પછી કપીનરની ખામુખા
એકલા યાત્રીએ જમ મારી : ‘કપીનર છૂટ ગયા છે’
બસે જૂગળાં વગાડ્યાં. પંદરેક મિનિટે હાફતો હાફતો
કપીનર આવી પહોંચ્યા પછી તે ગેપડી બે વાગે
શ્રીનગરના બસ અડ્ડાએ આવ્યો.

રુદ્ર પ્રયાગથી વાણિજ્ય મોખ્ખું જલદાયું.
રામપુરની ઘસે વાડમાં હાથલિયા ચોર જોયા.
શ્રીનગરમાં કંટાળા ચોરના ચોરોએ કુંડરાઓ ઉપર
દેખાય છે. ચુપ્તકાશી આગળ મોટા પીપળા જોયા.
શ્રીનગર આગળ મોટા વડ નજરે પડ્યો. રુદ્રપ્રયાગમાં
કાચી કેરી અને શ્રીનગરમાં પાછી કેરી જોઈ. શ્રીનગરની
ધર્મશાળામાં જતોનો સમય ન હતો. બમના વિશ્રામા-

લવખાંજ ધોતીઓ પડ્યા હતા, કેમકે આવતી દાંડની બસની ટિકિટ મારે અગાજીથી નામ નોંધાય છે. અને મોમની કમ્પેશનમાં બનનારા રખડી પડે છે.

સવારે ૭ વાગે શ્રીનગરથી બસ-ઉપડી. દેવપ્રધાનના સંગમથી દૂર બસ ઊની ત્યાંથી સંગમની જરા ઝાખી થઈ. બપોરે સાડાઅગિયારે હારીકેશના રવગૌશ્રમ, ગીતાભવન અને પરમાર્થનિકેતનનાં મહાવચો દેખાયાં. સાડાનારે હરિદેવથી ખીટ બસ મળી અને જે વાગે હરદ્વારના દરેકા પૈકી આગળ લાની દીધો ત્યાં કપડાં ધોયાં રનાન કહ્યું, ગંગોત્રીથી આવેલ ગંગાજનનું પાન મળ્યાં શરીર સાથે ભટકાધને અને રાત્રે ગ્રંથમાં આકું થઈ જવાથી હોળાઈને અરધુ થઈ ગયું હતું તેને લોગીઓમાં રેશુ કરાવ્યું. બાનામાં ક્ષીરકર્મ કરાવવું વિહિત નથી તેથી મહિનાની દાડી વધેની. આથી કેશકર્તનાવયમમાં ગયો અને ત્યાં વાળ કિતરાવ્યા. શુશ્રાતભવનમાં પહેલવા પાચ વાળા. મોપેસો સામાન પાછો લઈ લીધો.

સાંજે આરતી વેળાએ ગંગાજીની અતિમ ઝાખી લેના દરજી પૈકીએ ગયો. એ જ પવિત્ર ઘંટનાદ, અનેક શિખામય આરતી, લગ્નદ દોનો બેરારતો ભાવ-પ્રવાહ અને એ જ માન-મેહની.

આરતી પૂરી થઈ અને ઘાટેના પગધિયા ઉપર હું મેં એટલામાં જરા દૂર ઉપરવાસ વિખસયેવા લોહીને એકલા ઘયેના બેસા ત્યાં બેસુ તો એક રાત્ર ગંગાપ્રવાહને તરીને આ કઠિ આરી બીજું હતું. માથુમોથી તે ડરતું ન હતું. બરફીયા બળ વચ્ચેથી તે કેટલું તરીને આવ્યું હતું તે કોણ બોલે? લોહીને પૂજતા ખતર પડી કે હાંકિસ તરફ કેઈ સાધુએ પડેલા તેને પાળેલું. પછી સાધુ સ્વર્ગવાસી થતા રાત્ર એકાદું પડી ગયું. ચોતાના સહવાસીને મોઢવા તે અહીં કેટલી થ વારે આવી ચડે છે અને બીજું રહે છે. તેના બરફથી કંઈ અંજો ઉપર મેં હાથ ફેરવ્યો પણ તે તો રાત્ર જ બીજું આવેના કેઈ સિદ્ધાર તો નહિ કરે એવી ચંકા મેં દર્શાવી. પણ મને કહેવામાં આવ્યું કે અહીં સિદ્ધાર થતો નથી.

એક સાધુએ લોહીને હતું કે જેના પૃથ સાધુ પાસેથી મેં રાત્ર માનેલું ખીજ અનેક સાધુઓએ મને પુ' પણ એ રાત્ર તેજે કેઈને ન જીવું. કાગે કરીને સાધુ શુશ્રી ગયો ત્યારથી એ રાત્ર અનાધની જેમ ભટકે છે. મારા મનમાં કહીએ મુઠી:

‘જટાથી ટેકવી માથું, સૂતો છે કપિ એક દી મુલ્યથી તૂટતી નારી, બેરમાં ધગદી રડી’
‘ઘોલ્યો કપિ રે મુજ બાદ બાણ
આ આશયે હા કયમ જીવ્યે તું;
ટાણું હવે શોધીશ કયાં નવું ટું
પંચત્વ પામ્યો વરી એમ યોગી!’

પુણ્યસંવિદ્યા ગંગાર્મયાની શીશ્વવાહિની ધારાએ મારા કલાપીચિત્રને વધારે આપવા ન દીધું. ગંગા-મૈસના જનનું વળી બોલે બોલે પાન કહ્યું. તેનાં જનનિદુઓ માથે ચડાવ્યાં. પુષ્પો ભરેલા મોટા દડિયો લઈને ગંગામૈયાને પૂજા તરીકે દીપ્તાન દીધું અને જે હાથ બેડીને પ્રાથના કરી.

ભગવતિ તવ તીરે નીરમાત્રાશનોડકં

વિગત વિષય તૃણુઃ કૃષ્ણમારાધયામિ।

સકલ કલુષભંગે સ્વર્ગમોપાન સંગે

તરલતર તરંગે દેવિ ગંગે પ્રમીદ ॥

[દે ભગવતિ ગંગા! તારે તીરે વળી, કેવળ જળાહાર કરી, સમગ્ર વિષયોને સમૂદ્રો ત્યાગ કરીને હું કૃષ્ણની આરાધના કરીશ સર્વે પાપોને પળાળ-નારી, સ્વર્ગની નીસરણી, ચંચળ તરંગોવાળી એવી દે ગંગામૈયા તું પ્રસન્ન થા.]

ચર્ય કે શેષુ જીમૂતાં નય સર્વોગસંધિપુ।

કૃષ્ણો સમુદ્રાઃ સ્વત્વાર-તસ્મૈ તોપાત્મને નમઃ ॥

[જેના કેળોની અંદર મેં વસી રહ્યા છે, જેના સર્વે જગોની સંધિઓમાં નહીં વસી રહી છે, તથા જેના પેટની અંદર ચારે સમુદ્રોના નિવાસ છે તે જળરૂપ પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું.]

[સમાપ્ત]

હૃદયના આહવાનથી પ્રેમ, આત્માના આહવાનથી ધર્મ અને પેટના આહવાનથી કંનિત મનદ છે.

અમાનઅલીખાં

ચિત્તરંજન રાણ

આ સંભારણું સિવાય આજે રહ્યું છે પણ શું ? સંગીતની મહેફિલો ગઇ અને ઠાન્દર-સો થઈ. તમાશા બન્યા. સંગીતની દુનિયામાં મહો-ખત અને સુરવતને બદલે દુકાનદારી આવી. સંગીતનું એક લોકઅંગ ગરબી, સાંભળવા અને જોવા આજે નીકળેલો. અને જોયું શું ! ક્યાંક સિનેમાના દાળ, ક્યાંક વેપનાં પ્રદર્શન, ક્યાંક કસરત અને અપૂરામાં પૂરું લાઉકરપી-કરની સાકમારી. ગરબી ક્યાંય ન મળી. અને મને ગાલિબ યાદ આલ્યો :-

હર ભુલદલીસ ને હુસ્ન ખરતી થઆર કી
અબ આબરુને શેવને એકરો નર નહીં

પણ આ પુશખૂની વાતમાં બદખૂ આવી ગઈ. દિલતું દર્દ અપાજ કરી ઠેકું, રોકી ન શક્યો. સંભારણું જ હતું.

આજ તો યાદ આવે છે મથફૂર છત્તુખાંના દીકરા અમાનઅલીખાં. છત્તુખાં પોતે તો હતા ધ્રુવપદીયા પણ એમના ત્રણ પુત્રો-નઝીરખાં, કાદીમહુસેન અને અમાનઅલી-એ પદાલ જ ગાયો. જોયા ભાઈ વિલાયતખાં તો ફરી ફલખાવના હતા.

અમાનઅલીની તાલીમ હતી બાઈઓની. પછીથી એમણે પોતાનું અંગ બનાવેલું. એમનું ઘરાણું એટલે બીંદીબબર ઘરાણું. તેઓ મુંબઈમાં બીંદીબબરમાં રહેતા. પંડીત બાતખંડેના સહવાસમાં તેઓએ સંગીત શાસ્ત્રના સારો અભ્યાસ કરેલો અને એમના વાતિદ છત્તુખાં પાનેચી શીખેલા. શીમતી અંગનીબાઈ પાસેથી પણ મેળવેલું.

એમણે 'અમર'ના નામથી ઘણી ચીજે લખી છે તેમ જ બાંધી છે. બંધીશાના એ બંદાર હતા. નવાઇની વાત તો એ છે કે પક્ષી

ગાયકીના ગાયક હોવા છતાં એમણે ઘણી પ્રભાત ફેરીઓ, સ્તુતિઓ અને કૃષ્ણલીલાનાં ગીતો લખ્યા છે અને બાંધ્યા છે. એમની ખૂબ જ પ્રખ્યાત પ્રભાતફેરી—આજ નર બાંધી ખેલે રંગ—લેરવી હોરીમાં આજ પણ બૂલાવી નથી. સરગમ કરવાની તરકીબ એમની જ હતી જે ક્યાંય સાંભળવા નથી મળતી. તેઓ ખૂબ જ સુરીલા હતા. એમની ફીરતો ખૂબ જ મુરકેલ હોવા છતાં આસાનીથી ગાતા. ખૂબીની વાત તો એ છે કે જલદ લયમાં પણ એમનું સુરીલાપણું કાયમ રહેતું. એમની પાસે સાડા અઢાર અને સાડા એમણીસ માત્રાની ચીજે હતી જે ગાવામાં ઘણી જ મુરકેલ છે.

ઉસ્તાદે ખ્યાતિની કોઇ દિવસ ખરવા ન કરી અને પૈસા માટે તો તદ્દન લાપરવા હતા. એમણે શાગિર્દો પાસેથી પૈસા માગ્યા જ નથી. આપે તે લઈ લેતા. છેવટમાં તો એ ગાતા નહિ કહીએ તો ચાલે. એમને સાંભળવાની ઘણા વખતની ખવાહિશ મનમાં જ રહેતી. એક દિવસ ખબર પડી કે ઉસ્તાદ ગાવાના છે.

રથળ હતું મુંબઈમાં પીલાહાઉસ ઉપરનું બાલીવાલા ચીએટર. પ્રસંગ હતો શીમની સુન્નીબાઇને ગંઠો બાંધવાનો. પણ એ તો હતો માત્ર દેખાવ પૂરતો. શાગિર્દો અને પ્રસંગદોએ એમને પૈસા અપાવવા એમના મોભા પ્રમાણે જિજ્ઞાસ કરેલો. ઉઠેલે ઉઠેલે તેઓ જોણું ગાતા એટલે જેઓને ખબર પડી એ બધા પહોંચી ગયેલા. માર્કિઝ શ્રોતાવર્ગ જમા થઈ ગયેલો. ગંઠો બાંધવાની વિધિ ખૂબ જ ઠાઠ અને અઢાધી પૂરી થઈ. ઉસ્તાદે બેઠક લીધી. સૂર અને સ્વરને એ જોહિયો લાગ્યો પૂની. આંખોમાં સૂરમું ઉસ્તાદની આંખને ઝલક આપતું હતું. સૂર

ભારતીયો ત્યાં જ બળર પડી કે કેળવેલો અવાજ (Cultured Voice) કેને કહેવાય. ભૂલનો ન હોઈ તો પહેલો ગાયો હેમ કટ્યાણ અને પછી શરૂ થઈ કાફી—મિતલા માને નાહિ—એ મને-દારીની ચીને જીવ હિલોએ ચડાવી દીધો. સર સાંભળેલો, 'સૂરાવટ' સાંભળેલી પણ લગાવટ તો તે દિવસે સાંભળી. ગઈ કાલે જ સાંભળ્યો ડોય એટલો એ દિમાગમા ભરાઈ બેઠો છે.

પછી તો લગાવટના એ બાદશાહને વધારે ને વધારે સાંભળવા ઇચ્છા થયા ટરી. મારું વાપર રેકૉર્ડર લઈ એમની બાંકીબજારની કોટ-ડીએ મારી યાત્રાઓ શરૂ થઈ. 'આજ તો દિમાગ નેહિ' લગતા, કલ આના બચુભાઈ' કહ્યા કરે અને ન જ ગાયું તે ન જ ગાયું -પછી તો એ ઉસ્તાદને છેકવા મેં મૂક્યા

એક દિવસ રાતના અગિયારેકના સુમારે મારા ઘરની ઘંટડી વાગી તારવાળો હશે સમજી ખીડકી ઉઠાડું છું ત્યાં સામે ઉસ્તાદ બેઠેલા. કેમ આવ્યા હશે? કેણે ઘર બતાવ્યું? એમ વિચાર કરું છું ત્યાં બોલ્યા, 'બચુભાઈ મુઝે સુનના થા ને? આજ જી બર સુન લો' કહી

અંદર આવ્યા મેં કહ્યું, 'ખાં સાહબ, સાજીડે નહિ હે ઔર સાજી વી નહિ. આપ કો મજૂર હો તો સબ તૈયારી કર કે કલ રખે.' એમણે જોયું જોયું અને આંખમાં ઢોઈ અગમ્ય તેજ લાગ્યું. એ બોલ્યા, 'સુનના હો તો આજ હી સુન લો ફીર મોકા નહિ' મીલેગા. ગેરે પાસ જ્યાંદા વખત નહિ હે. કલ ખુદાને ખવાળ મેં ફરમાયા કે ચે જિંદગી અબ ચાર દિન હી હે. આપ વાદ આયે ઔર ચવા આયા.' મારા સિતારનો તખૂરો ગળાવ્યો અને તબલા ન શૂવતો હોઈ તો એમણે જ બજાવ્યા. એમના ધરાણાના છએક રાગ ગાયા અને ઉતરાવ્યા. મોટી રાત થઈ હતી. તેઓ ગયા.

જિગરે કહ્યું છે ને:-

તે કે ભલે હી ચે ઉચરન હા નહ

છસ તરફ દેખા રીયા દેખા કીયા

હુમેયને માટે ગયા એ તો બે ચાર દિવસે બળર પડી. સાથે સાથે સંગીતમાંથી સૂરાવટ અને લગાવટ પણુ લેતા ગયા.

માટે માછી અજાણ લન ચારખ

બીન લો મૂકને તારફા મેરા

પાપાપુ-પ્રતિમા

કલાકારે એ પદ્ધતી વ્યક્તિના ધરઆગળે વાપરવાડીથી ફેફા દીધેની એક પાપાપુ-પ્રતિમા બાપી ચીધીને પૂજ્યુ કે 'આને વેચગો!'

પ્રતિમાનો માલિક હરયો, 'ઠાણ ખરીદે બના તેને!'

કલાકારે જાંદોનો એક સિક્કો કાઢ્યો અને તેને આપ્યો. પ્રતિમાનો માલિક તો વિરમવનો માથો ચક્રિત થઈ ગયો, અને પ્રતિમા તેને સોપતો બેઠયો: 'આવી સામાન્ય ચીજ માટે દુ' તો ઠાણ દી' અધેનો ચ ન ખચુ!'

આ પછી પણું અકચારિયા બાદ એ જ પદ્ધતી વ્યક્તિ ત્યારે શહેરમાં ગઈ તો એક મકાન સામે ખૂબ બીડ ભળી હતી. એક વ્યક્તિ માટી કાઢી કાઢીને પોકારી રહી હતી: 'પૂતનની પ્રાચીનમાં પ્રાચીન કળાનો શ્રેષ્ઠ નમૂનો! પ્રવેશ ફી માત્ર એ રૂપિયા!'

પદ્ધતી વ્યક્તિએ પણુ બે રૂપિયા દાખી અંદર પ્રવેશ કર્યો. તો ત્યાં એ જ પ્રતિમા રાખનામાં આવી હતી, જે તેણે નક્કમી ભણીને અગાઉ એક રૂપિયામાં વેચી હતી!

—અલીઝ જિબ્રાન

અંદરનો અવાજ

વસંત વ્યાસ

સૂરેશ છેલા પંદર દિવસ થયા બારે મયામણુ-
માંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો... કહો કે તે ખરેખર
ધર્મસંકટમાં આવી પડ્યો હતો.

ચેતાના પક્ષને વફાદાર રહેવું કે ચેતાના દિલને
એ તેની સામેનો સૌથી મોટો સવાલ હતો.

ચેતે જે પક્ષમાં છે તેના વિચારો અને સિદ્ધાંતો
તેને માન્ય છે એટલે જ તે એ પક્ષમાં તે વરસેથી
કામ કરતો આવ્યો છે. તેના મધુર વ્યક્તિત્વને કારણે
તેની કામ કરવાની શક્તિ અને આવડતને લઈને
છેલ્લા એક વરસથી તે તેને જિલ્લાના કામને વ્યવ-
સ્થિત કરીને આગળ વધારવાની જવાબદારી સોંપ-
વામાં આવી છે—જિલ્લાનો મંત્રી જનાવવામાં
આવ્યો છે.

પણ અત્યારે તો, હજી સુધીમાં ક્યારેય નહીં
આવેથી એવી કટોકટી તેને માટે સર્જાઈ છે. ધણી
પ્રયત્ન કરે છે પણ શું કરવું એ તેને સ્પષ્ટ રીતે
મુશ્કેલ નથી.

ચેતાના પક્ષે શહેરની ધારાસભાની ટિકિટ
છેવડામણે આપી. છેલ્લામણે અત્યાર સુધી મોટે ભાગે
વ્યક્તિગત વ્યવસાયક કામ કેળું હતું. પણ તેમની પાસે
પૈસા સારા એવા અને શહેરમાં તેમની ગાતિના
માનસે પણ સારા પ્રમાણમાં એટલે પક્ષને ધણું કે
આ એક હત્તા માટે આ ઉમેદવાર થોડું છે...
સામ્રી બાજુ જે સ્વતંત્ર ઉમેદવાર તરીકે બેઠેલા તે
નરેન્દ્રભાઈએ તેમના જીવનના મોડામાગના વરસો
ગરીબ અને પછત સોંપેલા પ્રશ્નો લઈને તે મારફત
તેઓની એવા કરવામાં ગાંઠેલા વળી નિરં, પ્રમાણિક,
મત્વપ્રિય અને શક્તિશાળી પણ એટલા જ. તેમની
પાસે પૈસા નહતા.

એકની પાસે પક્ષ, પૈસા અને ગાંઠિયું બળ હતું.
બીજાની પાસે લોકસેવાની મૂડી અને આત્મજગ્ન હતા.

ચૂંટણીનું બજાર જામ્યો ત્યારે સીતે દેખાવા
માંડ્યું કે પક્ષવાળા ઉમેદવાર મેદાન મારી જવાના.

સુરેશની સામે આ જ સવાલ હતો... શું
સેવાનું બળ પૈસા અને પક્ષના જોરથી પરાસ્ત થશે?
...તો પગી નિષ્કામ અને સાધુચરિત માણસો સિવાય
લોકસેવામાં કોને વિશ્વાસ રહેશે?... મન પરાવીને
અને દિલ રેડીને જનતાનું કામ કેળું કરશે? અને
સમાજમાં એવા માણસોની શી પ્રતિષ્ઠા રહેશે?

...આવી પરિસ્થિતિનાં જો કું પક્ષે વફાદાર
રહેવા બજારે તે જીવનના મૂલ્યોને વફાદાર નહીં રહી
શકું. અને મૂલ્યોની જાળવણી માટે નરેન્દ્રભાઈને
મદદ કરવા બજારે તે પક્ષનો દોહ કયો કહેવાશે ને
પક્ષમાંથી મટી મૂકવામાં આવશે... મૂલ્યોની જાળવણી
ધાય અને પક્ષમાં પણ રહેવાય એવું કાંઈ ન થઈ
શકે? હવે શી રીતે ચર્ચ શકે? થાય તેટલો પ્રયત્ન
તો કર્યો જ હતો. જિલ્લા સમિતિમાં છેલ્લામણે
ટિકિટ આપવાની દરખાસ્ત આવેલી ત્યારે મેં અને
માસ યુવાન સાથીદારોએ વિરોધ તો કર્યો જ.
પણ વરિષ્ઠ મંડળની આગ્રા પાસે શું થાયે?
તેઓએ દેવભાઈનું નામ નક્કી કેળું તેમાં અર્દાના
સ્થાનિક મુરબીઓનો પણ રોહ હતો. એટલે અમારે
મૂંઝે મોટે સદન કરવું પડ્યું.

...ખરેખર જો પક્ષ તેણે સ્વીકારેલા આદર્શો
અને સિદ્ધાંતોમાં માનતો હોય તો અવા સેવક જેવા
ઉમેદવાર સામે ચેતાનો ઉમેદવાર જ જીતે ન રાખવો.
એવું. કારણકે અખરે તો લોકોની વચ્ચે રહીને
લોકોને ઉપયોગી થવાની ભાવનાથી કામ કરતો માણસ
મળના પ્રશ્નો ધારાસભામાં પણ રજૂ કરે અને તેના
ઉકેલ માટેના રસ્તાઓ ચીધે એ જ આ મોડા અને
તેની ચૂંટણીના ઉદ્દેશ છે ને?

અને જાણ સારું છે એ રાખવો જ હોય તે

પણી એવી દેશના કેઈ માણસ ને મૂકવો નોંધએ ...
 ને કે એ તો સત્જન માણસોને ધણવત્તા જેવું
 થાય... પણ છતાંય બંદુ વાણી નહીં. કારણકે એમાંથી
 એક સત્જન હારશે તોય પોતાના કામ તો પૂરેવાની
 જેમ આપુ રાખશે.

... પણ આ તો એમ તેવા માણસને નહીં કરી
 તે છે. એમાં સિદ્ધાંતની વાત બધારણના અક્ષરો
 સિવાય રહી જ કૃષ્ણાં કે પૈમા અને જ્ઞાતિના બળે
 ચૂંટણી હશે અને પત્રી રાષ્ટ્રીય એકતાની વાતો કરે! ..
 કેટલી બધી વિસંગતિ ?

આ બંની બાલ વિસંગતિઓના સુરેશના મન
 ઉપર એના ભ્રેરદાર પડ્યા પડતા હતા કે તેના ચિત્તમાં
 આશી રહેલા આ બેય પ્રસાદોને કેમેય કરીને સમન્વય
 જ થતો ન હતો.

સત્તરીશ વરમનો તરવરીયો જુવાન, ઉચ્ચ-
 આદર્શો, રાષ્ટ્રપ્રેરનાની અને લોકશાહીને મજબૂત બના
 મવાની ભાવના અને તે માટે કામ કરવાનો ધન્યતાદ-
 ઉદ્ગમથી વિચારતા સુરેશને ઘડી બર તો પક્ષ સાથે
 હોડા ફાડી નાખવાનું મન ધર્ષ આવ્યું. પણ પાછું
 અત્યાર સુધીના ભરેર કામના બહુભવે જે ફરેન
 બુદ્ધિ—બૌદ્ધિક રિચરતા મેળવેથી તેને વ્યાધાર-વિચા-
 રતા બાવિ કારકિર્દીના શિખરના પગથિયાં ગણતા—
 જરા બ્યવહારુ થયું નોંધએ તેમ તેને લાગતા માંકયું.

ખાસ કરીને છેલ્લા પંદર દિવસ થયા શરૂ થયેલો
 તેના આ પ્રકારનો માનસિક સંઘર્ષ ઉત્તરેતર વધતો
 જ ગયો, પણ છેવટે સુધી સુરેશ કંઈ નિર્ણય જ ન
 કરી શક્યો. ને ચૂંટણીના દિવસની આગવી આખી
 રાત એવું તીવ્ર મનોમંથન આટલું કે સવારે તે
 લગભગ અરવરથ જ ધર્ષ ગયો.

સાચું જીવનમાં અને બીજાને મદદરૂપ થવામાં
 ઈશ્વરની ભક્તિ છે તેવું માનનારો સુરેશ, કેઈ
 જગ્યાએ સામુદ્ધિક પ્રધર્નામાં ભળવાનું સાંચ તે
 સિવાય સામાન્ય રીતે પ્રાર્થના કરવા ન બેસતો. પણ
 તે દિવસે સ્વારના નહીં-પરવારીને પોતાના ઝોરડામાં
 નીચે શેતરંજ ઉપર આંખો મીંચીને ચોડીવાર બેસી
 ગયો—પણી કંઈ અપકારો થયો હોય અને તેના

પ્રકારમાં કંઈ દેખાયું દોષ—પોતાના કર્તવ્યનું બાન
 ધર્ષ ગયું દોષ તેમ બીજાને સ્ફુટર ઉપર નીકળી પડ્યો.

ચેરથી એ નીકળ્યો ત્યારે આઠ તો ધર્ષ ગયા
 હતા એટલે ચત્તાન તો શરૂ થઈ ગયું દોષ. હવે
 મિત્રો અને મુરબીઓને પોતાનો નિર્ણય જાણવીને
 એટલા પૂરતા પણ વિશ્વાસમાં તેવા નેટલે મમય
 ન હોતો રહ્યો, તેથી તે સીધો પોતાને મન આપવાનો
 હતો તે નજીકના મતદાન મથકે ગયો અને મીથી
 પ્રથમ પોતાનો પવિત્ર મત નરેન્દ્રભાઈને આપીને
 શહેરમાં પોતાના નક્કી કરેલા કામે લાગી ગયો.

આખો દિવસ પોતાના મિત્રોને પરિચિતોને અને
 ન જાણખતો દોષ, તેવા મનદારોને પણ નરેન્દ્રભાઈને
 મત આપવાનું કહેતો રહ્યો .. ફરતો રહ્યો ... સાંજ
 સુધી એક ધારે ફરતો જ રહ્યો.

ફરતી વખતે તેના અંદરે ખૂબ પ્રચલ્ન હતો ને
 મોં ઉપર કૃતનિશ્ચયીપણાનો ભાવ અલકતો હતો. હવે
 પેલા માનસિક ધમસાણની એક રેખાય ફરતી ન હતી.

જિંદગીનો મંત્રી થયેલો એટલે ચૂંટણીમાળાના
 છેડાં ત્રણ મહિનાથી જિંદગીની બેઠકા ઉપર પોતાના
 પક્ષના પ્રચાર માટે ફરતો રહેતો સુરેશ શહેરના
 ઉમેદવારની તરફેણમાં એક કરેય અત્યાર સુધી
 બોલેલો નહિ તે ધણને મન મુક્યું હતું. ને તેથી જ
 તે બ્યારે છેડે દીરસે નીકળ્યો એટલે મતદાન ઉપર
 તેની ધણી અસર પડી. સુરેશના અનેક મિત્રોએ
 અને તેના અત્યે સહમાવના રાખનાર નગરિકો કે
 જેઓ પક્ષના ઉમેદવાર તરીકે છેલ્લાકાળે મન આપવાના
 હતા તેઓએ નરેન્દ્રભાઈને મત આપ્યા.

અત્યાર સુધી તો શહેરના ચૂંટણી પ્રચારની
 ક્યારેય વાત નીકળતી તો સુરેશ પોતા પૂરતી તો
 એ વાતને ટાળતો અને ક્યારેક નાના મિત્રવર્તુળમાં
 એ વાત નીકળતી તો સુરેશ અરધું હમતા અને
 અરધું ગંભીરતામાં કહી દેતો કે જે આદર્શો અને
 સિદ્ધાંતો માટે આપણે પક્ષ છોડ્યો છે તેવું જ
 પાવન નરેન્દ્રભાઈએ અત્યાર સુધી કહ્યું છે અને
 કહી શકીએ કે ભવિષ્યમાં તેવું જ પાવન કરશે. તે
 તેમને મત આપેલો અને બીજાઓ પણ તેમને મત

આપે તેમ કહેવું એ આપણા પક્ષને જ મત આપ્યા અને આપણા ખરાબર છે. પણ આજે તો તેણે એ વાત સ્પષ્ટ રીતે બધે ફરીને બધાને મળીને બારપૂર્વક કરી.

આમ તો સુરેશના પક્ષના વિચાર કરવાનાળા અનેક સમજી નાગરિકો દુષ્ણાય કાર્પકરો અને કેટલાક આગેવાનોને પણ શહેરની બેઠક માટે ખૂબે કરેલી પસંદગી સામે અણગમો હતો.

અને નરેન્દ્રભાઈના જીવન અને કામ માટે આદર હતો. તેથી તેઓ છાતી રીતે નરેન્દ્રભાઈના પ્રચાર કરતા, ચૂંટણીને દિવસે નરેન્દ્રભાઈને જ મત આપ્યા અને બીજાઓ પાસે અપાવ્યા. પણ બહારથી તો પોતે પક્ષનો જ પ્રચાર કરી રહ્યા છે તેવો દેખાવ ક્યો. શક્યતાના દિવસોમાં તો સુરેશને પણ આશો વિચાર આવી ગયેતો પરંતુ તે તેના દિલને ઠીક નહિ લાગેલું. તેની શાનને શરમાવનારું લાગેલું.

ને છેવટે ન રહેવાકું એટલે છેલ્લે દિવસે બોટું લાગતું હતું તેની સામે ખુલ્લે આમ જોડાડ પોકારી.

ચૂંટણીમાં નરેન્દ્રભાઈની છત્ત થઈ. સુરેશ અસિ- નંદન આપવા તેમને ઘેર ગયો. પક્ષના લોકોને ખબર પડે એ રીતે ગયો. કારણકે હવે તેના મનમાં કોઈ દિલ્લા ન હતી.

આતું પરિણામ એ આવ્યું કે ચૂંટણી પતી ગયા પછી પરિણામોની સમીક્ષા કરવા માટે પક્ષની જે બેઠક મળી તેમાં સુરેશભાઈના ખુલાસો માંમતમાં આવ્યો. તે માત્ર એક જ વાક્ય બોલ્યા:

જે આદર્શો માટે હું છું અને જે આદર્શો માટે આપણો પક્ષ છે, તેની દૃષ્ટિએ વિચારનાં જે સ્વધર્મ લાગે તો મેં ક્યું અને મારા અંતરાત્માને આજેય લાગે છે કે મેં ગોત્ર જ ક્યું છે.

પાન રમી આવશ્યક]

છે, તે બધાને પોતાના જેવું ચેતન છે એમ ધારે છે; ને તેમનામાં સારું-નારું કરવા માં શક્તિ છે, તેઓ દેવ છે, રાક્ષસ છે, એમ ધારે છે. આવી એક જાનની પ્રતિમાપના, પણ પ્રતિમા, તે કંઈરતું પ્રતીક એમ નહિ પણ તે જ કંઈર, એવી અધમ પ્રતિમા પૂજા.

આ માર તર્કમાં એક વાત લક્ષમાં રાખવાની છે. શાધોએ એમ માન્ય છે, કે દુનિયાનો નિવંતા, એક સંસ્કૃતિમાન નિર્ણય કંઈર, આવી જાનના

પ્રદેશ સમિતિના વડાઓને પણ આ ચેતદાર વાક્યો સ્પષ્ટી ગયા. પરંતુ તેઓએ તો બધારજીના નિયમોને અનુસરવાનું હતું, પક્ષની ચિસ્તને ટકાવવાની હતી.

સુરેશને મંત્રી પદેથી દૂર કરવામાં આવ્યો.

સમીક્ષા પૂરી થયે બેઠક વિખેરાઈ. પાછળ રહી ગયેલા બે કાર્પકરો સમીક્ષા સમાપ્ત સમીક્ષા કંઈ જતા હતા:

‘શું પક્ષની ચિસ્તના એવડા મોટાં તાળાં કે માણસ પોતાના અંતરાત્માને સાચું લાગે—અને ખરેખર જે સાચું હોય પણ ખરું—તે કંડી કે કરી જે ન શકે?’

‘એટલે જ જીવોને હા એ હા કહેવાનાળાનું વધુ ચાપે છે ને સાચા માણસોને નીકળતું પડે છે!’

‘પણ આ પક્ષને નામે ગમે તેવા માણસો કયાં સુધી ચૂંટાતા રહેશે?’

‘બાઈ એ લાભો વખત ન ચાલે.’

‘સાચી વાત મને પણ એમ જ લાગે છે. શાખ બધાપેરી ચોખ્ખા ઘીની દુકાનમાં શેઠ જો વેણટગમ ઘીના ડગનાં વેચવા માંડે તો તે દુકાનેની ધરાડી ઝાડી થઈ જાય તે જેમ સ્વભાવિક છે. તેની જ રીતે સરેશની જૂની શાખ ઉપર ગમે તેવા માણસોને લાભો વખત ચૂંટાડી આપવા એ મુશ્કેલ બનતું જાય તે સ્વભાવિક છે.’

‘પરંતુ પક્ષની કે પક્ષ બહારની વ્યક્તિને અને તેથી વાતના તથ્યને સમજીને સીકારી શકે તેવું સ્વરૂપ રાજકીય પ્ર્યોને કેમ મળે તે એમની સામેનો આજનો મુખ્ય સવાલ છે, નહીં તો આજના સમયમાં પક્ષોનો ખાસ અર્થ નહીં રહે.’

‘તમારી વાન માચી લાગે છે.’

મરી, એ મનુષ્ય જીવિની પરાકાઠા છે, મનુષ્ય જીવિના સંપૂર્ણ કેળવણા પછી જ તેનો ઉદય થાય છે.

એકદરે ધર્મેષ્વરિતિ વિષે કેમ નિશ્ચયત્મક અનિપ્રાય આપે, એ મહાસાદમ છે, તેથી આપને અને જે નિચાર સલાઓ છે, તેનું કંઈ, ધર્મેષ્વરિતિનો કન પા; વિશ્વામની પેડે, અનાદિ છે એટલું માનવાને જ છે. વિશ્વોત્પત્તિ, અનુષ્ઠોત્પત્તિ, ધર્મેષ્વરિતિ, એ સર્વે અનાદિ છે.

વાયરો

દરિદ્રમાર્ગ શાલ

કીચુ ચાવેલી તામડી લાગે છે તો હબોહબ, પચુ સહેજ હળવી પચુ હોય છે. મોટે મઝાસ અને ધરીક તો એ કીચુ ગળા તો શું પચુ કોઠેને થ ન, બાંજવે અને મરકરી કરતાં વળગી જ રહે ત્યારે તાંબડી ઊછી હતી તેનો ખ્યાલ આવે છે. આ ગામઠાણી અછલનો બેરો, માણસને તેમ દેશને પચુ વહેનો મોઠો થાય છે. સ્વતંત્રતા આપવાના ઉભરા ઉતરે છે ત્યારે વારતચિકતા ટપારે છે કે સ્વતંત્રતા આપુવા અને સ્વતંત્રતા આપુવા વચ્ચે ભારે મોટી ખાઈ જોઈએવાની હોય છે. પરસેવાની એ ખાઈમાં એક માત્ર મહેનતવાન તરાપાજ તરી શકે છે.

મહાનુભાવ વિક્રમનું નામ રટવું એક વધુ વરસ વીતતા આ જુવાની નાખવું જાય છે. આઝાદીના પહેલા પંદર પૂરાં થયા. લશ્કાર શમ્યા અને જેજેકાર બજતાં બંધ પછા મધુર સ્વપ્નરજ એસરી અને આંખ જોળીને સ્વરાજ જોઈ છે તો જુએ છે કે એ હજાર ને આઠારની સાલે ભારતને પાંચ સવાલ નાખ્યા છે. પાંચે વાતો બુદ્ધિ કસનારી છે અને મકરવકર કરી મૂક્યા પંજી પચુ તાવણીને અંતે તો આપણા પ્રાણ મજબૂત કરનારી છે.

પાર મહિનાની ઝીણીમોઢી ઘટનાઓમાથી, ઝાટકના ઝાટકતા આ પાંચ વાતો, ઊભી રહે છે અને બે હજારને ઓમણીસ, તીસ કે એથીયે આધેરા કાળ સુધી આપણા મનમાથી કદાચ અસરો નહિ.

કેંગ્રેસને હવે વધારે વખત દેશની, લોકોની કે પોતાની જનેતાના રથને ન માનનારા પચુ એક વાતની ના નહિ કહી શકે કે કેંગ્રેસ એ આ દેશના લોકોમા એવી ઐતિહાસિક રીતે જગ્યા ગએલી છે કે કેંગ્રેસને જે કંઈ થાય કેંગ્રેસને જે કંઈ વરતાય તેથી દેશ આપોઆપ ધુણવા લાગે જ છે. અને એટલે આ દેશના ભાવિ, એની ચોક્કસાવીના મહાર, એની સ્વતંત્રતાની રેક, એના વિકાસની યાત્રા-એ

બધામમાં કેંગ્રેસ પક્ષની ચડતીપડતીનું વજન પડ્યા વગર રહેવું નથી. કેંગ્રેસે લાંબુ છવણું દોષ, અને રાજ્યપદેકમાં પચારીવધ પડીને રહેવું ન દોષ તો સમે વર્તાવે અતુરોધથી ચાવવું જ રહ્યું. છવરના ત્રણ દીવ્યા વીનાવીને કેંગ્રેસને આ સાદ મંભગાય છે. એક અને અદિતિય મહાન રાષ્ટ્રીય મંચ તરીકેના તેનો ભવ પૂરો થયો. બીજે દીવે, સત્તા મળ્યા પછી પચુ, દેશને દેવનાં મરીબ સુરખાને બેઠા કરવાનું ખૂબ મોટું રચના કાર્ય પચુ કેંગ્રેસને હસ્તક હતું જે હતુ થાતુ તેને સૌથી જુદી જ પાયરી પર મૂકવું હતું. પરંતુ ધારાસભાઓ અને ચાલમેન્ટનાં કામ સરાહે ચડ્યાં તેમ તેમ રચનાત્મક કામો પચુ સરકારી યોજનાઓમાં ચૂમાઈ ભ્યાં લાખ્યાં. પરંતુ હતુ ત્રીજે દીવે, કેંગ્રેસને આંચ ન આવવા દેવા મારીને હતો. કેંગ્રેસ પાસે જે ઉત્તર, અળદળતાં નેતાઓનાં નામ હતા તેવા કેઈ બીજા કને નહોતાં. ત્રીજે દીવે છોડતી વખતે એ નામે પચુ મુઆવાં લાખ્યાં. ઘણાખરા નેતાઓ સ્વર્ગવાસી બન્યા હતા. જે બહુ જ જૂજ, આમળાને ટેરવા પચુ ગણુત્રીમાં પાછી રહે તેટલા, રજા હતા તે વહીવટી તંત્ર અને પાનાં મેન્ટથી આખો વખત એવા રંગોએલા રજા હતા કે એમની જૂની ઝરીનાં તેજ હવે ટકાઈ ગયા હતા.

કેંગ્રેસને જેટલું આસે તેટલું હતુ ચામુ રાખવી એ લાવમથી નિર્વૃંધ પછી પચુ તેના નળાંમાં બરાધ પડીને, કાપાને ખોટી પાડી દઈ રહેનાં કચરાં કસતરને ઘટવા મટે તેની રચનામાં મોટી વાટકાપ નેવા ફેરફારનાં નગારાં વાગે છે. નેહરુ, ઈંદિરાજી, મહતાય, ત્યાગી, નેન, નંદા, લાલબહાદુરજી સો આ પહેલે સવાલ પનાવવામા પડ્યા છે એ બધાં તો એવા છે કે ૧૯૪૭ના જન્યુઆરીનું જગનાચ-પુરી અધિવેશન પરપર અણસાના મજરા ધરવાને બદલે નવી કેંગ્રેસ બનાવવાનો મોરો ભાર નાખે.

પાલોમેન્ટરી પ્રજનસત્તાકની પહેલી કથાન જેવા સુખ્ય રાજદારી પક્ષના હવાપાણીની વાતથી આગળ આવીએ એટલે સીધા આર્થિક પરિસ્થિતિના ચોટામાં આવીને જિના રહેવાય છે. સ્થિતિ-સ્તવનમાં રજોચે પંદર વર્ષ કાઢ્યા પછી સીધી વાત એ સૌ પૂછે છે કે આપણું છે શું, તમારું? પડિતો એમના મોજાવા પર્થોગીની ભાષામાં તેને આર્થિક નીતિ, જાવ વધારો, મેંધવારી એવા મોટા મોટા નામે જોળાવાય છે. કાઈ શાર્કસ સાથે નેમલો જોળા ખાધો નથી એવા મજાક માણસોથી પણ પૂછાય જાય છે કે આપણું છે શું, તમારું? હાથવેણ અને દેવાકોળીને રથાને કોઈક મજાકતાની ચમક, કોઈક "બાજબી રોહત, કોઈક કાલ સુધારીએ ને છતાં આને જ દળી ગયા ન હોઈએ તેલું આપખાના હો?"

અને ત્યાં પડિતજી જેવા પ્રયંત્ર દૃષ્ટાને પણ કાન પકડવો પડ્યો છે કે 'ઉત્પાદન વધારો, બીજા કંઈની હવે સાડીબાર નથી' એવી હિંમત સાદની અહાંસિક કંઈ રામનામ જેવી રામખાણ નથી. સમાજવાદ ને મદીવાદ, ખાનગી સાહસ ને જોકેર માલિકીના કારખાનાં, સ્ત્રીશા કરવેરા કે આડકતરા, એવા ટંક-ફિસાદ દાળવા અને સૌનું ક્યાન વધારે પરચેવો પાડવા પર લગાવવા માટે 'ઉત્પાદન, ભાઈ! ઉત્પાદન'નું સુવંચાકું નહેણું. પરંતુ એમાં આખી દુનિયા આવી નથી ગઈ, એમ મનાસ ને-અમદાવાદની શેરીઓમાં ભૂતપક્ષિત ધર્મને ફરતી મેંધવારીની ઝીસે કોઈ પાડી રહી છે. તેમાંથી સીધી વાત એ નીકળી છે કે એકલા ઉત્પાદન વધારે છૂટકા નથી. નવી પેઢાજીનું વિનરજી પણ નેણું નેમરંગે. દેશની નવી આખાદી મરેજો ને હવેનીઓના નવા પીધારતરમાં હિડાડી દેવાય છે કે સૌને વ્યવસ્થી મળે છે તેવો વાગ પકડવા વગર આને તેમ નથી.

ત્રીન્ન મજાજીત સવાલ દરે એ જાન્યો છે કે આપણી પાલોમેન્ટરી લોકશાહીનું ધર જરાજર ચાલે તો ખડું? એવો સંસાર શા સારું જરોજર આવતો નથી? ધારાસભાજીદોમાં સરસના સીન પેય કંપાંથી શેરીઓમાં કમલો તોડવાનું ધારા-

સભ્યો કરતા હતા તે હવે ધારાસભાની અંદર ભાંગેડો આવી ચડી? હિતર પ્રદેસ, મધ્યપ્રદેસ અને બીજા ધારાસભાઓમાં ને કંપવા જાણાય છે તેનાં કારણ ભયંકર છે પરંતુ હજી હાથથી ગયા નથી. ચૂંટણીએ દેશને ઘડી નાખીને તેનાં છોડીયાં પાડી નાખવા માટે ન હોય. ચૂંટણી ભય અને ને જાણ ધારાસભામાં જાય તે સત્તા હાથમાં લે તો જોજા રહી ગયા હોય તેમને નિમાણા ગણવેલું જરા મેં જ્યાજી ન કહેવાય. લોકશાહીના વહેવારમાંથી તેમને સાવ ન્યાતજહાર કેમ કરી નખાય? પાંચ વર્ષની ધરભંગ અવસ્થા તેમના પર ને સાદવામાં આવે તો પછી એના ધમપહાડા ધારાસભામાં નેવા મળે જ. દેશ લોકશાહીની સડક પર આગળ ચાલતો રહે કે નહિ તેની મોખવટ આ ધારાસભાના ધરતીકંપાને જેવી રીતે કુનેહી જંધ કરાય છે તેમાંથી મળી રહેશે.

* * *

કેસવામાં પડ્યા રહેવાનું ને જીવતર કાઢવાનું કીડા માટે પણ સકળ નથી તો પછી મોટા દેશની તો શી-વાત ન તો કોઈ દેવ, આજની દુનિયામાં પોતાનો કુનો અપ્પીને મારો પોતાને વાવરો દરકાવી દેવાથી, રોકરોક વગર જીવી શકે છે. ભારતને આ કોઈ સમજવવાનું હતું જ નહિ, કારણ કે સ્વતંત્રતા મળ્યા પહેલાં ભારત આંતરરાષ્ટ્રીય વહેવારનું કોડિયું ઉપાસક બની ચૂક્યું હતું. એ ઉપાસનાના કિરતાર જવાહર-લાલ નેહરુ, સૌ કોઈ જાણે છે તેમ હતા.

પરંતુ જવાહરલાલજીને પણ છેક પાછલા વર્ષોમાં ધણું શીખવાનું મળ્યું છે!

ભગવાન ભુદના જેને સમ ન ખૂંચ્યા તેવા ચીનને હાથે ને કાળધોળાં થયા તેનો આસ્વાસ તો ભૂલ્યો. પરંતુ ભારતની વધારે ને વધારે ભૂમિ પર ચીનનાં લસકરી હવાતિયાં વરસનાં રહ્યાં છે. ચીનને કોઈની સાડીબાર નથી એમ હવે આપણને સૂઝવા લાગ્યું છે. પરંતુ આ વિચિત્ર દુનિયામાં રહેવાની એ પણ એક સરત છે કે જેમ પાકીસ્તાન સાથેના તંત્ર સંબંધો કોડે પડ્યા જેવા ધર્મગયા છે તેમ ચીનના આક્રમણને પણ આપણે કોડે પડી જતા ન દેવાય.

ગુસ્તે રહેતે આપણી કુદિમા એ ઝીતરી રજી છે

આર વર્ષે તો પંચશીલના કુખા પાણી બેચરામાં
જ રહ્યા બ્યારે ઝીને આપણી હિમાનવની પગીત દાળી
દીધી હતી પછી બચ્ચની બેખડોમાં લગ્ન હોય તો
તેના બૂટ પહેરવા પડે ને ડીવી રીતે લગ્ન ફાવે
તેની પરદેશમાં પૂજતાં કરવામાં બે વર્ષ ખીખ મયા
અને દવે આ અકોટાનર મહિનામાં જ, બ્યારે
નેકા વિસ્તારમાં જીતાનને ભડકાવતું આક્રમણ ઝીને
ઉમેરું ત્યારે સ્વપ્નચુને હવે લાગ્યું કે પ્રાતેની
તિસ્મારખા પોલિસ અને ગામડાના બેઠાં પટવારીઓ
ઉપર ઝીનાઓની ધૂમધૂસના ખમરઅતર દિલ્હી
સ્ટાડેઓને પડોચાડવાનું હવે ન રખાય નેકા વિભાગના
મોરચા ઉપર હવે નવો લશ્કરી કમાન્ડ આપણે રચ્યો
છે એનો કાનમાં કહેવાનો ખીલે મર્મ છે છે કે
હવે આપણે પશુ ઝીની ગેરીલાને પડોચી વળવા
ભારતી ગેરીલા ટુકડીઓ ખનાવની છે

રામના નામની જેમ તટસ્થતાના નામે પથરા ન
તરે તે ઝીને આપણને ભણા શુ તેવો જ ખીલે
કિમની અનુમર્દ ફરેક રપત ન દેશની હમેશા કાળજી
માગતુ સરકાર વિસ્તારના ચાલપણ અંગે મગી
રહો છે

ગીન કોરીયામાં મર્દની દા' સળકવા ન દે

રશીયા છેક બમની મુધીના નાકા પર ચોપી રાખે
અને અમેરિકા, કચુયામાં લાલમેલ થતી નેખેને
સાંગળી બેડે એ બધું શુ છે? બધા ભારતને, આણ
કચાવ થાય ત્યારે શાહીવાદ! શાહીવાદ! મ્હેવાનું
આવડ્યું હતું પરંતુ આ તો નેપાળમાં સગમ્ય અને
આપણને ખટકે ત્યારે ખીખ ખીખ શુ નેપાળના
રાખ મહેન્દ જ 'શાહીશાહી શાહીવાદ!' એવા
ખરાડાથી નનાજે છે કેમ?

માલુમની જેમ દેશ વિષે પશુ કહી શકાય કે
ભણ્યા પશુ ગણ્યા નહિ. નેપાળ કંઈ આપણું નથી
અને જતા ત્યા ખીખની લાનમેલ થાય તો જાણી
આખમાં ભોહી ધરી આવવાનું જ સીમા ને પડેલ
સાચવવાનું એવું દોલતુ છે બમીમાં ને પોશીસ્તાનમાં
આફ અવળું ન થાય એ ચોખ્ખી આપણા હિતની
વાત છે અને આપણે સનેમો પ્રમાણે હોહા વગર
હાથ પગે હલાવીએ પશુ છીએ એવું જ સાચુ સીને
પોતપોતાનું પગ ન-રશીયાને અને અમેરિકાને-લાગતુ
ડાય છે

સવત બે હજારને અનાની આ બોણી
ભારતને આગળની વાટ કાપવામાં મોટા પાંડ નેવી
બનવાની છે

ભેરુ

બળદબેલી, મુખિયા અપણુ ધરતી શુ દે પ્રીત
આપણુ વેકુઠ વાડીએતર-પૂજામાં જીવન જીત
પાતકેપાદે પામયા, કૃષ્ણા જીવાર-તુલસે તલ,
ગહેકતો નિખાલ જમર, કેશ, કપાળ ખીત્યો હલ
વાડમાં રમતા નેલાતેતર માય દે ઘેલા ગીત
બળદબેલી મુખિયા આપણુ ધરતી શુ દે પ્રીત
સોટમ ભયા રીતળ તંગીર જેલતા શુ ને મદ
દળતી પૂજા રાત રૂપાળી જોળ કળાએ રૂદ
ગ્રેમ ભરેલા અતરે આપણુ મહાવીએ અત અનિત
બળદબેલી મુખિયા આપણુ ધરતી શુ દે પ્રીત,
સગમેળાની મેળમાં મુખદ સાપની ઉવસગલ
નિત નવચેરા જીવન મહી માણુથી કમકમાય,
૫૪ રંગેલુ માથએ આપણુ માથએ એવું ગીત
બળદબેલી મુખિયા આપણુ ધરતી શુ દે પ્રીત

"પપ્પા,

મને

રૂ. ૧૦,૦૦૦/-

આપી શકશો ?"

ચોડાં જ વર્ષો બાદ તમારો પુત્ર
પણ કદાચ આવો જ અવાલ
તમને પાનું પૂછશે
અને તમારા જવાબ ઉપર તેના ભવિનો
આધાર છે.

તે પોતાનું અવનત દવાખાનું શરૂ કરીને
તેના જીવનની મુંઢ શરૂઆત કરી શકશે ?

આપી, યોજનાપૂર્વક અચન કચ્લી જ
જે રૂબે અર્થ કરવાની શરૂઆત કરે તે
પરેલાં જ તમારી આવકમાંથી તમે એ
અમુક ગ્રુમ નિયમિત રીતે
નફા અથવા તો
અથ જ પેન્શન અર્થમાં જાડે.

શ્રી
બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા
લિ.

સી. ટી. કમ્પાની લિમિટેડ - ૧૯૬૦

વૈષ્ણવજન પ્રત્યે શુભદામનાઓ 'ધ અરુણ મિલ્સ લિમિટેડ

મેનેજિંગ એજન્ટસ

હીરીસીંઘ એન્ડ સન્સ કું.

નજીબ ઓફિસ પો. બો. નં. ૧૦૫૮, નરોડા રોડ

"અમદાવાદ-૨

તાર 'ARUNA'

ફોન ૨૮૩૧-૨૮૩૨

'વૈષ્ણવજન' પ્રત્યે
શુભ દામનાઓ

ધ વિજય મિલ્સ કું. લિમિટેડ

નરોડા રોડ

ફાયર પ્રીવેન્ટ ફેશન સાથે

અમદાવાદ

અમદાવાદ

કન્ટ્રોલ્ડ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ

રજિસ્ટર્ડ સ્ટોકહોલ્ડર્સ

એમેમીએશન પ્રાઇવેટ

લિમિટેડ

૨૦૦, ફેવડી બગીચ, અમદાવાદ-૨

આપની જોડણી જરૂરિયાત માટે

મહારા. સ.પ.ક. આપને

લાભદારી નીવડશે

ફોન ૪૩૪૪

તાર: સ્ટોકસ્ટીલ

SECURE THEIR FUTURE HAPPINESS...

They look upon you to see that the family is kept never in want for the good things in life. The children should be provided with everything they need and their future happiness

For your children's
SECURITY

Open a SAVINGS BANK ACCOUNT

with

**THE
CENTRAL
BANK**

OF INDIA LTD.

M. K. KARANJIJA
Managing Director

INTEREST
3%

PER ANNUM

સીંધીયાના વહાણોમાં
તમારો માલ મોકલો

અમારી પરદેશ - સફરી જહાજોની સેવા
ઇંગ્લેન્ડ, યુરોપ, પશ્ચિમ આફ્રિકા,
રશિયા અને યુ.એસ. એ સુધી
વિસ્તરેલી છે.

તાર -

વિદેશ. સમગ્રખાત

અંદરેશ જલનાથ

અમારી કિનારા પરની નીકાઓ
હિંદના અંદરેશ, પૂર્વ - પશ્ચિમ પાકીસ્તાન,
સિલોન અને બ્રહ્મદેશ સુધી વિસ્તરેલી છે.

ફોન :

૨૬૮૧૬૧ (૧૦ લાઇન.)

મીઠીયા નીકાદ્વારા પ્રવાસ કે સામાન મોકલવાથી ભારત માટે
હુડિયામણની ખચત થાય છે : હુડિયામણ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી સીંધીયા સ્ટીમ નેવીગેશન કું. લિમિટેડ.

સીંધીયા હાઉસ, બેન્ગાલ એસ્ટેટ, મુંબઈ.

શુભેચ્છાઓ સાથે

તાજ પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ

૪૬-એ. કાવસણ પટેલ સ્ટ્રીટ-ફોર્ટ સુબર્બ-૧

-કોન - ૨૫૨૪૩૨

હિન્દ હાર્મોનીકા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

ઇન્ડિયા

ગોન્ડલ રોડ—ગજકોટ

હરિયા મીઠા અવાજનો આનંદ માલિક

જોગન્નથી ગેળવા

તથા ખીણ મનપસંદ વસ્તુઓ

* પ્રેસિડન્ટ * મ્યુઝિક * માર્કેટ નં. ૧૧૩ * ડેરનેટ
* જેમિની * કોમોન * માર્કેટ ૧૫૧ * એનરેડી
* નાસ્ટ એગન * નોર્થી * સ્પીટ બેન્ડ * સુપર બેન્ડ
* રોપીંગ * રીપટીંગ * નીનમ, * ફ્લોઈંગ, માર્કેટ
* ગોલ્ડ મહાર * ગીમગીમ

“ મોરછાપ ”

ખૂટના નાલ, પેનલપીન, તારચુંક તેમજ
ખૂટને લગતા માલોના ખનાવનાર

નેશનલ શુ મટીરીયલ
ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

૨૩ એ, ઉધોગનગર, રાજકોટ.

નૂતન વર્ષાભિનંદન

કાનજીભાઈ ડી. પટેલ

એન્જિનિયર અને ફોટોગ્રાફર

વીસનગર

અનેક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી બંસીધર (પ્રા.) લિમિટેડ

કાકરીયા રોડ,
અમદાવાદ-૧

૭૬

જ બ સિં યા ઈ
ફો ૨ મિ લ
ઓ ઈ લ મિ લ
સો મિ લ
મા ૨

૫

૨ ★ ★ ★ ★ ★ અ નો ખું એ નિજ ન

સોરાટ-કચ્છના ડિસ્ટ્રિક્ટ્યુટર્સ

ભા ર ત પે ટ્રો લી અ મ્સ

સન ૧૯૭ તાર કોઠિલા
ખાર ગેધટ
ખાવનગર

સન ૭૭૨ તાર કોઠિલા
કો થાસિક રોડ
રાજકોટ

ધી ઇન્ડિયન રેયોન એપોરેશન લિમિટેડ વેરાવળ

અને તૈયાર થતો પ્લાન્ટ તરતમાં ઉત્પાદન શરૂ કરશે
ત્યારે
ગુજરાતના ઔદ્યોગિકરણમાં
પોતાનો ફાળો
આપશે.

નૂવન વર્પાભિનંદન

સૌરાષ્ટ્ર આયર્ન ફાઉન્ડ્રી એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

ઃ લોખંડના જથ્થાબંધ વેપારી

હેડ ઓફિસ

ખાર ગેઠ, મહારામા ગાંધી રોડ,
ભાવનગર

સેલ્સ ડીપો

સારગપુર દરવાજા બહાર, લાટી બગીચા,
અમદાવાદ

નવું વર્ષ સોને-સુખદાયી નીવડે

અંધિકા આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ

એન્ડ

સી. રૉલિંગ મિલ્સ

બનતા માલ માટે મળે

અંધિકા ટ્રેડર્સ

લોખંડના વેપારી

રેવડી બગીચા, કોસ લોર્ડન, અમદાવાદ-૨

ફોન ૪૫૬૮

ધ મંચમહાલ સિમેન્ટ આર્ટિફિશિયલ વર્ક્સ

પોર્લેન બગીચા

ગોધરા

અમારે ત્યાં

સિમેન્ટના ૨ મેગરની મેન્ગલોરી
(વિશિષ્ટતા) નળિયા

* સિમેન્ટની બાગીઓ

* સિમેન્ટના ફેબ્રીકેશન પોલિસ વિન

કિશોર સાથે મળશે

પૂછપરછ માટે અમને જણાવો

નૂતન વર્ષાભિનંદન

રતિલાલ ઝવેર

એન્જિનિયર અને કોન્ટ્રાક્ટર

ભાવનગર

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે
નોર્થ બિહાર
સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા - ૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ મામ NORBISUGER

મિત્ર સ્થળ
રેલ્વે સ્ટેશન, બગાહા,
ચો બો નારાઈપૂર
જિલ્લો પારણ (બિહાર)
(મામ KANORIA)

અપર, ગેન્જીઝ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ બો ધ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ન્યુ ઇન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ન્યુ સ્વદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

શેરહીમાથી

શુદ્ધ કણીદાર ખાંડ

મનાવનાર

ગેનેરિયુ એજન્ટસ
ધ કોટન એજન્ટ્સ પ્રાઈવેટ લિમિટેડ,
ઈન્ડિયન હાઉસ, ૧૫૬, અર્ચગેટ રેકોમેન્ડેશન
મુંબઈ - ૧

જૂનાગઢ જિલ્લા
ખાદી આમોઘોગ સહકારી સંઘ લિં
જૂનાગઢ

આપનાં છવન જરૂરિયાતમા આમોઘોગની ચીજવસ્તુઓને સ્થાન આપી
ઠરીબં બાઈબહેનોને શોભરાટી આપવામાં મદદ કરો.

પ્રવૃત્તિઓ

(૧) ખાદી કામ	(૬) હાથછડ ચોખા
(૨) તાડગોળ, નીરા	(૭) ગોળર ગેસપ્લાન્ટ
(૩) અમોઘોગ	(૮) ગ્રામ દિવાલગી
(૪) અખાલ તેલ સાબુ	(૯) હાથકાગળ
(૫) ગ્રામ તેલઘાણી	(૧૦) ખાદીકામ

પ્રમુખ

અકબરભાઈ નાગોરી

ધ અશોક મિલ્સ લિમિટેડ, અમદાવાદ

સ્પેશિયાલિટીઃ : બ્લીન્ડ લોન્ગ કલોથ્સ, ધોતી, કલરેડ સ્કાર્ફ ઇટી અ, મર્સરાઈઝ
કોટીંગ, કાઉન્ટરેન્ડ્રાઈઝ પોપલીન, સેન્ડ્રાઈઝ ચેકસ, પ્રિન્ટ પોપલીન,
મર્સરાઈઝ સેન્ડ્રાઈઝ, ગેબરીન વગેરે

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર

મેસર્સ : લાલભાઈ દલપતભાઈની કંપની

અશોક મિલ્સ લિમિટેડ,

નંબર ૧ ગેટ, અમદાવાદ-૨

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે
અનેક શુભેચ્છાઓ સાથે

આર. મહેતા એન્ડ કંપની

સ્ટેશનર્સ એન્ડ પ્રિન્ટર્સ

ફર્નાન્ડીસ પૂલ નીચે,

અમદાવાદ-૧

ફોન ૩૮૧૭

રાજનગર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

ઉત્તમ અને નમૂનેદાર

વિવિધરંગી મુદ્રણ કરનાર

અક્ષરિયા મસ્જિદ પાસે, નવા દરવાજા રોડ

અમદાવાદ-૧

ફોન C/O ૩૮૧૭

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ

ભારતની એક અપ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના પોલિસી હોલ્ડરોને નફાનું બિઝનેસ (આવકવેરા-મુક્ત) વહેંચે છે. જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે:-

★ ઠોર વીમા યોજના.

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અંગત અકસ્માત)

—: ચોરા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :-

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ જોટ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી ભાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

:- હેડ ઓફિસ :-

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ બિલ્ડિંગ.

૨૩. પી. એમ. રોડ, કોટ, મુંબઈ-૧.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭.

ડી. એન. દેસાઈ

તાર : 'CO-FIRE'

મેનેજર

શાખાઓ દેશભરમાં સર્વત્ર છે.

ન્યુ અસારવા મિલ્સ પ્રાઈવેટ લિમિટેડ

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ : ૧૯, હમામ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૧

ટેકરટાઈલ ડીવીઝન

અમદાવાદ-૨

કેમિકલ ડીવીઝન

વડોદરા-૩

સાખાઓ •

ન્યુ અસારવા મેન્યુફેક્ચરીંગ કું. લિં.

અમદાવાદ-૧૧

*

ન્યુ ઇન્ડિયન ટેકરટાઈલ પ્રોપર્ટીસ પ્રા. લિં.

અમદાવાદ-૨

અમદાવાદ હાઈવેર સ્ટોર્સ

રોટારીસ્ટસ

* ડનલોપ હોસેસ, વી. જેન્ટસ, બેલ્ટીંગસ *

૦ હંસા સ્ટીલ ફાઈલ્સ ૦

એલેકસ • એમરીલોથ, ટેપ્સ વગેરે

તમામ પ્રકારના એન્જિનિયરિંગ સ્ટોર્સ અને

ટુલ્સ અને હાઈવેરના વેપારી

મેનીટ હાઉસ, ટિળક માર્ગ

અમદાવાદ-૧

ફોન : ૪૮૭૪

કારખોરેન્ડમ યુનિવર્સલની બનાવટો

* પ્રાઈવિંગ બ્લીન્ડસ

* ડોકાછાપ સુથામી પથરીઓ,

* ફ્લોર પોલિશીંગ બ્રીકસ

* સ્ટીક્સ, હેન્ડલવાળી ફાઈલ

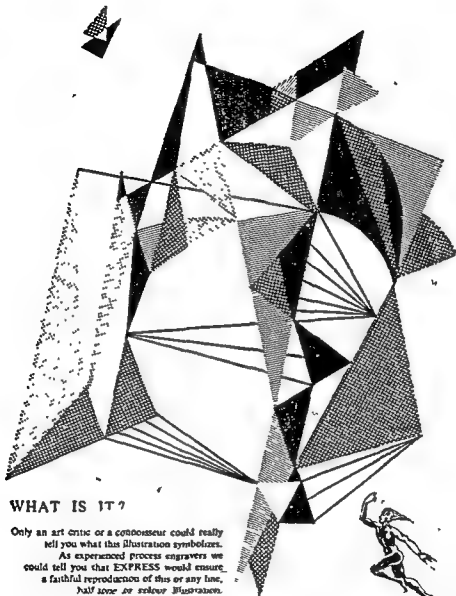
તથા વાલ્વ, ગાઈડીંગ પેસ્ટ વગેરે

પ્રમાણિત વિકેતા

એમ. દેસાઈની કંપની (ગુજરાત)

મેનીટ હાઉસ, ટિળક માર્ગ

અમદાવાદ-૧

WHAT IS IT?

Only an art critic or a connoisseur could really tell you what this illustration symbolizes.

As experienced process engravers we could tell you that EXPRESS would ensure a faithful reproduction of this or any line, half tone or colour illustration.

EXPRESS BLOCK & ENGRAVING STUDIOS PRIVATE LIMITED

MUSTAFA BUILDING SIR PHIROZESHAH MEHTA ROAD
FORT, BOMBAY-1 Tele 232204-03

મુલેખ રામ એન્ડ સન્સ સ્ટીલ રોલિંગ મિલ્સ

(ફેબ્રિકેટર્સ એન્ડ સ્ટીલ ફોર્જર્સ)

આયર્ન પ્લાસ, એન્ગલ્સ, ફલેટ્સ અને કોટન બેવીંગ હુકસના
પ્રમાણિત વિકેતા

ઓ. ૧ રોડ નરનમનગર, રહેવેપુરા પો. ૧૦૮૪

અમદાવાદ

માન STEELBARS

ફોન ૫૧૮૪૬

માધવજી કાનજી આઈલ મિલના
સૌજન્યથી
શાહપુર - (સોશ)

ભારતમા બનતા

“ હુલ્ડા ”

ટાઇપરાઈટર્સ

અ શ્રેણ

દેવનાગરી

લિપિમા મળી શકશે

શુભચાલ ગ્રંથસના પ્રમાણિત વિકેતા

સ્વીટ્ઝ એન્ડ કુ (એન્ગ્લી)

લાવ દરવાજા, અમદાવાદ ૧

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે
શુભકામના

ધી કમરશીઅલ અમદાવાદ મિલ્સ કું. લિમિટેડ

અમદાવાદ-૧૧

‘વેબ્સાઇટ’

અર્થે

શુભકામનાઓ સાથે

મેક લેબોરેટરીઝ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

કોશ : મુંબઈ-૭૭

: શાખાઓ :

કલકત્તા-મદ્રાસ-દિલ્હી-રાજકોટ-જયપુર

ગવર્નમેન્ટ ટેસ્ટીંગમાં પાસ થયેલ
ગવર્નમેન્ટ સર્ટિફિકેટ નં. ૧૨૦૬૮ તા. ૧૦-૩-૬૨

અમર

વટીકલ આઇલ એન્જિન

હો. ખા. ૫/૬ ૬૫૦ આરા

દરેક ભાતનો આઈલ એન્જિનો તથા
રાશુ ૫૩૫ હાજર સ્ટોકમાં મળશે.

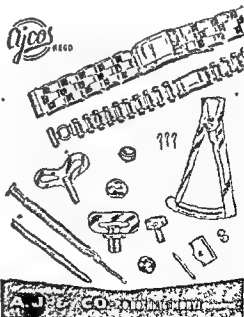
ખરીદવા માટે મળેા મા લખો

ઉત્પાદક :

હિન્ડોયા એન્જિનિયરીંગ કું.

મહાત્મા ગાંધી રોડ : જૂનાગઢ

ફોન નં. ૨૨૬

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે નિહવા થકી અસત્ય ન બોલે.

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

જૂનાગઢ જિલ્લા

શ્રીધોગીક સહકારી મંડળ

સંચાલિત

હાથશાળ વસ્ત્રલંડાર

પાવર હાઉસ સાથે

જૂનાગઢ

આ વસ્ત્રલંડારમાં શુભચિત રાજ્ય તથા નાન્ય પ્રદેશોની વસ્ત્ર સંસ્થાઓનું હાથશાળનું સુંદર કાપડ, દુલ્લાં, કે, સાડી, ધોતી, પટાઉઝ પીસ, ચાદર, દુવાલ, શર્ટીંગ, કોટીંગ વિગેરે, આકર્ષક રંગો અને ડીઝાઇનવાળાં મળી શકશે.

રાસાયણિક ખાતર અને વીમા માટે

કુપિકારોને રાસાયણિક ખાતરો જેવા કે - એમોનિયમ સલ્ફેટ, નાઇટ્રેટ, યુરિયા વગેરે સમયસર મળે એટલા માટે જિલ્લા કક્ષાએ રાસાયણિક ખાતરની કામગીરી હાથ ધરી છે.

સહકારી સંસ્થાઓના વીમાઓ ધી ધીનિયત કોઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ સોસાયટી લિમિટેડમાં ઉતરાવવા માટે જૂનાગઢ જિલ્લાની સહકારી સંસ્થાઓએ તુરતમા જિલ્લા એજન્ટનો સપર્ક સાધવો.

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા ખરીદ વેચાણ સંઘ લિમિટેડ

હુસેની ખીલ્દીંગ, ગાંધી રોડ, જૂનાગઢ

નૂતન વર્ષાભિનંદન

મહમદ હાજી ગફુર

એન્જિનિયર અને ફોટોગ્રાફર

બોટાદ

નૂતન વર્ષાભિનંદન

યુનાઇટેડ હાયર-પરચેઇઝ
(પ્રા.) લિમિટેડ

સુવર્ણસદન ગેડીગેટ રોડ

વડોદરા

તાર HIREPURCHAS

જાડા જાડા સહકારી દૂધ ઉત્પાદક સંઘના ખસ માલિકો। તે તેના ૫૦,૦૦૦ જેડૂત સભ્યો છે. અને તેઓ સૌ સંઘમાન્ય સહકારી મંડળીઓ સાથે જોડાયેલા છે. જેડૂતો સંઘને દૂધ વેચે છે અને વળતરમાં તેઓને સારો એવો ભાવ મળે છે.

જેડૂત સભ્યો પાસેથી બેચું કરાવેલું મોટા ભાગનું દૂધ આલ્ફામાં આવેલી સંઘની, એશિયાની મોટામાં મોટી અને આવડતન ડેરીમાં પેકચુરાર્થક થાય છે. અને તે મુખ્યત્વે નાગરિકોને પૂરું પાડવા માટે આરે અને વર્ધાના દુગ્ધાવયોમાં મોકલવામાં આવે છે. જાડીના દૂધમાંથી ભારતભરમાં વેચાતી વિખ્યાત 'અમૂલ' માખણ અને અન્ય જનાવડો જનાવડામાં વપરાય છે. સંઘ અને તેની સાથે મંડળાવેલી સરખાઓના નફામાંથી સભ્યોને શાળાઓ, ધરિપતાઓ, તામ્બ અને સ્વચ્છ પાણીની વ્યવસ્થા, પાકા રસ્તા, હોસ્પિટાલોની જેની મુખ્ય સગવડો પ્રાપ્ત થાય છે.

ખરેખર, જેડાના આ દૂધ ઉત્પાદકો, આ સંઘ કે જે તેમના, અને તેમના બાળકોના જીવન પરિવર્તન માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

"અમારી સહકારી મંડળી
અમેલ - ૫૦,૦૦૦ સભ્યો
માટે તબીબીકરણ દ્વારા છે."

Amul

અમૂલ
મ.મં. જાડે છે.

જેડા જિલ્લા સહકારી દૂધ
ઉત્પાદક મંડળ સિમિટેડ
આખુંદ

મુખ્ય મંત્રી

- મહી સલામતી
- ઝડપ
- પોસાય લેવા દર

એસ. ટી. ની
પાસલ સરવીસની
આ વિશિષ્ટતાઓનો
ઉપયોગ કરો

ગુજરાતની ગામગામ
પહોંચવા
લેવામાં ધીરજ
વધાવે કરવા

મરુતા ૧૨
એસ ટી ની બસો
અને બસ-સ્ટેશનો
પર ભાઈરાત કરો

અધુ લિંગત માટે મળે યા બાજો

ગુજરાત રાજ્ય વાહન વ્યવહાર કોર્પોરેશન

ગીતા મીડિયમ ગ્રામ - અમદાવાદ

ઈગલ સિમેન્ટ પાઈપ્સ એન્ડ કૉક્રિટ વર્ક્સ
જુનાગઢ (સોનાગઢ)

ભાગ : ઈશ્વર

પો. બો. નં. ૩
સબોફિસ : જુનાગઢ

ફોન : ૨૪૫

પ્રવાસી રેટિયા છાપ

એટલે

ચરખી (મટનરેલો) વગરના શુદ્ધ સાબુઓ

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

★

આવા હતા બાપુ-૧.૨.૩.૪....	૨-૦૦
ગાંધી-શુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અલ્લાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા ...	૦-૩૫

[વેષ્ણુવર્ગન મા વપરાયેલા કાગળે રૂપાયતન હાથકાગળ કેન્દ્રમાં બનેલા છે]

આયા અર્થમાં સ્વરાજ્યનો

સ્થાપના એટલે

પંચાયતી રાજ

કુળસંસ્કૃતિ પંચાયતરાજ પ્રથમ નથી,
પણ સોશિયલિસ્ટિક પ્રારંભ
પ્રથમ પગલું છે. આમાં અર્થમાં
સ્વરાજ્યની રચના થાય અને સમૂ-
હવર્તમાન અતિ બદલાવા કામમાં
દૈનિક સ્વરાજ્ય સંસ્કૃતિને પાતાને ફાળે
આપવાની તક મળે તે માટે ગ્રામ,
તાલુકા અને જિલ્લા સ્તરે સ્વરાજ્યી
સંસ્થાઓને બનાવકે કલેબો, વિદ્યાલય
અથવા સંસ્થાઓ અને પૂરતાં આપને
આપવાની ભેગવાઈ કરવામાં
આવી છે

—ડૉ. અમરજી પટેલ

(ચુલ્લિત રાજ્ય માહિતી ખાતા નામ પ્રમાણિત)

પર્યાવરણ

17 NOV 1962

સ્ફુલ્લિત સમન્વય અંગતું, 'રૂપાયતન'નું માસિક મૈત્રાપત્ર

રૂપાયતન

1 191

કોઈને આધાર કાલે, કોઈની એ બંસર
કોઈ જાની આજરી શૈયાએ છોમી સફ

વર્ષ ૧ : ('આરાધ્યા' વર્ષ ૧૫) :: અંક ૮ : સર્વાંગ અંક ૧૭૬ : નવેમ્બર : : ૧૯૬૨

અનુક્રમ

૧	રહાની ચિરાગ	મકરન્દ હવે
૩	કળિયુગ	સ્વામી આનંદ
૪	ક્ષણ કરી લેરી	હેમન્ત દેસાઈ
૪	બે પંથાની વાત	નલિન શાવળ
૪	ધૂળધોધો	જય તિલાલ ચૌકમી
૪	.....	મકરન્દ હવે
૪	પ્રમાણ	અમૃત 'ધાયલ'
૪	ગરબ	ચિત્ત મોદી
૪	વર્ષાઋતુએ હરિયાગી	રતિલાલ 'અનિલ'
૫	ચીકમન	ડૉ. રાધાકૃષ્ણન
૭	દુખનું અર્ક	સ્વીન્ડનાથ ડાકુર
૮	બેતરને શેર	'શિવપ્રકાશ'
૧૩	શરીર દાન	ડૉ. કુમુદબહેન દેસાઈ
૧૬	સાચદિશી	સત્યાનંદ
૧૮	સર્વસાધારણ ઉપદેશ	.....
૨૦	નંદેશ	નગીનદાસ પાટેળ
૨૨	રાજમહિષાસુર	બદ્દાન્ત રસેલ
૨૫	મૃત્યુ વિવેકશક્તિ	કાકુ દોગ્રી
૨૭	ચોરી	રશ્મિકાંત નિગ્ગાઈ
૩૮	દુષ્ટાનકથાઓ	વિનોબાજી
૩૯	લોકદેવાની વર્ણન	જોરાવરસિંહજી બાદવ
૩૧	પ્રથમ	વસંત વ્યાઘ

સંપાદક - નવીન ગાંધી

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ખીરન ગાંધી - રાજાવન મુદ્રણાલય - જૂનાગઢ

સૂચના

(આઠકોને)

હવે માસની આરમી લાદીએ અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે
પંદરમી મુખીમાં અંક ન મળે તો
પાંચઠે ઓલિસમા તપાસ કર્યા પછી મધ્યા-
હને જળાવડું. અંક શિલિકમાં ઢરી
તો મોકલાશે.

અમે તે અંકને માલક થઈ રાખાય છે.

* આ માસમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો
જે તે લેખકોના છે સંસ્થા તે વિચારોમાં
સ મન છે જ તેમ માનડું નહિ.

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'માં સ સૂતિ, કથા,
શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો
લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાફ મોલિક, તાજું દોષ
એની નોંધ રહે છે કાગળની એક બાજુ
શાદીથી લખડું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત
પ્રજ્ઞાવિચારા જવાબ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસમાં
સાથે અંક અને ચોગ્ય પુસ્તકાર પ્રસિદ્ધિ
પૂર્ણ અઠવાડિયામાં લેખકોને મોકલાય છે.

લખાણ

દેરામાં (વરસડું) છ રૂપિયા

પરદેરામાં બાર શિલિન

વૈષ્ણવજ્ઞાન, રાજાવન, મિલિતલેડી
જૂનાગઢ

પાંડે પરાઈ

રૂઢાની ચિરાગ

મકરન્દ દવે

મધરાતની કાળીઝેબાન પાંખ નીચે મારી ચે દુનિયા જન્મી ગઈ હતી. ત્યારે તરફ સુમસામ શાંતિ હતી. પણ ખમરાના એક તાયેરાન વેપારીને લિધ નહોતી આવતી. તેણે હજીમે આપેલી અકરીર દવા પીધી. આખા મીઝી પડી રહ્યો. પડખાં ધર્યાં. પણ કેમેય કરી લિધ ન આવી. આખરે કંટાળીને તે ઝીભો ઘસો. ઝરખામાં આંખો. બહાર નજર નાખી તે આકાશમાંથી હજાર હજાર અખિ તેની સામે તાકી રહી હતી:

‘તું, એહમદ-બિન-આદમ ખમરાઈ! તું અમારા પહેરામાંથી ક્યાં જવાનો બચ્યા! તારા હરેક કાળા કરતૂકને અમે જાળીએ છીએ. અને તારા રચાગત માટે હોઝખની અગને દરપણે ધીખતી ગખીએ છીએ.’

ગડનાં ઝૂંડમાં અચાનકે ઝૂમવાટો ઘસો. કોઈ સદાગુ જાગી ગયેયુ પંખી ચિતકારી ઝીંધુ. એહમદ-બિન-આદમનું કાળજું ધકક ધકક થવા માંડયું. કોઈ અજણ્યા બધનો ઝોળાવો તેને તોળાતો લાગ્યો. અને એરકાની અંદર તે હોડી આંખો. પગ ત્યાં તો ચિકરાળ ચન્પતા તેની સામે મોં ફાડીને ઝીબી હતી. એહમદ પરાજાળમાં આંખો. યોગના વિશાળ યોગાન તરફ નજર દોડાવી અધકારના કામજામાં બધું બપેટાઈ પડ્યું હતું. મગાંવલાવા, નૌકરઆકર, ગુલામો ને દોરદાખર મળુ સુખના યોગામાં પોદયાં હતાં. ત્યારે અદળક હોયનતો માલિક અજખામાં અંટા મારતો હતો. એમદે યોગાને છેક છેનાડે જ્યેયુ તો એક એરડીમાં ટમટમતો નિવો બળતો હતો. એહમદને બારે આશ્ચર્ય થયું. સાથે અગાધ મહાસાગરમાં તણાતાં કોઈ સમદુખયાનો મદારો મળી ગયો હોય એવું અસ્થાસન બળ્યું. એ એરડી તો શુલામ કોકરી રામીઆની હતી. કયા દુખે તે આવે મધરાતને અગર પહેરે નિવો જાળીને એવી હમી એહમદે સુપચાપ એ એરડી તરફ કદમો દેશાયાં.

એરડી પામે આનના જ એહમદને અરકૂટ શબ્દો નંજવાયા. તેણે એક તરફ વપાકને જ્યેયુ તો રામીઆ ધૂંટણીએ પડી બહોળી કરતી હતી. રાખીઆના અરેરા પગ ખુદાઈ નગની ગનક રમતી હતી માટીના કાગિયામાં જાણે એક રૂઢાની ચિરાગ જતી લિધ્યો હતો. રાખીઆ અલ્પ ન હોત અને આત્મ રવરે કહેતી હતી:

‘એ ખુદા! તારી રહેમતમાંથી તે કોઈ બાકાત નથી. મારા ઝુમરાદ માલિક પર મહર કર! તેના ચુન્દાએની માફી બકશા! એ ખુદા! મારા માલિકની બેએન નજરમાં તારી જસ્વાગરી મિખાન. તેના મેકરાગ દિલમાં તારી ડંક બરી દે.’

આ નામીઝ મુસામડી રામીઆ! એહમદ બનરાઈએ તેના પર જુઓ ચુન્નરવામાં ખાકી નડોતી નાખી. અને રાત જામીને પગુ તે ખુદા પાને એની ખેગિવ માને છે! એહમદની નજર મોમે એક પ્રમંચ તરવગી રહ્યો.

તે દિવસે જાગાદના બકા અમીઝ તેને ત્યાં મહેમાન થયા હતા. રંગરાગની મહેફિલ જામી હતી. નવાનો અને તવગેરાના નમીરાઓ શરાબની ખાનીઓ ટકરાવતાં ખુદાની કુદરત પગ બદલ કરી રહ્યા હતા. અને તેમાં મનુષ્ય-શરીરની કારીગરી પર વાત આવી પડેગંધી. કેવી અજબ અને કામિવ રચના

કરી છે કિરતારે! અને એમા પણ ઘૂંટણના સાંધા પર શરાણીઓ ડાલી ગઈયા. ઘૂંટણની ઢાકણી ખોલીને ખુદાની આ કરામત જોવાની એક નવાબખાને ઇચ્છા થઈ. આ તુલ્કા ઉપર તાગીઓ પડી. અને આ ઇચ્છાને અમલ થતાં વાર ન લાગી.

રાખીઆ મહેમાનોની તકેનાતમાં હાજર હતી. એકમંદે એનો ગોઠણુ તોડીને જોવાનું કરમાન કયું. જલ્લાદ જેવા નોકરોએ રાખીઆના ગોઠણુ ભાગી નાખ્યા. અસલ વેદનાની મારી તે ત્રીમિ પાડી ગઈ. કોઈ કારણ વિના ગુલામોને બ્લા ગરદન મારી સહાય ત્યાં ગોઠણુ તોડીને જોવાની માલિકની મરજી એરવાજીની કેમ ગણાય? કોઈએ રાખીઆના તડકડાટ સામે ન જોયું. સુબાન્દ-અલ્લાહ! કયા કરામત! આફ્રીનના પોકારોમાં રાખીઆની ત્રીસો પણ દુઝાઈ ગઈ.

દારના નશામા ચકચૂર બની એકમંદે રાખીઆની વેદના નહોતી જોઈ. માલિકપણનો અધોપો પાનુ તેને માથે ત્યારે સનાર હતો. ખુદાની કરામત પર આફ્રીન પોકારતા ખુદાના પ્યારા સંતાનને તેણે કેદની જાદુ પહોંચાડી હતી તે એના હિમાયતી નહોતું જિત્યું. આજે ખુદાના એ જ સંતાનની દરિયાવદિલી જોઈ આ પથથરને આદમી પીગળી ગયો. પોતાની આકરમાળ ને રંગીન રાશનીમાં નહોતું દેખાયુ તે સમય તેને અડી ગરીબની ઝપડીમા, તુટચાકુટયા દીવાને અજવાળે દેખાઈ આવ્યું:

‘તન ગરે કે મુબારક હો સમજે કાફરી,
કદમ સે ચાર કે રોશન ગરીબખાના દુઆ.’

કપરની બત્તીઓ માનેતુમરોને મુબારક! અહીં તો પ્રિયવત્તા ચરજોથી ઝૂંપડી ઝગમગી ગઈ છે. એકમંદનું જાગરણ રૂબરૂ, એકમંદના નામમાથી જ જાગે મિથ્યામિમાનને! ‘મીમ’ નીકળી પયો, અને એકદ-ખુદાના બંદામા જ તેણે ખુદાઈ નર અગકયું જોયું

‘એક઼ ઓર એકમંદ સે ફકત એક મીમંકા પરદા,
જો પરદા ઉઠે ગયા, બંદા ખુદા માગૂમ દોતા દે’

• પરદો હતી ગયો માટીના માનવીમા તેને મોલાનું મહેતરીન મુખ દેખાયું. એકમંદ રાખીઆના પગમા પડી ગયો. રાખીઆએ ગભરાઈ બેઠી કયું:

‘અરે, માલિક! આ શું કરે છે? ગુલામને વધુ ગુનહગાર બનાવવી છે કે શું?’

‘રાખીઆ, માલિક તો એક અલ્લાહ છે હું તો ગુલામથી જે બદતર છું. ઇન્સાનના નામને વધુ લાનક નથી મારી નીદ હરામ થઈ ગઈ તે સારું થયું. ખુદાને મારી આંખો ઉઘાડવી હશે. રાખીઆ! આજથી હું તને ગુલામીમાથી કારગ કરું છું. ખુદાને મારા વતી બંદગાં મુજરરો કે આ બદબખત પર નિગાહે મેદર વરસાવે!’

રાખીઆને મન આવિકની આ નવે અવતારે નવી જ ચરત હતી. રાખીઆને મુક્ત કરવા માટે એકમંદે ફરીથી આમ્રહ કયો એટને રાખીઆએ કયું:

‘માલિક! ગુલામી ને આઝાદીમાં મારે હવે કોઈ ફરક નથી રહ્યો. દારણકે ગુલામીની જાહર મને અડી સકતી વધુ નથી, મારે બદને તમે તમારાં ખીજ તમામ ગુલામોને છોડી મૂકશો તો હું બદ રાજ થઈશ. ખુદા તમારું બધું કરે.’

એકમંદે પોતાના બધાં ગુલામોને છોડી મૂક્યા જે હાથ મીઠામાં અખોલેલો કારકો વીજતો ને કેર વરસાવતો તેણે ગુલામોના પગ પકડી આંસુથી ધોયાં. અને આસમાન પર દયામણી નજર માંડી એકમંદે કયું:

‘મંદર કર દે, મોલા! મને હવે કદી નીંદ ન આવે એવું આજે-હયાત પાઈ દે!’

કળિયુગ

સ્વામી આનંદ

ધનની પાછળ ભૂક પ્રપંચ અને અનીતિ, ભોગની પાછળ રોગ, તનમનના સડા, સતાનોના કુસરકાર અને અવળા ઉઠેર, એ બધું દિવસ પછપાટે રાતના જેટલું જ અનિવાર્ય છે. ભર્તૃહરિએ કહ્યું કે મોહરૂપી મદિરા પીને સંસાર ઉન્મત્ત બન્યો છે. દુન્યવી મુખ્યેનમાં દૂબેલો માણસ ભેદામ બનીને પોતાની બહારની દુનિયાનું ભાન શુભાવી બેને છે; અને રફતે રફતે પોતાનાં સ્ત્રીપુત્રાદિથી પણ અળગો પડી નકરા પોતાના દેહ પૂરતો જ વિચાર કરતો થઈ જાય છે.

આનું જ નામ કળિયુગ.

આ કળિયુગની અસર હેઠળ માણસ દેશને, સમાજને, પોતાની આસપાસની દુનિયાને અને અતે પોતાના અગ્ના સ્વજનોને પણ ભૂલીને સાવ એકલપેટો બની જાય છે. નળરાજાએ પોતાની બી ભેડે બે માછલાં માટે ઝમઝા કર્યો ને સતીને ચોર કરાવી, એ પુરાણકથાનો અર્થ આથી બીજો નથી.

કળિયુગ એટલે નેતાન; કે જે માણસની આમપાસ મોહામણાં પ્રવેશનોની લાગ રચીને તેને ઊંધે સ્વાટે ચડાવે છે, ને તેને પરમેશ્વરથી અને શ્રેયતા માગંથી વિમુગ્ધ કરે છે.

ઈશ્વર અને મેતાન વચ્ચે કાળકાળાંતરથી

• આ મેષ નગર તેને મેષ પણ નગ કે ભાસનર નેમકની તબ નગર કે ઈપી લાપી રાકો નદિ

ચાલતી આવેલી આ બાણના અવલોકનકાર અને ભતઅનુભવી દેશદેશના અને યુગેયુગના સતપુરુષોએ અને શાષ્ટાઓએ સંસારને એક જ ફેસલો સમજાવ્યો છે કે ભોગ કયાંથી ભોગવૃત્તિ શમતી નથી. ધનથી નહિ, સંતાનથી નહિ, કેવળ ત્યાગથી જ માણસ અમૃતરવને પામે છે.

ભોગ કયાંથી તો અગ્નિને ધીની આહુતિ મળે તેમ એના બકકા વધ્યે જ જવાના. યથાતિ રાજ ભોગ કરીકરીને પણ ન ધરાયો, ત્યારે પોતાના પુત્રનુ આયુધ્ય માગી લીધું, ને ફરી-ફરીને વધુ ભોગ ભોગવ્યા! તો ચે એની ભૂખ ન ભાગી ત્યારે અંતે હાથ ધર્યા ને પેલો અગ્નિમાં આહુતિવાળો મુખસિદ્ધ શ્લોક કહ્યો.

પણ સંસારમાં માણસને ભતે ઠોકરાયા વગર બીજાનો અનુભવ ખૂબ નથી લાગતો. દુનિયાં-ભરના માળાપો દિનરાત જીવ તોડીતોડીને પોતાના સંતાનોને વારતાં હોય છે, ‘મુજ વીની વુજ વીતશે’ કહીને ચેતવતાં હોય છે, પણ આધુનિક હવાના એ નવલોહિયાં ભામે દાઝ્યા વગર એમનું કેમ સાંભળે!

સંસારનો આ જ ક્રમ છે. આ જ નિયમ છે. નિયમને અપવાદ ભલે હોય, પણ

‘મો લાખનમે એક’*

બૌદ્ધધર્મના તમામ મતોનો આવરણક આધાર ગૌતમ બુદ્ધ દર્શાવેલા ચાર સત્યો છે. બુદ્ધની મુખ્ય શિક્ષા 'મધ્યમ માર્ગ' છે, જે અતિશય તપશ્ચર્યા અને અતિશય વિવાસ બંનેની નિંદા કરે છે.

હીનયાન અનુસાર બુદ્ધ અતિમાનવ છે અને જ્ઞાનનામાં અતિમાનવીય શક્તિઓ છે, છતાં જેણે જાણે તે એમને માનવીય-શિક્ષક તરીકે જ માનવામાં આવે છે—જેમણે તત્ત્વ-નિર્માણના સિદ્ધાંતો પ્રતિ-પાદન કર્યું. હીનયાનના અગ્રેય અસ્તિત્વદે દર્શનિક જિવિસાને પ્રોત્સાહિત ન કરી. એણે પોતાના અનુ-યાયીઓને વિશ્વ-વ્યાપકતાની ભાવના અને અંતિમ સત્યની સાથે નિકટ સંબંધની કલ્પનાથી પ્રેરિત ન કર્યો. 'અનુ-અત' (અનાતમ) સિદ્ધાંત નૈતિકતાને બહુ અનુકૂળ નથી. જે આત્મા નિરંતર નથી તે એના અંતરજનનની આશા તરીકે સ્વીકાર્ય એ અવસ્થામાં નૈતિક દાયિત્વ અને નૈતિક પુરસ્કાર તથા પાતનાનો સિદ્ધાંત નિરર્થક બની જાય છે. આત્મીય-પૂજન અને માનવ મન ઉપર વાંછનીય પ્રભાવ પાડવા માટે કમંદકાંડની વ્યવસ્થા અન્ય ધર્મોમાં પણ જોવા મળે છે, જેમકે હિંદુમત, ઇસ્લામ, ખ્રિસ્ત અને યહોદીમત. આ વ્યવસ્થા એ ધર્મોમાં આચર્ય છે, કારણ કે દેવી સિદ્ધાંતોમાં એને આસ્થા છે વિશ્વના નૈતિક સિદ્ધાંતમાં વિશ્વામ, અધર્મો મુખ્ય જેવું કરી તેવું પામશે એ ધારણાનો અર્થ એ છે કે સંસ્થામાં ન્યાય, ઉદ્દેશ અને માનસ આધારિત તત્ત્વ છે.

મહાયાનમાં પરંપરા અનુસાર પુનઃ જન્મ અને આકાર ઇશ્વરની નિરંતરતા છે ચતુર્થ અસ્તિત્વ નથી તેમ અનસ્તિત્વ પણ નથી, નથી જેહિતુ અસ્તિ-ત્વ કે અનસ્તિત્વ. ચતુર્થ કારણે જ સંસ્થાની ઉત્પત્તિનો સભવ થયો છે: 'ચતુર્થ સંપદ છે, તે વિગ્રહાનથી સંપદ છે, જે ચતુર્થ વિગ્રહ છે તે વિગ્રહાનથી પડા છે.'^૫ પાછળથી ચતુર્થ ધર્મ સાથે એકાકાર ચર્ચ જાય છે. ધર્મ—પ્રજ્ઞ—વિધાન^૬ માં (અગિયારમી શતાબ્દી) એક પ્રાર્થના આ પ્રમાણે છે: 'જેને આદિ નથી

તેમ અંત પણ નથી, જેનો કોઈ આકાર નથી, નથી તે જોનો પ્રકાર, જે જન્મ—મરણથી પર છે, જે સર્વ-વ્યાપક અને ધ્યેયની સીમાઓથી ઉપર છે, જે અગત અને અમર છે અને જે યોગ દ્વારા જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ 'ચતુર્થ' મારો, ઉદ્ધાર કરો!' ચતુર્થ અસ્તિત્વહીન, નકાસત્મક નથી, પણ એવું અસ્તિત્વ છે, જે આ સંસ્થા મૂળકારણ છે.

જન (zen) બૌદ્ધમતે વિચારથી પર અવિચારની સ્થિતિ સુધી પહોંચવાની વિધિના વિકાસ કર્યો છે, જે તેની 'સાતોરી' અથવા અદ્વિતની કાલાતીત દિવ્ય ક્ષણના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જન અનુભવ સિદ્ધાંત તથા વિચારાત્મક સીમાઓનો નાશક છે. એનો વ્ય-કિતમન ઇશ્વરમાં વિશ્વાસ નથી. એને પરિવાતામાં આસ્થા નથી.

બૌદ્ધમતના તમામ પ્રકારોમાં તે પ્રેમ અને કરુણાનો જ ધર્મ રહ્યો છે. ધર્મમુદ્દમાં કર્યું છે: 'હિંસાથી બધા કપિ છે, સ્તુતીથી બધા ડરે છે એ જ્ઞાનમાં સંપાદિત કે આપ સૌ એના જેવા જ છો, કોઈની હિંસા કરતો નહિ અને કોઈની હિંસાનું કારણ પણ બનશો નહિ.'

હિંદુ, બૌદ્ધ અને જૈન—પ્રજ્ઞાવિદ્યા આનંદ, મોક્ષ અને નિર્વાણની પ્રાપ્તિને સંબંધિત માને છે, જે નિમગ્નપૂર્ણ સાત્ત્વિક જીવનથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ૫૫૫૫૫૫ મુક્ત, અર્કત, કેવલિન, બુદ્ધ-અથવા જિન કેટલાય છે.

ભગવદ્ગીતામાં ધર્મના આસ્તિક પક્ષ ઉપર બાર મૂક્યો છે. ભાગવદ્—પુરાણમાં ઇશ્વરને પરમ શુદ્ધ માનવમાં આવ્યો છે.^૭ ઇશ્વર-માર્ગદર્શક છે, સમસ્ત વિશ્વના મિત્ર છે અને માનવીની આધ્યાત્મિક મહત્વા-કાંક્ષાઓનું લક્ષ્ય છે.^૮ ભગવદ્ગીતા સિદ્ધાંતવાદ અને અસહિષ્ણુતાથી મુક્ત છે. એમાં કહેવામાં આવ્યું છે: 'મેં મારા માં પ્રપચન્તે તાંતર્યેન ભગમ્ભક્તમ્ મમ વત્સોનુવર્તન્તે મનુષ્યા પાથં સર્વશઃ'.^૯

૫ ભગવત ૫૨મ અધ્યાય—૧૧૮૧-૧૩

૮ ઇશ્વર-સંપ્રદાયસ્થાનકે મિયેરવેરિન આત્મા શુદ્ધ-તાંત્રિક અગ્રીક સિધ્ધિ. ૧

૯ ભગવદ્ગીતા-૪૧૧ (૮૧૨૫૫૨)

અર્થાત્ 'જેઓ મને જે રીતે ભગ્ને છે, હું પણ તેઓને તેવી જ રીતે ભજુ' છું. આ રહસ્યને ભણીને જ શુદ્ધિશાળી મનુષ્ય સધળે 'પ્રકારે મારા માર્ગનું' અનુસરણ કરે છે.'

પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિને માટે વિભિન્ન માર્ગોની સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. 'તાનત્રુત્તનવિદો મન્દાન્ત્રુત્તનવિજ વિચાલથેત્' અર્થાત્ 'સારી રીતે ન સમજનારા મૂરખાઓને સારી પેઠે સમજનારા જ્ઞાની પુરુષો વિચલિત ન કરે.' ૧૦ બ્રહ્મ-દેવવાદનો એમણે સ્વીકાર ન

કર્યો, પણ તેને છોડી દીધો.

મહાન આચાર્યોએ વિચિત્ર વિધિઓ વડે ઉપનિષદોનો વિકાસ કર્યો. શંકર તથા એમના અનુયાયીઓએ ઉપનિષદોના વ્યક્તિગત સંબંધોથી અતીત રૂપ પક્ષનું સમર્થન કર્યું, જ્યારે રામાનુજ, મધ્વ, વલ્લભ, નિમ્બાર્ક આદિ વૈષ્ણવ આચાર્યોએ ઉપનિષદો અને ભગવદ્ગીતાની ભાવ-ભક્તિ-પ્રકર પ્રવૃત્તિ પર ભાર દીધો.

૧૦ ભગવદ્ગીતા ૩:૨૬, ૩:૨૯ થાનુ જુઓ.

☆

દુખેર અલંકાર

તોમાર સોનાર થાલાય સાલજો આજ
દુખેર અલંકાર.
જનની ગો, માંધજો તોમાર
મહાર શુભાલાર.

અન્નસૂય પાયેર કાછે
માલાઢયે જડિયે આછે,
તોમાર છુકે ચોભા પામે આમાર
દુખેર અલંકાર.

ધન ધાન્ય તોમારિ ધન,
કી દોરજે તો કઓ.
દિતે આઓ તો દિયે આમાય,
નિતે આઓ તો લઓ.

દુઃખ આમાર ધરેર જિનસ,
ખાંદિ રતન ગુણ તો ચિનિસ—
તોર પ્રસાદ દિયે તારે કિનિસ,
એ મોર અલંકાર.

કવિશ્રુક ટાંગોર [ગીતાંજલિ] અનુ. મકરન્દ દવે

દુખનું ચગદું

દુખનાં જાંસુએ મારાં આજ સળધીસ
તારો સોનાથાળ.
માડી, શૂંચીસ તારાં
કંઠની મોતનમાળ.

આદિ સૂરજ ચરણે તારે
જાણે ભર્યાં ગજરા મારે,
મારાં દુખનું ચગદું જૂઠરો તારે
અંદનહાર રસાળ.

તારાં તે ધનધાનને માડી!
શું કરું હઈ કે? ?
હેતુ હોય તો દેજે નકર
લેતુ હોય તો લે?

દુખ તો મારા ધરની જાણસ,
મોંધું રતન ગુ' તો જાણુ છ—
જાએ માથડે કહું એને બહોરીસ
તેયે ગુ' હેતાળ.

ખેતરને શેઠ

‘શિવમકાશ’

‘સોરઠ ઝાંઘલ કું.’ ની સ્થિત ફેદટરીની ઇમારતનો નકશો (બુ ડ્રીન્ટ) મારા હાથમા આપતાં, એન્જિનિયર શ્રી પટેલે મને ભલામણ કરી: “વામનરાવે મને એ જ કહ્યું કે જૂનાગઢ જઈ સૌ પ્રથમ, વડીલ સદાશીવ ત્રિપાઠીને મળજો તેઓ આપણા નકશો જોશે એટલે ખ્યાલ તરત આવી જશે કે અલેસંગ દાનાજીના ખેતરની જમીન ન મળે તો કામ આગળ વધી શકે તેમ નથી. ખેતરનો ભાગ નકશામા આડી રેખાઓથી દર્શાવેલ છે.”

“વાત અટકી છે ક્યાં?” મેં સીધા પ્રશ્ન કર્યો.

“વામનરાવનું કહેણું એમ છે કે દાનાજીના અચાનક મૃત્યુએ આપણા કેંદ્રસને મૂંઝવણમાં નાખ્યો છે, એટલે આપ એકવાર આવીને જોઈ નાવ તો ટીક રહેશે. શેઠને કયા પૈસાનો તોડો છે? દાનાજીને મળવાના હતા તે આપને મળશે!”

પટેલનું સ્થન આડકતરી લાલચરૂપે હતું. નહીંતર પણ, વડીલને નેવેઘ આપ્યા સિવાય, કોઈ કેંદ્રસ થોડો જ લડવાનું હતું? બીજે જ ડિવિસે હું પટેલ સાથે ત્રેમપુરા જવા બિપડયો.

વર્ષાઋતુનું શ્રાવણી વચરેવ લખ્યું હોય અને ગિરનાર જેવી રમ્ય ગિરિમાળા, આખને ડારે તેવી લીલાતરી વટે આચ્છાદિત બની, માણેક ડારી પૂનમની શીતગ્રતા લહેરાવતી હોય અને તેને ફરતો ચકાવો લઈને ગાડી સરી જતી હોય, તો કોઈ કવિજન, આવી યુસાફરીનું અદકેરું મૂલ્ય કરે. પણ મારા વડીલ જીવકાને તો ખેતરની તકરાર પતાવવાનો સવાલ હતો. ફેસ્ટ ફાસના ડબ્બામા હું અને પટેલ બે

જ હતા.

ઘોડાપૂરની અઢીક ગતિ જેમ ગાડી દોડી જતી હતી. વરસાદની ઝીણી ઝરમર શરૂ થવાથી, કાચની બારી બંધ કરી, પવંતમાળાના પલટાતા દરથો ભોવામાં બીવખા ક્યારે આવ્યું અને ગયું તે પણ ખ્યાલમાં ન રહ્યું. શ્રી પટેલે એક વાર ટકોર કરી કે વર્ષાના આ મસ્ત. વાતાવરણમાં તો બધું યુસાફરી કર્યા જ કરીએ --- કર્યા જ કરીએ.

અમારા બન્નેના જઠરમાં દૂધપાકનો ભાર હતો, તેથી ઘેનની અસર થવા લાગી. ઘોડાક ઝોકા ખાઈ લીધાં, કલાક થયો હશે. અચાનક એન્જિનની ઉપરા ઉપર ‘બ્લીસલ’ થવાથી હું ઝબકીને બગી ગયો. શ્રી પટેલ ઘેનમાં જ હતા. ગાડીની ગતિ સાવ ધીમી પડી ગઈ હતી. કાચની બારી ઉઘાડી બહાર જોયું-વિસાવદરના પાદરમા પહોંચ્યા હતા, એ કે ફોટોશન દૂર હતું. એક ગાય, રેલવે લાઇન ઓળંગી, ઉત્તરમાંથી દક્ષિણ તરફ દોડી ગઈ. દઢાચ તેને બચાવવા જ ભલાહુકયના દુર્ઘવરે ગતિ ધીમી પાડી હશે.

સામેના ખેતરમા, મતુખ્યાકૃતિ જેવા ચાડિયાને જોઈ ગાય પાછી ફરી, અને ગાડીની સમાતર દોડવા લાગી માડું ધ્યાન વિદ્વષ્ટ જેવા લાગતા ચાડિયા ઉપર ચોંટ્યું. વેપભૂખા બનાવી હતી ને કાંઈ! આડના ફૂંદા ઉપર લાકડાની બે ડાળીના હાથ-મરેવ ટોરના માથાનું એ શિંગડા સહિતનું હાડકું-ઉપર લાલ કાળિયું. આસપાસના નયનમનોહર વાતાવરણમાં, અને પાકથી અગૂંપી રહેલી મોલાતમા આ ચાડિયા કોઈ રીતે બંધબેસતો ન હતો. છતાં, ત્યાં બિલો બિલો, એક ચક્રવર્તીની છટાથી

અને અદૃશ્ય સત્તાથી પશુ અને પંખીકાને તે ઠારી રહ્યો હતો! કેવું વિચિત્ર! આ આડિયાની શોધ કોણે કરી હશે?

શ્રી. રમાનાથ પટેલ સળવળ્યા. કાંઈક લાનમાં અધું? ઘેનમાં, આંખો અંધ રાખી તેઓ બોલ્યા: “વિસાવદર તો બધું આવી ગયું. પણ ને ગણેશ ગાડું લાવ્યો હોય તો સારી વાત છે. હવેના બે માઈલમાં, દૂધપાકડું? ઘેન જડ-મૂળથી ગયું સમજો!”

ગણેશ ગાડું લાવ્યો હતો. ટૂંઈનમાંથી ગાડામાં રથખાંતર કયું. ચોમાસાની ઋતુ—કીચડથી ભરેલો રસ્તો—જેમ તેમ કરતાં પાંચ વાગે પ્રેમપુરાં પહોંચ્યા.

ગેઠ વામનરાવે સાથે આવકાર આપ્યો. તેમનો કાચીનમાં વેપાર ચાલતો. મૂળ આ બાળુના. સ્વભાવે વેપારી એટલે વિચાર કયો કે ઘરઆંગણે, માંડવીનો મબલખ પાક આ પંથકના બધા જ ખેડૂતો, દૂર વેંચવા બધ છે, તો ને એમણે ભંડ કરી હોય તો ગામમાં જ ઠલવાય; અને પોતાના બહોળા કુટુંબમાંથી એકઠે નખીરા ધધે વળજે. ગામની બહાર પોતાની નાનકડી વાડી હતી; પણ બાલુવાળા દાનાજીનું ખેતર મળી બધ તો ફેકટરી માટે મોકળાશ થઈ બધ. દાનાજી કોઈ હિસાબે માનતો ન હતો. શામ દામ દંડ બધા જ ઉપાયો નાકામિયાળ નીવડયા હતા. વામનરાવે તો વળતર તરીકે દસ હજારની ડૂંડી એકવાર દાનાજીના હાથમાં મૂકી દીધી હતી. પણ તે પરત કરતાં, દાનાજીના અવાજમાં સ્પષ્ટ રણકો સાંભળો હતો.

‘એ નહીં’ બને, શેઠ. જમીન વેચું કે મારી મા વેચું—બે ય સરખું. દાનાજી જીવે છે ત્યાં સુધી એ નહીં બને!’

વામનરાવે દુનિયા એક હતી. તેમણે પોતાની વાડીમાં બાંધકામની શરૂઆત કરી દીધી. રમાનાથ પટેલ જેવા હેતુચિત્તર એન્જિ-

યરને અમદાવાદથી બોલાવ્યા હતા, વળી દાનાજીનો દીકરો અભેસંગ પોતાના પક્ષમાં હતો કેમકે તે પહેલેથી જ છેલખટાઉ હતો. સાઈકલ ઉપર શહેરમાં જઈ સિનેમા જોવાના તેનો મુખ્ય ધંધો હતો. ખિસ્સામાં સિગારેટનાં પાકીટનાં પાકીટ રાખતો. એટલે વામનરાવ ગેડના દસ હજાર રૂપિયા દાનોજીએ નકાર્યા તે જૂલ અભેસંગને ખુશી. એ વાતની શેઠને બહુ હતી.

એક દિવસ લાગ જોઈને, એવી સિદ્ધતથી દાનોજીનું કાસળ શેઠે કાઢી નાખ્યું કે સૌને થયું કે દાનોજીને તો કાળ ભરખી ગયો. હવે અભેસંગ સાથે વાટાઘાટ કરવામાં વાંધો નહોતો. આ બાલુ પોલિસ તપાસ આગળ ગઈ તેમ કોઈ બહુબેહુએ અભેસંગના કાનમાં મંત્ર કૂટી દીધા:

“અત્યારે લાગ છે. જમીનના પૈસા તો મળશે, પણ દાનોજીના મૃત્યુ સાથે ગેડનું નામ સંડોવાય તો વળી ચોર તકાકો પડશે. ભલે કોર્ટમાં જવું પડે.”

આવી પરિસ્થિતિ થઈત્યારે જ વામનરાવે, એન્જિનિયર પટેલ મારફત, વકીલ સદાશિવ ત્રિપાઠીને સંભાર્યા હતા! તેમણે મને સ્વસ્થતાથી વિગતો સમજાવતાં કહ્યું:

“દાનાજીનું મૃત્યુ છ મામ પહેલાં થયું. અડીથી એક જ ક્લાંગ ડર ઉતાવળી નરી છે, ત્યાં રાત્રે લાનવર પાણી પીવા આવે છે. કુદરતને કરવું—એક દિવસે રાત્રે દાનાજી ખેતરમાં સૂનેલો—ખીજે દિવસે સવારમાં તેની લાચ ચૂથેલી હાલતમાં નદી કિનારે મળી આવી. જંગલી બાનવરે ફાડી ખાધી હશે. તેના ખેતરની જમીન હેવા વાટાઘાટો ચાલુ જ હતી, એ અરસામા આ બન્યું.”

‘એના દીકરો અભેસંગ આમ તો ઠાંડ જેવો છે; પણ કાંઈક અદક પાંસળીના એને ચડાવે છે. તેણે એવી રજૂઆત કરી છે કે

આપણા પક્ષે દાનોજીનું ખૂન થયું છે અને લાશને ઈરાદાસર નદી તરફ ફેંકી દેવામાં આવી છે—જંગલી જનવર આવે છે તેનો લાભ લેવા.

“દાનોજી માટે મને પણ લાગી આવે છે. અભેસંગ આટલી હંદે હલકટ થગે એવું ધારેલું નહીં. પણ ખેટો જખ મારે છે—પુરાવો આપી શકે તેમ નથી. આપ આવ્યા છો એટલે અભેસંગના ખેતરની જગા જોઈ લેજો. નદી તરફ પણ જખ આવજો. ગણેશને હું કાલે મોકલીશ!”

તે આખી રાત મને ઊંઘ આપી નહીં. આ વિચિત્ર કેઈસની, મજબૂમાં ગડ બેસતી ન હતી. બીજો દિવસે સવારે ગણેશની સાથે હું ફરવા નીકળી પડ્યો. અભેસંગનું ખેતર જોયું. નદીની જગા જોઈ—જે ઠેકાણેથી દાનોજીની લાશ મળી આવી હતી. ખેતરને શેઠે એક આંબલીનું ઝાડ હતું અને તેના નિપર બેથાર લીલા રંગના લીસા લટકતા હતા, તેના તરફ આંગળી ચીંધી મેં ગણેશને પૂછ્યું:

“ત્યાં આગળ શું છે?”

“અરે જવા દો, સાંબ ઈ વાત. ખાલી ઝાડ નથી—રાતવરતનું ક્યારેક ચરિતર દેખા દે છે!”

“તમારે ગામમાં તો જૂતપલિત સાવ સસ્તાં, કેમ ખરુ ને?”

“એવું નથી, હો તરપાઠી સાંબ. વાત લાંબી છે, કોઈક દિ’ માંડીશ!”

જે દિવસ ત્યાં રોકાઈ, ઝીલ્લી ઝીળી વિગતો એકત્ર કરી, ત્રીજે દિવસે હું જૂનાઝઘ આવવા ત્યાંથી ગણેશના જ ગાડામાં નીકળ્યો. જોન્નિ-નિયર પટેલ તો ત્યાં જ રોકાઈ ગયા. કાઢવ-કીચડ પૂંદતું ગાડું ગામને પાદરે પહોંચ્યું દાનોજીનું ખેતર—નદીના કાંઠા—આંબલીનું ઝાડ દૃષ્ટિગોચર થયા. સમય કાઢવાના હેતુથી મેં વાત ઉપાડી:

‘ગણેશભાઈ, પેલી તમારા ચરિતરની વાત તો રહી જ ગઈ—આમત્રી જોઈને યાદ આવી!’

‘તમને મોટા માણસને એકદમ ગણે નહીં ઉતરે, હો સાંબ! વળી મોટાની વાતું ફરવી—એમાં કોઈ દિ’ અમે નંદવાઈ જઈએ!’

‘હવે મોટા-છોટાનું તો સાવ ભૂંસાઈ ગયું, ગણેશભાઈ. હવે તો પંચાયતીરાજ—તમારું રાજ આવે છે. આ દાનોજીની વાતું સંભળાય છે તે બધું ગપગોળા કે સાચું?’

‘સો ટકા સાચું, હો સાંબ! તમે તો મોટા વકીલ કેવાજો અને મારે બોલવું ખોટું, પણ દાનોજી, શેઠને મૂકવાનો નથી. મારા કાબરના સમ ખાઈને કહું છું શેઠે ભારે બૂંડું કામ કયું છે—દાનોજી યાવો નથી.’ એટલું કહી ગણેશે કાબરાનું પૂંછડું આમળ્યું. ગાડાની ગતિ વધી. વાઢળાં ઘેરાયેલાં હતાં—વાતાવરણમાં ઠંડીનો ચમકાર હતો. તમાકુની બૂટી ચક્રમમાં ભરીને, મને આપતાં, ગણેશે વિવેક કયો: ‘લ્યો, સાંબ, બેથાર પૂંટ તો ભરો—જૂનોગઢ મુખી ગરમાવો રે’શે!’ જવાબમાં મેં સિગારેટનું પાકીટ કાઢ્યું, અને વાત આમળ થવાની.

‘વામનરાવ જેવો ગેઠ આમાં સંડોવાય તે કાઈ ગણે ઉતરતું નથી!’

‘મને અણસુને સાણસામાં લ્યો છો, પણ ખોટું નહીં બોલું, હો તરપાઠી સાંબ! અમારે એકને તો ધરવી માને ઠેકાણે. દાનોજીને જમીન ગહું જ વહાલી. લોડીનું દીપેટીપું નીચાવીને કંચન બનાવી’તી. અને આ શેઠ ત્રણ સાલથી પાછળ પડેલાં. પણ દાનોજી એમ કાંઈ માને?’

‘એમાં એક સાલ આમમાંથી દીપું પણ ન વરસ્યું. આ બાજુ બળદની જોડી ખંડિત થઈ ગઈ—એક બળદ મરી ગયો. દાનોજીને માથે દેવું થઈ ગયું. લાગ જોઈને શેઠે દાણે

દાખ્યો-પણ દાનોજી હા પાડે? બીજો બળદ
લેવા ખાસા ત્રીસ વીંછુ ભેઈએ. બીજે વરસે,
વાવણી ટાલે કપાળે હાથ મેલીને દાનોજી
બેઠોતો, ત્યારે એની બાઈડીએ રંગ રાખ્યો-
બહુ સાકસ બલત બેરાંની હો સા'બ-
દાનોજીને કીધું:

“એમાં મૂંઝાધને શું બેઠા છો? હું કયાં
નથી? લાપરીતું આંધણુ કચારતું મૂકી દીધું
છે-ભૂરિયો મરી ગયો તે હાથ ભેડીને બેઠો
થોડું ચાલશે?” અને .... બેરીએ બળદતું
જેતરું લીધું, હો' સા'બ! શેઠ ફાટી આંખે
ભેઈ રહ્યા-શું થોડે?

‘પણ મારા વા'લાની લીલા અકળ છે.
કેઈ દિ' નેહી' અને તે વરસે વીજળી ત્રાટકી.
બળદ અને બેરી બે ય બડયું! નસીબ જ
ફૂટેલું ત્યાં માણસતું શું ચાલે? ઇ વખતે
દાનોજી કાંઈ થયો છો? આભુઆભુ વીસ ગાઉમાં
અરેરાટી બોલી ગઈ, સરકારે પણ દાનોજીને
મદદ કરી-પણ બેરી થોડી પાછી ભળે'છે?’

અર્ધે રસ્તે અમે પહોંચ્યા અને વરસાદના
એક હળવા ઝાપટાએ અમારી ખબર લીધી.
મેં છત્રી ઉઘાડીને આંધ્રી લીધી. કાબરો ભેરથી
ચાલવા લાગ્યો. ગભોરાને પ્રોત્સાહન આપવા
મેં કહ્યું:

‘તમે ભલે ભય્યા નથી-ગભોરાભાઈ-પણ
તમારી વાત સાંભળવામાં ભારે મજા આવે છે.
ચોપડિયુંમાં પણ આણું ચરસ નથી હોતું!’

‘તમે સા'બ હવે મરકરી માંડી છે હો!
અમારી નિ'દગી જ આમાં-ઉપર આશ અને
નીચે જેતર. ઉપરવાળો જે વીતાડે તે અમારે
મંજૂર-પછી વરસાદ પડે-વીજળી પડે કે
ફુકાળ પડે; જેણું અમારું નથીજ! પણ
દાનોજીને કુદરતના ઘા વસમા લાગ્યા. લગ-
ભગ ગાંડા જેવો યથ ગયેલો. અભેસંગ જેડના
દામમાં સાવ નકામે. આવી દયાજનક સ્થિતિમાં
વામનરાવ શેઠને યધું કે હવે દાનોજી જગીન

કાઢવા તૈયાર થાય-પણ એણે ચોખ્ખી ના
પાડી દીધી-દશ હજાર સુધી શેઠ તૈયાર હતા.
અભેસંગ અંદરખાનેથી શેઠ સાથે જ હતો.
પણ બાપની સામે પડમાં ઉતરે નહીં! પછી
શેઠે ન કરવાનો કામો કર્યો-બહારગામથી
બેચાર શુંડા બોલાવેલા. એક રાત્રે દાનોજી
જેતરમાં સૂતેલો તેને આટલાસો'તો ઉપાડ્યો;
નદી સુધી લઈ ગયા; રાતના કાળા અંધારામાં
દીળી નાખ્યો; લાશને બનવરે ચૂંધી નાખી-
એક દીપડો ત્યાં રોજ પાણી પીવા આવે ઇ જ
ટેમ સાચવ્યો.’

મારી વકીલની બુદ્ધિ ઉતાવળી થઈ ગઈ.

‘આ બનાવનો કેઈ સાક્ષી ખરો કે નહીં?’

‘હોવે, સા'બ! જેવો કઈ એવો સાક્ષી-
મરનારનો દીકરો અભેસંગ પોતે જ સાક્ષી-
હવે કહેવું છે કાંઈ?’

મારી આખ ફાટી રહી: ‘શું કહો છો?
બાપના જૂનનો દીકરો સાક્ષી?’

‘કળાજી છે, સા'બ! જુઓ પેલી આંખ-
લીતું ઝાડ આપણે જોયું ને તેની નીચે અભેસંગ
જિભો રહેલો. ગિરસામાં એ મોની પચાસ
નોટ શેઠે સરકારી દીધેલી!’

‘પણ દાનોજીનો જીવ આટલામાં જ ભમે
છે. કે'ક એને જેતરને શેઠે ભેઈ બલ છે-
જાણે જેતરનું રખોપું કરતો કેઈ ચાડિયો
ચારેકોર ફરી રહ્યો હોય અને સૌને ડરાવતો
હોય...’

બરચોમાસામાં મને શીત વળી ગયાં.
ગાડીમાંથી ભેયેલો ચાડિયો મને યાદ આવ્યો.
બે-ધડી એમ લાગ્યું પણ ખડું કે ત્રીમમાં,
વનવગડાની વચ્ચે નિજન એકાંતમાં વિદ્વપક
જેવા ચાડિયાને ભેવો એ શહેરી માણસનું
દામ નથી. વાતને વાળી લેતાં મેં કહ્યું:

- ‘તમે પણ ગજબ વાત કહી છો! આપણે
વિસાવદર પહોંચી ગયા તે ખબર પણ ન પડી!’
ગાડી આવવાનો સિગ્નલ પણ અપાર્થ ચૂક્યો

હતો. ગણેશ પાસેથી મને બરપૂર માહિતી મળી હતી. અથવા કહો અર્ધો ફેઈસ હું છતી ગયો હતો. એક દસ રૂપિયાની નોટ આપી તેને વળાવ્યો. જતાં જતાં તેણે કહ્યું :

‘હવે તો આપણે અવારનવાર મળશું, હો તરપાટી સા’બ!’

જવાબમાં હું હકાર હર્યો.

પછી તો ફેઈસ આપ્યો ત્યાં સુધીમાં વામ-નરાવ પણ બે-ચાર વાર જૂનાગઢ આવી ગયા. ગણેશ પણ અવારનવાર આવતો. જ્યારે કોટે ફેસલો આપ્યો ત્યારે હાનાછના સૂત્યને અકસ્માતમાં ખપાવ્યું-કેમ કે છુનનો ફેઈસ પુરવે રજૂ થઈ શક્યો નહીં. શેઠને ખબર પડી કે ચૂકાદો તેમના લાભમાં છે એટલે તરત જ અમેસંગને બોલાવ્યો અને બાપની બૂલ સુધારી લેવા શીખ આપી. તેને કયાં વાંધો હતો?

આ વાતને ભાગ્યે જ બે ચાર માસ થયા હશે ત્યાં મારા પર શેઠનો તાર આવ્યો.

‘કોચીન બર્ડ છુ’ : ફેક્ટરીની ચોજના પકતી મૂકી છે-પટેલ એન્જિનિયરને ખબર આપશો.’

મને બહુ જ નવાઈ લાગી. મેં તાબડ-તોબ પૂછતાછ કરી-બે ચાર પત્રો લખ્યા પણ શેઠનો કાંઈ જવાબ મળ્યો નહી. પટેલની પણ મારા પર અમદાવાદથી ફરિયાદ આવી કે શેઠ કેમ ચૂપ છે? ત્યારબાદ કામકાજમાં બીજા બે ચાર માસ નીકળી ગયા. વર્ષ પૂરું થવા આવેલું-આસો માસ ચાલતો હતો. અચાનક એક દિવસે ગણેશ બાજશના પોંકની ફાંટ બંદીને આવ્યો :

‘પોંક લાવ્યો છું, તરપાટી સા’બ!’

‘અરે પણ તમે અને શેઠ બધા કેમ ઊભી ગયા છો? કાંઈ કાગળનો જવાબ લખતા નથી-ગરજ સરી એટલે....’

‘તઈ સા’બ તમને ખબર નથી લાગતી!’

‘શેની ખબર? વચ્ચે શેઠનો એક તાર હતો કે હવે ફેક્ટરીનું માંડી વાળ્યું છે. મને તો ગઠ બેઠી નહીં!’

‘બડ ક્યાંથી બેસે, સા’બ?’ પોંકનું કાગળનું કાલવતાં ગણેશે કહ્યું. ‘પછી તો હમણાં આપણે મળ્યા જ નથી. પણ થયું એમ કે ફેરટના ચૂકાદા પછી અમેસંગે તો ખેતર શેઠને લખી દીધું, અને શેઠે સીધી પરથમ કાંટાળી વાઢ ખોડવા દાડિયા રાખી લીધા-કળબે બળવાન છે ને?’

‘પછી તો, ઝોલી વાત મેં તમને કરેલી એ યાદ છે ને, સા’બ? એક દિ’ની વાત છે, દાડિયા બપોરે આઈપીને કામે પાછા ચડ્યા ત્યાં તો ‘ઓ બાપ રે’ કરતા, કામ પડતું મૂકીને બાગ્યા. અગત્ય ઝોલતા વૈશાખના ધોમ તડકામાં, સાવ નાગા ખેતરની વચ્ચેવચ્ચ આડિયો બેઠેલો-સવારે તો ત્યાં કાંઈ નો’તું. બધા ચૂંચ્યા શેઠ પાસે અને દીધું :

‘અમે હવે ખેતરમાં કામ નહીં કરીએ, આપણાં ત્યાં તો દાનોછતું ભૂત રખોપું કરે છે!’ પરથમ તો શેઠે વાત હસી કાઢી. પછી કહે ચાલો હું તમારી સાથે આવું. ખેતરમાં જઈને જ્યાં પગ મેલ્યો કે કોણ બધું ક્યાંથી ગોઠવેલાથી તીરની જેમ ઘા છટ્યો-શેઠના કાન પાસેથી જ સરસર કરતો ગોળીની જેમ ગ્યો. ગામ આખામાં વાત ફેલાઈ ગઈ કે દાનોછના છવ ખેતરમાં બરાલો છે-શેઠનો છવ લેશે. બીજે જ દિવસે શેઠ તો કોચીન બેગા ચર્ચ ગયા. અને તાર તમને કરવાનો હતો તે પણ કો’કને સોંપતા ગયા.’

અત્યાર સુધી એક ધ્યાને હું સાંભળી રહ્યો હતો, અને મને નવાઈ લાગી હોય એવી અસર ટાળ્યા મેં કહ્યું :

‘ત્યારે મારી પામે તો આ વાત પહોંચી જ નથી!’

[જુઓ પાન ૧૫

માનવ-ક'યાણને માટે

શરીર-દાન

દો. કુસુમબહેન દેસાઈ

આંકે વરસ પરની વાત છે. અમેરિકામાં મિસિગન કોલેજની પ્રયોગશાળામાં ચાર વ્યક્તિઓ આરામથી, પગ લાના ઠરીને વ્હીરક્રીના પેગ પર પેગ ખાતી કરી રહી છે. બાણમાં જ પ્રોટેસ્ટર રાઉટ ટર્નર બેઠા છે. એક બાટથી ખાતી થઈ એટલે તેઓ બીજી બાટથી ધરે છે. નશામાં ચકચૂર આ ચારે વ્યક્તિઓ ખાસ મહત્વના વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો માટે એકત્રિત થઈ છે.

થોડો સમય પસાર થયા પછી લથડતી આવે આની, કોલેજના મેદાનમાં અમાઉથી જ બેબી રાખવામાં આવેલી ચાર મોટરોમાં એ ચારેય જથ્થુ ક્રાઈવરની સીટ પર બેસી ગયા. એ જિનનો ધન ધરે અવાજ શરૂ થયો કે તરત જ પાછળની સીટ પર બેઠેલા નીરિક્ષકોએ પોત-પોતાની નોટ પેન્સિલો સંભાળી લીધી અને ક્રાઈવરોની પ્રત્યેક ક્રિયાઓને વિધિપત્રક સિપિખદ કરવા લાગ્યા.

દારના નશામાં ચૂર મોટર ક્રાઈવરો પોતાની ગારી પર કેવો કેટલો કાબુ રાખી શકે છે એ મહત્વપૂર્ણ વિષયનું નીરિક્ષણ કરવાનો આ પ્રયોગનો હેતુ હતો. નીરિક્ષકો ને નિર્ણયો પર પહોંચ્યા તેનો આધાર બ્રહ્મને જ પાલન-મ્મનદારની આવન-જાવનના નિયમોમાં ફેરફાર કરનામાં આવ્યા અને દર વરસે મોટર-અકસ્માતોમાં થતી જનપ્રવારીની સંખ્યામાં અગાઉ કરતા મુકાબલે ધોળો જ થટાડો થયો.

* * *

કેટલાક વરસો અગાઉ તો માત્ર સસવા ઉદર-મુર ઉપર જ વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો કરવામાં આવતા હતા અને તેને જ પ્રયોગ લાબક માનવામાં આવતા. પરંતુ આ પ્રયોગોની ઉપયોગિતા ધણી જ સીમિત હતી. આધુનિક પ્રયોગો માટે તમામ સજ્જત જીવોમાં માણસને જ વધુ ઉપયોગી માનવાનું સિદ્ધ થયું છે.

અને તે કારણે જ વૈજ્ઞાનિકો માનવ-કલ્યાણ માટેના તમામ પ્રયોગો ખાતર આને એવી ઉદારચરિત વિશૂતિઓને શોધે છે કે જેના સ્વેચ્છાએ સઘળાં કષ્ટ અને શારીરિક પાતનાઓ સહન કરી શકે અને જરૂર ઉભી થતાં જાનને હોમી જીવ છોડતાં થ ન અવકાશ.

વરસો અગાઉ અમેરિકાના ત્રેવીસ તરુણોએ વાગવગાટ સાંક દિવસે સુધી એક સળમરીનમાં પૂરાઈ રહીને જલસ્થ સહનશીલતાનો એક નવો જ વિક્રમ સોધાવેલો. એ તરુણોના શેમાંચક અનુભવોનો આધાર લઈને વૈજ્ઞાનિકોએ નવી સુસજ્જ સળમરીની બનાવી વૈજ્ઞાનિકોને એ વાતની તો અગાઉથી જ જાણ હતી કે સ્વચ્છ હવાના અભાવને કારણે સળમરીન અવાવનારાઓનો ગ્રાણુ કષારિક-કષારિક સંકેતમાં સપડાઈ જાય છે, પરંતુ એમનું એ જ્ઞાન અનુમાન કોટીનું હતું, અનુભવજન્ય નહોતું. આ ત્રેવીસ ત્યાગવીરોના પ્રયોગને કારણે એમને જે અમૂલ્ય જાણ-કારી પ્રાપ્ત થઈ, તેનો લાભ લેવાથી આને હવે હજારો સૈનિકોના પ્રાણની રક્ષા કરી શકાય છે.

જેઘની માણસના દીર્ઘ જીવન પર શું અસર પડે છે એ જાગતનું વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રે વિશ્લેષણ કરવા માટે એક નિદા પ્રિમેષને કેટલીક એવી વ્યક્તિઓને પોતાના પ્રયોગમાં લીધી છે કે જેને ગંધમાં નસકોરા બોલાવતી ભેષ. આ વ્યક્તિઓ અચેતન અવસ્થામાં પોતાના નાસિકા ઉદો વડે જે ડોલાકલ મચાવતી હતી તે ડોલાકલ એક ટેબલ રેડોઈ પર અંકિત થતો જતો હતો. આ મોખને અતે નિદા-વિશેષક સંશોધક એ નિર્ભય પર આવ્યા કે વધુ નસકોરા બોલાવતી વ્યક્તિની ગંધ ગાદ સમજવા-માનવાની પ્રચલિત જન-ધારણા જૂની છે, પ્રાતિપૂર્ણ

છે— નિશબ્દ વિધનાર વ્યક્તિ નસોરો ભોલાવનારની 'તુલનામાં કયાએ વધુ ગાદી લીધેલા આનંદ અનુભવતી હોય છે.

* * *

એક અન્ય સંશોધકે, વારંવાર કાપવાથી વાળ જલદી વધે છે એ ધારણાને યોગી સાબિત કરવા વારંવાર અનેક સ્ત્રી પુરુષો ઉપર અભ્યાસ નિમગ્નિત પ્રયોગો કર્યા અને શેઝ બે વાર અઝો ચલાવ્યા પછી પશુ જે તે વ્યક્તિના વાળમાં અસાધારણ વૃદ્ધિ કે ક્ષતિ માલુમ પડી નહિ તેની નોંધ લીધી.

એમ તો, વિજ્ઞાનના પરિમિત હોયેલાં હજારો પરીક્ષણો એવાં હોય છે કે જે ન્યૂનતમ એકાદો દશ હજારમાં ભાગ પશુ બરાબર માપમાં દર્શાવી શકે છે. દાખલા તરીકે, એક વિદ્યુત યંત્રે તાપપત્રની મોટાઈના ૧/૧૦,૦૦૦ ઈંચના અંતરને રૂપૃદ રીતે દર્શાવી શકે છે. એક અન્ય વત્ર રાસાયણિક વિશ્લેષણમાં એટલું સફળદર્શી છે કે એક સો ગ્રેવન પાણીમાં ટીપુ સિરકા (અથવા તો અન્ય કોઈ પણ તેલજ) ની બારે સરળતા પૂરક જોધ કરી શકે છે.

* * *

પરંતુ સધળે જ મર્યાદા માપસંધી શ્રેષ્ઠ નથી. પ્રાચીનકિતના પ્રયોગોમાં માપસંધી નાંકે જ સૌથી વધુ અનનુભૂત અને પરીક્ષિત ધંત્ર છે અમેરિકાની 'રેડાન્ડર્ડ' એટર્સ કંપની' મા ઉચ્ચ વેળા ધરાવનારા કમ્પેરિંગ્સ છે, જેમને માત્ર ગ્રંથવાની કામગીરી માટે જ શેકવામાં આવ્યા છે. આ કંપની માટીના તેલમાથી કાઢવામાં આવેલા માવા જેવા એક પદાર્થમાંથી જુદા જુદા ખાચ પદાર્થો માટે ટાંકનાના કાગળો બનાવે છે. આ કમ્પેરિંગ્સ પ્રત્યેક કાગળને સુધીને તેમાં માટીતેની ગંધ છે કે કેમ તે પામી જાય છે.

ચિકિત્સા-શાસ્ત્રની ઉન્નતિને માટે જેટલા અધિક પ્રયોગો માનવીય પરીક્ષણોના પર કરવામાં આવ્યા છે, એટલા બીજા કોઈ ક્ષેત્રમાં કરવામાં આવ્યા નથી. પનામાં નહેરે 'મોદનારા મળદે' ન્યારે હજારોની સંખ્યામાં મેડેરિયામાં સપડાયા લાગ્યા ત્યારે જેટલાક નમુનોએ નીડરતા-પૂરક એ રોગના કોટલા પોતાના

શરીરમાં દાખલ કરાવ્યા અને ઉગ ન્યારની ધાનતા ધણી જ ધૈર્ય સાથે સહન કરી. અને આની મદદથી જ વૈજ્ઞાનિકો આ રોગજંતુએને પામી શક્યા અને તેનો સમૂળો નાશ કરવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા.

* * *

પહેલા વિશ્વયુદ્ધ વખતે અમેરિકાના દક્ષિણ ખાતેમાં 'પેપાયા' નામનો એક રોગ ફેલાઈ ગયો હતો. ડોક્ટરોને આ રોગનાં લક્ષણોનાં જ્ઞાન હતું, પરંતુ ઔષધનું કીક નિદાન કરવામાં તેઓ અસમર્થ હતા. રોગની લપકરતાનું અનુમાન તો એ વાતથી આવી શકશે કે, મોટા ભાગના રોગીઓ રોગનાં પ્રાથમિક લક્ષણો પ્રગટ થયા પછી તરત જ ગાંઠા થઈ જતા હતા, અને વિદ્યુતિની અવરથામાં જ તેઓનું મૃત્યુ નીપજતું. લાખો વ્યક્તિઓ આ રોગની શિકાર થઈ ચૂકી હતી. પરંતુ ચિકિત્સા-શિશ્ય પરીક્ષિત-ઔષધના અભાવે કિ કત્તેબમૂઢ બેઠા હતા. અતે 'જેકસન જેલ્ડ'ના જેટલાક કેરીઓએ એમની સહાયતા કરી. તેઓએ રોગશ્રેણી 'પેપાયા'ના કોટલા પોતાના શરીરમાં દાખલ કરાવરાવ્યા.

આખરે, અનેક પ્રયોગોને અંતે ડોક્ટરોને રોગના ઉદ્ભવ વિશે સ્વચ્છ માહિતી મળી ગઈ. પરંતુ એ દરમ્યાન પેના હતભાગી કેરીઓ ભયંકર વાતનાઓ સડી રહ્યા અને એમનાં ગાનો ગળી ગયાં! વિશ્વ-કલ્યાણની ઉચ્ચ જાવના આ ભોગેને પ્રેરણા ન આપત તો કોને ખબર છે કેટલી જીનહાની થાત!

જેટલાક માણસોએ તો સાહસિકતાના એવાં અધીકિક પ્રમાણે દીધાં છે કે જેના પર તરત વિશ્વાસ આવે કલ્પ પડે છે.

* * *

અમેરિકાના ગાદા જંગલોમાં ક્યૂરેરી નામની એક ટ્રેડી વનરપતિ મને છે, જેનો ત્યાના ગળ લોહા કોષ દવામાં ઉપયોગ કરતા હતા. અમેરિકાના ડોક્ટરોએ પશુ પશુઓના જેટલાક રોગો પર આ ગીઝને પ્રયોગ કર્યો અને તે ઘણી જ ઉપયોગી સિદ્ધ થઈ. ડોક્ટરોને વિશ્વાસ હતો કે ઉચિત માત્રામાં દેવામાં આવે તો આ ઘાનક ટ્રેડ પશુ અમૃતનું

કામ કરી શકે, પરંતુ આ ધારણાની પુષ્ટિ કરવી કઈ રીતે?

અતે, નેત્રારકાની ધરિપનાયમા પક્ષાઘાતથી ખીડિત એક રોગી આ પ્રયોગ માટે તૈયાર થયો. પ્રયોગ એટલે નક્ષત્ર થયો કે, આજે કચ્છરેરી ઝેરેયો સેકેશ રોગોની ચિકિત્સામા મજ્જનાપૂર્વક ઉપયોગ કરનામા આવે છે.

કેન્સરની ચિકિત્સામા રેડિયો મંચારિત કોનાલ્ટ ધાતુ ધીરે ઉપયોગી સિદ્ધિ અર્થ છે પણ કેટલાક રસો અગાઉ તેનો પ્રયોગ આવે છે એટલે સુખ સહજ કે સુગમ ન હોતો ને કોનાલ્ટ મિશ્રણ રુચ્યુ અમથી નધારે ખીને ધ્યાય પડી જન તો તે અશ જગી જન અને ધ્યારેક કાર્ક સન્નેરોમા રોગી મરી પશુ જન શ્રીમતી એના રોમટ્સ દુનિયાની પ્રથમ સ્ત્રી છે, જેમણે કેન્સરના લા મો રોગીઓના પાણુને ખાતર કોનાલ્ટ ચિકિત્સકોને ખોતાના શરીર ઉપર પ્રયોગ કરવા દેવાનો અનમર દીધો.

એ નાન આમી છે કે દરેક વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગમા માનવીની પરીક્ષણ યત્રોને એટલે મહાન આત્મહાન્ય કર્તે પડતો નથી નેટલે ઉપરના દશાતોમા થયો છે, પરંતુ પ્રતેક પ્રયોગ નિમદેહ કોષ ને કાર્ક દરિએ મહત્વનો હોય છે.

ને માત્રામનુ નીચેનું અગ શન્ય તાપમાન રેન્ડીક્રેડના પાણીમા રૂમેનુ રહે તો તેની ગતિઅમાલ પગ શા અમર પડે! આ પ્રશ્નો જવાબ શોધનામા ૫૧ ૧૨ થી આગળ.]

‘કયાથી આવે સાંખ? પણ પછી તો અભેસગે ખેતર મને જ ખેડવા નોખી લીધું તે આજ દિવસ લગણુ દાનોજી દેખાણુ નથી એના જીવની અવગતિ હશે પણ જેનું ખેતર અભેસગે પાણુ રાખ્યું’ કે બધી જ માયા સ કેવી લીધી.

‘માનો, ન માનો, તમારી કોરટના મોટા મોટા માનિસ્ટર ભડે છોડી મૂકે—પણ ઉપર વાળો મારો વાલો હાથમા ત્રાજવુ રાખીને બધો જ નિયા કરે છે—નહીતર તમે જ કો, સાંખ દાનોજીએ કયા વક્રીવ રાખ્યો’તો? વગર

વૈજ્ઞાનિકો ખાસો સમન મૂકાયેના ગ્લા હમણા જ કેમ્બ્રિજનુનિવર્સિટીના એ અધ્યાપકોએ નન વ્યક્તિઓ ઉપર આ પ્રયોગ કર્યો હતો અને તેઓ એ નિષ્કૃય પર પહોંચ્યા છે કે, ગરમમા રૂબ્યા પછી ને કોષ વ્યક્તિ અધિક અગ મચનન ન કરે તો શીતના પ્રભાવથી તે યુક્ત રહી શકે છે.

અમેરિકાની ‘જનરલ ઇનેક્ટિક કંપની’ના કાર્યકર્તા રિક હી માર્કેન હરેક પ્રકારના ધણાની યુરુતા અને લિપણુતા માપવામા પ્રસિદ્ધ છે સમુદ્રના ગર્ભમા હજારો ફૂટ ઉતરીને એમણે પાણીના દબાવના સાચા સરખા માપનો ખયાલ મેળવી લીધો છે અને આકાશમા ૪૦ હજાર ફૂટની ઊંચાઈ સુધી જીડીને એમણે હનાર્ડ જહાજ પર પડનારા વાયુમડળના દમાવની માળ પણ કાઢી છે.

પણ, સૌથી વધુ આશ્ચર્ય અમ્ભિ કરનાર ઉદાહરણુ તો સિકાગોના ડોક્ટર ગ્રેવડ કોરિટજનુ છે તેઓ અગિયાર કલાક સુધી અચેતનાવસ્થામા એક ટેલિ મેનના ચાલના પર આમાચીડિયાની જેમ જીવે માથે લટકતા જ રહ્યા આ વિચિત્ર પ્રયોગનો ઉદ્દેશ પણુ ઓછો વિચિત્ર નહોતો તેઓ આ પ્રયોગથી એ જણાવવા માગતા હતા કે અચેતન મનુષ્યને ને જીવે માથે લટકાવનામા આવે તો આ ક્રિયાની એની હૃદય ગતિ પર શી અસર પડી શકે છે?

[‘વી એનસ ઓફ વસ્કન’ મેગિસિન મા આવેલ લખાણના તરજુમાના આધારે]

વક્રીલે અદલ ઇનસાફ છે, મારો વાલીડો!

‘ઠીક ત્યારે રબ લઉં—તમારી સાથે દિલ મળી ગયું છે એટલે જ બોલાય છે, તરપાડી સાંખ! પણ હવે વર્ડનો પોક ખાવા તો તમારે ગ્રેમપુરા આવવું પડ્યો—દાનોજીને આત્મા પ્રસન્ન થયો’ એમ બોલતા ગણેગે વિદાય લીધી.

હું તેને જતો ભેઈ રહ્યો. તેના છેવટા શબ્દોના પડવા મારા કાનમા કયાંય સુધી ગૂંજી રહ્યા દાનોજીના આત્માને પ્રસન્ન કરવા, ગ્રેમપુરા જઈ તેના ખેતરમા જ વર્ડનો પોક ખાવા, મે મનોમન નિર્ભય કરી લીધો.

છે - 'નિશબ્દ' પંથનાર વ્યક્તિ નસોગા બોલાવનારની 'તુલનામાં' કયાંયે વધુ ગાદ લીધેલા આનંદ અનુભવતી હોય છે.

* * *

એક અન્ય સંશોધકે, વારંવાર કાપવાથી વાળ જસદી વધે છે એ ધારણાને ઝોટી સાબિત કરવા વારંવાર અનેક સ્ત્રી પુરુષો ઉપર અભ્યાસ નિયમિત પ્રયોગો કર્યા અને રોજ એ વાર અન્નને ચવાવ્યા પછી પશુ જે તે વ્યક્તિના વાળમાં અસાધારણ વૃદ્ધિ કે કસતા માફક પડી નહિ તેની નોંધ લીધી.

એમ તો, વિજ્ઞાનના પરિમિત ક્ષેત્રમાં હજારો પરીક્ષણો એવાં હોય છે કે જે -ન્યૂનતમ ઝોટીનો દશ હજારમો ભાગ પશુ બરાબર માપમાં દર્શાવી શકે છે. દાખલા તરીકે, એક વિદ્યુત યંત્ર તાંબાપત્રની મોટાઈના ૧/૧૦,૦૦૦ ઈંચના અંતરને રૂપદ રીતે દર્શાવી શકે છે. એક અન્ય યંત્ર રાસાયણિક વિશ્લેષણમાં એટલું ચક્ષુમંદશી છે કે એક સો એવન પાણીમાં ટીપું સિરકા (અથવા તો અન્ય કોઈ પણ તેજબ) ની ભારે સરળતા પૂર્વક શોધ કરી શકે છે.

* * *

પરંતુ સધળે જ મશીન માણસથી શ્રેષ્ઠ નથી. પ્રાણુશક્તિના પ્રયોગોમાં માણસનું નાક જ સૌથી વધુ અનનુભૂત અને પરીક્ષિત યંત્ર છે. અમેરિકાની 'રટાન્ડક' એઈલ કંપની' માં હિત્ત ચેન ધરાવનારા છ કર્મચારીઓ છે, જેમને માત્ર મુઘાની કામગીરી માટે જ રોકવામાં આવ્યા છે, આ કંપની માટીના તેમમાંથી કાઢવામાં આવેલા માવા જેવા એક પદાર્થ-માંથી જુદા જુદા ખાદ્ય પદાર્થો માટે ટાંકાના કાગળો બનાવે છે. આ કર્મચારીઓ અત્યેક કાગળને સુધીને તેમાં માટીતેવની ગંધ છે કે કેમ તે પાછી ભળે છે.

ચિકિત્સા શાસ્ત્રની ઉત્તમિને માટે જેટલા અધિક પ્રયોગો માનવીય પરીક્ષણ-યંત્રો પર કરવામાં આવ્યા છે, એટલા બીજા કોઈ ક્ષેત્રમાં કરવામાં આવ્યા નથી. પત્તામાં નહેર 'મોદનારા મજૂરો' ભયારે હજારોની સંખ્યામાં મેયેરિયામાં સપડાયા હાથના ત્યારે કેટલાક નવમુકોએ નીડરતા-પૂર્વક એ રોગના કીટાણુ ચોતાના

શરીરમાં દાખલ કરાવ્યા અને ઉપ નતરની યાતના કર્યા જ ધૈર્ય સાથે સહન કરી. અને આની મદદથી જ વૈજ્ઞાનિક આ રોગજનુએને પાછી શક્યા અને તેના સમૂળો નાશ કરવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શ-

* * *

પહેલા વિશ્વયુદ્ધ વખતે અમેરિકા પ્રાંતોમાં 'પેલાગ્રા' નામનો એક રોગ હતો. ડોક્ટરોને આ રોગનાં લક્ષણોનું પરંતુ ઔષધનું કંઈ નિદાન કરવામાં તેઓ હતા. રોગની ભયંકરતાનું અનુમાન તો એ આવી શકશે કે, મોટા ભાગના રોગીઓ રોગનાં પ્રાથમિક લક્ષણો પ્રગટ થયા પછી તરત જ ગાંઠ થઈ જતા હતા, અને વિદ્યુતિની અવરધમાં જ તેઓનું મૃત્યુ નીચજતું. લાખો વ્યક્તિઓ આ રોગની શિકાર થઈ ચૂકી હતી. પરંતુ ચિકિત્સા-વિશેષજ્ઞ પરીક્ષિત-ઔષધના અભાવે કિંતવ્યમૂલ એક હતા. અંતે 'નેકસન નેઇવ'ના કેટલાક કેરીઓએ એમની સલાયતા કરી. તેઓએ સ્વેચ્છાએ 'પેલાગ્રા'ના કીટાણુ ચોતાના શરીરમાં દાખલ કરાવરાવ્યા.

આખરે, અનેક પ્રયોગોને અંતે ડોક્ટરોને રોગના ઉદ્ભવ વિશે સાચી માહિતી મળી ગઈ. પરંતુ એ દરમ્યાન જેવા હાલમાં કેદીઓ ભયંકર યાતનાઓ, સડી રજા અને એમનાં ગાત્રો ગળ્યા ગયાં! નિશ્ચ-હત્યાણુની હિત્ત લાવના આ લોકોને પ્રેરણા ન આપત તો શેને ખબર છે કેટલી બળદાની થાત!

કેટલાક માણસોએ તો સાહસિકતાનાં એવાં અધીકિક પ્રમાણો દીધાં છે કે જેના પર તરત વિશ્વાસ કરવા કશું પડે છે.

* * *

અમેરિકાના ગાસા જંગલોમાં ક્યૂરેરી નામની એક ઝેરી વનસ્પતિ મળે છે, જેને ત્યાના મળ લોગ કાઢ દવામાં ઉપયોગ કરતા હતા. અમેરિકાના ડોક્ટરોએ પશુ પશુઓના કેટલાક રોગો પર આ ઔષ્ણને પ્રયોગ કર્યો અને તે ઘણી જ ઉપયોગી સિદ્ધ થઈ. ડોક્ટરોને વિશ્વાસ હતો કે ઉચિત માત્રામાં દેવામાં આવે તો આ ધાનક ઝેર પણ અચૂતનું

કામ કરી શકે, પરંતુ આ ધાગુણની પુષ્ટિ કરવી કઈ રીતે?

અતે, નેચારકાની ધર્મનાયમાં પશ્ચાદાતથી પાડિત એક રોગી આ પ્રયોગ માટે તૈયાર થયો. પ્રયોગ એટલો મફત થયો કે, આજે કયુરેરી એરનો સેક્રેટ રોગીની ચિકિત્સામાં મફતના પ્રેરક ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

કેન્સરની ચિકિત્સામાં રેડિયો-સંચારિત કોબાલ્ટ ધાતુ દીક દીક ઉપયોગી મિદ્ધ થઈ છે, પણ કેટલાક વરસો અગાઉ તેનો પ્રયોગ આજે છે એટલો સુવ્યવસ્થિત કે સુગમ ન હતો. જો કોબાલ્ટ કિરણો રુઝુઅંગથી વધારે ખીન્ને કયાંય પડી જાય તો તે અસર ગળી જાય અને ક્યારેક કોર્ષ સંભોગમાં રોગી મરી પણ જાય. શીમતી એના રેપિડિસ દુનિયાની પ્રથમ સ્ત્રી છે, જેમણે કેન્સરના લાખો રોગીઓના કલ્યાણને ખાતર કોબાલ્ટ ચિકિત્સાકોને પોતાના શરીર ઉપર પ્રયોગ કરવા દેવાનો અવમર દીધો.

એ વાન માચી છે કે દરેક વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગમાં માનવીય પરીક્ષણ-યંત્રોને એટલો મહાન આત્મત્યાગ કરવો પડતો નથી જેટલો ઉપરના દૃષ્ટાંતોમાં થયો છે, પરંતુ પ્રત્યેક પ્રયોગ, નિમ્નદેહ કોષ ને કોર્ષ દૃષ્ટિએ મહત્વનો હોય છે.

જો માધુમનુ નીચેનું અંગ શૂન્ય તાપમાન રેન્ડીગેડના પાણીમાં ડૂબેલું રહે તો તેની ગતિશક્તિ પર શી અસર પડે? આ પ્રશ્નો જવાબ મોધવામાં પાન ૧૨ થી આગળ]

‘કયાંથી આવે સાંબ? પણ પછી તો અભેસંગે ખેતર મને જ ખેડવા સોંપી દીધું’ તે આજ દિવસ લગભગ દાનોજી દેખાણો નથી. એના જીવની અવગતિ હશે પણ જેવું ખેતર અભેસંગે પાછું રાખ્યું કે બધી જ માયા સંકેલી લીધી.

‘માનો, ન માનો, તમારી કોરટના ચોટા ચોટા માન્ડિસ્ટર ભલે છોડી મૂકે-પણ ઉપર-વાળો મારો વા’લો હાથમાં ત્રાજવું રાખીને બધો જ નિર્ધોષ કરે છે-નહીં તર તમે જ કો, સાંબ દાનોજીએ કયાં વડીલ રાખ્યો’તો? વગર

વૈજ્ઞાનિકો ખાતરો સમય મુજામેલા રહ્યા. હમણાં જ કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીના બે અધ્યાપકોએ નવ વ્યક્તિઓ ઉપર આ પ્રયોગ કર્યો હતો અને તેઓ એ નિષ્કૃષ્ટ પર પહોંચ્યા છે કે, બરફમાં ડૂબ્યા પછી જો કોઈ વ્યક્તિ અધિક ઓગ-સંચયન ન કરે તો શીતના પ્રભાવથી તે મુકત રહી શકે છે.

અમેરિકાની - ‘જનરલ ઇલેક્ટ્રિક કંપની’ના કાર્યકર્તા ડિક ડી. માર્કિન હરેક પ્રકારના ધક્કાની યુરતા અને લિપ્તતા માપવામાં પ્રસિદ્ધ છે. સમુદ્રના ગર્ભમાં હજારો ફૂટ ઉતરીને એમણે પાણીના દબાવના સાચા-સરખા માપનો ખયાલ મેળવી લીધો છે અને આકાશમાં ૪૦ હજાર ફૂટની ઉંચાઈ સુધી જીડીને એમણે હવાઈ જહાજ પર પડનારા વાયુમંડળના દબાવની ભાળ પણ કાઢી છે.

પણ, સૌથી વધુ આશ્ચર્યચકિત કરનાર ઉદાહરણ તો શિકાગોના ડોક્ટર લોબડ કોરિટજનું છે. તેઓ અગિયાર કલાક સુધી અચેતનાવસ્થામાં એક રેલિફેશનના ચાંલકા પર આમાલ્પીડિયાની જેમ ગ્રીધે માથે ઘટકતા જ રહ્યા. આ વિચિત્ર પ્રયોગનો ઉદ્દેશ પણ એણે વિચિત્ર નહોતો. તેઓ આ પ્રયોગથી એ જણાવવા માગતા હતા કે અચેતન મનુષ્યને જો કોઈ માથે ઘટકાવવામાં આવે તો આ કિયાની એની હૃદયગતિ પર શી અસર પડી શકે છે?

[‘ધી બેનસ ઓફ વેસ્ટર્ન મિડિસિન’માં આવેલ લખાણના તરજુમાના આધારે]

‘વડીલે અહલ ઈનસાફ દે છે, મારો વાલીડો!

‘દીક ત્યારે રજા લઉં-તમારી સાથે દિલ મગી ગયું’ છે એટલે જ બોલાય છે, તરપાડી સાંબ! પણ હવે ઘઉંનો પોંક ખાવા તો તમારે ગ્રેમપુરા આવવું પડશે-દાનોજીને આત્મા પ્રસન્ન થશે.’ એમ બોલતાં ગણેશે વિદાય લીધી.

હું તેને જતો જોઈ રહ્યો. તેના છેલ્લા શબ્દોના પડકા મારા કાનમાં કયાંય સુધી ગૂંજી રહ્યા. દાનોજીના આત્માને પ્રસન્ન કરવા, ગ્રેમપુરા જઈ તેના ખેતરમાં જ ઘઉંનો પોંક ખાવા, મેં મનોમન નિષ્કૃષ્ટ કરી લીધી.

સાચદિલી

સંપાનનંદ

હજરત ઉમર સાહેબ મુસ્લમાનોના સરદાર હતા. એક દિવસે તેઓ યરીદમાં બેઠા બેઠા લોકોના ટંટા-અપડાનો નિકાસ કરી રહ્યા હતા. ત્યાં જ કોમના આગેવાનો એકઠા મળ્યા હતા. તે વખતે બે માણસો એક ખૂનસુરત છોકરાને પકડી લાવ્યા. છોકરા જુવાન હતા. પેલા બે જણાએ અરબ ગુલરી : સાહેબ! આ જુવાનીએ અમારા બાપને મારી નાખ્યા છે. અમારો ઈન્સાફ કરો.

ઉમર સાહેબે જુવાન તરફ નજર કરી : આ બેઢીની ફરિયાદ તે સાંભળી. હવે એ સંબંધી તારે કાંઈ કહેવાનું છે કે? શો ખુનાસો છે તારો? ઉમર સાહેબે જુવાન સામે ફરી ફરી તાકીને જોયા કહ્યું. જુવાને જવાબ આપ્યો : હા સાહેબ, મેં ખૂન કહ્યું છે. હું સાચે જ શુનેહગાર છું. અને તેથી મારું મન બહુ દુઃખાય છે.

ઉમર સાહેબે કહ્યું બારે છું તારો શુંહો કહ્યુંન કરે છે, તો પછી મારી ફરજ મારે આ કરવી રહી. મારે તારો જીન લેવા જઈનાહોને કુકમ કરવાનો છે. જુવાને વિનંતિ કરી : સાહેબ, કુકમ માનવામા મારે કશો જ વાધો નથી. પરંતુ એક દરખાસ્ત ચૂકું છું તે તરફ રહેમ કરો. મારો નાનો ભાઈ છે તે હજી બાળક છે. મારા બાપે તેને માટે મરતી વેગાએ થોડું સોનું મને સુપરત કહ્યું છે. મેં તે સોનું બોયમા ફાટી દીધું છે, ત્યારે મારો ભાઈ જુવાન થાય ત્યારે તે તેને સોપી દેવાનું છે. આ બેદ મારા સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નથી. માટે આપ મને ત્રણ દિવસની છૂટ આપો તો હું તે અનામત મારા ભાઈને સોપી આપુ અને પછી હાજર થઈ જઈ.

ઉમર સાહેબે ફરમાવ્યું : વીક, પચુ છું તારો જામીન આપ તો જઈ સકીશ જુવાને આ વાત સામળી. તે તો આમતેજ જોવા લાગ્યો. એ વખતે

ત્યાં મકમ : પેગંબર સાહેબના સામળીનો બેઠા હતા. તેઓ પૈશી તેની નજર અશુજર સાહેબ તરફ કરી. તેણે કહ્યું : આ માનવતા સાહેબ મારા જામીન પૈશી. ઉમર સાહેબે પૂછ્યું : કેમ, અશુજર! આ જુવાનના જામીન થાઓ છો કે? અશુજર સાહેબે જવાબ આપ્યો : હું જામીન થાઉં છું કે જુવાન ત્રીજે દિવસે હાજર થઈ જશે.

પછી તો ઉમર સાહેબે કુકમ ક્યો કે જુવાનને છોડી દે.

ત્રીજે દિવસ આવી પડેઆથો. ઉમર સાહેબ મસીદમાં પતાપો. ગામ આગેવાનો પચુ આવી પડેઆથા. અશુજર સાહેબ પચુ આગ્યા અને શુનેહગારની વાટ જોવા લાગ્યા. વખત મારેઆ પસાર થવા. પચુ શુનેહગારનો પતો નથી. લોકો અશુજર માટે શોક કરવા લાગ્યા તે આકુળ બાકુળ થવા લાગ્યા. ત્યારે બેઠા ફરિયાદીઓએ આગળ વધીને પૂછ્યું : સાહેબ! શુનેહગાર ક્યા છે? તેને અડીયા હાજર કરો. અશુજર સાહેબે મજબૂતાથી જવાબ આપ્યો : જો પૂરા ત્રણ દિવસ પીરી જશે અને શુનેહગાર નહી આવે, તો તેને બદલે હું મારો જીન આપીશ.

ઉમર સાહેબ સાવધાન થઈ ગયા તેઓ બોલ્યા : જો અશુજર! જો શુનેહગાર નહિ આવે તો અવખત, કાયદાનો કુકમ તમને લાય થવા વિના રહેશે નહિ આ સાંભળીને લોકો ચિંતાગુર થઈ ગયા. કેટલાકની આજોગાંથી આશુ નીકળી આગ્યા. આખરે લોકોએ ફરિયાદીને વીનઆ કે તમે ખુનનો બદલો ખુન લેવાને બદલે પૈસા લઇને સતેજ ચાલો. પચુ તેઓ એકના બે ન થયા. તેઓ કહે. અમે તો ખુનનો બદલો ખુન જ ચાહીએ છીએ.

સભા આખી બારે મોટા વીમાસજુમાં ગરકાન થઈ ગઈ. પચુ, એટવામા જ પેનો જુવાન અપરાધી

પરસેવે રેગ્ગેમ દોડતો દોડતો આવી પહોંચ્યો. તેને શ્વાસ ચડ્યો હતો. તે આવતાં જ ઉમર સાહેબની હજીરમાં હાજર થયો ને સલામ કરી અરજ કરી કે : હું ખુદાનો અહેસાન અદા કરું છું કે હું વખતસર આવી પહોંચ્યો. મેં મારા ભાઈને સોનું આપી દીધું છે અને તેને લાણીવવા તથા કેળવણી આપવા મામાને મુકરર કર્યો છે. હું દોડતો આવ્યો, તો મેં વાર ઘઈ ઘઈ, મારા જમીનને ઈજા ન થાય તે મારે જોવાનું હતું. એમ કહી જુવાન આગળ વધ્યો અને અણુજરનો હાથ ચૂમ્યો.

પછી તે કહેવા લાગ્યો કે : સાહેબો! મારો અને આ સાહેબનો આ પહેલો પરિચય હતો. પરંતુ એમણે એવું ઉમદા પરાપકારીપણું દેખાડ્યું છે કે તેઓ અગમવાના જમીન તત્કાલ થયા. એ સાંભળી અણુજરે કહ્યું : વાત સાચી છે કે આ જુવાનને હું પીછાનતો ન હતો. પછી ત્યારે ભરસામાં તેણે મારા પર વિશ્વાસ મઠ્યો ત્યારે તેને નિરાશ કરી શક્યો નહિ. તેના ચહેરા ઉપરથી જ મને લાગ્યું કે તે નેક છે, વાવદો પૂરો કર્યો. તેથી હું જમીન થયો.

આ બનાવ જોઈ વાદીઓને દયા આવી. તેઓ કહેવા લાગ્યા : ઉમર સાહેબ! અમે ખુન માફ કરી દીધું છે. હજર જાણે આવા સાચરિશના આદર્શીથી આવો યુનો શાથી થયો હશે.

✽

હજરત જોસુય આજમ નામે એક મોટા મહાત્મા થઈ ગયા. મુસલમાનોમાં તેઓ એક મોટા પવિત્ર સાધુ ગણાય છે. તેઓ મીઠાનના રહેવાસી હતા. નાનપણથી જોમને વિદ્યાનો શોખ.

એક દિવસે પોતાની બાને તેમણે કહ્યું : અમા! મને બગદાદ શહેર જઈ પૂરી વિદ્યાનો ઈલમ શીખી આવવાની પરવાનગી આપો. બગદાદ તે સમયે વિદ્યાનું ધામ. વેપાર-ઉદ્યોગ-હજરનું મથક. વળી તે અજ્ઞાતી અનીશઓની રાજધાનીનું શહેર. બગદાદનો વૈભવ તો કાંઈ જોર હતો.

માતા પોતાના પુત્રનું વિદ્યા બળી મૂન જોઈને રાજ રાજ થઈ ઘઈ. તેણે તો ઊકારાને તૈયાર કરી

બગદાદ બહુવા મોકલ્યો. સાથે ખરચી માટે ચાળીસ અશરદીઓ, દીકરાના કુકતામાં બગલ તળે સંભાળથી સીવી આપી કે જરૂરને પ્રસંગે કામ આવે. ઊકારાને વિદાય આપતા આશિષ આપી અને શીખ દીધી કે : જા, બેટા, મેં તને ખુદાતાલને સોંપ્યો છે. જોઈ હંમેશા સાચું બોલજે, ને ખુદાનો ડર રાખજે.

હજરત જોસુય આજમ તો નીકળી પડ્યા. ચાવતા ચાલતા એક કોઠવા સાથે થઈ ગયા. રસ્તે હમદાન શહેર આવ્યું. હમદાન આગળથી પસાર થતાં ત્યાં જ સાઈ જુદાડુએ એક કાફલાને ઘેર્યો ને કુમરો કર્યો. તમામ સરસામાન લૂંટી લીધા. હજરત તો જનામાનો લીલા લીલા આ બધું જોતા હતા.

એટલામાં એક જુદાડુ તેમની પાસે આવ્યો અને બોલ્યો : ઊકારા, તારી પાને તો કાઈ જોમમ નથી ને! હોય તો જતાવ. ત્યારે હજરત સાહેબે તો સર-જતાથી જવાન આપ્યો : હા, મારી કને ચાળીસ અશરદીઓ છે. જુદાડુ તો આવ્યો થઈ થયો. પૂછવા લાગ્યો : ક્યાં છે? હજરત સાહેબ કહે : મારા કુકતામાં બગલ તળે સીવી છે.

ઊકારા કદાચ મારી મરફરી કરતો હશે એમ માનીને તે જુદાડુ તો ચાલતો થયો. ત્યાં થોડીવારમાં બીજો જુદાડુ આવ્યો. તેની પૂછના જવાબમાં પછુ હજરતે પેલાની જોમ જ જવાબ આપ્યા. ત્યારે તે જુદાડુ તેમને પોતાના સરદાર પાસે લઈ ગયો. અને બધી વાતથી વાકેફ કર્યો. સરદારે કુકમ કર્યો : જોઈએ, એની બગલામાંથી અશરદીઓ કાઢો. તે પ્રમાણે તજ-વીજ કરતાં જ બગલામાંથી ચગતી ચાળીસ અશરદીઓ નીકળી આવી.

સરદાર તાજૂબ થઈ બોલ્યો : ઊકારા, 'તુ' તો અજબ વિચિત્ર જણાવ છે, તે તો જોરસોડોને પ તારો છૂપો માવ જતાવી દીધો. આ તે કેવું કહેવાય! ત્યારે હજરત બોલ્યા : મારી બાએ મને કહ્યું છે કે સાચું બોલવું ને ખુદાનો ડર રાખવો. મેં મારી માની શીખનો અમલ કર્યો છે. બીજું કાંઈ નહિ.

જુદાડુ મરદારના ચનમાં આ વાતની જાણી અંસર થઈ. તેને પોતાના કરોડોનો પારાવાર પરનાવો થયો. તેણે લૂંટણનું કામ ઊઠા દીધું.

કરીએ છીએ. તમારા શિષ્યો કેમ ઉપવાસ નથી કરતા ?

ઉત્તર : અને જિસસે કહ્યું : ‘જ્યાં સુધી વર-
રાત્ર મંડપમાં હોય ત્યાં સુધી કન્યાપક્ષ વિલાપ
કરી શકે ? પરંતુ એવા દિવસો પણ આવશે
જ્યાં વરરાત્રને બોલાવી લેવાશે. પછી, તેઓ
અવશ્ય ઉપવાસ કરશે.’

કેઈ માણસ એવો નહિ નીકળે જે જૂનાં
હુગડાને નવું ધીગડું મારે; કેમ કે તેમ કરવાથી
ઢાંકવાને માટે તે ઊઘાડું કરશે વળી આથી
ચીરા કે ખાપો બિલટો વધુસશે.

વળી, હોકા નવાં મધ-આસવને જૂના
શીશામાં નહિ રેડે. તેમ કરવા જતાં કાચમાં
તરડ પ્રકશે, મધ-આસવ ઢોળાશે, અને કૂંપાના
કટકા થશે. આથી હોકા નવા મધ-આસવને
નવા શીશામાં રેડશે જેથી બંને સચવાય.

આરામનો દિવસ (સાબાથ) હોકા માટે
બનાવ્યો છે. હોકાને સાબાથ માટે નથી
સરજ્યાં. માટે પ્રભુનો પુત્ર (ઈસુ) સાબાથનો પણ
સ્વામી છે.

જે કેઈ રાત્રમાં પરસ્પર વિખવાદ જાળે
તો તે રાત્ર ટકી શકે નહિ. તેમ જ જે કેઈ
ઘરમાં પરસ્પર કલેશ જાળે તો તે ઘર પણ
નબી શકે નહિ.

રાત્રને રાજભાગ આપો અને રાત્રને રામનું
દીધેલું ધરો.

દીનહુણિયાં તમારી આસપાસ કાયમ વીંટ-
ળાયેલાં હોય છે. આથી જ્યાં તમને ઈચ્છા
થાય ત્યાં તેમનું ભણું કરી શકો છો. પરંતુ
હું તમારી આસપાસ કાયમ રહેતો નથી.

એવા લેખ લખાયા છે કે મનુષ્ય એકલી
રોટી થકી જ જીવતો નથી પરંતુ પ્રભુના પ્રત્યેક
શબ્દને આધારે જીવે છે.

તારા સ્વામી પરમાત્માની તું પૂજા કરજે.
એકલા તેમની જ સેવા કરજે. તારા સ્વામી
પ્રભુને તું પ્રલોભનો ધરવા નહિ જતો.

આંધળો આંધળાને શી રીતે દોરે ? બંને
લેખા જ ખાડામાં પડે ને ?

એવી કોઈ ગુસ્સાવાત નથી જે પ્રકટ નહિ
થાય. એવી કોઈ સંનાદેલી ચીજ નથી જેની
ભણ કે બહેરાત નહિ થાય.

હજી ઉપર હાથ રાખ્યા પછી પાછું વાળીને
જોનાર ધણી પ્રભુના રાજને પાત્ર નથી.

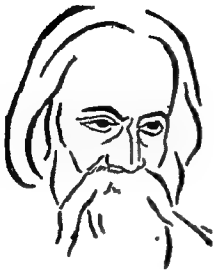
જે મારા સાથમાં નથી તેને મારો સામા-
વાળો બહુજે; જે મારા સાથમાં બીજીતો નથી
તે વેર છે એમ બહુજે.

અવગતિયા જીવેના વળગાડ દૂર થયા
પછીથી દરદી એખી કોરી જમીન ઉપર આલે
છે અને આરામ ઈચ્છે છે. ચાતાનો કેઈ સાથી
નથી એમ જોઈ તે કહે છે : હું જ્યાંથી નીકળ્યો
તે મારે ઘેર જ હવે પહોંચવા માશું છું.’

ઝીલ્લી ઝીલ્લી બાળંતોમાં વફાદાર રહે છે તે
મોટા મામલામાં પણ વફાદાર જ હોય છે. તુલ્ય
વસ્તુઓમાં અન્યાય કરે છે તે મોટાં પ્રકરણોમાં
પણ અન્યાયી જ રહે છે.

જિસસે તેમને બોલાવીને કહ્યું : ‘નાનાં
બાળકોને મારી પાસે આવવા દેજો. તેમને
રોકશો મા. પ્રભુનું રાજ્ય એવાં લોભકાંતું
જ છે.’

તમને સત્યવચન સંભળાવું છું કે નાનાં
બાળકોની જેમ (સરળતાથી) જેઓને પ્રભુનાં
રાજ્યનો વિશ્વાસ નથી તેઓનો તેમાં પ્રવેશ
પણ નથી.

નેવેદ્ય

રશી-દત્તાત્રય ઠાકુર

અનુભવ નગીનદાસ પાંચેબા

૩૧

હે વિન્ધમોહન નાથ, તારા ભુવનમાં હું મુગ્ધ
સમો કરું છું પ્રશાન્ત, આનંદધન, અનન્ત
આકાશ મારી દૃષ્ટિને સ્પર્શે છે, સરદના મધ્યાહ્ન
સમયે પૂર્ણ સુવર્ણ ઉન્નિવાસ મારી શિરામાં
પ્રવેશ કરીને લોહી સાથે આત્મ આવેશને
મેળવી દે છે

બધા મને ભોળવે છે. તારા સંસાર વિચિત્ર
ભાષાઓ દ્વારા મને સડાવે છે અને હંસાવે છે,
તારા સૌ સીપુરુષો કેટલીય વેદનાઓના બધનથી
વાસનાના આકર્ષણથી મને ગમે તેમ તાણી નાખ
છે એ મારું મુગ્ધ મન હું ધીણાની પેઠે તારા
ખોળામાં અર્પણ કરું છું-તેનાં શતશત મોહ
તત્ત્વ ઉપર આધાર કરીને હે નાથ, તારું વિચિત્ર
સંગીત જગાવ

૩૨

કાલે રાતે, નિર્જન શય્યામાં એકલો બેઘીને,
હું મારા મત જીવનની કેટલીય વાતોનો વિચાર
કરતો હતો એવામાં મેં સાબળું કંઈ તું મારા
મનને કહે છે—

“અરે મસ્ત, અરે મુગ્ધ અરે જ્ઞાનભૂતા તે
તારાં બધા બારણા ખુલ્લા રાખ્યા હતા, તારા
એ ખુલ્લા ઘરમાં આ સચર સંસારના બધા

છાયા પ્રકાશ, બધી ભૂત, બધી ધૂન, બધા હું બંધોક, બધું
બહુ બૂરું અને બધા ગીત બધા સાથે વિન્ધે પ્રવેશ કર્યો હતો
તેની સાથે તારી પુલ્કની બારીમાંથી અજ્ઞાતપણે અસખ્ય વાર
હું ઊભરી આવ્યો હતો

બારણા બંધ કરીને જો તું મારું નામ જપતો હોત તો હું કયે
રસ્તે તારા ચિત્તમાં દાખલ થાત!”

હે નાથ, ત્યારે મેં કશી જ તૈયારી કરી નહોતી. વિશ્વના સહુ માનવો ભોગા, હે વિશ્વરાજન, તમે પણ અજ્ઞાત રીતે હસતા હસતા મારા અંતરમાં કેટકેટલે શુભ દિવસે આવતા. કેટલીક ક્ષણો ઉપર તમે અસીમની છાપ મારી ગયા છો. આજે જો તમારા હસ્તાક્ષર વાળી ક્ષણોને ઉપાડી લઈને જોઈ છું તો તે કેટલાય ક્ષણિક અને તુચ્છ સુખદુઃખની આસપાસ વીંટળાઈને કેટકેટલી પૂજા ભોગી સ્મૃતિમાં વીખરાઈને પડી છે!

હે નાથ, પૂજના ઢગલાલયું તે માડું કીડાગૃહ જોઈને તમે અવગતપૂર્વક પાછા ન ચાલ્યા ગયા. રમત દરમ્યાન રહી રહીને જે પગલાં સાંભળ્યાં હતાં તે જ આજે વિશ્વસંગીતની સાથે સૂર્ય-ચંદ્રમાં ગાજતાં સાંભળું છું.

૩૪

તું કોઈને દૂર કરતો નથી. તને જેમ જેમ હૃદય અને મન અર્પણ કરતો જાઉં છું તેમ તેમ સૌને પ્રાણમાં લેવા માટે સ્થાન યતું જાય છે. વિદેશ જ્યાં આંગણેથી કોઈને પણ અપમાનપૂર્વક હાંકી ઠાઠે છે, ત્યાં તું પણ તેની સાથે ચાલ્યો જાય છે. જ્યાં અહંકાર હુદ્રજનનો તિરસ્કાર કરીને ખારણાં ખંધ કરી દે છે, ત્યાંથી તું પાછો જાય છે. ચિત્તના ખૂણામાં જોડી જોડી ઈર્ષ્યા તપાવેલા સળિયા વડે તારા જ આસનમાં છિદ્રો પાડે છે. જ્યાં સૌ કોઈને સહેલાઈથી પોતપોતાનું સ્થાન મળી રહે છે, ત્યાં તું રહે છે. જ્યારે હુદ્ર રાજ આવે છે ત્યારે સેવક જીંચે સાદે પોકારીને કહે છે: “હઠી જાઓ, બધા આઘા જાઓ.” મહારાજ, તું જ્યારે આવે છે ત્યારે સાચોસાચ આપું જગત તારી પાછળ પાછળ આવે છે.

૩૫

કાલ મિત્રો સાથે હાસ્ય-પરિહાસમાં ગીતમાં અને ચર્ચામાં અરધી રાત વીતી ગઈ. આનંદના ઉભંગરોનો થાક લઈને જ્યારે નિર્જન ઘરમાં પાછો આવ્યો અને અંધારા આંગણમાં બેસી રહ્યો ત્યારે તપેલા અને થાકેલા શરીર ઉપર શીતળ વાયુએ સ્નેહભર્યો હાથ ફેરવ્યો અને ક્ષણમાં અચળ લોહીમાં શાંતિ આણી દીધી.

દીવા પુગાઈ ગયા છે એવી ખાલી નાટકશાળાની પેઠે ક્ષણમાં માન ફેલાઈ ગયું અને હૃદય શાંત થઈ ગયું. બીંચે નજર કરીને જોયું; ક્ષણમાં માડું ચિત્ત અસીમ રજનીને પાર કરીને નક્ષત્રલોકમાં જઈને બેસ્યું.

તે જ ક્ષણે મેં જોયું કે અગે તારા શાંત મહેલના અનંત પ્રાંગણમાં અકુટિત મનથી રમી રહ્યા હતા.

એક દિવસે પ્રજાત સમયે એક અસુદીન જાળા કમળ-પત્રમાં ફૂલદાર લઈને મારી પાસે આવી. દાર તો મેં ગળામાં પકેરી લીધા અને આંખોમાં આંસુ ભરીને અધઘરમાં બેનેલી બાલિકાને કહ્યું: ‘તું પણ મારા ફૂલદાર સમાન જ છે બાલા, એ પણ પોતાના રૂપથી અમળી છે અને તું પણ તારી સોન્દર્ય સુવાસથી અગાન.’

—રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

રાજમહિષીનું સ્વપ્ન

ખટ્ટા-૬ રસેલ

સમ્રાટ સોલોમનનો સાક્ષાત્કાર કર્યા પછી યીજાની રાજમહિષી એક ઉત્તમવયસનું ગદબા ઉપર આરંધ થઈને પોતાના પ્રધાનામાત્યની સાથે દૂર-દૂર સુધી ફેલાયેલા મરુરથળને પાર કરી રહી હતી.

પ્રધાનામાત્ય એક રાખોડી રંગના ખચ્ચર પર સવાર હતા અને વિનમ્રતાની પ્રતિમૂર્તિ બનીને રાજમહિષીની પાછળ પાછળ જઈ રહ્યા હતા. રહે જ પાછળ નજર ફેંકીને રાજમહિષીએ કહ્યું: 'સમ્રાટ સોલોમનના આમિત ધનરાશિનું અનુમાન કોઈ કાઢી શકે ખરું કે, મંત્રી! એમની વિદ્યા, સાંસારિક અનુભવ અને ભુદિમત્તા અનુપમેય છે.'

પછી તિરસ્કારની મુદ્રા ધારણ કરીને મંત્રીને બચબીન કરતી બોલી: 'જેટલી ભુદિમત્તા સમ્રાટના એક મામૂલી આકરમા છે, એથી શતાશ પછુ જો તમારા સંપૂર્ણ મરિતકર્માં હોત તો રાજનમાં કપારે ૫ પછુ અરાજકતા ન ફેલાવા પામત...

'અને, કુશળ શાસક નહિ સમ્રાટ સોલોમન કામ્યરચનામા ૫ સિદ્ધહસ્ત છે. મારાં સૌદમ્યની પ્રશસ્તિમાં એમણે કેટલાં સરસ શબ્દો ગૂંથ્યા છે એ તમે કેમ કરીને સમજી શકો! એના બીતને પ્રત્યેક શબ્દ મારી મનવીજ્ઞાના તારે તારને ઝંકૂત કરી ગયો છે. એની કવિતાનું સરહ માધુર્ય, ભવકારપણું શબ્દચયન અને અનુદી કલ્પના એવાં તો ગોઠક છે કે શબ્દોની સોમિત પરિધિ એને બોધવાને કેવળ અશક્ત જ છે.

'શાસન-કાર્યનું ગંભીર ઉત્તરદાવિત અને રાજ-ધાની પાખાં ફરવાને વિવશ કરી રહ્યું છે, પણ આ મધુર મિલનની સ્મૃતિ અને સમ્રાટની સૌમ્ય આકૃતિ યાવજીવન જૂઠી રાકીશ નહિ.....સમસ્ત દુનિયામાં કેવળ તેઓ જ મારા પ્રજુષ-રાશિના સુયોગ્ય અધિકારી છે.'

પ્રધાનામાત્યે પોતાની રાજ્યમહિતનું પ્રમાણ દેવાને સમ્રાટ સોલોમનને આક્રિચન ઠેરવવાનો પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ રાજમહિષીની દષ્ટિ વિપરીત દિશામાંથી આવી રહેલા એક બિશુક પર હતી-મંત્રીના શબ્દો એમના કાને અચકાઈને પાછા વળ્યા.

નજીક આવીને તેણે સાધિકાર સ્વરે બિશુકને પરિચય માગ્યો. પેલાએ ઉત્તર આપ્યો: 'મહારાણીજી! મારું નામ છે 'શૈતાન' અને હું સ્વર્ગનો સ્વામી છું. હું અંતર્યામી છું અને આપના હૃદયત વિચારાનું અને પૃથુ જ્ઞાન છે. મારા મલિન વસ્ત્રોથી આપને વિશ્વાસ નહિ બેસે, પણ સોલોમન મારા ધનિકે ગિન છે.

'સમ્રાટ પોતાના જીવનનાં પ્રત્યેક સ્વરૂપથી આપને પરિચિત કરી દીધાં છે, પરંતુ અગર એ સંભયી આપને હજી પણ કોઈ જિજ્ઞાસા હોય તો હું તેનું સમુચિત સમાધાન કરી શકીશ.'

રાજમહિષી બિશુકની સર્વોચ્ચતાથી એટલાં તો પ્રભાવિત થયાં કે એમણે તેને મંત્રીનું વાદન આરંધ થવાને આપી દીધું. આ અસંગત વ્યવહારથી કૃપિત થયેલો મંત્રી પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો અને રાજમહિષી તથા પેલા આત્મ-શૂ સ્વર્ગના સ્વામીની વાતો સાંભળવા લાગ્યા.

રાજમહિષીએ કહ્યું: 'બદ્ પુરુષ! તમે સમ્રાટના સહચર છો. તમે એમની સાથે કેવળ રાજ કાર્ય અને શાસન પ્રમુખ વિષે જ વાતોલાપ કર્યો હશે, પરંતુ જે એમની સાથે કેટલીક દુનિયાદારીની વાતો પણ કરી છે, જેમ કે નારીબળતિ અને એનું સૌદમ્ય! મારા ખ્યાલ એવો છે કે આ વિષયમાં ૫ એમની જાણકારી અગ્રાધ છે.

'એમણે મારાં અપ્રતિમ સૌદમ્યની કેટલી કાવ્ય-મય સરાહના કરી હતી, અને અત્યારે ૫ તે મારી પેઠે

આદત હૃદયને શાંતિ મળી છે. તમારા પ્રત્યેક શબ્દમાં સહાનુભૂતિ જણાવવાની પ્રતિજ્ઞા છે. હું તમારી સ્વર્ગ-પુરીની છતાં ભેદને તે ભેદને ધન્ય હું, આજળ આવી જાઓ અને મારું દર્શાવો.

કુટિલતાપૂર્ણ મંદ દારૂમાં વિશ્વાસને છૂપાવતો શેતાન આજળ ખરો.

અંધારપૂર્ણ અને ખાડા-ખેવાળા રસ્તા ઉપર યજ્ઞને તેઓ એક પર્વત-શ્રેણી પર પહોંચી ગયા. આ શ્રેણી આદિમ-કાળથી એક અતલ, અનંત, વિકરાળ અને નરકસદૃશ ગુફાનું પ્રવેશદ્વાર હતું.

આ પ્રવેશદ્વાર વારં વારં પહોંચીને, સળગતી મશાલ હાથમાં ઝલીને, શેતાન ડેટલા ચે તંગ, ઘેરઘેર, જુલમૂલામળીપૂર્ણ માર્ગો પર યજ્ઞને મહારાણીને એક વિશાળ ઝોરડામાં લઈ આવ્યો. તેની રત્ન જડિત બીંતો રાત્રે પણ મધ્યાહ્નના સૂર્ય પેઠે દીપ્તિમાન હતી. ઝોરડામાં તથા સૌંદર્યથી સિંહાસને પંક્તિબદ્ધ રખેલું હતું.

‘આ તો મારું સાધારણ સભા-ભવન છે.’ શેતાને કહ્યું, ‘મારું આમેદ મહાલય તો આથી જરા આગળ છે!’

આમેદ મહાલયની સાજ-સજ્જત, રત્નાલંકૃત દીપમાલિકા અને સાતસો જે સુવર્ણ-અથિત સિંહાસન ભેદને મહારાણી રત્ન યજ્ઞ ગયાં. આ જ વિશેષ સિંહાસને કોના માટે છે? એમને પ્રશ્ન કર્યો. શેતાને ઉત્તર આપ્યો: ‘આપના અને મારા માટે.’

‘અને, ચેપા સાતસો સુવર્ણમંડિત સિંહાસન? મહારાણીએ પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો. શેતાને લાખરવાહીથી ઉત્તર આપ્યો: ‘ચોડીવારમાં જ આપ સ્વયં જોવા પામશો.’

એટલામાં કોઈના પદ-ધ્વનિથી મહારાણીનું આંખ સ્વર્ણ-સિંહાસન નજરે આકર્ષિત થયું, એટલા પર દેવે સોલોમનની પટરાણી બેઠી હતી. જય અને આશા-મિશ્રિત સ્વરમાં એમણે શેતાન પ્રત્યે જિજ્ઞાસા વ્યક્ત કરી: ‘સોલોમનની પટરાણીનું આ જાનનમાં શું કામ છે?’ દૂર અદ્વૈત સાથે શેતાને કહ્યું ‘જે

સમયે હું આપને પ્રેમપાશમાં બાંધવા માટે આ અધિકારીનાં કવિત સુખની પ્રશંસા કરી રહ્યો હતો, એ જ વખતે હું આ લાસીભોળા સ્ત્રી પર મારી કુટિલ જાળ ફેલાવી રહ્યો હતો. જ્ઞેયુ? આપની જેમ આ રૂપવર્જિતા પણ મારી મધુવિષ્ત શબ્દજાળમાં ફેટી સડેલાછથી ફસાઈ ગઈ છે!’

એક એક કરીને તમામ સુવર્ણ-સિંહાસનો પર સત્રાટ સોલોમનની સાતસો રાણીઓ શોભના લાગી. રોષ-મંડિત સિંહાસન પણ ખાલી ન રહ્યાં. સોલોમનની ઉપ-પત્નીઓ પોતાનાં સૌંદર્યકણ વિખેરતી મહાલયમાં પ્રવેશી અને એ સિંહાસનો પર એક એક કરીને બેસી ગઈ.

શેતાનના મિથ્યા વચનો પર વિશ્વાસ રાખીને મહારાણીએ પુરુષ-જાતિની નીચતાનું આ બીજું પ્રમાણ જણ્યું હતું. કોઈથી દાત પીસીને એમણે શેતાનને આદેશ આપ્યો: ‘અને તારી અને તારા આ જ્ઞાતકીય રથાનની ધૂમ્રા ઘટ રહી છે. જલદી અહીંથી નીકળવાનો રસ્તો દર્શાવ.’

શેતાને પહેલાં તો ગળાંના સાથે અદ્વૈત કહ્યું, પછી અવગત પ્રદર્શિત કરતો બોલ્યો: ‘આપની નિષ્પત્તિના માર્ગ અવરુદ્ધ થઈ ચૂક્યો છે. દેવે આ નરકમાં જ આપે મારી પટરાણી બનીને આપનું સાડું ચે આધુન્ય વ્યતીત કરવાનું છે. પરંતુ યાદ રાખજો-આ સુવર્ણ-સિંહાસન ઉપર કેવળ આપનો જ યાવનજીવન અધિકાર રહી શકશે નહીં. જે દિવસે આપથી કોઈ એક સુંદર આ મહાલયમાં પદાર્પણ કરશે, એ દિવસે આપને આ સિંહાસનથી વચિત કરી દેવામાં આવશે.’

આ શબ્દોના આધાતથી રાજમંદિપીનું આક્રોશ પૂર્ણ હૃદય હાહાકાર કરી ઊઠ્યું અને ગમરાટમાં જ લોધ બેઠી ગઈ. તપથી વ્યાલપ્રદેશ પર સ્વેદ-નિર્દય અમથી રહ્યા હતા.

જાણુમાં જ ચેલા સ્વેદા પ્રધાનામાત્રે વિનમ્રતાથી લળી લળીને પૂછ્યું: ‘આપે શું અત્યારે કોઈ દરખાસ્ત કરી?’ કહ્યું.

સૂક્ષ્મ વિવેકશક્તિ

૬૬૬ દોશી

ઝોગણીસસો ચોવીસનો જમાનો.

દેશમાં અંગ્રેજોનું જોરદાર રાજ્ય ચાલે. બાપુએ અધારનવાર દેશના જુદા જુદા પક્ષવાળા-ઝોને કહેવાનું ચાલુ જ રાખેલું કે પક્ષીયતાના તથા રાજકારણના ઝેર છોડીને પ્રજાને રચનાત્મક કાર્યનો રંગ બતાવો, પક્ષ છોડો, વિધાયક કાર્ય સંભાળો. આ વખતે કેમિસની અંદર પણ જુદા જુદા દળ પડી ગયા હતા. એકબીજા પોતાની શુટબંધી ઊભી કરવામાં ચક્રવર હતા, ચેઇન્ડ્રીસ અને નોચેઇન્ડ્રીસ એવા બે ભાગ મહારાષ્ટ્રની પ્રાંતિય સમિતિમાં પણ પડ્યા હતા.

શંકરરાવજી બાપુમાં ભક્તિ પરોવી પક્ષ છોડીને રચનાત્મક કામ અંગે તૈયાર થઈ ગયા હતા. ખાદી એ વખતે આજન્મ જેવી બડી બડી રોશનીદાર અને આકર્ષમાળવાળી ઇમારતોમાં અને હવેલીઓમાં નહીં પણ કાર્યકર્તાના અંગે પોઠલામાં વિંટાએલી હતી. ખાદી પ્રાર્થાત્મક અવસ્થામાં પોતાના સ્વતંત્રતામાં પ્રકાશી રહી હતી અને તે ય કો'કના બાપનું રાજ્ય હતું છતાં.

બાપુનો ખાદીપ્રચાર અંગે વર્ધાથી ભેલગાંવ સુધીનો એક પ્રવાસ કાર્યક્રમ ગોઠવાયો હતો. ઠેરઠેર બાપુની સલાઓ જામી હતી, લોકો ખૂબ જીડમાં લેગા થતા હતા, જોરદાર સ્વાગતો હૃદયના એવા મળતા.

બાપુના પ્રવાસની પૂરેપૂરી વ્યવસ્થા શંકર રાવજીએ તથા તેમના સાથીદારોએ માથે લીધી હતી.

મોટા માણસોની સાથે રહેવું એમાં પણ જામરી આવડત નેહએ છે. બાપુ પાસે ભણા ભણા લાયકાત અને હોશિયારીવાળા હાંફી જતા અરે ભુમેદીને ભાગી જતા, ટકતા નહીં. આહું

આકરું હતું ગાંધીજી સાથે રહેવાનું.

આકોલાથી કાર્યક્રમ પૂરો કરી બાપુની મંડળી સ્ટેશન પહોંચી. આકોલામાં સભા હેમખેમ પાર પાડીને શંકરરાવજી પણ નિસ્તર લઇને સ્ટેશનને બાપુ અગાઉ પહોંચી ગયા. રાતનો સમય. ૧૦ વાગવા આવ્યા હતા. ગાડીને ખૂબ સમય હતો. બધા સૂઈ જવા માટે જગ્યા ચોધતા હતા. સહુ માનતા જ હતા કે બાપુ પણ આવીને સૂઈ જશે, રાતના વળી બીજું શું કરશે?

બાપુ પણ સ્ટેશનને આવી ગયા. સારો, સાફ 'વેઈટિંગ રૂમ' શંકરરાવજીએ બાપુને બતાવી દીધો, ગાડી મોટેથી આવવાની એ પણ જણાવી જ દીધું, પણ આ ભતતને વાલિયો વ્યવહારનો પણ વાલિયો જ નીકળ્યો.

“લાવો માડું ફક્તર કયાં છે? લાવો ભેઉં, થોડું લખી નાખું.”

શંકરરાવજી શું જવાબ આપે? બધો જ સામાન પાછળ હતો પોતે નિસ્તરા જ લઇને સ્ટેશનને આવી ગયા હતા અને અન્ય સામાન ભાર પાછળથી આવે એવી વ્યવસ્થા કરતા આવેલા, પણ હજી સુધી આવ્યો નહીં. બાપુએ કપડો બહુ આપ્યો અને સમય બરબાદ જવાનું હુખ વ્યક્ત કર્યું.

આવો ખાદી સમય, ફાલતુ સમય પણ બાપુ જવા નહોતા હતા. શરીર પાસેથી જ્યાં સુધી, જેટલે સુધી, દિવસ હોય કે રાત્રિ પણ થઈ શકે એટલું કામ કરતા-લેતા રહેતા. અને ઝીણામાં ઝીણી બાળતોનું બરાબર ધ્યાન રાખતા. અહિં'શ એમના લેખમાં એ વાત વૃમરી માર્યા કરતી કે મને લાગે રૂપિયા કામ ચલાવવા માટે

આપનારી પ્રબળ ભૂખમરમાં સળટે છે. જીવનનું આયોજન, જાગરુકતા અને કુનેહચક્રિતવાળા કાર્યકરો જ આ પ્રબળમાં કાંઈક કરી શકે, માત્ર ભાવનાવાળાથી કાંઈ નહીં થાય.

બાપુના દિલ્હીમાં ઉપવાસ ચાલતા હતા. હિંદુ - મુસ્લિમ અંધડાના અનુસંધાનમાં.

શંકરરાવ દેવની ભરજીવાની ચાલે.

સાંપ્રતિક ભાવનાવાળા જુદા જુદા નાગરિકોએ દિલ્હીના એક થિયેટરમાં ઉપવાસ સંબંધી સભા રાખવા નક્કી કર્યું. દિવસ નક્કી થયો. મરાઠર સવારના આઠ વાગ્યે સભા નક્કી રખાઈ, આગલે દિવસે જાહેરાત થઈ ગઈ.

સવાર પડયું. શંકરરાવજી એના બીજા બે મિત્રો સાથે દિલ્હીની કડકડતી ટાઢમાં ઉપડયા થિયેટર તરફ. થિયેટરમાં પ્રવેશ્યા પણ માઈના પાન ગળી આગળ

“મહાત્મન!” રાજકર્મચારીઓએ પરમ આદર સાથે કહ્યું: “બેગમ સાહેબાએ પોતાના પતિ-શુજરાતના સુલતાન-ને પોતાના વશમાં આજીવાને વાસ્તે વશીકરણ કવચ માગ્યું. આપે જ એક કાગળ પર મત્ર લખી આપ્યો. એ મંત્રનું તાવીજ કરીને બેગમ સાહેબે તે પહેરી લીધું. બસ, ત્યારથી જ સુલતાન સાહેબ સાવ બદલી ગયા. હવે તેઓ બેગમની એકે ચ વાત ટાળતા નથી. આ કારણે બેગમે આ નજીવી લેટ આપની સેવામાં....”

દાદાજી મંત્રની વાત સાંભળી દંગ થઈ ગયા. વચ્ચે જ તેમણે પૂછ્યું: “બેડ, લાવો, બેડ” તો અરે તે તાવીજ.

તાવીજ ખોલીને તેમાં જતનપૂર્વક રાએલો વશીકરણ મંત્ર એમણે કાઢી લીધો. ખોલીને બેધું તો, અંદર લખ્યું હતું:

ટામણ-ટૂમણ હે સખી
દર મત કહી દેાય.

પૂત એક પણ માટી ત્યાં હાજર નહોતો. આઠ તો વાગી ચૂક્યા હતા. સભા થઈ થઈ, જવી બેઠતી હતી. નહોતો કોઈ વક્તા, નહોતી કોઈ ભીડ, નહોતો ધસારો, નહોતો કોઈ ગાંધીના ભારતનો નાગરિક ત્યાં પોતાના બાપની વેદનાને પેશ કરવા માટે. ધુધવાંતા-દદને કોઈ દવા નહોતી, કોઈ જ નહોતું, એક છેટેથી બીજે છેટે સુધી નજર નાખીને શંકરરાવે તથા એના મિત્રોએ બેધું-એક ખુણામાં કોઈ એક વ્યક્તિ બેઠી હોઈ તેણે જણાવ્યું. જઈને બેધું તો એની બિસાંટ બેઠી હતી. કોઈ જ આવુંયું નહોતું, પણ લેડી એની બિસાંટ આવી ગયાં, હતા. પોતાનો લખવાનો સામાન એક થેલીમાં હતો. બેઠાં બેઠાં તેઓ લખી રહ્યાં હતાં.

ગાંધીના આશ્રમમાં એની બિસાંટ રહ્યા છે કે કેમ તે જાણર નથી, પણ, સમયનો ઉપયોગ કેમ કરાય તે એમને આવડ્યું હતું.

પ્રેમ-ભર સેવા કર
આપહિ પતિ વશ હોાય.

કોઈ પણ કામમાં, ક્યારે પણ ટાળવાની વાત ન કરો નકામે વિરોધ ન દર્શાવો. પ્રેમ-પૂર્વક સેવા કર્યા કરો. આટલું કરો, તમારા પતિ જરૂર તમારા વશમાં આવી જશે.

દાદાજીને યાદદાસ્ત તાજી થઈ. દોઢ વરસ પહેલાં પેલી સ્ત્રીને ચાર પંક્તિ લખી આપી હતી અને કહ્યું હતું કે આને અનુરૂપ તારું જીવન બનાવ. તે આ જ. તે સ્ત્રીએ આને વશીકરણ મત્ર માની લીધેલો. તાવીજના રૂપમાં એને પહેરવાથી તેની મનોકામના પૂર્ણ પણે થઈ ચૂકી હતી અને આથી જ પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરવા પેલી સ્ત્રીએ આ લેટ સોગાદ મોકલી હતી.

સંત દાદાજીએ શુજરાતની બેગમને જે ‘વશીકરણ’ આપ્યું હતું તેથી મોટું વશીકરણ બીજું એકે ચ નથી.

(નાવાઈ દિવિમોદન સેન લિખિત એક પ્રસંગનો સંલેખ)

સૌથી મહાન વરીકરણ

સેવા

સ્થિતિસ્થાન નિગ્ધાઈ

સેંકડો વરસો પહેલાની વાત છે. દાદા ભગતને ઘેર એક મુસલમાન સ્ત્રી આવી ચડી. તેના પતિ શુભરાતના મહાપ્રતાપી સુલતાન હતા. એક દિવસ એવો ચ હતો કે જ્યારે સુલતાન પોતાની બેગમ ઉપર ચારે હાથ રાખતા, તેની એકે એક વાત માનતા. પણ હવે તો તેઓ તેની એક વાત તો શું અસરે ચ સાંભળવા શી નહોતા. આ હુઆઈથી ત્રામીને તો બેગમ સંત દાદા પાસે આવી હતી. તેણે માથું નમાવ્યું ને કરગરીને પ્રાર્થના કરી: “મને એક એવું વરીકરણ કવચ આપો કે જેથી મારા પતિ મારા વશમાં આવી જાય, સદા ચ મારા જ વશમાં રહે.”

સંત દાદાના હોઠ પ્રેમસ્થિતથી મરડી ઉઠ્યા. તેણે બેગમ સાહેબાને અત્યંત નમ્ર શબ્દોમાં સમજાવ્યું કે પોતે કોઈ કવચ કે તાવીજ આપતા નથી. જાદુ-ચમત્કારમાં એમને મુદ્દલ વિશ્વાસ નથી. તેમણે બેગમને કહ્યું: “કોઈને વશ કરવાનો એક જ રસ્તો છે. તમે નાની મોટી વાત છાંડીને સુલતાનની સેવામાં લાગી જાઓ. જો તમારી સેવા સાચી હશે-પ્રેમ પવિત્ર હશે-તો તો એક દિવસે જરૂર સુલતાન પોતાની બૂલ સમજી જશે. યાદ રાખો, આથી વધુ મોટું વરીકરણ બીજું કોઈ નથી.”

પણ બેગમ માની નહિ. તેણે ખૂબ ખૂબ અનુનય-વિનય કર્યો. કવચ લીધા વિના જવા તે તૈયારજ નહોતી. આખરે દાદાજીએ એક કાગળની ચળરખી પર ચાર લીટી લખી નાખી અને બેગમને આપી: “આને તમારા જીવનમાં અપનાવો, તમારી મનોકામના પૂર્ણ થશે.” બેગમ સંતોષ થઈને પાકી ચાકીમહેલમાં પહોંચી ગઈ.

આ વાત ને દોઢ વરસ વીતી ગયું. દાદાજીને આ ઘટનાનો ખ્યાલ સુદાં ન રહ્યો. આશ્રમવાસીઓ ચ આ પ્રસંગ બૂલી ગયા. પણ એક દિવસે હજી તો પૂરો સૂરજ પણ ઊઠ્યો નથી ત્યારે અચાનક જ કેટલા ચ ઊંટ, ઘોડા, બળદ વગેરે દાદાજીના આશ્રમે આવી પહોંચ્યા. તેમની પીઠ ઉપર મોટી મોટી પેટીઓ લાદેલી હતી. સાથે આવેલા માણસોએ કહ્યું કે, શુભરાતની બેગમનો આદેશ છે કે આ બધી ચીજો સંત દાદાના ચરણમાં રજૂ કરી દેવી.

આશ્રમવાસીઓ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. “દાદાજી તો સંન્યાસી માણસ છે તેમને વળી આ વિલાસ-સામગ્રીની શી જરૂર? .... શા વાસ્તે આ બધું બેગમે મોકલ્યું?”

જવાબમાં રાજકર્મચારીઓ બોલ્યા: “બેગમ સાહેબાને દાદાજીએ વરીકરણ કવચ આપ્યું હતું. તેથી જ તેમને પૂર્ણ લાભ પ્રાપ્ત થયો છે. તે કારણે જ બેગમ સાહેબાએ આ બધું પોતાની શ્રદ્ધા બંધન કરવા મોકલ્યું છે.”

“વરીકરણ કવચ?” આશ્રમવાસીઓનું આશ્ચર્ય વધી ગયું. “વરીકરણ-કવચ ને તે ચ વળી દાદાજીનું? ... પણ દાદાજી તો જાદુ-ચમત્કારમાં માને છે જ કયાં?” બધા પીમાસણમાં પડી ગયા. સૌ પહોંચી ગયા દાદાજી પાસે, અને બધી વાત સંભળાવી.

સાંભળીને દાદાજી ખુદ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. તરત જ તેઓ રાજકર્મચારી પાસે પહોંચી ગયા. “લાઈ, મેં તો કોઈ વરીકરણ કવચ લીધું નથી.... હું મંત્ર-તંત્રની સાધના કરતો ચ નથી.”

[જીજ્ઞાસુ પાનું ૨૬

વિનોબાની દૃષ્ટાંતકથાઓ

ફળત્યાગનો આદર્શ

પુ'ડલીકનું ચરિત્ર ફળત્યાગનો જીંટો આદર્શ ખતાવે છે. પુ'ડલીક માળાપની સેવા કરતો હતો. એ સેવાથી પ્રસન્ન થઈ પાંડુરંગ તેને મળવાને દોડી આવ્યા, પણ પાંડુરંગને છદે ચડીને હાથમાંથી સેવા પડતી મૂકવાને તેણે ઇન્કાર કર્યો. આ માળાપની સેવા તેની જાડી અતરની મમતાવાળી ઇશ્વરભક્તિ હતી. કોઈક દીકરા બીજને લૂંટીને માળાપને સુખસગવડ લાવી આપતો હશે; અથવા કોઈ દેશસેવક બીજ દેશોનો દ્રોહ કરીને સ્વદેશની ચડતી કરવા ધારતો હશે; પણ એ બંનેની એ ભક્તિ નહિ કલ્પાય, આસક્તિ કહેવાશે. પુ'ડલીક એવી આસક્તિમાં ફસાયો નહોતો. ઇશ્વરની ભૂતિ સામે આવી જીભ રહી પણ પરમેશ્વર તેવડો હતો કે? એ ફળનું દર્શન થયું તે પહેલાં અદિ ખાલી મડકું હતી કે? પુ'ડલીકે ઇશ્વરને કહ્યું; 'હે ભગવાન, તું સાક્ષાત ઇશ્વર અને મળવાને સામે ચાલીને આવ્યો છે તે હું સમજું છું. પરંતુ હું પણ સિદ્ધાંતમાં માનવાવાળો છું. તું એકલો જ ઇશ્વર છે એ વાત મને મંજૂર નથી. તું પણ ઇશ્વર છે ને આ મારા માળાપ પણ મારે સાડુ ઇશ્વર છે. એમની સેવામાં હું છું તે વખતે તારા તરફ ધ્યાન આપી શકતો નથી માટે તું મને માફ કરજે.' આમ કહી પાંડુરંગને જિભા રહેવાને તેણે એક ઇંટ આગળ સરકાવી અને પોતાના સેવાકાર્યમાં મગ્ન થઈ ગયો. તુકારામ કીતુક અને વિનોદમાં કહે છે: 'અમારા પ્રેમથી કેવો ફાટયો છો! ખુદ વિઠ્ઠલને પણ જિભો રાખ્યો! અને ધણ પણ કેવો કે પાછું ફરીને. જ્યાં વગર તેને જિભા રહેવાને પાછળ ઇંટ ફેંકી!'

લક્ષ્મી સ્વયંવર

મને લક્ષ્મીની વાત યાદ આવે છે. તેનો સ્વયંવર રચાયો. બધા દેવો અને દાનવો તેને વરવાની આશાએ આવીને એકઠા મળ્યા હતા. લક્ષ્મીએ પસંદગીની શરત બહાર કરી નહોતી. સભામંડપમાં આવીને તેણે કહ્યું; 'જેને મારી ઇચ્છા નહિ હોય તેને હું વરમાળ પહેરાવવાની છું.' પેલા તો બધા તેને મેળવવાની લાલચના માયો આવેલા. પછી લક્ષ્મી ઇચ્છા વગરનો વર શોધતી શોધતી નીકળી. શેષનાગ પર શાંત સૂતેલી ભગવાન વિષ્ણુની મૂર્તિ તેણે જોઈ વિષ્ણુના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી. હજી અત્યાર સુધી તે તેના ચરણ આંપતી બેઠી છે. ન માગે તેની રમી થાય દામી. એ તો ખરી ખૂબી છે. કર્મની દિવ્યતા

કર્મ જ્ઞાનને ચેતાવનારી આંધ છે. કર્મમાં વિકર્મ રેડવાથી કર્મ દિવ્ય દેખાવા માંડે છે. મા દીકરાની પીઠ પર હાથ ફેરવે છે. એક વાંસો અને તે વાંસા પર એક વાંકોઝૂકો હાથ ફેરવે છે. પણ જોટલા સાદા કર્મથી તે મા દીકરાના દિલમાં જે વાવના જીછળે છે તેનું વર્ણન કેણું કરી શકશે?

તુલસી રામાયણમાં એક પ્રસંગ આવે છે. રાક્ષસો સાથે લડ્યા પછી વાનરો પાછા આવે છે. બધા જળગ્રી થયેલા હોય છે; તેમનાં શરીરમાંથી લોહી વહેતું હોય છે. પણ પ્રભુ રામચંદ્રે માત્ર તેમના બધાના તરફ જોયું તેની સાથે તે બધાની વેદના શાંત થઈ ગઈ. તે વખતે રામે બિઘાડેલી આંખનો ફાટો પાડી લઈ તે પ્રભાણે બીજું કોઈ પોતાની આંખ ઉઘાડે તો તેની અસર થાય ખરી કે! જોયું કોઈ કરે તો હસવાનું થાય.

લોકહૈયાની વસંત

લોકાવલિ-૬૭ ભાગ

લોકસમાજનું વાસ્તવિક અને હૃદયપર્ચી દર્શન લોકગીતામાં આગેદ્વય મળે છે. કાવ્યત્વના સંસ્કાર પામેયું લોકહૃદય સમાજના ચિત્રોને લોકગીતામાં દબલ કંઠારી દે છે.

લોકગીતામાં નારીહૃદયનો ઉત્થાપ અને કારુણ્ય સંવેશિય સંપિરે છે. ઓગ્રહ અને ધૂંમટાથી ઘેરાયેલો નારીવર્ગ પોતાના હૃદયની આરજી ગીતા દ્વારા સમાજમાં વહેતી મૂકે છે. તેમાં પ્રેમની મસ્તી છે, નમણું લોકહૃદયની મધુરતા, કામળતા અને ઝલજલ છે. મનોરમ અવકાશ અને સુમધુર પ્રાસની સુરાવનિ પળે છે.

વસંત ઋતુ આવતા પ્રકૃતિ ઉલ્લાસિત બની જાય છે. રંગબેરંગી ફૂલોના ટાપ ખડકાય છે. આમ-ગણો મોરથી લગ્ની પડે છે. કોમલ મીઠા દહકાર કરે છે તેમ તરેવરો અને આનંદોત્સવો આવતાં લોકગીતા માનવહૃદયમાં વસંત પ્રકટાયે છે. મામલોડો ગાંડાતૂર બની નાચે છે, ગાય છે અને આનંદની ઉજવણી કરે છે.

આ મોહામણી ઋતુમાં સરોવર પાળી જતી પદ્મપીલુ આગેબન લોકકવિએ કેવી ખૂબીથી કહ્યું છે.

અભિમાળા નેમ્ પાકડડ, સૂડા વજ્રા નેડ પાતળ પહેરી પદમણી, હાલે ઝાકડમાળ.
મોલીશની માળ - હોયે, જેની કંઠેવનુ કાપ,
પપરિયાળો બાપદે, મડ્યે મુખરમાળ

નિમંજળ કાવ્યત્વથી નીતરતા લોકગીતાની મુંદરતા આપણું દિલ દરી લે છે. જેમકે:-

મમ મમ નેવડાં મેરસાં હે
તવ તવ નેવડાં ફૂલ મારી જા.
નાની નાની રીંછી લીંમડી,
મેના અરમરિલા આ પાન.

પંદ વાને ને પૂધી રમ્પજીવંદ
આબલિયા સખી રીંછી, મોળીડે નિમંજળો.
પાદે પોળીને રંગ, રાજપીએ લીલા બળે દે ધોપ.

લોકગીતામાં વર્ણનપુનુ વર્ણન પાળુ ખૂબ કલા-મય રીતે થયેલું છે.

“કાળો ટાંડીનો દમર મેય ચડ્યો દે
ઓવર દબાવુ ચડી વાદળો દે
અરમર અરમર મેડ્યો વરમે દે.”

મનાયેલાં મેદલિયાલું મામલોડો જળ ગ્રીલી પે સ્વાગત કરે છે. માતા જળ ગ્રીલવા જાય છે. અહીં બાળકના મુખમાં લોકકવિએ કેવી નિર્દોષતા રજૂ કરી છે!

“માડી તું નહાવા ના જધરા
દેડકો લાળી જશે દે.”

ચતુર માતા પણ કેવા પ્રત્યુત્તર વાળે છે?

“દેડકની લાળી ના જઈ
લાસ બાપુ ગ્રીલી લેશે દે!”

વર્ણની વધામણી અપતાં મોરવા દહકવાં અને વિરહિણીનું કાળજી ઠેરાવું.

“મા તું જાણે મોરસા હેડ મ મિસ ખજૂર
થાને જળ થળ ફંકડો, થાને વાલમ્બ ફર”

ધોર અંધારી રાતવડી, અરમર વરસે મેલ
આગિથી અધુ દલે, જેનો સ્વાગી ગયો ત્વછ નેલ દે.”

પંથી એક સંદેસડો ટોચાને કહી આવ
બેબન કળિયું મોરિયું ભમર ન મેડો આંધ.

મંખ ચમેલી મોરસ, ફરી નવપદ્યવ માય
વિરહિણી બલજવાસિયો, એ તો છાંયેસડાઈ જાય.

સ્વાગીના રોલે માટે તડપી વિરહિણીના વીરના હમ્મન આવે છે. માથે છોમલા ફરકાવતો, માડાળી વેલ્યમાં જેમીને ભાઈ બહેનને નિમંત્રવા આવે છે. તે ભાઈનું સ્વાગત પણ કેવું કરે છે?

૧ જળ ગ્રીલવું : આમડાનો પ્રચીન રિવાજ છે. વર્ણને વધાવે છે આ વધામણના ઉત્સવને જળ ગ્રીલવું કહે છે.

વેલું છાતેને જે વીરા લીલા લીમણ ઠેક જે
ગાથા બાવળે જે સામે આરડે.

નીરને નીરને જે લીલી નામરવેલ્ય જે
ઉપર નીરને જે સાકર શેરડી જે.

પાને પાને જે વીરા નિર્મળ નદિયુના નીર જે
ઉપર પાને જે કલિયેય દ્વન જે.

રાંધીરા રાધીરા જે વીરા તલધારી લાખડી
વારી ચેવીરા વીરને લગ્નગી જે.

ખાંડેન બાળને ઘેર જાય છે. રૂંડો અવસર છે
એટલે સ્વામી જરૂર આપશે એ વિચાર તેના હૃદયમાં
આનંદની લહેરખી લહેરાતી જાય છે. તે સ્વામીનાથનું
સ્વાગત ચણેલીના ચીર પહેરીને કરવા તલને છે.
ચણેલીના ચીરની ઠેની સુંદર કંપના છે!

રંબ ચોળ રંબ ચોળ મહી બર્ખા જે કપૂર
ચણેલીના ચીર મારે લાવળે જે
વીરા જોળે વીરા જોળે સુરત મહેર
ચણેલીના નીર મારે લાવળે જે
ઘની જોયા ઘની જોયા સુરત રાદેર
ચણેલીના ચીર મને ના માયા જે
ઘની હાટિ પડી હડતાળ જે
ચણેલીના ચીર મને ના માયા જે

લાચાર બાઈ વિનંતી કરતા કહે છે:

ઘની કહો તો લીલા ગજ મૂલક જે
વીરા લીલા વીરા લીલા તે નામરવેલ્ય
ચણેલીના ચીર મારે લાવળે જે.

ત્યાં તો વિરહિણીના સ્વામી શુભ અવસરે આવી
પહેંચ્યો. પ્રિયતમાનું હૃદય, કળાયેલ ગેરને જોઇને
નાચી ઊઠે તેમ સ્વામીને જોઇને આનંદથી નાચી
ઊઠેલું. સ્વામી શું લઈ આવ્યો?

‘ટિપ્પામસી’

બા ગઈતી ચલુ એકડી કરવા. માળામા બધેયાં જ એકલા હતાં. મામા ગીધ જ્યાંને દર પાસે યસી
ગયા. બધ્યા કહે: ‘મામા, આને કાઈ જલુ આનંદમાં જાણ્યો છે!’

ગીધ કહે: ‘બધ્યાઓ આજ હું તમને આઈને મારી આઠ દિવસની બૂબ મરાડીરા’

બધ્યાં ગમરાયાં: ‘જલુ બા તો તમને આમારા સોથી મોટા હિતેશ્વર માને છે ને!’

ગીધ બધુ ડરડુ: ‘એ તો મારી વાણીનું જ ચાલુયું! તમને ખબર નથી કે મનુષ્યવાણીમાં તેને
‘ટિપ્પામસી’ કહેવામાં આવે છે! દુનિયાની તમામ મહારાજાઓ આજકાલ એ કળા જ અપનાવી રહી છે’

—લિન યુ દાંમ

આખા આખા નહુડીના વીરા
ચણેલીના ચીર મારે લાવળે જે

સ્વામી તે પહેરીને તેના વીરના માંડવે મહાવવાનું
કહે છે

ગેરી પહેરો ગેરી પહેરો માંડવા માંવ
શેલ્યા આપો તમારા વીરને જે

પણ એ તો દબે કયાં પહેરાય?

સ્વામી પહેરીરા (૨) આરડાં માંવ
ચોળા આપું નહુડીના વીરને જે.

લોકગીતામાં પ્રાસની મધુરતા અને મીઠા રમુકાર
યુગે છે.

મારા પાશ્વિયારમાં શુરુ વાલું.

અમરે બાંચરિયા લાવ.

શુરુ બેસે અમરે ભાગે

અમરે બાંચરિયા લાલ.

ગીતા પણ એવાં જ નેમવંતા છે!

મારા વાડામાં ગજ વાવિયો
ફલમની ફેરી.

ફલ્યો લલકા લોળ જે

દ્યોને રામ દ્યોને દોરી.

જોળો વાળી ફલ વીણી જે

ફૂલમની ફેરી.

દાયકા ચાના, ચોળ જે

દ્યોને રામ દ્યોને રોગ.

આમ લોકગીતા લોકહૃદયની સરવાણી જ છે.

આ ગીતા સમાજના સુરમમાં સુરમ એવાં એકેકે
મસગને આનંદને પડ્યાં છે. લોકસંસ્કૃતિનું સાંચું
દર્શન તો લોકગીતા જ કરાવે છે. અને તે શિષ્ટ
કવિઓના કાવ્યો જેટલાં જ કાવ્યતત્વથી સમર છે.
તેનાથી રહેજે થલુ ઉતરતાં પ્રકારના નથી.

પ્રશ્ન

વસ્તુ ત વ્યાસ

‘મોટાભાઈ, પરમ દિવસે આપણે છાપું વાંચતા હતા ત્યારે એમાં હતું ને કે હવે ડોક્ટર રાધાકૃષ્ણન આપણા દેશના રાષ્ટ્રપતિ અને ડોક્ટર આશીર હુસેન ઉપરાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાયા છે?’ પોતાની માહિતીને પાકી કરવાના ખાસથી પૂછતો હોય તેમ અરુણે સવાલ કર્યો.

‘હા ભાઈ’ પ્રભોધે સહેજ તેના સામે નેહન જરૂર પડતો જવાબ આપી દીધો.

‘અને તે દિવસે તમે એમ પણ કહેતા હતા ને કે રાષ્ટ્રપતિનું પદ આપણા દેશના વડાપ્રધાન કરતાં થે ઊંચું ગણાય છે?’ હવે નાનકડા વિજયે સવાલ કર્યો.

‘હા બરેબર. મેં એમ જ કહેલું. પણ વાત શું છે એ તો કહેા. બંને તરફ નજર ફેરવતાં પ્રભોધ જરા રસ બનાવતો બોલ્યો.

‘અરુણભાઈ અને હું મોટા થઈને રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ થવાના! તેની અમે એક યોજના બનાવી છે.’ આનંદ અને હિંમતપૂર્વક બોલતા વિજયે અરુણની અને પોતાની મહેત્તો વ્યક્ત કરી.

પ્રભોધ અને હું આ બંને કિશોરો તરફ આશ્ચર્ય-ભર્યા મુગ્ધતાવે નેહ રહ્યા.

મારો મિત્ર પ્રભોધ અને હું આજે બપોરના તેને ત્યાં જઈને ઉપરના ઓરડામાં બેઠા બેઠા વાતો કરતા હતા ત્યાં તેના આ બંને નાનાભાઈઓ આવ્યા. અમે તો અમારી વાતોમાં મગ્ન થઈ હતા એટલે પ્રથમ તો અમે કંઈ ધ્યાન ન આપ્યું, પણ તે બંનેએ અમારા ધ્યાનની પરવા કર્યા સિવાય જલતે જ વચ્ચે આવીને આ થોડી વાતો કરી. તેનાથી અમારામાં ઉત્સુકતા પેદા થયા સિવાય કેમ રહે? હવે અમને એમની યોજના જાણવાનું મન થાય તે સ્વાભાવિક હતું.

હમણાં આપણી વાતો થોડીવાર બંધ રાખીને આ બાળમિત્રોમાં જરા રસ લઈએ એ આવધી મેં અને પ્રભોધે જરા એકબીજા સામું નેહ લીધું.

‘હું... તો હવે કહો... તમે શી યોજના બનાવી છે?’ પ્રભોધે અરુણ સામે નેહ સવાલ કર્યો.

અરુણે વિજય તરફ નેહને કહ્યું ‘તું કહે.’

‘તમે જ કહોને.’ નાના વિજયે પાછું અરુણને કહ્યું.

હું ઘણાબધા પુસ્તકો લખીશ ને મોટા સાહિત્યકાર થઈશ, રવીન્દ્રનાથ ટાગોરથી થે મોટા. અને વિજય ન્યુટન જેવો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી થશે.’ બંધિબના જીવનનો સંકલ્પ જલેર કરતો હોય તેવા આવધી અને અવાજથી અરુણ બોલ્યો.

‘પણ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી કેમ થવાય એ ખબર છે?’ સંકલ્પને સક્રિય કરવા પ્રભોધે સવાલ કર્યો.

‘રોધ કરીને’ શું કરવાનું હોય તે જલે જાણતો જ હોય તેમ તરત જ વિજયે જવાબ આપ્યો.

વધારે ચકાસવા પ્રભોધ જરા આગળ વધ્યો, ‘પણ કંઈ શોધ કરીશ?’

પોતે જલે રોધ પણ કરી જ લીધી છે તેના આત્મવિશ્વાસથી તેજે કહ્યું, ‘હું કહીશ કે મને હવા દેખાય છે.’

આ સાંલગતાં જ અમે બંને મિત્રો ખડખડાટ હમી પડ્યા. એટલે પહેલા તો તે બંનેએ એકબીજા સામું મોં મલકાવ્યું ને પછી અમારા સામું નેતાં તેઓ પણ હસી પડ્યા. પછી તો ચારે બંને એકબીજા સામું નેતા રહ્યા અને ફરી ફરીને હસતાં રહ્યા. રોધ એવડી મોટી અને એવી આનંદદાયક હતી કે હસવું રોટી સહાય તેમ નહોતું!

‘બરેબર તમારી બંને ભાઈઓની યોજના ઘણી

જ સરસ લાગે છે' એમ કહીને મેં હાસ્યના પ્રવાહને વાળતાં પ્રભોધને વાતનો દોર ફરીથી હાથમાં લેવાની આંખથી સૂચના કરી.

'હા... તો તમે મોટા સાહિત્યકાર અને વૈજ્ઞાનિક થવા માગો છો એમ ને?' પ્રભોધે પ્રશ્ન કર્યો.

'હા' એકી સાથે બન્નેએ જવાબ આપ્યો.

'પણ, તમારી આ વાતને પેકી રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ વાળી વાત સાથે શું સંબંધ છે? ધડીકમાં તમે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ થવાની તો ધડીકમાં સાહિત્યકાર અને વૈજ્ઞાનિક થવાની વાતો કરો છો તમારી યોજનામાં કંઈ મેળ નથી લાગતો વિજયભાઈ.'

'અરે બરેબર મેળ છે તમે સાંભળો તો ખરા.' મને જવાબ આપીને પછી અરુણ તરફ ફરતાં વિજયે પાછી તેના ઉપર જવાનદારી નાખી 'અરુણભાઈ, આપણી બાકીની વાત કરી દ્યો.'

'એટલે પછી મોટા સાહિત્યકાર અને વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીને મળે છે તેવા અમને નોબેલ ઈનામો મળશે.' અરુણે પાઠો તાર સાંધીને મૂકી વાતને આગળ ચલાવી.

'હા...' ટક્કવાલું શેડીને અંજાર થવાનો પ્રયત્ન કરતાં પ્રભોધ માંક આંટપું બોલી સકયો. તે પછી બંને નાના ભાઈઓના મનોભાવ ઉપર જોડાયેલી વિચારતો હોય તેમ ગભીર બની ગયો. પણ અત્યારે કંઈ વિચાર કરવાનો સમય નથી તેવું જાન થતા તરત જ તેઓની વાતમાં પરતો રસ હોય તેવી રીતે ઝોતસાફત આપતો ફરી ગોલ્ડો, 'પછી શું કરશો?'

'નોબેલ ઈનામમાં તો ખૂબ પૈસા આનશે ને?' વાત આગળ વધારતા પહેલાં નોબેલ ઈનામથી ઘણી મોટી રકમ મળે છે તે વાત સાચી છે કે નહીં તેની ખાત્રી કરી લેવાની ઈચ્છાથી અરુણે પૂછ્યું.

'હારતો, મજેજ ને વળી.' પ્રભોધે વિશ્વાસ બંધાવ્યો.

'પછી અમે બંને એ પૈસા બેગા કરીશું ને ચૂંટણીમાં જીતી રહીશું.'

અમે તો એ હાકરાઓની યોજના જોઈને ચકિત

થઈ ગયા.

'પણ ચૂંટણીમાં જીત્યા રહેવાને પૈસા સાથે શું સંબંધ છે?'

'કેમ? બધાને પૈસા આપીને કહેશું કે અમને મત દેજો.'

'પૈસાથી ઠાઈ મત દે ખરા?'

'હા, કેમ ન હો? આ ચૂંટણી વખતે કનુભાઈ જીભા હતા એ બધાને મીઠાઈ ખવડાવતા હતા ને માગીયાનો પ્રવીણ કહેતો હતો કે એને ઘેર અને એના ખાટકામાં ચૂંટણીના પ્રચાર માટે આવેલા તે કહેતા હતા કે અમને એક મત આપે તેને બે ફિપિયા આપીશું.'

હવે પ્રભોધ થોડો અટવાઈ ગયો .. જરા અટકીને તેણે અગળ મનાવ કર્યો, 'પણ રાષ્ટ્રપતિની અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં તો જે ધારાસભ્ય તરીકે ચૂંટાયા હોય તે જ મત આપી શકે.'

'તો શું થઈ ગયું? અમે ધારાસભ્યોને પૈસા આપીશું' જણે પોતાની યોજના પાકી હોય તેમ અરુણે બોલ્યો.

'ધારાસભ્યો પૈસા ન દ્યે.'

'કેમ ન દ્યે' .

'એ સામાન્ય લોકો કરતા વધુ સમજદાર હોય છે.'

'હા . જે બીજાના મત લેવા માટે પૈસા આપે તે પોતાનો મત દેવા માટે પૈસા ન લે એમ કોણે માધું?'

ચૂંટણી પ્રચારે આ બાળકો ઉપર કરેલી ગેરી અસર જોઈને હું તો સડકે જ થઈ ગયો.

અરુણના આ પ્રશ્નો પ્રભોધ શો જવાબ આપે? તેણે મારા સામે જ્ઞેયું. આજ તો હું જે એના ઉત્તર ન વાળી શકું, કારણ કે ઉત્તર વાળી શકીએ તેણે ખાસ રચું નથી. પરંતુ લોકશાહીની અને તેના પ્રતિનિધિઓની પ્રતિજ્ઞા મારે મન ભારે પવિત્ર અને કિંમતી વસ્તુ હોવાને કારણે તેના બચાવ કરવાની કેશિય કરતા મેં કહ્યું, 'લગભગ તો એણું ન કરે, કારણ કે એ જણું થાય તો બાળક ન રહે.'

‘પણુ તો પોતે બીજાને ખરાવવામાં અને આપવામાં પૈસા ખર્ચે તેમાં એને શરમ ન આવે?’ અરુણે સહજભાવે સીધો સવાલ કર્યો.

પૈસાને જોરે છતી ગયા હોય તેવા ઉમેદવારોના દાખલા તેમણે તાજ જ જોયેલા સાંભળેલા. એટલે પગી અને આજની સ્થિતિનો હવે કેટલો વધુ બચાવ કરી શકીએ?

તો પણ વાતને સારો વળાંક આપવાની દૃષ્ટિએ એ તેર વરસના અરુણ અને નવ વરસના વિજય ઉપર ચાલુ લોકશાહી પદ્ધતિની ખરાબીઓની માટી અસર ઝોછી પડે અને લોકશાહી ઉપર પણ તેઓને ઝોછો અણગમો આવે એ ધ્રુવજી અને તેમને, આજની લોકશાહીમાં ઘણી મોટી ખામીઓ છે... તેને સુધારવાની જરૂર છે... તે માટે પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવે છે....’ એવી વાતો કરીને એમને એ વાત ઉપર ભ્રમ ગયા કે જે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિના પદ માટે જીતી રહે તે તો કરી પણ કોઇને પૈસા આપે જ નહીં.

આ કહેતી વખતે સાથોસાથ મારા મનમાં એ વિચાર પણ ચાલતો હતો કે આનાથી તો એવું કવિત થાય—અને આ કિશોરો ઉપર પણ એવી જ અસર પડે કે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ પ્રામાણિક રહે; પરંતુ એથી નીચેના માણસો તો ભય લેના અને આપતા હશે. જોના મન ઉપર ચાલુ વાતાવરણની આદતની પ્રમળ અસર ધર્ષ છે તેના આ બાળકોને કદાચ એ સ્વાભાવિક પણ લાગતું હોય! ઉમતા કુમળા કિંગોરો ઉપર આ બધાની શી છાપ પડતી હશે તે પૂરેપૂરી તો કેમ કહી શકાય?

... આ નાના બાળકોનો શો દોષ? એમણે ધારાસભાની ચૂંટણીઓ ઉપરથી રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીનું ગણિત ગણ્યું ને તેમાં પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા મેળવી દીધી.

કેવા સરળ અને સહજભાવે એ વાતો કરતા હતા! અને છતાંયે કેવો અકાટ્ય તક? તાજુત્ત્વ યદ્ જન્મ્યો. સાચી સરળતા હોય ત્યાં જ સાચો તક? સંભવતો હશે ને? પણ આ સરળતા અને તકને ચાલુ સામાજિક પ્રવાહ કયાનો કયાં ઢસડી બાપ છે? ત્યાં સરળતા એ કડેરતા અને ખંધાઈમાં પરિણમશે અને તકશક્તિનો બચકર દુરુપયોગ થશે તેમ નથી લાગતું?

કહેવામાં આવે છે કે ચૂંટણી એ લોકશાહીનું મહત્ત્વનું અંગ છે અને લોકશિક્ષણનું મહત્ત્વનું પવન છે. કઈ જાતની લોકશાહી છે અને કેવા પ્રકારનું લોકશિક્ષણ થાય છે તેનો આ એક નમૂનો છે.

... પગી આપણે આમેવાનો ઘડને નવી પેઢીને સન્માર્થ, પ્રામાણિકતા અને નીતિના યુગો ખીલવવાના આદર્શો આપીએ તો ત્યારે શું કહેવું?

પ્રજોધની બદલે સુધા બને નાનામાઘઓને નાપતા માટે ગોલાવી ગર્દ એટલે તેણે જરા મીન રહીને અંબીરતાપર્વક અને ધીરેથી મને સવાય કર્યો, ‘શું સાહિત્ય અને વિજ્ઞાન કરતાંયે રાજનીતિનું આકર્ષણ અને મહત્ત્વ વધારે? .. આદતું બધું વધારે?’

એ સવાલ મને ત્રીં પળ દેશ અને દુનિયાને પણ પૂછીએ છે.

તેનો જવાબ આપવાનો રહ્યો.

સ્તુતિ

‘આ સ્તુતિ-કાવ્યો આજ સુધી લઈ કુંવારી જ રહી ગઈ છે! તમામ વચ્ચાળા લઈને ફરે છે, ખજુ એને વાચક મોઈ વર જ સાંપડ્યો નથી. કાવ્ય કે વિદ્યાનો તેની પલ્લા કરતા નથી અને ખૂસીઓ તેને પસંદ નથી.’

સંરક્ષિત સુભાષિત

જ સરસ લાગે છે' એમ કહીને મેં હાસ્યના પ્રવાહને વાળતાં પ્રભોધને વાતનો દોર ફરીથી હાથમાં લેવાની આપછી સૂચના કરી.

‘હા... તો તમે મોટા સાહિત્યકાર અને વૈજ્ઞાનિક, યવા માગો, છો એમ ને?’ પ્રભોધે પ્રશ્ન કર્યો.

‘હા’ એકી સાથે બંનેએ જવાબ આપ્યો.

‘પણ તમારી આ વાતને પેલી રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ વાળી વાત સાથે શું સંબંધ છે? ઘડી-કમાં તમે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ યવાની તો ઘડીકમાં સાહિત્યકાર અને વૈજ્ઞાનિક યવાની વાતો કરો છો તમારી યોજનામાં કંઈ મેળ નથી લાગતો વિજયભાઈ.’

‘અરે બરોબર મેળ છે. તમે સાંભળો તો ખરા.’ મને જવાબ આપીને પછી અરુણ તરફ ફરતાં વિજયે પાછી તેના ઉપર જવાબદારી નાખી. ‘અરુણભાઈ, આપણી બાકીની વાત કરી દયો.’

‘એટલે પછી મોટા સાહિત્યકાર અને વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીને મળે છે તેવા અમને નોબેલ ઇનામો મળશે.’ અરુણે પાછો તાર સાધીને મળ વાતને આગળ ચલાવી.

‘હા...’ ટસવાયું. શેકીને ગભીર યવાનો પ્રયત્ન કરતાં પ્રભોધ માંડ આટલું બોલી શક્યો. તે પછી બંને નાના ભાઈએના મનોભાવ ઉપર હિંચકાથી વિચારતો હોય તેમ ગભીર બની ગયો. પણ અત્યારે કંઈ વિચાર કરવાનો સમય નથી તેનું બાન થતા તરત જ તેઓની વાતમાં પૂરતો રસ હેમ તેવી રીતે મોત્સાહત આપતો ફરી બોલ્યો, ‘પછી શું કરશો?’

‘નોબેલ ઇનામમાં તો ખૂબ પૈસા આપશે ને?’ વાત આગળ વધારતા પહેલાં નોબેલ ઇનામથી ઘણી મોટી રકમ મળે છે તે વાત સાચી છે કે નહીં તેની ખાત્રી કરી લેવાની ઇચ્છાથી અરુણે પછડ્યું.

‘હારતો, મળે જ ને વળી.’ પ્રભોધે વિશ્વાસ બંધાવ્યો.

‘પછી અમે બંને એ પૈસા બેગા કરીશું ને ચૂંટણીમાં જીતા રહીશું.’

અમે તો એ ઉદ્ધારણીની યોજના નોંધી ચક્રિત

થઈ ગયા.

‘પણ ચૂંટણીમાં જીત્ય રહેવાને પૈસા સાથે શું સંબંધ છે?’

‘કેમ? બધાને પૈસા આપીને કહેશું કે અમને મત દેજો.’

‘પૈસાથી કોઈ મત દે ખરા?’

‘હા, કેમ ન હો? આ ચૂંટણી વખતે કતુભાઈ જીલ્લા હતા એ બધાને મીઠાઈ ખવડાવતા હતા ને માગીયાનો પ્રવીણ કહેતો હતો કે એને ઘેર અને એના પાંડરાસમાં ચૂંટણીના પ્રચાર માટે આવેલા તે કહેતા હતા કે અમને એક મત આપે તેને બે રૂપિયા આપીશું.’

હવે પ્રભોધ થોડો અટવાઈ ગયો... જરા અટકીને તેણે અગળ સનાલ કર્યો, ‘પણ રાષ્ટ્રપતિની અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં તો જે ધારાસભ્ય તરીકે ચૂંટાયા હોય તે જ મત આપી શકે.’

‘તો શું થઈ ગયું?’ અમે ધારાસભ્યોને પૈસા આપીશું’ જાણે પોતાની યોજના પાછી હોય તેમ અરુણે બોલ્યો.

‘ધારાસભ્યો પૈસા ન લ્યે.’

‘કેમ ન લ્યે’

‘એ સામાન્ય લોકો કરતા વધુ સમજદાર હોય છે.’

‘હા જે બીજાના મત લેવા માટે પૈસા આપે તે પોતાનો મત દેવા માટે પૈસા ન લે એમ કોણે કીધું?’

ચૂંટણી પ્રચારે આ બાળકો ઉપર કરેલી જોરી અમર નોંધીને હું તો સરક જ થઈ ગયો.

અરુણના આ પ્રશ્નો પ્રભોધ શી જવાબ આપે? તેણે મારા સામે એવું. આમ તો હું મેં એનો ઉત્તર ન વાળી શકું, કારણ કે ઉત્તર વાળી શકીએ તેનું ખાસ રહ્યું નથી. પરંતુ લોકશાહીની અને તેના પ્રતિનિધિઓની પ્રતિજ્ઞા મારે મન લારે પવિત્ર અને કિંમતી વસ્તુ હોવાને કારણે તેનો બચાવ કરવાની કશિસ કરતા મેં કહ્યું, ‘લગભગ તો એવું ન કરે, કારણ કે એ છત્તું થાય તો આગર ન રહે.’

‘પણ તે પોતે બીજાને ખવરાવનામાં અને આપવામાં પૈસા ખર્ચે તેમાં એને શરમ ન આવે?’ અરુણે સહજભાવે સંધિ સવાળ કર્યો.

પૈસાને ભેરે છતી ગયા હોય તેવા હમેશ્વારના દાખલા તેમણે તાજ જ ભોળેલા માંભળેલા. એટલે પડી અમે આજની સ્થિતિનો હવે કેટલો વધુ બચાવ કરી શકીએ?’

તો પણ વાતને સારો વળાંક આપવાની દૃષ્ટિએ એ તેર વરમના અરુણ અને નવ વરમના વિજય ઉપર ચાલુ લોકશાહી પદ્ધતિની ખરાબીઓની આવી અસર ઓછી પડે અને લોકશાહી ઉપર પણ તેઓને ઓછો અણગમો આવે એ ધ્રુવજી અગ્રે તેમને, આજની લોકશાહીમાં ધણી ગોટી ખામીઓ છે તેને સુધારવાની જરૂર છે... તે માટે પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવે છે....’ એવી વાતો કરીને એમને એ વાત ઉપર લાઇ ગયા કે જે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિના પદ માટે જિભા રહે તે તો કદી પણ કોઈને પૈસા આપે જ નહીં.

આ કહેતી વખતે આયોગ્યાથ મારા મનમાં એ વિચાર પણ ચાલતો હતો કે આનાથી તો એવું કલિત થાય- અને આ કિંગ્ડોમે ઉપર પણ એવી જ અસર પડે કે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ પ્રામાણિક રહે; પરંતુ એથી નીચેના માણસો તો લાંચ લેના અને આપતા હશે. જેના મન ઉપર આપ વાતાવરણની અદ્યતી પ્રજાળ અસર ધર્ષ છે તેવા આ બાળકોને કદાચ એ સ્વાભાવિક પણ લાગતુ હોય! ઉમતા કુમળા કિંગ્ડોમે ઉપર આ બચાવની શી નાચ પડતી હશે તે પૂરેપૂરી તેમ કેમ કદી શકાય.’

... આ નાના બાળકોને શો દોષ? એમણે ધારાસભાની ચૂંટણીઓ ઉપરથી રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીનું ગણિત ગણ્યું ને તેમાં પોતાની મહત્વાકાંક્ષા મેળવી દીધી.

કેવા સરળ અને સહજભાવે એ વાતો કરતા હતા? અને છતાંયે કેવો અકાંટ્ય તક? તાત્કાલિક યદ જઇએ. સાચી સરળતા હોય ત્યાં જ સાચો તક સંભવતો હશે ને? પણ આ સરળતા અને તકને ચાલુ સામાજિક પ્રવાહ કયાંને કયાં દસડી નાચ છે? ત્યાં સરળતા એ કોરૂપ્શન અને ખંધાઈમાં પરિભ્રમશે અને તકશક્તિનો ભયંકર દુરુપયોગ થશે તેમ નથી લાગતું?

કહેવામાં આવે છે કે ચૂંટણી એ લોકશાહીનું મહત્વનું અંગ છે અને લોકશિક્ષણનું મહત્વનું પવ્વ છે. કઈ જાતની લોકશાહી છે અને કેવા પ્રકારનું લોકશિક્ષણ થાય છે તેનો આ એક નમૂનો છે.

... પડી આપણે આગેનાનો ધધને નવી પેઢીને સત્ચાર્મ, પ્રામાણિકતા અને નીતિના યુગો ખીલવવાના અર્થેશો આપીએ તો ત્યારે શું કહેવું?

પ્રત્યેકની બહેન મુખા જાને નાનામાઇઓને નાપતા માટે ગોવાળી મર્ષ એટલે તેણે જરા મૌન રહીને ગંભીરતાપૂર્વક અને ધીરેથી અને સવાય ઝોઈ, ‘શું’ સાહિત્ય અને વિગ્ઝાન કરતાંયે શાજનીતિનું આકર્ષણ અને મહત્ત્વ વધારે? .. આદ્યું બધું વધારે?’

એ સવાય મને નહીં પણ દેશ અને દુનિયાને પાલુ પહોળેલો છે.

તેનો જવાબ આપનારો રહ્યો.

સ્તુતિ

‘આ સ્તુતિ કૃષી ન્હા અજ સુધી દલ કંવારી જ રહી નહીં’ દાખમાં વરમા ન લઈને ફરે છે, પણ એને વચક રહી વર જ આપડતો નથી. કાન્ય કે વિઝોને તેની ખરવા કરતા નથી અને ખરખોડ તેને ખસંદ નથી.’

સંસ્કૃત મુખાજિન

'વૈષ્ણવજન' પ્રત્યે
અનેક શુભેચ્છાઓ સાથે

આર. મહેતા એન્ડ કંપની
રેસનર્સ એન્ડ પ્રિન્ટર્સ

ફર્નિચર પૂલ નીચે,
અમદાવાદ-૧
ફોન ૩૮૬૭

રાજનગર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

ઉત્તમ અને નમૂનેદાર
વિવિધરંગી મુદ્રણ કરનાર

અમરિયા મસ્જિદ પાળે, નવા હરવાળા રોડ
અમદાવાદ-૧
ફોન ૦૦ ૩૮૧૭

અમદાવાદ હાર્ડવેર રેપર્સ
રોશ્નિરસ

* હનહોપ હોસેસ, વી બેટસ, બેલ્ટી ઝસ *

૦ હસા સ્ટીલ ફાઇલ્સ ૦

એન્જેક્સ એમરીલાથ, ટેપ્સ વગેરે

તમામ પ્રકારના એન્જિનિયરિંગ રેપર્સ અને

ફુલ અને હાર્ડવેરના વેપારી

મેનીટ હાઉસ, ટિળક માર્ગ

અમદાવાદ-૧
ફોન ૪૮૭૪

કારગોરેન્ડમ યુનિવર્સલની બનાવટો

- * ગ્રાઈન્ડિંગ વ્હીલ્સ
- * ડોકાછાપ સુધારી પથરીઓ
- * ફ્લોર પોલિશીંગ પ્રીકસ
- * સ્ટીક્સ, સેન્ડલવાળી ફાઈલ
- તથા વાનવ, ગાઈડીંગ ચેસ્ટ વગેરે

પ્રમાણિત વિક્રેતા

એમ. દેસાઈની કંપની (ચુજરાત)

મેનીટ હાઉસ ટિળક માર્ગ
અમદાવાદ-૧

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ

ભારતની એક અપ્રતિભ વીમા-સંસ્થા, જે તેના ચોલિયી હોલ્ડરોને નફાનું બિનસ (આવકવેશ-મુક્ત) વહેંચે છે. જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે:-

★ ઢાર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અંગત અકસ્માત)

—: મોટા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :-

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખેાટ જવા સામે વીમા યોજના.

★ મંશીનરી લાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

:- હેડ ઓફિસ :-

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ બિલ્ડીંગ.

૨૩. પી. એમ. રોડ, કોટ, મુંબઈ-૧.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭

નાર : 'CO-FIRE'

ડી. એન. દેસાઈ

મેનેજર

શાખાઓ - દેશભરમાં સર્વત્ર છે.

‘લેખવચન’

માટે

શુભકામનાઓ સાથે

મેક લેબોરેટરી ગ્રાઈવેટ લિમિટેડ

કોશલ : મુંબઈ-૭૭

શાખાઓ :

૧ તા-મદ્રાસ - દિલ્લી - રાજકોટ - જામનગર

ગ્રાઈવેટ લેબોરેટરી લિમિટેડ
પ્રાઈવેટ લિમિટેડ રજીસ્ટર્ડ તા ૧૦-૩-૬૨

ગામર

વર્ટીકલ ગ્રાઈવેટ એન્જિન

કે : ૫ / ૬ ૬૫૦ આટા

ફાઈલ વાલના ગ્રાઈવેટ એન્જિનો તથા
રાશુ પંચ હાલ રજીસ્ટર્ડ મગરો

ખરીદના માટે રજો થા લખો

ઉપાદેશ

લિટ્ટોચા એન્જિનિયરીંગ કુ

મદ્રાસ ગામી રોડ જુનાનંદ

ફોન નં ૨૦૬

ajco's
RECO

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે
નોર્થ બિહાર
સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા - ૧

દિન ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ - NORBISUGER

મિલ સ્થળ
રેલ્વે સ્ટેશન, ખગહા,
પો. ઓ. નારાઈપૂર
જિ. અ. પારણ (બિહાર)
(ગ્રામ. KANORIA)

અપર ગેન્જી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ઓધ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ન્યુ ઇન્ડિયા સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ધ ન્યુ સ્વદેશી સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ભારત સુગર મિલ્સ લિમિટેડ
ગોવિંદ સુગર મિલ્સ લિમિટેડ

શેરડીમાંથી

શુદ્ધ કણીદાર ખાંડ

ખનાવનાર

એનેલિંગ એજન્ટ્સઃ
ધ કોટન એજન્ટ્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ
ઇન્ડસ્ટ્રી હાઉસ, ૧૫૬, અર્થગેટ રેલ્વેસ્ટેશન
મુંબઈ - ૧

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે જિહ્વા થકી ગસત્ય ન જાલે.

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે

શુભાકામના

ધી કમરશીઅલ અમદાવાદ મિલ્સ લુ. લિમિટેડ

અમદાવાદ-૧૧

માધવજી કાનજી ઓઈલ મિલના
સૌજન્યથી
શાહપુર - (સોરા)

ભારતમાં ખનતાં

“ હુલ્ડા ”

રાષ્ટ્રપરાધર્ષ

અંગ્રેજી

દેવનાગરી

લિપિમાં મળી શકશે.

યુજનસાત પ્રદેશના પ્રમુખિત વિજેતા

રવીંદ્ર એન્ડ કું. (એજન્સી)

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ ૬

રાસાયણિક ખાતર અને વીમા માટે

કૃષિકારોને રાસાયણિક ખાતરો જેવા કે - એમોનિયમ સલ્ફેટ, નાઇટ્રેટ, યુરિયા વગેરે સમયસર મળે એટલા માટે જિલ્લા કક્ષાએ રાસાયણિક ખાતરની કામગીરી હાથ ધરી છે.

સહકારી સંસ્થાઓના વીમાઓ ધી યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્ડ્યુસ્ટ્રીસ સોસાયટી લિમિટેડમાં ઉતરાવવા માટે જૂનાગઢ જિલ્લાની સહકારી સંસ્થાઓએ પુરતમા જિલ્લા એજન્ટનો સપર્ક સાધવો.

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા ખરીદ વેચાણ સંઘ લિમિટેડ

હુસેની બીલીંગ, ગાંધી રોડ, જૂનાગઢ

અમદાવાદ

કન્ટ્રોલ્ડ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ

રજિસ્ટર્ડ રોકહેલ્ડર્સ

એસોસિએશન પ્રાઇવેટ

લિમિટેડ

૭૦૦, રેવડી બજાર, અમદાવાદ-૨

આપની લેખકની જરૂરીયાત માટે

અમારો સપર્ક આપને

લાભદાયી નીવડશે.

ફોન ૪૭૪૪

તાર : રોકેસ્ટીલ

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

૨

આવા હતા પાપુ-૧ ૨.૩.૪....	૨-૦૦
ગાંધી-ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ ઐક અધ્યયન	૧-૨૫
અલ્લાહના પંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા ...	૦-૩૫

['વૈષ્ણવ' મા વપરાયેલા કાગળો રૂપાયતન હાથકાગળ કેન્દ્રમાં બનેલા છે]

‘પ્રલય-નાગિની

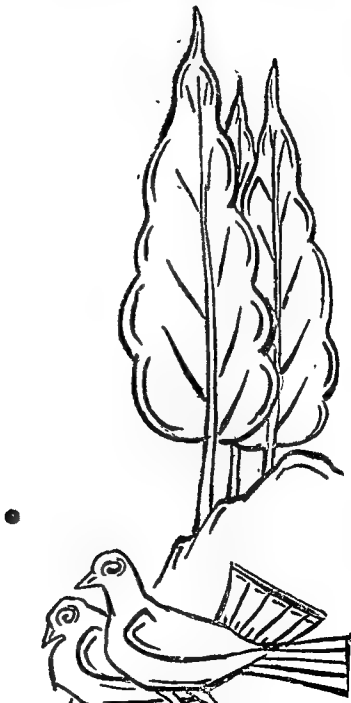
શતાબ્દિર સૂર્ય આજિ રક્તમેઘ માને,
અસ્ત ગેલો હિંસાર ઉત્સવે, આજિ ખાને
અસ્ત્રે-શસ્ત્રે ઝંઝારે ઉન્માદ રાગિની,
ભયંકરી ! કપાલીન સજ્જતા નાગિની,
સ્વાયં બેધે છે સંધાત લોભે લોભે,
છૂટે છે સંઘાત, પ્રલય-મંથન આધે !

આ રક્તવર્ષા મેઘોની વચ્ચે મને આ શતાબ્દીનો સૂર્ય અસ્ત થતો દેખાઈ રહ્યો છે. આજે હિંસાના આ ઉત્સવમાં શત્રુઓની વચ્ચે આધુનિક સજ્જતા નાગજી બનીને મૃત્યુની ભયંકર રાગિણી પર નૃત્ય કરી રહી છે. મનુષ્યનો જ્યેષ્ઠ સ્વાયં બીજા સ્વાયં સાથે ટકરાઈ રહ્યો છે, લોભ સાથે લોભનો સંઘર્ષ મચી રહ્યો છે અને આ પ્રલય-સંઘાતમાં રત માનવી આત્મ-વિનાશના પથ પર આગળ વધી રહ્યો છે !

—સ્વીન્ડનાથ કાકુર

ପଞ୍ଚାବଳୀ

ଡିସେମ୍ବର ୧୯୬୨
୧୭୭

ଅପାୟତନ

વર્ષ ૧ : ('ધારાભાષુ' વર્ષ ૧૫) : : અંક ૯ : સળંગ અંક ૧૭૭ : દિનેશ્વર : : ૧૯૬૨

આનુક્રમ

- ૧ પાઠશીખમં મહરન્દ દવે
- ૩ ઈશુ ભાગવત સ્વામી આનંદ
- ૮ ઈશુનો જન્મ મહરન્દ દવે
- ૯ ગાધીજી અને રેડિયો ચંદ્રકાંત લાધેજી
- ૧૧ દરનાશ્વરની પરીક્ષા ગોપાળદાસ પટેલ
- ૧૩ એક દિવસ માટે ખુદા સત્યાનંદ
- ૧૪ વિદ્યા માટે તપ નિરુપમા પટેલ
- ૧૫ શ્વેતમયી યતીન્દ્રનાથ વિશ્વાસ
- ૨૧ દક્ષિણ દારા ઉપદેશ
- ૨૪ નૈવેદ્ય નગીનદાસ પારેખ
- ૨૬ એન્ટની ગ્રેખોલ કંદર્પ જોશી
- ૩૧ ક્યોરોરિલ : જીવનની જીજીશ્રી ડૉ. કુસુમબહેન દેસાઈ
- ૩૩ વિચારોને તો ખરા આખીદ અ. ભટ્ટ
- ૩૫ પ્રભાસપાટણના પ્રાચીન વિખુમ દિર મ. ઢાકી અને હ. શાસ્ત્રી
- ૩૭ બસિદાન હરિલાલ ઇ. પટેલ
- ૩૮ વાયરા હરિનભાઈ શાહ

*

સ પાદક : નવીન ગાંધી

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાંધી - રૂપાવતન મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

મુદ્દના

(માદકોને)

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

૫૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો ચોરસ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યો લખને જખાવડું. અંક શિલિકમાં હશે તો માહસારો.

અમે તે મદિને માદક થઈ શકાય છે

* આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સંદેશ તે વિચારોમાં સમગ્ર જ તેમ માનવું નહિ.

(લેખકોને)

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સારું મોલિક, તાજું, ટોચ એવી અરોસા રહે છે કાચળની એક બાજુ શાહીવી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત

ખખવાડિયામાં જખાળ આપનામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસ

સાથે અંક અને યોગ્ય પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધ

ખજી અકવાડિયામાં લેખકોને માહસાર છે.

લેખાજ્ઞા

દેશમાં (વરસડું) છ રૂપિયા

પરદેશમાં બાર શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન, રૂપાવતન, મિરિતોટી

જૂનાગઢ

વર્ષ ૧ : ('આરાધા' ૧૫ ૧૫) : : અંક ૯ : સળંગ અંક ૧૭૭ : ઉદ્દેશ્ય : : ૧૯૬૨

અનુક્રમ

૧	પાડોશીધર્મ	મકરન્દ દવે
૩	ધર્મ આગવન	સ્વામી આનંદ
૮	ધર્મનો જન્મ	મકરન્દ દવે
૬	ગાધીજી અને રેડિયો	ચંદ્રકાંત વાઘેલા
૧૧	હરનાશ્વરી પરીક્ષા	ગોપાળદાસ પટેલ
૧૩	એક દિવસ માટે ખુદા	સત્યાનંદ
૧૪	વિદ્યા માટે તપ	નિરુપમા પટેલ
૧૫	સ્નેહમયી	વતીન્દ્રનાથ વિશ્વાસ
૨૧	દશાંતો દાસ ઉપદેશ	
૨૪	નૈવેદ્ય	નગીનદાસ પારેખ
૨૬	એન્ટની ગ્રેબોન	કંઈપં જોશી
૩૧	કમેરોફિલ : જીવનની જડીચુદી ડૉ. કુસુમબહેન દેસાઈ	
૩૩	વિચારોને તો ખરા	આબીદ અ. ભટ્ટ
૩૫	પ્રભાસપાટણના પ્રાચીન વિષ્ણુ મંદિર મ. દાકી અને હ. સાસ્ત્રી	
૩૭	બસિદ્ધાન	હરિલાલ ડો. પટેલ
૩૮	વાયરા	હરિનભાઈ શાહ

*

સંપાદક : નવીન માંધી

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાધી • રણાવન મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

મૂલ્યના

(પાટકોને)

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૧૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી મર્યાદાયેને જળાવડું. અંક શિક્ષામાં દરેકે તો મોકલાયો.

મળે તે મંદિરે મોકલે થઈ શકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો એ તે યોગ્યતા છે. સંસ્થા તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

(યોગ્યતાને)

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, જ્ઞાન, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક સમાવેશો યોગ્યતા આવે છે.

લખાણ સાહિત્ય, મૌલિક, તાજું ટોપ ને ટી અંગ્રેજી રહે છે. કાચળી એક બાજુ શાલીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે હિતના સ્વીકાર બાબતે પંખવાડિયામાં જાણ આપવામાં આવે છે. પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસમાં સાથે અંક અને યોગ્ય પુસ્તકાર પ્રસિદ્ધિ પછી અકબાડિયામાં યોગ્યતાને મોકલાય છે.

લખાણ

દેશમાં (વરસનું) છ રૂપિયા

પરદેશમાં બાર શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન, રણાવન, મિનિસોટા જૂનાગઢ

પીઠ પરાઈ
પાડોશીધર્મ

મકરંદ દવે

ઈસુ ખ્રિસ્તની સામે એક વકીલ ભીજા થયો. અને વકીલની જાત એટલે પૂછ્યું 'શું?' મનમાં થમ'ડ ને સુખમાં વકતા. ઈસુને પાડી દેવાના ઈરાદાથી તેણે પૂછ્યું:

'મહાત્મન! અમૃતમય જીવન પ્રાપ્ત કરવા માટે મારા જેવા મુમુક્ષુએ શી સાધના કરવી જોઈએ તે આપ કૃપા કરી કહેશે?'

ઈસુ તો બે ઘડી આ જ્ઞાન-ગુમાનના ઈરેક્ટરના સામે જોઈ રહ્યા. પછી સ્વેજ દસીને તેને જ પૂછ્યું: 'શાઓ શું' કહે છે? જોડે તો ખરો કે તે' એને કેવાંક વાંચ્યા છે?'

પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાની તક મળતાં વકીલે કેડું કુલાવી કહ્યું:

'મહાત્મન! શાસ્ત્રોની તો એવી આચા છે કે: તારા પરમ પિતા, અખિય બ્રહ્માંડના સ્વામી પરમેશ્વરને તું' પૂર્ણ' મનથી, પૂર્ણ' અંતઃકરણથી, પૂર્ણ' અંતરાત્માથી અને તારી સમગ્ર શક્તિથી આદરે. અને તારી જાતને આદરે છે એ જ પ્રમાણે તારા પાડોશીને આદરે.'

'સાવ સાચું. આ પ્રમાણે કર, તો તારો બેડો પાર.'

પણ વકીલસાહેબને પોતાનો બેડો પાર કરવાની ઉતાવળ નહોતી. ઝીણું કંતવામાં જ તેમને ઝાઝો રમ હતો. બહુ ગંભીર બની તેમણે ફરી પૂછ્યું:

'પણ પાડોશીની વ્યાખ્યા શી' કરવી, મહાત્મન! મારે મારો પાડોશી કોને ગણવો? અથવા તો કોઈએ મને એના પાડોશી તરીકે કેવી રીતે પિછાણવો? આ એક કુટ પ્રશ્ન છે. અને પાડોશીની ઝોળખ વિશે પૂરી તપાસ અને પરીક્ષા કરી વિના પાડોશીધર્મનું' પાળન પણ કઈ રીતે થઈ શકે? મહાત્મન, આપ સૌંદ પાડી નહીં' સમજાવો તો આ અગાધ વિષયમાં જુસારી જીવોને પ્રકાશ નહીં' પડે.'

વકીલે આત્મમંત્રણથી ઈસુ સામે જોયું. આસપાસ નજર નાખી. અને પોતાની કેવી છાપ પડે છે એનો કયાસ કાઢ્યો, ઈસુના ચેલા રાતાપીળા થતા હતા. ધણીખરાના ચકેરા હિપર આ પીંજણથી કંટાળે હતા. તો કોઈ કોઈ મુંઝબાવે વકીલ સામે જોઈ રહ્યા હતા. ઈસુએ વકીલને પોતાની પાસે બોલાવતાં કહ્યું:

'આવ, આવ! અહીં' બેસ. સાંભળ, જો એક વાર્તા કહું.'

અને ઈસુએ વાર્તા શરૂ કરી:

'એક જણ જેસસેમથી જેરીકો જણી જતો હતો. એક તો વડો મારગ. એમાં અધારું' કહે માડું કામ. ત્યાં એક નેળમાંથી હાકલા પકડારા થયા. મચાલો સળગી. ધારિયા ચમક્યા. ને દસ-બાર ડાક્યાનું રોળું' હડાડાટ કરતું' ધસી આવ્યું. મુસાફરને ઘેરી લીધી. એકઘંટીકે આદમી. શું' કરી શકે? ડાક્યાએ તેને લૂંટી લીધો. લૂંટમાં મોત તાણી ગયા. અને અધુરામાં પડું' બિચારાને મારી મારીને લોથ કરી નાખ્યો. મુસાફરને મારગ વચ્ચે અધમુઝો મૂકીને ડાક્યા આજ્ઞા ગયા.'

તેને જોગાનજોગ તે એ મારજોથી એક પાદરી આવ્યા આવે. પાદરી નજીક આવી જુએ છે તે મુસાફર લોહીના પાટામાં તરફડતો હતો. પાદરીએ આ બેયું-ન-બેયું કરીને આવતી પકડી. તેનું કામ શાસ્ત્રી વાંચવાનું, શાસ્ત્રાર્થ કરવાનું અને પ્રશ્નની દવામાં અવચનો આપવાનું. તે દેને આમ રહે દાલતાં જખમી ને રોજિયેતાં લોહી-પરુ ધોવા બેસે તો પ્રશ્નનું કામ રખડી પડે. પાદરી તો આંખ આગ્ર કાન કરીને ઝપાટાખંધ ત્યાંથી સરકી ગયા.

પાદરી ગયા પછી એક ધરતી માજન એ રસ્તેથી નીકળ્યા. પોતે પૂરા મરખડી. પોતે કાલક માંધુસ મદદ માટે ત્રિસો પાડતો હતો. કંઈ જાતની કંઈ નાતની કોણુ નાણું, કોણુ દુરો? પડયે કોંઈ લેત તો પાચ-પચીમ આપીને પણુ માજન આ અસહાય આદમીની સારવાર કરાવત. પણુ વગડામાં તો કોઈ કરતા કોઈ ન મળે. વળી આવી વેરાન જખમાં ખોટી થતાં પોતાને માથે પણુ ખનરી, માજને પત્રો નેમ વધાવો. આ મરણુતોલ પડેલા આદમીની દશા જોઈ એમના મોઢામાંથી અરેરાટી નીકળી ગઈ. પળવાર થોભ્યા પ અરા.-કે'કને હાક મારી ખોડાવવાનું મન થયું. પણુ અખરયા ધાંધલ આદમીને હાથ આપવા જતાં હજાર જોખમ. પોતાના પર જ કચાક આરત આવી મડે. પોલીસના લશ્કરને પછી ન પહોંચ્યા. આવે વિચાર આવનાં જ માજને મૂંઝો વાળી મારી મૂકી.

ત્યાં એક અમાર આવી ચડ્યો. મારગમા લોહીવ્હાણુ પડેલા મુસાફર પર નજર પડતાં તે અમડી જોઈયો. મુસાફરના હાથે તો હોશકોશ બેઠી ગયા હતા. તેની આંખો ફાટી રહી હતી. લોભો મતીતે તે પડ્યો હતો. અમારે દોહીને તેને પોતાના ખોળામાં લઇ લીધો. પોતાની જાંબનીમાંથી પાણી લઇ મુસાફરના મોં પર છાંટ્યું. એના ધા ધોવા ચીદરમ જેવી પાલકી કાઢીને પાટા-પીડી કપોં. મુસાફર બાનમાં આવ્યો. એટલે અમારના હરખનો પાર ન રહ્યો. તેણે બાવણી કહ્યું:

'લખઈ, હવે ગરહાવાની જરા પ જરૂર નથી. અખલડી પાસેની વીંચાળા કું' તમને પોગાડી દઈશ. પછી તો કયો એવી સારવાર મળી રહે'.

અમારે મુસાફરને તેડીને પોતાના ખોળામાં ઉપર બેસાડ્યો. અને એક વીંચીવાળા ખસે લઈ જઈ બોલ્યો: 'બાઈ શેરિયા, આ કોઈ સાડું માથુસ છે રસ્તામ જખમી થઈ પડ્યાં'તા. મારાથી થાય એટલું મે કહ્યું છે. પણુ તમે એને વીંચામાં બેસારો આવો અને દવાદાર ને ખાતર બરદાર ને કાંઈ કરવું ધો તે કરો, મારા માજનર'.

પછી ખીસામાધી બે રૂપીઆ ને થોડું પરચુરણ કાઢી અમારે કહ્યું:

'અલ્લાહે તો મારી પાસે આટલા કાવડિયા છે, તે રાખો. ને હજાર આઘાપી કડું છુ કે વળતા આવશે ત્યારે તમે કરેનું કુમકોલ ખરચ કું ચૂકવી દઈશ'.

વીંચીવળાએ મુસાફરને અંદર લીધો. ને જરાબર સમયસર દવાદાર થવાથી તે બચી ગયો.

હમુએ વાતાં પૂરી કરી.

પછી વગીત તરફ જોઈ પ્રશ્ન:

'હવે આ ત્રણમાંથી સાચો પાડોશી તને કોણુ લાગે છે?'

'જેણે દવા ખતાપી તે'

'તો જા, એની જેમ જીવી ખતાવ.'

ઈના રુવાળનું તો પૂછવું જ શું? બનુટોળાં
આઠે પગ મેલવા ઠોર નથી.

મંદિર મોઢા આગળના મોટા ઐગ્ગાનમાં
ગામેગામથી બાધામાનતા મેલાવવાવાળાંવનાં
ગાડાં છૂટ્યાં છે. નીરજીનાં ખડ વાયેં ઊડી રયાં
છે. એક કોર ગાડર આળાં પાદેવાં ને મૂંગાં
પહુપછીને ટોળેટોળે આંતરીને ઊભાં રાખ્યાં
છે. મંદિરના દેવતા આગળ ઈમના ભોગ
દેવાશે.

મંદિરનાં યગચિયાં પાહુરે એકકોર
ફૂલપાનની છાળડિયું ને પૂજાપાના પડિયા વાળા
પાથરજીં પાથરીને બેઠા છે. બીજી કોર દરશજી
દાનધરમ કરવાવાળાંવને નાણું વટાવી આલવા
સારુ લાકડાની પાટયું ઉપર પાઈપેસાની
ઢગલિયું માંડીને પાટયુંવાળા બેઠા છે.

ભગત તો ઐગ્ગાન વચાળે ઊભા ઊભા
મંદિરના માંત પૂજારી પરોત પાધા બધાવની
આ લીલાયું નરખીને ધગી ઊઠ્યા છે. તાળિયું
પાડીને ને હોઠારા કરીને પાદેવડાં સંધાયને
ઉઠાડી મેલે છે. પાઈપેસાવાળાવની પાટયું
અકેક હડમમેઠો દઈને ઊંધી વાળે છે, ને છૂટેલાં
ગાડાંવના મોઢા આગળથી બાયકો ખડ ઉપડી
વળ દઈને તીનો કોરડો ગૂંથી મળ્યા છે આરે
કોય વેંઝવા :

‘હાય હાય’ આ ધરમની ધબધું ઉઠાડવા
વાળાવે તો ડાટ વાળ્યો પથંમીનો. મારા
પરભુપત્યાના ઘાનકને રુગી સાટાઠોઠાની બજારું
કરી મેલિયું. આવા મંદિરમાં મારો રામધણી
ધડી શેનો ઊભો રે? આ તે મારા રામજીનું
મંદિર છે કે ચોરડાવનું બનું?

વળી કે’ છે.

‘આવું મંદિર હું ભોં ભેળું કરેશ; ને તીને
ઠેકાણે મારા પરભુપત્યાનું આયું મંદિર તણ્ણ
દંનમાં ઊભું કરેશ. બગલુંજેલ્ય.’

ઐગ્ગાન આપું ભગતના જેજેકારથી ગાછ
ઊઠયું છે.

ચઢિયુંના ધરમધામમાં બેઠાનો મોલી
ગ્યો છે. મંદિરના માંતપૂજારી, ગોરપરોત,
કથાયું વાંચવાવાળા પાધાપુરાણી સંધાયની
છાતિયું બેસી ગઈયું છે. ને ઈમનાં સંધાસન
ડાલી ઊઠ્યાં છે.

કથા, નવા કાવતરાની

આર દંન થ્યા નો થ્યા ને આ મંદિરના
ચોક્કનું તાશેરા વાળી વાત શેર સંધાયમાં ને
મલક આખામાં લોકુંની બત્રીશીયે ચડી ગઈ
છે. ગરીબગરબાંવ, દળિયાં ને ભારેમૂવાં
સંધાયના દલમાં નવી આશાયું ઊઠિયું છે. રાંકનાં
રાજ થાયે. ભૂખ્યાં ભરાયે ને દીનદુબળાને
ટાઢક થાયે.

પણ આનકોય તાલ નોખો ભળાય છે.
મોઢા માંતના આલેશાન મોઢને ચોરડે પરોત
પૂજારા સંધાય લેળા થ્યા છે. માંત ઊંચે બેસણે
બેઠો છે; ને ઈને કાળગળ જમાય સાસરાની
અડધોઅડધ ગાદી દળાવીને બેઠો ફૂંકાડા દઈ
રયો છે.

‘આ ભગતડે તો ભારે ઉપાડો લીધો. ઈ
છે કુણ બે માધાળો, ધરમના અસ્થાનની, ને
શાસ્તરની આગ્ગાયાનુંની સામે થઈને બોલવા-
વાળો? ઈને જેર કરે. કાળા કેર કરે. મંદિરને
થાભલે બાંધી કોરડા મારીમારીને પાધરો કોર
કરે. ઈનું કાટલું કરી નાખો. મોટો ભગતની
પૂંછડી થઈને નીકળ્યો છે મલકનો ચોદાર
કરવા તે.’

મોટો માત: ‘ઈ છે વ્યાંનો?’

એક પરોધપાંચો: ‘ગલેલિયા ચોવર કંઠાળ
કોયનો કેવાય છે. ઈની બોલવા તી કોયની છે.’

‘પણ ઈ છે કુણ?’

‘ગી ખર્ચ’ પડે? કોક કે’ છે સુનાર, તો
કોક કે’ છે લીમર કાં ખારવો. ઈને નાતભત
કોય વાતનો ટાળો જ વ્યાં છે, તે સામા
માણસને ખાજર પડે? મધાય લેળો બેને બેડે;

* ખજાર

સૌના મરનું પાણી પીએ; અહારે વરણ ભેળો
મેશીને ખાય।'

બીજે એક: 'ઇનાં સાગરીત સંઘાય
માછીડીમર ને ઇનાં ભગત ઘાંચીચોચી, દાણી
જગાતી, વસવાયાં ને રગતપતિયાં।' (આડું
જોઇને થૂંકી નાખે છે.)

ત્રીજે: 'ગામેગામ ટીંબે ચોર ને લોકને
આંગણેફળિયે મોટો ગરુ થઇને ઉપદેશ આલતો
ફરે છે.'

મોટો માંત: 'ભણ્યો છે?'

'હરામ બદોબર'

'તાણે' કુણે ઇને ધરમના ઉપદેશ
આલવાને હકમ આપ્યો?'

'કોયે'ય નઇ. પણ ઈ કયાં કોયને પૂછવા
ગ્યા? ઈ તો હાથે, ને લોક હાથું વાહણે!
હાઉ.'

'આ શેરમાં કુને ઘયે' ઉતારો છે, ઈનેા?'

'ભ' ફાળ્યું' ન્યાં. માછીવાઠચમાં; ગણકાને
ઘરે; જગાતીને ઘરે; પતિયાંપાપિયાને ઘરે.
ઘરે' ઘરે' જઈને શોગિયાંને પંપાળે. દલાસા
ઘે. પતિયાંનાં ડીલ ધોવે. પાટાપીંડી ફરે.
ગાંડાંના વળગાડ કાઢે. ભૂતમેન, મેંની વિઘાયું,
સંધુ'ય કુંછે ઈની ગાંઠયે' છે. મલકનો ઉનાર!'
પૂનરી માંયલો એક: 'નાથ નઇ, ધોવે
નઇ, દાતણપાણી પૂનપાક, અબોટ અબડછેટ,
કાંયે ઈના વે'વારમાં હોય તો ઈને પરમેશર
પૂછે.'

ત્રીજે એક: કે'છે એક દિ' કો'કની વાડીયે'
શત રચે'તો, ન્યાંથી પરભાતના પેરમાં છોડીને
કોકના ખેતરમાં થઇને હાથે વાલે'તો. ન્યાં
ઇને એલો સાગરીત કોક ખેતરનાં દૂડાં તોડી
મચળી ફૂંડીને મંચો ખાવા. કોક જોરપેરાત-
વાળો પડખે હાથે ભય કે' 'અથા અડખ'ગ
હેવાન! દાતણપાણી કાંયે કયાં મોંચ' મંચો
કોકના ખેતરનેા ખાજરો છુકાવવા, અતારના

પેરમાં? હજી નારાણે' કરણું' ય નથી
કાઢિયું.'

'પણ ઈવડા ઈ જનાવરને નશ્યત દેવાને
બદલે કે'છે કે આ બગલા ભગતે' બચાડ
પેરાતને જ ઉલટાનેા ઉઘડો લીધો. કે',
'મોઢામાં શું નાખછ, તી કરતાં આ પરભાતને
પે'ર મોઢામાંથી શું કાઢછ, ઈની જ ફરક કય',
જામણા. મલકનો કાજ થઈને ફર્યામાં.'

મોટો માંત: 'હાય હાય! આવો અધરમ!
આવડો બરો!'

ગોરમાંયલો એક: 'અરે બધીયું' વાતું તો
મ્યાં હજી આપડે બણી વળ્યા? સાંભળો.
હજી થોડા દિ' મોંચ'ની જ વાત છે. કુંછે
કોક રાંડ છિનાલ્ય પકડાણી, કરમ કરતી.
ઇની ઇટાળી કરવા ગામ લેણું'થ્યું. પણ આવા
આણે ધરા નો કરવા દીધી ઇટાળી! કે,
'એકેએક જણ છાતીયે' હાથ મેશીને ઈના
માંયલને પૂડે. ને જી ચોખો હોય ઈ પેલો
પાણો મારે.'

'આ આવો કારડો કરીને લોકને લોડા
ખાડ્યા, ને કાઢી મેલ્યા.'

ત્રીજે એક: 'ને રાંડને ય વાંહણેથી
ભગાડી મેલી!'

ચોથો: 'ને જોડી મેરાં ગણકા, ચોકની
હવેલી વાળી?'

બીજે: 'ઈતો કે'છે આ ભગતડાની ચેકી જ
થઈ ગઈ છે. ઘરે પધરામણી કરાતી, આંસુડે
આંસુડે ઈ બહુરૂપિયાના પગ ધોયા, ને પોતાને
અબોડે લ્યા. ને છેગારમાં ઈ નધરાળને માથે
ચાંધા અંતરની કુપીયું ઠાકવી.'

ત્રીજે: 'અરે કે'છે ઈ ભગતણે' તો ધંપો જ
મેલી દીધો; ને કાળાં પેયાં.'

ચોથો: 'ઇનાં કરમ જેવાં. કો'કે દીધું
છે ને, કે

કુલો વઢ્યો ને કબૂનર પેડું
ઘર વઢ્યું ને ભગતડું પેડું'

મોટો માંત: ‘પણ હું કઈ છું ઈ ભગત-
ભુવાનું આટઆટલું તમે સંધાય બાળો છો
તોય આટલા દંન લગણ મને આવીને કોય
કેતું નથી, કે આમની વાત આમ છે. ઈ તમારી
સંધાયની નફરતાને શું કેવું? તાણું જ તો
ને ધણે ઠેક આંસ ધરમના ધામમાં પૂગીને
આપડો ઉઘમાત મચાવ્યો? ને અટલે લગણ
કેવાની હરમત કરી કે આ પરભુના મદિરને
હું લોંચ લેશું કરેશ. હાય, ‘ઈ પ્રમ દિ’ વાળી
વાત તો તારની દંનરાત મારા હૈયાને ઘોંકા
મારે છે, મારા પેટની બખોલમાં બળતરા ઊઠાડે
છે ને મારા જીવને તોડી ખાય છે.’

નાનો માંત: ‘પ્રસ, સાંભળો તાણું સંધાય.
સો વાતની એક વાત. આ ભગતડાને હવે એક
દિ’રેય જીવતો મેલવો ઈથી મોટો અધરમ
બીજો નથી. શું સમજ્યા? બાગી વાતે આંસ
ભરાય પરમાતે માંસજ કરણ્યું કહે તો માંસ
ઇનો ઘડોલાડયો થઇ બલે. ભવે. હા. આ
કઈ દીધું તમને. મોટા માંતની આગળ્યા
સમજો.’ (આસરાના મોઢા સાચું ભવે છે.
મોટો માંત માથું પૂણીની હાંકારો લખે છે.)

‘હાલો સંધાય હવે, લાગી બલ કામ’

સહ સહને ઘરે જાય છે. સામરો જમાય
જિવ માંત બેસી રં છે. ને માઓમાય શુકપુસ
કરે છે.

મોટો માંત: ‘સ્થમ કરગુ? અવડા આ
જજમાનુંના ગોરપરોતું કાંય કરી સગરે,
મક્તિયા, રોજ મક્તના બ્રમભોજ આરોગીને
મદિરની ધરમધાને જાયે જીમની ચોવટયું
કરવાવાળા? મલકનો ને રોરનો મનખ્યો
સંધાય તો, કેંછે આ ભગતની પાહણ્યે હાલી
મળ્યો છે.’

નાનો માંત: ‘ના, ના. તમે હડગડોમાં.
મદિરચોકના ધાધલ પટે મેં દંનરાત કારહા
કરી, પાટિયાં ગોઠીને, આ ભગતડાની
તળિયાઝાટક વાતું મેળવી છે. ઇ ભગત,

ઇના સાગરીતું ને તીનાય પાછા ભગતસાગરિતું,
સંધાયની ખાતમી કાઢી લીધી છે. ઇ ભગતના
સાગરિતમાંય સંધાયમાં કાંય પૂરો મેળ નથી.
ને ઇ ભગતડો જોલે છે ય જોવી બેદ વાગી
કે તીમાંથી હું એક અરય કાઢું ને તમે
બીજો. આજ તો વળી મેં અટલે લગણ
સાંભળ્યું, કે બારમાંયલો એક સાગરિત સામો
થયો, ને નોખે પડવાની ત્યારીમાં છે.

જેય જણા ઘડીક મૂંગા બેમી રંછે

મોટો માંત: (લાંબે લગણ નજર પોંચાડીને)
‘જોડ્યું કુણ મોટે દરવાજેથી આવતું કાંય છે?’

નાનો માંત: (નજર કરીને) ત્યો. ‘આ
તો ઈવડો ઈજ. જોડો શિકાતરિયો પોતે. આજ
સવારે જ મોટા પૂજારીના દીકરાયે સ્ત્રીધીને
મને દેખાડ્યો’તો. ભગતના બાર ચેલા-માગરીતું
માંયલો એક. મોયં રાજ સાચું બારવટું કરેલું
ઈવડો ઇ. આજકાલ આ ભગતામાં ભખી છે.’

મોટો માંત: ‘કાંક બાતું કાઢીને ખાતમી
લેવા આવતો લાગે છે.’

નાનો માંત: ‘ના રં ના. તમતમારે સંખા
મળુની તળઈ ઉપર સૂઈ રંજો ને. મેં જ હવે’
તો ઇ ભગતડાની દુનિયા આખીની ખાતમી કાઢી
લીધી છે. આ બારવટિયો કાંય ઇ ભગતડાની
હાંચે હા લખવાવાળો નથી. જેવ વચાળે કાંક
મનહુખેય થયાં છે. થાય જ ને? બારવટિયો.
બલે માથાભારે રયો. તો ય ઇ આ ભગતડાને
કાન જાનીને કાંય કરવા કે, ઇ કાંય જોડ્યો
હેલું ઘાલીને કરે? ઈમ તો ઇ ભગતડુંય કાંય
જોડ્યું રાય નઇ તો. નામ ભગત, દેદાર પેટા
ગાડુનાં, પણ કાખમાં સંખા ગજની કાતી
રાખીને હાલવાવાળો છે. તમતમારે લેયા
કરો બેકા. અવડો આ શાં સાદું આખ્યો છે
ઈ તો હાલવણી જાગર પડી જશે.’

જોડો શિકાતરિયો: (નીચો વળીને)
‘રતમરામ મોટા બાપજી’

મોટો માંત: ‘રામધણીને આશરો. જેઉવો

ખાપો સત્ત છે. ખાલ, કુણ છે તું? શીદને આંબો છે?

શિકૈતરિયો: 'કામે આંબો છઉં, ખાપણ. મારે ખાનગીમાં તમું હાર્યે' વાત કરવી છે.'

મોટો માંત: 'ખોલ તું તારે. આ મારે જમાય છે, નાનો માંત. કેલ ધીજી નથી આંચકણે સાંભળવાવાળું. ભસી મયં.'

[શિકૈતરિયો પેસાં મોટો માંત હાર્યે' ને પછે નાના માંત હાર્યે' ને પોર વાર લગણ કાનમાં મોહું ધાલી શુંસપુસ કરે છે. 'આમ, આમ']

શિકૈતરિયો: 'લ્યો હાઉ તારે. સોળ વાલને એક રતી. કામ તમારે જાહેસુલાખ. પછે કાંય? પણ મારા તરીય રૂપેયા શોકડા લેવે!'

નાનો માંત: 'ભલે' ભલે, ત્રીશ પૂરા. ત્રગડે મીડે. ચોખા ફૂલ જેવા, નગદ શોકડા. લે આ, વગાડીને ખખડાવીને. પછે કાંય? પણ આજ મધરાત મોય કામ અકે થઈ જવું લેવે. શું સમજ્યો? ઇમાં મીનમેખ નો થાવા પામે.'

શિકૈતરિયો: 'છ હા, નાના ખાપણ, હા. ઇને ચોખખવાની સંતલસ મે' તમું ને કઈ, ઇ તમારા માણસને ખરાબર સમજાવીને

* આ લેખ અગર તેનો કોઈ પણ અંશ કે ભાગાંતર લેખકની રજા વગર કેઈવી છાપી શકાશે નહિ '

પાન ૮થી આગળ] એને હું કહી ન જૂહું.'

[તોડ ફાર ચેર કમ્પે: પાન ૩૮]

કાધર હેડસ્ટનની છાતીમાં જે ચિત્ર કૈત-રાઈ ગયું છે એ શું માત્ર દક્ષિણ આફ્રિકાની ધરતી પર જ લેવા મળે છે? આપણી નજર સામે જ, અરે! આપણા પોતાના જીવનમાં પણ આપણે ઇંચુને બકારે નથી દેતા? આપણા અરપૂર્યો અને અપમાનિત દાલતજનોનાં આંસુ આપણે નથી લૂછ્યાં ત્યાં મુઘી દયાધરમની વાતો નયોં દબ છે. કૃષ્ણના કેદખાનાનાં બારણાં હજુ આપણા આગદ દેશમાં પણ બિડગ્યાં નથી. આ દુનિયામાં ડોરથી ચે બદનર હાલતમાં જન્મતા ઇંચુનું કંદન હજુ પણ વગડો ગજવે છે. નાતાલને એક જ સંદેશ છે; અને તે

મેલજો, અમે હોધયે' ન્યાંકણે. ને હું 'ગડુ મારાજ, ડંડોત! ઇમ કઈને જિને પગે પડું તીને જ પાધરો ઝાલી લેજો, ખાવડેથી. ઇ જ ભગત, અમારો ગડુ. તીમાં મીનમેખ નો થાય. થાય તે દિ' મને સાણસે તોડીને ફૂતરાંવને નીરજો. લ્યો, પછે કાંય?'

નાનો માંત: 'હા હા ભલે. ઠર ફો, ને વગાડ ડંડો. જા હવે, સટ સટ તારે કામે વળગ.'

ફરી ફરીને ત્રીશ-રૂપેયા ગણતો ને અગોડાના નખ ઉપર ઉઠાળી ખખડાવીને હરખાતો શિકૈતરિયો હાલ્યો જાય છે મોટો માંત એની વાંકણે તાકી ર' છે. પછે મનમાં મનમાં ગણુગણે છે:

'ખૂટલ! ફટચ છે તને. ત્રીશ રૂપેડી સાદુ થઈને ખૂટલ થ્યો. ફટચ તારા ભગત અંચાને.'

નાનો માંત: 'પણ તોય ખરાખરીની વેળાયે આપણને તો ખપ આંબો ને? ખૂટલ તોય ખપતો. સંવા લાખતો.

હવે ઇ ભગતડાને માથે નવો દંન ઊગવા નો દઉં!'

(હરખાતો હરખાતો હાલ્યો જાય છે)*

દુનિયાભરનાં દુખિયારાં, રોગીદોગી, પાપીતાપીને કોઈ બેદલાવ વિના ભગવાનનાં સંતાન ગણીને અંકમાં લેવાનો. અને એમનાં દુઃખદર્દે દૂર કરવામાં નેટલી બત ધસાશે એટલો ભગવાનનો રાણો જીતરશે. ઇંચુ કે કૃષ્ણને જન્મોત્સવ જિજીએને રોજિદા જીવનમાં ફકરાવવાનું બધ કરીચું ત્યારે જ કાળનાં નગારાં આધાં જશે. અને આપણે સર્વનાશમાંથી ઊગરવું હશે તો હરએક માણસની અંદર રહેલા ઇંચરવનો ઇન્કાર કરતાં તમામ જેલખાનાં જમીનદોરન કરતાં પડશે. અલગતાની ગમાણે હટાવવી પડશે. ઇંચુ આપણા અંતરમાં જ નવો જન્મ લઈને આપણી આંખો ઉઘાટો એ પ્રાર્થના.

ઈસુનો જન્મ

મકરંદ દવે

ઈસુનો જન્મ થયો બેથલહેમ ગામની એક અવાવડુ ગમાણમાં, કારણકે એનાં ગરીબ મા-બાપને ઊતરવા માટે એ ગામની કોઈ વીથીમાં જગ્યા નહોતી. એક અવતારી પુરુષ હનિયામાં આવ્યો ત્યારે એને માટે કોઈ માનવીએ મકાન બાંધી ન કરી આપ્યું. એને ઊતરવું પડ્યું દોરવાસિયામાં. અને એના સ્વાગત માટે શર-ણાઈ ન વાગી. બંદીજનોનાં સ્તુતિગાન ન ગાવાયાં. પણ બાળુના એતરમાં રાતવાસુ રહેલા કેટલાક લલાસોળા ગોવાળિયા આ નવા જન્મની વધાઈમાં બાળ્યા અને માનવતાને મારવે ખોવા-ચેલા ઘેટાંને લેખાં કરી, વડા ધણીને હુવારે લઈ જનારો ઈસુ પણ એક મજબનો ગોવાળિયો જ નીકળ્યો ને!

આપણા ગોપાલકૃષ્ણનો જન્મ થયો જેલમાં. અને ઈસુનો ગમાણમાં આ બંને વસ્તુ કેટલી સૂચક છે? આજે પણ ઈશ્વરના પ્રકાશને માનવી શુક્ત રીતે ઝીલી શકતો નથી. આજે પણ અલગ અલગ વાડામાં જીવતા માનવસમાજમાં ઈશ્વરનાં પ્રેમ અને કરુણાને સ્થાન નથી. ઈસુએ કહ્યું હતું કે મારાં નીચે પડેલાં ને નાનીબીમા નાનીબી માધર્મ્યાંડુને તમે જે સહાય કરશો એ અને જ કરેલી ગણાશે. પણ ઈસુનો જન્મોત્સવ જીજવતા લોકો જ એનાં આ વચનની છંદોચીક હાંમી ઉઠાવે છે. હતભાગી ભાધભાંડુનાં આસુ લૂછવા તો એક તરફ રહ્યાં પણ એમને હંધુત કરવામાં જ એ ધર્મનું પાલન સમજતા લાગે છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં સાચા ખ્રિસ્તીધર્મની મથાલ જલાવનાર દ્વાર દેવર હંકરેને હળ-ગીઓને ચતા અન્યાયની હચમચાવી મૂકવી કિલાણ લખી છે. એનું નામ છે: 'નોટ દ્વાર

ચોર કમ્પ્ટ'—‘તમારા મુખએન માટે નહીં.’ અને આ પુસ્તકમાં, કંકકલ્લી-ટાઠમાં, ઉઘાડા આભ નીચે જન્મ લેતા એક હળગી બાળકની કારખી કયા અલેખતાં એમને સતત ઈસુની યાદ આવે છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારે હળસીઓના નિવાસની કાંઈ સગવડ કર્યાં વિના એમનાં જૂપડા પાડી નાખ્યાં હતાં મોનાંથી છલકતા ભેહાનિસબગના પરા જેવા કેંગાલ હળગી લત્તા સોફિયા ટાઉનમાં બનેલો આ બનાવ તો હંબરોમાનો એક હતો. પણ એની પાછળ માનવીના મદહક અન્યાય ને કરુણ અસહાયતાનું કેવું કલેબ વીરવું ચિત્ર પડ્યું છે! કેટલાક નિશંધાર બનેલા હળસીઓ સાથે પોતે એ સ્થળે ગયા હતા એનું વળુંન કરતાં દ્વાર હંકરેન લખે છે:

‘હું તેમની સાથે ત્યાં જતે જેવા માટે ગયો ને તાપણી આસપાસ તાપતા ટોળામાં પ્રસૂતિની વેદનાથી પીડાંતી એક બાઈ પણ મેં જોઈ. ઉઘાડા શિવાણ આભ નીચે એણે બાળકને જન્મ આપ્યો. ‘એમને માટે વીથીમા જગ્યા નહોતી’—અને એ જ રીતે બેથલહેમમા ભગવાનનાં ખેનોતા પુત્રે એક ઉજ્જડ ને અવાવડુ દોરવાસિયામાં અવતરી આ હનિયામાં પ્રવેશ કર્યો હતો. દક્ષિણ ગોળાધર્મના સૌથી સમૃદ્ધ નગરમાં મને એ વસ્તુ વારવાર મગજમાં હથોડા મારતી હતી કે ઈસુને ભજવાનો ઠંદો પીટતા માણસો ઈસુને જ કેટલી સહેલાઈથી હંકરેત્રી શકે છે! ખ્રિસ્તીદટીટના એ હંકરેત્રી નાનકડા ટોળામાં બેથલહેમનું અને બંદીજકારનું ચિત્ર જીવતું થઈ ગયું. મારી નજર સામેથી એ કોઈ કાળે ખર્યું નથી, અને ભગવાન કરે ને

ગાંધીજી અને રેડિયો

અ દ્રકાત વાંચેલા

ગાંધીજીની અસર આખા ભારતના ખુણે ખુણે થઈ હતી આદિવાસી જીવનમા પણ ગાંધીજીના આદેશનોની અસર પહોંચી હતી અને દક્ષિણ ગુજરાતના વનપ્રદેશમા વસતી વન્ય પ્રજામા ગાંધીજીના કાર્યક્રમોની કેવી અસર પડી તે થોડા ગીનો દ્વારા જોઈએ

એક ગીતની કડી છે ‘હુરીજ ઉદે હોનાનો ત્યા દેશમાય ભતામા પીરા,’ સૂરજ ઉગે સોનાનો, તે દેશમા જઈએ પીરા ને લોકકવિ બીજા ગીતમા કહે છે ‘ડંકો વાગ્યો જાગેને નવજવાનો’ આ ગીનો સમાજના ઉત્થાનતા છે છતા ગાંધીજીના સામાજિક પુનરુત્થાનમા આદેશનોની એમા અસર છે હવે આ રેડિયાલુ ગીત જોઈએ

ડેગ્ય ડેગ્ય ડેગ્ય રા તુમા હોશથી ફેરવા રેડિા
કપાહા પાકે કે તુમેજ મેનતે,

થોડે થોડે હાગી રાખજરા તુમા હોશથી
રખાથી પીળીને પીળધથી પીછને

પૂવો ખૂબ પ્રેમથી વાળજરા તુમા
વખત મીળતા રેડિયા ધવજ

ધીરે ધીરે ફાલ દારા કાતજરા તુમા
ખાખ ખાદી ઉજા ઢીખાડી લેજ

ખાઈ ભેના તીજ ખાગ પદેજરા તુમા
ધીરે ધીરે આનેહેને મી. મીડો બોનેટે,

બાપ ગાંધીનો લા. રા. તુમા
રેડિયો જી ફેરવે પવિત્ર બનેહે

મુવમ તહે તહે ફેરવેશ તુમા

સ્વરાજની લડતના જમાનામા રેડિયો સ્વરાજની લડતલુ પ્રતિક બન્યો આદિવાસીઓ દે ને સામાન્ય જન સમાજથી દૂર જાગેલામા ને પવંતમાજાઓમા વસના છે ત્યા ગાંધીજીની

વાતો રેડિયા દ્વારા પહોંચી વનવાસીઓએ આ વાતો અને રેડિયાનો કાર્યક્રમ પોતાના જીવનમા વણી લીધો ગીતનો અર્થ કહે છે -

“ફેરવો ખૂબજ હોશથી તમે રેડિયો ફેરવો તમે કપાસ પકવો છો, તેમાથી જ થોડો સગ્રહી રાખો ચરખાથી પીવી, પીજી, પૂણીઓ ખૂબજ પ્રેમથી વાળો ને જ્યારે વખત મળે ત્યારે રેડિયો લઈને કાતજો તેની ઉજાળી ખાદી પહેરજો આ મહાત્મા ગાંધીનો રેડિયો મીડો મીડો બોલે છે, ધીમે ધીમે ચાલે છે, આ રેડિયાને ફેરવે તે પાવત્ર બને છે માટે બધા રેડિયાને પ્રેમથી ફેરવજો ”

બાપુજી તો રેડિયો આખા દેશમા આનેદાર મની કાતી બાપુ જાડી ખાદી પકુકુ ગ બાપુ નિશાની આમી દેતો તડ ગીયારેરા આખા દેશમા વ બાપુ અંડો લઈને ફિરકુરા આખા દેશમાય બાપુ સ પી છત્રી રજુરા ઇ કાપ વાત તમા હુમજ મય લેજરા

“બાપુજી તારો રેડિયો આખા દેશમા ચાલે છે અમે કાતી કાતીને જાડી ખાદી પહેરજી બાપુ તુ તારી નિશાની અમને દેતો ગયો છે આખા દેશમા અમે બાપુ તારો જ ડો લઈને ફરીજી દેશમા અમે સંપીને રહીજી આ વાત તમે બધા મમજો ઉપરના બનને ગીત ગામીત મમાજના છે હવે રોધગી સમાજના ગીતો જોઈએ

ગાંધી હજા બાપુએ પુનગા બાદે

જોનામા જન્ય નીદો દા (૨)

ગામડે ગામડે ફિનીને ગામડે ફદાગી ગો (૨)

ખરે ખરે ફિનીને ખાદી પેશગી ગો (૨)

ગામડે ગામડે ફિનીને કામે લીખતી ગો (૨)

એની એની બાપુજી સેવા કરી ગા (૧)
 એવ એવ હીખતીને સ્વરાજ અપાવી ગા (૨)
 એવા ગાંધી બાપુજી કહેલ વિહરાજો. (૨)

“ગાંધી જેવા ગાંધી બાપુએ પુતળી બાઈના
 ખોળામાં જન્મ લીધો. ગામડે ગામડે ફરીને
 અરેખર-એ બધાને ખાદી પહેરાવી ગયો. ગામે
 ગામ ફરીને કામ શીખવી ગયો. બાપુ એ રીતે
 ગામડાઓની સેવા કરી ગયો. એવું બધું ઘણું
 શીખવી ગયો. એવા ગાંધી બાપુને કેવી રીતે
 વિસરી જઈએ!”

ગામડાઓમાં રહેનાર ગ્રામ સમાજમાં
 ગાંધીજી માટે જે ભાવના બદલી છે, તે આ
 ગીતો ઠારા આપણને સમજાય છે. એના ઉપર
 વિશેષ ટીકા ટીપ્પણની જરૂર નથી.

મીશું લોકગીત

અવની ઉપર ગાંધી આજે સજો એની વાણી ર.
 બાયે અને બાબા આવા ગાંધી મેળામાં જાતેગ.
 ગાંધી મેળામાં જાતેને આપણે ગાંધી વિચાર કરુંગ.
 ગાંધી વિચાર કરીને આપણે ગામે ગામ ફિરવા.
 ગામે ગામ ફિરિને આપણે રેડિયા બધે હીખડુ રા.
 ગામે ગામ રેડિયા ફરે ભારતના ઘરે ઘરે રા.
 લાવો રે બહેનો રેડિયો જસક કાતી જામે રા.
 કાન્યાનો રંગ લાગ્યો મને કાન્યાનો રંગ લાગ્યો રા.

સુરત જિલ્લામાં રચનાત્મક પ્રવૃત્તિનો વિકાસ

ઘણો સુંદર થયો છે. આંધળા માણસને હાથથી
 ફેંકાઈતાં જેમ ગમે તે વસ્તુ તરત મળી આવે
 તેમ અત્રે ઠેર ઠેર રચનાત્મક પ્રવૃત્તિના કેન્દ્રો
 બેલા મળે છે. ગાંધીજી ગયા પછી સુરત
 જિલ્લાના ૧૮ જેટલા મોટા મોટા તાલુકા છે
 તે પૈકી દર વર્ષે કોઈ એક સ્થળે આખા
 જિલ્લાનો એક ગાંધી મેળો ૧૨મી અને ૧૩મી
 ફેબ્રુઆરીએ ભરાય છે. આ ગીતમાં તે ગાંધી
 મેળોનો ઉલ્લેખ છે.

ગીતનો અર્થ છે.

“અવની ઉપર ગાંધી જનગયા. એની વાણી
 સાંભળો. ભાધઓ અને બહેનો ગાંધી મેળામાં
 ચાલો. ગાંધી મેળામાં જાતેને ગાંધીજીનો-
 ગાંધીજીના કાવંનો વિચાર કરીશું. અને એ
 વિચારને લઈને એના પ્રચાર માટે, એના ફેલાવા
 માટે ગામડે ગામડે ફરીશું. ગાંધીજીનો રેડિયો
 બધાને શીખવશું. ભારતમાં બધે રેડિયો
 ફરશે. સૌને કાંતવાનો રંગ લાગશે.”

આજે ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો ભણેલા વર્ગમાં
 ભૂલાવા લાગ્યા તેવે સમયે વનવામી સમાજમાં
 એના પાયા જાડા ઉતરે છે. કે’છે કે ચાલો
 ગાંધીના વિચારનું લેગા મળીને ચિંતન કરીએ,
 ને ગામડે ગામડે ફેલાવીએ.

કેણ કહે છે ગાંધીજી મર્યા ?

અપટી મીકું

ધ્રિનના પ્રમિદ ન્યામી બાદશાહ નામેરવાન એક દિવસ જગજગમાં શિકાર કરવા ગયા. ત્યાં રસોઈ કરતી
 વખતે રસોઈયાએ કહ્યું કે મીકું નથી. નૌરીરવાને કહ્યું : ‘પડખેના ગામમાંથી જઈને લાઈ આવો. પશુ
 ખાસ ધ્યાન રાખજો, કિંમત ચૂકળ્યા વિના લેજો નહિ. એજો તો ગામ આપુ’ ઉઝડ ધઈ જશે.’

રસોઈયાએ આશ્ચર્યભાવે કહ્યું : ‘બદાપનાહ! એક અપટી અમથુ’ મીકું લાવવાથી ગામ કેમ કેરીને
 ઉઝડ ધઈ જાય ?’

નૌરીરવાને જ્વામ આપ્યો : ‘જો બાદશાહ રેવતને ત્યાંથી અપટી મીકું મળતમા લે, તો ખીજે દિવસે
 રાજકર્મચારીઓ ગામનાં ગામ જાંટી લે!’

— ‘સુસિરનાં’ માંથી

હસ્તાક્ષરની પરિક્ષા

અનુ. ગોપાળદાસ પટેલ

‘જે કાંઈ કહેવું હોય તે જલદી કહી દેજો, માણ, મને ભણ કુરસદ નથી.’ શ્રીયુત રિચર્ડસન આરિયોલે કાંડા ઘડિયાલ સામે જોઈને મીધું જ સંભળાવી દીધું.

વૃદ્ધ માણની આંખ ભીની હતી. એમને ખેંચી જ નહોતી કે એમનો આ લાખોપતિ ભત્રીજો, જેને મળવા એક ઠંઠાક તો બહાર જ લાંઘવું પડેલું અને ફાટે ડાળે જોયા કરવું પડ્યું હતું, અરે, પહેરેગીરની તોછડાઈ પણ સહન કરવી પડી હતી—તે ભત્રીજો આવો ત્રાહિત જેવો વર્તાવ કરશે. કાંઈક બોલવાનું શરૂ કરવાના ઈશદાથી માણએ રિચર્ડસન ભણી જોવા મોં ઊંચું કયું.

રિચર્ડસને ફરીથી એવો જ તોછડા અને ત્રાહિતપણાનો ભાવ પ્રકટ કરીને સંભળાવ્યું, ‘જુઓ માણ, પહેલેથી જ કહી દઉં છું. મારી પાસે પૈસા—બેસાની મદદ માંગવા આવ્યાં હો, તો બહા થઈને એની તો વાત પણ ન કરતાં....’

હું ધાયેતો કંઈ સાફ કરીને માણએ કહ્યું, ‘હું તમારી પાસે રૂપિયા લેવા નથી આવી. હું એક અરજ કરવા આવી છું....’

‘જલદી કહી નાખો...તરત જ....એક બહુ જ મોટા વેપારીને મળવા જવાનું છે, મારે....’

‘મારા મોટા દીકરા સેમ્યુઅલે તમે તમારી ઓફિસમાં નોકરીએ રાખવાની કૃપા કરે. એ બી. કેમ. થયો છે, ફર્સ્ટ ક્લાસ આવ્યો છે અને બી. એક માં પણ... ઘણું જ લાયક, સદાચારી અને મહેનતુ છે. દારૂ પીતો નથી, જુગાર રમતો નથી, ... સંરખી ઉંમરની ઓછા સાથે મળતો—હળતો ચ નથી.. તમારી જેક માટે એ ધગો જ લાયક સાબિત થવાનો....

રાખી લો ને.’ વૃદ્ધએ એકીધાસે કહી નાંખ્યું.

‘પણ મારી ઓફિસમાં જગ્યા જ ક્યાં છે?’ લાપરવાહીથી રિચર્ડસને કહ્યું.

‘જગ્યા તો છે. બે ખાલી જગ્યા પૂરવાની છે એવી જાહેરાતબર હમણાં જ છાપામાં આવી છે....મેં જ વાંચી તે!’

‘એમાં એક તો મારે ભરવી નથી.’

‘એક તો છે ને!’

‘જેર, મારી પાસે સમય નથી. તમે અરજ મોકલી દેજો.’

‘અરજ લખાવીને જ આવી છું, આ રહી.’ એમ કહતાં વૃદ્ધએ એક કાગળ કાઢીને ટેબલ પર મૂકી દીધો અને ક્ષમા માગતી બહાર નીકળી ગઈ.

એનાં ગયાં પછી રિચર્ડસને રોપમાં ને રોપમાં અરજ ફાડી તપાસી, અને બમકવા લાગ્યો, ‘એક આ સગાં—સંબંધીઓએ જીવ ખાધો છે....’

થોડા વખત પછી એને યાદ આવ્યું. ‘બચપણમાં આ વૃદ્ધ મને કેટલું વહાલ કરતો! ગરમા ગરમ કોફી મારા માટે બનાવતો...મને જોતાવેત ખુશ થઈ જતો, ચૂમી દેતો...મેં મારે બૂકું દામ કયું, બીચું તો કાંઈ નહિ તો, ઓછામાં ઓછું અરજ તો મારે નહોતી જ ફાડવી જોઈતી...મગીબતો જેરે કે લાયકાતથી અગર તે છોકરા એ ઈન્ટરવ્યુમાં પાસ થઈ બચ તો તેમાં માતું શું બગડવાનું હતું?’

રિચર્ડસન ઉઠિત થઈ ગયા. એમણે પોતાના સેક્રેટરીને કહી દીધું કે અરજા કાઢા સુધી તેને કોઈ મળી શકશે. નહિ. બારણું બંધ કરીને એમણે અરજના ફાટેલા કટકા એકઠા કર્યા અને

પોતાના અક્ષરથી જ તેની નકલ કરી નાખી!

અરજી પોતાના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરીને આપતાં કહ્યું, ‘જુઓ, આ અરજી પણ લેવી, મારો સગો થાય છે...’ પણ, એ કારણે તેના પ્રત્યે પક્ષપાત રાખવાની કોઈ જરૂર નથી. ઇન્ટરવ્યુમાં પાસ થાય તો લેવો, નહિતર નહિ.

દિવસો વીતી ગયા. એક દિવસે વૃદ્ધ માણ કરી પાછાં આવ્યાં. એમણે ઘણી જ નિરાશા સાર્યે કહ્યું કે એના દીકરાને નોકરી મળી નથી. ઇન્ટરવ્યુમાં તો તે પહેલો આવ્યો હતો તો એ નોકરી ન મળી. જે અહિંને એ જગ્યાએ લેવામાં આવી છે તે સાધનસંપન્ન છે એ જુદી વાત, બાકી આચરણની બાબતમાં તો તે ગામ-બરમાં ઠીક ઠીક બદનામ થયેલો છે.

રિયડસને ઘેપરવાઈથી કહ્યું, ‘હું એ બાબત તપાસ કરીશ. આપારે મને સમય નથી,

ગવર્નરને ત્યાં જવાનું છે.’

વૃદ્ધાનાં ગયા પછી એમણે પોતાનાં સેક્રેટરીને આ નિમણૂક બાબત પૂછપરછ કરી: ‘કેમ, પેલો છોકરો લાયક નહોતો?’

‘ના, સાહેબ! ઇન્ટરવ્યુમાં તો તે પહેલો આવેલો, પણ...’

‘શું પણ...?’

‘આપના દુકમ મુજબ એની અરજી અક્ષરની પરીક્ષા કરાવવા લિપિનિષ્ણાત પામે લઈ ગયા. તેમણે કહ્યું કે આવા અક્ષરવાળી અક્ષિત જુગારી, ચરાળી અને દુરાચારી હોય છે. એ કારણે એ તેને ન રાખ્યો.’

રિયડસના હાથમાંથી પાઈપ નીચે સરી પડી.

(માનુષ્ય સ્ટેઈનની લગ્નિયન નવનિર્મિત કાર)

પાત્ર ૧૩ થી આગળ

મૌલવીએ એક પોતા આખી એ દુનિયા એની નજર સામે ફેલાયેલી પડી છે. તાબાં જ જન્મેલા લાખો, બાળકો ભાગ્ય લખાવવા ખુદાની દુવા માંગી રહ્યા છે. મૌલવીએ ચોમર નજર નાખી અને લાલચુ નજર પોતાનું બાળક શોધ્યું. પણ ચારેકેર એક જ રંગ, રૂપ ને મહોરાના બાળકો લાખોની સંખ્યામાં ફિલકિલાટ કરી રહ્યાં હતાં. મૌલવી આંખો ફાડી ફાડીને પોતાનું બાળક શોધતા રહ્યા ને આખરે થાક્યા. પોતાનું બાળક કયું છે તે શોધી-વરતી થકયા નહિ. વળી વળીને આંખો ચોળીને શોધ્યું, પણ બેકાર.

આ તરફ ખુદા પણ આટલી ઊંલ નલાવી શકે તેમ ન હતા. તેમણે પૂછ્યું: ‘ભાગ્યલેખ કેમ લખતો નથી? બીજાં લાખ બાળકોની જમાત આ દરવાજે આવીને રાહ જુએ છે ને ત્રીજી જમાત પણ હમણાં જ પેદા થઈને આવી લાગી.’

નિર્ધાર કહે, ‘પણ કઈ રીતે લખું? અહીં

માડું બાળક તો કયાંય નજરે થઈ પડતું નથી. મારા રહીમ, તું જ કહે, કયાં છે માડું બાળક?’

ખુદા કહે, ‘આરે, બેવડું. તું હજી મુખી એ નથી સમજતો કે ખુદાની નજરે મારા-તારાને બેદલાવ કોઈ દિ’ હોય નહિ. દુનિયા આખી જ ખુદાની ખ્યારી ઓલાહ છે-જેવો લિખારીના દીકરો એવો જ વળી રાજકુમાર. એમાં કોઈ બેદલાવ નહિ. ફિટકાર છે તારી ઈમાને!’

*

મૌલવીને હેરાત પામેલો રાખીને જ ખુદા પોતાના દરબારમાં આદ્યા ગયા અને એ દિવસે જન્મેલાં એકેય બાળકનું ભાગ્યલેખ લખી શકાયો નહિ. પરિણામ એ આવ્યું કે લાખો ઇન્સાને! નસીબ-આગ્ય વિના જ દુનિયામાં આવી ચડ્યા!

આજે ય આ પરંપરા ચાલુ છે. કોણ બણે કેટલી સદીઓ સુધી એ આદ્યા જ કર્યો અને આ અવાગિયા બાળકો આ દુનિયામાં જન્મ્યા કર્યો.

એક દિવસ માટે ખુદા

સપ્તમ સત્યાગ્રહ

તાબ્બ જ જન્મેલા એક બાળકનું લાગ્ય લખીને ખુદાતાલા પોતાના ચુનંદા દિસ્તાઓ સાથે આકાશ મારગે જવા કરતા હતા ત્યાં જ એક મૌલવીએ લાગલા જ એમના પગ પકડી લીધા! ખુદાએ ઘણી ધાક-ધમકી દીધી, પણ મૌલવીએ પગ ન જ છોડ્યા. ખુદાને દરબારમાં પહોંચવાની ભારે ઉતાવળ હતી. એટલે એમણે પેલા મૌલવીને નાહક ધમકાવવાની રીત ટાળી. ખુદા એને સમજાવવા લાગ્યા, અને તે એટલે સુધી કે પગ છોડી દેવા માટે આજીજી-વિનંતિ પણ કર્યાં. પણ મૌલવી એક નો એ ન થયો.

લાચાર ખુદા જમીન પર ઉતરી ઊભા થઈ ગયા. મૌલવીને પૂછ્યું કે ભાઈ, તારે શું ભેધ છે? આ વિષયમાં અત્યાર ઘડી સુધી મૌલવીએ કશો વિચાર તો કર્યો નહોતો, તો હવે કરવું શું? તે બિચારે જલદી નક્કી ન કરી શક્યો કે ખુદા પાસેથી શું માંગવું. ખુદાને એકેક પગ એકેક વરસ જેવી જતી હતી, આટલું મોડું થાય તે કેમ પોષાય? એમણે ફરી ફરીને પૂછ્યું કે ભાઈ શી તારી ઇચ્છા છે?

પણ, આટલા સમય પછી પણ મૌલવી નક્કી કરી શક્યા નહિ કે શું માંગવું. એ તો હેબક જ ખાઇ ગયા ત્યાં આખરે ખુદા તો ગેળી રીતે અતરધાન થઈ ગયા. જતા જતા કહેતા ગયા: 'મિયા, વિચાર કરીને કાલ કહેજે, શું ઇચ્છા છે તે. આ જ વળતે, આ જ ઠેકાણે કાલે મળીશ!' *

‘માયું ખજવાળતા ખજવાળતા મૌલવી તો ઘેર પહોંચ્યા. ઘેર જઈને બીબીને આખી પીતક કહી સંજાળી.

બીબી કહે, ‘વાહ રે મિયાં વાહ! મોકાની ઘડીએ એટલું ચ વિચારી ન શક્યા તમે? સીધી-સાદી વાત હતી. હું જો તમારી જગ્યાએ હોત તો સીધી કહી દેત: ‘ખુદાવન્દ કરીમ, જે દિવસે મને ઇચ્છા થાય તે દિવસે લાગ્ય લખવાનું કામ મને લખાવવું.’

બીબે દિવસે ખુદા એ જ જગ્યાએ અને સમયે મૌલવીને મળવા આગ્યા. વળી એ જ પૂછ્યું, કે તારી શી ઇચ્છા છે. મૌલવીએ નમનતાઈથી નીચા નમીને અરજ ચુભરી કે, ‘હે બન્દાઓના ખુદા! મારી આ અરજ કબૂલ રાખો કે જે દિવસે મને ઇચ્છા થાય, તે દિવસે હું ફરિયાની લાગ્યરેખા લખી શકું.’

ખુદાએ તો આ અરજ મંજૂર કરી દીધી, અને તેઓ તો દિસ્તાઓની પાલખીમાં બેમીને સાતમે આસમાને પોતાના ખાસ દરબારમાં પાછા આવ્યા ગયા.

મહિનાઓ વીત્યા ને મૌલવીને ત્યા બાળક જન્મ્યું. મૌલવીએ હવે ખુદાની યાદ કરી. એકાએક લાખો સૂરજના નૂર જેવી ઝગાહગા થતી ખુદાની પાલખી મૌલવીની ઠેલીએ આવીને ઊભી રહી. મૌલવી તો ખુશખુશકાલ થઈ ગયા. તેણે કહ્યું, ‘પરવરદિગાર, આજે મને મારી ઇચ્છા પૂરી કરવા દો.’

ખુદાને ત્યા ઝીંપોટ હતી તે વાર લાગે? ખુદાએ ભતે જ પોતાનો તાજ ઉઠાવીને મૌલવીના માથા પર મૂકી દીધો અને લાગ્ય લખવાની કલમ પણ એના હાથમાં પકડાવી દીધી.

મૌલવીએ આખો હિધાડીને નજર કરી તો સડક જ થઈ ગયા. આભા જેવા થઈ ગયેલા

[જીએ પઠ ૧૨

વિદ્યા માટે તપ

નિરુપમા પટેલ

કવીઝેન્નિસ નામના એક મહાન તત્ત્વચિંતક થઈ ગયા. તેઓ ઝીનોના શિષ્ય હતાં. તેમના વિદ્યાસળની આ વાત છે.

તેઓ ધંધા જ નિર્ધન અને અનાથ જેવા હતા કે બચપણમાં વિદ્યા મેળવવાનું એમને માટે લગભગ અશક્ય જેવું જ હતું. પણ તેઓના વિદ્યાને રમ એટલે સાચો અને કાઠો હતો કે તેમણે મજૂરી કરી કરીને પૈસા કમાવા માંડ્યા અને મજૂરીના પૈસાથી ગ્રજ-રાન ચલાવીને પણ ઝીનોની વિદ્યાપીઠમાં જવા માંડ્યું. મજૂરી એટલી મોંઘે અને બૂખ વેઠવી પડે તો બળે, પણ શાળામાં જવાનું તો એક દિવસ પણ તેઓ ચૂકતા નથી.

જેમ જેમ એમની ઉંમર વધતી ગઈ તેમ તેમ તેમનો અભ્યાસ પણ વધતો ગયો. અભ્યાસ વધતાંની સાથે જ એમનો વિદ્યારસ પાગવાર વધી ગયો. દિવસનો સમય મજૂરીમાં જતો તો, તે તેમનાથી સહેવાનું નહિ, કારણકે તે વિદ્યાપ્રાપ્તિમાં વિન-રૂપ હતા અને તેથી તેમણે દિવસે મજૂરી કરવાનું છેડી દીધું અને સવાર-સાંજનું કામ લીધું. સવારે તેઓ એક માળી વતી બાગને પામી પાવાનું કામ કરતા અને રાતસેરા એક બાઈનું દરજી દળી આપ-વાની કામગીરી બજાવતા.

દિવસે મજૂરી કરવાનું તેમણે બંધ કર્યું અને રાત વખતે દરજી દળી આપવા બદલ જવાનું ચર ક્યું. એટલે તેમના આકાંક્ષાપાકાંક્ષાઓને પાકે પહેમ પેરા કે કવીઝેન્નિસ કદાચ ચોરી કરવા જતો હોય અને ચોરી કરીને પેટ ભરતો હોય. આ વાત ઊડતી ઊડતી ન્યાયાધીશને કાને પહોંચી.

ન્યાયાધીશે કવીઝેન્નિસને બોલાવેા અને આ અક્ષરા પ્રાપ્ત તેનો ખુલાસો માંગ્યો. કવીઝેન્નિસે પેલા માળીને અને દરજાવાળી બાઈને સાક્ષી લેખે રજૂ કર્યાં. તેમને ન્યાયાધીશે પૂછપૂછ કરી તો ખુલાં બજાણ કે કવીઝેન્નિસ સાંજ-સવાર ઝાડ પાવાનું ને ગતના દરેયા દળવાનું કામ કરે છે અને મહેનતથી રળી ગ્રજરાન બેળું કમઈ દિવસ આપેા તે વિદ્યા-

નુરાગમાં જ ગાળે છે!

હિલેવ નામના એક ગરીબ વિદ્યાર્થીને વિદ્યાપ્રેમ પણ વિદ્યાનુરાગના વિષયમાં નોંધપાત્ર છે.

એક નાનકડું જ એના માતાપિતા મરી પરવારના અને એને આદરે આપનાર કાઈ જ નહોતું. ખાવાનાં સાંસા હતા. નિશાળે જવાનું તેને મન તો ખૂબ યાચ, પણ પૈસા કપાથી લાવે? નિશાળમાં તો હાખલ થતાં જ રાજે રાજની ફી આપવી પડતી, તે લાવવી કપાથી?

તેણે મજૂરી કરવા માંડી. મજૂરીની આવકમાંથી એકવી થયેલી રકમમાંથી અડધી તેણે ફી માટે કાઢી અને તે આપીને શાળામાં દાખલ થયો. થોડા દિવસ તો અમ આલ્યું, પણ પછી એકાએક એવું થયું કે જે ધંધામાં તે મજૂરીએ જતો તે જ એકદમ બંધ થઈ ગયો. હવે શું કર્યું? એક દિવસ તેને બિવકલ મજૂરી ન મળી અને ખાવાનું ચ ન મળ્યું. અમ વિના રહેવાનું તેને સબ હતું પણ શાળામાં વગર પેસે તેને દાખલ સવા ન દીધા તે તેને ઘણું વસકું લાગ્યું. પાડ શું કરે?

શાળામાં એક કાચની બારી તરી ગઈ હતી અને ત્યાં શાળાનો તમામ કામ સંભળાતો. હિલેવ તો ત્યાં જીતો રહી ગયો અને બહાર ઊભો ઊભો જ પાઠ સંભળવા લાગ્યો. એક વખતે તે પાઠ સંભળતો હતો ત્યાં જ સધાકાળનો બરફ વરસવા લાગ્યો, અને હિલેવને તો તેની કશી જ કામ પણ ન રહી, તે પાઠ સંભળવામાં મગ્ન હતો. એમ ને એમ એ ત્યાનો ત્યાં જ ફરી ગયો.

ખીજે દિવસે વહેની સવારે શાળાનું કામ શરૂ થયું તે વખતે કાચની બારીમાંથી સર્વજનું તેજ આવતું તે અટકેલું જોઈને સૌ વિદ્યાર્થીઓની નજર એ બાજુ ગઈ. જુએ છે તો હિલેવ! રાજનો એમનો સાથી, જે ને દિવસથી ગેરહાજર રહે છે! તરત જ બધા બહાર ગયા અને હિલેવને જોયકી લાગ્યા, દેવતા સળગારી તેનું શરીર પુષ્કળ શેક્યું અને ધણું જ ઉપચારને અતિ તેનામાં જીવ આપ્યો. અને પાછીથી તેને વગર ફીએ નિશાળમાં આવવાની છૂટ આપવામાં આવી.

સ્નેહમયી

યતીન્દ્રનાથ વિચારસ

રાતના બાર વાગી ગયા હતા. અવનીબાણને ઊંઘ આવવા લાગી, આંખો ઘેરાઈ રહી હતી. બરાબર ત્યારે જ એમણે નીચલા ખંડમાં કોઈ એક સ્ત્રીનું રૂદન સાંભળ્યું. પાછળ જ મારજૂનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. રૂદન આજુ જ હતું. એમણે પોતાનાં પત્ની કૃષ્ણભામિનીને કહ્યું: ‘લાગે છે, વળી પેલો પોતાની ધરણીને મારી રહ્યો છે.’

કૃષ્ણભામિનીએ ચીસાઈને કહ્યું: ‘આ રોજ રોજની મારપીટ હવે તો ટોચે તો આડું. ત્રીસે ય દિવસ આની આ નીચતા! આ તે કેમ કયું’ સહન થાય?...’

તેઓ હજી આગળ કયું કહેવા જાય ત્યાં જ, ત્રીસે કુંજલાલની પત્ની સહસ્રા ચિત્તર કરી રહી પડી... ‘મારી જ નાખોને, મને મારી નાખો. મરું તો આ રોજ રોજના નરકાગારમાંથી તો છૂટું. હવે તો તમારો અત્યાચાર સહન થતો નથી.’

વળી મહાદા-પાડુના પ્રહારનો અવાજ અને શેવા-કકળવાનો અવાજ, ‘અરે બાપ રે, ઝો રે મારી મા... મારી નાખી...’

અવનીબાણ પોતે પોતાને કહેતા હોય તેમ બોલ્યા: ‘ના, આ સેતાનને ધરમાં રાખી શકાય નહિ. રોજ કહું છું, ધર ખાલી કર, પથુ કરતો જ નથી તો...’

‘ધરશાકું ય તથુ મહિનાનું બાકી છે.’ કૃષ્ણ-ભામિનીએ પતિની વાત સાંધવા કયું.

એ જ વખતે કુંજલાલની દીકરી સુષમાએ ઉપર આવીને અવનીબાણના ઝોરડાનું બંધ બદલું ખખડાવ્યું અને બોલી, ‘તાઉજ!’

અવનીબાણએ પૂછ્યું: ‘ઝેણુ?’

‘હું છું, સુષમા, તાઉજ! બોલો ને!’ દીકરી ભયમીત રવરે બોલી.

કુંજલાલ ધરાબી છે. કોઈ એક મોટર કારખાનામાં

મિત્રીનું કામ કરે છે. રોજ રાતે દારૂ પીને લથડતો-પડતો ઘેર પાછો ફરે છ અને આવીને સુષમાની બા પર અનેક જાતના હલકટ અને ગંદા અત્યાચાર ફર કરી દે છે.

સુષમાનો અવાજ સાંભળી અવનીબાણએ બારણું ઉઘાડ્યું. સુષમાએ ધરમાં પ્રવેશ કર્યા વિના જ પ્રાર્થના કરી- ‘તાઉજ, જે આપ નીચે નહિ આવો, તો...’

‘જે દારૂડીઆની તો આ રોજની વાત છે. હું ત્યાં આવીને કંટું ય શું?’ અવનીબાણએ વચ્ચે જ કહી દીધું.

કૃષ્ણભામિનીએ પાતુ શુરમે થઈને સંભળાવી દીધું: ‘અમારું ઘર જલ્દી ખાલી કરી દે તમે લોખ. અમે તમારા જેવા લોકોને અમારા ધરમાં રાખી શકીએ નહિ.’

સુષમા સવિનય બોલી: ‘તાઉજ, બાપુ ધર શોધી રહ્યા છે. આ મહિનામાં જ અમે ધર બદલી લઈશું.’

‘... મહિના-બહિનો મારે કયું’ નથી સાંભળવું. કાંસે જ તાર બા-બાપુને ધર ખાલી કરી દેવાનું કહી દે...’

સુષમા. સોજ વરસની ઝોની ઉંમર. બાળક નથી, સમજણી છે. સ્વાભાવિક જ છે કે ઝોની સામે જે મોઈ ઝોના મા-બાપ પ્રત્યે અસ-માન દશાંવે તો તે તેનું સમર્થન ન કરી શકે.

ત્રીસેના ઝોરડામાં આસિક રૂપિયા ત્રીસના બાકે કુંજલાલ રહે છે-જે ઝોરડા અને એક નામમાનનું સ્ટોકું. જે વરસથી એ પોતાની પત્ની મનોરમા અને દીકરી સુષમા સાથે અહીં રહે છે. ઘરમાં તો મહિનો પૂરો થાય ન થાય ત્યાં જ તે બાડાનાં ત્રીસ રૂપિયા લાવીને અવનીબાણના હાથમાં મૂકી દેતો. કુંજલાલમાં કંઈ કંઈ નીચાઈ છે એની કદી ખબર ત્યારે અવની-બાણને નહોતી પડી. પાછળથી બધું જનું થયું.

સુખમાં ખાસ સુંદર તો ન કહેવાય, પણ તો એ
તે સુંદર તો છે જ. સુદિમાન પણ થોડું ઘણું બધી
પણ છે. સંસ્કારમાં ઠેની સાથે કેવા-કેટલો વર્તોવ-
વ્યવહાર રાખવો એની તેને સારી એવી સમજણ
છે. ઉપરના ભાગમાં અવનીબાણ પોતાના પત્ની
સાથે રહે છે. એમને સંતાન નથી. કેદના શીખવ્યા-
કારવ્યા સિવાય જ સુખમાં એ ઘરમાં આવનાં જ
અવનીબાણ સાથે 'તાઉં'ના સંબંધ ભેડી લીધા.
અને એમના પત્નીને 'તાર્કી' કહેવા લાગી. કારણ,
અવનીબાણ ઉંમરમાં કુંજલાલ કરતાં મોટા હતા.

કુંજલાલમિત્રી કદાચ હજી કંઈક વધારે કહેન,
પણ ફરી, એ-આર પ્રહારના અવજન અને મનોરમાનું
કરુણ કંદન સંભળીને અવનીબાણ લાંબો વખત
ઊભા રહી શક્યા નહિ. નીચે ઉતર્યા અને કુંજલાલના
બારણા પાસે બહાર ઊભા રહીને, કઠોર અવાજ
કરીને બોલ્યા: 'સારા માણસોના ઘરમાં રહીને, આ
તે શી નીચળા તે' આફરી છે?... શું' નશાળાજી
દેખાડવા બીજી કોઈ જગ્યા તને નથી મળતી?'

કુંજલાલ એ વખતે બરાબર પીધેલા હતો. નજી
સારી પેઠે ચડ્યો હતો. જાને આંખો લાનધૂમ હતી.
હાથમાં એક ખાલી પ્યાલો રાખીને તે મનોરમા તરફ
ઝૂમતો હતો અને કહેતો હતો: 'એક ગ્લાસ પાણી
માન્યુ,... તે કહે છે કે નહિ દઈ, જઈને જાતે પી
લો.... આવી વૃમાખી, આટલું શુમાન?... આમડી
ન ઉતરડી લઈ.' આમ કહીને હાથે તેની ગદી ભાગ્યા
બોલવા લાગ્યો-અવનીબાણની વાત તો એને કાને
પડી જ નહિ.

'મનોરમા આઘાત-જન્યરિત, અપમાનિત, અને
લાંછિત થઈને અવનીબાણની સામે, કુંજનલાલને લડવા
લાગી: 'હા, હા, નહિ દઈ પાણી જઈને જાતે કેમ
ન લઈ લે!'

કુંજનલાલનું પીડુષ-જે સદાયે સ્ત્રીને પોતાની દાસી
જ સમજવામાં રાંચે છે-મનોરમાના આ 'કુરામહ'થી
વધુ ઉદ્દીપ્ત થયું. એ એક બે ગદા રાંધે બાકી
ઊઠ્યો. પ્યાલાનો લા કચો. કંસિયાનો પ્યાલો, સંજોગ-
વસ વળી મનોરમાને તો ન લાગ્યો, બાકી એક તીન

અણગુલાટ સાથે જમીન પર પડ્યો અને અચળ
પડી રહ્યો.

બારણા પાસે ઉભેલા અવનીબાણને ઉપરા
ઉપર પગ મૂક્યો અને લગભગ મર્જના કરતાં દોષ
એવડો સર કાઢીને કહ્યું: 'શું' ગાંડપણ મચાવ્યું
છે આ?'

આ વેળાએ કુંજલાલે પાછું વાળીને જોયું અને
એ જ કેદમાં ગળ બોલીને કહ્યું: 'કાણ કહે છે કે
મેં ગાંડપણ મચાવ્યું છું?'

કુંજલાલમિત્રી પણ અવનીબાણની પાછળ નીચે
આવી પડેલાં હતાં. એમણે કુંજલાલનો મિત્રજ
જોઈ લીધો. અને તેથી અવનીબાણને કહ્યું, 'આપ
ઉપર ચાલ્યા આવો. આ બંધાણી દારૂડીઓ છે. કપાંક
આપણને મોખાનું મારી બેસે તો!...'

અવનીબાણને એ બધી જ્ઞાન આપ્યા સિવાય
જ કુંજલાલને ધમકાવ્યો: 'અંધ કર છે કે નહિ,
તારી આ બદમાસી?... શું' આ ઘરમાં બધા જ
તારા જેવા જ બદમાસ-લફંગાઓ જ સમજી બેઠા
છો?... બાન છે કે હમણું, આ ઘડીએ જ મહાન-
માથી બોમ્બી પકડીને કાઢી મેલીશ?... દારૂ પીને
રાત્રી થઈ બેઠો ને વળી અધરાતે મૈત્રીને મારવા
બેઠો છે, શરમાતો નથી કે!...'

મોડું પડેણું કરીને કુંજલાલ જોઈ રહ્યો. 'અરધી
રાતે મારી મૈત્રીને કું ન મારું તો કાણ મારશે?...
શું' શું' મારવાનો હતો?... કથા સરગમાંથી દેવતા
થઈને ઉતરી આવ્યા છે તમે?... કહે તો ખરા!...'

અવનીબાણ ખાસ જાણિત છે, કસરતી શરીર
છે. બાળપણમાં અને જુવાનીમાં ખૂબ 'પાકું' પીકું
અને કુસ્તી-કસરતનો સારો શોખ કેળવેલો. કુંજ-
લાલની આવી અસહ્ય વાતો તેઓ સદી ન શક્યા.
તરત જ તેમણે જન્મની જાંવ ચડાવી, ઘરમાં ગયા,
'સરકવ, મોં સંભાળીને વાત કર, નકિતર હમણું
ને હમણું જતીશું' કાઢી નાખીય.'

'... વાહ! જારે આવ્યા બીજાનું જતીશું' કાઢી
અપનારા!' કુંજલાલે ડાંગા દાચની આંગળીઓને
વિચિત્ર દંગમાં દવામાં છુમાતી અને એક ડાઘ

આગળ આવીને કહ્યું: 'મરદનો દીકરો કઈ' એક યપપડ તો મારી બે. કામે જ રોજાઈસન સાહેબને કહીને તારા ઘર પર જખતી ન બેસાડુ' તો કહેવું. ખર્ચ તો છે ને રોજાઈસન મારા 'હાથ નીચે કામ કરે છે... યાદ રાખજે તને ધાન ધાન ને પાન પાન ન કરી નાખું' તો મારું નામ કુંજલાલ નહીં!...'

રોજાઈસન કુંજલાલનો. હેડ મિલ્કી છે, એના હાથ નીચે જ બધા દેડી મિલ્કીઓ કામ કરે છે. કુંજલાલ નશામાં ન હોય ત્યારે પણ વારે વારે લોકોને કથા કરતા હોય છે: 'રોજાઈસન પર સૌથી વધુ અવધુ મારું છે. 'કું' ને કઈ' તે કરવા તે તૈયાર હોય છે.'

નજાના મદમાં ને મદમાં અવનીબાણુને ય તે કહાય પોતાનો કારખાના કામદાર સમજી બેઠો!

અવનીબાણુએ પણ ચીકમાં જવાબ દીધો: 'અજઘડી ખતાવી દઉં તને ને તારા રોજાઈસનને. શેનો રૂબેરુ...' આટલું કહીને તેઓ એવા તો નેસમેર આગળ ધસ્યા કે પેનો પાછળ હસતા બોલી ગેઝવો: 'કહી દઉં છું, બે મને હાથ સરખો ય લગાવ્યો છે તો!... ખનર નથી, કુંજલાલ મરવા-મારવાની પરવાહ રાખતો નથી.'

મોરમા અવનીબાણુને બેઠને માથાનું આટલું જરા નીચે સરકાવીને ચૂપચાપ આંસુ લુછવા લાગી. કુણુભાંમિની ઝંટપટ ઘરમાં આવી પહેાંચ્યાં અને અવનીબાણુનો હાથ પકડીને તેમને બહાર ખેંચી લાવ્યાં, 'આલો, તને અહીંથી નીકળી આવો.'

'વાહ! ભારે બહાદૂર છો. જાતમાં નેર ન મે, તે ઘરનું મૈરુ સાથે લઈને આવ્યો! .. જા, જા ધર બેજો ઘઈ જા..'

અવનીબાણુ વળી એકવાર બહારથી ઘૂરકપા, બવામમાં કુંજલાલે અનેક જાતની ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો. અંતમાં અવનીબાણુને ય નેત્રણુ સરખી એવી ગાળો સંભળાવી. આ વખતે અવનીબાણુ પોતાને રોકી શક્યા નહિ. સીધા ઝેની ખસે ધસી ગયા અને એનું ગળું પકડીને ત્રાડ પાડીને કહ્યું: 'બોલ, ગાળો બોલવાનો કે? દબાવી દઉં તારો

હેડિંગો?...'

કુંજલાલે આ અગાઉ પણ નશામાં ટંટા તો મચાવેલા, અને અવનીબાણુ સમજાવીને ઉપર ચાલ્યા ગયેલા. પરંતુ આ વેળા જેની અવનીબાણુની અગ્નિ-મૂર્તિ મુખમાંએ ક્યારે ય જોઈ ન હતી. આને તો અવનીબાણુ સાથે જ કુંજલાલને પૂરા કપો વગર નહિ છોડે. સુખમાં જોઈ રહી કે ગળું દબાવાથી બાપુ તરફડિયાં મારવા લાગ્યા છે. તે ભયભીત ધઈ બોલી ઊઠી: 'તાઈજી! છોડી દો. હવે બાપુ મોઈ દિવસ...'

મોરમાએ ઉત્તેજન આપ્યું: 'ઠીક જ ધઈ રહું' છે. એને બિંદગીમરની યાદ કરાવી દો આને તો.'

કુંજલાલ પણ હવે તો દૂંધા મેલીને રાવા લાગ્યો હતો. સુખમાંએ ભારે આછછ કરી કરીને કુંજલાલને અવનીબાણુના નેરદાર હાથમાંથી છોડાવ્યો. તે પલ્લવ પર દમ્પી પડ્યો અને રાવા લાગ્યો. પછી બોલવલું' તો ક્યાં રહ્યું!

અવનીબાણુએ જતાં જતાં કીધી લૂખખા-મુછા અવાજે કહી દીધું: 'બે સુખમાં, બે! કામે જ બા-બાણુને કહી દે, અને અમારું' ઘર ખાલી કરી જાઓ... નહિતર પડી મોટ મોટ મારફત મારે ખાલી કરાવવું' પડશે. સમજી!'

ઘરમાંથી જ અપરાધજુ જેવી સુખમાં બોલી, 'વારુ!'

* * *

બીજે દિવસે કારખાનામાં રજા હતી. કુંજલાલ મોડો ગેઝવો. ગેઝવો. ત્યારે નરો રંગમાંથી ય બેનરી મયો હતો. હવે તે શરણી મટી સજ્જન માણુસ બની મયો હતો. રાતની ઘંટાનું તો નેને મુલ્લ રમરજુ નોંતું.

હજીકતમાં ય કુંજલાલ સોસ ધરતો છોડશે છે. સમજાવેથી જ તેમાંમાં પીવા-કરવાના દુર્ગુણો પેમી મયા છે. એ દુર્ગુણોને લીધે જ એને એના તમામ સજ્જન મિત્રો છોડી ગયા છે. જના પણ તે નશામાં ન હોય ત્યારે સજ્જનવટ છોડતો નથી. વખતે વખત તે પોતાના પાન જાદવ અનુભવ પાડુ કરે છે.

ગઈ રાતની આખી-પાત તેણે સુષમાને મેઢે સાંભળી,
ને શરમથી રાતોચોળ ઘઈ ગયો, અને વિચારવા
લાગ્યો કે કયે શબ્દે અવનીબાણુની ક્ષમા ચાચવી....

એ ગડબધકમાં જ તે પકચો હતો ને અવની-
બાણુએ બહારથી અવાજ કયો: "સુષમા....!" સુષમાએ
સાંભળ્યું નહિ, કુંજલાલે સાંભળ્યું, પણ બોલવાની
હિંમત ન ચાલી.

અવનીબાણુએ વધુ જોરથી કહ્યું: "સુષમા..."

'આવી, 'તાઉં...' અપરાધણુ પેટે ગમરાતી-
સંગીતથી સુષમા બોલી.

તેને બહાર આવતી જોઈને જ અવનીબાણુએ
જોયે સૂરે પૂછ્યું: 'તે' તારા બા-બાપુને કહી દીધું ને
કે આજે ઘર ખાલી કરી દેવાતું છે?... ક્યારે ખાલી
કરે છે તેમો...?'

નિરુત્તર સુષમા માથું ઝૂકાવીને ગિભી રહી.
અવનીબાણુએ ફરી પૂછ્યું: 'કહ્યું છે કે નહિ,
બોલ?'

સુષમાએ એક ક્ષણ કરુણ આંખે એમની સંજો
જોયું, અને વળી પાછું મો નીચે ટાળી દીધું. અવની-
બાણુ ક્ષણિક ચૂપ રહ્યો, થઈ પૂછ્યું: 'તારા બા-
બાપુ જગના?'

આ વખતે કમાડ પાસે આવીને કુંજલાલે કહ્યું:
'આ રહ્યો બાઈ! કું ગઈયો છું ને. નમસ્કાર!'
બંને બે હાથ જોડી જોયો રહ્યો.

આ વખતે તે તરફ જોઈ જ માણસ હતો,
ખીંતે જ, કે જવાબ.

અવનીબાણુએ થૂસે ઘડીને કહ્યું: 'બાઈ-
બાઈની વાત હોય! કું એ જાણવા માગું છું કે
તમે મકાન ક્યારે ખાલી કરો છો? અને ત્રણ મહિનાતું
ભાડું, રૂપિયા તેવું...'

વચ્ચે જ કુંજલાલ નમ્રતા પૂર્વક બોલ્યો: 'બાઈ,
પહેલાં મને એ કહે, આખે મને માફ કરું કે નહિ? બાઈ,
કું થયો જ લાગ્યું છું. મને માફ કરો છો કે
નહિ? મઈ રાતે કું હાથમાં જ નંદોતો...'

'તારા હોશ રહે કે સદા મારે ચાલ્યા જાય, મારે

તે જાણવાની ટાપ જરૂર નથી. કું માત્ર એ જાણવા
માગું છું કે કોરટ-કમિશિયા સિવાય મારું ઘર તું
ખાલી કરે છે કે નહિ?... મારે આવો દારૂડીઓ
બાહ્ય ન જોઈએ, મારા ઘરમાં!'

'બાઈ, કું દારૂડીઓ નથી... આપના ચરણોના
મેગદ ખાઈને કહું છે, કાળીમાના સોગંદ ખાઉં છું.
મેં આખે બગર એક પણ અપરાધ કયો હોય,
એક પણ અપરાધનક શબ્દ કયો હોય તો મારી
જીભ તુડી જાય કું મારી એકની એક દીકરીને માથે
હાથ મૂકીને કહું છું, બાઈ! આપને કહ્યું જ કહ્યું
નથી. અગર મારા ઉપર કાંતે કોઈ જાત-પ્રેત સવાર
ઘઈ ગયું હોય, અને...'

'જુઓ, કું તમારી વીતક સાંભળવા નથી આવ્યો.
કું ફક્ત એ કહેવા આવ્યો છું કે તું મારું ઘર
હોડી જા.''

'હોડી દઈશ, બાઈ-આ ઘર કું જરૂર હોડી
દઈશ. આખરે ત્રીસ રૂપિયા ભાડું પ કું ક્યાંથી
જરી રહું? મારે જોઈથી આવક જ ક્યાં છે?...
નારિયેળ કાગાની વસ્તીમાં એક ઘર જોઈ રાખ્યું છે.
આગલે મહિને ત્યાં ચાલ્યા જઈશ... આપને એક
પૈસો થ મારે જોળવવો નથી. જતો વખતે પૈસો પૈસો
બરખાઈ કરી જઈશ.'

જવાબમાં અવનીબાણુ કહ્યું કે કહેવા જતા હતું,
ત્યાં જ કું જવાબે જવા આપીને કહેવાતું માથું રાખ્યું:-
'પણ, જાણો છો ને, બાઈ! કું અત્યારે ત્યાં રાખી
નથી ચાલ્યો જતો? યાને અચકાઈ છું? જાણો તો
હો જ, હોકરી ઉમર લાવક ઘઈ છે, અને એ વસ્તી
હરામી લોકોની-ફૂનિયા આખીતો શું-આવરાતો
અડકો...'

વચ્ચે જ અવનીબાણુએ કહ્યું: 'અને તું વળી
ક્યાંનો સંજાન?... પહેલાં તો ખબર નોંતી, જોઈને
જ ઘર જોડે દીધું... બાઈ તારે લાવક કેમ છું તો
તે જ છે. ત્યાં જમીને રોજ પી કરીને વઘ-દીકરીને
માર-પીટ ક્યાં કરજો તું તારે...'

કુંજલાલે કહ્યું 'બાઈ, આપ મારાથી મેઢા છો.
ઉમરમાં, પદમાં, વિદ્યા-જુદિમાં, બધી રીતે મેઢા છો.

હું કોઈ ભૂલ કરું તો આપ અને મારજો, પકડીને ખાસડાં મારજો, હું કોઈ નહિ બોલું. હું એ જ ઇચ્છું છું... પણ પલ્લુ, જાણો જ છો, અમારા ઘરની રિયતિ. કયાં સુધી હું આપને મારા કુખની વાત કરું? મારા કારખાનાનો માસિક માનિકબાણ કહે છે કે, તે સુખમા સાથે લગન કરશે. તેને તે ધણી જ પસંદ આવી છે. પલ્લુ આપ જ કહો, બાપ અંધને હું એ રખડુ આવારાના હાથમાં મારી દીકરી કેમ કરી મોયું?... એની આલસલગત ધણી જ ખરાબ છે. મેં વરને જ કારખાનાના ધીવું મિત્રની ધરવાળીને લગ્નને નાસી ગયો 'તો, એ મિવાય...'

આ બધી મંદી વાતો સાંભળવાનું અવનીબાણને મુદ્દલ નોંતું ગમતું. વરને જ એમણે કહ્યું: આ બધી તારી ખાનગી વાત તું અને નકામી કરે છે. હું આ કોઈ સાંભળવા નથી આવ્યો... હું તો તને એ કહું છું કે મેં દિવસમાં ઘર ખાલી કરી આપ, નહિતર હું બીજી બ્યવસ્થા કરીશ. આ કહી રાખું તને...'

પછી, અવનીબાણએ અપરાધભૂ જેવી, મૂંઝી ગેબી રહેતી સુખમા ભણી બેઠીને કહ્યું: 'ને સુખમા! તું તારા બા-બાપુને સમજાવીને પરમદિવસ સુધીમાં મકાન ખાલી કરાવી દે, બીજાને મારી પામે સમય નથી. કોઈકે જવાનો સમય થઈ ગયો છે. સમજી!'

સુખમાએ ગરદન નમાવીને વિનીત થઈ બપાળ દીધા, 'વારુ છા!'

અવનીબાણ ઉપર આંધ્યા ગયા.

* * *

કૃષ્ણભામિનીને મનોરમા સાથે અણુનનાવ હતો. પાણીના નળને માટે જ મોટે ભાગે તે વકરાર થયા કરતી. અવનીબાણ ઓફિસે ગયા તે પછી મનોરમા બપોરે પાણી માટે નળ ખસે આવી અને બેઠું તો પાણી ધવું જ ધીમું ધીમું આવતું હતું. કૃષ્ણ-ભામિનીને સંભળાવવા બોલી: 'એક દીપ્તિ' વ પાણી આવતું હોય તો દરમ. ધરધણીઆણી જ બધું વાવરી નામે છે, પછી નીચેનાળા ભાડૂતોની યી દયા! કેમ કરીને આવે!'

કૃષ્ણભામિનીએ સાંભળીને મેગમાં કહ્યું: 'ન ચાએ

તો ઘર ખાલી કરીને જાઓને આંધ્યા! અમે કોઇના પગ પકડી નથી રાખ્યા. સવાર-સાંજ બે ટાઈમ તો કહીએ છીએ કે ભાપ બાળો, ટાળો. પલ્લુ આજ જામ્યું, કાલ જામ્યું કરતાં ટાળો છો કયાં? આજે જ ખુદ ધરધણી ગયાં તો કેવા, કે ભાપ ઘર ખાલી કરે. ત્યારે તો તારા પતિ બે હાથ બેઠીને કરગરતો હતો. અને, ત્રણ મહિનાનું તો ભાડું ખાટી છે. હવે લજવા, જરા લજવા! આ તો ઉપર જતાં શાહજાદી અંધે રવાન ફેરે છે...'

મનોરમાએ તરત મળું ખખારીને બોલે સાથે જતી દીધી: 'બાપ રે બાપ! ભરે રવાનવાળી તું તો. ધણી ધણીઆણી અરધી રાતે પેચ કરીને મારા પતિનું ખૂન કરવા આવ્યા હતા... તે અટાચે એક દીપ્તિ' પાણી નથી આવતી ને ઉપર જતાં દેડા કરે છે!... એ રહી મેરટ, જાઓ, તમારું આંતે તેટલું કરો. તમારી આ સાહેબી!'

કૃષ્ણભામિનીએ કહ્યું: 'તારા ઘરમાં અરધી રાતે અમે અમારી મેટે, મરજીથી નોંતા આવ્યા. શા સારુ તારી દીકરીને એકલી'તી બોલાવ્યું, કે બચાવો? એ વખતે તો ઘરડીઆ ધણીની લાત ખાતી'તી, તારા રુવાળ ત્યારે કયાં ગેડી ગયો 'તો?...'

સારી પેટે ટપાટપી ચાલી. મનોરમાએ અંતે ત્યાં સુધી કહી નાખ્યું કે, 'તમે બધું સન્ન જ માણસ છો, તો પછી તારા બંધી હું નહાતી હોઈ છું' ત્યારે ઉપરથી તારી તાકીને બેસા કરે છે, ત્યારે તેને શા માટે વારતી નથી...'

આ આંધેપ-સાંજન મંજળીને કૃષ્ણભામિનીનું બોલી બેઠી બેઠી.

આખો મહોલો અવનીબાણના સન્નરિત અને ભવા સ્વભાવથી સારી પેટે પરિચિત હતો. વળી મહોલાનું હોટું વ મનોરમાને સ્વભાવ બાળતું. અને, ધણી વાર કૃષ્ણભામિનીએ પોતે પણ મનો-રમાને કુંભલાલના એક મિત્ર સાથે સિનેમા નાટક બેસા જતા બેઠા હતાં તે! એથી વ કંઈવધારે વાતો મહોલાની જોએ મનોરમા બાળત વળતી હતી. સંજન તો એવો હતો કે આજે એ બધું

કૃષ્ણભામિની બોલી એને, પણ કોણ જાણે કેમ સુખમાં એ
એના પગ પકડી, સ્ત્રીમાં માગી તેને સાંત કરી દીધી.

માંજે અવનીબાળએ પત્નીને મોટે બંધુ સાંભળી
લીધું અને ખીજ સવારે તે મોરટમાં જઈ કુંજલાલ
પર કેમ માંડી દીધો. કુંજલાલની દારૂ પીવાની
આદત વધતી જ ચાલી... દારૂની માત્રા પણ દિવસે
દિવસે વધતી ચાલી. મનોરમા પર અત્યાચાર પણ વધતો
લાગ્યો. હવે તે સુખમાં પણ ક્યાંક ક્યારેક ઝપટમાં
આવી જતી. પણ હવે અવનીબાળ તેનો બચાવ
કરવા જતા ન હતા. પરિણામે હવે સુખમાં જ મોટે
ભાગે બાને બચાવવા પોતે માર ખાઈ લેતી.

કેસ ખાસો લાંબો ચાલ્યો. એક દિવસે મોરટ-
માંથી કુંજલાલ પર એક નોટિસ આવી. 'એક
મહિનાની મુદતમાં ધર ખાલી કરી આપો.' એ જ
અરસામાં, કેને ખબર ક્યારે, પણ મનોરમા પણ
ધરમાંથી છૂટી ગઈ. તેના પતો લાગ્યો નહિ કોણ
જાણે ક્યારે, માની સાથે ગઈ હશે.

સુખમાં મો લાગ્યો અને અપમાનથી ઝૂંકી
ગયું. તે હવે કુળત્યાગીની જનનીની વાત કેને
જાણે કહે! તેને પોતાને જ આ બધી બાબત પર
વિશ્વાસ નો'તો એસતો. એને તો એ જ નો'તું અમ-
ળતું કે તેની બાંહે ક્યારે અને કેમ, આ આરબે
સુદર જણાતો મારગ ખમંદ કયો, અરેરે, દેવ'.

દિવસ-રાત સુખમાં પોતાના વિચારમાં જ બોલા-
યેથી ગડેતી, એ જ અરસામાં માનિકગણ સાથે તેનો
વિવાહ કુંજલાલે એક રીતે જોડ્યો તો તો, સાવ
પાકો કરી શખ્યો, માનિકગણએ એ મોટે કેટલાક
પૈસા પણ, કુંજલાલને આપી સખ્યા.

અવનીબાળતું ધર છોડવાને હવે માત્ર દસ
દિવસોની વાર છે. કુંજલાલે સુખમાં વિવાહ એટલા
ખતર તે નહિરેલ ઝાંગમાં ગયા પછી જ કરવાની
નિશ્ચય કયો હતો. સુખમાં આ દિવસો દરમ્યાન વિચાર
મગ્ન ગડેતી હતી. કૃષ્ણભામિનીને મોં બતાવવામાં
પણ હવે એ લાગતી હતી. કોઈને કોઈ કહેતી નહિ,
કોઈ સાથે વાત સુધા કરતી, નહિ ચૂપચાપ આંસુ
વહાવ્યાં કરતી, બચવા તો જીવ્યાં કરતી. કોઈ પણ

રીતે કાંઈક તૈયાર કરીને ખાપને જમાડી લેતી. પોતે
તો કો'ક દિ' ખાતી કો'ક દિ' જૂખી સ્થ રહેતી!
આટલા દિવસોમાં તો તે કોણ જાણે કેટલા દિવસથી
ખીમાર હોય એવી યદ્દ ગઈ...

અને જરાબર આ દિવસોમાં એક દિવસે કુંજ-
લાલ મોડી રાતે ઘેર આવ્યો. ખૂબ પીધેલી હાલતમાં
હતો. સુખમાં એ માંડ કરીને પધારીમાં સુવરાગ્યો.
આને કુંજલાલ તદ્દન ગેબાન જેવો હતો નશામાં
શુ'શુ શુ બકતો હતો. સુખમાં એનો અમ'બદ્ધ પ્રવાપ
બયો તો ન સમજી શકી, પણ જે કોઈ સમજી તેનો
સાર એ હતો કે કુંજલાલને આને મનોરમાની ભાજ
પકી હતી. તે તેના જ એક મિત્રને ત્યાં હતી.
કુંજલાલ ત્યાં જ તેને દંડ દેવા પહોંચી ગયો હતો.
પણ તેને ત્યાં બેઠો ખૂબ જ ખૂન માર પડ્યો.
અને એના અનુભવમાં જ તેણે ખૂબ દારૂ ઢીંચ્યો.
કણસતો- પ્રવાપ કરતો તે પડ્યો રહ્યો. તેને સારી
પેટે માર પડ્યો હોય એમ સુખમાં લાગ્યું.

અવનીબાળ અને કૃષ્ણભામિનીને કુંજલાલના
ઘરની આ સ્થિતિની જાણ હતી, પણ તે લોકો કોઈ
જનની પૂછપરછ કરવા નો'તા હમ્મકતા. કૃષ્ણભામિની
ક્યારેક ક્યારેક અવનીબાળને કલાં કરતાં કે 'જુઓ
તો ખરા. કુલટા સી. જુવાન નેધ દીકરીને નિરાધાર
મૂકીને લે'તી યદ્દ ગઈ.' આમ કહેતાં તે હંમેશાં
સુખમાં વિચાર કર્યો કરતાં.

કુંજલાલની ચેતના પાછી ન આવી અતિશય
દારૂ પીવાને લીધે તેનું સવારે જ મરણ નીપળ્યું.
એ દિવસે જ કુંજલાલના કેટલાક મિત્રો તેને
મળવા આવ્યા. રાતની ઘડના તેઓ જાણતા હોય
તેમ લાગ્યું.

એ જ વખતે સુખમાં હૃદયવેધક ફદન સાંભળીને
કૃષ્ણભામિની નીચે જાતપો, પણ ધરમાં ન જઈ
સકયાં. કુંજલાલના કેટલાક મિત્રો 'શુ' કરવું જોઈએ,
હવે.' એ વિષે પરસ્પર વાતચીત કરવા લાગ્યા.
પ્રત્યેક વ્યક્તિને સુખમાં પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હોય એમ સૌ
દેખાડતાં હતાં અને એમ કરીને સુખમાં પ્યાન

[નુંજો પાનું ૨૩

દૃષ્ટાંતો દ્વારા ઉપદેશ

બાઈબલમાંથી

ભિડાઉ દીકરો

નિસસે કહ્યું:

કોઈ માણસને એ દીકરા હતા. તેમાંના નાનાએ પોતાના બાપને કહ્યું: 'બાપુ! મારા ભાગનું ધન મને આપી દો.' બાપે પોતાની મિલકતના ભાગ તેમને વહેંચી દીધા. *

આ પછી થોડા જ દિવસમાં નાના દીકરાએ બધું વેચીશ્ચાટીને નાણું એકઠું કર્યું અને દૂર દેશાવર જવા ઊપડ્યો. ત્યાં જાણવટ ખરચ કરીને પોતાનું બધું ધન તેણે વેડફી માર્યું. * તેણે બધું જ નાણું બિડાવી દીધું ત્યારે એ દેશમાં મોટો ઢુકાળ પડ્યો. આથી તે બીડમાં આવી પડ્યો. પછી તે ઝુલકના એક દેશીજન પાસે જઈને તેણે નોકરી લીધી. આ નવા ધણીએ તેને પોતાના ખેતરમાં જૂંડની રબેવાળી કરવા રાખ્યો. *

બૂંડ ખાતાં હતાં તે બૂંસાંથી તે નીરાંતે પેટ ભરવા માંડ્યો. કોઈએ તેને કાંઈ મદદ કરી નહિ. છેવટે તેની અછલ ઠેકાણે આવી ત્યારે બોલ્યો: 'મારા બાપને ઘેર ફેટકેટલા નોકરોને પેટભરીને રોટલા મળે છે અને તેમને ખાતાં બટકું વધે પણ છે. ત્યારે હું અહીં જૂએ મરું છું.' - 'મોટે હવે હું બિડીને આવતો ધાઉં. મારા બાપને મળીને તેના પગમાં પડું અને માફી માંગતાં કહું: 'બાપુ! મેં ભગવાનનો અને તમારો શુભો કર્યો છે. હવે હું તમારો દીકરો ગણાવાને લાયક રહ્યો નથી. હવે તો તમારા એક પેટવડિયા નોકર દાખલ મને રાખી લો તો તમારો મોટો પાક:' *

ત્યાંથી નીકળીને તે પોતાના બાપ પાસે આવ્યો.

પરંતુ હજી તો તે ખેતરવા આવ્યા હતા ત્યાં જ તેના બાપે તેને બોલ્યો. બાપને તેની ઉપર દયા આવી. તેણે દોડીને દીકરાને બાથમાં લીધો અને તેની ઉપર વહાલ વરસાવ્યું. *

પછી દીકરાએ બાપને કહ્યું: 'બાપુ! મેં ભગવાનનો અને તમારો અપરાધ કર્યો છે. હવે તમારો પુત્ર ગણાવાને પાત્ર નથી.' *

પરંતુ બાપે પોતાના સેવકોને આજ્ઞા કરી: 'સુંદરમાં સુંદર જાણે લાવીને આને બોદાડો. એક વીંટી લાવીને તેની આંગળીમાં પહેરાવો. મોજડીઓ લાવીને તેના પગમાં બંધબેસતી કરો. અલમ્લ વાછડો લાવીને તેને વધેરા. આજ આપણે ખાશું પીશું અને મહેફિલ બેસાવશું.' *

'કેમ કે મારો આ દીકરો મુઆ સમાન હતો તે આજે જીવતો પાછો આવ્યો છે. એના કોઈ વાવડ નહોતા તેને સાટે હવે તે હેમખેમ પાછો મળ્યો છે.' પછી બધાએ મહેફિલ માણી. *

એ માણસને મોટો દીકરો ખેતરમાં હતો. ત્યાંથી ઘેર આવતાં જ દરથી તેણે નાચગાન થતાં સાંભળ્યાં. આથી એક આકરને બોલાવીને તેણે બધી વાત પૂછી. *

પેલા આકરે તેને વાત કરી: 'તમારો ભાઈ પાછો આવ્યો છે. આથી તમારા બાપુએ અલમ્લ વાછડો હલાલ કર્યો છે; કારણ કે દીકરો હેમખેમ બાપને પાછો મળ્યો છે.

પણ મોટાભાઈને ક્રોધ ચડ્યો. તે અંદર નાથ જ નહિ. આથી બાપ બહાર આવીને તેને સમ-બવવા માંડ્યો. મોટો દીકરો બોલ્યો: 'લે! આટલાં વરસોથી હું તમારી સેવાચારી કરું છું. વળી મેં કોઈવાર તમારું વેણ પણ

હોયું નથી. તો ય તમે મને એક દિવસ પથ્થુ એમ કહ્યું છે ખરું કે: 'લે આ બકરીનું બચ્ચું અને તારા દોસ્તદારો સાથે મહેફિલ માણ.' *

પરંતુ આ તમારો સપૂત જુઓ! તેણે મળેલા બાગનું બધું જ ધન રામજળીઓમાં રોળી નાખ્યું. તો ય તેને દેખતાં જ તમે કેવો મનનો અલમસ્ત વાહોડો હલાહ કરાવ્યો! ' *

પછી બાપે મોટા દીકરાને કહ્યું: 'બેટા! તું તો મારી સાથે સદા જ રહ્યો છે. મારું જે કંઈ છે તે બધું તારું જ છે. પરંતુ તારા આ ભાઈ સાથે તો જો! એ મુઆ સમાન હતો તે સજીવન થયો છે અને વાવડ નહોતા. તેને સાટે તે હેમખેમ પાછો મળ્યો છે. માટે આજે આપણે આનંદ આમણવ કરીએ તે ઘટારત છે. એમ જ હોયને!' *

મેરી અને માર્યા

હવે એકવાર એવું બન્યું કે ચાલતાં ચાલતાં ઇશુ એક ગામકામાં પહોંચ્યા. ત્યાં માર્યા નામની એક બાઈએ પોતાના ઘરમાં ઇશુની પધરામણી કરી. *

તેને મેરી નામની એક બહેન હતી. આ મેરી જિસસના ચરણે બેસીને તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા લાગી. તેણે ઇશુને સુખંધી લેપ કર્યો અને પોતાના વાળથી પગ લૂછ્યા. *

પરંતુ માર્યા ખૂબ જ કામકાજથી થાકી ગઈ હતી. આથી તે ઇશુની પાસે આવીને બેસી: 'બાપણ! જુઓને, મને એકલીને કામ કરતી મૂંઝીને મારી બહેન તમારી પાસે બેઠી છે. તો ય તમે કેમ એને કાંઈ કહેતા નથી?' *

પછી જિસસે તેને બે બોલ કહ્યા: 'માર્યા! માર્યા! તને ચિંતાએ ઘેરી લીધી છે અને પાર વગરની વાતોની તને ઉપાધિ વળગી છે. માટે એક વાત પકડી રાખવી ઘટે છે. મેરીએ સાચી સૂઝથી એ કલ્યાણમાર્ગ અપનાવી લીધો

છે. તે પંથે જતાં હવે તેને કાઠ રોકી શકે તેમ નથી.' *

ઉત્તમ ગ્રાહક

બ્યારે ઘણા બધા લોકો એટલા થયા, ગામે ગામથી માણસો આવવા લાગ્યાં ત્યારે ઇશુએ એક દુધાંત કહ્યું: - *

કાંઈ એક ખેડૂત ખેતરમાં વાવણી કરવા સારુ ગયો. વાવતી વેળાએ કેટલાંક બી રસ્તાની કોરે પકી ગયાં. પટેલાં બી કચરાઈ ગયાં અને આકાશમાં પંખી તેમને ચણી ગયાં. *

કેટલાંક બી ધાર ઉપર પડ્યાં. આવા બી જિગતાં વેત જ કચરાઈ ગયાં; કારણકે ત્યાં પાણી ન હતું. * કેટલાંક બી કાંટાના જાળામાં પડ્યાં. ત્યાં બીની સાથે કાંટા પથ્થુ જિગ્યા અને તેમને જિગતાં જ રૂંધી માર્યાં. *

વળી કેટલાંક બી કસદાર ભૂમિમાં પડ્યાં. આવાં બી જિગી નીકળ્યાં. તેમન કાકુસલાં બેડાં અને સેંકડો ગણેા પાક જતર્યો. *

આ સમસ્યા સાંભળાવી ઇશુએ ત્રાઠ નાખીને કહ્યું: 'જેમને સાંભળવા માટે કાન હોય તે આ સાંભળી લે.' *

પછી તેના શિષ્યોને વિનંતી કરી પૂછ્યું: 'આ દુધાંતનો મરમ શું છે?' *

ઇશુએ ઉત્તર વાળ્યો: 'પરમાત્માના રાજ્યનાં રહસ્યોનું જ્ઞાન તમારા શિષ્યો માટે જ છે. બીજા શ્રોતાઓને તે દુધાંતો દ્વારા જ સમજવાય; જેથી કરીને જેવા છતાં તેઓ નળી શકે નહિ અને સાંભળવા છતાં તેઓ સમજી શકે નહિ. *

હવે આ દુધાંતનો અર્થ આવો છે: - બીયાં એટલે પરમાત્માના સુખના શબ્દો. * રસ્તાની કોર એટલે માત્ર કંઈ સાંભળીને કાનને પવિત્ર માનનારા શ્રોતાઓ. તેમની આગળ કળિયુગ આવે છે અને તેમના હૃદયમાં પટેલા ઈશ્વરીય શબ્દો ડહાવી ગય છે; નહિ તો તેવા

લોકોમાં શ્રદ્ધા જાગે અને કદાચ તરી જાય. જુ
ધારને સ્થાને એવા શ્રોતાઓ સમજવા જેમને
કથાશ્રવણથી આનંદ થાય છે ખરો પણ બીનાં
મૂળ ખાજતાં નથી. અર્થાત તેઓ જે ધડી આ
બધું માને છે ખરા પણ પ્રવૌભનો આવતાં જ
કરમાઈ જાય છે. *

કાંટાના જાળાને સ્થાને એવા શ્રોતાઓ છે
જેઓ કથાશ્રવણ કરીને તે ઉપદેશ અનુસાર
આચરણ કરવા ચત્ત કરે છે. પરંતુ ચિન્તા,

વૈભવ અને ઇન્દ્રિયોના ઉપભોગથી તેમના
હૃદયમાંના ઇશ્વરીય શબ્દ રૂંધાય છે અને તેઓ
પૃથ્વીતા પામતા અટકી પડે છે. *

પરંતુ કસદાર ભૂમિને સ્થાને એવા શ્રોતાઓ
છે જેમનાં હૃદય પ્રામાણિક અને ઉદાત્ત હોય
છે. તેઓ પ્રથમ કથાનું શ્રવણ કરી પછી તેનું
મનન-નિદિધાસન કરે છે; અને ફળની સિદ્ધિ
થાય ત્યાં સુધી ધૈર્યપૂર્વક ઇશ્વરીય શબ્દ પ્રતિ
અંખંડ શ્રદ્ધાનું સેવન કરે છે. *

પાન ૨૦થી આગળ]

આકર્ષિત કરતા હતા. કૃષ્ણભામિની આ બધું ન
જોઈ શકી અને હૃદય પર પથ્થર રાખીને બારે પગે
ઉપર આવી ગઈ.

સાજ પડી. મિત્રોએ કુંજલાલનો અગ્નિચરકાર
કર્ષો. સુપમાએ ધર-વખરી બાંધી લીધી કુંજલાલનો
એક વિશાસુ મિત્ર, જેમને એ વાતની ખબર હતી
કે સુપમાનું લગ્ન માનિક માથે નક્કી થયું છે,
સુપમાને પોતાને ત્યાં લઈ જવા આવ્યો. કોઈ
સમયના વગર જ સુપમા તો ગઈ રાજ ચંદ્ર ગઈ.

ઉપર બેઠા બેઠા અવનીયાશુ અને કૃષ્ણભામિની
આ અભાગમી છોકરી બાળત વિચાર કરતાં હતાં.
એટલામાં જવા માટેની તૈયારી કરીને તેમને પગે
લાગના સુપમા આવી પહોંચી અને આંસુ માથે મોળી.
‘તાર્કિય, જાઉં છું...’

કૃષ્ણભામિનીએ પૂછ્યું. ‘ક્યાં? ક્યાં જઈશ?’

‘આપનું ઘર છોડીને જઈ રહી છું. બાપુ આપનું
લાડુ’ ન ચૂકવી શક્યા ...’ એટલું કહેતાં તો સુપમાને

ગમે હુમો જરાયો.

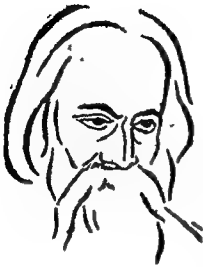
કૃષ્ણભામિની બેઠાં અને રતેદાળ સ્વરે પૂછ્યું
‘તું ક્યાં જઈશ?’

‘બાપુના એક મિત્ર આવ્યા છે. તેઓ જ
પોતાની માથે લઈ જાય છે બીજું મારું’ આ મંસા-
રમાં કોણ છે, તાર્ક...’

કૃષ્ણભામિનીએ સ્નેહપૂર્વક તેને પોતાની જાતી
સરસી આંધી અને પોતાના ઉચ્છવ માતૃત્વનો કથાણુ-
રપશી હાથ એના માથા ઉપર મૂક્યો. ‘આ શું
કહે છે, સુપમા! તારું કોણ નથી?... હું’ તો છું,
તું મારી દીકરી છે ...’ અને છોડીને કપાચે જઈ
શકીશ નહિ!’

અવાચિત માતૃત્વની કરુણા-ધારામાં અભિપ્રિય
સુપમા કૃષ્ણભામિનીની જાતીમાં મોડું છૂપાવીને પોપ
પોપ આંસુએ રહી પડી. અને કૃષ્ણભામિની પોતાના
ચિરમર્ચિત વાસવ્યનો અશુભચુ કાપ મર્મર્ષિત કરતાં
કરતાં સુપમાના અસ્તવ્યસ્ત વાગમાં રતેદ-સિન્ધુ
કરવા લાગ્યાં.

નૈવેદ્ય

સ્વીન્દ્રનાથ ઠાકુર
અમુક નગીનદાસ પારેખ

૩૬

અસંખ્ય યાત્રાશુભોની સાથે તીર્થદર્શન માટે
આ વસુન્ધરાના પડ ઉપર ઢાંચી આંચો છું
તે યાદ આવતું નથી, નીલાકાશરૂપી સમુદ્રને
ઘાટે હોડી લાગી છે.

લાખ લાખ જીવનના કુત્કારથી સંસારનો આ
વિરાટ શબ્દવનિ રાત દિવસ આરે કેર વાગતો
સંભળાય છે. આટલો સમય યાત્રાશુ સ્ત્રીપુરુષો
સાથે નગરને ઊંચા આંચેલી પાન્યશાળામાં
હળ્યો મળ્યો. સ્નાનપાનમાં, વાતોમાં અને
હાસ્યગાનમાં પાછલો પહેર થઈ ગયો.

હે નાથ, આત્મારે તારા મંદિરમાં આવ્યો છું,
નિર્જનમાં તમારે ચરણે પ્રણિપાત કરીને આ
જન્મની પૂલ પૂરી કરીશ. ત્યાર પછી હે
વસુન્ધર, નવા તીરે જવું પડશે.

૩૭

મહારાજ, તમારા નિર્જન ધામમાં હાજીક દર્શન
દેવાં પડશે. સર્વ સુખકાંક્ષામાંથી, સર્વ સંગમાંથી,
આ વસુધાના સમસ્ત કર્મ-બંધમાંથી, સમસ્ત
પ્રકાશમાંથી તારા પ્રકાશમાં તમે અને એકલો
ગોલાવી લેલો. દેવ, આસ્તીને સમયે બારણું
જ્યારે ખુલ્લું હોત ત્યારે પૃથ્વીના બધા યાત્રા
શુભો સાથે તમારા મંદિરમાં દાખલ થઈ
ગયો છું.

દોષમાલા શુભોના નાજીને બધા પૂલરીઓ જ્યારે જુદે જુદે મારે
જુદે જુદે ઘરે આત્મા જશે ત્યારે બારણું બંધ થઈ જશે; શાન્ત
અંધકાર મને તમારા ચરણોમાં મેળવી દેશે.

જગતને બૂલી જઈને, એક જીવનનો દીવો ધરીને એકલો તમારાં
દર્શન કરીશ.

પ્રભાતમાં જ્યારે તમારા પ્રાંગણમાં શંખ વાગી જિડચો હતો, ત્યારે નરનારીઓ ઘર છોડીને, છાબ ભરી લઈને, નવી ઝાકળથી ભીના, ગુંજનથી ગાજતા સ્નિગ્ધ વનમાંગે થઈને આલી નીકળ્યાં હતાં. હું અનમનો થઈને સઘન પત્તવપુંજવળા છાયાકુંજવનમાં તરંગિણીના ઘાસછાયા તીર પર, વિહંગોનાં કલગીતભયાં મંદ મંદ સગીરમાં સૂઈ રહ્યો હતો.

દે દેવ, હું તમારી પૂનમાં આવ્યો નહોતો-રસ્તે થઈને કોણ આઘા લખ છે એ પણ મેં જોયું નહોતું. આજે મને યાદ છે કે સાડું થયું મારી બૂલ થઈ, તે વખતે કૂલો કળી જ હતાં.

જુઓ, આજે તે બધાં આજો દિવસ ખીલતાં રહ્યાં છે. દિવસ નમતાં મેં મારી પૂલની આ છાબ ભરી લીધી.

૩૯

હે રાજેન્દ્ર, તારા હાથમાં કાળ અનંત છે.

રાત્રિ અને દિવસ આવે છે ને જાય છે, યુગ યુગાન્તરો ફૂલની પેઠે ખીલે છે ને ખરે છે, કોઈ ગણતું નથી. નથી તને વિલંબ કે નથી તને ઉતાવળ-તને રાહ જોતાં આવડે છે. એક પુષ્પની કળીને ખીલવવા માટે, મેં કંઠો વર્ષો સુધી તારી ધીર સાધના આપ્યા હરે છે.

અમારા હાથમાં વખત નથી; એટલે બધા લેગા થઈને જૂંટાજૂંટ કરીએ છીએ. કોઈથી ટટી વિલંબ સહેવાતો નથી.

આથી, હે પ્રભુ બીજા બધાની બધી સેવા પહેલાં પતાવતાં પતાવતાં જ સમય વહી જાય છે, અને તારી પૂજનો યાગ, હાથ, ખાલી પડી રહે છે.

આખરે મોઝો મોઝો, રખેને તારા મંદિરનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય એ બીકે કંકડતો, હું દોડતો આવું છું. પણ આવીને જોઉં છું તો તારો સમય વહી ગયો નથી હોતો.

૪૦

તાડું ઇગિત જ્યારે મેં જોયું નહોતું ત્યારે એક મૂઠી પૂજે તેને છુપાવી રાખ્યું હતું.

મેં જોયું આજ તેને જોયું કે તરત જ હું આનંદપૂર્વક જોઉં છું તો તે ઇગિત અધકારમાં ને પ્રકાશમાં આખા વિશ્વમાં પ્રકાશી રહ્યું છે, ચાખાએ ચાખાએ અને કૂદે કૂદે ને ઇગિત ખીલી રહ્યું છે, અસુદને જિજ્ઞાસે જિજ્ઞાસે અને ધરતીને કાઠે ॥ કંઠે કીણથી અંકિત તરંગોને શિખરે શિખરે તે ઇગિત પોતાતું ચિહ્ન આંકતું બપોટાલેર દોડી રહ્યું છે; શુભ્રશીર્ષ દિમાક્રિને શૂંગે શમે તે સ્તબ્ધ ઇગિત બેધ્વ મુખે સિંધર ભાગી રહ્યું છે.

તે વખતે હું શાને લઈને તારા પ્રત્યે ઉદાસીન હતો, કોને ખબર!

મેં બેઠે મુખે વાંચ્યું હતું એટલે એ વિશ્વવ્યાપી લેખનો અર્થ હું સમજ્યો નહોતો.

એન્ટની ચેખોવ

૬૬૪ જોશી

ચેખોવનું બચપણ સારી સ્થિતિમાં વીલ્યું હતું. પણ જ્યારે તે સૂલમાં બાળુવા બેઠા ત્યારે જ તેના પિતાજીને શેઠગારમાં ભારે ખોટ આવી. અને ચેખોવને નિરાશામાં એકત્રીએ છોડીને આણું કુટુંબ મોરો સાથે ગયું. સન ૧૮૭૧માં ચેખોવ પગ્ન જાણનું બાળપત્ર પૂરું કરીને મોરો પહોંચી ગયા અને ત્યાં દાકતરી વિદ્યાશાખામાં ઉચ્ચ અભ્યાસાર્થે એકાદ અડીયા કુટુંબની આર્થિક મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા ખાતર એમણે લેખો લખવાના અભ્યાસનો આરંભ કરી દીધો અને એમના સાથી-વિદ્યાર્થીઓના ભારે આશ્વસની વચ્ચે શહેરના વર્તમાનપત્રો અને માસિકોમાં એમની હાસ્ય-કટાક્ષની વાર્તાઓ છાપવા લાગી. આ નિયમમાં એની પ્રતિભા એવી પ્રસ્ફુટિત થઇ કે દાકતરી પાસ કરતા-કરતામાં તો એને આ વ્યવસાયથી ખાસ્તી આનંદ થવા લાગી. એથી દાકતરી થધો છોડીને એમણે વારતાઓ લખવાનો જ એક માત્ર વ્યવસાય સ્વીકાર્યો.

૧૮૮૦માં ચેખોવ કેદીઓની સ્થિતિની તપાસ કરવાના ઉદ્દેશથી 'રખાલિન' અને પૂર્વ સાયમેરિયામાં તેમજ 'રખાલિન' એવા મધ્યાના હેઠળ મર્મ-રપશી' અહેવાલ પ્રકટ કર્યો. આખા એ રસિયામાં એક ઉદાધી ખીજ છોડી સુધી આ અહેવાલે હલચલ મચાવી દીધી-કેદીઓની પરિવર્તન અવસ્થાનું ચયાતચ વર્ણન એમાં એવી-એટલી તીવ્રતાથી કરવામાં આવ્યું હતું કે સરકારને કેદીઓની સ્થિતિ સુધારવાની જાણ-તમા તપાસ કરવાની સત્તાવાર સમિતિ રચવી પડી.

૧૮૮૧માં મોરોની આસપાસના કેટલાક વિસ્તારમાં દુકાન પકવો, અને પછી એ જ વિસ્તારમાં મોટી રેલ આવી. ચેખોવ આ જગ્યાને પ્રસંગમાં પીડિતોને મદદ પહોંચાડવાના રાહન કાર્યમાં જતે

એકાએકા અને તનતોડ મદદન ઉદારેવી. જ્યારે એમની આર્થિક અવસ્થા સુધરી ગઈ, ત્યારે એમણે મોરોથી ૧૦ માધ્ય દર એક મકાન બનાવ્યું અને આસપાસ પણ નાનકડા ગામ જેવું કરવા પ્રયાસ કર્યો. ત્યાં રહીને તેઓ એકાએકા કરતા દના અને મદદ દવાઓ પણ આપતા હતા.

યુવાવસ્થાથી જ એમને ઉધરસનો વ્યાધિ લાગ્યું હતું, અને કર સાથે લોહી પણ અવારનવાર પડતું. આ જ ક્ષયનું પ્રવંશ હતું. પરંતુ ચેખોવે એની લેશ પણ પરવા કરી નહિ, અને ચોતાના સર્ગા-રને-લીએને હેરાનપ્રતિભાથી બચાવવા આ શેઠ બની શક્ય ત્યાં સુધી છુપાવ્યા જ કર્યો. ૧૮૮૭માં અને પછીથી એમની હાલત ધગી જ ખગડી અને એમના જીવનના છેલ્લા સાત વરસો દવા-છવાળમાં જ વીત્યા.

પણ એમનું સાહિત્યિક વ્યસન આ ખીમારીની અવસ્થામાં પણ જારી રહ્યું હતું. એમના નાટકો ઘેર-ઘેર લોકપ્રિય થઈ ગયા હતા. ૧૮૦૪માં જ્યારે એમનું 'શાહદાનેનો બાગ' નામનું નાટક તખ્તા પર રજૂ થયું ત્યારે પ્રેક્ષકો આનંદમાં મગ્ન થઈ ગયેલા. નાટક પૂરું થયું ત્યારે ત્યાંની પ્રજા અનુમાર નાટકકાર રંગ-મંચ પર આવ્યા ત્યારે જ પ્રેક્ષકોને ખબર પડી ગઈ કે હવે તો આ થોડા દિવસના જ મહેમાન છે. આખાએ પ્રેક્ષકમાળા આથી ધગી જ ગમગીની વાપી વળી. એ પછી થોડા જ દિવસો બાદ જર્મનીના એક આરોગ્યધામ વાડેનબર્ગમાં ચેખોવનું મૃત્યુ થયું.

* * *

૧૮૮૮ પછી ચેખોવે ઘણીવાર યુરોપની યાત્રા કરેલી. ખાસ કરીને તેને મધ્યમવર્ગના લોકો સાથે વધારે હળવા-મળવાનું થતું. એની વાર્તાઓમાં મોટે ભાગે તો આ લોકોના જીવનની વાર્તા જ આવે

૭ તેઓ ધણી જ નોકરિલ, પરદુઃખજનક, હાડસાચા અને રતેહાળ માણસ હતા. એમને માનવજીવન મુધારવા-સજવાની ધણી હોસ હતી. લોકોને સહાય કરવાની પ્રવૃત્તિમાં એમને ધણી જ આનંદ આવતો. કુટુંબના ભરપૂરો પાણીનો ભાર જિંદગી ભર એમના પર જ રહ્યો અને તે એમણે ભારે વતપરતા અને પ્રેમપૂર્વક આજીવન ઉઠાવ્યો. બીજાઓને પ્રભાવિત કરી આજી નાખનારું અસ્તિત્વ એમનું નહોતું. એમનો માનવજીવન પ્રત્યેનો છોછવ પ્રેમ સૌ કોઈની છત્તી હોતો. ટોસ્ટોય સાથે એમને ધણી જ ગાંઠ પ્રીતિ હતી. એમના અનેક પત્રોમાં ટોસ્ટોયની પ્રશંસા આવે છે.

એખોર વાતો-કળાની એક નવી અને નિરાળી શૈલીના પ્રવર્તક કન્યા છે. આ જૈનીની સૌથી મહત્વની વિશેષતા એ છે કે વાતો કહેવાનો વિચાર મિનકલ ગોળું રહે છે. માથાપરથી રીતે તો એખોર પોતાની વાતોઓમાં નામક અથવા નામિકાના જીવનની કોઈ એવી ઘટના કે સ્થળ ખર્ચે કરે છે કે જેના પ્રકાશમાં નામક અથવા નામિકાની સકય માનસિક તથા આધ્યાત્મિક અવસ્થા આખોજે જ રખે થવા લાગે છે.

સગળ અને પ્રભાવજનક વસ્તુ-ચિત્રણ પછીની એખોરની સૌથી આગળ પડતી વિશેષતા છે એખોરનું કટાક્ષતરંગ. પણ એમની આ વિશેષતા-વર્ણવ વિનોદની તિ કોઈક દિન ફૂલની જે તેની નથી હો, કનચિત્-કથારેક એવું બને છે ખરું કે હમતા હમતામાં દિવ પર એવી ચોટ લાગે છે કે આખા આસ આવી જાય-એ સીધું-સાદું સિદ્ધિ અકેતન હાસ્ય જ હોય છે. એખોર કોઈની પણ નિષ્પજતા કે નાસ્તી-પાશની ટેકડી કરતા નથી.

એખોરની લેખન પ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ શો હતો એવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે થઈ આવે તેઓ મનુષ્યને, પોતાના પડોસી મનુષ્યની અપરિચિત આદતો, પ્રતિક્રિયાઓ વગેરે પરિચય કરાવવામાં જ કળાની સાર્થકતા માનતા હતા. તેથી જ શો, તિરકાર, તીવ્રતા વગેરેને એમની કળામાં સ્થાન નથી. ટોસ્ટોયે એમના રચનાવનું વર્ણન ભારે હૃદયપાઠીયાથી કર્યું

છે. તેઓ લખે છે કે, 'એખોર એ લોકોમાંના હતા, જ્યો હરેક અપરાધને ક્ષમા કરી દે, હરેક દોષને ભોલો-ન-ભોલો કરી દે. તેઓ માણસના સ્વભાવને સારી રીતે મમજતા હતા અને જે બધું જ જાણે છે તે બધું ગાંઠ કરી શકે છે.'

ઉપર આપેલું ભૂંડું કે એમની વાર્તાઓનું પ્રવૃત્તિનો આરભ હાસ્ય-મજાકની વારતાઓ સમ્પ્રદાયથી થયો હતો. એમની કેટલીક વાર્તાઓનો ઉદ્દેશ કેવળ હાસ્ય છે પણ કેટલીક એવી વાર્તાઓ પણ તેમણે આપી છે જેમાં કડુણ, શિક્ષા અથવા ઉપદેશનો ભાવ પણ હોય હાસ્ય-વિનોદની એક બેનમૂન વારતાનો આર સામગ્રો:

રખડતા-ફરતા બે મિત્રો છે. એક મહેમાન છે અને બીજા મિજમાન. મિજમાન વ્યવસાયે વકીલ છે. તેઓ પોતાના મિત્રને પોતાની પત્નીને મેળવવા તથા પોતાનું નવું ઘર ખતાવવા લઈ આવ્યા છે. ગામગામની એક દૂર ગેરીમાં એમનું ઘર છે, રે-લનથી ખારડું દૂર. રાત વખતની માડી પડેલો છે. મેઘની રાત છે, મારક પાણી સૂઝી નથી બૂખ-તરસથી બન્નેના હાન-હવાલ થઈ ગયા છે. મિજમાન મહેમાનને પત્નીનો પ્રેમ, ખાવા-પીવા શું મળશે વગેરેની વાતો મહાગમ્યા કરે છે, રસ્તો કપાતો જાય છે અને છે-ને એક મહાન પાસે પહોંચીને વહીન સાહેબ પુશખ્ખર સભાગાયે છે કે હા આવી ગયું. ઘરમાં અધારું મોર છે. વકીલ સાહેબ પત્નીનું નામ કહને બેતાવે છે, પણ કોઈ જવાબ મળતો નથી. તેઓને એમ થાય છે કે શ્રીમતીજી ઘણી ગમ્મ હશે. બેતાની બેતાનીને થાકે છે ભારે મિત્રના ખમા પર ચડીને બારી રસ્તે એક ઓરડામાં દાખલ થાય છે. એ ઓરડામાં કૂકડા-બનજા પર્ણો દત્તર અને તેમણે આ નવતર વ્યક્તિને જોઈને જ મોર-બઝર મચાવી દીધો, જાગીમાથી બીડી બીડીને કેટલાક તો નાસવા ચલાયા. લોકો કાનસ-મશાલ લાઈને દાઢમ દાઢડીઓ ખખડાવતા આવી પડેલો છે અને વકીલ તથા તેમના મિત્રને પેરી વગે છે છે-ને ખબર પડે છે કે ચાર રતા

પાસે તેઓ જૂવમાં જ બિલટી દિશામાં ચાલ્યા આવ્યા હતા ને જે મકાનને પોતાનું માની બેઠા હતા તે તે અસલ હતું ખીજનું!

‘લોટરીની ટિકિટ’માં પતિ-પત્નીની સહાનુભૂતિ ફિસો છે. પત્નીએ લોટરીની ટિકિટ ખરીદી હતી. પતિ બાપામાં તેનો નંબર જુએ છે અને ભારે ગોટી રકમ પ્રનામમાં મળવાની હોયતી તેને વાપરવાની સર્વોત્તમ યોજનાઓ તૈયાર કરવા લાગે છે. પછી તેને શંકા જાય છે કે તેની પત્ની કંઈકાઈ કરશે અથવા તો એરી રીતે પૈસા વાપરશે કે જેમાં કોઈ મળ નહિ હોય. ખસ, આ શંકા જતી કે લાગવી જ તેના મનમાં પોતાની પત્નીનાં ફેંક વાંક-થોંક ભિગવા લાગ્યા. પાદ કરી કરીને તેની કમ્પ્યુટરો વિચાર કરવા લાગ્યો. આ બાજુ પત્ની પણ પોતાના નસીબ આગળથી પાંદડું ખસી ગયું છે એ સમાચાર જાણીને પોતાના બાગ્યોદયના ઉલાસમાં ઉલ્લાસમાં બાનજાનના મન-સુખા ધડવા લાગી. પણ તેના મનમાં ય તે સહસા એવી જ આશંકા જન્મે છે કે તેનો પતિ આ બધામાં આડખીલીકય છે, તે જ આખી યોજના ધૂણ મેળવજે. એ પણ પતિની અવગણના વિશે વિચારવા લાગે છે બંનેના મન એકમેક માટે બેઠા થઈ ગયા હતા. પણ ખુલ્લુંખુલ્લું બંને બાબતી પડે તે પડેલાં વળી પતિને સન્મતિ મૂકી તે તેણે ટિકિટનો નંબર બરાબર જોયો તો અગાઉ જોયેલો નંબર જૂવમાં જ લાગતો જોવાયેલો. વિજેતા નંબર ખીજે જ હતો! જાણતાં જ બંને ટાલાબોળ થઈ ગયાં. મીઠું છે કે બંનેનાં દિવ નેક હતાં. ગરીબ હતાં પણ આનંદમાં રહેતાં હતાં. ધૂન મળ્યું હોત તો શુંનું શું થાત?

‘ગિરમિટ’ નામની વારતા જુઓ: થાણુદાર શ્વાજીભેર બજારમાંથી પસાર થતા હતા, ત્યાં રસ્તે થોડો શોર થયેલો જોયો, શેઠભેર પૂછ્યું કે-આ શી ધમાલ છે? બીડામાંથી મારમ કરીને કાઢ્યાટૂટ્યા છુગાવાળો એક સોડીકુદાણુ માણસ આગળ આવ્યો અને ફરિયાદ કરવા લાગ્યો કે જુઓ સાહેબ આ કૂતરાએ મને બટકું બધું. કૂતરું સામે જ ગયું હતું. થાણુદાર સાહેબે તરત જ સાથેના સિપાઈને ફોકમ

કર્યો કે આ કૂતરાને દાલને દાઢ મરાવી નાખો, આ તો ભારે ખતરનાક કહેવાય! ત્યાં જ કોઈ ડાઘા માણસે કહ્યું કે આ કૂતરો અમુક અફસરનો છે. સાંભળતાં જ થાણુદાર સાહેબના હેઠાર બદલી ગયા. ગેલડું કૂતરું કરડ્યું હતું તે માણસને સામાનો થપ્તાવના લાગ્યો કે જરૂર તે કોઈ ચાગો કર્યો હશે, એમ ને એમ કોઈ કૂતરો કરડતો હતો!

*

ચેખાવની વારતાઓનો ખીજે પ્રવાહ તત્કાલીન રશિયન સમાજની માનસિક અવસ્થા વિશેનો છે. ચેખોવને ‘લેખારિફ’ નામનો, આ અવસ્થાનું નિરૂપણ કરવાને ચોખ્ખું એવો નાયક સાંપડ્યો છે. વાર્તા ટૂંકમાં આવી છે.

સિયાણાની ઝગડમાં લેખારિફની નવી જગ્યાએ નિમગ્ન થાય છે. જરૂર સિયાણે તેને નવી જગ્યાએ આજે મેદા જવાનું છે. રસ્તે ધીમ વરસે છે ને તેને ન જુલે એક રથને આગ્રય લેવો પડે છે. તે જ રથને એક જુવાન ઊકરી હતી. તે ઊકરી ભારે ચતુર અને સાહસિક હતી. પિતાણ અને બાઈઆને અયોગ્ય માનીને તેણે પોતાની તમામ એસ્ટેટ (મિલકત) તો કારમાર પોતાને હસ્તક લઈ લીધી છે અને ભારે કુશળતાથી બધો વહીવટ કરી રહી છે. લેખારિફ ભારે પોતાની જાનરીતક સંભાળે છે ત્યારે ઊકરીની આંખ બીની થઈ જાય છે. ખીજે દિવસે ઊકરી ભારે રોજ પર મેસીને ખદાર જતી હોય છે ત્યારે તે લેખારિફ તરફ એવી નજરે જુએ છે કે લેખારિફને મનમાં એમ થાય છે કે તે તેને કોંઈક કહેવા માગતો હશે. લેખારિફ એની પાસે થોડી જાય છે, પણ એણે તો કોંઈ શું કહ્યું નહિ. માત્ર જોઈ જ રહી... લેખારિફને થાય છે કે જો એ ઊકરીના હૃદયમાં રહેજ પણ અનુકંપા તે જમાડી શકે તો તેની વૃદ્ધાવસ્થા, સામાજિક સ્થિતિ બધું સુધારી શકે. રોજના પાટાઓ જોતો જોતો તે ત્યાં કેટલીયે વાર સુધી ગમેત રહ્યો!

રસના શિશિન વર્ષના માનસનું આ એક સજીવ ચિત્ર છે. રાણીની કમીલતા અને પ્રયત્ન-પ્રેરણા ભારે નિર્મોહ ક્રોધોમાં નથી લાગતી ત્યારે ત્યાંના વસાહતી-

એતે આવી ધોર આત્મપ્રાપ્તિ અને માનસિક વિપ-
ર્થવતા શિકાર બનવાનું આવે છે.

*

હવે એખોવનું સ્ત્રી-ચરિત્ર ચિત્રણ જોઈએ. તેમાં સૌથી વધુ વિખ્યાત 'ખારી' તો નાયિકા જોઈએ છે. પોતાના રોહાણ સ્વભાવને કારણે તે સધળે 'ખારી' નામથી જ પ્રખ્યાત થઈ જાય છે. પહેલાં તેનું લગ્ન એક ચિયેટર માલિક સાથે થાય છે. ત્યાં સુધી તેની સાથે રહી ત્યાં સુધી પોતાના પતિના વ્યવસાયમાં સહાયતા દેતી અને માણસ માત્ર સાથે ચિયેટરની જ વાતો કરતી. થોડા વખત પછી તેનો પતિ ગુજરી ગયો અને લાકડાના એક વેપારી સાથે તેનું લગ્ન થયું. આ માણસને નાટકમાં મુદ્દપ રસ નથી. ખારી કેટલુંક દિવસ ચિયેટરમાં જતી નથી અને કેટલુંક સાથે આવવા કહે તો સંધું કહી દે છે કે એની નિરર્થક જગ્યાએ જવાનો મારી પાસે સમય નથી, નથી તો મારા પતિ પાસે. હવે એની વાતચીતનો રશમી વિષય લાકડાનો ભાવ અને વેપારની કહણીઓ અર્થ પડે છે. અરે, રાતના સ્વપ્નામાં પણ તેને લાકડાનાં ટક દેખાયા કરે છે.

લગ્ન પછી ૭ વરસે ફરી ખારી વિધવા થઈ. હવે તેની સંભાળ રાખનાર પશુઓના એક ડોક્ટર સિવાય કેટલું ન રહ્યું. અતે ખારી તે ડોક્ટર તથા તેની પત્ની તેમજ તેમનો દસ વરસનો એક છોકરો એ બધાને પોતાના ઘરમાં રાખી લે છે. અને એની જિંદગી ફરી આનંદમાં વીતવા લાગે છે. બાળકને ખવડાવવા પીરસાવવામાં જ તેનો સમય જાય અને પરિવારના આ જીવન પ્રવાહમાં જ તે પોતાને એકરસ કરી દે છે. રોજ નિશાળના અરધા રસ્તા સુધી તે બાળકને મૂકી આવે છે. રસ્તે જ મગે તેની પાસે કમવાટ પણ કરે કે નાના ધોરણોમાં પાઠ ધનુ અધરા રાખે છે અને છોકરાંઓને અધરા અધરા સરાવો પૂછવામાં આવે છે !

*

પણ, એખોવની કથાની પરાક્રાંતિ તો એની અનુ-

ભૂતિની તીવ્ર ઝોજ અને મહન માનવાનુભૂતિની વારતાઓમાં મળે છે. તેમનો વિષય હૃદયની વ્યથા તથા એવા નાના મોટા આધાત-પ્રત્યાધાતો છે. આ વારતાઓમાં એખોવ જીવનની એક નાની અમથી મામૂલી જેવી વાત કહીને વ્યક્તિજીવનની આખી ચે પરિસ્થિતિ અથવા તો મનોવ્યથાનું ચિત્ર આંખો સામે ઉપરિચિત કરી દે છે.

'નિદાન' એ જાતની વારતા છે. ડોક્ટરને એક અમીરની દોકરીની તમિયન તપાસવા માટે શહેરથી ફર બોલાવવામાં આવે છે. દોકરીનો બાપ એક કારખાનાનો માલિક છે.

તેનું વસવાટનું ઘર પણ કારખાનાના આંગણમાં જ છે અને તેથી જ તેની છોકરીને રમતગમત, મનો-રંજનના સાધનો, મિત્રમંડળોના આનંદ-નિનોદ કશું જ મળતું નથી. ડોક્ટર આ વાત તરત જ પામી જાય છે અને દરહોને તપાસવા પછી વાત વાતમાં પૂંડી લે છે કે આવી નીરસ જગ્યાએ રહેવું અને આનંદ વગરનું જીવન જીવવું એ તો થોડા જ દિવસ રહેવાનું. તું તો તેને બામ્બુનું વિધાન માની બેડી છે.

પરિણામ એ આવે છે કે બીજો દિવસે ત્યારે ડોક્ટર વિદાય લેવા જાય છે ત્યારે તો છોકરી ફૂલ-ફટાક કપડા પહેરીને, વાળ ગૂંથીને દરવાજા પામે બિની દત્તી !

આવી જ એક બીજી વારતા જોઈએ: એક સ્ત્રી પોતાના દુરાચારી પતિથી ખૂબ સંતપ્ત છે. એક દિવસે તે પોતે પણ એક સેનેટોરિયમમાં અન્ય એક પુરુષ સાથે પ્રણય સંબંધ બાંધી બેસે છે. સદાચારની દૃષ્ટિએ તો આ સંબંધ ઉચિત ન ગણાય, પણ બગડી બેઠેના જીવનને સુધારવાના અંતિમ પ્રયત્નપ છે તેથી તે તરત જ સાચા પ્રેમનું રૂપ મદ્ય કરી લે છે. સદાચાર જીવનથી અલગ ચીજ નથી, જીવનની અંદરની ચીજ છે. જીવન સાથે છે. જીવનની શ્રુતિ જ જ્યાં ઉપર ચર્ચ જાય ત્યાં પડી સદાચારની જડ કેમ કરી જમશે તેથી અડી તો પરિવર્તન એ જર્થલાજ છે.

'ચુબન' આ પ્રકારની સર્વોત્તમ વારતા મનાઈ

છે. 'સુ'બન' એક કુરુષ અને બેદ'ગા ફોજ અફસરની વારતા છે. તે સ્ત્રીઓનું 'ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચાય તે માટે કથું' કરતો નથી, અને પોતાના હૃદયની તમામ અવિરલાપાઓ મનોમન ઘૂંટયા કરે છે. એક દિવસે ઠાઈ એક રથને બોબન અને નાય માટે નિમંત્રણ મળે છે. આ ફોજ અફસર સાથે નાયવાને ઠાઈ સ્ત્રી તૈયાર થતી નથી. તેથી તે સમય વીતાવવાને કાળે મિલજાનના ઘરમાં આમતેમ લટાર મારી કરે છે. સંબોધેને કરવું' તે, તે એક આરકામાં જઈ પહેલે છે અને ત્યાં અધારામાં જ એક સ્ત્રી એકાએક તેને બેઠી પડે છે, પણ તરત જ પોતાનો ભ્રમ કળી જઈને તે નાસીતળય છે. ફોજ અફસરને આ આકસ્મિક પ્રેમ યાદ રહી જાય છે અને જ્યારે મૃત્યુ તેનું હૃદય રંજીતતા થાય છે ત્યારે આ ઘટનાને યાદ કરી કરીને જીવ ખડેલાવે છે।

ખીજી વારતા એક વૃદ્ધ ગાડીવાળાની છે. તે ગાડીવાનનો જીવનભ્રમ દીકરા જ તેની સાથે વિશા-

સધાત કરી ગયો હતો. તેનું હવે આ સંસારમાં ઠાઈ આત્મીય' રહ્યું નહોતું. તેથી જે ઠાઈ મુસાફરો તેની ગાડીમાં બેસતા તે સૌને તે પોતાની રામકદાણી સંભળાવવા કરેતા. પણ અહીં તેા કોને કોની પડી છે? કોને સહાનુભૂતિ જાગે? સૌ પોતપોતાની ચિંતામાં ફૂંચ્યા છે. વૃદ્ધ ગાડીવાનનો માણસજાત અને સંસાર પરનો વિશ્વાસ ભીડી ગયો. નિરાશા ને નારીપારી તેને ઘેરી વળ્યાં. સાંજે ઘેર જઈને પોતાની યાત્રી-માંડી મોડીને તે પ્રેમથી પંખાળે છે. ઘોડી પ્રેમથી માલિકને સુધે છે. જસ. એક મૂક પશુની આ આત્મીયતા તેના જીવનને ભપું' ભપું' કરી ચૂકે છે।

ચેપોવની હયાતીમાં જ એમની વારતાઓને એક-વીસ ભાષાઓમાં અનુવાદ થયેલો, ઠાઈકોષ ભાષાઓમાં તેા એકથી વધુ. જર્મનીના આડેનવાઈલેરમાં-અર્થાં તેમનું 'મૃત્યુ યજુ'-તેમના મૃત્યુ ખંડી છે વરસે તેમનું સ્મારક કરવામાં આવ્યું છે. (સ્મૃતિ)

પાન ૩૬થી આગળ]

૯૨૭ (ઈ. સ. ૧૨૪૬) નો લેખ ધરાવતી પ્રતિમા હાલ વેરાવળમાં હાઈદ આતાજીના મંદિરમાં પૂજાય છે.

(૧૬), (૧૭) અને (૧૮) ચૌદમા શતકમાં મૂકી શકાય તેવી ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુની આ ત્રણ પ્રતિમાઓ અનુક્રમે મધ્યેશ્વર, ઓડિયાર અને સિદ્ધિ વિનાયકના મંદિરમાં પૂજાય છે.

(૧૯) 'નારાયણ' નામના ઉત્કીજી ઉત્કલેખવાળી અને ઉપરના ડાબા હસ્તમાં ગદા ધારણ કરનારી આ પ્રતિમા અહલ્યાપ્રાઈના સોમનાથના પૂજારીના કબજામાં છે.

(૨૦) ચૌદમા શતકની એક પરિકરચુકત નૃસિંહની શ્યામ પદ્મરની મૂર્તિ 'વંચુખ મહાદેવના સ્થાનમાં છે.

(૨૧) આ જ કાળની એક લક્ષ્મી સહિત નૃસિંહની પ્રતિમાના હરતો અનુક્રમે વરદ મુદ્રામાં અને શંખ, ચક્ર અને ગદા સહિત બતાવેલાં છે. નીચે સર્પ છે. શંખેશ્વરની વાવના ગોખામાં હાલ આ મૂર્તિ રાખવામાં આવી છે.

(૨૨) જૂદેવી અને લક્ષ્મી સહિતની નૃસિંહની ૧૫ મી સદીની એક પ્રતિમા પ્રભાસપાટણ મ્યુઝીઅમમાં

પ્રદર્શિત કરી છે.

(૨૩) લક્ષ્મીનારાયણની તેરમા શતકની એક પ્રતિમા હાલ નાલેશ્વરમાં પૂજાય છે.

(૨૪) પ્રભાસના કિલ્લાની પુરણીમાંથી એક પીળા પદ્મરની વરાહની ખંડિત પ્રતિમા પણ મળી આવી છે જે પ્રભાસ ખંડકારે કરેલ ચમ વરાહ (સુકરની)ની હશે.

આ સિવાય વિષ્ણુ પ્રતિમાના પરિકરના કેટલાંક ખંડિત ટુકડાઓની નોંધ પણ લેવા જેવી છે. તે પૈકીના અગિયારમી સદીના પરિકરનો એક ખંડ પ્રભાસપાટણ મ્યુઝીઅમમાં છે. ઠાઈ મેટ્રી મૂર્તિના (બનતા સુધી નં. ૬ નો) કાળા પત્થરના પરિકરનો ટુકડો ત્યસનના ઝાંગણની દિવાલમાં છે. એથી થે મોટા પરિકર (મોટા ભાગે નં. ૭ નો) નૃસિંહાવતાર-વાળો ટુકડો નૃસિંહધાટમાં પૂજાય છે.

પ્રભાસપાટણમાંથી ઉપલબ્ધ થતી વિષ્ણુને લગતી આ સામગ્રી મુજબતમાં વિષ્ણુબક્તિ અને વિષ્ણુ-પ્રતિમા વિધાનના અવશ્યકતામાં ઘણી જ ઉપયોગી થઈ પડે તેવી છે.

કલોરોફિલ : જીવનની જડીબુટ્ટી

ડૉ. કુમુભખ્સેન દેસાઈ

અમેરિકાના એક પરગણીની એક ઇરિપતાલની વાત છે. રિમથ નામનો એક જુવાન ૭ મહિના થયાં બોન-ટી બી.થી પીડાતો હતો. પચારીમાં પડ્યા રહીને હવે એની પીડા 'ચામડું' ય આજુ' થઈ ગયું હતું અને આજુ' શરીર તૂટતું હતું. જીવન-મરણ વચ્ચેના સંઘર્ષમાં સપડાયેલા આ દરદીની ધીરજ એક દિવસે ખૂટી અને એણે ડોક્ટરને કહી દીધું કે ડોક્ટર, મને હવે ઇન્ફેક્શન દબને મારી નાખો. હવે આ સહન નથી થતું. ખાટલે પડી પડીને હું તો હવે ક'ટાળી ગયો છું. ડોક્ટરને ઘણી વધા આવી, પણ તે મ બિચારો કરે શું? આ કયાં એના હાથની વાત હતી? આશ્વાસનના બે-ચાર શબ્દો કહીને તે પોતાની ઓફિસમાં પાછો પેચી ગયો.

ડોક્ટરી ફીનિયામાં એક અસિખિત એવે રસમ છે કે ઉપચાર-નિદાનમાં પોતે ન શહે-ફે તે બીજા નિષ્ણાત ધંધાબાધનાં સહાય-સલાહ લેવાં. આ ડોક્ટરે પોતાની ઓફિસમાંથી તરત જ ન્યુયોર્કના વિશેષ ડોક્ટર એક. હાવડ' વેસ્ટરોટને ટેલિફોન કર્યો અને એમને રોગ તથા રોગીની તમામ વાત સંભળાવી. ડોક્ટર હાવડ' કહ્યું: 'એ દરદીને એમ્બ્યુ-લન્સ વિમાનમાં મારી પાસે મોકલી-દો.'

ડોક્ટરે રિમથના પરિચારકોને બોલાવ્યા અને એમને કહ્યું: 'જુઓ, રિમથને ન્યુયોર્ક લઈ જવાનો છે. હું એમ્બ્યુલન્સ-વિમાનની વ્યવસ્થા કરી રાખું છું. કાલે સવારે તમારે જવાનું છે.'

માર કલાકનાં ઉડ્ડયન પછી રિમથ ડોક્ટર હાવડ'ના ચિકિત્સાલયમાં પહોંચ્યો. આ એ દિવસેની વાત છે, જે અરસામાં ડૉ. હાવડ' ક્ષય, કેન્સર, પક્ષાઘાત જેવા રોગોની બાબતમાં સંશોધન કરતા હતા. આ રોગોમાં રોગીનો ક્ષય અત્યંત ઝડપથી થાય છે. તેઓ કાંઈ એવી યીજની શોધ કરતા

હતા કે જે વડે રોગીનું નિર્માણ તત્ત્વ બળવાન બને અને પરિણામે ક્ષયને ખાળે. એમણે રિમથ ચિકિત્સા-લયમાં પહોંચ્યો કે તરત જ પહેલાં તો એના આરોમની વ્યવસ્થા કરાવી આપી અને પછી પોતાના સાંજના 'રાઉન્ડ'માં સૌથી પહેલાં રિમથવાળા વોડ'માં પહોંચી ગયા. એમણે રિમથને તપાસ્યો. રિમથ જીવનથી નિરાશ થઈ ઠારી ગયો છે એ વાત તેઓ તરત પામી ગયા. રિમથે ડૉ. હાવડ'ને કહ્યું 'પણ ખરું, શા સાડુ હેરાન થાઓ છો, ડોક્ટર? મને મારી નાખો તેમાં જ મારું કલ્યાણ છે. લાગવગાટ ૭ મહિનાથી પચારી-વશ છું હવે તો આવી રહ્યો છું, ભાઈસાખ!'

ડૉ. હાવડ'ને એનાં રોગમાં સૌથી બચાનક લાગી એની નિરાશા, અને એમને યાદ આવ્યું 'કલોરોફિલ.'

'કલોરોફિલ'ના ત્રણ-ચાર ઇન્ફેક્શન તે રિમથની સારીએ વિચારધારા પસંદી નાંખી. અવગત લોકોની જોડણ અને બોન-ટીબી. ઉપર તેની ખાસ અસર ન થઈ, પણ બની નિરાશા તો નાથ પામી જ. એને જીવનમાં ફરી રસ પડવા લાગ્યો. બીલુ' મોહું પરિવર્તન તેનામાં એ આવ્યું કે એના શરીર-માંથી જે દુર્ગંધ નીકળતી હતી તે હવે જોડી થઈ ગઈ. રિમથ માટે તો આટલું પરિવર્તન પણ પૂરતું હતું. અને દરમિયાનમાં તો ડોક્ટરને એના મૂળરોગ સંબંધી વિચાર કરીને તે બાબત ચિકિત્સા શક કરી દેવાનો સમય મળી ગયો.

ડૉ. હાવડ'ના આ પ્રયોગે ચિકિત્સાજગતમાં એક નવી જ ક્રાંતિ પેદા કરી છે. એમના સફળ પ્રયોગો પછી તે 'કલોરોફિલ'નું મહત્ત્વ એટલું બધું વધી ગયું છે કે આજે તો તે માનવજીવન માટે અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ વસ્તુ મનાય છે.

મૂળે આ 'કલોરોફિલ' તે એ પદાર્થ ■ કે જે

આડ-પાનને લીલાશ દે છે, અને રસના રૂપમાં ચૂસખામાં આવેલા વૃક્ષોના જોરાકને પોષક-દ્રવ્યના રૂપમાં ફેરવી આપે છે. હાજીકતમાં તો જેનું મહત્ત્વ માનવજીવન માટે 'હેમોગ્લોબીન' (આપણને સજીવ રાખતાં લોહીમાં લાલ કણ)નું છે, તેનું જ મહત્ત્વ વનસ્પતિઓ માટે 'ક્યોરોફિલ'નું છે. પ્રયોગોએ સંબિંધિત કરી આપ્યું છે કે આ પદાર્થ આપણા શરીરમાં કોઈ એવી અજ્ઞાત રાસાયણિક ક્રિયાઓ શરૂ કરી દે છે કે સાધારણ રીતે શક્ય જ હોતી નથી.

ફિયોલેન્સિયાના ડૉક્ટર બેન્ગમિન ગ્રેસકિને એનો પ્રયોગ ઘાવ ઉપર પણ કર્યો અને એ નિષ્કૃષ્ટ પર આવ્યા કે એની અસરથી ઘાવા ચારે બાજુથી ભરાવા લાગે છે અને પછી ઘણી જ જલદીથી સુકાઈ જાય છે. પછી તો પેઈન્ટ, મંજનો, મલમે આદિ અનેક નામ-રૂપે એના પ્રયોગો થયા અને આ બધા જ લેન્ડોમાં તેમને આશ્ચર્યજનક સફળતા પ્રાપ્ત થઈ. એના ઉપયોગથી દાંતનો પાયોરિયા મટવો, મોંની ફુગાંધ મટી અને દાંતના સૂક્ષ્મ ખાડા-ખેંચા મેળે જ ભરાવા લાગ્યા.

વનસ્પતિઓ માટે તો 'ક્યોરોફિલ' ગ્રાણ્ય છે જ, પણ માનવ-શરીરના પોષણમાંય 'ક્યોરોફિલ'નું મહત્ત્વ કોઈ ઓછું નથી. 'હેમોગ્લોબીન' આપણાં લોહીમાં લાલ કણ તૈયાર કરે છે તો 'ક્યોરોફિલ' શકારાતુ નિર્માણ કરે છે. 'હેમોગ્લોબીન' આક્ષીજન દે છે, જે વડે શકારાતુ નાના નાના કણોમાં વિઘટન થાય છે અને તે આપણા પોષણને લાયક બની જાય છે. સીથી મહત્ત્વની બાબત તો એ છે કે 'ક્યોરોફિલ'માં 'કેરેટીન' ખાસી માત્રામાં હોય છે અને એ જ હાડકાને પોષણ આપનાર 'વિટામિન એ'ની જગતી છે. આ ચમત્કારિક તત્વોની હાજરીને લીધે જ લીલાં શાકભાજી અને ફળ સ્વાસ્થ્ય માટે હિતકરી સિદ્ધ થયાં છે.

આમ, એક બાજુ 'ક્યોરોફિલ'માં પોષક શક્તિ રહેલી છે, તો બીજી બાજુ તેમાં અનેક પ્રકારનાં રોગ-ક્રીડાણુઓનો વિનાશ કરવાની શક્તિ પણ છે અને તેની મદદથી અનેક રોગોના ક્રીડાણુઓનો ધણી જ સરળતાથી નાશ કરી શકાય છે. અને તેથી ટવે વૈદ્યનિષ્ઠાએ એનો ઉપયોગ સાચુ, શેષુ તથા લોશનોના સ્વરૂપે કુખ્યાનું શરૂ કર્યું છે અને તેમાં ભારે આશ્ચર્યજનક પરિણામો આપ્યાં છે.

આ અદ્ભુત બીજની શોધ કંઈ રીતે થઈ તે એક ઘણી જ રસિક વાત છે. એ શોધવાને વૈદ્ય-નિષ્ઠાએ વરસો સુધી જહેમત ઉઠાવી હતી. મો પ્રથમ સર જોસેફ પ્રીસ્ટલી નામના એક વૈદ્યાનિકે આ વિષયમાં શોધ શરૂ કરી કે વૃક્ષોનાં પાંદડાં લીલા શા માટે છે? સાચી રીતે તો 'ક્યોરોફિલ'ની શોધ એમણે જ કરી છે એમ કહેવાય; અવગત, તેઓ તેને વૃક્ષથી અલગ પાડી શક્યા નહોતા. એ કામ સ્વીટ્ઝરલેન્ડના ડૉક્ટર એમિલબેરગીએ પૂરું કર્યું. એમણે જ એને પાણીમાં ઘોળવા જોડો પદાર્થ બનાવ્યો અને રોગીઓ ઉપર એનો પ્રથમ પ્રયોગ કરીને સિદ્ધ કરી આપ્યું કે 'ક્યોરોફિલ'માં અદ્ભુત અમિદીપક, સુધાવર્ધક તથા રક્તવર્ધક શુભે રહેલા છે. એમના પરિશ્રમને કારણે જ પાછળથી અન્ય ભણ્યકારે આ દિશામાં આગળ પ્રયોગ કરી શક્યા. બીજી-ત્રીજી નરી દવાઓમાં અને 'ક્યોરોફિલ'માં સીથી મોટો તફાવત એ છે કે 'ક્યોરોફિલ'નો માનવ શરીરમાં ઉપયોગ કરવાથી કોઈ પ્રકારની હાની નીપજતી નથી, તેનાં પ્રાયઃ રિ-એકશન્સ આપતાં નથી.

આજે તો અનેક પ્રકારની એક્સેટ, 'ચિલિંગ ગમ,' દર્દમજન, પેઈન્ટ, શેષુ, સાણુ, લોશન વગેરે અનેક રૂપે 'ક્યોરોફિલ' ઉપયોગ્ય છે. માત્ર અમેરિકામાં જ તેની ખપત ૩૦ કરોડ ડોલરની છે.

(અંગ્રેજ પરથી)

વિદ્યાનની સાચી, શરીરના લોહી કરતાં કયાંએ અધિક દિમ્પતી છે.

—બાઇબલ

વિચારને તો ખરા !

આબીદ અ. ભટ્ટ

આજકાલ સરકારે પ્રગ્નને પાતો લાગતા વળગતા-
ઓને શાંત પાડવાનો એક ડીમિયો અપનાવ્યો છે
અને તે છે હાથવારે સમિતિઓ રચવાનો. ભાકરા
અધમાં બંગાળ પડ્યું તો સમિતિ રચો, કેમિસ્ટી
ન ચૂંટાયા તો સમિતિ રચો, અકસ્માત થયો તો
સમિતિ રચો, દુષ્કાળ પડ્યો તો સમિતિ રચો અને
આટલાથી પૂરતું ના હોય તેમ પેટા સમિતિ અને
ઉપ પેટાસમિતિ નિમવામાં આવે છે તેમાં શંકાને
રચાન હોય ખરું? આવો જ એક બીજો ધ્યેય બે
આ દેશમાં ફેલાતો હોય તો તે જ સરવે કરવાનો.
જમીનનો સરવે કરો, વસ્તીનો તો સરવે, કેટલાં ઘર
રહેવા લાયક છે અને નથી તેનાં પણ સરવે.
બંને પંક્તિ રહેવા અયોગ્ય એવા ધરમાં વસનારાઓ
માટે રહેવા યોગ્ય ધરાની સમગ્રક ચર્ચ કે કેમ તે
એક જુદી જ વસ્તુ છે! કદાચ સરકાર યોગ્ય
ધરમાં રહેવા આવા માનવીઓને અયોગ્ય માનવી
તો નહીં માનતી હોય ને! આવા સરવે સરકાર જ
કરે છે એવું નથી. સરકાર નહીં - એવી વ્યક્તિઓ
પણ આવા સરવે હાથ ધરે છે. જેવા કે વેતનના
સરવે, ત્રીજા સામાન્ય ચૂંટણીના મતદારોના સરવે
અને આવા અનેક. આમાં બોટું પછુ શું છે?
સરવે કરવાનો હેતુ અને યોગ્યતા તમે વિકાસખાતા
પર મોકલી આપો. કે તમારી માન્દ મંજૂર.
પૈસાનું ખર્ચ તમારે થશે માત્ર ફેર્મ હપા-
વવાનું. આવું ફેર્મ બનાવવા માટે પણ તમારી
શુદ્ધિને ઝાઝી કસવાની જરૂર નથી. આવા ફેર્મ
અને તેના પ્રકો સામાન્ય રીતે સામાન્ય જ હોય છે.
તમે આ રીતે બનાવી શકો...તમારું નામ શું!
તમારી જાતિ ને યાતિ! તમારી ઉમર કેટલી?
બચ્ચા છે કે અલથાં પરચેલા કે કુવારા! કુટુંબની
સખ સખ્યા! ધધો કયો! કમાનાર કેટલા! વિગેરે
વિગેરે. આવા ફેર્મ બરી તૈયાર કર્યા કે પૈસા તમારા

ખીસામાં. આખજીની જરૂર ચિંતા તમારે કરવાની
જરૂર નથી. મોઈ તમને પૂછવાનું નથી કે સરવેમાંથી
અંતે શું ફલિત થયું? તેના હેતુ બર આવ્યો કે
નહીં? સરવેના રિપોર્ટ હપાયો કે હપારો! આવી બે
મોઈ ચિંતા ન કરે તો શા માટે તમારે ચિંતા કરવી!

આ લેખ દ્વારા બમે આવા સરવે કરનારાઓને
અને કરવા ઇચ્છતા આવુર માનવીઓને એ માટેનો
એક નવો જ વિષય આપવા માગીએ છીએ. વિષયને
ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં તમને કદાચ સામાન્ય લાગે
પરંતુ સરવે દરમ્યાન અને અંતે તમને જે ફાયદો
મળશે તે તો ચોક્કસપણે અસામાન્ય હશે. તો લો એ
વિષય છે 'સાગા મહાશળાઓની પાટલીઓ!' બિચારી
પાટલીઓ! પોતાના જન્મદિવસથી તે જહાવરયા
સુધી, એમ કહે કે પોતે બેસવા સક્તિમાન ન રહે
ત્યાં સુધી, બંપારમાં ખડકાય ના ત્યાં સુધી શું શું
સહન કરે છે! આવી દરેક પાટલી પામે પોતાની
આગવી કહાની છે.

આ પાટલીઓ શું શું કહે છે તેને વિભાગોમાં
વહેંચી દાખવાઓ સહિત બે પ્રાથમિક જ્ઞાન તમને
મળે તો તે સરળ અને સમગ્ર બહું રહેશે. આ
પહેલાં એક રમણના જરૂરી છે કે રમે બીજું માનતા,
પાટલીઓ બે કહે છે તેવું સર્જન હાસ્ય સમયે નહીં
પરંતુ આવું પિરિયડે જ થાય છે.

પ્રથમ વિભાગમાં તમને પાટલી ઉપર લખાયેલાં
અસંખ્ય નામો નજરે પડશે. નામ પણ બાતમાતનાં
ને જ્ઞાનમતનાં! જરાક નીચા નથી જોશો તો પચુ-
ખરા જોડકાં નામો હશે અને તે પણ બે બિલ
જાતિનાં! આના દાખલા આપવાની જરૂર હોય ખરી!

દ્વિતીય વિભાગમાં તમને ત્યાં એક જ નામની
જુદી જુદી સહીઓના નમૂના જોવા મળશે. પોતે
બાવિધ્યામાં મોટા અમનદાર બને અને કેવી રીતે સહી

કરવી અથવા સારી છાત્રે એવી સહી કરવી તેની પ્રેક્ટીસ ત્યાં જ થતી જોવા મળશે.

આ વિભાગમાં તમને વિવેચન લખાણ પછી ત્યાં જ મળશે. આપુ પિરિયેટ પ્રકાશકના બધે ગોડું દલાવ્યા વિના વિવેચન પાટલી પર લખીને જ થાય છે. દાખલા તરીકે, 'સર, ચક્રર ખાય છે.' દલે જો સર એ અંગ્રેજ શબ્દ ગણેા તો તેના અર્થ થશે સાહેબ ચક્રર ખાય છે કે ગોરાળા કરે છે અને જો સર કિન્દી શબ્દ ગણેા તો તેના અર્થ થશે લોકચરમાં ગતાગમ પડતી નથી એટલે પોતાનું જ માથું ચક્રર ખાય છે. આ ઉપરાંત 'સાહેબના કોવર', 'સાહેબનું પેન્ટ', 'એરમો છે' વગેરે વગેરે ધણુંક વિવેચન મળશે. અમારા મતે વિવેચનના આ પ્રકાર ખૂબ મહત્વનો છે. તેથી તેને વિવેચન સાહિત્યમાં સવેળા સ્થાન મળવું જોઈએ એમ અમારું દૃઢપણે માનવું છે.

આ તો શાકીના લખાણની વાત થઈ. આ ઉપરાંત પછી કાલકામણી તો હોય છે જ. પોતાનું નામ અમર રીતે આ પાટલી પર રહે તેમ સમજી રહેતે 'નિરજન' નામ મેળવું હોય પણ તેમને શી ખબર કે તેમના અનુભાગીએ 'નિરજન'ના ન અંગજ કાને લગાવી તેમનું નામ બીજી જ જાતિમાં ફેરવી નાંખ્યું હશે? અને બાકા કાલકામણી ખરેખરી ખરખ અને કિંમત તો જે ભાવ્યશાળા ખરીદાથીના નંબર એ પાટલી પર આવે તેને જ થાય ને?

તમને એટલી જ ખબર હશે કે ક્રિસ્મની બહેન તો માત્ર છબીધરા અથવા શિતો પર થાય છે. પણ ખરેખર એકું નથી. વગર પેસે આવી બહેન તો

કરનારા બહેન તમને એમ સ્થાન આ પાટલીએને ગણે છે. એક પેન્ટ-કરની અઢાધી ચિત્રનું નામ અને નીચે કલાકારોના નામની પછી બહેન ત ખરી જ. સાથે સાથે જો તેમને યોગ્ય છાત્રે તો કલાકારોના ફેટા પછી ચિત્રવાનું જુગતા નથી. અને જો તેમના અનુભાગીને તે ન ગમે તો કલાકાર ચિત્રવાનું વ્યક્તિનું નામ તે ફેટાએને આપવાનું તે વળી કેમ બૂઠે?

આ ઉપરાંત પાર વિનાની ગતિયો, ગણિતના દાખલાઓ, પિત્તર જેવા જવાનું છે જેવા નિર્ધારો અને આપું અનેક નવસજન તમને ત્યાં મળશે. તમને એટલી તો સરળતા પડશે કે જે પાટલીની મૂળ સ્થાપી પછી ન દેખાતી હોય ત્યારે સમજવું કે કોઈ એકસ વ્યક્તિની જ આ જગ્યા છે.

અમારા ધારવા મુજબ હાલ આ દેશમાં માનવ-શક્તિઓ માત્ર પૂરતું હોત નથી. તો જો તેઓ તેમના સ્વયં દેહની જાદુ પેટીના સૂત્રધાર સમા આ વિદ્યાર્થીઓના માનવજ્ઞે અભ્યાસ કરી એમ ખાતરી કરી તારવી તેમને આમાથી છૂટકારો મેળવી આપશે તો આ દેશ તેમના કંઠથી રહેશે. અને જો તેઓ એમ જ માનશે કે આ તો અમારી માનુષી પ્રત્યેની રજ જ છે તો આનાથી વધુ સાડું શું દોષ શકે? ઉપરાંત આ કામમાં જોઈતા માણસો શકશે તેથી દેશની શૈક્ષિક બેકારી દળશે, તમે બેકાર નહીં રહો, તમને માન મળશે, તમારું નામ ધારે ચક્રશે. દેશ અને સમાજની મહાન સેવા કરવાની તક તમે જાતી કરો છો એવું નથી લાગતું? વિચારો તો ખરા!

મૃતાસ્ત એવાથ યશે ન ચેલા,

અંધાસ્ત એવ શ્રુતિ-વર્જિતા યે ।

ચે કાનશીલા ન નપુંસકાસ્તે,

ચે કર્મશીલા ન ત એવ ચોખ્ખા : ૧ ।

જેઓએ વચ આપ કરવાનું કોઈ કામ નથી કર્યું, તેઓ જીવતાં જતાં મુલા સમાન છે. જેઓ વિદ્યા પ્રાપ્ત નથી કરી, તેઓ જાતી આપે આધાર છે. જેઓ કદી પણ કામને કર્યું દેતા નથી, તેઓ મુસલ-હીન છે અને જેઓ કર્મશીલ નથી તેઓની દશા, ખરેખર ચોખ્ખી જ છે.

—નિરજન

પ્રભાસપાટણનાં પ્રાચીન વિષ્ણુમંદિરો

મધુસૂદન દર્શક : લલિતકર પ્રભાસકર ચારત્રી

સોમેશ્વરના જ્યોતિર્લિંગની ન્હાં પ્રતિષ્ઠા છે, ન્હાં દિવતરશિખા દ્વાદશ સ્થાનો હતાં, ન્હાં યજ્ઞિની મહા-
પીઠ હતી, ન્હાં વિશેષન પછી જિનેશ ચંદ્રપ્રજ આપીને
વસેલા, તે પ્રભાસ મહાપીઠમાં ભગવાન વિષ્ણુની
પણ ઉપાસના થતી. ત્રિવેણીના પૂનિત સંગમ પર
વામુદેવના અંતિમ સંસ્કારો થયાનું પુરાણકારો કહે
છે. તે સ્થાન—કોટાસગં કે સિંચાવેળા તેમજ રકંદ-
પુરાણકાર કહે છે તેમ “માતોત્સમ”ની સમીધીને
કારણે પ્રભાસ વૈષ્ણવોનું પણ મહત્વનું કેન્દ્ર બન્યું.
પાવાત્રયગી પણ પ્રભાસમાં જ થયેલી. એકસો વ્ષોતેર
દિવ્ય વિષ્ણુસ્થાનોમાં પ્રભાસને પણ અણી લેવામાં
આવ્યું છે. પણ આ બધું છતાંયે શિવમંદિરો કે
આદિત્યના પ્રાસાદોની તુલનામાં વિષ્ણુના મંદિરો
અહીં પ્રમાણમાં કમ બધાવાં છે. યુધાકાળમાં ભાગ-
વત મંત્રિની ખોલવાલા હતી. ત્યારપછીના યુગમાં
ભગવાન શંકરની આરાધનાનું પ્રાણ્ય વધતું ગયું.
વચ્ચે હરિહરમાં બંને મહાન દેવોના સમન્વય સંધાવો
પણ મધ્યયુગમાં તે આશુલેખ મહાદેવ જ અગ્રીમ
મહત્વ ધારણ કરે છે. સ્વયં પ્રભાસમાં પણ સોમનાથના
ઈ.સ. ૧૧૬૬ ના સિંચાવેળામાં પાશુપતાચાર્ય મંડ
માવજૂદરપતિ વિષ્ણુમંત્રિને પોતે ઉત્તેજન આપાનો
દાવો કરે છે ત્રિવેણી પર પાપભોજનના મંદિરમાં
તેમણે કાવેલ ત્રિપુરુષ પ્રતિષ્ઠામાં વિષ્ણુ પણ દરો.
તેમના અનુગામી આચાર્ય વિશેશ્વર રાણિ પણ પોતે
વિષ્ણુમંત્રિનો પ્રચાર કૌતું એક સંવત નષ્ટ થયેલા
સિવાલેખમાં જણાવે છે. આ ઉપરથી બારમા સતકના
ઉત્તરાધ્યાયી તે વિષ્ણુમંદિરો અને મંત્રિઓની સંખ્યા
પ્રખ્યાસમાં વધી દરો તેમ માની શકાય. પુરાતત્ત્વના
પ્રમણો આ તારતમ્યનું સમર્થન કરી નાખે છે; જે
પિળે આગળ જોઈશું.

પ્રભાસપાટણને કુલ દસ વિષ્ણુસ્થાનોનો ઉલ્લેખ

કરે છે, જેમાં કે દૈત્યસૂદન, આદિનારાયણ, વામન-
સ્વામિવિષ્ણુ, ચોક્કસામિવિષ્ણુ, ચક્રધર, વિષ્ણુચરણ,
ચક્રચરણ, દંડપાણિ હરિ, નારાયણ-બલમ્બ-રુક્મિણી
અને બલમ્બ-સુમત્ર-કૃષ્ણ. અસિદેવોમાં તે માત્ર
એકમાં જ વિષ્ણુમંદિરનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે.
સોલકા રાજ ભીમદેવ બીજાના મંત્રી શ્રીધરના ઈ.સ.
૧૨૧૭ના તુલ્યકાલીન પ્રચરિત લેખમાં તેણે પોતાની
માતાના કથાણુ માટે શેદિસીસ્વામિવિષ્ણુનું મંદિર
બધાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. આ સિવાય દ્વિતીય લેખકના
સંમદમાં ઈ.સ. ૧૨૬૬નો તુલ્યકાલીન લેખ ધરાવતી
એક કાળા પથ્થરની પાટલીમાં હામોદરની મંત્રિનો
ઉલ્લેખ છે.

પુરાણોક્ત મંદિરોમાં દૈત્યસૂદનનો ધણો જ મહિમા
રકંદપુરાણકારે આપે છે. પ્રભાસના પાંચ પ્રયુષ દેવ-
સ્થાનોમાં દૈત્યસૂદનનો પણ ઉલ્લેખ છે. વિષ્ણુના આ
મંદિરનો હાલ તે પત્તો નથી. દૈત્યસૂદનના નામથી
ઝાળખાણું ગામમાં રહેલું મંદિર તે ધણું જ અનુભવીનું
છે; પણ અસંલ મંદિર તે પ્રભાસખંડ અનુસાર
સોમનાથથી પૂર્વમાં હતું, અને તેની દક્ષિણે સમુદ્ર
હતો. સંભવતઃ આ મંદિરને સત્તાં યોગ અવશેષો
હાલ પ્રાપ્ત થયા છે. સોમનાથના પ્રાંચીના પૂર્વ
છેડી પાંચ એક સરખા કારીગરીવાળી પ્રતિમાઓ
મળી આવી છે; જે દેશી બે અનુભૂજ વિષ્ણુની છે
બારે ત્રીજા કેશીનિપુણ વિષ્ણુની જગ્યાએ છે. આ
પણ ચ મંત્રિઓ નિજમંદિરના બટોમાં પાંચ દેવતાઓ
તરીકે ઠરી બાકીની બે પ્રતિમાઓ પરિકર્મયુક્ત છે.
એક દિગ્પાલ કુબેરની જે અને બીજામાં દેવધુંગ છે.
આ બંને પ્રતિમાઓ મહોત્સવી જગ્યાની જગ્યાએ
છે. વાલિત્તમયી અને સોલેવતરી આ મંત્રિઓ વેલીની
દક્ષિણે અગિયારમાં સતકના ઉત્તરાધ્યાયીની જગ્યાએ છે;
અને તેમનું કદ જોઈએ એ મંદિર નીક પ્રખ્યાતમાં મોટું

હશે. જ્યાંની મૂર્તિઓના માપતાલની ગણતરી ઉપરથી નિર્જનમંદિરોના વ્યાસ લગભગ ૩૬ ફીટ જેટલો હશે તેમ લાગે છે. આવા જ પ્રકારની અને પથ્થરની એક સંદર, સમભંગી, ખંડિત, સાદાપરિહરવાળી વિષ્ણુ-પ્રતિમા પ્રભાસથી જૂનાગઢ મ્યુઝીઅમમાં થોડા વર્ષો પહેલાં લાવવામાં આવેલી. એ પૂજ્યા પ્રકારની પ્રતિમા છે અને સંભવતઃ દૈત્યસૂદનના દેવાલયના મૂલનાયકની જ એ પ્રતિમા હશે. રકંદપુરાલુકાર ઉલ્લેખિત બાકીના સ્થાનોમાં સ્વતંત્ર મંદિરો ધરાવતી વિષ્ણુપ્રતિમાઓ બહુ થોડી હશે. દ્રષ્ટાંતરૂપે સોમેશથી ઉત્તરે ૫ ધનુષે ચક્રધર અને એ જ સ્થાનમાં દણ્ડપાણિહર હોવાનું જણાયું છે. હકીકતમાં પ્રભાસખંડના ઉલ્લેખોમાં મુખ્યત્વે વિષ્ણુમંદિરો નહીં પણ વિષ્ણુપ્રતિમાઓ વિવક્ષિત છે.

પ્રભાસમાં વિષ્ણુપ્રતિમાઓના અવશેષો ફીક ફીક પ્રમાણમાં સમવાયેલાં છે. જેની નોંધ હવે અહીં નેત્ર જમ્બે

(૧) શેષશાથી વિષ્ણુનું એક મુંદર અને પ્રશાંત સ્વેત પથ્થરનું શીર્ષ હાલ પ્રભાસપાટણ મ્યુઝીઅમમાં સંરક્ષિત કરવામાં આવ્યું છે. શીર્ષ પર ચુકતાખંડિત મણિપદકયુક્ત કરંડ ચુકટ શોભી રહ્યો છે. વિષ્ણુ મૂર્તિને કિરીટને બદલે કરંડ ચુકટ હોવા એ ઘટના જરા આશ્ચર્યજનક ગણાય. ચુકટ પાછળ સર્પશીર્ષ અને ઢાળેલી ગદાનો ભાગ જળવાય રહ્યો છે. આ ભાવરાહી શીર્ષવાળી મૂળપ્રતિમા મોટા કદની હશે. તેના સમય લગભગ દશમા શતકના ઉત્તરાર્ધનો જણાય છે. અનંતશાપિની પ્રતિમાઓ ગુજરાતમાં તે સામાન્ય રીતે વાપરીએ કે કુડોમાં જ ભેળવામાં આવે છે. એટલે આ મૂર્તિ કોઈ મંદિરમાં હોવાનો સંભવ ઓછો છે.

(૨) શંખેશ્વરની વાવમાં નવ અવતાર ચુકત પરિકર સહિતની એક ખંડિત પણ મુંદર વિષ્ણુ પ્રતિમા છે. આ પ્રાચીન પ્રતિમા દશમા શતકની જણાય છે.

(૩) અને (૪) થોડાં વર્ષ પહેલાં પ્રજ્ઞસ કિલ્લાની પ્રસ્થભાંધી નીકળેલી મૂર્તિઓમાં અગ્નિધારમા શતકના

અંતભાગની બે વિષ્ણુ પ્રતિમાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે.

(૫) અને (૬) દૈત્યસૂદનના મંદિરમાં મોંઘવ અને પુરુષોત્તમ નામે ઓળખાતી આ બે મુંદર પ્રતિમાની બેઠીનું પ્રતિમાવિધાન ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવું છે. માધવની પ્રતિમાનો નીચલો માલને મઢી લેતા દશિશ્ચ હસ્ત વરદ મુદ્રામાં છે, અને બાકીનામાં અનુક્રમે ગદા, ચક્ર અને સંખ ધારણ કરેલાં છે. પુરુષોત્તમની પ્રતિમામાં નીચલો જમણો તાથ માતાસહિત અભય મુદ્રામાં છે; જ્યારે બાકીના હસ્તોમાં આયુધોના ક્રમ માધવની મૂર્તિ અનુસાર છે. વાસ્તુ અને શિલ્પના પ્રયોગો કલેવ માધવ અને પુરુષોત્તમ કરતાં અહીંનું વિધાન શિષ્ટ અને અનન્ય છે. પ્રતિમાઓ સર્વોચ્ચારથી વિશુદ્ધિત છે. બનેલા કિરીટ ચુકટમાં બેમૂલ કારીગરી છે. બન્ને પ્રતિમાની શૈલી અહીંના કુમારપાલના સમયના સિંચો સાથે સમતા કરતી હોતી કદાચ ભાવ સ્પર્શપ્રતિયે પ્રતિષ્ઠિત કરાવી હોવાનો સંભવ છે.

(૭) દૈત્યસૂદનના મંદિરમાં ગર્ભગૃહમાં હાલ પૂજતી પૂજુ માનવ કદથી જરાક જ નાની સ્થામ પથ્થરની ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુની પ્રભાવશાળી પ્રતિમા તેરમા શતકના પ્રારંભકાળની જણાય છે.

(૮) આથી થોડી એક વિષ્ણુ પ્રતિમાની એક કેવળ ચક્રયુક્ત મુગ જ અવશેષ તરીકે કિલ્લાની દેવાલમાંથી મળી આવેલી અને હાલ પ્રભાસપાટણ મ્યુઝીઅમમાં અર્દ્રશિત કરવામાં આવેલી છે.

(૯) અને (૧૦) આ જ મુગની બે સ્થામલ પથ્થરની ચક્રયુક્ત ખંડિત વિષ્ણુ પ્રતિમાઓ પ્રભાસથી જૂનાગઢ મ્યુઝીઅમમાં લઈ જવામાં આવી છે. એક પ્રતિમા દિલ્હીમાં છે બીજી સમભંગમાં રિધર છે.

(૧૧), (૧૨) અને (૧૩) તેરમી શતાબ્દની આ ત્રણ સામાન્ય કક્ષાની મૂર્તિઓ પેટાની અનુક્રમે બોડિયારના મંદિર, પાનવાડી અને પ્રભાસ પાટણ મ્યુઝીઅમમાં રાખવામાં આવેલી છે.

(૧૪) વિષ્ણુની એક નાની સ્થામ પ્રતિમા નેમિનાથના આધુનિક બિનાલયમાં કૃષ્ણ તરીકે પૂજાય છે.

(૧૫) પ્રભાસની ગોવર્ધન વિષ્ણુની વક્ષમાં સંવત

અભિદાન

હરિભાઈ છો. પટેલ

‘મેરી, મેરી....જરા ભગી રહેતે. જો. આ બધા ડાકટરો કેમ ભોગા થયા છે?’

‘કલેરા, તને ખબર નથી? વડા ડોકટર “પીળા તાવ”ની દવા થોધી કાઢવા ઈચ્છે છે. તે માટે કોઈ તંદુરસ્ત માણસના શરીર પર એ રોગનાં જંતુઓનો પ્રયોગ કરવા દેવા કહે છે. પણ કલેરા, આવા જીવલેણ પ્રયોગ માટે કોણ પોતાના જીવને જોખમમાં નાખવા તૈયાર થાય? એટલે સૌ શૂંપચાપ એક બીજાના મોં નોચા કરે છે.’

‘ઓ હો! એટલી જ વાત છે ને?’ કહેતાં કલેરા સડસડાક ડોકટરો જ્યાં બેઠા હતા તે ખંડમાં પહોંચી બેઠા બોલી: ‘ડો. સાહેબ! આપનો પ્રયોગ સફળ થાય તો લાખોના જીવ બચે, કેમ નહિ?’

‘હા. બેટી, પણ કોઈ તે માટે તૈયાર થાય ત્યારે ને.’

‘હું તૈયાર છું, ડોકટર સાહેબ! એ પ્રયોગ માટે મારું શરીર હું આપને ચરણે ધડું છું.’ કલેરા વીરતાપૂર્વક બોલી.

જ્યાં ભલભલા અનુભવી ડોકટરોની હિંમત ન આવી તેમાં આ નવજવાન છોકરીએ મક્કમતા-પૂર્વક ઝંપટાવ્યું. તે જોઈ સૌ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયાં.

વાયુવેગે વાત આખા હોસ્પિટલમાં પ્રસરી ગઈ. સૌ કાચની બારીમાંથી કલેરાને જોઈ રહ્યાં. કલેરાના શરીરમાં પીળા તાવનાં પ્રાણધાતક જંતુઓ દાખલ કરવામાં આવ્યાં. તેથી તેને અસહ્ય પીડા થવા લાગી. પણ તે એને અજબ હિંમતથી સહેવા લાગી. આ પ્રયોગથી આખરે અર્થ સફળતા તો મળી.

હવે એક આખરી પ્રયોગ કરવાનો હતો.

ત્યારે તેની પ્રિય સહેલી મેરીએ તેને વારતાં કહ્યું: ‘કલેરા, હજુ પણ ચેત. આ પ્રયોગમાં જીવ જવાનું પૂરેપૂરું જોખમ છે.’

પોતાની પ્રિય સખીને આમ ખૂબ ભેયભીત થયેલી જોઈ કલેરા હસતાં હસતાં બોલી:

‘મેરી તું ચાંત યા. ઈશ્વરે આ હશે તે થશે. પણ સાહસ ક્યાં વિના આ જગતમાં કોઈ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે ખરી? સમઘિના મુખને માટે વ્યક્તિએ સ્વેચ્છાપૂર્વક જોખમ વહોરવા તૈયાર થવું જ જોઈએ. મોત તો એકવાર આવવાનું જ છે. પછી તે વહેંકું આવે કે મોડું; તેની શીદ ચિંતા કરવી?’

‘પણ આ છેલ્લો પ્રયોગ તો અત્યંત જીવલેણ છે તેમાં તારો જીવ જવાનો ભય ઝૂંમે છે.’ મેરીએ અત્યંત ભયભીત થઈ કહ્યું.

ત્યારે બોણબોલી કલેરા બોલી: ‘બહેન! આ રોગથી દર વર્ષે લાખો લોકો મોતના મોંમાં ભરખાઈ ભય છે. શું એ લાખો લોકો કરતાં મારી જીવ વધુ કિંમતી છે? ના. ના, કદી નહિ.’

પછી પોતાનો મક્કમ નિર્ણય તલ્લેર કરતાં કલેરા બોલી: ‘એ લાખો જીવોને બચાવવા મારી જીવને હજાર વાર જોખમમાં મૂકવી પડશે તો પણ મૂંઝીશ.’ એમ કહી તે પ્રયોગ-શાળામાં ચાલી ગઈ. પોતાની જીવને ડોકટરોને હવાલે કરી તેના પર પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો.

આ પ્રયોગ જીવલેણ નીવડ્યો. પણ રોગનો રામબાણ ધલાજી થોધી શકાયો. કલેરા શહીદ થઈ પણ તેના ભય મમપંથને કારણે દરવર્ષે લાખોના જીવ બચવા લાગ્યા.

આમ બહુજન હિતાય કલેરાનો દેહ ભલે મરી ગયો, પણ તે જનહૃદયમાં અમર રહેશે.

વાચરો

હરિનભાઈ શાહ

નીકા મોરચાના કોઈક સ્થળેથી

આ યુગનાં જે વહાલાં-દવલાં છે તેમાં ભારત કરીને દેશ છે. ભારતનાં વહાલાં-દવલાંમાં એક તલનાં ટપકાં જેવડું પ્રકાશન પણ છે-“વૈષ્ણવજન”.

“વૈષ્ણવજન” વિચાર અને ચિંતનની સુખડી, યથાશક્તિ આપવા ઠાસિય કરી છે. પરંતુ આ તો વેળા છે-મોરચાની સુખડીની! જીવ્યાના જીહ્વારની!

હુનિયાનો મોટામાં મોટો વૈષ્ણવજન-ગાંધી નંહેડુનો ભારત દેશ-શાંતિ અને સહઅસ્તિત્વના લગનભર્યાં પ્રભાતિયાં ગાઇ રહ્યો હતો ને તેના વધ માટે સામ્યવાદી-શાહીવાદી ચીનની બરછી વીંઝાઇ છે.

ખલા પરનો ખડીયો અને શાસ્ત્રની પોથી છોડીને પ્રાઠાલુને અને જિનશાસનના અનુ-ગામી વણિકને પણ ધર્મયુદ્ધના સાજ સજવા પડ્યા છે તેમ “વૈષ્ણવજન” ને પણ નીકળડું પડશે વિચારના એકેએક વાહનને નુતન ગીતાકાર બનવું પડશે. પરજોડ બજારો હશે તોપણ આલોકના અવતારને સાચવવો પડશે. આલોકના આપણા અવતારને ટાળી નાખવા સામ્યવાદી-શાહીવાદી ચીને લશ્કરો ઊતાર્યાં છે.

તેથી તો “વૈષ્ણવજન” ને પણ એનો બેરખો બાળુએ મુકવો પડશે, અને ધર્મયુદ્ધમાં, હળમંથી લીલાં ટીપાયાં છે તેમ કલમમાંથી મુદ્દર્શન ચક્ર કાઢવાં પડશે.

૧૮ નવેમ્બર ૧૯૬૨

—હરિન શાહ

અગામે અવગતિએ ગમેલા ઋષિ-મુનિ કે આપ યુગરી રહેલા રાજકુમારનો એકાએક નાટકીય વધ આવી પડે ને મોક્ષ ધાય અને બંધ આત્માનું પુનઃ પ્રાગટ્ય થાય એવું શબ્દવેધી ચિત્ર શાહી-સામ્યવાદી ચીને નીકા અને લડાખર્ચા ખૂનખાર લશ્કરો દોડાવીને ભારત ઉપર જડી દીધું છે. ગાંધીના હાથે મીઠાની ચપડી અને કાચા સતરના તાંતણા વડે આધુનિક હુનિયાનું મોટામાં મોટું એવું ચિટિશ સામાજ્ય જર થાય એ ઉધડતા પકડાનું માનવજાતનું વિરમય હતું. બીજા ને કદાચ છેલ્લા દરેકમાં કાલિદાસ, બનશ્વતિ, બાણ અને વેદન્યાસની ચક્રપ્રવૃત્તિ કવચો એકીસાથે પૂરપાટ ફરીથી દોડી રહી હોય તેવું ભારતનું બીજું મહાભારત અત્યારે ૧૯૬૨ના નવે-મ્બરમાં ચીનને પ્રતાપે આલેખાઇ રહ્યું છે. કોરવો

અને પાંડવોનાં પંચમૂલ દલામાં જોડી ગયા હશે ખરા પરંતુ માનવ-પ્રકૃતિમાથી કોરવો અને પાંડવો કદી ખર્યા જ નથી એ વાત શાહી-સામ્યવાદી ચીને લશ્કરો દોડીને સાબિત કરી આપી છે.

આ કઈ વિજય-વાવટો ફરકાવવાનું કે આજી ફરકાવવાનું અને તામે બોલાવવાનું મધનમુગી યુદ્ધ નથી, નજરશબ્દ ઉધરાવવાનું પણ આ યુદ્ધ નથી. બરોબર મહાભારતના નવા પ્રાગટ્ય સમૂં ધર્મ-અધર્મનું આ બાંધડોડ વમરનું હવે યુદ્ધ છે. એમાં ભારતના સત્ અને સાધનાનાં પારખા છે. એમાં માનવીની બળતા પર માનવીની બળકેરતાનો પહેલો ખપો પડ્યો. અને હવે માનવીની ભદ્રતા અને બીવખુતા વચ્ચે યુદ્ધ ચાલે છે. અને બીવચ રોપથી ફરી રહેલા ચીન ભારત યુદ્ધનાં મળગરાં મુમિદિરની

લાક્ષણિકતાવાળા જ્યાદરવાય નેહરુને ખોડાવું પડ્યું છે.

સામ્યવાદી ચીન વહાલસોયો હાય ફેરવી રહેલા ભારત પર કચાંથી ત્રાટકી પડ્યું તેનું અચરજ આજ પણ હમરો માણસોને બોદાય છે. ચીનની શાહીનાદી અસંવિધન સામ્યવાદના યોગાન નીચે પણ બુર્જાઈ નડી. સમૃદ્ધ ને વિશાળ ભારતનું મધ એશિયાના આંકડે ટીંગાતું હતું. દુનિયાના સૌથી વિરાટ હરકર અને ખનવખ વસ્તીનો મીઠો એવો ચીનને વડયો કે રશિયાના હાથમાથી આંતરરાષ્ટ્રીય સામ્યવાદની પેટી આંચકી લેવા માટે ભારતને આક્રમણની દ્વાજામાં ઝપટ્યું. રશિયા ખુદની સાથે સામ્યવાદી ચીનને મોઢા મોઢા પ્રદેશોના કપાલા હજુ પનવવાના હતા! સામ્યવાદી ચીનને દિંદના સામ્યવાદી આડતી-આંચે આંખે પટા આંખે જ રાખ્યા હતા કે આટ આટલા આંતરિક વાદવિવાદોથી જળી ગયેનો અને અને દુનિયાદારીમાં ઊંધણીથી અંધે તેવો ભારત દેશ તો માખણમાં પાડુ મારવા જેવો આક્રમણ માટે તૈયાર કહેવાય. ટાંગોરનું 'તાસેર દેશ' સામ્યવાદી ચીનમાં ફેલાઈ ગયું હતું તેણે પણ ભારતને તાસેર દેશ માની લીધો અને લશ્કરી કૂંકે મારવાની સાથે પતાનો ખેન ખવાસ થઈ જશે તેમ માન્યુ અમેરિકા અને બ્રિટનની સત્તાઓને ખીસે જ ભારતની ગાવડી બંધાએની છે અને ચીન સામે મરજી પડે ત્યારે ભારતનો ઉપયોગ થશે એવી કલ્પિત વ્યાધિએ પણ પડેલા ધા પોતે જ મારી લેવા ચીનને બચવાવ્યું.

નીકા મોરચાને પથે પડતી વખતે અને ચીને "યુદ્ધ-તહુબી"નો ચોક્કસ ડાંકંચો તે બાદ પાછા ફર્યા પડી પણ ડગલે ને પગલે હાંકબંધો પ્રકો મારા પર વરસતા રવા છે. પંદર પંદર જર્મની આગ્રાડી પડી આપણે આટલા ગાંધેય કેમ રળ્યા? આપણી સંસ્કૃતિ-વ્યવસ્થા આટલી તકલાની કે કયાય ટકર ન થઈ શકીએ? અમેરિકા અને બ્રિટન વહાર ધાયા છે તો હવે કેટલી વાર? ચીનાઓ ખરેખર કપે જ જાય માગે છે કે કંવાંઈ અટકશે ખરા? આપણી તટસ્થતાનું તાલીજ દજી પણ ખાવડે છે કે ફેડી ડીધું?

ટકા તે લોકહૃદયની આટલીજ હજુ ઊપડી છે. એને પૂજાવું કાઠુંબધું વધારે છે, એની સૂઝ આપવા જતાં ત્રથોના ત્રથો ઉમરાય તેમ છે.

ચોર ભ્યારે ખાતર પાડે છે ત્યારે રથજની પસંદગી, માલમતાના સગડ અને સમયનો બંદાખત સો ટપ તેને હાય હોય છે. ખાતર પડે ત્યારે મોટે ભાગે પહેલા દાવમાં ચોરનો વિજય જ દેખાય છે. સફળો સદૃશ્યહય તો આંખો મોળો ને પોલીસને શરણે જાય ત્યારે ખરેખર બુરોખરીનો ધાકપાકુ અને હુંડાયેલ સત્ત્વન વચ્ચે આરંભ થાય છે. ચીનના આક્રમણ અને ભારતની પ્રાથમિક પછડાટોનો આ મીથો સાદો અર્થ છે,

હુંટાયા પડી પણ જે કેવળ તટસ્થતાની નીતિ-માંજ નહિ પરંતુ બીજાના કાન ઝાલવાની અને વડીલઘાહી વાપરવાની નીતિમાં આપણે રત રહ્યા હતા તેની જગ્યાએ જનન બચાવવા ભારતની લોકશાહીને અમેરિકા-બ્રિટનની લશ્કરી ઓથ ધાચવી પડી છે તેમાં પણ ખૂબ લાડમાં ઉછરેલા ઊંઘરાને મોટી વંચે નિસાળમાં યુકવામાં આવે ને જે ભાંગડા તેને સતાવ્યા કરે તેનો પડવો છે. તટસ્થતાની નીતિ અંગે કબૂલાત કે એકચર કરાવવાનો આગ્રહ રાખવાની જરૂર નથી. તટસ્થતાની નીતિ ત્યારે ઊભી કરી હતી ભ્યારે દુનિયા પા દડા યુદ્ધનું ધુમ્મસ હતું-ભ્યારે અત્યારે મરમ-મરમ યુદ્ધ આવી પડ્યું છે. તટસ્થતાની નીતિ એ દ્વેને અપનાવી હતી કે દુનિયાની મહાસત્તાઓની ધુકાધુરકીને છરી પાડવામાં ભાગત જેવા અપરિચિદ નતવાળા દેશો ભાગ લેવાની શકે, એશિયા આફ્રિકાના નવા દેશોને યગમગ થવા એ જોડતું હતું કે મહાસત્તાઓ લડી ન પડે અને તેમાં એશિયા-આફ્રિકાના શિશુ-ચણેનો ફરીથી કોળિયો ન થઈ જાય. પરંતુ શાંતિની ઉમેદની જગ્યાએ હાન્યાહનુર યુદ્ધ ભારતની હદ ઝોળગી આવી ચડ્યું દોષ ત્યારે તટસ્થતા કેવી? શાની? કોની પ્રત્યે? યુદ્ધ જાન્યુ તેટલું જ નહિ પરંતુ યુદ્ધ ભારત ઉપર ચડી આન્યું ત્યારે ભારતે તટસ્થતા કોની તરફ પાળવાની? પોતાની જન સામે તટસ્થ ગુરેવાયું? છત્રી એમાસાના વરમાદ મામે કે ઉનાચાના તડા મામે ફગવાની દોષ. પરંતુ શિયાળામાં

છી ઝિયાડીને ફરવાની નૈતિક ફરજ ખરી! - કે
ઝોવરકાટ ઝોલવાની આરા પળાય!

લોકશાહી દેશો ગઈ ગુજરી જુવી જનને પડમે
ગોલે મદદ લઈ આની ચક્રા છે. શાઓનાં આટલાં
સોગંદ ખાનારું ભારત અને ધર્મશાળની મુજબ
અનુસવનારા નહેરુ આટલી ઝડપથી અમેરિકાની દાલ
ચીની પ્રહાર સામે ઝોટી લેશે તે પેકિંગની ગણની
બહાર હતું. પેકિંગને મોરચે સાથેના કુટુંબકેસ
આગળ વધીને છૂટાછેડા કે આપઘાતની દિશામાં ધપે
જાય છે. પરંતુ તે પછી પણ ભારતને લશ્કરી
પ્રમળતા મેળવતાં હજુ ધણું કરી છૂટવાનું છે.
ચીનની દાંડ સમગ્ર એશિયા માટે સળગેલી છે. ભારતનું
નીકા - ખિસ્મું કાતરવા પૂરતો જ આ પ્રેમામ નથી -
ભારતની સ્વાધીનતા ઉતારી લેવાની આ તબલીજ છે.
એ તબલીજ સાવ સ્વપ્નભરી થેલણ નથી પરંતુ તેની
પાછળ વર્ષોના પ્રયત્નોની લેવારીઓ પડેલી છે.
નહિ તો પામીસ્તાન પંદર લાખ પાકીસ્તાનીઓને
આસામમાં ઘુસાડીને છીપ્પી મળી રહ્યું હોય ત્યારે બીજી
ગાળુ આસામના ચાના બગીચાઓમાં ટેરેટ ચીની
સુતારો મેંકડોની સખ્યામાં કપાથી ગોઠવાના
મથા હોય!

સમજી માણસ તરીકે દેશ અને તેની નેતાઓ
મન વાળી રહેલ છે કે ચીનના આક્રમણને લઈને
આપણામાં સંપ આબો, એકતાન યુદ્ધ ગયા. તે

એક અંગ્રેજી લોકકથા છે. એક વાર એક શાક માછલીએ એક વહાણને પીછો પકડ્યો. વહાણના
ખવાસીઓએ વહાણને બચાવવાને એક ખુરશી ઉપાડીને શાક લપ્પી ફેંકી. શાક એને ગળી ગઈ અને
વળી પાછી વહાણ તરફ દોડી. ખવાસીઓએ આ વેળા નારંગીઓથી ભરેલો એક મોટોમસ ટોપનો ફેંક્યો.
શાક તે તેને ચ ગળી ગઈ. ખવાસીઓએ વિચાર્યું કે કાંઈ એક માંચુસને ખાધા વિના આને
શાક માનવાની નથી. માટે, બધાને છવ બચાવવા કાંઈ નહિ ને કાંઈના બલિ તો આપવો જ પડશે.

ચિડિયા નાખવામાં આવી. એક ચંદીનું નામ નીકળ્યું. વહાણવાળાઓએ જાહાતીને એને સમુદ્રમાં
ફેંકી દીધા. શાક ચંદીને ગળી ગઈ અને પછી બમણા વેગે વહાણની પાછળ પડી. કાંઈ ક્રપાએ છવ
બચે તેમ નથી એવી ખાતરી થઈ તેથી ખલાશીઓએ આ વખતે દિ મનથી કામ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક
જથ્થે બરછી વગેરે લઈને આક્રમણ કર્યું અને શાકને મારી નાખી. મરેલી માછલીને વહાણ પર પેચી
લીધી અને એક ખવાસી તેના શરીરમાં પેચો. અદર તેણે અનોખું દર્શન જોયું. અગાઉ માછલીએ જે
માંચુસે ગળ્યા હતા તે તમામની બીડ જમી હતી અને વચ્ચે ચંદી મહાસય ખુરશી ઉપર મોઢા મોઢા પેચી
નારંગીઓ એક આનાની એકને દિમાળે વેચી રજા હતા!

ખેડા જિલ્લા સહકારી દૂધ ઉત્પાદક સંઘના ખરા માલિકો તો તેના ૫૦,૦૦૦ ખેડૂત સભ્યો છે. અને તેઓ સૌ સઘમાન્ય સહકારી મંડળીઓ સાથે જોડાયેલા છે. ખેડૂતો સંઘને દૂધ વેચે છે અને વળતરમાં તેઓને સારો એવો લાભ મળે છે.

ખેડૂત સભ્યો પાસેથી બેચું કસાયેનું મોટા લાભનું દૂધ આણંદમાં આવેલી સંઘની, એશિયાની મોટામાં મોટી અને અદ્યતન ડેરીમાં પેશવ્યુરાઈઝડ થાય છે. અને તે મુખ્યત્વે નાગરિકોને પૂરું પાડવા માટે આરે અને વર્નાના દુગ્ધાનયોગ મોકલવામાં આવે છે. બાકીના દૂધમાથી ભારતભરમાં વેચાતી વિખ્યાત 'અમૂલ'

માખણ અને અન્ય બનાવટો બનાવવામાં વપરાય છે સંઘ અને તેની સાથે મંડળભેતી સંસ્થાઓના નફામાથી સભ્યોને શાળાઓ, ઇરિખાનો, તાજ અને સ્વચ્છ પાણીની વ્યવસ્થા, પાકા રસ્તા, ઇનેક્ટ્રીસીટી જેવી સુખ સગવડો પ્રાપ્ત થાય છે

ખરેખર, ખેડાના આ દૂધ ઉત્પાદકો, આ સ વ કે જે તેમના, અને તેમના માળખાના જીવન પરિવર્તન માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે

“અમારી મહકારી મંડળી
અમોલ - ૫૪,૦૦૦ સભ્યો
માટે નવજીવનનું કાર છે.”

Amul

અમૂલ
માર્કેટ બ્રાન્ડ

ખેડા જિલ્લા મહકારી દૂધ
ઉત્પાદક સંઘ વિમોહ

આણંદ

માધવજી કાનજી ઓઈલ મિલના
સૌજન્યથી
શાહપુર - (સોરા)

ભારતમાં બનતાં

“ હુલ્ડો ”

શામળદળદર્શક

અંગ્રેજી

દેવનાગરી

લિપિમાં મૂળી શકશે.

શુભચલ પ્રદેશના પ્રમાણિત વિદેતા

રવીંદ્ર એન્ડ કું. (એજન્ટી)

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ ૧

રાસાયણિક ખાતર અને વીમા માટે

કૃષિકારોને રાસાયણિક ખાતરો જેવા
કે - એમોનિયમ સલ્ફેટ, નાઇટ્રેટ, યુરિયા
પગેર સમયસર મળે એટલા માટે જિલ્લા
કક્ષાએ રાસાયણિક ખાતરની કામગીરી હાથ
ધરી છે.

સહકારી સંસ્થાઓના વીમાઓ ધી
શુનિયમ કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ સોસાયટી
લિમિટેડમાં ઉતરાવવા માટે જૂનાગઢ જિલ્લા-
ની સહકારી સંસ્થાઓએ તુરતમાં જિલ્લા
એજન્ટને સંપર્ક સાધવો.

શ્રી જૂનાગઢ જિલ્લા ખરીદ વેચાણ
સંઘ લિમિટેડ

હુનેની બીલ્ડીંગ, ગાંધી રોડ, જૂનાગઢ

અમદાવાદ

કન્ટ્રોલ્ડ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ

રજિસ્ટર્ડ રોકેટ્રોલ્ડર્સ

એસોસિએશન પ્રાઇવેટ

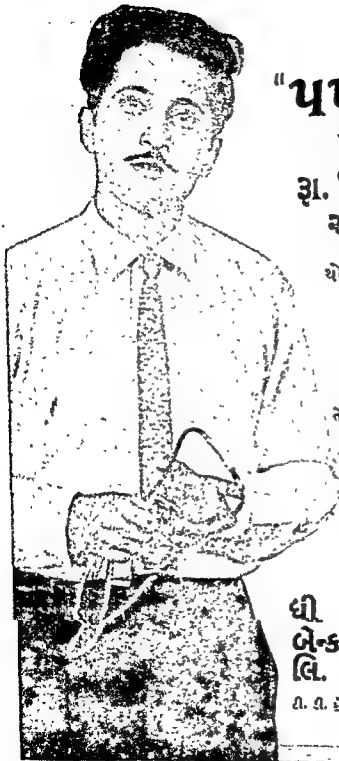
લિમિટેડ

૭૦૦, રેવડી બજાર, અમદાવાદ-૨

આપની લોખંડની જરૂરિયાત માટે
અમારો સંપર્ક આપને
લાંબામાં નીવડશે.

ફોન : ૪૬૪૪

તાર : રોકેટીલ

"પપ્પા,

મને

રૂ. ૧૦,૦૦૦/-

આપી શકશો ?"

થોડાં જ વર્ષો બાદ તમારો પુત્ર
પણ કદાચ આવો જ સવાલ
તમને પણ પૂછશે
અને તમારા જવાબ ઉપર તેના ભવિનો
આધાર છે.

તે પોતાનું સ્વનંત્ર દવાખાનું શરૂ કરીને
તેના જીવનની મુંદર શરૂઆત કરી શકશે ?
આથી, યોજનાપૂર્વક અચન કરવી જ
જોઈએ, અર્થે કરવાની શરૂઆત કરો તે
પહેલાં જ તમારી આવકમાંથી તમે જે
અમુક રકમ નિયમિત રીતે
નદિ અચાનો તો
બધા જ રૂંસા ખર્ચાઈ જશે.

**ધી
બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા
લિ.**

ડી. ડી. ફાર્મા, જનરલ મેનેજર

‘વેળુવજન’

અત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

મેક લેબોરેટરી પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

કીરાલ મુંબઈ-૭૭

શાખાઓ

કચકતા-મદ્રાસ-દિલ્હી-રાજકોટ-જયપુર

ગવર્નમેન્ટ ટેસ્ટીંગ મા પાસ થયેલ
ગવર્નમેન્ટ સર્ટિફિકેટ નં ૧૨૦૮૮ તા ૧૦-૩-૬૦

અમર

વર્ટિકલ ઓઇલ એન્જિન

હો પા ૧/૬ ૬૫૦ આટા

દરેક જાતના ઓઇલ એન્જિનો તથા
રાશુ ૫૦૫ હાજર સ્ટોકમાં મળશે

ખરીદવા માટે રૂબો વા લખો

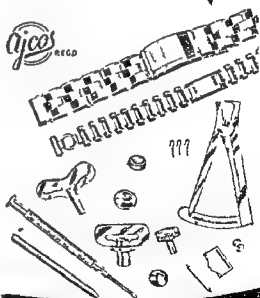
ઉત્પાદક

હિન્ડોઆ એન્જિનિયરીંગ કું

મહાત્મા ગાંધી રોડ જૂનાગઢ

ફોન નં ૨૦૬

Rijco REGD

Manufactured by
A. J. & CO. PATENT ENGINEERS

‘વૈષ્ણવજન’ પ્રત્યે
શુભકામના

ધી કમરશીઅલ અમદાવાદ મિલ્સ કું. લિમિટેડ

અમદાવાદ-૧૧

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ

ભારતની એક અપ્રતિભ વીમા સંસ્થા, જે તેના ચોલિમી હોલ્ડરોને નફાનું જ્ઞાનસ (આવકવેરા-મુક્ત) વહેંચે છે. જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે:-

★ ઢોર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અંગત અકસ્માત)

—: મોટા, મધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :-

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખેાટ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી ભાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

:- હેડ ઓફિસ :-

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ લિમિટેડ.

૨૩. પી. એમ. રોડ, કેપ્ટ, મુંબઈ-૧.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭

તાર : 'CO FIRE'

ડી. એન. દેસાઈ
મેનેજર

શાખાઓ દેશભરમાં સર્વત્ર છે.

‘વેલ્યુવર્લ’ પ્રત્યે
અનેક શુભેચ્છાઓ સાથે

આર. મહેતા એન્ડ કંપની
• સ્ટેશનર્સ એન્ડ પ્રિન્ટર્સ

ફર્નિટીસ પૂલ નીચે,
અમદાવાદ-૧
ફોન. ૩૮૧૭

રાજનગર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

ઉત્તમ અને નમૂનેદાર
વિવિધરંગી મુદ્રણ કરનાર

ઝક્રરિયા મસ્જિદ પાસે, નવા દરવાજા રોડ
અમદાવાદ-૧
ફોન C/o ૩૮૧૭

અમદાવાદ હાઉસિંગ સ્ટોર્સ
રોજીરટસ

* ડનવોપ હોસેસ, વી. બેન્ટસ, બેઝીન્સ *
• હંસા સ્ટીલ ક્વાર્ટર્સ •

એજેન્ટ્સ : એમરીલોથ, ટેન્સ વગેરે
તમામ પ્રકારના એન્જિનિયરિંગ સ્ટોર્સ અને
કુલ્સ અને હાઉસિંગ વેપારી

મેનીટ હાઉસ, ટિળક માર્ગ
અમદાવાદ-૧
ફોન : ૪૮૭૪

કારણોરેન્ડમ યુનિવર્સિટી બનાવટો

* ગ્રાઈન્ડિંગ બ્લીન્ડસ
* ટોકાછાપ મુદ્રારી પથરીઓ,
* ફ્લોર પોલિશિંગ ક્રીકસ
* સ્ટીક્સ, હેન્ડલવાળી ક્રાઈસ
તથા વાલ્વ, ગાઈડીંગ પેક્ટ વગેરે

પ્રમાણિત વિક્રેતા

એમ. દેસાઈની કંપની (અનુસાર)
મેનીટ હાઉસ, ટિળક માર્ગ
અમદાવાદ-૧

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

આવા હતા બાપુ-૧ ૨.૩ ૪....	૨-૦૦
ગાંધી-ચુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અહલાહતા બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ચુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા	૦-૩૫

[*વેબસાઇટમાં વપરાયેલા કાગળો રૂપાયતન હાથકાગળ કેન્દ્રમાં બનેલા છે.]

જૂનાગઢ જિલ્લા

ઔદ્યોગિક સહકારી મંડળ

સંચાલિત

હાથશાળ વસ્ત્રભંડાર

પાવર હાઉસ માથે

જૂનાગઢ

આ વસ્ત્રભંડારમાં ચુરસાત રાત્રી તથા અન્ય
પોતી વસ્ત્રકર સંસ્થાઓનું હાથશાળનું સુંદર
ઠ, જેવાં કે, સાડી, ધોતી, બ્રાઉઝ પીસ,
ર, દેવાલ, શર્ટીંગ, કોટીંગ વિગેરે આકર્ષક
અને ડિઝાઇનવાળાં મળી શકશે.

3% ફિઝ મુફ્ટ વ્યાજ

પોસ્ટ ઓફિસ એવિંગ્સ
બેંક ખાતામાં પણ
હવે મુફ્ટ વ્યાજ
મળે છે.

ભાવિ માટે મૂંઝવે નહીં.

આજે તો બેંકોમાં પોસ્ટ ઓફિસમાં ભાવિ ખાતું ખોલાવો

03 0041210

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે જિહવા થકી અસત્ય ન બોલે.

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

ପଦ୍ମାବତୀ

વર્ષ ૧ : ('ધ્યાનામૃત' વર્ષ ૧૫) : : અંક ૧૦ : સળંગ અંક ૧૭૮ : જાન્યુઆરી : : ૧૯૬૩

અનુક્રમ

૧ આગતાં આમિ	મકરન્દ દવે
૩ તટકા-છાંચા	રાહગીર
૯ મુખકા દેખાણ દરખાસ્તે	સ્વામી આનન્દ
૧૧ સિંધેલસાધારનો પત્ર	ડા. મુ. પોળકિયા
૧૨ મુકદ્દરી વાત છે	સ્વપા મજલૂમીન, આદિલ, ધાયકે
	મકરન્દ દવે, મનોજ, રાજેન્દ્ર, મકુલે
૧૪ ન કિસ્મી વાહમે	મુંદરમ
૧૪	ઉચેન્દ પંથ્યા
૧૪ અવળે આરન	મલરામ
૧૪ કોડું પાનું	હેમન્ત દેસાઈ
૧૪ પાંખાથું અંગન	મિથકાંત મળિયાર
૧૪ ફેલી કીંગશી	બાબુભાઈ મા. નેલ
૨૩ ઈન્સાન અને રોનાન	નિરુપમા પટેલ
૨૫ અમલ	મિલિતશંકર કે. બ્યાસ
૨૭ જન્મને કવાઈ • જગીષ	મુદક
૨૯ પીજકકાકે વાસણી	મકરન્દ દવે
૩૦ ફાંતો કાકા ઉપદેશ	...
૩૨ નંવેલ	નગીનદાસ પારેખ
૩૪ છવનની પાતાં	અરુણા દવે
૩૬ યોવાયેકું પાનું	જ્યેન્દ્ર ત્રિવેદી
૩૬ મુદ્દર્શનના સમુદાર	પ્રા. મનુભાઈ ભટ્ટ
૫૧ રવીન્દ્રનાથના રાણીમળીના	ગમરીમસાક કિવેદી
૫૫ આક્રમણ સામે કેમ લડીશું ?	ઈન્દુકુમાર જોશી
૫૬ નમતી સાંભે	અવીજી ઠાકર
૬૨ ગેલી થોપણા	અમૃત ધાયલ
૬૩ "રમિયે મુજરાતે રે"	ડાહ્યાભાઈ ઇ. કોટક

સંપાદક : નવીન આંધી

મુદ્રણ

(આડોને)

હવે માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે. પંદરમી મુખીમાં અંક ન મળે તો ચોરસ બોક્ષમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલ્પમાં હશે તો ચોક્કસ છે.

યમે તે મહિને પ્રાદ્યક યઈ રામાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો ને તે યેખાના છે. સંસ્થા તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

(યેખાને)

'વૈષ્ણવજનન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો યેખામાં આવે છે.

લખણ સારૂ મીલિક, લાલું હોય કોવી અપેક્ષા રહે છે. કાપણની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે કવિના સ્વીકાર બાબતે પાખવાડિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે. પ્રસિદ્ધ વ્યેશી સામયીની બોક્ષીનસ સાથે અંક અને ચોક્કસ પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધિ પછી આકાશિકામાં યેખાને ચોક્કસ છે.

લખાવન

દેસમાં (વરસવું) છ રૂપિયા પંદરદેશમાં બાર શિલ્પ

વૈષ્ણવજનન, સ્વાયતન, મિલિતયોડી જ્ઞાનામદ

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન આંધી • રૂપામન મુદ્રણાલય • જુનાગઢ

પીઠ પરાર્થ

આગનાં આંસુ

મકરન્દ દવે

આઝાદ અને તેજ શિખરનો એ જીવાન સંન્યાસી. મહારાજને મોઢવેલી મહેરિલમાંથી એ આગના બકકની જેમ ગેરનો અને મોઢની સાડી પાર રાખ્યા વિના સડસડાટે રવાના થઇ ગયો. એના ગેરુઆ રંગની ભાળા આખી ચે મહેરિલને દગ્ગડતી ફરી વળી.

અને હજુ તો મહેરિલનો રંગ જનમતો હતો. જયપુરની નિપુણ ગાયિકાએ સ્વરલહરી વહેની કરી હતી. પાંખાળા કંઠને સાંજિન્દાએ અનુકૂળ હવાની જેમ સાચ આપી રહ્યા હતા. અને વાતાવરણમાં એક જાતની ઠંડકભરી પુરસૂ, એક જાતની મોહક લાલી છવાઈ ગઈ હતી. ત્યાં સંન્યાસીએ આંધીની જેમ શીટીને આ શુભાખી દુનિયા વેરવિખેર કરી નાખી. સડુ જાણતા હતા કે સંન્યાસી ક્રેધ દ્યોસુઝા વેરાગી નથી. સંગીતને એ પૂરો જાણકાર છે. બહુ નાની વયથી ક્રમિક ઉત્તારો પાસે તેણે તાલીમ મેળવી છે. અને એના કંઠમાં એવો જાદુ બર્ષો છે કે મારીનાં માનવી તો શું, ખુદ બવતારિણી સ્વામા નાગની જેમ ફેણ મારીને મન્ત્રમુગ્ધ બની એવું ગાન સાંભળી રહે છે!

પણ કોણ જાણે શું થયું તે સ્વામીનું દિલ એકાએક મહેરિલમાંથી ગેરી ગયું. પોતાની મોટી મોટી ને કાળા આંખોની એક જ નજરતક્કી નજરથી ગાયિકાને આરપાર વીધીને તે ચાલ્યા ગયા. મહારાજને પાછળ દોડીને સ્વામીને રોકવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તે ન શક્યા. મહારાજ, હીવાન, દરબારી-હનૂરિયા કાંઈ સમજ ન શક્યા. શુભદારાજ આમ શુસ્સામાં આવી કેમ બેઠી ગયા? કોણે એવદબી કરી? કંઈ ગદ્ગદ થઈ શું થયો? સંગીતમાં કાંઈ કમર આવી ગઈ? આખી મહેરિલમાં ઉદાસી છવાઈ ગઈ. અને ગાયિકા અધજલી શમાની જેમ મહેરિલ વચ્ચે બેઠી થઇને બેસી રહી.

સ્વામીએ પોતાના તંબૂમાં આવી આમ. તેમ દહેલવા માંડ્યું. તેના દિલમાં દરિયો ડોવાતો હતો. સંગીતના છવનમૂળ જોડવા રસથી તેણે મહેરિલમાં દાબરી આપી હતી. ધડીબર સૂરીલા કંઠ પર મુગ્ધ બની એના પ્રાણ દુધિયા વાદળની જેમ આસમાનના કિનારા માપવા નીકળી પડ્યો હતો. આનંદ-સમાધિની અસીમ ભાવ-બરતી એના અંતરમાં ધ્રુવવતી હતી. ત્યાં અમાનક એની નજર ગાયિકા પર પડી. પોતાની આસપાસ ચમક-દમક થતા રજવાડી હંદોનાં તીખાં કિરણોએ તેની આંખમાં ભાલાં પરીભ્યાં. સદ્યે ભીતરના પડ બેઠવા મથતા એના અંતરાત્માએ બતાવ્યું: એક સર્વત્રાગી સંન્યાસી બેઠો છે: ક્યાં? દરબારી હોલમાં. આસાએના મંડળ વચ્ચે. અને તેની સામે શું આવી રહ્યું છે? એક તાપશ્વનું નાયગાન. ઝાકળખીની યાજ બંજેરીને હલંગ મારતા કેસરીની જેમ એ જ પતે સંન્યાસી દરબાર હોલ છોડી ગયો.

સ્વામીનું અંતર વગેવાતું હતું: આ માટે સંન્યાસ લીધો હતો? માની મમના ને ધરતી માયા આ માટે મૂંઝી હતી? તેને ગ્રોતાનું બાળપણ યાદ આવ્યું. કલકત્તાની ઘિયેટર બાલુની ફૂટપાથ ઉપર પણ તે નડેતા ચાલતો. કોઈ મોહજનમાં દસાધા વિના પરમને પારણે સીધા પડેલો જવાની તેને અદમ્ય ઝંખના હતી. અને એ બાલપણે એમ ન લીધે તો દયોડા મારીને પણ લાંબી નાખવાની તેની ભુજમાં તાડાન હતી. એ જ આદમી આજે કેવી રેઠમી જાળ પોતાની આસપાસ વણી રહ્યો હતો! એને પોતાના શુરુ યાદ આત્મા માથાં પગાડી મરી જાઓ છતાં ન મળે એવા શુરુ. એને તો વાજુ માટે ધલવલતી

ગાપની જેમ સામેથી મળ્યા હતા. કેટલો અજાણ ગ્રેમ હતો એમનો? કેવો અકગ વિશ્વાસ! 'મારો નરેન' કહેતાં એમની છાતી કાટકાટ થતી. 'મારો નરેન તો મરત હાથી. કયાંય જાંધાય નહીં. મારો નરેન તો શુકરેય સરીએ. દુનિયાને અચૂત પાવા આપ્યો છે. કેમ દી' એંદા પતરાળાં ચાટે નહીં.'

સ્વામીની છાતીમાં કાતિલ ચોટ લાગીઃ અને અત્યારે કું છું કરી રહ્યો છું? એક રાગના હનુરિયા બેળા બેળા હું. એક તાવકાનું ગાણું સાંભળું છું. મારું આસન ભારતના અત્યંત દીનકીન કંગાલોના કૂખામાં હોય. સ્વામીએ હોઠ ભીડ્યા. મહારાજની ભારોમાર ભાવભક્તિ હોવા છતાં અડીધી લાગી છૂટવા એની આગદ તખિલ પોકારી ઊઠી. આ નાચણુજરા સાથે એને શી નિરંગની?

પણ ત્યાં દરબારી દોલમાંથી કેમ જખમી પારેલું તરફલું? ઊઠીને આવવું હોય એવું ગાન સ્વામીને કાને પડ્યું. ગાપિકાને મધગરતો સ્વર જાણે કાપકને ઉગરે માથું પટકતો હતો :

‘મજા, એરે બીચુન ચિત ન ખરો,
સમદરસી કે નામ તિહારો, ચાહે તો પાર કરો.
છેક લોહા પૂલમે’ રાખત, છેક ધર બધિક ખરો,
થલ દુભિયા પારસ નહિ બનત કંચન કરવ ખરો.
એક નદિયા એક નાર કહાવત જેવો નીર બરો,
જખ મિલિકે દોરે એક જરન બએ સુરસરિ નામ ખરો.
થલ માયા ભમ-ભલ કહાવત સરસાસ સમરો!
અખજી બેર મોહિ’ પાર ઉગરો નહિ પન ભવ દરો.’

સ્વામીના પગ થંભી ગયા. એવું હેતુ હવમલી ઊઠ્યું. ગીતનો ખ્વાન સ્પષ્ટ હતો. એક મર્મબેદક વેદનાથી એ તિરસ્કૃત નારીકંઠ સ્વામીને સાદ કરતો હતો :— પોતાનો ધરમ સંભાળવા. આખી દુનિયા આ પતિત ગણ્યાતી સ્ત્રીની લાગે અવદેવના કરે; એક માટીના ટેંકાની જેમ એને પગ તળે રગદોળે; પણ એનામાં રહેલા અપજ દેવત્વને સ્વામી જણુ નહીં પિંજાણે તો એની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કેમ કરશે? પારસ પોતાનો ધર્મ ચૂકે તો ખીજા પથરા ને પારસમાં ફેર શું? ગાપિકાને કંઈ જ જાણે શુરુ કહી રહ્યા હતા :
‘રે ચોખલિયા! સુગાળ! કાપર! આવી રીતે નારી જન્મે તુ દુનિયાનાં ચેલ પોવાનો? પતિતની અંદર અંધારે ખૂણે પડેલા દેવત્વને કપારે દેખીશ? એને જરા જ્ઞે! ને તારા નિર્મલ ગ્રેમથી જગાડી બતાવ! તિરસ્કારથી તો કપાવે તેજ આવવું નથી.’

સ્વામીની આંખોથી જાણે પડળ ગીતરી ગયાં. પોતે જેને અધમ માની અવગણી હતી એ ગાપિકાએ તેને છવનવું નવું દર્શન કરાવ્યું. સરદાસનું આ પદ જાણે નવું આજ્ઞા આંછ ગયું. સ્વામીએ જોયું તો સૂર્યચંદ્રના મેઝાળ ને પિંહામણો બૂરખો હટાવી સીનાવું નિવાંત સુંદર ને પવિત્ર મુખ તેની સામે મલાળી રહ્યું છે! અને વળી પહેલાં શુરુએ વળ્યેલો અનુભવ તેને યાદ આવી ગયો. શુરુએ કહ્યું હતું :

‘કું રસે જતો’તા. રસાના એક નાકા પર આસમાની સાડી પહેરીને એક વેસ્વા ઊભી હતી. મને એનામાં રામની વાટ જોતાં સીતાજીનાં દર્શન થયાં.’

લોખંડી સ્વરસીને અખજીથી જે રૂદ્ધ શુરુનાં વેચુ ગાળી નાખતાં હતાં. એક માત્ર બૂરસી નાખીને એક જ ચૈતન્યને ચારે તરફ ભેવા ને ભગ્યત કરવાની એ હાક મારતા હતા. અને પેલી ગાપિકાની સ્વર-લહરી તો જૂના પડેલા જાળકની જેમ હજુ જે અસહાય બની આથકતી હતી. સ્વામીએ ચુપચાપ ફરી દોલમાં પ્રવેશ કર્યો. ગાપિકાના ચહેરા પર અપાર આનંદની ઝલક છવાઈ ગઈ. એનો કુદ્દલ કંઈ જાણે કેમ પરમ કરણા ઝીલતો ઇશ્વરી ગ્રંથો. અને સ્વામીની આંખમાંથી દડ દડ દડ આંસુ સરી પડ્યાં.

તડકા-છાંયા

રાણગીર

આક્રમણ સામેલુ દેશનું આંતર-કવચ

ચીની વાવાઝેકું અત્યારે તો સરહદ પરની પાછું વળી ગયું છે, પણ તેણે આખા દેશને હવે મચારી મૂક્યો છે ભાગ્યની પ્રત્યે જે રીતે ખરેખરી આક્રમણનો પડકાર ગ્રીની લીટો છે તે કાંઈ પણ આગ્રહ પ્રત્યે કેમ આપે એવા છે સાનાન જનતાનો જુઓ એ મર્દ અને મગર દેશનો સીનો ખતારી આપે છે ત્યારે આપણી ગારેય નેતાગીરી ને રેદિયાજ અમનદારશાહી એટલી જ ચોખ્ખાવારી છે આપણને ને. વિસ્તારમાં જે સમ સનામનો સધિયાદો અપાતો હતો તેના પડો ચીની આક્રમણે ચીની નાખ્યો છે અને ચીની સેના હજુ તો પચાસ માર્દલ દૂર હતી ત્યારે તેજપુરમાં જે રાજકીય ને વહીવટી અધાધુધી વસ્તાણી એણે આપણા અધ્યક્ષની અધ્યક્ષલોશિયારી ને બહાદુરી નાણી લીધી છે

તેજપુર ઉપર ચીની હુમલાનો ભય તોગાતો હતો ત્યારે ત્યાં હાગર રહેના વિનોબાના અતેવાસી શ્રી નિર્મળા દેશપાડે લખે છે

‘મદેરમાં અધ્યા દેલબી કે બાગેલા પડયું અને બીનાએ ફૂલિયા તરફ આ 14 વધી રવા છે, જે તેજપુરથી ૪૦ માઈલ દૂર છે સરકારી અધિપતી કોના પરિવારને સુરક્ષિત જાણ્યો લઈ જવા મરવાડનો આખા જનતાને યજુ, આ બધા આપણને આમ ને આમ મૂકીને પે તે આસ્થા ભય છે! કેટલાક મોટા વેપારીઓ અને પરદેશીઓ તો પડેલા જ ભાગી પાડતા આસામીઓ કટોના હતા કે બંને કથાય નહીં જઈએ, ચીની જ મરી જઈયું’

આવે કટોકટીને વખતે કનેક્ટર સાહેબ તો કહે છે કે આ એપતા યર્ષ ગવા દત્તા અને તામડનેય નંદા કનેક્ટર નીમીને કામ બનાવતું પડયું હતું મત્રાય તો એ છે કે આ તેજપુરના તકવાની અમનદારો આપણે ત્યાં માત્ર અપરાધપ છે કે આખા દેશમાં આવા નિયમ જેના જ અમનદારી નમુના

પડ્યા છે? આપણે ત્યાં પચાસતના પગવાળાવી માડી રાજના બડાસાંબ સુધી જે રીતે નિમણૂકો થાય છે તે બેના બહુ આશા બંધાતી નથી

સામાજિક ન્યાય અને સમાનતાને દેવે આપણે ધરમળથી દેશની કાચાપવટ નહીં કરીએ તો આપણે સ્વરક્ષાપુત્રો થયો જ કાચો રહી જશે અધ પડનાદ અને લાગવગણી દેશનું હીર ચૂમી રહી છે તે આને પણ નહીં મમળના તો બહુ મોટું યર્ષ જશે. દેશનેતાઓ, અનવધારો અને ચોખ્ખાઓ તોનારાન યર્ષ પડેના ‘પ્રાનિગ પ્રાણીદ્યમ’નો નવો નિર્વાન આપણે ત્યાં જોશો થયો છે પૂરામુ શિક્ષકીઓ નવી ભગ વગુણે થોડાને લાભ અને મામાન્ય પ્રત્યે પાચમાલ કરી રહ્યા છે આપણા નિર્ભયાન અને દીર્ઘદર્શી આગેવાનોમાથી કેલએ પડેન કરીને આ માયાભગ તોડી નાખવાનો સર્વપ્રથમ પ્રયત્ન કરવો પડે માત્ર દેશ કાને ફના ચર્મ જવાના સુત્રો પોકારવાથી કાંઈ નહીં વગે આપણા આ નામા અહના દેશવાસીને ખાતરી થતી નેજાએ કે તેનામાં કાંઈક વેતા હશે તો માત્ર પૈસા કે લાગવગને અમાવે તે પાછળ નહીં રહી ભય તે હલખી ગણાતી કામમાં જનમ્યો એને એને કપાળે હાનાકી જ લખી છે એ મેલું ભાગવું પડે જ્યપ્રમથ નાગપત્રે આપણી સામાજિક પરિસ્થિતિનું મુલ્યાન કરતા તા. ૨૩ નવે. ‘૬૨ ના રોજ ‘સર્વોદય જ મેન’માં માયુ જ કહ્યું છે

‘સ્વરાજ્ય ન જ ને ને. ૧૫ વર્ષ થયા, પણ આખી આર્થિક, સામાજિક પરિસ્થિતિમાં મોટું પરિવર્તન ન થયું કે આ તો મનમાં માધીની જનમ્યું છે હં પણ હું કે ચીનીની જનતા થોપાપાથી મુખ બની છે! રૂ. તાલમાં રૂ. દાણા અને અળાએને સમજમાં મોટા જ અર છે, જેટલો અળાના પરી દાર બ એનો છે! નથી જ નરદરપત્રને અણે બેજ તથી નાજ કરી. હતા આ / મુને કે થય છે

હવે જરા સ્વસ્થતાથી વિચારો તો ખરા કે હવે આપણે માણસ નહીં માનીએ, આપણા સાથ નહીં માનીએ, તેઓ જ શું દેશનું સ્વસ્થ કરવા આવળ આવીને લડવા તૈયાર થશે? આને લીધે જ દેશમાં આક્રમણનો સામનો કરવા માટે આંતર-કવચ તૈયાર નથી થયું.’

જેનાં બાળકને રોટલો નથી આપી શકતા તેને ખબરે રાધિક્ષ ‘ભિપ્રાયવામાં’ દેશની શોષા નથી, શરમ છે. અને અમને તો લગ છે કે આજે રેડિયો જેમ શોખની વસ્તુ બની ગઈ છે એમ રાધિક્ષ પણ શોખની વસ્તુ બની જશે. એની ‘ફેશન-પરેડ’ તો આજુ થઈ ગઈ છે. રફલ-કેલેજના છોકરા-છોકરીઓ રાધિક્ષ ઉપાડી રણગીન ગાતાં નીકળે એ દરમિયાન ઉત્સાહજનક છે. પણ આ ઉત્સાહ દેશના ખૂલે પડેલા ખાણિયા ને કાસિયા મુખી પડેલાં યોવાયેયુ’ સ્વમાન આપવું પડશે. આપણા ગઝલકાર અમૃત ધાવલના શબ્દોમાં :

મુઝિતનું એને સાજ તો આપે,
આદમીનો અજાજ તો આપે,
માઈના પૂત, માનવીને અમમ
માનવીનો મિત્રજ તો આપે!

ન્યાં આવા માનવીનો મિત્રજ છે ત્યાં જ સંસ્કૃતિતાનો મજબૂત મોરચો છે એ સવેળા સમજી લઈએ.

કરકસરનાં પગલામાં છે કાંઈ કસર?

આજની કોઠાકોટીની વેળાએ આપણે કરકસરનાં પગલાં પળું ફેરી રીતે વિચારીએ છીએ તે નીચેના સમાચાર કહી જાય છે.

‘ચીની આક્રમણથી દેશભરમાં પેલા થયેથી કટક-કટીને કારણે રાજ્યના વહીવટી તંત્રને અધિકારિક કચેરીમાં બનાવવા શુરસત સરપ્રદે ત્રીભ અને ચોષા વગના કર્મચારીઓમાં દસ ટકોના કાચ મૂકવાનું ગૌતમપુરક વિચારું’ છે. વહીવટી તંત્રના અવા કરકસરિયા પગલાંથી રાજ્યમાંનાં બહુ મોટી સંખ્યાનાં કર્મચારીઓને ફટકો પડશે.’

મકલાંના માળા મુશાય એની ખરવા નહીં. હાથીના હારા સલા રહે તો બસ.

રાષ્ટ્ર કેટલાક આદર્શી સ્વીકાર્યા પછી તેને પ્રાણ પહે વળગી રહેવું જોઈએ. સ્વદેશ પર આક્રમતાં નખારાં વાગે એટલે આવક વધારાની નજરે મૂકવું થયેને હોમી દેવાની વાત આવે એ માંદગી મનોદશા બતાવે છે. દારૂખંધી નાશ કરવાની બરો દોક-સપ્તામાં અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં બિડી છે એ આવા જ કમજોર ને રોગિવલ માનસનો પડથો છે. ઉત્તર પ્રદેશની સરકારે ૬૦ પોણા બે કરોડની વધારાની આગકારી જકાત મેળવવા માટે રાજ્યના અગીઆર જિલ્લામાંથી દારૂખંધી રદ કરી છે. બીજાં રાજ્યો પણ એની પાછળ નથી. આજ સુધી દારૂખંધીની બાબતમાં મલમ મણાતા મુબંબની મુકી પણ ટીલી પડતી દેખાય છે. મુબંબતો નાણાપ્રધાન બવેંએ કહ્યું છે કે દારૂખંધી અંગે મુબંબ સરકાર ખુશ ને બોદિક મનથી વિચારી રહી છે. એની સાથે પાપ, સફરશુ કે પક્ષીય આબરની નજરે પ્રધાનો ભેતા નથી. નીચે સરવાળો આ પડેલો તબક્કો હોઈ શકે. આંધ્રના મુખ્ય પ્રધાને તો આથી આગળ વધી જઈને પથરી ગળકાવ્યો જ છે. એક નિવેદનમાં એ કહે છે કે : ‘કોંગ્રેસી ધારાસભ્યોની બહુમતિ દારૂખંધી દૂર કરવા માગે તો એ વસ્તુને કાંટી નાખી ન શકાય.’

આપણા દેશના આગેવાનો ઢાળ ભાગીને કેવા દોકલા લાગે છે એની આ નિરાની છે. ખરે ખારબે આવી નેતાગીરી પાણીચેટી નીકળે એમાં નવાઈ શી? આવે વખતે અમદાવાદમાં થી મોરારજી દેસાઈએ કહેલી સાફ સાફ વાત સાંજૂત કાળજી બતાવે છે. એક પત્રકરના સવાલનો જવાબ આપતાં તેમણે કહ્યું કે : ‘આપણે આપણા જુવાનોને દારૂ પાઈ, ભેમાન બનાવીને રણભેર્યો મોકલવા મારીએ છીએ? ત્યાં એ શું ઉકાળશે?’ દારૂખંધીમાં છૂટછાટ મૂકવાથી રાજ્યમાં આવક વધશે એ દલીલનો રદીઓ આપતાં તેમણે કહ્યું : ‘ન્યાં દારૂખંધી નથી એવાં રાજ્યો કરતાં, ન્યાં દારૂખંધી છે એવાં ત્રણ રાજ્યોની આર્થિક રિયલિટ કયાં સારી છે.’

શ્રી નેહરુએ પણ દારૂખંધીને માત્ર આર્થિક નજરે ન જોતાં દેશના નૈતિક ધોરણને જાંચે લાવવાની

દષ્ટિએ જોવાનો અનુરોધ કર્યો છે એક સારી વસ્તુ અમનની કચ્છાશને કારણે કાઢી નાખવી ન જોઈએ. લોકોનો વિરોધ પણ દારૂની સામે નથી દારૂ ખંધીની અસહ્ય અમલ સામે છે

દારૂખંધીની જેમ મક્ત અને ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ ભારતના બધારણની આદેશાત્મક કલમમા આવી જાય છે એ દિશામા રાજ્યોએ પ્રગતિ પણ કરી છે હવે કોલકાની સમયમા કચાક કચાક પીછે હઠ કરવાના સૂચે સંબળાઈ રહ્યા છે આદ્ર પ્રદેશે આ માધ્યમે વેગ આપવા ૨૦૦૦ નવા શિક્ષકોની ભરતી કરી હતી તેમાથી પચાસ ટકા એટલે કે ૧૬૦૦ શિક્ષકોને છૂટા કરવા માટે વિધાનસભામા જાહેરાત કરવામા આવી છે આજુબી રાષ્ટ્ર ઇમારતને માથે શોભાના ગોળા બની બેઠેલાને કોઈ પૂછતું નથી પણ પાયાના પથ્થર ખોદી કાઢવાનું સૌથી પહેલું સૂઝે છે પ્રધાનોની મોટી સંખ્યાને ઓળી કરવાનું સૂઝતું નથી સેક્રેટરીઓ, અડર સેક્રેટરીઓ પી એ ઓના જગી કારના પર કાપ મૂકવાનું કોઈ વિચારતું નથી અને જેમને માથે આદેશોના છોતા રોજ મારવામા આવે છે એ શિક્ષકો કે નાના નોકરિયાતોને ઘેર બેસાડવાની વેતરણ થાય છે પાયાની ચોચી ને ઉપરથી અદોદગી આ વહીવટી ઇમારત પહેરે જ હવે કડકશ્રમ કરતી તુટી ન પડે તો બીજું શું થાય?

અર્થશાસ્ત્રની ખારાખડી નવેસરથી ધૂટીએ

પ્રમદાવાદમા ભરતીય આર્થિક પરિપદ (૪૫મુ અધિવેશન) ભારતીય ખેતી આર્થિક પરિપદ (૨૨મુ અધિવેશન) અને ભારતીય મજૂર આર્થિક પરિપદ (૬૬મુ અધિવેશન)નું સંમેન ત = ૨૬થી ૨૮ ડિસેં મુખી થોળા ગણુ અનેક રીતે આ સંમેન મદરવનું છે અને તેના મુખ્યો વિચારણીય છે

આર્થિક પરિપદના પ્રમુખ શ્રી વીં આરં પીને એ આપણે ત્યા આર્થિક કેળવણીની નવરચના કરવા પર ભર નુકસો હતો. આર્થિક વિજ્ઞાનની પ્રગતિ જોતા આપણે એને અનુલૂ રેક્ષારો નહીં કરીએ તો આપણા શિક્ષણનું એક મદરવનું મારુ અપગ

રહી જશે ગ્રાં ગોલ્ડમેથે પણ સ્વતંત્ર થતા જતા દેશોમા અપાતા આર્થિક શિક્ષણ પ્રત્યે પોતાનો અસતોષ વ્યક્ત કર્યો છે આપણે હજુ પણ ભાષા શિક્ષણને જ આપણી વિદ્યાપીઠોની મુખ્ય દેવી તરીકે પૂજ રજા છીએ અને પરિણામે ટકાવારી જોતા બિન વધણીય વિવર્થાઓના ગરુડાને વધતો અટકાવી શક્યા નથી ગ્રાં પીનેએ તો ત્યા મુખી હજુ કે આપણા રાજકર્તાઓને પણ રાજકર્તા બનવાની પૂર્ શરત તરીકે અર્થશાસ્ત્રનું પ્રાથમિકગાન ફરજિયાત રીતે અપાવ જોઈએ જે દેશ પોતાના આર્થિક માળખાને પણ સમજ શકતો નથી એની યોજનાઓ કાગળથી ધરતી પર અપવાત વણસી જાય છે નોક શાહીના વિકાસની સાથે સાથે અર્થશાસ્ત્રનું ગાન પણ સાંવનિક થતું જોઈએ ગ્રાં પીનેની આ બધામણ કાગળ પર ન રહે તો સાડુ

દનાની બનાવ કે બનાવટી દના?

બગાળતું નામ દવાની બનાવટમા એક વખતે મોખરે ને મહદર હતું પણ હવે બનાવટી દવામા એ એટલું જ આગળ પડતું ને નામીયું લાગે છે બગાળમા સિદ્ધાન્તહીન ઉત્પાદકો દારૂ મારણથી નીચી કમાની અને સ્વાસ્થ્યને હાનિકર્તા દવાઓ બનાવવાનું કામકાજ ધમ્મોખર આલનું લાગે છે

આ માટે જવાબદારી કોની?

દવા ઉત્પાદનના ઉદ્યોગ ખારામા એક તપાસ સનિતિ અત્યારે કામ રી છે અને એને પ્રાથમિક તપ સમા જ જણાય છે કે પ્રજનાનન સાથે રમત કરતી આ ખનરગાક બાગતમા મોટે ભાગે રાજ્ય વરકાર જવાબદાર છે

ક્રીક નોકાવનારી હમીકતમા એક તો એ છે કે ૨૭૩ દવા ઉત્પાદકોમાથી ફક્ત ૬૯ ઉત્પાદકો જ કમ્પેસર લાયસન્સ ધરાવે છે ધખાખશના નાયમન્સ તો વર્ષ પહેલા પૂરા થઈ ગયા છે ૫ એને નવે સરથી નો મારવામા નથી આ વા મારણ? દવા-ઉત્પાદનના પ્રમાણપત્રો આપના પડેના રાજ્ય મંત્ર રનું

હવા લાયક-સ દેનારું ખાતું આ કારખાનાની તપાસ નથી કરી શકાયું. (દી પ્રેસ, ૨૬-૧૨-૧૨)

આયુર્વેદના ઉદ્ધાર માટે અંકુસદંડજનો જીવનમંત્ર

એકમહામાં તા. ૧૬ ડિસેમ્બરના રોજ મળેલા અંકુસદંડજ આયુર્વેદિક સંમેલનના છઠા અધિવેશનમાં આયુર્વેદને કરીથી પ્રાણવાન ને પ્રચલિત બનાવવાની યોજના યથા છે. ગયા ઓકટોમ્બર માસમાં રાજ્યના આરોગ્ય પ્રધાનોની પરિષદ મળી હતી. અને તેમાં થયેલા દરેક મુશ્કેલી શુદ્ધ-આયુર્વેદના અભ્યાસક્રમને સમર્થન સમિતિ બહાલી આપશે અને પછી યુનિવર્સિટી કક્ષાએ આયુર્વેદનું કોલેજોમાં શિક્ષણ આપાતું થશે. આયુર્વેદને આમ સરકારી માન્યતા મળી છે પણ તેથી આયુર્વેદનો પુનરોદ્ધાર કેવી રીતે થશે એ સમજાતું નથી. આયુર્વેદ એક ઔષધિજ્ઞાન અને ચિકિત્સાવિદ્યા કરતાં વિશેષ છે. અને એની સમગ્રવર્તી જીવનદંડિના સ્વીકાર ન થાય ત્યાં સુધી શુદ્ધ આયુર્વેદના વૈદો તૈયાર કરતાં વિશાળ વિદ્યાલયો કીર્ત્તિ કરવાથી પણ કાંઈ વિશેષ અર્થ નહીં સરે. અને આ જીવનદંડિના સ્વીકાર કરનારા પુરુષર ગણાતા વૈદોમાંથી પણ કેટલા? ડોક્ટરોની જેમ વૈદોને ડીગ્રીને દિસામે સમાન ગૌરવ આપવાનો પ્રયત્ન ખોટો નથી. પણ તેથી આયુર્વેદ પુનર્જીવન પામશે એ ખ્યાલ કાઠી નાખવો જરૂરી છે એવોપણમાં તો ડોક્ટર પોતાની વિદ્યામાં નિષ્ણાન બને પછી પોતાના કાંઈ પૂરતી એ નિષ્ઠા બળવે એથી વિશેષ તેની પાસેથી આશા રાખવામાં આવતી નથી. પણ વૈદ પાસેથી તો આયુર્વેદ સારા વે જીવનની તપસ્યા માગી લે છે. અમારા એક અભ્યાસી વૈદમિત્રે તો ક્યાં સુધી કહેલું કે વિઝિટ કે દવાની ફી ન ઠરાવવાનો આયુર્વેદમાં આદેશ છે. આટલે સુધી વૈદો ન જાણે સકે પણ આયુર્વેદની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપનામાં હજાર વૈદ-શ્રેણ્યુઓ કરતાં એક અંકુસદંડજનું સ્થાન કયાંયે વધારે છે.

આયુર્વેદને સજીવન કરવાનો સમય પાછો ગયો છે એમ લાગે છે સારે અંકુસદંડજ અને નાનકાટ

જેવા આધુનિક દાળના વૈદ-મદવિઓએ પાડેલી પ્રણાલિકાઓ ખ્યાનમાં લેવાશે? વૈદો, ડોક્ટરોની દરીકાઈ કરવા તો દોડવા માગતા નથી ને? આમેય આજના આયુર્વેદની દુષ્ણનીય દશાએ વૈદોની પ્રતિષ્ઠા રહેવા દીધી નથી. દેશી દાકતર સાહેબો યવાને રવાડે વૈદો ચડશે તો કયાંક જાવાના બેય બગાડશે. શુદ્ધ આયુર્વેદમાં જેમને નિષ્ઠા છે એમને માથે પાપાતું કામ કરવાની જવાબદારી છે. અંકુસદંડજના જીવનનો જ એક દાખલો દેવાનું અહીં મન થાય છે:

‘એક યુવાન વિદ્યાર્થી બદલને ત્યાં વૈદ’ શીખવા રહેલ. તેણે અમુક અમુક વૈદોને ધનવાન થતાં જોયેલા. પોતાના માતૃપિતા ધાર્મિક નિરુપદ-જ્ઞાનિનાં હતાં ને ગરીબોમાં શુભરી ગયેલાં તેથી નિર્ધનતા તેમને ખૂબતી હતી. સાથે ધાર્મિક જીન પ્રત્યે પણ સૂઝ લગી થયેલી. બદલને ત્યાં રહી બદલના એ દિનચર્યા જોતો. પણ તેને, બદલ બધને મદત દવા દે, ધન આપે, પોતે કરજ કરીને પણ બીજને ઉમારવા મહે, એ જોઇને આ યુવાન વિદ્યાર્થીને અજીવગી થતો. પોતે મનસુએ ક્યોં કે વૈદ વરીકે બચસાચ, સાર ક્યાં પછી પોતે પૂરું ધન કોરો ને આમ ત્યાજ્યજ્ઞતિ નહીં બતાવે. ધનનો કોઈ એમને કોટલો બધે વધેલા કે એક વખત એક કિમતી કાપડ ઔષધ ખંડારીને તૈયાર કરાવેલું તે પછરતે દોવાથી ડીનગ્રુણાણું છે એમ કહી બદલએ ફેંધી દેવાયું ત્યારે આ વિદ્યાર્થીએ કહેલું કે ‘એ દવા કોણી કિમતે વેચાને પેસા ઊભા કરી લીધા દોષ તો કેમ?’ જેમને અંકુસદંડજના વત્સલ આંતરજીનો ખ્યાલ છે તેમને સમજશે કે આ યુવાન વિદ્યાર્થીના રાખેથી બદલને શું થયું હશે?

અંકુસદંડજએ સમજાવ્યું કે, ‘એ ગ્રુણીન થયેલી દવા, આપણે ફેંધી ન હતીએ અને કોણી કિમતે વેચીએ પણ નહિ, પરંતુ કોઈ ગરીબ વૈદને હાથે તો પણ તે ગ્રુણીન દવા અંતે તો દરદી ઉપર જ વપરાવાની. દરદીને દવા દેવી એ મુખ્ય વાત નથી પણ તેને સાતને કરવો એ મુખ્ય વાત છે. અને ગ્રુણીન દવા દેવાથી દરદી સામે નથી થતો, ડાહ્યું વધુ પીલાય છે. ને કો’કવાર મરણ પામે છે. આ કારણે ગ્રુણીન દવાથી કેટલું બધું યુકસાન થાય છે તે વિચારી નેહું.’

આ રાખે વિદ્યાર્થીને માદ રસા પણ તેની અસર એ વખતે ન થઈ. એ વાતને ૩-૪ વર્ષ તીતી ગયા.

વધુ ખનોપાજની સાલસાથી સુખમાં હવાખાનું નાખ્યું. હવાખાનાની સફલતા ઈચ્છતા આશીર્વાદ આપતાં બદ્દલ્યે તેમને કહ્યું કે : 'એટલા પ્રમાણમાં તમે દરદીને તમારા પોતાના પુત્ર સમ્મ સમજાવે તેની સેવા ચિકિત્સા કરો. તેટલા પ્રમાણમાં તમે આગળ વધો, રજાશે ને વેધ તરીકે પૂનરોદ્ધારો. તમારાં માત' સ્મરણીય માતપિતાનું સ્મરણ કરીને હવાખાને જરો.'

ખનોને લોભ વિચિત્ર વસ્તુ છે. આ યુવાન વેદે ખર્ચે ખચાવવા બોલે ખર્ચે હીનદ્રવ્યો ખરીદી તેની હવા ખનાવવા માગી ને દરદીઓને વેચી શકે કરી. દરદીને સાબળ થતાં વાર લાગતી એ સિંચાય કોઈ વાગે તેમને જાણાય નહીં. તેવામાં આ વેધના સંખ ધીમે નવ પરિણીત પુત્ર સાખત બીમાર પડ્યો વેદે નાડ બેઈ હવા દેવા માગી. દૂર રહેવાનું હોવાથી પછી દરદી હવાખાને ન આવી શકે એની ડાખત થઈ. આમ તબિયત ઉતરતાર બગડતાં જતા એક રાત્રે અચાનક વિકટોરિયા ગાડી લઈને વેસા સંખથી, વેધને તેડવા આગ્યા. વેધ ગયા. વેધે દરદી ઠાકરો મરણોન્યુબ અવસ્થામાં બિલાલ ઘાલતમા પડ્યો હતો. સર્ગાવડાલા સંકુ વૈકલ્પ કરતા હતા સંખ ધીમે કહ્યું : 'બાઈ, તમે જંક બંધાવના પુત્ર સમાન રિખ્ય છે. ઠાકરાને માથે ઢાઢ ફેરવીને બદ્દલ પત્ની આશીર્વાદ હઈને દસ આપેા તો મારેા દીકરો બેઠેા થઈ નય.'

તરત એ કહેા આ વેધની આખ ડખડી જઈ આ યોઠેા પોતાની પાસેથી કેવી આશા રાખે છે અને પોતે દ્રવ્યલોભથી કેવી ક્રિયક્રિત્તા કરે છે એ તેને સ્પષ્ટ સમ નયું; અને તેનામાં પરિવર્તન થયું પોતાની પાસે શુદ્ધ હવા ન હોવાથી વળતાં તેમ્ને રાગ દોષા છતાં બદ્દલના નાના બાઈ જટારાંકરબાઈ (એમ્ને એ જાને કુખઈ લતા) પાસે ગયા. ત્યાંથી વિશુદ્ધ હવા લઈને મોખી. ને પોતે પક્ષાતપનો પત્ર તે જ દિવસે બદ્દલ પર લખ્યો ને તેમા બેઠારા ઠાકરાને ભેવા બદ્દલની મૂર્તિ પોતાની સામે ખડી થયેથી તે વિચત પલ્લુ લખી હતી.

આ પત્ર વાચીને જંક બદ્દલની આખમાથી પાણી પડવા લગ્ના. બાણમાં બેડેવ એક બાઈએ ને પત્ર વાચીને કહ્યું : 'સાડુ' થઈ, નતે એ સુખયો ખરી.'

એ ડખીત ઉપર પોતાના વિચારો દર્શાવતાં બદ્દલ્યે કહેવું કે :

'દરદીને રીખતા એવા જી એવા દરદી વેદનાને અનુમય વેધને સ્વામિ વિક રીને થયો બેઈએ. દરદીના

રોગને, રોગના કારણને, રોગની વેદનાને અને તે રોગને મટાડવાના ઉપાયને એ બેઈ છે તે વેધ છે. પોતાનું દરદે કે કુખ મટાડવા માટે વેધ એમ પોતાની જ પાસેથી પેસાની આશા રાખતા નથી તેમ દરદીને આત્મ-વત્ લેખનાર વેધ કોઈની પલ્લુ પાસેથી પેસાની ઈચ્છા કેમ કરે કિં એવું થ અને છે કે દરદીઓમાં એવા પલ્લુ હોય છે એ એમ માને છે કે ઝાઝા રૂપિયા દેવાથી વેદ સારી હવા આપશે. આ મન્યતા સાચ બૂલ બરેલી છે. એને પેસાની પડી હોય એવા વેદ વખારે રૂપિયા લઈને બદા-રથી કાળજી વખારે બતાવે પલ્લુ એ કાળજી દરદીની નથી પલ્લુ દરદી પાસેથી આવતા પેસાની કાળજી છે. બાકી વેદની ખરી કાળજી રૂપિયાથી ખરીદાતી નથી. માથાપના આશીર્વાદ એમ રૂપિયા દઈને મેળવતા નથી તેમ વેદની કાળજી રૂપિયા દઈને ખરીદાતી નથી. વેદ માત્ર હવા દેનાર નથી, દરદીને સાબ કરનાર છે, તેનો રોગ દૂર કરનાર છે. દરદીના શરીરને તથા મનને પૂરેપૂરી સુવાણ થાય એ ભેદનાને ધર્મ વેદનો છે. એવા એ ૧૦-૧૨ વેદો અને મને તો હું ચોક્કસ માનું છું કે આ દેશનું નાચુપ્પ વધે, આબાદી વધે અને દેશની ક્ષતિને સૂચ સર્વત્ર પ્રકાશી ારે.'

—શ્રી મુકુન્દરાય પારાશય

[જંક બદ્દલની જખતી પરના આખ્યાનમાથી]

જંકુ બદ્દલના આ વિચારો આધુર્વેદના પ્રાચીન પ્રજ્ઞાઓની જીવનદર્શિને આમેદ્વ બ્યક્ત કરે છે. આધુર્વેદનો સાચો ઉદય પલ્લુ એ જ રીતે આપણે આધુનિક યુગમાં બદ્દલના જીવનમાં ભેષ શકીએ છીએ. તેમણે જે જીવનમત્ર આપ્યો છે તેને વેદો અનુસરે તો જ આધુર્વેદનો નવો અવતાર આ દેશમાં થશે. અને જગતને પલ્લુ ધનવંતરિની વિનય-ખ્વજા કેવી હોય એની ઝાંખી થશે. જંકુ બદ્દલની ૨૫ દજી બની છે. આધુર્વેદના ઉપાસકો એ ઝીંખી બનાવશે!

તા ૦ ૩-૧-૧૬૩

જીવનમાં ઝાંખી બનતી સાહિત્યની મોમ બતી

સમરસેટ મોમ આ ૨૪મી જાન્યુઆરીના રોજ ૮૮ વર્ષના થશે. અને છતાં જીવનના સન્માકાને શાંતિને બદલે તેમના લઘાટ કારમો ઉગ્રાટ લખ્યો લાગે છે. પોતાની પુત્રી પર, પોતે આપેલી લાખ પાડ-કની બેટ-સોમદો પાછી મેળવવા તેમણે શાલે

માંજો છે. તેમનું કહેવું છે કે આ પુત્રીએ તેમની કશી પરવા નથી કરી અને ઉપરાંત આંગળિયાત હોવાથી એનો કશો હકદાવા લાગતો નથી, એવડા નીવડેલ વ્યક્તિ પાસેથી એ પોતાની વસ્તુઓ મરજી ચાપ તો પાછી માગી શકે છે. જાતે જનમારે મોમને મિલકતની મોહની આટળી બધી લાગી હશે કે એવ-શર્ધના બદાના નીચે એ પોતાની નૈતિક જવાબદારીને પણ અબેરાઈએ ચડાવી દે? અને મોમ કાઈ જુએ મરતો લેખક તો નથી. મોમના આર્થિક જીવન પર પ્રકાશ પાડતા 'નવસારત દાહમ્સ' (૧-૧-૬૩) લખે છે:

‘આ વાંચીને કોઈને શું લાગશે કે જેને એક જ નાટક (‘દેન’)માં પુરસ્કાર કે ૪૦ હજાર પાઉન્ડ મળ્યા ને જે નાટકને લખતા પૂરી ખર્ચ ચિનિદ પણ નડેલી લાગી, તે અંજિ પોતાની દીકરીને લેટમાં આપેલી થોડા કામ પાઉન્ડની મિલકત પાછી મેળવવા તત્તર બની ગઈ છે. એટલું જ નહીં પણ તેણે કોરડના બારણાં જે ખખડાયા છે.

માનીએ કે પોતાના સાહિત્યિક જીવનની સર આતના અગિયાર તરફ સુધી આ મહારાષ્ટ્રની વાર્ષિક ન્માવક સૌ પાઉન્ડથી વધારે નડેલી કોઈ કોઈ વાર તેને બૂખ્યા રહીને દિવસો કાઢવા પડ્યા. પણ સાથે આ ઉગ્રીકત પણ આપે ઘસ્યા વિના નહીં રહે કે એની મલિમા લમખી બેઠા પછી થોડા વરસે મા જ એણે બે લાખ કરતાં વધારે કિંમતની જમણદ બેગી કરી અને એની આવક તો પછી વધતી જ ગઈ છે.’ અને આ છે વિલિયમ સમરસે મોમ ‘કોઈ લુમન ઓન્ડેજ’, ‘ધી મૂન એન્ડ સિમ્સ એન્ડ’, ‘રેસર્સ એન્ડ’, ‘સમિ

અપ’ અને જીમ’ ઉત્તમોત્તમ પુસ્તકોના કર્તા.

થોડા વખત પહેલાં સમરસે મોમે પોતાનો ઉદ્દેશ કલા-સંકલ્પ વેળાને ખાસી રકમ મેળવી હતી એ દિવસોમાં કલાકૃતિઓની યોરીઓ થયા કરતી હતી, અને સંભવ છે કે આ ચિંતામાંથી છટકા માટે મોમે પોતાની પાએનાં કિંમતી ચિત્રો વેની નાખ્યાં હોય

નિરંતર ખયાસ વરસ સુધી કવમ ચાલીને રખી વધુ નવકથાઓ, લખમય ગ્રીસ નાટ્ય, કેટલીક વાર્તાઓ, સાત નિબંધ સંગ્રહો અને બે આત્મ ચરિત્રામક પુસ્તકોનું સર્જન કરનાર મોમને આ દિવસોમાં પેસાની કોઈ ખાસ તંની પડી હોય એમ માનવું બિયકુંદ જ ન લઈ શકે

પુત્રીની નિમકહરાખી જોઈ મોમ તેની પાસેથી ખાજા પેસા નિચોવી લેવા માગે છે કે પેસાને ખાતર પુત્રીને નીચું જોડાવવા માગે છે એ સુખ્ય સવાન નથી. આ જમાનાનો એક આગવી કાંટોના કલાકાર અને ચિંતક જીવનના કડવા ઘૂંટણી છેલી અવરથાએ કેવો છટપટે છે એ જોતા ચાપ છે કે આ કથા ને ચિંતનના મૂળિયા જ જોડા ગયેલાં લાગતાં નથી. ‘રેસર્સ એન્ડ’માં યોગિક જીવનની આખી બતાવનાર વાસ્તવિક જીવનની સમજુકાથી કેટલો દૂર હોઈ શકે તે આ બતાવ સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે અને એટલે તો આજના સાહિત્યમાં મનબહેનાવ માટે પૂરતો મરી મસાવો છે કાચાપનટ કરી નાખતો કાંઈ તાકાત નથી. સાહિત્યમાં અજવાળા પાથરનારે મોમનતીથી સંતોષ ન માનતા જીવનના સરજની-નિત્ય નવા ગાયત્રીમંત્રની ઉપાસના કરતી પડશે.

ઘસાઈ છૂટું....

પૃથ્વી પર શાને માટે મનુષ્યોનું આગમન થાય છે તે તો જાણ્યો નથી પણ કોઈવાર લાગે છે કે કોઈ દેવી દેવ અને કમને અનુસરીને આપણે આવીએ છીએ

તાર્ત્વિક દષ્ટિએ એટલું તો નિશ્ચિત લાગે છે કે આપણું અસ્તિત્વ અન્ય મનુષ્યોને ખાતર છે, આપણું સુખ અન્ય માનવીઓના રિખત અને સારથ્ય ઉપર આધારિત છે. કોઈ અસખ્ય, અજુમલું આત્માઓના ભાવિ તથા આપણે સહુ મૂળી સદાનુશ્રુતિના તત્ત્વથી સંકળાયેલા છીએ

મને સતત તીવ્ર લાન થયા કરે છે કે મૂત અને સજીવ એના અનેક મનુષ્યોની મહેનતથી માટે આતરિક અને બાહ્ય ઘડતર થઈ છે. અને તેમને ખાતર મારે કાંઈક કરવું જોઈએ. ઘસાણું નેપ્રએ એની સત્તા વૃત્તિ મને દિવસમાં અનેકવાર સૂરે છે.

—આરબદ આર્થ-રેટાઈન

મુખડા દેખેલ દરખાનમેં

સ્વામી આનંદ

આયના માંયલો ભેરુ

વસ્તા વામ નામના માણસે લખેલી એક ગજબની વેધક અને મમંસ્પશી કવિતા અંગ્રેજીમાં છે. એમાં આયનામાં પડતા માણસના પ્રતિબિમ્બને એનો ‘આયના માંયલો ભેરુ’ કહ્યો છે. એ એના અંતરાત્માનો પ્રતિનિધિ ને એના અસલી જીવનનો દાજી છે; સુતમિતદ્વારા સૌની જીવરચના ને અંતઘડી લગીનો સાથી. કાબ્યનો લાવ આવો છે:

મનવા! તું ભલે દુનિયા આખીને તારી સિદ્ધિકર્માણીઓથી અંજલવે; ભલભલા ધોરિંધરોને ઠગી હંફાવી રાજસિંહાસન કમાય; ચાહે તેવા ભાવલક્ષિત સેવાના કે દયાદાનાઈ ખાનદાનીના સ્વાંગ ધરે. પણ ઘેર આવી મોડું ધોઇને જે ઘડીએ તું આયના સામે એકઠો જિલો રહીશ, ને એમાં જિલોટો ભેરુ તારી આંખમાં આંખ મિલાવશે, તે ઘડીએ તું સોંસરો વીંધાઈશ. તારી હિકમત કરામત ને ચાલાકી બધી હવાઈ જશે. તું તારાં સ્વજન, શુરુજન મિત્રો આગળેય જિલો થઈને જિલો રહી થઈશ. પણ ત્યાં માંયલા ભેરુને ભાળતાવેંત તારું સાચું કદ ને પોત તને કળાઈ આવશે ને તું તારી ભાતને ઠેક ‘માયેં જણ્યો એવો’ ભાળીશ.

આ ચિત્ર ચાહે તેણું હીલું વામણું કે અજખામણું હશે. પણ ખાતરીથી માનજે કે એને છટકભારી નથી. માટે એ આયના માંયલા ભેરુના ફેંસલાની ખેવતા રાખજે. એમાં જ તારી ખેરિયત છે.

THE GUY IN THE GLASS

If you get what you want in struggle for self
And the world makes you king for a day,
Then go to the mirror and look at yourself,
And see what that guy has to say.

For it isn't your father, your mother, or wife
Who judgment on you must pass;
The fellow whose verdict counts most in your life
Is the guy staring back from the glass.

He's the fellow to please, never mind all the rest
For he's with you clear to the end;
You have passed your dangerous, difficult task.
If the guy in the glass is your friend.

You may fool the whole world down the pathway of years
 And get pats on your back as you pass;
 But your final reward will be heartaches and tears,
 If you've cheated the guy in the glass.

VASTA VAMP

આયના માંદો ગોઠિયો

આયનામાં તારો ગોઠિયો બેઠો, હાડસાચો હરદમ !
 આંખથી આંખને માપશે, ભેજે, ભાંગશે સોદભરમ.
 છતનાં વાળં વગડાવી લે, બિંદગીમાં શુભતાન,
 ઝુકનેવાલી દુનિયાનો યા, એક દી'નો સુભતાન,
 ભેઈ તો આવ, શું કે'છે ત્યારે ગોઠિયો કાનોકાન !
 વીંધી નાખતી નજરે યારે વાંદર-જેલ ખતમ -
 આયનામાં તારો ગોઠિયો બેઠો હાડસાચો હરદમ.
 બાપ ભેડેને યાળકે પીઠ, ને દુખણાં લેતી મા,
 પરણેતરનાં મરઘલાંમાં વાહ, તું વારી ના !
 પણ કે'છે શું ગોઠિયો જોડયો, ભેઈ લે, માટી યા !
 હકને મારગે એક જ એની યામ કપૂલ કલમ -
 આયનામાં તારો ગોઠિયો બેઠો હાડસાચો હરદમ.
 ગોઠિયો રાજ હોય પછી આ જગ તો મારે જખ,
 માણુ જતાં લગ ભાઈ, છે એની પૂરી સાચ - પરખ,
 તારી હારે હા ભણે તો હાંઉ', હરખ હરખ !
 લો ગયો ને જમણા ભાંગી, તૂટ્યા કાળ-કરમ -
 આયનામાં તારો ગોઠિયો બેઠો હાડસાચો હરદમ.
 બિંદગી આળી દુનિયાની તું આંખમાં નાખે પૂજ,
 ડગલે ડગલે યાળાશીમાં ફૂલતું સાતે કુળ,
 ગોઠિયાને પણ છેતરો તો તો કાળજે છેલ્લી શૂળ,
 જેર નથી એ ખાધા એના ખોટા કોઈ કસમ ! -
 નામાં તારો ગોઠિયો બેઠો, હાડસાચો હરદમ.

મકરન્દ દવે

સાફ રસ્તો

રસ્તો સાફ કરનારા એક બંજીને એક વખત સોટરીમાં ૨૭ લાખ રૂપિયા કરતા વધુ રકમ મળી હતી. એના મિત્રાએ પૂછ્યું : ' કેમ હવે બંજીનું કામ કરવું છે કે મૂકી દેવું છે ? '

એ બોલ્યો : ' મને તેમ થાય પણ કામકાજ કર્યા વિના બેસી રહેવાથી શરીરમાં કળતર થશે. મારે કોકરવું થર નેવું પડશે અને એમાં નાણું ખર્ચાશે એ કરતાં હું બંજીનું કામ કરતો રહું એમાં ખોટું શું છે ? '

સિપેહસાહારનો પત્ર

અનુ કા મૂ ધોળકિયા

માંડવે જેલ

૯-૧૦-૨૫

એવું જરા યે મનમા ન લાવતા કે મારી દઈ
સાવ સફીલું છે 'Greatest good of the
greatest number'—એમા હું ખરેખર માનું છું
પરંતુ મેં good મારી પામે પૂરેપૂરું રચે નથી
અર્થશત્રુ કે છે માણસના બધા કામ કા તે
'productive' હોય છે અથવા unproductive
ત્યારે કયું કામ productive એ બાબતમા ઘણી
નિરર્થક ચર્ચા થતી રહે છે પરંતુ હું કળા કારી
ગીરી, કે તે સબધી કાંઈ પણ પ્રયત્નને 'unproduc-
tive' માનતા નથી અને તત્ત્વજ્ઞાન સબધી વિચાર
કે તત્ત્વજ્ઞાનાસાને નિષ્કર્ષ કે નિરર્થક ગણી અવ
ગણ્યતા નથી હું પોતે એક આર્ટિસ્ટ ન હોઈ શકું
—અને સાચું કહું તો હું જાણું છું કે હું તે નથી—
પણ એ માટે દોષિત કુદરત કે લગનાન જે ગણે તે
હશે હું નથી અનન્ય એમ જો કહો કે ખીલ
જન્મના પ્રવૃત્તિ આ જન્મે ભોગવ છું તો હું લાચાર
છું ને હોય તે પણ આ જન્મે હું આર્ટિસ્ટ ન
થયો તત્ત્વ કારણ થઈ ન શક્યો અને મને ખાતરી
છે કે 'મજાકાર જન્મે છે તૈયાર કરાતા નથી,' એ
વાત ધણે અંશે સાચી છે પરંતુ પોતે આર્ટિસ્ટ ન
હોઈએ એટલે આર્ટિસ્ટ આનંદ ન મળી શકાય એવું
કંઈ નથી અને કોઈ મજાના સમજદાર થવા માટે
પોતાની જે કાંઈ પ્રમાણમા શક્તિ હોતી જોઈએ, અને
'લાગે છે કે તેટલી તો પ્રત્યેક શિલ્પિન બ્યક્તિ માટે
મેગવતી સુવધ

નિસાસો નાખીને એવું આજ યોદ્ધા ન હો કે
સંગીતની પાછળ તમે વખત નકામો ગણો છો,
ન્યારે શેક્સપીયરના રમ્યામા કહીએ તો, the

આજથી આ કીડીસ વર્ષ પહેલાં મુલાવવું
જેને આ પત્ર દિલીપકુમાર રાધને લખ્યો છે અને
છતાં તેમા જે કળા ને જીવન-સાધનાની માર્મિક
સૂઝ તથા આપણા દેશને નમત કરવાની ઝંખના
છે તે આજે પણ એવી જ તેજી ને તાજ છે

time is out of joint ' માડ, સારા યે દેશને
સંગીતના પૂરથી તરબોળ કરી દો અને જે સહજ
આનંદ અમે લગભગ ખોઈ ગેલા છીએ તે ફરીથી
જીવનમા લાવી દો જેના હૃદયમા આનંદ નથી,
સંગીતથી જેનું ચિત્ત સળવળતુ નથી, તેને માટે
જગતમા કંઈ બૂઠલ કે મહલ—વિશાળ કે મહાન—
ગ્રામ્ય મરુતુ શું કદી પણ સમર્થિત છે! કાલ્પનિક
કહેતા જેના પ્રાપ્તિમા સંગીત નથી તે ન કરી શકે
એવું કોઈ દુષ્કર્મ નથી. આ વાત સાચી હોય કે ન
હોય મને લાગે છે કે જેના પ્રાણમા સંગીતના કોઈ
પડાનો નથી પડતો તે ચિંતનમા કે કાર્યમા કદી પણ
મહાન બની શકતું નથી આપણા લોકોના એકે એક
બિંદુમા આનંદની અનુભૂતિ સચારિત થાય એ જ
આપણને જોઈએ કારણ કે આનંદની પૂણ્ણતા દ્વારા જ
આપણે સર્જન કરી શકીએ અને સંગીત જવો
આવો આનંદ બીજા રીમાથી આપી શકાય!

પણ આર્ટિસ્ટ અને તેમાથી ઉત્પન્ન થતા આનંદ
ગરીબમા ગરીબને પણ સહેલાઈથી મળે તેમ મરુતુ
પ શે. સંગીતમા વિશેષતાના પ્રયત્ન નાના નાના
મડગામા જરૂર આવશે અને એવી ચર્ચા થવી પણ
હિમિત પરંતુ સંગીતને સર્વસાધારણ બોડીને ઉપયોગ
પણ બનાવવું પડશે વિશિષ્ટ સાધના વગર આર્ટિસ્ટના
હૃદય આદર્શને જેમ હાનિ પહોંચે છે તેવી જ રીતે
'સાધારણ' લોકોને માટે એ મુશ્કેલ ન બને તો આર્ટિ-
સ્ટને જીવન વચ્ચે વિચ્છેદ પડી જાય છે અને તેથી
આર્ટિસ્ટ નહીં અને પશુ બની જાય છે અને લાગે
છે, લોકમંગીત અને નૃત્ય (folk music and
dancing) ની બીજરમાથી જ આર્ટિસ્ટ જીવન સાથે
સુમેળ સાધે છે જારતમા જીવન અને આર્ટિસ્ટ વચ્ચેના
આ સુમેળને પાશ્ચાત્ય સભ્યતાએ લગભગ હિનમિત
[અનુસધાન ૫૦ ૫૩

મુકદ્દરની વાત છે

[આરે તરફ સુમસામ સાંતિ હોય, આંદોની રાત ગળતી હોય ત્યાં અચાનક ડાઘ આશ્રયદામાં કાઢિલ ટહુકી જીડે. હજુ તેનો ટહુકો શમે ન શમે ત્યાં તો બીજી ડાઘ ઘટામાંથી સાથીના સ્વરને અને આંદોનીની રૂપછાતને દાદ આપતો ટહુકો જગી જીડે. અને પછી તો આપા પામલ ટહુકાની જાણે દિગંતબાપી પરંપરા બધાં જ નય. આવું જ કાંઈક અડીં આપેલી ગઝલો વિશે બન્યું છે. આપણા નામી ગઝલકાર રસવા મઝલમીની હાથપ્રતમાં એક ખૂલે આ ગઝલ ‘મુકદ્દરની વાત છે’—વાની મારી ડાયલની જેમ— ટહુકતી હતી. ગાદિલે આ સૂરીયું ગાન સાંભળ્યું. ને એમનાથી સુરમાં સુર મિલાવ્યા વિના ન રહેવાયું. તેમજે અમૃત ધાવલને મુકદ્દરની વાત સંભળાવી. ધાવલનો કંઈ લલકારી જીલ્લો. આ બંને ટહુકા મકરન્દ દેવને ઠાને પડ્યા. તેમજે તો એક શેરમાં કહી પણ દીધું :

‘ગાદિલની ગઝલ સાંભળીને મેં ને ધાયમે,
માર્ગ ગઝલ ધરાય, મુકદ્દરની વાત છે.’

આ મિત્રોના મુકદ્દર સાથે પોતાનું મુકદ્દર ભેગવતા બાઈ રાજેન્દ્ર પ્રફુલ્લ અને મનોજ પણ ટહુકી જીલ્લા. હવે આ ટહુકા આપણા બીજા કવિ—કાકિયોના કંઠને પ્રેરશે તો ગુજરાતી ગઝલના મુકદ્દરને આરે ચાંદ લાગી જશે. ‘યુગ્મી કુંજો સૂની નથી’ ની પ્રતીતિ કરાવતી આવી ગઝલો મળશે તો અમે સાનંદ પ્રગટ કરીશું.]

સમજ શક્યા ન આપ, મુકદ્દરની વાત છે,
છલકે છે અધુરોથી તે અંતરની વાત છે.
મખલખ મળનો રંભેઅલમથી ભરેલ છે,
આ દિલની સામે કંઈ ન સમંદરની વાત છે.
વિલ્લ શબ્દ જે મણુય તણી વાતો કરી શકે,
કાનળ ભરેલી અંખના અંતરની વાત છે.
જોતો રહો છું અંદર ને તારા વિચારમાં,
તરંગીલ નથી એ તુજ સમે, ભરેલી વાત છે.
એકાં છે જઈ તમે હવે મહેફિલમાં અન્યની,
તકલીફનો છે વાંક, ને અવસરની વાત છે.
‘રસવા’ તમારી યાદને સાથે જ છોડી જશે,
હાંધે મળો જે આદી સિકંદરની વાત છે.

રસવા મઝલમી

સામે ન આલો આપ, મુકદ્દરની વાત છે,
આલી કંડુ પ્રલાપ, મુકદ્દરની વાત છે,
જેમાં યુથેલ ફૂલ અને યુજતો કંઈ
રહે હૂર એ કલાપ, મુકદ્દરની વાત છે.
કોઈતું દોરનું જ છવન જાય છે વહું,
શું પુણ્ય ને શું પાપ, મુકદ્દરની વાત છે.
વરસાદ મળનો આંઠે મલર ઝીંકતો રહે,
કપારે થશે વરાપ, મુકદ્દરની વાત છે.
માન્યું કે એની તાવણી પૂરી થઈ મધ,
પાણી અલાવે આપ, મુકદ્દરની વાત છે.
‘માફિલ’ થયો છતાંય નથી વિથ છેડાનું,
પાડે છબીલી છાપ, મુકદ્દરની વાત છે.

ગાદિલ

સમજ શકો ન આપ, મુકદ્દરની વાત છે,
છવન બન્યું શાપ, મુકદ્દરની વાત છે.
બપોતો રહું છું લાપ, મુકદ્દરની વાત છે;
તપતો રહું છું તાપ, મુકદ્દરની વાત છે.

કંઈ દોલ ના કરાર, મુકદ્દરની વાત છે,
એજન અલ્યો ખુમાર, મુકદ્દરની વાત છે.
આલે છે એને પ્યાર, મુકદ્દરની વાત છે.
આલે છે સારવાર, મુકદ્દરની વાત છે.

ક્રમમાં છે ફેરફાર, મુકદ્દરની વાત છે;
 છે ખુદ ફિદા બહાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 શિરમોર જે ગણાતો હતો સ્વપ્નસૃષ્ટિનો,
 આવી ચડ્યો એ સાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 આંખો મળી શું! આવી મયો જીવ જીવમાં,
 શું જી ઊડી સિતાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 મળતા રહે છે હમણાં તો એ વાયદા વગર
 શું સાંભ, શું સવાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 એકાંતી એક જીવ અમે નીકળી મયા
 અંબરની આરવાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 'ધાયલ' કલાપી જેમ મને પલ્લ મળી મયા
 આ કાચનો પ્રકાર, મુકદ્દરની વાત છે.

માયલ

આવે ન એક વાર, મુકદ્દરની વાત છે,
 સાંભા ડરે જુહાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 સામેથી પામી ભય કોઈ પ્રેમનો મસાક,
 એળે આહી પુકાર! મુકદ્દરની વાત છે.
 સૂરજને, ચાંદને, કું સિતારાને શું કું? !
 એવો છે અંધકાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 દિલની તો એક ધૂન છે ને એક રાત છે,
 ક્યાં સાંભ! ક્યાં સવાર! મુકદ્દરની વાત છે.
 આભ્યાંતા એક ઊડતી લટાર મારવા,
 ને અંધનો હમર! મુકદ્દરની વાત છે.
 કયા કયા બાપ છે અર્થ મુહબ્બતના મીનમાં,
 શું સાર ને અસાર! મુકદ્દરની વાત છે.
 બાણ તમારી, ચાલ તમારી, તમારી અંત,
 દેવી કરી છે, યાર! મુકદ્દરની વાત છે.

મારજ રે

આવે તું આનંદાલ, મુકદ્દરની વાત છે;
 રહું છું છું ખુશખુશાલ મુકદ્દરની વાત છે.
 દુઃખમાં ય તારો જ્યાલ, મુકદ્દરની વાત છે;
 અંધકારમાં મસાલ, મુકદ્દરની વાત છે.
 બોવાઈ ભડે ભાળે આહી એક રંગમાં,
 સ્મૃતિના ઊંટે ગુલાલ, મુકદ્દરની વાત છે.

મારા હૃદયની સાથ આ દુનિયા તો ઠીક પલ્લ
 તું થે રમે છે ચાલ! મુકદ્દરની વાત છે.
 સમજ શકું છતાં ય હઈ ના શકું જવાબ,
 એવો છું છું સવાલ, મુકદ્દરની વાત છે.
 તારો મજલ કમાલ! નહીં તર કું ક્યાં 'મનોજ'
 ને ક્યાં કલાપિ બાલ! મુકદ્દરની વાત છે.

મનોજ

કોમળ કંઠે પ્રહાર, મુકદ્દરની વાત છે,
 ને તે ય વાર વાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 રહેતો નહીં પુકાર, મુકદ્દરની વાત છે,
 ઊધડે નહીં દુવાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 મુજ જીવનની રાત હજી ય કૂપ્યાં કરે,
 પડતું નથી અવાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 મારી જ આસપાસ વસે ભાણું તે છતાં
 પાતું નહીં જમાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 ભોમળ બીટેલ કુંની લતી, ભાંગી તે મઈ,
 આવી શકું ન બાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 'રાજેન્દ' છું છતાં ય હરીકેત જુઓ તો આ,
 ક્યાંય ન ધર કે બાર! મુકદ્દરની વાત છે.

રાજેન્દ

આંખો ન મળે ન ચાર, મુકદ્દરની વાત છે,
 વિનવું છું વાર વાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 ધરતીનો ધૂળધોધો છું અંબરને આંખું કેમ!
 પામી શકું એ પાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 બળતા હૃદયને બાળી જલાવી રીધું જીવન,
 ચોંટું હવે શું સાર! મુકદ્દરની વાત છે.
 પાસા ઉપર મણુલ નથી કોઈનું આહી,
 શું અંત કે શું હાર! મુકદ્દરની વાત છે.
 જીવનનો ભોજ એંચી, જીવશ કેમ મંજિલે!
 તરણું છે, પલ્લ અપાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 સ્નેહી સમસ્ત સૃષ્ટિ છે, આલમ છે મુજ વતન,
 બોલો મળે ન ચાર, મુકદ્દરની વાત છે.
 છું આમ તો 'મકુલ', અહું છું મકુલના,
 અમીન છે અસાર! * મુકદ્દરની વાત છે.

મકુલ

* અસાર-ચેતુ મદુલ

ન કિસીકી ચાહમેં

ન કિસીકી ચાહમેં,
ન કિસીકી ચાહમેં,

તેરે હી ઈતેલારમેં,
તેરે હી ઈતેલારમેં.

ન બામમેં, મુકામમેં,
ન ખવાખમેં, ન કામમેં,

તેરે કદમકી ઇંચમેં,
તેરે કદમકી ઇંચમેં.

આપે હવા, ભપે હવા,
જલતી શમા, અથ બામખાં !

તેરી દુવાકી નાંવમેં,
તેરી દુવાકી નાંવમેં.

સુન્દરમ

વર્ષ આમ વીતી ગયું,
કાળ-પંખીનું અંદો ધન-નીલ છે પી'તું ખતું !
દે, પરંતુ શિશુપોષે અણુ આ રોતું સતું !
ઉપેન્દ્ર પંડ્યા

અવળે મારગ

અવળે મારગ પાલો દે, પાલો !
અવળે મારગ ભેલી,
આ મુખને ચેમળાં દેલી,
હો ભેલી,
અવળે મારગ પાલો.
સજળી મને ખૂબ સચો કાંઈ
દળિયાં ફરતી દાળો,
અબ નવાં પરિચાલુ હો વીરા,
પાલો દે મૂળ દેખાળો
આ મનને મોકળાં મેલી,
હો ભેલી,
અવળે મારગ પાલો.

જો દે, તિમીંગલ ભય આ ધિપૂર
અવળાં પૂર વચાળો,
હેલુનું અડકું જોર વધે તેમ
અડકું મનમાં પાલો !
આ દેતની વરસે દેલો !
હો ભેલી,
અવળે મારગ પાલો.*

મનરામ

* અવળી અંધારાં પૂર સમયે જવાં સજાવાં સજાવાં
વિરતી આ મોડી.

કોરું પાનું

(કાવ્ય પોષીનું)

ભલે રહું કોરું ન - છેક કોરું
આ એક પાનું, ભરતું નથી. નથી.
ભયું ભયું હેલ્ય ખયું ન - એ શું ?
ભયું છતે સૌ મરતું જહીં નથી
ખાલી તહીં હો રહી ભય તોય શું ?
ખાલીપણનોય ટશોક લણો !
ને એ કયાં છે ઉરસાજના સ્વરો
ના તે જનિ શું જરો ધરીક તો
સ્વયમેવ એવી દલ છે મતીતિ
ત્યાં વ્યથ' છેડી વરતું ન ગાતું.
આ એક પાનું અકબ'ધ છે રહું
આહવાન રેવું મરમાળ અંગત
દૈયાતણી ને અણમૂલ સંપત
તેને સદાઃ મૂક અજાય માંહે !
ને એક ખાલી સ્થળથી જ મૂલ્ય ભે
ભર્યાં તણું ચામી શકાવું પૂજું તો
હૈયુંય એવો મુદ્દ કંબ આંહે !
હેમન્ત રેસાઈ

પાંખાળું અંજન

પૂર પાદ રોડનું,
અટક્યું મિલેરે
વળોદવી સીમ જરીક રહે ત્યાં
ધંભી ગયું મોદર ચંન, ધૂળિયા
પધે પડ્યું - તાપ-તણેલ રહે,
કે કં કયું છેવટની મધામણ
જુદાં જુદાં સૌ પધિયાર પાયાં,
મસ્તેદથી ભીતર ભીજવાયો
છતાંય ચંને નવ છવ આપો !
દૂળું દૂળું સૂર્ય દૂધી મધો ત્યાં
અંધારામાં લોધ'લઈ જતું કયાં ?
વિમાસતો એકલ એમ જોલો,
પણ નહીં પાજર લેાય કોઇને
રફરી અચિતી મધુરી મનક,
થાકે ભર્યાં લોચનથી પસાર
પતંગિયું ઊડી ગયું ત્વરાથી,
પતંગિયું ઊડી રહ્યું, છતાંથી ! *

મિયસાન્ત મહિપાર

* જટમંત્ર વડે પરાયીન અને તેથી પરેશાન મિસ્તર
મોડનું મોટાવાને ભેકે ભણી, રંગીન મનકથી અંગે
ખેલવા ચેતનના આણ અંજનનું મનોરમ ચિત્ર.

રેતી દીગલી

બાણુભાઈ નેચ

‘બાણુભાઈ!’

‘કેમ?’

‘શું કરે છે?’

‘વિચારમાં છું.’

‘શેના વિચારમાં છે?’

‘મનમાં વાતો ઘોળાય છે.’

‘ઝા...હો!’

‘કેમ, ઝાહો!’

‘વાતો શોધવા નીકળ્યા છે તો મારી જ વાત લખી નાખે ને!’

‘તારી વાત?’

‘હા! કેટલાં બધાં વર્ષથી સામે લીધી છું, છતાં તમારું ‘ધ્યાન કેમ નથી જતું?’ :

‘મારા મનમાં તેં નવો વિચાર મૂક્યો. તારી વાત લખવાનું હું અવસ્ય વિચારીશ.’

‘અરે, બાણુભાઈ! તમે વગી દીર્ઘચૂની કબારથી ઘણા? મારા વિચાર સાચો લાગતો હોય તો મારો લખવા.’

‘બોલી નાખવું સહેલું છે, એમ લખવું નથી.’

‘અચો છોડો. બોલો! હું લખાવું તે હિતારી લેતાં આવડશે?’

‘અરે, ગાડી! જાણું છું કે હું સમર્થ સજ્જક નથી. પણ કોઈનું લખાવું સીધું હિતારી લેતાં ન આવડે? એમ તો મેં પૂછ્યું...’

‘બસ-બસ! વગી જાણજી કરવા ન બેસી જતા. લખતાં આવડતું હોય તો હું કહું તેમ લખવા માડો.’

‘તું કહે એટલું જ લખવાનું?’

‘હા.’

‘ક્યાંક થોડા શબ્દોનો ફેરફાર થઈ જાય તો?’

‘આલશે, હવે મોડું ન કરો.’

‘આલ, બોલ!’

મારું નામ મંજુ.

માર વર્ષ પહેલાં હું માંડ છ વર્ષની હતી, છતાં એ બધું મને યાદ છે.

બાને કંઈક થયું. એ દાઝી ગઈ એમ કોઈક કહેતું હતું. મને, હું અડધી ગેંધમાં હતી ત્યાં, ગામમાં એક સગાંને ઘેર મોકલી દીધી હતી. સગાં બહુ સારાં હતાં. પોતાની દીકરીની ‘રેતી દીગલી’ તેમણે મને રમવા આપી હતી. ‘બાવાનું’ દીધું હતું.

પણ ઘરના માણસો ધડીધડીમાં મારી સામે બેઠાને હયા બતાવતાં હોય તેમ વારંવાર, ‘બિચારી!’ કહેતાં તે મને ગમતું નહોતું. બિચારા થવું કાને ગમે!

વહેલી સવારે હું સગાંને ઘેર પહોંચી હતી. સંજ સુધી ત્યાં રહી. કોઈ દિવસ આટલો બધો વખત હું મારી બાથી અળખી રહી નહોતી.

‘મારે ઘેર જવું છે.’ મેં બે-ત્રણ વાર કહી બેઠું.

‘જરુ’, હો! તારી બાને જરા ઠીક થશે, એટલે તને ત્યાં લઈ જશું.’ દરેક વખતે આ એકને એક જવાબ મળતો.

‘બાને શું થયું છે?’ મેં પૂછ્યું.

‘કંઈ નહીં. બાને જલદી સાડું થઈ જશે, હો!’

એટલું કહીને તેઓ ફરી ‘બિચારી’ શબ્દ એવા ભાવપૂર્વક બોલ્યાં કે મને યુસ્મો આવ્યો. બાને જો કંઈ નથી થયું તો જલદી સાડું થવાની વાત શી? એ થોડો મને પટાવતાં હતાં, તે હું સમજતી હતી.

પણ પાછી પેલી રેતી દીગલી સાથે રમવામાં લીન થઈ જતી. અને જા નથા ઘરને યાદ ન કરતી. ‘મરુ’ કહું તો, અંગે-અણગમે મૂલકણું નથી હોતાં; સરળ દોષએ છીએ.

સંત પડવા આવી ત્યારે મારાં ફર્મા આવ્યાં. સીવાં મારી પાસે આવવાને બદલે પેલાં સગાં સાથે કંઈ વાતોએ વળખ્યાં. હું દીગલીને રમવાની હતી.

કદબા ઉશ્કેરાટથી બોલતાં હતા, ‘એ મોરો’

સાહેબ કૈય તો એના ધરનો? અમારા પર શોનો શર માટે છે? બાઈ બાપકો ક્યાય ગયો છે. એક કંઈ કાઢી સહ્યો નથી.

સગાં મોન હતો.

મેં ત્યાં જઈને વચ્ચે પૂછ્યું, 'હજીયા, મારી બાને કેમ છે?'

મારો સવાલ સાંભળી હજીયા ચમક્યાં. એક પળ-વાર મારી સામે નેઈ રહ્યાં. પછી સ્વચ્છ થતાં હોય તેમ મને કહે, 'સારું છે, હો! મંજુ, તારી બાને સારું છે.'

'મારી બા ક્યાં છે?'

'તારી બા? હજીયા પાછાં બેધ્યાન બની ગયાં.

'હા. મારી બા! મને એની પાસે લઈ જવ. મારા વિના એને ગમતું નહીં હોય, એણે મને બોલાવી નથી? એને શું થયું છે?'

'એને કંઈ નથી થયું, હો! તું ચાલ ઘેર.' હજીયાના અવાજનો ધડો નહોતો. હું સમજી ગઈ કે મેં મોટા વાળતાં હતો.

'ઘેર મારી બા છે?'

'ના-હો!' હજીયાથી જાણે બેસાઈ જવાયું.

'તો! મારી બા ક્યાં છે? મારે એની પાસે જવું છે.' કહી હું એકાએક રડવા લાગી.

'મંજુ! બેટા! તું ડાહી છોને? ચાલ, ઘેર ચાલ!'

'બા ન હોય એ પર મારે નથી આવવું.' મેં રોતાં રોતાં કહ્યું.

'એણે કર્યું?'

'ના-ના-ના! બા આવે પછી હું ઘેર આવીશ.' મેં કહી લીધી.

'મંજુ! તારા મામા આવ્યા છે.' હજીયાનો આટલો મીઠો અવાજ મેં ક્યારેય સાંભળ્યો નહોતો.

'ભાનુમામા!'

'હા.'

'તો...માયો! મારે ભાનુમામાને મળવું છે.' હું ચપ્પ કરતી બેઠી થઈ ગઈ.

હું ઘેર પહોંચી ત્યાં જુદો જ તાલ જાગ્યો હતો. મામા, યુરસપથી સાલચોળ બની, કહેતા હતા,

'તમે મારા આવવાની વાટ ન જોઈ? સાચું કેમકે પાડવાની એવી શી ઉતાવળ હતી?'

'ભાનુમામા!' કોઈ અજાણ્યો જણ કહેતા હતો, 'તમે આજણા ન આવ. અપચ્ચા ધર્મમાં...'

'મારે તમારા ધર્મની વાતો નથી સંભળતી. આ માણસમારોએના ધર્મમાં 'ધર્મ' શબ્દ રોમતો નથી.' મામા યુરસે હતા. કોઈને મારી ફોર તેમ સામગું હતું.

'જો થવાનું હતું તે થઈ ગયું. ઇવરની એવી છત્તા હશે. એની છત્તા વિના પાંદડું થઈ જાય નથી. ક્યાં પ્રાવમસ કરવો ને...'

'આ ધર્મમાં પ્રાવમસ હતો જ કે? હા!' મામા જરાડી બેઠા.

'હમણાં જ નવો લીધો હતો.' મારા બાપુ-મગનબાઈ ધીમેથી બોલ્યા.

'હશે!' મામાએ બાપુના હાથ પર તોડાઈથી ટપચું મારતાં કહ્યું, 'મારે મેંડાં પાણીમાં ગિતરવું નથી. છાતું તે તમારા સોના હાથમાં કડીઓ પહેરાવી દઈ. પછી તમારો ન્યાય હું નહીં કરું. જગવાન કરશે. મંજુ ક્યાં છે?'

આટલી વાર તો હું કેમેય હજીયાના હાથમાં જકડાઈને રહી હતી. મામાએ વાદ કરી કે તરત હું તેમની પાસે ફોડી ગઈ. મામાના બોલામાં ફોડી પડીને મેં ચીસ પાડી, 'મામા!'

મામાએ મારા આંધાં પર હેનમયોં હાથ ફેરવ્યો. તેમનો રોષ જાણે આગળી ગયો. મામાની આંખ-મીંથી નેવાં ચૂલે તેમ ટપ ટપ આંસુ પડવા માંડ્યાં.

'મામા!' મેં પૂછ્યું, 'બા ક્યાં છે? અને કોઈ બા પાસે જવા દેવું નથી.'

'બેટા! મંજુ!' કહી મામા ડૂસકાં બરવા લાગ્યા. અણીવાર સુધી મામા રોયા.

કોઈ કંઈ બોલ્યું નહીં.

હું ટગટટગર જોવા કરતી હતી.

'મામા!' મેં અણીવાર પાછું પૂછ્યું, 'મા કયિવવામાં છે?'

'હા.' મામાએ ડૂસકું દાખતાં કહ્યું.

‘આ કોઈ-’ એ બાપુ ને કહ્યા સાથે આંગળી
ઝીંધી ફરિયાદ કરી, ‘મને બા બતાવતાં નથી.’

‘મને બ બતાવતાં નથી, બેટા!’ અને એટલું
બોલતાં તો મામા ચોરેચોરે રડવા લાગ્યા. જાણે પહોડ
તરી પડ્યો. હું ડઘાઈ ગઈ. કંઈ સમજી નહીં. મામા
તો રાડો પાડે. એ કંઈ રહે.

હેવટે મામા જીભ ધપા. કપડાં પહેવી. મારો
હાથ ઝાલી મને કહે, ‘ચાલ, મંજુ!’

‘ક્યાં?’ હજી બ કંઈ ન સમજતું હોય તેમ
મેં પૂછ્યું.

‘ધેર.’

‘પણ ... બા?’

‘બા!’ મામા માથું ખંજવાળવા લાગ્યા.

‘હા, મામા!’ મેં કહ્યું, ‘બાને છોડીને હું
ક્યાંય નહીં આવું.’

‘મંજુ!’ મામા મળું ખૂંખારતા બોલ્યા, ‘બેન
ત્યાં છે. આપણે ધેર છે. ચાલ! ઝટ કર.’

‘ક્યાં! તમારે ધેર?’

‘હા.’

‘તો-ચાલો! ઝટ કરોને!’ હું મામાને વળી
વળગી પડી, ‘આપો દિવસ મેં બાને જોઈ નથી.
પણ હેં મામા! આપણે કેમ કરીને ધેર જઈ?’

‘મંજુ!’ મામા જાણે બોલી રાકતા ન હોતા,
‘હું મોટર લાગ્યો છું. ચાલ, બેન! જા!’

મામાને બીજાનાર કહેવાની જરૂર ન પડી. ધેર
આવતી વખતે મેં, રસ્તામાં શિબેરી મોટર જોઈ હતી.
હું દોડતી જઈને મોટરમાં બેસી ગઈ. ધોડીવારે મામા
મોટર પાસે આવ્યા, ત્યારે મારા બાપુ પણ તેમની
સાથે હતા, કહેતા હતા, ‘તમે મંજુને ન બર્ષ જાવ
તો સહ!’

મને ન ગમે તેવી વાત બાપુએ પહેલી વાર કરી.

મારા મનમાં ક્ષણ પડી, ‘મામા મને મૂકીને બા
પાસે એકલા જતા રહેશે તો?’

પણ મામા મક્કમ હતા. તેમનો ચાક બારે તેમણે
કહ્યું, ‘મંજુ મારી બેગી જ આવશે. જોઈ’ છું,
એને કોણ અટકાવે છે!’

મામાના ચાક માટે મને માન થયું. કેવો વટ!
મામા સાથે કોઈ ચૂંકારે બ ન કરી રાક્યું ને!

‘અમે મંજુને અટકાવતા નથી. પણ તમારે
એનાં હિતનો વિચાર કરવો જોઈએ. આખો જાવ
કોઈ મોસાળમાં નહીં નીકળે.’ ધણીવારે બાપુ કરગરતા
હોય તેમ બોલ્યા.

‘શું બોલ્યા?’ વીજળીના કડાકા જેવો મામાનો
અવાજ ગાજી રહ્યો, ‘મારી બેનજી નાહી નાંખ્યું’,
તેમ મંજુનું બ નાહી નાખ્યો. મારે બે દીકરી છે,
એમ સમજ્યા. મોટી મંજુને ગણીયા. આ મામનાં
આડવાં હવે મંજુ નહીં જીએ. ત્યાં મારી બેન નહીં
ત્યાં મંજુ નહીં.’

બર્ષા ઇચ્છાં વકસીને જોઈ રહ્યાં.

હું બરાબર સમજી કે કંઈક ભારે અધડો થયો
છે. બા સાથે કહ્યાના નાના અધડા ધણીવાર થતા.
બા રડતી, પણ બે કલાકમાં બધું થાગે પડી જતું.
આજ જરૂર કંઈક મોટી વાત હતી. જે હોય તે
મારે તો ઝટ બા પાસે જવું હતું. મામાને કોણ
ચાહી શકે તેમ હતું?

અને ... મને ને મામાને લઈને મોટર ચીપડી.
મોટર અડધી જતી હતી. રાત પડી ગઈ હતી. મને
જોય આવવી જોઈતી હતી, પણ મારા મનમાં
અજાણો હતો.

હું મામાને વારંવાર પૂછતી હતી, ‘મામા! બાને
શું થયું છે? એને ક્યારે લઈ ગયા? કોણ લઈ ગયું?’
મને બેગી કેમ ન તેડી ગયા? મારા બાપુ સાથે તમે
લડતા હતા શા માટે! કહ્યા બરાબર છે. પણ બાપુ
સારા છે, હો! કંઈ થયું છે? શું થયું છે? બા
ક્યાં હશે? આપણે ધેર હશે કે ઇરિપતાલમાં ગઈ હશે?

મારા બધા સત્તાસોનો જવાબ મામા એક જ દેતા
હતા, ‘મંજુ! બચ્યા! કોઈ જા. રાત પડી ગઈ
છે. આપણે ગામ પહોંચતા હજી વાર લાગશે.’

હું સમજતી હતી કે હોકરાંઓની વાત હડાવવી
હોય ત્યારે મોટરોંઓ આવ્યા જવાબ દે છે. હું બોલી
નહીં ... પણ હોકરાંઓ મન વચેંમાં હોય છે.

પહેલી સવારે હું બાને મળવા અંખતી હતી

ત્યારે ફર્યાદે પણ એવું જ કહ્યું હતું કે, 'મજૂ' હજી રાત છે સવાર પડવાને વાર છે લીધી રે'

જીઘતા રહેવાનું કળ અને જરાજર મળી ગયું. હું જીઘતી રહીને બા કયાક ચાલી ગઈ હું પહેલી ગઈ સગાને ઘેર સગા સારા હતા રેતી દીગલી મે નેઈ હતી ખરી, પણ એટલી બારે કિંમતની દીગલી સાથે એકના એકના રમવાનું ક્યારેય જન્યુ ન હોતું સગાએ કેવી હોશથી રેતી દીગલી ખાત હાથમા મૂકી હતી!

પણ હું રમતી રહી અને બા કયાક અલોપ થઈ ગઈ મારી બા... અને છતાં કેમ ને સીધા જવાબ દેતું નહોતું કે બાને થયું છે શું? હોઠરા પૂછે તેનો જવાબ દેવાય નહીં, એવું શા માટે? હોઠરા શું માણસ નથી? તેમને શું મનમા અટપટી નહીં થતી હોય? મોટરમા હું જીઘી જઈ અને મામા અને પાછા બાપુ ખાસે મૂકી આવે તો? ખીજ વખત છેતરાવાની મારી તૈયારી નહોતી

મામા!'' મેં કહ્યું અને જીઘ નથી આવતી જન્યુ તો? મારે જસગી બા પાને જન્યુ છે બાને મારા વિના ગમતું નહીં હોય'

મજૂ!'' મામાનો અવાજ કરાખ જોજ દેડળ તરડાતો હતો, 'આપણું ઘર આવશે ને ત્યારે તને ઉઠાડીશ થોડીવાર તું મારા જોળામા જીઘી જ બેઠી બેઠી થાકી જઈશ'

મામા, બહુ કડક હતા ધીમેથી એ જાગે જ બોનના ત્યાં સીધી વાત પણ કુકમ કરતા હોય તેમ કરે મામાની બૂમ પડે ત્યાં જલાબના મૂળે એમનો કુકમ આવા વિના દૂટકો ન થાય પણ અત્યારે મામા ધીમેથી એ ત્યાં હતા તેમનો અવાજ કૂજતો હતો બા કૂજતો અવાજ અને વધારે અસરકારક ઘડ્યો એનો અનાદાર કેમ કરાય?

હું મામાના જોળામા મથુ મૂકી સતી અંખો ખોલી પણ જીવતું નથી એવો પાંચ મનસુએ મન સાથે કરી લીધો હતો મામા મારા મામા પર હાથ ફેરવતા હતા મામાનો હાથ ફેરવે અને મારા મન સામે બા ખડી થાય

આઠો આનંદો ખાતી મોટર ગતી રહી મોટરમા ઝળહળા થઈ ગયું હોય એવું લાગ્યું, મેં આંખો ખોલી મામાને પૂછ્યું, 'ઘર આવ્યું? બા કયા?'

'ના હજી ઘર નથી આવ્યું' મામાએ કહ્યું

'તો? આપણે કયા છીએ?'

'જાગરમા'

'જાગરમા? કઈ લેવું છે?'

હા તને રેતી દીગલી મે છે ને?'

'હ-ક' જલ્દી ગમે છે'

'તારે એવી દીગલી લેવી છે ને?'

'મારે?' હું રેતી દીગલીની માલિક થઈ શકું એવો તો કદી સોણામા નહોતું ધાર્યું

'હા' આલ તને મમે તેવી દીગલી પસંદ કરા લે'

હું ચપ કરતી બેઠી થઈ ગઈ માલુમામા ને હું કુકાનમા મરા સીધી પહેલા અમે રેતી દીગલી લીધી મારી પસંદગીની એ પહેલી ખરીદી સગાની દીગલી કરતા તો કયાય ચડિયાતી ખરી મામાએ થોડા વધારે રમડા લઈ દીધા-મે ના કહી તો પણ

હવે બસ!'' મેં કહ્યું મારે માટેની આવડી મોટી ખરીદી હજી મને સપના જેવી લાગતી હતી ખરેખર શું આ જન્યુ મારે માટે ખરીદાવું હતું?

મજૂ!'' તારે માટે થોડા નવા કપડા લાંબા લાંબા મામ એ કહ્યું

શું ધાર્યું હતું મામાએ?

મેં કહ્યું મામા! બાપુએ હમણા જ મારે માટે નવા લુગડા સીવડાવ્યા છે'

'એમ્પ! લેને રથા એને ઘેર! મારે તને નવા કપડા લઈ દેવા છે' અમામાએ નીમપૂર્વક કહ્યું

સમજી ગઈ બા ને બાપુ તરફે કહ્યું જડા થયો છે બા મામાને ઘેર જતી રહી છે મામા બા તરમથી જાવા ને અને તેડવા માટે જ આવ્યા હતા આવે જ ને? બા મારા વિના એ દિવસ પણ રહી શકવાની હતી? હું જાણું ને!

આલ જીવ! મામા મ્હે તેમ કરવું મામાએ મને નવા કપડા લઈ આવેલા એક નવું ફોડ મેં ત્યા-

ફકાનમા જ પહેરી લીધું.

રમકડા ને કપડાંનાં પારસન લઈને અને પાછા મોટરમા બેઠાં હું સૂતી નહીં. નવું ફોક ચોળાઈ જાય ને? ..અને મારું મન શેતી ઢીંગળીમા લીન થઈ ગયું. તેને કું ધરીધરી રડાવતી હતી. આવી સરસ નવીનશીર ઢીંગળીની કું આંધિક જાની તેના હરખ મારી નાનીશી પતીમા સમાતો નહોતો.

થયુંવાર સુધી કું રમી.

મોટર મારમાર ધપી રહી હતી. મામા કઈ યોનતા નહોતા કું પથુ કંઈ જોસતી નહોતી. એ કંઈ વિચારમા પડ્યાંતા કું રમનમા મસગૂલ હતી.

રાત જામતી જતી હતી મોટરની ગતિ, હડા પવન, આખા દિવસનો થાક અને રમકડાની ખરી દીનો સતોષ અને બિલ્લા પ્રેરતા હતા શેતી ઢીંગળી મારા હાથમા રહી ગઈ નવું ફોક ચોળાય તેની પરવા કંપી વિના કું મામાના જોળામા ઢગી પડી.

કું ભરજોધમા પકું ન પકું ત્યા મોટર ઝીમી નહીં અને કોઈએ મને તેડી લીધી શેતી ઢીંગળીને મે તેડી રાખી હતી.

‘આવી, મજુ?’ મને તેડનાર બા હતી પપ્પુ બાનો સાદ કેમ ફરી ગયો હતો? બા જાકું મીકું જોવતી આ અવાજ જરા ઘોષરો હતો છતાં હતો બા જેવો જ હોનાજી. અરે, હા! બા જિયારી માની પડી ગઈ છે, એટલે તેનો આદ ઘોડાક ફરે જ ને?

મને તેડનારે મારે માથે હાથ ફેરવ્યો અડધી કીપમાય મારી ખાતરી થઈ ગઈ આ બાનો જ હાથ બાએ મને પધારીમા મૂકી.

આજનો દિવસ બહુ ખતબ ગયો બાને કંઈક થયું આખો દિવસ મારે બાધી છુગ રહેલું પડ્યું મામા ને બાપુ વચ્ચે કંઈક તકરાર થઈ ફૂંધાના નાકનું રેરલું તો ચડેછું હળુ જ.

પથુ છેલ્લે સૌ સાસ વાના થયા મામાએ શેતી ઢીંગળી લઈ દીધી માઠી હોવા છતાં બાએ મને તેડીને પધારીમા સુવડાવી અને અને કું સપનાના રોમા સરી પડી. મારે એક પડખે બા હતી—એવી જ હૃદ લરી બીજા પડખામા શેતી ઢીંગળી હતી જાણે

સ્વર્ગનો આનંદ.

સવારે કું જાગી તારે મારી પધારીમા તડકો આવી ગયો હતો રોની ઢીંગળી મારા પડખામા હતી. બા નહોતી.

કું બેરી થઈ ઢીંગળીને બે—ચાર વાર રડાવી મામા આંખ્યા બાએ નહીં નાભાનું હોય.

‘કેમ, મજુ?’ મામાએ પૂછ્યું.

‘મારું.’ મે કહ્યું.

‘ચાખી નથીને?’

‘ગેનો થાક?’

‘કેટલા બધા ગાઉ તું મોટરમા આતી.’

‘એ તો : જૂની ગઈ મને તો ઢીંગળી મળી ને પાછી બા મળી પડી બીજુ કું જ્નેલ્યે?’

મામાને કું વાતો કરતા હતા ત્યા માશી આંખ્યા ઘોડીવાર તો કું જૂલ ખાઈ ગઈ માશી બાનો જ બીજો નમૂનો.

‘જીવી, બેટા.’ માશીએ પૂછ્યું.

અવાજ પરથી મે મા—માશીનો ભેદ પૂરેપૂરો જાણખી લીધો આ મીકું જોવાની માશીનો અવાજ જાગ ઘોષરો હતો.

‘તમે મારે આપા, માશીબા?’ મે પૂછ્યું.

‘કું અડી જ છું મજુ.’ માશીએ કય,

‘રાતે તે મને નહોતી જાણખી?’

‘ચને?’ મે આખો પટપટાવતા પૂછ્યું.

‘કેમ?’ માશી મારી તામે જોઈ રહ્યા.

‘રાતે : નમાસ પડખામાં સૂતી હતી?’ મે પૂછ્યું.

‘હા.’ માશીના મુખ પર વેદનાની વાદળી ફરી વળી.

‘મારી બા કયા?’

‘બેન? તારી બા? એ તો છે ને.’ માશીનો.

ઘોષરો અવાજ વધારે ઘોષરો જતી ગયો.

બાપુમામાએ માશી તામે કંઈક એવી રીતે જ્નેલ્યું કે માશી જોનતા બધ થઈ ગયા.

‘કહોને.’ કેમ અટકી ગયા?’

‘બેન .. કે ને.’ માશી અચકાતા હતા,

એમનો સાદ તરડનો પથ દતો.

‘ક્યાં છે?’ મારી અધીરાઈ હાથ રહેતી નહોતી.

‘બેન ભગવાન પાસે ગઈ.’ મારીએ કહ્યું.

‘મામા ને મારી એક બીજા સાથે નેહ રખાં.
ખતેની આંખમાં ઝળઝળિયાં હતાં. ખતેના હોઠ
કૂંચતાં હતાં.

મારીએ મને જોખામાં લીધી. બચ્ચી ભરી. મારી
દીંગણી ડીંગીનીચી થતાં રહી. હું મામા-મામી
સાથે એકીઠે નેહ રહી. મારા ગાંધ પર મારીનાં
આંસુ ટપકતાં હતાં. બા રહતી ત્યારે બરાબર આવી જ
લાગતી.

‘બા પાછી ક્યારે આવશે?’ મેં કંઈવારે પૂછ્યું.

‘બેન પાછી આવે ત્યાં સુધી ઘૂં મારી પાસે
રહીશ ને?’

‘હા!’ મેં કહ્યું, ‘તમે મને ગમો છો. બા
તમને રોજ યાદ કરે છો, મારીબા.’ તમારાં ગીત
ગાય, તમારી વાતાં કરે.’

ઢોલુ જાણે શું થયું કે મામા ને મારી કુમકાં
ભરીને રહવા લાગ્યાં. હું હેબતારાં ગઈ. પથ હું રહી
નહીં. ચકળવકળ નેહ રહી. મારી સમજાણુનો કોઈક
અંગૂઠો પડેતો હતો.

એ દિવસ આનંદમાં પસાર થયો. મારીની દીકરી
શારદા ને મામાની દીકરી દર્પા સાથે રમવાની બહુ
મજા પડી. રોતી દીંગણી મારી પાસે હતી. શારદા કે
દર્પા એ અંગતોં નહિતાં. મારીએ અમને સરસ
શાકભાત આપ્યું હતું. રમત ભારે ચમી. ચમે જ ને!
આટલી સગવડ હોય પછી રમત કેમ ન ચમે?

રમતાં રમતાં મને બા યાદ આવી જતી. પથ
મારીને નેહ કું બા જૂલી જતી. જૂલી જતી એટલે
બા વિના અસાધી લેતી. બા આવશે ત્યાં સુધી મારી
બેથું રહેવારી. બાં કરતાં મારી જરાય બિતરે લેવાં
નહોતાં. શારદાને એમણે સાદો અંગોઠો લઈ આપ્યો
હતો. મને કેવા સરસ બે ચોટલા લઈ લીધા હતા.

મામી-બાપડાં હપાને મારા જેવા બે ચોટલા લેવા
ગયાં, પથ એમને. કોંઈ મામી, જેવું આવડે? બે
ચોટલા લેતાં હપાને તે જોલા પડી મયાં.

શારદા ને દર્પાનાં ફેક ધીધેલાં હતાં. મારું ફેક
ન્યુંનકાર! મામાની રીખન અને ફેકના રંગ વચ્ચે
કેવા સરસ મેળ હતા! મામીબાને આંસુ બધું કેમ
આવડી જતું હતું? આવ્યા બે ચોટલા લેતાં બાને વ
ક્યાં આવડે છે? બા કરતાં મારી ચડે હો!

લોહા આવતાં. મામા કે મારી પાસે બેસીને
તેજો ગળગળે અવાજે કંઈ વાતો કરતાં. હું જઈ
તો મૂંગાં થઈ જતાં. આમ ને આમ થોડા દિવસો
વીતી ગયા. સૌ મન પર કોઈ બોલે લખે ફરતાં
હોય તેવું લાગતું, પથ મને કંઈ સમજાતું નહીં.

મારી હતાં એટલે મને બાની ખોટ સાલતી નહીં.
પથ બાને હું જૂલી નહોતી. ચોનાની બાને કોઈ કદી
જૂલતું નહીં. બા કરતાં મારી ચડે, એ ખડું. પથ
એ બા તો નહીં જ ને!

એક દિવસ હું મારીની આંગળીએ મંદિરે ગઈ.
સ્તામાં સૌ મારી સાથે ને રીત નેહ રહેતાં, તેથી
મને નવાઈ લાગી. બધી છોકરીઓ જેવી હું છોકરી
હતી. મારામાં નેહ રહેવા જેવું શું હતું? મોઢો પથ
છે ને!

અમે મંદિરે પહોંચ્યાં. દર્શન કર્યાં. મારીબાની
સાથે હું પથ ભગવાનને પૂજે લાગી. ખરાં અતરથી
પૂજે લાગી. ભગવાનને હું ભાવથી પૂજે લાગતી હતી,
ત્યાં મેં ભગવાનની પિછવાઈ પાછળ કંઈક હવતું
નેહ્યું. એકાએક મને બા યાદ આવી ગઈ. બરાબર
ચોટે જ બા સાંભરી. કેવું સાડું થયું! ભગવાને જ
બા સંભારી આપી ને?

મારી દર્શન કરીને પાછાં ફરતાં હતાં, ત્યાં મેં
એમનો પાવવ પકડી લીધો. મારી જૂલકણું હતું. કે
થોડી જૂલકણી હતી? મોઢો ન જવા દઉં.

‘મારીબા!’ મેં કહ્યું. મારા અવાજમાં ફેરકે-
રાટ હતો.

‘શું છે, મંદુર?’

‘તમે ક્યાં ચાલ્યાં?’

‘થેર.’

‘એકવાં?’

‘ના. આપણે બેય જઈશું. તને મૂખને તે હું

નહીં જતી રહું !

‘પણ...’ કહી હું અટકી ગઈ. ભગવાનની મૂર્તિ તરફ મેં ફરી નેપું. પિંચાઈ હલતી હતી. જરૂર ત્યાં કોઈક હતું.

‘પણ...શું?’ માશીઆએ પૂછ્યું.

‘મારી બાને નથી લેતી જતી?’

‘ખડનને?’

‘હા.’

‘બહેન અહીં કયાંથી હોય?’

‘હાં! તમે નહોતાં કહેતાં કે, બા ભગવાન પાસે ગઈ છે!’

‘હા. પણ...’

‘માશીઆ! જુઓ! બરાબર જુઓ! ભગવાન પાછળને પડેલા હમે છે. ત્યાં કોઈક છે. એ મારી બા જ હશે.’

‘મંજુ! તારી બા ત્યાં નથી, હો!’ માશી રડતે રાગે બોલ્યાં.

‘જોવામાં શા વાંધો! આ મંદિરના દરવાજા ગ્રેધાગ્રે ને! મારી બા ભગવાન પાસે જ છે. હું ભગવાનને કહીશ. ભગવાન બધા છે. અને મારી બા પાછી આપી દેશે.’

‘મંજુ! આમ, ઘેર આશ!’ માશીએ મારો હાથ પકડ્યો.

‘ના! હું બાને લીધા વિના અહીંથી હડવાની નથી.’ મેં હઠ પકડી.

માશી મૂંઝાયાં. થોડી વાર થનથન ગીતાં રહ્યાં. અને પછી...શું થાય છે તેની કંઈ સમજ પડે તે પહેલાં માશી મંદિરની આરસ-કરસમજી પર ભરે કરતાં પટકાષ પડ્યાં. મોટા અવાજ થયો. સૌ માશી તરફ દોડી આવ્યાં. કમાલમાં હું દૂર હડસેલાઈ ગઈ.

માશીના માથામાંથી લોહી નીકળતાં લાગ્યું. હું નેહથી રડવા લાગી. માશીના દાંત દોડ્યે ચડી ગયા હતા.

મંદિરના એક ભગત અને ને માશીને ઘોડાગાડીમાં ઘેર મૂકી મયા. માશીની ચિત્તમાં હું ભગવાન પાછળથી બાને બોલાવી લેવાનું જુલો ગઈ.

ઘેર પહોંચીને તરત માશી લગ્નમાં આવ્યાં. માશી લગ્નમાં આવ્યા કે પહેલું તમ્બે કહ્યું, ‘મંજુ!’

મામા હતા. મામી હતાં. અરે! શારદા હતી. ખીજાં ઘણાં હતાં. પણ માશીએ એમને કાંઈને ન બોલાવ્યાં. મને બોલાવી. માશીને હું આટલી બધી વહાલી છું, એ જોઈને મને આનંદ થયો.

એ રાતે અમે ગેવડિયાં માદલાંમાં સૂતાં. વચ્ચે માશી, તેમને જમણે પડ્યે હું. ડાબે પડ્યે શારદા. માશીને માથે પાટો હતો. તેમનું મોઢું મારી તરફ હતું. હું તેમના માથ પર મારા ટપકડા હાથ ફેરવતી હતી. સ્વર્ગમાં પણ આથી ચડિવાતો આનંદ નહીં હોય.

દિવસ પછી દિવસ પસાર થવા લાગ્યા. શારદા ને હાથો સાથે રમતાનું હતું. માશીનું હેલ અનરાધાર વરસવું હતું. મામા ચોજ કંઈ ને કંઈ નવી વસ્તુ મારે માટે લેતા આવતા. બાને હું જુલો નહોતી ગઈ. પણ એ તો આવવાની જ હતી ને! માશીનું આટલું હેલ કયારે માડવા રળત? મામીનાં ફેલમાં અંતરનો ઉમળકો નહોતો. પણ એની જરૂરે કયાં હતી!

એક દિવસ રમતમાં હાથો સાથે કંઈ વાંધો પડ્યો. હું માશીને ફરિયાદ કરવા ગઈ, ત્યાં મેં મામા ને માશીને વાત કરતાં સાંભળ્યાં.

‘લાઈ! મને અહીં’ આર મંદિરના ઘણ ગયા. તમારા બનેલીની તબિયત પણ જલ્દી સારી નથી. હવે મારે જવું જોઈએ.’ માશીએ કહ્યું.

‘બહેન!’ મામાએ કહ્યું, ‘તું જ તો મંજુનું શું થાય? એ બાપડી તને જોઈને તો મોડીબહેનને જુલો છે.’

‘લાઈ! મંજુ મને પેટની દીકરી કરતાં વધારે વહાલી છે. બહેનનું એ સંબંધરણું છે. માનું આલે તો એને મારી સાથે લઈ જઈ. પણ હું ફરી પારકા ઘરની વહવાનું!’

આ બધી થી વાત હતી? કોઈક ગોટલો હતો. અને સમજ પડતી નહોતી.

‘થોડા વધારે દિવસ રોકાઈ જાને!’ મામાએ કહ્યું.

‘લાઈ! મંજુ માટે હું જેટલું થકાઉં તેટલું

‘ઓહુ’. પણ વહેલે મોઢે ગયા વિના છૂટકા છે?’

‘ના-માશીબા!’ આરાથી ન રહેવાયું, ‘હું તમને નહીં જ્યાં દઉં.’

‘દર્શી સમેની ફરિયાદ તો હું ક્યારની જૂની ગઈ હતી. ઇશ્વર મોહું દુઃખ નાખે ત્યારે નાનાં દુઃખની વેદના જૂનાઈ જાય છે.

‘મંજુ!’ માશીએ કહ્યું, ‘શારદાના બાપુની તબિયત સારી નથી. તેમની ખજાર કાઢવા મારે જવું જોઈએ ને?’

‘સા-રુ!’ મેં કહ્યું.

‘હાહી દોકરી!’ કહી માશીએ મને બચ્ચી ભરી.

‘હું’ ય માશીની ખજાર કાઢવા બેગી આવીશ.’

હું કાચી નહોતી.

હું, માશી ને શારદાની સાથે ગયે રહી. મને મૂળેને જતાં માશીનેા જીવ કેમ આવે? બા કહેતી એવાં જ બસાં માશી હતાં. બા ગાતી તે ગીત સાચાં હતાં.

પણ...મામાને ત્યાં જે માશી હતાં તે માશાને ત્યાં બદલાઈ ગયાં. બદલાઈ ગયાં. એટલે? માશીનું હેત જરાય ઘટયું નહોતું. પણ માશી આખો દિવસ રસોડામાંથી બહાર તીકળી શકવાં નહીં. મને રસોડામાં બેસી રહેવું ન ગમતું. માશીને ત્યાં ડોહ અને હેરાન ન કરતું. પણ હેતને કુદરતી ઉમળકે માશી સિવાય કોઈનામાં ન હોવાતો. બમારું ‘બાળકનું’ મન આવી વાતો ઝટ પકડી પાડે છે. ચરમામીટરમાં તાવ મપાય તેમ બાળકના મનમાં હેન મપાય જાય છે.

આર દિવસ પછી મામા, મામી ને દર્શી મને તેડવા આવ્યાં. શારદા ને માશીબાને સાથે લેવાની મેં હક લીધી. પણ મારું ડોહએ સાંભળ્યું નહીં. હું ને માશી સામસામાં રોળને બેસી રહ્યાં. માશીને જાનાં સામસા મેં મારી વાત પચતી મૂંઝી દીધી. બીજે છૂટકા નહોતો.

પાછી હું મામાને ત્યાં આવી.

સતતની ગાડીમાં અમે લિત્યાં. મામાએ મારી પથારી જુદી કરી. દર્શી તેમની બેગી સંભાળી, મામા બીજા ઓરડામાં જાણું પાંચના હતા.

મહા વખતથી મને માશીને માલે હાથ ફેરવનાં બિલવાની ટેવ પડી ગઈ હતી. એકત્રી હું હાઈ દિવસ સ્થતી નહોતી. પહેલી વાર હું પથારીમાં એકત્રી હતી. બા સાંભરી. પહેલાં બા સાંભરતી ત્યારે માશીને માલે હાથ ફેરવવાથી નિરાંત થતી. આજ છું કરતું!

ચોટી વાર મેં ચેતી ડીંગલી સાથે રમવાનો ડોળ કરી એવો. એમાં મારું મન પરાવાયું નહીં. મનમાં હીમકાં બિહતાં હતાં. હું હીનકાં દાગવા મથી, પણ તેમાં સજીવ ન ચર્મ. આરાથી મીસ પડાઈ ગઈ, ‘બા...!’

અને ચોટી નાંદ તડી હોય તેમ મારી આંખ માંથી ચોધાર આંસુ વહેવાં લાગ્યાં. શ્વન આંસુ હવું. બાનુમામા દોડતા મારી પથારીમાં આવ્યા. મારા માર્ધા પર હાથ ફેરવતાં કહે, ‘મંજુને જુદી ચા માટે સુવડાવી છે?’

‘જુદી નહીં તે બીજે કયાં સુવડાવું?’ મામીનો બિધે બધો અવાજ આવ્યો. મામીનો અવાજ બહુ મીઠો હતો. બા કરતાં ય મીઠો. પણ કેટલીક વાર આપણને મીઠાઈ કરતાં ફરસાણુ વધુ ગમે છે, તેમ મને મ મીના મીઠા અવાજ કરતાં માશીનો ઘોષારો સાદ વધારે ગમતો. મામી બોલ્યાં ને માશી સાંભળ્યાં.

‘તારી સાથે સુવડાવ.’ મામાએ તેમના રોષે ભરા અવાજે કહ્યું.

‘મારા પડખામાં એક છેાકરી છે.’ મામી પર આશ્ચર્ય રોષની કશી અસર નહોતી.

‘તો...બા બીજી!’ મામાના અવાજમાંથી રોષની મત્રા ઘટી ગઈ.

‘તમારી બેનને એવું કાવવું હશે. મને નથી કાવવું.’ મામીના મીઠા અવાજમાં મામાનો રોષ ઓગળી ગયો.

મામા ચૂપ ચર્મ ગયા. મામી પણ વધુ કંઈ ન બોલ્યાં. મામા મામીના વરવે વાતોલાપ સાંભળવામાં હું મારી એકલતા જૂની ગઈ, મને સમજાઈ ગયું કે બાને કાંઈ ચર્મ ગયું છે. માશી ગયાં. મામી જુદી જાત છે. તે દિવસે આ સમજણુ ચોખ્ખી નહોતી.

[ન્યૂમ્બા પાનું ૪૩૪]

ઈન્સાન અને શૈતાન

કાવાગિએલ

અનુન નિરુપમા પટેલ

ખડુ જમાના પહેલાની વાત છે—આજથી કેટલાકે સો વરસ પૂર્વેની. એક દિવસ શૈતાન ભગવાનની હજારમાં પહોંચી ગયો. હાથ જોડીને બ્રહ્મા—ભગતો નમ્રતાપૂર્વકે બોલ્યો : ‘હે સર્વશક્તિ-માન! આપ નારાજ ન થાઓ તે એક અરજ મુજરૂં. આ માણસનત પાછળ આપ કાલા મરતનો આપનો સમય વેડી રહ્યા છો. આ જાત જ ભારે અઠોણી ને અડપણી છે અને તેથી આપના લાન પ્રયત્નો ખર્ચા એમાંથી કોઈ સારું પરિણામ આપ કાઢી શકવાના નથી. લાજ—શરમ વગરની છે આ જાત તો, આ જાત કોઈ દિ’ પશુ...’

શૈતાનના લખ્યુ ભગવાન સારી પેઠે જાણતાંતા. એમને તેનો આ બકવાદ પસંદ ન આવ્યો. યુરસે ધર્મને વચ્ચે જ એની વાત કાપી નાખી અને કહ્યું : ‘આખરે, તારે કહેવાનું શું છે?’

‘માત્ર એટલું જ કે આપ આ માણસનને મારે હવાલે સોંપી દો અને આપ આ નકાબી ચિંતા-મંથિ પૂરા શરેગ ધર્મ જાઓ.’

ભગવાને માણસને ખારસી મહેનત લઈને સત્યો હતા. અને એ જ એમની સર્વોત્તમ કૃતિ હતા. એના ઉપર જ શૈતાનની લાલચુ નજર ન્યાળીને ભગવાન પોતાનો યુરસે પાળી શક્યા નહિ. કોઈમાં એમણે કહ્યું : ‘માણસનત તારે હવાલે કરી દઈ? દિવસ રાત એક કરીને જેને મેં આટલા જાન-જિગરપૂર્વક રુળ્યો, જે મારી સક્ષ સૃષ્ટિની અણુગોલ કૃતિ, એ માણસનત તારે આશરે નાખું? શા સારું?’

શૈતાન તો પોતાની વાતને જ વળગી રહ્યો હતા. તેણે વળી પોતાની વાત ભેરવાયી. ‘પ્રમુ, માણસ ભારે કૃત્ય છે. એ આપનું—પ્રુલના પોતાનાં સરખનદારનું આજકાલ જુરેઆમ અપમાન કરી રહ્યો છે, એટલું જ નહિ પણ એ તો આપના

અસ્તિત્વ વિશેય સાથેક થતો ચાલ્યો છે.’

‘ચૂપ રહે.’ કોઈથી ભગવાન ભૂંધી બીઠ્યા : ‘આ તદ્દન બેટાંય વાત છે, કેવળ કલ્પિત. મેં જાતે જ તેનું નિર્માણ કર્યું છે. હું પોતે તેનો ખડનાર છું તો પછી તેનામાં આટલી જુરાઈ કેવી રીતે હોય?’

‘જૂલતા બદલ ક્ષમા ચાચું છું, નાથ!’ શૈતાને પોતાની ચતુર વાણીની જા. પ્રસારનાં વિનયનું તમામ અજૂત પોતાના શબ્દોમાં આણીને કહ્યું : ‘વાત સાચી છે, ભગવાન! આરે માણસનાં પ્રત્યેક અર્ગ-પ્રત્યર્ગ તો સારાં જ મનાયાં છે, પણ એનું મગજ જનાવતી વખતે આપની કથીક જૂસ ધર્મ ગઈ છે. સાચુનું મગજ જ સધળા પ્રપચોનું મૂળ છે.’

‘શૈતાન!’ ભગવાનની આંખો લાલધૂમ ધઈ ગઈ. ‘તને ય કું’ સારી રીતે ઝોળખું છું. માણસ-જાત પર તે આ જે આલેષો કયાં છે તેની થી સાબિતી છે તારી પાસે? જતાવ!’

‘સાબિની!’ શૈતાન હલે ગયા તમા કરવા લાગ્યો. સાબિતી તો નામે તેની કને ન મળે! ચૂપચાપ તે ભગવાન બચી જોઈ રહ્યો. એની ચૂપચાપથી ભગ-વાનનો યુરસે વધી પડ્યો. તેણે પોતાની જાત ન સંશયથી શક્યા : ‘જા અડીથી. તારી એકેય વાત મારે સંશયથી નથી.’

નીચે યુરે શૈતાન ત્યાંથી ચાલતો થયો. ભગવાનના આ રૂદ સરખ સામે બિમરાની તેની દિમન નહોતી. પણ એણે મનોમન નક્કી કરી લીધું કે કોઈ નહિને કોઈ રીતે પણ તે પોતાની વાત મારેની સાબિતીએ એકડી કરીને જ નહિ

પૃથ્વી પર પહોંચીને જ તેણે સંસારની પશ્ચિમા ઘર કરી લીધી. સવારથી મંડીને છેક મોડી સાંજ સુધીની અવિરામ યાત્રા કયાં પડી તે જર્મનીના એક શહેરમાં આવી પહોંચ્યો. એક મહાનના બપોરે

આગળ તેણે એક દાઢીવાળો જમન નેવો. શૈતાન તરત જ તેની પાસે પહોંચી ગયો અને તેને સલામ કરીને બોલ્યો : 'કેમ બાઈ, ગુટનમર્ન! મનમાં તો છે ને?'

ગુટનમર્ન અને શૈતાન સાથે જ પરસ્પર પાછા મિત્રો બની ગયા. એ-તજી કલાક સુધી તેના કાનની નજીક પોતાનું મોઝું લઇ જઈને શૈતાને કાણુ જાણુ તેને શું એ સમજાવ્યું કે તેના ગયા પછી ય તે પેલી વાતો ન જૂની શકયો. પછી તો સદાયે તે તેના જ વિચારોમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો અને કેટલાયે દિવસના વિચારને અતે તેણે એક વસ્તુ બોળી કાઢી - પ્રેસ.

અને પછી તો... કાગળ સંભાળો કાગળ!... અપો... હાપો!... અને હાથે જ રાખો.

પોતાનો આ અવિચાર જોઈને શૈતાન તો ફૂલો ન સમાય! પછી ૬૭ એને સંતોષ નહોતો. પ્રેસની ચાલ તેને ધણી જ મદદ માલુમ પડી રહી હતી. તેણે પ્રેસના ચક્ષોમાં પોતાની લાંબી પૂંછડીનો સંહારો લગાવી દીધો. પછી તે પૂંછડાની વાત જ કયા હતી? શૈતાનની આ ઠળમા ખૂન જ તેણે આવી ગઈ. એક કનાકમા જ એ દશલાખ પૂઠ હાપવા લાગ્યા. અને, માત્ર હપાઈ પૂરતી જ વાત નહોતી. હવે આ પાનાં પોતે જ પોતાની ગણતરી રચવું કરવા લાગ્યા. ધડી પછી મેળે જ વગાવા લાગી. અરે, જાતે ટિકટો પછી ચોટાડાવા લાગી. પછી હજી શૈતાનને સંતોષ નહોતો. દશ લાખ પૂઠ એકસાથે હપામ તો જામ, પછી એકી સાથે દશ લાખ માણસોના હાથમાં ન પહોંચી શકે તો શો લામ? અને ત્યાર પછી શૈતાને રેલગાડીના પેડામાં ય પોતાની પૂંછડી લગાડી દીની!

અને આમને આમ શૈતાને પોતાનો જેતુ પાર પાડ્યો. તરત જ તે સંપળા સાજ સ્નામન સાથે સ્વર્ગની યાત્રાએ પળ્યો. પ્રેસદાર પર કોનાહલ સાક્ષીને ખુદ ભગવાન જ બહાર નીકળ્યા અને જુએ છે તો સામે જ શૈતાન ડોહો હતો અને પાછળ મોટા ડહામમાં સફેદ-સફેદ અને ચપરી-ચપરી ગોળે લાદેલી હતી.

શૈતાને ભગવાનને નમ્રતાપૂર્વક પ્રણામ કર્યો. પછી ભગવાનને તેવું મો નેહનું ય યરસો ચર્મ આપ્યો. આપને બોલ્યા, 'વળી છું' આવી પડેલ્યો કે અને

આ બધો કચરો શા સારુ ઉપાડી લાવ્યો?'

શૈતાને પોતાની નમ્રતામાં જરાયે શિથિલ ન આવવા દીધી. એ જ પ્રમાણે લગી-ઝૂળીને બોલ્યો, 'પરમાત્મા! આ કચરો નથી. આ તો પ્રસ્તો છે! તે દિવસે આપે મારી પાસેથી સાબિની માગીતી ને! તે આપના જ આ લેતો આવ્યો છું. જુઓ, આ બધાં અર્ચશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર કાયદાશાસ્ત્ર, વિદ્યાન, ગજનનીત અને જુઓ કાણુ જાણુ કેટલાયે વિષયોનાં શોધાં છે. આ પરથી આપને મારી વાતની સચ્ચાઈની ખાતરી થઇ આવશે કે આપનો ધર્મસાન કઈ રીતે આને પોતાની ધર્મસાનિયત બોધે બોધે છે. કહ્યું છે તે સંદર્ભ જૂની કરીને દુનિયામાં વિપમના અને દોષનો રાગ ફેલાવી રહ્યો છે. પ્રભુ! આપને આ કારા તેની કૃતમતાનો પૂરેપૂરો દાખલો મળી જવાનો!

ભગવાને શૈતાન લગી અવિશ્વાસની એક નજર નાંખી અને પછી કેમતી નજર પ્રસ્તોનાં દમ પર જઈ ચડી. એમણે આંખ પર ચરમા ચડાવ્યા, એક પ્રસ્તક લેખકયુ અને વાંચકયુ શરૂ કર્યું. લાણુમાં જ તેમણે યરસે થઈને પ્રસ્તક એક બાજુ ફેંકી દીધું અને અવસરપણે લાચારીથી દાઢીમાં આંગળા ફેરવવા લાગ્યા.

શૈતાનના મો પર ભારોભાર ધૂતતા ભરી એક અપજ સફેદપી રમી રહી. નમ્રતાનો ઢોંગ કરીને તેણે કહ્યું, 'સર્વશક્તિમંદ્રા હવે તેની સાનિની સાપડી ચૂરીને?'

શોડો વખત ચૂપ રહીને ઊંડો નિસાસો નાખતાં ભગવાને પૂછ્યું : 'હવે... હવે... કહે. આખરે તારી માંમ શી છે?'

'મારી મ ગણી તો સાવ સાધારણ છે, ભગવાન! આપ આ માણુસજાત મારે હસાવે કરી દો. અને આપ ખુદ ચિંતો મુકા...'

વચ્ચે જ, વાત ટાળતા ભગવાને કહ્યું : 'દીક છે. લઈ લે એને-અને જો આ તારા અસહ્ય પોટના તારી સાથે જ લેતો જા. હવે પછી કદી પછી તારું અપશુકનિષાળ મોઝું મને ન દેખાડતો... જા, હાલતે શા આવીથી... કું એકાંત ધણુ છું.'

શૈતાન એ પ્રસ્તો લઈને પાછો આવ્યો આવ્યો અને ત્યારથી આ માણુસજાત ભગવાનને જૂની શૈતાનના ઈશ્વારાપર આવી રહી છે.

કાકીઆવાડનો કાસાંખીઆ

એલલ

ગિરિભાઈકર કે. વ્યાસ

આ વાત સાંભળીને પેલી અગ્રિજ કવિતામાં વચુંવવામાં આવેલી કાસાંખીઆની વાત યાદ આવી જાય છે. ખલાસી પિતાના પુત્ર કાસાંખીઆએ પિતાનું વચન પાળી તૂતક ન જ ઊડયું તે ન જ ઊડયું! તેના પિતાએ ત્યાં તૂતક પાસે જિલા રહેવા તેને કહ્યું હતું. અને તેના પિતા વહાણમાં અન્ય સ્થળે કંઈ કામગીરી ભગવવા ગયો, તેવામાં વહાણમાં ભથ્થકર આગ લાગી ને વહાણ સળગી ઊડ્યું. આગમાં તેનો પિતા બળી ગયો ને—આગ—આગળ વધતો કેકે તૂતક સુધી પહોંચી. કાસાંખીઆએ પિતાને હાક મારી : પિતાજી! અદીથી ખસું? પડ પિતાનો અવાજ ન આવ્યો. ને પિતાની ન્યાં સુધી અનુમતિ ન મળે ત્યાં સુધી તેનાથી ત્યાંથી ખસાય પણ કેમ કરીને? અને એમ આખરે તે પણ ત્યાં બળી ગયો! આવી છે આ અગ્રિજ બાળકની આગને ભેટતી અડગ આશાકિતા.

આપણી વાત પણ એવી જ આશાકિતા વિષેની છે. પણ તેમાં સાથે થોડી શરતા અને વીરતા પણ આવે છે. અને તેથી જ આ એભલની વાત પેલી અગ્રિજ વાત કરતાં પણ વેંત વધી જાય છે. બાર વર્ષનો એક બાળક પોતાના પિતાની આશાને મૃત્યુ સુધી પાળી, પોતાની અનોખી વીરતા બતાવી તે આખરે સુધી લડ્યો ને છેવટે મોતને ભેટ્યો.

એભલ અમારા મામનાં પગી હમીર કાકી રજા પૂતનો એકનો એક દીકરો હતો. હમીર અમારા મામનાં ઝાંપાની ચોટી કરતો. તેની આ પગીપણની નોકરી એવી તો પ્રમાણિકતા, ખંત અને વિશ્વાસથી કરતો કે તે ન્યાં સુધી ઝાંપાની ચોટી પર હોમ ત્યાં સુધી ઠાઈ પણ દરામખોર, લૂંટારા કે બહારવટીઆની મગફૂર નહતી કે તે અમારા મામને લૂંટી જાય કે અમારા મામના જનમાધને નુકસાન પહોંચાડી જાય.

પાંચાળ પંથકના એક ગામમાં
હેલે અભિમન્યુની યાદ તાજી કરી.

તે એવા તો શરો હતો કે એકલે પડે આઠદશ જણને રમત રમતમાં જ દરાવી દે! એ વખતે સીરાબૂદ કાંઠીઆવાડના નામથી ઝોળખાતો. ન્યાં ત્યાં નાનાં નાનાં રજવાડા અને તાડુકાઓ. વળી અગ્રિજનું જોર પણ પૂરું એ વખતે જમ્યું નહતું. એટલે ક્યાંક ગામનું ધણુ ચોરાય, ક્યાંક ગામ ભગાય ને ધૂળ-જેરી વાતમાં ધીંગાણાં થતાં રહે.

આવા સમયે હમીર પગી અમારા મામના ઝાંપાનું રખેમયું કરતો. એક વખત તે ઝાંપા પર ચોટી કરતો હતો ત્યાં બપોર પડ્યા કે ગામની સીમમાંથી દરામખોરો ગામનાં ધણને હરી જાય છે! વાત સાંભળતાં જ હમીર પગી ક્રોધથી ઉધાડે પગે, ને દશગાર દરામખોરોને એકલે પડે દરાવી ગામનું ધણુ પાછું લઈ આવ્યો.

આવા શરવીર પગીનો પુત્ર એભલ હતો. જો કે તે તેનો એકનો એક પુત્ર હતો ને જરા લાડમાં પણ ઉછર્યો હતો પણ નાનપણથી જ હમીરે તેને ખડતલ અને મજબૂત બનાવ્યો હતો. નાનપણથી જ હૈયાને હિંમતવાજ અને હાથને હાથિયાર ચલાવવામાં કુશળ બનાવવાની તેને તાલીમ આપી હતી. અને બાળકને તેજથી વાણી પાતાં પિતા વારંવાર કહેતા : ‘બાપ, એભલ! આપણા હાથમાં રહ્યું ગામનું રજવાણું. આપણી ફરજ એકે ગમે તે ભોગે ગામની અને ગામનાં જનમાધની રક્ષા કરવી. અને દીકરને પાનો અડગતાં બાપ શુલ્કદ કંઈ લલકારી જોતાં.’

‘હાથ જાળે સાગદી, નાક મ જાળે નખખ,’

‘પણી ન જાળે પાવણું, મર લોલી વડાં જાય લખખ.’

આમ એભલને પણ માનાં ધાવણી સાથે સાથે બાપના ઝોળામાંથી જ શરરીરતાનાં પાક ઘેર ભેંસ જ થીખવા મળતા હતા. આમ કરતાં એભલ થોડો થોડો થયો. એટલે તેને પણ હમીર ઝાંપાની

એકાએક ધણીવાર ચેતાની સાથે રાખે. અને એમ કરતાં કરતાં કોઈવાર ચેતાનું કંઈક કામ હોય ત્યારે એમણે એકસો આંખની ચોક્કસ પથ્થુ બેસાડે. આમ એમણે આંખની ચોક્કસ પથ્થુ કરવાનું હમીરે શીખવવા માંડ્યું હતું!

હવે થવા કાળ છે તે એક વખત હમીરે કંઈક કામે ગએલો. આંખની ચોક્કસ ઉપર એમણે એકસો હાલો. એમણે ચોક્કસ પર રાખી જતાં હમીરે કહેલો ગયો હતો: ‘ને, એટા! હું જરા સીમમાં થોડુંક કામ છે તે જાણે છું. હું અહીં જ રહેજે ને આપણું જ્યાં રાખજે. કોઈ હરામખોર જુદાસ આવે તો શેકજે. — દેહારો બોલાવી ગામખોરને જણાવજે — ને હું ન આવું ત્યાં સુધી હું અહીંથી જરા જ દૂરતો નહિ.’

અને એમણે, પથ્થુ ઉઘાડ્યા કહ્યું હતું: ‘અને બાપા! તમ તમારે નિશંકે જાઓ. હું અહીંથી તમે નહિ. આવો ત્યાં સુધી નહિ ખસું. ને કોઈ અજાણ્યો આવશે તો તેને પકડારીશ. આખાની જરા જથ્થું ફિકર તમે ન રાખતા.’

સીમમાં હમીર ગયો ત્યારે વીરા પચીસ જેટલા હરામખોરોએ ગામનાં ધણુને ઘેરી લીધું. ધણુનાં રુખવાળ ગાનાજે દેહારો બોલાવ્યો. દેહારો સાંભળી હમીરે ત્યાં દોડી ગયો. ધણુને પાછું વાળવા હમીરે અને જાવાજે ધણી મહેનત કરી, તેઓ હરામખોરો સાથે લડ્યા. ધણુને તેમજે ધાવણ પથ્થુ ક્યાં. પથ્થુ હરામખોરોની સંખ્યા આવે વધારે હતી ને લડતા હમીરને પાછળથી આવી બીજા હરામખોરે એવી તે ડાંગ જાણમાં મારી કે હમીરે તે ત્યાં તમર ખાઈને પડ્યો અને ત્યાં જ રામચરણ પાડ્યો.

ગોવાળ પથ્થુ પડ્યો. ને હરામખોરો ધણુને હાંધી જવા માંડ્યા પથ્થુ ધણુમાંથી ધણુંખરું દોર દરવાયા થતાં ગામલણી લાગ્યાં! હરામખોરો પથ્થુ આમ આ લાગતાં દોરને વાળવા પાછળ પડ્યા. અને એમ કરતાં દોર દોડતા, લાંબરતાં ગામનાં આંખમાં આવી પડેલાં. ને તેમની પાછળ આવ્યા પેલા હરામખોરો.

આંખમાં તે એકાએક એકા રીતે ઊભો હતો. આંખમાં દોરને અને તેમની પાછળ આવતાં હરામ-

ખોરોને જોઈને ધડકી તો યું કરું તેના વિચારમાં પડી ગયો. પથ્થુ ત્યાં તો દોર ગામમાં, પેસી ગયાં ને જેવા હરામખોરો આંખમાં દાખલ થયા કે એમણે મોટી ડાંગ વડે તેમને શેક્યા!

એમણની આવી રીત જોઈ એક હરામખોરે તે તેને ડારો આપી ધમકાવ્યો. પથ્થુ એમણ એમ ક્યાં ગાંજો જાણ એમ હતો? એ તો હતો હમીર પગીનો દીકરો! તેજે તો તેવા જ તોરથી કહ્યું: ‘જાનામાના લાગી જાઓ નહિતર ભારે થઈ પડશે.’

‘અથવા. છોકરા! હું તો બાળક કહેવા. તારી સાથે લડ્યું તે અમને ન શેકે. ને છોકરાથી અમ ન પીવાય સમજ્યો! ખાટે એક બાળુ ઊભો રહી જા.’ હરામખોરે કહ્યું.

‘લસે હું છોકરો રહ્યો, પથ્થુ તે યે હું તો હું હમીર પગીનો દીકરો. મેં મારા બાપને કહ્યું છે કે તમે નહિ આવો ત્યાં સુધી હું અહીંથી નહિ ખસું ને હરામખોરોને ગામમાં નહિ પેસવા દઉં.’

‘અરે જરે ના પાડવાવાળા! તારો બાપ તો પડ્યો છે ત્યાં સીમમાં. આવ, ખમ આવો. નહિતર એક લાફા ભેગો તને પૂરે કરવા પડશે.’ કહી બીજો હરામખોર એમણને હાથવતી પકડી એક બાળુ ધક્કો મારવા લાગ્યો.

પથ્થુ ત્યાં તો એકાએક ડાંગ વડે તેમનાં પર તૂળી પડ્યો ને લડતાં લડતાં બીજામાં માંડ્યો: ‘હું હમીર પગીનો દીકરો મેં મારા બાપને કહ્યું છે કે તમે નહિ આવો ત્યાં સુધી હું આપો નહિ છોડું.’

દેહારો બોલ્યો. ગામલોહને તેની ખબર પડી. પથ્થુ તે લોહા ત્યા આવી પહોંચે તો પહેલાં તો અજાણ્યા સારી બોલી ગઈ. એમણ ધરાયો હતો ને તે ત્યાં આંખમાં જ પડ્યો. પથ્થુ તે પડ્યો તે પહેલાં તે તેજે હરામખોરોને પથ્થુ ચેતાના હાથનો પરચો જતાવી દીધો હતો.

ગામલોહ આવ્યા તે જોઈ ધવાએકા હરામખોરો લાગવા પ્રયાસ કરવા માંડ્યા પથ્થુ ત્યાં તો લોહા આવી પહોંચ્યા ને તેમણે ત્યાં જ હામ ક્યાં!

—અને ગામની લાજ આમ રહી ગઈ! પથ્થુ એમણ જીવી ન શક્યો. એ તો બીજે અલિસંખ્ય બની ગયો!

જન્મનો કલાર્થી-જગદીય

સુહૃદ

ખલીલ જિયાનના જીવનનો એક પ્રસંગ છે. જિયાનની ઉંમર ત્યારે પાંચેક વર્ષની હતી. તેની માતાએ તેને ઇટાલીના સમર્થ કળાસ્વામીઓની ચિત્ર-પોથી આપી હતી. નાનકડો જિયાન બહુ રસથી એક પછી એક ચિત્રો જોતો હતો. અને ત્યાં અચાનક ભાવોદ્વેગથી તે રડવા લાગ્યો. જિયાનની માતાએ તેને રડવાનું કારણ પૂછ્યું તો રૂસકાં ખાતાં તેણે જવાબ આપ્યો :

‘મા ! તને ખબર નથી ? હું ઇટાલિયન છું. હું ઇટાલિયન કળાકાર છું.’

અને કોઈ જન્માંતરની રમૂતિ આતરખનના તજિયેથી મપાટી પર આવતી હોય તેમ લમનનના આ હાલનું દિલ બરાઈ આવ્યું.

આપણે ધર - આંગણે જ સંગીત, ચિત્રકળા અને કવિતાનો સંગમ સાધનાર ૨૧. જગદીય વીરાણીના જીવનમા પણ આવી કોઈ જન્માંતરની સાધનાના બીજ પડેલાં દેખાય છે. બહુ નાની વયે તેમને ચિત્રો દોરવાની લગની લાગી. અને એ ઉંમરમાં પણ તેમના હાથમાંથી પસાર થતા કોઈપણ કાગળનો ટુકડો એવે નહોતો કે જેને કંઈ ને કંઈ સુશોભનથી શણગારો ન હોય. સમગ્ર માતા પિતાએ યુતના લક્ષણ પારખી પ્રોત્સાહન આપ્યું અને પંદર સોળ વર્ષની વયે તો એ કિશોર કલાકારે મૌલિક ચિત્રો સર્જવાની શરૂઆત કરી દીધી -

લગભગ એ જ અરસામાં તેમના પિતાશ્રીના કોઈ રોડી મુબદ્દ જતા હશે તેમને ખ્યાનમમ્મ યર્ધ ચિત્ર દોરી રહેલા જગદીયને પૂછ્યું કે : ‘મુબદ્દી તારે માટે શું લાવું !’ ચિત્રમાંથી નવર ઉઠાવી સામે બેસ્યું તો એક ડેમેન્ડ નજરે પડ્યું અને એ ડેમેન્ડમાં એક સ્ત્રી (ખનતાં સુધી એ જમાનાના સીનેકલાકાર ઝોડરબાઇ) એક વાજિંત્ર વગાડે છે તેવું ચિત્ર હતું.

લાગલું જ જગદીયે કહ્યું કે : ‘મારા માટે આ ચિત્રમાં છે તેવું વાચું લાવજો.’

અને ખરેખર તે રોડીએ મુબદ્દી એ વાજિંત્ર વાગેલીન - લાવી ચિત્રકાર જગદીયને બેઠા આપ્યું - આટલી ઉંમરમાં તેણે સંગીત ઉપર ક્યારેય હાથ અજમાવ્યો નહોતો. વાજિંત્ર વગાડવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ અવાજ જ નીકળે નહિ ! ચિત્રકળા માટે તો કોઈ યુરુ મોખવા નહીં પડેલા પણ સંગીત માટે મોખવા પડ્યા. ભાવનગરના ખ્યાનનામ વાયેસિન વાદક શ્રી હર્મિલાલ શર્મા પાસે પહોંચ્યા. અને તેમણે સમજાવ્યું કે કામગીરી ઉપર બેસજો નહિ. લગાડોયો તેથી અવાજ નીકળતો નહોતો. ૨૨. જગદીય વીરાણીએ એ જ વખતે આશરે સોત્રેક વર્ષની ઉંમરે તેમને યુરુ તરીકે રવીન્દ્રી મંગીતનું શિક્ષણ લેવાનું શરૂ કર્યું.

આ પછી માત્ર ૭ જ મહિનામા તેમણે ઘરે, મિત્રોમાં અને રોડીઓને ત્યાં સંગીતના કાર્યક્રમ રાખવા માંડ્યા. આટલી નાની વયે આટલી ઓછી સાધનાએ રાગ રાગિણીઓ શુદ્ધ શાસ્ત્રીય રીતે કલાકો સુધી વગાડતા બેઠા તેમના યુરુ હરિભાઈ મુન્દ બની જતા.

જગદીયને જન્મ ૧૭મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૭માં થયો હતો. અને ૧૯૩૬માં ૧૯ વર્ષની વયે ચિત્ર - કાર અને સંગીતકાર તરીકે પોતે સ્પર્ધા પ્રગતિ કરી લીધેલી પરંતુ મેટ્રીકમા ઉત્તીર્ણ ન થઈ શક્યા તેથી દિલ્હી જઈ ઇન્ડોલોજીકલ એન્જિનિયરીંગનું બહુવિધ નિશ્ચય કર્યો. કલાકાર આત્મ એવા વિજ્ઞાનના વિષયમાં કઈ રીતે સંકળવા મેળવશે તેમ પરીક તે વિચાર થયો. પરંતુ તેમના માતાપિતાએ તેના માટે છૂટ આપી અને ૧૯ વર્ષની ઉંમરે દિલ્હી ગયા.

સંસ્કૃતી તાબજુબી વચ્ચે ૧૯૩૬મા ઇન્ડોલોજીકલ એન્જિનિયરીંગ અને રેડીયો એન્જિનિયરીંગના બે ડીપ્લોમા મેળવીને અને બંગાળી કલાકારોના સમા-

ગમથી પોતાની ચિત્ર અને સંગીતકલાને નવે જોષ આપી, વધુ ઉચ્ચ બનાવી જગદીશભાઈ જગદીપ બની પાછા આપ્યા.

ભાવનગર તેમની કલા પારખી ગયું અને તેમની આસપાસ એક વિશાળ ચાહક વર્ગ જોડો થવા લાગ્યો. ખરાબર એ જ સમયમાં તેમનાં માતૃશ્રીએ એકવાર ટોચ કરી કે : 'જગદીપ! તારા આ સંગીતમાં કે ચિત્રમાં મને કંઈ સમજણ ન પડે. તું ગીતો લખે તો મને સમજાય.'

માતૃમક્ત જગદીપે એ જ ક્ષેત્રે ખીજ ઓરડામાં જઈ ખારણા બંધ કરી એક ગીત લખી નાખ્યું

નાના શા વડલાની મોટી શી ડાળીએ,
બાંધેા મળતો હોયો રે લોલ!

ગીત સાંભળી માતાને હરખ જોઈ જગદીપે શાજ ગીતો રચવા માંડયાં અને 'મારી તે વાદીમાં ડોલ-રીયો વાગ્યો ડોલરના ફૂલ ખૂબ મહેક્યા કરે,' 'વાયરા વડ વગડામાં વાતાંતા વા વા વટાળીયા' વગેરે ગીતો લખી લોકજીએ રમતા કરી દીધાં.

હવે સહુ તેને ચિત્રકાર, સંગીતકાર અને ગીત લેખક તરીકે ઓળખવા લાગ્યા. તેમણે માત્ર આ ત્રણે કળાએ ઉપર હાથ અજમાવ્યો એટલું જ નહિ પણ એટલી પ્રવિણતા મેળવી કે તર્જનો એમ કહેતા કે 'જગદીપના ચિત્રોમાં રીધમ છે. તેના સંગીતમાં ચિત્રમય વર્ણન છે અને ગીતોમાં સંગીતમય ચિત્રોની અનુભૂતિ છે.'

સને ૧૯૩૯ પછી તેમના વ્યવસાયમય જીવનની વાત આવે છે, ઠાઈ સારા ક્ષેત્રમાં સારી રીતે જાણનાઈ જવાની ઈચ્છાથી મુંબઈ, દિલ્લી, કલકત્તા બધે ફર્યા. પણ ક્યાંય મન માન્યું નહિ. માતાપિતાની પૂરી દુઃખ હતી તેથી બધાં ત્યાં લાગી ન જતા પોતાની ચિત્ર-સંગીત-કાવ્યની સાધના નાનું રાખી.

સને ૧૯૪૧માં મુંબઈમાં સાહિલ પરિષદ ભરવાની હતી અને તેમાં શ્રી લીલાવતી મુશીના નિમંત્રણથી સંગીતનો કાર્યક્રમ તૈયાર કરવા મુંબઈ ગયા અને એકાએક તેમને ટાઈફોઈડ થયો. ઘણા

ત્રણ મહિના પધારીમા રહ્યા અને ત્યારે ઠાઈડોરોએ પહેલી વખત તેમના માતાપિતાનું ખ્યાન બ્રેન્ચુ કે 'તમારા પુત્રનું હૃદય-આર્મીકાળું' છે. Heart Conginetal છે. જે સર્જ રહે તો બેકો ન કરશે અને બેમે તો ચાલવા ન દેશે.'

એવા એ જગદીપને બધું છોડાતી મા બાપ ભાવનગર લાવ્યાં-ઝકટરોની સલાહ પ્રમાણે તો તેણે આરામ કરવો જોઈએ પણ એ કેમ માને? ઘરમાં રહી ચિત્રો કરવાનું, ગીતો લખવાનું અને સંગીતની મહેરિલ ભરવાનું સર રાખ્યું. કલાકારના નજીકના મિત્રો જાણે છે કે વહેલી સવારથી મોટી રાત સુધી એકધારી તેની સાધના ચાલતી, તેને રીવાજ ચાલતો, તેનું સર્જન ચાલતું.

ચોટી તબિયત સુધરતાં ભાવનગરની માછરાજમત્સૈ હાર્ટફક્સમાં ચિત્ર શિક્ષક તરીકે નોકરી શરૂ કરી. એ પછી વડોદરા રેડિયો રેસનમાં જોડાયા, એ પછી સીને ક્લેબ. એ પછી ભાવનગરનાં રાજ્યકુટુંબ સાથે સંગીત શિક્ષક તરીકે મદ્રાસ અને સને ૧૯૫૩માં ભાવનગરમાં 'સપ્તકલા' સંસ્થા શરૂ કરી. આ વર્ષો દરમિયાન તેમની તબિયતે તેમને ઘણા તંગ કર્યા. એક પછી એક લાખી બિમારીઓ આવતી ગઈ અને પોતે આત્મજળથી ઝીમા થતા ગયા.

માતાપિતાએ ભાવનગર છોડવાની તા કહી અને તેમણે 'સપ્તકલા'માં મન રિયર કર્યું. હૃદય કાળજીમાં નહતું. એ ત્યારે થડકા વધી જાય, ગમે ત્યારે ધડી જાય. તેમ છતાં આશંકતા જે જ તેમનું પ્રાણસય હૃદય અને તેથી 'સપ્તકલા' શરૂ કર્યા પછી પહેલા જ દિવસથી સવારના સાતે ત્યાં જવું, આખો દિવસ ત્યા જ રોકાવું, ઘર નજીક હોવા છતાં જોવાનું ટિફિન ત્યા જ મગાવવું અને રાત્રે ૯ વાગે ઘેર આવવું. એવો નિત્યક્રમ શરૂ કર્યો. વિદ્યાર્થીઓ આવે ત્યારે શીખવે, મિત્રો આવે ત્યારે સંગીત સંભળાવે અને એકવાર પડે ત્યારે ચિત્રો કરે તેમ એકધારી સાધના ચાલુ રાખી.

'સપ્તકલા' શરૂ કર્યા પછી માત્ર ત્રણ જ વર્ષમાં ૧૯૫૬ના જુલાઈની ૨૯મીએ એ જ સંસ્થામાં

રવિવારના દિવસે કામ કરતા કરતાં બપોરે ૧-૩૦ મિનિટ એકાએક તેમનું હૃદય બંધ પડી ગયું. અને એ કલાકાર, કલાકાર તરીકે જગત તેને પૂરેપૂરી રીતે ઝાળખે તે પહેલાં આપણી વચ્ચેથી માત્ર ૩૬ વર્ષની ઉંમરે ચાલ્યો ગયો.

તેમણે સંગીતમાં જે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી એ ચાલીસ વર્ષની સાધના માટે તેની હતી. તેમણે ચિત્ર ક્ષેત્ર જે હાથ જમાવ્યો હતો તે ચાલીસ વર્ષની જહેમત માટે તેવો હતો. તેમણે કુદરત અને હૃદય સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવનાં જે ગીતો - કાવ્યો લખ્યાં હતાં એ પશુ એટલી જ સાધના માટે તેવાં હતાં. અને એટલે જ, તેમને અંજલિ આપતી વખતે કહેવાયું

કે - 'આટલાટથી કલાઓમાં આટલી સિદ્ધિ મેળવવા ૧૨૦ વર્ષનું આયુષ્ય જોઈએ અને ૨૫. જગદીપ વિરાણી ૪૦ વર્ષમાં ૧૨૦ વર્ષનું જીવન જીવી ગયા છે.'

આજે હવે તે નથી. તેમની સંસ્થા 'સપ્તકલા' જ્ઞાનનગરમાં છે. તેમની પાસેથી કંઈક પામ્યા છે તેમની પ્રતિભા જોમણે નિકટતાથી જોઈ છે તેના વિદ્યાર્થીઓ અને મિત્રો તેમની સ્મૃતિ તરીકે 'સપ્તકલા' જાળવીને બેઠા છે. ૨૫. જગદીપ વીરાણી એક અનન્ય કલાકાર થઈ ગયા - મુશ્કેલી કે સૌર ધ્રુવેટનું વધુ ઝાળખશે તેટલું તેનું જીવન વધુ સફળ થયું ગણાયે. જેટલી તેની સ્મૃતિ જાળવશે તેટલું પોતાનું ગૌરવ વધારશે.

વળો ખાંશિ

વળે તોમાર બાળે ખાંશિ
સે કિ સડલ જાન?

સોઈ મૂરતે ભગબો આમિ
હાઓ મોરે સોઈ કાળ.

જૂલો ના આર સડલેતે,
સોઈ માળે મન ઉકળે મેતે
મુઝુમાતે હાકો આઉ
જે અંતલીન માળ.

સે ઘડ તેન સોઈ આનંદે
ચિત્તલીજાર તારે

સસમિંધુ દરા દિગંત
નાથાઓ જે લંકારે

આરામ ઉતે ઇન્દ્ર કારે
સોઈ મળીરે લલો ગો મોરે
અસાંતિર અંતરે જોથાય
સાંતિ મુમલાન.

વીજકડાકે વાંસળી

વીજકડાકે વાંસળી વાગે
સાંભળવી શું રહેલ?

તિલંગીમાં, એ મૂરને ઝીલવા
કર મને કાબેલ!

કેમ વિસાડું જૂલેયકે?
બીતરે એના રંગ ભજુકે
મુઝુની જે માટીમાંથી
ફૂટતી અમરવેલ.

લંકાના યકમેર નુલોને
ઉડે હયાના તાર,

દિગમિતે ટોલતા નેંધી
સિંધુ કુંવાધા?

. મુખની મારી સેલ કમાવી,
મડે જે તારે મેદ બતાવી,
ધાંત મળા પ્રજાજનમાં બેસે
જ્યાં ઇખોસો ઉડ.

દૃષ્ટાંતો દ્વારા ઉપદેશ

બાઈબલમાંથી

પ્રકીર્ણ

લેટ બાંધીને તૈયાર રહેા. દીવેા બળતો રાખેા અને વિચારવાજ્ઞમાંથી (પ્રોફી રાતે) પાછા આવતા રોકના ચાકરની જેમ તમે સ્વામીની પ્રતીક્ષા કરતા રહેા; જેથી ઘેર પહોંચીને રોક બારણું ખટખટાવે ત્યારે તે તરત ઉઘાડાય. *

ધન્ય છે એ ચાકરને જેમને પાછા વળતા રોક પોતાની વાટ જોતા બેઠેલા જુએ છે. સ્વત્થવચન કહું છું કે સ્વામી ત્યારે કેક કસીને તૈયાર થશે, ચાકરને ભણા ઉપર બેસાડશે અને પંડે આવીને તેને પીરસશે. *

માટે તમે તૈયારીમાં રહેજે; કારણ કે તમને કલ્પના પણ ન હોય તેવી વેળાએ પ્રભુને પુત્ર (ઈશુ) આવીને ઊભો રહે છે. *

કેાઈ સફળકસ્ય તરફથી તમને લગનમાં હાજર રહેવાનું નિમંત્રણ મળે ત્યારે જઈને પાધરા સૌથી ઊંચા આસને બમી પડેા. મા. કારણ કે સંભવ છે કે તમારા કરતાં વધુ પ્રતિષ્ઠિત સફળકસ્યને પણ ધરધણી તરફથી નિમંત્રણ મળ્યું હોય. *

પછી જેણે તમને અને તમારાથી વધુ પ્રતિષ્ઠા-પાત્ર સફળકસ્યને નિમંત્રણ આપ્યાં હશે તે ધરધણી તમારી પાસે આવીને કહેશે, 'જરા, આમને માટે એ જગ્યા ખાલી કરીને!' ત્યારે શરમતા માયાં તમારે સૌથી નીચા આસને બેસવાને વારો આવશે. *

માટે જ્યારે તમને નિમંત્રણ મળે ત્યારે મંડપમાં જઈને સૌથી નીચા આસને બેસજો. આથી ધરધણી આવીને તમને કહેશે: 'મારા ભાઈ-બંધા! તમારે તો ઊંચે આસને બેસવાનું હોય!'

આ વેળાએ તમારી સાથે પંગતમાં ભાણે બેઠેલા બધા મહેમાનોમાં તમે રૂડા લાગેા. *

જે કેાઈ પોતાને ઊંચા ગણશે તે પછડાશે. અને જે પોતાને રાંક લેખશે તે મોટાઈ મેળવશે. *

જ્યારે તું ન્યાતવરા ને જમણવાર કરે ત્યારે ગરીબો, પાંગળાં, લૂલાં અને આંધળાને નોતરજે. આથી તને તેમની આશિષ મળશે; કારણ કે તેઓ તને ધીજો બદલેા વાળી શકવાનાં નથી. સ્વર્ગીય ન્યાયાસન સમક્ષ (કયામતના દિવસે) જ્યારે ન્યાયી લોકોનેા ચોપડા વંચાશે ત્યારે તને બદલેા મળશે. *

તમારામાંના ગમે તે હોય પરંતુ જેણે સર્વસ્વનેા પરિત્યાગ કર્યો નથી તે મારો અંતેવાસી બનવાને પાત્ર નથી. *

પીરખેંખરોને પોતાની જનમજોમકામાં જરા મળતો નથી. *

શૂળીએ ચકાગ્યા પછીથી જે કબરમાં ઇશુને દાટવામાં આવ્યેા હતા તે કબરમાંથી ઊઠીને તેણે કહ્યું: 'તમારી ઉપર શાંતિ વરસેા. મારા પરમ પિતાએ જેમ મને મોકલ્યેા હતા તેમ હવે હું તમને મોકલું છું.' *

લોકોનાં જે પાપોની તમે ક્ષમા આપશે તે પાપો માફ થશે. અને જે પાપોને તમે અક્ષમ્ય લેખશે તે તેમને નામે ચડેલાં રહેશે. *

શિયાળિયાંને રહેવા બખેાલ હોય છે અને આકાશનાં પંખીને રહેવા માળા હોય છે; પરંતુ પ્રભુના પુત્રને (ઈશુને) માથું ટેકવવા જેટલો કામ પણ મળતો નથી! *

ઈશુએ તેમને ક્રોધ દર્શાવ કહ્યું:-- કેાઈ ક્રોધ ધનવાનને ત્યાં રસાળ ભૂમિ હતી. *

તેણે વિચાર્યું: 'તમામ કુળોને તથા માલને સંઘરવાની મારી પાસે ગોઠવણ નથી. તો હવે શું કરશું?' *

તેણે વિચાર્યું: 'હું આમ કરું! આ કોઠારને પાડીને તેની જગ્યાએ મોટા કોઠારને ચણાવીશ. પછી તેમાં તમામ કુળો અને માલ સંઘરાશે.' *

પછી હું મારા મનમાં નીરાંતે હાથ કરતાં કહીશ: "હે જીવડા! આવતાં ઘણું ય વરસે! આજે તેટલો બધો માલ તે કોઠારમાં ભરી દીધો છે. હવે આરામ કર. બા, પી અને મોજ કર." *

પરંતુ ભગવાને તેને કહ્યું: 'અરે મૂરખા! આજ રાતે તારા જીવને ગામતરૂં કરવાનું છે! પછી ભરી રાખેલા બધા માલનો ધણી કાણ ધારો?' *

જે ભગવાનના ભજનનો વેપાર કરતો નથી અને ધનના ભરેલા ચરૂ લોમાં ભડારતો જાય છે તેને યોદ્ધા મૂરખ જીવ જેવો જણવે. *

પછી ઈશુએ પોતાના શિષ્યોને કહ્યું: 'માટે જ તમને કહ્યું હતું કે તમને શું ખાવાનું મળશે અને શું પહેરવાનું મળશે એવા ભવિષ્યના સંકલ્પવિકલ્પ કર્યો. આ જિંદગાની ખાનપાન કરતાં વધુ કીમતી છે અને કાયા કપડાં કરતાં વધુ મૂલ્યવાન છે. *

કમળ કેમ જિગે છે તેનો વિચાર કરો. તેઓ નથી કમાતાં કે નથી કાંતતાં. છતાં હું તમને કહું છું કે બાપુ લાખ માળવાનો ધણી વિક્રમરાય એમાંનાં એકની તોફે પછુ ચોલામાં બેસી શકશે નહિ. *

પણ જ્યારે ઈશુએ કબરમાંથી ઊઠીને ફરી

સદેહે દર્શન દીધાં ત્યારે યોમસ રિઠિમસ નામનો એક શિષ્ય ત્યાં હાજર નહોતો. *

આથી બીજા શિષ્યોએ તેને કહ્યું: 'અમને બાપજીનાં દર્શન થયાં.' પરંતુ યોમસે તેમને સંભળાવ્યું. 'બાપજીના હાથમાં જડેલા ખીલાનાં એંધાણ હું ભાળું નહિ, એ એંધાણમાં મારાં આંગળાં ભરાયું નહિ અને બાપજીના પડખામાં મારા હાથ ફેરવું નહિ ત્યાં સુધી હું આવી શકતો માનવાનો નથી.' *

ત્યાર પછી આઠ દિવસે બધા શિષ્યો અંદર હતા. યોમસ પણ તેમની સાથે હતો. આ વેળાએ બારણાં અંદરથી બંધ થયાં હતાં ત્યારે જિસસ તેમની મધ્યમાં પ્રકટ થયા અને આશિષ આપતાં બોલ્યા: 'તમારી ઉપર શાંતિ વરસે.' *

પછી તેમણે યોમસને કહ્યું: 'તારાં આંગળાં અહીં અડાડ અને મારા હાથની ખાતી કર. તારા હાથ અહીં લગાડ અને મારા પડખાંત્ર પારખું લે. હવેથી તું નારિતક નહિ પણ શ્રદ્ધાળુ બનશે.' *

પણ યોમસે ઈશુને ઉત્તરમાં કહ્યું: 'મારા બાપજી! મારા પ્રભુ!'

ઈશુએ તેને કહ્યું: 'યોમસ! તેં મને જોયો તેથી તને શ્રદ્ધા બેઠી. ધન્ય છે તેમને જેઓએ મને જોયો નથી છતાં મને તારણકાર ગણે છે!' *

હું પરમ પિતા પાસેથી નીકળ્યો અને જગતમાં આવ્યો. ફરીથી જગત છોડું છું અને પરમ પિતા પાસે જઈ છું. *

એક અદ્ભુત બેટ

આદ્યજન હોય રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાવાની સત્તાવાર ભકેચત થયા પછી તેમને જે બેટ સોગાદીમાં ભારે ભારે કિંમતી અને વિશિષ્ટ ગીજે મળી તેમા એક વસ્તુ એમને ખૂબ જ ગમી અને તેને જ તેઓ ખુદમુખ્ય ઉપકાર માનતા. આ વસ્તુ હતી એક મામૂરી સાવરણી!

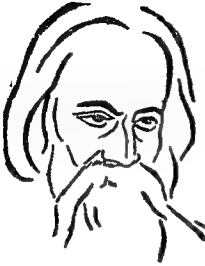
બેટ દેનાર વ્યક્તિએ બેટ આપની વખતે કહું હવું: આપે ચૂંટણી-પ્રવચનોમાં કયું હવું કે પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા પછી આપ સાસનપ્રણાલીમાં જેની ગમેથી અંદરની દૂર કરવાનો મંત્રણ કર્યો છે- મને વિધાન છે કે મારી આ બેટ આપને હમેશાં એ વાનની યાદ આપ્યા કરશે.

નૈવેદ્ય

શ્ચીન્દ્રનાથ ઠાકુર

અનુભવ નગીનદાસ પારેખ

૪૧

જે તમારી પૂજા નહિ કરે તેને તમે સળ કરશો. ચમદૂત નરકને દારે લઈ જશે—એમ કહીને જ્ઞાતિહીનને જે ભય બતાવે છે, તે તમારા નિહક છે, ભક્ત કદી હોય જ નહિ.

હે વિશ્વભુવનરાજ, આ વિશ્વભુવનમાં તમે પોતાના મહિમામાં તમારી જાતને સૌથી શુભ રાખી છે. તમારી સદ્દિમાને ક્ષુદ્ર રેતીનો કણ, કે કાલ્પિક આકળતું બિંદુ—એ પણ તમારા કરતાં પ્રત્યક્ષ રૂપે દિશાએ દિશામાં પોતાની યોગલ્લા કરે છે.

જે કાંઈ તમારુ છે તેને જ પોતાતું કહીને આ અંસાર સદા છલના કરતો આવ્યો છે—તેમ છતાં એ ચૌરની ચૌરી પકડાતી નથી.

પોતાને પ્રગટ કરવાની તમને ઉતાવળ નથી.

૪૨

એ જ તો પ્રેમનો ગર્વ છે, ભક્તિતું ગૌરવ ॥
હે તે તમારા અગમ, રુદ્ધ, અનંત, નીરવ, નિસ્તબ્ધ નિર્જનમાં પૂજનો કુવલ્લયાળ ઉપ-હારથી ભરીને અભિસારે જાય છે.

તમે પૂજા માગી નથી, તેણે પૂજા કરવી છે—હાથમાં એક દીવો લઈને તે અંતરના અંતરાસમાં શોધ્યા કરે છે. તે ધારી ધારીને જુએ છે, તો તમે એકલા હૃદયને ભરીને બેઠા છો.

ચમદીને દીવો છુટાવી નાખીને તે જુએ છે તો અનંત અગન તમને ધારણ કરી શકતું નથી. નમનનાં અમુરૂપે તે જીવનભરની પૂજા તમારે ઘરણે અર્પણ કરી દે છે.

હે જોપનચારી, વિના આદરે પૂજા, વિના આદવાને શોધ—એ જ તેનો ગર્વ છે.

અમલોદી હિમાલયના આવાસમાં, ખાખણની પ્રાચીરની અંદર કેટલાય બરફના પુત્તે સૂતેલા પડેલા છે. હે મહાન સિંધુ, તમે તમારા અતલ બિંદાલમાંથી તેમને કેઈને બોલાવતા નથી. તેઓ પોતામાં જ પુરાઈ રહેલા છે, તેમને કાને વિશ્વનું સંગીત પડતું ના

પ્રભાતના તડકાનાં ફિરજીથી જે બરફ વહી જાય છે, નદી ચર્ધને ગરે છે, ખંધા તોડીને ધસી જાય છે, તેણે પણ, હે મહાન સિંધુ, તમારું આકૃષ્ટન કદી સાંભળ્યું નથી હોતું. એ દૂર દૂરના ગંગોત્રીના ચિખરની ટોચે તમારું ગંભીર ગીત કેાણ સાંભળી શકે!

પોતાના પ્રવાહના વેગમાં, કયા ગંભીર આકર્ષણથી તે નમને શોધી કાઢે છે તે તે જ જાણે છે.

૪૪

હે પ્રભુ, મત્થવામ્બીઓને તે જે કાંઈ આપ્યું છે, તે મત્થની બધી આશાઓ પૂરી કર્યા પછી પણ ખલાસ થતું નથી. તેનો છેવટનો શેષ આપોઆપ જ તારી શોધમાં પાછો ફરે છે.

નદી પોતાનું નિત્યકર્મ કરવા દોડે છે, બધું કામ પતાવ્યા પછી પણ તેની અનન્તધારા તારા અરણે નિત્ય જલ્દાનિરૂપે અનિવાર્યણે વહ્યા કરે છે.

કુસુમ પોતાના મંધથી સમસ્ત સંસારને ભરી દે છે, છતાં તે પૂટતો નથી,—આખરે તે તારી પૂજામાં આવીને હાજર થાય છે. સંસારને વંચિત કરીને તારી પૂજા નથી કરવી પડતી.

કવિ પોતાના ગીતમાં જે શબ્દ ચોજે છે, તેમાંથી જુદા જુદા માણસો જુદા જુદા અર્થો કાઢે છે, છતાં તેનો છેવટનો અર્થ તો તારા તરફ જ આવતો હોય છે.

૪૫

તમારે વિશેષી જે બક્ષિત ધેરું ધારી શકતી નથી, જે સજ્જમાં ભાવોન્માદની મસ્તીમાં નાચવા-ગાવામાં વિહ્વલ બની જાય છે, તે જ્ઞાનશૂન્ય વૈજ્ઞાન્ત અને ઊછગતાં હીલુવાળી બક્ષિતની મદધારા મારે નથી ભેઈતી, હે નાથ.

સંસારભજનને દ્વારે મંગલકલશ ભરીને દ્વિનગ્ધ મુખા સખી શાંતિરસમયી બક્ષિત મને આપો—જે ભક્ષિત્રીની અમૃત મારા સમસ્ત જીવનમાં નિરૂદ અને ગંભીરભાવે વ્યાપી રહે, સર્વ કર્મોમાં જળ આપે, અને વ્યથ પલ્લુ શુભ પ્રયત્નોને આનંદ અને કલ્યાણથી સફળ બનાવે; જે સર્વ પ્રેમમાં તૃપ્તિ, સર્વ દુઃખમાં શેમ અને સર્વ મુખમાં દાહહીન પ્રકાશ આપે.

મને એવી બક્ષિત આપો જેથી ભાવનાં અશુનીરને રોડીને ચિત્ત અમત ગંભીર અને બધું બધું રહે.

જીવનની વાર્તા

અરુણા દવે

વાસ્તવિક જીવનમાં જ શાંતિ ન હોય ત્યાં વાર્તા કથાથી સચોટ બને! તે છતાંય હું મારી વાર્તાના ફલકમાં એક સુખી કુટુંબને ઉતારવા મથું છું.

દિવાળી આવી રહી હતી. આશા હતી કે કોઇક 'દીપોત્સવી અંક'માં જરૂર મારી વાર્તા છપાશે—અને તે પૈસા આવશે તેમાંથી...

'તમે જરા અહીં આવો તો!' મારી વિચારધારા અટકી પડી. હું મારી પત્ની પાસે ગયો. કૃશ અતી જતી પત્નીના સામું બેઠેને આંખ બીની ચઇ ગઇ. 'આ બાબો દુધ માટે કઠિયા કરે છે,' મારી પત્નીએ ફરિયાદ કરી. ત્રણ વર્ષનું બાળક દુધ ન માગે તો શું માગેડું... પણ હું તેને દુધ ક્યાંથી પાઉં? એક બાજુ કૃષ્ણમાં પીડાતી પત્ની...જેની કશી કાળજી હું નથી લઇ શકતો. ખીજી બાજુ ત્રણ બાળકો અને ઉપર આ બીસતી કારખાંસી ગરીબાઇ.

પથારીમાં પડેલી પત્નીને સરખી સુવાડી, બાબાને મારી પાસે લઈ આવ્યો.

'બેટા, તારે દુધ પીવું છે ને?'

બાબાએ ફસફસાતાં ડોકું હલાવ્યું. 'હા...તો પછી તેને માટે પૈસા બેઠ્યાં ને?' તેમાં પણ તેણે સંમતિ આપી. 'માટે હું વાર્તા લખી નાખું' તે પછી તને દુધ મળશે હો! ' બાબાને થોડીઆમાં નાખીને થોડી તાજુતાં મેં વાર્તા આપી રાખી.

દિવાળીની ખરીદી માટે એક સુખી કુટુંબ બજારમાં ગયે છે. હેઠરાંઓ ખૂબ ફટાકડાં અને સારાં સારાં કપડાં ખરીદે છે.

'બાબા, મને પેંડું રમકડું અપાવો ને!' મારી વાર્તાનું બાળક પાત્ર તેના બાપને કહે છે.

'ના બેટા! આપણાથી એટલું મોંઘું ન ખરીદાય.'

અરે! મેં આ શું કહ્યું? જે કુટુંબ સુખી હોય તેના બાપ ખરીદવાની ના પાડે? આ તો મારા જ જીવનનું પ્રતિબિંબ આવ્યું. આ હું શું લખું છું? અને પણ ન સમજાયું. ત્યાં તો ભરત રડતો રડતો મારી પાસે આવ્યો.

હું આ બધાંથી કંટાળી ગયો હતો—મેં ભરતને એક લપડાક ચોડી દીધી અને કહ્યું: 'રહે છ માનો...' પણ માર પડવાથી તે તો બમણો રડવા લાગ્યો. અને બીરથો:

'મારતર સાહેબ બહુવા આવવાની ના પાડે છે.'

મારો ગુસ્સો ઝોર વધ્યો. મેં વધુ ઉગ્ર થઈને પૂછ્યું: 'ના પાડે છે? સા માટે ના પાડે છે? કંઈ નિરાશ મારતરના બાપની નથી.'

ભરતે રડતા અવાજે જવાબ આપ્યો:-

'એ...મને કહે છે કે તું મે મહિનાથી ફી નથી લાવ્યો એટલે...તને હું અંદર આવવા નહીં દઉં!'

ગુસ્સો જોખળો ગયો. મારતરની 'ધરની નિરાશ થોડી જ હતી કે મારા લાજુવા છે? ને હું જવાબ પૂછ્યું શું? આપું? ભરતને આત્માસન આપવા મેં લાડથી કહ્યું: 'જાઓ બેટા, મારતરને કહેલે કે મારા બાપુજીએ કહ્યું છે કે તેઓ પંદર દિવસમાં જરૂર ફી ભરી જશે.'

ભરત આનંદમાં આવી થોડી ગયો.

મેં મારી વાર્તા આગળ ચલાવવા હાથમાં પેન લીધી.

'...એ સુખી કુટુંબ એક રેસ્ટોરાંની અંદર ઢીંગર લેવા બેસી હતું. બાપ દરેકને પૂછીને તેને લાવતી વસ્તુઓ મગાવતો હતો...અંદર રહેતો જતો રહી હતો...'

'દિવાળી ફિર આ ગયો મજાની—'

‘આપુણું! ધરમા થઈ કે લોટ કંઈ નથી રસોઈ
શુ કરું?’ મંચુની આખમા નિરાશા હતી

દિવસે દિવસે પત્ની બ્યારે મોત તરફ ધકેલાઈ
રહી હતી ત્યારે મારે વાતોનું સજ્જન કરીને તેની
દવા લાવવાની હતી, આખાને દૂધ આપવાનું હતું,
ભરતની ફી ભરવાની હતી અને ઉપરાંત મંચુની
આ મૂંઝવણું!

પુરસ્કાર માત્ર રૂ. ૧૫ પણ તેના હિપર કેટલા
મદાર!

ધરમા થોડાકથા વાસણુ હતા તે વેચીને દવા
નિગેરે લાવવાનો વિચાર કયો ફૂ અને મંચુ વાસણુ
તાવતા હતા

‘આપુણું! આ તપેતું નહીં વેચશો, પત્ની ફૂ
હાળ શેમા મ્હીશ!’ મંચુએ કાકલૂની બર્ખા અવાજે
પૂછ્યું

તેને વાસણુ હોડવા ગમતા નહોતા

મારી પત્નીએ સાબણુ ક્ષીપું અવાજે મને
બોલાવે

‘હ્યો, આ મગજસૂત’ ફૂ એકદમ અચકાઈ ગયો

‘મારા જીવતા છતાં તું મને મરેનો હવે છે?’
મે ગુસ્સામા કહ્યું

‘ના ના એવું ન બોલો’ એકથી વધુ વાક્ય
તે બોલી શકતી નહોતી તેને ઉધરસ આવી. કમળો
રાક્ષસ તેને ગમી રહ્યો હતો અને ફૂ નાહનાજ થઈને
તે જોષ વધી હતો કારણ પૈસા નહોતા ફૂ તેને
ફેરી રીતે મોત તરફ જતી અટકાવું?

ઉધરસ અટકી અને તેણે ફેરી બોનવાનું શરૂ કર્યું

‘ફૂ તો હવે થોડા દિવસની મહેમાન છું’
બોલે ફૂ મોનના ઓળા બિનરતા જોઈ રહ્યો ‘પછી
આ મગજસૂત નકામું જ થવાનું છે તો અત્યારે જ
વેચીને ઘા મારે ઉપયોગમા ન મેડું ત્યાં તો ત્યાં

તો તમારી વાતો પણ પ્રગટ થશે ને’ આટલું
બોલતા તે યાત્રી ગઈ

કપારેક આવતી ટપાલના ‘સામાર પરત’ શબ્દો
અને પત્નીની ઝડપથી કથળતી તબિયત જીવનમા
નૈરાશ્ય અને ગમગીનીના રંગોને ઘાટા કરતા જતા
હતા વળી આજ સવારથી જ તબિયતમા કોઈ સારા
ચિહ્નો દેખાતા નહોતા

નિશાલેથી છોકરાઓને પાછા બોલાવી લીધા

‘ભરત’ બેટા ડાહ્યો થઈને રહેજે હો! તારા
આપુણને પણવતો નહીં’ ભરતને માથે હાથ ફેરવતા
તેણે કહ્યું

અને મંચુ, તું તારા આપુણને જમવામા ગોળ
આપનાનું ભૂલતી નહીં, તું જાણે છે ને, તેમને ગોળ
બાંધે છે’

મંચુ કહેતી‘તી ‘પણુ બા ધરમા ગોળ’

‘મેળા’ ત્યાં જ મુઠિયુની કસોટી છે’

‘બા આપુણ મને દૂધ નથી આપતા’ ખારચુની
પાછળ રિસાઈને બેસેના બાબુની આ ફરિયાદ હતી

*

તે દિવસે યત્રીના અધકાર સાથે મારા ધરમા
પણુ અધકાર જવાઈ ગયો મારી પત્ની મઈ

‘નહીં! મારે દૂધ નથી જોઈતું’ મને બા આપો’

આ હતી બાનાની ચીસ પત્નીને સ્મશાનમા
પહોંચાડી આબ્યા પછી પણ બાનાએ રડવાનું ચાલુ જ
રાખ્યું હતું.

મંચુ અને ભરત બંને સમજાવી રહ્યા હતા
આજે જ મને મમજણ કે છોકરાઓ મારા કરતા
જહાઠુર હતા ફૂ દુખમા ભાગી પડ્યો ત્યારે તેઓએ
ટટાર રહીને મને પ્રેર્યો

જો ફૂ આ વાતો મોકલું તો જરૂર હપામ પણ
આજે તો જીવનની વાતો જ પૂરી થઈ છે

સમય પુરુષનું સૌથી પહેલું લક્ષણ તે આ

તે જોએ પોતાને કશા પણ કામમા આવનારા નથી તેઓને પણ આદર કરે છે.

—વિલિયમ શ્વપન દેવ

જોવાયેલું પાનું

ભુવેન્દ્ર ત્રિવેદી

નીતિન ઝવેરીડું નામ છેતા પાંચેક વર્ષથી શુજરાતી સાહિત્યના સામયિકોમાં ઠીક ઠીક ચમકવા માંડ્યું હતું. એમના 'જીવનનાં ઝેર ને અમૃત', 'આચારતા' ને 'ગોસમના રંગ' નામના ત્રણ નવલિકા-સંગ્રહો પ્રસિદ્ધિ પામ્યા પછી લેખકની ગણના લખ્યપ્રતિષ્ઠ લેખક તરીકે થવા માંડી હતી. અને એમની એ નવલિકાઓ વાંચીને સૌને એમ થતું કે એમની કલમ આજની જેલીના માર્ગને અજવાળશે!

એક મોડી રાતે લેખકના મનમાં વાર્તાના પ્લોટ ઘોળાયો, અને ન છૂટકે એમને એ વાર્તા લખવા બેસી જતું પડ્યું. એક પાનું, બે પાનાં, ત્રણ પાનાં, પાંચ ને છ પાનાં સુધી એમણે તો બસ લખ્યા જ ક્યું.

વાર્તા તો લખાઇ ગઇ. છએ પાનાં લઈને એમણે આરામ ખુરશી પર નિરાતે બેઠી ફરીવાર વાંચી લેયાં. અને તરત જ હાથની થપટી વગાડતા તે બોલી ઊઠ્યા:

‘વાહ! આડું નામ વાર્તા! સરસ્વતીની કૃપા તે આડું નામ! જીવનની છબી કેવી બિલાઈ ગઇ! પ્રસંગોની સુરેખ સંચોજના ને એમાંથી એક રજારણ બાઈની જિંદગીમાં કેવો પલટો આવે છે? વાહ રે વાહ!’ એમણે મૂઝમાં ને મૂઝમાં એ જ વાર્તા ફરીવાર વાંચી. અને ટેબલ પર એ વાર્તાના છએ પાનાં મૂકી એક અકલાતુત કાર્ય થઈ ગયાનો સતોષ પામી પથારીમાં આડા પડ્યા.

વાર્તાએ લેખકના મગજમાં જખડું કામણ ક્યું હતું. નીતિનભાઈ પથારીમાં પડ્યા ફેરવે પણ ઉઘ ન આવે. અને એમની વિચારમોળાના મણકા ફરવા શરૂ થઇ ગયા.

‘કેવી મનની વાર્તા, હે? એમાં કંઈ

શબ્દો ગોઠવાયા છે! એની રમૂઆત! એની છટા! એનો અંત! અને પાડું બધું જ જીવંત, કલામય ને ચોટદાર. વાંચક એને વાંચશે ને છાતીએ લગાવશે. તંત્રી એને ફરફટ-કલાસ ગેટઅપમાં ગોઠવશે.’

નીતિનના મગજમાં વિચારોની પવનચઢી આમ રાત આખી ફરતી જ રહી. સૂર્યોદય થયો.

પંખીઓએ કલરવ કર્યો ને નીતિનભાઈ બગી ઊઠ્યા.

‘અરે, ઉઠ ઉઠ સરતા, આજ એકઠી ચા નહિ પણ સાથે સાટા પણ ભેઇશે, હો!’

‘હો, આજે કંઈ ઊડતાવેંત આટલો બધો આનંદ!’ સરલા પથારીમાંથી ઊડતાં બોલી.

‘અરે! એ તો તું મારી વાર્તા વાંચીય ત્યારે તને ખબર પડશે. ચાલ, ચાલ ઉઠ ને જલદી ચા બનાવ.’

‘હો, ફૂલવાળી તો હજુ આવી નથી!’ સરલા ઘડિયાળ સાચું જોઈ વિચારમાં પડી ગઇ. ‘આજે કેમ મોડું થયું હશે?’

‘શું? મેં તને હજાર વાર કહ્યું કે તું એને રજા આપી દે! નથી ભેઇતું આપણે એવું ફૂલ. નાહકના ઉરાન તો આપણે થવાડું!’

સરલા બોલી: ‘હમણાં આવશે. રાજ તો નિયમિત આવે છે પણ આજે કંઈ હશે એટલે જ. નહિ તો જરાય મોડું ન કરે.’

‘પણ એને ખબર છે કે આપણે અહીં ચા વિનાના ટળવળીએ છીએ!’

‘ખબર તો બધી ય હોય પણ એ ય બિચારા શું કરે? જરીબ માણસોને કંઈ ને કંઈ ઉપાધિઓ હોય. આપણને એની શી ખબર પડે!’

‘બસ, તું તારે હંપરાણું લીધા કર!’

‘પણ તમારી વાર્તાની વાત તો કરો!’
હૃદયની ભાંગાડને ભૂલાવી દેવા સરલાએ બીજી વાર્તાનો મમરો મૂકી લેયો.

‘વાતો! ઓહોહો!’ પાછો જેલમાં આવી જઈ નીતિન બોલ્યો; ‘એ તો તું વાંચીશ ત્યારે જ એની મજા આવશે.’

‘એ તો વાંચશું તો ખરાં જ ને! પણ એની ‘થીમ’ શું છે એ તો કહો?’

‘થીમ’! જો આમ છે ‘હીચકા’ પર જેલમાં નીતિને કહ્યું:

‘જિંદગીને પ્રફુલ્લિત કરે એવી.’

‘એ તો જાણે સમજાયા! પછી?’ સરલા બોલી.

‘એમાં આજના છત્રનૂની વિપત્તિઓ રજુ કરીને એક દુઃખી બાઈને સ્વર્ગના સુખની ભાગીદાર બનાવી છે, ભાગીદાર! તદ્દન નવો જ શબ્દ ચીંધતું એમાં એક પાત્ર છે. એ પાત્રને મેં જે રીતે ગોઠવ્યું છે એને વાંચતા જ તું બોલી ઉઠીશ, વાહ રે, વાર્તાના કસમી!’ કહી નીતિન વાર્તા દેવા બળે પગથિયાં ઠેકતો ઢાઢરો ચડી ગયો.

નીતિન ટેબલ પર પડેલાં એની વાર્તાનાં પાનાંને હાથમાં લે છે. પણ જ્યાં એ પાનાં પર લખેલો નંબર લખે છે ને એના મગજમાં વીજળીનો એક ભેરહાર આંચકો લાગ્યો ન હોય એમ એ ધરધરી ઉઠે છે. પાનાં પરનો નંબર વાંચીને એ બેખાકળો થઈ જાય છે. એનું મન ચકાવે ચઢે છે. અને જાણે સર્વસ્વ બૂંટવાઈ ગયું હોય એમ એ ડીઝેલ્ડ બની પલંગ પર બેસી જાય છે.

એણે લખેલી વાર્તાનું પહેલું પાનું જ ત્યાં ન હતું. એ આખો ચોરડો ફેંદી વળે છે. અગામી પરની બધી જ વસ્તુઓને ઉલટ-સુલટ કરી નાખે છે. પણ કયાંય વાર્તાની ચડ્યાતનું પાનું મળતું નથી. એ તો ધડધડક

કરતો નીચે ઊતરી સરલાને પૂછે છે. ‘સરલા, ઓ, સરલા! તેં આડું પાનું બેયું?’

અચાનક આવી પડના આવા અરસિક પ્રશ્નને સાંસળી સરલા ધડીભર વિચારમાં પડી ગઈ. ‘શેનું પાનું ને શેની વાત?’

‘અરે! પણ મેં લખેલી વાર્તાનું સ્તો!’

‘તે ત્યાં જ પડ્યું હશે. બીજે કયાં હોય!’

‘સરલા! મજાકની વાત નથી. આખો ચોરડો ને અગામી બંને ભેંઈ વચ્ચે પથ્રુ એ તો કયાંય નથી. ભારે થઈ મરતા! છવનની મૂકી જેવી વસ્તુ આમ ઊડી જાય એ તો ગજબ જ ને!’

‘હવે ફરી લખાશે બીજું’ શું એમાં તે?’ જાણે કંઈ જ બ-યું નથી એવો બાવ કરી સરલા બોલી. ‘તમે ઉત્સાહ લેખક છો ને!’

‘સરલા, આ કાંઈ તારી રોટલી વણવાની નથી! તે બળી ગઈ એટલે બીજી ચોટવી દેવાય!’

‘પણ એમાં આટલા બધા શુદ્ધે કાં થાય! મળશે. ઘરમાં નહિ હોય તો ફળિયામાં ઊડી ગયું હશે.’

નીતિન ખડાવશે બની ફળિયામાં ગયો. ફળિયામાં કેટલાંક બાળકો રમતાં હતાં એમની પાસે જઈ નીતિને પૂછ્યું: ‘છોકરાઓ! બહી’ તમે કોઈ કામળ લેયો?’

‘કામળ?’ એક છોકરાએ પોતાની બીલું આંખ કરી નીતિન સામે ભેંઈ કહ્યું: ‘શેનો કામળ?’ ત્યાં વળી એક છોકરાએ કામળની ચકલી ઉડાડી. બીજાએ હોડી બનાવેલી પણ એ તો રૂચ્યો થઈ એ છોકરાના પગ પાસે જ પડેલી. બીજા એક છોકરાએ નીતિનને પેટી કામળની ચકલી ઉડાવના કહ્યું. ‘આ રજા કામળો! કેવી સરસ ચકલી બની છે એમાંથી. ભેંઈ તમે?’ ને એને દરરર કરતી ઉડાડી મૂકી.

છોકરાઓની માવ નિસ્પૃહતા ભેંઈ નીતિન ખડખડાટ હાંપી પડ્યો. ‘એ ને મસ્તગમની

ટાળી! પડી છે કંઈક! જોલતો એ પાછો ઘરમાં આવ્યો ને લમણે હાથ મૂકી હીચકા પર બેઠો.

ચોરીવારમાં દૂધવાળી આવી. એના મુખ પર કરુણતા છવાયેલી. અનિચ્છાએ દૂધ આપવા આવતું પડ્યું હોય એમ એણે તો દૂધનું બોધરણું જોટલા પર મૂક્યું. દૂધ આપતાં આપતાં એની આંખમાંથી આંસુઓ ઢલવાં માંડ્યાં. ને એ ધૂરકે ધૂરકે ત્યાં જ રહી પડી.

સરલા દૂધવાળી બાઈને અચાનક રહતી જોઈ નવાઈ પામી ગઈ. પૂછ્યું: 'જેન, મોડું ભલે થયું. પણ કહે તો ખરી કે તું શું કામ રહે છે?' કહી દૂધવાળીને નિરાતે બેસાડી ને નીતિનને પણ બોલાવ્યો.

'લુઓ તો! બિચારીને કંઈક થયું લાગે છે.'

'જેન!' દૂધવાળીએ સાડીના પાલવથી આંસુ લૂંછતા કહ્યું: 'ગઈ કાલ માંજનો મારો દીકરો પાછો આવ્યો નથી. કુળિયાવાળા કહે છે: એને જરૂર આવો ઉપાડી ગયો હશે.' જોલી એ પાછી ચોધાર રહવા લાગી: 'સરલા-જેન, મારો રતન જેવો એ દીકરો ક્યારે પાછો ફરશે? એને કોઈ નહિ લાવી આપે? સરલાજેન! શું એ હવે કદી નહિ મળે? એના માટે તો હું આ બધું વેડી રહી છું હવે મારે જીવનું શું શા ખપતું?'

'સરલા! આ જેલું તેલું હું ખન કહેવાય.' આવેશમાં આવી જઈ નીતિન બોલ્યો: 'આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે સરલા,' અટકી જઈ ધીમે અવાજે નીતિને સરલાને વાત કરી. 'મેં ગઈ કાલે રાત્રે લખેલી વાર્તામાં આમ જ

બને છે. એમાં દુઃખિયારી માની વાત આવે છે. દળણું દળીદળીને એકનાએક છોકરાને પાળીપોળીને તૈયાર કરે છે. કાયા તો સાવ સાંકીકડી પણ ચાર વાગે જોડીને લોકોને ઘેર દળણું દળે, વાસણ માંજે, વજન ઉપાડે. અને એક દિવસ અચાનક એનો જીવનદીપક ચમો ફીકરો મૂમ થઈ બળે છે.' 'સરલા!' નીતિન એકદમ જિભો થઈ કાટની બાંયોમાં હાથ નાખતા બોલી ઉઠ્યો:

'સરલા! ભલે મારી વાર્તાનું પાતું જોવાઈ ગયું. પણ આ બિચારી બાઈના તો ફીકરો જોવાઈ ગયો છે. અહીં જિંદગીની ઉવા પ્રગટી અચાનક અસ્ત પામી રહી છે. સરલા! નાખ મારી વાર્તાને ચૂલામાં. મારે એ ફીકરાને ગોળી લાવવો જ પડશે!'

ચોરી વાર પહેલાં પોતાની વાર્તાનું પાતું શુભ થઈ જતાં બંને સર્વનાશ થઈ ગયો હોય એમ દીધોપાંધો થઈ ગયેલા નીતિન વાર્તાનું અસ્તિત્વ પણ વિચારી જઈ દૂધવાળી સાથે ચાલી નીકળ્યો.

સરલાએ સાદ પાડી કહ્યું:

'પણ આ તો પીતા બઓ! આટલી ઉતાવળ શી?'

નીતિને જતાં જતાં પાછળ ફરી કહ્યું: 'સરલા! આનું તો થઈ રહેશે પણ મોડું થઈ બળ તો જોવાયેલી જિંદગીનું પાતું પછી જ કહું નથી.'

દૂધવાળીની આંખોમાં આભારનાં આંસુ ટપક્યાં. સરલાએ સાડીના ઉડાથી પોતાની આંખો લૂછી. અને નીતિન ડેલીની બહાર નીકળી ગયો.

મરખ લોકો હંમેશા પ્રથમ પુરૂષમાં વાત કરે છે: 'મારું કહેવું એ છે કે...' હવેના મજબૂતો સદાય ત્રીજા પુરૂષમાં જ વાત ચલાવે છે: 'તે લોકોનું કહેવું એવું છે...'

અને, અકલમત્ત વ્યક્તિઓ સર્વદા બીજા પુરૂષમાં જ વાત ચૂકે છે: 'આપ એવું કહો છો કે...'

મલક દલન

સુદર્શનનો સમુદ્ધાર

અ. પતુભાઈ બટ્ટ

સમય : ઇસ્વીસનની બીજી સદી.

સ્થળ : ગિરિનગર.

[મહાક્ષત્રપ ચટ્ટન જિભાર પકયા છે. પરિચરો આરે બાજુ બેઠા છે. ચટ્ટનરાજ ચિંતિત છે.]

અમાત્ય : પરિચર! ફત્તે દોડાવો. જુઓ ક્ષત્રપરાજ રુદ્રદામા કેમ આવ્યા નથી? વૌધેયો પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યાંથી સંપ્રાપ્ત થયેલા પરિશ્રમનો ઉદ્ધાર કરે છે કે રગમાં બેઠા છે? અહીં મહાક્ષત્રપ તેમના નામની માગા જવે છે તે કુમાર કેમ મોડા પકયા?

પરિચર : ભગવન! કુમાર હસ્તિશાળામાં ગયા છે. તેઓ પછુ ચિતિત તો છે જ. હમણાં જ આવુ છું કહીને ગયા છે. કાણુ જાણે ત્યાં શું થયુ હશે?

અમાત્ય : શુ થવાનું હતું? મહાક્ષત્રપે તો તેમના સુપુત્ર ક્ષત્રપ જયદામાનું અવસાન થયા બાદ રુદ્રદામાને જ રાજ્ય આપવાનું નક્કી કરેલું છે. પણ, હા! કુમાર રુદ્રદામા અહીંની સંસ્કૃતિના પરમમક્ત છે તે મહાક્ષત્રપને તથી રુચનું.

ચટ્ટન : (અધીભાનમાં) કુમાર, બેઠા, રુદ્ર કયાં ગયો? તારો અહીંનો સંસ્કૃતિપ્રેમ કું સમજી શક્યો છુ. અને તો શક અને ભારતીય બનને સંસ્કૃતિના સંધર્ષમાં...હતા...હા. પણ તુ...તને શંકે તેમ કરજે.

(રુદ્રદામા મારતે ઘોડે આવી પહોંચે છે)

રુદ્રદામા : પ્રણામ! હાલજી, હવે કેમ છે? હું મોડો પકીશ એમ માનતો હતો મન તો સ્વચ્છ છે ને અમાત્ય!

અમાત્ય : હમણાં જ આપને શોધવા પરિચર મોકલ્યા. રુદ્રદામા : કેમ! શું કું અહીં આવતાં લગતો? તો એમ લાગ્યું?

અમાત્ય : કદાચ! મહાક્ષત્રપની રાષ્ટ્રનીતિ તમને પસંદ નથી ને તેથી...

રુદ્રદામા : તેથી શું? અમાત્ય! હાલજી ને આવતાં કરે તે મારે સિરોમાન્ય જ હોય. રુદ્રદામા બાજુ

તેમજ આંતરિક બંને કુદ કરી ઘડે છે. ને બંને પર વિજય મેળવવા રેવાયેલો છે.

ચટ્ટન : બેઠા, રુદ્ર...

રુદ્રદામા : (પાસે જઈ) હાલજી, આપ કશો... આપ કહેશે તે મને સિરોમાન્ય. રુદ્ર આપની આજ્ઞા કદી નહિ ભોળે.

ચટ્ટન : ના...ના, એમ નહિ. તારા ભારતીય સંસ્કૃતિના; ભારતીય ભાવના, જીવનના સાચા પ્રેમથી હું પ્રભાવિત થયેલો છુ. એથી તારા વિચારો સાથે હવે સહમત પણુ છું. શકેએ ભારતની ભૂમિમાં રહેલું હોય તો ભારતીય રીતે જ રહેવું જોઈએ બેઠા, હવે હું તો આવ્યો તારે હાથે આ સંસ્કૃતિ-સમન્વયનો વિજય પવન શોપાઓ એ શુભાશિષ. અમાત્ય! રુદ્રને મહાક્ષત્રપપદ સોંપવાની ઘોષણા કરાવો.

રુદ્રદામા : અને ઘોષણામાં કહો કે કુમાર રુદ્રદામા તેમની પ્રજાને અમથ આપે છે. હવેથી રાજ્યનો બધો જ વ્યવહાર સંસ્કૃતભાષામાં જ થશે.

[ઘોષણા, દુર્દેશિ, નીમત શરણાધીના અવાજ]

★

અમાત્ય : પ્રભુ! આપના શૌર્ય અને વીર્યથી મરુ, શ્વમ, આકર, અવન્તી બધા જ પ્રભાવિત છે. ધૌધેયોને આપે નમાવ્યા ત્યારથી પ્રજાને આપના પ્રત્યેના આદર અનેકગણો વધી ગયો છે. તેમાંય નવારે તમારા અલિપ્ત સમયે હરૂણેભણ કરાવી કે હવેથી રાજ્યનો વ્યવહાર સંસ્કૃત ભાષામાં જ થશે ત્યારથી તો તમને લોકો દેવ જેવા માનવા લાગ્યા છે.

રુદ્રદામા : અમાત્ય! શું આ ભાવાની મધુરતા છે! અને ઝોજસુ તેમજ અર્ધધનતા તો અદ્ભુત છે. પરંતુ ન્યાં સંધી હું સાચા-અર્ધમાં પ્રજાનું દિલ ન કરી શકું, સાચો ઘરન કે રામ ન બની શકું ત્યાં મુઠ્ઠી બંધી પ્રસંસા અને દુઃપકર જ થશે. હજી એ જનના માટે તો કહ્યું જ શું છે?

અમારું કેમ લખવું? આપે તો સાતઠ્ઠિને બે વારે જણાવો. બીજા ક્યા રાજમાં એના જેવું મુજબ છે? એ તો સાડુ છે કે સગા થતો હતો નહિ તો શું તેને તમે જણાવો, જવા દેત? કુદરતમાં : એ બધું તો રાજ્ય વિસ્તારના લોભના કારણે. આ બધી કુદરતે પરાજિત કરાણે આરા કામચલુ રાગને ને ક્યારેય આસ્થાદી શકતો નથી. એટલું જ નહિ પણ સત્સમાગમ પણ કરી શકતો નથી. અમારું : આપે આપના આ પરાક્રમેથી જ મહા-ક્ષત્રપ મિરદ પ્રાપ્ત કર્યું છે તેમ જ આપ કામચલાન પ્રવીણ-દોષ્ટ કુદરતમાં પણ કલાને સંજવ કરી શકો છો. યાદ છે લીધેલાની શરત બોધને સહસ્રા આપના મુખમાંથી કામ્ય સરેવું? કુદરતમાં : હા. પણ તેવું હું મારી દૈનંદિનમાં અવતરણ કરી શક્યો નહિ. પણ હાં... આ વર્ષા-મગ્નના મોથો દિવસ છે ને! કેમ આકાશ નિરભ દેખાય છે! ના, ના, પેવું સ્વામ્યેત વાદળ દેખાય! અમારું : આલો અંદાજના પર જઈને જોઈએ. અમારું : પ્રભુ! એ વાદળની પાછળ તેના સહચરની હારમાળા છે. શું સ્વામતા જામવા માંડી છે. અત્યારે અંદાજનામાં જઈશું ને વર્ષા થશે તો! કુદરતમાં : વર્ષામાં બીના ચવાનો આનંદ માણ્યો છે અમારું! આહા! આલો આપણે જોઈએ તો ખરા કે ઉંઠી રાજસવારી કેવી નીકળી છે! (ઉપર જાય છે ને વીજળીના કાઠાઓ સાથે વર્ષા વૃદ્ધી પડે છે. વર્ષાના અવાજ, વર્ષાના અવાજ આગુ હોય તે દરમ્યાન) અમારું : પ્રભુ! પેલી વિદુરેખા! આહ! ક્યાંય પડી તો નહિ હોય ને? આપણી અંદાજનામાંથી તેના પ્રકારમાં ગિરિનગર કેવું મનોરમ દેખાય છે! કુદરતમાં : અને પેવું સુદર્શન તળાવ! જાણે! અપ્સરાવું દર્શ્યું! સુદર્શનમાં એમા જ પોતાવું પ્રતિબિંબ જોઈ પોતા ઉપર મુગ્ધ બની જતી હશે ને! અમારું : આ તળાવ કાણે બધાવું હતું! અમારું : લગવનું! આ તળાવ તો ગિરિનગરના પ્રાણ છે. મહારાજાધિરાજ અશ્વત્થામૌરના વખતમાં તેમના રાષ્ટ્રિય વૈશ્યપુષ્પાવેતે આ તળાવ જનતાને

જાહેરાત પાણી મળી શકે તે માટે ખેડાવી સુવર્ણ સિકતા ને પલાસિનીનાં પાણી તેમાં વાળેલાં. પછી તેમના પૌત્ર દેવાનાં પ્રિય પ્રિયદર્શી મહારાજ અશોકે તેમના રાષ્ટ્રિય વ્યવસાય વૃષાકૃ દ્વારા નાળાં, ધાટ, વગેરે બધાનીને સુદર્શન નામ આપેવું. કુદરતમાં : તેવું નામ સુદર્શન સાચું છે. સુદર્શન કેવું સુંદર લાગે છે! ગિરિનગરની આ ચૈલાવલિમાં તે નાનકડું શ્વેત અંદગિંબ, જાણે કે આકાશના અંદરની હરીકાષ ન કરવું દેવ! જનતાની પાટલિપુત્ર જેટલે દૂરથી પણ કાળજી રાખનારા એ મહાનુભાવને પ્રણિપાત કરવાનું મન થાય છે. અમારું : પ્રભુ! આપણે હવે નીચે પ્રાસાદમાં જતા રહીએ આપને ઠંડી લાગી જશે. કુદરતમાં : અમારું! મને તો નહિ પણ આપ વદ છે. તેથી ચાલો જઈએ. જુઓ તો ખરા! સુદર્શન મોડું થવું જાય છે. અમારું : સવાર સુધીમાં તો શરાદ જશે. [ત્યાં દૂરથી અવાજ આવે છે : 'દોડો, દોડો, નાસો, સુવર્ણ સિકતામાં પૂર આપ્યું છે.' 'પલાસિની તો બને કાશ વડાવી ગઈ છે.' '—એ લાઈ! બીલા રહો! મને પકડો.' '—અરે મારાં દેવ! કાઈ ઉગારો, બધું તથાપ છે.' '—મારો લાઈ ક્યાં?' '—મારું બધું તથાપ જાય છે રે' કાઈ પકડો!' '—બચાવો! બચાવો!'] કુદરતમાં : અમારું! આ શું! આટલી વારમાં નદી-ઓમાં પૂર ક્યાથી! દોડો! દોડો! માણસોને દોડાવો! ત્યાં નાખો! લોહને બચાવો! અમારું : પ્રભુ! હું બધી જ બચરથા કરું છું. આપ ના જશો. કુદરતમાં : એમ તે હોય! પહેલી પ્રભ, પછી હું! અમારું, હું જાઉં છું. મારાથી એ ચિત્કારો સાંભળી શકશે નહિ. માણસોને તરત જ મોકલો. હું ત્યાં પહોંચી જઈ છું. [પગથિમાં ઊતરે છે ને દોડતા જાય છે. લોહની જુઓ આગ જ છે બચાવો.]

દુદ્દશામા : (તરવાનો ને હાથેથી પાણી કાપવાનો અવાજ) માડી! આમ! આ બાજુ મારો હાથ પકડો. ને એ પોટકી મને આપો. શેખર! હે આ માણને ત્રાપા પર પહોંચાડ. લિખ્ખુણ! ચાલો આ ત્રાપાને પકડો. દુદ્દસેન! પકડ આ લિખ્ખુણને પહોંચાડ પેલી બાજુ.

એક અવાજ:—મારો દીકરો! પેલો તણાવ! ઝાઈ બચાવો.

(તરતા જવાનો અવાજ)

દુદ્દશામા : સીલાચિની! ચાંત યા, જે તારું બાળક સલામત છે. ચાલ, બહાર નીકળ, ત્રાપા પર બેસી જા! લોકો : ભગવાન તમારું ભયું કરે.

દુદ્દશામા : શેખર! આ બધા લોકોને રાત્રીઘોડારમાંથી અનાજ આપો. ને વસવા માટે મહેબની પાછળ બાજુનો ભાગ ખાસી કરી આપો. હું ત્યાં આવું છું. સુદર્શનમાં પાણી ડેટમે આવ્યું તે જોઈ હમણાં જ પાછો ફરું છું.

દુદ્દશામા : અહા! આ સુદર્શન! તેની પ્રજાલીઓ દેખાતી બધું થઈ ગઈ. પાણી કપાથી આવે છે તે પણ હવે તો ખબર પડતી નથી. પાણી ચત્તાં જાય છે. મારા જેવા-તરવેવાને પણ થાક લાગ્યો છે. અહા પાણી માઝા મૂકતાં જાય છે. હાથ આ ટેકરી પર શેજો રહી જોઈ તો ખરો કે, ડેટલુંક વધે છે. આમેય અમાવાસ્યાની રાત્રિ છે ને આ ભયકર વર્ષો વિદુ-સ્સતાના પ્રકારો કઈક દેખાય છે. જલપ્રવાહને અતિ-રિક પ્રકાર જાણે કે ફેનિસ ચુકટ પહેરી આસને આંખી જવા માગે છે.

[ત્યાં તો દરથી ભયંકર અવાજ આવે છે તે અવાજ તળાવની પાળ ફાટવાનો છે]

અરે! આ શું? તળાવની પાળ ફાટી! લોકોનું શું થશે! આજુબાજુ વસતા આદિવનો, અંત્યલેનું થલેનું શું થશે! જોઈ જો શેખર ત્રાપો લાપ્ત કરતો હોય તો (જમ પાડે છે) શેખર! જો ગેખર! અહીં આવ...આપણે પેલી બાજુ જોઈએ. બીજા બધાને બોલાવ...ત્રાપાઓ ત્યાં લઈ જાય...મને એક

અંગ્રેવો ત્રાપો-આપા!

[ત્રાપા વડે પાણીમાં સરકે છે.]

અમાત્ય : પ્રભુ! સુદર્શન તળાવ ફાટ્યું. મારે આપ ક્યાં હતા? આ સમાચાર મોકલવા દૂત મોકલ્યા તે પાછો આવ્યો. કહ્યું, કે પ્રભુ પ્રાસાદમાં નથી. લોકોનાં ઘર, બાર, દોરઠાંખર બધું તણાઈ જતું હતું. ત્રાપાઓ મોકલ્યા. ઠીક ઠીક સંખ્યામાં મોકલેને બચાવી લીધા છે.

દુદ્દશામા : ઠીક, પણ હવે સુદર્શનમાં પાણી ડેટલુંક આવ્યું છે! પ્રજાલીઓ બધી જ પૂરી થઈ...*

અમાત્ય : ચારસોવીસ હાથ પકોણું ને ૭૫ હાથ ઉડું ગાખડું પડ્યું છે.

દુદ્દશામા : તો અમાત્ય! હવે તેને સમરાવવાનું શું કરીશું?

અમાત્ય : એ તો પ્રગળતોને બોલાવશું તેમની પાસેથી થોડા કર વધારે ઉધરાવી, થોડી ઘણી વેડ લઈ ગાખડું પુરાવી કઈયું. પ્રભુનું તળાવ છે ને પ્રભુએ તેને સમારાવણું છે પછી તો તેમણે જ કરવું જોઈએ ને!

દુદ્દશામા : પ્રભુ શું આપણને કર નથી આપતી? આ માટે આપે છે! આપણે તેમનું અન્ન ખાઈએ છીએ કે નહિ? કર તેઓ રક્ષણ માટે આપે છે. એટલું જ નહિ પણ આવી આકસ્મિક આપત્તિ વખતે રાજાએ પોતે જ બધો ભાર ઉપાડી લેવો જોઈએ. પ્રભુ પાસે આવી સ્થિતિમાં ક્યાંથી પૈસા હોય? ડેટલું બધું તણાઈ ગયું? અમાત્ય! એ કડુણ દશ્ય તો હજી મારી આંખો સમક્ષ તરવરી રહ્યું છે.

અમાત્ય : પૈસા તે રાત્રીઘોડામાંથી આપીએ—પણ વેડ તો લોકો કરશે જ ને! તેમનું જ છે ને...

દુદ્દશામા : તેમનું જ છે એટલે? પ્રભુ આપણી કીન શ્રદ્ધા નથી, કે તેની પાસેથી વેડ લેતાય. પ્રભુની આપત્તિ તે રાજાની પોતાની જ આપત્તિ ગણાય. મારી આજ્ઞા છે જે કોઈપણ પ્રગળન પાસેથી સુદર્શનના ઉદાર માટે વેડ લેવામાં ન આવે તેમજ

કોઈની પરાણે કામ પણ કરાવવામાં ન આવે. અને અમાત્ય! આ કામ કેટલા વખતમાં પૂરું થશે? અમાત્ય : (ખંધુ હસતાં) એ તો થશે, હજી તો તેના કાગળિયાં કરવાનાં છે. પ્રસ્તાવ આવશે, અંદાજ દર્શાશે, ખર્ચની જોગવાઈ કરાશે, પછી રાજમહોર લાગશે એટલે થઈ જશે.

દુદ્દામા : કેટલા વખતમાં?

અમાત્ય : પ્રતિસયિવ અને કમ્પસયિવને પૂછતાં કહે છે કે છ એક માસમાં કામ શરૂ થશે.

દુદ્દામા : હ માસ! અને ત્યારે તો કામ શરૂ થશે, એમ? અમાત્ય ! શું? પ્રજાના જીવન કરતાં, તેમના સુખ કરતાં, તેમની જરૂરિયાત કરતાં આપણા અંદાજો, પ્રસ્તાવો, રાજમહોર વધુ અગત્યના છે? મારી સવિશેષ આજ્ઞા છે કે આવી કોઈપણ પ્રણાલીમાં પડયા વિના સત્તર આ કામ હાથ પર લેવામાં આવે. તેમાં કોઈ પ્રજાજન તરફથી કોઈપણ પ્રકારની મદદ ન જ લેવામાં આવે.

અમાત્ય : ભગવન! આપની આજ્ઞા અનુસાર જ થશે. એટલું જ નહિ પણ હવે તો સુદર્શનને દંતર કરવામાં આવશે. જેથી પૂરની અસર ન થાય.

દુદ્દામા : તો આપણા કાર્યનિષ્ઠ કુલેષપુત્ર સુવિ-રામપદ્મવને આ જવાબદારી સોંપો.

અમાત્ય : એ જ યોગ્ય છે.

■

[લોહો પુનર્નિસવાદના કાર્યમાં પડયા હોય તેવું વાતાવરણ.]

અમાત્ય : પ્રભુ! જુઓ લોહોના પુનર્નિસવાદ શરૂ થઈ ગયા છે. અને લોહો આનંદથી ચોતાનાં રથાન પર પાછાં ફરી રહ્યાં છે.

દુદ્દામા : આજે મારું મન પુષકિત થઈ રહ્યું છે.

અમાત્ય : ચેલા નગરપતિ આવતા લાગે છે.

નગરપતિ : ભગવન! અભિવાદન, અમારા મહાજન ને નગરજનો વતી આપને અભિવાદન કરવા આવ્યો છું. ને એક વિનંતિ પણ કરવા આવ્યો છું.

દુદ્દામા : કહો.

નગરપતિ : સૌ નગરજનો ઈચ્છે છે કે આમની સેવાની સ્થિતિએ આજ ગિરિનગરની તળેટીમાં જ્યાં દેવાનાં પ્રિયદર્શી મહારાજ અજોકનાં ધર્મશાસનો ઉત્પત્તિ કરેલાં છે ત્યાં તેમની નીચે આપની પ્રશસ્તિ અને અમાર ખર્ચે આ સુદર્શનના સમુદ્ધાર નિમિત્તે કોતરણી અમારું આપના પ્રત્યેનું ઋણ અદા કરીએ. અમાત્ય : નગરપતિ! આપનો વિચાર ઉત્તમ છે. બીજી કઈ રીતે આવા સત્કાર્યની પ્રશંસા કરી શકાય? હું એમાં સંમત છું. ભગવન! વિનંતિ સ્વીકારો.

દુદ્દામા : સુદર્શન તળાવ દુર્દર્શન થયું હતું. તેને તેવું થતું પણ મેં જોયું અને આપ સૌની યુગ્મેજ્જ્યાથી વધારે દંતર થતું પણ જોયું. અને એ સપણું મારા અંતરને આનંદ આપી રહ્યું છે. તમારો પ્રસ્તાવ મને આનંદ આપે છે. હું પ્રસ્તાવ સ્વીકારું છું. પણ એ, પ્રશસ્તિ રાખ્ય ચોતાના ખર્ચે લખાવે તો જ. કારણકે સુદર્શનના સમુદ્ધારને લગતું 'સત્કાર્ય' રાખ્ય માથે છે. પ્રજાની પાસે એ અંગે કોઈ પણ ખર્ચ કરાવવા હું મામતો નથી.

નગરપતિ : વાહ પ્રભુ! ધન્ય! આ વત્સલતાએ જ આપને પ્રજાના સાચા પિતા બનાવ્યા છે. ત્યાં રાજવી ઉદારચરિત ને કમ્પનિષ છે ત્યાં પ્રજાને સદાયે આનંદ ને અલ્પ છે. સુદર્શન આપના સદ્ધર્મનું એક પ્રતીક બની રહેશે. અને આપણાં સંતાનો માટે સ્વાર્થજીની એક પ્રેરણા.

દુદ્દામા : ખરું છે નગરપતિ! સુદર્શન તો આપણા અસ્થિતુ સ્વચ્છ દર્પણ બની રહે એ જ મારી મનોકામના છે. આપણાં સંતાનોને શરમાવું ન પડે એવું પ્રતિનિધિ આપી જઈએ તો થે બસ.

અમાત્ય : જ્ય હો મહારાજનો!

સર્વે : મહારાજનો જય! [પડે]

- [આ પ્રસંગ મહાસનપ દુદ્દામાનો છે. તેનું રાખ્ય જીવચરિતમાં હતું. ગિરિનગર મુરાદનું પાટનગર હતું. મુરાદનોજ્ઞાને લેખ ગિરિનગરની તળેટીમાં અજોકના ધર્મશાસનો નીચે જ કોતરેલા છે. તેનો આમાં આમાર લેવામાં આવ્યો છે]

પાન રચી આગળ]

પણ મને તેની ઝાંખી જરૂર થઈ.

બીજા દિવસે મામીએ મને જે ચોટલા ન લઈ દીધા. રીઅન ન નાખી. દોરો નાખીને સીધા અબોડ વાળી દીધી.

‘મામી! મને જે ચોટલા ગમે છે.’ મેં લાડ કરતી હોઈ તેમ કહ્યું.

‘મને જે ચોટલાં લેતાં નથી આવડતું.’ મામી બોલ્યાં. એમનો મીઠો અવાજ મને કડવો ઝેર લાગ્યો.

‘મારીબા કેવું સરસ માથું ઝોળવાં!’ મારાથી સરખામણી થઈ ગઈ.

‘હું માથી નથી.’ શબ્દો સીધા હતા. પણ મામી એ શબ્દો એવી રીતે બોલ્યાં અને મારી સામે કાંઈક એવી રીતે ભેધ રજાં કે હું ડચાઈ ગઈ. એ પછી મામીએ હર્ષાને જે ચોટલા લીધા તે ય હું બોધી નહીં.

મામા બજારમાં ગયા હતા.

મને ઝીડવતી હોય તેમ જે ચોટલા ઊંચા-નીચા કરતી હર્ષાએ મારી રોતી દીંગથી ઉપાડી.

‘મારી છા!’ મેં રડતે રાગે કહ્યું અને હર્ષા પામેથી ડીંગસી પાછી લેવા દામ લખાવ્યો.

‘નહીં આપું!’ કહી હર્ષા મામી ખસે પહોંચવા રસોડાં તરફ દોડી.

હું પાછળ દોડી. હર્ષા નાની હતી. તેની પાસેથી દીંગથી પડાવી લેનાં મને કેટલી વાર? મારામાં ય ઊંડકરવાદ હતો.

‘શું છા?’ મામીએ રસોડામાંથી બહાર નીકળી, હર્ષાને જે પગ વચ્ચે લઈ, મારી સામે ડોળા કાઢતાં પૂછ્યું.

‘મારી દીંગલી!’ મેં રડતે રાગે કહ્યું. મામીના વિદરેલ ડોળાની મને ખીક લાગતી.

‘દીંગલી માથે તારું નામ નથી લખ્યું. હર્ષા પણ એનાથી રમશે.’ મામીની અધિભાંથી કપોટ વરસતો હતો. મામી બોલે મીઠું, પણ ડોળા એવા કાંઠે કે આપણે ડચાઈ જઈએ.

‘મા-રી! દીંગલી!’ મેં રડ માલુ રાખી. બીજી

કાંઈ બોલવાનું સૂઝતું નહોતું.

‘દીંગલીના પેસા તારા બાપે નંધી આપ્યા. હર્ષાના બાપે દીધા છે. ફાલી મિનજ શેની કરે છે?’ આટલું બોલતાં ય મામીએ અવાજની મીઠાશ ન છોડી. પણ ડોળા વધારે કાઢ્યા. તેમનું રૂપ મિહામણ બની ગયું. મામીનું આવું ડરામણું સ્વરૂપ મેં કોઈ દિવસ ભેળું ન હોતું. મામી સાથે હસી હસીને વાતો કરતાં તે આ જ મામી હતો!

હું બી ગઈ. લોકો જૂલથી ડરે તેમ હું મામીનાં એ રૂપથી ડરી ગઈ. મનમાં પ્રાસંગે બેસી ગયો. એક શબ્દ તો ન બોલી શકી, પણ ત્યાંથી આથા જવાનું ય મુશ્કેલ બની ગયું. હું ભણે ધરતી સાથે જડાઈ ગઈ.

હર્ષાને આંગળિયે લઈને મામી ત્યાંથી જતાં રજાં, એ પછી મારા પગમાં કાંઈક ચેતન આવ્યું. કંઈ બોલ્યા વિના હું બેઠકના ઝોરડામાં જતી રહી. ફરો બરાબ આવ્યો હતો. મારી નાનકડી છાતી પર મોટા પથ્થર મૂકીને કોઈ ઉપર ચડી બેઠું હોય તેવું લાગતું હતું. રોડનું, પણ રોડવાનું નહોતું. મનમાં ઊંડે ઊંડે બ્રહ્મ સાંભરી. મામી સાંભરી. શારદા સાંભરી. પણ એ બધાંની યાદને કાબી દેતું મામીનું વિકરાળ રૂપ મારી નજર સામે તરવર્યો કરતું હતું. મૂંઝી મૂંઝી હું બેઠકને ખૂણે લારાઈ રહી. ન બોલું. ન આપું. ન હમ્મ. ન રડું. તદ્દન બાલી થઈ ગઈ. હું એવી દશામાં હતી કે કેટલો સમય ગયો તેવું ય મને જ્ઞાન નહોતું રહ્યું.

હું આવી મૂઠ દશામાં હતી ત્યાં મામા આવ્યા. ઝાસરીમાં હીંચકા પર બેસી, તેમણે જૂસ મારી ‘મંજુ!’

મામાનો અવાજ મેં સાંભળ્યો, પણ કાંઈ બોલી નહીં.

‘મંજુ!’ મામાએ ફરી કહ્યું, ‘જે તો ખરી! હું તારે માટે શું લાવ્યો છું?’

તો ય મેં જવાબ ન દીધો. હતી તેથી પણ ધણ સંકોચાવેને ખૂણમાં જરાઈ ગઈ. મારું ચાલત તો હું બીંતમાં પેસી જત.

‘કયાં ગઈ મંજુ?’ મામાએ પૂછ્યું.

મામી રસોડામાંથી આવ્યાં હોવાં જોઈએ. તેમણે જવાબ દીધો, ‘કયાંક રિસાઈને બેઠી હતો.’ એ જ મીઠો-મધ અવાજ.

‘શું થયું?’ કહેતા મામા બેઠા થઈ સીધા બેઠકમાં આવ્યા. મને હેતવી તેડી લીધી.

મને તેડીને મામા ઝોશરીમાં આવ્યા. મામી અને હવે ત્યાં બેઠાં હતાં. હવાના હાથમાં મારી દીંગણી હતી. માડું મોઢું શિયાંચિયાં થતું હતું.

‘મારી દીકરી!’ મામાએ લાકડી કહ્યું, ‘મનાથી રિસાઈ છો!’

મામાને બાંધી વાત કહી દેવાનું મન હતું. પણ મામી સામે બેઠાં હતાં. અત્યારે એ હસતાં હતા. પણ મને કંઈ એવો ભાસ થયો કે હસતા હસતાં જ મામીએ મને ખેંચી બપોરે ૩૫ બતાવી દીધું હતું. હું ખૂંટી રહી.

‘બા સાંભરી? મારી સાંભરી.’ મામાએ પૂછ્યું.

બા ને મારી બધાં સાંભળ્યાં હતાં, પણ હેમતની મારી હું તેમનાં નામ લઈ શકતી નહોતી હતુમાનજીનું નામ લેતાં ભૂત લાગી જાય, તેમ મામાએ બા-મારીનું નામ લેતાં, મારા મનમાંથી મામીનો ભય ભાગી ગયો.

‘મારી દીંગણી!’ કહીને જુ લીપકાં બરવાં લાગી.

‘દીંગણીને શું થયું?’ મામાએ પૂછ્યું.

‘હવે જરા રમવા લીધી છે.’ મામીએ કહ્યું. સાદ કંઈ નરમ હતો!

‘હવે શું કામ લીધી? એ દીંગણી મંજુની છે.’

‘તો મંજુ ભલે ગળે બાધે!’ મામી બોલ્યાં, ‘હાકરાં-હાકરાં વચ્ચે બેઠા પાડવાનું’ મને પમદ નથી.’ મામીના મીઠા અવાજમાં પહેલા વાર થોડી કડવાશ બગી.

‘તું કંઈ સમજે છે કે નહીં?’ મામાના મોં પર કંટાળો હતો. ‘હવેની મા-તું બાર વાગેની બેઠી છે. અને આની...’ એકાએક એક લાગતાં મોટર અટકે તેમ મામા વાત કરતા અટકી ગયા.

‘હવે!’ મામીએ હજીકે ક્યો, ‘આપી દે એની દીંગણી!’

હવે એ મને દીંગણી આપી દેધી. મા-દીકરી બંને રસોડામાં જતાં રહ્યાં.

મામા તે દિવસે સાંજે મારી સાથે ખૂબ રમ્યા. રમતાં રમતાં મામાએ મને પૂછ્યું, ‘મંજુ! તને લાગ્યું ગયે?’

‘હા’ મેં કહ્યું, ‘બા મને કોલેજમાં લાવવા મોકલવાની હતી.’

‘કાલે નિશાએ જાણી!’

‘હા-હા!’

મેં નિશાએ જાણતું શરૂ કર્યું. નિશાજીમાં થોડી બહેનપણીઓ પણ થઈ. મારી રાત્રી દીંગણી અમરે ઘણી વાતોનો મસાલો પૂરો પાડતી.

*

રવિવારની રજા હતી. મામા આરામખુરશીમાં પડ્યાં પડ્યાં હાથે વાંચતા હતા. મામી હવેનું માથું ઝોળાળતા. હું પણ લપટી હતી.

‘મંજુના માથામાં જ પડી છે!’ મામાએ મામીને પૂછ્યું.

‘કેમ જાણ્યું?’

‘કે કચારનો બેડો છું કે એ માથું ખજવાળ્યાં કરે છે.’

‘હવે નિશાજીમાં બેઠી તેવી છોકરીઓ બેઠી રમતી હશે તો ત્યાંથી જ ઉપાડી લાવી હશે. હવેનું ન ચોટાકે તો સાડું.’ મામી બોલ્યા. મીઠા અવાજ!

‘હવે તો ફીક! પણ મંજુના માથામાં જ હોય તેમાં આપણી શોભા નહીં.’

‘તો-? શું કરવું?’

‘મંજુનું માથું સાફ કરી દેવું.’

‘શિયાળાના દી. ઘરમાં કું એકલી. કામવાળી માંદી. ઘરનાં દરમરમાંથી કું જાણે આવતી નથી. તમારે તો બોલી નાખવું છે!’ અવાજ મીઠો પણ એમાં કંટાળાનો લાવ ખરો.

‘જેમ હવેની સંભળ રખાય છે તેમ મંજુની પણ કાળજી રાખવી’ મામાનો સાદ જરા કડક હતો. બીજાં તો મામાના એવા અવાજથી ડરતાં હું પણ.

‘તમને દર્પાં આંખે આવી છે. હ્યો! એને પૂરી કરો. પછી મંજુને સાવત્રીને બેસી રહેજો.’ કહી મામીએ દર્પાંને હડમેથી. મામાના કડક અવાજની મામી પર કરી અમર નહોતી. એવા અવાજથી એ ઉવડાં વધારે છંછેડામાં લાખતાં હતો.

મામાએ વાત પડતી મૂકી. હું ટચરટચર બેઈ રહી. ખીજે દિવસે મામા અને કહે, ‘મંજુ! તને બોજડ વાળ ગમે?’

મારે માથે લાંબા, મુંવાળા, કાળા, ચળકતા વાળ હતા. અને તેના મોઢ હતા. વાળ કપાવવા કેને ગમે? પણ મામાને નારાજ ન કરવા હું ચૂપ રહી. મામાએ મારા વાળ કપાવી દીધા.

પછી મામા પોતે અને નવડાવવા બેઠા, ત્યાં મામી આવી ચર્ચા અને બોલ્યાં, ‘શરમાતા નથી?’ ‘શું કરું? મંજુ મારી દીકરી છે. છુ એનું ખ્યાન નહીં સાંપ તો એને હું સાચવીશ.’

મામીએ મામાને આઘા ખમેજા. અને નવડાવવા માંડી. મામા બાજુમાં બેઠા હતા. આંખમાં સાણુ ગયો તો પણ હું રહી નહીં, મારે કારણે મામા-મામીનાં મન ઉચક થાય તે અને ગમતુ નહોતું.

આમ દિવસો વીનતા હતા.

ભગવાનને ઘેર ગમેલી બા પાછી આવવાની આશા મેં સાવ છોડી નહોતી. પણ બેનપણીઓ કહેતી, ‘ભગવાનને ઘેર જાય એ પાછું ન આવે. એ તો મરી ગયું કહેવાય. તારી બા મરી ગઈ છે. હવે એ પાછી નહીં આવે.’

આ વાત બારે હતી. પૂછતુ કેને? મામીને પૂછાય નહીં. મામા સાથે આવી વાત કરાય નહીં. માશી આવે તો તેમને પૂછાય. એ જરૂર જવાબ દે. મહિનાઓ થયાં માશી આવ્યાં નહોતાં તેમના કામગીર આવતા. પણ મને કાગળ લખતાં કર્યા આવડતું?

એક દિવસ માશી આવ્યાં. શારદા સાથે હતી. હું રાજ થઈ ગઈ. ‘માશીબા!’ મેં આનંદના આવેશમાં કહ્યું, ‘આજ હું તમારી બેગી સૂઈય, હો!’

‘સૂઈ, હો!’ માશીએ કહ્યું અને પછી પળવાર મારી સામે બેઈ રહેતાં બેઠેલું, ‘તે વાળ કેમ

કપાવ્યા?’

‘માથામાં જ પડી ગઈ’તી, એટલે મામાએ કપાવી દીધા.’ મેં સહજ હાથે કહ્યું.

વાતચીત દરમિયાન મામી હાજર હતાં. માશી કંઈ બોલ્યાં નહીં. મામી સામે જરાક બેધ. મામી નજર ફેરવી ગયાં. માશીએ મારું માથું બેઈ દીધું. જ ને લીધ વીણી કાઢી. મામા પામે કંઈક દવા મગાવીને માથા માથામાં ભરી.

રાત પડી. સુવત્રી એ જ વ્યવસ્થા. એવડિયું ગાદ્યું. માશીને અને પડખે શારદા, જમણે પડખે હું. શારદા તરત ઊંચી ગઈ. હું જમતી પડી હતી.

માશી મારે માથે હાથ ફેરવતાં માંમાં પણ મને જીધ આવતી નહોતી.

‘મંજુ!’ માશી બોલ્યા; ‘ઊંચી જા!’

‘માશીબા! એક વાત પૂછ?’

‘પૂછ.’

‘ભગવાનને ઘેર જાય એ મરી મયું કહેવાય?’

‘હા. તને કેણે કહ્યું?’

‘મારી બેનપણી કહેતી’તી. -તો? શું મારી બા મરી ગઈ છે?’ માશી સાદ બારેખમ હતો.

‘હા, બેટા!’ માશીએ કહ્યું, ‘બેન મરી ગઈ છે.’

‘હવે હું બાને કેઈ દિવસ નહીં જોઉં?’

‘માની ને હું તારી બા છીએ, એમ સમજ.’

‘તમને બા માનુ. તમે બા જેવાં છો, મામીને બા નહીં માનુ.’ મેં સાર સાદ વાત કરી દીધી.

‘એમ ન કહીએ, બેટા!’

‘માશીબા! મને તમારી બેગી રાખોને!’ થોડી વાર મૂંગા રહી મેં કહ્યું.

‘મંજુ! મારા સાસુ-સસરા હવે છે ને ત્થા મુંડી મારાથી તને બેગી ન રખાવ.’ માશીના અવાજમાં લાગ્યારી હતી.

‘પછી મને બેગી રાખશે?’ સવાલ પૂછતા હું પથારીમાં બેઠી થઈ ગઈ.

‘હા! પછી મને રોકનારું કોણ છે?’ કહી માશીએ અને જથથા લઈ લીધી.

મે', માસીની માસલ છાતીમાં મોઢું લપાવી દીધું.
'માસીબા!' મેં પાછું કંઈ વારે પૂછ્યું, 'તમારા સાસુ-સસરા ક્યારે મરશે?'

માસી ઠસી પડ્યાં. મારા માલ પર ફેતની મરીસરી ટપસી મારી. જાણે બા જા! બા રાજી થઈ હોય ને મોટા શરસો બતાવેલા હોય ત્યારે આમ જ ટપસી મારતી માસીબાએ મારા સવાલનો જવાબ ન દીધો.

થોડી વાર હું આખો મીચીને પડી રહ્યો. ઊંઘની સવારી આવી રહી હતી. ઊંઘી જતા પહેલા બારે મહેનતે આખ કિચાડીને મેં માસીબાને પૂછી લીધું, 'તમારા સાસુ-સસરા તો બહુ ધરડાં છે, કા?'

'હા.' માસીએ કહ્યું.

તરત હું પડ્યું ફેરવીને ઊંઘી ગયું.

ત્રણ દિવસ રોકાઈને માસીબા જતા રહ્યા. એ ત્રણ દિવસ મને ત્રણ ખજા જેવા લાગ્યા. આ વખતે મેં માગી માથે જવાની તકરાર ન કરી. માસીબા સાસુ સસરા ધરડા હતા. હું થોડા વખતમા માસી બેગી રહેવા જઈશ. પછી? કેવી મળા!

માસીબા ગયા પછુ મને નવી આશાનો દોર આપતા ગયા.

*

મામીની અને બીક લાગતી હવે હાથોની પચ્ચ બીક લાગતી મામીને એ માગ વિરુદ્ધ કંઈ કહેતી તો મામી મને ધમકાવી નાખતા-મીડે અવાજે પચ્ચ કરડે રૂપે.

વળી મહીનાઓ વીત્યા

બીજી ધણુ હું જૂની ગઈ હતી, પછુ બાને કહી જૂસી નહોતી. તેને રોજ સંભારતી. માસીએ કહ્યું કે બા મરી ગઈ છે, એ પછી તેને મળવાની આશા રાખવી નકામી હતી. છતા અંતર કોઈ અમલકારની વાટ નેચાં કરતું. બીજા અનેક અમલકારો થાય છે; તો શું બા પાછી આવે તેવા અમલકાર ન થાય? કહે છે કે ભગવાન ધારે તે કરી શકે છે. હું ભગવાનને રોજ પ્રાર્થના કરતી.

ભગવાનને એક હું બીજી પ્રાર્થના પચ્ચ કરતી, 'હે, ભગવાન! માસીબાના સાસુ-સસરાને જન્મદી મારી નાખ.'

વખત વીતતા મારા મનમા બા ને માસીની

છબી સેજસેજ થઈને એક સરખી થઈ ગઈ હતી.

હા! હું બાપુને જૂસી ગઈ હતી. મામા એમને કોઈ દી' વાદ ન કરતા. માસી બ્યારે આવે ત્યારે બીજા અનેક વાતો કરતાં, પચ્ચ બાપુને કોઈ દી' જુસીયુ'ય ન સંભારતાં. બાપુ ય કહી કાગળ ન લખતા પોતાની લાકડીને જૂની ગયા હશે?

હું આજ્યા પછી થયે મંદિને અમારા ગામનો મુતાર બાપુનું સંગેતું લઈને મામા પાસે આવ્યો. આવીને સીધા નીચે બેસી ગયો એને મામાના પગ પાસે બાપુનું સંગેતું મૂક્યું.

'ય છે?' મામાએ અમલકારી તોરથી મુતારને પૂછ્યું.

'મગનભાઈએ મોકલ્યું છે.' મુતારે કહ્યું.

'મારા બાપુએ?' હું પૂછ્યા પિતા ન રહી શકી.

'હા-મહુ!' મુતારે કહ્યું, 'તુ દૂબળી કેમ થઈ ગઈ છે?'

'જેની મા મરી જાય એ દૂબળી ન થાય તો બીજું શું થાય?' મામાએ કડવાસથી કહ્યું.

'બાપુએ શું મોકલ્યું છે?' મેં વળી વચ્ચે પૂછી લીધું.

મામાના અવાજ પરથી મને લાગ્યું કે આ રીતે લાંબો વખત વાતચીત થશે તો ઝગડો થઈ જશે.

'જાદરિયુ.' મુતારે કહ્યું.

'હે?' જાદરિયુ મને બહુ બાવતું.

'તારે કાઈ કહેવરાવતું છે?' મુતારે પૂછ્યું.

'બાપુને કે'ને, હું મળમાં છું.'

'સાકું' કહી મુતાર ગયો. જાદરિયાનો કમરો મૂકતો ગયો.

મુતારની પીઠ ફરી કે મામીએ આવી કમરો ઉપાડી લીધો.

પછી મેં એ જાદરિયુ' નેપું નહી. જાદરિયું સાજરે ને આથોઘાય બાપુ ય સાજરે. બંને મળે તેમ નહોતા.

મામીનો ઝીણો ત્રાન વધતો જતો હતો. મને 'બાપુનું' ય ઓછું મળતું. મારા કપડા ગંદા રહેતા. હાં દૂલફટાકિયાં જેવી થઈને ફરતી.

વખત વીતતા હું મૂંગામૂંગા મંતાપ સહન કરતા થોખી ગઈ. મનમાં બળતી. દૂબળી ગઈ. પપ્પુ મનની મેદના કોઈને કહેતી નહી. અંતરમા આગ હતી, પચ્ચ

નેને મોનની રાખથી મારી રાખતી. મામી ક્યારેક મને મીઠી કહેતાં પથ્થુ મને મૂંગા રહેવા સિવાય બીજું કંઈ સજીવું નહીં.

મામી આવતાં ત્યારે તેમને ય હવે હું અંતરની બધી વાતો ન કરતી. મામીનાં સાસુ-સસરાની આવરદા તો મારી પ્રાર્થના પછી વધી જળ્યાતી હતી. મેં મામી પાસે જવાની ય આશા હોયી દીધી. આશા વિના ય છવાય છે ખરું.

છેલ્લે મામી આવ્યાં ત્યારે મામીનું 'મોડું' તેમની સામે પથ્થુ ચડેલું હતું. મામીએ ગંભીર ચર્ચ ગયાં હતાં. મામી કંઈ બોલ્યાં નહોતાં પથ્થુ તેમની આંખનાં મોજી ગયેલ પોપચાંએ મને ઘણું સમજાવી દીધું હતું.

*

એક વાર મામીનાં બહેન મેંમાન ઘયાં. સાથે તેમની બે દીકરીઓ હતી. એક મારાથી મોટી. બીજી મારાથી નાની. ઘણે વર્ગે તેઓ આફ્રિકાથી આવ્યાં હતાં.

મીડિયાં મામી તેમની બહેન સાથે હાલેથી ગપાટા મારતાં. મેંમાનની મોટી દીકરી સાડું ગાતી. તેણે મંજરીનું ગીત ગાયું. સરસ ગાયું.

'મંજરીનું ગીત?' મેં નિખાલસભાવે પૂછ્યું.

'મંજરી નહીં! મંજરી તો તારું નામ. આ તો મંજરીનું ગીત છે.' મામી ખડખડત ક્રમાં. અધરાતે ધુતક બોલતું સાંભળ્યું છે! એણે મામીનું એ હસવું હતું.

મામીની બહેન હતી. તેની બે દીકરીઓ હતી. છેલ્લે દર્પાં પથ્થુ હતી-મારી સામે જમડા કાઢી હતી. દર્પાં હતી તે મને બહુ આકર્ષું લાગ્યું. મેં 'મોડું' 'મગાડ્યું'. પથ્થુ મારા તરફ ટ્રાઇએ પ્લાન આવ્યું નહીં.

દર્પાંની મામીની દીકરી-હંસાએ રમનાં રમનાં મારી રોતી દીંગલી લીધી. હું કંઈ બોલી નહીં. એ મહેમાન હતી. અને હવે હું ટેટલીક વાતો સમજાતી થઈ હતી.

'હંસા!' મામી મેહું મારતા હોય તેમ દાદમાં બોલ્યાં, 'એ દીંગલી મૂકી દે. એ તો અમારી લાડકીની છે. બીજા ટ્રાઇથી એને અડાય નહીં.'

હંસા 'ડયાઇ ગઇ. તેણે રોતી દીંગની હેંડે મૂકી દીધી.

મેં મારી રોતી દીંગલી લોખી નહીં.

એ ત્રણ બહેનો મોજાથી રમતી. હું ટ્રાઇ ખપતી

ન હોઈ તેમ દૂર ફંગોળાઈ ગઈ. પહેલાં આંધું થતું ત્યારે મને રડવું આવતું. હવે હું રીડી થઈ હતી. મન રડવું હતું. પથ્થુ આંખને ખૂણે મેં આંસુ ડોકાવા દીધું નહીં.

રાત પડી. મારી એ જ જીવો પધારીમાં હું પડી. રોજ હું પધારીમાં પડ્યાં બેગી ઊઠી જતી. હા! સપનામાં ક્યારેક બા આવતી, મામી આવતાં. શારદા આવતી. હમણાં હમણાં ક્યારેક બાપુ પથ્થુ આવતા. પથ્થુ ઊંધ તરત આવી જતી.

એ રાતે મને કંઈ ન આવી. મેં આંખો મીંચી, પથ્થુ મનના ઉધામા રમ્યા નહીં, મામી સાંભળી, મામીના સાસુ-સસરા સાંભળ્યાં. છેલ્લે બાપુ સાંભળ્યાં. એ શું કરતાં હશે? હવે હું ટ્રાઇ દી' બાપુ પામે નહીં જઈ? ફરજ કરડાં, પથ્થુ બાપુ લદા હતા. એ મને જુલો ગયા હશે! ના-રે! જુલો કેમ? મને બદરિયું ભાવે છે, એ વાત એમણે કેવી યાદ રાખી! પથ્થુ મામી! મને બદરિયું નેત્રાય ન દીધું. એ બદરિયાનું શું કહું હશે? એ કોણે ખાધું હશે? પડ્યું પડ્યું મગડી તો નહીં ગયું હોય ને?

પધારીમા પડી પડી હું મનના થોડા ધડતી હતી, ત્યાં મેં મામી ને તેમની બહેનને કંઈ વાતો કરતાં માલખ્યાં. મેં કાન સરવા કર્યાં.

'લેડે હંસાને થોડો મગજ દે.' મામી કહેતાં હતાં.

'પધારીમાં મગજ આવતાં? બહેને પૂછ્યું.'

'શું કરું? માથે આ મોસલ જેની બેડી છે ને? એને મૂકીને દર્પાંને કંઈ ખવડાવું તો એ ટપ્પરી જેવી છાકરી મામા-મામા કરતી માડી ભરવા જાય નાહક ઝગડો થાય.'

'આ તો ભારે! પોતાના ધરમાં, પેટની દીકરીને બાનું ખવડાવવું પડે એ કેવો ત્રાસ! તું હરે છે શા માટે? તું ધરની ચુસામડી નથી. માસિક છે.'

'બેન! ધરમાં ઉધાડા કનિયા યાય એ મને ન ગમે, રોજ રાતે દર્પાંને મગજની બે લાડકી ખવડાવી દઈ છું. કનિયાનું મોં કાણું! લે! સાચાં ચીનો મગજ છે. હંસાને દે.'

'હંસા!' બહેને હંસાને હવાથી નેત્ર. એ દર્પાં નહીં એટલે કંઈ, રહેવા દે. હંસા ઊઠી ગઈ છે.'

હંસા મગજની સાદૂરી થઈ ગઈ છે. મગજ ન ખાય ત્યાં સુધી જરે નહીં. પછી સવારે મોડી જોડે!

મગજ! સામાં ઘીને મગજ! ખાંડની કકકડી
ને ઘીની સોડમ! મગજ મને ય લાવતો. પચુ...
પચુ...! મને પાકું જાન થયું કે કું અનાથ હતી.
મારી મા નહોતી. માશી દૂર હતી. મામા મોટે ભાગે
ધરની બહાર રહેતા. મેઘની પાસે મગજ માગવાનો
મારો અધિકાર નહોતો.

કું શાંત પડી રહી. ઊંધ ન આવી.

ખીન્ને દિવસે સવારે મારી મેળે નાડીને કું "શેતી
દીંગલી" સાથે બગીચામાં રમવા જતી રહી. નિશાળે
જવાને વખતે પાછી આવી. મામીએ કંઈ પૂછ્યું
નહીં. મેં કંઈ કહ્યું નહીં. તેમણે મારી ચાળીમાં જે
રોટલી પીરસી દીધી. મેં લૂસપૂછ ખાઈ લીધું. જમીને
તરત દફતર લઈ નિશાળે જતી રહી.

નિશાળમા મને એલા આવતા હતાં. વગેના
પાઠમાં માડું પાન નહોતું. મહેતીછત્રું મારામા પાન
નહોતું. આપું જગત જાણે એકમેક તરફ બેખાન હતું.

એ પછી કું મોટે ભાગે ધરની બહાર રહેતી.
જમવા આવતી. સૂતા આવતી. એ સિવાયનો ધણે
ખરો સમય બગીચા ને નિશાળમા જતો. મામી ને
કું એકબીજાથી દૂર રહેતાં. હાં તદ્દન અગરવા જેવી
થઈ ગઈ હતી. કું બરાબર સમજતી હતી કે કું
અણપપતી હતી, પચુ થાય શું?

મામીની બહેન ને તેની બેબીએ અવશરનવાર
આવતા, જ્યારે આવે ત્યારે મારી મરકરી કરતાં.
'મંજલી' ને મંજરીડું ફારસ થતું. કું ચિડાતી.
પચુ ગીક બતાવું છો રીતે? મારું મન બગડી
ગયું હતું.

માયસત્રું મન બગડે ત્યારે ઊંધ પહેલી બગડે
છે. મારી ઊંધ કુતરા જેવી થઈ ગઈ હતી. પધારીમાં
કું લગભગ જાગતી પડી રહેતી. રોજ બરજીંધમાં
પડી હોવાનો કરતી. પચુ હાં મગજનો લાકુ ખાપ
તેના બચકારા રોજ સાંભળતી. હાંને રાતે લાકુ
ખાવાનું બંધાવું હતું મને બચકારા સાંભળવાનું
બંધાયું થઈ ગયું હતું.

એક રાતે મેં મામા-મામીને કંઈ વચ્ચડ કરનાં
માંલ્યાં. સાધારણ કકક રહેતો મામાનો સાદ
ગળગળો હતો.

'આપણે ફરજ ચૂકીએ છીએ.' મામાએ કહ્યું.

'રેની ફરજ?' મામીનો મોઝ અવાજ બતાવે

દગડી કે તેવો તીખો હતો.

'મંજુને સાચવવાની.'

'મારાથી એને નહીં સચવાય. તથુ વધી
અડી પડી છે. મારા ઘરમાં કું કેદી બની ગઈ છું.
પિયર જવાનું નથી. હવે કું ત્રાસી ગઈ છું.'

'મંજુને અડી કું લેતો આગ્યો હતો. બાપું
ધર મેં હોડાવ્યું.' મામા કાકડી કરતા દગ

'જોડું કયું.' એ જ તીખાઈ.

'જોડું તો પચુ માડું? મારે ખાતર મંજુને
સાચવવી જોઈએ.'

'તમે આવા નકામા જોજ વેંદારતા ફરી અને...

પછી ચગલાવાનું મારે.'

'શું થાય? એ બિચારી ક્યાં જાય?'

'જહામમાં જાય!'

'એની મા મરી ગઈ છે.'

'એની મા મેં નથી મારી. તમે મને મારવા
શા માટે જીભ થયા છો?' મામી તાડકપા, 'તમારી
બાકી રહી છે તે બેન રોજ રોડ મારતી. એ માંડ
દાણુ, ત્યાં વગી તમને ઉધામે ચડ્યો લાગે છે!'

જવાબમાં મામા કંઈ બોલ્યા નહીં. મૂરે-મૂરે
રડવા લાગ્યા. મેં આંખ હિયાડીને જરા જોઈ લીધું.
મામી બચ્ચડ બેઠાં હતાં. મામા રડતા હતા. હાં
ધોરતી હતી.

મામાની દવામણી દરા જોઈ માડું 'ટેપુ' બરાબ
આવ્યું. બા સાંભરી. બાપુ સાંભરી. ગળામાં ઝીલ
સમાતી નહોતી. અંતર શટકાટ થતું હતું. એકા
તાણીને રડવાનું મન થતું હતું. પચુ કું રડી નહીં.
એક ફસડું ય ન હતું. આંખમાંથી એની મેળે આંક
સરવા લાગ્યાં...ટપ, ટપ, ટપ! પચુ મેં જરા ય
અવાજ ન કર્યો.

ખીન્ને દિવસે સવારે કું દીંગલીને બદલે દફતર
જઈ બગીચામાં રમવા જતી રહી. ત્યાંથી સીધી
નિશાળે ગઈ. કકડીને જૂપ લાગી હતી. પાણી પીને
ચલાવી લીધું.

સાંજ પડી. જૂપ સહેવાઈ નહીં. ધેર આવી
દફતર ચૂક્યું.

હાં કહે, 'મંજુ! આખો દિવસ ક્યાં હતી?'

'હાં!'

મામી તાડકપા, 'વગી તે' એને
બોલાવી! કું એને જૂપે ય ન બોલાવું. યાકો એટલે

આપરી એની મેળે. જૂન નહીં છેડે.

નકે બનીને કું રસોડામાં ગઈ. મામીએ એક કાઠી ખીચડી ને અડધો શેટલો આપ્યાં, તે નીચી મુંડીએ ખાઈ લીધાં.

એ પછી નેટલી વાર કું જમવા બેસતી, એટલી વાર નાનમ અનુભવતી. ક્યારેક કોઈ ટંક ન જમું તો મામી કાંઈ પૂછતાં નહીં.

એક વખત તો કું લાગણાટ ત્રણ ટંક ન જમી. બેનપણીનાં શાકભાજી ને પાણીથી સંતોષ માની લીધો. પણ પછી રહેવાનું નહીં. કું ઘેર આવી. મામી ક્યાંક બહાર ગયાં હતાં. હાં એકલી હતી.

‘મામી ક્યાં?’ મેં પૂછ્યું.

‘મને ખબર નથી.’ હાંએ કહ્યું.

થોડી વાર મેં રાહ ભોંઈ પણ મામી આવ્યાં નહીં. મારાથી રહેવાનું નહોતું. કું રસોડામાં પેડી. શેટલો લીધો. ખાવાનું શકે કું, ત્યાં મામીનું વિકરાળ સ્વરૂપ સામે આવીને ઊભું.

‘કું કરે છે?’ મામીએ પૂછ્યું. એમનો મીઠો અવાજ ક્યાંક અતોપ ધઈ ગયો હતો.

કું કાંઈ બોલી નહીં. શેટલાનું બટકું હાથમાં રહી ગયું.

‘ચોરો કરે છે?’

‘જૂન લાગી હતી.’ મેં કહ્યું.

‘કું તારા મામાને?’

‘ન કહેશો, મામી! ન કહેશો!’ કું રડી પડી.

મને મમા હો તેની ખીક નહોતી. મામી મામાને રડાવે તેનો ડર હતો. શેટલાનું બટકું મૂકી કું ઊભી થઈ ગઈ. નીચું ધાસી ધરતી બહાર નીકળી ગઈ. સીધી બગીચામાં સાંજ પડવા આવી હતી, હતાં કું બગીચામાં ગઈ.

બગીચો બહુ સરસ જમ્યા છે. ત્યાં સવારથી શત સુધી બેસીએ તોય કોઈ ખસવાનું ન કહે. ‘કરતાં મારા જેવડી એક હાં હતી અને તેણે દુસ્તમ. બગીચામાં અનેક બેઠબેઠ હતાં.

બગીચાનું પહેલું ખેંચણ હીંચકા ને લપસણિયાં. પણ જેનું મન ભારે છે, જેના પેટમાં જૂન છે, તેને હીંચકામાં મગ નથી આવતી.

બગીચો આપણું સંસારનાં નાનાં રૂપ જેવો છે. ત્યાં ઝાડ છે. વેલ છે. રોપ છે. ફૂલ છે. ફળ છે.

પણ છે. પંખા છે. કહોલ છે. કકળાટ છે. એ બધાના સરવળા-બાલ્યાગીમાંથી બને છે બગીચો.

એક મોટા ઝાડને વેલ ચડી હતી. મામી વેલ કાપતો હતો. મામાએ મારા મામાના વાળ કાપાવી નાખ્યા હતા તેમ! વેલ અને બેનપણી લાગી.

મોટા પાંજરામાં અનેક ભાતનાં પંખા ઉડાડે કરતાં, તેમની વચ્ચે ધોસ ભારખમ બનીને બેઠો હતો. ધોસ અને શાઈ લાગ્યો.

ગિરનાં જંગલ દુનવતો સિંહ નાનકડાં પાંજરામાં આગથી તેમ લટાર મારતો આણું ધૂરકતો હતો. તે મને મામી પાસે ગરીમડે રુદિ બોલના માનુષામાં જેવો લાગ્યો. એના ધૂરકાટમાં મ અને પેલી રાતે સાંભળ્યાં હતાં તેવાં મામાનાં ટૂંકાં સંભળાયાં.

હયુને મન બગીચો આનંદ કરવાનું સાધન હતું. મારે મારે બગીચાની દરેક વસ્તુ જીવતાં સર્ગા જેવી બની ગઈ હતી. બગીચા સાથે મેં ઘરોબો જેવો લીધો હતો.

વાંદરીને કોઈના અધ્યાત્મથી યોદ્ધા કાઢતી ભેડે ત્યારે મને અચૂક મારીયા સાંભરે. હવે મારીયા મ ક્યાં આવતાં!

મેં જ વાંદરી દાંતિયાં કરે ત્યારે મામીમાં ફેરવાઈ જતી.

ઘોડાં હરણાં ને વહેતાં ઝરણાં મારા ઘેસ બની ગયાં હતાં. નાચના મેર કલબલતી મેન મારા મનમાંથી ગમગીની હટાવી દેતાં.

પણ...બગીચાનાં પ્રાણી-પંખાને ખવડાવવાને વખત થતો ત્યારે મારાં મોડામાં પાણી અતી જમું. કુદરતના આ બાગ જેમ રમેવાળને આસરે પડ્યાં હતાં, તેમ કું મામીના પનારે પડી હતી, રમેવાળને તો કોઈ પૂછનારું હતું. મામીને પૂછનારું કોણ? મામા તો પૂછી શકે તેમ નહોતો જ. મારી હવે આવતાં નહોતાં.

મામાની સાવ્યરી કું સમજી ગઈ હતી. ‘સાદીની લાચારી પણ હવે સમજતી હતી. એમના સાસુ-સસરા મરે તેની વાટ ભેરી નકામી હતી. જીવન ખાલીખમ થઈ ગયું હતું. કહે છે કે ખાલી વસ્તુ ખખડે. કું કરી ખખડાટ પણ ન કરતી.

બગીચામાં પેલો ધોસ દુનવતો થતો જતો હતો. મોસાળમાં કું હીંચતી હતી. મને કહેવું? યાપ થું?

કર્ષ નહીં ! ખીજી કંઈ બને ન અતુ બગીચામાં
બધને ખેસાય છે તો ખરું ને ? મને બગીચામાં જતા
કાણુ રોકે તેમ હતું ?

હું ઘર બહાર રહું તથા મમ્મી રાજી રહેતા
મને બગીચો ગમતો મારું ખરું મોસાળ એ
મારાથી જૂનું વેદાંતી નહીં માત્ર અનાજની જ
જૂનું નહીં હેનની પથુ જૂનું બગીચામાં મને રહેવાના
પાત્ર મળવા એટલે તો સતોડ હતો !

આવા તો આર વર્ષે થીત્યા
એક દિવસ મોટા અમત્તર થયો
સવારનો સમય હતો કાંઈ ખાધા પીધા વિના

હું મારું હાંતર લઇને બગીચામાં જવાની તૈયારી
કરતી હતી ત્યાં બાપુ મને મળવા આ-આ મામા
તેમની સાથે બો-આ વિના બહાર જતા રહ્યા મમ્મી
રસોડામાંથી બહાર નીકળ્યા નહીં મેં, પાણી લાવી
બાપુ સામે ધર્ષ

‘મજી ! બાપુએ પૂછ્યું ‘મારી સાથે આવીશ ?’
‘હા,’ મેં કહ્યું

બાપુ મારી સામે જોઈ રહ્યા એમની હેતુબરી
નજર મારા હાડકા પથાગી રહી બાપુ કંઈ બોલ્યા
નહીં હું પથુ થુપ રહી

થોડી વાર શાંતિ પ્રસરી રહી

મજી આલ, બહારમાં જઈ આવીએ ‘બાપુએ
ધણી વારે કહ્યું

‘આનો !’ મેં હાંતર નીચે મૂક્યું

અમે બંને ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા પથુ કોઈએ
અમને પૂછ્યું નહીં કે, ‘તમે કયા જાવ છો ?’

બાપુ મને એક મોટી હોટનમાં લઈ ગયા
હોટેલમાં હું કોઈ દિવસ ગઈ નહોતી જેસા આપવાથી
આવાનું મને તેની મને ખબર નહોતી હોટલના પેસા
કપાથી કાઢે !

‘મજી ! ફ્રાન્સ કેમ પડી ગયું છો ?’ બાપુએ
હોટનમાં બધા પડી પૂછ્યું બાપુના સાદમાં બાનો
રજી કરે કપાથી ? મને બા બો-નની હોય તબુ લાગ્યું
જતા ! દેવાને બદલે હું રહી પડી

‘પેડાં ખાવા છે ? ગાંઠિયા ખાવા છે ? આઈસ
ક્રીમ ખાવો છે ?’ બાપુ મને પૂછવા લાગ્યા

‘ના !’ મેં રક્તી બધ પડાં કહ્યું

‘તા શું ખાવું છે ?’

‘મારે તો મગજ ખાવો છે’ હોટનના ઘડા
પરની બિયોરી કાચની બરછી ચીંધતા મેં કહ્યું
બાપુએ મગજ અપાવી દીધા મેં પેટ બરીને
મગજ ખાધો

ધણી વારે અમે બહારમાંથી પાંખા આ-આ,
તો ય મામી રસોડામાંથી બહાર ન ની-આ
બાપુ રસોડા તરફ ગયા

‘હું મજીને લઈ જઈ ?’ બાપુએ પૂછ્યું

‘તમરી દીકરી છે ?’ મામીએ તોછાડાથી કહ્યું
‘મને શું પછો છો ?’

પગવાર બાપુ નેઈ રહ્યા પડી મારી આગળી
પકડી ઘરની બહાર નીકળ્યા મારી સાથે પથુ
કર્ષ બો-આ નહીં

‘આપણે કયા જઈએ છીએ, બાપુ ?’ મેં પૂછ્યું.

‘ધેર’ બાપુ બોલ્યા

‘મારો સામાન !’

‘નથી લેવો’

હું જોઈ રહી આગળ ન આવી ધ ધી ગઈ
આલ !’ બાપુના અવાજમાં અધીરાઈ હતી

બાપુ !’ મારા અવાજમાં રહેન હતું

‘કેમ ?’

‘મારે બીજો કાંઈ સામાન નથી લેવો મારી
રેતી દીંગરી લઈ આવું ?’

‘જા ! લઈ આવ’

બાપુ બહાર જીભ નહા

હું રોકતી જઈને મારી રેતી દીંગલી લઈ આવી.

બાપુ ને હું પીપડયા

બાપુને ત્યાંથી હું આવી હતી મોદરમાં પાછી
જની હતી ખટારામાં

આવી મામી દના ત્યાં હવે શું હશે ?

ખટારો ધડબડ ધડબડ ચાનતો હતો, તેની
વચ્ચે બાપુએ મને ગો-આ લઈ કહ્યું, ‘મજી તુ ગઈ
તે દીંગરી એ ધરાઈને ધાન ખાધું નથી’

અને બાપુની આંખો આસુથી કીલરાઈ ગઈ

સ્વીન્દ્રનાથનાં રાષ્ટ્રીયગીતા

હત્તરીપ્રસાદ દ્વિવેદી
અનુ. ભૂ. ત્રિ.

સ્વીન્દ્રનાથની પ્રતિમા સર્વાંગી-પ્રતિમા હતી, પણ આખરે તો તેઓ એક કવિ હતા કાવ્યોમા પણ એમનો એક ગેય-કાવ્યો તરફ વિશેષ હતો એમણે ગાવામા જ આનંદને લૂટ્યો સ્વરોના માધ્યમને પગમસત્યનો સાક્ષાત્કાર મ્યો અને આખા ય વિશ્વમા અવિરત વહેતા સંગીતના અનુપમ સૌંદર્યને પથગ એવુ એમણે ભણ્યુ એક પ્રસંગમા એમણે લખ્યુ છે - 'ગાનના સ્વરોના પ્રકાશમા ભણે આટલા વખત પછી સત્યને નિહાળ્યુ ભીતરમા આ શાનની દષ્ટિ સદા ભ્રમત ન રહેવાથી જાણે કે સત્ય તુચ્છ બનીને ધૂળમા મળી જાય છે સ્વરોનું વાહન આપણને પડદાની આડમા સત્યના લોખમા લઈ જાય છે ત્યાં કઈ પગે ચાનીને જઈ શકાતું નથી' પણ આ માર્ગને કાંઈએ નજરે નિહાળ્યો જ નથી' સ્વીન્દ્રનાથનુ આખુ ય સાહિત્ય સંગીતમય છે એમના કાવ્યો ગીતા છે અને એમના ગીતા દક્ષ તાલ ને સ્વરોના વાહક જ નથી પણ એ તો અર્થગાભીર્ષ ને સ્વદમધુરથી સભર છે મૂળ તો એમના કાવ્યોમા જે પ્રકારનો સંગીતરસ હવકાયો છે એ જ રીતે એમના ગીતામા એનાથી પણ વધારે ઊંચુ કાવ્યતત્ત્વ પણ છે સૂરની પામે ન ચક્ષુ હોવા છતાપણ એમના ગીતા પ્રેરણા ને રૂઢિતિ આપે છે એમણે તો મેકડા ગીતા લખ્યા છે હના પણ સૌને - 'મેકડા પ્રિન્ટ'મા હપાએવા વાચવાથી પણ દહ ને કઈ રસ જરૂર મળી રહે છે કારણકે એવુ અર્થગાભીર્ષ ત્યાં પણ જળવાઈ રહ્યુ હોય છે સ્વીન્દ્રનાથ સૂરના પ્રવાહમા એક અપૂર્વ મગલકારી શક્તિનો અનુભવ કરે છે

સ્વીન્દ્રનાથ અત્યુચ્ચ સાધક હતા જૂમળચક્ર પાડીને, ઢાલ પીગીને, ગળા ફાડીને કે લેકરચળાણ કરીને જે આદેશનો જગાડવામા આવે એ તેમને જરાપણ ઠીક સાગતા નહોતા દેશમા કરોડોની સખ્યામા દલિત, અપમાનિત, અજ્ઞપણ વગરના લોકો

છે તેઓની એવ કરવાનો આ માર્ગ સાચો નથી કે નેના પર વાણીચરા લોકો મરકાવ સામે બખાળા કાઢીને ચાને છે મામોદારને એક બેઘડી મોજનુ સાધન માનનાગઓ સાથે તેમનો મુદ્દલ મેળ નહોતો જે લોકો એવા કરવા માંગે છે તેમણે મૂળમૂળા સેવામા લાગી જવુ જોઈએ એવાની જાહેરાત કરતી એ સેવા-જાવનાથી મિત્રકુલ વિરદ છે તેમણે જૂમળચક્ર પાડીને મામોદાર કળારાને ઉદ્દેશીને ગાયુ હતુ

'અરે લઈ એ તે કઈ નાત ન કરી તો એમા બગડી શુ ગયું? બજારમા છાતી કાઢીને ગામ ને જગાડવાનુ કામ ન જ કઈ' તો શુ થઈ ગયું? ખાતી બકવાટ મરીને મરી રહ્યો છે, એ જોઈને પેદા તો તને હસે છે તારી અતરની આમમા તુ ભીતરને ભીતર પ્રભાલી ઝીંક તો શુ જોઈ થયુ? તે ગામકાને જગાડયુ નહિ તો તેથી શુ? તારા મનમા એવુ તે શુ છે એ તે પોતે જ બરાડા પાડી ન કહ્યું તો શુ ખાડુમેણુ થઈ ગયુ? નહિ બને, આ વાગ વગાડવા બંધ કરીને તુ શૂંપચાપ ચાલ્યો નહિ જાય તો! અરે લઈ' તે ગામક જગાડયુ જ નહિ!'

'હજુ એ કાઈ કામ હોય તો બને' અને કર' એ તારામા કાઈ લાજશરમ હોય તો બને! બધાની લાજ બચાવ' અરે લઈ' કાંઈએ તને શુ કહ્યુ એ વાતથી બ્યાકુળ ન થઈ ગયો તો બગડી ગયુ શુ' ના, તે મામોદાર ન જ કયો!'

એમની સ્વદેશ ભક્તિ એમની ભગવદ્ ભક્તિથી વિરોધી ન હતી એમના એવા મૂર્ત ચેડા ગીતો છે, જેને ચોક્કસરૂપે સ્વદેશ ભક્તિના ગીતા કહી શકાય નહિ તો સાધારણ રીતે રાષ્ટ્રીય ગીતા તરીકે ગણતા તેમના ગીતોમા કદાચ એવુ કોઈ પણ ગીત નહી હોય જે ભક્તિ અને સાધનાના બીજા ક્ષેત્રોમા પણ ગાઈ ન શકાય

એમની સમસ્ત સાધનાઓનુ લક્ષ્ય એક જ આનંદ

ધામ લગવાન હતા. ને કોઈપણ કાર્યનાં એની સાથે વિરોધ છે એ માનવું બરાબર નથી.

સત્યમાર્ગના શોધકો માટે આટલા સ્ફુર્તિદાયક ગીતો ઓછા જ લખાયાં હશે. જેઓને પોતાના ધ્યેય પર વિશ્વાસ નથી એ લોકોને સ્વીચ્છનાથ બારણ પર સમજાતા હતા. આવા લોકોને એકત્ર કરીને કેવળ સંખ્યા ગણવાથી કેષ્ટ દાયદો નથી. જ્યારે આપણને સામનો કરવાનો આવશે ત્યારે આવા મિત્રો બારણ થઈ પડશે. એ પોતે જ પાછા હશે અને બીજાને પણ મુશ્કેલીમાં મૂકતા જશે. સાધનાના ક્ષેત્રમાં ચાહે પછી એ સ્વદેશ સેવાની હોય કે અથવા પરમ પ્રાપ્ત્યને પ્રાપ્ત કરવાની - અધકચરા સાથીઓ વિચારે જ છે; કેમકે સાધનાનું ક્ષેત્ર વિપત્તિઓની સામે ઝઘૂમવાનું ક્ષેત્ર છે. ધરત્રુંક મસ્ત માણસો જ આ માર્ગ પર કદમ ઉઠાવી શકે છે. કબીરદાસે કહ્યું છે કે હું મારું ધર સળગાવીને હાથમાં લાકડી લઈને બજારમાં બેઠો છું. જે પોતાના ધરને આગ લગાડી શકે તે મારી સાથે આસી નીકળે.

‘કબિર ખડા બજાર મેં, લિયે લુઠાડી હાથ,
જે ધર કંઈ આપતા, સો ચલે હમારે સાથ.’

જે સાધનાના સાથી મોહવશ થઈ પોતાનું સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરવા જરાપણ અચકાય તો તેમનું પતન નિશ્ચિત છે. એટલા માટે સ્વીચ્છનાથે સ્વદેશ સેવાના સાધોને સુબોધીને ગાય છે :

‘જે બાઈ, તારે કોઈ ફિકર-ચિંતા હોય તો
તું પાછો જા. જે તારા મનમાં કશોક ડર હોય તો
હું પહેલેથી જ મતા કરું છું કે તું આ રસ્તા પર ન
આશ. જે તારા શરીરમાં જીધ ભરેલી રહેશે તો તું
ડગલે ને પગલે રસ્તા જુલી જાણ, જે કદાચ તારા
હાથ મૂક ગયા તો મશાલ જુગાવીને તું સોના મારગ
અધકારમય બનાવી મૂકીશ. તારું મન કંઈક છોડવા
ન ચાહે અને તું તારો એજ બરાબર વધારતો જ
ગયો તો આવા મુશ્કેલ માર્ગની હાડમારી તું સહન
નહિ કરી શકે. જે તારા અંતરમાં આપોઆપ આનંદ
નહિ જોડે તો સંકષ્ટવિકલ્પ કરીને તું જાણ જ હવું
ન હવું કરી મૂકીશ. ના ભાઈ, જે તારે કોઈ ફિકર

-ચિંતા હોય તો તું પાછો જા.’

સકંચ છે કે આ રીતે એકલા સમ્યાઈના માર્ગ પર ચાલનારને શરણમાં તો લોકો પાગલ કહેવા લાગે. શરણમાં તો કયા મહાપુરુષ હડધૂત નથી થયા ! સ્વીચ્છનાથે કહ્યું :

‘જે તને પાગલ કહે તેને તું કશું જ ન કહે.
આજે જે તને જેવોતેવો સમજીને તારા પર ધૂળ
ઉગ્રે છે, એ જ આત્મીકાલની સતારે હાથમાં માળા
લઈને તારી પાછળ પાછળ ફરશે. આજે તે બંને
અભિમાનથી ગાત્રી પર બેઠો રહે, પણ કાલ (ચોક્કસ)
એ પ્રેમપૂર્વક નીચે જીતરીને તને માથું નમાવશે.’

સમ્યાઈ હોવી જોઈએ. સત્ય તો પ્રકાશ સ્વરૂપ છે. અને છુપાવીને બેટકાવી શકાયું નથી. કેટલાક લોકો એવા હોય છે જેઓ સમજે છે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિ વિચાર સનાતન પ્રમાણે જિજ્ઞાસુ કરી નાખશે, સંસ્કૃતિને રસતાળ પડાંચાડી દેશે. પણ ઇતિહાસ એ વાતની સાક્ષીએ છે કે આમ કરવાવાળાના પ્રયત્નો કદાપિ સફળ નથી થયા. મનુષ્યે ઇતિહાસમાંથી કેટલું મેળવ્યું છે ! સંપત્તિ - મદદથી મત્ત બનેલા લોકો બે દિવસ આગળની વાત પણ નથી જોઈ શકતા. જેની રજીમાત સક્રિય પામીને એ પોતાને શક્તિશાળી ગણી રહ્યા છે તેના પર એ પોતાની તાકાત પર ભરોસો રાખે છે એના અરસા થે નથી રાખતા. એ લોકો એમ જ માને છે કે એમના હકમો પર જ સંસારની ઘટમાળ ચંભી જશે. એ કગલે ને પગલે ‘આમ કદી થઈ જ ન શકે.’ કહીને દરેક પ્રગતિના વિરોધ કરે છે. પરંતુ અનાદિ કાળથી આ તો સર્વવિદિત સત્ય છે કે જે મદદ શક્તિશાળી લોકો જેને અશકય કયા કરે છે, એ ખરેખર અશકય નથી.

‘આ સરી ગયું - એમ કહીને તે’ શેને બચાવી લીધું’ ક્યારે તારા હકમનો અમલ થયો છે ! અરે ભાઈ ! આ તારી ખેંચતાણ ચાલશે નહીં, જે રહેવાનું છે એ, ફક્ત એ જ રહેશે. તું ચાહે તે કરી શકે છે, જેસ્વલમ કરીને બચાવતો અને મારતો રહે, પરંતુ જેના શરીરમાં આ બધી બધા પહોંચે છે, એ જે કંઈ સહન કરે છે એટલું જ આની શક્તિ. તારી

પાસે ધણી રૂપિયા પૈસા છે. અમકદમક છે, હાથી ઘોડા છે—દુનિયામાં તારી ધણી ધનદોલત છે. તું વિચારે છે કે ને તું ઇચ્છીશ એ જ થશે, દુનિયાને તું જ નચાવી રહી છે, પરંતુ બાઈ મારા, એક દિવસ તું આખી ખોલીને જોઈશ કે ને કોઈ દિવસ નથી થવું, એ પણ ચર્ચા ગયું.’

પણ કોઈની સહાય વિના એકલા નીકળી પડવામાં વીરતા ગમે તેટલી હોય, પણ શું એમાં જીવિને અશ છે ખરે? અને કદાચ અભિવાધ પૂર્વે ન બની તો આ લોકોને સાચ જોડીને શું મળ્યું? રવીન્દ્રનાથ ધ્યેયપ્રાપ્તિને એટલી મોટી વાત નથી ગણતા. નીકળી પડવું એ જ મહત્વની વાત છે. મનોવાંછનાઓ પૂરી થઈ કે ન થઈ એનો હિસાબ દુનિયાદાર માણસો ક્યો કરે છે. વીરપુરુષો તો એની પરવા પણ નથી કરતા. સત્યના માગે પર આગેમડીને મરી દીટવું એ જ બહેતર છે. ને લોકો સત્યના માગે પર ચાલી રહ્યા છે, એમને જોવા એ પણ કલ્પાણુ-કારક છે. પણ ધ્યેય મુધી ન પહોંચ્યા તો આખી યાત્રા બચ્ચાઈ ગઈ, એવા વિચાર રવીન્દ્રનાથને પસંદ નથી. એમણે તો ગાયું છે: ‘શુ થયું’ને હું સામે પાર ન પહોંચી શક્યો! મારી આસાની નાવ ફળી ગઈ તો એમાં શું ગયું? જેનાથી આ નોકા આવતી હતી એ હવા તો અને સ્પર્શી રહી છે. તમારા લે કોની તરતી નોકા જોઈ રહ્યો છું, એમાં શું થોડો આવનદ છે? મારા હાથની આયુષ્યભાગ્ય ને કાંઈ મેળવી રહ્યો છું, એ ધણું છે મારું શું દિવસમાં એક જ કામ છે, કે સામા કાંઈ તરફ બસ તાકતો જ રહું! ને કંઈક ખૂટે તો તેને મારા પ્રાણ આપીને પૂરું કરી લઈશ. મારી કલ્પલતા ત્યાં છે, ન્યાં મારો કંઈક દાવો છે.’

ફળની આશા તરફ નિરપૂહ થવાનો આ અર્થ નથી કે ફળપ્રાપ્તિના વિષયમાં સાધકને વિશ્વાસ ન હોય. વસ્તુતઃ અખંડ વિશ્વાસ વગર નિરપૂહતા આવતી નથી. ‘અરે ઓ મન, હમેશા વિશ્વાસ રાખ કે કામ પૂરું થઈને જ રહેશે. તે જો ખરેખર પણ લીધું છે તો તારી પ્રતિજ્ઞા ચોક્કસ પૂરી થશે આજે તારી

સામે પથ્થરની માફક પડેન છે તે પ્રાણીમાત્ર હવી ગિદ્દે. ને જૂગાની જેમ પકા છે, એ નિશ્ચય જોખી લીકે. સમય થઈ ગયો છે. જેની પાસે સામાન હોય એ ઉઠાવી લે. મારા મન, તે જો દુખને સરમાથે ઉપાધું છે તો તારું દુખ જરૂર મહન થઈ શકશે. ન્યારે ડોકા વાગી ગિદ્દે તો તું જોઈશ કે સૌ લોકો તૈયાર છે અને સૌ યાત્રીઓ એક સાથે ચોક્કસ એક રસ્તા પર નીકળી પડશે મારા મન, દિનમરત આ વિશ્વાસ રાખ કે કામ થશે જ.’

આ અખંડ વિશ્વાસનો સાધક એકવાર નીકળી પડીને પાછો ફરતો નથી. ‘ના, હું હવે પાછો નહિ ફરું. મારી નેપા હવે એવી ખુશનુમા હવાની તરફ વહી રહી છે, હું હવે કિનારે નહિ જઈ, નહિ જઈ. દોરડા વડીને વેરવિખેર થઈ ગયા છે તો શું એની ગણિતગણને પ્રાણ સુધારી દઈ? ના, હવે માગ્યાધરની ખૂટી ફૂંડીને હું નોકા નહીં રાકું. ઘાટની રસ્તી વૂંટી ગઈ છે તો શું એ માટે જાતી ફૂંડીને રાઈ? હવે તો હું સડની રસ્તી મળજીત રીતે પકડી લઈ, આ રસ્તી વડવા નહિ દઉં, નહિ દઉં.’

જો રસ્તા પર નીકળી પડ્યો છે એણે તો પાછા ફરવાનું નામ પણ લેવું ઉચિત નથી નેતા તો એ ચર્ચા શકે છે ને રમ પોતાની જાનને છતી શકે. રવીન્દ્રનાથે અનેક રીતે આ વાત પર બાગ મૂક્યો છે. ને આત્મવિશ્વથી છે, જેણે એવને કાળમાં રાખ્યો છે, એ જ બીજાઓને મુકાબલો કરવાની પ્રેરણા આપી શકે છે ને સ્વયં હારી ગયો છે, ને પોતાને સલાળા શકતો નથી એ બીજાઓને શું બળ આપે?—‘અરે ઓ અશ્રમી, અગર જો તું પોતે જ નિરાશ થઈને જામી પડીશ તો બીજાઓને તું કેમ કરીને બળ આપીશ? બિઠ, કોને દેવ દિમ્મત ન હારે. યરમ સદેવ હોડી દે, ભર ને દે, તું પોતાને છતી લે. ન્યારે આમ કરે તરે કે જેને હાલક કરીશ એ દારી દાકવ પર નેપા રહે અને જો, તું રમખાંડી નાવ ને પડે ને કે રહે તે માથ, પીઠેલું નાવ ન લે. અરે એ અશ્રમી તું વારવાર પડે ન ને. વડે

લય ખીજે કપાય નથી, એ તો તારા મનમાં જ છે તું ફક્ત અભય-અરજીની શરણ લઈને નીકળી પડ'.

‘ના બાઈ, તું ઠમ્મર કરીને તૈયાર થઈ જાઈએ છીએ છંપા કરવું હીક નથી મારા દેવતા, ફક્ત વિચાર કરીને તું હાથમા આવેલ લક્ષ્મીને ઢુકરા વખાની જૂલ ન કર આહી અથવા તમા કોઈ એક વાત નહી કરી બે આ પછુ કેવું કે ફક્ત વિચારોના વહેણ પર વહીને જ ફરતા રહેવું? વહેતા ફરવું એ તો મરના કરતા પછુ બદલાર છે ના ભાઈ, એકવાર આહી, એકવાર ત્યા-આ રમત હવે બંધ કર પડી બયે રત્ન મળે કે ન મળે, પ્રયત્ન તો એકવાર કરવા જ પડશે તને મનગમતું નથી તો શુ થઈ ગયું? તો? ના, ભાઈ, તું હવે આશુ ન સાર નાવને પ્રવાહમા છોડી મૂકી દેાય તો છોડી મૂક સમ્મતમા પડીને સમ્મત થા માટે બરબાદ કરી રહ્યો છે? ભયારે અનસર હાથમાથી સરી પડશે, પ્રમાણુની વેગા વહી જશે ત્યારે શુ તું આખો ખોતીસ?'

‘ભાઈ મારા, ઘરમા મહાન મોહું જોઈને તું દીને ન પડ બહાર અધકારમય મુખ દેખીને તું ગભરાઈ ન જાને તારા મનમા છે એને પ્રાણની ખાશ લગાવીને પછુ એને મેળવવાનો પ્રયત્ન કર ફક્ત એટલું બ્યાન રાખજે કે એ મનમાહી વરણને માટે દસ મહુસોની વચ્ચે શોરગ્રહ મનાવવા ન પડે ભાઈ મારા, માગ' ફક્ત એક જ છે એને પકડીને તું આગળ ધાવે જાને કોઈ સામે મળે તેની પાછળ આવી નીકળવાની જૂલ ના કર તું તારા કામમા મડ્યો રહે જોને જે કાલે તે તને કહેલા દે શુ કામ તું ખીજની પરવા કરે છે? ખીજઓની વાતથી પોતાના મનમા ને મનમા બળવું હીક નથી ના, તું કોઈની પછુ પરવા ન કર'.

જે વીરપુરમે એકવાર આગળ વધારોના દંડ નિશ્ચય કરી લીધો, જે પોતાને જીતીને, પોતાના સમસ્ત કુલ સ્વાશેની ભૂમીને અપૂતની શોધમા નીકળી પડ્યો છે એનો વિજય નિશ્ચિત છે રસ્તામા વિત્રી આવશે, પછુ એ દૂર ચતા જશે બધો જાકડશે, પછુ એ

તૂટી જશે. અબરોધી દંડનિશ્ચયને પરાજિત નથી કરી શકતા, એ તો દુ ખમા, સકટમા અને આન દમા સચરાચરને આલોચિત કરીને, હેલાસિત કરીને આગળ નીકળી જશે 'લય નથી, લય નથી, વિજય નિશ્ચિત છે આ બારણા ખૂનીને જ રહેશે હું ચોક્કસ જાણુ છું-તારા બધનની દોરી વારવારે તૂટી પડશે કાલે કાલે તું પોતાને ખોઈને નિહાની રાત માળી રહ્યો છે! અરે ભાઈ, તારે વારવાર વિશ્વનો અધિકાર મેળવવો પડશે રચળમા, જળમા, આકાશમા સર્વ જ તારો પડકાર છે તું મુખ અને દુ ખમા જે ગીત ગાશે, તેના પ્રત્યેક સ્વરમા કૂન, પાદકા, નદી, ઝરણા સર મિલાવશે, અને તારા પ્રત્યેક હૃદયી પ્રકાશ અને અધકાર રણગણી બીશે'.

માતૃભૂમિ પ્રતિ જે ભક્તિ છે એ શુ કોઈ સ્વાર્થને કારણે છે? એવું લલકારવામા આવે છે કે અમારો દેશ એટલો મુંદર છે, અમારી જમીન એવી રત્નગર્ભી છે, અમારું આકાશ એવું મનોરમ છે; અને એટલા માટે અમારો દેશ સમારો સર્વશ્રેષ્ઠ દેશ છે પરંતુ આ કથન કેવળ પોતાની જાતને ઉત્તરવા માટે કહેવામા આવે છે માતા પ્રત્યે પુજતા પ્રેમ અદેહુક હોય છે 'માતા, આ દેશમા જન્મ ધારણ કરવાથી આ મારો જન્મ સાથ'ક છે મારો જન્મ સાથ'ક છે કારણકે હું તને સાહુ છું હું એ પછુ નથી જાણુતો કે તારી પાસે કોઈ મહારાણીની જેમ કેટલું ધન છે, કેટલા રત્નો છે ફક્ત એટલું જ જાણુ છું કે તારી હયામા આવીને મારા અંગે અમ મુગ્ધ બની જાય છે હું નથી જાણુતો કે આ રીતે પોતાની મુગ્ધથી વ્યાકુલ કરી દેતા કૃત્રી ખીજ કોઈ વનમા ખીલે છે કે નહિ' હું એ પછુ નથી જાણુતો કે કોઈ આકાશમા આવું મધુર હારમ રેનારી દેતો અર બોલે છે કે નહિ ફક્ત એટલું જ જાણુ છું કે તારા પ્રકાશમા પદેવવહેલા મે આખો ખોઈ અને તે મુગ્ધ બની ગઈ બસ, આ પ્રકાશમા હું આખો બિછાવી રહીશ અને અંતે આ પ્રકાશમા તેને મીઝી દઈશ'.

આ નિરસાય પ્રેમ જ સાચી ભક્તિ છે આ જ દેશભક્તોની સોથી મોટી આધારભૂમિ છે

આક્રમણ સામે કેમ લડીશું ?

ઈન્દુકુમાર ભેશી

ભારતની ભૂમિ ઉપર ચીને હુમલો કરીને આપણી સૌની આંખ ઉઘાડી દીધી છે, એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નેવું નહીં લાગે. આપણે દેશની સુરક્ષા માટે લગભગ નિશ્ચિંત જ હતા અને એ નિશ્ચિંતતા આજે આપણને સહેજ મોંઘી પડી એમ પણ લાગે છે. કારણ કે પછીથી આપણને ખબર પડી કે ન તો આપણી પાસે પૂરું લશ્કર છે કે ન અદ્યતન શસ્ત્રો.

અલખત, અમેરિકા અને બ્રિટને આપણને તાત્કાલિક શસ્ત્રો તો પહોંચાડી દીધાં પણ તે વાપરવા શીખતાં પણ વાર તો લાગવાની જ. એ સ્થિતિમાં સામાન્ય નાગરિક થોડી હતાશા પણ અનુભવે કે આપણે આમાંથી કેમ માર્ગ કાઢીશું ?

આ લેખનું પ્રયોજન પણ એ જ છે કે સામાન્ય માનવી ખેડૂત કે મજૂર યા શહેરી-જન આ યુદ્ધમાં કંઈ રીતે દેશની રક્ષા કરે અને દૃઢ મનોબળ ઠેકાવે. સર્વ પ્રથમ આપણે જ શીખવાનું છે તે એ કે ભારત પ્રત્યેની અનન્ય ભક્તિ આપણામાં ડોલી ભેઈએ અને તેને માટે મરી ફીટવાની તમન્ના ભેઈએ. એ એક જ શુષ્ક હથે તો પછીના બધા ગુણો આપમેળે આગળ તરી આવશે.

પરંતુ આપણા મનમાં એમ થાય કે રાજ તો આવે ને બાય. આપણે આપણા વેપાર ધંધો સારો. એ કંડારૂટમાં કોણ પડે? આવી વૃત્તિ રાખીશું તો આડકતરી રીતે દુશ્મનને મદદગાર થઈશું અને દેશને બેવફા થયાનું 'બાય' પહોંચી લઈશું.

ત્યાર બાદ આવે છે દેશ માટે લડવાની તૈયારી. આપણે ત્યાં કહેવત છે કે 'હાબર સો હુચિયાર.' એટલે કોઈ પણ હુચિયાર વાપરતાં શીખી જવું ભેઈએ. થોડા દિવસ પહેલાં એક ભાઈ મળ્યા. કહે કે: 'ચીનાઓ પાસે એકદમ અદ્યતન શસ્ત્રો છે એટલે આપણે સાદી ખંદક ફાડતાં શીખીએ તો શું વળશે? વળી એટલું

શીખતાં જ સમય લાગે એટલી વારમાં દુશ્મનો વધુ સારાં અને નવાં શસ્ત્રો લઈને હુમલા ન કરે તેની શી ખાતરી?'

એ ભાઈને એક જ વાત કહી કે: 'આવી નામદારી અત્યારથી જ ખતાવીએ તો પછી સીધી શરણાગતી સ્વીકારવી વધુ મારી.'

સમજવાની વાત તો એ છે કે આપણે યજ્ઞોથી લડવું ભેઈએ કે મહાનગીથી એ નક્કી કરીએ. ખાયતાના હાથમાં બોબગોળા આપીએ તો બધું ય માથે પડે. એક ખેડૂત ભાઈ મળ્યા હતા. તેમને જવાબ વળી જોર હતો. એ કહે: 'ભાઈ અમે ધરતીનાં છાંડુ.' કોઈ થોડોક થોડો દબાવે તો ય અમે જાન દઈ દઈએ કે એક બેનો જાન લઈ લઈએ ત્યારે દેશનો થોડો દબાવનારને તો ભોંમાં જ બંધારી દેવા ભેઈએ ને!'

મેં પૂછ્યું કે: 'તમારી સામે ચીનાઓ આવે તો કેમ લડશો?' તો એ ખેડૂત ભાઈએ જવાબ દીધો: 'સાહેબ, અમારે ખેડુના હાથમાં જે કાંઈ હોય એ હુચિયાર જ કહેવાય. કોદાળી, ખંપાળી, કુહાડી, ડાંગ, ગોઠણ અને ગીઢોલ, પાવડા અને કાંઈ ન હોય તો ભગવાને જે હાથ અને એક હેંચું દીધાં છે ને! એ સાખૂત હોય ત્યાં લગી તાકાત છે કોઈ હુમલો કરીને જીવતો બાય?'

મેં કહ્યું કે: 'હવે તો મશીનગન-આપ મેળે ફૂટલી અને મિનિટના ૧૦૦ ભડાકા કરતી ખંદકવાળા આવે તો?' પણ ખેડુને જીજ્ઞસો જોર હતો. ખેડુગુવાન કહે: 'સાહેબ, અમે એવું લાંબું ન સમજીએ એ તો એકાદ સૈનિક હોય ને! આખો દી' ભડેને ખંદકડી ફેરવીને બીવરાવતો. પણ એ જરાક આટો અવળો થાય કે એકડો પડે તો અમે પાંચ છ જણા અઠી પડીએ તો એની ફટકડી પણ એક કેર પડી રહે! અમે એવાને મારી

નાખીએ પછી આપણી પોલીસે કનકમત ન કરવી જોઈએ.

આ વાત શું જતાવે છે? એ એટલું જ કહે છે કે મનોબળ હોય તો ગમે તે માણસ માલોમની રક્ષા કરી શકે છે. જ્યારે હિટલરે ફ્રાંસને ૧૯૪૦માં હરાવીને પોતાની ફૂર નાઝી ફોજને ત્યાં મૂકી હતી ત્યારે ધાક બેસાડવા નાઝીઓએ બેસુમાર આત્મચારો, બળાતકારો અને કતલ વગેરે કયું હતું. પણ ફ્રેંચ પ્રજાએ પોતાની દેશભક્તિ ટકાવી રાખી. ધીમે ધીમે સૌ શુભ રીતે નાઝી સૈનિકોને ખતમ કરવાના જુદા જુદા રસ્તા બોળતા હતા. હાખલા તરીકે એ સૈનિકોને શું શું ગમે છે તે બધી લેવું. બે ચાર જણા તાબેદારી સ્વીકારીને એ સૈનિકોના મળતીઆ થાય. તેમની ટેવો બધી હો. પેલા લોકો જરાકેય ગાફેલ રહેવા એકલા કયાંક નીકળે ત્યારે કોઈ પણ રીત અજમાવીને એને મારી નાખે. જેમ કે ગળે ફાંસી દેવો, ફુવા કે મટરમાં ઉતારી દેવો વગેરે. અને પછી એ જ સૈનિકના મણવેશ શક્તિ વગેરેના ઉપ-યોગ કરી રાત્રે પહેરો બરનારનો દેખાવ કરવો અને બીના પાંચ છ નાઝીઓને ખતમ કરવા.

આ જ કાર્ય આપણા ગામડાંની અને શહેરની પ્રજા કેમ ન કરી શકે? અલગત એ કામ ધારીએ છીએ એટલું સહેલું નથી. મોરચા પર સામી છાતીએ લડવું એક રીતે સહેલું છે, પણ આ શુભ યુદ્ધ-ઝેરીલા યુદ્ધમાં તો માણસે યુદ્ધિ, અપજતા અને ફૂરદેશી રાખવા જોઈએ. વળી દૃઢ મનોબળ અને આત્મવિશ્વાસ પણ ખરા જ. દુરમનને મારી દાઢવો છે એ એક જ રતણ એના હિલમાં હોય તો પછી દુરમન બલે તાકાલિક ગામનો કબજો લઈને બેઠો હોય, પણ વરસે બે વરસે ય એને ખતમ કયું છૂટકો એવી પ્રતિજ્ઞા પણ લેવી જોઈએ.

રશિયાના લેનીનગ્રેડ શહેરમાં નાઝી સૈનિકો ધૂસી ગયા હતા. રશિયન લશ્કર પોતાથી બધી રીતે લડવું હતું. પણ લેનીનગ્રેડની પ્રજાની બહાદુરી ચોર હતી. બાળકો પુકા-

ઓને સલામત રથે બોઠલી દીધા પછી ત્યાંના દરેક સશસ્ત્ર સ્ત્રી પુરુષ પોતાનું મકાન કે સ્થાન છોડવું ન હતું.

એ લોકોએ જર્મનીના નાઝી સૈનિકોને છ આઠ માસ સુધી આગળ ચસવા દીધા ન હતા. અલગત છથી આઠ લાખ સૈનિકોએ અને નાગરિકોએ પોતાના માણસ ત્યાં જ તબ્બા હતા છતાં મચક દીધી નહીં. અને નાઝીઓને તગડી મૂકવા હતા. આ જે શેરીયુદ્ધો થયાં તેમાં ગરમ ઊકળતાં પાણી, અને ઠંડકડું તેલ, થોટી છંટો અને પથરા તથા ફૂલનાં ફૂંડાં પણ કામ લાગેલાં. રસ્તા ઉપર નાઝી સૈનિક ઊભો હોય, થોટી મરીનગન તાકીને. પણ ઉપરથી પથરા પડે તો? એવી જ રીતે કોઈએ બારીમાં પડદાની આડકત્ર લઈને બંદૂક ફોડી હોય તો? આણું બધું જ રશિયનોએ કયું હતું અને અતિમ વિજય મેળવ્યો હતો.

તો આપણે પણ ચીનાઓને મારી હડાવવા માટે આવા જ પગલાં કેમ ન લઈ શકીએ? બગવાને યુદ્ધિ દીધી છે તો નવો નવો રસ્તો શું તે નહીં સૂઝાડો? તાકાત છે કોઈની જે આપણી ભૂમિ પર હવે પગપેસારો કરીને સલામત રહે?

આપણે ચીનાઓને ઓળખી લીધા છે, તે દગાબોર છે, ફૂર છે પણ સાથે બીકણ છે. સામ સામી લડાઇ તેમને ફાવતી નથી. દગલબાદથી હુમલો કરવામાં તે કાબેલ છે. તો આપણે એને એ રીતે જ કેમ ન તગડીએ. જરૂર છે માત્ર નિરધારની અને મરી ફીટવાની તમજાની. અને એ શુભ આજ લગી બહાર નહોતો આબો પણ છેલ્લા બે માસથી સારી પેઠે બહાર દેખાય છે.

આપણે સૌ સાથે મળીને એ રીતે તૈયારી કરીએ. સરકાર તરફથી જે આમરણક હોયો યા સારફલ તાલીમના વગેરે શક થાય તેમાં લાઇ બહેનો સૌ ભેગાં, મતભેદો મૂકી દઈએ અને એક જ મત લઈએ કે ચીની દુરમનોને તગડી નહીં મૂકીએ ત્યાં સુધી જ પીયું નહીં.

અનુસંધાન પાના ૧૧૫]

કરી નાખ્યો છે, છતાં તેને સ્થાને ઠાઠ નવાં સુમેળનું સૂત્ર આપણને મળ્યું છે, એમ પણ નથી. આપણી સમસ્યા, દરિકયા, કાતન વગેરે બધે ઠાઠ પુરાણ-કાળનાં માત્ર સ્મૃતિચિહ્નો બની રહ્યાં છે. ખરી વાત એ છે કે ને આપણા પ્રતિભાસાગી કળાકારો થોડા વખતમાં આટોનો ફરી જીવન સાથે સંબંધ નહીં બેસી શકે તો આપણા ચિત્તની કેવી દીનદીન દયા થઈ જશે એનો વિચાર કરતાં પણ કંઈ જાણ્ય છે. તમને કદાચ યાદ હશે કે મેં તમને એકવાર કહ્યું હતું કે, માલદા (ગામ)માં 'ગંભીરા' ગાનના મીન્દયથી હું અત્યંત મુગ્ધ થયો હતો. એમાં સંગીત અને નૃત્ય બંને હતાં. બંગાળમાં બીજે કષાય આવી વસ્તુ છે કે મેં એ હું જાણતો નથી. અને માલદામાં પણ એ થોડા વખતમાં જ ચોક્કસ મરી જવાની; ને ફરી નવેસરથી એમાં પ્રાણ પૂરવાનો પ્રયત્ન નહીં થાય અને બંગાળનાં બીજાં સ્થાનોમાં પણ એને પ્રચલિત કરવામાં નહીં આવે તો. બંગાળમાં લોક-સંગીતની ઉત્તમિ માટે તમારે માલદા જઈ જવું જોઈએ. ગંભીરામાં જટિલ કે વિશાળ કે મહાન કંઈ નથી, - એનો શુધ્ધ જ એ છે કે તે સદા, સાદુસીધું છે. આપણું મોતાનું folk-music and folk-dance એકમાત્ર આ માલદામાં જ અત્યારે જીવી રહ્યું છે, અને એ દ્વિસાથે જ ગંભીરાનું જે કાંઈ મહત્ત્વ. એટલા માટે જો આ રીતે સંગીત અને નૃત્યને પુનઃજીવિત કરવા માગતા હોય તેમને માલદા-માંથી કામ શરૂ કરવાનું સહેલું થઈ પડશે.

લોકસંગીત અને નૃત્યની દૃષ્ટિએ બધાં એક અદ્ભુત દેશ. શુદ્ધ દેશી નાચ અને ગાન હજી પણ પૂરેપૂરાં જીવંતી અહીં ચાલુ છે. અને દૂર દૂરનાં ગામડાં સુધી પણ લાખો લોકોને આગેદ-પ્રગેદનો યોગ્ય પૂરા પાડે છે. ભારતીય સંગીતની જુદી જુદી પદ્ધતિઓના અભ્યાસ કર્યા પછી, તમે જે અભરેશના સંગીતની ચર્ચા કરો તો ખોટું કાંઈ નથી. એ સંગીત કદાચ એટલું સૂક્ષ્મ કે ઉત્તમ નથી, પરંતુ ગરીબ ને અસહ્યને પણ ખૂબ આનંદ આપવાની જે તાકાત એમાં છે, અત્યારે તો હું તેથી જ એના તરફ

આકર્ષિત થયો છું. મેં એમ સાંભળ્યું છે કે અહીંનો નાચ પણ ઘણો જ મુંદર છે. બધામાં જાતિભેદ ન હોવાથી અહીંની સિદ્ધકળાની વિચારણા ઠાઠ વિશેષ જાતિના મંડળ પૂરતી બધાઈ રહી નથી. પરિણામે બધાની આટો ચારે તરફ ફેલાયેલી પડેલી છે, લાગે છે કે એ જ કારણે, અને લોકસંગીત તથા નૃત્યનું ચળવળ દોવાથી અભરેશમાં ભારત કરતાં સાધારણ જાતિમાં સોન્દર્યનું ગાન વિશેષ પરિપાકવ થયું છે. આપણે મગીશું ત્યારે આ અંગે વધારે વાતો કરીશું.

દેશજન્ય બાજતમાં તમારી સાથે હું સદમત છું. હું પણ સંપૂર્ણપણે માનું છું કે ધણીવાર સમાજ કે રાષ્ટ્રના વિશાળ ક્ષેત્ર કરતાં જીવનની નાની નાની ઘટનાઓમાં મનુષ્યનું મહત્ત્વ અનેકગણું ખીલી જાય છે. દેશજન્ય વ્યક્તિમત જીવન સાથે ખૂબ ધનિષ્ઠ રીતે પરિચિત થયો છું એટલે જ તેમના પ્રતિ મારી ગંભીર અદા ભક્તિ, પ્રેમ જન્મ્યાં હતાં - દેશનેતા રૂપે એમનો અનુગામી હોતો એ લીધે તરીકે. એમના મોટા ભાગના ભક્તોનું મારી પેડે જ છે. ખરી રીતે તો એમના સદાકર્મ્યકર્તા અને અનુયાયી સિવાય બીજાં ઠાઠ એમનું સચંવહાનું હતું જ નહીં એમ કહીએ તો ચાહે. હું એમની સાથે જેલમાં આઠ મહિના સાથે જ હતો - જે મહિના બાબુના ઝોરડામાં, અને ૭ મહિના એક જ ઝોરડામાં. આ રીતે તેમને અત્યંત નિકટતાથી જાણવાનો સુયોગ મળ્યો હતો, - તેથી જ એમનાં ચરણોનો આશ્રય લીધો.

તમે શ્રી અરવિંદ સંબંધે જે લખો છો તે બધું જ નહીં તો પણ ઘણું લાગે હું માનું છું. એ ખ્યાની પુત્ર છે - અને મને લાગે છે કે વિવેકાનંદ કરતાં જે ગંભીર, જે કે વિવેકાનંદ પ્રત્યે મારી અદા બહુ જ જાડી છે. હું પણ તમારી વાતમાં સંમત થાઉં છું કે, 'નીરવ ભાવના, કર્મવિહીન વિજન સાધના' વચ્ચે વચ્ચે જરૂરી છે, એટલું જ નહીં દીર્ઘકાળ માટે પણ જરૂરી. પણ મને સંકોચ થાય છે કે સમાજ કે દેશના જીવન - પ્રવાહથી પોતાને દૂર હટાવી રાખવાથી મનુષ્યની કર્મની દિશા ખાંગળી બની જાય છે. અને તેની પ્રતિબદ્ધતા એકતરફી વિકાસને પરિણામે તે

વ્યક્તિ સમાજથી વિચિત્ર અતિમાનવ જેવી કાષ્ઠક
બની જાય છે અસાધારણ પ્રતિભાવાળા બે ચાર સાચા
સાધકોની વાત અવરજીવ જુદી છે પણ મોટા ભાગના
લોકોને માટે કમ અથવા લોકહિત જ સાધનાનું એક
સુખ્ય અંગ બની જાય છે અનેક કારણોને અંગે
આપણા લોકોની કમની દિશા શૂન્ય બની ગઇ છે
માટે જ અત્યારે આપણને જરૂર છે રજીયુપુના ડબલ
ડાઝની સાધક અથવા તેના શિષ્યોના વધારે પડતા
ચિંતનને પરિપૂર્ણ ધૃત્વશક્તિને ખાતરી ન ચડી
જતી હોય તો એકાતમા નેટલા દિવસ સુધી એ
લોકોને ધ્યાન કરવું હોય તે ભત્રે ક્યાં કરે હું તેમની
સાથે ઝગડો કરવા નહીં જઈ પરંતુ આપણે જાણે

Sickled o'er with the Pale cast of
thought' (માદલા વિચારથી પીળાપય) ન થઈ
પડીએ સાધક પોતે કદાચ નિસ્તેજ કરનારી બધી
અસરને વટાવીને આવ્યો જઈ શકે છે - પણ એના
બેનાઓ? યુરુની સાધનપદ્ધતિ જાણ્યે-અજાણ્યે
તેમનું કાષ્ઠ અનિષ્ટ તો નહીં કરે?

હું એ વાત પૂરેપૂરી માનું છું કે પ્રત્યેક પોતાની
શક્તિને પૂ. વિકાસ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો પડશે
પોતાની અદર જે સર્વોત્કૃષ્ટ તેનું દાન એ જ સાચી
સેવા આપણી આત્મપ્રકૃતિ આપણા સ્વધર્મ ભ્યારે
સાધકતા પામે ત્યારે જ આપણે ખરી સેવાના અધિ
કારી બનીએ છીએ એમસ'નના શબ્દોમ કહીએ તો
આપણી ભીતરથી જ આપણને ધડવા પડશે તેથી

આપણે સદૃ એક માર્ગના પ્રવાસી બનીશું એવું કાષ્ઠ
નથી જો કે એક જ આદર્શ કદાચ આપણને અનુ
પ્રાપ્તિ કરે. કળાકારની સાધના કમ્યોગોની સાધ
નાથી જુદી, તપસ્વીની જે સાધના, એ જ વિદ્યાર્થીની
સાધના નથી પણ અને કાંઈ છે કે એ સફળતા
આદર્શ માત્ર એક જ હોય છે ગોળાકાર વ્યક્તિને
ચતુષ્કોણના ખાડામાં પૂરવા બીજું કોઈ ચાતુર્ય હોય
તો ભત્રે હું કહી પણ ચાહતો નથી પોતાના પ્રત્યે
સાચા બને તો વિશ્વમાનવ પ્રત્યે કોઈ અસત્ય થઈ
શકે નહીં તેથી આત્મોન્નતિ અને આત્મવિશ્વસનો
માર્ગ પોતાની પ્રકૃતિ જ સુઝાડશે દરેક વ્યક્તિ જો
પોતાની શક્તિ અને પ્રકૃતિ અનુસાર પોતાને સારક
બનાવી શકે તો થોડા વખતમાં જ સમગ્ર જાતિનું
નવજીવન જોવા મળે સાધનાની અવસ્થામાં કદાચ
માનવે એવી રીતે જીવન પસાર કરવું પડે જેથી
જહારની દૃષ્ટિએ તે સ્વાર્થી ને આપરખો કાંઈ પરંતુ
એ અવસ્થામાં મનુષ્ય વિવેકશુદ્ધિથી દેરાયેના દુશે
જહારના લોકોના મતામત પ્રમાણે નહીં સાધનાનું
ફળ ભ્યારે પ્રમણિત થશે ત્યારે જ લોકો રિશ્વરતાથી
વિચાર કરશે એટલે આત્મવિકાસનો સાચો માર્ગ
જો લીધો હોય તો લોકમતની અવગણના કરી શકાય
એથી તો જોઈ શકાય છે કે તમારી સાથે મારો મત
કાષ્ઠ ખાસ જુદો પડે છે એવું નથી કૃતિ

તમારો રત્નદળદ
શુભાચ

દોસ્તીના હાથ

'પરમ દિવસે મે એક પૈસાદાર માણસને દેવદારે જોડેનો જોયો જર - અવેરાતથી ભરેલા એના
હાથ લખાઈ લખાઈને એ તમામ આવતા જતાને મ્હેતો હતો 'મારા પર દયા કરો આ અવેરાત
હાથ લો કારણ એ અવેરાતે મારા દિલને બીમાર બનાવ્યું છે અને મારા દેશને પાપાણુમાં દેરી નાણુ
છે મારા પર રહેમ કરો, આ લે કોઈ લે ન અને જાણે કાજીત નરવો આ દર્શા બનાવો '

પણ આવતા જતા કોઈએ એની કાકલૂની કાને ધરી નહીં

ખરેખર આ માણસ આના કરતા તો હાથમાં લાકડીને જાણ પર ખાતરી એનાવાજો ભટકતો
રામ હોત તો સાડું થાત બપોર વેળાએ એ શહેરને પછવાડે ઉકરકાની બાજુમાં ભેરીને એના બાઈબ ધો
સાથે દોસ્તીની રેડી તો પહેચી ખાતો દોત '

— અલિન ગ્રિમ ન

નમતી સાંને

પ્રવીણ ઠાકર

આને અદાવીસમી નવેમ્બર ઓગણીસસો બાંસડ. આજથી બરાબર આઠ વરસ પહેલાં અહીં 'રૂપાયતન' માં જ થી ગુરુદયાલ મસ્તિકાએ મળવાનું સદ્ભાગ્ય સાંપડેલું. નમતા બેચેરે રતિભાઈ, નરુભાઈ, કનકભાઈ વગેરે મિત્રો સાથે તેમને મળવા ગયેલા. ત્રણેક કલાક સુધી સત્સંગ ચાલેલ. ધરે આવીને બધી વાતો અક્ષરશઃ ડાબરીમાં ટપકાવી લીધી હતી. કોલેજકાળની એ નોંધ-પોથીનાં પાનાં તાજેતરમાં ફેરવતાં ફરી એ સંતસમા-ગમનો અનુભવ તાજે બની ગયો. વીતેલાં વરસો જાણે કે માત્ર એ બનાવ પર જ ભૂતકાળની મહેર ચારી શક્યાં હોય એવું લાગ્યું; વિચારો તો બધા તે દિવસે સાંભળવા મળેલા એટલા જ સચોટ ચેતનવંત અને ચિંતનીય આને પણ જણાયા. એટલે તો એ આઠ વર્ષ પૂર્વેના વાતા-લાપ આને પ્રકાશિત કરવાની લાલચ નથી રાકી શકતો.

★

સહેજ ભેટી દડી, ધઈવલો વાન, લ'બજાળ ચહેરો, વિશાળ કપાળ અને નીચે ઝીણી ચમકતી આંખો - જે વચ્ચે વચ્ચે ત્યારે ઉઘે આકાશ પર મંડાતી ત્યારે વિશાળ ને તેજસ્વી બની જતી. અવરથાની સાધી તો સફેદ દાદી અને લમણા પર કે ઝોડ પરના સફેદ વાળ જ પૂરી રચના હતા. બાકી ચહેરાનું તેજ, અવાજનો રશ્મી કે આસનની રિયરતા ધ્યાન જુવાનને શરબાવે તેવાં હતાં. પ્રથમ દશને જ તેમના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ એવો પડ્યો કે જાણે પુરાણમાં વણ'વાયેલ કાંઈ મહિ-મુનિના સાંનિધ્યમાં આવી ગયા હોય એ તેમ લાગ્યું.

પાસે પહોંચીને નમન કરતાં દરેકને અકેક ધ્યાનો લગાવીને પ્રેમથી નામદામ પૂછ્યાં. ઊંચી જગ્યા પર લીંપીને બનાવેલ મોટા ચોકમાં ગ્રામ'નાનો એટો છે. તેની પાછળ સહેજ ઊંડે એક ઝરણું ધીમું એકધારું વહે છે. તેના ઉપર આગળ પડતી ગ્રામ'નાનો એટોની બાજુમાં ઝરણા જેવી બાવેલી બેઠકમાં અમે જગ્યા લીધી. મસ્તિકા એક કપડાંવાળી આરામ ખુરશીમાં બેઠા અને અમે બધા એમની બન્ને બાજુએ નાના

બાંકડા પર સામસામા બેઠા.

કેટલોક વખત એમને એમ શાંતિમાં જ પસાર થઈ ગયો; કાંઈ કાંઈ બોલે નહીં. આખરે તેમણે જ કહ્યું: 'કાંઈક પૂછો, કાંઈક પૂછો. આમ મુનિઓની મારફત શાંતિથી શું બેઠા છો બધા?' એટલે પછી કનકભાઈએ પહેલો સવાલ કર્યો: 'આઝાદી આવ્યા પછી આપણા નૈતિક ધારણાંમાં કાંઈ ઉચ્ચતા આવી છે? એટલે કે પહેલાં જે કાળા બળર વગેરે થતું તેવાં સામાજિક અનિષ્ટોમાં ઘટાડો થયો છે કે તેથી ઉલટું થયું છે?' કનકભાઈતરફ ફરીને તેમણે ઉત્તર આપ્યો: 'જે આ પ્રશ્ન અને કાંઈક એ વર્ષ પૂર્વે પૂછ્યો હોત તો મારે કહેવું પડત કે હજુ જેમનું તેમ છે. પણ હમણાં છેલ્લાં બે વર્ષમાં સારો મુધારો થયો છે. હમણાં હું પંજાબ, ઉત્તર હિન્દુસ્થાન, બંગાળ, બિહાર વગેરે રચણાએ ફર્યો ત્યાં દરેક જગ્યાએ મને જાગૃતિનાં ચિહ્નો દેખાયાં છે. પહેલાં લોકો બધું કામ સરકાર કરશે તેમ માની બેસી રહેતા - જે યુલામીની નિશાની છે - તેને બદલે હવે તેઓ પોતે કાર્ય કરે છે. વ્યાપારી વર્ગમાં પણ કેટલેક અંશે સમાજકલ્યાણની ભાવનાઓ દાખલ થઈ છે; આપણે સમાજ પ્રત્યે પણ કેટલીક ફરજો છે તેવું તેઓ જાણતા થયા છે. આમાં કાંઈક વિનોબાના સંદેશાની અસર છે. બીજા બાજુ રજપૂતાના, મધ્ય-ભારત વગેરેમાં જેન સાધુ તુલસી 'અનુમત' કે એવી કાંઈક હૃદયસુધારની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ ચલાવે છે તેની પણ ગણનાપાત્ર અસર થઈ છે.'

વળી પાછી પૂર્વવત્ શાંતિ. કનકભાઈએ જ્યારે 'આ તો પૂછવાનું કશું એટલે મેં પૂછ્યું; બાકી તમે તો કાંઈક પૂછો.' એમ કહ્યું ને મસ્તિકા પોતે પણ 'કાંઈક દિલની વાતો કરો, હૃદયની વાતો કરો' એમ બોલી ઝેલ્યા એટલે પછી નરુભાઈએ પ્રશ્ન કર્યો: 'વિનોબાજી શાસનવિહીન સમાજરચનાની વાત કરે છે તે એમનું એ સ્વપ્ન સિદ્ધ થશે એમ તમને લાગે છે?'

પહેલાં તો પ્રશ્ન બરાબર સમજાયો નહિ, એટલે

જરા વિસ્તારીને એ જ વાત પૂછતા તેમણે કહ્યું
 'એ વિચાર વિદ્યાભાષ્યનો નથી ગાંધીજી પણ એમ જ
 કહેતા પશુ એ તો આદર્શ છે ને અત્યારે મનુષ્ય
 તેની ઉત્ક્રાંતિમાં જે દક્ષાએ પહોંચ્યા છે તેથી એમ
 નથી લાગતું કે એવા આદર્શ વ્યવહાર બને પરંતુ
 દરેક આદર્શનું એવું જ છે કાર્ષ્ણ્ય પણ સૌ એ સૌ
 ટકા નેને કહીએ તેમ તો અમલમાં મુકાતો જ નથી
 આદર્શથી તો આપણને પ્રેરણા મળ્યા કરે દિશારચન
 થાય એ સૂચ્ય જેવો છે તેમાંથી અને ઉપમા મંગે,
 જીવન મંગે પ્રેરણા મળે પણ મું તેને પહોંચી ન શકું
 ગાંધીજી તો એમ જણ્યું કરેલા "અદિ સક રીતે
 આપણે સ્વરાજ મેળવ્યું અને તેને જાળવશું પણ તે
 જ રીતે " એટલે કે તમે લશ્કર વિખેરી નાખનાની
 વાત કરતા પશુ સન્નેએ એવા પાલક થયા કે વિખેરવું
 તો એ તરફ રહ્યું અત્યારે તો જીનું વધતું જાય
 છે તેમ જ સ્વરાજ જાળવત પશુ તેઓ કહેતા ખરું
 સ્વરાજ હું મારા પર પૂરું શાસન ચલાવું તે જ છે
 સ્વશાસન - ૨૧ 'સજ પડી જહારના શાસનની કોઈ
 જરૂર રહેતી જ નથી ' પણ અત્યારે તો આપી કોઈ
 શક્યતા જ પાતી નથી '

આ આદર્શ વ્યવહારના વિાવની વાત પરથી
 સ્વાધીનતા પ્રાપ્તિ બાદ ખુદ આપણી સરકાર પણ
 સ પૂર્વપણે ગાંધીજીના અર્થો અને સિદ્ધાંતો પ્રમાણે
 શાસન કરતી નથી તેની ચચી ચલાવી - દા ત
 ગાંધીજી દમોશા કહેતા ખરું જાણત તો ગામડાઓમાં
 વસે છે અને તેથી જ દિનંદ માટેની કોઈપણ
 ચાલન માં ગામડું જ કે દ્રમ રહેવું જોઈએ જે અત્યારે
 નથી - વાત કરતા કરતા એમને એક પ્રસંગ થાક
 આવી ગયો ૧૯૪૦-૪૧ દરમિયાન ત્રીજી સરકારમાં
 કોંગ્રેસ પક્ષે પોતાના પ્રતિનિધિઓ મોકલેલા મિનિસ્ટર
 થયા પડી તેઓ જે રીતે વર્તવા તે વિષયો ગાંધીજીને
 ઉપજાડ તેમની સાથેના પોતાના જે દિવસના સહવાસથી
 જે રીતે જાણવા મળે છે તે બનાવવું સવિસ્તર વર્ણન
 મરિતકળએ કર્યું

તે વખતે '૪૦-૪૧ માં હું શાંતિનિકેતનમાં
 હતો ગાંધીજી ત્યાં આવવાના હતા રવિ સોમ જે

દિવસને માટે મુકેલે મને બોલાવીને કહ્યું 'મુરદયાન,
 બે ગાંધીજી અહીં આવે છે અને આપણા આગ્રમમાં
 અમુકને તેમને માટે માન નથી મારી તો તબિયત
 ઠીક નથી માટે તું એમની સાથે જ રહેજે અને ખ્યાત
 રાખજે કે કોઈ એમનો અનાર ન કરી એસે તારે
 બીજી કોઈ ન કરવું પચારી વિગેરે બીજા કામો
 બીજા માણસો આવીને મરી વશે તને મોપે તે મામ
 તારે ક પુ ને બાળી બેસી રહેવું '

'મે કહ્યું જેવો આપનો આદર્શ " ગાંધીજી
 આપના રવિચાર આગો દિવસ ગમે સોમવાર તેમને
 મૌનવાર તો પપુ કેટલાક લોકો મળ્યા ને પ્રથમ કરવા
 આવેલા તેમને ચિંતિયા લખીને ઉતારે આપ્યા સાંજે
 છ સવા છ વાગે કરવા જવા નીકળ્યા સાથે ધણા
 માણસો આવતા હતા તેમને હાથની નિશાનીથી
 પાછા જવા કહ્યું હું સમજ્યો, મને પશુ પાછા જવાનું
 કહે છે પણ મને વળી હાથની નિશાનીથી જતા
 શકો ને હું તમની સાથે ચાલ્યો બનને મૂગામૂગા
 ચાલતા રહ્યા તમે તે મારી કુટવ ગણો કે મુકેલ પશુ
 ત્યારે ત્યારે કોઈ મહાપુરુષના સસંગ મા હું હોઉં છું
 ત્યારે બસ મૂંગો જ રહું છું પ્રશ્નો પૂછવા કે એવું
 કોઈ નહીં ધ્રુવરની ઈચ્છાથી તેમને પ્રેરણા થાય
 ત્યારે તેઓ પોતાની મેગે જ આપણને કામ લાગે
 તેવું મ્હે તેમ આજ પપુ હું છાનોમાનો ચાલ્યો જતો
 હતો ત્યાં એકાએક ગાંધીજી બોલી ઉઠ્યા [ગાંધીજીને
 મૌન છૂટવનો વખત થઈ ગયો હતો]

મુરદયાન અગર મુકે એસા માલુમ દોતા હિ
 મે કોંગ્રેસવાને લોમ સત્તા પર આકરે એસા વ્યવહાર
 કરેલો તો મેં હું કોઈ સંલગે જાનેત્રી છૂટી ન હતા!
 મે લોગ અમ કયા કર મેડે દે! મુકે મે જાનકર બડી
 દેવાની હોતી હૈ મે લોગ પદને મ્યા મે અમ કયા
 હૈ! જિનકે ઘર પર હો તીન મોટરે હું! ધરવાલેત્રી
 હાલત બી દેખ અમ! ઉસકા ઘર બી દેખ ' '

તે રાત્રે ગાંધીજી મોટે સુધી જાગતા રહ્યા
 એટલે મે કહ્યું અમ આપ સો જાગ્યા! કન બડી
 સમેરે ઉઠના હૈ આપકો ' તો મને મ્હે નહીં
 આજ મુકે નિંદ નહીં આપતી! પહા રવિબ્રમુકે બીત

માનેવાના કાર્ત હો તો હસે છુવાઓ ।”

હું તો બોનાવી લાન્ગો તેણે ત્રણચાર ખીતો ગાયા. તેમાના એકનો અર્થ સમજાવવાનું તેમણે કશું નહાયા. વગેરે ત્યાં દતા નહુ ચાર અથો બધાએ ખતાન્થા તેમાથી એક અર્થ તેમને ખાસ ગમી ગયો ને તેજો બોલી ગયા ‘હા । એમે હી મુઝે યે થોડે સે તોગો કે હિરે ને ચિતા હો ગી હે હસકા વિરોધ મેં જ્ઞાતાતર લોગની ચિતામ મેરે દેશકે હિતની ચિતામે કરુગા ।’

આ બતાવ પાછાગઈ એ ‘હરિજન’ના પશુ મોકલેને કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે આદર્શ હમેશા અમની બનવી શકતા નથી ને વળી સત્તા પર આન્થા પડી તો ઉત્કંઠે એ વધારે મુશ્કેલ બને છે” ને પછી ચોતાના એક મિત્રના અનુભવની વાત કરી મિત્ર નીતોખરીમા વિકાસ અધિકારી તરીકે ઘણા સફળ નીવડેલા અને નિર્વાસિત પુનર્વસનાટનું કાર્ય બે વરસમા જ પાર પાડેન તેમની વાત કહતા મહિનકાએ કહ્યું ‘તેમનું આપું કામ જોઈ જવાહરલાલજીને થઈ ગયું કે દિન્દિમા આના વીસ નીતોખરી શેમા થઈ જાય તો પુનર્વસનાટનો પ્રશ્ન હલ થઈ જાય. આથી તરત જ તેમની નિમજૂકે દિલ્હીની ઓફીસમા ફરી દીધી ત્યાર બાદ હમણાં હું તેમને મળેલ ત્યારે તેમણે કહ્યું

‘ઇન લોગોને યે કયા કિયા ? મેં તો હંદરા એક રચનાત્મક કાર્યકર । મુઝે સીધા લોકસમ્પર્ક ચાહીયે । લોગોકે બીચ રહકર હી મેં મેરા કામ કર સકતા હું । હવર તો મુઝે ખસ મગજ હી મગજ નજર આતે હે ઓર સિફ દસ્તખત કરનેકા કામ હી રહ ગયા હે ।’

એટલે એ એવું છે વિનાશાદ જવાહરલાલજીની જગ્યા પા આવે અને પછી એવું જ કાર્ય કરી બતાવે તે ખરા પરદા એ તો સૌ સૌ ચોતપોતાના હોતમા સારા જગતને તો આદર્શવાદીની મ જરૂર છે અને વાસ્તવવાદીની પણ જવાહરલાલ પશુ જોઈએ વિને ના પશુ અને વલનમમાઈ પણ જોઈએ”

મૃત્યુના વિચયની વાત પીછળા ગતિને દેખે પૂજ્ય

“ટાંગોરના મૃત્યુ વિષેના વિચારો ઘણા મૌલિક ને ગંડા હતા કેમ ?”

મલ્લિકજીએ જવાબ આપ્યો “હા ‘ગીતાજની’ના છેલ્લા કાન્થો એ વિદા પરના જ છે એ એમણે એમના પિતાશ્રી અને એક પુત્રના મૃત્યુ બાદ લખેના એમને થયું આ મૃત્યુ છે શું ? અને એ માટે એમણે દિસે સુધી એકાતમા રહીને ચિંતાન કર્યું ને વિચારો નોખ્યા એ તો કવિ રવા પૂરના કરી મા જાળમને એક છાતીએ ધવડાવે છે, ત્યાંથી ખીજ તરફ જવું છે તે માટે પહેલેથી છોડાવે છે ખીજ છાતીએ પહેા ચતા પહેાન ને બે ચાર પળનો ગાગો પડે છે તેમા બાગક રહે છે, પરંતુ ફરી તેને ટુરન જ માનું દુધ મળે છે આ મૃત્યુ તે પેલા બે ચાર પળના ગાગો જેવું છે એક નદી આવતી હોય અને આવતી આવતી એ ખડી રેતીમા સમાઈ જાય અને આપણને થાય ‘હ્યો, નદી અવી પૂરી થઈ ગી’ પશુ ના થોડે દૂર જઈએ ને જોઈએ તો ત્યાં તે રેતીની બંદાર નીકળી હોય છે એમ જ અનુભવ”

ત્યારપછી મનુષ્યને જીવનમા નક્કી મુશ્કેલીઓ, નિરાશાઓ નિષ્ફળતાઓની અર્થાં રાશ થતા તેમણે કહ્યું એક રીતે તે બધાની જીવનમા જરૂર પડ્યું છે અંથી આપણે ‘અહમ્’ દૂર થઈ જાય છે નહીતર તો આપણે એમ જ માનતા રહીએ કે મારી જ શક્તિથી હું જ બધું કરું છું” આ વિષયને લગતો ચોતાનો જ દાખલો આપીને મહેવા લાગ્યા ‘હું જ્યારે મુશ્કેલી એવિયસ કોનેજમાથી ખીએ થયો ત્યારે એક સત્તને મને મ્યું ‘તુ ગરીબ માનાપનો દોકરો છો તો પશુ આટલેથી જ અગ્યાસ મૂકી ના દેતો હું તને વિદાયત જઈને નાઈસીએસ થવાનો બધો ખર્ચ આપીય’ પણ એ વખતે મને થય ના પાછળે જનાઈ પર નથી જાણત મારી શક્તિથી જાણીય’ તે જ વખતે બ્યારસ યુનિવર્સિટીમાથી મનમોહન માલવિયાજીએ પ્રોફેસર બનવાનું કહેલું મોકળું તને પ ! તા તમા ના પાડી દીધી અને પછી પસ્તાપા બનમા થરા લાગુ અરેરે ! હું કેવો મૂઝે ! અતી મરસ તકો

જતી કરી દીધી! હવે શું થશે? પરંતુ થોડા વખતમાં જ ચુરહેવ મળ્યા અને તેમણે તો સમૂળ જીવન જ પલટી નાખ્યું. હું પોતે જાણે અંદરથી જ બદલાઈ ગયો. હવે જ્યારે એ જૂતકાળના બનાવો પર નજર નાખું છું ત્યારે ચંચળ થાય છે કે તે કેટલું સારું થયું. આઈ.સી.એસ. થઈને તો હું બહુ બહુ તો કલેક્ટર કે કોઈ સેક્રેટરી થયો હોત. પ્રોફેસર થઈને અત્યારે કોઈ ડીન, રજીસ્ટ્રાર કે વાઇસ ચાન્સેલરની જગ્યાએ પહોંચ્યો હોત. પરંતુ અત્યારે જીવનમાં જે શાન્તિ, આનંદ ને સંતોષ મળે છે તે તેમાં મળત કે કેમ તે શંકા છે. હવે તો જીવનની સંધ્યા નજીક આવી છે તો પશુ કોઈ જાતના ઉકળાટ નથી, અશાંતિ નથી. અને અત્યારે જ્યારે આવા વિચાર કરું છું ત્યારે ધણી સમય પહેલાં સાંભળ્યા મળેલ એક વાક્ય જેને ત્યારે તો શબ્દોની રમત જ સમજીતે તેને ઊંડો ને સારો અર્થ સમજાય છે: Man's disappointment is God's appointment [માનની નિરાશાના કબજે સકલ રહેલા હોય છે]."

અતે નામજનની મહત્તા બતાવતા તેમણે કહ્યું "નામજન જેવું સાધન કલિકાળમાં બીજું મળવું મુશ્કેલ છે. દુનિયામાં રહેતા ને બધા બાબદારિક કાંઈ કરતાં કરતાં પણ જો માણસ નામજન કરતા

ગેબ્રી સદા

તારું મુદ્દુઆ કરે, એન મુદ્દુઆ હોવા; શાને અહીં પેદાકર મળેપરે પુકા હોવા. ઉસકી રાણે મિલકર બેનિયાએ ખલકત બન; હુરન પર ફિદા હોકર, હુરનકી આદા હોવા. બર્ગેગુલ દે કામનપર રંગ બનકે જામના કયા; ઈસ ફિજાએ ગુલશનચે મોજ એ સળા હોવા. તૂતે જળ પયામ ઉસકા, ફિર પયામ કયા તેરા; તૂતે જળ સદા ઉસકી, આપ એ સદા હોવા. આકમી નહીં સુનતા, આદમી છી જાતોં દે; ચેકે અમલ બનકર ગેબ્રી સદા હોવા. સામે દિલકે પરદોં દે ખુશ વેા છેડતા હો જળ; માને સુજાવિળ બનકર તૂ બી લળ કુશા હોવા. કર એ ગુનક માયા બેવરે બેકરાં હે તૂ; અપની ઈજિતદા હોકર અપની ઈજિતદા હોવા. અસગર ગોંટી

રહેવાની ટેવ થયે તો પછી અમુક સમયે તે આંતરિક રીતે એક એવા કેન્દ્ર પર પહોંચી જાય છે, જ્યાંથી કોઈપણ શક્તિ કે પ્રસંગ વ્યાપ કરી શક્તાં નથી; ખુદ મોતે પણ નહીં. મુશ્કેલીઓ, નિરાશાઓ, નિષ્ફળતા — બધાં આવશે અને જશે. પણ નામજોની તો તે બધાને અંતરની શાંતિ ને સ્વચ્છતા સાચવીને આનંદથી એક સાક્ષી તરીકે જોવા કરવાનો.

#

સાંજ ૮મી ગઈ ૮મી. સુરંગ દુરિધર - ઇન્ડિયનના કુંગોની પાછળ ચેતરી ગયો હતો, અને વાતાવરણમાં ઠંડીથી એક આછી ચમક આવી ગયેલી. અધારાં શેતરે તે પહેલાં 'કપાવનન' મૂકીને ગામ તરફ લઈ જતી મુખ્ય સડક પર પહોંચવાની ક્ષણએ ઉતાવળ કરાવી, ને અમે બધા મિત્રોએ વાશ ફરતી નમન કરીને મલિલકજીની વિદાય લીધી.

મૂંગામૂંગા ઘરલાળી જઈ રહેલ અમારા બધાનાં અંતરમાં થી મલિલકજીના પ્રસન્ન, સુલભ વ્યક્તિત્વની સુવાસ ફેરી રહી હતી. કોઈ સિદ્ધહસ્ત સંગીતકારના કાર્યક્રમમાંથી મોડી રાતે પાછા ફરી રહેલ શ્રોતાના મગજમાં જેમ સંગીતની સુરાવલીઓ ગુંજે તેમ. આખરે ચુરહેવાવળ પથ કલાકાર તો ખસ જ ને — જીવનની.

ગેબ્રી ઘોષણા

ત્યામ અંબનાનો કર, મૂલં અંબના થઈના; રાખ દષ્ટિ આકળની, સૂર્યની મણા થઈના. માજમાં મટી એના, બકની ન કરવા પરવા; રૂપ પર નિષાવર થઈ, રૂપની છટા થઈના. પુષ્પ ફલના પાલવ પર રંગ થઈને રહેલું કુ! બાગની બહારોમાં એલતી પવા થઈના. તું પયામ છે એનો, તો પયામ મો તારો! એમની તું વાણી છે, મૂક વેદના અર્થના. માનવી નથી સુખીતા, માનવીની વાતોનો કમને હાં વાચા ગેબ્રી ઘોમમૂ. અર્જન. જ્યાં હૃદયની વીજળીને ઉડતા હો એ પોતે; માણ થઈ અજાણો રાગ એતના થઈના. અદ્ય તું નથી ભિન્ન, કિન્તુ છે અગમ સિન્ધુ! આદિ થઈને ખુદ તારો આ તણુધુદા - થઈના. અશ્વત પાવવ

‘રમિયે ગુજરાતે રે’

હાલકાશર્ધ છ. કેટલેક

ખાર માસ એકના એક રથો ગોધાઈ રહેવાથી માનવીનું મન સંકુચિત બની જાય છે અને જીવન નીરસ બનવું લાગે છે, પરિણામે તે માનસિક શક્તિ અનુભવે છે આ શ્રાક ઉતારવા અને મનની તાજગી લાવવા નવા નવા રથો, રમણિય નદીકિનારાઓ, જાન્ય પવનો અથવા રમ ઉપવનો ભેગા અને કપાક બહાર નીકળવાને માનવીનું મન તલસે છે આ છે ખતા એક અથવા બીજી રીતે પૂરી કરવામા ન આવે તો માનવીના જીવન ઉપર કોટ ચડી જાય છે આ કોટ ખ ખેરી નાખવા શુદ્ધરથી લોકોએ અવાર નવાર યાત્રાએ જવું જ જોઈએ એવી આપણા સમાજમા ગોઠવણ હતી આ રીતે યાત્રા નિમિત્તે પ્રવાસની દરજ નાખવામા આવી હતી

રથગતરથી માણસ નવા નવા સબંધો બાધી શકે છે દેશદેશાતરની રિથિતિ જોઈ શકે છે અને નવું જ્ઞાન મેળવી શકે છે યાત્રાએ જવાની આવી દરજ માત્ર હિંદુ સમાજમા જ નહિ પણ લગભગ દરેક દેશના ધર્મ અને સમાજમા જોવામા આવે છે.

આપણે ત્યા પરિવ્રજકોનો વર્ગ હોના ઉપરાંત દરેક વર્ણને માટે યાત્રા એ ધર્મ મનાયો હતો બ્રાહ્મણ બ્રહ્મચર્યાવરથામા વિદ્યા માટે બહાર જતો અને સંસારી ધર્મા મુજી યાત્રા નિમિત્તે પર્વટન કરતો યુગવા અને દિગ્વિજય માટે તીર્થજવાનો ક્ષત્રિયોનો ધર્મ મનાતો જૈન લોકો વાણિજ્ય અર્થે એક પ્રદેશમાંથી બીજા પ્રદેશમા જતા આપણી જૂની કથાઓમા જાવા, સિંહવહિષ, બાવી આફ્રિકા સુધી જનારા રૈસ્યોની કથાઓ જોવા મળે છે દરિયો ખેડવા જનાર વાણિજ્યચીરોની કથાઓ આપણા જૂના સાહિત્યમા પ્રુખળ છે

પ્રવાસના લાભો તો આપણે જાણીએ છીએ હુ કમા હકીએ તો પ્રવાસ એ વ્યક્તિમા વિકાસનું મદદરતુ સાધન છે પ્રવાસથી માનવીનું જીવન

સમૃદ્ધ બને છે, પરંતુ પ્રવાસની પ્રેરણાનો આધાર પ્રજ્ઞા ઉત્થાન અને પૌરુષ પર અવનવ્યતો હોય છે.

પ્રવાસની પણ દૃષ્ટિ હોય છે માનવીની આ દૃષ્ટિ નિરનિયંત્ર હોય છે, ધાર્મિકવૃત્તિવાળા યાત્રા રથોનો પ્રવાસ પસંદ કરી ગિરનારની કે નર્મદાની આકરી પરક્રમમા કરવામા તે જીવનની કૃતકૃત્યતા સમજી દુર્ગમ પહાડો પર આવેલા તીર્થસ્થાને જવામા મુશ્કેલીને બદલે જીવનનો લહાવો તે સમજી, પુરાતત્ત્વની દૃષ્ટિવાળો માનવી જૂના પુરાણો, રથો પસંદ કરી પૂજા અને પર્યટનના અસ્ત-વસ્ત ઢગના, જનસ્થિત પુરાણી દીવાનોવાળા જૂના કિલ્લા કે ખડેરવાળી કમારતોમા તે ઇતિહાસ વાંચી અને રાચી સંઘન જમને દિશાચ્છાદિત શિખરવાળા પહાડો, વૃષવત સાગરના મોજાઓ અને તેની ઉપર વિચરતા દર્શાઈ પશ્ચિમોને નિહાળવામા તથા માનસરોવર જેવા રથોએ સ્વચ્છદથી વિહરવામા કુદરતપ્રેમીઓ પોતાના જીવનની ધન્ય પગો પસાર થયેલી સમજી આમાની કાંઈ પણ દૃષ્ટિ વિનાનો માનવી માત્ર જાનદ ખાતર લેની એાછી વધની ખીતેથી રસરુચિ અનુસાર તેની પસંદગીના જુદા જુદા રથોનો પ્રવાસ કરતા પ્રેરશે

ગુજરાતમા આ સમગ્ર વૃત્તિના પ્રવાસીઓને સતોરે તેવા રથો છે મોતીની છેલ્લે નવચપતો વિસાળ સાગર-કાંઠો, આજને અંતે તેવા તો નહિ પણ ચિર હોયુ” કરી સિખર તરફ જતેલા પાથરી પરી જાવ એવા પહાડો, “ચારતર” સરખી ધરતી, ગીર અને ખેડ-બ્રહ્માના મધ્યમવતા જંગલો, નદીઓ અને તળાવો, રણ અને મપાટ મેદાન, મનાહર આબોહવા અને અનુકૂળ નાનુએ મન મોહણ મુકીને પ્રકૃતિએ ડગરાતને આપ્યા છે

ગુજરાતનો પ્રદેશ ધણી વિસાળ છે એની એ રવા, તાપી ને જાદર, એના ગિંગાર, પાવાગઢ ને

ધારિયા ગઢા; સુરત, અમદાવાદ અને ભાવનગર સરખાં ઉવમપરાયણ નગરો; વાંસદા-ધરમપુર, કચ્છના બત્રીના ચરિયાણુ, ગીર અને બનાસના જંગલો; સોરઠ અને વલસાડનાં આંબાવાડિયાં; રથાપત્યની ઝાંખી કરાવતા લોચલ, રંગપુર, ચંદ્રાવતી અને મોટરા જેવાં પુરાણી રથગેઢાં; પાટણુ, ચાંપાનેર અને વલ્લભી સરખી વૈભવશાળી નગરીઓનાં અવશેષ રથગેઢાં; દારકા, પ્રભાસ અને ડાંડેર સરખાં ચાત્રાધામો, જેની વિવિધ તિથેક અને પશુપરિષ્ઠિતે સધળું મનોહર છે.

આ પ્રાકૃતિક રથગેઢાં અને દસ્તોની સાધેસાધ શુભરાતના સમાજનું એ સુખી કૌટુંબિક જીવન, જેની પાણીની હેડો લરી જતી નમણી પનિહારીઓ, ગરબે ધૂમતી મામનારીઓ, જેના કારીગરો અને કળાકારો, જેની બીલ અને ધારાળા, કાઠી અને મેર, મિયાણા અને જાત જેવી અડતલ પાંધાની ડેમો, જેનાં એ નમંદ અને ગાંધી, મીરાં અને ભક્ત ઠવિ નરસેયો એ સધળું પરેખર અનેડ છે.

આ રીતે શુભરાતના પ્રાકૃતિક અને સારકૃતિક ચિત્રનો ખરો ખ્યાલ તો તેના પ્રવાસ દારા, રથગેઢાં જળને નજરે નિહાળવાથી જ આવી શકે. અહીં તો માત્ર તેનાં થોડા રમ્ય રથગેઢાંની જ હકીકત આપી છે.

નળ સરોવર

ઝોણું નળીતું અને ઝોણામાં ઝોણા જેના લાભ લેવાતા હોય એવું શુભરાતનું એક રમ્ય રથગેઢાં છે નળ સરોવર. ચોમાસુ વીટી નિર્મળા જળથી ડહોકતા આ સરોવરની આસપાસ શિયાળામાં ઊંચા ઊંચા બદ અને બીજી વનસ્પતિની વચ્ચે કિલોલ કરી ઊડતાં રંગબેરંગી અને ચિત્રવિચિત્ર પક્ષીઓના ટોળાં, આમ-તેમ ભ્રમણ કરતાં શિકારીઓ, ફૂળામાં વસતા અને નવી દુનિયાની હવાથી અલિપ્ત બદરિયા લોકો અને ન્યાં નજર નાખે ત્યાં પાણી જ પાણી દેખાય એવું આ રથગેઢાં આનંદ આપે તેવું છે.

શુભરાતમાં ગણતરી કરી શકાય એવાં કુદરતી ને જ વિશાળ સરોવરો છે. એક કચ્છનું નારાયણ સરોવર અને બીજું આ નળ સરોવર. કચ્છનું નારાયણ સરોવર એ એક નળીતું ચાત્રાધામ છે

ન્યારે નળ સરોવર એ એક નધું કુદરતી રથગેઢાં છે.

આ વિશિષ્ટ રથગેઢાં તરફ આપણાંમાંનાં ઘણાં ઝોણાંનું ધ્યાન ખેંચાયું અને તેથી તે ખીલત્યા વગરનું રહ્યું છે એટલે થોડા માણસો જ તેના લાભ લેના હોય છે.

ચોવીસે કલાક અચાંત અને અતુલ ઊંડાણવાળા સાગરની સરખામણીએ જમીનનું તળિયું દેખાય એટલા ઝોણા ઊંડાણવાળા ૧૨ માઈલના પટ ઉપર ચાર બાજુ બિલોરી કાચ પાયથોં હોય તેવાં ઘાંત પાણી પથસથેવાં પડ્યા છે. પાણીનું ઢીંચણુ સુધીનું ઊંડાણ એ આ સરોવરની વિશિષ્ટતા છે. કિનારા ઉપર ઊંચેલાં લીલા ઘાસ અને બારની ઘાટી ઝાડીની પ્રચાલ જૂમિકા વચ્ચે પાણીમાં તરતાં જળચર પક્ષીઓ, તળાવની ઉપર આસમાનમાં ઝીડતા પક્ષીઓની પકિતઓના જળમા પડતા પ્રતિબિંબ, ટેલી કરતાં પક્ષીઓ અને ફર ફર તળાવના એટ અને કિનારે ચરતા પશુઓનું મનોહર દૈશ્ય નજરે પડે છે. નીરવ અને શાંત રાત્રિએ સમગ્ર નભોમંડળના નક્ષત્રો તેમજ પાણીમાં પડતા તારા અને ચંદ્રના પ્રતિબિંબ જોઈને એમ જ થાય છે કે કુદરતે જાણે આકાશ ઊંધુ વાળી દીધુ હોય અથવા ઉપર નીચે એમ એ આસમાન આપણે જેના દોહાંએ તેવો આભાસ આપ છે. તારાઓનું કાળ્ય અને સંજીવ અહીં જુદું જ જેવા અને સાંભળવા મળે છે. દિવસ અને રાત્રિનું આવું ભિન્ન ભિન્ન સંજિ સોંદર્ય જીવનનો થાક ઉતારવા મંદિ બસ છે.

શિયાળામાં તો રથાનિક, ખંડર્ય અને બદારની દુનિયામાંથી રથગાંતર કરીને આવતા ચાપાવર પક્ષી-ઓથી સરોવર રોળી જાણું હોય છે અને તિથેક સંજિના સમહરથાન જેવું લાગે છે.

આ સરોવરમાં નાના મોટા ઘણાં મેટ આવેલા છે. તેમાં પાનવડ સોથી મોટા મેટ છે. અહીં વરખડાના વૃક્ષ નીચે હીંગળાજ અને જુરખ માતાની પ્રમણી મુર્તિઓ છે. રથાનિક લોકોમાં માતાનું ઘણું મોટું માહાત્મ્ય મનાય છે. અહીં ચિન વદ પાંચમે મેળા બરાય છે અને સરોવર ફરતા કાંદાના મામો-

માંથી લોકો માતાની જાત્રાએ આવે છે.

સરોવરના કાંઠા પર ફરતાં ગામડાં વસેલાં છે. તેમાં મુખ્યત્વે પઠાર લોકોની વસ્તી છે. તેમનાં વિશિષ્ટ બળનો અને તૃત્યો જાણીતા છે. સિંધમાંથી સ્થળાંતર કરીને હજારેક વરસ થયાં આવીને વસેલી અને નવા જમાનાની હવાથી હજીએ અલિપ્ત આ પઠાર કોમ અભ્યાસ કરવા જેતી છે. આ સિવાય કાંબી, સમેળ, ભરવાડ વગેરે કોમો તેમના અસલ પોષાક અને રીતરિવાજોથી સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને નવો જ ખોરાક પૂરો પાડે છે.

સરોવરની આસપાસ થેડ અને ખીડ નામના કંદમૂળ થાય છે. આસપાસનાં લોકો ખાવામાં તેનો ઉપયોગ કરે છે. સામાન્ય રીતે તેનાથી ટેવાયેલા ન હોય તેમને ખાવામાં તે બારે પડે છે. આપણે ત્યાં જોગના ઉપવાસ પ્રસંગે ફળાદારમાં ઉપયોગ થાય છે. ખીડના કંદમાંથી ઉમ ખુશબો આવે છે. સંગ્રાહન થાય તો તેમાંથી સુગંધી અંક કાઢી શકાય.

આજથી લગભગ સો વર્ષ પહેલાં આ તળાવની થયેલી મોજશી અનુસાર તેના પાણીના ઘેરાવો ૩૫ ચો. માનનો હતો. અત્યારે તે સંકુચિત થઈ જાય છે અને પાણીનો ઘેરાવો ૨૪ ચો. માન હોય એમ માનવામાં આવે છે.

ગોપનાથ

ગુજરાતના ફેટલાક રમ્મ સ્થળોમાં મધુતરી યર્ધ શહે તેવું એક રમ્મ સ્થળ સૌરાષ્ટ્ર દિપકંપની પૂર્વે ખંભાતના અખાતના કિનારે ભાવનગરથી થોડે અંતરે આવેલું ગોપનાથ છે. તેના સમાન અક્ષાંશ અને રેખાંશ ઉપર ખંભાતના ખીજ કિનારા ઉપર બરાબર સામે સુરત ખંદર વસેલું છે.

મોટા મોટાના સામિયા પૂર્વો હોય તેવા મરડિયા પથ્થરના કાંકરાથી આગ્રહિત દરિયા કિનારા પર આવેલા ડાક જંગલની ગેલેરીમાંથી હવાની ઠંડી લદેરો વચ્ચે દરિયાઈ પક્ષીનું ઉડપન, દૂર દૂર જતાં આવતાં વહાણો અને સિતિજ સૂર્યો વિસ્તરેલા જળજંડારનું દરશ જોનાં મન પ્રસન્નતાથી લગાઈ જાય છે.

શીતળ અને સમધારણ હવામાન માટે આ જાણીતું

સ્થળ હોવા ઉપરાંત તે યાત્રાનું પવિત્ર ધામ છે. અગ્નિજી રાજ્ય અને કંપની સરકારના સમયમાં સૌરાષ્ટ્રમાં અગ્નિજી અધિકારીઓ ગરમીના સમયમાં ગોપનાથનો હવાફેર માટે લાલ લેતા.

નરસિંહ મહેતાએ લખીનાં મેણાંથી અક્ષી આવી તપ કરેલું અને ગોપનાથ તેમને પ્રસન્ન થયેલા (સંવત ૧૪૮૭). લક્ષ્મી નરસિંહની મૂર્તિનું અહીં સ્થાપન કરવામાં આવ્યું છે. નરસિંહ મહેતાનું જન્મ-સ્થળ તળાવની બાજુમાં આવેલું છે.

સ્થળ ધણું પુરાણું છે. તેનું મંદિર પશુ ભવ્ય છે. આ સ્થળ ગુપ્તનાથ અને ગોપીનાથ એવા નામે પણ ઓળખાય છે. પ્રભાસની યાત્રાએ જનારાએ કરવા પડતા પંચતીર્થમાં આ ગોપનાથનો પણ સમાવેશ થતો હતો.

પેરીપ્લસ (૬૦ સં ૨૪૦-૫૦)નામના ગ્રીક મુસાફરે તેના મંથમાં આ સ્થળને 'પિથેની સાયુકુની' તરીકે ઓળખાવ્યું છે.

સામે કિનારે આવેલા સુરત અને આ ગોપનાથને કંઈક સાંપ્રતિક સંબંધ જણાય છે. નાના સરખા ગામમાંથી સુરતને આગાદ શહેર બનાવનાર ગોપી કે જેના નામ પરથી તે શહેરમાં 'ગોપીપર', 'ગોપીતળાવ' વગેરે જાણીતા છે તે ગોપીએ અહીં એક મંદિર બંધાવ્યું છે. આ ગોપી અને તેની ગામની કથા આ સ્થળ સાથે વણાયેલી છે. નરસિંહ મહેતાને ગોપનાથ પ્રસન્ન થયેલા તેમ સુરતના આ ગોપીને પણ પ્રસન્ન થઈ અટકાક ધન આપેલું. નાદોદના મહારાજએ (ભાવનગરના ગોહિલ વંશના) પણ અહીં સુંદર મંદિર બંધાવ્યું છે.

દરિયા કિનારે દીવાદાંડી છે. દરિયાના ખારા કિનારા પર મીઠા પાણીની વાવ છે. થોડા અંતરે દરિયા કિનારા પર ઝાંઝમેર નામે સુંદર જોવા જેવું સ્થળ જ્યાં ફિરંગીઓએ બંધાવેલો પુરાણો ગદ છે. તેની બાજુમાં 'એસડો' બેઠ આવેલો છે. સાંધી વહાણમાં પસાર થતા દરિયાઈ નાખવાઓ મોઈ અદસ્ત ભયને નિવારવા આ બેઠને તેમના પ્રવાસ દરમિયાન નારિયેળ ગર્જણ કરતા દોષ છે. [આશુ]

આમ:- સહકાર.

ટેલીફોન નં ૦ ૨૦૪

શ્રી જુનાગઢ બેસાણુ વિભાગ સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી.

હુસેની બિલ્ડીંગ મહાત્મા ગાંધી રોડ, જુનાગઢ.

:- શાખાઓ:-

બેસાણુ — બિલખા

ધરમશી મોરારજી કેમીકલ કું. મુંબઈ

મુખ્યદેસ્કેટના જણાના સોલ એજન્ટ

ઉપરાંત રમાયણીક ખાતર અને સીમેન્ટ પતરાં
તથા ખીસાસળી માટે મળે.

મેનેજર,

શ્રી હસરાંકર મા. કવે

પ્રમુખ,

શ્રી કાન્તીલાલ ભવાનીલાલ પારેખ

રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ નિધમાં
ઉદ્ધાર હાથે મદદ કરે.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ
રાષ્ટ્રીય કોલકોટીમાં પોતાની ફરજ અદા
કરવા માટે કટીબદ્ધ છે.

ઉના તાલુકા સહકારી
ખરીદ વેચાણ સંઘ

ઉના

જિલ્લો જુનાગઢ.

ટેલિ નં ૦ ૭

દરેક જાતની ડીઝલ એન્જિન
અને ટ્રેક્ટરની પાર્ટસ

લાઈનર પીસ્ટન

ગજન પીન

બુશીંગ રીંગસેટ

સરકલીપ

રમંગ ઓલનીયરીંગ કું.

ઉપરાંત અન્ય સર્વ સાધનો

‘આધારીશી’

નું દરેક કક્ષા
એકજ દિવસમાં
મટાડે તેની

આયુર્વેદીક
ઓપરી.
એ ફરીથી માટેની
કિં ૩૦ ૧-૫૦
નં પૈસા.

દવાવાળાઓને
પ્રભુજી કમીસનથી
રોડીસ્ટ
નીમનાના છે.

મગો યા લખો:
હરીદાસ કાનજી
કડીયાવાડ,
જુનાગઢ.

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

આવા હતા પાપુ-૧ ૨.૩ ૪....	૨-૦૦
ગાંધી-ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અહલાહના પ્દાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા ,...	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા	૦-૩૫

[‘વૈષ્ણવજન’માં વપરાયેલા કાગળે રૂપાયતન હાથકાગળ કેન્દ્રમાં બનેલા છે.]

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ,
જે જિહ્વા થકી અસત્ય ન બોલે.

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

ପିତାପୁତ୍ର

વર્ષ ૧ : ('આશાવાસુ' વર્ષ ૧૫) : : અંક ૧૧ : સપ્તમ અંક ૧૯૮ : ફેબ્રુઆરી : : ૧૯૬૩

અનુક્રમ

૧ ખુલ્લો પાણી	મકરન્દ દવે
૩ તકમ-છાયા	રાઉગીર
૮ 'મિનિરટ્ટી' નો મૂળ અર્થ	સ્વામી આનંદ
૧૦ સન્મારિત સીત	અભાશમ શાવળ
૧૧ નધી દેર ધારો	ઉનિત ખૂચ
૧૧ અમણી	ઈન્દુકુમાર ત્રિવેદી
૧૧ હ મકની	રતિલાલ 'અનિલ'
૧૨ પાની	જય તીલાલ દવે
૧૨ લામ રેરે રૂંદે બોડ	સુધાંતુ
૧૨ રાખા બેક	રતિલાલ છાયા
૧૨ મેયુ મડુ -	જય તીલાલ ચોકસી
૧૦ અવિશ્વાસની કથા	હરિનકુમાર શાસ્ત્રી
૧૧ આશા અમર છે	મ. ઇ. પટેલ
૧૩ જ્ઞાનયો	.
૧૮ નિર્માલ	સરોદ
૧૮ આપાવાદ	દીપક
૧૯ રૈડિયોના જળ	અનવર આગેવાન
૧૯ બધે મુદ્દા અં	તખ્તજી ઉ પદમાર
૨૦ નવેધ	નમીનદાસ પારેખ
૨૧ સપ્તસીતલ ગીત	રમણલાલ જોશી
૨૨ ગાંધીજીના હજારો	રમેશ ડા. દેસાઈ
૨૪ સૂર્યદેવ અને તારીર	ડો. કુચુમ દેસાઈ
૨૭ જીવન માર્ગ	'શિવમકાશ'
૨૧ હ ખમે અધિકાર	ઠાકુ દેસાઈ
૨૫ વામન	હરિનભાઈ શાહ

સ પાઠક * નવીન આંધી

સૂચના

(આડકોને)

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલ્પકલા દ્વારા તૈયાર થાય છે.

અમે તે મહિને પ્રાદક થઈ શકાય છે

* * *
આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો ને તે લેખકોના છે સ્વસ્થા તે વિચારોમાં સમત છે જ તેમ માનવું નહિ

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજન'માં સમૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાફ મૌલિક, લાલુ* હોમ એવી અવેશ્વાર રહે છે કાવળની બેક બાલુ શાહીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત પત્રવાહિયામાં જવાબ આપવામાં આવે છે.

પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસ સાથે અંક અને ચોખ્ખા પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થઈ અલગવાહિયામાં યોગ્યને મોકલાય છે.

લેખાનુભવ

દેશમાં (વરસતું) છ રૂપિયા

બરદેશમાં બાર શિલિંગ

વૈષ્ણવજન, રૂપાયતન, મિનિરતેટ્ટી જૂનાગઢ

પ્રકાશક અને મુદ્રક: ધીરેન ગાંધી - રૂપાયતન મુદ્રણાલય - જૂનાગઢ

પીઠ પરાઈ

પ્રુદાનો પ્યારો

મકરન્દ દવે

હજરત મુસાને એક વાર થયું કે પોતે તો મોટા પેગંબર. પ્રુદાઈ તરને તેમણે જોયું એવું આજ સુધી કોઈ આદમીને નહોતું થયું. એમની બરેબરી કરી સદે એવો કાંઈ માઈનો પૂત દુનિયામાં પાકવો નહીં હોય. વળી પ્રુદા તો એમને હાજરાહજૂર. મુસાએ મનમાં ને મનમાં મલકતાં, બંદગી મુનરતી થયતે પ્રુદાને પૂછ્યું:

‘પરવરદિગાર! આપના બંદાના મનમાં એક સવાલ પેદા થાય છે. જલતમાં મારી પડ્યે જગ્યા મેનાર મહાપુરુષનું નામ બતાવશો?’

પ્રુદાએ કહ્યું.

‘એ મુસા! તારી પકોસમાં મોઝી રહે છે એ જ જલતમાં પથ તારો પકોચી થશે.’

પ્રુદાનો જવાબ સંતોષી હજરત મુસા તો દિગ્મુક બની ગયા. એ પેલા મોઝીને ઝોળખતા હતા. બિલકુલ મેલોધેલો ને રદખાતક આદમી. પોતાની બંગાર ઝૂંપડીની એક બાજુ પીપળ નીચે બેઠો રહે. ગંધાતાં ચામડાં ચૂટે. પગરખાં સવિ. કોઈ દિવસ મસીદમાં આવતો એને જોયો હોય તો દરામ બરાબર. ધરમ—કરમમાં ચે શું રાખ સમજતો હશે! રોગ—નમાજ પથ નહીં રાખતો હોય.

—ને આવા આદમીને પેગંબર હજરત મુસા—અલે—હીસસલામની હરેજીનું સ્થાન! પ્રુદાપાકને આ શું સંજય? પ્રુદાએ મુસાની મળક તો નહીં કરી હોય! પણ પ્રુદાના મંદીર અવાજનું રમરથ યતાં મુસા મુઝાઈ ગયા. પ્રુદાએ કહ્યું એટલે ખોડું તો ન જ હોય. હજરત મુસાએ તે મોઝીને મળવાનો નિશ્ચય કર્યો. આવો મામૂલી માણસ પ્રુદાને કઈ રીતે પ્યારો થઈ પડ્યો હશે?

હજરત મુસા મોઝીને મળવા ગયા ત્યારે સાંજ પડવા આવી હતી. મોઝી પોતાને સરંગમ પતરાંની બાંગી પેટીમાં ચૂકતો હતો ને કાંઈક ગીત ગણગણતો હતો. પેગંબર સાહેબને આવતાં જોઈ તે ઝટપટ ઊભો થયો ને પગમાં પડી ગયો.

મોઝીના મોખરાં અંગથી પોતાને બચાવવાની કોશિશ કરતાં મુસાએ એને દૂરથી આશીર્વાદ આપ્યા. મોઝી તો ધન લાગ્ય ને ધન્ય થઈ માની અરધ થેલો થઇ ગયો હતો. તેણે મળગળા સદે કહ્યું:

‘પેગંબર સાહેબ! આપની શી ખિદમત કરું? આપના આ નામીઝ યુવામને જરા માંદ કરશે. હું હમણાં જ આપની સેવામાં હાજર થઈશ.’

હજરત મુસા હજી મોઝીને પ્રુદાની વાત કહેવા જાય ત્યાં તે મુસાને પડતા મેલી ઝૂંપડીમાં જતો રહ્યો. એની વાંસે ઝોખાઈ જારણું દેવાઈ ગયું. મુસા બહાર જોવા રહ્યો. સારી એવી વાર થઈ. પણ મોઝી બહાર ન નીકળ્યો. આવી ઝંદી જગ્યાએ જોવા રહેતાં મુસા કંટાળ્યા. પણ પ્રુદાના જવાબથી તેમને એટલું કુતૂહલ થયું હતું કે મોઝીને પૂછવા વિના પાછું ફરવાનું મન ન થયું.

મોચીને આવના બૂ મેહુ થયુ એટલે હઝરત મુસાને થયુ કે અદા બેગે બેગે મો ડી કોર્ડ
 રૂમ સાધના તો નહી કરતો હોય? ખુતને ખુચખુચ કરી દેનાનો કાઈ અજ્ઞાન તરીકે તેજે માધી કાદ મો
 હશે? આ સાધના હવે બપોરે જ છૂટશે ખુદાના હરખારમા એક મોચી આવતું માન ખાટી વતમ એ
 સદન કરવા મુસા હરગીઝ તૈયાર નહોતા

બને એ મુસા જેવા મજાનના આગેવાનને છાજતું નહોતું પથુ આ મહુન નેર્ડ નેરા માટે
 તેમજે મોચીના ગારણુની તીરાડમાંથી નેપુ નેઠને એ તો છક્ક થઈ ગયા પેનો મોચી પોતાની અતિ
 શ્રદ્ધ માતાના મોશા રૂના પૂમડાથી દૂધ ટોચા મેરે હતો ડોલીમાંનો ગદ ધેરાઈ ગયો હતો અત્ય ત
 જજેરે હાડપિંજરમા બે આખો છીડી છીડી — પૂનાના પાતાળ ગયેવા ધીર જેટી તમતગની હતી અપગ
 ને અસહાય બચ્ચાની જેમ માછ સૂતા સૂતા ડીપે ડીપે દૂધ ગળામા ઉતારતા હતા મોચી ખૂન
 કાળજીથી દૂધ ટોચા હતો અત્યારે તો એ જાણે સાવ જૂની ગયો હતો કે આનમના એક મોટા પેગબર
 એની વાટ નેતા ઊભા છે મસા આ દસ્ય મજુ મે માયો વિના જેઠ રજા — જોર્ડ જ રજા

ડોશીમાએ દૂધ ડી લીડુ એટલે મોચીએ તેમને સરખા મૂરસાના બરાબર ઓગડ્યુ ને માછના
 પગ દાખવા બેઠો માછએ એને અતર ડી આશિષ ખાપતા મ્યુ

બેટા તારી આકરીયા મારા જીવને સતોષ થઈ જાય છે મારી દુઆ છે કે તુ ખૂન સુખી
 થા ને હઝરત મુસા જેવુ તને સ્વરગમા રચાન મગે

માછનુ કહેવુ સાબળી મુસાને તરત ખુદાના વચનો યાદ આન્યા જાણે માછના મુખમાંથી
 ખુદા જ બોલતા હોય એવો તેમને લાસ થયો મા રાજી તો ખુદા રાજી અને જ્વી વગી ખીજી કંઈ
 જગ્યાએ આ યુ છે?

હતે હું કોંઈ પાવ કે નીને બહિસ્ત દે

આ કવિતાને મુસાએ જીવનની હકીકત બનતી જોઈ મોચી તો બહિસ્તની વચ્ચે બેગે હતો
 આધા રહી ગયા હોય તો પોતે ને મોચીનુ બારપ હઝમવીને મુસાએ મોચીની માના ચરણુમા માથુ
 નાખી દીધુ મોચી મોઠં થયા બદલ માહી માગે એ પહેલા મોચીને બાથમા લાઈ બેગી પડતા મુસા
 બોની ઊઠ્યા

ભાઈ તારી બુદગી આગળ બડા પેાબરની બુદગી ચે કુઝ જિસાતમા નથી ખુદાનો તુ
 ખૂન ખારો છો એમા કઈ નવાઈ નથી મરપુ કે ખુદાનો રાહિયે મેળવવાના સાચા રસ્તાની તને
 ખબર છે

બાકી નહી હય

રંગોએ વડ લડૂ બાકી નહી હય
 વડ દિલ, વડ આરઝુ બાકી નહી હય,
 નમાઝો, રોઝાઓ, કુરબાનીઓ, ધબ
 મે તબ બાકી હય, તુ બાકી નહી હય
 હાજલ

ભારત-ચીન સંબંધે

અમર્યા ને વાસ્તવિકતા

ભારત-ચીન સરહદી અગાધ અંગે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ અને આમકે માન્યતાનું સંવિગત ને સચોટ બધાન આપતો લેખ ૧૩-૧-૬૩ના 'સન્ડે ટાઇમ્સ'માં એન. જે. એન.ની કલમે લખાયેલો છે. આ લેખ આપણી સરકારે કરેલી જૂતકાળની જૂલો બતાવના પૂરતો જ નથી પણ ચીન સાથેના સંબંધોમાં હંમેશને માટે યાદ રાખવા જેવો છે. એટલે આ લેખમાંથી કેટલાક મહત્વના મુદ્દા અહીં ઉનારવામાં આવે છે.

શ્રી નેકરુએ ૨૫ ઓક્ટોબર '૬૨ના રોજ જાહેર કયું કે "નેકા વિસ્તારમાં ચીની હુમલાના 'સખત આધાર' પહેલાં આપણે અત્યારના જગતમાં વાસ્તવિકતાથી વેગળા વસી રહ્યા હતા અને આપણે ચોતે જ જોતા કરેલા કૃત્રિમ વાતાવરણમાં જીવતા હતા."

આ કૃત્રિમ વાતાવરણ કેવી રીતે ઊભું થયું હતું?

આપણી તટસ્થ નીતિને મને તે ભોગે વળગી રહેવાનું વલણ, આફ્રી-એશિયાર્થ એકતાને નભાવી રાખવાની ચિંતા અને સામ્યવાદી ચીનને સાચા સ્વરૂપમાં ન જોળખવાના આંખ-મીઆમણાથી ભારત વિશ્વમાં નૈતિક વિજયનો ઝંડો ફરકાવના નીકળ્યું હતું ત્યારે ચીન એના પગ લાંબી નાખવાની તૈયારીમાં પડ્યું હતું. અને આ હકીકતથી આપણી સરકાર સાથે બિનવાકેફ હતી એમ પણ નથી. અનેકવાર ચીને પોતાનું પોત પ્રકાશ્યું હતું પણ એની સાન ફેકલે લાવે એનું કોઈ પણ પગલું ભરવાની આપણે તૈયારી બતાવી નહોતી. કોઈ પણ મક્કમ પગલું ભરતાં પહેલાં સો મરણે પાણી પીતી આપણી તટસ્થતાની વ્યાખ્યા કરતાં એન. જે. એન. લખે છે:

'આવી દીલીપાચી ને પાંડું દેવથી પિલાતી પથાદ-અમિડામાંથી બહાર આવવી તટસ્થતાનીતિની આપ્યા એ ને કોઈ નથી કરવી એ દ્વારા બચા કરી

શકાય. કોઈ પણ બળનું વિધાન કરવાના વિચારથી જ એ પાછી હટે છે. કોઈ પણ સંભોગમાં લશ્કરી તાકાતનો ઉપયોગ કરવાનું એ તરછોડે છે. કોઈને માફું લાગે એવી ભાષા વાપરવાનું એ ટાળે છે. ને કયાંક 'ગાંધી-ચિત્રુદ' ગણાઈ જવાનો સતત ડર સેવે છે. આ હબીની એકાએક નથી દિલ્હીની અંદર માન્યતા કે વિશ્વના રાજકાળમાં એના 'અવાજ' એક એવી સિદ્ધિ છે કે નેની, બીજા કોઈ પણ વિચાર કર્યો વિના ભગવળી કરવી એકબી.

આ સિદ્ધિનાં શુશુગ્રાન આપણે સાંભળતાં આવીએ છીએ. દુનિયાની મહાસત્તાઓમાં આપણા 'મહાન નૈતિક કદ'નું બાવળું આપણે ચોતે ખડું કયું છે. અને વિદેશી મહેમનેનાં પ્રમાણપત્રોથી આપણે તેને શુશુગ્રારતા આપ્યા છીએ. દુનિયાનો એવો કોઈ પ્રમ નહીં હોય જેમાં આપણે 'અવાજ' રજૂ ન કર્યો હોય. બર્લિન પ્રમ, નિઃશસ્ત્રીકરણ, અણુશક્તિ પર નિષંત્રણ, કયુબા, લાઝોસ—આ સર્વે બાબતમાં આપણી અવાજ માનસેર સંભળાયો છે એમ આપણે માનીએ છીએ. પણ એના નતીલે શું? અને મહાસત્તાઓ ત્યારે એકમત ન થઈ શકે ત્યારે તેમના મતને ક્રલતવી રાખવાની એકમત સાધનારા પાણીપોચા દરારો ધડવામાં ભારતનો મોટો ફિરસો રહ્યો છે. અને વિશ્વના રાજકારણમાં ભારતનો આ મહાન વિજય માની આપણે નાચી જોડ્યા છીએ. આપણી આ મહાન નૈતિક મૂર્તિનું સોનેરી ઊણું છે: 'પંચશીલ.' એન. જે. એન.ના શબ્દોમાં:

"આ ખતરનાક માન્યતાનું મેકે પામું ને પંચશીલ, જેની શ્રી નેકરુ અને યાદ-એન-લાઈએ પ્રાપ્ત કરે ૧૯૫૪માં બંદોસ્ત કરી હતી, અને જેને પશ્ચિમના હરાદાના સાચા અતિબિંબ રૂપે ભોગેભાવે રૂપીકરનામાં અતિલે. ત્યારબાદના ગાલા દરમિયાન નવી દિલ્હીની ચીન પ્રત્યેની નીતિમાં ચીને ને કોઈ નેપંખત સિદ્ધિ મેળવી હોય એનું થીર અફાન દર્શાવતી, ચીન અને ચીનના સર્વે કાંઈની અતિમશઃસાએ સંપૂર્ણ રીતે કબજે લીધા... ને કોઈ, બીજા મયોમાતમક રીતે પણ

વિવેકદિપ્તિની ખાતર ચીની ઉદાહરણે જરા થયું બારી-કાંઠથી ભેવાની બધામયુ કરતા હતા તેમને યુદ્ધખિતર કે પશ્ચિમના કામિયા કે રીઠા મત્યાધાની તરીકે મોઝા બારકાને નકારી કાઢવામાં આવ્યા આવા માનસિક ગોસમશાયને વખતે નવી દિલ્હીને તિબેટ પરના ચીની દુમલાનો પહેલો આપાત લાગ્યો. અને હતાં એના મત્યાધાનો એની રાજિતા યુગબની રળિજ થડયા ચીની ખગલાને સાફસાફ વખોડી કાઢવાને બદલે દિલ્હી પરી વ્યજા કરી, 'આકેમયુ' રાજ્યને ઉપયોગ કરવાનું ઠાવ્યું અને યુનેસ્કો તિબેટની તરફેણ કરવાનો ઈન્કાર કર્યો

કા યુદ્ધને કાળતા જવાના અને નીતિમયતા ને શાંતિ મટે પોતાનો માનસોએ નજીવી રાજવાના બરપૂર મયનોમાં ભારતના રાષ્ટ્રીય હિતની દૃષ્ટિએ થયું ચીનનો તિબેટમાં ખમડે કો મુલવવ તુ નવી દિલ્હી ભૂરી મયુ ભારતની તદ્દરથવાની મૂર્તિ અજિયુજા તરી અચી થયું ભારતની ઉત્તર સરહદ કેસરી ખાવાની દિશામાં ચીને પહેલું પમજા ભરી લીધું હતું આ બનાવ પછી ત્રણ વર્ષ, જે બાળા દરમિયાન પોતાના ચીની ભાઈએ શું કરી રહ્યા છે તે વિષે પાસીમેન્ટ ને લોકો સાવ અધા રામા જ હતા, અચાનક ખુદનું થયું કે લાખનો સારો એવો ભાગ ચેકિ ગને હવાલે થઈ ગયો છે લોકો ચોખી ઠાક્યા શ્રી નેહરુની ત્યારે સર્વમથમ લાક્ષણિક ભવેસત હતા કે ભારત "તદ્દરથવાની તેની નીતિને ચૂરવપણે ચળગી રહેશે" તે વખતના સરસ્વ મુખાન શ્રી ઠી ૦૦ કૅ ૦ કૅપ્યુમેનને તો ત્યાં સુધી ચીની બનાવવાનું સાદસ મ્યું કે ચીની સરકારની "મુસલુખિરી" હતા હિન્દી-ચીની લાઇખ ધીને જકર નહી પડેાને

સત્તાવાર ભવેરાતમા જાણ્યા મમાએ સહ પહેલી ચીની મુસલુખિરી ૧૯૫૭ના ઓગસ્ટમા ગઢવા સર્માં થઈ હતી થયું ભારતની સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૭ની એક માદીમા એના વિરામનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો જરુમના દુન્દી નાયકે ૧૯૫૭ના અર્તામાં કે ૧૯૫૭ની રાજ્યાતમાં વારવાર જાણ્યું હતું કે આકા સર્ યોનમા નીનાએ રુત્તો બાકી રહ્યા ॥ "ખચ શીલમા નીનને રસ રથો નથી એના આ કાકારિત સ્વયનો પર ધ્યાન આપવામાં ન આવ્યું. હિલ્લાનું નવી દિલ્હીએ નમતાથી સ્વચ્છ્ય કે નીનાએ કદાચ બિધ્યાન પછે સરહદ પર આવી થડયા હયો. ચેકિએ આ સ્વચ્ચ નને ઠાડીતોજ અવધારી ઉવેચ્યુ ત્યાર પછી લઈ-ખમા ભારતીય મદેરાના લચભગ ૪૦ થી ૫૦ માહલ

અંદરના બાકમાં ચીનાએએ ભારતીય પોલીસ પાઈની માતથી કતલ કર્યોને આપાત આપ્યો ॥ આઠાદી પછી પહેલી જ વાર ભારતીય વર્તમાનપત્રોએ એક તરત સમ બઈ ભય એવા ઉવેરાને મટે લોકમત ભયત કર્યો... લોકમતના દબાણને લઈને સમાધાન અશકય બન્યું. અને હતાં એને બદલે ચીનાએને વરા રાજવા મટે કેઈ મક્રમ રાજદ્વારી કે લશ્કરી ખગાં લેવાનો નવી દિલ્હીનો ઉદારો નહોતો ..

પોતાની માનસ-મૂર્તિમા નવી દિલ્હી કયા સુધી અનઈ ગયું હતું તે શ્રી નેહરુએ ચાઈએનલાઈ પર લખેલા એક પત્રમાં, કદાચ અનભૂતી જ પુઠું થયું છે. ચીની વડા મુખાનને તેમણે બતાવ્યું હતું કે શાંતિમય દેસ સાધવાની ચિતામાં ચીનના લાઇખ પરના આકે મણને નવી દિલ્હી પ્રસિદ્ધિ નથી આપ્યું. કારણ કે તેથી લોકસભા અને વર્તમાનપત્રોની "તીત્ર પછુ યોગ્ય રીકા"ની સરકાર થર જગી વતરી જયે અટો ચેકિ ગને સહેતુક ખ્યાવ આપવામાં આવ્યો હતો કે શાંતિમય સમાધાન અને હિન્દી ચીની ચેનીમા નવી દિલ્હી માનતું હોવા છતાં લોકમત તેને વધારે ને વધારે અસમાધાન કરી વનજુ અખત્યાર કરવા ફરજ પાડે એમ લાગે છે.

નવી દિલ્હી આજુ કારણ બની ગયે એનો પુરાગ સારો પકયો હોવા છતાં એકો એ માનવા તૈયાર નહોતો તેમણે એવી આશ્વા રાખી કે શ્રી નેહરુ જરુનાં લશ્કરી ખગાની તૈયારી કરી સમય મેળવી લેવાનો અને ચોમ્ય રાજદ્વારી ચાવને અમમમા મુકવાનો, રાહ લેવાનો દાવ લુઆઈ પૂર્વે જેણે છે હવે જોઈ શકાય છે કે આવી કેઈ લુઆઈથી નવી દિલ્હી દોપિત નથી અને જે માથે આવી થડવાનું હતું તે મટે રાજકીય કે લશ્કરી રીતે ભારત તૈયાર નહોતું."

હિન્દી-ચીની સબધોનુ અત્યાર સુધી આજુ આવેનુ આ આખ ઉધાડનારું ચિત્ર છે ચીને હમમે કરી માત્ર લાઇખનો અચુક ખેરા પચાવી પાડવા માટે દબાણ લાવવાનો દાવપેચ બેલ્યો હોય કે ભારતને વ્યાપક લાઇખમા જેવો જાજ પરાધીન બનાવવાનો પહેલો તમકો અજમાવી ભેયો હોય એ બહુ મહ-ત્વની બાબત નથી. ભારતને ઉત્તર સીમાએ લશ્કરી તાકાતમા અને દબાખોરીમા અચડ દુસ્મન ખેડો છે એનું માન પાછુ એાસરી ન ભવ્ય તો સાડુ. શ્રી એન. જે. એન. માને છે કે કોઠાકટી નાંદેર કરવામા

ભારત સરકારે જૂલ કરી છે પણ એ માન્યતા અમને બરાબર લાગતી નથી. જે લોકમતની જાગૃતિને એ બિરદાવે છે એવો લોકમત આવી કટોકટી બહાર કાઢી વિના જામત ન થાત. અને રાષ્ટ્રની તમામ શક્તિને એક કેન્દ્રિત ધ્યેય ભણી વાળવાનો પુરવાર ન પ્રગટ થાત. પ્રજાનું જે જોમ પ્રગટ્યું છે તેને સતત બંધનો કાઢી વગાડી સાબરું રાખવાની જરૂર નથી. એમ થશે તો નિરર્થક તંગ વાતાવરણમાં આ જોમ એની મેળે ટૂટી જશે. અને પછી ખરે મોકે એને ફરી જગાડવું મુશ્કેલ થઈ પડશે. પણ એને સુચોજિત રીતે આજની ધરીથી જ ઉત્પાદનના, સંરક્ષણના અને સમાન સુખ-સમૃદ્ધિના ક્ષેત્રમાં વાળવાની તાતી જરૂર છે.

ચીનાઓ પાછા હટી ગયા એને થી. નેહરુની તટસ્થ નીતિના વિજય તરીકે કેટલાક જોખાખાવે છે. તો સામેથી કોઈ રદીઓ આપે છે કે તો પછી એક લશ્કરી હાવણીમાં ભળેલા પાકિસ્તાન પર હુમલો કરવાની યે હિંમત ચીન કેમ બતાવવું નથી? તટસ્થતાની નીતિને ભારત વળગી રહે તો પણ મને તે ભોગે 'તટસ્થતા'નું નાકું પકડી રાખવામાં આવે તો એ આપણી હસ્તી માટે પણ ખતરનાક બની જાય. શ્રી નેહરુએ આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે ભારતનું નામ બિજાળું રાખવાની જોટની ખેંચના રાખી છે એવી ને એથી યે વિશેષ ધરને મજબૂત બનાવવાની હવે રાખવી પડશે. સરહદ પર ફરીથી છેતરામણી શાંતિ કેલાઈ જાય તો પશુ બચાવ-હરોળને અભેદ બનાવી લેવાનું અત્યારે પ્રથમ કાર્ય હોઈ શકે.

ચીના રાખી જાણે છે

ગાજર ને ધોડો

કેલેબો દરખાસ્તો વિષે શ્રી. ફ્રેન્ક મેલ્સપ્સ તા. ૨૧-૧-૬૩ના 'ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ'માં એક નવી દિશા તરફ ઈશારો કરતા લખે છે.

'શ્રી વિન્ડટન અર્થે એક યુદ્ધ-પરિસ્થિતિ પર કશું ઉઠું' કે તે 'કેલેબો વીરાળેડો અંચલોડો' છે કેલેબો પરિવહની દરખાસ્તો પણ આવે જ વિચાર જગાડે છે. ને એક 'લોગમા વપેવી ને માટી કલંકી થોડો' જેવી એક અંચલ જણાય છે. ..

મધ્ય વિશાખાએ નર્મી ઉતાર મહેસ અને પંજબની લાગેળ પર વિખેટની સરહદ આવેલી છે તેનો કેલેબો દરખાસ્તોમાં કહેવું નથી, એ કે બારાહોટી અથવા ચીન જેને યુદ્ધ કહે છે તેના પર ચેતાનો દાવો ઠોવાનું ચીન દબાલ મ્યાં જ કરે છે. ચીનાઓનો હવે પછીનો હુમલો આ મધ્ય વિશાખાની બાબુએથી થશે એની સંભાવનાને એ હકીકતથી ટેકે મળે છે કે ભૂતાન અને સિક્કિમ વચ્ચે પસાર થતા યુબી ધાટ સામે ચીને લશ્કરી જમાવટ કરી છે

ચીને ચેલાની સરતે ભારત પર આક્રમણ કર્યું અને તેની એકપક્ષી યુદ્ધ બંધીની બંદેરાત જાણી છે તેમ એ ચેલાની સરતે શાંતિ સ્થાપવા માગે છે. એ ચાઈ રાખડું ભેઈએ કે કેલેબો દરખાસ્તો ચીની દરખાસ્તો નથી. એ એક પ્રમાણિક પણ જરા અંચલચેલા દલાલની દરખાસ્તો છે, કે જે માને છે કે આક્રમક અને આક્રમણને જોન બનેલ બંદેને લેવા કરવાનો એકમાત્ર માર્ગ બંદેને એક સરખા જણવાનો છે. આફ્રો-એશિયાઈ દરખાસ્તોમાં આ પાયાની ભૂલ અને નબળાઈ રહી છે.

સદ્શાગ્યે બ ને છાવણીમાંથી ભારતને મિત્રોનો તોડો નથી. જેનું કારણ એ નથી કે આપણે આપણી ભલેને ઉવરી રહ્યા છીએ તેમ, આપણી તટસ્થ નીતિએ આ ચમત્કાર સંસ્પર્ષ છે. પણ અત્યારના આવરણાદીય હુમલો ને જરૂરિયાતે રસિયા-ચીન વચ્ચે કામચલાઉ ધર્મણ કોણું કર્યું છે, તેમ ધર્મિય અને રસિયાને પણ તેમના ચેલાના જ કારણે. સર-કામચલાઉ રીતે નહીં આપણે છે પૂર્વ બર્લિન પરિવેદે આપણા વડા પ્રધાન પર પ્રદાર કરવા માટે ચીની પ્રતિનિધિનો એટલા માટે હરિયા નહેતા યાલાવે કે તે શ્રી નેહરુને થાઉં છે પણ હાલ વરત તેઓ માઓ કરતા મુશ્કેલને માર્ગે ચાવવાનું મસદ રહે છે વિરોધીઓ પણ કેટલીકવાર કેટલા મળતા આવે છે તે રમજ ઊપનમે તેવું છે અને મોરચા જેવી રીતે સાધાંઓ અને મિત્રો વચ્ચે કોઈ ધરમે છે તેમ નોશિયન પણ કરે છે.'

કેલેબો દરખાસ્તોનો ચેતે ઐદાલિક રવીકાર કર્યાની ચુનવાઓ પછી ચીને એમણી ચેલાની રીતે અર્થ કાઢનાના અખાડા સર કરી દીધા છે. ભારત આપા આક્રમણના ખુદલા ઘા પછી વાટાઘાટોનો અસ્વીકાર કરશે ને ચેતે શાંતિમય સમાધાન માટે સદાય તત્પર છે એના બીધા પાટા બાવવા માટે જ

ચીને પહેલી જલેરાત કરી લાગે છે. એક હાથમાં ગાજર ને બીજા હાથમાં ધોધાની નીતિ ચીન રમણે જ આપ્યું છે. અને સાતિના ગાજરની આશાએ મોડું લખાવતાં માથે ધોડો પડવાનો જ છે એ જુનાતું ન જ્ઞેધએ. ઉત્તરાખંડને સીમાએ પશુ ચીનના ડોળા ધૂમતો હોય સારે જ બધરી વિશાળનાં જનમદ્દથી આપણા સિન્ધે એના તમામ અગત્યના મથકો ગળવી મકરા જેટલે.

પરદેશી મતાઓના હાથમાં રમો રહેલું પાકિસ્તાન

ઠાલજો પરિવહની દરખાસ્તોથી સંપૂર્ણ ધ્યાન એટલું કેન્દ્રિત હતું કે ભારત-પાકે વચ્ચેની મનથા પર કોઈએ ખાસ ધ્યાન આપ્યું હોય એમ લાગતું નથી. કદાચ ભારત અને પાકિસ્તાનના સંબંધોમાં એવી મડામાં પડી ગઈ છે કે વધુ મનથાથી કાંઈ વળે એમ આપણા મોઝને લાગતું નથી અને પાકિસ્તાની પેતરા જોતાં આ શક્યો પાળી પાળી નથી. પાકિસ્તાન સાથેના આપણા પ્રશ્નો, અને એમાં થે ખાસ કરીને કાશ્મીર પ્રશ્નમાં વિદેશી દોરી સ્વાર કેવા કામ કરી રહ્યો છે એવું નિષ્પણ કરતાં શી. ટી. ગોપાલકિષ્ણન ૨૭ જાન્યુઆરી 'ભારત જ્યોર્નાલ'માં લખે છે

“પ્રથમ વસ્તુ એ છે કે ભારત પાકના તમામ સંબંધો, અને ખાસ કરીને કાશ્મીર પ્રશ્ન વિદેશી કબજાગીરીએ વધુસારી મૂકેલ છે. અમેરિકન આક્રમકોને ઇકેન્દ્રે કહ્યું છે કે પશ્ચિમને કાશ્મીરની ખીનમાં બુદ્ધાત્મક રીતે રસ છે અને યુનેામાં તે પહેલેથી જ પશ્ચિમની નીતિ કાશ્મીરમાં ‘આંતરરાષ્ટ્રીયતા’ને સાધવાની રહી છે. પશ્ચિમી સનાએ ઉપરહલી રીતે બહેને પેતાની નિષ્ઠા ને નિર્દોષતાને દેરે પાંચ પશુ કાશ્મીરની અવ્યવસ્થાના, એ આખી દુનિયાના વ્યવસ્થાને એક બાજુ જ છે, તેમણે ઠાઠી નથી. બે સમાન મિત્રો વચ્ચે સારા પ્રકારે સંબંધો સંબંધો સંબંધો તેના કરતાં બીજે કોઈ જોડે રસ તેમને રહ્યો છે તે દશીકનો બવાબી આપે છે

કમજાની જ વાન કરીએ તે પરદેશની કબજાગીરીને દાખલો મને છે પાકિસ્તાન અને નીન વચ્ચેનાં એની સરહદ જ નથી આવી એની-કાશ્મીરમાં

આવેલી સરહદ વિરોધી સમન્વિતિના બારામાં. આ કાંઈ માત્ર પેકિંગ અને ‘વિંદી બંનેએ મળીને પડી કાઢવું’ નાખાકા કાવડું ન હોઈ શકે. બધી શુભામ મહાંમદે ભરે રહ્યું છે તે મુજબ—અને તે પોતાની દશીકત બંધાવા જ દેવા જેઈએ—કે ચીની-પાકિસ્તાની ‘સમન્વિતિ’ બિહીસ વિદેશ કરી પ્રેરિત છે. અને લશ્કરી દૃષ્ટિએ મહત્વનો નેટલો મદેશ મને તે મેળવી લેવાની શુભાદ્ધી તવલપી શીમા રહેલા એના મળતિયાએ કાવતાર પાર પાડવામાં આવેલ છે. એ ઉપરાંત ચીનને ખુશ રાખવાને કિદનને વધારાને હેતુ પશુ ખરો. આ સ્પષ્ટ દોષ કે યોદ્ધા, પણ એ વસ્તુ સંસક છે કે પાકિસ્તાનને લશ્કરી મદદ કરતા મદદ પશુ મિત્રોએ, જે સામ્રવાદી સત્તાને કાળમાં સમવા જ લશ્કરી મદદ અપાવે છે, તે ચીન સાથે વેરા કે ‘સમન્વિતિ’ કરવા અને કાંઈ દીકા કરી નથી.

આ સંજોગમાં કાશ્મીર પ્રશ્નની પતાનટ ઉતાવળી રીતે ચર્ચા ન શકે. કાંઈ પરદેશી સત્તાના હાથનું રમકકું બન્યા વિના ભારત જેવા મિત્ર ને પડોશી સાથેના સારા સંબંધો એના પોતાના જ હિતમાં છે એમ પાકિસ્તાનને સમજાવવાનો આપણે સ નિઃક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ દિલ્હી વાટાઘાટો ‘આશા-પદ’ વાતાવરણમાં પૂરી ચર્ચા છે અને વાટાઘાટોના ત્રીજા તબક્કો હવે કશ્મીરમાં શરૂ થશે દિલ્હી વાટાઘાટોને અતે બદાર પાડવામાં આવેના સંયુક્ત નિવેદનમાં બંને પક્ષોએ હેવટ સુધી ધરાવેના ‘રચનાત્મક વલણ’નો નિર્દેશ છે પણ આ ‘રચનાત્મક દૃષ્ટિબિંદુની આખ્યા જોતાં જેની છે સરખાર સ્વચ્છિસિદ્ધ કહેવું હતું કે ત્રીજા કોઈ પક્ષની દરમિયાનગીરી ખૂબ જ અસંગત છે ત્યારે પાકિસ્તાન પ્રતિનિધિમંડળના અગ્રણી શી. જૂતોએ જાણાવ્યું હતું કે, ‘પ્રશ્નના કોલમાં આવી દરમિયાનગીરી રચનાત્મક શોભા આપશે.’ આ એક વાકેમમાં ખીલી કપા ખૂંચે છે એનો કાષ્ઠક આપ આવી જશે

યુરોપ સમાન બજારમાં

બિહીસ અત્સદીગીરીની કસોટી

યુરોપ સમાન બજાર એ આ હાથમાં એક એવું મળતું હતું કે જોને પરિણામે બિટનને પડેનેથી જ

વેલુ' પડે એમ હતું. બજારને નામે એ આંતરિક રીતે ક્ષિત્ર વિરોધી દળ હતું. સૈકાઓથી દુશ્મન રહેલાં ક્રાન્સ અને જર્મની આખરે સમજ્યાં હોય એમ લાગે છે કે તેમની દુશ્મનાવટમાં ત્રીજો ફાળો જતો હતો. તત્કાલી ક્ષિત્રને આ વૈમનસ્થનો લાલ લીધો પણ અત્યારે ક્રાન્સના દંગાએ એનો વ્યાજ સીધે બદલો લીધો હોય એમ લાગે છે. જે અપમાન ભરેલી ભાષામાં તેણે ક્ષિત્રને પૂતકારી કાઢ્યું છે તેનાં પરિણામ રૂપે કાંઈ ભવિષ્યનાં ભારે વિખવાદનાં બીજ રોપાયેલાં જુએ તો નવાઈ નહીં.

ક્ષિત્રન માટે બમણી નાલેશી ને નાણુચીની વાત તો એ છે કે પોતાના યુરોપિયન મિત્રોની ખુશાગત કરવામાં તેણે પોતાના સમાન દિલવાળા (કામનવેલ્થના) દેશોની આક્રમક ઉપેક્ષા કરી હતી. એટલું જ નહીં પણ ટાંઢે કોડે આ સહમિત્રોના દિલનો ભોગ આપવા પણ આ 'રાફ્સમૂકના વડીલ' તૈયાર થયા હતા. હવે ક્રાન્સની લાલ વાગતાં એ પાછા ફરીને કહે મોઢે કહી શકે કે આલો, જે થયું તે થયું. આપણે ફરીથી રમીએ.

હમણાં ક્ષિત્રનની માઠી ભેટી લાગે છે. એ રાજ-દારી રમતના જે પાસા નાખે છે તે અવળા પડે છે. પણ એ પાંડો ખેલાડી છે. અને ધૂળ ખજેરીને આમાંથી કાંઈ રસ્તો કાઢી એ નક્કી. કારણ કે અમેરિકા અત્યારે એના પક્ષમાં છે. અને અગ્રજી બોલનારા દેશોનો સમૂહ તથા ભારત વગેરે હજુ આ વડીલ તરફ પૂરતી સહાનુભૂતિ ધરાવે છે.

પરી વાત એ છે કે પશ્ચિમ જર્મની અને ક્રાન્સ, અને તે પછી બેલ્જિયમ વગેરે બીજા દેશોએ ભોગ મળાને યુરોપનાં તેમજ બીજાં બજારોમાં ધૂમ કમાણી કરવા માંડી હતી. ક્ષિત્રને આ બાબત પડેલેથી ખટકતી હતી. તે એમાં સિંહનો નહીં તો છેવટે સરખા ભાગ પકાવવા માગતું હતું. પરંતુ એની કહેવાતી હોશિયારીથી સાવચેત બનેલા દેશોએ કાંઈકાંઈ આપેલું નહીં. છેવટે યુરોપની અને એટલેન્ટિક પ્રબલ્યોની એકતા ખાતર, અને પોલાદની બાજબતમાં ક્ષિત્રન સારો શરો આપી શકે તેમ હોવાથી બીજા બધા

દેશો તો તેને સમાન બજારમાં લેવા અને યુરોપની આર્થિક મંડળી (ઈ.ઈ.સી. યુરોપિયન ઇકોનોમિક કમ્યુનિટી)માં દાખલ કરવા લલચાયા. પણ ક્ષિત્રનના બીજે બધેના દાવપેચથી ધરાઈ ગયો હોય કે કેમ પણ દંગાએ વીટા વાપરીને પણ ક્ષિત્રને બકારો દીધો છે. એટલું જ નહીં પણ 'હજુ અમારી સાથે મળવામાં ધણી વાર લાગશે' કહી તેને અથોગ્ય દરાવી નાનગદાર મૂકી દીધું છે.

ભારતને તો આ પગલાંથી તુકસાન થવાને બદલે લાલ જ થયો છે. ભારતનો ક્ષિત્ર સાથેનો વેપાર ખૂબ મોટો છે. ખાસ કરીને આ વગેરે વસ્તુઓનું ક્ષિત્રન બહુ મોટું ધરાક છે. જો ક્ષિત્રન યુરોપની સાથે હોત તો તેને આ ચીજો પર કરવેરા નાખવો પડ્યો હોત, અને આપણી સાથેના વેપારમાં મોટું ગાળકું પડ્યું હોત. આપણને પણ બીજાં બજારો સોંધવાં પડવા હોત અને શ્રી મનુભાઈની કામગીરી આમેય કંઈક છે, તે ધણી વધી પડી હોત. પણ હવે પરિસ્થિતિ બદલાઈ છે. અને તેના ક્ષેત્રે ને કેટલો લાલ લેવો એ ભારત પર આધાર રાખે છે. કામન-વેલ્થના બીજા દેશોની પણ એ જ સ્થિતિ છે.

રાજકીય દૃષ્ટિએ એનાં પરિણામ વળાંક જ કમ્પી શકાય. જે હાવણીમાં વડેઆપેલા ગણતા બજારમાં અંદરોઅંદર ત્રણ-ચાર હાવણી છે તેમાં આથી એકનો વધારો થયો છે. રશિયા-ચીનની શંક-ફૂટથી અમેરિકાને આનંદ થતો હતો તો પશ્ચિમ યુરોપની આ હાવણીથી રશિયા રાજ થયું છે. અને અમેરિકાને જરા વિચારવા કરવા જેવું ધર્મ પડ્યું છે. એટલું જ નહીં પણ ક્ષિત્રનની ઘટતી જતી આખર (ત્રિસ્ટર)ને લીધે એનું આંતરરાષ્ટ્રીય સ્થાન એક પગથિયું નીચે ઊતર્યું છે.

પણ ક્ષિત્રનમાં સમય-સંભોગને પારખી લઇને પલટો ખાવાની એક અભળ શક્તિ છે. એની આ ચેતનશક્તિ તેને કાંઈ જડ બોધમાં પુરાઈ રહીને મરવા દેતી નથી, પણ ફરી ફરીને જીવતદાન આપી દે છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી લગભગ માંડી પડેલું, સામ્રાજ્ય બોધ બેઠેલું ક્ષિત્રન, અત્યારે જગતની

અગ્રિમ સત્તાઓમાં જેમ તેમ પ્રથમ પોતાનું સ્થાન આ તાકાતથી ટકાવી શકે છે. સુએઝ નદર જેની ફેટલી થે કસોડીઓને એ પહોંચી વળે છે. વાણિયા મૂંછ નીચીમાં એ ઉસ્તાદ છે. પશુ ખેદની વાત એ છે કે સીધી, પ્રમાણિક રાજનીતિ કરતાં તે કૂટનીતિમાં વધારે માને છે. અને પરિણામે એના સાચા મિત્રોની સંખ્યા ઘટતી જ નય છે. બ્રિટન આવી કસોડીઓમાંથી પાર ગતરી બોધપાઠ લેશે એવી આશા રાખવી રહી.

ન્યાં મહોંએ જન આપ્યો
ત્યાં મહોં છવી ખતાયે

ભરકરના માછ સૈનિકોને નેશના સરહદી વિસ્તારમાં વસાવવાની યોજના ભારત સરકારે મંજૂર કરી છે તે બધી રીતે આવકારપાત્ર છે. ખાસ તો આપણી પહાડર જતિઓ ન્યારે હાથમા માથું લઈ મરવા માટે થનગની રહી છે ત્યારે તેને રજૂઆત પાસે જ ખેતર ખેડવા, છાકા છાપવા, ને પહાડી બોમકાને બેઠી જીવનને પાંગરવું કરવાને કાગે લગાડવા એ એક પ્રેરણા આપતી વસ્તુ છે.

પહાડી વિસ્તારો આ વસાહતોથી ધમધમી ઝીંટે ને પડ જાગવું રહે એ પશુ જયવાની એક ગુરુ આવી છે. પશુ આપણા પહાડી મુલકોનું નામ લેતાં જ તે વિસ્તારોમા રહેલી કારમી ગરીબી તરત યાદ આવી જાય છે. ઉત્તરાખંડ કે આસામની યાત્રાએ ગયેલા મોઈ પશુ પ્રવાસીની નજરે આ કગાલિયત ચક્રવા વિના નહીં રહે. દેશના સ્વરક્ષણને કેન્દ્રમાં રાખી આપણાં આયોજનો ન્યારે નવેસરથી વિચારાઈ રહ્યા છે ત્યારે આ પહાડી લોકો અને આદિવાસીઓનાં જીવનને ઊંચે લઈ જવાનો પ્રથમ પ્રયાસ કરવા જોઈએ.

પહાડી પ્રદેશોમાં વૈજ્ઞાનિક સાધનોની શક્યતા વિચારી નાના-મોટા કુજર-ઉછોંગ અને ખેતીમુખર પર પ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવે તો આ પ્રદેશો કુદરતનાં સોન્દર્યધામે છે એટલાં જ માનવીનાં સમૃદ્ધ સ્થાનો પશુ બની જાય. ભારતને સીમાડે ન્યાં સુધી અર્ધજૂની ને અર્ધનગ્ન પ્રજા વસતી હશે ત્યાં સુધી સીમાકાને સુસજ્જ ન ગણી શકાય. કેન્દ્ર સરકારે

નેશ પુરતી જ ને વસાહતો વસાવવાનો નિયુક્ત કર્યો છે તે બીજા ઉત્તરના પ્રદેશો માટે પશુ કરવો જોઈએ. ન્યાં મહોંએ ભારતની રક્ષા માટે જન આપ્યો ત્યાંથી જ સમગ્ર ભારતને નવજીવનની પ્રેરણા મળે તો ખસિદાનો સાચા અર્થમાં સાચાંક બનશે.

મુવજુમ્બુજના શિકારની

સફળતા શેમાં ?

વિવેકાનંદ શતાબ્દી મહોત્સવ પ્રસંગે આપણે એટલું તો કહેવું જોઈએ કે રામકૃષ્ણ પરમહંસના ઉપદેશને અમલમાં મૂકવાનો સદુદ્ધી મોટા પ્રયોગ શી મોરારંજ દેસાઈએ કર્યો છે. પરમહંસ એક હાથમાં માટી અને બીજા હાથમાં સોનું લઈ વારંવાર કહેતા કે 'સોનું માટી છે, માટી સોનું છે.' અને આ રીતે આપણા લોકોમાંથી સોનાનો મોહ દૂર કરવા એ દાખલો બેસાડવા માગતા હશે. શ્રી. મોરારંજ દેસાઈએ આખા દેશ પાસે આ સદુપદેશની રદ્દલા કરાવી છે. સોનાની લગડીઓથી તેજૂરી તર શખતા શ્રીમંતો, સોના પર ધીરધારનો ધીકતો ધણે કરતા બ્યાજખોરો, સોના-મહાજનો, ઘરેણા-શાપ્તીન સ્ત્રીઓ, દાણુચોરો વગેરે ચેટમાં કડકડતું તેલ રેડાણું હોય તો બસે, પશુ પરમહંસનો આત્મા તો શ્રી. દેસાઈ પર આવી પ્રસન્ન થયો હશે એમાં શંકા નથી.

આપણા દેશની અનેક વિચિત્રતાઓ પર પરદેશીઓને નવાઈ લાગે છે. પશુ સફળે ટપી જાય એવી આ એક વિચિત્રતા પર તો તેમની તાણુખીનો પાર નહીં દેખ કે દેશમાં કરોડો રૂપીઆનું સોનું પડ્યું હોવા છતાં આપણું બીખનું શોફું તો ઊંચું જ છે. અને વધુ અજબ વાત તો એ છે કે, દેશનો ગરીબ ને સામાન્ય પ્રજાજન ન્યારે પેટે પાટા બાધીને પશુ પોતાનો હિસ્સો ઉઘાર દિસે આપી રહ્યો છે ત્યારે શ્રીમંત વગેરે સોફાનું દાન કરી શતાપ માનતો લાગે છે.

સુવર્ણ નિયમન ધારો અમલમાં આવશે એની અગાઉથી ગંધ આવી ગયેલ હોવાથી કહે છે કે એકલા મુળમંથોની જ મોટા પ્રમાણમાં સુવર્ણનો જથ્થો બોમગીરર આવ્યો ગયો છે. સુવર્ણનો જથ્થો જાહેર કરવામાં પશુ તાલેવાનો આશય આવતા જણાતા

‘મિનિસ્ટ્રી’નો મૂળ અર્થ

સ્વામી આનંદ

‘મિનિસ્ટ્રી’, ‘મિનિસ્ટર,’ વગેરે શબ્દોનો અર્થ આજને કાંઈ આપણા દેશમાં કેટલો બધો અલણી થઈ પડ્યો છે, ને તે ઉચ્ચારતાંની સાથે સૌના મનમાં કેવા કેવા ખુશહાલ કે અકારા ભાવ જાગી ઊઠે છે, એ કહેવાની જાણે જરૂર હોય.

અને આમ છતાં એ શબ્દનો મૂળ અર્થ અને એની પાછળ અસવાતો અભિપ્રાય શો હતો એની આપણા ભણેલાઓમાં પણ કદાચ ઘોડાને ખજાર હોય.

કૃષ્ણ ક્ષિરતે દસજાર વરસની જીમ્મર પછી સાવ અલોપ થઈ જઈને જિંદગીનાં તપ સાધના ભાવમક્તિ કર્યાં; અને છેક ત્રીસ વરસની જીમ્મરે તેમાંથી બહાર નીકળીને સાડા ત્રણ વરસ સુધી દીન-દૂખમાં પતિયાં અનરવાં ને ભારેખૂં રાંક લોકના તનમનના ધા ધોવા; પેરેપેર તેમની સેવા કરી; સમાજના મોટરા વર્ગોની એડી હેઠળ કચડાએણાં તિરસ્કૃત બહિષ્કૃત લોકો વચ્ચે વસ્યા; તેમની જોડે હરી-ફરી ફૂંદ આપ્યાસન આપી એમને આવતી કાલની આશા-ઉમેદનાં ભાતાં બંધાવ્યાં; મનકાયાનાં ખોડાં દુખળાંને નરવાં કરી જોડાવ્યાં. ‘વનના પંખાને માળા છે, વગડાનાં શિયાળ કોઈને જોઈ વિસામા સારુ ખોડ છે; પણ માનવપુત્ર કૃષ્ણને સાંજ પડ્યે માથું મેલવા ઠેર નથી’ એવું એમનું જીવન રહ્યું.

આવી પ્રેમમેવાના અવનાર સમા એ હમુભગત એમની એ બધી સેવાઓના સરખાવ તરીકે અંતે મૃગા રહીને સૂળીએ ત્રાસા; ને સૂળીએ અડાવવાવાળાઓને ખમાવતા ગયા! આવા એમના જીવનનો શ્રેષ્ઠ સેવાકાળ, એ એમની ‘મિનિસ્ટ્રી’ કહેવાઈ.

મતલબ, મિનિસ્ટ્રી એટલે દીનકીન, દુખિયાં ને ભારેખૂં તિરસ્કૃત બહિષ્કૃતોની ભેર કરવી, શોશિયાં દોશિયાં પતિયાં પાપિયાંને આશાનું અમૃત પાછને ટંદાર કરવાં, ને એવી સેવાના બદલામાં જતે સૂળીએ ચડી જવું. એવું નામ મિનિસ્ટ્રી.

પાછળથી જનમેવા કરનારા પાર્ટીઓ, મેવો તેમજ લોકશાહીના સરકારી કર્મચારીઓ માટે પણ એ જ શબ્દ પ્રચારમાં આવ્યો.

“સત્યાચરણનો આ પદ્ધતિ શીલ છે. શુભવત્તાનો નિષ્કર્ષ પણ શીલ જ છે. ‘માણસના ખાનપાનનો અર્ક વીર’, તેમ એના તમામ શુભોના assimilationનો અર્ક પણ શીલ છે. શીલ સત્ય જોડે સરખા લેવલનું ભાગીદાર છે. વ્યાસ, સત્યકામ, યુધિષ્ઠિર, કૃષ્ણ, બધા bastards હતા. પણ એમની સિદ્ધિઓને સંસારમાં કોઈ આંખી ન શક્યું. વ્યાસે નિયોગ કર્યો, સત્યકામ નળાપો હતો. પણ એ બીનાનો જાહેર એકરાર કરતાં બેઉ ન અચકાયા. આ સત્યનિષ્ઠાનો જ પ્રભાવ હતો.”

સ્વામી આનંદ

સંન્યાસીનું ગીત

અનુ૦ પ્રવૃત્તિશીલ રાવળ

[સ્વામી વિવેકાનંદના ‘ધ સૌન્દર્ય ઓફ ધ સંન્યાસીન’નો અનુવાદ]

જગાવો એ મંત્રીવનિ ફરી, સ્વયમ્ જેહ પ્રગયો
યુગો પહેલાં ગાદાં વનમહિ, ગિરિમહાવર વિધે;
શકે ના જ્યાં પહોંચી જરી મલિનતા આ ધરતીની;
જહીં ંહેતો જ્ઞાનપ્રવહ; સત — આનન્દભરતી;
અહો, સંન્યાસી, એ અભય સ્વરથી ઉચ્ચરી રહે

“ઐશ્વર્ય તત્ સત્ ઐશ્વર્ય!”

વહોડી દે બેડી સજડ જહડી જે રહી તને;
ભલે સોનાથી કે કથીરયદી એ નિર્મિત બની,
ધડી રાગ — દ્રેષો, ભલું — છુરું — બધાં દંદયદીએ;
શુભામી તો રૂઢિતી અફર જ શુભામી સદુ વિધે:
સુનાની બેડીયું શિથિલ ન જરી બંધન ચતુ.
તજ દે તો દંદો સદુદય: બનીને સુદૃઢ, રટને

“ઐશ્વર્ય તત્ સત્ ઐશ્વર્ય!”

તજ દે અંધારું સઘન અતિ અજ્ઞાનતણું જે,
તજ દે ખદીતી ગળક, તિમિરો ધફ કરતી.
તજ દે તૃણા જીવનતણી મહા મૂમવત જે
તને, મૃત્યુ ને જીવનની ઘટભાળે નિરવધિ.
જગત્ જીતે છે તે નિજ ઉપર જે જીત લલતા.
લહી આ, માથે ઉજત વિચર સંન્યાસી, ગજવી

“ઐશ્વર્ય તત્ સત્ ઐશ્વર્ય!”

“લથે તે જે વાવે, અફર.” જન રૂહે “કારણ સદા
ફળે કાયે”. બોલે અશુભ અશુભ; ને શુભ શુભે.
બધાં બંધાયાં આ સર્જક નિયમે. બેડી જહડી
રહી સૌને જેણે જનમ જ અહો નામ — રૂપમાં.”
ખરું એ સૌ: કિન્તુ, સદુદયી પર આત્મા વિલસતો;
વિસુદ્ધાત્મા નિચે રૂપ વગરનો નામવિશ્વ જે:
અને સંન્યાસી, તે તું જ પરમ! રૂહે યોષ જમવી

“ઐશ્વર્ય તત્ સત્ ઐશ્વર્ય!”

પિતા, માતા, પત્ની, સુહૃદ, શિશુ — એવાં સ્વપ્નમાં
રૂપમાં જે, ના તેઓ કદી ય પલ્લ રે, સત્ય પરમે.
અલિંગી આત્મા તે જનક કયમ? કેનો શિશુ બને?

સખા-શત્રુ કોનો, જગમહિં જહીં એ જ વિલસે?
સ્વયમ્ તુ તે પોતે વિભુસ્વરૂપ હા! ઉચ્ચરી રહે
“ઓમ્ તત્ સત્ ઓમ્!”

વિમુક્તાત્મા, જ્ઞાતા, અરૂપ બસ એ એક જ જગે;
અનામી જે, ને જે નિરમત્ત, વિશુદ્ધ સ્વરૂપ જે;
વસે તેમાં માયા-જગત સહુ જેનું સ્વપ્ન છે;
બને છે એ આત્મા પ્રકૃતિમય, સાક્ષીસ્વરૂપ જે.
તું બાણી લે છે તે તુજ સ્વરૂપ. સંન્યાસી, વદ છે,
“ઓમ્ તત્ સત્ ઓમ્!”

કહીં શોધે સુકિત સુદૃઢ? દર્ષ એ કોઈ ન શકે;
નકાતું દૂંઢે મંદિરમહિં અને પોથીની મહીં.
તને ખેંચે જે બંધન, સજડ એ તે જ અણુ છે,
નકામાં છોડી દે વિલપન-તજતાં જ કરથી
હટી જાયે એ બંધન કઠણ, રહે નાદ ગજવી
“ઓમ્ તત્ સત્ ઓમ્!”

કહે ‘શાન્તિ સોને: અભય મુજથી હો સકલને:
વસે જે શંગોપે પર, જન તળેટીમહિં વળી,
વસે છે એ સૌનીમહિં નહિ બીજે કોઈ-બસ હું!
તજું હું સૌ લોકો, તજું પૃથિવી, ને સ્વર્ગ, નરકો,
નિરાશા ને આશા ઉભય તજું હું; દ્રંદ્ર સધળાં.’
બધાં કાપીને બંધન તું વીર સંન્યાસી, વદ છે,
“ઓમ્ તત્ સત્ ઓમ્!”

ન હો પર્વા કાંઈ પછી મરણ કે જીવનતણી.
કરી લીધું દેહે સકલ નિજ કર્તવ્ય જ પૂરું;
બહે સંસારાબ્ધિજલમહીં યથાકર્મ વહી રહે;
ધરાવે એને કો કુસુમ, અથવા તાડન કહે
સમત્વ રહેવું તો. કશું સ્તવન-નિન્દા વળી કરી,
સ્તુતિ, સ્તોતા ને ન્યાસ્તુત જન ગધું એક જ તહીં;
બુદ્ધા નિન્દાખોરો નાહિ લગીર જ્યાં નિન્દિતધરી!
પ્રશાન્તાત્મા યા તું પરમ, વીર સંન્યાસી, વદ છે,
“ઓમ્ તત્ સત્ ઓમ્!”

વસે કામ-કોપો જહિં, જહિં વસે લોભ ય વળી,
પ્રવેશે ના કો દી’ સત્ તહિં. વપુષાવથી જુએ
જીને, પૂજ્યે તે નહિ જ કદીયે ખેંચી શકતા.
પૂરાયો કોપે જે, લગીર પણ જેને પરિગ્રહ,

નથી ફેર થાવો!

ઉવે એક વાતે નથી ફેર થાવો:
હરે શોક; હોઈ કદી છે ન માવો.

નથી રાત પીતી, ન ફૂટયું કિરણ છે;
પિયાલો અઝલનો છતાં આજ પાવો.
ક્ષિતિજ ક્યાં? દિશા ક્યાં! બધે આવરણ છે;
છતાં મર્મ પર છે નજર, એ જ દાવો.

ભલે ને ફાણેફાણ સડન છે, દડન છે;
છતાં ફજવું છે: ન એ નાદ ભવો.

ધરા પર કદમ ને શિરે ભે મગન છે;
મજલ ના અટકવી; ખરે એ જ હવાવો.

હૃદય ભે કંઠે છે: નથી ફેર થાવો!
અઝલ તો વહે છે: નથી ફેર થાવો!

દસિત બથ

એકાકી

વર્ષો વીત્યાં
સ્વજન મયાં સૌ.
એકાકી ઘડપણમાં—
ધરના અફાટ વણમાં!
—સાવ અવિત્યાં,
મનમાં આગુ: ધૂળ અને આ લગાં!
લાવ ખીરથી સાફ કરું આ ડાઘધૂધી કાળાં!
લગવે લગવે કામ કરું ત્યાં,
પરું ફરું ત્યાં
ભાંગ્યું ભમરીનું દર,
કે ધર?—
અંદર-બાહર
ભમરી રવ પુરમરતા:
એકાકી હું ધરમાં.

દિલ્હીમાર ત્રિવેદી

હું માછલી

હું માછલી, તરતી રતી
અંધારમાં, સોનેરી તડકે, ચાંદનીમાં!
અંધારમાં હું સ્વામ!
તડકે સુનેરી, ને રૂપેરી-ચાંદનીમાં!
સંસાર તો ખારો મળ્યોતો તે છતાં
હું બીન ઓકપ લગવી છતી રતી!

રતિલાલ ‘અનિલ’

વળોડે માયાના નહિ જ દરવાજા કદી થ તે.
તણ દે તેથી આ બધુ ય. અહ સંન્યાસી, વહ છે
“ઓમ્ તત્ સત્ ઓમ્!”

ન હો તારે ઠાઈ ધર, ધર સમાવી નવ શકે
તને, તારે જીંચી નબ-છત, પચારી તૃણતણી,
અને લિક્ષામા જે મળી જ ગયું તે લોજન બહું,
નહીં શુદ્ધાત્માને કલુષિત કદી તે કરી શકે
વહી જા તું વહેતી સરિત સમ નિર્ભંધ જગમા
અને ખુલ્લા કંઠે અભય અય સંન્યાસી, વહ છે
“ઓમ્ તત્ સત્ ઓમ્!”

ધણા થોડાકેરી ગતિ પરમ એ સત્યની મહીં.
ખીજ ના ધિક્કારો, ઉપકસનને ના ગણીશ તું
નિમુક્તાત્મા, પૂમીસ્થળ સ્થળમહીં રહે તું સઘળે
છટી જવા માયા પિજરથી બધાને મદદ દે
સુખેછાને ત્યાગી, ભય દુઃખતણો દૂર કરીને
બની જા બનેથી પર તું વહ ઉચ્ચ સ્વરચકી
“ઓમ્ તત્ સત્ ઓમ્!”

અને એવી રીતે દિન પછી દિને કર્મ ખૂટતા
જશે છટી આત્મા-પુનરુપિ નહીં જન્મ ધરશે
નહી હું-તું ભાવો પછીથી ટકતા, લીન બનતા
બધામા હું, હુમા લીન સહુ ય આનન્દધનતા
‘તું છે તત્’ બાણી હે, પરથી પર પૂકાર કર ઓ,
“ઓમ્ તત્ સત્ ઓમ્!”

પાંચીકા

પૂરવીની પાણુ લગી ચોખ્યાં તાં પાખડ,
માનવ મત્ત વાધી, ઉવે થાત મઈ સેમંડ.
આંચે જીભાં નવ રહે, એક ધડી ઉઘાટ
મળળે માકુડાં મીઠાં, જેવા માસ અપાક
પરધર પવન, ને પારણાં, પૂર, પારડી આશ,
ઘોડા લગે મીઠાં ધણાં વધતાં થાય વિનાસ.
માતી મોંઘા સાંચવે, છીપલા ફેકે જહાર
તાગરહેયા સંકડા, શોધે લાગે બાર.
દેડક દરિયાને કહે, “નથી તને નિરાંત
તલાવડાનાં તીર, સદાય ફેવાં શાંત!”

જયતીનાલ દવે

રામ રૂંદે રૂંદે જોણું

સખ-ધટ રામમાં રામ થઈ રહેડું
રામ થઈ મનખ્યા રખોણું રે,
બાઘ બાંધે છે ભીતર વી ઘે
રામસોપમ મહુએ જોણું
બધવા! રામ રૂંદે રૂંદે જોણું રે!

રામવિશગી ને રામવિલામી
આતમરૂંઘાએ રામ જોડે રે,
હાડત્યામાં રામ-હોમી રચી
મેલી ધરામંગાને રામે પોડે
બધવા! રામ રૂંદે રૂંદે જોણું રે!

મનવા-આનન અહર રહે,
મારી રામચરિતમાંડી પ્રોડે રે,
લખચોરામીમાં લામેણી જનમારે
બડાસ કરી રામે બોડે
બધવા! રામ રૂંદે રૂંદે જોણું રે!

૩૦-૧ ૧૨ સુપાણ્ય માધીનિર્વાલદિન

રૂણાં એક

કૂલતે નિત્ય આંચેા છુ જન્મે જન્મ તને સમે,
બની જાડીએ જુડે વીધીએ ને વનેવને-
પુષ્પની કોમળ સામે, તારકે શ્યામ નીડમાં,
અંદની ભૂંધ વિટોળે, અંખને બાત બાતનાં!
ઠાલના નિષિને આરે યુદ્ધના શાખનાદમાં,
સાન્તિનાં રૂપ દને સમે, નિમળે અવકાશમાં,
જીવે દેા પખીના માને, હરણાં સંગ મેલને,
સૂણેા ઉ મીઠાંડા તારેા પ્રીતે શબ્દ મધુર મે.

કૂલના રમીલા હાથે પરાગે તાહરા ઝીકયા,
નેત્રને કિરણે તારે સૂરમા અન્તરે બધાં,
સ્વર્ગની ગરિમા તુમે તાહરી માન યાદમાં,
નારડી ચાતના વચ્ચે પ્રસન્ન તવ પામમાં.
ત્રિલોને, વિમળાને વા રત્નજ્ઞા એક માવરી;
સર્વ છુ હે સખા મારા, હાથા હું માન તાહરી,
રતિલાવ હાથા

હૈયું મારું—

બીજી બંધે વરપણુ થકી જેમ માટીનુ દેડું,
ને સૂકાથે પલ અપિ કંઈ રૂપથી સૂર્ય કેરા,
તેણુ મારુ હૃદય દ્રવ્ય અન્યના આર્તનારે
ને રાજ્યે પુલકિત બની ઊંડતુ અમમંગે.

જયતીનાલ દવે

અવિશ્વાસની કથા

એક શ્રદ્ધાની
કલાપૂર્ણ વારતામૂ. લે. શ્રી કર્તારનિધિ દુગ્ગલ
અનુ. લલિતકુમાર શાસ્ત્રી

‘ અને પછી નાનકવાળા ફરતા ફરતા હમન અમ્હાસના જગતમા જઈ પહોંચ્યા મરખી સખન હતી લૂ કહે માનુ કામ ’ ચારે દિશા સુમસામ હતી પથ્થર જ પથ્થર રેત જ રેત ઝૂંપી ગયે ની ઝાડીઓ સુમર્ધ ગયેલા વૃક્ષ દૂર દૂર સુધી ઠાંધ માનવી નજરે પડતો નહોતો ”

‘ મા પછી તું ? ’ એ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું

‘ નાનકવાળા પોતાના ધ્યાનમા આગળ વધ્યો જતા હતા ત્યાં એમના શિષ્ય મરદાનાને તરસ લાગી પણ ત્યાં પાણી કયાથી ? બાબાએ કહ્યું ‘ લાઈ મરદાના, ધીરજ ધર હવે ગામ આવવાની તૈયારી છે ત્યાં જઈને તું ઈચ્છે એટલું પાણી પી લેજે ’ પણ મરદાનાને તો સખત તરસ લાગી હતી નાનકવાળા આ સાબળીને ભારે ચિંતામા પડી ગયા ’

‘ આ જગવમા પાણી દૂર સુધી મળી શકે તેમ નહોતું અને જે મરદાના જીવ કરી બેસે તો બધા માટે મુશ્કેલી થાય તેમ હતું બાબાએ તેને ફરીથી સમજાવતા કહ્યું ‘ મરદાના, અહીં કયાય પણ પાણી નથી તું ધીરજ ધર ઈશ્વરની કૃપા માની લે ’ પણ મરદાના તો ત્યાં ને ત્યાં જ બેસી ગયો એક ડગલું પણ આગળ ન વધ્યો બાબા અસમજસમા પડી ગયા

“ મરદાનાની ઈદ બેઠને તેઓ ચારે વારે મુશ્કે રાઈ ઉડતા તેમ સાથે સાથે હેરાન પણ થતા આખરે જ્યારે મરદાનાએ ન માન્યું ત્યારે બાબા ધ્યાનવીન બની ગયા ત્યારે એમણે આંખો ખોલી ત્યારે મરદાના માઝલીની માફક તડફડતા હતા સતચક્રએ એને બેઠને રિમત કહ્યું ને બોધ્યા ‘ લાઈ મરદાના, આ પહાડની ઉપર એક ઝૂંપડી છે એમા વની કન્ધારી નામનો એક દરવેશ રહે છે જે તું એની પાસે જાય તો તને પાણી મળી શકે તેમ છે આ પ્રદેશમા કદા

એમનો જ કુવા પાણીથી ભરેલો છે બીજે કયાય પાણી નથી ’

‘ મા, પછી શું થયું ? ’ તું એ બાણવાને માટે બેચેન બની ગયો હતો કે મરદાનાને પાણી મળ્યું કે નહીં ’

“ મરદાનાને સખત તરસ લાગી હતી તે બાબાનું સાકય સાબળતા જ પહાડની દિશામા દોડવા લાગ્યો એક બાણુ સખત લૂ, બીજી બાણુ તરસ અને ઉપ ત્યાં પહાડની મધ્યે પરસેવો પરસેવો થઈ ગયો શ્વાસ લેવાતો નહોતો મરદાના ધણું મુશ્કેલી સાથે પહાડ ઉપર ચઢ્યો એણે વધી કન્ધારીને સલામ બજાવી પાણી આપવા વિનંતી કરી

“ વની કન્ધારીએ કુવાની તરફ દશારો કયો જ્યારે મરદાના તે તરફ જવા લાગ્યો ત્યારે વની કન્ધારીના મનમા કંઈ વિચાર ના-યો અને તેણે મરદાનાને પૂછ્યું ‘ બાબા માણસ, તું કયાથી આવ્યો છે ? ’ મરદાનાએ કહ્યું ‘ હું નાનક પીરનો સાથી છું ફરતા ફરતા અમે આ તરફ આવી નીકળ્યા છીએ અને તરસ લાગી છે અને નીચે કયાય પણ પાણી નથી ’

“ નાનકવાળાનું નામ સાબળતા જ વની કન્ધારીને ક્રોધ અડ્યો એણે મરદાનાને પોતાની ઝૂંપડી માંથી પાણી વગર જ વિચાર કયો થાકેલા હારેલા મરદાનાએ નીચે બાબા નાનક પાસે આવીને આ અંગે ફરિયદ કરી

“ બાબાએ એની આખી વાર સાંભળી મુલકરાઈ ઉઠેલા અને કહ્યું ‘ મરદાના, એ વાર ફરી તું ત્યાં જ ’ પડી મરદાનાને સલાહ આપતા કહ્યું ‘ આ વખતે તું નમ્રતાથી જાજે અને મહેજે કે તું નાનક દરવેશનો સાથી છે ’

“ મરદાનાને સખત તરસ લાગી હતી કયાય પાણી નહોતું તે બમડનો બાપ તો પાંડો ઉપર

ગયો પણ વની કન્ધારીએ આ વખતે પણ તેને પાણી ન આપતા કહ્યું 'હું એક કાફરના સાથીને એક કામળા જેટલું પાણી પણ નહીં આપીશ' વની કન્ધારીએ મરદાનાને આથી હાથેજ પાણી મોખ્ધે.

"મરદાના જ્યારે નીચે આ યો ત્યારે તેની હાલત ખૂબ ખરાબ થઇ ગઇ હતી તેના હોઠો સકઈ ગયા હતા અને ચામડી ફાગી ગઈ હતી અહોરા પર નિરાશા છવાઈ હતી એમ લાગતું હતું કે એની જિંદગી થોડા સમયની મહેમાન છે નાનકળાળાએ બધી વાત સાલળી અને મરદાનાને 'ધન નિરદાર' કહીને ફરી એક વાર વનીની પાસે જવા કહ્યું હુક મને બંદા મરદાના આની નીકળ્યો પણ તેને ચતુ હતું કે તેની જાન રસ્તામાં જ કપાક નીકળી જશે

'મરદાના ત્રીજી વખત પહોંચી ટોચ પર ચડ્યો અને વની કન્ધારીના પગમાં જઈ પડ્યો પણ કોપમા સળગી રહેલા ફાટરે આ વખતે પણ તેની વિનવતી હુકરાથી દીધી અને કહ્યું 'નાનક પોતાની જાતને પીર કહેવાય છે અને પોતાના સુરિદ (શિષ્ય)ને પાણીના એક ઘૂંટ પણ પાઈ નથી શકતા'

'વની કન્ધારીએ દીકરીની ઝડી વરસાવી

મરદાના આ વખતે નીચે પહોંચ્યો ત્યારે તે તરસથી ખૂબ જ નિર્જળ બની ગયો હતો તે નીચે પહોંચતા જ નાનકળાળાના ચરણોમાં એહોરા થઈ ટળી પડ્યો બાનાએ મરદાનાની પીઠ પર હાથ પસ વાધો, અને હિંમત બંધાવી મરદાનાએ આપ બોલી ત્યારે બાનાએ એને સામેનો પથ્થર ખસેડવા કહ્યું મરદાનાએ પથ્થર ખસેડ્યો તો નીચેથી પાણીનું ઝરણું ફૂટી નીકળ્યું અને જાતજાતના ચારે તરફ પાણી જ પાણી થઇ ગયું

એટલામાં વની કન્ધારીને પાણીની જરૂર પડી ફૂવામાં જોયું તો એક યીપુ પગ પાણી નહોતું વની કન્ધારી ધણે હેરાન થઈ ગયો જ્યારે નીચે પહોંચના ચોગાનમાં તો ઝરણું ફૂટી રહ્યા હતા નવી વડી રહી હતી વની કન્ધારીએ જોયું તો દૂર દૂર નીચે એક ઝાડની નીચે બાના નાનક અને એમના સાથી પેશ

હતા વનીએ કોપમા આવીને પોતાના પરા જોર સાથે એક ભારે શીલાને નીચે ધકેરી

"પોતાના તરફ એક નાનકડા 'પહોડ'ને આવતો જોઈને મરદાના ગાસ પાડી ઝીંક્યો નાનકળાળાએ મરદાનાને ધીરજથી 'ધન નિરદાર' કહેવા જણાવ્યું અને ચક્રે પહોડના ટુકડા બાળાના માથા પામે આ યો ત્યારે બાળાએ પોતાના હાથના પગ વડે તેને ત્યાજ અટકાવી દીધો અને હસન અન્દાસમાં, કે જેનું નામ હવે પળસાદેજ છે ત્યાં હજી સુધી પહોડના એ ટુકડા પર બાળા નાનકનો પગે અકિત થયેલો છે"

મને આ આખીયે વાત ખૂબ ગમી હતી પણ જ્યારે જેની હાથથી પહોડને રોકવાની વાત સાલળી ત્યારે મારો આનંદ મારો ગેર આ કેવી રીતે બની શકે? કાઈ માથુસ પહોડને કેવી રીતે રોકી શકે? અને હજી સુધી એ પહોડ પર બાળા નાનકનો પગે અકિત રહ્યો છે?

હું મારી મા સાથે કેટલીય વાર સુધી વિવાદ કરતો રહ્યો પથ્થરની નીચેથી પાણી ફૂટી નીકળે એટલી વાત તો હું માનતો હતો વિજાને એવી કેટલીયે રીતો બનાવી છે જેનાથી પાણી કપા કઈ મ્મ જગ્યાએ છે તે શોધી શકાય પણ પહોડ ઉપર ગળડેલી એક પ્રચંડ શીલાને એક માથુસ રોકી શકે એ વાત હું માની શકતો નહોતો હું માનતો નહોતો અને મારી મા મારા મોઘની સામે જોઈને ચૂપ થઈ ગઈ હતી

'કાંઈ માથુસ પહોડ ઉપરથી ગળડેલી એક પ્રચંડ શીલાને કેવી રીતે રોકી શકે?'—મને જ્યારે પણ આ વાત વાદ આવતી ત્યારે હું ફિક્કું હતો પડતો

પછી તો કેટલીય વાર આ સાખી (રાત) મેં યુરુદારમાં સાલળી હતી પછી પ્રચંડ શીલાને હાથથી રોકવાની વાત મારા મગજમાં ઉતરતી નહોતી આ વાત હું માની શકતો નહોતો

એક વાર આ સાખી આમરી નિશાળમાં સમ બાનામાં આવી પ્રચંડ શીલાને હાથથી રોકવાની

વાત અંગે હું શિક્ષક સાથે વિવાદ કરવા લાગ્યો.

‘આવા લોકો માટે કોઈ વાત મુશ્કેલ નથી.’—
કહીને મારા શિક્ષકે મને ચૂપ કરી દીધો.

હું ચૂપ તો થઈ ગયો પણ મને વિશ્વાસ ન
આવ્યો. ‘એક મોટી પહોડીને માથુસ કંઈ રીતે રોટી
શકે?’—મને યતું દબુ કે આ વાત હું જોર જોરથી
પોકારું.

બહુ દિવસ નહીં થયા હોય ને મેં ‘સાક્ષી’ કે
પંજસાહેબ ‘સાક્ષી’ ઘર્ષ ગયા છે. એ દિવસોમાં
ધણા ‘સાક્ષી’ થતા હતા. જ્યારે કોઈ ‘સાક્ષી’ યતું
ત્યારે હું સમજી જતો કે આજે ઘરમાં રૂપાણે નહીં
અને રાતે નીચે ફરસબી પર સૂવું પડશે. પણ આ
‘સાક્ષી’ શું છે તેની મને ખબર નહોતી.

અમારું ગામ પંજસાહેબથી કંઈ બહુ દૂર નહોતું.
જ્યારે આ ‘સાક્ષી’ની ખબર આવી ત્યારે મારી મા
પંજસાહેબ જવા ગિપડી સાથે હું હતો અને એક
નાની એન હતી. પંજસાહેબ જવાને આખે રસ્તે
મારી માની આખો બીની જ રહી અમે હેરાન હતા
આ ‘સાક્ષી’ શું હશે?

અને અમે પંજસાહેબ પહોંચ્યા ત્યારે અમે એક
અજબ વાત સાંભળી.

દૂર કોઈ એક શહેરમાં ગોરાઓએ હથિયાર
વિનાશા દિનુસ્તાનીઓ ઉપર ગોળી ચલાવી કેટલાંયે
લોકોને મારી નાખ્યા હતા. મૃત્યુ પામેલાઓમાં નવ
જુવાન હતા, જુદી હતા, સ્ત્રીઓ હતી અને બાળકો
પણ હતા. અને જે બીજા બચી ગયા હતા તેમને
બીધ ગાડીમાં પરીને કોઈ બીજા શહેરની જેલમાં
મોકલવામાં આવતા હતા. કેટલીયે જુમ્યા હતા, તર-
સ્યા હતા અને કુકમ એવા આપવામાં આવ્યા હતા
કે ગાડી રસ્તામાં કચાવ પણ થોભાવતી નહીં.

જ્યારે આ ખબર પંજસાહેબ પહોંચી ત્યારે
જેમણે જેમણે આ વાત સાંભળી તેઓ ઉદ્ધ બની
ગયા. પંજસાહેબ આગળ ત્યાં જાયા નાનકે પ્રદા-
નાની તરસ છીપાવી હતી એ જ શહેર આગળથી

તરસાઓની—જુમ્યાઓની ગાડી પસાર થઈ જાય-
એ બની જ કેમ શકે? અને નક્કી ‘થયું’ કે એ
ગાડીને રોકતી. રોજન માસ્તરને અરજી આપવામાં
આવી. ટેલીફોન થયા...તાર થયા. પણ ગોરાઓનો
કુકમ હતો કે ગાડી રસ્તામાં કચાવ પણ થોભશે નહીં.
અને ગાડીમાં આગ્રાહીના પરવાનાઓ—દેશભક્ત
હિંદીઓ હતા. એમને માટે પાણીનો કોષ પ્રલપ્ત
નહોતો. એમને માટે ‘રોડી’ની કોઈ વ્યવસ્થા નહોતી.
ગાડી પંજસાહેબ નહીં થાએ. પણ ગાડીને રોકવાનો
પંજસાહેબના લોકોનો નિષ્ફળ અટલ હતો. અને
શહેરના લોકોએ રોજન પર રાટલી, ખીર અને
દાળનો દમલો કરી દીધો હતો.

પણ ગાડી તો એક તોફાનની માફક આવરી
અને તોફાનની માફક ચાલી જશે—એને કેવી રીતે
રોકવી?

અને મારી માની સખીએ કહ્યું: ‘ત્યા રેવના
પાટા પર પહેલા ‘તેઓ’ સૂઈ ગયા—મારા માળકોના
પિતા,—પછી એમની સાથે એમના બીજા સાથીઓ
સૂઈ ગયા. પછી અમે સ્ત્રીઓ પાટા પર સૂઈ ગઈ...
ત્યારબાદ અમારાં બાળકો—અને પછી દૂરથી ચીસ
પાડતી ગાડી આવી. સીટી પર સીંગી વગાડવા લાગી.
ગાડી હજુ દૂર જ હતી ત્યાં ધીમી પડી ગઈ. પણ
આખરે એ આગમી હતી...એને થોભવા પણ થોડી
વાર તો લાગેને! અને મેં ‘નેપુ’ કે રૈલગાડીના
પેડાંઓ ‘એમની’ છાતી પર ફરી વળ્યા હતા, પછી
એમના સાથીદારોની જાતી પર... અને પછી મેં
આખો બધ કરી દીધી. મેં આખો ખોલી તો મારા
માથા નજીક આગમીની ગેમી હતી. મારી ધડકતી
છાતીમાંથી ‘ધન નિરંકાર’ ધન નિરંકાર’નો અવાજ
આવી રહ્યો હતો. અને પછી મારા દેખતા જ ગાડી
પાછળ હતી...અને પેડાંની નીચેની લાગી ટુકડાં
ટુકડાં થઈ ગઈ...’

મેં મારી સગી આંખે લોહીની ધારાઓ જોઈ એ
લોહીની ધાર વહેતી રહેતી દૂર...દૂર એક પાકા
નાળાની પુલ નીચે માંથી ગઈ હતી.

.....અને આ વાત સાંભળી હું અચાચક બની ગયો હતો. મારા મોઢામાંથી એક શબ્દ પણ નીકળતો નહોતો. આખા દિવસમાં હું પાણીનો એક ઘૂંટ પણ પી ન શક્યો.

‘સાંજના અમે પાછા ફરી રવાં હતાં ત્યારે મારી માએ મારી નાની બેનને પંજસાહેબની સાખી સંભળાવી. બાબા નાનકે મરદાનાની સાથે આ તરફ ફેરી રીતે આવ્યા, મરદાનાને ફેરી તરસ લાગી, બાબાએ મરદાનાને પાણી માટે વધી પાસે ફેરી રીતે મોકલ્યો, વધી કન્ધારીએ મરદાનાને ત્રણ વાર ફેરી રીતે નિરાશ બનાવીને પાછો મોકલ્યો, પછી બાબા નાનકે મરદાનાને એક પથ્થર ઉઠાવવાનો કહ્યો, અને પથ્થરની નીચેથી ફેલું પાણી ફૂટી નીકળ્યું તથા વધી કન્ધારીના ફવાલું બધું પાણી નીચે એંચાઈ આવ્યું, પછી કોઠમાં આવીને વધી કન્ધારીએ ફેરી રીતે ઉપરથી પ્રચંડ ફીસા મગાવી, મરદાના કેવો ગભરાયો

પણ બાબા નાનકે ‘ધન નિરંકાર’ કહીને પોતાના હાથથી ફેરી રીતે તે પહોંચના ટુકડાને ધબાવી દીધો—તે આખી ચે વાત સંભળાવી.

પણ આ આખી ચે વાત સાંભળ્યા બાદ મારી નાની બેને મારી માને પ્રશ્ન કર્યો: ‘પણ પહોંચને કાંઈ ફેરી રીતે રેફી શકે?’

‘શા માટે ન રેફી શકે?’ હું. વચમાં જ બોલી પડ્યો: ‘બે આંખીની માફક દોડતી આવતી આગમગીને રેફી શકાય છે તે પડી પહોંચના એક ટુકડાને કેમ કાંઈ ન રેફી શકે?’

અને પછી મારી આંખોમાં સડસડાટ આંસુ ટપકવા લાગ્યા—બેઓએ પોતાની જાનની બાજુ લગાવી ન અટકનારી ટૂંકને અટકાવી હતી અને પોતાના જુઓ તરસા દેશવાસીઓને રોટી ખવડાવી હતી.... પાણી પાસુ હતું તેમને માટે મારી આંખોમાંથી આંસુ સરવા લાગ્યા ..

આશા અમર છે

અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ રાજનીતિજ્ઞ શ્રી બર્નાર્ડ બરુચને કોઈએ પૂછ્યું, ‘વ્યવસાય અથવા સરકાર વિષે આપણું શું મંતવ્ય છે?’

પ્રશ્ન સાંભળીને બરુચે એક વાર્તા કહી—‘એક વખત એક માણસને કોઈ શુનાસર મૃત્યુની સજા ફરમાવવામાં આવી. પોતાની સાથે મોતને જોલેલું જોઈ તેણે તે દેશના રાજાને કહ્યું, ‘મહારાજ, મને મરવાનો વાંધો નથી. પણ હું એક ઘણી આગત્યની વિદ્યા બાજુ છું. તેનો પણ મારી સાથે નાશ થઈ જશે એવું મને દુઃખ છે.’

મહારાજે કુતૂહલથી પૂછ્યું, ‘કઈ વિદ્યા તું બાજુ છે?’

પેલા માણસે કહ્યું, ‘મહારાજ, હું ઘોડાને ઉડવાનું શીખવી શકું છું. પણ તે માટે એક વર્ષની અવધિ જોઈએ.’

એક વર્ષ માટે એની મૃત્યુની સજા બોટકૂ રાખવામાં આવી અને રાજાની આજ્ઞા થઈ કે મહારાજના ઘોડાને તે માણસ એક વર્ષમાં ઉડતાં નહિ શીખવી શકે તો તેને મૃત્યુદંડ મળશે.

બર્નાર્ડ બરુચે વાર્તા પૂરી કરતાં કહ્યું, ‘મારા વિચારો પણ એ માણસ જેવા છે. હું દરેક વસ્તુને આશાપૂર્ણ નજરે જોઉં છું. એક વર્ષની અવધિ ફરમિયાન ફોણ બાજુનું હતું કે શું થશે? સંભવ છે કે ત્યાં સુધીમાં મહારાજ પોતે ‘મરી બાચ, ઘોડો મરી બાચ અથવા એ માણસ મરી બાચ!’

—મ. લ. પટેલ

જ્ઞાનયોગ

ધન્ય છે શુદ્ધ અન્તઃકરણધારીને; કેમ કે પરમાત્માતું જ્ઞાન તેવાઓને માટે છે. *

જેમ ઊગતો સૂરજ રાત્રિના તિમિરનો નાશ કરે છે તેમ આત્માતું જ્ઞાન બધી ભ્રમણાનો નાશ કરે છે. *

જેમને કોઈ વાસના નથી તેમને માટે જ્ઞાન-યોગ છે; કેમ કે દરેક વાસનાને અનિષ્ટપરિણામી બાળીને તેમણે કર્મોના ત્યાગ કર્યો છે. *

આ માનુષદેહ ધન્ય છે. સ્વર્ગના દેવો પણ તેની સ્પૃહા કરે છે; કેમ કે શુદ્ધ જ્ઞાન અને પાવની ભક્તિ કેવળ મનુષ્યદેહથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. *

આ ધરતી ઉપરના કે સ્વર્ગની ભીતરના જીવની ઝંખના કરીશ મા. જીવનની તૃષ્ણા માત્ર ભ્રમણા છે. જીવનને ક્ષણિક બાળીને અજ્ઞાનરૂપી સ્વપ્નમાંથી બગી બ. મૃત્યુનો ઓળો તારી ઉપર પડે તે પહેલાં જ જ્ઞાન અને ભોક્ષ ભેળવવા ચલન કર. *

હે પરતપ! દ્રવ્યયજ્ઞ કરતાં જ્ઞાનયજ્ઞ ઉત્તમ છે હે પાથ! બધાં જ કર્મોની પરિસમાપ્તિ જ્ઞાનમાં થાય છે. *

તે જ્ઞાનને પ્રશિષ્ટાત, પરિપ્રક્ષ અને સેવા વડે પ્રાપ્ત કર. તત્ત્વદર્શી જ્ઞાનીઓ તને તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરશે. *

તે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યા પછી હે પાંડવ તને કહી આવો ભ્રમ યથે નહિ. તેના યદી તું બધાં ભૂતોને તારામાં અને પત્રી મારામાં નિહાળીશ. *

તું પાપીઓમાં પણ અધમ પાપી હોઈશ છતાં યે કેવળ જ્ઞાનનોકા વડે જ તું પાપના સાગરને તરી જઈશ. *

હે અર્જુન! જેમ પ્રજ્વલિત થયેલો અગ્નિ બળતણની રાખ કરી નાખે છે તેમ જ્ઞાનયજ્ઞ બધાં કર્મોને લસ્રમ કરે છે. *

જ્ઞાન સમાન પવિત્ર વસ્તુ સંસારમાં બરેબર અન્ય નથી. યોગમાં સિદ્ધ થયેલો પુરુષ તે જ્ઞાનને યથા કાળે પોતાનામાં ઉદય પામેલું જુએ છે. *

શ્રદ્ધાવાન તત્પર અને સંયતેન્દ્રિય પુરુષ જ્ઞાનને પામે છે. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી તે પરમ શાંતિનો અનુભવ કરે છે. *

પરંતુ અજ્ઞાની, શ્રદ્ધારહિત અને સંશયાત્માનો વિનાશ થાય છે. તેને માટે ઈહલોક, પરલોક કે સુખ સરભયાં નથી. *

વિભુ કોઈનાં પાપનો કે પુણ્યનો સ્વીકાર કરતો નથી. અજ્ઞાન વડે જ્ઞાન આશ્છાદિત છે અને તેથી પ્રાણીઓ ભોહ પામે છે. *

પરંતુ જ્ઞાનસૂચકી જેમના ભોહનો નાશ થયો છે તેમનું જ્ઞાન આદિત્ય પ્રભાવે પરમ તત્ત્વને પ્રકટ કરે છે. *

તે બ્રહ્મમાં જ શુદ્ધિવાળા, તે જ જેનો આત્મા છે એવા, તેમાં જ નિષ્ઠાવાળા અને તેનો જ આશ્રય કરનારા પુરુષો જ્ઞાન વડે પાપરહિત થઈને, જ્યાં જઈને ફરી પાછું આવવું પડતું નથી તે (ભોક્ષ)ને પામે છે. *

શ્રી ભગવાન યોદ્યા:- સર્વ જ્ઞાનોમાં ઉત્તમ એવું એક જ્ઞાન ફરી હું તને કહું છું, જેને બાળીને સર્વ મુનિઓ આ લોકમાંથી પરમ સિદ્ધિને પામ્યા છે. *

આ જ્ઞાનનો આશ્રય કરીને મારા સાધર્મ્યને પામેલા મુનિઓ દૃષ્ટિ સમયે પણ ઉત્પન્ન થતા નથી અને પ્રલયકાળે કદ પામતા નથી. *

હે ભારત! સર્વ ક્ષેત્રોમાં ક્ષેત્રજ્ઞ પણ તું
મને બાળુ; અને ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજ્ઞ તું જે જ્ઞાન
તે જ જ્ઞાન છે એવો મારો મત છે. *

તેમના પર જ અનુગ્રહ કરવા માટે તેમના
આત્મભાવમાં રહેલો હું પ્રકાશમાન જ્ઞાનદીપક
વડે અજ્ઞાનજન્ય અધકારનો નાશ કરું છું. *

અમાનીપણું, અદંભીપણું, અહિંસા, ક્ષમા,
સરળતા, આચાર્યની ઉપાસના, શુચિતા, સ્થિરતા
અને આત્મનિશ્ચય-આ બધાંને જ્ઞાન કહે છે. *

ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વૈરાગ્ય, અહંકાર-
રાહિત્ય, જન્મ-મરણ-જરા વ્યાધિમાં યનારાં
હંમે તથા દોષોત્તર દર્શન-આ બધા જ્ઞાનીના
સંશુભો છે. *

અનાસક્તિ, પુત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ આદિમાં અસંગ,
ઈદ્ર અને અનિદ્રની પ્રાપ્તિઓમાં સદા ચિત્તની
સમતા-આ બધાંને જ્ઞાન કહે છે. *

અનન્ય યોગથી મારામાં અવ્યભિચારિણી
સક્તિ, એકાન્ત પ્રદેશતું સેવન જનસમૂહમાં
અપ્રીતિ, અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં નિત્યસ્થિતિ તથા
તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થોત્તર દર્શન-આ સર્વને જ્ઞાન
કહ્યું છે. આનાથી જે બીજા પ્રકારતું (અર્થોત્તર
વિપરીત) તે અજ્ઞાન છે. *

હે કૌન્તેય! સિદ્ધિને પામેલો જે પ્રકારે
બ્રહ્મને પામે છે તે પ્રકારની જ્ઞાનની જે ઈશ્વર
નિષ્ઠા છે તેને તું મારી પાસેથી સંક્ષેપમાં જ
સંભળ. *

નિર્ધાર

આશાવાદ

નહિ રે નશું
નહિ નહિ નહિ રે નશું
પાશવતાને નહિ રે નશું.
તન છે! પી'આય મારું;
મન છે! પી'આઈ જાય;
હનિયા દોર'ગી મારી
ભસે દુશ્મન થાય;
કાદવ નહિ રે નશું;
પાશવતાને નહિ રે નશું.

સતતા આધારે
સોડન મૂરતિ મેં જાણી
જય છે માનવતાને!
દિયે છે એ'ધાણી;
રમણું નહિ રે નશું;
પાશવતાને નહિ રે નશું.

દોહીના તોફાને ઊઠે પ્રેમચૂર મીઠો;
જીભવાતે જગના મેં મનગહેલ દીઠો;
કરશે જમ એ સજી.
પાશવતાને નહિ રે નશું.
સ્તોત્ર

ફેણ ખૂંટે, ઉરવેણ ખૂંટે, ખૂંટે તાર લી'ભવી નેણ,
તો ય ખૂંટે ના શબજડેલી પ્રેમની લેણા રેણ,
ભવોભવ વી'દતી આવે
મૂંઝામૂંઝા સોણસાં લાવે.

ઉર બિચારું આંચકા ઝીલે, અંગ ઝીલે મમરાદ
ખૂરતાં ભસે જોર અને એ તો ય મૂંઝે ના ઉચાદ
હુતાશન ધોર જમાવે
કંકાળે કાય પીલાવે.

આશનિરાશની આંધળી ભીંતે ભવની માંડી વાદ,
વાદ વચ્ચે માંડું'ગીદરી, સામે જમ ભયો'જ'ખવાદ
જ'ખારો ના આંખડી મારી
અધારા પર જનારી.

આભના ધોર અધાર ઉલેચી, નવલાં રોપી તેજ
ફનેઉણચાંસ'સારવચ્ચેવથ રોપશે શવન સેજ,
સંસારે સાથ બે તારો,
કપારો થંથ અકારો.

દીપક

રેહિણીનાં જળ

અનંતર આગેવાન

ધોમધખતા ઉનાળાની ઋતુ આવતી હતી. રેહિણીનાં જળો યોગ્યે પુલાઓ કયો: 'ભને બપોરના ધરતી પર પગ દેવો ય મુશ્કેલ હતા. રેહિણીનાં જળો લેવું ને કાણે નહીં' એ જ આલથી અંગારા વરસતા હતા ઊની અધા પાણી કાઢી મૂકા છે!'

જેવી લૂ ધરતીના ધાવણ ચૂની લેતી હતી. નગરનાના હોઠ પર એક આછી સ્મિતરેખા કપિલવસ્તુ અને કોલિય નગરોની સીમાને જોઈને એક અંતે અને ઠરુણા વાણીમાં ફૂટી:

ભાગમાં વહેંચી નાખતી રેહિણીને પાવતે રેહિણીના જળનું શું મૂલ્ય છે, સામંતો!'

પાતળો રેખા જેવો બની ગયો હતા. એથી નગરોના શ્રમિકો અને કિસ્મતોમાં મરુતોદ જમીનના અંતે બની ગયા. એક શ્રમિકે આગળ જોડ્યો હતો:

કપિલવસ્તુના હોઠો અંધ બાંધીને રેહિ- 'પાણીનું' તો કશું મૂલ્ય નથી, બન્તો! વિના ણીનાં જળ પોતાને માટે સુરક્ષિત રાખવા મૂલ્યે એ જ વાપરતા આવ્યા છીએ.'

માણતા હતા. અને કોલિયનગરોના હોઠો 'તો' નગરવાસી એટલું તો વિચારો!'

પોતાને માટે.

ધીરે ધીરે આ વિવાદે ઉચ્ચ સ્વરે પધાર્યો. તથાગતના ધર્મવાણી સંભળાઈ: 'પૃથ્વી ખોદતાં કશું, ક્ષત્રિયો, સામંતો અને મેનાપતિએ સુખી થાડા શ્રમથી સહજ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે એવા આ વિવાદ પહોંચ્યો. અને એક દિવસ રહેલી કૃતિના વિના મૂલ્ય પાણી માટે આપ બધાનું સોડો રેકા માગે છે! શું મૂલ્ય વગરના સોડો માટે મૂલ્ય માનવ-શક્તિ વહેંચવારે?' પાણી માટે મૂલ્ય માનવ-શક્તિ વહેંચવારે?'

રીને ફેંસલો કરવા સજ્જ થઈ ગયા. વેરને એક નાગરિક સહુ એકી સાથે સુકાબલો વેરથી દેનારા આ સામંતોને ખબર ન પડે, શ્રમિક, નાગરિક સહુ એકી સાથે રહી કે અહિંસા અને ઠરુણાના અવતાર અગરના તથાગતના ચરણે ઢળી પડ્યા. ભગ-પુદ્ગલો વિહાર કપિલવસ્તુની આંખવાણીમાં છે. વાનગી ઉડુણું અરી રહી હતી: 'શત્રુઓમાં અશત્રુ બનીને જીવવું એ પરમ સુખ છે.

બને નગરોના મેન-યો સામસામા ખડા છે, વેરીઓમાં અવેરી થઈને રહેવું એ આનંદમય છે.'

ત્યાં સહુના આશ્રય વચ્ચે ભગવાન પુદ્ગલો એ વખતે જનમણના નયનોમાં ઝગમગતા રેહિણીના તટ પર આવી ઊભા. હિતોચિત અશ્રુબિંદુઓ પર હામર-હામર રેહિણીઓ સામંતો લજ્જાથી મરતક ઢાળી દેતા, મૂક બની ન્યોમ્હાવર થતી દેખાઈ.

ગયા! ભગવાને એમના અગ્રેસરોને યોલાવી

કંજસ માણસ આધો દોષ છે, કારણ કે તેને ધન સિવાય બીજી કશું સંપત્તિ દેખાતી નથી. અરચાળ માણસ આધો છે, કારણ તે આજ જ જુએ છે, કવને દેખતો નથી. વિદ્યાન આધો છે, કારણ તે પોતાનું અજ્ઞાન ભેતો નથી.

—વિક્રમ હૂગે.

ભલે યુદ્ધ આવ્યું

તખ્તમિત પરમાર

શાંતિચાહક દેશનો પ્રજાજન આતુ ધીરો થોળે તે કેટલું વિચિત્ર !

યુદ્ધ અને મહાવીરની વાણી જે દેશમાં ગૂંજતી હતી, રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે અહિં સાથી સ્વરાજ્ય જે દેશે હાસલ કર્યું ; આઝાદીના પદરે ચ પડે દરમિયાન શાંતિ જાળવવાની, કુ ખતમ જગતમાં શાંતિ સ્થાપવાની, યુદ્ધની બચાવકાળી દૂર રહેવાની જે દેશે નીતિ અપવાની, નિષાધૂરંક એ માટે પ્રયત્નો કર્યા જગતના રાજકીય મત્ય પર એ માટે આદર ધીપ સ્થાન મેળુ યુ કર્યાયેની પણ ભાખસરે ભેળી થની પ્રજાએએ આશાભરી માટે જે દેશ પર માડી એ જ દેશનો વારસો આજે મહે છે બને યુદ્ધ આવ્યું ! એ વૈચિત્ર્ય એણુ ?

તે યુદ્ધ પણ કેની સાથે ?

આનુગ પગિવદમાં જ અરીસના-સહઅસ્તિત્વના સિદ્ધાંતોની પોષણ કરવામાં જેણે સાથ આપ્યો હતો, એ સાથથી પ્રેરાઈને સહીએના આપણા પડોશી મહાન રાષ્ટ્ર સાથે અપૂર્વ મિત્રી સબધ બાંધાયેલા આપણી જાતને માનતા હતા, 'હિંદી મીની ભાષ ભાષ' ના નાદો દિલ્હી અને અન્ય નગરોમાં ગાજતા હતા અને સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સરકારમાં એ રાષ્ટ્રને સ્થાન અપાવવા નિષાધૂરંકના પ્રયત્નો કરતા હતા સરકાર સેવકો એ દેશની મુલાકાત પછી અદોભાગ્ય ન્યકત કરતા હતા એ જ મીન સાથે ? રાખ તો નથી ને આ ? રિપ યોન વિન જેવું તો નથી થયું ને ?

અદિસાની નીતિને સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ વરેલુ જાતન આમ તો આઝાદી અપાવી તે જ પહેલી, તેની અનિચ્છાએ સશસ્ત્ર લડતમાં ઘસડાતું આવ્યું છે કારકીર દેહર બાદ અને ગોવાના 'પોલીસ પગલા' તેને ન છૂટે, જે રાષ્ટ્રની મુક્તિ માટે અહિં સક લડત આપેલી તેની જ આઝાદી અને આમાદી માટે તેને

લેવા પડેના પણ તરહદ માટે યુદ્ધ લડવાની કલ્પના નહતી ત્યા આ યુદ્ધ આવ્યું

સારું થયું

તા ૨૦મી ઓક્ટોબરે ચીની આક્રમણના સમાન આર સાભળી, આઘાત તો, આપણા લાડીયા પડિત નહેરુના રાષ્ટ્રભેગા સ દેશમાં વ્યકત થયો હતો તેવો આઘાત તો ધણુ એ અતુલ થો દુઃખે, બ્યથાનો પાર નહિ હોય !

પણ આઝાની પડી આપણામાં જે શિથિલતા આ રી હતી, રાષ્ટ્રને બંને સ્વાર્થ આપણી વિચારણાને કેન્દ્રમાં હતો, 'વક્તિ - નક્તિ વચ્ચે, રાજ્ય - રાજ્ય વચ્ચે, રાજ્ય અને કેન્દ્ર વચ્ચે અનેકવિધ સ્વાર્થ' સાધવાની જે હોસાણ સી ચાલતી હતી, શરત આવતી હતી લધુતા વ્યકત થની હતી; બાજરાવ જેથા પછી થરાની સામાન્યની જે દશા થઇ એવી જ દશા આપણા ગટ્ટની થશે કે શુ એવી જે ભીતિ રાષ્ટ્ર-પ્રેમાએના ચિત્તમાં સકારણ આમાર લેની હતી, રાષ્ટ્રીય એકતા વિચિત્ર થયેની લાગતી હતી, એ માટે કમિશનો, ભાષણો અહેવાલો વગેરેનું કોઈ સક્રિય પરિણામ દેખાતુ નહતુ જોનારે મુરતી જ નજરે પતી હતી આ પ્રજાનું થશે તે શુ એવી ચિતા જન્માવતી હતી-તે પરિસ્થિતિનો એકએક અત આનો આસેનુદિમાચન દિલ્લમદ થી દારકો, ભારત એક છે, અખડ છે, તેનો પ્રાણ જીવત છે તેની પ્રતીતિ આ યુદ્ધે આપણને કરારી આપી માટે જ યુદ્ધ બને આવ્યું !

યુદ્ધ કે કેમ પણ અકલંકની અર્પતિ, વ્યકિત, સમાજ કે રાષ્ટ્રના વિકાસને પોષક છે એની જીવ - તતાનો નિર્ણાયક નિકષ છે માટે જ કુતાએ વિપત્તિ માણેલી ભારત આક્રમક કોઈ દિવસ હતુ નહિ, વર્તમાનમાં છે નહિ, બનશે નહિ પણ એની આઝાદી

કોઈ પણ નહિ જિનવી શકે, એનો ગૌરવલગ્ન કોઈ નહિ કરી શકે એની પ્રતીતિ આ દિવસોમાં આપણે સર્વને કરાવી આવી છે.

‘૩૦ કે ૪૨માં જન્મતા જાત્રુતિના જુવાળની વાતો આજના યુવાનને ગળે નહોતી ગેતરતી. પણ, આ ૭ અઠવાડિયાઓએ એ વાતાવરણ ફરી ઊભું કરી આપ્યું છે. શાળાએ જતી બાલિકાઓ માઉ એન સાઇ અને પડિતજીની વાતો કરે છે; પડિતજીનું નામ લેતાં, છાપાઓમાં એની છબી જોતાં યુગયુગલ થઇ જાય છે; નાણાં અને સુવર્ણદાનની વિગતો છાપાઓમાં વાંચીને રેડિયો પર સાંભળી, પોતાનો કોઇ અલંકાર આપવાની હઠ પકડે છે; ચાર-પાચ વર્ષનાં બાળકો ‘સુદ પૂરું થયું કે નહીં?’ એવા પ્રશ્નો કરે છે; ભારતીય સૈનિકોએ દાખવેલા ખમીરથી પ્રત્યેક વ્યક્તિ ગૌરવ અનુભવે છે. રવ. મેઘાણીભાઈની -એ આજે હોત તે! - પ્રખ્યાત પંક્તિઓ-

“નથી જાણતા અમ પંથ પર શી આંરત ખડી છે,
ખમર છે એટલી કે માતની હાકલ ખડી છે.”

હેયે હૈયામાં ગૂંળે છે; પ્રેમનાં ગીત ગાતાં કવિઓ સુદનાં ગીત ગાતાં થયા છે; આ જો રાષ્ટ્ર જેવું સગદિત દેખાય છે તેવું કદાચ આઝાદીની લડતોમાં પણ નહિ હોય! એટલે જ કહીએ ને ‘ભલે સુદ આવ્યું’.

પણ, તારીખ ૨૧મી નવેમ્બરની રાતથી, આકસ્મિક આક્રમણ જેવો જ આકસ્મિક સુદવિરામ અમલમા મૂકાયો છે. મેઠા અને લદાખનો મેરથો શાત છે. એટલે કુંભકર્ણની માફક ફરી પાછા રખેને સુધ જઈએ; જળમાં પથ્થર ફેંકીએ, વરણ થાય ને ધડીમાં શમી જાય એમ રખે રમી જઈએ. કસે ટી હવે છે. દેશ મટે ભક્તિ કેવી છે, આપણી જાત્રુતિ કેટલી સાચી છે, સર્વસ્વ ન્યોત્તર કરવાના આપણા ઉદ્દેશો હલવા છે કે વાણીના એની પ્રતીતિ હવે કરાવવાની છે. ચીનાઓ વિરુદ્ધ તમતમતા ભાષણ કયે, માત્ર આકરી પ્રતિજ્ઞાઓ લીધે, કે ચોક્કસ રૂપિયા સરકારી નિધિમાં આપે આપણું કર્તવ્ય પૂરું થવાનું

નથી; તેમ ચીનાઓ પ્રત્યેનો આપણો રોષ એમના પૂતળાઓ બાળવામાં પરિસમાપ્તિ પામે એનો ય કોઈ અર્થ નથી. આવી જમણામાં કોઇ ન હોય તે સારું.

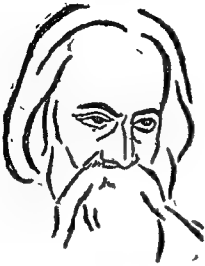
ને વિરલ દશ્યો-સમહર્ષણ દશ્યો-છેલ્લા દિવસોમાં જોવાં મળ્યાં તે જ વાતાવરણ ટકી રહે, એને નાણાં આપનાં હોય તે સ્વેચ્છાએ નાણાં આપે, સંસ્થા, નગર કે જિલ્લાની પ્રતિષ્ઠા વધારવા, થોડી અંગત કીર્તિ રળવા, પેટપૂરવું રળનાર પ્રાસેધી ફરજિયાત કોઈ રકમ ન લેવામાં આવે-નહિ તો એવું પરિણામ ઊઠવું જ આવે-, પ્રમાદ ન સેવતાં શસ્ત્ર-તાલીમ પ્રાપ્ત કરવા સૌ આગળ આવે ને દેશ પર કોણે રાખનારાઓ આક્રમણ કરવાની ખો ભૂખી જાય એવી તાકાત ઝેળવે!

જેવું જોયે તે આચારમાં મૂકી શકે આણું. આપણે જરૂર છે ઈંડી તાકાત ઝેળવવાની. પ્રત્યેક ભારતીય-વિદ્યાર્થી, શિક્ષક, ખેડૂત, મજૂર, તોફરિયાત, વેપારી, કાર્યસભ્ય-એને જે કોઈ કામ સોંપવામાં આવ્યું હોય તે એક સૈનિકની અદાથી કરતો જાય, સૈનિક સેનાપતિની આજ્ઞા વિશે વિચારતો નથી હોતો તેમ પોતાના કર્તવ્ય અંગે ચર્ચા-ચર્ચા ન કરે; આનંદ-પૂર્વક, ઉત્સાહપૂર્વક, ઉત્તમચરતકે, સોગિયા થયા વિના, ગભરાયા વિના કે ગભરાટ દેશાધ્યા વિના જીવનના રસો લૂંટતો લૂંટતો નિત્યનૈમિત્તિક જીવન જીવે જાય એની જરૂર છે. એ જ ઈંડી તાકાત. જે પદાર્થ જલદી ગરમ થાય તેને કરતાં પણ વાર ન લાગે-એ આપણે ન ભૂલીએ.

રાષ્ટ્રની ભાવાત્મક એકતા સર્જનાર, ભારતના ઇતિહાસનું નવું પૃથ આપેખનારું આ સુદ ભલે આવ્યું. આ અનિદ્રમા આપણું અન્ય હૃદ છૂપાયું હોય એ લીલા કુદરતની-નિયતિની જ ને! માનવ એની કંઈપના થ શાનો કરી શકે? ભાવિના મર્મમાં હજી શું હશે? આ સુદથી જગતમાં ય કોઈ નવી હવા-વાતોમાં નહિ પણ આચારમાં સહઅસ્તિત્વનાં સિદ્ધાંતોને મૂકવાની છટ હવા નહિ પ્રસરે એમ કેમ કહેવાય?

સંસારમાં સઘળા બાલિકાઓ દેવાજ છે, માત્ર મૂર્ખતાનો જ કોઈ દેવાજ નથી.

—અનંતરિ

નૈવેદ્ય

સ્વી. દ્રવ્ય ઠાકુર
અનુ. નગીનદાસ પારેખ

૪૬

માતૃસ્નેહથી છટેલો સ્તનના દૂધરૂપી રસ પીને બાળક આનંદથી પડયો પડયો હસે છે, તેમ મેં કિશોર વયમાં પુષ્કળ ભાવ-રસ હૃદયથી વિહ્વલ બનીને પીધો છે; લાંચથી હૃદયચિત્ત બાળકની જેમ પ્રકૃતિની છાતી ઉપર સૂતાં સૂતાં પ્રમત્ત પંથમ સૂરે મેં જાંસી બળવી છે; પ્રભાત, રજની અને સંધ્યા-વધૂ નાનાવિધ પાત્રોમાં પુષ્પની સુગંધયુક્ત નાના પ્રકારની રંગની મદિરા મને આણી આપતી.

આજે જો એ ભાવાવેશ અને એ વિહ્વલતાનો અંત આવ્યો હોય, પ્રકૃતિનો સ્પર્શમોહ જો દૂર થયો હોય, તો એવું મને લગાડે દુઃખ નથી. હવે તમે મને મામડામાંથી રાજનગરમાં લાવ્યા છો, તો ચિત્તમાં બળ આપો. સત્યની કઠોર નિર્મલ મૂર્તિનાં દર્શન કરાવો.

૪૭

આઘાત-સંઘાતની વચ્ચેમાં આવીને હું ઊભો છું. બાજુબંધ, કુંડળ, કંઠી વગેરે અલંકારો ઉતારીને મેં દૂર ફેંકી દીધા છે, તમારાં અમેાઘ બાણ અને તમારું અક્ષય બાધું તમારે પોતાને હાથે ઉપાડીને મારા હાથમાં આપો. હે રજુચુર, મને અસની દીક્ષા આપો. તમારો પ્રબળ પિતૃ-સ્નેહ આજે કદિન આદેશરૂપે ગાજી ઊઠો.

નવીન વીરવેશથી, દુસ્સહ કર્તવ્યભારથી અને દુઃસહ કઠોર વેદનાથી મને સંભાનિત કરો; મારે અંગે ક્ષતવિદ્વન્ના અલંકાર પહેરાવી દો. સફળ પ્રયત્નથી અને નિષ્કુળ પ્રયાસથી આ સેવકને ધન્ય કરો. ભાવના લલિત જોળામાં મને સૂતેલો ન રાખી મૂકતાં કાર્યક્ષેત્રમાં મને સશક્ત અને સ્વાધીન બનાવી દો.

હે મંગલમય, આ દુહાંગી દેશમાંથી તમે બધા તુમ્હ બચને દૂર કરી દો—લોકભય, રાજભય અને મૃત્યુભય. દીનપ્રાણ દુર્બળનો એ પાપાણુ-ભાર, સતત કચકાતા રહેવાની એ વેદના, ધૂળમાં એ સદાની અવનતિ, ક્ષણે ક્ષણે ને પળે પળે થતું એ આત્મઅવમાન, અતરતું અને બદારતું એ દાસત્વતું દોરડું, બચથી ચિર નમાવીને હજારોને ચરણે વારંવાર મનુષ્યના ગૌરવના ગર્વનો હમેશને માટે ત્યાગ—એ મોટા લજ્જા-રાશિને ચરણના આઘાતથી ચૂર્ણ કરી દૂર કરો. મંગલપ્રભાતે અનંત આકાશમાં, ઉદાર પ્રકાશમાં, ઉન્નુકૃત વાયુમાં માથું ઊંચું કરવા દો.

અંધારા. દરમાં રહેતો આંધળો સાપ પોતાના લલાટ ઉપરના રત્ન-હીપને બહુતો નથી, સૂર્યના પ્રકાશની પજુ તેને લગાદે ખબર હોતી નથી. એ જ રીતે, હે હંડવિધાતા રાજ, આ આંધળો દેશ અંધારામાં પડેલો છે,—એને લલાટે જે ઝગહગતું રત્ન તમે પહેરાવ્યું છે તેવું જતન કરતાં એને આવડતું નથી, તારા પ્રકાશને પજુ એ બહુતો નથી.

એ સદા પોતાના અસ્તિત્વનો શોક અને જન્મની ગ્વાનિ વહ્યા કરે છે. તમારા મહાન આદર્શને એણે પોતાના માપથી ટુકડા ટુકડા કરીને ધૂળમાં નાખ્યો છે. હાય પ્રજા, તમારાં દર્શન કરવા માટે એણે માથું ઊંચું કરવાનું નથી.

જે નીકા લાખો લોકોનો આધાર છે તેના ટુકડે ટુકડા કરી નાખીને એ સાગરને તરી શકશે ?

તમને સેંકડો ટુકડા કરીને ક્ષુદ્ર બનાવી દર્ધને જે લોકો તૃપ્ત અને સુખ હૃદયે માટીમાં આળેટે છે, તેમના માથા ઉપર આજે આખી ધરતીના લોકો અવસાપૂર્વક પગ મૂકે છે.

મનુષ્યત્વને તુમ્હ બનાવી દર્ધને જેઓ આજો વખત મુગ્ધલાવે તમારી સાથે પૂબની રમત કયાં કરે છે એ વૃદ્ધ શિશુઓ આને આખા વિશ્વનાં રમકડાં બની ગયા છે. જે ઠીંગણા વામનો તમને પજુ પોતાની સાથે પોતાના જેવા બનાવીને તમારું અપમાન કરે છે, તેઓને કાણ માન આપશે ? પોતાના મંત્રસ્વરથી તમને જ પ્રાણ આપવાનો અહંકાર કરે છે તેને કાણ પ્રાણ આપશે ? તમારા પજુ જેઓ ભાગલા પાડે છે તેઓને કાણ એકચધારા આપશે ?

રાષ્ટ્રગીતનું ગૌરવ

મમજીલાલ જોશી

દરેક દેશને પોતાનો રાષ્ટ્રધ્વજ હોય છે તેમ પોતાનું રાષ્ટ્રગીત પણ હોય છે નુગડાના એ નાનકડા ટુકડામાં કેટકેટલો ઇતિહાસ ભર્યો હોય છે. રાષ્ટ્રગીતનો જન્મ પણ અનેક છે જનગણમન' એ આપણું રાષ્ટ્રગીત છે કવિવર ટાગોરે એ રચેલું છે

આપણે સૌ અંગ્રેજ સત્તા સામે સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ ખેનતા હતા ત્યારે રાષ્ટ્રગીત તરીકે 'વ હેમાતરમ્'નો ઉપયોગ કરતા હતા એ ગીત બકિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયનું છે એ ગીતમાં માતૃવદનાનો ભાવ રહેલો છે અને આજે પણ એ પ્રચલિત છે પરંતુ તે ગીત લખાયેલું કાનીમાતાને ઉદ્દેશીને આપણા દેશમાં ભિન્ન ભિન્ન ધર્મનાં માણસો વસે છે સર્વધર્મસમભાવ આપણા હાડમાં રહેલો છે ઉપરાંત આપણું રાષ્ટ્ર બિન સામ્રાજ્યાધિક છે બધા ધર્મના માણસો ગાંધ શકે એવા રાષ્ટ્રગીતની શોધમાં આપણે હતા 'જનગણમન' આપણને બરાબર બધ મેસતું આવ્યું છે આપણા દેશની વિચારધારા અને વિરિષ્ટ મૂલ્યોને અનુરૂપ એવું ગીત આપણને એમાં મળ્યું છે રાષ્ટ્ર ગીત એ રાષ્ટ્રના સમગ્ર વ્યક્તિત્વને વ્યક્ત કરે છે એક બીજું કારણ પણ છે ૧૯૪૭ પછી જુદા જુદા દેશોમાં આપણા એકચીખતા રમવાવા રાષ્ટ્રગીત વિવિધ સમારંભોમાં વિદેશીય રાષ્ટ્રગીતો સાથે ગાંધ શકાય એવા સ્વરાનાજી હોવું જોઈએ એ રીતે પણ આ ગીત સુયોગ્ય નીવડ્યું છે કારણ કે પરદેશી સગીતની અસરો ઝીલનારાઓમાં ટાગોર અગ્રણી હતા આ તો ઉપમેગિતાનું દરિદ્રિયું થયું પરંતુ કાવ્યત્વનું શું સામાન્ય રીતે રાષ્ટ્રમંત્રિના કાવ્યો કાવ્યો તરીકે એટલા બધા ઊંચ નથી નીવડતા હોતા પ્રત્યેક દેશનો કવિ પોતાના દેશના અતિશયોક્તિભર્યા ગુણગાન કરે એમાં બીજા દેશના મનુષ્યોને શે રસ? સનાતન માનવ ભાવવાળા કાવ્યોની જેમ આ કાવ્યો

આકર્ષક લાગતા નથી પરંતુ સદ્માત્રે આપણું રાષ્ટ્રગીત કાન્ય તરીકે પણ ઓળખી શકાઈતું છે કવિવર ટાગોર જેવા નખશિખ કવિએ એમાં એવી ખૂબી કરી છે કે મુખ્યત્વે તે ભારતમંત્રિતરતોત્ર હોના છતાં સૌ કોઈ દેશના માનવીને એ સ્પર્શી શકે એવું થયું છે એ કાન્ય પાન્ય કહીનું છે સામાન્ય રીતે પડેરી કરી ગવાય છે સદ્માત્રમાં જ કવિ ભારત બાહ્ય વિધાતાનો જ્ય ગાય છે કવિના મતે ભારતનો બાહ્ય વિધાતા કોણ? 'જન ગણ મન અધિનાય' 'જનગણ' શબ્દ જેવા જેવા છે આપણે ત્યાં પડેલાના વખતમાં ગણરાજ્યો હતા અહીં માનવ સમુદાય (પ્રજા)ના મનના અધિનાયકનો - સમગ્ર પ્રજાના મનને દેરનારનો - જ્ય ગાવામાં આવ્યો છે તેજ ભારતના બાહ્યનો વિધાતા થઈ શકે વિશ્વની ચૈતન્ય શક્તિને કવિની વાણી જાણે કે અલ્પ અર્પે છે. આ મહાન શક્તિના સ્મરણ માત્રથી ભારતનો આખો દેહ - પાળળ ગુચ્છરત, મહારાષ્ટ્ર વગેરે અંગો છે - એક પ્રાર્થનાલાવમાં રિચર થઈ જાય છે વિશ્વની પરમ ચૈતન્યશક્તિની શુભાશિ. વાછી રહે છે એના જ, બસ એના જ શરીરગાન ગાવ છે કારણ કે એને દૃઢ પ્રતીતિ છે કે પ્રજાજનનમાં માતૃવની ભાગીરથી એ રીતેજ વહી શકે છે દુઃખ, આપી પ્રજા પરમતરવ પ્રત્યે પ્રાર્થના ગુચ્છરે છે આ ભાન સ્વીક્રનાથના ગીતમાં વ્યક્ત થયો છે આપણે રાષ્ટ્રગીત બોનીએ ત્યારે આપણા હૃદયમાં પણ એ ભાવ જીદ્યો જોઈએ. આપણા દેશના દરેક પ્રદેશમાં વસનારાઓના હૃદયના તાર ગજગજાયે એવું આપણું આ રાષ્ટ્રગીત છે

પાળળ સિંધુ ગુચ્છરત મરહા ક્રાવિડ ઉકલ બગ વિધ્ય લિમાચલ મધુના રાગ ઉગલ - જલપિ તરગ વવ દમ નામે ભરે વવ શુભ આશિષ માં
પ્રયે વવ જ્ય ગાય

આવું રાષ્ટ્રગીત ગવાતું હોય ત્યારે પૂરતી ઈસ્ત અને ગૌરવ સચવાતાં જોઈએ. કેટલાક સમારંભોમાં છેવટે રાષ્ટ્રગીત ગવાતું હોય છે ત્યારે કેટલાક જીદીને ચાલવા માંડે છે અથવા ગમે તેમ વાલો કરવા માંડે છે તે બરાબર નથી. રાષ્ટ્રગીત ચોક્કસ સૂરમાં ગવાતું જોઈએ. રાષ્ટ્રગીતનો સાચો લય ચૂકી જઈને ગમે તેમ ગાવામાં આવે છે એ પણ બરાબર નથી. આપણા રાષ્ટ્રગીતની સ્વરરચના નક્કી કરવામાં આવેલ છે. તે નિશ્ચિત સ્વરરચના પ્રમાણે સાચા લયમાં રાષ્ટ્રગીત ગાતાં આપણા દેશના દરેક કિશોરને, કિશોરીને, દરેક યુવકને, દરેક યુવતીને, દરેક નાગરિકને આપડું જોઈએ. અને ત્યારે ગાવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે

પૂરતા ઝાંઝીમ અને ગૌરવથી તે ગાવું જોઈએ. કહેવાય છે કે કોઈ અંગ્રેજ સ્નાન કરતો હોય અને એવું રાષ્ટ્રગીત 'God save the Queen'—‘પ્રભુ, રક્ષ તું સામ્રાજી’—એને કાને પડે તો પોતે પાણીના કુંડામાંથી એકદમ ગંભીર ઘર્ષ જઈને પોતાના વહાલા રાષ્ટ્રગીત પ્રત્યે પોતાનું માન પ્રગટ કરે છે. પ્રત્યેક નાગરિક પોતાના રાષ્ટ્રધન્ય અને રાષ્ટ્રગીત પ્રત્યે આ જાતની અદ્ભુત ભાવવવાનું ચૂકતો નથી.

રાષ્ટ્રગીતના અર્થનું આપણે સતત ચિંતન કરીએ અને દેશના નવવિધાનમાં પોતા તરફથી પણ કોઈ દ્વિસે આપવાની પ્રભુ આપણને શક્તિ આપે એ માટે પ્રાર્થના કરીએ. (આકાશવાણીના સીનન્યથી)

મોહભંગ

પોતાની જાન-ગણિમા વડે સમસ્ત દક્ષિણપથને પરાજિત કર્યો પછી ભગવાન શંકરાચાર્ય કાશી પહોંચ્યા. એ જમાનામાં કાશી નગરી મમરન ઉત્તરાપથની અધિષ્ઠાત્રી ગણાતી.

સવારનો વખત હતો. શંકરાચાર્ય પ્રાતઃસ્નાન કરીને પાછા આવી રહ્યા હતા. એ રસ્તે જ સામેથી એક મહેતર-મહેતરાણી આવી રહ્યાં હતાં. શંકરાચાર્ય દેરકના કર્મકાંડી ધાણપુના પુત્ર હતા. તેઓ ધૂતાઘૂત સંખંધી પોતાના પૈતૃક સરકારાનો આગ્રહ ન દેવાની શક્યા. જુકટિ ચડાવીને તેમણે કહ્યું: ‘અરે, ચાંડાલા રસ્તામાંથી પરા યાચ્યાં! પરંતુ, રસ્તો છોડવાની વાત તો રહી, પેલા તો બરાબર શંકરની સામે જ લગોલગ આવી જોનાં રહ્યાં! અને યાની શંકરાચાર્યજી સંયમ જોઈ જોડા. બારાબાર તિરસ્કારથી એમણે પેલાને ધમકાવ્યો, પણ મહેતર ઉપર તેથી કશી જ અસર ન થઈ—ઉશકે એ યુક્ત અનુદાર્ય કરતો કહેવા લાગ્યો:

‘ભગવાન, આપે આ જે દૂર હટવાનું કહ્યું એ હાથ આપનું કહેવું દેહથી દૂર રહેવાનું છે કે દેહથી? આ દેહ અનન્ય પોષાય છે અને તેથી અનન્ય કહેવાય છે—હવે, એક અનન્ય દેહ બીજા અનન્ય દેહથી બિન્ન છે શું? તો પછી આપ આ શું કહી રહ્યા છો? હે આકાશપ્રેમક! શું આપ આપના આ માદીના શરીરથી મારા માદીના શરીરને દૂર રાખવા ઇચ્છો છો? યાનના સાગરનું મંથન કરીને અમૃતપાન કરનારા એક-અદ્વિતીય શંકર ભગવાન! શું આ જ આપનું અદ્વૈત-જ્ઞાન કે?’

તપોદીપ્ત શંકરાચાર્યનું ગર્વોન્નત મરતક આ ચાંડાલની સામે ઝૂંટી પડ્યું. આલિંગન માટે શંકર રમેહપૂર્વક હાથ પ્રસારે છે ત્યાં તો મોહયુક્ત આંખો વડે સામે જુએ છે તો સ્વયં કાશીવિશ્વેશ્વર ભગવાન શંકર અને પાર્વતી જ સામે બિન્નાં હતાં!

—રમણ મદરિનું એક આખ્યાન

કોઈએ એકું કાનેગીને પૂછ્યું:

‘કોઈ પણ ઉદ્યોગને સફળ બનાવવા માટે શ્રમ, પૂંછ અને છુદ્દિ એ ત્રણ પૈકી આપ અધિક મહત્ત્વ શેને આપો?’

કાનેગીએ જવાબ આપ્યો:

‘આ પ્રશ્ન તો ત્રણ પાયાની ટીપોયનો કયો પાયો અધિક મહત્ત્વનો છે એમ પૂછવા બરાબર ગણાય.’

—એનેકોટ્સમાંથી

ગાંધીજીનાં દર્શાંતો

સંપાદક : રમેશ ડા. દેસાઈ

જે હૃદયે તે સાચું

મીતાજીએ આપેલ મણકા હંતુમાને જાંઝ્યા કેમ કે અંદર રામનામ છે કે નહિ એ તેણે જોવા માગ્યું.

પોતાને ડાહ્યા ગણતા સુભટોએ તેને પૂછ્યું : 'સીતાજીની મણિમાળાનો આવો અનાદર ?'

હંતુમાને જવાબ દીધો : 'જો તેની બીતર રામનામ ન હોય, તો સીતાજીનો આપેલો આ હાર પણ મને તો ભારૂં જ છે.'

ત્યારે ડાહ્યા સુભટોએ મલકાઇને પૂછ્યું : 'શું તમારી બીતર પણ રામનામ છે ?'

હંતુમાને છરી કાઢી છાતી ચીરી દેખાડીને કહ્યું : 'હવે અંદર જુઓ. રામનામ ન સિવાય બીજું કંઈ દેખો તો કહેજો.'

સુભટો લજવાયા.

હંતુમાનની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ તો દિવસ સથી રામકથા સમયે હંતુમાનનું નાવું હાથે ચડે થયું.

આ ભલે દંતકથા હોય કે નાકની કથા હોય; તેનો ચાર અનંતકાળને હૃદયે તે જ સાચું.

કળાયુક્ત ચિત્રના ટીકાકારો એક ચિત્રકારે પોતાના ટીકાકારને કહ્યું : 'આપવા માટે ચિત્રને પ્રદર્શનમાં રાખ્યું અને અને નીચે લખ્યું કે, 'આ ચિત્રમાં જેમની ન્યાં ન્યાં કંઈ પણ દોષ જણાય ત્યાં ત્યાં તેમણે પોતાની કલમથી નિશાન કરવાં.'

પરિણામ એ આવ્યું કે ચિત્રનું એકે એક અંગ ભૂદોષી ભરપૂર ગનાવવામાં આવ્યું, પણ વાસ્તવિક રીતે એ ચિત્ર ઘણું કળાયુક્ત આથી જ પ્રત્યેક અંશની પરીક્ષા તેમજ

રહસ્યને જોઇને જ કરવી જોઈએ.

લડાઈ અને આજીવિકા

દ્રોણાચાર્ય અને લીખ્યાચાર્ય પાસે આવીને શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું : 'તમે પાંડવોની સામે લડશો ?' તો તેમણે કહ્યું : 'ભાઈ, અમારે આજીવિકાની પડી છે, એટલે શું કરીએ ?'

આપણી મધ્યે પણ ઘણા દ્રોણાચાર્ય અને લીખ્યાચાર્ય પડેલા છે. તેમને પેટ પડ્યું છે એમ કહી તેઓ બિચારા શું કરે ? એમનાથી મધ્યે થઈ શકતું તેમાં વિદ્વાનોનો દોષ નથી પણ વિધિનો દોષ છે, સંજોગોનો દોષ છે.

મુસલમાનના ઘરમાં ખાધું એક વાર એક ધર્મશીલ હિંદુભાઈ સમક્ષ મુસલમાનના ઘરમાં બેઠી ડબલ રોટી ખાવાનું સાદું કરી તેમને થથરાવી મૂક્યા હતા તેમણે કે એક મુસલમાન મિત્રે આણી આપેલી સાવામાં મને દૂધ રેડી લેતો જોઈને તેમને એકે કેટલા થયું. પણ જ્યારે તેમણે અને એ મુસલમાન મિત્રના હાથની ડબલ રોટી કોતી જોયું ત્યારે તો તેમની વ્યથાનો પાર જ નહોતો.

મને હવે છે કે શું ખાવું અને કોની જોડે ખાવું એના ઝીણામાં ઝીણા વિધિનિયેષ નહીં કેવળ પાછળ જ જો હિંદુ ધર્મ પોતાનું બધું બધું રાકશે તો તે થોડા જ વખતમાં ખરી વસ્તુની ખોઈ બેસશે.

પ્રશ્નાત્તાપનું નિવારણ

જે પેગંબરે પોતાના પ્રવેશ પછી ચૌદમે દિવસે નિનેવેની મહાનગરીનો નાશ થયો એવી બાબતોનાથી બાબી હતી. નિનેવેની પ્રજાને એ ઇશ્વરી વાણી પર આસ્થા બિપજ. નાનાગોટા સૌએ અનશન

આદ્યુ", અને બાંધાં વચ્ચે ધારણ કર્યો. શબ્દને ખબર પહોંચી; તેણે રાજવચ્ચે ઉતારી નાંખ્યાં, બાંધાં વચ્ચે પહોંચ્યાં ને આખે શરીરે રાખ ચોળી.

રાત્રીએ આખી નગરીમાં દાંડી પિટાવી: 'માણસ કે પશુ, દોરદાંખર કે ઘેટાંબકરાં કેઈ જાણ પર અન્ન ન મૂકે. સૌ લાંઘણ કરે. કેઈ ખાય નહિ; પાણી સરખું ન પીએ.

'પણ માણસ ને પશુ બાંધાં વચ્ચે ધારણ કરે અને પ્રભુને પોકાર કરે, કે હે ભગવાન, અમને પાપમાંથી ઉગાર, અમે જે હત્યા કરી છે તેને સારુ અમને માફ કર.

'ભગવાન એનો શાપ ખેંચી લેશે કે નહિ, એનો ક્રોધ શમશે કે નહિ, તેનો અનુચ્છેદ થશે કે નહિ, એ આપણને મરતા ઉગારશે કે નહિ એ તો એ દયાધન જ જાણે. રંક માનવી શું કહી શકે?'

પ્રભુએ એમને પ્રશ્નાત્તાપ જોયો, એમની તપસ્યા જોઈ, તેમણે પાપનો રસ્તો છોડી દીધો. એટલે તેમણે શાપનું નિવારણ કયું અને નિનેવે નગરી ઊગરી ગઈ. ૧૧-૪-૨૩

ગુરુ કેવો હોવો જોઈએ?

સમુદ્રમાં આપણે પડીએ તો રૂખી જઈએ. પણ એ જ સમુદ્રમાં દોડી જતી ગંગાના પાણીનો એક ઢોટો તેના મૂળની પાસેથી ન્યારે આપણે અત્યંત તરસ્યા હોઈએ તે જખતે પી જઈએ, તો એ ગંગાજળ આપણે સારુ સમુદ્રના કરતાં યે અધિક છે. પણ એ જ ગંગાજળ જે કેકાણે ગંગા સમુદ્રમાં મળે છે ત્યાંથી લેવા જઈએ, તો તે ઝેર સમાન થઈ પડે છે.

એમ જ શુરુને વિષે સમજવું જોઈએ. જેનામાં દંભ છે, દર્પ છે, જે સેવાનો ભૂખો છે, તેને શુરુ માની એસવું એ તો અનેક પ્રકારનાં ગંદા પાણીઓનો સમુદ્ર તરફ ઘસડી જતી ગંગા નદીના ઝેરી પાણીના જેવું સમજવું જોઈએ.

૧૦-૬-૨૮

ત્રણ પ્રકારના સુતાર

એક સુતાર કેવળ દ્રવ્ય એકઠું કરવા સારુ સુતારી કરે છે, તેમાં લાકડાની ચોરી કરે છે ને કામ બગાડે છે. આ અધર્મ થયો.

બીજો સુતાર પરોકારાર્થે-માનો કે દરદીને સારુ ખાટલો બનાવે છે, તેમાં ચોરી નથી કરતો ને પોતાની બધી શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે, અને ખાટલો બનાવતો રામનામ લે છે. આ ધર્માર્થ થયેલું કામ છે. આ સુતાર ખરો રામબક્ત છે.

ત્રીજો સુતાર રામનામ લેવાને નિમિત્તે બધી જોઈને કે અજ્ઞાનથી સુતારનો ધધો છોડી બેસે છે, પોતાને સારુ ને છોકરાંને સારુ ભિક્ષા માગે છે, દરદીને સારુ કંઈ બનાવવાનું હોય તો પણ કહેશે: 'મારે તો રામ સાચા. હું ન જાણું દરદીને, ન જાણું કાંખીને.' આ અજ્ઞાનકૂળમાં પડેલો પામર પ્રાણી છે.

જ્ઞાનની શોધ

એક કૈંચ લેખકે એક કથા લખી છે.

તેવું નામ 'જ્ઞાનની શોધમાં' એવું કહી શકાય. લેખક ઘણા વિદ્વાનોને જુદા જુદા ખંડોમાં તે શોધ કરવા મોકલે છે. તેમાંની એક ટુકડી હિન્દુસ્તાન આવે છે.

બ્રહ્મશાનીઓ, શાસ્ત્રીઓ, દરબારીઓ વગેરેને ત્યાં આ શોધક ભટકે છે પણ કયાંયે જ્ઞાન નથી મળતું. જ્ઞાન એટલે ઈશ્વરની શોધ એવું એ શોધક નક્કી કરે છે.

છેવટે એક અત્યંત જુવું ઘર તેને હાથ આવે છે. ત્યાં તે ભક્તિની પરાકાષ્ઠા જુએ છે. સરજતા, નિર્દોષતા, અકૃત્રિમતાનો પ્રથમ અનુભવ ત્યાં તેને થાય છે. ત્યાં તેને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. ને તે એ નિશ્ચય ઉપર આવે છે કે જે માણસ ઈશ્વરનો સહેજે ભેટો કરવા ઈચ્છતો હોય, તેણે ગરીબ અને અવગણ્યતા લોકોમાં શોધ કરવી. તા. ૧૫-૩-૨૫

[ક્રમશઃ]

સૂર્યકિરણ અને શરીર

ડૉ. કુસુમ દેસાઈ

સ્વીટ્ઝરનેન્ડની એક હોટેલમાં જીતયાં હતો ત્યારની વાત છે એક દિવસે મારા નિવાસની જોડેના નિવાસમાં જ એક ફ્રેન્ચ કુટુંબ આવી વસ્યું એ કુટુંબની મોની દામરી એક ધરિયાલાક્ષ્મી દાખન થઈ હતી તેને હાડકાનો ક્ષય (ગેન ટીબી) થયો હતો તેની તબિયત જોવાને આ ફ્રેન્ચ સર્જન પોતાના કુટુંબ સાથે આવ્યા હતા એ કુટુંબમાં એક નાની છોકરી હતી—ભારે મિલનસાર અને મીઠીદી આ ભડી—બોળી બેબીની ઉંમર સાત—આઠ વરસની હશે તે અવાનવાર મારા નિવાસમાં આવતી અને હળવી—મીઠી વાતો કરતી તેની મુદર રસિક વાતોથી મારું એકનાપણું તો કયાંયે નાસી જતું.

એક દિવસની વાત છે આ—નારતો પતાવીને તેણે થયું જ ગભીર ભાવે અને પૂછ્યું આપની આમડી આટલી મુદર સાથી છે? આપ કંથો અનમ લગાવો છે? કંથ લેસન વાપરો છો?

આ સાંભળીને અને ઘણું હસવું આવ્યું એ હસતા હસતા કંથ લોશન? લાશન કે અલમ રાને લગાડ, વારુ? મારી ચ મડીને તો આ જ સ્વાભાવિક રંગ છે.

મારી વાત પર કદાચ તેને વિશ્વાસ ન બોયો તેણે પેતાના ઠામળ હાથ વડે મારો હાથ પપાળી ધરી જોયો—કૃત્રિમ રંગ કે લાશન દેવ તો વરતાઈ જાય એટલા વારંતે જ તો?

*

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તડકા દુર્લભ છે એ વાત તો જોહા જોહો છે ત્યાંના ગોઠા તડકા જોએને તો ગાડાગાડા થઈ જાય તડકાના અખાવને કારણે જ ત્યાંના વૃક્ષ વાડીઓની આમડી પીળી તથા જાદરગતી હાથ છે સાથેસાથ તેઓ ઠાંઈ નહિને ઠાંઈ આમડીના રોગથી પીડાતા દેવ છે અને મોં જો લાગે તો આ રોગો પાંપરાગત થઈ જાય છે.

ભારત જેવા મરમ દેશના રહેવાસીઓ આ વાત જલદી માની લેશે નહિ કે પશ્ચિમના લોકો સૂરજ નારાયણને જોતા વેત જ આનંદથી નાચી ઊઠે છે અને પોતાની શ્વેત ચ મડીને સૂરજકિરણોને રપઈ કરાવીને લાની આજીવાને માટે સૂરજનાન મરવા બહાર નીકળી પડે છે રજના દિવસોમાં તો મોટા ભાગના કુટુંબો એવા રથને જઈને જ રહે છે કે ત્યાં પૂરતો તડકો મળી શકે અને સૂરજ—કિરણોની અપર પાર શક્તિનો તેઓ પૂરો લાભ લીધાવી શકે.

શરીરને ઇચ્છિત માત્રામાં તડકો મળવો એ સ્વાસ્થ્ય માટે ઘણું જ જરૂરી છે કૃમળા તડમના ઠામળ રપઈથી શરીરમાં સખળતા સ્ફૂર્તિ અને લાલાશ આવે છે તડકાં સેવન કરનારાઓ કાષ્ઠપથ્ય રોગના ભોગ જલદી થતા નથી જૂના યુવાની ઇતિહાસમાં એવો ઉ નેપ મળી આવે છે કે ત્યાંના રહેવાસીઓ મરતકના હાડકા મજબૂત રાખવાને માટે માથે બું જૂં મા લાળ રાખતા ઇસ્વીસન પૂર્વે ત્રણસા—ચારસો વરસ પૂર્વે સમ્રાટ જુલિયનના અગત ચિકિત્સકે સાફ સાફ લખ્યું છે કે શરીરને સ્ફૂર્તિમાન અને શક્તિશાળી રાખવાને માટે સૂરજ—કિરણો અથવા તડકાનું સેવન કરવું જરૂરી છે એવા ઉ નેપો ય મળી આવ્યા છે કે એ સમયે યુવન અને રામમાં લગભગ તમામ મકાનોની સાથેલગે એક સધા રનાન મચ રહેતો અને તેનો નિયમિત રીતે ઉપચાર મરવામાં આવતો.

સર્વના કીરણોમાં જીવન શક્તિની બહુવતા કોય અને શરીરને અડતા વેત જ એ શક્તિ આપણા આતર અગ્ર અત્યગોના અવેગે છે તથા આમડી લોહી હાડકા અને માસના કાર્બસ આલનમાં સારી ડે મદદ આપે છે.

આમડી આપણા શરીરે એક અત્યંત આવશ્યક અગ્ર છે આપણા શરીરે પી કુર્ગન આમડી એ મુખ્ય

તોરણ છે. ચામડી બહારના બધી જ આપણું રક્ષણ કરે છે એમ નથી, તેના સંબંધ આપણા સ્નાયુઓ તથા આંતરિક ગ્રંથિઓ સાથે પણ ખારસો છે. આપણા શરીરમાં અત્યુક્ત નિશ્ચિત માત્રામાં ગરમી હંમેશા રહેતી હોય છે જ. આ ગરમીના બળને લીધે જ આપણે કામકાજ કરીએ છીએ. શરીરની આ તાપ-નિયંત્રણની વ્યવસ્થામાં જે જે અગો બાગ લે છે તેમાં ચામડીનું મ્હાન સર્વોપરી છે લોકો મોટે ભાગે પહાડ પર જાય છે અને તેનું એકમાત્ર કારણ તો એ જ હોય છે કે તેઓ અધિક ગરમી સહન કરી શકતા નથી અને પરિણામે તેઓ માદા પડે છે. જેવી રીતે ગરમ સ્થાનેના નિવાસીઓ ગરમીથી બચવા માટે પહાડો પર જાય છે, એ જ રીતે ઠંડાં સ્થાનોના નિવાસીઓ ગરમીને સમય કરવાની એછા કરતા રહે છે. આનો અર્થ એટલો જ છે કે સૂર્યના કિરણોનો યોગ્ય માત્રામાં સીધો સ્પર્શ શરીરને અત્યંત આવશ્યક છે. એ કિરણોને આપણી ચામડી ઋક્ષણ કરે છે. ચામડી જ કિરણોની અસલ શક્તિને એક સીમા પર લાવીને શરીરને ઋક્ષણ કરવા યોગ્ય બનાવી આપે છે. જો ચામડીમાં આ શુભ ન હોત તો ગરમ દેશોના નિવાસીઓ તાપના રોદ તેજથી બગી મરત.

ચામડીને તાપથી ધણી જ લાભ પહોંચે છે. પરિમિત અને નિયમિત સૂર્ય-આનંદ ચામડીની સ્વાભાવિક જીવન શક્તિ વધતી જાય છે, એને સૂચિત્ અને તાજગી મળે છે. આ પ્રકારનું યોગ્ય યોગ્ય પ્રાપ્ત કરીને ચામડી નવું જીવન પ્રાપ્ત કરી લે છે અને બહારના લઘુથી શરીરની રક્ષા તો કરે છે જ, સાથે-સાથ પરિમિત તાપ અંદર પહોંચાડીને શરીર-સંચાલનના તમામ તત્ત્વોને ક્રિયાશીલ બનાવી રાખે છે.

સૂર્ય-કિરણોની શક્તિથી લોહીના લાન અને મ્વેત કણોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થાય છે અને સ્વાભાવિક પ્રતિરોધ શક્તિ તેમજ કોટાણું નાશક શક્તિમાં વધારો થાય છે. તાપના સરેપટથી રક્તવાહિની શિરાઓ અને ધમનીઓમાં પણ સૂચિત્ આવી જાય છે અને એની યોડીની ક્રિયા-પ્રતિક્રિયાઓ ઝડપભેર ચાલવા લાગે છે અને તેથી જ શરીરના તમામ

તંતુઓ નવા જ હિત્સાદથી કામે લાગી જાય છે. તાપની શક્તિના આ અપ્રત્યક્ષ પ્રભાવ કેટલીક બીમારીઓમાં લાભદાયક સાબિત થયો છે. લોહી ઉપરાંત માંસ ઉપર પણ સૂર્ય-કિરણોનો ભારે પ્રભાવ પડે છે. દુર્બળ અને ક્ષીણ માંસ-પેશીઓને નવજીવન બક્ષવાની અદ્ભુત શક્તિ તાપમાં રહેલી છે. લાના સમય મુખી માદગીની પથારીમાં પડ્યા ગંદલા અશક્ત અને નિર્જીવ જેવા રોગીને સૂર્ય-રનાને થોડા જ વખતમાં તદ્દુગ્રસ્ત બનાવી દીધાની ઘટનાઓ બહાર આવી છે.

મનુષ્યના શરીરમાં લગભગ બરોડો નાના મોટા હાડકાઓ છે. આ હાડકાઓ પર જ સ્વાભાવિક વિકાસ અને મંદનના પૂરા આધાર છે. હાડકાને કેન્ડ્રિશયમ અથવા ચૂનાની ધણી જ જરૂર રહે છે તેના અભાવથી હાડકા કમળે બની જાય છે હાત પણ કેન્ડ્રિશયમના અભાવે જ નવળા પડી જાય છે શરીરની વૃદ્ધિ માટે પણ કેન્ડ્રિશયમ અને ફોસ્ફરસની ધણી જ જરૂર છે. સામાન્ય રીતે આ પદાર્થો આપણને ભોજનમાંથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ અગર શરીરમાં વિટામિન ડીની કમી હોય તો આ બન્ને પદાર્થો નિરર્થક બની જાય છે. વિટામિન ડીની ઉપનબિધના માત્ર જે ઉપાયો છે. એક ભોજન છે અને બીજો છે સૂર્ય-રનાન. ન્યા તાપ પર્વાસ માત્રામાં મળી શકે તેમ હોય ત્યાં તો તે તાપ મારફતે જ મેળવવાનું યોગ્ય છે. બધા જ જાણે છે કે વિટામિન ડી શરીર માટે કેટલું આવશ્યક તત્ત્વ છે. એના અભાવે શક્તિ જ રહેતી નથી, કારણકે હાડકાઓની દુર્બળતાને અર્થ છે પાયાનો જ ખતરો.

ચામડી, લોહી, માંસ અને હાડકા પર તો સૂર્ય કિરણોની શક્તિની વીક તમાલુમાં અસર પડે છે જ, પણ આપણા અન્ય અવયવો પણ એના પ્રભાવથી મુક્ત નથી. શરીર અનાદ્ય ગતિથી કામ કરતું જ રહે છે. નિદ્રાવસ્થામાં પણ એનું કામ તે બંધ પડતું જ નથી. રક્તવાહન, શ્વાસ અને પાચનક્રિયા સર્વદા ચલતા જ રહે છે. આ ક્રિયાઓને ખાલવવાથી મારફતે શક્તિ મળે છે અને તેના સ્વસ્થ સચાલનથી જ શરીરમાં પ્રુદિ અને શક્તિ આવે છે સંચાલનમાં ગરબડ થાય તે બીમારી

વેદા થાય છે. નિમમિત શરીર સંચાલન માટે તાપ ધણી જ સાબદાયક છે. અપુષ્ટ શરીરમાં પ્રતિરોધ શક્તિ ઘણી ઓછી હોય છે. હાનિકારક ક્રાઇસ્ટોસ્પોરોઇડ રક્ત મેળવવા માટે શરીરનું પુષ્ટ હોવું, અતિ જરૂરનું છે. શરીરશાસ્ત્રીઓનું કહેવું છે કે અપૂરતી માત્રામાં તાપ મળવાથી શરીર દુર્બળ થઈ જાય છે, પ્રતિરોધ-શક્તિ ઓછી પડી જાય છે અને આ રીતે શરીર બીમારી-ઓનું ધામ બની જાય છે. બીમારીઓથી જ ઘેરાયેલા રહેવાને કારણે જીવન-શક્તિનો ધીમે ધીમે ઘટાડ થતો જાય છે, ચિકિત્સાનું તો ત્યાં સુધી કહેવાનું છે કે સૂર્ય-સ્નાન બોજનની ઓછપની પુતિ પશુ એક મોટા પરિણામમાં કરી દે છે.

તાપ અથવા સૂર્ય-કિરણોની શક્તિના સંબંધમાં એક વધુ જનકંત તથ્ય આપણી સામે આવે છે.

સૂર્યની પ્રજનન-શક્તિ સાથે પણ તેને ખારસો-ગાદો સંબંધ છે. કહેવાય છે કે ધ્રુવમાં જ્યારે મહિનાઓ સુધી સૂર્ય દેખાતો જ નથી—એટલે કે જ્યારે ત્યાંના નિવાસીઓને તાપનો સ્પર્શ થતો જ નથી—ત્યારે સૂર્યનો પ્રભુ—સાવ બંધ પડી જાય છે અને આ રીતે તેની ગર્ભ—ધારણની ક્ષમતા એ સમયે ધીમું થઈ જાય છે. પરંતુ, જ્યારે સૂર્ય ફરી જોવા મળે છે અને તેના શરીર પર તાપનો સ્પર્શ થાય છે તો તે ફરી પુનઃરચનામાં આવી જાય છે.

વૈજ્ઞાનિકોના પરીક્ષણથી આ વાત પણ સાબિત થઈ ચૂકી છે કે હંસ, કુકડી વગેરે તાપમાં રહેવાથી વધારે ઊંડા અને ગાથ—બેંસ વધારે દૂધ દે છે.

[ઈન્ડિયન સુધીન્દ્રનાથ સિન્દના એક લખાણ પરથી]

માનુહુદય

વૈરિસના એક વિશેષરમાં ક્રાન્સની એક પ્રખ્યાત ગાયિકાનો કાર્યક્રમ હતો. સાંજે હળસે માણસોથી આવું ય વિશેષર ચિહ્નર બરાબ ગયું. અને સૌ ઊર્ધ્વ એ ગાયિકાનો મધુર કંઠ સાંભળવા આવુરતાપૂર્વક રાહ જોવા લાગ્યા.

ગાયિકા એનું ગીત ઉપાડે તે પહેલાં વાયોલિનમાંથી ધીમા, મીઠા અને કચ્છુ સ્વરો હવામાં ગૂંછ રહ્યા. આ સ્વરો સાંભળી આમલી જ દરોળમાં બેઠેલા એક દંપતીના ત્રણ બાળકોમાંથી એક બાળક જોરજોરથી રડવા માંડ્યું. પ્રેક્ષકોને લાગ્યું કે ‘વેસા માણીમાં ગયા.’ બાળકની આ તરત જ બાળકને ઊંચકી હળસે પ્રેક્ષકોની વચમાંથી માગી કાઢતી બાળકને બહાર વેધદીંગ કચમાંની બાળકને સોંપતી પાછી આવી બેસી ગઈ.

વળી પાછા વાયોલિનમાંથી એ જ સ્વરો હવામાં રેલાઈ રહ્યા. વાતાવરણમાં માફકતા છવાઈ ગઈ ને કંઠને સાંભળવા સૌના કાન અંધીરા બની ગયા. ગાયિકાએ એનું ગીત ઉપાડ્યું ને તેની સાથે બીજા બાળકે પણ ચોટથી રડવાનું શરૂ કરી દીધું. એની મા એના બીજા બાળકને રડતો જોઈ ખૂબ ખૂંઝવણમાં મૂકાઈ ગઈ અને બિખારી એ બાળકને ઊંચકી બહાર લઈ જવા બિબી થઈ ત્યાં જ પેલી ગાયિકા એને રોકતાં બોલી:

‘બહેન, તમે ત્યાં જ બેસી રહો. હું તમારી મુસીબીને સમજું છું. બહે એ રડતો.’ એટલું કહી એ નજી કયાં મુજબના ગીતને બદલે જામીનનું લોકપ્રિય હાલરડું ગયું શરૂ કર્યું.

હાલરડું પૂરું થયું ને એનું તો પેલું રડતું બાળક અને વિશેષરમાંના બીજા બાળકે પણ ઘસઘસાટે ઊંઘી રવાં હતો, અને ‘આવો બહુલત મુંદર કાર્યક્રમ સાંભળવા ખરેખર ન જ મળન’ એમ ગાયુગણતા હળસે પ્રેક્ષકો મુખ પર સંતોષની રેખા સાથે બહાર નીકળવા માંડ્યા.

ઝાલર ટાણે

‘શિવમકાશ’

ખાનપુર ગામે બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં બાર બેટકા મોકલેલા તેમાંથી છ તો યુદ્ધમાં ખપી ગયા અને યુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારે પાંચ પાછા ફર્યા, તેને પછી એક વરં થયા આ પુ હનું મૂળરાજ ત્રીથી છેલ્લો આવ્યો ત્યારે તેને ઉમળકામેર આવકારવાનો ગામનો ઉત્સાહ સાવ ઓસરી ગયો હતો તેનું એક કારણ એ કે અગાઉ પાંચે વીરિના આગમન ટાણે ગામે બધો જ હરખ વ્યક્ત કર્યો હતો અને લડાઈની વાત કોઈ લાગ્યે જ યાદ કરતું

મૂળરાજ ને ટૂંકડીમાં હતો તે ક્રાન્સ, યુરોપ અને ઇશિયામાં થઈને ફરતી ફરતી પાછી ફરેલી યુદ્ધ પૂરું થયા પછી ફરવામાં મૂળરાજને મજા પછુ આવેલી. પરંતુ વતનના ગામમાં ખગ મૂકતા, ધારેલી ઉખા સાપડી નહી હા તેની માતા માણેક, આટલી વૃદ્ધ અવસ્થાએ પછુ તેના આગમને ગાડીધેતી ચર્ચ હતી ખરી મળીને આવવામાં દીલ ચર્ચ ત્યારથી તેની નીદર હરામ થઈ ગઈ શ કરને રોજ દીવો કરી જુદા માતા પ્રાર્થના કરતી

“હે મૃત્યુજય મહાદેવ, મારા લાલને સાંભળેનરવો જલદી પાછો લાવજો—સો દીવાની દીપમાળ તને ધરીશ!”

તેનો લાલ પાછો આવ્યો ત્યારે ખાનપુર ગામનો જાણી બીજો અવતાર દેખાતો હતો આ ગામ છોડવાને દમ વરં ઉપર થડુ દગો, દરમ્યાન ઘણા ફેરફારો થઈ ગયા હતા

ગામની વડે એક નડુ વાચના નવનુ મકાન તેના ટાવરના ઘડિયાળથી પોતાની અનોખી લાત પાડતુ ડેનુ હતું મુખ્ય રસ્તો પાકો ચર્ચ મયો હતો, તેની બંને બાજુ ઝાડ રોપ્યા હતા પોતે જાણે તો નિશાળનું લાઇર, લમ્બા રૂખાતર થયું હતું અને તે મકાનમાં બીજો માગ બનાવી ઈમારત વધુ લગ્ન બનાવી હતી

મૂળરાજે જોયું કે લોકો પોતાની વાતમાં બહુ રસ લેતા નહી લડાઈની વાતો અનેક મુખે, અનેક રીતે તેમણે સાલગી હતી અને વાચી હતી એટલે કા તો મીઠું મરચુ બહારાવીને અથવા જુઠાણાઓ હાંકે તો જ ઓતા મથે તેવી રિયલિમાં મૂળરાજને પોતાના ઉપર જ કેટલો આવ્યો

પરેની જ વાર તેને લડાઈ તરફ નફરત ફૂટી. લડાઈની કરુણતા, અમાનુની કૂરતા, માનવ જીવનની હાસીયાત કિંમત જ ગની બીધણતા—આ બધા બધાનોનુ વખન કરી, જડમૂળથી કાઢી નાખવા તેને કમ્પ્જ ચર્ચ. ગામમાં તેને કોઈ સૈનિક મળી જતો ત્યારે વળી પેટ ભરીને લડાઈની વાતો કરી ચેતો પોતાની વાતો બીજા સાંભળે એટલા ખાતર અન્ય સૈનિકોની ચીર્ષકથા કે વિજયગાથા પોતાના નામે ચડાવી દેતો જીવનમાં આવે દલ કરવે પડે છે—તરકટ ઉપર સમાજ આવે છે તે વાત ઉપર તેને ચીડ પછુ ચડતી પછુ થાય શું!

સરારે બેઠું—આપણી નારતો કરી બહાર નીકળી પડવું—લાયબેરીમાં જઈ જાપા વાચવા—બપોરનું ભોજન—ચોડી ઊંડ—સાને તળાવ તરફ ફરવા જવું આ મૂળરાજનો દૈનિક કાર્યક્રમ

સૈનિકની દિનચર્યામાંથી એક શાત નગરના વિનમ્ર શહેરીની દિનચર્યામાં પલટાતા મળરાજે સમય લીધો માનવસહારની ને વિદ્વતિ પોતે શીખ્યો હતો તેને કથાય રથાન નહી ન હતું

નિશાળે ચાલી જતી પેલી કિંગારીઓ! પોતે ગામ છોડતું ત્યારે નાનકડી કીંગલીઓ જેવડી ને હતી તે અત્યારે પામ માત્ર ઉપર સેડનના અવાજ કરતી ચાલી જાય છે પગમાં મોન રંગમેઝી રમ્પ અને માથામાં બો! તેમાંની કેટલીક તો ખરેખર રૂપાળી છે અને અવાજ પછુ કેટલો મીઠો! આમાંની

એક જેવી, પોતાને વહુ દોષ તો ?

તો શું ? અરે હા, તો તેની સાથે વાતો કરવી પડે અને તે પશુ વાતો કરવા માટે ! એ તો ભારે તકલીફ ! કરી કરીને શું વચ્ચે કરવી ? લડાઈની ? બનાવવી શીર્ષની ? રણમેદાનમાં રણજતા માન ન મૂકવી ? સૌથી સરસ એ કે પરણતા પહેલા જ શરત મૂકવી કે વાતો જ નહીં કરવાની !

પશુ આ બધી છોકરીઓ આવી બધ છે એ શું વાતો કરતી હશે ? તેમની વાતો ખૂટતી જ નથી ! અને મુખ ઉપર કેટલો અભિનય - આખમાં કેટલી ચમક - બળ્ણ, જીવનમાં એવું શું હશે કે વાતો ખૂટતી નથી ? “પશુ હા, ખરી વાત એ છે તેમની દુનિયામાં હું પ્રવેશ કરી શકું તેમ નથી અથવા મારી દુનિયામાં તેમની કોઈ !” મૂળરાજની સ્વગત બોલાઇ ગયું !

એક દિવસ લાઇબ્રેરીમાં મૂળરાજના હાથમાં કુદ પ્રચારની પુસ્તિકા આવી ચડી આફ્રિકામાં રોમેલ સામેના યુદ્ધની એમાં હારીકત હતી પોતે જે હુકમીમાં મારેલ હતો, અને જે યુદ્ધ લડવામાં પોતાનાં દિવસો નાનોત્રોતો નહોતો તે વાચતા જ તેને રોમાચ ખડા થઈ ગયા ! ઇતિહાસનું એક પાનું ! પોતે અરેબર જે રણભૂમિ ઉપર લડેલો તે બનાવને ઇતિહાસ તરીકે વાચતા, મૂળરાજને કઈ ? કઈ થઈ ગયું ! પશુ આમાં નકશા કેવા છે ? મોરચાની વિગત આપતા વધુ નકશા - ફોજ દિલચાલના નકશા ! મૂળરાજને યથાભવાર બાન થયું કે દુનિયામાં ઇતિહાસના જેટલા પુ તો છે તે વાચી જવા જોઈએ !

ખાનપુર ગામની વચ્ચેથી જે રસ્તો બધ છે ત આગળ જતા પૂર્વ તરફ ફેરવાય છે, ત્યાં થોડે દૂર એક ઘેઘર વડનાની બાજુમાં સિવાલય છે અને તેને અડીને જ તળાવ આવેલું છે તે વિશાળ તો ન કહેવાય પણ જાડું મડું, સિવાલયથી તેમાં જવા, પથ્થરના પગથિયા છે સાંજને ટાંચે અરધું ગામ બહી દાંજર રહેવાનું મંદિરનું નામ ચંદ્રગૌલિધર બ્યારે ભાવિકરનો આરતીટાંબે નતમસ્તકે શ કરના વિગ આગળ જોમાં હોય ત્યારે મૂળરાજ તળાવને

આરે, એક પગ ખાજીમાં ફેંપાડેલી ગિથિતિમાં સ્થપિત જોતો દોષ !

મૂળરાજનો પિતા કેશવ મરતા પહેલા, કીક મરી ગયા ગયોતો માણેક વિધવા બની ત્યારે તેની જવાબ દારીમાં એક જ સંતાન મૂળરાજ હતો લાઠીમાંથી પાછો ફરો તેને પશુ દલ બાર મદિના થયા હતા. એક દિવસે માણેકે કહ્યું

“તો મૂળરાજ, અહીં એમ !”

લાઠીમાંથી મોઢું કાઢ્યા સિવાય મૂળરાજે જવાન દીધો

“તમતમારે જે કહેવું હોય તે કહો !”

હવે પછી તારે શું કરવું છે ? કાઠ વિચાર કરો !”

આ પ્રશ્નથી મૂળરાજ નારાજ થયો તેણે જવાન ન આપ્યો

‘એવું છે, માર્ક, કે ઈશ્વરના દરબારમાં તેણે મૌને માટે કાર્ક નિર્માણ કરી જ રાખ્યું હોય છે હું હવે કેટલા વર્ષ ? બનિપ્યના જીવન માટે તારે વિચાર કરવો જોઈએ !”

‘હું ઈશ્વરના દરબારનો સભ્ય નથી !” મૂળરાજે વ્યગ્રમાં કહ્યું

અરે એવું ન બોન, મારા લાન ! આપણે સૌ તેની આજુમાં છીએ ! લડાઈએ તારામાં ધણી કેર કરી દીધો છે તારી ઉંમરના બીજા છોકરાઓ કમાય છે એટલે જ નહીં - પરણી ગયા છે અને ઘેર પારણા મૂને છે !”

“તને ખરે છે ? તો મોતના પારણામાં જુ તો છું !” મૂળરાજે વિનોદ ખાતર કહ્યું

હું તારી મા છું, મૂલું ! અને આજે તારા બાપની ગેરહાજરીમાં બે શબ્દ કું તે તારા લલા માટે તારા બાપ કહેલા કે કોઈ પપ્પ કામ કરવામાં નાનમ નથી, તને જે હોય તે !”

‘હવે વિશેષ કાઠ કહેવું છે મારી !”

‘તને તારી છુટી માની દવા નથી આવતી !”

‘મિલકવ નહીં !”

માલુક આહુ' નેંધ ગઇ. તેની આખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. એક આહુ ફસડું પથ્રુ સંભળાધું. મૂળરાજને લાગ્યું કે પોતે માતાને આઘાત પહોંચાઓ છે તેણે કહ્યું.

“આલ, મા! હવે તું કહે તેમ કરીશ, બસ, રાજી.”

“જા રે ગાડા! મા સાથે લડના શીખ્યો! ખમર છે, તું નાનકડો દત્તે ત્યારથી મારા હૃદય સાથે વળગાડીને તને મોટો કર્યો છે આ બદલે આપે છે કે?”

“હું વચન આપું છું, મા, કે તુ રાજ રહે તેમ કરીશ.”

“આલ આગળ યા—જગવાનની ઇચ્છી આગળ અને પ્રાર્થના કર.”

“સાચુ કહ્યું, મા—મને પ્રાર્થના નથી આવડતી.”

“અરે આત—મારી સાથે યોત.”

“નહી—નહી—મને એ કાવત્રુ નથી—મે ઘણા સમયથી પ્રાર્થના કરી નથી અને નહી કાંઈ.”

✽

ખીજે દિવસે મૂળરાજ પાશુના શહેરમા આજી વિકા રળના બેપડી ગયો મોટર રીપેરીંગના એક કારખાનામા મિત્રેનીક તરીકે રહી ગયો, અહી તેને દીક કાવત્રુ એકલાસમને કમાણી ઘણી મધ પડી. કપારેક તે પોતાની માને મળી આવતો. છેવે મળવા ગયો ત્યારે માએ અણગમતી વાત કહ્યારી હતી.

“ને મૂળુ—તારે માટે એક રૂપાળી વઢુ મે ગોધી રાખી છે; તુ હા પાડ એટલી જ વાર છે.”

મુક્ત જીવનની આભોહવા માણેવા આ લશ્કરી જીવને વઢુનુ બધન કોઈ ગમે દૂરે મારતુ હોય તેવુ લાગ્યુ તેણે કોઈ જવાબ દીધો નહી પરતુ માને મગસ આવવાનુ આણુ કરી નાંખ્યુ

અવસ્થાને અરે પહોંચેની માલુક એકાએક બીમાર પડી લામો ગાગો થયો તો પથ્રુ આ વખતે મૂળુ મળવા આવ્યો નહી તેથી તેણે રૂપ પાસે એક બે કાગળ પથ્રુ લખાવ્યા તો પથ્રુ મૂળુ આવ્યો નહી ત્યારે તેણે રૂપને કહ્યુ

“તું તો મારી દીકરી છે, રૂપ અને મારો દીકરો તને મોપી જઈ છુ. એ તો રણમાથી આવેયો વીર છે—સાચવજે, હો મેટા.”

મૂળરાજ એક દિવસે મુલાકાત સમયે અચાનક જ મામમા ટપડી પડ્યો આ વખતે માને આપવા પાચમે રૂપિયાની કાટ ભરીને લાવ્યો દત્તે. પથ્રુ ધત્તમા પગ મુકતા જ થીજ ગયો. મા પચારીમા નિજીવ પેડે સૂતી હતી—અને કોઈ અજાણી મુવતી તેની મુઠુપામા હતી મૂળરાજને નેંધ પ્રથમ તે અચકાણી, પછી મનકાતી મનકાતી બોલી

“આટનું મોડુ કરાતુ દત્તે? મા તો તમારી વાટ નેંધ રહ્યા છે.”

મૂળરાજને પોતાની મા સામે નેંધુ. તેની આખો ટગરમગર નેની હતી તેણે પુત્રને જોગખ્યો વાચા બધ હતી—અવલેન્દિય બધ હતી.

તેણે હથારીથી રૂપને પામે બોલાવી અને તેના તરફ હાથ ચીંધી મળરાજ તરફ તાકી રહી માનો ફિક્કો ચહેરો, મૂલ્યુ પહેલાની અસહાય વિટળણુ, વિનવણી કરતી તેજહીન આખો—તેની છેલ્લી આરજૂ, માતાના અતસ્વરૂપમા રૂપાતર પામી, પ્રજાઈરૂપે તેની સમક્ષ તડપતી હતી

કાલક દુશ્મનેને મેરસે દાગી દેનાર, અને તેમના મૂતદેહોનો દગના વન્નેથી સડસડાટ પસાર થઈ જનાર આ લશ્કરી સૈનિક પોતાની માતાને મરતી નેંધ શક્યો નહી મૂળરાજે રોટ મૂકી—ગામની બહાર શિવાલય તરફ તે એકીઆસે દોડી ગયો—બસ, દોડી જ ગયો

અદ્રોહિશ્વર ન્યારે તે પહોંચ્યો ત્યારે સાજની આરતી શરૂ થઈ હતી દળતી સંધ્યા અને ઘેરાતા અધકાર વન્ને ઝાલરનો ઝણકાર અને નગારોનો નિનાદ મોપાસના વાતાવરણમા દેવી તત્વનો અશ રેલાવી રહ્યા પ્રાર્થનામા રહેલ સમૂહમા મૂળરાજ ભળી ગયો યત્રવત્ તેણે સોની નેમ હાથ નેડ્યા, અને જળાધારી નીને આરતીના પ્રકાશમા કાલિમાની ધનમૂર્તિસમા શિવલિંગ તરફ તાકી રહ્યો

પ્રાર્થના શુ કરવી? તેણે ક્યાં કોઈ દિવસ
બગવાન સમક્ષ ઘૂંટણીએ પડી પ્રાર્થના કરી હતી કે
આજે કંઈ માગી શકે? તેની આંખમાં આસુ જીવકાઈ
રહ્યાં તેને પ્રથમવાર જીવંતમાં જાન ચલુ કે પોતે
શુનેગાર છે—આટલા દિવસ સુધી તેણે ક્યારેય પશુ
બલ્લી રામને વાદ કર્યો નહતો. મોકળે અને રડાય
તો રડવા માટે ક્રૂસકા ભરવા લાગ્યો.

જાણના એક સરખા રણકારમા તેના હીનકાં
ભળી ગયા. નગરાના અવાજની રજુમેરીએ એકસણ
તેને જૂનકાગ વાદ કરાવી દીધા તોપના કડંપ
અવાજને—બદ્ધ અને ભોજન કૂટવાના પ્રવચકારી
તાડવ—થોપો—ભાઈભાઈની હત્યાની કષાયવારી દસ્યા
વસિ ... અને ક્યાં આ મધુર, શાત, દેવમ દિરની
સુરાવલિ? સ્વર્ગને સાદ દેતા હોય તેમ ચોતરફ નમ
ભાવે ભક્તગણ ફેલાઈ ગયા હતા આર વર્ષના એક
છોકરા દાડી લાઇ નગાર પીટતો હતો; એક જાવર,
૧૦ વર્ષના કિંગાર, તથા ખીજ, ૫૦ વર્ષના જુઝુએ
સભાગી હતી; એક બાજુ મીટદ જીવુ હતુ. અડી
સી કોઈ હતી—નાનામોટા, આનાવજી, બી પુરો,
અહી કોઈ ભેદ હતો નહી—અતિનો, ઉચરનો,
વગેરો; પ્રવચાતમા અને પાપાતમા સૌને એકસરખો
આવકાર હતો.

મુગરાને ધરાઈને રડી લીધુ તેને એ પશુ ખમર
ન રહી કે આરતી પૂરી થઈ ગઈ હતી અને મદિર
આવી થઈ ગયું હતું. તેણે ધ્યાન મૂકી ઉપર કેન્દ્રિત
હતું. તેને લાગ્યું કે ત્યાં જાણે પોતાની મા ભેરી છે,
અને રાજુનું મીઠું મધુકા હારખ હસી રહી છે હવે
તે જીવે ચડી રહી છે—તે જ પદ્માસનમા. મદિરની
બહાર—ધ્રુમટની પશુ બહાર—આકાશમા—જ્યેષ્ઠને
મદિરની પગથીની કિનારસુધી આવી તે આકાશ

તરફ જોઈ રહ્યો. મદિરના વૃદ્ધ પૂજારી શંકરના આ
વિચિત્ર ભક્તને ધારીધારીને જોઈ રહ્યા.

તેણે ઘોડીવારે પૂછ્યું પશુ ખરું:

“શું જોઈ રહ્યા છો, ભાઈ? રાહિણીશકટ—
નિહારીકા?”

“હું જોઈ છું મારી માને.....જુઓ પશુ...”

પૂજારીને આ માણસ પાગલ લાગ્યો આની
કરવા તેણે પૂછ્યું:

“તમે અહીના છો? કયાથી આવ્યા છો?”

“ફગ્દરથી—હજારો લોકોના કલ્હસ્તાન ઉપરથી
હું આવ્યું છું. મારો દેવ છે સેતાન! અહી આ
મદિરમા.”

પૂજારીને ખાતી થઈ ગઈ કે આ ખરેખર કોઈ
ગણે આવી ચડ્યો છે. વાતને ટાળતા તેણે કહ્યું.
“તે મદિર બંધ થાય છે.”

મદિરના ગર્જાદાર પાસે પૂજારીએ આરતી મૂકી
હતી મુજરાજ ત્યાં ગયો અને નીચા નમીને આસકા
લીધી ધીમી અને ઢીપી ચાને લથડતા તે ન્યારે
થેર પહોંચ્યો, ત્યારે તેની માની પથરી પામે ધીતો
દાવો બળતો હતો, અને રૂપ પામે ભેરી હતી
મુગરાજને જોઈ તે વિવાદભયુ જોશી: “મા તો ગયા.”

“જા રે ગાડી! ભગવાને જ પોતાની પાસે
માને જોનારી લીધા છે! હું માને જોઈને જ આવ્યું
છું. મરી માને માટે હું કાર્જન ન કરી શક્યો!”

તિમિરને બેદતા નીનાના આકા તેજ પ્રકાશમા
મુગરાજ અને રૂપની ચાર આપો કયાય સુધી
માયોકના નિર્જીવ જોગિયાને જોઈ રહી *

* ન્યાયાર હેમિન્ગ્વે.

એક ધનવાન મહિલાએ પોતાના બાળકને શાળામા લખવ કરાવ્યા પછી વર્ગશિક્ષિકાને ચેતવણી
આપી જુઓ, છોકરા ધણે જ ભણુક છે તેને આપ કડી પશુ સજા કરશો નહિ, હા, જે કોઈવાર
ડરાવેલા જ હોય તો તેની જોડે જોડેલા છોકરાને તમાચો મારી દેવો, એટલે એ ડરી જશે.

—‘ફિલોસોફિકા બુનેદિન’માંથી

દુઃખનો અધિકાર

યશપાવહ

નવ. ૩૧ કોરો

પહેરવેશ માણસને જુદા જુદા વિભાગમાં ભેદ પાડી દેનારું એક જખરું સાધન છે. પહેરવેશ જ માણસને મમાજમાં અધિકાર અને મેઝા મરતમે કરી આપે છે. પહેરવેશ આપણે માટે અનેક બધ દરવાજા ખોલાવી આપે છે. એમ છતાંય આપણે ક્યારેક એવી પરિસ્થિતિમાં પહોંચી જઈએ છીએ કે ત્યારે આપણને નીચતારનારના યોગના જીવનનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ક્ષિપ્ર થાય ત્યારે આપણે પોતાક જ આપણે પહેરવેશ જ બાધાશય થઈ પડતો હોય છે, જાણે કે પગની એડી જેવો બંધનકારક બની બેસે છે. જેમ પવનની મતી તૂટેની પગને એકદમ ઢેકે નથી પડવા દેતી તે રીતે ખાસ પરિસ્થિતિમાં આપણે પહેરવેશ અનુકૂળ પિત થતા રહે છે.

બનરમાં ફૂટપાથ ઉપર એક હામડીમાં અને થોડા જમીન ઉપર દગનો કરેન સ્ત્રીમણ વેચતા માટે એક આધિક હમરની બાઈ બેગી બેગી રાતી હતી સ્ત્રીમણ તો વેચાણના જ હતા પણ એને ખરીદવા માટે કોઈ કંઈ રીતે આગળ આવે! એ વેચનારી તો પહેડીમાં મો નાખી માથાને છુટલુબા ટેકરી હીનકા નાખતી નાખતી રાતી હતી

આશુબાજુની દુકાનોના ઓટલા ઉપર અને પાટિયા ઉપર બેઠા લોકો અમાવથી આ બાઈ સંબંધી વાતો કરી રહ્યા હતા. એનું ચેલનું જોઈને મનમાં કુખ જેવી એક લાગણી થઈ આવી પણ એનું કુખ સમજવાનો કોઈ રસ્તો? આ પોષાક જ આનંદ પાડીને કોનો હતો

અણુગમથી એક બાજુ ધૂક્તા ધૂક્તા એક ભાઈ બેઠ્યા :

‘શુ વખત આ થો છે?’

‘જુવાન દીકરનું મોત થયા એક દિવસ પૂરો

નથી વિલો ત્યાં આ બેઠરમ દુકાન માંડીને સ્ત્રીમણ વેચતા મડી છે.’

બીજા ભાઈ પોતાની દાદી ખંભોજતા બેઠ્યા :

‘અરે જેવી ભાવના હોયને એવી કમાણી ભગવાન આપનો હોય છે.’

એક છેડે કાર્ક દૂર ઊભેલા એક ભાઈ દીવા-મગાથી કાન ખેંચતી રહ્યા હતા તે બેઠ્યા :

‘અરે આ નીમ યોગેને શુ? આ બધા તો દુકા માટે જન આપતા હોય છે. આ લોકોને તો દીકરા, દીકરી, ધણી, બેરી, ધરમ, નીતિ વિગ બધું જ ચેટવા ખાતર હોય છે.’

કરિયાણાની દુકાન ઉપર બેઠેલા એક શેક બેઠ્યા :

‘અરે ભાઈ એને કોઈ મરે-જીવે એનો મતલમ ન હોય પણ બીજાના તો ધરમ નીતિનો વિચાર રાખવો જોઈએ ને? જુવાન દીકરાના મરણ પાછળ તો તેર દિવસ સુતક હોય અને આ તો અહીં સડક ઉપર ભરમનરે આવીને માથ વેચતા બેગી છે, હજારો માણસો આવે ને ભય છે પણ કોઈ શુ જાણે કે આના ધરમ સૂતક છે? કોઈ આના સ્ત્રીમણ બાઈ લે તો ખાતારના ધરમ-નીતિ કેમ ઢેકે? કેટલું અધેર આણું છે?’

આસપાસમાં પૂછવાથી ખબર પડી કે-આનો ત્રેવીસ વનસો જુવાનજેઠ દીકરો હતો, ધરમ એની વજુ અને હોડકાઓ પણ છે. મરનાર દીકરો તો શહેર પાસે દોઢ વીધા જમીનનો સ્ત્રીમણનો વાડો કરી કુટુંબનો નિર્વાહ કરતો હતો. સ્ત્રીમણનો સુડનો વાડોથી બનરમાં લાવી વેચવા માટે કોઈનાર પોતે જ ભેંસતો તો કોઈનાર એની મા પણ બેસતી. પરમ દિવસે સારે જુવાન વાડામાંથી સ્ત્રીમણ વિચુતો હતો. કોરિયાના પાછળ ઉપર શીશી હિમ જેવી પથારીમાં

પોટેલા સાપના શરીર ઉપર જીવાનનો પગ દખાવો અને સાપે ડંસ દીધો જીવાનને.

મા બેબાકળી દોડતી હતી બોલાવી લાવી વેઢને. સાપ ઉતારવા માટે ઝરવા - ફૂંકવાની ક્રિયા થઈ, વિધિ થઈ. પૂજનમાં તો દાન - દક્ષિણા ભેજી, ઘરમાં જે કંઈ લોટ અને અનાજ હતું તે બધું દાન - દક્ષિણામાં પગ કરી ગયું. મા, વડું અને છોકરાઓ ભગવાનિયાના શરીરને બાંતરી બાંતરી પોકે પોકે રેશમાં પથ્થુ ભગવાનિયાને જે એકવાર ચુપ થઈ ગયો હતો તે ફરી ન જ બોલ્યો. સાપના ઝેરથી એવું શરીર બધું કાણું હીમ જેવું પડી ગયું હતું.

જીવતો માનવી નગ્ન પથ્થુ રહી શકે છે, પથ્થુ મરેલાને નાગો કેમ બાળવો? એને માટે તો કાપડિયાની દુકાનેથી નવું કાપડું - કદન લાવવું જ પડવાનું. પછી ભણે એને માટે માતા હાથના ચૂંચ - બાંગડી વેચી દેવાં પડે!

ભગવાનિયો ગયો અને ઘરમાં જે કંચુકી કુશકી હતી તે એને વિદાય કરવામાં ગઈ.

માપ ન રહ્યો તે શું છે?

છોકરાઓ સવારમાં ઊઠતાંને હાંફળા હાંફળા ચાનાકને લાગ્યા બહવા કે જૂન સાગી છે. દાદીએ એને ચીમડાં ખાવાં આપ્યાં પણ વહુને શું આપે? વહુનું અંગ તાવથી તવાની જેમ તપી રહ્યું હતું. બાજ દીકરા વિના માને જે ચાર બાના ઉધાર પણ ફેંચી આપવાનું હતું?

રેતી રેતી અને આંખો ચોળની છુદી ભગવાનિયાના ભેગા કરેલા ચીખડાંનાં સુંડેલો લઈ ખાંખર લાણી ચાલી. બાંને રરતો પથ્થુ શું હતો?

એ આવી હતી તો ચીમડાં વેચવાનું સાદસ કરવા પથ્થુ પછેડી આથા ઉપર લપેટી હતી અને માથું ઘૂંટણીએ રાખીને પોકે પોકે રેતી ભેંસીતી.

‘હજી કાલે જ નેનો દીકરા નેવા દીકરા હાલ્યો ગયો એ આજ વેપાર માંડીને ભેડી છે, અરેરે પત્થર દિલના માનવી!’ આના દુઃખનો અંદાજ લગાવવા હું વિચારે ચશ્મો-ગયે વરસે જ પટોશમાં દીકરાના મરણથી દુખી થયેલી માને નું શોચવા લાગ્યો જે અડી મામ સુધી તો દીકરાના દુઃખથી પસંગ ઉપરથી હેવી પથ્થુ નહોતી ઉતરી સકતી. એને તો પંદર પંદર મિનિટ પુત્રના વિચોગથી મૂર્છા આવતી હતી અને વળા મૂર્છા ન આવે ત્યારે આંસુ તો ચાકુ જ રહેતાં. બન્ને ઝોકટરો તો પથારીએ બેસા રહેતા હતા અને માથા ઉપર નિરંતર બરફ સખ્યે જવાતો હતો. શકેર આખાને ય મન ઉપર એ પુત્રનો શોક અને ઠગુચ્છાવ ઉપસી આવ્યો હતો.

નવારે મનને કંઈ સુઝ નથી પડતી ત્યારે બેચેનીથી પગ તેજ થઈ માટે છે ચાલવા. આ હાલતમાં રાહદારી સાથે અથડાતો નું આલ્યો જતો હતો અને વિચારતો હતો કે દુઃખ વ્યક્ત કરવા માટે, શોક વ્યક્ત કરવા માટે પથ્થુ સમવગ્ના ભેંસ્યો છે અને.....દુઃખી થવાનો પથ્થુ એક અધિકાર હોય છે.....

ભાવાવાહ એ સાચુકિકે અહંવાદ છે; અસ્મિતા એ પ્રાંતવાદનું ફળદરી નામ છે.

યૌવનને પ્રેમની ભૂખ નથી હોતી જેટલી આત્મપ્રદર્શનની. પ્રેમની ભૂખ પાછલી અવસ્થાએ બાંને છે.

માનવીના જીવનમાં શુદ્ધિ, હૃદય અને કર્તૃત્વ ત્રણેનો સુમેળ ન થાય સુધી સાચી ધર્મભાવનાનો ઉદય થઈ ન શકે.

અંગત લાભની ભાવના માણસમાં પુરુષાર્થ બાંલે ત્રેરી શકે. પણ સમાજની સેવા તો ત્યાગની અને સામાજિક ન્યાયની ભાવનાથી માણસ પ્રેરાય ત્યારે જ થઈ શકે.

તકકા-છાંયા [અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૮૫]

નથી. આ માટે છેલ્લી મુદત ક્રમી ફેબ્રુઆરીની અપાઇ છે. શ્રી. દેસાઇએ જે ઝોનરમાં પત્રકારોને જણાવ્યું હતું તેમ ત્યાર પછી 'નવાં પગલાં લેવાશે.'

રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસને ટાણે પણ આમ આપણે ત્યાં સોનું સ્વેચ્છાએ બહાર આવતું નથી અને સરકાર સોનાને શિકારે પડી હોય એવો દેખાવ ઘણું રહ્યો છે. સોનાનો ભાવ ગમે તેટલો નીચો લાવવામાં આવે પણ લોકોનાં મૂળસ્ત્ર માનસમાં પરિવર્તન નહીં કરવામાં આવે ત્યાં સુધી પૂરી સફળતા નહીં વરે. સોનું બિછાળે બહાર આવે એને બદલે સરકાર સોનું ઉપાડી જાય છે એવો હાઉ પ્રજામાનસમાં શા માટે છે એની કાઠએ તપાસ કરી? આકર્ષા નિયંત્રણો લાદવાની બાબતમાં જેટલી ભેરશીરથી જાહેરાત થાય છે તેનાથી હજારમાં ભાગને પશુ પ્રયત્ન, સોડને તંત્ર સામે જે કાંઈ અસંતોષ કે અવિશ્વાસ હોય તેના જળાં-ઝાંખરાં દૂર કરવામાં થશે તો રાષ્ટ્રીય સરક્ષણની દિશામાં વધુ વેગ મળશે.

સુવર્ણના નિયંત્રણ ને સુવર્ણની સમૃદ્ધિઓની વાપરા અથડાય છે ત્યારે અમેરિકન કવિ શેપીન લેમ્પસનના કાવ્યસંગ્રહ 'લાઈટર આઉટ ઓફ ધ માઉન્ટ'—'બુધિમાંથી બેઠળતું કાવ્ય'માંથી એક કંડિકા ઉતારી આપવાનું મન થાય છે. એ લખે છે:

"ભારે રમૂજ પેદા કરનારી ચાજ છે—આ સોનું.

મને તો અચરજ થાય છે કે

એની આવી લગાંક કિંમત ચોનાથી અંકની ઢોરે ?
એ કાંઈ ખવાડું નથી,

પડેરણી જેમ પડેરાડું નથી,

બળતણની જેમ બળાડું નથી.

એ કાંઈ જગતન ખેડે રેઠું નથી,

ખિયારતું માટે તો ખિલકુલ નકારું,

ને તેનાથી ધાસનો પૂરો થે બંધાતો નથી.

ચોડા એને ખાના નથી,

ધામ એ દોહી દેતું નથી.

અને નથી કાંતી આપણું બન—પોતાની જાતે.

પણ આ બધી વસ્તુના કામદારને એ ખરીદી થે છે,

અને પૃથ્વીમાં મળતી કે મનુષ્યે બનાવેલી બધી વસ્તુઓ ખરીદીને એ ખીસામાં મૂકે છે."

મને તો આ કાંઈ સસભડું નથી,

અને માણસજાત માટે એ કાંઈ વંદુરસ્ત ચીજ છે
એમ હું સ્વીકારી શકતો નથી.

એક ઉપશોબી પ્રયત્ન કરીએ

સોનાની કિંમત તો સાવ જુદાં."

લોકશાહીની સલામતિ માટે

પંચાયતના પાયા તપાસો

ગુજરાતમાં 'પંચાયતરાજ'નાં ફરી શ્રી ગણેશાય થવાની તૈયારીમાં છે ત્યારે અત્યારે ચાલતી પંચાયતો પર એક સર્વગ્રાહી નજર નાખી જવાની ખાસ જરૂર છે. આજની પંચાયતોનો વહીવટ સંતોષજનક હોવો તો એક તરફ, પ'ત્ર એ પાયામાંથી જ વિઘાતક બળોને તો રોષતો નથીને એની વેધક તપાસ નહીં થાય તો નવી રચના કોઈ નથી આશા ગિબી નહીં કરી શકે. કોઈ વિરોધી પક્ષના આગેવાને કહ્યું હોત તો એના મતબ્યને રાજકીય રંગ આપી દેવો સહેલો થઈ પડત પણ કાકા કાસેલકર જેની વ્યક્તિ ન્યારે પંચાયતનું વર્તમાન સંચાલન લોકશાહી માટે ગંભીર ભય ગણા કરે છે એમ કહે છે ત્યારે રાજકર્તાપક્ષે પણ એને રહત નહીં કરી શકે. તા. ૧૭-૧-૧૯૩૧ના રોજ હિંદોરમાં, એક સભામાં 'ભારતમાં લોકશાહીનું ભાવિ' એ વિષય પર પ્રવચન કરતાં તેમણે કહ્યું હતું:

'દેશમાં પંચાયતોનો જે રીતે વહીવટ થઈ રહ્યો તે લોકશાહી માટે ભારે ખતરનાક નીવડશે એમ લાગે છે. તેમણે જણાવ્યું હતું કે કેટલીક પંચાયતો હરિજનોને ઉભેરી નાખવા મથે છે અને તેમના પર ગ્રાસ વર્ણવી રહી છે.

લોકશાહી માટે જ્યાં વધુ કાંઈ તેવા વિસ્તારો તરીકે તેમણે સમસ્ત્રાણ અને ગ્રામપંચાયતો ખાસ ઉલ્લેખ કર્યો હતો. તેમણે એટું ચૂચવ કર્યું હતું કે સર્વોદય મંડળેએ પંચાયતોનો વહીવટ સંભાળવો જોઈએ. અને કહ્યું હતું કે ભારતની સમ્પત્તિ જળવાયે તો જ લોકશાહી સંચાલન રહેશે. ['જનમંથન': ૧૯૧-૧૯૩]

પંચાયતોમાં જે જૂની હાકોરચાલી ઘર કરી રહી છે તેનાથી એટીને નવરચના કરવાની ધરી પાછી ગઈ છે.

રાષ્ટ્રની છાતી પર
ખડા થતો પ્રાણપ્રશ્ન

ગાંધીજીની ૧૫મી નિર્વાણતિથિ પસાર થઈ ગઈ. રાગેતા મુજબ રાજવાડ પર પ્રાર્થના થઈ. સમૂહ કાંતજીનો કાર્યક્રમ થયો. સભાધિ પર કૂચો યાદગવામાં આવ્યા. અને બજન, ધૂન, કાંતજીનું એક મોજીનું રાષ્ટ્રભરમાં બેડી શમી ગયું. આ પ્રસંગે આપા દેશમાં મહાત્માજીના મહિમાગાનથી આપણે આકાશ ગળતી થઈશું. ત્યારે મહાત્માજીની જ જૂની દુનિયામાંથી આવ્યા આવતા એક છુત્તું જે વાક્યમાં આપણા ગાંધી-મીપ્પા શહના પગલા માપી દીધા. ગાંધીજીની પ્રવચતિથિ પર તેમના દક્ષિણ આફ્રિકાના નિવાસ સમયના સાથી શ્રી. આદમટ વેરટનુ આગમન-બધે ગાંધીજીએ જ કોઈ જૂનો બેડીદાર મોકલીને આપણે કયા છીએ એ બતાવવા માટે પ્રેમ દોષ એમ લાગે છે. શ્રી. વેરટ તો કાર્થ રાજદારી પ્રુપ નથી કે રેશમમાં વીટીને પોતાની વાત શ્રે તેમજ ગાંધીજીના અતિવાસીને શોકે એ રીતે નવી દિલ્હીમાં સીધું સટ કહી દીધું :

નવી દિલ્હી તા ૩, ગાંધીજીના દક્ષિણ આફ્રિકા ખાતેના સાથી શ્રી આદમટ વેરટ એવું મતલબ આપ્યું હતું કે, ભારતમાં ગાંધીજીનો પ્રભાવ બેસરની રહ્યો છે તેમજ કમુ કે તેમજે પારી બની એમની સામાન્ય સેવા માટેની ભાવના દેખાતી નથી વિદ્યાર્થીઓ ગાંધીજીની ભાવના મુજબ જીવતા અને કામ કરતા શીખવાને બદલે ઔપચારિક શિક્ષા મેળવવા વધુ આત્મર દોષ છે

[‘જનકિન્દ’ તા ૪-૨-૬૩]
આ સન્માન્ય અતિથિને સરથા-સંચાલકએ બહુ ગૌરવથી ગાંધી-સ્મારકો બતાવ્યા હશે પણ

સાધક અને તપસ્વી વૃત્તિવાળા માણસમાં સાચા સાહિત્યસર્જનની ક્ષમતા પડેલી જ હોય છે. પણ રોજરોજ મનમગજના અમૃતપાન કરનારે અનુરાગી જીવ કોઈનો ઓશિયાળો થઈને કદી ન રહે બધા સત્ય કે સાધનાનો આદર નથી ત્યાથી તે મોહ જ ફેરવી લેશે. આવી પરિસ્થિતિની અસર ક્યારેક બોના સર્જનમાં પણ ડોકિયું કરી ગયા વિના નહિ રહે.

મુધારો • પાન ૨૩, મેસમ ૨, પમિ ૧૧મા અપાનકુળને બદલે અસાનકુળ પાડો.

દેશનો નારી-ધગધાર પેલા છે એ પડેલી નગરે પારખી લેનાનું ડેસા ચૂક્યા લાગતા નથી. ગાંધીને ‘નવજીવન’ આપનારથી જ રાષ્ટ્રનું જીવન દર ખસતું બધ છે. ગાંધી નિર્વાણદિન આવે છે ત્યારે કવિ ‘દિનકર’નો આ પ્રશ્ન દિવસે દિવસે વધુ ધેરા બનતો રાષ્ટ્રની છાતી પર ખડો થાય છે:

“છ ઉઠે રામ, છ ઉઠે કુળ,
ભારત કી ખીટી ફાટી હે,
કયા હુઆ કિ પ્યારે માંધી છી
ચલ હાસ ન જિન્દા હોતી હૈ?”

અભિનંદન

બનામક બજા દોઢા બાઈ તા ૩ છ થી હમી બન્યુઆરી મુધી વિસાવદર મુકામે બેક નેમયક્ષ થાન્યો હતો તેમાં મહેવડીના રહીશ સુતાર મોહનના, જન્મથી અંધ ૧૩ વર્ષની કિસોર વધના પુત્ર પોપને લાવવામાં આવેલ હતો બનામકના જે રધુકાન્ત વસાવડાએ રાજ કિયા કરી ગમકિયા સફળ થતા બાળક સુધિનો પ્રકાર બેઈ ઉર્ધ્વેલી બની ગયો હતો અર્થ ઉર્ધ્વમાં આવી ગયેલ આ બાળકને મગજ ઉપર માઠી અસર ન થઈ બધ તે માટે અંધે પાટા બાધી બીન દર્દીઓથી દૂર ખસેલવામાં આવેલ બાળકનો આરો બનેલો આનંદ તેમ જ તે સમયનું દશ બેઈ હાજર રહેલા બનાની આખમાં ઉર્ધ્વના આમુ આવી ગયેના.

આ વિધની પ્રકાશની દુનિયામાં નવજન્મ પામનાર બાઈ પોપડેને અને હાર્દિક અભિનંદન આપીએ છીએ અને તેને માટે પ્રકાશની બારી બોલી આપનાર ડો. વસાવડાને ધન્યવાદ પાઠવીએ છીએ. એક સામાન્ય કારીગરને ત્યા જન્મેલો આપણો આ પોપટ જૂપ્યો ન રહે, તરસ્યો ન રહે અને પ્રકાશની ડાળે ટક્કવા કરે એ પ્રાર્થના.

વાયરા

વરિનમાઈ શાહ

વાયરા ગામતરે હોય તો વહેણુ ધસમસતા દેડતા હોય અને વહેણુ સખૂરી પકડીને બેઠા હોય તો વાયરા ફૂંકાવા લાગે આવા સગમા પ્રકૃતિના તત્ત્વો અને માનવીનો વહેવાર ખેંચે જાય છે નીક-લક્ષ્મણના મોરચે ચીની લશ્કરોની દમદમગીઆ શિયાળે કંઈક થીજી, કાવભો પરિવહની દરબારતો દોડ ડહાપણુ છોડીને સાચા માર્ગ તરફ વળવા લાગી અને રશિયા અને અમેરિકા ઉપરાંત દુનિયા આખીના કાન પર આપણી ખરી વાત પડવા લાગી તેનો નિરાતનો દમ ખેંચનાનો લશ્કરોએનો હક્ક પાણુ જાણે આપણને રહેતો ન હોય તેવા અદર ધ્યાસે દુનિયા ફરીથી ઇનવા લાગી વગર ટિકિટના મુસાફરે જેવી યડીને દુનિયા છવી નથી હતી તેને ક્યુબાનો ભાડે કૃષ્ણવના હાથે ટળાયો તેથી કંઈક જ પ વળતો થયો હતો

કેપના કચ્છામાથી રાચવાણુ દુનિયાને હોય નહીં તોપણુ દુનિયા કબજે કરવાની પેકિંગની કુદત્તા સામે રશિયાને પશુ ગીતાનો આપદર્મ જાળવવા પડે એવું હોયેકે દુનિયા જેવા લાગી અને ધર્મ, જાતિ અને શાંતિના સત્ દહ ખૂટ્યા નથી એ વિચારે દુનિયા એવું આસુનાળુ મો વુછી રહી હતી

તેવામા વિષની પરિસ્થિતિને ફરી પાછા ઝોલા આવવા શરૂ થયા છે નવા વર્ષનો ઉમંગ શીતરે અને જાન્યુઆરી જાય તે પહેલા જ મોરચોના અવાજમા 'આવી જાવ'નો દુંકાર ઝળકવા લાગ્યો છે ક્યુબામા હજારો રશિયેતો લશ્કર ચરવા વગર હજુ ચે જોડાયેતું છે અને માખી માત્ર નથી બેઠું એક વખત નમી ગયેતું રશિયા પાણુ નક્કડ ચર્ષ ગણુ દુનિયા સામે માડમાડ પોતાનો મોભો જાળવી રહેના રશિયાને એના પછાડામા સામ્યવાદી ચીન સાથે મારામારી ચર્ષ ગર્ષ હતી ક્યુબામાથી નજ સવતો જાકારો જેવો મોરચોએ સામળ્યો અને સામ્યવાદી સહોદર

ચીનની અવળગ ઝાંઝ પાણુ જાક રાના દાંતિયા કાઢવા લાગી ત્યારે કંઈક ઠેકાણે આવતી દુનિયાને સાવ જુદો જ આદરો ચડવા લાગ્યો

અમેરિકાની લશ્કરી દુડી શિકારાવા વગર યુરોપમાથી પાડી ફરવા લાગી ૧૯૬૩મા નેપોલિયન જેવો દેખાય એવા જ કાન્સના ધક્કીની મગફરીથી દુગોને બિટનની વાણિયાશાહી સામેનો જુગપ્તનો કચવાટ ખુનો મૂકી દીધો અને મજિયારા ખમરના પાટિયા નીચે ચણાઈ રહેલા રાજકીય એક યુરોપના એક સગા તરીકે દાખન ચર્ષ જવા માગના બિટનને હાથ આડીને દુગોને જહાર કાઢ્યું કૃષ્ણવ જેવા કૃષ્ણવને જોખરો કયાં પડી, અને સામ્યવાદી ચીનને જગવાનની કૂપાથી ગચિયા સાથે જ લડી પડતું જેવાનું સોલાગ્ય અમેરિકા માણે તે પહેલાં તો અમેરિકાને શાન આવી જાય તેવા હંકાર કાન્સના પ્રમુખ જનરલ દુગોને સલગાવી દીધો

આ માર જે સાચ મેળુનો જ હોત, ઠેકાણે પાડનાના માત્ર મહાનતાના આદક દુગોતના રીસામણુ જ જે હોત તો અમેરિકાને ઝાંઝો વાધો નહોતો સારે દહાડે જ હેઈ અઝાવે કે ખરોખર અતરિયાળ જ હેઈ લટકાવે એવા દુગોનાના ખળવા પાછળ અમેરિકાને મધ તો વધારે જાય કર ધાન મેલની છે કાન્સ બિટનને પગ ધોળને અદર આવવા જેવી અપમાનજનક આગા કરે કે કેમનવે થને વડે મૂકીને આવવું હોય તો આવ અને અમેરિકાને કાનમા કહે કે કા સને મનથી તો ભોગવવા દો કે યુરોપનો સમ્રાટ તો કાન્સ જ પડેલા હવું ને ફરીથી કાન્સ જ હેઈ શકે જાનરમા અમેરિકાને આધાસન અપાય કે યુરોપના સ્વાવજનન માટે "થડ ફોર્સ" ત્રીજી તાકાતની આ માત્ર વ્યવહારિક વાત છે તોપણુ અમેરિકાથી એ કેમ કરીને જૂનાય કે "થડ ફોર્સ"

અને “યડ” બેસેક” ત્રીજા જૂથ વચ્ચે છે. જ કયાં રહે છે! બ્રિટને દ’ગોયને જર્મની સામે આશરો આપી તેના હાડપિંજરમાં પ્રાણ પૂર્ણ અને પંચી અમેરિકાએ તેનું લાલનપાલન કયું” અને છતાં દ’ગોલ આપો નયણી નીકળે તેના અર્થસાથી પણ અમેરિકાની અધોગતિ ઘણી વધારે છે.

એ અધોગતિ એ છે કે ક્રાન્સના જીવનના હેઠળ જર્મની પણ આવી રહ્યું છે. ક્રાન્સ અને જર્મની કેટલીએ પેદાઓથી એકબીજાના વેરી. વેર તે સારા વિસાયાં પરંતુ એકબીજાના લશ્કરોની પણ અધિકારીઓની આપસે કરીને ગળનની ગૂંચણી કરી નાખી છે. એવો ગાઢ હથેલાઓ કરીને જર્મની શું કરવા બેઠું છે? વાણિજ્યગતવાણું બ્રિટન ન ભેદાએ. આર્થિક અને લશ્કરી જીવાઈ ખાઈખાઈને જર્મની પોતે જ હવે ખૂબ તગડું થયું છે. અને એટલે હવે અમેરિકા સામેની રીસ કાઢવાનો મોઝા એરેનહાવરને પણ આવ્યો છે. ગયા મહાધુકની માંડછેડમા પોલંડને જમાડી દેવામાં આવેલા જર્મનીના પ્રશિક્ષ અને સાંકલિસીઆ પાછા અપાવવા અમેરિકા સાથે એરેનહાવરની બધી રકબક નિષ્કળ ગઈ છે. બલિન અને પૂર્વ જર્મની માટે કપાઈ મરવા માટે પણ અમેરિકાએ બંદ ઉત્સાહ ખતાવ્યો નથી. જર્મની ક્રાન્સને પકડે ચડીને આદશી રીસ માન ઉતારતું હોય તો પણ સમનયા ભણે. પરંતુ જર્મનીની નજર બીજે કયાંય તો નથી ને? જર્મની જૂના વેતમા છે? ક્રાન્સના દ’ગોલને મીઠા માન અકરામથી રમાડતા રાખીને જર્મની તદરથતાના નામે, શાંતિની આહવાને નામે, રશિયાનું મળતીયું કરાર કરીને તો નહીં ચર્ચ જાય ને? રહસિન જેવા રહસિન સાથે પણ હિંતવરે એવું કરી બતાવ્યું હતું. બેકું ચયેકું જર્મની જૂની રમત રમવા લાગે અને વિદેરે તે આટઆટલે પરસેવો પાડીને અને પેસાનું પાણી કરીને અમેરિકાને તો લમણે હાથ દબને તોપાહ કહેવાનો વાંચ આવે. આવા ભાવંકર ભોગ નથી લાગવાને તેની પ્રજા અમેરિકા શોધી રહ્યું છે.

ક્રાન્સને તો જરી લેવાય પણ ને જર્મનીના દોંગ શરૂ થયાં હોય તો માર્યા એ ઉપાધી જેમ અમે

રીકાને સતાવી રહી છે તેમ એક તેથી વે વધુ મેાડી આશંતના લાગુકારા અમેરિકાને અને દુનિયાને લાગે છે. કુશોવે જળરી ઝીંક ચીનની લોહીની તરસ સામે લીધી અને હજુ કુશોવ હાર્યો નથી તેવામાં દ’ગોલ, એરેનહાવરની ધરી જ સામ્યવાદી ચીનની વાત સાચી દરાવશે? ગઈ લડાઈમાં કરોડો રશિયનો ખપી ગયા હતા તે ન જૂલનાર કુશોવ અમેરિકાના અણુશસ્ત્રો તો પાદ કરો તેમ કહી રહ્યા હોય અને આ કાગળીયા વાઘથી ડરવા માટે રોકિંગ કુશોવની ઠેકડી ઊડાડી રહ્યું હોય, ત્યારે અમેરિકાની આખર લખને દ’ગોલ અને એરેનહાવર ચીનની વાત સાચી દરાવે કે બજવાન દેખાતા યુરોપી દેશો અ’દશઅ’દર હજુએ કપાઈ મરે તેવા લડે છે અને એટલે એનાથી ડરવા બરવાનું શું હોય એ દુનિયા માટે મોટી આશ્ન બને છે. કુશોવ સાચે જ નમાશે છે એવું તેથી દરે અને ચીનને વધુ યશસ્તન ચડે. કા તો કુશોવને પણ ડગલ નેરથી ચીનની હાએ હાએ બાંગ પોકારવી પડે અથવા તો તેનું પોતાનું આવી બને. મોરોના કેમલીન અને રોકિંગના તીએન તીએન આનની હવેલીઆમાં કુશોવન્યૂસ અને માઓજૂથ વચ્ચે ચાલી રહેલા કુસ્તીજગમાં દ’ગોલ અને એરેનહાવરની નવી નવાઈની રીનમાતથી ને ચીનનું બજકું નીચું નમે તો દુનિયાને માટે તે સારી વાત નહીં હોય. અમેરિકાની જોડી પળોજી આ છે.

અમેરિકાના ધયરેજ એવા મોલી રહ્યા છે કે મીસાઇલોને પોતાને કાઠે હુકવા દેવાની ના જાપાને પહેલાં પાડી અને હવે કશી વે જુદાઈ ન રહેવા દેવાનો જશ ગજવી રહેલા કેનેડા સાથે પણ જાહેર તકરાર થઈ પડી. એમાં વે ધાંધલ તો અણુશસ્ત્રોના કયાજ અંગે જ છે. લેટીન અમેરિકામાં અમુર થઈ રહ્યું છે અને હજુ કંઈ ઠેકાણું નથી. કયુબામાં રશિયન લશ્કરે હજુ બેઠું છે. અને સગા માનેલા એ ક્રાન્સ, જર્મની અને કેનેડા જય કછોચે કરી બેઠા. અમેરિકાના આવા દુનિયા દહાડા છે. લશ્કરીસત્તાથી ચક્રવર સામ્યવાદી ચીનને તેમાંથી ને પોરસ ચડે તેટલું દુનિયાનું અને સાતિનું ખરાબ થાય છે. એક

મ્યાન ન તો એ તકવાર સાંધે કે સંધરે એવા
ચીન-રશિયાના સંબંધો ઉપર પણ યુરોપના નવા
બનાવોની આવી છાયા ફરી વળી છે.

દુનિયાના આવા વધુ તોતિંગ મેરથામાં હિંદનો
ચીની મુદ્દ-સામેનો મેરથો કંઈક દંઘર્ધ ગયો છે.
રાષ્ટ્રના મુદ્દપ્રયાસ અને લોકોના જીવસાની વાત બધી
ગરમાગરમ બહારનો પછી પણ દરતાં દરતાં ખેતર,
કારખાના અને ઉત્પાદનના મૂત્ર પર આવીને ચેતી
રહી છે. એકેએક નાગરિક નેપથ્યમાં નિધાર પાળવા-
છેડરવાનો હોય તેવું બન્યું છે. કાલબો દરખાસ્તોથી
શરૂઆત પૂરતું માની જવાની વાત પર પાવોન્ટની
ફરસીપર બંધાએલી આખા દેશની એકતા પણ ટકી
નહી અને લોકસભામાં મત સામસામા પથ્ય.

નહેડુ કપાઈ પડિતજ શું વિચારે છો? હું જોઈ
શક્યો છું તે પ્રમાણે ફરીથી દુશ્મણેલી દુનિયાની
પરિસ્થિતિમાં, લશ્કરી રીતે ચીનના સામના માટે
તૈયારી આજુ રાખવા ઉપરાંત બે ત્રણ બાબતો વડા
પ્રધાનના મન પર અસર ધરાવે છે. વિશ્વના રાજ-
પુરુષ અને દુનિયાની શાંતિ અને એશિયા-આફ્રિકાની
પ્રગતિના પોષક તરીકેનું એમનું રથાન તેઓ જાતન-
પૂર્વક આખો વખત જોઈ રહ્યા છે. ગિનજેડાણવાદ
અને સહઅસ્તિત્વનાં શિલામેળો પણ તેમના મન પર
મોટી અસર ધરાવે છે. રશિયાને ખૂબખૂબ તેઓ
સાચવી લે છે. અને લશ્કરી આક્રમણના ભોગ બન્યાની

પરિસ્થિતિમાં દેશમાં પોતાની નીતિ કે સ્થાપેલાં
નેતૃત્વમાં કોઈ નવાચુની કરી ન એમે તેનો ખ્યાલ
તેમને રાખવો પડે છે.

રંગ તો રાખે છે કોંગ્રેસનો પાલામેન્ટરી પક્ષ.
કાલબો દરખાસ્તોના અટપટા પ્રશ્ન પર પક્ષની
કારાખારીએ નહેરુને પણ પાંખરે પૂંથી હોય તેવો
લોકશાહીનો તાપ બતાવ્યો હતો.

આ રાષ્ટ્રીય ચિન્તમાં પ્રજા સમાજવાદી પક્ષ અને
સામ્યવાદીઓની સિકલ વમરો વીધી રહેવા હલકારા
જેવી જ રહી છે.

લોકીયાનું સમાજવાદી જૂથ પ્રજા સમાજવાદી
પક્ષનાં જ પિલાસ્તરો પ્રતિમાં ઉપડતા જોઈને જરા થે
મચક આપે નહીં. અને બે પક્ષોના મિલનની વાત
અદર રહી છે. સામ્યવાદી પક્ષ ચીન અંગે સ્ક્રી
વચ્ચે સોપારી જેવી હાલનમાં મુકાયો હતો અને
ઝાઝા તીખા સામ્યવાદીઓના હાથમાં અત્યારે પક્ષની
લગામ આવવાથી ચીન તરફી જૂથ “ડાંગેમોશ”ની
જૂમ મારવા લાગ્યા છે. બે બેરી વચ્ચેનો અધડો
છેવટે તો ઘણી રશિયા કે ચીન અંગે જ રહે છે.

દુનિયાની પરિસ્થિતિ કુશોવ અને કેનેડીના હાથ
ઉકળતા ચક્રમાં ભોળાવી રહી હોય એ વાત મેર-
થામાં અટવાઈ ગયેલા આપણા દેશને માટે જુલા-
વામાં ન નાખે તે જરૂરી છે.

એક પત્ર

ન્યુયોર્ક શહેરની એક ચોટા વીમા કંપની પર એક બાળકે પત્ર લખી મોકલ્યો.

‘મારા વહાલા સાહેબ,

મારું નામ રે બ્રાઉન છે. મારા પિતાજીનું નામ જેન્સમિન બ્રાઉન. ને મારા કૂતરાનું
નામ છે બ્રિગેડ બ્રાઉન. એ મારો જિગરી દોસ્ત છે. મારા પિતાજી હમણાં હમણાં બ્રિગેડની
બિલકુલ કાળજી લેતા નથી.

આ કાગળ લખીને મારે આપને એટલું જણાવવાનું કે બ્રિગેડે મારા પિતાજીના પેન્શનનો
ચેક (ને ના સાથે બીચ્યો છે) ચાવી નાખ્યો છે. અને હવે બે મારા પિતાજીને બીજો ચેક
એમના હાથમાં નહિ ધરું. તો મારા બ્રિગેડને તેઓ મારીમારીને ઘરમાંથી હાંકી કાઢશે.

સાહેબ, મને આટલી મદદ ન કરો?’

પેલા વીમા કંપનીના ચેનેજર સાહેબ બાળકનો પત્ર વાંચી હસીહસીને એવડ ચઇ
ગયા, પણ પછી તરત જ તેમણે ટપાલમાં જેન્સમિન બ્રાઉન પર ચેક ચેકટ્રી આપ્યો અને
રે બ્રાઉનના કાગળ માટે આભાર માન્યો.

યુનિયન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ સોસાયટી લિમિટેડ

ભારતની એક અપ્રતિમ વીમા સંસ્થા, જે તેના ચોક્કિમી હોલ્ડરોને નફાનું બિઝનેસ (આવકવેરા-મુક્ત) વહેંચે છે. જેણે નીચે જણાવેલી વીમા યોજનાઓની પહેલ કરી છે:-

★ ઢાર વીમા યોજના

★ પાક વીમા યોજના

★ જૂથ વીમા (અંગત અકસ્માત)

—: પ્રાણ, માધ્યમ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે :—

★ કૌટુંબિક વીમા યોજના

★ ખેાટ જવા સામે વીમા યોજના

★ મશીનરી લાંગતૂટ વીમા યોજના

સર્વે પ્રકારનું સામાન્ય વીમાનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

—: હેડ ઓફિસ :-

યુનિયન કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યોરન્સ બિલ્ડીંગ.

૨૩. પી. એમ. રોડ, કોટ, મુંબઈ-૧.

ફોન : ૨૫૫૨૩૬-૭.

તાર : 'CO FIRE'

ડી. એન. દેસાઈ

મનેજર

શાખાઓ દેશભરમાં સર્વત્ર છે.

सर्वोत्तम भांड माटे
नोथ^० लिहार
सुगर मिट्स, लिमिटेड

इंडिया कोउमचेन्

कलकत्ता - १

टेल: २२-१०३२ माभ. NOBISUGE

मिच रथग

रेडवे स्टेशन, पगडा,

पो. ऑ. नारायणपूर

जि. अ. पारड (मिहार)

(म. म. KANORIA)

अपर गेन्डल सुगर मिट्स लिमिटेड
ध औध सुगर मिट्स लिमिटेड
न्यु इंडिया सुगर मिट्स लिमिटेड
ध न्यु स्वदेशी सुगर मिट्स लिमिटेड
भारत सुगर मिट्स लिमिटेड
गोविंद सुगर मिट्स लिमिटेड

शेरजीभांगी

शुद्ध काग्रीदार भांड

मना १९१३

मेनेजिंग कोउमचेन्स:

ध कालन कोउमचेन्स प्राईवेट लिमिटेड

इन्डि ६३४, १९६, मन्निनट कोउमचेन्स

मुंबई - १

વૈષ્ણવજન તો! તેને કહીએ,
તે નિહવા થકી અસત્ય ન જોલે.

પ્રભા મિલની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ

ପଦ୍ମାବତୀ

વર્ષ ૧ : ('આરાબાપુ' વર્ષ ૧૫) :: અંક ૧૨ : સળંગ અંક ૧૮૦ : માર્ચ : : ૧૯૬૩

અનુક્રમ

- ૧ — એતુ' કપુ' કપૂલ મહારજ દવે
- ૩ આપણું આયોજન અને સમાજવાદ કાન્તિ ત્રિવેદી
- ૩ દોરી નગીયાની ...
- ૯ આપણું પાપ સ્વામી આનંદ
- ૧૦ આગને શગ લગ્નગુપ્ત ભટ્ટ
- ૧૦ તાજની હૂંખ ઉશનસુ
- ૧૦ પ્રથમવાર મનહર મોદી
- ૧૦ પરીકા ઉમન્ટ દેસાઈ
- ૧૧ મુકદ્દરની વાત છે રતિલાલ 'અનિલ', મનહર 'દિલદાર', શરદ, મેહુલ, પદ્મિનિ, આશ્વેષ ત્રિવેદી, લીલાદેવી તારપરા, 'કાયર', લાભશંકર દવે દેવેન્દ્રકુમાર કાલિદાસ પંડિત ગિરિભાઈકર કે. બ્યાસ
- ૧૩ પુણ્યનું ભાથું ...
- ૧૬ વથુ ઉપકારે! ...
- ૧૯ જાનયોગ ...
- ૨૦ નૈવેદ્ય ...
- ૨૨ બિદુઓ ...
- ૨૩ ગાંધીજીના દૃષ્ટાંતો ...
- ૨૫ અપરાધી ...
- ૨૭ 'શંભયે શુભરાતે રે' ...
- ૩૨ આશા છે કે ...
- ૩૪ માતાનો સંકલ્પ ...
- ૩૮ દશ ઉપદેશ ...
- ૪૯ કથા અમ્ય સનેહની ...

સંપાદક : નવીન માંધી

સૂચના

(આહ્વાન)

હવે આસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કર્યા-લખને જાણાવવું. અંક શિલિમાં હોય તો મોકલાયે.

જો તે મહિને પ્રાપ્ત થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો એ તે લેખકોના છે. સંસ્થા તે વિચારોમાં સમાવે છે જ તેમ માનવું નહિ.

(લેખકોને)

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લેખાણુ સાદું મોલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કારણની એક બાબત શાલીથી લખવું.

સામાન્ય રીતે કૃતિના સ્વીકાર બાબત જખવાદિયામાં જખાબ આપવામાં આવે છે. પ્રસિદ્ધ થયેલી સામગ્રીની ઓફીસ સ્થાયે અંક અને યોગ્ય પુરસ્કાર પ્રસિદ્ધ પછી અડવાડિયામાં લેખકોને મોકલાય છે.

લેખાજ્ઞા

દેશમાં ('વરસદ') ૭ રૂપિયા
બરેદેશમાં બાર શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન, રૂપાવતન, મિરિતમેટી

અબ્દુલ્લા-બિન-સુબારિકના ત્રણ નિયમ હતા. એક સાલ હજ કરવી, એક સાલ જેહાદમાં જવું અને એક સાલ કમાઇ લેવું. દર ત્રીજે વરસે તેનાં પગલાં મક્કા ભણી વળતાં. રસ્તામાં ગરીબ-ગુરબાં ને ફકીરોને છૂટે હાથે ખેરાત કરતા. અબ્દુલ્લા રાજગારમાં ઈમાનદાર, જેહાદમાં જવાંમદ અને ખેરાતમાં દરિયાદિલ હતા. તેના તકવા યાને સંયમ પર ફિરસ્તા પણ ફિદા હતા. એની ખુદાપરસ્તી બેમિસાલ ગણાતી. એક તાલી ચોટ ખાઈને અબ્દુલ્લાએ દુનિયામાંથી દિલ ઉઠાવીને ખુદાને નજર કરી દીધું હતું.

શિયાળાની રાત હતી. ઠંડો વાયરો સૂસવતો હતો. ગોળાનું પાણી થીજીને હિમ થઈ ગયું હતું. કોઈ કાળા માથાનું માનવી બહાર નીકળવાની હિંમત ન કરે ત્યારે અબ્દુલ્લા એક બાંદીના પ્રેમમાં પાગલ બની નીકળી પડ્યા હતા. બાંદીના ઘરની બહાર એ ઈતેબર કરતા બિમા રહ્યા; આખી રાત બેઠો પગે. સવાર પડી ગયું. પણ બાંદી તો જીવ વહાલો કરીને ઘરમાં ઘોંટાઈ રહી. અબ્દુલ્લાને કાચ ને સાચની પરખ થઈ ગઈ. તેણે અફમેસ શુબરતાં કહ્યું :

‘યા માલિક! જો રાતભર તારી ઈબારત કરી હું બગ્યો હોત તો તું આમ સૂઈ ન રહેત. આજ સુધી બાંદીના પ્રેમમાં હું અંધ ને શુભામ હતો, ખુદા! હવે તારા ખ્યારમાં મને આંખો આપી આઝાદ કર!’

અને તે દીની ઘડીથી અબ્દુલ્લા-બિન-સુબારિકની આંખોમાં ખુદાઈ રોશની ઝળકી ઊઠી. ખુદાના મિલનમાં છેલું ન પડી બંધ એટલે તેણે પુરજોશ કદમ ઉઠાવ્યા. કોઈ માત્ર ખુદાને બંદગી ગુનગરી બેઠી રહે, કોઈ ખાલી ખેરાત કરે, ને કોઈ જેહાદમાં ઝૂંમે પણ અબ્દુલ્લાએ આ ત્રણે ભોરએ ખુદાને પ્રથ કરી દેવાનું બીડું ઝડપ્યું. કોઇવાર પોતાની આ ત્રેવડી તાકાત માટે અબ્દુલ્લાને પોતાની જ પીઠ ધાબડવાનું મન થઈ જતું.

એક વખત હજ પતાવી અબ્દુલ્લા કાળા નજીક સૂઈ ગયા. રાતે સપનામાં ભેધું તો બે ફિરસ્તા વાતચીત કરતા હતા. એકે પૂછ્યું :

‘આ વરસે કેટલા માબુદો હજ કરવા અબ્યા ?’

‘આઠીસ લાખ.’ બીજાએ જવાબ આપ્યો.

‘અને એમાંથી કેટલાની હજ ખુદાએ કનૂત રાખી ?’

‘કોઈની નહીં.’

અબ્દુલ્લાના કાન ચમક્યા. જેહાદ ને ખેરાતનો નગીજો તો પછી પણ ખુદાએ શું

પોતાની હજ કબૂલ નથી રાખી? ફિરસ્તાની વાતચીત આગળ જધી:

‘કેઈ કરતાં કેઈની હજ કબૂલ નથી થઈ?’

‘ના. એક આદમીની હજ ખુદાએ બહુ ખ્યારથી સ્વીકારી છે.’

‘ક્યાં છે એ?’

‘એ તો હજ કરવા આવી શક્યો નથી. પણ એને ખાતર ખુદાએ બીજા હાથેના શુન્દા માફ કર્યો છે.’

‘કેણ છે એ?’

‘દમાસ્કસનો મોચી અલી-બિન-મૂફ્કિ.’

અબ્દુલ્લાને થયું: પોતાની જેમ ન હાલ, ન ગામી, છતાં પણ ખુદા જેના પર આટલા શણ તે આદમી કેવો દરો? ત્રેવડી હિંમત પર કેઈ છીણી મૂકતું હોય એમ અબ્દુલ્લાને લાગ્યું. આ માણસને મળવા તેણે દમાસ્કસનો રસ્તો લીધો.

દમાસ્કસમાં પૂછતાછ કરતાં મોચી અલી-બિન-મૂફ્કિનો પત્તો લાગ્યો, અલીએ અબ્દુલ્લા-બિન-મુબારિક જેવા પાક, પરહેજગાર અને નેક મર્દનું નામ સાંભળ્યું હતું. તેણે અબ્દુલ્લાને પોતાની કેફિયત કહી સંભળાવી:

“એ મહેમોમીન, હું પોતે અલી છું ને મોચીનો ધંધો કરું છું. ઘણા વખતથી મારા દિલમાં હજ કરવાની ખ્વાહેશ હતી. પેટે પાટા બાંધીને મેં એ માટે સાત સો દિરમ બચાવ્યા હતા. આ સાલ હજ કરવાનો મારો પાકો ધરાદો હતો. પણ એક દિવસ મારી ઓરતે કહ્યું કે પડોશીના ઘરમાં કાંઈક અજબ તરફની વાનગી બનવી લાગે છે. જઈને માગી આવો તો! ખાવાનું બહુ મન થયું છે.

હું તો પડોશીને ત્યાં ગયો. પેલી ફળફળતી વાનગી આખવા માગી. પણ સરમથી તેનું માથું વૂકી પડ્યું. એણે કહ્યું:

‘માઈબન, હું જે પકાવું છું તે કેઈ ઈસ્લામને ખાવા લાયક ચીજ નથી. મારાં બાલબચ્ચાંનાં મોંમાં સાત દિવસથી અનાજનો દાણો નથી ગયો. અને એટલે લાઇલાજે મારે આ ચીજ પકાવવી પડે છે.’

પડોશીની વાત સાંભળી હું ચથરી ઉઠ્યો. કેટલી બેકારી ને મજબૂરી હશે ત્યારે ઢોરને પણ માણસ ન નીરે એ ચીજ પોતાનાં બચ્ચાંને અવશવવા તે તૈયાર થયો હશે? હજ કરવા કરતાં તો આવા હાજતમંદની હોર તાણવી ક્યાંયે સારી. મેં તો પછી સાત સો દિરમની કાચળી એના હાથમાં મૂકી દીધી. એર! મારી હજ ભલે આ સાલ પણ ધરી રહી.”

અલીની ખાતર ખાંભળી અબ્દુલ્લા પેટકારી ઉઠ્યો:

“ના ઢોરતાં ના, વાત તો સેધી સાવ ઉઘટી છે. આ સાલ તારી એકની જ હજ ખુદાએ મંજૂર રાખી અને તારા માનને ખાતર બીજા હાથેના મારી બક્ષી.”

અબ્દુલ્લા-બિન-મુબારિકે જ્યારે અલીની વિદાય લીધી ત્યારે તેમના દિલમાં ન હજનો ઉત્સાહ હતો, ન જેહાદનું ઝૂન હતું પણ પારકી છઠ્ઠીના બગતલની તમત્તા ઝગારા મારતી હતી.

આપણું

આયોજન અને સમાજવાદ

હાનિ ત્રિવેદી

ગ્રેાં જેઠે ડેઠ ગાયત્રેયના શબ્દોમાં કહીએ તો,—
“જગત એ લાગેમા વહેચાયેલું છે. વિકસિત દેશો
અને અવિકસિત દેશો .. વિકસિત દેશોમા આર્થિક
પ્રગતિ ધન્ય મંચાસિત બની ગઈ હોય છે...” તેની
આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે ભારતની ગાત્રી અવિકસિત
દેશોમા કરવામા આવે છે.

આર્થિકક્ષેત્રના વિકાસના સદર્શમા ધણી ધણી
વ્યાખ્યાઓ આજે પ્રચલિત બની છે. અને દરેક દેશ
પોતાના આંતરિક, વિકાસને અનુકૂળીને કોઈપણ
વિચારધારાને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જેમા મડી
વાદ, સામ્યવાદ, સમાજવાદ વિગેરે સમાવેશ કરવામા
આવે છે.

ભારતના સદર્શમા આપણે ‘સમાજવાદ’ અથવા
તો ‘સમાજવાદી સમાજ રચના’ને સ્વીકારી છે. જે
આપણા દેશના હાલના સંજોગોના નંદર્શમા
ખૂબ જ યોગ્ય છે.

ભારત અને વિદેશોમા આપણા આયોજન અને
તેના સદર્શમા રહેલા ‘ભાગ્યીય સમાજવાદ’ના
સિદ્ધાંતોની મીઠ મીઠ ચર્ચા થઈ છે વળી ભારતને
Under Developed Country—ગણીને તેના
સદર્શમા પણ આ સમાજવાદના સિદ્ધાંતોની ચર્ચા
કરવામા આવી છે. જેકે સમાજવાદના સૈદ્ધાંતિક દૃષ્ટિ
કોણથી ‘ભાગ્યીય સમાજવાદ’ ધણી જ દૂર છે.

આપણું આયોજન યોજનાનુદ વિકાસને સ્વીકારે
છે. અને આપણી ચર્ચાપણ યોજનાનુદ વિકાસના
સદર્શમા જ રહેતી જોઈએ. આપણે ત્યાં ‘સમાજવાદ’
શબ્દનો અર્થપ્રયોગ સંકુચિત અર્થમા નથી લેવાયો.
પરંતુ તેના સિદ્ધાંતોની દૃષ્ટિએ ચર્ચા કરતા તેને
વિશળ અર્થમા સમજાવવામા આવ્યો છે

આપણે વિશ્વ અને તેના આર્થિક વિકાસના
સદર્શમા જો વિચારીએ તો ભારતના આર્થિક

હોરી નગીચાની

રાજા! ના રહિએ, ના રહિએ

તોણરી નમરિયા!

નાજ બહુત મહંમ બા! તોણરી બજરિયા,
નાણિ હૈ પાણિ ઉમ બેચિ દે હુપરિયા

જોહુવા કી હુમત નાણી હોરી નગીચાની
પહુના બે અર્ધ હૈ હોઈ કઈએ મહેમાની
તોણકા સમજાવઈકે રેયત દેર હચરિયા—

તોણરી નમરિયા માં કહિત બા! હમરિયા
રહિયા માં હૂક હેવે દારિ દે હમરિયા*

ઝોરી, ટાકા, કતલ, ખૂન હોય દિન દુપહરિયા
કંઈકે આગે રોવજ, દેા મુને ઉમાર ગોણરિયા
તૂતો રાજા! આંધર હોઈયો દીન્યો કાનેમેં હમરિયા—

ફેસી ચારો ઝોર બા! બેશાજમરિયા
હડી ખાલી હાય રોજુ, રોખાય ના મહુરિયા,

નીક બહુત કામ કિયો, અનુ દે અકાલ કિયો
અપની અમલદારીમાં અહરિના* કા ઝોહા કિયો
અર્ધ હૈ કિરુ મેંએ આક, હમરી દુઅરિયા!

હે રાજા! તારી નગરીમા નહિ રહીએ નહિ રહીએ.

હોણી નજીક આવી. પથુ (ધરમા) ધડેના
તાકરા નથી, પરાણે તો આવી પહોંચો મહેમાન
ગતિ કેમ કરીને થવાની? તને સમજાવવા કૈયતે રહેને
સુધી લાચાર થવું!

તારી નગરીના રસ્તા (હિપર માવણુ) કંકણ
(થઈ પડણુ છે) રસ્તામા (લામટાઓ) આંદીમા
નાખીને લૂંટી લે છે. ધોગે દંદાકે ભરખોરે લૂંટ
કતલ ખૂન થાય છે. કોની આગળ જઈને દહેજુ?
કોણ સાજો છે અમારી કથની? તુ તો રાજા!
આંધળો થઈ ગયો. કાનમા આગળીઓ ખાવી.

ચારોજ બેકારી ફેલાઈ છે, રોજ રોજ ખાવી
હાયે ઘેર પાછા ફરીએ છીએ મજૂરી દેખાતી નથી.
મહેનત કરીને જાહુએ દૂરી મૂઆ પથુ અનનેા તે
ફુકાળ કયો, તારી રાજવટમા તે નાદાયકને હોદા
આપ્યા. હોગામા પાછો અમારે મારણે આવીને
આટો માગે છે.

નહિ રહીએ, નહિ રહીએ રાજા! તારી નગરીમા
નહિ રહીએ

* (ટપકા કહેવા શબ્દોના અર્થ બરાબર સમજાવા નથી)

માગ્યામાં વિદેશી સમાજવાદી સમાજ રચનાનો પ્રથમ પ્રયાસ થયો છે

આપણા વડા પ્રધાન શ્રી જવાહરલાલજીના શબ્દોમાં આપણા આયોજનના સદર્શમાં, આપણા સમાજ વાદને તપાસીએ તો આમ કહી શકાય — “તે મને નથી સમજતું કે સમાજવાદની વ્યાખ્યા અમક જ શબ્દોમાં કરવાનું શા માટે મને કહેવા છો? હું ઈચ્છું છું કે ભારતના તમામ નાગરિકોને જન્મથી જ વિકાસની સમાન તક મળે અને પોતાપોતાની યોગ્યતા અનુસાર માર કરવાની ધારા પર તક મળે” તેમની એક બારે મોટી આશા છે કે ભારતીય સમાજવાદમાં ભોજન, વસ્ત્ર અને નિવાસ નિંદી કે ને પાયાની સગરડો છે તે દરેક ભારતીય નાગરિકોને મળે

ભારતીય આયોજન પદ્ય પછી આ બાબતમાં અમુક યોષ્ઠસ વ્યાખ્યાને નહીં અનુસરતા નીચે પ્રમાણે જણાવે છે ..

અ પવિકસિત દેશો સમક્ષ કાર્યક્ષીલ એવી આર્થિક અને સામાજિક શરતોએના રૂપમાં વધારે સાનુ પરિણામ લાવવું મેટન જ નહીં, પરંતુ આ રૂપને એક નવું સ્વરૂપ આપવાનું છે જનાથી ખૂબ વ્યાપક અને ગહન સામાજિક મૂલ્યોની પ્રગતિમાં પ્રભાવશાળી સહાય મળે”

કોઈ પણ રાષ્ટ્રને પોતાના આયોજનના સૈદ્ધાંતિક વિચારોનો અમન સમાજના પરિમળો દ્વારા જ કરવાનો હોય છે ભારતમાં આ મૂલ્યો તથા આપણા આધાર જૂન ઉદ્દેશોને ‘સમાજવાદી ઢંગનો સમાજ’માં સંકલિત કરવામાં આ વા છે

સામાજિક અને આર્થિક સમસ્યોના વળાંક એ પ્રકારનો હોવો જોઈએ કે જેનાથી રાષ્ટ્રીય આર્થિક અને રાજગારીમાં જ વૃદ્ધિ નહીં થવી જોઈએ, પરંતુ સાથે સાથે આવક અને સપ્તિની જે વિષમતા આને આપણા સમાજમાં પ્રવેતે છે તે ખિનકુન ઝોળી થવી જોઈએ વળી આપણું ઉત્પાદન, રહેઠાણી ઉપયોગ, નાણાકીય વિનિયોગ વિગતો સમધમાં એવું વિચારવું જરૂરી છે કે જેને પરિણામે, આજ સુધી સમાજના નીચના ચરના માનવીઓને સુખ-શાંતિ ને મળ્યા

નથી તે મળે અને રાષ્ટ્રના યોજનામક વિકાસમાં તેઓ પણ પોતાના અમૂલ્ય ફાગે બાપે

આપણા સમાજનું મોટું દ્વિધ્ય ‘સપ્તિની વહે-ચળી’ છે તે સપ્તિની વહેચળી આપણે એના પ્રકારની કરવાની છે કે જેને પરિપૂર્ણ બને પણ સરખા થવા પામે બે આપણે સમાજની અદર વસતા માનવીઓની સમાનતાને વિચાર કરીએ તો એમ જરૂર કરી શકાય કે સમાનતા તો સમાજવાદના આદર્શની કરોડરજી છે

આપણા હવેના લોકશાહી આયોજનમાં દરેક વ્યક્તિ રાષ્ટ્રની યોજનાઓની સમગતા માટે પોતાનો ફાગે આપી શકે છે અને ભારતની વિશાળ જન સમુદાયની તમામ શક્તિને ‘સામુદાયિક સ્વરૂપ’માં લેના દરેક કામમાં જોડવી જોઈએ ‘માનવશક્તિ’નો ઉપયોગ, અમુક અષવાદ બાદ કરતા આપણા આયોજન-આપણી સમાજવાદી સમાજ રચના-ને જરૂર સફળ બનાવશે આપણું સ્વતંત્ર ગણ્ટ કે જેણે વિકાસને માટે યોજનાબદ્ધ આયોજનને રચીકાઈ છે, તેના નાગરિક આપણે પોતાના જીવનને ઊંચે લઈ જાય અને સાથે સાથે દેશની સમૃદ્ધિમાં પણ વૃદ્ધિ કરશે આ અવસ્થાનું પરિણામ પણ સ્પષ્ટ છે કે સામાન્ય માનવીનું જીવન અને આર્થિકજીવન બંને ઉપર આવશે

માનસિક રીતે બે વિચાર કરીએ તો પણ કહી શકાય કે સામાન્ય માનવીના મનમાં પણ જ્યારે એ લામચ્છી જન્મે છે કે ‘હું રાષ્ટ્રના નાનિર્માણના કાર્યમાં મારો યોગ્ય ફાગે આપી રહ્યો છું’-તે વિચાર તેને ઉચ્ચ માનવ પ્રદેશમાં રહેના પ્રેરે છે જ પણ અગત્યનું છે હું મજૂરના ઘરમાં જન્મે છું અને હું મજૂર જ રહીશ-બનીશ”-એ વિચારધારા માનવના જીવનમાં બાગે જ આશા લાવી શકે છે તે પણ સારી રીતે પ્રખ્યાત છે કે કોઈપણ રાષ્ટ્રનું અંતિમ પ્રયેષ “કલ્યાણકારી રાષ્ટ્ર” જ હોઈ શકે તે દષ્ટિએ નિયામતા પણ આ વિચાર ઘણા ઉપયોગી છે

આપણે ત્યાં, ભારતમાં સમાજવાદી સમાજની વિચારધારાને કોઈ કદીયુક્ત વિચારની સાથે સરખાવવામાં આવતી નથી તેની એવી કોઈ ચુરત સિદ્ધાંતોને

વળી રહેલી, વ્યાખ્યા પણ આપવામાં આવી નથી. આપણે એ વાત સારી રીતે જાણીએ છીએ કે જે જે દેશોમાં સમાજવાદનો વિકાસ થયો છે તે તે દેશોએ પોતાના દેશની પરિસ્થિતિને અનુલક્ષીને તેના સિદ્ધાંતો નક્કી કર્યા છે. અને પોતાની રીતે વસ્તુ-પરિસ્થિતિને અનુલક્ષીને વિકાસની દિશામાં પ્રગતિ કરી છે. ભારતનું આર્થિકમાળખું અને સ્વાતંત્ર્ય પહેલાંની આપણી આર્થિક સ્થિતિનો વિચાર કરતાં આપણને ભારે દુઃખ થાય છે. એ વખતે આપણી આર્થિક, સામાજિક, રાજનૈતિક વિગતો પરિસ્થિતિઓ ઘણે અંશે આ પરિણામ માટે જવાબદાર છે. પરંતુ આપણનાં સંસ્થાઓ અને જૂતકાળ (આર્થિકક્ષેત્ર) ને અનુલક્ષીને આપણે સમાજવાદની વ્યાખ્યાને આપણાં રાષ્ટ્રની પરિસ્થિતિને અનુલક્ષીને સ્વીકારી છે. તે જરૂર સફળતા લાવશે.

આ પ્રકારના સમાજવાદના સંદર્ભમાં સરકાર બધા જ ઉદ્યોગોને પોતાના હાથમાં રાખતી નથી. અને આદર્શ એ માનવામાં આવે છે કે સ્વતંત્ર ઉદ્યોગોને (ખાનગીક્ષેત્રના) પણ કામ કરવાની પૂરી સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. જે કે આનો અર્થ, ‘એકાદ્ય નફો’ કરતી પેટીએને જ ગણી શકાય. આ પ્રકારની ક્રિયા, પ્રક્રિયા વિનંતો વિચાર કરતાં આપણે એ પ્રકારનાં તારણ ઉપર આવીએ છીએ કે સામાન્ય માનવીનું જીવન ધોરણ ક્રિયા આપણે જોઈએ. સમાજનાં બધા જ વર્ગોમાં સમાજદારીની ભાવના અને દેશપ્રેમ, દેશનાં યોગદાન પ્રત્યેની શ્રદ્ધા. પોતાના બાપિ જીવન બાબતમાં નિશ્ચિંતા, તેની આવક સેટ, સેટીની બાબતમાં આશા વિગતો અપથી જીવું થવું જોઈએ.

‘સમાજવાદી દગની સમાજ રચના’ જ એ વાક્ય પણ આપણને આપણા અસામાન્ય બાબત ધણું કહી જાય છે. આપણે એ પણ સ્વીકાર્યું છે કે સર્વ-સમાનની ભાવના પર આધારિત આપણી નીતિ એ પ્રકારની છે કે જેનાં પરિણામે આપણો દેશ આર્થિક માળખામાં યોજનાબદ્ધ રીતે વિકાસ કરી રહ્યો છે. વળી, આપણા સમાનતાનાં સિદ્ધાંતને અમલમાં મૂકવા માટે આપણી સરકારે ‘કરમાળખા’માં એવી નોંધ-

વાધાઓ કરી છે, કે વર્ષે ૫ લાખની આવકવાળાને આપણી સરકારની તિલ્લેરીમાં રૂ. ૪,૬૦,૦૦૦ ભરવા પડે છે. આ આવકની યોગ્ય વહેંચણી વિનંતો સિદ્ધાંતો પણ અપનાવાયા છે. જુદા જુદા કર દારા આ વસ્તુ વધુ સહેલી બને છે. ભારતીય-સમાજવાદ અને તેની સમાજરચનાનાં અંગો વિગતો અન્ય દેશોનાં સમાજવાદી વિચારોથી ખૂબ જ જૂદા પડતાં છે. અને ભારતની પરંપરા, સ્વાતંત્ર્ય પહેલાંની સ્થિતિ વિનંતો અનુલક્ષીને તેને આ પ્રકારનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે.

જે આપણે આપણા સમાજવાદ-નીતિ વિનંતો આર્થિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો કહી શકાય કે આપણે આપણાં મૂળજૂત સિદ્ધાંતોનાં માળખામાં રહીને ઠીક ઠીક પ્રગતિ કરી છે. પ્રથમ બે પંચવર્ષીય યોજનામાં-ભારતે ઔદ્યોગિકક્ષેત્રમાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી છે. અને આ રીતે આપણી નીતિ સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણી સમાજવાદી સમાજ રચનાની વિચાર-રૂપરેખાને ફક્ત કાગળ ઉપર જ નથી રાખી. પરંતુ મહદ્ અંશે વાસ્તવમાં ઉત્તરવામાં પણ સારી રીતે સફળ થયા છીએ. આ ૧૦ વર્ષ દરમિયાન સંગઠિત ઉદ્યોગોનાં ઉત્પાદનમાં પ્રત્યેક વર્ષે વધારો થયો છે. આ કેવી રીતે બન્યું તે વિચારતાં એ વધુ સ્પષ્ટ થાય છે કે સરકારનાં પ્રયત્નો નાગરિકને વધુ સુખા-કારી તરફ લઈ જવાના છે. આમાં આપણી સંસદીય યોગદાશી, -સરકારની નીતિ, ‘આપાત નિકાસ’ની નીતિ, યોજનાબદ્ધ વિકાસ વિનંતો નીતિ ભાગ ભજવે છે. જેમાં વીજળી, સૂર્યીય ધોરી માગો, નિષ્ણાંતો દારા ખનીજ તેલનું સંગ્રાહન તથા તેની કુનેકબરી માવજત, જળસંચાઈ તેની બહુ હેતુક યોજનાઓ, લોખંડના કારખાનાઓ દારા લોખંડનું ઉત્પાદન, અર્ધ તૈયાર માલનું ઉત્પાદન, મશિનરી બાબતનાં આપાત પરવા-નાની યોજના. ખેતીનાં ક્ષેત્રમાં યોજનાનું નિયંત્રણ, ખાનર, સુધરેલાં ખેતીનાં ઝોનરો, રક્ષણનાં સાધનો વિગતો સમયસર તેનાં પૂરાં પાડવાં, ‘સેવા સહકારી મંડળ’ની સ્થાપના. વંત્રમાન, કે જેને યોગ્ય સ્વરૂપમાં શાળાઓ-મહાવિદ્યાલયો દારા અપાવું જોઈએ. વિનં

બાબતો. ઉપરાંત ડેબ્ટવોલ્ટ વિષયક જવાબદારીઓ પાલ્યુસ્ટકો વિનંતી બાબતમાં શક્ય તેટલાં પ્રમાણમાં આર્થિક મદદ કરી છે.

ખાસ કરીને ને ખેતીની બાબતમાં વિચારીએ તો જમીન ટેમ મરોહા, તથા અન્ય પ્રાગતિક જમીન સુધારાઓનાં વ્યાપક અમલથી પણ આર્થિક સમાનતા રચાવવાના પ્રયત્નો થયા છે.

વિશાળ અર્થમાં વિચારીએ તો સમગ્ર વિસ્તારે ઉપર આર્થિક અને સામાજિક રીતે મદદ કરવાનું સારું પરિણામ—સ્વતંત્ર—ખાનગી ઉદ્યોગોને તેનાં વિકાસ-ઉત્પાદન વિષયમાં આડકતરી રીતે મદદ કરતું હોય છે. ખાસ કરીને આપણાં દેશના સંદર્ભમાં આ બાબત સાચી સાબિત થાય છે. આ ઉપરાંત માથુગે ને ઘીજવરતુઓના વધુ ઉપયોગ કરે છે, તેવી ઝીજ વસ્તુઓની આયાત ઉપર અંકુશ લાગી, તથા સ્વદેશી ઉત્પાદનને વધુ વિદેશી વ્યવસ્થા આપી, સરકારે સ્વતંત્ર ઉદ્યોગ ખાનગી ઉદ્યોગને ખૂબ જ મદદ આપ્યું છે. અને તેનું ઉત્પાદન વધાર્યું છે. સ્વભાવિક રીતે જ આ નીતિને કારણે આપણું ઉત્પાદનને આપણું ખર્ચ મળી ગયું છે. આને પરિણામે આપણા આયોજનમાં ‘ખાનગીક્ષેત્ર’નું પ્રમાણ વધ્યું છે. વળી, આપણી લોકશાહી સરકારે ‘ખાનગીક્ષેત્ર’નાં વિકાસમાં મદદરૂપ થવા માટે ખીજ જુદીજુદી બાબતોને લક્ષમાં લઈને મદદ કરી છે. જેમાં વિશ્વબેંક, આંતરરાષ્ટ્રી નાણાં ભંડોળ, આયાત નિકાસ, બેંક દ્વારા વિદેશી હુડિયામણ પ્રાપ્ત થાય તે માટે મદદ કરી છે.

આ ઉપરાંત ‘ખાનગીક્ષેત્ર’ના વિકાસ માટે સરકાર દ્વારા, કરમાદી, લોન વિગતે પ્રકારની મદદ કરવામાં આવી છે, તે ગોટાં પ્રમાણમાં છે. આને આપણાં વેપારીવર્ગમાં, સમાજમાં, અર્થશાસ્ત્રીઓ દ્વારા જે પ્રચાર થઈ રહ્યો છે કે ‘નંદેરક્ષેત્ર’ એ ‘ખાનગીક્ષેત્ર’ના ભાગે વિકાસ કરી રહ્યું છે તે એક ભૂલણું છે. જે ઉપરની વિગતે જાણી શકાય છે. નંદેર ક્ષેત્રની સર-ખામણીમાં સરકારે વધુ નાણાંપ્રાપ્ય જોગવાઈ ખાનગી ક્ષેત્રમાં કરી છે. સરકારની એવી કોઈ નીતિ નથી કે જેના પરિણામે ‘ખાનગીક્ષેત્ર’નાં વિકાસને કુધી નાંખવામાં આવે.

આ નીતિનું જે સ્પષ્ટ પરિણામ આપ્યું છે ‘ખાનગીક્ષેત્ર’નાં ઉત્પાદનમાં વિવિધતાની સાથે વૃદ્ધિ પણ થઈ છે. આ ૯ વર્ષના ગાળા દરમ્યાન એટલે કે ૧૯૫૧-૬૦ સુધીમાં ખાનગીક્ષેત્રનાં ઉત્પાદનમાં ૩૫૦ થી ૧,૦૦૦ ટકા ઉત્પાદન વધ્યું છે.

ખાનગીક્ષેત્રનો વિકાસ, ઉપભોગની વસ્તુ ઉપર જ નહીં પરંતુ અર્ધ-તેવાર માલ-વસ્તુઓનાં ક્ષેત્રમાં પણ થયો છે. ઉપરાંત એ પણ સમજ્યું નેત્રએ કે ખાનગીક્ષેત્રનાં વિકાસ પાછળ પોતાની ચોખ્ખતા, વ્યક્તિગત શુદ્ધિ, તથા તેમાં પોતાનો અંગત સ્વાસ્થ્ય તેનાં પરિણામે ઉભી થતી જવાબદારી બરી લાવના પણ કામ કરે છે. તેથી પણ ‘નંદેરક્ષેત્ર’નાં પરિણામે ‘ખાનગીક્ષેત્ર’માં વિકાસ બહાર દેખાય છે. આ ક્ષેત્રના વિકાસને પરિણામે એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે આ ક્ષેત્ર દ્વારા ભારતમાં ‘ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ’ લાવવામાં આવી છે. અને સાથે સાથે ઉત્પાદનમાં પણ વિવિધતા આવી છે.

સાર્વજનિક-નંદેરક્ષેત્ર, એ ઉદ્યોગમાં ‘ગોટા-ભાઈ’ની ગરજ સારે છે. તેણે પોતાની હાંકલરી પાંખમાં ‘ખાનગીક્ષેત્ર’ને વિકસવાની સંપૂર્ણ તક આપી છે. અને આપણે તે પણ સારી રીતે જાણીએ છીએ કે આ તકનો સારો લાભ ‘ખાનગીક્ષેત્ર’ ઉઠાવી શક્યું છે.

નંદેરક્ષેત્રની પ્રતિક્ષા બાબત આને કોઈને ભાગ્યે જ શક્ય હશે. ભારતીય વેપારમાં તેણે ઘણી ઉચ્ચ પ્રજ્ઞા-સિકાઓ રચાવી છે. ઉદ્યોગ અને વેપારનાં ક્ષેત્રમાં પ્રામાણિક અને નીતિ વગરનાં વહીવટથી સાચા અર્થમાં સમાજવાદી સમાજ રચના ન કરી શકાય. આને ભારતના ‘નંદેરક્ષેત્ર’નાં કદ અંગેની ખોટી માન્યતાઓ આપણાં સમાજમાં પ્રવર્તે છે, તે દૂર થવી જરૂરી છે. એમ માનવામાં આવે છે કે ત્રીજી ચોખ્ખાને અને સંગઠિત ઉદ્યોગમાં નંદેરક્ષેત્રનો ફાળો ૨૫ ટકા જેટલો હશે. આ વખતે ૩૫ ટકા ક્ષેત્ર તો ખાનગીક્ષેત્ર ઉદ્યોગનાં હાથમાં હશે-રહે છે. આપણી ત્રણ પંચવર્ષીય યોજનાઓના ગાળા દરમ્યાન ખાનગી ક્ષેત્રનાં ઉત્પાદનનું નંદેરક્ષેત્રનું રોકાણ ૧૦ ટકાથી વધીને ૩૩ ટકા જેટલું થશે તેવી આશા છે.

ખીજ ક્ષેત્રોના (આર્થિક) ચેકાણુ સાથે જાહેર-ક્ષેત્રને સરખાવતા તેનું ખર્ચ એને તેનું પ્રમાણનીને મુજબ છે

પ્રથમ પચવીસ યોજના દરમિયાન ૪૮ ટકા ખીજ , ૫૪ ટકા નીજ , આ પ્રમાણે વધીને તત્તુ પ્રમાણ ૬૩ ટકા જેટલું થવા જાય છે અને એ રીતે દરેક યોજનાએ તથા દરેક વર્ષે તત્તુ પ્રમાણ ભારતીય અર્થતંત્રમાં વધતું જ રહેવાનું.

‘ખાનગીયેત્ર’ને પોતાનો ‘નાનોભાઈ’ સમજીને ‘જાહેરક્ષેત્ર’ હમેશ મદદ કરતું આ પ છે અને કે વ્યવહારુ દૃષ્ટિએ ખાનગીક્ષેત્ર જેટલું પ્રાધાન્ય ભોગવે છે તેટલું જાહેરક્ષેત્ર ભોગવતું નથી મારણકે ‘ખાનગી ક્ષેત્ર’ માનવીની જરૂરીયાતો, પ્રવૃત્તિ વિગતો સાથે સીધી રીતે સંકળાયેલું છે

ત્રીજી પચવીસ યોજનામાં આર્થિકસત્તાના કેન્દ્રીકરણ અને ઈર્ષાસહીનો આપણા આર્થિક વિકાસના માર્ગમાંથી દૂર રાખવા પ્રયત્નો આપે છે આ નવી નીતિમાં એમ પણ માનવામાં આવે છે કે જાહેરક્ષેત્રોના વિસ્તાર મધ્યમ અને નાના ઉદ્યોગો, મગફળી સહકારી સાહસો વિગતો નવા વ્યાપારીવર્ગને પણ ધાર અને શક્ય તદ્દના પ્રમાણમાં તક આપવામાં આવશે જેનું પરિણામ એનું આવશે કે આર્થિક સત્તાનું જે કે નીમરણ થઈ ગયું છે તે દૂર કરી શકશે અને ખાનગીક્ષેત્રમાં અમુક પેઢીઓ જે ધર કરીને બેસી ગઈ છે તે આથી દૂર થશે ઉપરાંત એનિજિગ એજન્સી નધાતું પણ સખન નિયમો દ્વારા નિયમન કરવામાં આવશે તેમાં મુદ્દાશ લાવવા પવની અમલમાં પણ મુદ્દારો નાવસમાં આ થો છે

મામડાઓ અને શહેરી વિસ્તારો અને જે અસમાનતા પ્રવર્તે છે તે ઝડપથી દૂર થવી જોઈએ તેના પ્રયત્નોમાં સમાવેશી ખેતી તથા મામોલોગને બનતી મદદ થઈ રહી છે તેને જરા વડુ વ્યવસ્થિત બનાવી આગળ લાવવાની વરગ છે અને કે એમ પણ દલીલ મગવામાં આવે છે કે શહેરી વિસ્તારમાં જે અસમાનતા પ્રવર્તે છે તે કસેગીને લઈને તેને દાખ કરવાના

પ્રયત્નોમાં પણ મરકાર દૂમેની જ રહી છે તે મધ્ય વાદને પાત છે

એમ પણ માનવામાં આવે છે કે ભારત પોતાની સમાજનાદી સમાજ રચનાના કાર્કમમાં સરળ થયું નથી અને પરિપૂર્ણને અને મુશ્કેલીઓ પણ બીની થઈ છે તેના પરિણામે છે ના ૧૦ વર્ષ દરમિયાન ભારતમાં આવક અને સપત્તિના વિતરણમાં કાંઈ ભાગે જ મુદ્દારો થયો છે પરંતુ નિરાશાનાદ તરફ નહીં ઢળતા આપણે એટલું તો જરૂર ખૂન કરીશું કે સામાન્ય માનવીના જીવનમાં ઘોડા મુદ્દારો થયો છે પરંતુ અને આપણે કાંઈ બહુ ચોક્કસ મુદ્દારો નહીં ગણીએ કારણકે તેની સાથે સાથે જ વધુ આવક મેળવતા એક બીને વર્ગ પણ તેની સામે ઉભો થયો છે અને તે નવો બીએ થયો વર્ગ જે રીતે જીવન ધોરણ ટકાવી રાખવાની વૃત્તિ - પ્રવૃત્તિ સાથે જીવન જીવી રહ્યો છે વિગતો માનવોની ચર્ચા કરતા, તે સામાન્ય માનવી કરતા સાવ ભિન્ન છે અને વર્ગી આ જ વર્ગ આપણા જ દેશના સંસ્કૃતિક, આર્થિક, સામાજિક વિગતો ભાગોમાં સત્તા પ્રાપ્ત કરી બેઠો છે આ બધી બાબતો આપણા ‘ભારતીય મમાજવાદ’થી આપણને ખૂન જ દૂર લઈ જાય છે

આપણે માની લઈ કે આર્થિક વિકાસ થયો છે પરંતુ તેના પરિપૂર્ણને બેરોજગારી - બેકારી થઈ નથી અને સાથે સાથે સમાન તમ્નો સિદ્ધાંત દૂર જ રહ્યો છે આપણી વસ્તીના ૬૦ ટકા જેટલા નોકરોની આવક કલેબ દીક માસિક ૩ ૧૦૦ની લઘુત્તમ સપાટીથી પણ ઓછી છે આથી આપણી સ્થાપિત પ્રાણિકાઓમાં ફેરફાર સૂચવવા આવશ્યક છે

આપણી ભિન્નિત અર્થવ્યવસ્થાને પ્રધાનમત્રી તથા અગ્રણીમત્રી દ્વારા અને યોગ્ય સ્વપ્નમાં, જનતાજી સામે મુકવી હોત તો હજુ પણ આપણે મલીગળો આ વિગતો વિવરવાનું બાબી છે અક્રિયા કરતા આ બાબતમાં સભ્ય નારા, તેના વહીવટીતત નારા પણ તેના યોગ્ય મદદમાં વિચારવું જોઈએ ભારત પાને સારા તરફો નથી તેનું તો કાંઈ જ નથી તો જે કે માનવજીવના ચમત્કારોની જે તો ‘ભારત

પામે કાયદેસર સરકાર છે. કીક પ્રમાણમાં સમ્મત છે. તેની પાસે કુશળ વ્યવસ્થાપક છે, અને સુઝવાળા વહીવટીતંત્ર ચલાવવાવાળા છે. ...આપણે કદી પણ નિરાશ નહીં થઈએ.

આપણા જ સંસદીય લોકશાહી શાસનમાં રહીને, માનવહક્કને ખ્યાલમાં રાખીને, વાણીસ્વાતંત્ર્યમાં

ઝળઝળતહક્કોમાં માનતાં રહીને આપણી અંતિમ સિદ્ધિ માટે, હમેશા શુદ્ધ સાધનો દારા જ તેનો ઉકેલ લાવીશું. આપણું મિશ્રઅર્થતંત્રમાંથી પણ આપણે આપણું 'સમાજવાદી સમાજ રચના'નાં વિચારોની તૃપ્તિ માટે-અમલ માટે ફરી વિચારીને પણ મુંદર પરિણામો લાવી શકશું.

તમારો પૂરો સહકાર આપો.

ચીને ઊભી કરેલી વિષમ પરિસ્થિતિ છતાં લવાજમમાં વધારો થતો નથી.

ગ્રાહક બંધુઓ

આ અંક સાથે આપનું લવાજમ 'પૂરું' થાય છે.

'ખ્યારાળાપુ'નું 'વૈષ્ણવજન'માં રૂપાંતર થયાં પછી જે સહકાર અને પ્રેમ બધાં તરફથી મળ્યો છે તે માટે સૌનો આભાર માનીએ છીએ.

'વૈષ્ણવજન'ને હજી પણ સમૃદ્ધ કરવાના સ્વપ્નાં છે. અત્યારે સંજોગોએ એવાં વળાંક લીધા છે કે લગભગ ઘણાં ખરા માસિકોએ લવાજમમાં વધારો કર્યો છે. પણ 'વૈષ્ણવજન'નું લવાજમ વધારતાં અમારું દિલ હુઝાય છે. તો ઉપાય શો?

ઉપાય આપની પાસે છે. જે આપ સૌ ખરા દિલથી સહકાર આપો તો.

દરેક ગ્રાહક બંધુ યોછામાં યોછો એક અને વધારેમાં વધારે પાંચ ગ્રાહક નવા બનાવી મોકલવાનો નિર્ણય કરે તો 'વૈષ્ણવજન'નું સ્વરૂપ બદલાઈ જાય અને લવાજમ વધારવાનો વિચાર જ ન ઉદભવે.

આ નિર્ણયને બધા જ ગ્રાહક બંધુઓ વધાવી લેશે.

આ અંક આપના હાથમાં આવે કે બનતી ત્વરાએ મનીઓર્ડરથી લવાજમ મોકલી આપશો એવી આશા છે. લવાજમ મોકલવાની સૌથી સરળ ને યોછી ખર્ચાળ પદ્ધતિ મનીઓર્ડરની છે.

જે ભાઈઓએ ૧૦મી એપ્રિલ સુધીમાં લવાજમ મોકલ્યું નહીં હોય, તથા ગ્રાહક નહીં રહેવાની ખબર નહીં આપી હોય એવા ગ્રાહકો પર ન છૂટકે અમે આવતો અંક વી.પી.થી રવાના કરીશું. તે રવીકારી લેવાની અમે વિનંતી કરીએ છીએ.

કોઈ કારણસર આપ ગ્રાહક તરીકે રહેવા ન ઈચ્છતા હો તો અમને લખી જણાવશો. જેથી સંસ્થાને વી.પી. ખર્ચ ભોગવવું ન પડે.

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂ. ૬, પરદેશમાં બાર સિલિંગ

લવાજમ ન વધારવું એ આપના હાથમાં છે.

ધૂનિયા (ખાનદેશ)ની ગાંધી નિર્વાસ-દિન પ્રાર્થના સભામાં તા ૩૦-૧-૧૯૩૧ને રોજ કરેલું પ્રવચન

આપણું પાપ

રત્નામી આનંદ

આજે મહાત્મા ગાંધીજીનો નિર્વાસ-દિન છે આપણી વચ્ચેથી એમને જીવી ગયાને પદર વરસ પીત્યા તે દિવસે હું આ જ શહેરમાં હતો

આજનો દિવસ અત્યુષ્ણ થવાનો છે આપણી મુક્તિ માટે એ જિંદગી આપી અમૂલ્ય ને આપણી ખાતર મૂક્યા આપણે એમની પાછળ એમના સ્મારક કંપી, સરથાઓ કાઢી ગામેગામના રસ્તાઓને ને ચોકોને એમના નામ આપ્યા નિરાશના બાળકોને ભણવાની મોપડીઓમાં એમના પાઠ ધાત્યા જાહેર સભા સરઘસોમાં એમની જે ભોલાવી ને રાતદિવસ એમનું નામ વટાવ્યું

પણ એમનું લીખવ્યું વસ્ત્રા કેટલું ?

આપણે એમને આજના કાળના ઇશુ ખ્રિસ્ત તરીકે ઓળખાવનામાં ગૌરવ લીધું ઇશુ ભગતે એકવાર એમના લોકોને કહેતા વચન પાર્થનલમાં સંધર્યા છે 'તમે મોઢેની દેવ દેવ મ્હીને માડુ નામ લેતા ચાકતા નથી પણ મારા કથાનો અમન તો દમડીભાર કરતા નથી આવા ઓછાને પાખડી તમે જે દા'ડે કિરતારને આગણે આવીને પોકાર કરજો કે અમે તારે નામે દાનપુન્ય સરથારમારકો કંપી છે ને સદાવર્ત દીધા છે તે દિવસે હું ચોખ્ખુંકુલ સભાગીચી કે 'ભાગ્યે આપણી અન્યાયના આચરવાવાળાઓ હું તમને ઓગળતો નથી'

ઇશુ ભગતની સાડા ત્રણ વરસની જાહેર જન સેનાની કારકિર્દી એમની મિનિસ્ટ્રી કહેવાઈ આ મિનિસ્ટ્રી શબ્દ મૂગ એમની પાંચેથી આવ્યો છે એનો અસની અર્થ છે દીનદુષિયા શેગિવા પાપિયા ને બારેમૂઆની વચ્ચે વસી એમના તનમનના ધા ધોવા એમને આશ્વાસન આપી સાજાનરવા કરવા અને સરપાવમા સુખીએ ચાલી જવું આપણે સૌ આજે

જાતીએ હાથ દબને આપણી જાતને પૂડીએ કે ગાંધીજીનું શીખવ્યું આપણે કેટલું વસ્ત્રા ?

મરવાને દિવસે એમણે આપણને મૂલ્ય-મૂલ્ય નોક એવક સઘ બની જાઓ એમાં જ તમારી ખેરિયત છે પણ આપણને એ મેનું પરવડે? આપણે તો લાગેજોએ એમની પાછળ ગયા હતા આપણે તો રાજપાટ કરવા હતા ગાંધીજીનું શિક્ષણ હતું સાદાર્થ ગરીબામનુ એ પ્રાર્થનામાં મવડાવતા 'અશાશ્વત સમ્રઢ ઠાણ કરી ?' ત્યારે આપણે તો ઘેરઘેર મોટર રેડિયો રેડીયોટર ને એરકેડીસનરના સ્વપ્ના સે-આ હતા આજે પચવર્ષી આયોજનો પેટે દેશ આખો પરદેશીઓને ઘેર ગીરે મૂર્ખ ગયો માવે વાળ તેટલા કરજ થયા ને જીવન ધોરણ તો પદર વરસમાં એટલું ઊંચુ ગયું કે થોડા જ મહિના પર પાલીમેન્ટમાં ઉતર પ્રદેશના એક સભ્યે પોકાર કરેલો કે એમની બાળના બિલાઓમાં મજૂરીનો દર રોજના ને આના છે'

આપણે ધૂનિયાની મોટામાં મોની લોકશાહી સ્થાપી તેની ને આપણા મેના નેહુજીની વાહવાહના દેશ પરદેશ બંને કોરસ ગવાયા પણ પદર વરસમાં નેહુની એકે વાન કે દરખાસ્ત રાફૂસ ઘે કે યુરોપ અમેરિકાની બજાના સત્તાઓએ સમ ખાવા મજૂર ન રાખી બ કે હરકમેથ દિંદના હિતશુન્યોની જ દાખ કે ખુદની તરફદારી કરી આજે મીન, પાકિસ્તાન, નેપાળ, નાગાનોક કરાચીથી આરાકાન સુધી એકેએક પાડેદારી આપણી જોડે રીસાધને મેકે છે ચીને તો સીધું આક્રમણ જ કરું

હિંદા ધરતીકપને ગાંધીજીએ આપા પાપના ફળ તરીકે ગણ્યો ત્યારે દાંડોગ જેવા અકબાલ હોંટવા કહે ગાંધી જેવો મહાપુરુષ કેવી ઉટપટાગ વાત કરે છે કુદરતી કાપને આપણા પાપપુન્ય જોડે રી

નિશ્ચય! માંધી કહે, 'છે જ છે. ધરતીકંપની આફત આપણાં પાપની જ સજા છે.'

આપણું પાપ યાદ કરીએ. ગાંધીજીએ ૨૨ દિવસ ત્રીણીની આજીવ કરી. 'એક માટીના છીએ ને એક રહીએ. માગો. કોરો એક લખી દઉં.' ત્રીણી કહે, 'આપણે બે જુદી માટી, જુદી પ્રજા. એ સિદ્ધાંત કબૂલ કરો. પછી બીજી વાત.' ગાંધીજી વાટાઘાટ તોડીને ઘેર આવ્યા.

અંગ્રેજને કહ્યું, 'લીમવાળાઓને એકલાને જ સત્તા સોપો. અમે વનરાસ વેઠ્યું. તમારી પાછળ અમારું ધરમેળે ફોડી લેયું.' જોખણે તો લડી પણ લેયું. પણ તમે જાઓ,'

આગ ને ફાગ

સુખર, સીમાડા, સિંહણી, આમ, નામ ને ફામ; એતાં એક ન બેલીએ, અવરાં જપ અણ્ણતામ. મોંઠક, મૂપક, ડીઠઠાં, એના કહે અપાર; (એ)વણ વેળાએ વળાવીએ, (બ)ખલા ભલી ધરખાર. શાવકાર દીએ દીસે, જામની એતાં કમ; (એ)ધાળે ધરમ ન ધારીએ, મણીઆંમાં જ બમ. 'પ'ચરીલ મુખમાં રમે, ચકરી રફે' પાથ; હેશિ હેમાળો ગળ્યો, (ક) ખૂદલ દેરે સાચ. આડુ'માં એલા ટુલા, (ખ) માન્યા મનવ્યા મીતા; (દવે)પીર ગળ્યાવા અબળમા, (ઇ) પાટોશી કે પલીત? બહિષ્કારી ઘો પડાડાર! રંગ તારા તારીસા! અંધા પે' જૂંધું બહું, આજ તેરા, કાલ્ય મેરા!

તનસુખ બંદ

પ્રથમ વાર

પ્રથમ વાર માયું છું મુખથી ઉઠીનું,
મને સ્મિત આરો તમારી છબીનું.
ઉવાનો વિંટોળો જીવાવી મથા છે,
મકુસિત બનાવી હૃદય પાંદડીનું.
ચહેરો લપાળને બેઠો છે જીવે,
જળ્યાયું કારણ હવે તાજગીનું.
જુદાઈ સભર અણુઓથી કરી છે,
'નયન' વધાન કરવું નથી એ પછીનું.

મનહર ગોદી

પણ ગાંધીની દાનાઈ કે મરદાનગી છરવવાનું અમારું જૂઠું નહોતું. એમ લીંગની લાંઠગોરી આગળ ધાસ્તી ખાધ ગયા. ને અરધી રાતે અંગ્રેજને ઘેર જઈ લાહોર અમૃતસર વચ્ચે લીટી દોરી આપીને રાજસત્તાનો સોદો કરી આવ્યા. અમે ગાંધીને સૂતા વેચ્યા. અમે સરહદ ગાંધીની પીઠમાં ખજર ભેડયું. ને બાર્ડ હતો - લાંઠ હતો પણ ભાઈ જ હતો - તેને લવનો વેરી કર્યો. ગાંધીજીને તો સવારે જીડીને ડાપું વાચ્યું ત્યારે જ ખપ્પર પડી.

આ આપણું પાપાનું પાપ. એનાં ફળ પંદર વરસથી ભોગવી રહ્યા છીએ ને પેઢીઓ મુઠી ભોગવવું તો ચ એમાથી નહિ ફૂટીએ.

તાજની ફૂંખ

કાલિન્દીની રચામલ કાળ - ડાળીએ શુ મોભરાની કળીએ!નું લુશુલ લમખું!
રી ફૂંખની ફૂંખ જ આપી લંછી છે!
ને પા, પછ મંચની એક માત્ર કળી જ ત્યાં પૂર્ણ મકુલક પુષ્પમાં છે ધુમ્મટ લેધડી, આનુબાનુની બેચાર બીજ કળી છે અપૂર્ણડી, ત્યાં ડાક તો આ કળીચુરળને જુઓ: રી શુભ એની રજના પરંગે હારી લવા મુરખલતી પ્રકાશતી!
-તો ને રી આ કોઠ ધણે બીજ ચારે રીનારકળી - જોખન ફાંકેફાંકે - આમ'બેલા ધુમ્મટ કાઢી ફાંદેરી આ આલસના લેવર છુપધનું પાપ, શું ધરો? હશનસુ

પરીક્ષા *

આ પડ્યો છે...દે પડ્યો...
એ સિંહને પળે સખત!
એવી જ તિયારી કરી આ ટું સતત
સુજ છપને શિર જૂંકવી રૂંડું છું
પ્રતિ ફાળુની પ્રતિ.
સદ્ભાવ્ય કે
કથારેક કથારે પુષ્પવૃદ્ધિ થઈ જતી!
દેમન્ટ દેસાઈ

* સંજ્ઞા 'રમુવંગ' રીલિય પરીક્ષા

મુકંદરની વાત છે

આઠે પ્રલય ઉદાસ, મુકંદરની વાત છે;
મારે અજબ વિલાસ, મુકંદરની વાત છે!
મહેકી જીવન સુવાસ, મુકંદરની વાત છે;
કાચલ છે આસપાસ; મુકંદરની વાત છે.
પૂતમ અને અમાસ, મુકંદરની વાત છે;
ભમે જીવનનો રાસ, મુકંદરની વાત છે.
થઈ ભડે એનો કામ, મુકંદરની વાત છે;
એ પછી કહે પ્રયામ, મુકંદરની વાત છે!
નીરવતા આમપાસ, મુકંદરની વાત છે;
મનજાય ત્યાસીરજાસ, મુકંદરની વાત છે.
કોઈનો પ્રેમ આજ મતીતિથી પર નથી;
માથો કહે ને કાસ, મુકંદરની વાત છે.
જીવન બહી તપી મધુ, ખાનાખરોશ છું;
એનો દિલે નિવાસ, મુકંદરની વાત છે.
મધ્યાએ આજ આંગણે મહકી રજીબનિલ,
રાત્રી કહે ઉગસ, મુકંદરની વાત છે.
ધર ભેડે થઈ ગયા દીદાર એમના અનિલ,
મંજિલ કહે પ્રવાસ, મુકંદરની વાત છે.
તિલાન 'અનિન'

શું ભત? શું કંભત? મુકંદરની વાત છે,
મોટામાં મોટી વાત મુકંદરની વાત છે.
જીવનમાં ધાત ધાત મુકંદરની વાત છે,
તો પછી છું છું હયાત મુકંદરની વાત છે.
વર્ષાની રચ સાંજ અને પાસમાં તમે
રંગોની ફી બિહાત' મુકંદરની વાત છે.
આવી ને હોત રાત એણે ભણી બેઠને
તારાએ તો ગણાત! મુકંદરની વાત છે.
એ તો તમારી રહેર કે મંજિલ મળી ગઈ,
રહારી તે શું વિગાત? મુકંદરની વાત છે.
રહેલિલ તમારી એજ અને હું 'એજ છું',
'દિલદાર' હું બકાત! મુકંદરની વાત છે.
મનદર 'દિલદાર'

છે આજ ખુશખુશાલ, મુકંદરની વાત છે;
વેરાય એવું બધાલ, મુકંદરની વાત છે.
છા ને પતો વિરોધ છતાં ઊમરી મથો;
શું કાળની ગાલ! મુકંદરની વાત છે.
જીવનસફરમાં આટલા અવરોધ હોય કે!
ચાલુ રહી છે ચાલ, મુકંદરની વાત છે.
રહેભત મળી છે આજ કે તોણા વગર મને;
હું થઈ ગયો નિતાલ, મુકંદરની વાત છે.
અંભમ પૂછો ના, બહા શું થયું 'શરર'!
મનસુર એવા હાલ, મુકંદરની વાત છે.

૨૧૨

જીવન મરણના સૂર, મુકંદરની વાત છે;
આવી સમાધા ડોર, મુકંદરની વાત છે.
કેવં પ્રલયનાં પૂર! મુકંદરની વાત છે;
કિંતુ રહ્યાં છે દૂર, મુકંદરની વાત છે.
કોના સહારે નિહાળી છું પાર મે મથો!
દિલમાં કયા ભર, મુકંદરની વાત છે.
છલકી રહી છે આંખમાં કોની આ છાતકો!
ભણે વસંતવર! મુકંદરની વાત છે.
માતો નથી હું; આતો મહલ માથ પ્રેરણા;
મેહલ અને મધુર, મુકંદરની વાત છે.
મેહલ

છલકે મહુનાં ભમ, મુકંદરની વાત છે,
લીપું મને હરામ, મુકંદરની વાત છે.
મુલને પુકારવાને એ બેચેન ત્યાં બધાં,
મૂલી ગયાં ત્યાં તામ, મુકંદરની વાત છે.
રેવા દિલસો રાણ એ, ત્યારે ન મુજ કને,
છે આંખુએનાં દામ, મુકંદરની વાત છે.
મુજ ધરને આમ મૂકતાં દુરમત દુષ્ટ ગયા,
મિત્રે પતાવ્યું કામ, મુકંદરની વાત છે.
નાલેશીઓથી શિર આ મૂક્યું માનતા સદુ
ત્યાં હું ક્યું મળામ, મુકંદરની વાત છે.

કાળી ઘડાના નામથી આજુબાજુ જે હશે,
એ પી રહ્યાં છે જામ, સુકદરની વાત છે.
બ્યાંદે વસાંત જોવા 'પરિભ્રમ'ને મન થયું,
વાંચે લીધેા વિરામ, સુકદરની વાત છે.

પરિભ્રમ

તાલી બપે નિવાસ, સુકદરની વાત છે,
તોયે ન આવે પાસ, સુકદરની વાત છે.
નયને પૂનમનો ભાસ, સુકદરની વાત છે,
દેશ મહીં આભાસ, સુકદરની વાત છે.
મારી ન કોઈ સાથે અભણી સફર મહીં,
'ને તું' હૃદય નિવાસ? સુકદરની વાત છે.
તું કાવવા મધુ' છું એ અંતરની આમને,
અભણી વધે છે ખાસ, સુકદરની વાત છે.
કોણે કાળુ' કે ફૂલ કેા' બાંધે હતાં નહીં?
જોને જુદે સુવાસ! સુકદરની વાત છે.
દૂરી, વિરલ, અધ્યાત્મોનાં એ જ છે સતત!
આતો નયો લિખાસ, સુકદરની વાત છે.

આત્મિક વિવેકી

માન્યુ'ત્વ' આપ તે વસો છે ફર ફર ચળ
છે આદલો શું પાસે! સુકદરની વાત છે.
ખાણ પુકારે માણ, મળે તે મળે ઇચ્છુ,
ઉઠસો કરે અપાસ! સુકદરની વાત છે.
ઘોળીને બાળ જાણુ'ત્વ' જેના તપાસમાં,
ચાતે પધારે ખાસ! સુકદરની વાત છે.
આંખોમાં એના આગમનની શું ઉપાવસે?
આવી મળે રતાસ, સુકદરની વાત છે.
ઢોમે છે ચાંદ ક્યાં એ ન જોઈ શકું' છતાં,
અમટે છે ચિહ્નાંશ, સુકદરની વાત છે.

લીલાદેવી વારવત

માળી કહે છે દેવ, સુકદરની વાત છે,
તે જ યમનને જેવ, સુકદરની વાત છે.
જીવનને અજિજ્ઞાન તરવણાન આપવા,
આંખ્યાં છે દર્શકેર, સુકદરની વાત છે.

મારા પતનનાં દર્શકને પ્રથમ વધામણ્યા,
મિત્રો કહે છે મહેર, સુકદરની વાત છે.
સંજવનીના મંચથી જીવાંકનારને,
પીવાં પડે છે જેર સુકદરની વાત છે.
અદ્રાનાં બીજને હૃદયમાં વાવવા છતાં,
ના થે શક્યો ઉછેર, સુકદરની વાત છે.
ફૂલોની મહેક બાગની બહાર છૂંટાવી-
લે છે ઉપાચો જેર, સુકદરની વાત છે.
કંટકને પાનખરની અસર થે શકી નહીં,
બમરી સુમનની જોય, સુકદરની વાત છે.
આમળ ભડું છું તજી કંઈમ જો લાગ જોઇને,
પાછાં પડે છે તેર, સુકદરની વાત છે.
જેને કશીને ત્યાગ થાસ યિનના લીધા,
આપી મર્યાં એ દેવ, સુકદરની વાત છે.
'કાવચ'ને શસ્ત્ર પિપ્પુ' મળ્યું છે ત્યારથી-
સ્વામી વચાં છે જેવ, સુકદરની વાત છે!

'કાવચ'

દિલમાં તુલો વિચાર, સુકદરની વાત છે,
ને ધર્મ ગયા મથાર, સુકદરની વાત છે.
ધર્મ આંખ લેળી ચાર, પડે ધાય તે ખરું,
આ પાર કે એ પાર, સુકદરની વાત છે.
દિલમાં વસો છે આપ, હું માણુ' છું તે છતાં,
ચાતે નથી દીદાર, સુકદરની વાત છે.
છે આ તે ઉદાર, ને મહેાપખતમાં કાં તમે
ચાતાં નથી ઉદાર? સુકદરની વાત છે.
માન્યા બમર મળી થયું બાંકળે સુઝુ' જીવન,
પામ્યા ન ફૂલની પ્યાર, સુકદરની વાત છે.
બાધી ઘણા ય વેશ બજાવવાના રહી ગયા,
ને ધર્મ બચું સવાર, સુકદરની વાત છે.
આશા અદૃશી કૂવલી આવી'યા રહી મારા
જીવન થયું' પસાર, સુકદરની વાત છે.
વાતો ઘણી કરી ને ખુલાસા ઘણા થયા,
પણવો ધસો ન ભાર, સુકદરની વાત છે.
લાગમ'કો દેવ

પુણ્યનું લાથું

દેવેન્દ્રકુમાર કાલિદાસ પ રિત

નિષ્કામ કર્મયોગનો શુભ દર્શક વિષ્ણુને સલાજી
વનાર યોગયોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણની વિહારશૃંગિ સોરહનું
ધોરાણ ગામ

ગામના પાદરમા સોએક જનાશુઓનો સઘ પડ્યો
છે સ્ત્રી ને પુરૂષ વૃદ્ધ ને બાળક ડોકમા તુલસીની
માળા ને કપાળે તિનકવાળા માનવીઓ જેવાઘેના
પોટાનાની ઓથે બેઠા બેઠા 'જય દારકાધિસ, જય
દારકાધિસ' બોલે છે

સામે આપામા ગામના છોકરાઓનું એક ટાણું
આ જનાશુઓના ટોંગા ભપ્પી નજર માડતું કુતૂહલ
તાપી ઊંચુ હતું

જનાશુઓમા આમ તો કયાય સુધી શાંતિ રહી
પણુ જ્યારે મધ્યાહ્ન દગવા આઘો ત્યારે નાનાઓના
છોકરાઓ જૂપજૂપના અનાજ કરવા લાગ્યા

ધોરાજના છોકરાઓના ટોંગામા એમ મોનીતો
છોકરા એનું નામ અણુદો બ્યારે ઘરાકને રસ હિય
રાણીએ મોકલેનો એને કાને આ જૂપ જૂપના
અવાજે ગયા

એને થયું આ યોડો છોકરાઓને ખાતાનું કેમ
નહિ આપના હોય? એ બધાયે પણ ખાતું નથી લાગત
એ જરા આગમ જઈ જનાશુઓ માહેના એક
પામે બેસી કયું

"તમારા પડાવના છોકરાઓ ખાવા સાતુ રુવે
છે, ખાવાનું આપો ને?"

હાથમા માળા લઈ જાય જપના પેલ જનાશુએ
જગ્યા આપ કરી આ પૂઠનાર સામે જોઈ કહ્યું

'તને કાંઈ ખવર નથી લાગતી?'
'જેની!'

'અમારી પામે ખાવાનું કેલું?'

'કા'

'આજ અનાજની તો ઝેટાઝેટ છે એથી તો

પરડાં બેંડ ખી થનાત ફાણુમર બના હોય છે પણ
ખરડુ બને આતમસાત્ કરનારા મોઈ વિરના જ હોય છે.
આવા વિરનાઓના જીવનમાથી જે ધૂપ સુગંધ પ્રસરે છે
તેથી જ તો દુનિયાના દુ કો પળવાકૂલ બની જાય છે.

એમ ગામથી બીજે ગામ પેટનો ખાડો પૂરવા ભટખીએ
છીએ

છોકરાઓના જૂપે રાવાના હવે વધુ અનાજ
હોવા લાગ્યા અણુદોને કમકમા આવ્યા,

'જીવતા માણસને ખાના અનાજ નહીં'

'ના ભા ના, આ કપાળે દીના તાણી હાથમા
માળા વીધી કે એ બહાને કોક આપમે પાનું છ એ
વાન વરી ગઈ'

'ત્યારે શું કરશે?'

'સામયુ છે કે આ ગામમા કોક શેડિયો અમારા
જવા જૂમ્યાને દાળિયા લે છે ઈ લેવા અમારામાથી
એક જણુ આ છે ન લાગે તે દાળિયા ખાઈ
પાગી પી પડવા રહેશે'

ન શેડિયો દાળિયા લે છે તો પડી રાટલા
આરે તો શ વાધે'

'કેલો છો ભા'

માની'

'હા તારી કાચી હંમર છે ન બહુ સમજવાની'

'એમ કેમ કે હો'

'તપ્પરે શું કહી શેડિયોને ઝગીઆ જેવા ખીજએ
માન્યુ કે "દાળિયાના સત્તાજૂતથી મે પુન્ય મરે છે"
તો પડી છ રાટલા શું કરવા હા'

ત્યા તો સામેથી મે જણુ ખબે દાળિયાના લેવા
જિવાડી આવતા અણુદોએ જોયા

પેલાઓએ આવી દાળિયાના લેતા જેવા નીચે
મુક્યા કે જનાશુઓ, આ ને પુરૂષ, વૃદ્ધ ને બાળકો
જોઈ ધરી સામે જિભા ગલા પેલાએ બધાની બોધમા
પનાતુ પવાતુ ભરી દાળિયા ઠન્યા

પડી સીએ દાળિયા ખાવા માડયા કંઈ સ્ત્રી-
ઓએ એ દાળિયામાથી અધો ખાઈ અવો રવામિ કે
નાના છોકરાઓ માટે રાખ્યા

અણુદાની આખમા આસુ આ-યા ને પાછા ફરી
ગયા પણ એના હૃદયે રાવા માડ્યો એને થયું 'હાય
રે આ જીવતા મનેખ મોમાસાના દીવાના જીવડા
જેવા જ જગત ગણે છે? પ્રભુ સજીત અગોલા માનવ
દેહની પવાતુ દાણિયા જેટલી જ ટીંબત।'

એના અતરમા ઊઘલપાયલ યદ્ય રહી એને થયું
'એક માણસ ખીખ માણસની જૂથ લરી દશા જોઈ
મેસી રહે ને એનામા બહુલ્વની ભાવના ન જાને તો
એ માનવ નથી'

એણે એજ ક્ષણે બાવા જૂથાઓના મોમા
અમતો કોણિયો નાખવા જીવન ખપાવવા સકલ્પ કર્યો
પરાયા કાળે ખપી જવાની પ્રેરણા પાવાને
સોરઠી ધરાને શુભ જલ્લે સોગે કવાએ પ્રગી બિંધ્યો
હૃદયમા વ્યથા સધી એ દુઃખને આવ્યો
દુઃખને મોડા જવાથી બાપને કોપ ચડ્યો ને
અણુદાને જોતા જ ત્રાડ નાખી

'કયા મૂલો તો!'
અણુદા બોલી ન શક્યો
એના બાપને વધુ શેષ નડ્યો
'જેવકૂં બોલતો કેમ નથી મોડો કેમ થયો
ધરાકમા જઈ આયો?'

અણુદાએ કોકું હવાની ના કહી.
બાપના માથામા ચરકા નીકળ્યા

'કા' સોનીતો ડોકરો છે કે બાવાનો? સાના
ભીખ માગી છે? ધરાકનુ કામ નથી કરતો ને
અત્યાર મુથી હતો કયા?'

'પાદર'

પાદર શુ?'

'જાગણીએ હતા તે એને'

'જોતો હો નાજાનદો બાવાનુ જાન છે?'

'ખવા' સજ્જ સાજગત જ અણુદા સામે જેતુ

પાદરનુ જૂથુ રદ દેખાયુ

તેના દેશમા વ્યથાતુ પૂર ધરી આવ્યુ

'જા ઘેર જા ખાઈ આવ.'

'નથી ખાતુ'

હાયતો હથોડી જોરજુથી અદર પકડી રાખી

અણુદા સામે તીન નજર નોંધી બાપ બોલ્યો

'કા!'

'જૂથ નથી'

અતરની વ્યથા શબ્દો દ્વારા અણુદા બાપને ન
સમજાવી શક્યો

'ઠીક તારી ચરજ પણ કામ તો કરીશ ને!'

શૂપચાપ અણુદા દુઃખનની ઉપર આવ્યો ને
હથોડી લઈ દીપના મેસી ગયો

પણ એ હથોડાના અવાજે અવાજે અણુદાની
બલે નવી મૂર્તિ ધડાતી જતી હતી

(૨)

પોષ મહિનાની સખત ઠંડી વાય છે હાયના
આગળા બહાર કાઢે તો ઠરી જાય એવી ઠંડીની
કાલિપતા છે

ધોરાજીની ધર્મશાળામા ટા.થી ચરચરતા બે
સાધુઓ મોઝેથી વારવાર રામ રામ રામ બોલતા
જાય છે

અણુદા એજ વખતે બાપની આઠાથી બે ગરમ
કામળા ખરીદી ઘેર જતો હતો એને કાને આ
કરજીભર્યા જોન પડ્યા

એ અદર ગયો

જેમુ તો દ્રુટિયુ વળી ખૂણામા બે સાધુઓ
ટાંકના મૂજતા પડ્યા છે

એક કાણુમા અણુદા બધુ પામી ગયો એના
અતરમા દવાનો ધોધ ઝેમલ્યો

જસય વાર કે વિચાર કર્યા વગર એકેક ગરમ
કામળો બેવને ઓઠાડી દોષો

ને ઓઠેલ કામળો સંકારતા 'તેરા ભલા હો
બગ્યા તેરા ભલા હો' કરતા દ્રુટિયા સરખા કર્યા

મેહિની ઠંડી દૂર ચઢીને દુશાળા થયા

અણુદાના અતરમા શાંતિ પ્રગી

એ ધરમણી તો વળ્યો પણ હૃદયમા પિતાના
હિમ સ્વભાવની સાદ આવી

ઘેર આવતા, કામળા વગરના અણુદાને જોતા જ
બાપ બોલ્યા

'કામળા કયા!'

જવાબમાં મૌન
માથુ નીચુ ઢાળી એ જોતો રહ્યો
'મોમાંથી કાઢ તો ખરો?'
'બાપુ'
'માથો બાપુ બાપુ કરે છે ને વાત તો કરતો
નથી કે કામળા કયા?'
'કામળા લીધા'તા'
'પત્ની'
'પછી' ફરી મૌન
પિતા-પુત્ર વચ્ચેની ઉમતા જોઈ મા ધરમાથી
આવી
એના સામે જોઈ અચ્ચુદાનો બાપ ગો ચો
'આ તારો કુળ ઉજાગ્યું કામળાનું કાઠક કરી
આવ્યો છે ને મોલતા નથી'
માએ અપુદાની નજીક આવી મ્હુ
બેટા' તારા બાપુ શું મ્હે છે કામળા કયા?'
મા'
મા સામે જોઈ અચ્ચુદાનું મો વધુ કશ્ચુદાં બન્યું
એગ
ધર્મદાળામાં બે ન ટાંકે ધરધરના'તા એને
એા ડાડી દીધા'
હક નવાવટ સોનીનો દોકરો જીતે '
બાપુ મે પરમાર્થનું કામ કયું છે
જ જ પરમાર્થવાળા સોનીનો ડોકરો ત
વાન મોનુ ધરમા નામે કે બહાર ફેરો છા'
'નાથ - '
'ભાગ નીકળ બાવો ઘઈ જ બાવો એટને
મારે પીડા ટળે '
મારે એ જ થયું છે '
અપુદાની મા પચકા અંકુ સમ- મમા કે એક
મહીના થયા અચ્ચુદનું પરિવર્તન નક્કી જ તેને બીજે
મારો લઈ જવાનું છે તે આ ધડી અવી પદોન્ની
લાગે છે
'બેટા એવ મોલમા તારા જાપુનો સ્વભાવ જ
એવો છે'
'ના માડી મારા મનમાં મે થાના દિ થયા એ

નક્કી કયું છે કે સોરઠના જૂખા દુખ્યાઓ મારે
મારે બાવા બનવું છે મને રજા છો '
'જવા દે એને મેરી દે સાગે આમે મ ધરનું
ફનાફાતિયા કરશે '
અચ્ચુદાએ એ જ પગે આઠા મળી ગઈ માની
નમીને માના ચરપુની રજા લઈ માથા પર ચડારી
પત્રી બાપના પગની રજા લઈ એ જ પ્રમાણે માથા
પર ચડારી ગો ચો
બાપુ! માડી' તમારા દોકરા તરીકે સારું કામ
કરવા હું જઈ છું પરમાર્થનું કામ કરવા ને પુન્યનું
બાપુ બાપા! ગામના પાદરમાં જૂખા માનવટોળાને
ચપત્રી દાળિયા ખાઈ પેપ લાગુ મે જોતું તમારથી
મારા હેમામ વડોપાત બાપો હતા એને શામવા
ધર છોકુ છું મને આશિર દેજે કે હું તેમા સફળ
નીવડુ કોઈ મોહ મને એ જૂખ્યાઓના મોમાં નટક
રોપો પડેચાડવાના કામમાંથી મલિત ન કરે '
મા પાનરથી આસુ લૂ ની રોવા લાગી પચ
અપુદાએ તો ધર છાડ્યું
જીવનમાંથી પાછું વળી જોતું તો બાપને અચ
રજથી ન બો દાડી ઉમતા ને માને આકંઠ મરની જોઈ
પા સામે જોઈ સોર ના લાખો હાડપિજરો
બાકુ રાટવા માટે અચ્ચુદાનો હાથ તાણતા હતા
અચ્ચુદે મકાલિનિ કમળ કયું
(૩)
ઘડાં છોડ્યા પત્રી એજે ધત્તો વખત મનોમ થનમા
ગાળ્યો આ મમ નડે નહવું તેમ ધર છો ની વખતે
પત્રીથી શું મરવું એરી કોઈ ચો ના ધડી નહની
સેરાથી એ વનમનગર અ ચો
ત્યા સુધી પચું નું કરવું ત મોઈ મોહસ ઉપાય
ન સુઝ્યો
જામનગરમાં એક સોનીને ત્યા રોજની પામ
કોરીના દગ્માવાથી કામ કરવા માડ્યું
જામનગરમાં તે વખતે જામ રખમત રાજ મે
પચ કોરીમાંથી અ થી કોરી પોતા માટે રાખી
બાકીની સા ત્યારે કોરી જૂખાને ચનાન આપ્યા
ખરચવા માડી.
[અનુસાર ૪૫ ૩૩

વાણ ઉપકારે !

ગિરિભક્ત કવિ દે. અપાર

‘વણ ઉપકારે ઉપકાર કરે ને’ તેને નરસિંહ મહેતાએ વૈષ્ણવજન કહેલ છે એવા એક સાચા “વૈષ્ણવજન”ની આ વાત છે

વેલા મહારાજનું નામ તો વેલજી મહારાજ હતું પણ બધા તેને દૂધા નામે વેલા મા’રાજ કહીને જ બોલાવતા અને ગામડાના ઊકરાઓ અને વહુઆરોએ ‘વેલા બાપા’ કહીને સંબોધતા

વેલા મહારાજનું જીવન પણ એવું જ હતું સવારે વહેના જીડી નિલકર્મીમાંથી પરવારી હાથમાં તાળડી લઈ ગામમાં ‘લોટ માગવા’ નીકળી પડતા

લોટ માગના જતાં પણ વેલા મહારાજને નાના ઊકરાઓ વીટળાઈ વળતા ને ‘બાપા ગીત ગાન’ ‘બાપા વાતી કહે’ વગેરે શબ્દોથી તેમને કંઈક ગાવા-કહેવાનું કહેતા, અને વેલા મહારાજ પણ ગમત કરી ‘નહિ જાઉં કે ગોકુળ જશેદા માવડી.’ “નાગર નદજીના કાલ રાસ રમતા મારી નયડી ચોરાણી” વગેરે ગીતો અને પદો ખીંકા લહેકાથી ગાઈ સભળાવે, તો કોઈ વાર નાની એવી વાત રામાયણમાંથી મહામારતમાંથી કે ભાગવત પુરાણમાંથી કહી સંભળાવે આ ઊકરાઓને રાજી રાખી વેલા મહારાજ પોતે રાજી રહેતા ગામની વડૂઆરોએ પણ ચોટી લાજ તાણી બાપાની વાત સાંભળી રહેતી કે તેમના ગીત મોઢે કરી લેતી આમ વેલા મહારાજ સફળી પ્રીત મેળવી લોટની તાળડી ‘સંગ્રાસગ’—પૂરે પૂરી ભરી લેતા

બપોરે ઘેર આવી બોજન કરી ધીક ‘આરે પડ્યે’ થઈ પાછા ગામને ચોરે ભવ ને ત્યાં બેઠેલા પડેતીઆઓને તથા ખીજા માણસોને ધર્મ કથા કહી સંભળાવે. સાન્ને દેવ દર્શને બર્હવાણુપાણી કરી સતા પહેલા ખાટલામાં બેઠા બેઠા હરિમંજન ગાય સહુ

જે એક દાયકા પહેલાના સૌરાષ્ટ્રના તામગમાં રહેલા એક “વૈષ્ણવજન” એવા જોળા બાદાજીની પરોપકારી જીવનગાથા

સાડું ઇંછે ને સહુ સાથે બાનદથી રહે

આના તેમના નિત્યના જીવનથી વેલા મહારાજ ગામ આખામાં પ્રસિદ્ધ અને પ્રિય થઈ પડ્યા હતા એટલું જ નહીં પણ અડધે પડખેના ખીજા ગામડાં આમા પણ તેમની સારી એવી પ્રીત—આદના થઈ પડી હતી

ગામમાં તે વખતે ડોઈ વેદ કે કાકતર પણ ન મળે જિયારા ગામડાના લોકોને માયુ કું મે, ત્યાર આવે કે પેટમાં દુખે ત્યારે વેના મહારાજ દેશી ઘરવેદુ આપે ડોઈ વખત કાકતર કાકા વાઝો હોય ને બડું જ જીડે ઉતરી જતા તેનું દુખ થતું હોય ત્યારે પ્રજીવ નામ લઈ તે કાકા મતરી આપતા અને આ બધાની ‘ફી’ પેટ તેમને તો એટલું જ કહેવાનું કે ‘ગાય તથા કૃતરાને બટકું રાકતો નાખી દેજો’ પોતે એક પેસો પણ ન દ્યે

અને તેમની એ શુભ કામનાથી અને લોકોની શ્રદ્ધાથી સુને આરામ પણ થઈ જતેલ આમ વેના મહારાજ પરોપકારી જીવન ગાળી રહ્યા હતા

એકાદ બે વખત તો ગામના લોકોમાં કંઈક અદેરાઅદર અંધડો થતા એક ખીજા કંઈક દેવ અને વેરઝેર કરવા લાગ્યા વેના મહારાજને આ અંગે ખબર પડતા તે તો પોતાની મેળે જ ત્યાં પડેાની ગયા ને દેવ કે વેરઝેર હોડી એકમેકમાં સપ કરી આપ્યો અને તે આટલે પોતે વચ્ચે તેમના જમીન પણ બન્યા

આ વાતની વેલા મહારાજના પાડોશી શેઠ આતમચંદને ખબર પડી તેમણે વેલા મહારાજને આમ લોકોના અંધડામાં વચ્ચે ન પડવા કે તેમના જમીન ન થવા સમજાવ્યું ને હત્યું કે ‘એ લોકો તો એમ જ અંધડા કરે કાકા તમારા કહેવાથી સંપીને

રહે એ વાતમા માલ નહી તમારા જાળીન તમારે પૂરા કરી આપવા પડશે ત્યારે તમે એ કેમ કરી આપશો ? ”

‘ પણ કુંઠા લોહા ઝડે એમા શો કાચદો ? એમને આપવું ન સમજાવીએ તો કાણ સમજાવશે ? ’ વેલા મહારાજ પૂછતા

“ પણ એમ ઈ કયા સમજે એવા હતા ? આ તો ફીક છે કે તમારુ કહ્યુ માન્યુ ને ઘડીક ઈ સપ કરી રહ્યા પણ કાચ સવારે વળી ઈ તો એમ અંધ ડવાના ત્યારે તમારી વાત કયાય છીડી જશે ને ઉલટા નાહકંતા હેરાન થયુ પડશે-તમારે જાળીન હારી આપવા પડશે ઈ વવારાનું ” શેઠ સમજાવતા

“ ભાઈ, તમે કહેા ઈ બને ખાઈ હુ તો એમ સમજુ કે કોઈનું પણ બાન કરશુ તો બગવાન સહનું બનુ કરશે-ને આપણુ તો બનુ તેમાય થવાનું ”

‘ પણ લેવા દેવા વિના આમ કાંઈ બદ્ કરવા દોડી જવાતુ હશે ? ’ શેઠ તો પોતાની બ્યવહારુ શુદ્ધિ દોડાવી રહેતા

‘ મારો વા’નો દયાળુ છે સહનું સાનુ ઈ કરશે ” ઉવટ વેતા મહારાજ પોતાનું ઘાનવાક્ય જેવુ વચન મળાવતા

અને થવા કળ છે તે જે અંધડો ધણા લાખા સમયથી ચાલતો તે અંધડો આમ વેના મહારાજ પતાવી દીધે એમણ જ નહી પણ પોતાની જાળીન ગીરીને લઈ તે લોહિમા કાચખી સપ પણ કરાવી દીધા, આથી તો લોહિમા વેવા મહારાજ પ્રેમે વધારે માન વધ્યુ

શેઠો સમય વીતી ગયો ને ગામના કાંઈ મરા સંખ્યા ભુરા ધાધવને તેમના વેચાઈ લખુભાઈ બસીયા સાથે કંઈક વડેવારીક બાળનમા અટસ આવી ગઈ ને એકખીજ એવા તો પછી વટે ચડી ગયા કે બિચારી ભુરા ધાધવની પુત્રી પુનગાઈને સોસણુ પડે એમ બની ગયુ ! કાઠી લોહા આમ તો વટ અને ટેકના પ્રતિમૂર્તિ મણિવ એમણે લખુભાઈ બસીયા તો તે બાળતનો ‘ આડો આક ’ જ મળાતો તેમણે

તો પોતાની પુત્રવધુ અને ભુરા ધાધવની પુત્રીને જ્યા સુધી એ અંધડો ન પડે ત્યા સુધી પોતાને ઘેર રાખવા ના પાડી દીધી ! જુવાનજેઠ દીકરીને ભુરા ધાધવે શોડો વખત તો સાચવી, પણ અંધડો લખાણે ને ભુરા ધાધવ મૂંઝાણે આખરે તેણે વેલા મહારાજ આગળ પાછડી તેમના પગ આગળ મૂકી કહ્યુ વેવા મો’રાજ ! તમે મારી લાજ પાો ”

વેના મહારાજે તો ભુરા ધાધવને વેલકુ તૈયાર કરી તેમા પુનગાઈને બેસાડી વેતડાને લખુભાઈના ધર તરફ હકારવા કહ્યુ વેલકુ તો આમ તૈયાર થયુ ને પુનગાઈ પણ તેમા બેસી સાસરાના ધર તરફ ચાલી નીચી પણ હવે આમ નીકળતા લખમણ બસીયા વેના મહારાજનુ વચન કહાવ્ય ન પાળે તો ?

સહુના મનમા શકા તો થવા લાગી પણુવેલા મહારાજ “ જે ભોગીયા નાથ ” કહેતા વેલડાની મોઢા આગળ ચાલી નીકળ્યા

વેતકુ તો આ યુ લખુભાઈના ધર આગળ વેલકુ જોડેને લખુભાઈ તો ઘડીક રાતોપીરો થઈ ગયો ને ઉતાવળમા ને ઉતાવળમા તેના દીકરાને કહી પણ દીધુ “ જો જો વેલકુ કેલીમા ન આવે ”

પણ ત્યા તો મોઢા આગળ “ જે ભોગીયા નાથ, જે વેજનાથ ” કહેતા કહેતા વેલા મહારાજ લખુ ભાઈ આગળ આવી પડેઆવા ને ‘ રામરામ છે નજુ ભાઈ ” કહી લખુભાઈ સાથે રામરામ કંપી લખુ ભાઈએ પણ ધીમેથી રામરામ કંપી

ત્યો, તમારે ત્યા પુનગાઈ આવ્યા છે તે તેમનુ સ્વાગત કરી દ્યો ’ વેલકુ મહારાજ ખાટના પર બેઠાને બોલ્યા

‘ પણ વેના મહારાજ ! તમે આમ શા હાથે આન્યા ? અમારો અંધડો ચાલે છે એની તમને ખબર નહી હોય ”

લખમણ બસીયા આમળ વધુ બોલે ત્યાં વચ્ચે જ તેને અટકાવી મહારાજ બોલ્યા “ એની મને ખબર છે હવે ઈ અંધડો ઉડેન કરી દ્યો ને પુન ગાઈને પાછા બોલાવી દ્યો ”

“પણ એમ કેમ કરીને થાય ?” લખમણ વિમાસણમાં બોલ્યો.

“ઈ જાણું” એ ઘીના દામમાં ઘી પડી રહેશે. હમણું તો પુનઝાઈને ઘરમાં બાઈ લો. આંગણે વડુ આવે એટલે લક્ષ્મી જ આવે એમ ગણી લેવું.”

“પણ વેલા મહારાજ! હવે તમે કબજા કરવું રેવા દો ને હવે છું” તેમ સમજે ને અમારો અંધડો વેવાઈ વેલાનો છે તેમાં તમારું કામ નહીં” માટે તમ- તમારે છાનામાના ઘેર વધા જવ.” લખમણ બસીયો જરાક ઉનાવળે બોલ્યો.

“લખમણબાઈ! તમે કહો છો ઇ હીક છે પણ પુનઝાઈ ઇ અત્યારે મારી દીકરી છે, નહિ કે જુરા બાઈલની! મારી દીકરીની આજરૂં ઇ મારી આજરૂં ગણાય, માટે સમજી વિચારી હું હવે તેમ કરે.” વેલા મહારાજ પણ તેવા જ તટસ્થ બાવે બોલ્યા.

ધણી સમજાવટ કરી પણ લખમણ બસીયો તો એકનો બે થાય તેમ લાગ્યું નહિ. પુનઝાઈએ પણ વેલા મહારાજને હવે પાછા વળવા સમજાવ્યું” પણ વેલા મહારાજ તો ત્યાં જાણે ત્રાણ કરવાનું જ હોય તેમ શાંતિથી ખાટલા પર બેસી કહ્યું: “તો લખમણ બસીયા! આ ઉવટનું સાંભળી લ્યો કે ભાં સુધી પુનઝાઈને તમે ઘરમાં નહિ તેડી લ્યો ત્યાં સુધી મારે અનન્ય હરામ છે.”

આ સાંભળી લખમણ બસીયો ધડીક પાછો પડી ગયો ને બોલ્યો: “તો તો પડી અમારો અંધડો જ મડી ગયોને એમ જ ગણવું ને ?”

“તમતમારે પુનઝાઈને ઘરમાં તેડી લો. પછી હું તમને બ્યામ અપાવીશ. જુરા બાઈએ તો અને કહ્યું છે કે ને હું કહીશ તે તે ચોક્કસ તેમ કરશે જ.”

સર વિન્ટન ચર્ચિસને કાંઈક પૂછ્યું: રાજનીતિનું પ્રુવર્ધાં એવો કયો મુખ્ય ગુણ-આવશ્યક છે કે નેના અમારે તે રાજપ્રુવ. જ ન થઈ શકે? ચર્ચિસે તરત જ જવાબ દીધો: સૌથી મુખ્ય આવશ્યક ગુણ તેનામાં એ હોય છે જેમાં કે તેને ભવિષ્યવાણી લાખવા અવકાશ હોય-કાલે શું થશે, આ અને આવતા અંધારાંડિયે શું થવાનું છે અને આગલા મહિને ને આગલી સાલ પણ શું થશે એ બધું કહી શકવાની શક્તિ જેમાં-અને, પછી એ બધું શાથી ન થઈ શકે” એ પછીથી લોકોને સમજાવવાની પણ શક્તિ અને આવકાત જેમાં.

“તો પછી તમે જો કાલ આપતા દો તો હું માની જાઉં.”

“જવ, મારો કાલ છે.”

“તો લો તમે કહેા છો તેમ પુનઝાઈ બસે ઘરમાં આવે.” લખમણે આખરે કહ્યું. પછી તો પુનઝાઈ પોતાનાં સાસરાને ઘેર રહી ને ત્યાં ને ત્યાં જ જુરા બાઈલને જોલાવી વેલા મહારાજને બનનેનો અંધડો શાંતિથી પતાવી દીધો.

ઝોતમચંદ શેડે ન્યારે આ વાત જાણી ત્યારે પાછા વેલા મહારાજને કહેવા લાગ્યા: “અને ધારો કે લખમણ બસીયો ન માન્યો હોત તો તમે તો ત્યાં અનન ને જળા વિના તરકડીને જ મરી જાત ને.”

“ભલેને એમ મરવું પડે, એમાં શો વધારો?”

“પણ નાહકનાં કોઈ લેવા કે દેવા વિના આમ પારકી પંચાતે કમાતે મરવું?”

“શેડા! તમે જરાક જૂલો છો. આમાં-અને અગ્રવી વાતમાં-તમારો વેપારનો કટિ. હાથમાં ન રખાય. અને એનાથી આવી વાત ન જોખાય. અમે તો એટલું માનીએ કે ભલેને આપણે પોતે થોડું ભોગરીએ કે સહન કરીએ પણ બીજાનું તો ભણું થાય છે ને? ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે ને કે લોગોનું ભણું કર તો આપણું ભણું થવાનું અને કદાચ આપણું ભણું ન થાય પણ બીજાનું તો ભણું થાય એ જ જીવનનું એક મોટું કામ છે. ઉપકાર પર ઉપકાર કરીએ તેમાં શી નવાઈ? પણ વધુ ઉપકાર ન્યારે આપણે કેષક ઉપાય મોજી બીજાને ઉપકારી થઈએ ત્યારે જ સાચું જીવન જીવવું ગણાય.”

અને શેડ તો આ વાત સાંભળી વેલા મહારાજ સાચું ટગર ટગર જેવું જ રચા!

જ્ઞાનયોગ

આત્મા

જે વડે આ સઘળું વ્યાપ્ત છે તેને તું અવિનાશી જાણુ. એ અવ્યય (અવિનાશી)નો વિનાશ કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. *

જે આ આત્માને હણનાર જાણે છે અથવા જે આને હણાયેલો માને છે, તેઓ બંને નથી સમજતા; કેમકે આ આત્મા નથી હણતો કે નથી હણાતો. *

આ આત્મા કદી જન્મતો કે મરતો નથી; અથવા પૂર્વે નહિ કોઈને ફરી નહિ ફરી એમ પણ નથી. આ અજન્મા, નિત્ય, શાશ્વત અને પુરાતન છે; તેથી તે શરીર હણવા છતાં હણાતો નથી. *

હે પાશં! જે આને અવિનાશી, નિત્ય, અજન્મા અને અવિકારી જાણે છે તે પ્રુપ્ત કેને કેવી રીતે હણે છે તથા કેને હણાયે છે? *

જેમ મનુષ્ય જૂના વસ્ત્રો તણને નવા વસ્ત્રો ધારણ કરે છે તેમ આ દેહધારી આત્મા જૂના શરીરોને તણ બીજાં નવા શરીરોને પામે છે. *

આ આત્માને શત્રો છેદના નથી, આને અગ્નિ બાળતો નથી, આને પાણી પલાળતું નથી (કે) ધવન સૂકવતો નથી. એ નિત્ય, સર્વત્ર વ્યાપ્ત, સ્થિર, અચળ તથા અનાદિ છે. *

વળી આ આત્મા અવ્યક્ત, અચિન્ત્ય અને અવિકારી કહેવાય છે. માટે આને એ પ્રમાણે જાણીને તું ગ્રાહક કરવાને યોગ્ય નથી. *

હે બારત! સર્વના શરીરમાં રહેલો આ દેહધારી (આત્મા) સદા ન હણાય એવો છે; તેથી તું સર્વ પ્રાણીઓના શોક કરવાને યોગ્ય નથી. *

ઉપદ્રષ્ટા (સાક્ષી), અનુમોદન કરનાર, ભક્તા, ભોક્તા અને મહેશ્વર એવા આ શરીરમાં રહેલો પુરુષ (અર્થાત આત્મા તે જ પ્રકૃતિથી) પર (ઉપાધિરહિત શુદ્ધ સ્વરૂપે) પરમાત્મા એમ પણ કહેવાયો છે. *

કેટલાક ધ્યાન વડે, બીજા જ્ઞાનયોગ વડે અને બીજા કેટલાક કર્મયોગ વડે જુદાંબાં આત્માને અતંકરણુ દ્વારા જુએ છે. *

જે સર્વત્ર, સમાનપણે રહેલા પરમેશ્વરને સમાનપણે જુએ છે તે આત્મા વડે આત્માને હણતો નથી; તેથી શ્રેષ્ઠ ગતિ (મોક્ષ)ને પામે છે. *

જે મનુષ્ય ક્રમેનિ સર્વ પ્રકારે પ્રકૃતિ વડે જ કરાતાં જુએ છે અને આત્માને અકર્તા જુએ છે તે જ જુએ છે. *

હે કૌતેય! આ અવિનાશી પરમાત્મા અનાદિ અને નિર્ગુણપણથી શરીરમાં રવા છતાં કંઈ પણ કરતા નથી અને કશાથી લેપાતા પણ નથી. *

જેમ સર્વમાં રહેતું આકાશ સુલભપણાને લીધે કશાથી લેપાતું નથી તેમ, દેહમાં સર્વત્ર રહેલો આત્મા લેપાતો નથી. *

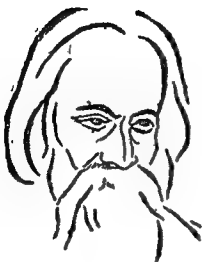
જેમ એક સર્વ આ સર્વ લોકને પ્રકાશમાન કરે છે તેમ છેત્રી (આત્મા) સમગ્ર છેત્ર (શરીર)ને પ્રકાશમાન કરે છે. *

બે પક્ષીઓ સાથે રહેનારા ને સખા છે તેઓ એક જુદા પ્રતિ આનિ ગન કરતા હતા. તે બેમાંના એક રવાડુ ફાલ ખાય છે ને બીજો નહિ ખાતો હતો જુએ છે. *

જે પત્ની ફળ ખાતો નથી તે ગ્રાસ છે તે પોતાને તથા બીજાને જાણે છે. પરંતુ જે પત્ની ફળ ખાય છે તેનું એ પ્રમાણે નથી. જે અજ્ઞાનથી જ્ઞાપ્યેના છે તે સદા બદ્ધ છે. જે ગ્રાપૂર્ણ છે તે સદા મુક્ત છે. *

શુભ્રેને કારણે જાગૃતિ, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ જુદાં ત્રણ છે. આત્મા તેમાંથી મિત્ત છે; કારણ કે આત્મા તેમાં સાક્ષી તરીકે સંશયમતીતપણે સિદ્ધ થયેલો છે. *

અંતમાં સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા એવા મારી સાથે આત્માના અભેદનું ધ્યાન ધર. *

નેવેદ્ય

રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર
અનુ. નગીનદાસ પારેખ

૧૧

હે રાજેન્દ્ર, તમારી આગળ નમવા માટે જે જીવ્યાઈએ ચઢવું પડે છે, તે અત્યંત દુર્ગંભ, જીવ્યાનીચા, કઠણ, કુંગરાળ માગેં મને હાથ લંબાવીને ઘોલાવી લો; જે મહાન પથે તમારા વરપુત્રો ઠગલે ને ધગલે મરણથી પણ અધિક દુઃખ પામતા પામતા ગયા છે, તે પથે મને રાજ રાજ આગળ લો.

હે અંતર્યામી, અંતરમાં જે અનિર્વાણ 'હું' રહેલો છે, તેનો પરિચય હું દુઃખ દ્વારા કરીશ અને કરાવીશ. તે કૌઈ પણ કાયથી મ્હાન ન શામ, કૌઈ પણ લોકથી અંચલ ન બને, જ્ઞાનને માગેં ઊભજવલ રહે, જીવનના કર્મમાં પ્રકાશ આપે, અને મૃત્યુનો વિશ્રામ તેને મહિમા આપેં જોમ કરો.

૫૨

દુર્ગંભ માગની ધારે સુસાક્ષરખાતામાં જેલો ભાવના આવેશથી ચક્રચૂર બનીને, રસપાનથી જ્ઞાન જુમાવીને પડયા હતા, જેમણે સતત પોતાને ઉદ્યત અને જાગ્રત રાખ્યા નહોતા, એ જ્ઞાનભૂલ્યા મૂલોને ખબર ન પડી કે વિશ્વ-યાત્રીઓ ક્યારે વિજયશંખ વગાડતા વગાડતા દૂરના પર્વત ઉપર ચાલ્યા ગયા. એ લોકોએ તો આખો વખત તમને રમકડું બનાવીને રમ્યા

કયું છે. એ લોકોએ નિરર્થક આચારવડે કર્મને પાંગળું બનાવી દીધું છે, રાતને શામના કારાગારમાં પૂરીને મારી નાખ્યું છે, વિશાળ જગતને પોતાના જોરડાની અંદર બાંધી બારણું બંધ કરી હઈને સંકુચિત બનાવી દીધું છે—એ લોકો આજ રહે છે. રાત્રિ આવી પહોંચી છે; ક્યાં છે માત્રી, ક્યાં છે માગ, હાથ, ક્યાં છે દિશા !

તમે સર્વાશ્રય છો, એ શું કેવળ પોકળ શબ્દો છે? હે રાજન, ભગ
એ તો કેવળ તમારા પ્રત્યે વિશ્વાસનો અભાવ છે.

લોકભય? હે લોકપાત્ર, લોકભય શાને? કયા લોકો સાથે મારે ચિર-
કાળનો પરિચય છે?

રાજભય શા માટે, હે રાજેન્દ્ર? તમે જેના અંતરમાં વિરાજો છો તેને
કારાગારમાં પણ ત્રિભુવનવ્યાપી તમારો જોળો મળી રહે છે, ખંદી-
શાળામાં પણ તે સ્વાધીન છે.

હે અમૃત, મૃત્યુભય શા માટે? જે દિવસના પ્રાણ લીધી જતાં શું તે જ
ક્ષણે દાન ખરી જશે—હે, પ્રભુ, તારા બંડારમાં એટલું બધું પ્રાણ-
દેન્ય છે? એવા અવિશ્વાસથી હું પ્રાણને વળગી રહું?

લોક કયાં છે? રાજ કયાં છે? ભય કયાં છે? કેનો? તમે નિત્ય છો,
અને હું નિત્ય તમારો છું.

૫૪

મારું સજ્જન કરીને તમારે પોતાને હાથે જે મહાસંમાન લીધું છે, તેટલું
છવ છતે અપમાન સહન ન કરું એમ કરજો. જે પ્રકાશ તમે રાત-
દિવસ પ્રગટાવ્યો છે, તેની ભીંવ શિખાને સૌથી ભગ્વી રાખું, અના-
દરથી બચાવવા હું તેને માથા પ્રાણ વડે ઢાંકી રાખું એમ કરજો. હે
મહેશ્વર, મારું મનુષ્યત્વ એ તમારી જ પ્રતિમા છે; મારા આત્માના
મહાત્મમાં તમારો જ મહિમા છે.

એના ઉપર જે પગ મૂકે છે, એટું જે અવસાપૂર્વક અપમાન કરે છે,
તે કલ્પેને આખી દુનિયાનો મહારાજ હોય, હું તેને કેવડોહી ગણીને
મારી સર્વ શક્તિવડે દંડ દઉં એમ કરજો. બીજું બધું ભડે જવું;
પોતાના ગૌરવ વડે હું તમારું ગૌરવ સાચવીશ.

૫૫

તમે મને જે જે અધિકાર અર્પ્યા છે, તેની એક લણી પણ ખાંડી મવા
દીધા વિના, સંકટમાં અને મરણમાં પણ તેને અકુટિત રાખીને સંપૂર્ણ-
રૂપે તમારે ચરણે સોંપી દઈશ. ત્યારે છવન સાર્થક થશે.

જ્ઞાન સદા સુક્ત બંધનહીન રહો. બક્ષિત ભયને લીધે આ પૃથ્વીમાં
કેઈને પણ ચરણે નમેા નહિ. બધા શુભ પ્રસારો કેઈ પણ શક્તિ
તરફની કેઈ પણ બાધાને ન મળ્યકારો. આત્મા સર્વ બંધોને તોડીને,
સઘળા ઉદ્યમને લઈને રાતદિવસ, અવારિત પ્રવાહે તમારા તરફ ધસો.
“તમે જે અધિકારભાર મને સોંપ્યો છે તેને જો લૂંટાવા દઉં તો એમાં
તમારું અપમાન છે”—એણું મારા પ્રાણમાં સદા લખેલું રહેા.

ખિંદુઓ

યોગેશ્વર

પુષ્પોને ધખીને

પર્વતની કંદરામાં પ્રવાસ કરતાં કરતાં એ એક પુષ્પોતું ઉપવન જોયું. પર્વતપર નાનાંમોટાં રંગબેરંગી પુષ્પો અનેકની સંખ્યામાં શોભી રહ્યાં હતાં. મને જોઈને તે હાલી જઈયાં, અને એ રીતે એમણે મારું સ્વાગત કર્યું.

એ પુષ્પોને પર્વતના એ એકાંત પ્રદેશમાં કેણે ઉગાડ્યાં? કયા કુશળ માળીની માવજતમાં એ મોટા થયાં, ને કેના સલિલસિંચનથી સુધાસભર કે સુવાસિત બન્યાં? રાજપ્રાસાદના ઉપવનમાં કે કોઈ રમણીય, સુખવસ્થિત ને સુરક્ષિત ઉપવનમાં ખીલી ઉઠવાને બદલે સુમધુરતાથી મટેલાં એ પ્રસન્ન પુષ્પો, પર્વતના એ એકાંત પ્રદેશમાંથી કયાંથી મોકલે થયાં?

એ પરિમલપાવન પુષ્પોને પેળીને મને ખાતરી થઈ કે માનવની માવજતથી એ વિશેષ મુશ્કેલી તમારી માવજત જેને મળી ભય છે, તેના વિકાસ અબાધિતરીતે વ્યવસ્થા કરે છે. તેને કોઈ ભય નથી, ચિંતા નથી, ને કોઈ પ્રકારની કમી નથી રહેતી. એ પરિમલપાવન પુષ્પોને પેળીને મને એવી શ્રદ્ધા થઈ.

માનવને

અમૃતના અપરંપાર અરણ્યમાં અમૃતવિના ખીજું શું હોય, માનવ? છતાં તું વિષની વરાળોની વેદના કહી બતાવે છે, ને વિષતું વમન કરે છે, એ આશ્ચર્યકારક છે!

સુધાના સનાતન સીમાહીન સાગરમાં સુધા સિવાય ખીજું શું હોય, માનવ? છતાં તું વિષની વરાળોની વેદના કહી બતાવે છે, ને વિષતું વમન કરે છે, એ આશ્ચર્યકારક છે!

આ તો પરિમલથી પરિપ્લાવિત પ્રકૃતિ પુષ્પોતું પરમ ઉપવન છે. એમાં પરિમલની પ્રતીક્ષા કરવાની ને પરિમલને માટે પીડિત થવાનું ના હોય, માનવ! છતાં એમાં શ્વાસ

લઈને તું પરિમલને માટે પ્રાયે છે. ને પોકાર પાડે છે, એ આશ્ચર્યકારક છે!

વસંતના વિલાસમાં પાનખરનો પ્રવેશ નથી, ને ખીજું ઋતુનું પણ નામનિશાન નથી. એના સાત્રાજ્યમાં તો સઘળે જ સુખ, સર્વત્ર શાંતિ અને આરેકર આનંદ જ આનંદ છે, માનવ! છતાં એનો પ્રજાજન બનીને, તું શાંતિ, સુખ ને આનંદને માટે તલસે છે, એ આશ્ચર્યકારક છે!

તારી દૃષ્ટિ ને વૃત્તિને ફેરવ, તો આજે જે આતંકરૂપ લાગે છે તે જ કાલે આશીર્વાદરૂપ થઈ પડશે; ખ્યાસ માનવ! આજે જે મૃત્યુમય તે જ કાલે નવજીવન થઈ પડશે.

જે દરથો

અંધકારનાં આવરણને આજુબાજુ બધેથી ભેદીને, સૂર્યના પાવન પ્રકાશનું પ્રાકટ્ય થયું. પંખી પ્રસન્નતામાં પોકારી ઉઠ્યાં. વૃક્ષો ડોડી ઉઠ્યાં. ને પત્રો તથા પુષ્પોપર બેઠેલાં તુષારબિંદુ એના આહ્વાદથી આત્મહાવિત થઈને ખરી પડ્યાં. એનું અવલોકન કરીને કોઈક કવિનું હૃદયખીન બોલી ઉઠ્યું: અંધકારથી ઠરવાતું શું કારણ છે? અંધકારવિના અજવાળું છે જ કયાં? પ્રકાશના પાવન પ્રકટીકરણમાટે અંધકાર અનિવાર્ય છે.

તાપે તપેલી ધરતી આકુળવ્યાકુળ થઈને, અંતરના અંતરતમમાંથી પોકારી ઉઠી: ત્યારે વાદળ એની બહારે આવ્યાં, ને વરસાદની અમી-ધારાનો આરંભ થયો. આકુળતાને વિસારીને ધરતીનો પ્રાણ થોડીવારમાં પાછો પ્રસન્નપ્રસન્ન થઈ ગયો. એની ઓંખી કરીને કોઈક કલાકારના કોમળ કાળજામાંથી શબ્દાવલિ કૂટી: તાપથી વિર્જીલ થવાનું શું કારણ છે? તાપવિના છાયા છે જ કયાં? જે સહ છે તે જ શાંતિ મેળવે છે, ને વિપત્તિ ને વેદનાની વિષવરાળ વેઠે છે, તે સુધામો સ્નાન કરે છે. તાપને વેદના છાયા ને શાંતિ માટે અત્યંત અનિવાર્ય છે.

નિરાશ થયેલા ને જીવનના અંજાવાત તથા ઝેરથી તપેલા તથા આકુળવ્યાકુળ થયેલા માનવે એ જે દરથો જોયાં, ત્યારથી એ આશાથી સંપન્ન થયો; એનો ચોક્ક શાંત થયો; ને જીવનપ્રત્યેનો એનો પ્રેમ તથા વિશ્વાસ વધી ગયો.

ગાંધીજીનાં દષ્ટાંતો

સંપાદક : રમેશ ડા. દેસાઈ

‘વિશ્વામિત્ર અને માંસનો કડકો’

વિશ્વામિત્ર ઋષિની વાત છે.

તેમણે દુષ્કાળના સમયમાં બૂખના માથાં માંસ ચોયું. પણ માંસ-ચોરતાં તો ચોયું, પણ તે ખાતાં પહેલાં તો અનેક વિધિ કરવાની હતી.

સ્નાન સંધ્યા વિના સોજન થાય નહીં. એટલે સ્નાન સંધ્યા કરવા માંડ્યાં. પણ એ સ્નાન સંધ્યાને નિત્યનિયમ કરતાં કરતાં બાન થયું કે માડું કેવું પતન થયું છે! એક પેટની ખાતર મેં ચોરી કરી. ચોરી કરી તે પણ માંસની. કંઈમૂળકળ ખાઈને તૃપ્ત રહેનાર અને વાનપ્રસ્થ હું તેણે પેટની ખાતર માંસની ઉપર એટી નજર નાંખી! આ વિચાર કરતાં એને ધર્મભાન થયું.

માંસનો કડકો. લઈને જે ખાટકીને ત્યાંથી તે ચોયું હતું તેની પાસે ગયા અને તેની માફી માગી.

ખાટકી તો ઋષિની માફીથી શરમાઈ બયેા અને કહેવા લાગ્યો: ‘ઋષિરાજ, આ દુકાન તો તમારી છે, તમારે તમારી બૂખ જેટલી તૃપ્ત કરવી હોય તેટલી કરો.’

ઋષિની ઉપર આની ભારે અસર થઈ.

એણે તો પેલા ખાટકીને કહ્યું: ‘તું મારો આજથી શુરુ થયો.’

આ વાત પરથી ધર્મજીવન એ શી વસ્તુ છે એનો ખ્યાલ આવે છે. ૧૯૩૭

દુઃખ વિના સુખ નહીં

રામે ચૌદ વરસ મનઘસ સોગમ્યો ત્યારે સીતાજીને ઓઠમ્યાં.

નળે એટલાં દુઃખ સહન કર્યાં ત્યારે એ

અમર થઈ ગયો.

હરિશ્ચંદ્ર, રાણી તારામતી અને શહિતે એટલેટલાં દુઃખ સહન કર્યાં ત્યારે તેમના સત્યનો સૂચક બન્યો અને તેનો પ્રકાશ દુનિયામાં પ્રસરી.

આમ દુઃખ ખમ્યા વગર તો સુખ નથી. ૩૧-૧૦-૨૦

પેયગમ્બરની ઉદારતા

એક ગેરમુસ્લિમની વાત છે.

એ માણસ એક વાર પેયગમ્બર સાહેબને એકલા અને હથિયાર વિનાના એક, બાંને છાંયડે સુતેલા એઈ ત્યાં જઈ પેયગમ્બર સાહેબને કહેવા લાગ્યો: ‘મોક્ષ, મહમદ, તને હવે કોણ બચાવી શકે એમ છે?’

તુરત જ એમના મુખમાંથી નિર્ભય વચન નીકળ્યું: ‘અરહા.’

પેટો થરથર મૂજવા લાગ્યો. તેના હાથ-માંથી તલવાર પડી ગઈ. પેયગમ્બર સાહેબે તે હથેલીથી, અને તે હાથીને પેલાને પૂછ્યું: ‘ત્યારે તું કહે, હવે તને કોણ બચાવી શકે એમ છે?’

નાસ્તિકે મજતાં મૂજતાં જમાબ દીધા: ‘તારા સિવાય કોઈ નહીં.’

પેયગમ્બર સાહેબે તેનો માણ ન લેતાં, તેને ઉદારતાથી માફી આપી.

સ્રી એટલે શું?

ત્યાર વર્ષના બાળકે પૂછ્યું: ‘સ્રીએ એટલે શું કાકા?’

બાપા (માયું બજવાળી) બોલ્યા: ‘બહેનો, બા સ્રી કહેવાય.’

બાળક કહે: 'હું; સ્ત્રીઓ એટલે રાંધે, વાસણ બજવાળે, કપડાં ધોએ તે, ખરું ના?'

આ કાલ્પનિક સંવાદ નથી. ઘણા યથેલા સંવાદોમાંથી ચૂંટી કાઢેલો છે.

આ પરથી મને એમ થયું કે બાળકના જેવા નિર્દોષ આપણે બનીએ ને તેની જેમ આપણા નિર્દોષ અવદોષનમાંથી આપણા અર્થ ઘટાટીએ તો ઘણી પંચાતમાંથી, ઘણા વિખવાદમાંથી ને ઘણા કાળજેપમાંથી ઊભરી જઈએ અને આપણી ખુદિ ઉત્તરોત્તર તેજસ્વી થાય.

દાદાબાઈની સાદાર્થ

૧૯૦૮માં એક પ્રસંગ બન્યો.

હિંદના દાદાબાઈ વિરુદ્ધ કોઈએ ટીકા કરી. મને તે એટલી અસહ્ય લાગી છતાં એ ખોટી છે એમ હું સિદ્ધ નહોતો. કરી શકતો, અને કંઈકે કંઈકે મનમાં શંકા ઊઠતી હતી. દાદાબાઈ જેવા મહાન દેશભક્તને વિષે શંકાને સ્થાન આપવું એ મને પાપ લાગ્યું. તેથી ટીકાકારની રજા લઇને હું વખત મેળવી દાદાબાઈ પાસે ગયો.

એમની ખાનગી ઓફિસે જવાનો આ મારે પહેલો પ્રસંગ હતો. એક નાની સરખી ઓરડી જેમાં માત્ર બે જ ખુરસીઓ હતી, એ તેમની ઓફિસ હતી.

હું અંદર પેઠા.

એક ખાલી ખુરસી હેવાળું તેમણે મને દરમાબંધું, પછી હું તો તેમના પગની પાસે બેસી ગયો. મારા ચહેરા ઉપર એમણે કંઈક દુઃખ ભેંચ્યું, મને પૂછ્યું, અને જે હોય તે કહી દેવા કહ્યું.

મેં અચકાતાં અચકાતાં ટીકાકારની ટીકા સંભળાવી અને કહ્યું: 'આ વાત સાંભળ્યા પછી મને કંઈકે કંઈકે ઊઠેલી છે, એ સંઘરી રાખવી પાપ સમજું છું. કારણ કે હું આપનો પૂજારી છું.'

તેમણે હચીને પૂછ્યું: 'તને હું શું જવાબ આપું? તું એ વાત માને છે?'

જે રીતે, જે સ્વરથી અને જે દુઃખથી તે બોલ્યા તે મારે માટે બસ હતું. મેં કહ્યું: 'હવે મારે વધુ નથી સાંભળવું. મને શંકા રહી જ નથી.'

છતાં તેમણે તો મને એ વિષય ઉપર કેટલીક ધીજી વાત પણ કરી જે અહીં આપવાની જરૂર નથી. આ કિસ્સા પછી હું બહુતો યયો કે દાદાબાઈ ફરીરની જેમ સાદાઈથી રહેનાર હિંદી છે.

ઉપવાસ અને આહારની લાલસા:

રમજાન મહિનાના ચૈત્ર ઉપરાંત પેગંબર સાહેબ વધારે ઉપવાસ કરતા તેવું અનુકરણ તેમના શિષ્યો કરતા. તેમને પેગંબર સાહેબે જે ચેતવણી આપી હતી તેમાં ઘણું વજૂદ હતું.

પેગંબર સાહેબ તેમને કહેતા: 'હું તો ઉપવાસ કરું છું ત્યારે માલિક પૂરતો ખોરાક મારા આત્મા માટે મોકલે છે, તમને તેવો ખોરાક મળતો નથી.'

શરીરના ઉપવાસ વધતા બધા, તેમ તેમ આહારને માટે લાલસા વધતી જતી હોય, તો આત્મશુદ્ધિ અર્થે કરેલા ઉપવાસ શા અર્થના છે? ૧-૪-૨૮

બાળકોના જેવા બનો

છસસે કહ્યું છે:

'બાળકોને મુખેથી કહાપણ બંદે છે.'

અમુકને તે કહેતા:

'બાળકોના જેવા બનો.'

વધે વધેલા છતાં બાળક જેવા નિર્દોષ, સરળ ને ઈષ્ટાપૂર્વક સત્યના પૂજારી બનવું ને રહેવું એ સહેલું નથી, પણ આપણું કલ્યાણ છે.

હિંદુધર્મ કહેવા પૂણ્યવતાર કૃષ્ણ બાળક છે. [ક્રમશઃ]

અપરાધી

ઓ' હેત્રી

અનુ હસશુભ રાવળ

ડિમેનરની આચમતી સધ્યાના જોળા નગરીને ભરડો લે તે પહેલા જ ધૂણાખસ મુળપતંગીઓ ધરની ગોદમા ભરાઈ બેસા હતા એક નાના ઝેરકાના વ્યારણા સામે, શેઠ જમનાપ્રસાદ આરામપુરથી પર લખાવી, સાજુ તાજુ છાત્ર વાચી રહ્યા હતા તેઓ અધેક બેસકે હતા, પશુ કેટનાય વખતથી હાડી ન કરી હોવાને કારણે વાળ બેદરકારીથી વધી ગયા હતા વંચો મેલા અને ક ચનીચાળા હતા જા, લાળા હોઈ વચ્ચે રાખેલી સળખતી સિગારેટમાંથી ધુમ્મરે એક સરખી ઉપગતિ કરી રહી હતી બહાર ચાનીમા તોફાની બાળકોની વાનરસેનાએ, ચાની માથે લીધી હતી પરંતુ હાપામા મગ જમનાપ્રસાદના કાન સુધી એ શોરનાર પહોંચ્યા નહીં

થોડી વારે ૧૨-૧૩ વર્ષની એક છોકરી ગજરાતી-ગજરાતી તેમની સામે પાસે આવી પ્રથમ તો તે ખચકાઈ, પછી હિંમત કરી પૂછ્યું

‘પપા, આજે થાળી ગયા કે શું? ચાનો ભારી સાથે હું રમો-બાજુવાગો નનીન રીમે ભરાણો છો’

હાપામાંથી નજર ફેરવી જમનાપ્રસાદ તાડુકી ઝેડ્યા ‘હું દરે રમવા જેવડો છું? જા-જા, નીચે ચાલીમા તારા જેવડું કોઈ શોધી કાઢ’ તારી બા કેમ હેખાતી નથી? અરે જો લીલા?’ તેમણે પત્નીને સાદ દીધા લીલામહેન રસોડામાંથી બહાર આવ્યા અને પતિને જોઈ છેડા સરખો માથે ઝોડી લીધા

‘બોનો, શું કહેતા હતા?’

‘આ જેમ કે વુ મધુને બહાર રમવા બધા દેતી નથી તને શું ચર્ચ ગયું છે?’

‘મને કંઈ જ ચયુ નથી-પશુ એ બાળકો તમે જોવા? કેટલા નકારા? કેળવના નાપશુ પારી તો કેળવના થરામી! રખડુ બાળકો પાસેથી મધુ શું શીખશે?’

બાળકોમા તમે ન લેતા માતાપિતાએ નલુવુ જોડે કે તેમની નિસ્સા બાળકોનાં જીવનમા કેવી ઉપલબ્ધિ મચાવી દે છે આ દ્રષ્ટી વારતા આવા માતાપિતા મટે ચીમખાંચ છે

તમને નથી લાગતું કે ક્યારેક ક્યારેક તમારે પશુ મધુ સાથે રમવું જોઈએ તે કેટલી રાશ માય? તમને કેટલો આનંદ મળે?’

પત્નીની સિખામય જમનાપ્રસાદને ગમી નહીં. તેમણે નિસાસો મૂકતા કહ્યું

‘અરે મને જો સમય હોત તો શું જોઈએ? જોની નથી શેરના બાવ ગગડી રહ્યા છે-કાને દેવાણું ફેંકવું પડે જોવી સ્થિતિ છે ત્યારે તને રમત સુએ છે?’

‘જો ખરું, પશુ આપણે માખાપ છીએ બાળક થોડી આસા માખાપ પામેથી પશુ રાખે છે એ કયા જાપ?’

‘જાપ જહનમમા-મારી પાસે બકવાદ ન કર એક તો બગર તુડી રહી છે-વેચવાની મળતી નથી ત્યારે શું આ છોકરમત માડી છે?’ એટલું કહી એટલા જોરથી હાપાનો ધ કર્યો કે મધુ તો ત્યાંથી દોડતી નીચે ભાગી ગઈ

આ વાતને તાત વડી વીતી ગયા ત્યારે મીસ મધુરિકા રેડિયો કલમની મશહર નતિકા ગણાતી હતી તેની સાથે જુલુ કરવું એ એક લઢાવો હતો. રાત્રિકલનના અખ્યક્ષ સકસેનાએ સાતાના ગળવામાંથી, મોટાનું બડલ કાઢી મેજ પર મૂકતા કહ્યું

‘આ રહ્યા પચાસ રૂપિયા જો આજે રાત્રે હું મજરી સાથે જુલુ ન કરું તો આ રકમ માગી નહીં પશુ પરાગની’

પરગો તરત જિતસામાંથી સોની નોટ કાઢી મેજ પર મૂકી દીધી સકસેનાની પસ દગીને આ રપટ ઉતાર હતો હવે ત્રીજા મિત્ર યમીએ દરમ્યાનગીરી કરી

‘સકસેના-ખરી વાત કહું તો મજરી સાથે કોઈ સગવડ રાખવા હવે ઉચિત નથી વળી તમારે

મધુરિકા સામે ફરિયાદ થી છે? તમે એકબીજાને વચન આપી ચૂક્યા હો અને આવતે વર્ષે તો લગ્ન પથ્રુ થઇ જશે' મધુ કેટની ત્રેમાળ છોકરી છે! અને તારે માટે તો મરી પડે છે!'

એ જ સમયે, પેરેડાઈઝ કાફેમા મદિરાની ખાલી પર પ્યાની મધુરિકા, ગટમટાવી રહી હતી એથી વાર પ્યાની બરેલા તે બગડી

'અ રહ્યા! તો સકસેનાડ આજે મજરી સાથે નાચવાના છે એમને? નિર્લજ્જ! દગાવાજ! નિશ્ચા સધાતી! હજુ તો ગયે જ વર્ષે આ વીટી તેણે જ મને પહેરાવી હતી—અને આવતા વર્ષે તો અમે લગ્નમ થિથી નેડાવાના છીએ ત્યારે આ હિંમત? અને તે પથ્રુ પડોશની એક પ્રેશમ્ છોકરી સામે માફુ અપમ ન કરવા માગે છે? બહેતર છે કે હું મરી જઈ ' અને મધુરિકાએ ખલી ખાની કરી હોંક કરડયા

તે રાત્રે દસ વાગે રેડિયો કનળમા જનમે જામી પડ્યો હતો વીજળીના ઝળઝળતા પ્રકાશમા યુવક યુવતીઓની નેડી તૈયાર ઊભી હતી સકસેના પથ્રુ હતો અને તેની બાજુમા સોનેરી વાગવાથી મજરી મદમદ હમતી હતી સામરના તરંગો અને બેડના મધુર લય એક બીજાને સથ પૂરતા હતા સંગીતના તાલપર સકમના અને મજરીએ નૃત્ય શરૂ કર્યું બાજ્યે જ પાંચ મિનિટ થઇ હશે ત્યાં બાજી પોપાક પહેરેલી મધુરિકા પ્રેક્ષાભંડુ ટાણુ વીધી સકસેનાની સામે ઊભી રહી તેની આંખોમાથી ઈર્ષ્યાની આગ લંબકારા દેતી હતી તે અગળ વધી—હજુ આગળ—અને કોહની સમજમા આવે તે પહેલાં સમ્પેના જામીન પર દળી પડ્યો તેના કાળજમા એક તીવ્ર શ્રુ માફુ કિતરી ગયુ હતુ પૂતળાની જેમ થીજ ગયેલા પ્રેક્ષકો ખીડ જ પડે મધુરિકા ની પાછળ દોડ્યા પથ્રુ તે કોહના હાથમા ન આવી ખીજે દિવને સવારે ફરિયાદાથી તે ની લાસ પોલિસે બહાર કાઢી

*

આ ફાઈટના સામગ્રી તે રાત્રે જે વિચિત્ર સ્વપ્ન

મને આવ્યુ તેને જ હું વિશેષ મહત્વ આપુ છુ રાત્રિના લગભગ બે વાગ્યા હશે, કેમકે બાજુના ટાવ રમા છેલો રો દોહનો ટકોરો સાબળોને મને લાગ્યુ કે હું સ્વર્ગલોકમા પહોંચી ગયો છુ ઈશ્વરના ન્યાયા સન સામે મોટી ભીડ જામી છે, અને એક પત્રી એક મૃતાત્માને તેના કર્મફળને ચૂકાદો આપતામા આવે છે અહીંનો નીરક્ષીરન્યાય સાલગી મને ધૂળરી છૂંકી અત્યાર સુધીમા કરેલા કાર્યો મારી નજર સમક્ષ તર નરી રથા મારા બન્યાવ માટે ચોગ્ય રહિયો આપવા મે ચોતરફ વ્યાકુળ નજર ફેરવી તો તે સમયે જ ન્યાયાલયનો બધ દરવાજો ઓ પી સફેદ વસ્ત્રધારી એક ફિરતો બહાર આ થો જન સમુદાય પર એક હિડતી નજર ફેરવી તેણે જામ પાડી

'ન ઇલેલપ્પ- હાજર થાય!'

આગામી પાલન કરાવવા એક દૃઢ મધુરિકાને લઈ તેની તરફ આગળ વધ્યો, અને ફિરતોને સોંપી દીધી ધરતી પર મનુષ્યોના કર્મોની તપાસ કરનાર, સ્વર્ગની મોટા અધિકારી હતો 'બિચારી' તે સહાનુભૂતિ-મિશ્રિત સ્વરે બોલે 'મહાપ્રભુ અવસ્થ તેને રૌરન નકની ચાતનાનો વડ ફરમાવશે પતિનું ખૂન અને પછી આત્મહત્યા' કેવી લય કર વાત છે!'

થોડી વારે ન્યાયાલયનો દરવાજો ખુલ્યો અને શ્વેત વસ્ત્રધારી દેવદંત મધુરિકાને લાકને બહાર નીકળ્યો છત્રાસ પ્રેક્ષકગણ પર નજર નાખી પરમા તમાને ન્યાય સભળાતા 'મધુરિકા સ પૂજ્ય' નિર્દોષ નથી—પરંતુ દવાને પાત્ર છે નકની ચાતનાને બદલે મહાપ્રભુએ તેને ક્ષમા આપી છે અને તું ' તે અધિકારી તરફ ફર્યો અને કયુ 'તુ કેટલો નકોમો છે? તારી છુદ્ધિ એટલુ પથ્રુ ન રાધી શકી કે આ બાબતમા અપરાધી કોણ છે? જા—તે બિનજવાનહાર રોહલીન બાપની તવાઈ કર જે સતાનના ભવિષ્ય કરતા જાણીય મોહુ ધારીને વાચતામા મહત્વ સમજે છે અને પોતાના જુવ જોવા બાળકોને ગવીઓમા રજળતા મૂંચી દે છે અરો અપરાધી મધુરિકાનો પિતા છે—જા, એને પડડી લાવ!'

‘રમિયે ગુજરાતે રે’

હાલાભાઈ જી દેહક

(૧૦મી અકથી ચાહ)

શુકલતીથ

ગુજરાતમા નદી કિનારે આવેલુ આ એક રમણીય સ્થળ છે નર્મદાને કાઠે આવેલુ સૌદમ્ય સ્થળ હોના ઉપરાંત તે એક પવિત્ર યાત્રાલુ સ્થળ પણ છે નર્મદાને કામે કાઠે મળતી કાવેરી નગનો સંગમ નદીની વચ્ચેવચ્ચ ૧૫ માઈનના ઘેગવારાળા બેટની ઉપર દુનિયાના મોટામા મોટા જુદા તરીકે ગણાતા એક ચોરસ માહતના વિસ્તારમા ફેલાયેલો જમાનાથી મીનેલો કમીરનડ અને આસપાસમા આવેલા તીર્થક્ષેત્રા આ સ્થળનુ આકર્ષણ છે

બાબુમા આવેલો કમીરવડનો બેટ નદીની સપાટીથી થોડાક જ બચેલો છે ત્યાં ફેરીમોટ દારા જઈ શકાય છે

શુકનતીથ પાપનિમોચન માટે જુદી પરતુ પવિત્રમા પવિત્ર તીર્થસ્થળ મનાય છે અલુહિનપુર પાટણના રામ આસુડે પુત્ર મરણના આપાતથી તેના જીવનના શેષ દિવસો અડી પસાર કરેના હો વરસે કાતિથી પુરિમાએ પાચ દિવસ સુધી મેળા ભરાય છે અને તેમા સખ્યાનધ માણસો આવે છે શુકનતીથની બાબુમા કાળીનીથ અને ક્રોધારેશ્વર મીળ બે તીર્થસ્થળો આવેલા છે

નૈસર્ગિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ ભેગા બેજુ આ શુકનતીથ બરચથી ૧૦ માઈનના અંતરે આવેલુ છે અને ત્યાં જરા માટે કામરની પાણી સડક છે

હુનસીરનામ

ગીરની જગત સમૃદ્ધિ અને સૃષ્ટિ સૌદમ્યનો ખ્યાલ આપે તેલુ સ્થળ સોરાષ્ટ્રમા આવેલુ હુવસી સ્થાનનુ છે મધ્યાલ પચુ અધારુ લાગે તેવા અડા બીડ જગેનો જગનના વચ્ચેની વચ્ચે મુચનના બસરી સરખા ઉઠેના તીજા મેડો મૂવના જુદોના સુસવાટા

જુદોની વચ્ચે કિરોલ કરતા વિવિધ પક્ષીઓ અને ફેર ફેર સભાગાતી સિંહોની ડહોડાથી આ સ્થળનુ પાતાવરણ બીજુલુ લાગે છે આવી ભીમણ પ્રકૃતિ વચ્ચે વસતા માનવીના પણ એવા જ ખમીરના છે તેમના ગેડા વતી ફેવરને નસાડે તેમ સિંહ જેવા વિકરાળ પ્રાણીને પણ નસાડી મૂકવાની તેઓ હિંમત ધરાવતા હોય છે કંઠાર કુદરત અને હિંસક પ્રાણીઓની વચ્ચે તેમનુ જીવન તેઓ હજીવા હોય જ આવ્યા અડિખમ માવધારીની એક ચોદ વરસની ચારણુ કન્યાએ સિંહને હાડી મરવાની બતાવેન નૈસર્ગિક હિંમતના બતાવે તે ૨૪ મેલાણીને તે પ્રસંગનુ કાવ્ય રચનાની પ્રેરણા આપેલી આલુ છે તે સ્થળ અને ત્યાંના માનવી

જગવની દુનિયાનો અને તેના માનવી તપા પ્રાણીઓનો તાદરસ ખ્યાન આપતુ હુવસીરયામનુ સ્થળ ભેગા બેજુ છે ગીરની મધ્યમા આવેલુ હોવાથી કાંઈ પચુ બાબુથી જનારને જગવની નૈસર્ગિક મોખા ભેગાનો વામ મગે છે પ્રાકૃતિક સ્થળ હોવા સાથે તે એક યાત્રાલુ સ્થળ પણ છે

જગવની વચ્ચે ટેકરીની તળેગીમાં એક મુંદર પ્રાચીન મંદિર છે આ મંદિરની જગાની આસપાસ તે કોનો વચાટ છે મંદિરની ચારે બાજુ દીશસ મગે તેની ચારે બાજુએ જોરમ બાધવામા આવ્યા છે જગાનો વકીવટ મહત મરે છે પ્રવાસીઓને જીવસવાની સગવડ આ મંદિરમા મળી શકે છે અને ભોજન પણ કંઈ લીધા વિના મંદિરને રસોડે અપાય છે મંદિરની રાતની આસતીનો ધણો મોગ મહિમા છે એક ગોશાળા પણ ત્ય છે

હુનસિયામ ગરમ પાણીના જરણા માટે પણ બહુનુ છે મંદિરની બાજુમા નહાળીના પાણીના ૭ કુડ છે તેના પાણી ખૂન ગરમ છે સવારમા તે તેમ થી ધૂમાડા બહાર આવતા હોય છે કેટવાક

રોગોમા ઉપચાર તરીકે ઉપયોગમા લેવામા આવતા ગંધક મિશ્રિત ગરમ પાણીના આ કૂડા વ્યવસ્થિત રીતે ખાધી લેવામા આવે તો આ રથળની રોશા અને ઉપયોગિતા ધણી વધી જાય

ગુનગીરમા જગના નાણુ રસના છે, એક તો હિનાથી ખીન્ને સતાધારથી અને ત્રાન્ને ધારી તરફથી આ ઉપરાત રાજુલા ખાભા ખાજુથી પણ જ્ઞાપ છે રથળ ગીરની વચ્ચે આવેલું હોવાથી ઠંડા પણ ખાજુએથી જતા સોરઠની સોદામણી ધરતીનો ખ્યાલ આપતા ગીરના જગનોની શાભા પ્રવાસીને જોવા મળે છે

પ્રભાસપડના 'તસોદકે નર સ્નાત્વા તત્ર સ્વામિનમર્ષયેત' એ શ્લોક પરથી જણાય છે કે આ રથળ પુરાણમા 'તસોદક' તરીકે ઓળખાતું આ જોતા તે ધણુ પુરાણ રથળ છે કહેવાય છે કે આ રથળે તલ નામનો રાક્ષસ રહેતો હતો કૃષ્ણે તેને મારી નાખ્યો તેથી કૃષ્ણનું નામ 'તલસ્વામી' અને તેનું 'તલસામ' અને તેમાથી 'ગુનગીરમા' એવું આ રથળનું નામ પડ્યું

પુરાણમા ગુનગીરમાનું નામ પડવા અગ્રે એક બીજી કથા એવી છે કે દાન મેટ જે અસન જાલધર જેટના નામે ઓળખાતો હતો તે જેટમા જનધર નામે એક રાક્ષસ રહેતો હતો તેને ગુવસી નામે પતિવ્રતા શ્રી હતી દેવાએ આ રાક્ષસને વર દાન આપ્યું હતું કે ત્યાં સુધી તેની શ્રી પતિવ્રતા રહેશે ત્યાં સુધી તે ઠંડાથી જ્ઞાતો નહિ આથી ગર્વિષ્ટ બની તેણે આખી રૂંધી ઉપર હાહાકાર વર્તાયો અને દેવાને પણ દમવા લાગ્યો દેવાએ તેની સામે યુદ્ધ કર્યું પણ તેમા તેમનો પરાજય થયો આ રી સામાત શક્ય યુદ્ધમા જિત્યો પરંતુ તેમનાથી પણ જનધર જિતાયો નહિ આખરે કૃષ્ણે દૈત્ય જનધરનું રૂપ લઈ રાક્ષસની પત્ની ગુલસી પાસે જઈ તેને ઓળટી અને તેના પાતિવ્રત્યનો ભગ કયો એટલે શિવે દૈત્યને હણ્યો રાક્ષસ મરતા ગુલસી સતી યદ્ય કૃષ્ણે તેને છેનરી અને તેના શિવગ્નો ભગ કયો તેથી ગુવસીએ તેને ત્રાપ દીધો કે તું શાશ્વીત્રામ યર્ષસ

કૃષ્ણે ગુલસીના કેશનું ગુનગીના છેડમા રૂપાતર કરી અને તેને ગરુડી નદીના રૂપમા બદલી નાખી એ નદીમાથી શાશ્વિત્રામ જડે છે કાલક સુદ અગિયારસે દિવસે ગુવસી અને શાશ્વિત્રામના વિવાહ કરે છે જે સામાન્ય રીતે 'ગુણી વિવાહ'થી જાણીતા છે આ રથળે કૃષ્ણ તથા ગુલસીનો સંયોગ થયેલો તેથી તે રથળ ગુનગીરમાના નામે ઓળખાય છે

ગરમ પાણીના ઝરણા અને મનોહર કુદરતના સૌંદર્યને લઈ ગુનગીરમાનું રથળ લોગાના લાલ મારે વિહારધામ તરીકે ખીલવવામા આવનાર છે

તીથય

સુરત જગનામા વતસાડ રોશનથી નજુ માનલના અતરે આવેલ તીથય પણ ગુજરાતનું એક રમ્ય રથળ છે

વિશાળ દરિયા કિનારો, બિંચ બિંચ નારિયેળીના જગનની આખને કારતી લીની થયા અને તેની વચ્ચેથી દરિયા પરથી ચાલી આવની ખુશનુમામરી ઠરી હવાવાળું તીથલ ધણુ લાખા સમય થયા, મધ્યમ વર્ગના લોકોને ચોસાય તેવા હવા ખાવાના રથળ તરીકે જાણીતું છે

આ રથળની રમણીયતા અને દરિયાની સમધારી હવાને કારણે હિનાળા દરમિયાન વિહારધામ તરીકે તેને ખીલવવામા આયુ છે સૌએક જેટલા પર્વટને જનારાઓ રવી રહે તેવી સગવડ કરનામા આવી છે

તીથલની બાજુમા વલસાડથી ૩૩ માઈલ દૂર અતિ મનોહર સ્થિત સૌંદર્યવાળી 'વિલ્સન કુગર માળા' આવેલી છે જેનો લાભ પણ મનાસીઓ લઈ શકે છે

ચોરનાડ

સૌરાષ્ટ્રની દક્ષિણે અરબી સમુદ્રના મિનારા પર આવેલું ચોરનાડ ગુજરાતના કેટલાક રમણીય રથળો માનુ એક છે 'ત્રીજી મોર બોને લીની નાધેરમા' એ આપણા લોકગીતમા ઉલ્લેખાયેલા સૌરાષ્ટ્રના અતિ રળિયામણુ અને મનોહર એવા લીની નાધેર' ના પ્રદેશમા આ રથળ આવેલું છે નાગરવેલની

લીલી વાડીઓ, ફળફૂલથી ભર્યાં બગીચા, આંખને ઠારે એવા પોપટિયા રંગના શેરડીના વાડ અને ઘઉંની વાડીઓથી આગ્રહાયેલો ચોરવાડની આસપાસનો પ્રદેશ ખરેખર ચોરવાડનું ‘ચારુવાડી’ તરીકેનું નામ સાર્થક કરે છે.

બળબળતા ઊનાળામાં સોરાષ્ટ્રના ખીન્ન પ્રદેશો ઊના વાયરામાં શેકતા હોય ત્યારે દરિયા કિનારાની આવતી ફંડી લહેરોથી ચોરવાડ એક આદર્શ અને મીઠળ સ્થળ બની રહેતું હોય છે. આથી તો તે ખણી લાંબા સમયથી દરિયા કિનારાની ઢવા ખાવાના સ્થળ તરીકે જાણીતું થયું છે.

ચોરવાડની પાનની વાડીઓ જાણીની છે. સ્વાદમાં તે પાન ઉત્તમ હોવાથી તેની બહાર નિકાસ થતી હોય છે. સોરાષ્ટ્રની દરિયા કિનારાની ધરની ચુનાના પથ્થરના પડથી બંધાયેલી છે એટલે તે પ્રદેશના દક્ષિણ ભાગની પટ્ટીમાં પણ સારા ફળભાગ, આંગા-વાડિયાં વગેરે છે. ગામની આસપાસના ભાગમાંથી સારી શાકભાજી મળે છે. ઉલોગમાં આ ગામે મીની માટીના વાસણની બનાવટનું એક કારખાનું અને એક મોર્બલ એકસ્ટ્રેક પ્લાન્ટ પણ છે.

દરેક પ્રકારની સગવડ ધરાવતું ચોરવાડ માત્ર તેના દરિયા કિનારાના સૌંદર્ય ઉપરાંત પ્રવાસીઓને તેની નજીકના સોરાષ્ટ્રના ઐતિહાસિક અને કુદરતી સ્થળો જોવાની તક પૂરી પાડે છે. સિંહના વસવાટથી જાણીતું ગીરનું જંગલ, ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સોમનાથ, ગુજરાતનું ખીલનું વેરાવળ બંદર, દેહોલસંગ, દુધસી સ્થાન-ગરમ પાણીના ઝરણાવાળું મનોહર સ્થાન, નરસિંહ મહેતાની કમંજીમ જૂનાગઢ, મિરનાર પર્વત અને તે પરનો અશોકનો સિંહાવેખ, ચોરખનાથના અનુવાપી કાનરડા પંથીઓની ગોરખમઢી વગેરે જોવા જેવાં સ્થળો ચોરવાડની આસપાસ આવેલાં છે.

બાહારામ

ચાંત નિર્મળ સરોવર, તેના પાણીની સપાટી ઉપર ઉડતાં પ્રતિબિંબો, સામે જ પહાડોની રમણીય દારમાળા, આસપાસના લાંબામાં ઝડપી ગતિએ બળ-ખગાટ વહી જતાં ઝરણાં, શીતળ અને મધુર પાન,

પક્ષીઓના કલરવ અને જંગલમાં મંગળ ખડું કરે તેવા મંદિરના ઘંટારવથી ગુજાતું ઉત્તર ગુજરાતમાં પાલણપુર નજીક આવેલું બાહારામ સૌંદર્યધામ જેવું બાસે છે.

વર્ષા ઋતુમાં તો આ સ્થળની કોઈ અતેરી જ શોભા જોવા મળે છે. વનરપતિથી આજી લીલી દેખાતી મિરિમાળા વચ્ચે અરણ્યઓના પ્રવાહોની વહી જતી રૂપેરી રેખાઓનું દ્રશ્ય ધણું જ મનમોહક લાગે છે.

બાહારામથી ત્રણ માઈલ દૂર ‘ગંગાસાગર’ નામે એક રમણીય સરોવર છે. એક માઈલ દૂર ધારા માતાજીનું મંદિર છે અને સાતેક માઈલ દૂર ડેહાર-નાથજીનું ધ્યાનસ્થળ છે.

પાલણપુરથી બાહારામ જવા માટે દસ માઈલ લાંબી પહોળી સડક છે અને બસની સગવડ છે. આ સિવાય અમદાવાદ-દિંદી રુપ્પ રેલવે લાઇન ઉપર ચિત્રાસણી સ્ટેશનથી પણ લાંબાવાય છે. ત્યાંથી આ સ્થળ દોઢેક માઈલ દૂર છે. પ્રવાસીઓ માટે બાહારામમાં એક નાની સરખી ધર્મશાળા છે જ્યાં બે ચાર દિવસ રહી સકાય તેવી સગવડ છે.

આજુબાજુના શુક રેતાળ પ્રદેશ વચ્ચે આંખને ઠારતું બાહારામ ઉત્તર ગુજરાતનું યુલકાત લેવા જેવું એક નૈસર્ગિક સ્થળ છે. આ સ્થળની પ્રાકૃતિક શોભાને કારણે ગુજરાત સરકાર તેને પર્વતનપામ તરીકે ખીલવવાની વિચારણા કરે છે.

હાથબ

ગુજરાતમાં ઓછું જાણીતું છતાં ધણું જ રમણીય, ખુશનુઆરો હવાવાળું અરબી સમુદ્રના કિનાથ ઉપર કવિઓને પ્રેરણા આપે તેવું હાથબનું સ્થળ આવેલું છે. મીઠમ ઋતુના દિવસભરના પ્રખર તાપ પછી રાત્રિની નીરવ શાંતિમાં અંશતઃ અરબી સમુદ્રના ઉછળના મોઝમોઝનું સાલતું ગળન, ચંદ્રની મધુર ચાંદનીમાં રંગ નવલતાં સાગરનાં પાણી, મોતી જેવી રેતીથી પથરાયેલો કિનારો અને આસપાસનું દ્રશ્ય માનવીને જુદી જ પ્રેરણા આપે છે. ગુજરાતની સાહિત્યને, જાણીતા રસ કવિ ‘કાન્તે’ આપેલું ‘સાગર અને સચી’ નામનું કાવ્ય આ હાથબના સૌંદર્યની પ્રેરણાને આધારી છે.

આ રથળ પાછું પુરાણ જાણાય છે અસતના
 ધીક ખનારીઓ જેનો હસ્તકવત્ર તરીકે ઉલ્લેખ કરે
 છે તે આ હાથમ હોવુ જેમએ એમ કનંલ યુનુ
 જાણવવુ છે જો શુદ્ધરના જાણના યુગળ કુકે
 ગામે મેગલા વહાલી રાજા મુવસેનના તાત્રપનમા
 'હસ્તકવત્ર' નામનો ઉલેખ કરેનો છે હાવ્તુ યુદી-
 કાળિયાક જે નસહ યુદીગદ તરીકે ઓળખાવુ તેડુ
 આ હાથમ અસન એક અગત્યનુ બદર દનુ

દરિયા કિનારાની નિસિદ્ધ પ્રાકૃતિક શોભા અને
 સમપાદી ઉપાને કારણે ભાનનગરના રાજવીઓ ઉના
 ળામા અત્યારનવાર ત્યા જતા અને બગનો જ ધાવેનો
 હાથમ પાસે નીલકંઠ મહાદેવ અને ભન્ધર મહાદેવના
 જૂના સમયના એ મંદિર છે

આ રથળ ધોધાથી છ માર્દલ અને ભાનનગરથી
 વીસેક મહાવને અતરે દરિયા કાંઠે આવેન છે

પાનાગઢ

ગુજરાતના ટેકસાક રથ પ્રાસ રથોમાયુ એક
 પાવાગઢ છે ગુજરાતની મધ્યમા યાગીની અદાથી
 શેત્રેનો આ પહાડ તેની રમણીયતાને કારણે આહાદ
 પ્રેરક છે

પહાડના છેક ઊંચા શિખર પરથી દષ્ટિ ફેકતા
 નીચેના સમગ્ર ભાગ તેની ખીણો અને કરાડી તેન
 ફરતા કોટની છેક નીચે સુધીની દિવાનો તળેટીમા
 આવેનુ વેતમ સમાઈ જવુ આપાનેર સહેર અને
 તેની આસપાસનો કિલો, મિસજલ તળાવ વદ
 તળાવ જુમા મસ્જિદ વગેરે તળેટીમા આવેના દરવો
 અને ફર આવેના હાંતોન તથા કબરી ગામ તેથી
 પશુ દર આવેનો નરડ નદીનો પટ શિરાજપુરના
 કુચરા ને બારડએ જતી આગાડીનો ટચની આગળ
 જેવો રતો વચે નાના નાના ગામડા આજિતનુ
 તળાવ વગેરે દરવો જેઠા આ રથળના પ્રાસે જાણુ
 ૧૫૫૨ મળી રહે છે આ દરો અને આસપાસનુ
 કુદરતી સૌદર્ય એટલુ સો મનોહર ૮ કે પ્રાસાને
 તે જેના ત્વાથી ખસવાનુ મન ન થાય

પહાડની છેક ઉપરના ભાગમા કિલ્લેનદીની

કારીગરી અને કૌશલ્ય પશુ જેવા જેવા છે આવી
 કિલ્લેનદી સીંગપુત્રા મિરનારના ફર્ગની, રાજપુતા-
 નામા હરતપુર અને ચિતોડગઢની, દક્ષિણમા પૂના
 બાજુ આવેલા સિદગઢ તથા રાવગઢની યાદ આપે
 છે કિલ્લેનદી ઉપરાત લક્ષ્મણ અને મદાકાળીના
 મંદિરો, ખાપરા કોળિયાનો મહેલ, મકાધનો કોટ,
 તેવિયુ તળાવ, નવનખી કોટાર, શંવ અને ઈતેનાના
 પ્રાચીન મંદિરો પણ જેવા હાથમ છે

પાવાગઢ જવા માટે આપાનેર ચઢીને રતો છે
 તળેટીમા આવેલા આપાનેર સુધી ગાડા જન છે અને
 ત્વાથી પશુ આગળ વધીને તે ગુજરાતમા ચી બન
 (મેગેનિઝ)ની ખાણો મટે જાણીના શિવરાજપુરના
 ગુચરા સુધી જાય છે આપાનેર ગામમા ઉત્તરની
 તથા મજૂરની સમગ્ર મળી રહે છે આ રથળની
 માહિતી જાણનારા કોર્ડ કોર્ડ ભોમિયા પા મળી
 રહે છે

પાવાગઢનો પહાડ જમીનની સપાટીથી ૨૫૦૦
 ફૂટ ઊંચો અને ૨૬ ચો. માળના વિસ્તારમા વચગ
 થનો છે વિશ્વામિત્રી નદીનુ મૂળ આ પાવાગઢ છે
 મદાકાળીના શાપ અને પતાર રાનજના કહેણ પન
 ની જૂતકાળની કથા પ્રવામીઓને આ પહાડ તાજ
 કરાવવા સાથે ખીજ પશુ ધનુ ઇતિહાસની યાદ
 આપે છે

પહાડની ગોદમા આગેણ આપાનેર રજપૂત અને
 સુસંધમાન સમયમા એક વખત આ તાદ નગર હતુ
 ત્યા ધણુ જેવા જેવા રથળો છે પુરાણ કોટના
 અનુશેષો નળીના અને ખીજ મસ્જિદો ડાહ્યાના
 હીરો ભાગાળી સરખામણી કરે તેવો હાંતોલ દર
 વાલ્લે બડા તળાવ એમ ધા જેવા જેવા રથળો
 આ સહેરમા છે રાજપૂત સમયનુ આપાનેર ઉત્તર
 ચર્ચ ગણુ છે તેમ ધના કાળની મહત્તાના દર્શન
 કરાવતા પડી ગયેના મહેલો કુવા તળાવના બાધે ૧
 મંદિરોની ભાગીવટી હાતલ તેમ ૫ કોટ ખૂરજ
 વગેરેના અનુશેષો જેવા મળે છે હાલનુ આપાનેર
 સુસંધમાનોના સમયનુ નસેલું છે આ રથળ ની આગે
 હાથ મહાદેવ બેગડાને પસદ પડી જાણથી પાવાગઢ

જીતી નવું ચાંપાનેર વસાવી તેની ગાદી ત્યાં કરી હતી. મુસલમાન બાદશાહોએ ખોરાસાના કારીગરોની સહાયથી કરામતભયાં કુવારા, બાગ બગીચા અને મહેલાતોથી શણગારેલા, અદોજવાવીનાળા આ નગરની બરમમાંથી અમદાવાદ, સુરત અને બરુચ નગરોને ફાલતા ફૂલના નેર્ષ પહાડની ગાદમા સોડિયું વાળાને મુતેપું અને નિસાસા સારતું આજનું આ નિરતેજ ચાંપાનેર નેષ, કાળની કારમી કરવતના ફર્યન થવા સાથે લગ્ય નગરીઓના ચડનીપડતીના ઇતિહાસની પ્રવાસીને ઝાખી થાય છે.

શુશ્રુતાતું આવુ આ પ્રાચીન ઐતિહાસિક અને યાત્રાતું રથળ પ્રવત્તીઓને નેવેા નેવુ છે.

૬૪૨૧

વિશાળ મેદાન, ખુદી જગા અને માધ્યો લાગે દરિયા કિનારે ધરાવતું હવા ખાવાતું રથળ હજારા સરનથી વીસ માધલના અંતરે આવેલું છે.

દરિયા કિનારે આવેલું આ રથળ શાંતિમયું હોષને દરદીઓને આરામભુ અને સહેલાણીઓને

આનંદ અને શાંતિ આપનારું બની રહે છે. સામરતું વિશિષ્ટ સૃષ્ટિસૌંદર્ય નિહાળતું હોય તો અડી નેવા મળે છે. સામાન્ય રીતે એપ્રિલથી જૂન દરમ્યાન ત્યાં રહેતું સવિશેષ અનુકૂળ પડે છે.

હવા ખાવાના રથળ ઉપરાંત એક આરામધામ બની રહે તેની એ ગ્રામની ધરતીની વિશિષ્ટતા છે. ફરતો ખારોપાટ અને દરિયા પથરાયેલો હોવા છતાં, હજારની ધરતી પરના કૃષ્ણોમાં તો મીઠું જ પાણી મળે છે. પ્રયોગશાળામાં પૃથક્કરણ થવા મુજબ આ પાણી મોટા ભાગે લોહમિશ્રિત છે તો કયાંક મધક મિશ્રિત હોવાતું જણાયું છે. આરોગ્યની દષ્ટિએ આ પાણીનું મહત્ત્વ ઘણું છે. વળી આ ગામ દરિયા કિનારે આવેલું હોવા છતાં તેની હવા સૂકી છે.

અડી દસવિંશ આ થોડાં રથળો ઉપરાંત શુશ્રુ રાનને પ્રકૃતિએ આપેલાં આવાં બીજાં પણ ઉભરાઈ, ગિરનાર, ચતુર્બય, અળાજી, લમુદ્રા, દેવકા ઉનાઇ નેવાં ઘણા રથળો છે. આવાં રથળોની માહિતી જાણી પ્રવાસના શોખીનો શુશ્રુતાતની અનન્ય શોખની ઝાંખી કરી શકે છે.

પહાડી કહેવતો

- * કંકાસ એટલે પાણીનું ઝરણું. એક વખત માર્ગ આપે એટલે એ વહવા જ કરે.
- * ખરાબ પોષણ બીજાની આવક ગણે છે; ખચને નહિ.
- * કાંટા બળે છે ત્યારે તેઓ ખૂબ અવાજ કરે છે, કહે છે: 'અમે લાકડા બીએ.'
- * જે કાંઈ વિશ્વાસની ચોરી કરે છે એ સૌથી મોટા ચોર.
- * સત્ય વજનદાર છે માટે થોડા જ એને બેચકી શકે છે.
- * કોધી પિતાનો બાળક મૂખ હોય છે.
- * જે પોતાના માતાપિતાને દુખી કરશે તેનો દીકરો તેને દુખી કરશે.
- * કૂતરા બસે છે ત્યારે તરત જ બીજા કૂતરાને લસતા બુએ છે.
- * જે ગરીબને એક પેસો આપે છે એ ૭ પૈસા મેળવે છે.
- * માણસો દસતા હોય ત્યાં રડો નહિ, રડતા હોય ત્યાં હમો નહિ.
- * માણસો બિમા હોય ત્યાં તેઓની વચ્ચે બેસો નહિ, બેઠેલા હોય તેઓની વચ્ચે બેસા રડો નહિ.
- * બીજાના આત્માની ને પોતાના શરીરની નહિ જ્યુ તમારા આત્માની ને બીજાના શરીરની કાળજી રાખો.

—શુપેન્દ્ર ત્રિવેદી

આશા છે કે....

સૂચકાન્ત શાલ

આગિયા નેટહું તમારામાં નવલકથાકાર તરીકેનું તેજ હોય છતાં પણ એ તેજ સૂચી નેટહું છે એવો ભ્રમ તમારે પેદા કરવો હોય તો, નવલકથા પ્રગટ કરતી વખતે નિર્મૂળકિત તરફથી જ્ઞાનમાં રાખવી જોઈએ.

સર્વપ્રથમ તો તમારી નવલકથા પ્રગટ થાય ત્યાર પછી, મરેલા ગણિકા પર જેમ ગીધો તૂટી પડે છે તેમ વિવેચકો તમારી નવલકથા ઉપર તૂટી ન પડે તેનો પાઠો પ્રબંધ તમારે કરવો જોઈએ. આ માટે તમારે જેમને સાહિત્યિક ચમત્કર્તુ ગિરુદ મળ્યું હોય એવા વિવેચકને ચરણે કૃતિ સમર્પણી જોઈએ. ભાષાના ધૂરંધર વિવેચકને કૃતિ અર્પી એટલે તમે સયામતા પછી કાઈ વિવેચકની છગાર નથી કે એ તમારી કૃતિની દીકા કરવા બેસે. તમે જ કહોને, ચમત્કૃતિથીને કેશે પકડીને કોણ નિરતિ રહી શકે?

લોકો તમારી નવલકથા વાચે એ પહેલા જ તમારાથી તેઓ પ્રભાવિત થઈ જાય તે માટે તમારે એની અહોભાવયુક્ત પ્રસ્તાવના જાણીતા નવલકથાકાર પાસે લખાવી લેવી જોઈએ. તમારી કૃતિ વાચ્યા બાદ એક પણ નવલકથાકાર તમેને પ્રસ્તાવના લખી આપવા તૈયાર ન થાય તો છેવટે ઈદં તૂટીય' સગાઈ કાઢીને, ચેન કેન પ્રકારે શેઠશરમમાં નાખીને કે છેવટે 'પત્ર' પુષ્પ' અર્પીને પણ તેની પાસેથી પ્રસ્તાવના લખાવી લેવી. અને જાણીતા નવલકથાકારે તમારાં પેટ ભરીને મીઠાં મધ જેવાં વખાણુ કર્યાં હોય પછી વાચકવર્ગ કે જે પ્રાયઃ ગાઢરિયો હોય છે તે તમારા ઉપર આક્રીન કેમ ન થાય?

મોટાભાગના વાચકો નવલકથા વાંચતા પહેલા પૂઠાં ઉપરનું ચિત્ર બારીકાઈથી નિહાળતા હોય છે. વળી ધણીખરા વાચકો શીર્ષક ઉપરથી નવલકથા વાંચી કે નહિ તે નક્કી કરતા હોય છે આથી તમારે પૂઠાં ઉપરનું ચિત્ર અને શીર્ષક સામી વ્યક્તિ વાંચવા

માટે પ્રેરાય તેવું ચિત્રાકર્ષક રાખવું જોઈએ.

નવલકથાની શરૂઆતમાં 'નિવેદન'માં તમારે જાણીતા નવલકથાકારોના ઉપનામોનો ઉલ્લેખ કરીને જણાવવું કે (વખતોવખત આ લોકોએ મને જે માર્ગદર્શન આપ્યું છે તે બદલ તેમનો કું આભાર માનું છું.) આ ઉપનામો વાંચીને સામાન્ય વાચક તો તમારા વિશે ધણી સારો જ ખ્યાલ બાંધવાનો. અને તમારી નવલકથા કયસ જેવી હશે તો પણ હોશે હોશે જ વાંચવાનો. કદાચ તમારી નવલકથામાં ઉપનામોનો ઉલ્લેખ થયેલો જોઈએ એ ઉપનામવાળા તમારી ઉપર આ બાજતમાં કાગળ લખે તો જણાવવું કે, 'આ ઉપનામ તમારું છે એવો મને ખ્યાલ નહિ. અને તો આ ઉપનામવાળા મારા એક મિત્રે મદદ કરી હોવાથી મેં તેમનો આભાર માન્યો છે. આશા છે કે આટલા ખુલાસાથી સંતોષ થશે.' આમ તેમને એક પોરતકાડીં લખી નાખ્યો એટલે નિશ્ચિંત. ટોચ પાણીએ ખસ તો જાય અને ઉપરથી આપણો ને હેવ છે તે પાર પડે એ તો નહીં.

વળી અત્યારે જેમ કેટલાક વાચકો અમુક લેખકનું પુસ્તક પ્રગટ થયું છે એમ જાણવાની સાથે જ જાણુ જોઈને તે વાંચતા મંડી પડે છે તેમ અમુક વાચક વગીં એવો પણ હોય છે કે જે પુસ્તક પ્રકાશકને જ્ઞાનમાં રાખી પુસ્તક વાંચવાનું પસંદ કરતો હોય છે. આથી તમારે તમારી કૃતિ જાણીતા પુસ્તક પ્રકાશક દ્વારા પ્રગટ થાય તેવી તબ્લીજ કરવી જોઈએ.

પુસ્તક પ્રગટ થયા પછી તમારે જુદા જુદા જાણીતા શબ્દોમાંથી લખાતો તમામ દૈનિકામાં તેનું જાતે જ પ્રસંસાયુક્ત વિવેચન કરી જુદા જુદા નામે જણાવતા મોકલવી આપવું. દૈનિકમાં આવતા સાહિત્ય વિભાગનો સંપાદક તમારું લખાણ અચીકૃત ના કરે તે માટે વચનેપુ કિં દરિદ્ર એ ન્યાયે સંપાદક સાહે-

ખના તમારે ભાટ ચારણની પેઠે વખાણ કરવાં તથા લખાણની નીચે જીનિયર એમ. એ. કે સીનિયર એમ. એ. એવું લાંબુ લઘક પૂછું લટકાવવું. આટલું કરશે એટલે તમારો બેડો પાર. સંપાદકની મગફૂર નથી કે એ તમારું લખાણ ચારીટૂત કરે.

પુસ્તક પ્રગટ થયા પછી આશરે એકાદ મહિના બાદ દૈનિકમાં 'નહેરુ આભાર' નીચે તમારે નીચે પ્રમાણેનું લખાણ છપાડાવવું: 'મારી આ નવલકથા પ્રગટ થવાની સાથે જ અનેક વાચકો તરફથી અને આખી હિંદમાં નવલકથા પ્રગટ કરવા બદલ જે અભિનંદનના પત્રો મળ્યા છે તે બધાનો વ્યક્તિગત જવાબ

આપણે અસકપ હોવાથી તે બધાનો અહીં નહેરુ આભાર માનું છું.' તમારું આ રીતનું લખાણ વાંચ્યા પછી દરેક વ્યક્તિનું તમારી નવલકથા વાંચવા તરફ ખ્યાન દોરાય તે સ્વાભાવિક છે.

આસા છે કે મુજરાતના કચીર જેવા નવલકથા-કારો આ તરફીબોનો સહારો લઈને કંચન જેવા ખનવાતું ચૂકે નહિ. મારી આ તરફીબોનો આશરો લઈને કેક નવલકથાકાર પ્રકાશમાં આવ્યો છે એવું મારી જાણમાં આવશે તે જમ વર્ષાની પધરામણી થતાં મથર થનગની જે છે તેમ કું પથ થનગની ભિક્ષા.

[પુણ્યનું લાણું અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૫૬]

અણદો જે દુકાને કામ કરતો હતો તે દુકાને પછી તો જૂખ્યાંઆ આવવાં માંડ્યાં.

દુકાનદારને આ ન પોતાનું ને અણદોને રજા આપી. વળી વિકટ સમસ્યા ઝીલી થઈ.

પથ જૂખ્યાંઆની જૂખ સમાવવાનો અણદોનો તલસાટ ઉમ હતો, એણે ગૃહરચનો પહેરવેલા કાઠી લાંબી કદની પહેરી લીધી. માથા પર કાનટોપી નાખી ડોકમાં દુધસીની માથા ને ખમ્મે કાવડ લઈ જાનનગરમાં એક ઘેરથી બીજા ઘેર તૈયાર અજ માગવા ધૂમવા માંડ્યું. ને એ અનાજ ધર્મશાળામાં દેવમંદિરોમાં જઈ જઈ જતો અભ્યાગતો, અપંગો અને આનરોને ખવડાવવા માંડ્યું.

જાનનગરની પ્રજા અણદોના આ દૃઢ સંકલ્પ પાસે નમી ગઈ ને અણદોને સ્થાન બાંધવા મદદ કરી.

થોડા દિવસ પછી તો આ સ્થાનમાં સૌરાષ્ટ્રના સતો મહાત્માઓ, ત્યજએસાઓ, આજારો, ટ્રેડિયલો, રક્ષાપિત્રીઓ આશરો પામવા લાગ્યા. એટલું નહિ અણદોના હાથની માવજત પામવા લાગ્યા. છતાં ને દાંત વગરનાઓને દુધમાં રાંટલો ઝેળી ઝેળી અણદો જતો ખવડાવવા માંડ્યો.

એ અભ્યાગતોનાં અછાં વાસણ અણદો જતે માંજલે ત્યારે એનાં દેવામાં આનંદનો મહેરામણ લહેરાતો.

રોજ રોજ પ્રભાતે વણથંબ્યા એના કદમ ખમે કાવડ બિપાડી જાનનગરના ઘરે ઘરે ધૂમી વળના. કાવડના બેગ સુંઘા રાંટલા ને ખીચડીના ભોંદાથી ભરાઈ જતા.

પછી તો લોકોની ચાહતા આ નિષ્કામ ધનની ધૂપસુરધે લધુ પ્રજા બની. સ્થાનમાં અનાજનાં ગાડાં આવવાં લાગ્યાં.

અણદોએ જીવનજર આ પૂણ્ય કર્તવ્ય જાગર્યું. અને જ્યારે જ્યારે ધોરાજીના પાદરતુ પેટું મૂંડી દાગિયા ખાઈ પાણી પી પડી રહેલું જૂદ નજર સામે આવતું કે આંખમાથી આંસુ ખરી પડતાં.

આજ એ સેવાની પરખનાં સંજારણું રૂપે અણદોખાવાની જગ્યા ને અણદોખાવાનો ચક્રો ભેડ જાનનગરમાં મેળાઈ છે.

સુગો પર્વત એ નિષ્કામ સેવા-ધનની ધૂપસુગંધ ફેણી જ કરવાની છે.

સોથી મોટો દેવાગિયો

દુનિયાનો સૌથી મોટો દેવાગિયો તો તે છે જેણે પોતાનો ઉત્સાહ ગુમાવી દીધો છે. બનેને

- સર્વસ્વ અદ્યુ જાવ, માત્ર ઉત્સાહ બચાવી લઈએ તો સુસીંગતો પાર કરીને ફરી સફળતા તો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

—એચ. ઇન્દુ. આનંદ

માતાનો સંકલ્પ

અનુ નિરજના શાયસાઈ

સુનદા બ્યારે ટપ્પશન કરીને ધેર પાછી ફરી રહી હતી, ત્યારે તેણે જોયું તો બગબગ તેની જ ઉમરની એક બીજી સ્ત્રી આગળ આગળ જઈ રહી હતી તે સ્ત્રીની સાથે એક પાંચ છ વરસનો છોકરો અને લગભગ એ જ ઉમરની છોકરી હતા એક બાળકને તેણે વરસતા વરસાદથી બચાવવા માટે સાળુનો છેડો બોલાવ્યો હતો તે સ્ત્રીની આ મુશ્કેલી જોઈને સુનદાને તેની દયા આવી ગઈ પણ ઝડપથી ઉપાડીને તે આ લોકો પાસે પહોંચી ગઈ અને પોતાની છત્રી એ બાળકો ઉપર ધરી દીધી. આભારજણ થયેલી પેની ભીંસે કહ્યું, 'આપ શબ્દે બીજાઈ રહ્યા છો?'

'આપણે બીજાએ તેનો ઠોઠ વાધો નહિ બાળકો બીજાને વળી માદા પડ્યું પડે તો.' સુનદાએ કહ્યું તે સ્ત્રીએ કહ્યું 'શેઠ તો લાડ થયો જ છે એકને શરદી-ઉધરસ થયા છે અને બીજાને કાનબા ઠોથુ બાવું શું થે થઈ ગયું છે.' આ સ્ત્રીની બાળકનાવીને જ દયાખાતેથી ધેર જઈ રહી હતી ત્યાં વરસાદ માથો વરસના.'

બાળકોની સાથે સુનદા સામેના બે બોલાળા મકાનની ઓથે ગોળી રહી ગઈ ત્યાં બીજા બે ટેટાકે છત્રી વિનાના લોકો આશન લઈ આ હતા નવંદર, ફનાખાનું ધોરે વ્યતો દર્માં પડી સુનદાએ છોકરા સાથે વાત માદી, 'નામ શું છે તારું બાબા?'

'શ્રી મુશીન ચક્રવર્તી' પિતાનું નામ શ્રી સુધાશુ કુમાર ચક્રવર્તી મારા નામમા કુમાર છે જ નહિ હમણાના કેઈ કુમાર શબ્દ લખાતા નથી.'

સુનદા હમીને બોલી 'સારું સારું એની તો મને કશી ખબર જ નહોતી.'

મુશીનની પાસે જ તેની નાની બહેન ગોલી હતી તેણે વગર પછડે જ પોતાનો પરિચય આપવા માગ્યો,

ગરીબ અમળ માને થ બાળકોને બચાવવાની કેટલી તીવ્ર હિત ઠા હોય છે! એને પારે વડે એક જ વિચાર મેરી આવે છે કે જો મારા બાળકોને બાળા દેશ નહીં તો મારા દેવા મૂળ રહી જશે.

'મારું નામ શ્રીમતી મિનતિ ચક્રવર્તી', બાનું નામ શ્રીમતી વિર્મલા ચક્રવર્તી, અને નાની બહેનનું નામ સારુ નામ હતું કે ખગમ, બોનો ખા?'

નિર્મળાએ હસીને કહ્યું, 'તારે હવે વધારે કંઈ જ બોલાવવાની જરૂર નથી.' અને પડી સુનદાને કહ્યું, 'અમારા સૌના તો નામ જોત જમી બીધા, તમારા નહિ જણાવો શું?'

સુનદા હસી, 'શબ્દ નહિ બતાવું? મારું નામ છે સુનદા સરકાર અને લોકો દાયામાગાન નેનમા રહીએ છીએ આપ?'

'ત્યા જ વળી પામેની દેવનેનમા.'

'ત્યારે તે ધણુ જ નજીક છે આ છોકરાઓ બચાવવા જાય છે કે? મુશીન તુ કઈ ચોપડી બને છે? કઈ નિશાળમા જાય છે?' સુનદાએ પૂછ્યું, પરતુ મુશીન અને નિર્મળા તરફની નકારાત્મક જવાબ મનનાથી બાળકોના ભવિષ્ય વી વાતો કરવા લાગી.

નિર્મળાએ પોતાની સાચી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપતા કહ્યું, 'બહેન પાતાના બાળકોને ઠોઠ ન બચાવે એવું તો મેં જોયું પડ્યું કરીએ શું? મુશીનના બાપુને માત્ર મહિને રૂપિયા પચોતેર મળે છે... ધરમા માર જમ્યું જમનારા ને એમા વળી છોકરાની માદગી પૂ પોતે જ તો અમથુ છું.' આમ કહીને નિર્મળાએ શરમને લીધે અને કાઠક તો બાળકોના લવિબ્યતી ચિત્તામા સુનદાના દાયામાની ચોપડીઓ અને નોટ તરફ જોયું કાથુ એક શોકાઈને બોલી, 'તમે શિક્ષિમા જમ્યાએ છો ખરું?'

'ના, શિક્ષિમા તો નહિ, પછુ બે કેકાણે ટપ્પન આપુ છું.'

'નિર્મળાનું મુખમડળ આશાના મધુર સ્મિતથી હ્રીમત થઈ ગયું 'અચ્છા, તમે ધેર જઈને છોકરાઓને

ભણવો છે? માફ ન લગાડો તો કહું શું તમે સુશીલ અને મિનતિને ન લાપાવો? ને તે લોકો બધા નહિ તો શી વેર થને તેઓની, ભવિષ્યમાં

તરુણ માતાનું આગેજીવન મુખ દાણનારમાં બાળકોના ભવિષ્યની ચિંતામાં કરમાઈ ગયું આકા-
શાથી વિરહારિત આખો વડે તે સુસિદ્ધિ સુનદાના જવામની સાથે જોઈ રહી

‘કેમ નહિ બચાવું? બહુતીશ’ જાણે નિર્મળાનું ચિંતા અને ઉદ્વેગથી ઉભરાણું હૃદય સુનદાને સ્પર્શી ગયું ‘મારે ય તો, આવડા આવડા જ છેકરા છે’

નિર્મળાએ ભોળપણના માર્ગો પૂછી પા નાખ્યું, ‘શું કી હો છે તમે?’

‘એક ઠેકાણેથી વીસ અને બીજા ઠેકાણેથી પચીસ રૂપિયા મળે છે’

નિર્મળાના મોં પર અમાસની કાગળ ફરી વળી આડઅરહીન મરણ વાણીનો સોત કડો ધઈ ગયો તેણે હળવેકથી સુશીલની હાથ પકડ્યો અને કહ્યું, ‘આનો, સુશી હવે વરસાદ રહી ગયો છે’ અને સુનદા તરફ જોઈને કહ્યું ‘તમે અમારે ખાત પડે જ મ્હં ઉઠા યુ આનો, તમારે ય મોકું થતું હશે’

થોડાક આગળ આવ્યા પછી સુનદાએ ઓળ તોડ્યું, ‘હા તમે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ છેકરાઓના ભાવુદર બામતમાં?’

‘શું જવાબ આપું મહેન? તમે ધણો જ ઉપકાર કર્યો.’ કહીને નિર્મળાએ કૃતચતા બરી આપી પડોળી કરી આભાર વચન તેના મોંમાંથી નીકળ્યા નહિ

સુનદા તેની અમમજતા કમી ગઈ અને લલિત બની પૂછવા લાગી ‘તમે કેટલા સુધી આપી શકો?’

હિમત કરીને ય કહી શકતી નથી બહેન’ તમે જો આ લોકોને દવાની બીજ આપો તો જ આને ભણતી શકાય’

પછી તે ચાલતા ચાલતા નિર્મળાએ રસપ્રસન્ન પોતાના આખા કુખને ખ્યાલ આપી દીધો કહ્યું કે તે નોકો પારિસાવ નિહામાંથી દિગ્જસ્ત કરીને કલકતા

આવ્યા છે મહામહેનતે પતિને પચોતેર રૂપિયાની નોકરી મળી છે વીસ રૂપિયા તો ફક્ત ઘર ભાડમાં જ બળ છે ખાનુ - પીતુ, હુગડા-લત્તા અને સામ- માદા બધું આમાં જ’ તેણે એમ પણ કહ્યું કે બાળ કોના ભણતનો સવાય ઉમાવુ છું કે તરત પતિદેન મ્હે છે કે ‘લાડવીને શું કર્યો? અબધુ દરો તો મજૂરી તો કર્યો. બે વરસ મેં કોનેજ કરી છે, શું મ્હં છું? પરંતુ જાતેન તમે જ મ્હે આપણા વાકે આપણા બાળકોનું ભવિષ્ય શાથી બગાડીએ?’

પછી, આજીજી કરતી હોય તેમ નિર્મળા બોલી, ‘બહેન, તમને જો માફ ન લાગે તો એક વાત કહું જાના યદ્યપે ના’ ન કહેજો’ નિર્મળાના આક્રેશ આગ્રહ તેની વાણીના કપ અને આખોના ઉત્તરવન જ ન કહેજો છતાં પડ્યો બોલી ‘બહેન કું માત દશ રૂપિયા તમને ગમે તેમ કરીને પણ આપી શકું?’

સુનદાએ વાત સ્વીકારી લીધી નિર્મળા અતુ પ્રહના અસભ્ય બારથી નમી પડી તેને તો સ્વપ્નેય ખ્યાલ નોતો કે સુનદા કેઈ કાળે તેની વાત માનશે

✽

થેર આવીને સુનદાએ આ સંધળી વાત અમિષ- પોતાના પતિને કહી સભાગી અમિષે સમતિ આપી અને સહાનુજીતિ સાથે કહ્યું ‘શું યોગ્ય છે સુનદા? આપણે ય દિગ્જસ્તી છીએ, તેઓ પણ દિગ્જસ્તી જ છે’

સુનદાએ આ સહાનુજીતિમાં આર્થિક પક્ષ જાણી પણ નજર તો રાખી જ-કાર્ક નહિ તો યે આ આવકમાંથી ધરની મગવાણીના પૈસા તો મળે’

તેના પતિ અમિષ એક સામાન્ય પ્રકારકને ત્યાં કામ કરતો હતો કામ પણ મૂંઝે તપાસવાથી માંડીને તે યતવહેવાર દરવાજા અને પોસ્ટ એડ્રિસે જઈ પાર સગો પડોચાડવાનું સદ્દા મરુ પ વ દા જોળખીતા -પાળખીતામાં તે પોતાની જોળખાણુ એડિટર’ તરીકે આપતો ખર્ચ મહિને દિન-સે સે રૂપિયા મળતા, પણ લોકોને તો કરેતો કે વધારે મળે છે।

સુનદા મેટ્રિક સુધી લાગી છે સર્ટિફિકેટ હોત,

તો તો રૂઢભા નોકરી મળી જત પચુ નહિ નહિ
 તો યે પાચ મહિનાની મહેનતને અતે આ બે ટયુશન
 મગેલા ને તે પીસતાનીસ રૂપિયા કમાઈ લેતી હતી
 ખરચો ઠીક નખ્યો હતો આ બાજુ ધરતો ખરચો
 જરા વધી પચુ રહ્યો હતો માત્ર સો રૂપિયામા જ
 પતે તેમ નોકોનું ઘેર એક કામવાળી છે, છોકરાઓને
 રોડ પાશેર દૂધ પચુ મગે છે ટયુશન કરવા દૂર જવુ
 પડે છે—એક પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરને ત્યાં ને બીજુ
 એક વહિવતે ત્યાં

બીજે દિવસે નજીકે કરેલા સમયે સુનદા નિર્મ
 જાને ઘેર આવી પહોચી આવજગન અને સન્માનની
 સરળ પ્રતિભા સમી નિર્મજા કૃતજ્ઞતાથી જરાધ આવી
 તેની લાખ ના છતાં ય સુનદા માટે શીશ પુરી
 ખના યા આ પચુ કરી

સુનદાએ વાખા ઉઠા યો તો તેને મ્યુ ય ખરુ
 કે રોજ તો આટલુ કરી શકુ તેમ નથી બાજનો
 દિવસ અટની તુલ્ય મવાનો રીકાર કરીને કૃપા
 કરે ' સુનદાએ આ સન્માન મટે પોતાને કૃતાઈ
 માતી બીજુ મે જગ્યાએ પચુ તે જણાવ્યા તો જાણ
 છે પચુ ત્યાં તા તેના ઉપર પેનાઓ ઉપકાર કરી
 રયા લોપ એવુ લાગે છે

એક દિવસે સુનદાએ પચુ નિર્મજાને આ માટે
 પોતાને ત્યાં નોકરી નિર્મજા પોતાના બાગીક સાથે
 ત્યાં પહોચી સુનદાના ધરની સગવડ તથા વ્યવસ્થા
 નિર્મજાના ધર ખરના તો કયા યે સારી હતી ધર
 નાડું પચુ ખૂન સાફ સર—નરિયત નિર્મજાએ
 ખૂન જ વખાણુ કયા તમે તો કેવુ સાફ સર ધર
 સગવડ છે બહેન' અને તા એમ હવુ કે તમને
 માન લાગુવા જ આરો છે

સુનદા મ્હે ધમ્મમ જાણે નહિ તે ગ્રહિણી
 કેતી

નિર્મજાએ ફરી ફરીને ધરન બધુ રચીતુ જોવુ
 ધરમા પાણિયારા પાસે એ નળ હતો અને ત્યાં
 એના વાસણુ એમ્પા મરી મુક્યા હતા

સુનદા તે બધુ જોઈને જોની જુઓ આ

મુખદાના કામા સાજ પડી, તો ય હજુ તો કામ
 ઉટકર્તા આતી નથી આજે ય નહિ આવે એમ લાગે
 છે આજે પચુ માટે વાસણુ માજવા પડવાના હવે
 તો હું તેને રાખવાની જ નથી. માટે માટે તમે એક
 સારી જોઈને કામવાળી ગ્રાધી આપજો ને મહિને
 દસ રૂપિયા આપીશ ' "

બને કુટબોના સળધ વધતો આવો પરતુ
 સુનદાના દસ રૂપિયા પચુ નિર્મજા નિયમિત આપી
 શકતી નથી કેઈ વાર મે તો કેઈ વાર ત્રણ દાંતે
 માડ લરપાર કરે છે એક મહિનાન લેવુ દોઢાએ
 મહિને માડ જરી રહે છે આ મગ્ગે જ્યારે નિર્મજા
 સુનદાની માફી માગતી, ત્યારે સુનદા કહેતી 'તેમા
 શુ કે તમારે સગવડ હોય ત્યારે તમે તમારે આપજો ને'
 સ કાચ શાને રા ૧૧ છો? તમે પૈમા લઇને નાસી તો
 નથી જનાના "

આમ સાગ દિવમા પમાર ધર્મ રયા હતા ત્યાં
 જ એક ઝમગ જન્યો સુનદાન બને ટયુશનો
 બધ પડયા

પહેલો મહિનો તો જેમ તેમ કરીને કાઢયો પચુ
 બીજે મહિનેથી તો તરત અગવડ શરૂ થઈ બને
 ટયુશનો બધ પડતા રૂપિયા પીસતાનીસને દેખીતો
 ઘટાડો માલુમ પડયો ટયુશન નહોતા ત્યારે તો
 અભિયનના સો રૂપિયામા જ ધર ખર્ચ આજ્યા કરતુ
 હતું પચુ એકવાર ખર્ચ વધુ પછી તેને ઘટાડવાનું
 કામ ધણુ જ મુશ્કેલ છે ધીમે ધીમે ખર્ચમા કાપ
 મૂકના નાઓ મામ ન આધુ બીજે મહિને કામ
 વાળીને રળ આપી દીધી ત્રીજે મહિને તો છોકરાઓનું
 દો/પાશેર દૂધ પચુ ગયુ અને આટલી કાપકપ છતાં
 કેઈ લાલ ન થયો કુદમમા આો લીધે કસદ અને
 કાચમી અશાન્તિ ધર કરી બેઠા!

સુનદાએ આ ગાવામા નોકરી મેળવના ધણુ કાશ
 માર્યા, પચુ દસ રૂપિયાનુ ટયુશન મુકા ન મળ્યુ "

નિર્મજાવાળુ ટયુશન તો પડેવાની જેમ જ ચાલતું
 હતુ હી જરણીનુ તત્ર પચુ એવુ જ અનિયમિત
 આપતું તુ પચુ પહેલાની માફક હવે સુનદા પૈસા

મેળવામાં બેપરવાહ ન રહી. બરાબર કહેલી, ‘બાઈ, કાંચે મારે રૂપિયા તો ગમે તે ઉપાયે, પણ જોઈએ જ.’

નિર્મળા ખસિયાણી પડી જતી. નમ્રતાથી કહેતી, ‘સમજુ પુ, બહેન! તમે ઘણી અગત્ય વેડો છો, ખેતમાં છો, પણ અમારી દાહત પણ બદલાતી નથી તો!’

સુનદા ગુસ્સે ઘડ જતી, ‘તમારે તો સદાયની ખેત રહેવાની. પણ, અમારે તો ઘણી જ જરૂર છે.’

ધીમે ધીમે સુનદાનું આવવાનું બંધ પડી ગયું નિર્મળાના બને છોકરા તેને ડેર જવા લાગ્યા. પહેલાના વ્યવહારમાં ય હવે પરિવર્તન આવ્યું. છોકરાઓને હવે શિક્ષકાની થપડ પણ સહન કરી પડતી. લાખવાડું ય બહુ ન રહ્યું નિર્મળાએ એક દિવસે આ બામન, રહેજ અમથી દરિયાદ કરી, તો સુનદા ગુસ્સે ઘડને બોલી, ‘લગાનનાની શી પણ કેટલી આપો છો?’

એક દિવસે સુનદાને ઘરભાડે ભરવાનું હતું કેનાય વાવડા ચૂની ગઈ હતી તે નિર્મળાને ત્યાં પહોંચી આવતા જ ગુસ્સે ઘડ બોલી, ‘જુઓ, પાછડું બાકી છે તે હો ગયું’. પણ આ મહિનાનો હિસાબ તો આજે જ સાફ કરી આપો.’

નિર્મળા ગભરાઈ ગઈ. ‘બની મહેન! આજ તો કેમ કરીને આપુ?’

‘ગમે તેમ આપો, આજે તો જોઈએ ઘણું ગરીબી રાખે કે હામનાસણ વહેએ ગમે તે કરો, મારે તેની પચાન નથી મારે તો આજને આજ રૂપિયા જોઈએ’ સુનદા ગળું ઝીડી

આ ટોટો સામગ્રીને આડોસીપાડોસીની બીએ બેગી ઘડ ગઈ સુનદાએ તેઓ તરફ જોઈને કહ્યું ‘જુઓ, રૂપિયા દેવાની ત્રેવડ નથી ને છોકરાએ મોટું દયશન રાખવાનો લઘાવો જેવો છે.’

એક દિવસે, પાણી ભરતી વખતે પંડાસણ નાલની માથે નિર્મળાને ઝંપડો ચઢ્યો ગયો હતો, આજે નાલનીને મોકો મળી ગયો લાગ જોઈને, આખા ગ્રીયકાતીને તે બોલી, ‘પાણી ભરો, કેવી ખોપરી છે, ખાના ઘરના ધાન નથી ને છોકરાએ માટે દયશન રાખે છે.’

નિર્મળા સુનદા તરફ દયા વાચતી દોષ તેમ

બોલી, ‘આજે અત્યારે તમે જાઓ હું ટોપણ હિસાબે સાજી સુધીમાં સગવડ કરીને પૈમા આપી જઈશ’

‘મારી નિરમત એટલા સાથે જ છે’ કહેતીક ને સુનદા આવી ગઈ.

સુનદા રૂપિયા અને નોકરી માટે દિવસભર રજા, પણ કાઈ પતો ખાસો નહિ. સાજો બ્યારે ઘેર આવી ત્યારે તેના ખામા જોર નહોતું હતું પેટમાં ય નડું એક પ્રાણી દેહધારણ કરી ચૂક્યું હતું!

ચાકેરી—માઠી સુનદા ઘેર આવી અને લાગતી જ નળ પાસે એકડીમાં વામણ માગવા માતી કોઈ છપાજ જ રહી નહોતો, કામવાળીને તો છૂટી કરી હતી પણ, આ શું? ત્યાં તો કોઈ બી જેવી મેંદી નામણ માણ રહી હતી. જોયું તો ઝોગખના કાઠ નાર ન લાગી!

‘હું તમે? તમે અડી’ શું કરી રહ્યા છો બહે, અડી આવી જાઓ.’ સુનદા બોલી

નિર્મળા તેના લાગી જોઈને બોલી ‘ના જે બહેન! આ માણને જ જઈશ અને, આજે જ નહિ, રાજ માણ જઈશ બધા સુધી તમારા રૂપિયા ભરી નહિ શકે ત્યાં લગી આ માગ કરીશ રૂપિયા ચૂકવવાનો માગી પાસે બીજો કોઈ ઉપાય નથી બહેન’

સુનદા કહે ‘એ બધી વાત પછી, પહેલા તમે અડી તો આવો. આ શું કરી રહ્યા છો, તમે? છી, છી!’

નિર્મળા એકની જ બોલતી દોષ તેમ મોનતી જ રહી, ‘પંડોસી પામેથી માગતા, રૂપિયા ન મળ્યા પતિ પામે માગ્યા, તો તેઓ ગુસ્સે ઘડ ગયા અને મહેન, તમારે તો કામવાળી તો જોઈએ છે ને? હું તમારું તમામ કામ કરી આપીશ તમે મારા બાગોને બચાવવને જોળે, બપાવવને દો, નહિતર તેઓ ય મારા જેવા ચૂપ રહી જશે’ નિર્મળાની આખમાથી આંખુ વહી રહ્યા

સુનદાને લાગી આવ્યું, તે નિર્મળા પામે બેગી ગઈ અને તેના હાથમાંથી વાસણ અટકી લીધું અને બોલી, ‘નડી નિર્મળા! તમારા જેવી માતાના બાગો માગે કઈ રીતે રહેશે?’

ઓ નંદેન્દનાથ મિત્રની ખજાના વાની પરથી, લંદેન્દ

દશ ઉપદેશ

‘અન્ય’

૧. સંસારને સ્વભવતઃ જાણે.

‘ઉમા કહો મે અનુભવ અપના,
સત હરિ ભજન જગત સમ સપના’

(અર્થાત્ હે ઉમા! મારા અનુભવની એક વાત
કહ તે સાંભળ આ સંસારમા સાચુ એક હરિનું નામ
છે, જગત એક સ્વપ્ન છે, જે આખા ખૂંપા પછી
(જ્ઞાન મોધ થયે) મિથ્યા ભાસે છે)

૨. અતિ સાદસ શબ્દો.

‘ધીરજ ધરમ મિત્ર અરુ નારી,
આપત કાલ પરિણયે ચારી’

(અર્થાત્ ધીરજ, ધરમ મિત્ર અને નારી એ
ચારેની આપતિ કાળે જ પરખાઈ આવે છે)

૩ અતિ પ્રકુચિત શ્લોકો.

‘કિરત કનેહ મગન સુખ અપને,
હર્ષ, વિપાદ, શોભ નાહ સપને’

(અર્થાત્ જે મદામ એક મગન હશે છે, એને
દર્શિ વિપાદ ગામ સપન પશુ સનાતના નથી)

૪. પરમાત્માનુ સ્મરણ કરે, જેટલું બની શકે.

‘દેહ ધરે કર ચહ ભાઈ,
બળિયે રામ સખ કામ વિહાઈ’

(અર્થાત્ આ સંસારમા સાથે કશું આનંદનું
નથી જેટલું હરિ-નામ નીધ હશે એજ તેણે લાગ્યું)

૫. કોઈને દુઃખ ન દે, બને તો સુખ દે.

‘પરહિત સરિસ ધર્મ નાહ ભાઈ,
પરપીકા સમ નહિ ગાધમાઈ’

(અર્થાત્ પારકું કિત જોઈ જેણે કોઈ ધર્મ
નથી ભાઈ, અને પારકાને દુઃખ દેતો એથી અધમ
કામ ખીનું છે નહિ)

૬. તરવે પર અતિ શ્રમ નાખે.

‘સરવ સ્વભાવ સખાહિ સન પ્રીતિ,
સમ ગીતવ નહિ ત્યાગહિ નીતિ’

(અર્થાત્ સરસ સ્વભાવના માણસ પ્રતિ જ્ઞાને
પ્રતિ ઉપજે છે માટે ચિનત્ત સ્વભાવનો કદી ત્યાગ
કરે નહિ)

૭. નૂતન જાણવત સ્વભાવ શાખે.

‘તેવક, મુત, પિતુ, માતુ ભરેને,
રહે અનોચ બને પ્રભુ પોતે’

(અર્થાત્ જે રીતે બાળક કરી ચિંતા ઉપાધિ
મુક્ત સ્વભાવથી મા જાપનું મન દરે છે અને મા-
બાપ એની બધી સલાહ શાખે છે, જેમ ભત્તની
ચિંતા બચવાન કરે છે, તેમ બાળકવત સ્વભાવ
ધરાવનારની ફિકર લોકોને રહે છે એટલે કે, એ
લોકોનું પ્રીતિપાત્ર બની રહે છે)

૮. મર્ધાંદાનુભાર ચામે.

‘નીતિ નિયુન સોઈ પરમ સમાના,
શ્રુતિ સિદ્ધાંત નીઠ તેહિ જાના’

(અર્થાત્ નીતિ નિયુજ એજ જાલો માણસ
છે જે શ્રુતિ સિદ્ધાંતની મર્ધા સમજતો હોય છે)

૯. અખંડ પુરુષાર્થ કરે, અંગામવાણવત્.

આજીવુ ના રહે.

‘કર હું અખંડ પરમ પુરુષારથ,
સ્વારથ મુજસ ધર્મ પરમારથ.’

(અર્થાત્ અખંડ પુરુષાર્થ એજ જ સ્વાર્થ, સુધર્મ,
ધર્મ અને પરમાર્થ સાધી શકે છે)

૧૦. જેમા તમારે નીચા રેખાણું પડે, એણે કામ
ના કરે.

‘શુરુ, પિતુ, માતુ, સ્વામિ સિખ પાલે,
ચલત મુભજ પત્ર પરત ન આવે’

‘યહ રહસ્ય રધુતાય કર,
એજિ ન જાનહિ કોય,

બને તે રધુપતિ કૃપા,
સપને હું મોહ ન હોય’

(અર્થાત્ જેઓ શુરુ પિતા, માતા, શામિની
શીખ (શિષ્યામણ) પ્રમાણે આવે છે કદી એમને
પાછા પથ ભરવા પડતા નથી એવું કોઈ કામ એના
યશી બનતું નથી, જેથી પરતાયુ પડે)

આ રહસ્યોને (ઉપદેશોને) કોઈ નીરનો જ પાત્રી
શકે છે તેના પર રધુપતિની કૃપા વરસે છે અને
સપને પણ એ મોહ-માયાથી મુક્ત રહી શકે છે)

કથા અકથ સનેહની

કાલ: એપ્રિલ, ૧૯૫૫,
સપ્તા ૨૦૧૬,
નિય ૨૬ વન
પ્રકાશક હરીશ ગોસાઈ,

તમે મરીનવાઈન્સ પરની કોઈ કહેમા બેસો અને આધુનિક આગતપ્રતીની વાતો કરો, એટલે અને ભુતવામાં પડીશુ એમ? 'મનેર માનુડ' તો આખની અણસારે ઝાળખાઈ જાય ગોમાંઈ' તમે 'રસિ' અનન્ય હમારી જાતિ'ના જ સિન્દાઈની આનાના જીવ છે. આધુનિકનાના અરમા પહેરવાથી એ અસલ વાન છુપાશે નહીં હમારે જીવનમાં કાકુના તમે સદા સગવડા બેડીદાર અને તેથી તે એક નવ. ફરગમા કાકુરની લીલા તમે ગાઈ શક્યા છે. આ તીલા કેવી છે?

નરથા કેવી રીતે જાય?
જવ જનવ કલ્ક હમને, કલ્ક જિય થઈ. ૫.
કથા અકથ સનેહની, ફર નાદિ અવન નીર
બેડ સમની ઉપનિસદા, રહી નાવન ફીર
મનદિમે કદની તાકિ, સુનવ સોલા નેન
ને'અ નામર સાજ જૂકન કલ્ક ન અવવ બેન

વિખાલિખી કે પદપદની બાન થોડી છે ગોસાઈ. કાલના પેખી નાહી, આખેથી દેખી જાત છે સાજ પુરાણના દાસજીની અહીં મગ નહીં આને નિત્ય વડેના ને નિત્ય વરેણ બદલના જીવનના નીમમાં રૂપની દેવી પડશે આ અનત કપે રમે ભરેલા સાગરથી ફર બાઝ્યા તેને તો કાઠ હાથ આવતુ નથી કાઠે પડેલા છીપલાથી એ રાજ થઈ જાય તો બને. પણ 'ફર ગમરે ફર દિયલિ, પેચેલિ અલિમ અરપ રનન' આ વિવિધ રૂપના મોનમાં ઝપલાવે એને જ અરપ નીતરન મગે છે ધગીના છેડેને એના અનાથ હૃદય હા જેથી પાળે છે એ જ ધરતીથી પર જોડી શકે છે કાકુની શીલા કેવી નિત્ય નૂન છે. અને એને જ સનાતન છે ને? મહેા જીવ ગમરાય છે પરણ આ જાત મુકુ જની છે ને? વિના રહેવાતુ નથી.

તમે તો જાણો છો, ગોસાઈ કે આપણી નિત્ય લીલામાં એમ શ્રીકૃષ્ણ જ સનાતન-પુ, ૫ છે અને આ સનાતનની ચિર વિરહથી દગદ દીવાની પ્રિય તમા છે આપણી જીનાતમા આ જીવાતમાની અનત પ્યામ ને પીડા દોખટર સનાતન મગે તો જ મરે તેમ છે માડું જ કહેતુ નથી ગોસાઈ. મીરાની પણ એ જ અનુભવ વાણી છે, 'મીરામી પ્રજુ પીર મિતેમી, જદ બેડ દાવજિવા હોય.' વૈલ કહે, હમામ કહો દાકતર મ્હો પણ તેથી હમીકનમાં ફેર પડતો નથી આ દાખતર હરેશ અપણી નાડ તપામવા ને નખમાંથી મે રોજ દર કરવા આવે છે પણ અખમી જીવ એને ઝાળખી સમીતે નથી મરણ કે વૈધુતી પરપરા કહે છે તેમ સનાતનની આવરણ સમિત આડે આવે છે આ આવરણ પરમ પ્રિયતમનું સ્વરૂપ એવું પડે શી નાખે છે કે એને સહેને પિછાની સમના નથી આ વહિના આદિમને તમે નાન્યો એવે જ કે જ અમ્મમાં અણએના દારૂપુ વિરહોટનો અકરમાંત તો નહીં મળ્યાં હોય ને? કે અજની પડી નુધી પ્રિયતમ ગ્રુપ છુપાવી ફરે છે ને આપણી તલાસ-તવસાનેા પાર નથી

કિલ્કે કુપ જન તે થઈ હલવલ નહોને ન નહ કે
નીર રિસે દેખ કર નાન હકા ને લયા!

સનાતનના નુદર સ્વરૂપ ઉપર આવરણ પાંચુ જ રહેન તો અતરની કાગી રાતનુ મી પ્રજાત ન પડત. પણ આ આવરણની સાથે એક અતર ગ સમિત પણ છે એને શીદરિની ચિત્ત સમિત પણ આપણા વૈધુતો કહે છે પારિવંતરો મેરે અસ્તે પડના કે લાખ પરિવંતરો થતા પણ આ ચિત્ત સમિત નાન પુરુષ અવિનાશી ને એ ગળો કાઢે છે સ્વતંત્ર કાશી દામ્બ એની પામે વ્યોતિર્ભવ ગ્રુપને છુપાવી સમીત નથી

અને તમે પણ ગોલાઈ, નવા પાત્રો,

વેશ, નવુ વાતાવરણ પાથરી કેવી લુપ્તનુભવ પી
ગળી કરે છે। પચુ અસહ વાત તો વારવાર ત્રગટ
થતી આવે છે મિન્દાનના લાજવાયુ તે જૂન્યા
લાગતા નથી અને અનંત લાગતા પણ જૂનગો
શી રીતે? તમે કેટલું સ્નેહ ને સ્વચ્છ રીતે કહી
દીધું ગોસાઈ' કે મા દનિયાના વિશુધ-વિશેષ
શુદ્ધિમાન કે વહેવાર માણસો મને સનાતનનું અસ્તિ
ત્વ ન રીકારે એમ પી શ્રદ્ધા ગી જન્ય કે એમના
પર પી પ્રસન્નતા મ્હાન જની જન્ય પચુ આ અતરંગ
શક્તિ તો અડગ રીતે અનાતનના અનાતનીપણામાં
શ્રદ્ધા ધરાવે છે કેવી અચળ આત્મનિશ્ચિત રજુકો છે
આ શબ્દોમાં

‘હું છતાં હોઈ તો અનાતનનું મૃત્યુ કેમ
સહાવે?’

આવી અસદિશ્ય અન્યથાગી અતરંગ શક્તિ જ
હૃન્ધારી શકે કારણ કે અતે તો એ સનાતનની
અસિન્ન આત્મ સંગાધિની છે તમે આવરણ કે
પદ્ધિરંગ શક્તિને રોઈ વ્યક્તિ રૂપ ન બતાવતા
આકર્ષિતક ઘટના રૂપે આને પી તે બરાબર છે અને
અતરંગ શક્તિને તમે નામ આપ્યું - વિશાખા

ગોસાઈ' હવે તો કહી દેવું જ પડે કે તમે
મૂ. વાત છુપાવવા જાઓ છો તેમ એ રજુ હતી
થઈ જન્ય છે નહીં તો સનાતનની સાથે વિશાખા
નામ જ તમારી જાને કેમ આવે? તમને એ કાઈ
કહેવું પડે ગોસાઈ' કે આપણા દનાત્મા રૂપી
રાધિકાને જે અત્યંત નિકટની ને પ્રાણુત્રિય સખીઓ
છે લલિતા ને વિશાખા પરમ પ્રેમમાં અતરાય
નાખવા માટે જેમ જટિલા ને કુટિલા પ્રયત્નો કરે
છે તેમ પરમ પ્રિયતામાં મિનન માટે લલિતા ને
વિશાખા સારાય કરે છે લલિતા મિતન ટોળના
મથે છે વિશાખા નિરુત્તમા આધાર અને છે વિશા
ખાના રેઝાઈ જ વિનાશ પામેલા કે વિરૂપ લાગતા
પરમ પુરુષમાં મિત એકનીન રજા કરે છે નિહા
જવાલા એ સદામે નિવસિત રાખ્યા કરે છે અને
એટલે તો આ દુનિયાના ગમે તેટલા આકર્ષક ને ધન
માનથી પૂર્ણ તમે આને તેવા પાત્ર અનિહેતુ અહી

કાઈ જ આસનું નથી વિશાખા એ ચિર-વિરહની
અગ્નિજ્વાલા સખી છે અને વિશાખા નક્ષત્ર ઉપરથી
પડેનું વેદાપ્તનું નામ પણ આ ધધખતી આગને જ
જળાવી આવે છે આવે! અતરંગી ઝીલ્યા વિન
ધનરચામના દર્શન કાઈ અમરશ્યા ધઈ શકે?

અને છે ન મિનન?

પૃથ્વીની પુતળી એ આસમાની નીલરંગમાં ઓગળી
પીગળી ન જાય, ત્યાં યુરી પૂર્વ મિલનની આશા
વ્યથા પોતાના જુદા અગ્નિતત્વને અશ અથવા
જે નાશનત છે એને નિસારી રાખવાથી સનાતન
સાપેડે કઈ રીતે? અને વિશાખાએ તો હુબીને સમસ્ત
નીન ગળનને ઉજ્જવલ કરી દીધું વિદ્યાપતિની પદ
પલિ પાદ આવી જન્ય છે

કાઠે દેર કરત સજની।

સાજન કી નારિયા નનકા દે

જો ખાયા ૧। હસકો પાકર

વિર હસમે હી યો નનકા દે

થે, મીતજી છત કુઈ સજન।

જો બિયુટો થે તા મિલ ગયે

વ. વ. ન રહે મે ૧ ન રહે

કુડ ગોસા દમ ધુલમિય ગયે

રેખેતીશ મરમી સત જલેન ઓફ ધી કોસ પણ
કરે છે Lover transformed in lov'd
love's journey done'—

કે હ બરે પ્રાનમય પ્રાન બરે કા હ મય

દિય મે ન જનિ પરે કેન્ડ કે કિનાન કે?

અગનપ્રભી' પર આસુ સારનાનું મન નથી

થતુ એ તો આના પ્રેમના વિજયનું કાવ્ય છે,
ગોસાઈ' આધુનિક ભૂમિમાં આ પ્રેમની અમરવેલને
પ્રગટાવવા માટે ધન્યવાદ વૃક્ષાનુ-દુવારીની જન્મ
-વધાઈ અહીં — સુલછની એક અનાયીન નારી
માટે ગાઈ ઉઠે તો યેઠયુલો મને મારે કરે

અ જ અસ્સાન જલસત જલઈ

નહ બઈ મયજન ૧ પે સજાલિનજી સુખ કે

જય જયકાર બરે ત્રિભુવનમે પ્રેમ જીરી પ્રમઈ

સરહ સ મજાજી ચહ છાવ જોરી સુખ। જનઈ

એજ

કાલિન્દીના

જય ૧ પ્રામ ધવ

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

*

આવા હતા બાપુ-૧	૨.૩ ૪....	૨-૦૦
ગાંધી-ગુરુ	....	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	....	૧-૨૫
અડલાહના બંદાઓ	....	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	....	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	....	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા	....	૦-૩૫

[*વેષ્યવજન માં વપરાયેલા કાગળો રૂપાયતન હાથકાગળ કેન્દ્રમાં બનેલા છે.]

ફોર્મ ૪

૧	પ્રકાશન રચણ:	...	...	...	રૂપાયતન, જૂનાગઢ
૩	પ્રસિદ્ધ સમય	...	...	...	માસિક; દર માસની બારમી તારીખે
૩	મુદ્રકનું નામ	...	...	...	ધીરેન ગાંધી
	રાષ્ટ્રીયતા	...	...	...	ભારતીય
	સરનામું	...	...	...	રૂપાયતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ
૪	પ્રકાશકનું નામ	...	...	...	ધીરેન ગાંધી
	રાષ્ટ્રીયતા	...	...	...	ભારતીય
	સરનામું	...	...	...	રૂપાયતન, જૂનાગઢ
૫	તંત્રીનું નામ	...	...	...	નવીન ગાંધી
	રાષ્ટ્રીયતા	...	...	...	ભારતીય
	સરનામું	...	...	...	રૂપાયતન, જૂનાગઢ (સોસટ્રુ)
૬	માસિકનું નામ	...	...	...	રૂપાયતન, જૂનાગઢ (સોસટ્રુ)

૬, ધીરેન ગાંધી, આથી જાહેર કરું છું કે, ઉપર આપેલી વિગતો મારી સમજ મુજબ ખરી છે.

તા. ૧૨-૩-૧૩

ધીરેન ગાંધી

પ્રકાશક

વૈષ્ણવજન તો! તેને કહીએ,
જે જિહ્વા થકી અસત્ય ન બોલે.

પ્રભા મિસની 'વૈષ્ણવજન'

પ્રત્યે

શુભકામનાઓ સાથે

પ્રભા મિલ્સ લિમિટેડ

વીરમગામ